MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

NEGYEDIK ÉVI FOLYAM.

ESZTERGOM, 1890.
NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁVNÁL.

APRÓ PÉNZRE VÁLTOTT THEOLOGIA.

Dr. PETHŐ R.

I. Az isteni tudás.

Kincsek nincsenek forgalomban, dé krajczárok — bőviben. A valódi tudományt és a hitnek mélyen fölfogott igazságait méltán kincseknek mondhatjuk: s épp azért e szellemi tőkék nem forognak, hanem egyre hangzik a jelszó: „föl kell váltani a kincseket apró pénzre"; igy majd lesz forgalmuk. Rendszertelen ismeret, hiányos, halvány fogalom sürün forog — mind megannyi krajczár, — elhat a kunyhóba, bőven van a palotában, legbőségesebben abban a mestiz kevekrékben, melyet intelligenciának hivnak. Az „apróraváltás" természetesen csak képlet, népszerüsitést jelent. A kincs népszerüsittetik, ha krajczárokká válik, tehát ha megszünik kincs lenni: az igazság népszerüsittetik, ha a nép eszében gyökeret ver, s azáltal nemcsak, hogy meg nem szünik lenni, de erőteljesebben fölragyog. Azonban a kérdés éppen az, hogyan népszerüsiteni? Hogy fogjuk belevezetni szivünk-lelkünk otthonosságába a hideg elszigeteltségben ragyogó igazságot, az istenit, az örök valót? az által-e, hogy apróra szedjük? Ne tegyük ezt, hisz épp az a bajunk, hogy az isteni, az örökkévaló apró részekben, töredékekben hever szerteszéjjel, s megoszlott erejében nem képes emelni, gyujtani, mozgatni. Tegyük a kincset máskép népszerüvé: szedjük össze, söpörjük, kuporgassuk össze azt a sok krajczárt, mely a ládák, zsebek, fiókok szög-

leteiben szerteszéjjel hányódik s lesz belőle kincs! Azt a sok apró természetes ismeretet, azt a sok, tört sugarát az örök fénynek, elvetett magvát az örök igazságnak, azt a „sapientia clamitans"-t az utczán és szögleten, azt a természetes érzést és ítéletet, azt a sok ránk szállott, hagyományos tapasztalati tételt kössük össze, kombináljuk, — s épül majd annyi ív és oly hid, mely örvényeken átvisz majd az Isten világosabb fogalmához.

A legfönségesebb és a legmélyebb egyaránt közel fekszik az emberhez s a természetben föltalálható vagy mint töredék vagy mint halvány kép, de a töredékek összegezése, s a halványvonások kiemelése, — ez képezi a gondolkozó föladatát s a föltaláló csendes örömét.

Az összegezés könnyebb; a halvány, elmosódott vonatkozások kidomboritása, melyből azután a megkapó s meglepő ismeret fénye elővillan, nehezebb.

A „synthesis" vagyis a fogalmak összetevése különben is az emberi észnek rendes utja; az első mondatot az mondatta velünk s az „abc" titkaiba is az vezetett el. Az emberi ész gyöngeségének született támasza, annak az észnek, mely krajczárra született, s ha valamihez jutni akar, kell, hogy kapargasson, gyüjtsön, összegezzen. S valóban, midőn a végtelennek megértéséről van szó mindig csak ezt teszszük. Az Isten szépségének, jóságának, hatalmának fogalmát csak igy lehet megközeliteni; egybe kell illeszteni a mindenségben szétszórt szépségnek, jóság és hatalomnak töredékeit. Hogy szerezzük meg az örökkévalóságnak képét? megnyitjuk a multnak és jövőnek „az idők nagy folyamának" korlátlan perspektiváit. Hogy jutunk el a mérhetlenség ködképéhez? Kezünkbe fogjuk a métert és kilométert, s végére nem érünk munkánknak. — Föladatunk nagyobb mint a sötétség szelleméé, ki „megállt s mé-

regette a földet;“ mi nem maradhatunk a földön, egy világból átmegyünk a másikba, naprendszerből naprendszerbe lépnünk, anélkül, hogy gondolatban valahol letüzhetnők a jelt, mely azt mondja „finis spatii.“ Hogy fogjuk föl, hogy képzeljük a mindenütt jelenlevő, mindent átható s mégis osztatlanul egyszerü Istent? Hogyan máskép, minthogy minden dologban s azok lánczolatában az egész világban csak egy nagy leplet, egy nagy fátyolt látunk, mely letakarja azt az ős, magától való erőt, mely a fátyol egyik szálát igy szinezi, másikát máskép festi, itt finomabb technikával remekel, ott darabosabb anyagban dolgozik, itt létet ad, ott tenyészetet, majd érzést kelt, majd eszmét gyujt, — s az egész teremtés olyan lesz mint a természet nagy szentsége, látható jele a mindenütt egyformán jelenlevő Istennek, ki e „szinek“ alatt rejtőzik: Csupa összegezés, egymáshozadás, . . . synthesis! De ez az összegezés, ez az egybeillesztés könnyebb, de azért még sem oly közönséges valami, hogy abban remekelni ne lehetne. Valamint az analysisnek vannak zseníjei, ugy megvannak a synthesisnek is mesterei. Szép adománya az égnek, ez az összeállitási képesség, mely az adott közönségesből meglepőt tud varázsolni. Előadásuk találékony, ügyes, meglepő, játszi a részekben, impozáns az egészben s midőn már annyi szépséget halmoztak föl s annyi szint hordtak össze, hogy szemünk, eszünk, szivünk nem bir eltelni a tárgy föllebbent mérhetlenségével, s ámulatában inkább sejt mint lát; midőn mindent összefoglaltak s már-már azt véljük, hogy elértük és tartjuk amit elénkbe tüztek. . . : hozzáteszik, még ez sem az! közeledni folyton lehet, odaérni és elérni . . . soha!

Azonban az összegezésen kivül van még a synthesisnek egy más utja, mely sikerrel alkalmazható az „isteninek“ megközelitésében. A természetben

számos vonatkozás található, mely az örökkévalóra, a végtelenre utal; a teremtésben, az isteni művészet e muzeumában számos képre akadunk, melyeknek vonásaiból az „istenire“ következtethetünk; e vonásokat elemezni kell, szét kell szedni s véges értékükből az „isteninek“ oly meglepően világos fölfogására jutunk, mely ragyogó napként özönlik lelkünkre. Annál is inkább kell a végtelen megközelítésének ezt a módját is alkalmaznunk, mert nem minden isteni attributum közelithető meg egyformán, aminthogy a meglepetésnek utja sem egy, sőt jobban mondva, amint ennek nincs, ugy annak sincs utja. Hogy miképen gondolom ezt kivihetőnek, azt az isteni tudásnak megmagyarázása által akarom föltüntetni; az emberi tudás lévén halvány képe az isteni tudásnak, annak jellemző vonásaiból meg akarom érteni, hogy milyennek kell lenni annak a csodálatos, mindent fölkaroló isteni tudásnak. Az összegezés nem emel föl engem az isteni tudás oly megértésére, milyent magamnak más uton szerezhetnék. Igy például: hogyan alkothatjuk meg magunknak összegezés által az isteni tudásnak fogalmát?

Elgondolhatjuk, mi mindent tudnak s tudtak s tudni fognak az emberek; összeadhatjuk mindazt az értelmi energiát, mely e tudásban, e gondolatokban, ez okoskodásokban mint élő erő lépett föl a lélek erélyéből; összegezhetjük mindazt az elmélyedést, mely valaha valamit fölfödözött, s melynek utján aztán milliók és milliók hatoltak a mélységbe, mindazt az erőlködést, megfeszülést, melyből kipattant a gondolat világitó szikrája; összegezhetjük mindazt az elmeélt, mely a legmagasabb eszmék honában otthonosan mozgott: a fogalom, melyet ez uton az isteni tudásról nyertünk oly gyerekes, hogy szót sem érdemel. Tegyünk hát hozzá többet! mondjuk, hogy az Isten mindent ismer, ami van, volt és lesz, a mi lehet, a mi lehetne! Ez bizonyára isteni tudás; de

a fogalom nem jellemző, a beláthatlan tömegtől nem látjuk e fönséges tudásnak jellemző vonását, *nem látjuk lelkét*, mely e tömeget hordani képes. Az isteni tudásnak éle és lelke tulajdonképen az, hogy maga a tudás az Isten lényege, hogy az isteni lényeg nem más mint *önmagából determinált tudás*. Ez valóban isteni tudás, de vajmi nehézkes fogalmak ezek ránk nézve!

Az Isten maga a tudás, s mint ilyen a *legszuverénebb értelem, független s önmagának elég* — minden tekintetben! Legszuverénebb, amennyiben uralkodik a megismerhető dolgok egész végtelenségén, ugy hogy nincs, amit Isten ne ismerne, nincs ami rejtve volna, mihelyt olyasmi, hogy el lehet róla mondani azt, hogy „van" vagy pedig azt, hogy „lehet." Ha a tudás mintegy birtokbavétele az igaznak, s ha tudni annyit tesz, mint az értelem uralmát a dolgok illető körére kiterjeszteni: akkor az isteni tudás egyszerüen absolut uralom mindenen, ami van vagy lehet.

Azonban ez a szuverenitás inkább csak külső, inkább következménye, folyománya annak a lényeges, belső szuverenitásnak, az isteni tudás ama lelkének, mely a tudás fönségét és isteni voltát hordozza. Miben áll ez?

A mi tehetségeink nem szükségképen működnek; van látó, halló szervünk, anélkül, hogy ez a látó szerv mindig látna s a halló szerv mindig hallana. Amikor látunk: akkor ez az aktus a szem szervezetében kifejlik, a nyugvó erő mozgó erővé válik: a tehetség, mely előbb nyugodott, működik. Aktusunk tehát kibontakozik a tehetség redőiből, benne támad, általa van, s tőle függ, azután ismét kialszik, eltünik. Léte oly efemer mint a tiszavirág élete, mint a kipattanó szikra izzó lengése. Távol áll a szuverenitásnak, a függetlenségnek ha még oly halvány vonásaitól. Másból van: a tehetségből; rajta

reng, mint valami végigfutó sziporkázás; hamar vége van, s folyton uj meg uj gondolatot kell megindítanunk az elsőnek nyomában. Ily efemer, esetékes lét a szuverenitást, a függetlenséget maga számára nem vindikálja.

Nem igy az isteni tudás, az az aktus, melyről azt mondják „isteni tudás" szuverén és független; nem bontakozik ki a tehetség redőiből, nem támad benne, nincs általa, nem függ tőle, ki nem alszik s el nem tünik. Az isteni tudás nincs másból t. i. a tehetségből, mert Istenben nem különböztetünk tehetséget és aktust, nem különböztetünk meg nyugalmat és müködést, valamit, ami nyugszik s azután fölébred s in concreto szólva: az Istenben nem különböztetünk meg értelmet és gondolatot; hanem az Istenben nincs más, mint maga az aktus, maga a tudás. Következőleg a tudás nem bontakozik ki az értelemből, mint valami, ami előbb nem volt; nem reng a tehetségen mint valami esetékes sziporkázás: hanem az isteni tudás önmagában fönnálló örök lényeg. Ha tüzzel hasonlitanám össze, oly tüzet értenék, mely tápanyag nélkül égő tüz, mely nincs fán, kőszénen, olajon, hanem önmagában; — ha fénynyel, oly fényt értenék, mely nincs tárgyakon, hanem magában fönnálló fény, mely nincs tüzből, nap vagy csillagokból, hanem önmagából.

Ez tehát első neme az isteni tudás függetlenségének, melynél fogva nincs benne tehetség és aktus külön-külön, hanem az értelem maga nem más, mint az az egy, osztatlan értés; s mivel nincs tehetség és aktus külön-külön, nem következhetik egymásra több aktus, nem mulhatik el az egyik, s nem jöhet utánna a másik, nem —, hanem egyetlen egy aktus az az örök értés és tudás, melyben nincs egymásra következés, de amely minden lehetséges aktussal fölér, minden lehetséges értést és tudást felkarol.

Azonban az isteni tudás szuverenitása, függetlensége *ezzel nincs kimeritve.* Még mélyebbre kell

ereszkednünk; azt, hogy nem különböztetünk meg benne tehetséget és aktust, már mint értelmet és értést, észt és tudást *legjellemzőbben s legélesebben kifejezi* az a körülmény, az a lényeges sajátság, hogy annak az isteni tudásnak nem ad létet a külvilág, hogy azt a tudást nem inditja meg semminemü külső tárgy, mely rajta kivül van vagy lehet, hanem hogy az önmagából, saját lényegéből van determinálva arra, hogy mindent ismerjen és tudjon.

Ez a legteljesebb szuverenitás! független s önmagának elég minden tekintetben. Nem függ a tehetségtől, mint melyből való volna, s nem függ a tárgytól, mint melytől determináltatnék; mindezt önmagában, lényegében birja. Ez a fogalom a maga fönségével valóban elnyom! mennyire különbözik tőle minden véges értés és tudás. Ha mi valamit látni akarunk, a tárgyaknak kell a fény által szemünkre hatniok s benne a látást determinálniok; ha valamit értünk, akkor az érzés behat értelmünkre s meginditja benne a gondolatot, de mindig kell behatás, mindig inditás, anélkül nincs sem érzéki sem értelmi ismeret. Nem ugy az Istenben; az isteni értelemre be nem hat a külvilág, az az értelem a külső tárgyakat, minden létet ismer, de nem azért és azáltal, mert a külső tárgyak reá behatván ott azt a vitális aktust ébresztik, melyet mi értésnek és tudásnak hivunk, hanem az örök értés és tudás, mint minden igazság és lét forrása önmagában birja ez ismeret okát. Ömaga mint a végtelen lényeg szükségképen érti és tudja mindazt, ami csak azért és az által létezik, mert azt a végtelen eszmét némikép utánozza.

Ezen teljes szuverenitását az isteni értésnek kifejezi a bölcs Sirák fia: „fons sapientiae verbum Dei in excelsis.“ 1, 5. „Cognovit Dominus omnem scientiam et aspexit in signum aevi, annuntians, quae praeterierunt et quae superventura sunt, revelans vestigia occultorum. Non praeterit eum omnis cogi-

tatus, et non abscondit se ab eo omnis sermo. Magnalia sapientiae suae decoravit, qui est ante saeculum et usque in saeculum, neque adjectum est neque minuitur et non eget alicujus consilio.“ 42, 19.

Már most megengedem, hogy az isteni ismeret fogalmának ilyen synthetikus kifejtése közelebb hozza e fogalom teljes értékét; de sohasem fogjuk e fogalmat s annak radikális különbözőségét mindentől, ami véges, legyen bár cherubi lángész, oly élesen és világosan fölfogni, mint hogyha annak ellenkezőjét, mi a véges értelmeket alkotja, öntudatunkra hoztuk. Az *emberi tudásnak relativ és korlátozott értéke*, hogy ha részenként tekintem, legélénkebben vési bele öntudatomba, hogy micsoda az isteni tudás, mely nem relativ hanem absolut, nem korlátozott, hanem végtelen, s e megfontolás által mélyen beleveszi magát lelkembe, hogy az egyik a másiktól annyira fekszik, mint az aranyozott papir fénye a nap izzásától.

Az isteni tudás fönségét az emberi tudás három tényezőjének töpörödött igénytelenségéből vezetem le. Ez a három tényező elválaszthatatlan az emberi tudástól s következőleg ha még oly nagy vivmányokra tesz is szert az emberi ész, ha bármily mélyre hat s bármily magasba emelkedik, benső lényegénél fogva töpörödött igénytelenségben sínlődik: s akkor annál hóditóbban emelkedik majd szemeink előtt az isteni tudás, mert az az emberi tudás legelgondolhatatlanabb szédelgő magasban is az istenivel szemben mindig töpörödött igénytelenséggé válik.

Az emberi tudásban három tekintet mérvadó: az ismerő tehetség, az ismert tárgy s az ismeret neme és módja.

Mindhárom benső természeténél fogva oly igénytelen, és sekély, hogy a belőlük származó ismeret csak halvány képe lehet a valódi, lényeges ismeretnek: az Istennek.

Vegyük tekintetbe először magát az ismerő te-

hetséget. A mi tehetségünket legjobban jellemzi az, hogy bármily éles és szellemes legyen, mégis egészen az érzéki észrevevéstől függ. Az érzék nyujtja az észnek a tárgyat, melyről fogalmakat alkot magának, ugy ha hogy az érzékelhető külső tárgy hiányzik, hiányzik a fogalom is, s a ki kivülről semmit sem kapna, az semmi fogalommal sem birna; olyan volna mint a növény. Kérdezzük már most, mily kiterjedésben s mily teljességgel informálnak minket érzékeink a természetről? A kiterjedést meghatározza két végzetes korlát: az idő és a tér! észrevevéseink az időnek és a térnek kis részére szorulnak; s ami e korlátozott ismeretnek teljességét illeti, az ugyan igen szerény mérveket ölt.

Az ember ugyan mint az anyagvilág része számtalan behatás alatt áll. Amennyiben a hatások érzékeit ingerelni képesek, érzéseket váltanak ki. Azt gondolnók tehát, hogy mindent érez, mindent ismer, ami reá hat, — hogy a millió kis és nagy hatásnak, melyet az anyagvilág az emberre gyakorol, az lesz eredménye, hogy érzékeinkben visszahatáskép előáll majd az érzetek változatos és beláthatatlan lánczolata. Azonban nem igy áll a dolog.

Azon beláthatlan sok hatásból aránylag igen kevésnek van annyi ereje, hogy érzékeink által észrevétessék; a többi hat ugyan testünkre, de nem mint érző testre, hanem mint az anyagvilág bármely más darabjára, s e millió apró hatásról közvetlenül semmit sem tudunk. Van érzetünk a hidegről és melegről, de csak bizonyos határok közt, azokon túl a a hő tüneményei számunkra mint érző vagyis ismerő lényekre nem léteznek. Vannak hőmérőink, melyek azt a hőmennyiséget jelzik, melyet 150 méterről az égő gyertya egy krajczár felületére sugároz. Ez érzékenység csodálatos. A sugárzás ránk is hat, de hiába hat, annyi mintha nem volna. Már most mennyi ilyen hatást nem fognak föl érzékeink! S miért? mert érzé-

keink csak azon hidegre és melegre vannak berendezve, mely az életre szükséges. Érzékeink czélja az élet föntartása, érzékeink czélja az a tudás, az az ismeret, mely az élethez szükséges. Mi nem azért kaptuk az érzékeket, hogy mindent fölkutassunk, hanem azért, hogy életünket óvjuk és fejleszszük. Ez a gondolat mutatja leginkább az emberi ismeret tökéletlenségét, mert föltünteti viszonylagos, relativ természetét!

Ugyanezt kell mondanunk a fényről. Látjuk a fényt, de mennyi fokozat van ez érzéklésben. Vannak sugarak, melyeket mi észre nem veszünk, a rezgéseknek csak bizonyos száma hat szemünkre ugy, hogy a látásérzetét kiváltsa. Ezen számon innen és túl a szinek pompáját és játékát nem ismerjük. Ismét kérdezem, miért nem ismerem e határvonalokon túl a való, létező világot? Felelet; mert nem szükséges életem föntartására. Rendeltetésem nem az, hogy tudjak, hanem egyelőre az, hogy éljek; az ismeret csak eszköz, az eszközt meghatározza a czél, amely itt nem más, mint a szervezet föntartása.

Azért létezhetik sok erő, melyről nincs tudomásunk; de nincs is rá szükség, hogy legyen, mert nem a tudás ami czélunk. Vannak erők, melyek közvetlenül nem hatnak érzékeinkre; óriási, fontos erők, de életünkre nem fontosak oly mérvben, hogy ismeretük hiánya az életet lehetetlenné tenné; azokat csak közvetve ismertük meg. Igy például, nincs érzékünk a villanyosság észrevevésére; legyen bár a levegő villanyossággal telitve, mi azt nem érezzük. Nem érezzük azért, mert életünkhöz nem szükséges. Mondhatná ugyan valaki, hogy igenis szükséges, mert jobban óvakodhatnánk a villámütéstől. Azonban erre azt válaszoljuk, hogy a villámütés nem hoz általános veszedelmet az emberiségre, a természet pedig csak az általános bajokat gondozza. Amint pedig nincs érzékünk a villanyosság észrevevésére, ugy lehetnek

tőlünk a természet háztartásában más erők és tényezők, melyekről semmit sem tudunk. Innen van alighanem az is, hogy nincs fogalmunk a testek lényegéről, s hogy az ismeretes erőkkel nem birjuk megfejteni a természet sarkalatos tüneményeit, milyenek a nehézkedés, a ruganyosság és a vegyi rokonság. Bizonyára más erők is szerepelnek a tünemények ben, melyekről eddig nincs tudomásunk; meglehet, hogy nem is lesz soha; azért a világ fönnáll, s az emberélet általában biztos alapokra van fektetve. Csak a tudás szenved, s szenvedésében félreismerhetlenül szemünkbe ötlik legfőbb gyöngesége, t. i. viszonylagos volta. Érzékeink csak testi szükségleteinkhez szabattak, arról adnak tudomást, ami czélszerü az élet föntartására. Tehát más szervezetben, más körülmények közt esetleg teljesebb, esetleg tökéletlenebb lehetne ismeretünk; lám a mi tudásunk a szervezet föltételeihez van kötve; a szervezet pedig nem a tudásra, hanem az életre van berendezve. Képzeljünk magunknak bármily lángészt, olyat is, amilyen eddig nem volt, ez is a szervezet föltételeihez lesz kötve, s következőleg mindenütt s minden fokon magában hordja lényeges korlátoltságának okát.

Azt mondhatnók erre, hogy ha a közvetlen megismerés függ is a szervezettől s ha a tudásnak egy oly idegen tényező szab is határt, milyen a szervezet életszükséglete: de e hiányon az okoskodás, a következtetés által segithetünk, aminthogy a szem fel nem födözte Neptun bolygót, de abból amit látott, lassan-lassan következtetés által rájöttünk. Nem volna-e lehetséges, ez uton az érzék és a szervezet korlátoltságából kilépni s a korlátokon tul fekvő tereket meghóditani? Azonban mindennek van határa, a következtetésnek is; a következtetéshez oly adatok szükségesek, melyekben a lehozandó igazság benfoglaltatik; ez adatokat lehetetlen megszerezni

oly bőségben, hogy bennük foglaltassék az összes valóság. Minden kutatásnak és következtetésnek daczára zárva maradnak előttünk a természet óriási terei és rétegei; mindazok, melyek a térben és az időben oly távol fekszenek, hogy a következtetések sem közelithetik meg; nem különben azok, melyek most és mindenütt föllelhetők, de az érzék által, ha még ugy fegyverkezik is fel a rendelkezésre álló szerekkel és erőkkel, el nem érhetők. A legtávolabbi álló csillag történetéről, a szerves életről, mely sötét holdján tengődik, soha semmit sem fogunk tudni. Épugy soha sem fogunk tudomást szerezni eddig ismeretlen természeti erőkről, a legkisebb anyagrészecsek mozgásairól, melyeknek az a sajátsága van, hogy nagyobb mérvü erőkifejtésre nem egyesülnek. A következtetés is a távolság növekvésével fogy, mint akár más természeti erő, pl. a vonzás; vannak távolságok ugy a térben mint az oksági viszonyokban, melyekbe a következtetés el nem hat.

Az emberi tudás jól teszi, ha minél többször elmélkedik e veleszületett korlátról. Az ember tud, de tudása csak olyan, mint lélekzése, járása; eszköz a czélra; *egészen alárendelt tényező!*

Ha ezt kellően fölfogtuk s minden emberi tudásban csak eszközt s az élet óvása és fejlesztése által föltételezett, tehát alárendelt tényezőt látunk: akkor emelkedhetünk föl az isteni tudás fogalmához. Ebben nincs korlát, ez nincs másért, ez nem eszköz, ez nincs alárendelve semminek; ez a tudás a tudás miatt van, következőleg összefoglal mindent, ami tudható és ezt össze nem foglalja utánjárás, keresés, puhatolás által, hanem birja magában lényegénél fogva, aminthogy az ember nem szerzi a lelket és a testet, hanem a test és lélek adva van épen azért, mert adva van az ember: épen ugy az Isten nem szerzi a tudást, nem gyüjt ismereteket, nem követ-

keztet, nem kutat, mert minden tudás és minden ismeret már adva van éppen azért, mert adva van az Isten, kinek lényege a tudás v. i. mindaz, ami tudás. Ez az a különbség a lényeges tudás és az esetékes tudás közt; nem találok szavakat, nem találok hasonlatokat, melyek elég élesen jellemezhetnék ezt a különbséget. De elég az hozzá, hogy az isteni tudás, maga az Isten, maga a lényeg; az emberi tudás pedig csak járulék az emberi lényeghez, ez a lényeg teljes marad, akár járul hozzá valami, akár nem.

Tekintsük meg másodszor az emberi tudás tárgyát, s ujra meggyőződünk, hogy tudásunk mily alárendelt kis körre szoritkozik; meggyőződünk, hogy semminemü igényt nem emelhet a természet megismerésére; meggyőződünk, hogy ha valamennyi ember minden föltalálható segédeszközzel ellátva végtelen időkön át buvárkodnék, kutatna s rendszerbe szedné az ismereteket: ez a tudás semminemü arányban nem állna a természethez. Mindig oda van lánczolva a véges tér és idő korlátaihoz, született rabszolga; ebből azután következtethetni, hogy mily összehasonlithatlan fönségesnek, függetlennek kell lenni az isteni tudásnak, mely mindent ismer; következtethetni arra, hogy ha az emberi tudás alárendelt, viszonlagos minőségében mégis oly vivmányokat létesit, milyen lesz az isteni tudás veleszületett erélye, mely mindenre kiterjed, mert mértékét képezi minden létnek és történésnek.

Az emberi tudás tárgya leginkább a természet. A természet kiterjedéséről nincs fogalmunk; nem tudom, hol akadnánk végére. Küldjünk ki magunknál gyorsabb mérnököt; a fény egy másodpercz alatt 42000 földrajzi mérföldet fut be; hogy pedig a mostanig ismert állócsillagok világát befussa, hozzávetőleg 20 millió évre volna szüksége. Ha gondolatban ez ismeretes világ legtávolibb állócsillagáról nézünk szét, meglehet onnan is egy eddig láthatatlan csilla-

gos eget szemlélnénk. Ki tudja hányszor szállhatnánk át ekkép az ujrafeltünő legtávolibb állócsillagokra. Mit ismerünk ez óriás világból? mily helyet foglal vele szemben az emberi értelem? Van-e valami vonatkozás az ész és a természet közt, mikor csak egy apró kis darabja nyilik meg szemeink előtt? Mi képezzük-e a világ központját, mi kik ez óriás anyagvilág egy atomján mozgunk, s avval a szikra-értelemmel a valóságot kimeriteni kivánjuk? Honnan eredeztetjük az arányt, melynek eszünk s a világ, értelmünk s a valóság közt föl kellene állnia, ha a „tudást" magunk számára vindikáljuk? Mi arány van egy hülő bolygón sziporkázó szellemi tevékenység s a nagy világrendszerek közt? Arra valók-e ezek, hogy az emberi tudás substratumául szolgáljanak? avagy az emberi értelem lekötöttsége a testi szervezethez nem mutatja-e világosan, hogy e kettőnek nincs szorosabb viszonya egymáshoz? Piczike kis térre és rövidke időre terjedhet az emberi ész uralma; lényegesen más és fölfoghatatlanul fönséges lesz az az értelem s az a tudás, mely az egész lét fölött uralkodik.

De az emberi tudás nemcsak fölfelé a tér és az idő mérhetetlenségével szemben töpörödik össze jelentéktelen silánysággá, de lefelé is a végtelen kicsiny országában egészen tehetetlen. Minden anyagi dolog részekből áll. A szervezetet szervek alkotják, a szerveket sejtek, a sejteket kisebb elemi részek. Ha ezeket is szétbontjuk, a vegytani tömecsekre és atomokra bukkanunk. Ez utóbbiak eddig minden bontó erőknek ellentállnak, de sajátságaikból biztosan következtetünk összetett voltukra. Gondolatban tehát folytathatjuk az osztást. Physikai atomok v. i. oly testecskék, melyek oszthatlanok, nem létezhetnek. Hol állapodunk meg a testecskék osztásában, hiszen minden nagyság csak viszonylagos, s nincs az az apróság, melyhez ha megfelelő picziséget gon-

dolunk, óriásivá ne nőne. Tehát mindkét irányban, fölfelé és lefelé, az anyagi világ összetett volta oly viszonylagossá és jelentéktelenné töpöríti tudásunkat, hogy kisértetbe hoz Du Bois Reymond kétségbeejtő jelszava: „ignoramus et ignorabimus.“

Tudásunk csak foszlány; a természet egy darabjára szorulunk, mint a bogár a tengeren uszkáló apró forgácsra, fut rajta föl-alá, mindenfelé kinyujtja csápjait, de szabadulhat-e azon szük határokból, melyeket tehetetlensége von számára? „Véges értelmünk csak véges fogalmakra képes s ha az örökkévalónak fogalmait kivánja megközeliteni, cserben hagyják szárnyai, s mielőtt a verőfényes magaslatokat elérné, visszaesik a véges és homályos fogalmak mélységébe.“ (Nägeli, Die Schranken der naturwissenschaftlichen Erkentniss.)

Az isteni tudás a verőfényes magaslatokat lakja; tért és időt, s minden alakulást és történést, mely a térben és időben véghez megy vagy véghez mehet, mélységesen ismer; ez ismeretet nem veszi a dolgokról, hanem determinálva van ez ismeretre saját lényegéből. Ugyanezen oknál fogva egyaránt ismeri a homokszemet, a világot s a világrendszerek centillióit; mert minden ami van, annyiban van, a mennyiben belőle s általa van.

Végre vegyük szemügyre ismeretünk intensivitását, azt a fokot, a melyen túl az igazságba nem hatolhat. A dolgok lényegét nem ismerjük; hogy micsoda az ember, arra azt felelik: két résznek, a test és léleknek természetes egysége; ha kérdem: mi az a lélek? néhány sajátságot mondanak; ha kérdem: mi az a test? ismét anyagot s anyagi sajátságokat hallok. Ha kutatom, mik tulajdonképen azok a sajátságok: az a hő, az a szin, stb? azt mondják: az nem más mint ennyi billió rezgés; a billiót értem, a rezgést nem értem: ugy hogy általában ki lehet mondani, hogy a mennyiséget ismerjük, de

a milyenségről fogalmaink nagyon homályosak. Bizonyára értünk mi milyenségi különbözeteket is; van fogalmunk az értésről, van az akarásról; mindkettő milyenségi különbözet, nem lehet ott a mennyiséget szerepeltetni akár meterekben, akár kilogrammokban. Értünk mi elveket, melyekben szintén nincs súly és kiterjedés, pl. az oksági elvet: de másrészt igaz az, hogy a legtökéletesebb emberi tudás ott van, hol mérni lehet, mert a mennyiség számunkra a legmegközelithetőbb fogalom, s mi átértettünk egy tüneményt akkor, hogyha megmérhettük, megmázsálhattuk, megszámlálhattuk. Mily tökéletlen a mi fogalmunk a kék és piros szinről, hogyha csak a milyenség különbözeteiről veszszük azt, s mennyire elmélyed, mihelyt ezt a milyenséget mennyiségben tudjuk kifejezni, ha péld. megtudtuk, hogy a kék szint az aethernek 700 billio rezgése, a pirost ugyanannak 500 billio rezgése képezi. Mindenki érzi, hogy egészen más, fogható, érthető fogalmat nyert a szinről, mint hogyha csak a kvalitást törekszik megérteni.

A mathesis ezért a legtökéletesebb emberi tudás, s mindazon tudomány, mely nyomain halad, s mely a mennyiségre vezeti vissza tárgyát, többé-kevésbé részesül e tökélyben. A csillagászat a tudományok közt első helyen áll, utánna jönnek a Physikának némely részei, milyenek a mechanikus hőtan és a fénytan. E tudományok azért tökéletesek, mert bennük minden a mechanikus szükségességre, számokra, meterekre, fontokra van visszavezetve, s ezeket mi szemléletből egészen és tökéletesen értjük. A vegytan és a physiologia szintén ezen nyomokon halad.

Csakhogy e tudományokban ezt a mechanikus követelményt, hogy mindent számokra, méterekre és fontokra vezessünk vissza, nem lehet megvalósitani, s ahol azután az élet határait érintjük: a sejtet, a növekvést, a származást, az öröklést, az érzést, ott

e követelmény a történés zürzavarában s a tényezők töméntelenségében végleg eltünik. Lehetetlen mindenütt a szám, font, méter szerint való ismeret; mert nem létezik csak font, szám, méter, hanem léteznek más lények, melyeknek lényege nem a mennyiség, hanem más valami. Nemcsak a mathematikus fogalmaknak van létjoguk, hanem másoknak is. De ránk nézve ott, hol a mathematika meg nem valósulhat, nagy a homály, sok a tévedés, s kevesebbet bir az ész mint az a szikra, melyre koromsötét éjjel a vidék megvilágitását biznók.

De nemcsak a komplikáltabb anyagi dolgokban, nemcsak a jegecz. és a sejt alakulásaiban s onnan föl a szerves élet egész országában, érzi tehetetlenségét az emberi tudás; hanem ugyancsak képtelennek érzi magát minden tudományban, ha valaki a tudás tökéletességéhez megkivánja azt, hogy mindent a legegyszerübb elemekig nyomozzunk, s mindent a legegyszerübb elemekből megfejtsünk. Ha a legegyszerűbb elemekre való visszavitel nélkül nincs tudomány: akkor nem létezik semminemü tudomány; nem létezik csillagászat, mert föltételezi a nehézkedést és a központfutó erőt, ezekről pedig semmit sem tudunk, s ha mérjük is font és méter szerint, de nem ismerjük lényegüket. A tapasztalat tanuskodik létükről, de lényegükről, szükségességükről mélyen hallgat. Ha az astronomiába ezt a lényeget, ezt a szükségességet is föl kell venni, akkor X. Y. ismeretleneket veszünk föl, melyeket meg nem fejtünk: tudományunk tehát tökéletlen volna. Ugyanezt kell mondanunk a természettudományok bármely szakáról; ha vissza kell menni egész az utolsó elemekre, hogy tudásunk tudomány legyen, akkor tudomány egyáltalában nem existál. Mert az atomoknál meg nem állhatunk, ezek már testek, következőleg nem utolsó elemei az anyagi világnak, azontúl pedig semmit sem tudunk. Absolut egységek számunkra nem léteznek.

Mit hozunk le ebből? azt hogy az emberi tudás mélyre nem hat. A lények le vannak takarva, be vannak födve, s e leplen áthatolni, arra nincs emberi ész. Az okság elvével értelmében és öllel meg fonttal kezében indul meg az ember az igazság meghóditására; csoda-e, hogy messze nem ér?

Mind három tekintetben szük korlátok közt mozog: *ismerő tehetségének* czélja nem az absolut tudás, hanem az, hogy szolgáljon az ember boldogságának; ez az ismerő tehetség, tudományával együtt csak eszköz; *a tárgy bősége* oly beláthatatlan, hogy végére sohasem juthat, következőleg az anyagvilág egy darabjához van lánczolva; *maga az ismeret* gyér világosság, mely mélyre nem hat, inkább csak a felületen érzi magát otthonosan.

Ez a hármas korlát az emberi értelmet sehol el nem hagyja; mert lényegéből ered. Ha az egész emberi nem millió évig, minden segédeszközzel s a legnagyobb szerencsével buvárkodhatnék; ha nem kellene keresnie mást mint értést és tudást: mégsem emelkedhetnék túl e korlátokon. A tudás a véges lényben eszköz marad, viszonyainak szabályozására, élete föntartására szolgál s épp azért csak annyira terjed, a mennyire e viszonyok s az élet szükségletei, — s ha ezeken túl emelkedik, akkor is a valóságnak csak szomszédos közel határos tereit veheti szemügyre. Minél tökéletlenebb, minél alsóbbrendü a lény: annál tökéletlenebb tudása! Csak ha a tudás nem eszköz, hanem önmagának oka és czélja; ha nincs más miatt, hanem maga miatt; ha nincs viszonyainak szabályozására s a véges lét eligazítására; ha nincs azért, hogy a dolgok közt föltalálja magát s következőleg, hogy azok rá behassanak s neki magukról fogalmakkal és itéletekkel szolgáljanak: akkor az ilyen tudás nem függ a dolgoktól, hanem a dolgok függnek tőle; akkor az ilyen tudásnak nem a dolgok adnak létet, hanem maga

ez a tudás ad létet minden eszmének az eszmék honában s minden valóságnak a tárgyi rendben.

Ez a tudás nem lehet véges, hanem maga a végtelen ősok, az Isten „fons sapientiae Verbum Dei in excelsis.“ Sir. 1, 5.

Mi képezi a végtelen, független tudást? az hogy nem külső tárgy szülj benne a fogalmat; hanem benne mint ősokban van minden eszme, minden gondolat, minden tudás, melynek kevés sziporkája megjelenik az időben és térben — véges utánzásban adva a végtelennek képét s ez a teremtett világ.

Igy fogjuk föl azt, mit a szentirás mond: „Minden bölcsesség (az Ige s minden a mi ige) az Ur Istentől vagyon és vele volt mindenkor és minden idő előtt való. A tenger fövenyét, az eső cseppjeit és az idők napjait ki számlálta meg? Az ég magasságát, a föld szélességét és az örvény mélységét ki mérte meg?.... az okosság értelme öröktől vagyon. A bölcsesség kútfeje az Isten Igéje a magasságban.“ Sir. 1, 1—5. Ami a sötét éjben néhány téveteg, elfojtott sugár a nap verőfényével szemben: az a mi tudásunk, de sőt minden teremtett értelem tudása az Isten megközelithetlen fényével szemben.

SZENT CZIPRIÁN ÉLETE ÉS MUNKÁI.

(Patrologiai tanulmány.)

Irta Dr. RÉZBÁNYAY JÓZSEF.

Idézzük fel régmult idők csodáit; keressük fel nagy emberek emlékeit. Jól esik a léleknek a fényes multba visszaszállani!

*

* *

Cziprián — családi nevén Thascius, — nagy ősök sarjadéka, a római nemes Thascius-nemzetségből, nemes, afrikai szenátori családból származott, a K. u. harmadik század elején. Születési éve bizonytalan. Szülőhelyéül Karthagót említik.

Ifjusága éveit pogányságban tölté. Sötétségben nevelkedvén, nagyrahivatott lelke, mely már ekkor világosság után epedett, a tudományban keresett némi kárpótlást, ezzel igyekezvén feledtetni az élet sivárságát. A régi görög és római bölcsek tudományával táplálkozván, szellemi erői már korán kifejlődtek; itélő tehetsége és mélyreható tekintete, melyet második látásnak neveznek, s a mely oly igen jellemzi őt, kora fölé emelték és mindenki figyelmét reá irányiták. Már ekkor nyilvánult különös előszeretete a szónoklat iránt, mint a ki — kortársainál felvilágosultabb és a közügyek éles felfogásában első — hivatva volt arra, hogy másokat is felvilágositson. Szorgalmasan forgatta a régi nagy szónokok munkáit s nemsokára maga is Karthagóban a rhetorika szabályait adta elő. Ez időbeli működésének már hangosan szóló nyomai vannak. E kor emlékei fényesnek mondják ebbeli működését. Körüle egész iskola alakult, melynek czélja volt a szónoki képeztetésnek lendületet adni.

E téren látjuk őt működni, midőn az Úr lelke egyszerre megszállja, s ami után sóvárgó lelke epedett, itt megleli. Megtérése bár kivülről vizsgálva csendesen, belül nem minden rázkódtatás nélkül folyt le. A véletlen — melyben ő nem habozott Isten ujját elismerni — Caeciliussal hozta ismeretségbe, a ki akkor Karthagóban lelkészkedett. A komoly, szentéletü pap megnyerte az ifjú bizalmát, ki ettől fogva ragaszkodott is hozzá élete végeig. A viszony mind erősb lőn közöttük, s az áldozópap nemsokára befolyást nyert az ifjú életnézetére és sorsára is. Ekkor ismertette meg vele a keresztény hit igazságait.

Cziprián most mohón látott a keresztény hitigazságok tanulmányozásához, századokra kiható buzgalommal és értelemmel ölelve föl azoknak minden egyes szakaszát. S

minél tovább hatolt, annál nagyobb volt a világosság, mely feléje áradott. Öröme határtalan volt. A mit keresett megtalálta. S úgy látszott, hogy most világosodott meg előtte tulajdonképen életfeladata.

A keresztséget fölvevén[1] — 245-ben — hálából azon kor szokása szerint, melynél fogva a fölszabaditott rabszolga fölszabaditójának nevét viselte, — fölvette Caecilius nevét. Igy rótta le tartozását legnagyobb jótevője iránt, a ki a pogányság rabszolgaságából felszabaditá.

Fényes tehetségei a ker. hitigazságokon táplálkozva, mindinkább erősbültek, nemes lelkülete meglelte, a mi vágyainak netovábbját képezte, a tökély utját. Erényekben mind inkább gyarapodott. Nem elégedett meg azzal, hogy a szegényekkel jót cselekedett, kiosztá mindenét a szegények között; a tisztaság erényét is nemcsak egyszerüen becsülte, hanem örökös szüzességet esküdött, s hogy a tökély utján annál biztosabban haladjon, az egyházirendhez szükséges előkészületeket gyorsan megtette.

Különös előszeretettel tanulmányozta a szentirást s mi

---

[1] Nazianzi szt. Gergely megtérését hibásan Jusztina szüzhöz való viszonyának tulajdonitja: «Virgo quaedam erat, patritio genere nata, honestisque moribus praedita, forma liberali et egregia, sincera Christi sponsa, soli Deo servata. Huius amore magnus Cyprianus captus est, unde et quomodo, haud scio. Nec tantum captus est, sed et eius pudicitiam tentabat . . . at puella simul atque malum persensit atque insidias intellexit, ad Deum confugit . . . amans ad virginis Deum, quemadmodum Saul ad Davidis cytharam confugit, ad huius Pastorem se confert, atque ut ab amore per acceptam plagam itaa malo spiritu per fidem in Christum purgatur» Oratio 18. Ed. Paris. MDLXXXIII. A többi életirók erről mit sem tudnak. Különben is Cipriánt mágusznak mondja, («ille mutationis perspicuum argumentum edit: magicos enim libros publice proponit: ingentem ex illis flammam excitat et diuturnam imposturam quae ne uni quidem carnis flammae opem afferre potuerat, igne absumit»...) a miből kitünik, hogy Cziprián máguszszal téveszti össze Bithiniában. Tévedése nyilvánvaló előttünk, ha felütjük a Martyrol. Rom. ad diem XXVI. Sept. «Nicomediae natalis SStorum Martyrum Cypriani et Justinae Virginis, quae sub Diocletiano Imperatore et Entholmio Praeside multa pro Christo perpessa, ipsum quoque Cyprianum, cum esset magus, et suis magicis artibus ipsam dementare conaretur, convertit ad Christum: cum quo postea martyrium sumpsit.»

a szenteket általán jellemzi: a mi szépet és jót ott talált, azt utánozni igyekezett. Legkedvesebb olvasmányát képezték a szentiráson és az egyházatyákon kivül Tertullián müvei, akinek iratait úgyszólva naponta olvasta. «Add ide a mestert» — szokta volt notáriusának mondani. Ez időben gyüjtötte a bámulatos kincset, melyet sokoldalu irataiban reánk hagyott.

Tanulmányait oly gyorsan és oly kielégitő eredménynyel végezte, hogy nemsokára pappá szenteltetett, és pedig a mi akkor szokatlan volt, az úgynevezett interstitiumok nélkül, — legalább életirójának rövid soraiból erre következtethetünk. — Karthagó püspöke Donatus volt, a ki az ifjút a keresztség felvételétől fogva figyelemmel kisérte. Ennek óhaja volt, hogy a lánglelkü ifjú a püspöki széken ütódja legyen. S Donatus vágya teljesült.

Cziprián, mint pap, lángbuzgalommal ölelt át mindent, a mi a lelkek üdvéhez tartozik. Már akkor magára vonta az összes papság figyelmét. Élete egyszerü és tevékeny volt; minden ideje a hivek üdvének és a tudományoknak vala szentelve.

Itt merül fel a kérdés: vajjon nős volt-e Cziprián, midőn az egyházi rend kötelékébe lépett?

Szent Jeromos nőtlennek mondja. S ez természetesnek is tünik fel, ha meggondoljuk, hogy a nőtlenség azon korban már önkénytes ugyan de általánosan elismert kötelező szabály volt az egyházi rendnél.[1]

---

[1] A tudós Baronius hibásan azt adja az utókornak át — Annal. ad an CCL. num. 10. — hogy, midőn az egyházi rendbe lépett, megvált nejétől s ez kolostorba vonult, s ezt Cziprián életirójának, Pontiusnak következő sorai nyomán állitja: «Hunc (Caecilium) toto honore atque omni observantia diligebat, obsequenti veneratione suspiciens non iam ut amicum animae coaequalem, sed tamquam novae vitae parentem. Denique ille demulsus eius obsequiis, in tantum dilectionis immensae merito provocatus est, ut *de saeculo excedens* accersitione jam proxima, commendaret illi coniugem ac liberos suos, ut quem fecerat de sectae communione participem, postmodum faceret pietatis haeredem» — nem veszi észre, hogy nem Czipriánról van szó, hanem megforditva: Caecilius bizta reá halála előtt nejét és gyermekeit, a kik még felszenteltetése előtt születtek.

Lángbuzgalma és erényei bámulat tárgya voltak, papság és nép egyként tisztelte. Nem csoda, hogy ujonnan megtért (neophitus) létére, pár év mulva, Donátusznak 248-ban bekövetkezett halála folytán, a püspöki székre emeltetett. A választás a papság és nép közös akaratából történt. De a szentéletü férfiu eléggé ismerte a főpásztori méltóság sulyát és sokféle terheit, de meg szerénysége sem engedte, hogy ily méltóságot elfogadjon. Úgy tett tehát mint egykor az Üdvözitő, elrejtőzött a hegyek közé. Azonban Isten akaratának ellen nem szegülhetett. Saját lelkiismerete inté őt, hogy e méltóságot, melyre Isten oly sajátszerü módon készité elő, s a melynek fontosságát és feladatát jól fogta fel, fogadja el. Visszatért tehát s mások ösztönzésére élére állt a népnek, melynek e nehéz, viszontagságos időben aligha lehetett volna jobb vezetője, mint az, a ki, midőn megválasztatott, nem a dicsőséget kereste benne, hanem a méltóságnak töviseit látta csak.

Ámbár Cziprián akarata ellenére választatott meg, mégis voltak, a kik a választásnak ellene szegültek és ellene összeesküdtek. Az összeesküdtek élén 5 áldozópap állott. A nép ugyan, a mint a dolognak neszét vette, éreztette velök haragját, de ezek észre nem tértek, s az ármány megindult a szentéletü püspök ellen. A szelid lelkületü főpásztor azonban soha nem éreztette velök elkeseredését, sőt ellenkezőleg többször nyilvánosan legjobb barátainak nevezte őket. (Pontius n. 5.)

Az elvetett mag kihajtott, s az összesküdtek elégedetlensége nemsokára nyilt lázadásban tört ki. A szentéletü férfiú alig tölthetett el egy évet békében a püspöki széken. Gondjaiban sokszor megzavarták.

Püspöksége első napjától fogva arra fordità főfigyelmét, hogy a hivőket hitökben megszilárditsa, a közöttük elharapódzott erkölcstelenséget kiirtsa, a meglazult fegyelmet ismét tekintélyre juttassa. S e tekintetben bámulatos erélyt fejtett ki, melyet mindamellett szintoly nyájassággal párositott, úgy, hogy nehéz volna megmondani: a tisztelet volt-e nagyobb, melyet maga iránt gerjesztett, vagy a sze-

retet, melyet maga körül árasztott. — Elve volt: semmit sem tenni fontosabb ügyekben, mig papsága tanácsát ki nem kérte s a nép véleményét ki nem puhatolta volna!

E közben a kereszténységet ujabb veszély fenyegette. A császári trónon eddig a keresztények barátja és pártfogója Philippus Arabs ült. Ennek nemsokára vetélytársa akadt Decius személyében.

Caius Decius M. Quintus Traianus Kr. u. 201-ben született Bubáliában, Pannónia egy kisded helységében; vitézsége annyira kitünt, hogy már Philippus Arabs alatt fővezér, majd Moesia helytartója lőn; 249-ben katonái által kényszeritve mint ellencsászár lépett föl; Verona mellett megverte Philippust, s általánosan elismertetett.

Császárrá levén, 250-ben parancsot adott ki a kereszténység üldözésére, mire részint Philippus iránt érzett gyülölete és ellenszenve, részint azon körülmény birta, hogy a keresztény vallás terjedésével egyenlő arányban látta hanyatlani a római birodalom főtámaszát, a pogányság babonás szertartásait.

Cipriánt is nyilvánosan megtámadták Karthagóban a pogányok és követelték, hogy oroszlánok martalékául vettessék oda; a szentéletü férfiu, ha rajta múlik, nem is késik vala magát martalékul oda vetni, de isteni sugallat folytán meg kellett életét őrizni jobb időkre. E nehéz időben az egyház bajosan nélkülözhette volna főpásztorát. Elrejtőzött tehát egy időre, mig az üldöztetés tartott. De nem szünt meg egyházáról a távolból is gondoskodni és intézkedni. Levelei[1] melyeket önkénytes számüzetése helyéről ir, telvék gyengéd részvéttel és gonddal a hivek bajai és küzdelmei iránt; intézkedései, melyeket a távolból végez, elárulják, hogy mindenről biztos és alapos tudomása van és minden iránt melegen érdeklődik, a mi a gondjaira bizott nyájban az ő távolléte alatt történik; sürü levelezése nyil-

[1] 5. levele telve gyengéd figyelemmel és aggodalommal a hivek lelki java iránt; 14. és 15. levele főpásztori erélyes intézkedéseinek fényes bizonyitéka.

tan mutatja aggodalmait a hivek testi és lelki jólétét illetőleg; a kisebb-nagyobb pénzösszeg, melyet papjainak rendelkezésére bocsájt, oly czélból, hogy azzal a szegényeket segélyezzék, a templomok szükségleteit fedezzék és a szükebb ellátásuaknak is juttassanak, világosan tanusitja, hogy mindenével, amivel birt, szivesen állott a hivek rendelkezésére. Nem ritkán maga köré is gyüjtötte hivei egy részét, főleg papságát, és emlékeztette őket Isten és az egyház parancsaira, szivükre kötötte azoknak pontos megtartását, óva inté őket a veszélyektől, melyekben forogtak, szóval népének és papjainak, távolban is, pásztora és őre maradt.

Ezen üldöztetés az egyháztörténet lapjain, a vértanuk nagy száma mellett is, a kik ekkor vérzettek el az Üdvözitőért, gyászemlékezetü maradt. A mi még eddig sohasem történt: sokan elpártoltak szent hitöktől, vagy ha ezt szégyenlették nyiltan megvallani, könyvet kértek a hatóságtól, melyben nyilvános bizonyitványt kaptak arról, hogy hitöket megtagadták, vagy a pogány isteneknek áldozatot hoztak, vagy tömjéneztek; noha sokan voltak közöttük, a kik hitöket meg nem tagadták, csak a kinoktól való félelmökben kértek ily mentességi levelet.[1]

[1] Ep. 31. et 52. — Prudent. Marani Vita S. Cypriani. n. VI. — Ez időben vértanuságot szenvedtek: Rómában Fábián pápa; Catanaeában szűz szent Ágota hajadon; Francziaországban, Toulouseban Saturnin püspök; Sándor, jeruzsálemi püspök; Bábilas, antiochiai püspök. Ekkor történt, hogy 7 testvér Efezusban, az üldözés elől egy barlangba menekült s ott hosszú álomra szenderült. Felnyitván szemeiket s a városba menvén, mindent megváltozva találtak; az üldöztetésnek semmi nyoma; az uralkodó után tudakozódva, megtudták, hogy az II. Theodosius (408—450.) Deciusnak 25-ik utódja; s igy álmuk a barlangban éppen 200 évig (250–450.) tartott.*

Nem lehet Eusebiust idézni arra nézve, hogy ezek 200 évig aludtak, mikor Eusebius előbb halt meg mint ők felébredtek. Tehát itt az alvás alatt (*χοιμασθαι*) a halált kell érteni vagyis 200 évig a barlangban halva feküdtek s testeik Theodosius alatt diadallal a városba vitettek. E legendáról toursi Gergely 6-ik század végén első tesz említést s igy sok kétség fér hozzá. — *Szerk.*)

Az elpártoltakra nem késett soká az Isten büntető haragja. Egy hittagadó, a ki a Capitoliumra ment a pogány istentiszteletre, megnémult; egy

* Euseb. Hist. Eccl. l. VI. 41.

A hivők szokatlan nagy száma bukott el nemcsak Afrikában, de másutt is. A szent püspök ezt nem hagyhatta szó nélkül. A bú marta bensejét. Nemsokára meg is szólalt és nagyszerü beszédben önté ki lelke keserüségét.[1]

A bajt növelte azon körülmény, hogy sok hivő, a ki elbukott, vagy mentességi levelet kapott, nem átallott ismét a hivők gyülekezetébe visszatérni és fölvételért esedezni; s némely kevésbé körültekintő áldozópapok az ilyeneket csekély bünbánás után fölvették és az Oltáriszentségben is részesitették. Hozzájárult még némely hitvallóknak elbizakodottsága, a kik, mivel magok nyiltan megvallották hitöket, azt kivánták, hogy az egyház ajtai azonnal megnyiljanak azon elbukott hivek előtt is, a kikért nem átallottak közbenjárni.

Cziprián egész erélylyel szegült ezek könyelmüsége ellen, azt vitatva, hogy Isten ily nagy botlást oly könnyen meg nem bocsájthat, csakis hosszu bünbánat után engesztelődik; azért az elpártoltak csak hosszu, nyilvános vezeklés után remélhetik, hogy fölvétetnek az egyházi közös gyülekezetbe. Különben is a dolog felől itéletet hozni és végrehajtani, a papokkal egyetemben a püspök, nem pedig a hivek joghatóságához tartozik, sőt az ügy oly fontos, hogy az egész egyház hatáskörébe vág.[2] Ideiglenesen szabályul tüzi ki, hogy az Oltáriszentséget ugyan kiszolgáltathatják az elpártoltaknak halálos ágyon, de az egyház közösségébe csak azokat vegyék föl, a kik kezdettől fogva nem szüntek meg vezekelni — és elvárja azoktól, a kik elpártoltak, hogy, ha alkalmuk nyi-

másik (nő) a fürdőben őrjöngésbe esett és szétmarczangolta magát körmeivel; egy leányzón, a ki az isteneknek áldozott kenyérből evett, midőn az Ur asztalához járult, hányás vett erőt s semmiként sem volt képes az Ur testét magához venni; egy öreg asszony, amint az Ur testét magához vette, reszketve és iszonyú vonaglások között omlott össze; egy másik a szekrényt, amelyben az Ur teste volt, szennyes kézzel akarta kinyitni, mire a szekrényből láng csapott elő; egy másik, a ki szintén evett az áldozati húsból és kenyérből, nem volt képes az Ur testét magához venni, s azon vette magát észre, hogy kezeiben hamut viszen. (Cypriani «de lapsis.» 23—26.)

[1] «De lapsis», melyet 251-ben tartott, Decius halála után.

[2] Ep. 53. — ep. 40.

lik, még az üldözés ideje alatt, tanujelét adják, hogy hitökhöz való ragaszkodásukat halállal is készek megpecsételni.

Ekkor volt ideje, hogy Cziprián ellenei nyiltan felszólaljanak. Nyilt ellenmondás ütötte fel fejét. Cziprián szigorát tulságosnak találták. Novatus és Fortunatus kimondották, hogy az elpártoltakat azonnal vissza kell fogadni. Támaszt a világi részen kerestek és találtak is magokhoz méltót, Felicissimus személyében, a ki csinjairól volt hires, s a kit Novatus Cziprián közbejötte nélkül, önkényüleg szerpappá szentelt.[1] Mire Cziprián az engedetlen áldozópapokat az egyházból kiközösitette.[2] Nem mulasztotta el egyszersmind a hivőket kitartásra, hitök állhatatos megvallására, az elpártoltakat bünbánatra és türelemre serkenteni.

251-ben Karthagóba uj proconsul érkezett, a ki alatt az üldözés megszünt. Cziprián visszatért székhelyére s a husvéti ünnepek alatt nyilvánosan végezte a szertartást.[3]

A Novatianus által támasztott egyházszakadás.[4]

Nemsokára ujabb megpróbáltatás érte az egyházat. Deciusnak a gótokkal gyülvén meg baja, az üldöztetést már jóformán beszüntette. A keresztények rejtekhelyeikből előjöttek s minthogy 250. óta betölthetetlen maradt a legfőbb egyházi méltóság, először is pápaválasztásra gyültek össze.

A papság és nép közös megegyezésével Cornelius választatott pápává.[5]

Akadt azonban Corneliusnak egy vetélytársa és ellensége, ki még ekkor alig volt beavatva az egyházügyekbe: Novatianus, ki azelőtt stoikusok filozofiai rendszerének hive volt, majd áldozópappá is szenteltetett, s ugy látszik, a legfőbb méltóságra is áhitozott, nyiltan ellene szegült a választásnak, azt állitván, hogy ő olyat, a ki már hitétől el-

[1] Ep. 49.

[2] Ep. 39. 40.

[3] Prileszky «Acta et Scripta S. Cypriani,» pag. 6.

[4] Fessler nyomán, i. m. I. k. 277. l.

[5] Eusebius «Hist. Eccles.» lib. 6. cap. 43. — Gallandi Bibliotheca Tom. VII. p. 260. sqq.

pártolt, el nem ismerhet pápának s Rómában egész pártot alakitott. Megnyert Rómában néhány hitvallót is, a kik nagyobb szigort óhajtottak volna látni, főleg az elpártoltakkal szemben; néhány áldozópap is hozzá csatlakozott, a kiknek érdekeit Isten tudja mi sértette!

Kr. u. 251. vége felé Decius a gótok ellen háborut viselt. A háboru szinhelye Pannonia, a császár szülőhelye, volt. Kemény harcz folyt itt le a két fél között, melynek eredménye sokáig változó volt, mig végre Decius és hasonnevü fia halálával végződött.[1] Az üldöztetés ezzel véget ért. Az egyház békéje Afrikában helyre volt állitva. Ebből indult ki Cziprián hivei előtt tartott nagyobb beszédében.[2]

Afrikában a béke helyre volt állitva, de nem ugy Rómában. Itt a Novatian-féle pártszakadás mind veszélyesebb alakot öltött. Novatus[3] részint, mert Afrikában nem érezte biztosnak lába alatt a talajt, részint, mert Rómából szerette volna, ha kiindulhat vala tanitásával, a hol, ugy remélte, a pápát, vagy ellenpápát, magát is megnyerheti pártjának, Itáliába jött. Megismerkedvén Novatianussal, azonnal hozzá csatlakozott. Itt egyik a masiknak érdekeit előmozditani igyekezett. Az ő befolyásával történhetett, hogy

---

[1] Decius Abrutnál esett el, Moesia és Pannonia határán, a mostani Fehérmegye szélén (a mostani Abrud). Minthogy a csata szintere egész hosszában Fehérmegye volt, az *érdi* (Hamzsabég) *római leletek Decius légióinak maradványai*, melyekhez később még a hunok hullái keveredtek, s majd több mint 12 század lefolyása után a törökökéi. Lásd «Magyar Tört. Emlékek.» Akad. kiad. Szerémy György, Verancsics emlékiratait — Pray Hist. Hung. és Katona Ist. «Hist. Critica Hung.» XVII. köt. vége. A helység közelében maig láthatók egy római ut maradványai.

[2] «De Lapsis», melyet még május havában tartott: «Pax ecce, dilectissimi fratres, Ecclesiae reddita est, et quod difficile nuper incredulis ac perfidis impossibile videbatur, ope atque ultione divina securitas nostra reparata est. In laetitiam mentes redeunt, et tempestate pressurae ac nube discussa, tranquillitas ac serenitas refulserunt. Dandae laudes Deo et beneficia eius ac munera cum gratiarum actione celebranda, quamvis agere gratias nostra vox nec in persecutione cessaverit . . . Exoptatus votis omnium dies venit, et post longae noctis horribilem tetramque caliginem Domini luce radiatus mundus eluxit.»

[3] Novatus afrikai, Novatianus római schismatikus.

Novatianus püspökké kenetett föl. E szerepre három elzüllött, kétes jellemü, alsóitáliai püspök vállalkozott, kiket e szándékból hivtak Rómába — és ott a hely szinén, a fölkenetés előtt lerészegitettek.[1]

Az uj fölszentelt »Antipapa« nevet vett föl. Ez az első eset az egyháztörténelemben, hogy egyidejüleg két pápa uralkodott az egyházban.[2]

Novatianus körlevelekben tudatta mind az afrikai, mind a keleti egyházzal, hogy pápává választatott.

Cziprián maga pillanatig sem kételkedett ugyan, hogy Cornelius törvényes pápa, mind a mellett, mivel Novatiántól is kapott az egész egyházra szóló körlevelet, melyben ez a pápa nevet bitorolja, — hogy egyszermindenkorra elnémitsa az ellenpártot, népes zsinatot tartott Karthagóban, melyben kimondták, hogy követség utján felszólitják Corneliust, hogy igazolja magát, nevezze meg a püspököket, a kik a törvényes formák szerint fölkenték, hogy ugy nyilvánvaló legyen az »Antipapa« jogbitorlása. Majd, kivilágosodván Novatián üzelmei, az egyházból kiközösittetett. Cziprián és suffraganeusai voltak az elsők, a kik reá az egyházi átkot kimondották.[3]

Cziprián főtörekvése most a veszedelmes egyházszakadás megszüntetésére irányult. Sikerült is neki végre sok zsinat, levelezés és rábeszélés után a dolognak élét venni. Novatián ugyan nem mondott le a »pápa« czimről és követői is akadtak, a kiket papokká és püspökökké szentelt, — egy közülök, Maximus, Afrikába is elhajózott apostolkodni a nép között, de számuk mindinkább csökkent.

Novatián felekezete — mint közönségesen történni szokott, nem állapodott meg a puszta szakadásnál; nemsokára eretnek tanokkal lépett föl. Hogy okát adja elszakadásának, azt tanitotta, hogy azokat, a kik hitöket már egyszer meg-

---

[1] Euseb. lib. 6. c. 43. — S. Paciani ep. 2. n. 4. 7. 8.

[2] Cornelius 21-ik pápa (250—252). Hypolit pápasága Calixtus ellenében előbb volt. — *Szerk.*

[3] Epist. 41.

tagadták, az egyház közös gyülekezetébe többé fel nem veheti.

Ebből, egész természetszerüleg, heves vita fejlődött ki a Novatiánusok és katholikusok között. S midőn a katholikusok azt vetették föl, hogy a hitétől elpártolt épp oly bünös, mint a házasságtörő, vagy gyilkos; mért nem lehetne tehát azt vissza venni az egyház kebelébe, ha vissza lehet fogadni a gyilkost és házasságtörőt? — a Novatiánusok azzal válaszoltak, hogy az egyház sem a házasságot, sem a gyilkosságot, sem a házasságtörést, sem a hittől való elszakadást meg nem bocsájthatja. — A katholikusoknak könnyü volt bebizonyitani, hogy Isten előtt nemcsak a gyilkosság, házasságtörés és hittagadás nagy bün, hanem épp oly nagy a hazaárulás, kevélység, szentségtörés, istenkáromlás és minden halálos bün, ha tehát azokat nem bocsáthatja meg az egyház, ugy ezekre sem terjed ki hatalma. A Novatiánusok azzal feleltek, hogy az egyháznak nincs hatalma a sulyosabb bünöket megbocsájtani; de erre nincs is szükség, mert a ki ily bünt követ el »eo ipso« nem tagja többé az egyháznak, a melynek tagjai csak szentek lehetnek, mert hisz' a szentirás az egyházat »szentek gyülekezetének« nevezi. Ezzel nyiltan megtagadták az egyház bünbocsájtó hatalmát. — A katholikusokkal ellentétben, magokat »tisztáknak«[1] nevezték

Szt. Cziprián eljárása a hittagadókkal szemben. — A Novatus és Felicissimus által támasztott egyházszakadás.

Ezalatt Cziprián a legnagyobb erélylyel és tapintattal járt el a hittagadók ügyében. Éles szeme, mely az ugynevezett »második látás«-sal volt megáldva, felfogta az egyház álláspontját, melynek nem lehet szándékában az elpártoltakat magától végkép elvetni, az emberi gyarlósággal nagyon is összeférhető levén, hogy a különben igazlelkü hivő is megtántorodjék, a mi azonban épen nem zárja ki azt, hogy az elpártoltból egykor még hitének erőslelkü

[1] *Καθαροι.*

bajnoka váljék.[1] Miután már az elpártoltak erélyét eddig úgyis eléggé érezték, nehogy végkép kétségbeessenek, irányukban több engedékenységet tanusitott. Több zsinatot tartott ez érteményben, ahol kimondatott, hogy «nem kell az elpártoltakat végkétségbeesésre juttatni,» bár azonnal, könnyü szerrel föl nem oldozhatók, mert vétségök súlyos és csak hosszú bünbánat által engesztelhető; hanem reményt kell nekik nyujtani, hogy tetemes bünbánati idő leteltével az egyház kebelébe ismét felvétetnek. — Meghagyta egyszersmind a lelkipásztoroknak, hogy a vétségnek megfelelő üdvös penitenciát szabjanak az elpártoltakra és őket folytonos kitartásra, türelemre és alázatosságra ösztönözzék. Nem tagadták meg a vértanuk befolyásának és közvetitésének sem a magáét: örömmel hajoltak meg érdemeik előtt s közbenjárásukra, a hol mit lehetett, szivesen elnéztek. — A hittagadó püspökökre nézve (jóllehet ilyenről nem tétetik említés!) azt határozták, hogy bünbánatra ugyan elfogadhatók, de a püspöki ténykedésről és az egyházi rendről le kell mondaniok.

A kik a reájok mért penitenciát elfogadni vonakodtak, vagy csak halálos ágyon kivántak kiengesztelődni, azoktól a szentségeket végkép megtagadták.

E határozatokat Rómába is megküldötték, és Cornelius pápa e pontokat egytől-egyig megerősitette.

Felicissimus párthiveivel Rómába menekült, hogy Corneliust akár szép módjával, akár, ha kell, fenyegetéseivel is, megnyerje. Cornelius határozottan visszautasitá őket. De midőn ezek minden áron ki akarták csikarni beleegyezését:

[1] Ismerjük szent Péter példáját, a ki nem hitét, de Istenét tagadta meg, egy semmirevaló cseléd szavára. — Tudjuk, hogy Marczellin pápa (296–304) maga is megtagadta hitét 304. a Dioklecián császár által támasztott üldözés alatt; miért midőn bünbánólag Sinuessába ment a zsinat előtt nyilvánosan vezekelve, bocsánatot kérni a botrányért, melyet okozott, senki sem merte megfeddeni, hanem egyhangulag igy kiáltottak fel: «Magad itélj, nem mi itélünk, mert a legfőbb szék felől senki itéletet nem hozhat.» A pápa hazatérve, maga provokálta Dioklecziánt, hogy ölesse őt meg mint keresztényt; — mint hős halt meg, bárd által lefejeztetve. Brev. Vern. XXVI. April. SS. Clet. et Marcell.

fenyegetéseiktől megrettenve, már-már ingadozni kezdett; midőn Cziprián levele (ep. 55.) megérkezett, melyből a pártosokat megismerve, egész erélylyel rendre utasitotta. S a szigor ezúttal használt. Ettől fogva sokan visszatértek az elpártoltak közül az egyház kebelébe. — Igy szünt meg a Novatus és Felicissimus által okozott egyházszakadás; miután az utóbbi meggondolta a kárt, melyet okozott s azt helyrehozni igyekezett, az előbbi pedig Novatiánushoz csatlakozott.

Decius és fia halála után a praetoriánusok két vezére: Gallus és Volusianus[1] jutott a császári trónra. A két császár, politikából, mindenben egyöntetüen kivánt eljárni. A vallás megszünt nálok a meggyőződés vagy érzés dolga lenni s egyszerüen csak a politika, vagy a hasznosság elvének kellett hódolnia. Igy, mivel a keresztény vallás a praetoriánusoknak nem kellett, ők pedig ezektől függtek teljesen, kénytelenek voltak a keresztények üldözését ujra meginditani.

252-ben Krisztus után, borzasztó ragály dúlt az egész római birodalomban, mely majdnem 15 évig szünetlenül szedte áldozatait.[2] S mivel ok nélkül semmi sem történik, a pogányok azon következtetésre jutottak, hogy e vésznek csak a keresztények lehetnek okozói, kik istentelenségeikkel felbőszitették az isteneket. Őszszel tehát megindult a vihar, s a keresztények a hulló levelek társaságában százával hullottak el a bárdok és más öldöklő fegyverek alatt.

Cziprián felfogta a veszély nagyságát; jól látta, hogy a kegyetlen üldöztetés közben a vezeklők mindinkább vesztik bátorságukat; sietett élét venni a dolognak. Zsinatot tartott, melyben határozattá lőn, hogy akik elbukásuk első napjától fogva folytonosan vezekeltek, azonnal fölvétessenek az egyházba, szükségök lévén némi vigaszra, hogy az új

[1] Gallus és Volusianus Kr. u. 251—253.

[2] Eusebius Hist. Eccl. lib. VII. c. 22. — A ragálytól úgy akartak szabadulni, hogy az isteneket áldozatokkal engesztelték, a mire azonban a kereszténveket nem lehetett rávenni. Innen az üldözés. Pagi Critic. ad a. 252. num. 24 squ.

küzdelemre erőt meritsenek. S a mit előre látott, csakugyan be is következett. Az elpártoltak öröme nagy volt, hogy az egyház kebelébe fölvétettek, s hitökben való szilárdságukat eme második küzdelemben diadalmasan bebizonyitották. (ep. 57.)

Ezen üldöztetés alkalmával Cornelius pápa első halt meg mint vértanu. Előbb számüzetésre itéltetett Hundert-hausenba (Centumcellae,) hol lefejeztetett.

Utána Lucius foglalta el szent Péter székét, de csak rövid időre, mert ő is számkivetésbe küldetett, majd visszahivatván, márczius hóban kivégeztetett 253-ban.

Cziprián ez időben jótékony angyalként járt-kelt a lesujtott keresztények, sőt magok a pogányok között is. Hiveit összegyüjtve, buzditotta, hogy a ragálytól sujtott pogányokkal is a szeretet müveit gyakorolják. Mit hivei nem is mulasztottak el e jó alkalommal. Különösen nyilvánult emberszeretetök, midőn 9 numid püspök közbenjárására, nagy pénzösszeget gyüjtöttek, hogy Numidia foglyul esett keresztény lakóit kiváltsák. (Ep. 6. o.)

Az eretnekek keresztségének érvényes volta felől támadt vita. — Szt. Cziprián halála.

Lucius után az erélyes és elszánt István pápa ült szent Péter apostoli székén. Az üldözések borzalmai megszüntek. A Novatián által a Kelet tájain előidézett zavarok elcsendesedtek. Helyettök az egyháziak gyúltak heves vitára, mely a keresztség érvénye körül forgott azoknál, kik eretnekeknél kereszteltettek s az egyház keblébe ismét visszatértek.

A kérdést legelőbb Kelet püspökei vetették föl, kik Iconiumban összegyülekezvén,[1] az ily keresztség érvénye ellen nyilatkoztak. De kemény ellenmondásra találtak a pápánál, ki határozatukat egyenesen elvetette.

[1] Prud. Marani Praef. OO. S. Cypriani. n. IV. sgg. — Pagi Crit. ad a. 255. n. q. — Alex. Natalis Hist. Eccles. saec. III. Dissert. 12. squ. — Epist. Firmiliani p. 267.

Ekkor keletkezett csak a vita ugyenezen kérdés felől Afrikában. 254 vagy 255. körül. Ez időben történt ugyanis, hogy a numidiai püspökök e dologban nem tudván dönteni, a karthagói zsinat határozatát kérték. Cziprián 31 püspökkel egyetemben oda nyilatkozott, hogy csak egy keresztség van s ez csak az egyházban szolgáltatható ki, minél fogva, a keresztség, melyet azon kivül szolgáltatnak ki, nem érvényes. (Fp. 70.) Tehát, a ki ily eretnek felekezet kebeléből tér az anyaszentegyház kebelébe, megkeresztelendő; s ez nem «ujrakeresztelés,» mert az előbbeni nem volt érvényes keresztelés.

E gyakorlat vagy ötven év óta volt már Afrikában. S szent Cziprián a maga véleményét inkább a dolog lényegéből meritett érvekkel támogatta s — neki legalább úgy tetszett — a szentirás szintén az ő felfogásának kedvezett. Egyébiránt erősen hitte, hogy e dolog inkább tartozik a disciplina, mint a dogmatika körébe; s igy tarthat felőle bárki, a mit akar, a nélkül, hogy eretnekségbe esnék. (Ep. 72. 76.)

E véleményt közölte a többi afrikai püspökökkel is és gyülést is tartott, hol a zsinati atyák, számra vagy 71-en, megerősitették nézetében.

A zsinati atyák határozatát megküldötte István pápának, a ki határozatukat habozás nélkül elvette. István élesen körvonalozta az egyház tanitását: mindegy, bárki legyen a keresztség kiszolgáltatója, csak alakja és anyaga (forma et materia sacramenti) és a kiszolgáltató szándéka (intentio ministri) meglegyen.[1] Egyszersmind egyházi átokkal fenyegette azokat, a kik még továbbra is vonakodnának az «apostoli traditio» előtt meghajolni.

Mivel a pápa az apostolok gyakorlatára hivatkozott, Cziprián a keletiekhez fordult s Firmilián, cezáreai püspökhöz intézett levelében a keletiek gyakorlata (praxis ab apostolis derivata) után tudakozódott. Firmiliánnak tapintat-

[1] Palma Praelectiones Hist. Eccles. T. I. P. 1. 29. Fej.

lan és István pápa ellen izgató válasza Cziprián még inkább megerősitette balvéleményében. (Czipr. lev. között 75.)

Cziprián most még egyszer — és utószor — tartományi zsinatot hivott össze, melyen 85 püspök foglalt mellette állást.

Ezzel a vita krónikája véget ért. Többet a vitáról följegyezve nem találunk. Szétfoszlanak az események szálai, a nélkül hogy nyomát találnók: vajjon visszavonta-e Cziprián állitását, vagy sem?

Annyit bizonyára föl kell róla tennünk, hogy nem vitte sirba balvéleményét. Valószinüleg magánuton igazitotta helyre tévedését.

Bármit mondott, vagy tanitott is egyébiránt, azon meggyőződéstől áthatva tette és mondotta, hogy a fent jelzett kérdés nem a dogmatika, hanem csak a fegyelmi kérdések sorába tartozik. S végül, föltéve — hogy igy is hibázott volna, mint szent Ágoston mondja: «hibás felfogásáért, szeretete bőségesen kárpótol és e kis foltot vére mosta le vértanui halálával.»[1]

253-ban Valerián jutott a császári trónra. Kezdetben kedvezett a kereszténveknek, utóbb Macrián bujtogatásaira, ő is üldözni kezdette a kereszténveket, 257-ben.

Ez üldözés a keresztény egyház legjobbjait sujtotta. István pápa és Cziprián is ebben vérzettek el. Elül ment István; nemsokára követte Cziprián. A hősi halálban egyesültek hős lelkeik, kiket legyőzni semmi nem tudott, csak lángoló szeretetök és lelkesedésök az igazság ügyéért.

Cziprián számüzetett. Számüzetése helyéül Curubis nevü helységet tüzte ki az afrikai proconsul. Utóbb visszahivatott s kertjeiben helyeztetett el, azon meghagyással, hogy onnan ne mozduljon, mig az itéletet meg nem kapja. A halál biztos tudatában is még nyugodtan intézte egyháza ügyeit. (ep. 83.) A halál hirét bölcs nyugalommal fogadta. Szept. 14-én 258-ban Kr. u. nyilvánosan lefejeztetett.

*
* *

[1] S. Ang. de bapt. c. Donat. l. I. n. 28.

Tizenhat század mult el azóta. Cziprián nem halt meg egészen, nem halt meg örökre, csak átváltozott. Müvei túlélték az egész nagy egyházat, melynek feje volt. Carthagó elveszté régi hirét, nagyságát, világra szóló jelentőségét; de ékesbeszédü püspöke müveinek az idők viharai mit sem árthattak. S lesz idő, midőn Róma egykori versenytársának, a történelmen kivül, semmi nyoma sem leszen; — Cziprián nevét akkor is hangoztatni fogják országok s nemzetek!

Müvei a lángelme és felsőbb inspiráczió szüleményei. Semmi nyoma bennök az emberi próbálgatásnak, vagy kérkedésnek, vagy hiuságnak. Czélja világos, eszméi ragyogók, az egész oly egyszerü, mint a lángész minden szüleménye. Hiába akar a kritika hozzáférközni, nem lehet mondatait egymástól elkülöniteni. Minden mondata logice összefügg; egyik a másik nélkül el nem rejthető. Nem mond el csodadolgokat, nem igyekszik érdeket kelteni; nem iparkodik az olvasót lebilincselni; nem keresi sem a szivet, sem az elmét. Keresetlenül szól, s amit mond, érezzük, hogy azt nem közönséges halandó mondja. A mit bizonyit, azt kidomboritja, hogy szinte kézzelfogható, mint Rafael ecsetjének alkotásai. Szinezése sem tarka. Nem akar feltünni. Nem akar szellemesnek látszani. S mégis — csodák csodája! — minő varázsigéi vannak, — hogy a ki behatol müvei szellemébe, önkénytelenül behálósodnak szemei. Minő hatást kelthettek e holt betük egykoron, élőszóval előadva, azon időben!

Igy csak a zseni beszélhet! Egyszerü, világos és mély!

Ha az újkor üres szónokai tanulmányoznák a szentatyák életét s iratait, vajmi gyors regeneráczión menne által a szónoklat! Hol találunk manap oly magvas beszédeket, mint voltak a szentatyákéi! Ha ki tud irni és beszélni, tudományát ragyogtatja, nem a magasztos czélt tekinti, melyért beszélni kellene!

*

Cziprián müvei közt első helyen emlitjük leveleit, (számra mintegy 83-at,) melyekben — mintha sirjából kikelne — úgy beszél hozzánk.

Csodálatos, hogy leveleit olvasva, senki nem mondaná, hogy igy 1630 év előtt beszélhettek! Cziprián nyelve a világ nyelve. Évezredek után is meg fogják érteni. S ez az, amiben annyira hasonlit a költők királyához, Shakspereheż, Cziprián és Shakspere mégakkor is örömmel fogják — amazt a templomban, ezt szinházban — olvasni, ha majdan az emberiség megtette már a haladás terén azt a nagy utat, melyet még meg kell tennie. Mintha a világszellem adta volna kezökbe az ecsetet, melylyel az emberiség életének sok nevezetes lélektani mozzanatait lefessék — amaz vallási, emez profán oldaláról.

Csekély értekezésünk keretébe nem tartozhatik müveit teljesen kimeriteni. Csak egyes vonásokban kivánjuk ismertetni főbb munkáit.

„Libri adversus Gentiles et Judaeos»:

I. «*Liber de idolorum vanitate*» — fényesen igazolja az emberiség vakságából eredő bálványimádás tarthatatlanságát.

II. «*Liber ad Demetrianum*» védi a kereszténveket a pogányok ama fenyegető véleménye ellen, mintha azok volnának oka a római birodalomra nehezülő csapásoknak.

III. «*Testimoniorum libri tres adversus Judaeos*» — minden felhasználható érvet registrál, hogy bebizonyitsa, miszerint a zsidónép elvettetett, az ó-testamentom megszünt, s az ujnak be kellett következnie.[1]

Egyéb müvei közül emlitésre méltók, amelyek erkölcsi czélból irvák, mint:

I. «*Liber de Lapsis*» és «*Liber de Unitate Ecclesiae.*» Az elsőt bünbánó hittagadók vigasztalása és buzditás czéljából irta; az utóbbit, hogy hiveit az eretnekségtől és szakadástól megóvja.

II. «*Liber de mortalitate.*» Tulajdonkép a halhatatlanság eszméjével foglalkozik. Bámulatos szónoki mü. Utánozhatatlan egyszerüséggel és kellemmel, plasztikus nyelvezettel és kenetes tartalommal bir. Eszméi mellett a szónok-óriások:

[1] Jó hasznát vehetni izraeliták megtérése alkalmával az oktatásnál.

Bossuet, Bourdaloue, Fenelon, Massillon, Dupanloup, Segneri, Campadelli — elenyésznek. Mutatványul legyen szabad csak egy-két mondatot ide iktatnunk; (Lib. de mort. n. XXIV).

«Az kiván a világban maradni, akit a világ kábit, a kit a csábító világ ezernyi gyönyöreivel behálózott. De a világ gyülöli a jó kereszténytyt; mért szereted hát azt, ki téged gyülöl, mért nem szereted inkább Krisztust, ki tégedet szeret és megváltott? . . . (N. XXVI.) Gondoljuk meg ujra meg ujra, kedvesim! hogy e világnak ellene mondottunk — és hogy csak vándorlunk e földi téreken. Örömmel üdvözöljük a napot, mely csendes lakunkat kijeleli, mely e világ kötelékeit rólunk leoldva, szabadságunknak örök hazánkban, ismét visszaad. Mely vándor nem siet honába vissza? Honába térve mely utas nem siettetné a hajó futását, ki nem kivánna kedvező szelet, hogy hova hamarabb meglássa kedvesit? Hazánk a menny, a patriarchiák ősszülőink; hogyne' sietnénk honunkba, szülőink karjai közé? Nagy számmal várnak ott reánk — szülő, testvér, rokon — akik szeretnek, akik már, amit kivántak, elérték s még csak ami üdvünkön aggódnak . . .»

III. «*Liber ad Fortunatum de exhortatione martyrii*» — mint czime mutatja, a vértanu-halálra buzdit.

Különös emlitésre méltó még:

«*Liber de oratione Dominica,*» mely az Ur imádságát, a ‚Miatyánk'-ot fejtegeti glossa gyanánt. Szónoki emelkedettséggel és nagy eszmegazdagsággal bir. A szentirási helyek idézetei a lehető legszebben alkalmazvák e müben, mely — ugy a mint van — szentbeszédre kiválólag alkalmas.

„*Liber de opere et eleemosynis*“ az irgalmasság cselekedeteivel foglalkozik.

„*Liber de patientia seu de bono patientiae*“ fönséges mü, mely a türelem hasznáról szól.

„*Liber de zelo et livore*“ az irigységet a legélénkebb szinekkel festi.

„*Exhortatio ad poenitentiam*“ kiválólag az elpártolt hivekhez szól.

„*Liber de laude martyrii*“ panegyricus alakban, de közös czélra alkotva az «Epist. ad Fortunatum»-mal.

Kisebbek:

„*De habitu Virginum.*“

„*Epistola de disciplina et bono pudicitiae.*“

„*Liber de spectaculis.*“

„*Tractatus ad Novatianum haereticum.*“

NEM TAGADJÁK, HOGY HALHATATLANOK VAGYUNK.

Dr. PETHŐ.

A hitetlen tudomány nem tagadja eo ipso a lélek halhatatlanságát. Hogy is tehetné?! Annak a tudománynak, mely nem tudja, hogy mi az anyag, pedig ezt soh'se fogja tudni, — annak a tudománynak, mely az anyaggal szemben erőket fogad el, — láthatatlan, érinthetetlen erőket: csak egy lépést kell tenni, hogy azt a láthatatlan, érinthetetlen életerőt is, melyet léleknek hivnak elfogadja. Ezt a lépést sokan megtették, fizikusok, csillagászok, bölcsészek és — — spiritisták! S jól esik nekik, hogy megtörték a materialista dogmatismus békóit s hogy kimondhatják bátran, aminek legbensőségesebb öntudatát szivük mélyén rejtegetik, . . . halhatatlanok vagyunk.

Csakhogy van a hitetlen tudomány ezen irányának nagy hátránya s ez az, hogy könnyen babonássá fajul. Szövetkezik spiritistákkal, magnetizálókkal, álomlátókkal, viziónáriusokkal, s jóllehet nagyban hirdeti, hogy a legszigorúbb kritikát alkalmazza, mégis bizonyos kétkedő hidegséggel viseltetünk adatai iránt. Nagyon is sokat akar tudni s ez a tudvágya nem lábakat, de szárnyakat kölcsönöz neki, — az alaposság rovására. A helyett hogy beérné a lélek halha-

tatlanságának bizonyitásával, oly kérdéseket tűz maga elé, melyekben kevés biztositékot találunk sejtett és nem sejtett tévedések ellen. Mi a lélek legbensőbb természete, s melyek nyilvánulásainak módjai, mikor válik emlékezete állandóvá s mikor tartja meg öntudatos ugyanazonságának érzetét? miféle alakok és testekben élhetne? mily távolságokon hatolhat át? hogyan közlekedhetnék két távollevő lélek egymással?

Természetes, hogy ez mind igen érdekes, főleg az utóbbi két kérdés. A priori itt semmit sem tudhatunk s a posteriori? Igen; ha volna adat. Ha ugy tetszik az is van; csodálatos psychologiai tünemények egész halmaza fekszik a kutató előtt. Angliában az idevágó tünemények gyüjtésére és földolgozására tudományos társulat alakult «Society for psychical Research» czimmel. Annyi bizonyos, hogy a tünemények nincsenek megfejtve; a különféle jelenések, — a csodás közvetlen értesülések egy távoli eseményről, — a fölvilágositással szolgáló álomlátások nem üthetők el avval, hogy hallucinációk s ugy látszik, hogy valamennyi nincs megfejtve azáltal, hogy mondjuk: Istentől származnak, — az őrangyal okozza, — vagy a szenvedő lelkek keresnek segélyt. A szenteknek sok értesülésük volt távoli eseményekről s más jámbor keresztények sokszor nyernek figyelmeztetést főleg a purgatoriumban szenvedő morálist czélt szem előtt tartó tényezők szereplése nem valószinü. Meglehet, hogy akkor is szerepelnek, de legalább is kétséges. Mondhatni ugyan azt is, hogy ily jelenések és figyelmeztetésekben mindig van morális czél, — legalább a megrázkódás; — azonban ugy látszik, hogy más pozitiv czél hiányában természetfölötti történést meg nem engedhetünk.

A dolog tehát nagyon nehéz s a megfejtés eddig csak tapogatózva keresi az utat. A tünemények azonban oly frappansak, hogy a hitetlen tudományban is egyre hódit a lélek halhatatlansága s a materialista magyarázatok kislelküen elhangzanak!

Brierre de Boismont, «Des Hallucinations» czimü könyvében rendkivül érdekes eseteket közöl, melyek a lélek va-

lami nemü közlekedését távoli személyekkel illusztrálják. Brierre de Boismont kereszténynek mondja ugyan magát, de ezekben, miket fölhozok, nem lát természetfölötti tényezőt.

Az eset a következő. Szent Ambrus midőn a milanói templomban toursi szent Márton püspök halála napján misézett, tudomást nyert a nagy toursi püspök haláláról. — Szokásban volt, hogy a lector a celebrans elé ment a könyvvel s nem kezdett olvasni, mielőtt a celebrans nem intett. Ime mi történik? azon vasárnap, melyről itt szó van, a lector már ott áll az oltár előtt, hogy olvassa szent Pál leczkéjét, sz. Ambrus pedig, aki a misét mondta, nem intett, mert elaludt az oltáron.

Két-három óra mult el anélkül, hogy merték volna fölébreszteni. Végre figyelmeztették, hogy a nép vár reá. «Ne boszankodjatok, mondja az ocsudó püspök, nagy kitüntetésemre szolgált az, hogy elaludtam. Isten ugyanis nagy csoda tanujává tett engem, mert tudjátok meg, hogy Márton testvérem meghalt. Temetésén voltam, s a szokásos szertartás után, már csak a kapitulum volt hátra az officiumból akkor, midőn fölkeltettetek.»

A jelenlevők álmélkodtak. Följegyezték a napot és órát s kitünt, hogy sz. Márton halála éppen az időre esett, melyről sz. Ambrus mondá, hogy jelen volt temetésén.

Ez a tény; sz. Ambrus, aki távol van Tourstól legalább is kétszáz mértföldnyire, tanuja a dicső hitvalló halálának. Tagadhatatlan, hogy itt, tudományt ugy mint életet egyaránt fölötte érdeklő lélektani jelenséggel állunk szemközt. És a magyarázat hogy ütött ki? Brierre a legegyügyübbet adja: a két esemény, szent Ambrus álma és a toursi püspök halála véletlenül egybeestek.

Két vagy több esemény vagy tényező véletlen találkozása sokszor szerepel a tudományos fejtegetésekben s azért némi kis kitérésre szolgáltat alkalmat. Lehetséges-e, hogy ez a két tény: sz. Ambrus álma és sz. Márton halála valóban találkozzék, egy ugyanazon órában, sőt egy s ugyanazon perczben? Senkisem tagadhatja e lehetőséget. De ha

lehetséges egybeesésük, nem állapodhatunk-e meg e véletlen találkozásban, mint valóságos magyarázatban? Nem mondhatja-e valaki, hogy a csodálatos találkozást nem tagadja, de más magyarázat neki nem kell, mint ez: a két esemény véletlenül találkozott?

Ez a kérdés rendkivül fontos; mert ezt a magyarázatot alkalmazhatni minden probléma megfejtésében. Hogy állt elő földünkön az élet? az elemek véletlen találkozása által. Már most erre a theologia és filozofia azt mondják: nem lehet az elemek véletlen találkozása által megmagyarázni a világrendet, aminthogy nem lehet várni, hogy a «Zalán futása» előálljon szépen rendben kiszedve, ha akár 100 nyomdának betüit döntögetjük is ki a ládákból a sajtó elé; mert annyi millió sőt billió egymástól független tényező szerepel itt, hogy közös s egységes ok nélkül nem állhat elő köztük a keresett összeköttetés. S ez a felelet nemcsak a filozofia, de a mathesis elvei szerint is kétségbevonhatlan igaz. De ez a felelet, habár eleget czáfol, még sem zárja az ellenség utját ugy, hogy magát az ellenséget megsemmisitse. Zavarólag hat ugyanis e czáfolatban az a körülmény, hogy ha a tényezők száma csökken: akkor az a lehetetlenség is látszólag mind kisebb és kisebb lesz; mikor pedig a találkozás csak kettő közt történik, akkor a lehetőség oly nagy, hogy ha meglepő is, de azért mégsem egészen hitetlen a megvalósulása!

Máskép kell tehát felelnünk. Vegyük a fölhozott esetet! Midőn sz. Ambrus csodálatos története forog szóban, nem maga az álomlátás, sem pedig a toursi szent püspök halála az, amit magyarázni kell; hanem épen e kettőnek egybeesése. *Az egybeesés maga egy valóságos tény* s következőleg valóságos okkal kell birnia. Az *egybeesés lehetősége* természetesen megmarad annak, ami volt; de e lehetőségtől várni azt, hogy szent Ambrus épp akkor álmodik, midőn szent Márton meghal vagy miután ez valósággal megtörtént, ezt a történést abból a *lehetőségből* magyarázni: ez annyit tesz, mint *az okságí elvet megtagadni*. A lehetőség ugyanis nem ok, s következőleg a lehetőség nem is oka

annak az egybeesésnek. Hogy a lehetőség nem ok, az kiviláglik főleg akkor, ha a jövendő eseményekre alkalmazzuk; ha valaki például azért jövendölne egy eseményt, mert ez az esemény lehetséges. Ime azért mert lehetséges, azért ugyan nem fog megtörténni, mert különben mindenki próféta lehetne; a lehetőség csak föltét, s a lehetséges dolgok közül azok fognak megtörténni, melyeknek pozitiv okaik az időben majd föllépnek. Amint pedig a jövőre nézve a lehetőség nem ok, ugy a multban sem volt az, s következőleg valamire azt mondani: ez meg ez megtörtént, hiszen lehetséges volt, nem tudományos beszéd, s annál kevésbé tudományos magyarázat. A lehetőséggel magyarázni valamit nem tesz mást, mint a magyarázatra resignálni. Brierre magyarázata tehát nem egyéb, mint bevallása annak, hogy a tünemény okait nem ismerjük. A történetben az is érdemel különös figyelmet, hogy sz. Ambrus kereken kimondja, hogy jelen volt sz. Márton temetésén s azt oly bizonyossággal és precizióval állitja, mint a hogy szokás egyes átélt eseményekről beszélni!

Brierre együgyü megjegyzését a legujabbak ha szabad azt mondani, pozitiv sejtelmekkel helyettesitik. Nem láthat-e a lélek kétszáz mértföldre is, mikor az anyagi erő, például a vonzás mérhetlen messziségbe hat? Nem közölhetik-e az agyvelők egymással rezgéseiket? Nincsenek-e valamiféle sympathikus kötelékek a szellemi világban, melyek előttünk eddig ismeretlenek? Természetesen az Isten csodálatos közbelépését következetesen tagadják. Mielőtt e f jtegetésekre reflektálnánk, kivánatos még néhány esetet fölhozni és pedig a legujabb időből.

Flammarion beszéli[1] Jean Best barátjáról, egy komoly, hideg, formákba öntött emberről, — akinek fantáziáját sem barát sem ellenség nem emlegetheti, — azt, ami itt következik. Jean Best 5 vagy 6 éves korában Toulban lakott. Egy szép este ágyban feküdt, de ébren volt, midőn anyját látja a szobába belépni, végig megy a szobán s a szomszéd salonba

[1] Uranie. 148. l.

tér, melynek ajtaja nyitva volt, a hol atyja egy barátjával kártyázott. Anyja akkor betegen feküdt Pau-ban. Jean rögtön fölpattan az ágyról és anyja után fut a salonba, hol őt hiába keresi. Atyja kiszidja Jeant s visszaküldte aludni, nagyba erősitvén, hogy álmodott. A fiu szinte elhitte, hogy álmodott, visszafeküdt s aludni akart. De néhány percz mulva nyitott szemekkel egészen világosan látta anyját, amint mellette elhaladt, feléje is nyúlt, de az rögtön eltünt. Nem akart többé lefeküdni s atyja mellett maradt, ki tovább játszott. Ugyanaz nap, ugyanazon órában, anyja meghalt Pau-ban.

Az emlitett, angol, tudományos társulat kiadványai kifogyhatlanok e történetekből. Kiveszek néhányat Flammarion könyvéből.

Friderik Wingfield, ki Belle-Isle en Terre-ben lakott. 1880. márczius 25-én azt irja, hogy miután este hosszabb ideig olvasott, lefeküdt. Bátyjáról álmodta, ki akkor Essex grófságban tartózkodott, hogy nála van, de hogy kérdésére nem felel, hanem rázza fejét, fölkel s elmegy. A benyomás oly élénk volt, hogy az elbeszélő félálomban kiugrott ágyából s bátyja nevét kiáltotta. Három nap mulva meghallotta, hogy bátyja a lóról leesvén, agyonütötte magát ugyanaz nap 1880. márczius 25-én, este $^1/_2$9-kor néhány órával Frederik álma előtt.

Egy más eset a következő :

S . . . és L . . . két hivatalnok, nyolcz év óta jó barátságban él. Hétfőn márczius 19-én 1883-ban, L . . . a hivatalba menet nem jól érzi magát s bemegy a gyógyszertárba, hogy vegyen valami kis orvosszert. Csütörtökön nem volt jobban, s még szombaton is távol volt hivatalából.

Szombat este, márcz. 24-én, S . . . otthon ült s fejfájásról panaszkodott feleségének, hogy forrósága van, ami már két hónapja nem jelentkezett nála; ezt mondván lefeküdt s egy percz mulva látja L . . . barátját magát elő állni szokott ruházatában. S . . . még azt is észrevette, hogy L . . . kalapján gyászt viselt, hogy felöltőjén hiányzott a gomb s hogy kezében pálczát tartott. L . . . mereven nézett

S . . .-re és ment. Akkor S . . . emlékezetébe jutott Job mondása: «midőn a lélek jelenlétemben átment, fölborzadának testem hajszálai. Egy valaki, kinek ábrázatát nem ismerem vala, egy alak megálla szemeim előtt és mintegy gyenge szellő szavát hallám.» 4, 15. 16. Hideg borzongás futott át testén és haja égnek meredt. Rögtön kérdezte feleségét: «Hány óra van?» «$^3/_4$9 elmult 3 perczczel» felelé ez. «Azért kérdem ezt, mondá a férj, mert L . . . meghalt; épp most láttam.» A felesége meg akarta nyugtatni; hogy csak képzelődik; de a férj kereken kijelentette, hogy e részben őt senki más véleményre nem hozhatja.

S . . . nem tudta meg L . . . barátja halálát csak másnap, vasárnap, délután 3 órakor. L . . . valóban meghalt szombaton este $^3/_4$9 körül.

d'Assier Adolf 1882-ben kiadott L'humanité posthume czimü müve szintén meglepő esetet közöl d'Assier ur magára vállalja a kezességet az eset valódiságáról, melyet neki egy meg nem nevezett hölgy mondott el.

«Még fiatal leány voltam,» beszéli az illető «s öregebb nővéremmel együtt háltunk. Egy este lefekszünk s én kifuvom a gyertyát. A kandallóban még égett a tüz, s kissé megvilágitotta a szobát. Véletlenül a kandalló felé fordulván, egy papot láttam nagy meglepetésemre a kályha mellett ülni s melegedni. Testességre, arczvonásaira s termetére nézve hasonló volt egyik plébános nagybátyánkhoz. Figyelmeztettem rögtön nővéremet, aki szintén hátranéz s ugyanazt látja. Ő is felismeri nagybátyánkat. Kimondhatlan rettegés fog el mindkettőnket s teljes erőnkből kiáltozunk «Segitség!» «Segitség!» Atyám ki a szomszéd szobában aludt, fölriadt a kétségbeejtő kiáltásokra, berohan gyertyával kezében szobánkba. A jelenség eltünt; senkit sem találtunk. Másnap megtudtuk, hogy plébános nagybátyánk tegnap este meghalt.»

Ugyancsak d'Assier más hasonló esetet jegyzett föl Rio de Janeiroban való tartózkodása idejéből.

«1858-at irtunk; akkor még sokat foglalkoztak Rio de Janeiro franczia telepitvényében egy rendkivüli jelenéssel,

mely néhány év előtt történt. Egy elzaszi család, férj, feleség s egy nagyon kiskoru leány Rio de Janeiroba vitorláztak, fölkeresendők földieiket, kik ott már jóval előbb megtelepedtek. Az ut soká tartott; az asszony beteg lett s alighanem becsületes ápolás és élelmezés hiányában meg is halt, mielőtt a kikötőbe értek. Halála napján magánkivül lett, sokáig maradt eszméletlenül s amikor ismét magához jött, azt mondá férjének: «Nyugodtan halok meg, mert gyermekünk sorsa biztositva van. Rio de Janeiróból jövök, rábukkantam az utczára s a házra, hol barátunk, Fritz ács lakik. Az ajtó küszöbén állt; bemutattam neki leányunkat; biztos vagyok róla, hogy ha hozzá érkezel, rá ismer s gondját fogja viselni.» A férjet meglepte ez a kijelentés, anélkül, hogy adott volna rá valamit. Ugyanaz nap és órában Fritz ács valóban a ház küszöbén állt s úgy rémlett neki, hogy lát egy földit, egy asszonyt, karján kis gyermekkel az utczában haladni. Az asszony esdőleg tekintett rá s úgy látszott mintha bemutatná neki a gyermeket. Az asszony alakja noha nagyon sovány volt, mégis emlékezetébe hivta, Lattának, Schmidt barátja és földie feleségének vonásait. Arczának kinyomata, járásának furcsasága, mély benyomást tettek Fritz lelkén s megakarván győződni arról, ha vajjon nem képzelődik-e, elő hitt egyet segédei közül, a ki a műhelyben dolgozott s maga is elzaszi s ugyanazon helyről való volt.»

«Nézd csak, mondá neki, nem látsz te ott az utczában egy asszonyt menni, karján kis gyermekkel s nem mondaná az ember, hogy ez Latta, Schmidt földink felesége?»

«Nem szólhatok, nem veszem ki jól,» mondá a legény.

Fritz nem szólt többet; de a jelenség körülményei élénken vésődtek elméjébe, különösen a nap és az óra. Kevésre rá látja Schmidt, földijét jönni, gyermekkel karján. Latta jelenése rögtön fölvetődik lelkében s mielőtt Schmidt kinyitotta száját, mondja neki:

«Szegény barátom, tudok mindent; a te feleséged meghalt átkelés közben s halála előtt itt volt ajánlani pártfogásomba gyermekét. Tudom a napot s az órát.»

A nap és az óra valóban megegyezett Schmidt jegyzeteivel, melyeket a hajón tett.

Gougenot des Mousseaux, a magiáról szóló könyvében, melyet 1864. tett közzé, más rendkivüli eseményt hirdet, melynek absolut hitelességét állitja.

Sir Robert Bruce, a hasonnevü skót nemes család sarja, egy hajón második kapitány; egy nap, midőn az «Uj-Föld» mellett hajóznak, Bruce számitásokkal foglalkozik s ugy rémlik neki, hogy a kapitányt pulpitusa mellett állni látja. Bruce figyelmesebben néz, s akkor veszi észre, hogy az egy idegen, kinek merev, ráforditott tekintete őt megfélemliti. A kapitányhoz siet, ki rögtön észreveszi ijedtségét s kérdést intéz hozzá.

«De hát ki az, aki kapitány ur pulpitusa mellett áll?» mondja Bruce.

«Senki.»

«De igen; van ott valaki; ki az? valami idegen? s mit csinál ott?»

«Ön vagy álmodik . . . vagy félrebeszél.»

«Semmiesetre; jöjjön le, s lássa maga is.»

Lemennek és senkit sem találnak. Átkutatják az egész hajót; nyomát sem lelik senkinek.

«Különben az, akit ott láttam, irkált valamit az ön palatáblájára; irása ott maradt,» mondja Bruce.

Nézik a palatáblát: ez áll rajta:

«Steer to the north-west,» ami annyit tesz: «Kormányozzatok észak-nyugatra.»

«De ez az irás az Öné vagy pedig valakié itt ezen a hajón?»

«Nem.»

Mindenkit fölkérnek, irja le ugyanazt a mondatot s egynek irása sem hasonlit a palatáblán valóhoz.

«Jól van, engedelmeskedjünk az irott szónak: kormányozzatok észak-nyugatra; a szél kedvező s nincs hátrányunk a kisérletből.»

Három óra után, az őr egy jéghegyet jelez s mellette lát egy hajót Quebecből, tört árboczokkal, sok utassal, mely

Liverpoolba ügyekezett. A hajó utasait dereglyéken hozták át Bruce hajójára.

Azon pillanatban, midőn a megmenekültek egyike fölhágott a mentő hajó deszkájára, Bruce megrendült, s mély megilletődéssel hátralépett. Megismerte a palatáblára irkáló idegent. Elmondja a kapitánynak fölfedezését.

«Legyen szives, irja föl «Steer to the north-west» erre a palatáblára,» mondja a kapitány a jövevénynek, eléje tartva a tábla másik be nem irt lapját.

Az idegen fölirja a szókat.

«Jól van, ugy-e ráismer Ön itt is kezeirására?» mondja a kapitány meglepetve a két irás azonsága által.

«Hát hiszen látja, hogy az imént irtam. Kételkedhetik-e arról?» Felelet helyett a kapitány megforditja a palatáblát és az idegen meghökkenve látja mindkét oldalon a kezeirását.

«Nem álmodta Ön azt, hogy ir egy palatáblára» mondja most neki a hajótörést szenvedett kapitány.

«Nem; legalább nem emlékszem.»

«De hát mit csinált ez az utazó déltájban?« kérdé erre Bruce kapitánya.

«Nagyon el volt fáradva s mélyen elaludt, s ez amennyire emlékszem kevéssel délelőtt volt. Egy óra mulva, vagy tán valamivel több is lehetett, fölébredt s azt mondja nekem: «Kapitány, meg leszünk mentve, még ma.» Azután folytatja: «Álmodtam, hogy egy hajón voltam s hogy ez a hajó segitségünkre jön.» Leirta a hajót; s ime nagy meglepetésünkre, midőn megpillantottunk titeket, ráismertünk a leirt hajóra.»

«Különösnek tünik föl előttem, «mondja végül az ismeretlen utas,» hogy minden itt körülöttem ismerősnek látszik, pedig soh'se voltam itt.»

Ilyenek a tények. Mit csináljunk velük?

Minket főleg a tudományos világban észrevehető fordulat érdekel. Előbb ezeket a tényeket vagy egyszerüen tagadták vagy valamennyit ugyanegy megfejtési kaptára húzták. Azt mondták, ez mind hallucináció, — ez mind

szemkáprázat, — a felhevült képzelet müve, — nem szükség szellemi erőkhöz folyamodnunk, — az anyagból álló szervezet tulfeszülése mindent megfejt. Most meg, midőn a csodás jelenségek történeti bizonyossággal konstatálvák, midőn következőleg az eltagadásra rá lehetne bizonyitani, hogy elvből történik s nem azért mert a tárgyilagosságnak megfelel, — most, mondom, a lelki, a szellemi erőket állitják oda megfejtésül. De csak azokat, melyek a természet korlátain belül szerepelnek; az emberi léleknek szerintük vannak ilyen meg olyan vonzerői, sympathiái; az értelmi és érzéki ismeretnek vannak oly nyilvánulásai, melyek a tér korlátain tullépnek ugy mint hogyha azok nem is léteznének. Azután még arról sem mondhatunk semmi bizonyosat, hogy miféle lappangó erök rejlenek a szellemi világban, aminthogy lappangott egy száz év előtt a villanyosság csodaereje. Ki tudja miféle erők lépnek fel a test kötelékeiből kiszabadult lélekben? hiszen egészen mások viszonyai most már a térhez és az anyagi világhoz, de főleg a szellemiekhez, a kik közé a halál által tulajdonképen lépett!

A két utolsó jelenség egészen más kategoriába tartozik, mint az előbbiek. Ezekben szó van az elhunytak megjelenéséről; azokban pedig a még testben élő lelkek messze távolba való áthelyezkedéséről vagy legalább a távolba való hatásukról.

A jelenéseket illetőleg a kath. tan megegyez a lélek halhatatlanságának hitetlen védőivel. A test kötelékeiből kilépett lélek birhat a szellemek azon erejével, hogy látszólagos testet öltsön, amely test ugy hat a látó idegre mint más test s előidézi a látás érzetét. Vagy pedig nem is kell, hogy látszólagos, például légi testet öltsön, hanem elég, hogy a szemre vagy az agyra ugy hasson, hogy a látás érzete előálljon. Azt mondjuk, hogy előálljon, nem pedig azt, hogy a lélek egy más lélekben magát az érzéki észrevevést hozza létre. Erre nincs hatalom a földön. Az észrevevés mint tulajdonképeni «actus vitalis» kizárólag az észrevevő lélek hatalmában van; ez az ő élete, melyet külső tényező, legyen az bármilyen szellem vagy lélek, elő

nem állithat. — A szellem hatalma csak arra terjed ki, hogy vagy fölvett test által hasson a szem reczehártyájára mint más testek szoktak, — vagy fölvett test nélkül közvetlenül hasson az érzékre. Ezt ismét kétféleképen gondolhatjuk: hogy a szellem vagy a reczehártyára és a látóidegre hat, vagy pedig egyenesen az agy központjaira, ahol az érzéklés mühelye van. De mást nem tehet; a lélekben magában azt az aktivitást, azt a reakciót, melyet jelzünk, midőn mondjuk «látok,» «hallok» semmi hatalom sem idézheti elő, mert ez maga az élet. Élek pedig én, s más helyettem meg nem teheti. Ha a lélek a fölsorolt módok egyike szerint hat; bennem a látás érzete támad s én látni fogom X. Y-t akár itt van, akár nincs.

A kath. tan ez iránt már rég tisztában van. Nem tagadja a hallucinációkat, de nem tagadja a jelenéseket; miután a hallucináczió nem jelenés, s a jelenés nem hallucináczió: lesznek mindkettőjöknek ismérvei s megkülönböztető jelei, melyek fejtegetésébe ezuttal nem bocsátkozunk; de ha bizonyos esetben nem tisztázhatnók az ez iránt felmerülő kérdést, akkor nem volna szükséges védeni sem azt, hogy az nem jelenés, sem azt, hogy nem hallucináczió.

Sokkal homályosabb s következőleg eleddig fantaztikusabb a jelenségek másik osztálya, melyet Schmidt felesége, Latta és Bruce története képvisel. Latta éppugy mint az ismeretlen utas még életben vannak s máris messze távollevőkkel érintkeznek; testük itt van, lelkük meg vagy elment, vagy annyira el van foglalva a távolba való hatással, hogy az illetők ájulásban vagy mély álomban szenderegnek. Szent Ambrus is mélyen alszik, még pedig az ünnepélyes mise alatt az oltár mellett, midőn lelke előtt a kétszáz mértföldnyire távol eső Tours gyászünnepe folyik.

Sőt még az ájulás s az alvás is elmaradhat. Flammanarion Swedenborg életéből három idevágó eseményt emlit. Tudjuk, hogy Swedenborg jeles természettudós volt s az upsalai, stockholmi és szentpétervári akadémiák tagja.

«1759. julius 19-én Swedenborg Angliából visszajövet Gottenbourgban szállt ki, és ebédre ment valami William

Costelhez, ahol nagy társaság gyült egybe. Este hatkor Swedenborg kimegy, de nemsokára visszajön szörnyü nagy ijedelemben és halványan, mert amint ő mondja, ép most ütött ki a tüz Stockholm «Südermoln» nevü részében, abban az utczában a hol az ő háza áll, s hogy a tüz rohamosan terjed lakása felé. Ujra kiment s ismét visszajött, jajveszékelve, hogy jó barátjának háza éppen most pusztult el, s hogy már az övén a sor. 8-kor ujra kiment, de akkor örömmel mondá: «hál' Istennek, a tüzet eloltották a harmadik kapunál házamtól.»

Ez az ujság hamar elterjedt a városban, annál is inkább, mert a kormányzó nagy sulyt fektetett rá s mert sokan voltak, kik reszketve gondoltak jószágukra és barátaikra. Két nap mulva, a királyi futár meghozta a tüzvész tüzetes jelzését; nem volt elütő Swedenborg látomásaitól; a tüz 8-kor aludt el.»

Ezeket maga a hirneves Kant Emánuel jegyezte föl, a ki kutatást inditott e tény iránt s ekkép végez: «Mit lehet e tény hitelességén kifogásolni?»

Gottenbourg kétszáz kilométernyire van Stockholmtól. A másik tény meg ilyen.

1761-ben Marteville, holland követ özvegye Stockholmban fölszólitást kapott egy hitelezőtől, hogy fizessen 25,000 holland forintot, melyet férje már megfizetett s melynek ujból való megfizetése a tönk szélére juttatta volna őt. Nem birta megtalálni a nyugtát.

Látogatóba megy Swedenborghoz és nyolcz nap mulva, látja álmában férjét, aki megjelöli neki a butort, melyben a nyugtát föllelheti s mellette egy husz gyémánttal ékesitett hajtüt, melyet szintén elveszettnek gondolt. Reggel két óra volt. Teli örömmel fölkel és mindent megtalál az illető helyen. Ujra lefekszik és kilenczig alszik. 11 óra körül Swedenborg jelenti be magát. S mielőtt még hallott volna valamit arról, ami történt, elmondja, hogy az éjjel látta Marteville lelkét, a ki azt mondta, hogy özvegyéhez megy.

(Folyt. köv.)

A PARASZTBIRTOK ÉS A PARASZT-EGYLETEK.

(Tekintettel a papok föladatára.)

Irta SPULLER GYULA.

Öt év előtt alkotmányos világot éltünk: követválasztás volt. Kerületünkben két jelölt lépett fel gr. H. L. és Konkoly S. Az előbbinek jelvénye ezüstszinü buzakalászból állt: ezt látván kérdeztem tőle: Méltóságos uram! mit jelentsen a buzakalász? Vajjon azt-e, hogy itt a buza, ott — a «konkoly?» — «Nem,» felelé, «erre nem gondoltam; azért választottam a buzakalászt, mert az agrárpártnak vagyok a hive.»

Azelőtt némely honatya itt-ott legalább hangoztatta az agrárkérdést, volt szó agrárpártról, és most? Minden elcsendesült. Miért? Tán földmivelőink helyzete fordult jobbra s feleslegessé vált a mozgalom? Kinek kedve tartja, nézzen utánna, s a hivatalos statisztikában, melyet a kormány, megtudandó a földbirtok megterhelését, készittetett, fogja látni hogy évről évre mindig jobban oly roppant összeggel lesz az «ingatlan» megterhelve, mely számára a régieknek kifejezésök sem volt. Hát még ha hozzá képzeljük a be nem kebelezett terheket! Mosolyt csal az ember ajkaira, midőn Balicsnál[1] olvassa: «II. Gejcsa . . . Rafael pannonhalmi apáthoz fordult 40 tiszta ezüst márkányi kölcsönért.» Akkor a magyar király 40 márkával segitett magán háboruban; most? a hallatlan nagy adók daczára 40 milliónyi hiány nélkül nem tudják az országot elkormányozni békében?

Ugy járt az agrárkérdés tán, mint a magyar-ipar kérdése: «Nem érünk rá;» «nem lesz annak semmi praktikus haszna;» «a parlament a mi terrenumunk, nem a piacz;»

[1] A kath. egyh. tört. Magy. II. 119.

«még csak az kellene, hogy hiábavaló agitacziókkal kompromittáljuk elveinket; (igy a függetlenségiek).»

A rákról gondoskodni a hon atyáinak volt idejök; a gazdával nem törődnek. Ha a czigánynak kedve kerekedik rákászni, «zollstock»-ját, bocsánat! «centimeterét» ne feledje otthon; ha rákot fogott a §. szerint egyenesitse ki farkát s mérje meg zsákmányát, ha a törvényes mértéket nem üti meg, vesse vissza a vizbe. Hát a birtokosokról mit szólt egy liberalis képviselő ur? «Hadd pusztuljanak, hiszen a föld el nem pusztul, mely után az állam az adót szedi.» Liberalis észjárás, mely csak az állam jogairól bir tudomással s nem egyszersmind kötelességeiről is! Jöjjön tehát a muszka, irtsa ki a magyart; nincs semmi baj; a föld megmarad; azután is lesznek adófizetők! Azután is lesznek adófizetők; de az a nagy kérdés: ki fog adót fizetni, ha a magyar elpusztul? és kinek?

A földmivelő nép az államfentartó elem, békés polgár, lázadás és forradalom ellensége. Elismerte ezt a vérengző Domitian császár is. Midőn kiadta a parancsot, hogy Dávid utódait végezzék ki, féltvén tőlök trónját, mint azelőtt Heródes; elébe hozták Krisztus Urunk rokonait. Kérdezte tőlök, hogy Dávidtól származnak-e? azután mennyi birtokuk, pénzök van? Felelék, hogy kettejöknek 9000 denárjok van, de nem pénzben, hanem földben (39 hold), melynek terméséből fizetik adójukat, melyet önkezökkel müvelnek, minek tanuságául megmutatták a folytonos munkától kérges tenyereiket. Domitián ezt látván, szabadon bocsátá őket.[1] Meg volt arról győződve, hogy a munkája után látó földmives lázadó nem lehet; semmiféle kormány tőle ne féljen. De ha a «földhöz kötött»-ből lesz «földönfutó,» akkor kész a veszedelem. «Igazságtalanság és nyomor lázitják fel a tömeget.»

A földmivelő jóléte kihat a többi osztályra is. Ha az beteg, a többi sem egészséges. Ezért a materialisticus elvek miatt beteg az «ország szive» is; (nem gyomra?) a mult évben a fővárosnak csak baloldalán, a statistika szerint, majdnem 30.000-szer pergett az árverező dobja.

[1] Eusebius Caes. Hist. Eccl. III. 20.

A kath. vallás hazafias vallás; a haza kegyeletét elébe teszi a szülői kegyeletnek is: «Pietas est prima in Deum, *secunda in patriam, tertia in parentes*, item in omnes.»[1] Sz. Gergely szerint (Reg. past. II. 7.) a pap nem teljesiti kötelességét, ha hiveinek csak lelkére van gondja és anyagi jólétökkel nem törődik.[2]

Vallásos és hazafias kötelességemnek teszek eleget, ha a bajt látva, kutatom: I. Honnan ered? II. Mi lenne az orvossága?

I. Honnan ered a gazdák baja?

«Gazdasági válság» most a földmivelők nyomorának a neve, mint az adósság-csinálásnak «hitelnyitás,» a lopásnak «elkezelés»; ágyasságnak «polgári házasság» stb. Szép névvel fedik a lényeg rútságát, hogy vonzóbb legyen; mint a virággal behintett, rothadást rejtő sir.

Hogy a «válság» okait felfedezzük nincs szükségünk columbusi észre, csak legyen szemünk a látásra. Nem ujat, de igazat mondok, ha állitom, hogy a gazdák bajainak okai röviden a következők:

1. A nagy adó. Néhány év előtt olvastam Európa államai földadójának összehasonlitását és láttam, hogy mi vagyunk az — elsők. (Elsők, oly sarcasmussal mondva, mint Schleiermacher irta a németekről: Die deutsche Nation ist die erste in der — Dummheit. A német sógor vigasztalására legyen mondva, sokkal jobb véleményben vagyunk felőle, mint ezen kakukfia. Ámbár egy jeles magyar hirlapiró is irta rólok: «Sok a sörük, kevés a — spiritusuk.») Az egész világon sehol sem fizetnek oly nagy földadót, mint hazánkban. (Ausztriában sem.)

A milliomos börzianerek adó nélkül nyerészkednek a mi bőrünkre (nem ezért hivják-e *bőr*-zianereknek?): nem tudtam kipuhatolni, vajjon az «egyenlőség» («hamis pénz,

[1] S. Ambr. De off. ministr. I. 27.

[2] Correspondenz etc. 1889. II. 24.

de jó a csengése») nevében élvezik-e ezen kiváltságot azon időben, mely a jogosan szerzett kiváltságokat, mint e korba nem valókat eltörölte. Mig ezek a kozmopoliták adómentesek, addig a honfentartó földmivelőkről tud az állam ügyesen két, sőt több bőrt is lehúzni. Napjainkban is igaz: «Dat veniam corvis, vexat censura columbas.»[1]

Van szőlőd? fizetsz utána föld-, illetőleg szőlő-adót. Elfagy? nincs termésed, de van nagy kiadásod, ez — a te bajod. Terem borod? Két akót a törvény kegyes §. alapján megihatol; ha többet iszol — fizess fogyasztási adót. Ültetsz a kormány kegyelméből dohányt? Füstjét ugyan nem élvezed: (?) hanem az utolsó szálig szolgáltasd be olcsó áron az államnak; könyörületből azután drága pénzen kaphatsz tőle néhány kilogrammnyi «stemplis szűz dohányt» — a sajátodból. Ha Virgilius élne, még egy: sic vos non vobis-szal toldotta volna meg csonka verseit.

Nem csoda, a liberalis urak nem azt a könyvet olvassák, melyben ez van megirva: «Ne kösd be a nyomtató ökör száját.«[2]

Azonban más államokban a fogyasztási adó nagyobb, ha kisebb a földadó; mondják a mi nagy földadónkra. Bizony most már nálunk is igen sulyos az indirect adó is. Pl. a szesz igen is nagy fogyasztási adójának terhét én viselem; ámbár nem élvezem. (?) Az a baj, hogy ezen adó is legjobban sujtja a gazdát, ki már a földadóval amugy is igen meg van terhelve. Különben a szesz-adót illetőleg érdemes a feljegyzésre, hogy a kormány szándéka ellenére jót eredményezett, amennyiben a nép akarata ellenére kénytelen mértékletesebb s igy erkölcsösebb lenni; sok helyen $^2/_3$-dal csökkent a testet ölő szeszfogyasztás. Különös, mint valaki nemrégen igen helyesen megjegyezte, hogy a mértékletesség és erkölcs az állam érdekeivel ellentétben áll!

Bizony ugy jártunk avval az urral, ki a pénzügyek rendezésére vállalkozott, mint a zsidók Roboámmal. Lege III. Regum c. 12.

[1] Juvenalis, Sat. II.

[2] I. Kor. 9, 9.

Jöjjön most valami uj Virgilius s énekelje nekünk: «O, fortunatos nimium, sua si bona norint — Agricolas...»[1] és borostyánkoszoru helyett mogyoró pálczával fogadjuk.

2. Az alacsony gabona árak. Mikor a földadót kirótták, a buza 10 frt volt, most 6—7 frt. Azt olvastam, hogy legujabban a londoni piaczon az ausztráliai buza lett a legjobbnak elismerve; igaz-e? nem tudom, de eddig általánosan el volt fogadva, hogy valamint a magyarnak, (szerintünk), ugy buzájának sincs párja. Finom liszthez magyar buzára van szükség; csak a dél-oroszországi u. n. Feketeföld buzája közeliti meg a mienket. Midőn az idén a németországi birodalmi gyülésen a gabonavámok eltörlése érdekében Kröber felszólalt, mondá: «A német pékek *nem nélkülözhetik a magyar buzát* és a sörgyárosok az osztrák árpát.» (Ezen név alatt jő fogalomba a Felső-Magyarországon termett is.) A magyar buza kitünősége el van ismerve; miért silány tehát az ára? Azt mondják, *a*) tultermelése miatt. Ha ez áll; bizonyára nem a mi tultermelésünk miatt; mert «experto credite»[2] gazdáink nagy része, ha eladja buzáját, hogy egyenes és mindenféle «görbe» adóit (sic dictum — pótadó) lefizesse, melyeknek neve légió, nem marad neki az év jó részén át kenyérre valója . . . A miniszter ugyan néhány év előtt azon jó tanácscsal szolgált a gazdáknak: Leszállt a buza ára, de nem a marháé; fektessék tehát a fősulyt a marhatenyésztésre. Erre a némettel mondhatjuk: (ha nem leszek anathemával sujtva, hogy már másodszor szólok németül), Leichter gesagt, als gethan. Továbbá, ha valaki a miniszter tanácsát követve tehenet vett, biz' az a tehén meg sem borjazhatott még, s a marha ára már is oda sülyedt, hová azelőtt a buzáé.

b) A gabonatőzsde és magvásárok. Az jó, hogy léteznek; de az baj, hogy többet élősködnek szédelgésből, mint valóságos kereskedésből. Quod rarum, carum: Soha nem látott, nem birt, nem létezett gabonatömeget dobnak árúba, ha érdekök, vagy számitásuk azt javalja, hogy a gabona-

[1] Georg. II. 458.

[2] Virg. Aen. XI. 283.

árát lenyomják. Máskor mindent olcsón előre összevesznek, hogy azután a gabona árát zsebök javára felhajtsák.

Mindennek kárát a gazda vallja egyrészt, a fogyasztó közönség másrészt. Néha ugyan e börzianerek is az önkészitette verembe esnek; s ez inditotta — nem a földmivelők érdeke — a bécsi és budapesti gabonatőzséreket arra, hogy tanácskozásra jöjjenek össze, miként lehetne e bajt meggátolni?

c) A drága szállitás. Amerikából (New-York) Angliába egy métermázsa gabona elszállitása körülbelül 60 krba kerül (1·15 M.)[1]; tőlünk a szomszéd Bécsbe 85 krért viszi azt a vasut. Már 30 év előtt felhangzott a panasz, hogy az osztrák, most osztrák-magyar államvasut franczia részvényesei nem elégesznek meg azzal, miszerint potom áron jutottak a vasut birtokába; ezenfelül méregdrága a szállitás is rajta.[2] Most sincs különben. Egyébiránt vasutaink nagyrészt ugy is vannak épitve, mintha czéljok volna, minél nagyobb kerülő utakon vinni a külföldre a földmives gabonáját.

d) A vámok. Majdnem minden ország tetemesen emelte a mult években a gabona (és hús) vámját. Bismarck krokodil könnyei, hogy sajnálja, miszerint a 2 frtnyi és egyéb buzavámmal osztrák-magyar barátainak kénytelen kárt okozni, rajtunk nem segitenek; mi ellenben nemcsak a mi adóink terhét viseljük, hanem veritékes keresményünkkel még a német financziákra is kell adakoznunk. Hogy a nép, a fogyasztó közönség a vám által semmit sem nyert, mutatja a folytonos panasz a vám ellen. De a nép csak «Hekuba» Németországban. Valamint nálunk is: «Mit törődnek a magyar parasztgazdával!? Ezt legfeljebb demagogok tehetik csak.» (Bobleter.)

3. A birtok nagymérvű eldarabolása. Községemben 10 év előtt volt a tagositás és már is vannak egy lépésnyi széles, jobban mondva: keskeny földek. Mennyi föld megy tönkre barázdákkal, melyek a folytonos összeszántás miatt

[1] Dr. Jaszbender, Die Bauernvereine etc. 33. l.

[2] Jankovich V. Korrajzok stb. 56. l.

évről-évre szélesbednek! Hány család élhetne meg az országban ily fölös barázdák földjéből!

Az egyik vet buzát, a szomszédja rozsot; mikép vethetné el ugy ily szük helyen, hogy szomszédja buzájába ne keverje? a magáét haszontalanul a szomszéd földekre ne szórja? Marhát nem tarthat, nincs miből. Nincs marhája, nincs trágyája; nem lehet jó termése; elsilányitja a földet; de idején még be sem dolgozhatja; mert a kinek marhája van, előbb a magáét müveli meg.

4. A hitel-viszonyok: a váltó, takarékpénztárak és uzsora. A váltó nagyon hasznos a kereskedőnek, kényelmes az utazónak; (pl. Budapesten utalványozhat magának bankárja által bizonyos összeget Alexandriában, hogy ne kelljen sok pénzt magánál hordania) de a földmives kezében az, mi éles kés a gyermekében. Számitást, pontosságot, lelkiismeretességet tételez fel, hogy ne rontson, hanem épitsen; ne ártson, hanem segitsen. Az első két kelléknek népünk hijával van; a lelkiismeretesség hiányát is tanulta ismerni nem egy jószivü jótálló. Van arra is példa, hogy a zsidó leitatta a parasztot, aláiratott vele üres váltólapot, volt azonban oly irgalmas, hogy csak néhány száz frtot irt reá és nem ezreket; s megvette rajta a soha nem kölcsönzött pénzt.

A takarékpénztárak nagy kamatot (rendesen 8%) szednek; azon kis összeg, melyre a földmivelőnek szüksége van, aránylag igen sok költségébe kerül; mire kézhez kapja, a kölcsönvett tőke jó része oda van. «A pénz drága.» Nem ritkán, való szükség nélkül, könnyelmüen vesz fel pénzt; nem gondolva, hogy azt vissza is kell majd fizetni; annál kevésbé gondol arra honnan? hogyan fizeti le? Gyümölcsöző befektetésről szó sincs; ellenkező eset, kivétel. Rövid néhány év mulva igy dobra kerül az adós birtoka s válik részben ez adós hibája folytán tékozló pénztárrá a takarékpénztár!

Az uzsora, nem a pénzzel, hanem egyéb szükséges dolgokkal üzött uzsora; mert amazt a törvénynek sikerült, ha nem is kiirtani az országból, (mit tőle nem is követelhe-

tünk,) hanem igen meggyériteni. Igy történt, hogy hiveimnek őszkor az adóvégrehajtó elvitte árpájokat, (a törvény bizonyos mennyiségü vetőmagot nem enged lefoglaltatni; de ez irott malaszt) tavaszkor a zsidóhoz mentek vetőmagért; pénzök nem levén, hitelbe kaptak; illetőleg 9 frtos váltót, négy hó mulva esedékeset, állitottak ki egy szapu, (nem métermázsa) silány árpáért, melynek értéke 4 frt 50 kr. Midőn alkalmilag ez esetet előttök szóvá tettem és figyelmeztettem őket, hogy ily eljárás mellett tönkre kell menniök, mert ez annyi, mintha 100 frtnyi tőke után köteleznék magokat egy év lefolytával 300 frtnyi kamatfizetésére, vagyis ez 300%: arczukon láttam, hogy kétkednek számitásom helyességében! — Ábrahám a S. Clara irja, hogy elkárhozik az, ki nem tanulja meg a — declinatiót; nem a «der, die, das»-t érti, hanem «declina a malo . . .»[1] hasonlóképen mondhatjuk, hogy anyagilag tönkre megy, ki meg nem tanulja az «egyszeregy»-et.

5. Aki a földmives minden bajáért a társadalmi viszonyokat vagy a kormányt okozná, tullőne a czélon; az vagy rövidlátást vagy rosz akaratot el. Régi dolog, hogy a hibát mindig másokon szoktuk keresni.

A földmivelő bajainak részben maga az oka; mert ki földjét maga miveli, az a nyomasztó körülmények daczára, ritkán megy tönkre, ha csak nem önhibájából. Mint biboros Főpásztorunk mondja: «*Az anyagi baj rendesen a szellemi baj szülőtője*, mert amilyenek a gondolatok és az érzelmek, olyanok a cselekedetek is, a lelki bajoknak orvosa Krisztus egyháza.»[2]

a) Ilyen baj földmivelőink némelyikénél a restség. Tudok «gazdát,» kinek földje vetetlen maradt; néhány sor burgonyáját ki nem ásta. Alkalmilag rápirítottam! A másik, kinek feje felett nem kard, hanem az árverezés lebeg, másod éve vetetlen hagyja földjét, miveletlenül szőlőjét. (Az élet megczáfolja azon liberalis elméletet, «hogy ezek a tör-

[1] Ámbár másutt azt mondja az Irás: «Maledicti, qui *declinant* — a mandatis tuis.» II, 118.

[2] Sz. István Társulat elnöki megnyitó beszéde 1889. márcz. 21.

vények — homstead és exemption — paraszt birtokosainkat lustákká és munkátlanokká fogják nevelni, mert biztositják birtokát az exekucziò elöl és igy elölik benne a munkára biztató ösztönt, melyet eddig éppen a végrehajtástól való félelem képezett.»[1] Ilyet menteni nem érdemes; de nem is lehet. Mások 8—10 holdon gazdálkodván, felnött gyermekeiket szükség nélkül otthon tartják a helyett, hogy szolgálni küldenék; mert gazdafia vagy leányának «szégyen szolgálni.» Itt a restség már ostoba hiusággal van egyesülve.

Hiányzik nálunk az élelmesség, a józan haladás a gazdálkodásban, a számitás. Mint a Religio f. évi 10. számában jellemzően irja: «Hiányzik társadalmunkból az egyéni érvényesülés, a teremtő munkakedv amerikai láza, s helyette nagy adag van bennünk a keleti quietismusból, mely az ősöktől örökölt 7 szilvafával nemcsak megelégszik, de sőt azt is elvesztegeti indolencziájával s pazarlásával.» Másrészt azonban, ha népünk látja a jó példát és annak jó eredményét, kész azt követni is. Az elméletektől irtózik, a gyakorlati vonzza. «Scio hominem,» ki tavaszkor sima szőlővesszőt ültetett a sziklás talajba, az emberek tavaszkor nevették ültetését, nyáron bámulták, őszkor utánozták.

A fényüzés. «Keleti quietismusra» mutat népünk azon tulajdona is, hogy jobban szereti a czifraságot, mint a tisztaságot. Sok helyen már az asszonyok nem tudnak szőni; mig e háziipar ki nem ment a divatból: az asszonyok télen hasznos dologgal voltak elfoglalva, semmi vagy kevés pénzt adtak ruháért, öltönyük jó és tartós anyagból volt, nem uralkodott fényüzés és kitünni vágyás, — mind egyformán öltözködtek. Most még ott is, — mint nálunk, — hol télen minden házban nyikorog a szövőszék, már a szolgálók is selyemkabátban járnak. Minél nagyobb a nyomor, annál nagyobb a fényüzés!

A lakodalmat sok helyen hétfőn kezdik, péntekig tartják. Nem valami gazdag földmivelő volt, ki fiát házasitotta,

[1] Ifj. Széchényi Iure gr. Birtokminimum és homstead. Bpest 1883. 61 lap. Szerző nem e liberalis nézetet vallja.

az otthon készitett pálinkán és saját termésű borán kivül elfogyasztottak a vendégek egy akó szeszt, a számnélkül sütött kalácson kivül megettek egy tehenet; nem is számitva azt, mi a menyasszony házánál elfogyott. Ily lakodalom nem ritkán évekre megbénitja a földmivest. A rövid farsangot követi a hosszú böjt!

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Uranie. Camille Flammarion. Paris. C. Marpon et E. Flammarion 1889. n. 8-r. 288. l. Ára 10 frank.

«Olvasta-e Flammarion legujabb theologiáját?» kérdezé egy jó barátom e napokban tőlem.

«Flammarion és theologia,» mondám meglepetve, bizonyára valami paradoxon?»

Igen, Flammarion bizonyos értelemben theologiát irt. Már a könyv czime «Uranie» az eget emlegeti; a csillagászat Múzsája ez alkalommal nem azért kutatja a mérhetlen égboltot, hogy a csillagok, napok és holdak, üstökösök és ködfoltok természetét, sulyát, méreteit, távolságát megállapitsa; hanem azért, hogy a halhatatlan léleknek a nagy mindenségekben lakhelyét föltalálja. Ennyiben mondom az «Uranie»-t theologiának; szól ugyanis a lélek halhatatlanságáról és jövendő sorsáról. De theologia «theos» nélkül; mert ha jól emlékszem «Isten» neve csak egyszer fordul elő, s akkor is azt mondja róla, hogy az Isten a mindenség lelke, a végtelen erő, mely mozgatja az anyagot, «mens agitat molem,» sőt még a sz. irást is citálja «in ipso vivimus, movemur et sumus.»

Egy két sz. irási citáción kivül nincs a könyvben egy árva betü, annál kevésbé valami gondolatféle, ami a kereszt-

ténységre emlékeztetne: sőt ellenkezőleg a könyv teljes tagadása minden keresztény fogalomnak.

«De hisz elfogadja a lélek halhatatlanságát?» igen azt védi és bizonyitgatja, de ez a halhatatlanság nincs semmi viszonyban az Istenhez. A spiritisták lelkeinek halhatatlansága ez. A lelkek nem teremtmények, valamint az anyag elemei sem teremtmények: minden ami van, örök; magában fönálló tény; jóllehet az erő több mint az anyag; jóllehet inkább az erőben mint az anyagban van a dolgok lényege: de az egyik nincs a másikból, mindkettő független egymástól. Két tény, melyet tovább elemezni, melynek okát fürkészni nem lehet; aminthogy a halhatatlan élő lélek is egy tény és az élettelen örök anyag is egy tény. Az okság elve mindenütt meg van szakitva s a lélek halhatatlanságának természettudományos alapon emelkedő bizonyitása megtagadja legsarkalatosabb elvét: az ok és okozat közti összefüggést, midőn a lélek eredetének és létének okát keressük.

Honnan ez a lélek? s minek él ez a lélek?

A lélek azért él, hogy benne az élet mindig teljesebb és tökéletesebb legyen: mert a *lét örök törvénye az élet folytonos gyarapodása;* folyton fog gyarapodni életünk, függetlenebb, szabadabb — s ez által boldogabb lesz. E földről majd a Marsra vagy más bolygóra vándorolunk: ott a kisebb sürüség és a megcsökkent súly miatt szellősebb, kecsesebb szervezetek élnek; a lélek majd ilyen szervezetet ölt magára s jó ideig az anyagi szükségletektől fölszabadult életet él. Onnan majd más csillagzatra, más naprendszerbe vándorolhat: legyőzi az anyag korlátait: a tért és az időt; közlekedik valamennyi naprendszer lakóival; szolgálatába szegődteti a mindenségben rejlő óriás erőket — s uralkodik az anyagon.

Ime a lélek boldogságának tana! A lét örök törvénye ugy kivánja, hogy az élet folyton gyarapodjék a mindenségben; *ez az első dogma.* E földről majd a Marsra megyünk, *ez a második dogma.* A Marson egy uj szervezetet öltünk; *ez a harmadik dogma.* Ez uj szervezet elhalásával ismét más csillagzatra költözünk . . . *s mi lesz ott?* ki

mondja, hogy más csillagzatokon boldogabb lét és élet föltételei honolnak? ki mondja, hogy az anyagi világ ugy van megosztva, hogy egy mindig tökéletesbülő és gyarapodó élet substrátumául szolgáljon? ki birja benne fölfödözni e legfőbb czélirányosságot, e legfőbb törvényt?

Ha pedig ez nincs meg; ha merő föltevésnek bizonyul, hogy a gyarapodó élet s a gyarapodó boldogság a lét örök törvénye: mi lesz akkor ebből a halhatatlansági tanból? Halhatatlanság boldogság nélkül, — ez Flammarionnak sem kell; azért állitotta főtételül azt, hogy a lét örök törvénye a folyton gyarapodó élet; de ép ez a főtétel okadatolatlan s nincs a ki érvényesitse. Alapul birja az anyagi világot s első sorban a kozmos morfologiai tényeit, t. i. a csillagok nagyságát, súlyát, távolságát, sürüségét: ki adja nekünk a biztositás némi látszatát az iránt, hogy e morfologiai tények ugy vannak megvalósitva, hogy rajtuk a *gyarapodó élet* fölépülhet: hisz esetleg olyanok lehetnek, hogy nem a gyarapodó életnek, hanem az élet csökkenésének szolgálhatnak.

Negyedik dogma: némely lelkek föllendülnek azon boldog régiókba, mások meg öntudatlan merengésben maradnak a földön. Lehet-e az élet elve öntudatlan, főleg miután az anyag bilincseiből kiszabadult? s mi lesz ezekkel?

Ötödik dogma: azon lelkek jutnak a tökéletesebb életre, melyek a csillagászat múzsájának vezetése alatt annyira emelkedtek, hogy fölismerték halhatatlanságukat és bepillantást nyertek a mindenségek örök életébe. S akik nem tudósok? akik hittek, reméltek, szerettek, iparkodtak s tisztán éltek, azokkal mi lesz? öntudatlan lét lesz sorsuk.

Igy lett a csillagászatból «egyedül üdvözitő vallás.» A csillagászat a «jövő vallása» mondja maga Flammarion.

Az egész mü essai-képen foglalkozik filozofikus, fizikus, ethikus kérdésekkel. Az unalmat egy szerelmi história üzi; a háttérben pedig egy minden tisztességet arczulcsapó jelenet, melynek alanya, egy meztelen, fürdő leány in figura vezettetik az «uranikus lelkek» elé. Látni ebből is, de meg sok másból, hogy ezek a lelkek, a kiknek e könyv szánva van,

nem nagyon uranikusak v. i. mennyeiek, s nagyon is sok maradt rajtuk a húsból, hogy a halhatatlanság filozofiáját s az anyag gyülöletét ily érzékiségtől duzzadt képnek kell füszereznie.

A münek tudományos értéke nincs; semmi ujat nem mond, értem, aminek tudományos alapja volna; ábrándozás és álmodozás szövi a mü tendenciáját: azért hatása nem is lesz más, mint hogy mindenki, a ki egyszer átolvassa, félreteszi, s gondolja magában: Flammarion csak az uj próféták közül való. Hallom, hogy magyar forditása is készül; — — — regényeknek nagy keletük van.

Dr. Pethő.

Babylonisch-assyrische Geschichte von C. P. Tiele. 1. Teil: von den ältesten Zeiten bis zum Tode Sargons II. Gotha, Perthes, 1886. XIII. és 282 l. Ára 6 márka.

2. Teil: von der Thronbesteigung Sinacheribs bis zur Eroberung Babels durch Cyrus. U. o. 1888. VI. és 283—647. l. Ára 7 márka.

Ezen könyv részét képezi egy nagyobb sorozatnak, mely egyes kézikönyvekben az egész ó-kori történelmet akarja felölelni, kivüle megjelent eddig az egyptomi történet Wiedemanntól, a zsidók történetének első része Kittteltől, a görögök története Busolttól és a rómaiak története Schillertől.

Szerzője, mint általánosan ismeretes, az összehasonlitó vallástudománynak, vagyis a hitvallásoktól eltekintő theologiának tanára a leideni egyetemen. A felekezetnélküliséget negélyező, de azért a rationalismusnak vakon hivő elvek befolyása meg is látszik müvén, ahányszor az ó-szövetséggel való érintkező pontok szóba jönnek. Igy pl. erővel meg akarja gyengiteni azon érvet, melyeket az ékirattáblák adataiból Lenormant[1] és mások[2] Ábrahám hadakozásának[3]

[1] La langue primitive de la Chaldée, Paris, 1875. 372 kk.

[2] Vigouroux, Giesswein, Mizraim és Assur, Győr. 1888. II. 31.

[3] Genezis, 14. fej.

valóságára nézve vontak; de azt hiszszük, hogy siker nélkül.

Mivel I. Sargont csecsemő korában szintén kitették egy kosárban a folyóba, azért nemcsak Sargon, hanem Mózes történetének is regének kell lennie: mintha bizony az akkori barbár szokások közepette százszor is meg nem történhetett volna azon eset, hogy egy anya kénytelen volt gyermekét az üldözők elől a folyónak tükrére bizni.

Eltekintve ezen kitérésektől, melyekben a szerző a szentirásról táplált nézeteit fejtegeti, könyve föltétlen dicséretet érdemel, nemcsak azért, mert meglehetős teljességgel közli az eddig napfényre hozott adatokat, hanem azért is, mert majdnem aggályosan tesz mindenütt különbséget a megállapitott tények és a föltevések között. Az asszirio-logia irodalmát is ismerteti, bár ezen ismertetés alapján az ember furcsa fogalmat alakitana magának arról, amit katholikus részről eddig ezen a téren tettek. Lenormant müveinél a szerző a szokott mértéknél is fukarabbnak látszik a dicséretben; Kaulent mellesleg emliti a jegyzetben, Vigouroux-t hasonlóképen (egy féldombormüről mondja, hogy képe látható V. könyvében). Massaroli olasz papnak időtani kutatásait Tiglat-Pileszárról és Phulról két helyen is nevetségessé akarja tenni, és mindkét helyen «italienischer Priesternek» nevezi a szerzőt, de Strassmaier jezsuitának minden gáncson fölül álló müveinek használatánál egy szóval sem emliti a jezsuitaságot. Brunengo olasz jezsuitával, ki egy kitünő babyloni-asszir történetet[1] irt, ugy végez, hogy könyve vonzó és használható, de hivő-katholikus álláspontón áll és a források kritikája kivánnivalót hagy hátra. Mindezt csak azért hozzuk fel, hogy ismét lássuk, hogy van *akatholikus* tudomány. Csak a *katholikus tudománynak* ne volna létjoga?

A történelem után a 485—610 lapig müvelődéstörténelmi vázlat található, mely a szorosan vett történelminél talán szélesebbkörü érdeklődésre számithat. A rationalista

[1] L'impero di Babilonia e di Nineve, dalle origini fino alla conquista di Ciro, Prato, 1885. 2 köt.

álláspontja itt sem tagadja meg magát: minden bizonyitás nélkül pl. azt kellene elhinnünk, hogy a vizözön története nem történelmi alappal biró elbeszélés, hanem csak egy idealis igazságnak szemléltetése végett kigondolt költői rege. Vagy azt csak nem vehetjük bizonyitásnak, hogy azért kell regének lenni, mert istenek szerepelnek benne? Istenek szerepelnek az Iliászban is, de azt talán Tiele sem gondolja, (amit a rationalista iskola Schliemann trójai ásatai előtt nagy garral hirdetett,) hogy a trójai háboru sem bir történelmi alappal? Vagy talán Trója nem is létezett és az ott talált romok nem egyebek hipnotikus káprázatoknál?

Mindezekkel nem akarjuk T. asszíorologiai tudományát kétségbe vonni, de azért sajnáljuk azokat, akik tőle tanulnak Leydenben «elfogulatlan» theologiát.

Dr. Fischer-Colbrie Ágost.

Egy jezsuita regénye. Irta G. de Beugny d'Haguerre. Franczidból forditotta Dr. Rada István. Veszprém. Krausz Ármin fia bizománya. Két kötet. 183. 181. l. Ára a két kötetnek 2 forint.

Dr. Rada István érdemeit a magyar regénytár erkölcsi szinvonalának emelése körül — már többször méltattuk. Mint a mocsár tündöklő vizi rózsái, olyanok kiadványai az elfajuló regényirodalomban. Nagy gonddal, folyékony, tiszta nyelvezetben lépnek a könyvpiaczra, — hogy azután a vásárló közönséghez mily viszonyba lépnek, arról mitsem tudunk. Sok közönyös vevő hidegen fog elhaladni mellettük; de ha szabad valami biztató szót koczkáztatni, mégis csak arra kérném e könyveket: «legyenek szivesek a boltok porát s a kirakatok zuzmaráját elviselni, hátha az a mohó publikum, melynek a szeme folyton eszik, amit a gyomra el nem bir, — nagyobb érdeklődéssel tiszteli meg türelmüket.» Főleg ha az ilyen czimmel homlokukon lépnek a kiváncsiak elé: «Egy jezsuita regénye» — no ennek csak kell érdekesnek lenni! S valóban az. Egy jezsuitává lett világfi mozzanatokban

gazdag életét tárja fel szemeink előtt. Változatos jelenetek, élénk ecsetelés, psychologikus fordultak élethü képei folytonos feszültségben tartják az olvasó figyelmét. Az éles kontrast korunk nagy tévedései és a hősies erény közt megvilágitja a történetet kezdettől végig; a modern franczia társadalom ellentétei: a forradalomból rájuk maradt amily hagyományos oly felületes hitetlenség és a praktikus kereszténység, — az Isten gyülölete és a magábaszállás, — a szájas s épp azért uralkodó tagadás és a titokban csodákat müvelő vallás, — különféleképen szinezik a változatos szerepeket.

Durand Károly, a regény hőse, fia egy tönkrement, öngyilkos bonvivant-nak, aki nővérével a nyomor örvényébe sodortatva, küzd, tanul; a franczia kormány kémnek használja; bejuttatja noviciusnak az amiens-i jezsuitaházba. Ez az elbeszélés legnehezebb része; a tárgy egyhanguságát Durand humoros levelei tarkitják. Kémkedésével semmire se megy s visszatér a nagy világ zürzavarába; de aki látni akart bünt, látott erényt, — e részben már meghódolt. Később ügyvédi pályája fölötte érdekes pörben családjának tönkrejuttatóival hozza érintkezésbe; mellette lépést tartva nővérének boldogsága szövődik; e szálak valóban mesteriek s bizonyára Durand ügyvédsége képezi a regény ragyogó s érdekfeszitő részét. Végre Durand jezsuitává lesz; résztvesz az 1870-ki háboruban; s életét áldozza a kommune rémuralma alatt — Lerouttier-ért, a bankárért, ki Durand családját végnyomorba döntötte. A véletlen találkozások, a regény meséjének csomói a mozgalmas időkben minden erőltetés nélkül állnak elő, s a megoldást pedig mindig a keresztény hősies erény nyujtja. Az egész regényen friss, életerős szellem vonul át, mely reakcióra képesiti a zaklatott lelket s egy rugalmas kedély mintaképét állitja elénk.

Valóban az ily jellemeken csodákat müvel a kegyelem!

Nekem ugyan a forditás ellen egy csepp kifogásom sincs, csak az a folytonos «kedvesem» «kedves Ur» hatott rám idegenszerüen; én a «barátom»-nál maradtam volna.

Dr. Pethő R.

Magyar irók élete és munkái. A. m. tud. Akadémia megbizásából irta id. Szinnyei József, a m. n. muzeumi hirlapkönyvtár őre. I. kötet. 1. füzet. Aachs—Andrád. Budapest, 1890. kiadja Hornyánszky Victor akad. könyvkereskedése. 160 hasáb, ára 50 kr.

Korunk nagyon szereti a gyüjteményes munkákat, minduntalan jelenik meg hol ilyes, hol olyas tárgyu collectió. A magyar irókat is már nem egyszer irták össze, de a haladó idő meghazudtolta e munkák teljes voltát, s igy az egész sajtó s vele a mi folyóiratunk, örömmel üdvözli veterán, érdemes tudósunk, id. Szinnyei József fáradozásának legujabb gyümölcsét, a «*Magyar irók élete és munkái*»-t, melyhez az anyagot immár harmincz év óta gyüjtögette.

Ez valóban egy igazán teljes lexikális munkának igérkezik, amiért kezeskedik a szerzőnek bámulatos, általánosan ismert szorgalma és pontossága. Könnyebb megszerezhetés végett a nagy munka füzetekben jelenik meg, s az egész mü 32 füzetre (négy kötetre) van tervezve, melyekből egyelőre csak negyedévenkint fog egy-egy megjelenni (s ez kár!), de később sürübben, ugy hogy a kiadó azt igéri, miszerint 1896-ban be lesz fejezve a munka.

Most jelent meg az első füzet, mely az A betüvel kezdődő irókat nem meriti ki egészen, s ezzel is mutatja, mily pontos, mindenre kiterjeszkedő a gyüjtő figyelme. Adja minden irónak életadatait, azután dült betükkel *bármily nyelven irt* munkáikat, végre apró betükkel azon könyveket, füzeteket vagy lapokat, amelyekben az illető iróról és munkáiról emlités van téve. Ez tehát már igazán kimeritő eljárás; mert az érdeklődő ennek alapján nemcsak az illető iró munkáját kutathatja fel, hanem az egykoru kritikát, vagy recensiót is mindjárt átfuthatja.

Mi nagyon óhajtjuk, hogy a szép vállalatot siker koronázta, s azért a becses lexicon megszerzését mindenkinek ajánljuk.

Dr. Kereszty Géza.

Sancti Thomae Aquinatis Doctoris Angelici Opera Omnia iussu impensaque Leonis XIII. P. M. edita.

A) Tomus Tertius, Commentaria in libros Aristotelis de Coelo et Mundo, de generatione et corruptione, et Meteorologicorum, ad codices manuscriptos exacta, cura et studio Fratrum Ordinis Praedicatorum, Romae. Ex typographia polyglotta S. C. De Propaganda Fide. 1886. Nagyrét. XL. s 455 l. továbbá CXLVIII. l. Appendix.

B) Tomus Quartus. Pars Prima Summae Theologicae a quaestione I. ad quaestionem XLIX. ad codices manuscriptos Vaticanos exacta, cum Commentariis Thomae de Vio Caietani ordinis Praedicatorum S. R. E. Cardinalis. Cura et Studio Fratrum eiusdem Ordinis, Romae. Ex Typographia Polyglotta S. C. De Propaganda Fide. 1888. Nagyrét. XVI. s 509. l.

A) Tomus III.

A tudós és hangyaszorgalmu dömés atyák, kiknek avatott kezére bizta Szentséges Atyánk Aquinói sz. Tamás összes müveinek minél tökéletesebb kiadását, az angyali tudor müveiből 1886-ban már a III-ik s 1888-ban a IV-ik kötetet bocsátották közre.

E folyóirat hasábjain ismertetve lőn e kiadásnak fejedelmi diszszel, ritka itészeti elmével, széles tudománynyal összeállitott két első kötete,[1] s bátran állithatjuk, hogy a fentjelzett ujabb két kötet minden tekintetben méltó társa az előzőknek. S ami tüzetesen a III. kötetet illeti, az már el is nyerte a leghivatottabb ajkakról a legbecsesb elismerést, a bőségesen megérdemlett dicséretet. «Volumen tertium — irja Szentséges Atyánk 1888. okt. 2-ról kelt brevéjében Simeoni és Zigliara bibornokoknak — ex operibus S. Thomae Aquinatis, quod novissimo tempore prodiit curis vestris in lucem, perspeximus *laboriosa adornatum industria et exquisito iudicio*, prorsus, ut non minoris pretii quam duo illa priora videatur. Quare meritas debitasque laudes libenti

[1] 1882. decz. füzet. 1884. okt. füzet.

animo tribuimus tum vobis, tum iis, ex ordine Dominicano sodalibus, qui eodem incepto constanter non minus quam scienter vobiscum elaborant .... Porro accurandae editionis rationem, quam instituistis, institutam intelligenter esse, res loquitur ipsa.» S most lássuk e III. kötet tartalmát s a szakavatott munkásságot, melyet annak kiadásában sz. Domonkos fiai kifejtettek.

E kötet, miként már czime jelzi, Sz. Tamás commentárjait tartalmazza a nagy Stagirita azon természetbölcseleti müveihez, melyek «de coelo et mundo», «de generatione et corruptione» s «meteorologicorum» néven ismeretesek. Miként az előző köteteknél történt, e kötetekhez is a legalaposabb tudományos apparatussal előszót irtak a kiadók, melyben vázolják Aristoteles e kötetben foglalt müveinek összefüggését ugyanannak a II. kötetben közzétett «Physicorum» czimü művével, s egymás között; összletezik röviden, világosan, főbb vonásaiban az egyes müvek tartalmát; bevitatják Sz. Tamás e müvekhez irt Commentárjainak eredetiségét, és szemmel tartván folyton az «Aeterni Patris» encyclica intelmeit, feltüntetik az angyali tudor ezen irodalmi termékeinek hasznos voltát; számot adnak itészeti eljárásukról a szöveg megállapitásában s közlésében.

Ami a jelzett összefüggést illeti, azt Sz. Tamás — kit a régiek Aristoteles müveivel szemben joggal «Expositor»-nak neveztek, per antonomasiam, — már Phys. I. lect. 1. n. 4. világosan kifejté, s arra ismételve visszatér. A kiadók az ő nyomán haladva tüntetik fel ez összefüggést s evvel természetesen a rendszert is, melyet Aristoteles e müvek megirásában követett.

Tán nem leend érdektelen e rendszert röviden ismertetni. Utmutatónk ez ismertetésben az angyali tudor. «De his — mondja Sz. Tamás[1] — quare dependent a materia non solum secundum esse sed etiam secundum rationem, est Naturalis (scientia), quae Physica dicitur. Et quia omne, quod habet materiam mobile est, consequens est quod ens

[1] Phys. I. lect. 1. n. 2.

mobile sit subiectum naturalis philosophiae.» E tételt máskor röviden igy foglalja össze az angyali tudor: Res, quas considerat naturalis (scientia) sunt motus et mobiles.»[1]

Hogy Aristoteles természetbölcseleti müveinek sz. Tamás nyomán vázolt rendszerét s vele az egyes müvek összefüggését egymás között megértsük: tudnunk kell mint határozza meg Aristoteles s vele a Schola a mozgást, «motum». Tanitson bennünket erre nézve ismét Sz. Tamás. Az angyali tudor a mozgás fogalmat a most idézett Commentárban a neki sajátos világossággal s alapossággal taglalván, igy végzi fejtegetését: «Unde convenientissime Philosophus definit motum, dicens quod *motus est entelecheia*, idest *actus, existentis in potentia secundum quod huiusmodi.*»[2]

Ezen előzetes megjegyzések után lássuk már Aristoteles természetbölcseleti könyveinek összefüggését, miként azt Sz. Tamás a már idézett helyen[3] eléadja. «Quia — ugy mond a sz. Tudor — ea, quae consequuntur aliquod commune, prius et seorsum determinanda sunt, ne oporteat ea multoties pertractando — omnes partes illius communis repetere, necessarium fuit quod praemitteretur in scientia naturalis unus liber, in quo tractatur de iis, quae consequuntur ens mobile *in communi* ... Hic autem est liber *Physicorum*[4] ... cuius subiectum est *ens mobile.* Sequuntur autem ad hunc librum alii libri scientiae naturalis, in quibus tractatur de *speciebus mobilium:* puta in libro de *Coelo* de mobili *secundum motum localem,* qui est prima species motus; in libro autem *de generatione, de motu ad formam et primis mobilibus,* scilicet elementis, quantum ad *transmutationes eorum in communi;* quantum vero ad speciales eorum transmutationes in libro *meteorum;* de mobilibus vero

---

[1] De gener. et corrupt. prooem.

[2] Phys. III. lect. 2. n. 3.

[3] Phys. I. lect. 1. n. 4.

[4] Aristoteles e müvének itt csak átalánosan jelzett tartalmát, részletesen adtuk elő, Sz. Tamás müvei jelenleg folyó kiadásának II. kötetét ismertetvén. Uj Magy. Sion. 1884. okt. füzet.

mixtis inanimatis in libro de *mineralibus*: *de animatis* vero in libro de *anima* et consequentibus in ipsum.

Aristoteles természetbölcseleti müveinek összefüggő rendszerét röviden ismertetve térjünk vissza szent Tamás commentárjaihoz, s lássuk a kiadók szakavatott munkáját e commentárok közrebocsátásában.

1. Sz. Tamás commentára, melyet Aristotelesnek „De Coelo et Mundo" czimü művéhez irt.

Aristoteles jelzett müveinek összefüggését feltüntetve áttérnek a kiadók a «De Coelo et mundo» czimü munka tartalmának vázolására. Legyen elég e vázlatból felhoznunk e fő vonást: opus totum in tres partes dividitur et in prima determinatur de universo corporeo; in altera, seu in secundo libro, determinatur de corporibus coelestibus: in tertia autem parte, quae complectitur duos ultimos libros, agitur de corporibus simplicibus seu elementis.[1]

E keretben tárgyal a stagirita az anyagi universumról egyátalán, annak tökéletességéről, a tökéletesség tulajdonságairól; az égi körök (Ptolomaeus rendszere értelmében) állásáról s mozgásáról; az egyes csillagzatok természetéről s mozgásáról, rangfokozatáról; a földről mint az anyagi világrendszer központjáról, a föld mozdulatlanságáról, helyzetéről, nagyságáról: a változásnak alávetett egyszerü testekről, az elemekről, azok mozgásáról, változásáról cosmologikus szempontból, a mennyiben az anyagi universum részei s helyi mozgással mozognak. Aristoteles e müvének rövid de teljes képét feltüntető ismertetése után a kiadók szakavatottan értekeznek sz. Tamásnak e müvéhez irt commentárjáról. Hogy e Commentár sz. Tamásé, és utolsó müveinek egyike, bizonyitják Ptolomaeus Lucensis tanuságával; s joggal megjegyzik, hogy e commentár a maga nemében oly kitünő, hogy az olvasó magából ez egy commentárból is megértheti, mily jogosan adták a régiek sz. Tamásnak per antonomasiam e jelzőt Expositor. Sz. Tamás magyarázata oly ki-

[1] Praet. VI.

tünő, *ut nec exactior, nec uberior aut clarior desiderari possit*[1] oly szabatos, oly kimeritő, mintha csak be akarta volna e müveivel bizonyitani s a gyakorlatba átvinni az elvet, melyet Aristoteles nyomán bármely tudományos kérdés megvitatásánál megkiván: *Oportet eum, qui vult recte solvere, ut perducat solutionem usque ad id, ubi non sit amplius dubitatio.*[2]

E rövid jellemzés után figyelmeztetik a kiadók az olvasót, mennyire öregbiti e commentár becsét az a körülmény, hogy igen sok tisztán bölcseleti elv van a legvilágosabb magyarázattal abban letéve. Tot namque principia philosophiae rationalis assumit (S. Thomas) atque declarat in sua expositione, ut diligens lector possit vel ex hoc uno commentario magnum sibi comparare thesaurum doctrinae vere philosophiae.[3]

(Folyt köv.)

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

A semináriumok theologiájáról. «Nagy károkat okoz az a szomoru körülmény is, hogy theologiai tanárainknak jó részt nincs megadva az alkalom, sem arra, hogy magokat szakjok fejlettségének szinvonalán tarthassák, sem pedig arra, hogy tanulmányaik eredményét közzétegyék.» Igy ir a «Protestáns egyházi és iskolai lap» még pedig találóan! Mindez mi ránk is áll. «Kiváló gonddal berendezett s folytonosan rendszeresen gyarapitott szakkönyvtár nélkül egyáltalában nem képzelhető sem a tudomány fejlettségének szinvonalán álló előadás, sem pedig azzal karöltve járó tisztes irodalmi müködés.» Nagyon igaz! «Pedig arra gondolni sem lehet, hogy a tanárok a magok költségén rendeljék meg a

[1] Praef. VII.
[2] De Coelo. II. lect. 22. n. 10.
[3] Praef. VII.

szakirodalom termékeit, hiszen olyan csekély fizetésük van, mely még a mi viszonyaink közt is megdöbbentő közönyösséget tanusit a tudomány iránt. A gymnáziumokban működő tanároknak hasonlithatatlanul kedvezőbb anyagi helyzetök van.» Ez is igaz! Und die Moral aus der Geschichte? Hogy vagy kölcsönzött könyveket kuporgatnak össze vagy szegre akasztják a tudományt s konzervativ alapossággal adják évről-évre a változatlan igazságot.

Dr. Döllinger. Az ó-katholiczismus gőgös atyja, az egyház sok faju ellenségeinek táborában szerteszét ünnepelt haereisarcha Döllinger János prépost januárhó 10-én Münchenben elköltözött e világból. Kiengeszteletlenül, eretneki daczczal lépett az örökkévalóság küszöbén át isteni birája elé. Egyike volt azon öntelt tudósoknak, kik megdönthetni vélték az igazság oszlopát, s ugy jártak vele, mint egy költőnk szerint jár a gyermek az eltaposni akart napsugárral, hogy midőn talpa alatt hiszi, már ismét felül ragyog. Igen! ragyog az egyház, s ragyogtatja a szent hit szövétnekét, de az eretnekek, az eretnekségek jőnek mennek, pusztulnak vesznek. Hány eretnekség hever már ott az isteni gondviselés által az idők rohanó árjába helyezett határköveknél dicstelen romjaiban, mint a római kath. egyház szenvedéseinek, küzdelmeinek és diadalainak gyászos tanuja!

Döllinger született 1799. évben Bambergben, pappá szenteltetett 1822-ben, tanárrá lett a müncheni egyetemen 1826-ban, s prépostá 1847-ben. Egészen 1861. évig egészen korrekt katholikus irányban mozgott; ekkor kezdett szétthangzást okozó hurokat pengetni, de a kath. hitet még nem támadta meg. 1870-ben mikor a vatikáni zsinat a pápai tévmentességről szóló tant hitbeli határozattá emelte, helyezkedett eretneki álláspontra, miért őt érseke 1871-ben az egyházból kiközösitette. Mint tudós Döllinger egészen a mienk. Hires egyháztörténelmi müveit, melyek őt elsőrangu egyházi irók sorába emelik, a katholiczismus érdekében s akkor irta, midőn még távol állott az eretnekségtől. Művei: Lehrbuch der Kirchengeschichte, Heidenthum und Ju-

denthum, Christenthum uud Kirche, Kirche und Kirchen, die Reformation in ihrer innerster Entwickelung stb. olyanok, melyeknél fogva megérdemli, hogy malleus haereticorumnak neveztessék, mint valaha Tertullian, kihez oly szomoruan hasonló lett. Midőn e müveket irta, akkor még Döllinger csak a katholikusoknál állott becsben, akkor a zsidóliberalis lapsereg még észre sem vette, annál kevésbbé ünnepelte tudományát, akkor a protestáns atyafiak sem emelték őt még egekig, mint most; akkor az érzékiség dalnoka Heine még ilyeneket mert irni ellene: Apropos der erzinfame Pfaffe Döllingerius etc. Mihelyt azonban eretneki vezérré lett Döllinger, azonnal nappá nőtt az apró csillagzat a kath. egyház ellenségeinek szemében, pedig apostasiája óta semmi neveset nem produkált, s alig irt egy-két jezsuitaszidó, gyülölséggel s keserüséggel telt akadémiai beszédnél egyebet. A zsidóliberalis lapok dicshymnusokat zengtek az apostata Döllingernek, a kormányok elhalmozták kegyeikkel s kitüntetésekkel (daczára, hogy vele felsültek). Szállt a tömjénfüst a préposti lakba; nem csoda, hogy a prépost egészen, de egészen elkábult bele. Ez a tömjénfüst édesebb volt a tudománytól felfujt (scientia inflat) professornak, mint az egyház anyai kebele, mint az istenség kegyes arczulatja. Midőn látta, hogy hazug volt állitása, mely szerint a papság ezrei épp ugy gondolkoznának mint ő; midőn látta, hogy Hefele, Haneberg stb. vele egyrangu tudósok s püspökök alávetik magukat az egyháznak; midőn látta mily piczike az ő uj egyháza, s mily hitetlen, vallástalan, az erkölcsök szemétdombján szedett emberek a tagjai, eszébe jutott: mily édes a tömjénfüst! Midőn Hergenröther bibornok, akkor még würzburgi egyetemi tanár Döllinger «Janus»-át tönkre silányitotta, midőn Dr. Scheeben kölni tanár, a római Collegium Germanicum e másik nagy fia Döllinger minden támadására fegyverkészen állott s őt visszaverte, mihelyt akár az «Allgemeine» mühelyéből, akár máshonnan előtörni mert: eszébe jutott Döllingernek, mily édes a tömjénfüst. Midőn egy jó barátja felszólitá a már akkor 87 éves eretneket, békülne ki az

egyházzal, eszében volt a tömjénfüst, s azt felelé: «was würden aber die Zeitungen dazu sagen«! A nagyok, a hatalmasok kegyei, a lapok édeskés hasábjai kedveért Döllinger bizanczi szervilizmussal hizelgett a kath. egyház ellenségeinek, dicsőité őket, csuszott mászott előttük. *Gyáva volt* szemébe nézni az emberek itéletének s nem tért meg. A liberalis «Münchener neueste Nachrichten» értesülése szerint Rathmayer kath. lelkész fölajánlá szolgálatát Döllingernek, de a dementált lélek, a megkeményedett sziv azt visszautasitá. Az irgalmas Isten sokáig várta megtérését, de a 91 éves, elvakitott Döllinger mint konok eretnek halt meg. Van öröm Israelben! Egész Európa zsidai, szabadkőmivesei és eretnekei égetik még egyszer s alighanem utoljára a tömjént Döllingernek. Nemcsak mint tudóst, de mint hőst is magasztalják, mint a ki végig hü maradt elveihez, s nem ijedett meg az anathema villámától. Mi sajnáljuk benne a szegény, eltévelyedett paptársat. Példája ujra mutatja mily igazak és rettentők a szentirás szavai, melyek szerint *a Szentlélek elleni bün nem bocsáttatik meg sem ezen nem a más világon.*

Szabad-e streikolni. P. Lehmkuhl jézustársasági atya a jeles «Stimmen aus Maria-Lach» folyóirat ez évi első füzetében a streik korszerü s fontos thémáját tárgyalja természetjogi szempontból. A jeles sociolog a streikolást a körülmények szerint majd *önvédelemnek*, majd önsegélynek tekinti, s mindkét esetben, feltéve hogy a jogszabta határok közt mozog, megengedhetőnek véli. Hogy a streik jogos önvédelem kellékeivel birjon, szükséges hogy a munkaadó részéről a munkás *jogsérelmet* szenvedjen, vagy azzal fenyegetve legyen, továbbá, hogy más eszköz az önvédelemre ne álljon a munkás rendelkezésére. Mint önsegély szabad a streikolás, ha a munkás nem is szenved a munkaadó részéről jogsérelmet. Az önvédelem jogczimén alkalmazott streikolás között, és a között, mely mint önsegély vétetik igénybe jogi szempontból nagy a különbség. Előbbi esetben a munkás nem tartozik tekintettel lenni a munkaadó irányában szerződésileg elvállalt kötelezettségekre, vagy is szerződés-

szegést is elkövethet pl. a kikötött határidő előtt szüntetheti be a munkát; utóbbi esetben a munkaadónak jogait tiszteletben tartani köteles: miután ez esetben a streikolás arra szolgál, hogy a munkás olyasmit csikarjon ki a munkaadótól, mit ez megadni nem tartozik pl. a munkabérnek oly felemelését, mely a munkásnak és családjának tisztességes fenntartására ugyan nem szükséges, de az iparág nagy jövedelme mellett méltányos. A steikolást feltétlenül kárhoztatni nem szabad. Miután azonban a streikolás könnyen kihágásokkal s mindig óriási károkkal jár, s a társadalomra nagymérvü veszélyt képez, nem lehet eléggé vádolni a liberalis «laisser aller» «nem törődöm» féle buta és kényelmes politikát, mely lelketlenül odadobja a munkást prédául a pénztőkének s általában a gyengék jogait semminemü védelemben nem részesiti. A gyengék igaztalan elnyomását nem menti ki az ipar egyoldalu fejlődése. A munkás egyedileg véve nem *szabad* a nagy tőkével szemben, azért a nyomor nyomása alatt a munkaadóval kötött szerződése érvénytelen. Mig tehát a liberalizmus meg nem dől, s a munkásnak jogai törvényes védelemben nem részesülnek, addig joggal folyamodhatik a streikolás önvédelmi eszközéhez. Vajha a streikolás ne a kommunizmust ültesse a liberalizmus recsegő trónjára!

Ritualis gyilkosságok. A Dublinban megjelenő «*Irish Catholic*» valamint a párizsi «Univers» nagy elismeréssel szólnak *Desportes Henriknek* «a vértitok a zsidóknál» czimü müvéről, melyhez Drumont Ede a France Juive szerzője előszót irt. E munka kétségtelenné teszi a keresztény vér használatát a zsidók vallási szertartásainál. A szerző Pápa Ő Szentségének is elküldte müvének egy példányát s ez alkalommal Rampolla biboros államtitkártól a következő sorokat vette: «Ő Szentsége örvend gyermeki odaadása jelének s megbizott, hogy Önnek köszönetet mondjak érte; egyszersmind hozzá tevé, hogy szivéből adja Önre apostoli áldását, miután a rabbinusi zsidók förtelmes szokásairól irt könyve legnagyobb mértékben nyeré meg tetszését.

A szabadkőmives és az anarkista. Érdekes, a sza-

badkőmives szektára nézve jellemző, de nem kellemes eset történt minap Neufchatel városban Svájczban. Három anarkista: Nicollet, Darbelloy és Hensi állott a bíróság előtt mint vádlott. Vétségük az vala, hogy anarkikus kiáltványokat ragasztának az utczák szögleteire. Mint közvádló Stockmár, a berni kánton kultuszügyeinek igazgatója lépett fel ellenük, ki arról nevezetes, hogy rajongó szabadkőmives ∴ testvér, s mint ilyen természetesen dühös kulturharczos. Az anarkisták közül az egyik, Nicollet a fővádlott, maga védelmezte magát. Védbeszéde végén arra kéré a birákat, engednék meg neki egy költemény felolvasását, mely hiven tolmácsolná saját gondolatit. A költeményben franczia nyelven többi közt ezen gondolatok fordulnak elő: «mikor üt már az óra, oh királyok, a mikor a nép óriási karja összetöri játékszereiteket, a mikor a föld a mienk lesz, s a trónok, jogarak és pallosok a bitófákkal együtt tüzre vettetnek, a mikor szinig telik meg a pohár vérrel, a *ti véretekkel oh zsarnokok*, s a szabad emberiség a testvériség isteni czéljához érend» stb. A birák félbeszakiták Nicollet-t, mire ez a birákhoz igy szólt: «Birák, esküdtek! kérdem önöket, vajjon nem lázitóbbak-e ezen versek mint az én kiáltványom? Nos hát ezek szerzője itt ül, s nem más mint Stockmár ur! 1871-ben jelentek azok meg a «tribune du peuple»-ben. Ha igazságosok akartok lenni velünk Stockmárt is helyezzétek vád alá! Ő jó példát adott nekünk verseivel, mi követtük példáját, mi csak tanitványai vagyunk és utánzói.» Stockmár testvért villám se sujtotta volna le jobban. A közönség viharos tapsban tört ki. Nicollet a pert megnyeré. Mit szól ehhez Rakovszky István ur? Mi azt mondjuk, hogy a jó fa nem teremhet rosz gyümölcsöt, már pedig a szabadkőmivesség méregfája rosz gyümölcsöt terem: tehát rosz fa, tehát tüzbe vele. Avagy tán a hazafisághoz tartozik a királygyilkosság?!

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1890. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

APRÓ PÉNZRE VÁLTOTT THEOLOGIA.

Dr. PETHŐ R.

II. Az isteni mérhetetlenség.

Végtelenség vesz körül mindenfelől. Minek mondjam? nem mondhatom szellemnek, nem testnek, — mondom tehát végtelen potenciának. Ez a végtelen potencia valóságos gyönyörűségemre szolgál; mert szemlélem benne a végtelent. Ha mérni kezdem, nem jövök határára, — ha kutatom okát, nem jövök kezdetére; e végtelen potencia — a tér.

Ébreszti-e valami hathatósabban az Isten létének tudatát, mint a tér? Hozza-e közelebb bármi a végtelen lény értését, mint a tér? Nem keresem definicióját, nem okoskodom létéről. Oly közvetlen róla való ismeretem; benne élünk, vagyunk, mozgunk! Nem mintha a tér valami lény volna, nem mintha volna önmagában álló lényege; nem mintha volna valami, ami teremtetett, vagy ami egykor megsemmisülhet; nem, a tért csak végtelen potenciának nézzük, mely minden teremtés előtt volt, mely ha az egész mindenség megsemmisül: akkor is lesz. Benne forognak e gömbök, melyeket világoknak hivunk; de ki nem töltik. De hát mit is töltsenek ki? Egy világ állhat a másik mellett, lefelé fölfelé, jobbra-balra, — bármilyen távolságra; az utolsó mellett szükségképen folytatódik a tér!

A térnek mint potenciának határtalansága egyenközüen halad, az Istennek, a valóságnak végtelenségével. Ez a végtelen potencia arra való, hogy rajta végig — vagy is inkább vég nélkül futva, fölérthessük valamiképen a végtelen aktust, az Istent.

A tér végtelenségében fölragyog az Isten végtelenségének gondolata!

A tér a legnagyobb, érzék alá eső nagyság, s azért az Isten nagyságát épitő gondolatnak a vonalak, sikok és testek, a tér e háromféle kiterjedései képezik állványát, melyre a képzelet lép, hogy a fönséges gondolatnak alkalmas épületköveket nyujthasson.

Azért oly sejtelemdús a pillantás a csillagos égbe! Az ember az egek harmoniájából akarja ellesni a hangokat, melyek habár halk suttogással regéljenek neki valamit a végtelenségről, a határtalanságról. Merengve feledi szemét a rezgő vörös, ibolya, smaragd csillogáson s lázasan rebegi: „ó hát mi az az Isten? Mily nagy? Meddig terjed? azon a csillagon túl? s azon is túl, mely most mellette gyulad? s azon a ködös, fehéres folton túl? s azon a gyönyörű uton túl, mely az ég tejutja? s meddig azokon tul? meddig?“ S ha a gondolat e lázas gyermekét nem csititaná az éj s nem nyomná epedő szemeire az édes álom csókját, ki tudja meddig kérdezné „ s azon túl?“

S igy kérdez és beszél az egész emberi nem s jóllehet hallotta már a naamati Szófár, Jób barátja szájából: „Talán megfogod az Isten nyomdokait, és a tökéletességig föltalálod a Mindenhatót! Magasb ő az égnél, — — mélyebb a pokolnál. Mértéke hosszabb a földnél és szélesebb a tengernél,“ (Jób 11, 8—9.) — jóllehet, mondom, annyiszor hallotta, hogy fölfoghatatlan az Isten, mégis egyre kérdi s keresi, mily nagy az az Isten. S mikor keresi, föltekint az égre. Ugylátszik ez az Isten mér-

téke. Valahányszor föltekint, jobbá lesz; növekednek reményei s még az is, aki oly kevély és oly gyönge, hogy hitét elvesztette, még az is egyre csak ott keres a csillagok közt helyet — halhatatlanságának menedékeül és tudást a hit kárpótlásaul.

A csillagos égben a szemlélés közvetlenségével megragadjuk a végtelen valót, az Istent; nem az okoskodás, de a látás erőszakolja ránk a határtalan lény ismeretét, mert ime e mindenségeknek fölfelé nincs betetőzésük, lefelé nincs fenekük; mi van tehát fölöttük s mi van alattuk? mi van jobbra tőlük? mi van balra tőlük? vagy befejezetlen romkép nyujtja ki a mindenség óriási köveit, a világtesteket, az ürbe, a sötétségbe?

Semmi sincs befejezetlen; minden ki van kerekitve; teljes összhangban keringenek a világok; mert az Isten foglal össze mindent lénye mérhetlenségében. „In abysso aeternitatis et immensitatis suae" áll, él, forog, mozog minden. „In *ipso* vivimus, movemur et sumus."

Tehát milyen nagy az az Isten?!

Mérhetlen nagyságának a végtelen tér képezi analogonját!

A napnak ragyogó csillagzata, a világosság és hő kifogyhatlan forrása, a szépség és a kellem királyi szaruja: dicsőségesen országol bolygó csillagzatok pályáinak központján s fejedelmi hatalommal kormányozza futásukat. Ez a mi napunk! Örömittasan néz föl rá a természet szinein, kecses alakjain, varázsteljes életén elandalitott szem, — hiszen belőle árad éteri hullámokon az élet. S a honnan az élet termékenyitő ereje árad; a honnan a kellem és az öröm puha szárnyon száll szét: ott van központja óriási, mechanikai erőknek, melyek millió és millió mértföldnyi sugarakkal leirt kerületekben fékezik a széditő sebességgel tovairamló bolygókat.

Huszonegy millió mértföldnyi távolból emeli fel

szemeit az ember a naphoz. Ugy látja mint nem valami nagyon is nagy korongot, pedig a nap 1,409,725-ször oly nagy mint a föld. Hogy e képzeletet meghaladó szám nagyságáról precizebb képet alkossunk, képzeljük a nap gömbét üresnek; ha e gömb központjába elhelyezzük a földet, marad még annyi tér, hogy a hold a szokott távolban, melyben most áll tőlünk t. i. 52,000 mértföldnyi távolban keringjen körülötte, s még akkor is a hold a kivájt nap felületétől negyvenezer mértföldnyire áll távol.

Árva kis földecske, mint apró mag az alma méhében. Nagysága relativ, csak távol kell állni tőle, hogy összetöpörödjék. A léghajón utazóknak ugy tünik föl, mintha a föld folyton esnék az ür örvényébe; s mialatt esik, egyre keskenyednek országok, tengerek, világrészek s ha mehetnénk föl a végtelen zenith felé, mind kisebb holddá változnék az emberi élet nagy amfiteatruma s végre mint közönséges csillag ragyogna felénk. Sejthetné-e az az emberi szem, mely a távolból azon a csillagon, melyet „Terrá"-nak hivnak, merengene, hogy mennyi öröm és fájdalom reszketteti a „Terra" bolygó téveteg sugarát?

Dehogy sejtené! Vagy miért sejtse éppen róla s nem a többiről? Hiszen a nap hegemoniája alatt több ilyen ragyogó bolygó áll.

Ezek mind többé kevésbé egy sikban keringenek a nap körül. Legközelebb hozzá forog a Merkur, nyolcz millió mértföldnyi távolban. Innen a napot hétszer oly nagynak látnók, mint a földről; hétszer nagyobb meleg, hétszer nagyobb fény árad ki belőle az izzó Merkurra.

Tizenöt millió mértföldnyi távolban kering a „Venus," a hajnal- és az estcsillag s kétszer annyi energiát nyel a kisugárzó napból mint földünk. 32 millió mértföldnyi távolban a „Mars" bolygó irja le pályáját; — 100 millió mértföldnyire esik az óriás

„Jupiter"; — 200 millió mértföldnyire „Saturnus" három gyűrűjével; — 400 millió mértföldnyire „Uranus"; s azontúl a „Neptun" forog egy oly kerületben, melynek befutására 164 évre van szüksége; neki az egy év; a földön élő 164 éves agg, a Neptunon egy éves gyermek volna; s a négy évszak mindenike 41 évet számlál; hosszú 41 éves a tél, — de hosszú 41 éves a tavasz is. A „Neptun" több mint 600 millió mértföldnyi távolban mozog a nap körül.

200—400—600 millió mértföldnyi sugárral leirt körök, melyek éteri küllőit a titokzatos vonzerő s a másodperczenkint 40,000 mértföld sebességgel sikló fény képezi, — központjukban, a sötét ürben, az azt meg nem világitó, sugárzó nappal; — ez a mi naprendszerünk! S mi van mellette, mi van alatta, mi van felette? ó ha szabad árva, földies szavakkal élni akkor, midőn már elhagytuk a földet, s a földön hagyhattuk volna gondolatainkat is, — de ha szabad, mondom, fentről, lentről beszélni: mi volna ott más, mint a tér s a térben uj csillagok, uj napok és holdak!

Lenditsük képzeletünket ki a bolygók köreiből. Menjünk, haladjunk gyors, magikus erő szárnyain! Azon arányban, melyben emelkedünk, kisebbedik a nap; elveszti fölényét, végre közönséges csillaggá válik. Uj csillagos ég mélyeiben tévedez tekintetünk.

„Nézd ott az ég mélyében azt a kis csillagot, mely a másikkal majdnem összefoly, — az a mi napunk. Mennyire vagyunk már el tőle? Az álló csillagok regiójába léptünk. Az, amely legközelebb esik naprendszerünkhöz, a „Centaurus" alfával jelzett csillaga, s tudod mennyire van ez? 226,000-szer annyira mint a föld a naptól; a nap pedig 20 millió mértföldnyire áll a földtől!

Az állócsillagok mind meg annyi napok; köztük sok ragyogóbb a mi napunknál.

Az állócsillagok regiója a mértföldek trillióiba vész. Ezek a számok számunkra már nem léteznek. Minden ragyogó, álló csillag egy-egy nap, központja más bolygóknak és üstökösöknek, vagy ha nincsenek is minden egyesnek bolygói, mégis ugy gondolhatjuk, hogy előttünk ismeretlen s idegen teremtéseknek központja.

Egy, két, három nap, más-más szinnel és fénynyel sugározza be a teremtés egymást váltó részeit; s ezek folyton váltják egymást, uj napok uj ragyogásban tünnek elő; az élet és tűz mindmegannyi forgó központja s a mérhetlen térben magával vonszolja bolygóit s holdjait. A mi naprendszerünk a Herkules csillagzat felé közeledik, Sirius rendszere a „Galamb" felé zuhan, Pollux a „tejút" felé veszi forgása közben utját. A nap már csak mint a tű hegye, bizonytalan reszketéssel küldi hozzánk elhaló sugarát, azután eltünik s uj világok és uj napok közt folytatjuk utunkat. Az egyik zöld, a másik kék; vannak rubin, granátszinű napok, légköreik az északi fényhez hasonló pirban égnek.

És a távolságok?

Csak volna mértékünk a világok közeire!

A fény másodperczenként 40,000 mértföldet halad; 8 percz alatt befutja az utat a naptól a földre; a „Centaurus" alfájától pedig 3 évig és 199 napig siklik avval a másodperczenként 40,000 mértföldnyi széditő gyorsasággal, mig a földre ér. Az a sugár, melyet a ragyogó „Sirius" most bocsát szemembe, 22 év előtt indult ki belőle. Meglehet, hogy a „Sirius" már megszünt lenni; hogy borzasztó katasztrófa röpitette szét tömegeit az ürbe; ha ez ebben a perczben történnék: ugy „Siriust"-t mi még 22 évig látnók változatlanul ragyogni, — pedig ő már nem volna. A sarkcsillag fénye 43 év alatt érkezik le hozzánk; s mikor érkezik le a fény a tejút csillagködéből? hány ezer év alatt?

Ha a távoli naprendszerek valamelyikén az Isten megadná az emberi szemnek azt az érzékenységet s a fénysugárnak azt az erőt, hogy elhatna odáig: ugy az az emberi szem most láthatná, mint vijja Hunyady János Belgrád alatt búcsúcsatáját, — még távolabbi naprendszeren látná a tatárpusztitást Magyarországon, — még távolabb látná Árpád fejedelemmé választatását, s ezt mind a jelenben látná, valósággal, azon föltevésben t. i. hogy azok a fénysugarak, melyek Hunyady János, a tatárok és Árpád alakjáról, s kardjáról rezegnek, most érnek oda a távol világok légkörébe.

Ez azon távoli napok hazája, melyek közül a legközelebb nap a „Centaurus“ alfája. Ragyogó gyöngyöknek nézzük az ég azúrján az álló csillagokat, pedig óriás napok s naprendszerek központjai ők a végtelen térben. Mint éterben úszó varázséletű szigetek miriádjai sejtelmekkel boritják imádásba a szemlélődő lelket. A csillagok nagy része, majdnem negyvenedik része a szemnek vagy a közönséges látcsőben egyszerűnek látszott, erős nagyitás mellett azonban kettősnek bizonyultak s most már ott, hol előbb egy álló csillagot véltünk, két nappal biró rendszereket ismerünk. Hasonlóképen fölfedeztek három, négy sőt több nappal biró csillaghalmazokat. E rendszereket is a vonzó erő tartja össze, napjaik pedig a mienkhez hasonlóan a hő és a fény forrásai. Mozgásaik oly méltóságosak, hogy a mindenség óráján századokat és ezredeket mutatnak azon világoknak, melyek hozzájuk közelebb esnek; — de szemünk elől ez óra lapját a mértföldek trilliói ködöl boritják.

S meddig megy ez igy tovább? kérdi az álmélkodó ész; hol van határa a világoknak? Nem száll-e folyton uj és ismét uj mindenség az elbüvölt szem láthatárai közé? Hát a csillagköd? a tejút naprendszerei? A csillagok, napok és naprendszerek

egybeolvadó halmazai ezek! Herschel W. szerint nem kevesebb mint 18 millió nap ragyog a tejútban. S mily napok? mily erőkkel, mily élettel és szinekkel? Az élet mily csodálatos gyarapodása fejti ki rajtok pompáját?

Ha képzeletben rájuk szállnánk, onnan más csillagködöket látnánk, ismeretlen mindenségeket; elfelejtenők azt a piczi köröket, melyeket naprendszerünk bolygói irnak le olyan messze e csillag mindenségektől, hogy még csak sziporkázásuk sem látszik ide.

„Van az égen sok tejút, mely a mi tejutunkhoz hasonló, de távolságuk elfödi fehéres foltjaikat a fel nem fegyverzett szem elől. Ha azt kérdezik, hogy mennyire kellene távoznia tőlünk ami tejutunknak, hogy közönséges csillagködnek látszassék: Aragoval feleljük, — hogy ahoz oly távolság szükségeltetnék, melynek befutását a 40,000 mértföldet másodperczenként haladó fénysugár 5 millió év alatt végezné. Ily távolságban gondolhatjuk magunknak azon csillagködöket, melyek látcsöveink elé kerülnek.“ Die Menschheit bewohnter Welten. Flammarion. 155. l.)

Tegyük fel, hogy az Isten ereje abba az utolsó csillagködbe ragad, mely elhalaványodva, leheletképen akar szétfoszlani az ürben: mit látnánk ott? nem kezdődnék-e ott ujra egy uj mindenség, uj bűbáj, uj csodavilág? Csodavilág, melynek szemléletétől is elfárad az emberi lélek s örök életet kiván titkai felkutatására? Hogy mit müvelt ott az Isten; hogy azokon az egeken és szférákon kezdődik-e uj teremtések sorozata, — nem tudjuk; de kezdődhetnék, s folytatódhatnék, azt tudjuk; mert van ott tér s e térben a mindenhatóság sárga, zöld, smaragd, rubin, granát, viola s kimondhatlan szinű napokat, az apokalypsis egének csillagait, mint megannyi csodavirágait teremthetné!

Mindig tovább és tovább haladhatsz, végre, ha-

tárra nem bukkansz; az űr a mindenhatóság felé kitárja örvényeit, hogy felfogadhassa müveit. Mikor fogyhatna ki a mindenhatóság, s mikor a bölcsesség uj teremtésekből? Soha! Végnélkül tehát készen áll az űr s benne . . . mindenütt . . . az Isten. Az Isten már ott van; nem kezd lenni sehol. Innen tehát, ettől a földtől, ettől a betütől föl a zenith felé Jupiter, Saturnus, Neptun pályáján át, egész az első állócsillagig, a hozzánk legközelebbi napig, s onnan ismét azon a naprendszeren át, más Jupiter, Saturnus, Neptun-féle bolygók pályáin át a következő naprendszerbe, mely talán csak oly messze van a Centaurus alfájától, mint az az alfa a mi napunktól . . . billio mértföldnyire; s onnan ismét más-más naprendszeren át . . . egész? . . . addig, a hol nincs vég: ott van mindenütt az „Isten."

Folyton azt kérdi a fuldokló képzelet: mi van ott túl az utolsó naprendszeren? ott van az űr uj naprendszerek fölfogadására. S mennyire megy az űr? annak nincs vége; de ha gondolatban abban az ürben annyira haladsz, ahány billió, trillio, — centillió mértföldet irhatsz e nyolczvan lapos füzetbe: már ott van az Isten. Ha tehát láthatnók a napok miriádjait, melyek a térben ragyognak; ha a fény sebességével századokon és ezredeken át bebarangolhatnók a mindenségeket; ha ekkép levetnők a földies gondolkozás nyomoritó salakját s kérdeznők magunkat, mily nagy az Isten? azt kellene mondanunk: óriási nagynak ismertük őt a mindenségek méretei által; de semmivel sem közelitettük meg, — hajszállal sem —, mert Ő mérhetetlen.

Indulhatunk jobbra, indulhatunk balra, föl-le, előre-hátra, bármely irányban seholsem találunk határt, sehol véget. Közelithetünk-e már most a határhoz, mely nem létezik? Tettünk-e csak egy lépést feléje? Nem; az Isten mérhetetlen!

Borzalomba csap át a gondolat tehetetlensége;

fagyos rázkódás összehúzza testünket, ezt a nyomorúságos porhüvelyt — a néhány köblábnyi térben. De a fagyot csakhamar a sziv melege váltja föl s a borzalom a lelkesülés derüjében vész el s mi örömmel kiáltjuk: Magnus Dominus et laudabilis nimis et magnitudinis ejus non est finis.

Nincs a térben. Ha kérdem: hol van tehát? ismét csak tért keresek. Mi az a „hol?“ annyi, mint „mely térben van.“ A „hol“ egy kategoriája a véges létnek; a végtelen nem esik e kategoria alá. Hiába töri eszét az ember a kérdésen: hol van tehát az Isten, ha nincs a térben? talán a tér mellett? talán a tér egy mathematikus pontjában? hiábavaló kapkodás; minek kutatni azt, hogy a hangnak mily szine van s okoskodni a fölött, hogy miért nem lát a szem hangokat? lehet-e összekötni azt, ami összeköttetést nem tűr és pedig azért nem tűr, mert az egyik tagadja részben vagy egészen a másikat?

Csak a véges dolog számára létezik vég, — a végtelen számára nincs vég; de ez a „vég,“ „vég“ mindig a tér, melyben a dolog van s melyen túl nincs: hogy lehetne már most az, ami „végtelen“ végek közt, v. i. a térben!

A legtökéletlenebb egyszersmind a legvégesebb. A legtökéletlenebb lét az anyag lét; azért az legvégesebb egyszersmind; leginkább van beleszoritva a tér korlátai közé. Minél tökéletesebb a lét annál inkább emancipálja magát a tér szorulataiból: igy a szellem és a lélek tökéletesebbek az anyagnál; mert nincsenek a térben részenként, hanem egész állagukkal, a tér minden részecsében egészen. E szerint tehát már nem volnának a térben; mert ahol az egész a tér minden pontjában létezik, az nem kiterjedt, más szóval, az nincs a térben. De azért még sincsenek mindenütt; van nekik nagyságuk, mely a testek nagyságának megfelel; van terük, melyben hatalmukat érvényesitik; minél nagyobb ez a tér:

annál nagyobbak a szellemi lények is; ezt a kiterjedést virtuális kiterjedésnek mondhatjuk.

A virtuális kiterjedés méri a szellemek nagyságát. Az a szellem, mely a Pest és Esztergom közti vidéket eltöltené, ugy hogy ezen térben mindenütt léteznék, nagyobb volna mint az emberi lélek, mely az emberi testet betölti; de mégis csak viszonylanék, függne a tértől, mozoghatna a térben. Közös jellemvonása volna az anyaggal, hogy a tér korlátai közt létezik s hogy más térbe mozgás által juthat.

A tér fölött s a téren kivül absolute csak az a lény fog állni, a melynek virtuális kiterjedése, a térnek megfelelő virtuális nagysága oly nagy, hogy nemcsak teljesen föd minden valóságos kiterjedést, hanem semminemü kiterjedés által, ha sine fine növeljük is azt, soha el nem éretnék. Az Isten tehát valóságos nagyság; kiterjedése párhuzamos a tér minden kiterjedésével; — mérhetetlen, mert nincs sehol vége; határtalan, mert nincsenek korlátai. A mindenségek ürei pedig, melyek folyton nyilnak és sohasem záródnak, megnyitják gondolataink előtt is az Isten — virtuális kiterjedését.

Valóban az ég mélysége a legszivhezszólóbb theologia! Az éteri oczeánban földünk és naprendszerünk mint uszkáló szigetecskék csoportja, melyek egymás körül keringve egyre tovább vitorláznak; nem maradnak egy helyen, hanem a központban levő nappal együtt szállnak, rohannak, — nincs fennakadásuk! Igy rohan igy iramlik naprendszer naprendszer után! A csillagok az ürben mint kóválygó, tündöklő hópelyhek, melyeket az általános vonzás fergeteges ereje kavar össze; mozog, forog, nem esik le egy se... hová is essék? De ez a naprendszer, melynek sugara 622 millió földrajzi mértföld s az az első állócsillag, a „centaurus“ alfája, mely tőlünk 226,000-szer van annyira mint a nap a földtől, s azon csillagköd rendszerek, melyek átmérője 12,000 billió mértföld vagyis oly távol, hogy

azt a 40,000 mértföldnyi sebességgel járó fény 4777 év alatt futná csak be, — mondom mindezen távolok és kiterjedések egy hajszállal sem jöttek közelebb az Isten nagyságának. kiméréséhez! Ha innen kiindulok a fény gyorsaságával s haladok naprendszereken, üstökösökön, csillagködökön át akár 4777 évig s azután megállok s kiszámitom, hogy most már 12,000 billió mértföldnyire vagyok távol a földtől s már jó darabot mértem meg az Isten nagyságából: — tévedek; egy lépést sem tettem határai felé, — mert határai nincsenek.

„Numquid non coelum et terram ego impleo, dicit Dominus.“ Jerem. 23, 34.

De ez már nem is hit; ez észszel felfogott igazság! A végtelen tér lelkünkbe sugározza az Isten mérhetetlen nagyságát! Ez ad inspirációt a végtelen felé. Bármerre mész, nincs befejezés, nincs betetőzés, egy végtelen ürben emeled fel az utolsó csillagról fejedet s forró ajkaid, melyeket a hitetlenség szamuma kiszáritott, vonagolva suttogják: „mi van ott? ür legyen-e a világok bölcsője és tagadás legyen koronája?“ Mi van ott? elvettek az embertől mindent, amit esze követelt, — okot és czélt; az élet kavargó forgóiba meritették kutató szellemét, hogy elcsititsák a sok tarkaságon feledett kiváncsiságát, amely folyton csak azt kérdezte, miért, honnan, mi czélra: de ha ez az ember fölemelkedik, ha a mindenség tereit bejárja s Uraniának inspirációja alatt szemét a mérhetlen terekbe meriti, hol sötétség és semmi kisért, ha a mindenségek feneketlen mélységeibe néz, hol az ész megáll, de csak egy perczre, azután elszédül: ó akkor látja és érzi igazán, hogy a tulajdonképeni valóság maga a határtalan, mindent kitöltő nagyság, az Isten, kiben „élünk, mozgunk, vagyunk.“

Ó ki ne kivánná e végtelen, élő valóságot látni, mely oly nagy, hogy nincs határa? ki ne kivánna e kis csillagszigetcsoportból a határtalan oczeánra kelni

s menni csillagról csillagra, világból világba s nézni az Isten keze remekléseit? kiemelkedni e bárgyú alaktalanságból, melybe a korlátoltság és a földi kicsinység agyrémei nyomoritottak akkor, midőn e földről s ez életről valami nagyot gondoltunk, valamit képzeltünk! el! el! hadd lássuk az egyetlen, valóságos nagyságot, az Istent, a ki teremtett. Porba hullva állunk meg az előtt, kinek gondolatai tényekké váltak a kavargó mindenségekben s nincs más tudat, mely a megsemmisülés örvénye fölött tart, mint az, hogy én is teremtménye vagyok, hogy én is nem vagyok más, mint ténynyé vált, isteni akarat. „Diligis omnia, quae sunt, et nihil odisti eorum, quae fecisti.“ Sap. 11.

S mit csináljunk a tarka természettel, mit a térben kiteritett valóságokkal? Ezek azok a szinek, melyek takarják a mindenütt jelenlevő Istent, ezek azon leplek, melyek alatt rejlik az, ami magában láthatatlan; a tér e részecskéiben ölt alakot a végtelen, s nemcsak jelen van, de müködik is. Azért mondhatni, hogy az egész teremtés egy nagy szentség; analogonja az oltáriszentségnek; mert valamint ebben a kenyér szinei rejtik Krisztus állagát és pedig nemcsak a jelenlevő, de a működő, az élő — — a szerető Krisztust: ugy a teremtés egy nagy «πανθεος,» melyben a véges lét, szin is meg állag is, rejti a láthatatlan Istent, aki nemcsak jelen van, de mindenütt működik. Mindent fentart, mindent fest, mindent alakit, mindent rezegtet, mindent kombinál, mindent hajt és igazgat.

Ez az Isten mérhetlenségének teljes fogalma: „a mindenütt jelenlevő és működő Isten.“

A mindenütt jelenlevő Isten folyton él s amit kezdetben tett, azt folyton teszi. Tökéletlen az a fogalom, mely szerint Isten a világokat megteremtette s aztán minden erő és tényező végzi vaskövetkezetességgel dolgát, maga pedig az Isten akár

visszavonulhat, mint az órás, miután az órát elkészitette, nincs vele több dolga; a rúgók, kerekek, súlyok órás nélkül is járnak. Ez egy anthropomorphikus felfogás; a valóságban nincs ugy! Mi az erőket ugy szeretjük nézni, mint önálló hatalmakat, de léteznek-e igy? hiszen ezek csak elvonások, csak elvont kifejezései az Isten működésének; a „természeti erők" állandósága nem más mint az isteni működésnek egyöntetű folytonossága.

Félek, hogy nagyon elvonttá leszek s hogy az elvonások ködébe vész majd a legreálisabb igazság, az t. i. hogy a mindenütt jelenlevő Isten a szó szoros értelmében mindenütt működik.

Az az erő, mely kezdetben a bolygókba a mozgást öntötte, most is hat, mert különben az a mozgás megszünnék. Vagy tán azt mondjuk, hogy a testek tehetetlenségének törvényénél fogva semmisem változtatja meg önmagától állapotát, hanem a mi áll, az magától meg nem indul, s ami jár, az magától meg nem áll? s honnan tudjuk ezt az alaptörvényt? nem máshonnan, mint a köznapi tapasztalatból. Látjuk a tényeket, hogy az anyag főnáll, — látjuk, hogy egyformán működik s már most ebből azt vonjuk le, hogy önmagában áll s nem tartatik fön más által s hogy más a főnállás s más a létbelépés. De mi jogosit föl erre? az az anyag, mely a teremtő erő által kezdett lenni, most más erő által t. i. önmaga által, folytatja létét? ellenkezőleg a teremtés folytatólagos tény, minden lét egy folytonos isteni akarat, s minden mozgás mögött nemcsak a mozgás fizikai oka áll, de a metafizikai is, vagyis az Isten.

Mindenben közvetlenül hat az Isten.

E nélkül a természet érthetetlen.

A természet csupa konkrét alak, melyeket az elemek sajátságaiból ki nem magyarázhatni. Az éleny, széneny, köneny sajátságaiból csak ugy nem lehet

kimagyarázni a vizet, mint nem lehet a lóherét, nem a kérődző ökröt. Igaz, hogy minden, ami e dolgokban történik, szigoru törvényszerüség szerint megy végbe; elemekből állnak ezek az alakok, s az elemek erői végeznek bennük mindent: s még sem lehet az elemek sajátságaiból ez alakokat magyarázni, miután fundamentális tények, melyeket a teremtő létesit.

Nem szabad az Istent a természettel szembeállitani, mint valami idegen, oda nem tartozó hatalmat; hanem mint az őserőt, mely mindent föntart s mindent hajt.

Ennyiben igaz a pantheismus; mindenben van az Isten; de ugy hogy megmarad személyesnek s végtelennek s hogy a «παν»-tól nem szünik meg a «θεος.» Mindenben észre kell venni azt az őserőt és pedig nemcsak mint jelenlevőt, de mint működőt. Nemcsak minden individuális alak, hanem minden mozgás, minden érlüktetés, minden leeső csepp, minden szellő, minden rezgő éterrészecs a működő Isten müve; — amint ezt Haeckel találóan mondja: „Ha a légüres térben minden test az első másodpercz alatt 15 lábat esik; — ha 3 atom éleny és 1 atom kén mindannyiszor kénsavvá egyesül; — ha a szög, melyet a hegyi kristály oszloplapja a mellette levővel képez, mindenkor 120 fokot tesz, — ezen tünemények époly közvetlen müvei az Istennek, mintahogy közvetlen hozza létre ugyanazon Isten a növények virágait és az állatok mozgásait. Mindnyájan „Isten kegyelméből“ vagyunk, a kő csakugy mint a viz, az ázalag ugy mint a fenyü, a gorilla épugy mint a chinai császár.“ (Wigand. Der Darwinismus u. d. Naturforschung Newtons u. Cuviers.“ II. 339. l.)

Ez az élő Istennek nagysága! Mindenben s mindenütt jelen lenni, — mindent föntartani és végezni, — lévén Ő forrása mindennek, a mi van, legyen az akár mindenség akár moccanás; minden benne találja okát; a törvény és a szabadság az

egység és a különbözőség, az általános és a különös, az anyag és az erő, a czél és a hatás, a mult és a jövő Benne egységes ténynyé olvad.

A szentirás ezt a fölfoghatlan nagyságot, melynek sejtése is dadogássá törpiti a legékesszólóbb nyelvet, a király és a világtestekkel játszó alkotó képeiben jeleniti meg: „Ezeket mondja az Ur: Az ég az én székem, a föld pedig lábaim zsámolya; micsoda ház az, melyet nekem épitetek és micsoda helye ez nyugodalmamnak?“ Izaiás 66, 1. „Ki mérte meg marokkal a vizeket? és ki mérte meg az egeket araszszal? Ki tartotta föl három ujjal a föld nehézségét? és ki mérte meg fontban a hegyeket, és a halmokat mérlegben? Ki segitette az Ur lelkét? vagy ki volt az ő tanácsosa és ki oktatta őt?“ Izai. 40, 11.

Ime a szó tehetetlensége! Jób könyvében mondatik, hogy az Isten a tengert ködbe és sötétségbe pólyázta: a legékesszólóbb nyelv és a legragyogóbb gondolat csak gyarló pólyázása a végtelennek ködbe és sötétségbe „Magnus Dominus . . .“

A BIBORNOK-HERCZEG-PRIMÁS EGY LEVELE A KULTUSZMINISZTERHEZ.

Ő Emjának egy a kultuszminiszterhez 1889. szept. 5. intézett levelét közölte minapában a «Magyar Állam» (1890. jan. 21.), azon alkalomból, hogy Rakovszky István (hires «jó katholikus,» különben páholy-nagymester) és László Zsigmond (papi pénzen nagyranevelt hazafi) uraknak tetszett a papnöveldék szellemére irányuló régi vádakat felmelegiteni. — E levélnek fontos jelentőségét és momentumát legjobban bizonyitja azon körülmény is, hogy a liberális

lapok azt részint egészében átvették, részint kivonatolva közölték. Vártuk, hogy ugyanezt a levelet, éppen jelentőségénél fogva, a katholikus heti vagy havi folyóiratok valamelyike, mint jól megőrzendő okmányt szintén át fogja venni; de miután ez csodálatos módon meg nem történt; kötelességünknek tartjuk a Bibornok ur szóban forgó levelét «pro perpetua rei memoria» és esetleg még adandó alkalmakra, felvenni a mi folyóiratunkba. A levél voltaképen válasz, a kultuszminiszter által az összes magyar püspökökhöz intézett körlevélre, amelyben a miniszter a magyar nyelvnek a papnöveldékben való gondos ápolását akarja a püspökök figyelmébe ajánlani. Meg vagyunk győződve, hogy a többi püspökök is érdemleges válaszszal szolgáltak a kultuszminiszternek e levelére, de, ha Ő Emjának egymagának ezt a praegnans válaszát, mely már amugy is a nyilvánosságé, folyóiratunk hasábjain megőrizzük, eléggé tájékoztatjuk a kérdés mibenléte iránt annak mostani s esetleg későbbi olvasóit.

A Bibornok ur levelének szövege im a következő:

9434. szám.

Nagyméltóságu Gróf, V. B. T. Tanácsos, vallás- és közoktatási magy. kir. Miniszter Ur!

A magyar nyelvnek tökéletes ápolását a papnöveldékben méltóztatott Excellenciád folyó évi julius hó 1-én 1620. eln. sz. a. k. bizalmas körlevelében azon alkalomból figyelmembe ajánlani, hogy a közoktatás állapotáról szóló évi jelentésnek ez idei tárgyalásakor folytatott eszmecserék közben oly hangok merültek föl, mintha az államnyelv, legalább egynémely katholikus papnöveldében, elhanyagoltatnék. Excellenciád, miként ezt egy, a magyar történelemben jártas, igazságos államférfiutól várni másként nem is lehetett, kegyes volt azonnal kijelenteni, hogy az ily hangok alaposságát és jogosultságát egy pillanatra sem engedheti meg, a miért is ezen valóban férfias és a dolgok valódi állásának teljesen megfelelő nyilatkozatáért sietek is ezennel Excellenciádnak őszinte köszönetemet nyilvánitani; de

midőn mindazonáltal kívánok Excellenciádnak fenti nagybecsü átiratára néhány észrevételt tenni, ezt nemcsak a saját s egyéb magyar papnöveldék érdekében teszem, de azok miatt is, akik e papnöveldékre is kiterjesztették figyelmöket, hazafiui aggodalmaiknak, amint felteszem, legjobb akaratból adván kifejezést oly ügyben, a mely minél kevésbbé ismeretes előttük, annál könnyebben ki vannak téve itéletök alkotásánál a tévedés veszélyeinek.

De nemcsak e körülmény, hanem papnöveldéimnek és az azokból kikerült és kikerülő papjaimnak magyar müveltsége és általam féltékenyen őrzött hazafiui hirneve kötelességemmé teszik, hogy legalább e helyen nyilatkozzam, nehogy a hallgatás által megengedni látszassam, hogy ama hangok még csak az igazság látszatával is birhatnának, lévén nekem is a közvetlen szemlélődés és tapasztalás alapján szerzett azon meggyőződésem, hogy ama föltevés papnöveldéimre nézve, egy pillanatra sem engedhető meg.

Ezek után áttérvén magára a dologra, mindenekelőtt meg kell jegyeznem, hogy minálunk minden vegyes ajku egyházmegyében kétféle papságot kell megkülönböztetni: a régi és az uj nemzedéket. A régi papság között, mely lassanként leszorul a küzdtérről, találhatók még, ámbár nagyon kevesen, kik német vagy tót anyanyelvök mellett, nem szereztek elég jártasságot a magyar nyelvben, minek azonban nem a papnöveldék az okai, hanem a kiképeztetésök idejében az ország iskoláiban uralkodott rendszer, melynek következménye az is, hogy akárhány, az intelligenczia sorába tartozó, magyarul nem tudó magyar honpolgár található az országban, a kiknek a régi iskola nem nyujtott elegendő alkalmat a magyar nyelv elsajátitására.

És valamint ezeknek a magyar nyelvben való teljes vagy nem teljes járatlanságából nem szabad következtetni összes kartársaikra, ugy bizonyára legnagyobb igazságtalanság volna ama néhány még föltalálható öregebb papból következtetést vonni valamely egyházmegye összes papságára, vagy a papnöveldékre. Ez utóbbiak rovására különösen s annál kevésbé szabad a fentiekből érvelni, mivel azt, amit

a nem magyar anyanyelvü papság a régibb időkben a magyar nyelvből megtanult, legalább az én egyházmegyémben, éppen a papnöveldének köszönheti. A növendékpapok legnagyobb része ugyanis mindig magyar anyanyelvü volt ; az ezekkel való kölcsönös érintkezés és együttlakás folytán a nem magyar ajkuak is annyira elsajátiták a magyar nyelvet, hogy ha nem is váltak később magyar irók belőlük, de mégis annyi jártasságot szereztek, hogy képesek voltak magukat magyarul is tisztességesen kifejezni, miáltal kétségkivül kiváltak akkori kortársaik közül. A magyar nyelv eme természetes terjesztési eszközéhez, a papnöveldékben régtől fogva hozzá járulnak az azokban fennálló magyar egyházirodalmi iskolák. Ezen iskolák már akkor keletkeztek, midőn a magyar nyelv saját hazájában még idegen volt, midőn annak nyilvános szereplése nagyobbrészt csak az Isten házára, a templomra szoritkozott, s midőn a magyar iskolákban minden egyebet meg lehetett tanulni, csak magyarul nem. Akkor a papnöveldék csendes falai, az általános nemzeti tespedés között, fiatal papi leventék, mint hajdan a Vesta szüzek az örök tüzet, féltékenyen őrizték, gondosan ápolták a nemzet elrejtett kincsét, s e gondos ápolás sokszor az idegen ajkuakban is gyujtott lelkesedést s alkalmat nyujtott annak megtanulására, amit a papnöveldén kivül, más iskolákban meg nem tanulhattak. A növendékpapoknak ezen, a hazai nyelv iránti lelkesedése még az attól idegenkedő horvátokra is hatott, sokszor oly annyira, hogy nem egy közülök a budapesti központi papnöveldében, vagy pedig a bécsi Pazmaneumban saját szorgalmából megtanulta a magyar nyelvet, s annak teljes ismeretével távozott hazájába. Az első e nemü iskolát és pedig Budapesten, «Gymnazium Hungaricum» név alatt maga Rudnay Sándor bibornok primás alapitotta még 1831-ben, örömének és helyeslésének adván kifejezést, midőn az akkori papnöveldei igazgatóhoz irt levelében mondja: «praeclarum zelum pro eo, quo ipse quoque in promotionem linguae patriae feror studio, vehementer probo.» Ugyanezt tették a többi akkori érsekek és püspökök, mint erről a

nevezett iskola levéltárában elhelyezett leveleik tanuskodnak.

Nem szándékom ezen papnöveldei irodalmi iskoláknak a magyar nyelv ápolása körül szerzett érdemeit ecsetelni, mert akkor csak azt kellene ismételnem, ami minden irodalomtörténeti könyvben olvasható és amit az igazságosabb protestáns tudósaink sem tagadnak. Elég legyen fölemlitenem, hogy ekkorára már százakra megy az általuk kiadott részint eredeti, részint forditott munkáknak száma s azok között igen sok olyan is van, amely kizárólag a hazai költészettel, irodalommal és történelemmel foglalkozik.

Minthogy pedig ezen egyházirodalmi iskolák még most is fennállanak, sőt legujabban még egy néhány nem magyar nyelvü egyházmegyében is keletkeztek, a régi nemzedékről áttérhetek a fiatal papságra, melyről majdnem azt kell kijelentenem, hogy a magyar nyelven kivül egyebet jól és tökéletesen nem is tud. A papságra készülő ifjuság ugyanis a hazai gymnáziumokból kerül a papnöveldékbe ; a gymnáziumokban pedig annyira elsajátitja most már a nem magyar ajku ifjuság is a magyar nyelvet, hogy midőn a gymnáziumokból kikerül, majdnem teljesen elfelejtette anyanyelvét, vagy legalább is annyira tökéletesitette magát a magyarban, hogy később anyanyelvén csakis hosszabb gyakorlat után képes ugyan még a népnek prédikálni, de helyesen irni már nem. Innét van az, hogy sokszor, ámbár a növendékpapok fölvételénél mindig olyanokat is fölveszek, akiknek anyanyelve német vagy tót, midőn ily nyelvü állomásokat kell betöltenem, legnagyobb zavarba jövök, mert a magyar nyelven kivül egyebet tökéletesen nem tudnak, vagy annyira magyar érzelmüeknek vallják magukat, hogy a német vagy tót nyelvnek ismeretét is eltagadják.

Magam részéről papnöveldéimben olyan ifjut, aki az érettségi vizsgát le nem tette, meg nem türök ; ezt, valamint a többi középiskolai vizsgálataikat, mind magyar, nyilvános gymnáziumokban teszik s igy teljes lehetetlenség, hogy a magyar nyelvet tökéletesen el ne sajátitsák, amit annál biztosabban lehet állitani, mivel növendékpapjaim a legjobb

tehetségü ifjak, lévén köztük átlag egyharmad olyan, akik kitüntetéssel teszik le az érettségi vizsgálatot. Semmiképp sem lehet ennélfogva állitani, hogy a papnöveldékből kikerült klérus a magyar nyelvben járatlan vagy kevésbbé jártas volna; és még akkor is, ha igaz volna ezen állitás, amint nem igaz, nem a papnöveldéket, hanem a középiskolákat kellene a mulasztásért felelősségre vonni, de ezeket is nemcsak, hogy nem lehet okozni olyanért, ami nem létezik, hanem ellenkezőleg azt kell mondani, hogy oly kiváló gondot forditanak a magyar nyelv müvelésére, mely mellett alig marad idő valamely más nyelvnek elsajátitására olyannyira, hogy a gymnáziumainkból kikerült magyar anyanyelvü ifju, anyanyelvén kivül rendesen más nyelvet nem is tud.

Igy állván a dolog, mi lehet mégis ama hangoknak alapja?

Azt hiszem, hogy némely képviselőnek nem tetszik, hogy a hittudományok nagyobbrészt latin nyelven adatnak elő, és ez, nézetök szerint, a magyar nyelv ápolásának hátrányára történik. Erre nézve azonban mindenelőtt meg kell jegyeznem, hogy a hittudományi kurzus általában, a keleti nyelveket kivéve, nincs nyelvtanulásra berendezve ép ugy, mint az egyetemen sem tanitanak és tanulnak nyelveket, azokat kivéve, akiknek ez szaktárgyuk lévén, idejöket és tanulmányaikat a nyelveknek szentelik.

Igaz ugyan, hogy a papnöveldében a hittudományok egy része latin nyelven adatik elő, de ez oly kevésbbé akadályozza a papságot a magyar nyelv ápolásában, amint nem szolgált akadályul Pázmány Péternek a magyar próza megalkotásában, Pázmány követőinek annak fejlesztése- és fölvirágoztatásában, pedig ugy ő, mint azok, latinul s nem is itthon, hanem a külföldön végezték tanulmányaikat.

Ugyanez mondható ama számos előkelő magyar egyházi iróról, akik a multban müvelték a magyar irodalmat s jelenleg is annak legelőkelőbb munkásai közé tartoznak s mindnyájan latin nyelven tanulták a theologiát. A magyar tud. akadémiának régi és uj évkönyvei fényesen igazolják a magyar papságnak ez irányu müködését. De nem is lehet

ez máskép; a latin klasszikusok, egyházatyák, hires egyházi tudósok munkái valóságos kincsbányái a tudományosságnak s örökké rejtve maradnak azok előtt, akik járatlanok a latin nyelvben. Hozzájárul, hogy a latin az egyház nyelve, azon végeztetnek az egyház szertartásai, azon hozatnak a zsinatok határozatai, adatnak ki az egyházi törvények, azon tanittatik kevés kivétellel a theologia az egész katholikus világban; s még oly helyeken is, ahol egyidőre anyanyelven kezdettek tanitani, ujabban belátták hibájukat s kezdenek visszatérni az egyház nyelvéhez. És mindamellett a papság mindenütt kiveszi a maga részét a nemzeti nyelv ápolásából; ugy a külföldön, mint minálunk ott találják a papságot a nemzeti nyelv ápolói között. Hazánk hittudományi irodalma semmikép sem áll a többi hazai tudományok mögött mindamellett, hogy amazt csak a papok, emezeket a papok is müvelik.

A latin nyelv ennélfogva semmi hátrányára sincs a magyar nyelv müvelésének, sőt ha szabad hasonlattal élnem, azt mondhatnám, hogy a latin nyelven, latin forrásokból meritett ismeretekkel gazdagitott elme és fegyelmezett ész ép oly hasznára van a hazai tudományosságnak, mint a messzelátóval fölfegyverzett szem a csillagászatnak. Németországban a legelső theologusok és német egyházi irók nem azok, akik otthon németül tanulták a theologiát, hanem azok, akik Rómában, latinul végezték tanulmányaikat.

Mindezek után arra van szerencsém Excellenciádat tiszteletteljesen fölkérni, hogy ha jövőre is emelkednének hason hangok, méltóztassék azokat, a katholikus papnöveldékre nézve, annál határozottabban alaptalanoknak nyilvánitani, mert különben a vád nem a papnöveldékre, hanem a gymnáziumokra esnék vissza, mivel növendékpapjaink ezeket látogatják s ezekben teszik le érettségi vizsgálataikat. A mostani papnöveldékből kikerült papság, mint már emlitettem, oly annyira magyar, hogy a püspökök másajku hiveknek is kénytelenek magyar papokat küldeni.

Ha azonban a hangoztatott panaszoknak a katholikus papnöveldék iránti elfogultság és rosszakarat volna a ru-

gója, ez ellen hiába küzdene Excellenciád, hiába tiltakoznám én, mert olyan emberek mindig lesznek, akik az egyháznak egyik másik intézményét kifogásolják, megszólják s nem hagyják magukat az ellenkezőről fölvilágositani. Ezeknél a tévedés nem az észben, hanem az akaratban van — ; az akarat pedig zsarnok, a mely, ha neki ugy tetszik, semmi érv előtt meg nem hajlik.

Fogadja Excellenciád kiváló tiszteletem ősszinte nyilvánitását.

Kelt Esztergomban, 1889. szept. 5.

Hgprimás **Simor János**, s. k.

NEM TAGADJÁK, HOGY HALHATATLANOK VAGYUNK.

Dr. PETHŐ.

(Vége.)

1772. év februárjában Swedenborg Londonban volt s névjegyét küldte tisztelendő John Wesley-nek, amelyen azt irta, hogy igen szeretne vele megismerkedni. A prédikátor éppen missióba indult s azt felelte, hogy igen örül e kegyes engedélynek, hogy nála látogatást tehessen, — természetesen majd csak a missióból visszajövet, ami 6 hónap mulva lesz csak meg. Swedenborg erre azt mondá: «akkor hát nem látjuk meg egymást e világon, mert márcz. 29-én meg kell halnom.» Swedenborg halála idejét egy hónappal előbb mondotta meg előre. Igaz, hogy 70 éven felül volt.

A jelenségek ezen kategoriája sokkal csodálatosabb, mint az előbbi. A testben élő lélek távoli személyek, eseményekkel érintkezik.

Csak nagy óvatosan mozoghatunk e homályos regiókban.

Minő megfejtéssel szolgál a természetfölötti elemet tagadó tudomány?

Semilyennel! Teljes resignációban él; hirdeti, hogy a lelkek élnek s távolba is hatnak, de hogyan? miféle erőkkel? mily közegen? arról hallgat. Tapogatózva nyujtja ki csápjait a spiritismus világoslátása felé. Hátha a «clairvoyance» és a fölhozott jelenségek ugyanazon osztályba tartoznak. A magnetizált személyek ugy látszik, hogy látnak a távolba s egyikük plane azt hirdeti: «Az egész mindenség tárva előttem s egyik sarkától a másikhoz iramodhatom a villám gyorsaságával; konverzálok kafferokkal, sétálok Chinában, leszállok Ausztrália bányáiba, egy óra alatt, legkisebb fáradtságom nélkül; mert a léleknek, mint az Isten leányának, csak akarnia kell, hogy ott legyen, ahol kivánja; ez a hatalom, mely a tér fölött győz s lehetővé teszi, hogy legyek a hol akarok, majd merő semmiség azon másikhoz képest, melynél fogva felülemelkedem az időn s valamennyi század vonul el tekintetem előtt. A letünt nemzedékek, melyek száma vetekedik a tenger fövenyével, megjelennek ha akarom vagy ha a «konsultáló» kéri, teljes egyediségükben, magukon hordozva fiziognomiájukat, erkölcseiket, szokásaikat, jellemüket, mindazt, ami egyedesitette őket itt len a földön. A mult reám nézve nem halt meg, hanem él.» Ilyeneket beszél Alexis, hires alvajáró Delaage H. «Le Sommeil magnétique» czimü müvében.

De ez csupa szószátyárság, melynek a való nem felel meg. Valami van benne; valami távolba irányuló látás zárt szemek mellett valóságos tény; a föladat abban áll, hogy e tényt megfejtsük, hogy tényezőit megjelöljük, s ez által egyszersmind a tünemény határait megismerjük.

Flammarion és társai tagadnak minden természetfölötti tényezőt, lévén a lélek a természeten belül. Tudományos kiindulás-e ez? Nemde elfogadják a szellemek létezését, hogyan tagadhatják tehát, hogy az a szellem, mely természetfölötti rendet is alkothat, valahol természetfölötti módon müködhetik. Fölfoghatatlan, hogy mint vetemedhetnek az

ilyen föltevésre, melyet ők maguk semmisnek nyilvánitanak.

De hát ők inkább szeretnék természetes módon magyarázni e csodás jelenségeket csakis a lélek erőiből! Ha lehet, tessék!

A kérdés a következő: van-e a léleknek ilyen, a távolba ható ereje, mely rendes körülmények közt lappang s csak néha néha válik eleven erővé? Vannak-e a közlekedésre távoli személyekkel valamiféle nyugvó tehetségeink, melyek tulajdonkép csak a halál után fejlődnek ki, de kivételesen egyes nagyon érzékeny s az anyagtól emancipált lelkekben már előbb is fölébrednek?

Valóban alig találhatni érdekesebb kérdéseket. Szellőztetni akarják azt a leplet, mely a jövő élet titkait födi. A kivánság szép és nemes, de ha ismerni akarunk valamit, meg kell tartani a helyes fölismerés módszerét; anélkül a lepel egyre sürübb áthatlanabb lesz.

Megtartják-e az ismerés módszerét Flammarion és társai? Nem; gondolatukat elragadja a képzelet, s ők édelegnek a szinpompás perspektivákon, melyeket a sejtelem büvös lámpája vet a földi élet szürkületébe. Eljárásuk a következő; ők igy argumentálnak: «Ki tudja nincsen-e a léleknek távolba ható ereje? miért ne lehetne? Mi a tér? Mi a távolság? Párizs távol van Londontól egy gyalogjárónak, sőt áttörhetlen messziséggé válik hajó nélkül: a villámnak ez a távol mint a semmi. A föld távol van a holdtól; akármilyen gőzerő soká dolgoznék, mig végére érne: s ugyanez a távol a vonzásra nézve mintha nem is volna. Micsoda Sirius távolsága, ha azt a naprendszerek mérhetlen közeivel összehasonlitjuk? De az erő csak azért fárad s izzad annyit a távolság leküzdésében, mert az anyagot mozgatja: de ha nem volna anyagi terhe, mi neki a távol?»

Helyes; ez argumentáción megérzik a dynamismus! Az «anyagtalan, érinthetlen erő!» de hát ha ez az erő csak az ész abstractiója; lévén a valóság csak ugyan az, hogy mi nem találjuk a való világban a kályha melegét, hanem a meleg kályhát; nem a lámpa fényét, hanem a fénylő

lámpát, stb. Az erő magában véve sehol sem létezik, mi mindig csak az erős anyagot ismerjük: azért tehát az a fölfogás is, hogy az erő mozgatja az anyagot, nem nagy benyomást fog tenni mindenkire. Azonban ezt csak mellesleg emlitem; hiszen a léleknek, mint mozgató erőnek fölfogásában, megvalósult a föltevés, hogy az erő különbözik az anyagtól, a lélek különbözik a testtől. Ha ez az anyagtalan erő, ez a lélek fölszabadul a testtől, nem fog-e a térben is királyként uralkodni? gondolom, hogy fog. Be kell azonban bizonyitani, hogy a lélek bizonyos esetben valóban fölszabadul az őt elnyomó anyagtól — «corpus aggravat animam» — s tisztába kell jönni az iránt, hogy ha fölszabadul, ugyan ki szabaditotta föl.

Test és lélek egy, valóságos természetet alkotnak. Hogy kel ki a lélek e természet keretéből? Meglazulása e természetnek annyi mint a halál. Ismeretünkben az érzékekhez v. i. az anyaghoz vagyunk kötve; behatások nélkül, legyenek azok fény, hang vagy akár villamosság, delejesség, — nincs ismeret. Hogy nézünk a távol csillagba? anyagi közeg által, a mindenséget betöltő leb által. Már most azt mondják, hogy a lélek talán távolba láthat, például Pestről New-Yorkba és pedig a főutcza 76 számú házának első emeleti konyhájába: hol van a közeg mely a lelket avval az amerikai konyhával összeköti? vagy tán a lélek költözködik át?

Azt fogják mondani: ez helytelen czáfolási törekvés; mert mi ép azt mondjuk, hogy van talán a lélekben más szunnyadó erő, melynek közegre szüksége nem lesz.

Ez az ellenvetés minden tudományos módszer ellen van. Épen azért, mert természeti törvény az, hogy a lélek és test egy természetben vannak összekötve, — azután pedig az, hogy az ismeret a külvilágról anyagi közegek által közvetitetik, nem szabad ilyes lehetőséget, ilyes hypothezist fölállitani. Különben elvesztjük a kutatás módszerét, s iránytű nélkül botorkálunk. Feleletünk tehát ez: az emlitett lehetőség ez időszerint meg nem engedhető; mi semmit sem tudunk arról, hogy a lélek a földi életben közeg nélkül ismerhet.

De hát ha létezik az a közeg?! s mi ez időszerint észre nem veszszük?! Nekünk ugyan ugy látszik, hogy a föld nincs összekötve a holddal, a Mars bolygóval vagy a távoli Siriussal, pedig ez a látszat csalódás, melyet érzéklésünk elégtelensége okoz. A hold folyton hat a földre és azt mozgatja; mi meg hatunk a napra s mozgatjuk azt. Nincs valóságos ür a mindenségben; mindenütt van közeg, mindenütt áttörhetlen kötelék. «Már pedig ha az általános vonzás ily valóságos, örök, aktiv összeköttetést létesit a föld s a mérhetlenségben elszórt testvérei közt: nem látni, hogy mily joggal állithatják némely, magoknak positivismust vindikáló tudósok, hogy nincs közeg két értelmes lény közt, kik egymástól távol vannak akár a földön, akár két különböző csillagzaton?»[1]

Hogy mily joggal állithatni azt, hogy nincs közeg két értelmes lény közt, kik közül az egyik Milanóban, a másik Toursban van, azt könnyü megmondani: azért állithatni azt, mert a fölhozott példa, mely a vitatott kérdést megvilágitani van hivatva, sehogy se tartozik ide, s következőleg a megfejtés nélkülöz minden észszerü elgondolhatást. Miért nem látta sz. Ambrus ugyanakkor azt, hogy mi történik Párizsban, hiszen az összeköttetés az általános vonzás példájára, ezen helylyel is megvolt?! Általános összeköttetés a lelkek közt bizonnyára nincs, már most mi határozza meg «in concreto,» hogy x. y. léleknek kivel van vagy mivel van a föld hátán összeköttetése?

«Ezt meghatározza a sympathia.»

A sympathia csak psychologikus tényező, a közeg pedig egészen független valami az érzelemtől. Azt látjuk, azt halljuk, a kivel a leb vagy a lég által összevagyunk kötve, akár sympathikus akár antipathikus legyen. Az összeköttetés egy tény az ontologiai rendben; ezen a sympathia nem változtat.

«Nem hathat-e a gondolat, az akarat, a lelkierő, legyen bármi a természete, egy, a távolban időző lényre,

---

[1] Uranie.

melyhez a sympathia kötelékei s értelmi rokonság kapcsai kötik? Szivünk lobbanása nem közli magát rögtön egy más szivvel, mely velünk egyet érez?» Nem gondolhatni el, sehogy sem, hogy mikép hathat közeg nélkül. Főleg pedig nem gondolhatni el, hogy mikép hasson a szellem, a testből elköltözött lélek a még élő emberre, anyagi tényezők nélkül. Minden ismeretünk az idegrendszer által közöltetik lelkünkkel; az Isten ugyan mellőzheti ez utat: de az ész semmi más hatalomnak nincs megadva, hogy csodákat müveljen. A hypnotismusban és a suggestio tüneményeiben föltünnek ugyan a személyek és helyek oly meglepő élénkséggel, hogy a valóság benyomását teszik: de itt is nem a lélek vándorol ki nem tudom hová, hanem az agy, érzéklési központjai, tehát ismét az anyagi rész, szenvednek változást.

«Hogy közli magát szivünk dobbanása egy oly lénynyel, melynek érzelmi hurjai a mieinkkel egybehangzanak?»

Már ez csaknem természettudományos bölcseleti érv a sympathia titokzatos köteléke mellett; nem más ez, mint érzelgős költői alakzat.

Ez az egész irány, melynek okoskodásait röviden, fölhoztuk, gyökerében téves. Itt psychologiai tényekről van szó; ezek fejtegetésében csak ugy kell eljárnunk, mint más fizikai vagy fiziologiai tényeknél. A hypothetikus magyarázatnak nem szabad oly elveket használni, melyek, más, már elfogadott és begyőzött elvekkel és magyarázatokkal ellenkeznek. Nem szabad a psychologiai tényeket a természet keretén belül két különböző elv szerint magyarázni; ez egy methodologikus baklövés. A természet keretében benfoglalt tényeket ugyanazon elvek alá kell foglalni; különben a hypothezis s a benne szereplő magyarázó okok nem állják meg helyüket.

Mit szólnánk az oly természettudományhoz, mely a fénytan bizonyos tüneményeit az undulatio-theoriája, másokat pedig az emissio theoriája szerint magyarázná. Igenis, lehet sokat az emissio-elméletével t. i. azon föltevéssel, hogy

a fény valami testféle, mely a fénylő testekből kisugárzik — magyarázni; de sok mást nem lehet: mig a lebrezgés elmélete szerint, — melynél fogva a fény nem valami kisugárzott anyag, hanem csak a lebrezgésnek módozata, — ugy a hogy mindennek kimagyarázása sikerül. Lehet-e már most azt mondani, hogy a kisugárzás elméletét legalább azon tüneményeknek magyarázásánál lehet követni, melyekben észszerüen és okszerüen fejti ki fölfogásunk szerint a természeti történést? Ezt semmiesetre sem lehet mondani; mert az ily eljárás a természet egységének elvével éles ellentétben áll, s minden tüneményben és jelenségben más más magyarázó oknak nyit ablakot és ajtót.

Épp igy kell eljárnunk a psychologiai tények csodás világában.

Ha valahol meglepő jelenség vetődik fel, nem azt kell mondani: «ki tudja nincsenek-e a lélekben, rejtett, uj tehetségek, melyek a távolba is hatnak? Ki tudja nincsenek-e benne erők, melyeknek nem kell anyagi közeg?» Már most kérdem, juthat-e világos ismeretre valamikor az ily magyarázat, mely a már ismert tényezők és okok sorát egyszerre áttöri s egy uj, de egészen ismeretlen hatalmat, melyről azt se tudni, létezik-e, — léptet föl szövétnekül. Pozitiv, experimentális tény az, hogy a lélek az anyagtól függ az ő müködésében; ezt az elvet nem szabad fellökni, különben fellökjük minden ismeretünket a lélekről. Ezen elvből kiindulva, kell azután tovább haladnunk az ismeretlen homályba.

Előadja magát például, hogy valami rendkivüli éles, minden fogalmat meghaladó látást vagy hallást észlelünk valakin; mit kell akkor tenni? Azt-e hogy mondjuk: ezen lélekben egy titkos, uj erő lépett föl, mely keresztüllát ruhán, falon, fán? Avval az uj erővel semmit sem nyerünk, hisz nem ismerjük, s meg nem ismerhetjük soha. A pozitiv tudomány inkább azt fogja megengedni, hogy az érzékek finomsága bizonyos körülmények közt rendkivül fölcsigáztatik, minek következtében a leggyöngébb hanghullámok, melyeket rendes körülmények közt észre nem veszünk, a tulérzékeny hallóideget még ingerelhetik, s azok a kialudt sugarak, me-

lyek a sötétben is még valahogy rezegnek, észlelhetőkké lesznek a túlérzékeny látó-ideg által, aminthogy észrevétetnek a baglyok által is.

Cabanis irja: «Látjuk, hogy némely exstatikus betegségekben az érzékek oly érzékenyekké válnak, hogy azt is látják, amire rendes körülmények közt gondolni sem lehetne. Vannak betegek, kik szemüveg nélkül mikroskopikus tárgyakat vesznek észre, — mások, kik elég tisztán látnak a legsürübb sötétségben. Vannak, kik az embert ugy birják követni, mint a kutya és szaglásuk által észreveszik azon tárgyakat, melyeket az illető használt vagy a melyekhez hozzányult.»

De a lélek nem lép ki sehol, nem hagyja el az anyag által közvetitett összeköttetést ismeretének tárgyaival. Ezt az összeköttetést ki kell mutatni; ha nem tudjuk kimutatni, akkor azt mondjuk, hogy a probléma nincs megfejtve és kétséges; — ha pedig tudjuk, hogy az összeköttetés egyszerüen nincs meg: akkor a tüneményt lehet szellemek közbejöttével magyarázni. Előbb nem szabad s észszerüen nem lehet.

Nemcsak hogy nem szabad egyhamar a szellemeket segitségül hivni a csodálatos jelenségek magyarázatában, de a szellemnek egyáltalában csak az utolsó hely kompetál. A magnetismussal kapcsolatos tünemények kutatása oly természetes összeköttetési módokat födözött fel, melyek első tekintetre lehetetleneknek látszanak, s azelőtt valóban csodáknak tartattak, most pedig ki van mutatva róluk, vagy legalább hozzájuk fér a sejtelem, hogy ezek természetes, anyag által közvetitett összeköttetések.

A példákból, melyeket fölhozok, ki fog tünni, menynyire kell sürgetni minden tüneményben az anyagi összeköttetést az ismerő lélek és ismeretének tárgya közt, s hogy sokszor mily rejtett ez a kötelék.

Gurwood angol ezredes föl akarja találni azt a franczia tisztet, kinek életét ő a spanyol háboruban megmentette. Konzultálja Alexist (a leghiresebb alvajárót). Ez leirja az ezredesnek az ütközet azon jelenetét, melyben Gurwood a francziát kiragadja a biztos halálból, — szinezi a körülmé-

nyeket, a helyet, stb. Mindazt, amit Gurwood tud, azt Alexis is találóan ecseteli. De mihelyt Gurwood emlékezete fönakadt s azon ponthoz értek, hogy hol van már most az a franczia tiszt: akkor Alexis is megakad s elhalasztja a további fürkészést. Négyszer kezdett bele; ő maga a franczia tisztet föl nem lelte, hanem csak nyomára vezette Gurwoodot.

Már most mit szóljunk ehhez? A tudósok azt mondják, hogy az ilyen rendkivül érzékeny idegzetü emberek agyveleje és idegrendszere könnyen összhangba helyezkedik társalgóik agyvelejével. Ugy kezd rezegni, mint kikérdezőik agyveleje. De ha kérdezzük, mi létesiti ezt az összhangot, hol van a közeg, mely által az agyvelő rezgéseit az alvajáró agyával közli? Abban még csak tapogatózunk.

Bonniot S. J. «Le miracle et les sciences medicales» czimü müvében ezeket irja e tárgyra vonatkozólag: «A szó, a levegő rezgései által egyforma rezgésekbe hozza a beszélő s a hallgató agyvelejét; az, a ki a szót hallja reprodukálja magamagában azon agyimüködést, melylyel bir az, ki a szót kimondta. Nem lehetne-e hasonló közlekedés, az agy müködéseinek hasonló kiváltása a magnetizáló és a magnetizált közt, csakhogy sokkal finomabb, tökéletesebb és hozzá öntudatlan? Bizonynyal nehéz volna ezt kimutatni, de vakmerőség volna ezt tagadni is. Petetin orvos észlelései a legnagyobb óvatosságosságot sürgetik.» 379. l.

Hasonló gondolatot találunk Flammarion «Uranie»-jában: «Nem hozhatna-e valamiféle összeköttetés összhangba két rezgő agyvelőt? Nem indulhatna-e ki ez a mozgató erő az egyik agyból az aetheren át, hasonlóan a vonzáshoz, hogy egy távoli agyvelővel közölje rezgéseit, amint a hang is a szobán keresztül megrezgeti a zongora vagy hegedü hurjait? Ne felejtsük el, hogy agyvelőink össze vannak téve tömecsekből, melyek nem érintkeznek s folyton rezegnek.» 179. l.

«Valamiféle összeköttetés»; de mégis csak összeköttetés! Mi legyen ez összeköttetés hordozója? az aether? a lég? s hány kilométerre terjedjen?

A kilométerekkel talán csakhamar elvész az összeköt-

tetés; az erő is forditott viszonyban áll a távolság négyzetével. Azonban, hogy mennyire kell óvakodnunk valamit lehetetlennek nyilvánitani, azt Petetin észlelései ugyancsak mutatják.

Petetin idevágó éleményei a következők:

Petetin századunk elején Lyonban mint orvos igen jó hirnek örvendett. Igazságszeretetéhez kétely nem fér. «Electricité animale» czimü müve hat érdekes észleletet tartalmaz; ezekből az elsőt adjuk itt elő, mely különben is tipusa valamennyinek. Egy fiatal hölgy hysteriában szenved; rángatódzásai és görcsei mutatják, hogy éppen most roham jön rá. Érzékei végleg fölmondják a szolgálatot; nem lát, nem hall, nem érez. Mialatt azonban ily érzéketlen, azalatt énekelget egy dallamot s azt folyvást ismétli. Petetin nem tud boldogulni vele. Mialatt ott forgolódik, elcsúszik s a beteg gyomrához ér fejével; az elcsúszás közben folytatja a szót, ami éppen nyelvén van s nagy meglepetésére, a beteg felel neki. Az orvos föláll; a beteg fülébe kiált, de ez semmit sem hall; ujra gyomrához közeledik: s a beteg ismét felel. Ez volt eredete a most következett észleléseknek.

Petetin egyik ujjat a betegnek ruhával födött gyomrára teszi, s másik kezének ujjába beszél: s a beteg meghallja; — elveszi ujját a beteg gyomráról s az ismét semmit sem hall; — ujra odateszi, a beteg ismét hall. Petetin konverzációba ereszkedik a hölgygyel, a ki állitja, hogy világosan látja saját testének belsejét. Az orvos azután, hét embert állit egy sorba, kik egymást kezüknél fogják; az első a beteg gyomrára teszi ujját; a doktor, az utolsó a lánczban, saját kezébe beszél, mely szabad volt: a beteg mindent megért. Megszakitják a lánczot s botot fognak közbe: a beteg most is ért; de egy közbefogott spanyolviasz pálczika, vagy fehér selyem kesztyü megakasztja az értést. Megpróbálták azután ugyanezt a kisérletet, flótával, klarinettel. Ha a fülébe fujtak is: semmit sem hallott; de hogy ha egy nedves zsineget az újjára tekertek, melynek másik végét a muzsikus tartotta, elmehetett vele 60 lábnyi távolba, a szobán kivül is: a beteg mindent hallott.

Nemsokára Petetin észreveszi, hogy a beteg gyomra látszólag minden érzéket helyettesit. Titkon kenyeret, tejet, sonkát raknak, papirba csavarva gyomrára; a beteg tüstént kezdi mozgatni száját, mintha rágna vagy ismét szürcsölne valamit, azután köpköd, aszerint amint a csomagok kedves vagy visszatetsző ételt rejtettek; ugyanakkor mindannyiszor külön külön megmondja, hogy mit eszik. Kevés vártatva a beteg meghatározza, hogy miféle kártyát raknak a gyomrára, sőt lát egy levelet is, melyet az orvos dobozba zárva tett gyomrára. Végre még azon tárgyakat is látja, melyeket kiki a zsebében tart, de sőt a gondolatát is annak, a ki vele érintkezik. A legnagyobb pontossággal meghatározza, hogy mikor lesz vége a krizisnek.

Már most az bizonyos, hogy a beteg nem lát és nem izlel; itt nem az érzékek, hanem a képzelet működik. Azonban ez mellékes; a főkérdés az, hogyan ébred benne a képzeleti képeknek valósággal megegyező sora. Azt gondoljuk, hogy a beteg agyveleje és a doktor agyveleje közt a villamosság vagy hasonló erő rezgési összhangot létesitett. Föltehetjük, hogy az orvos idegrezgései átmentek a beteg idegeire mig az összeköttetés fönállt; mihelyt megszakadt, hiányzik az észrevevés is. Az itt használt összeköttetés megegyez a villamosság terjeszkedésének módjával; a villamosságot elszigetelő testek, milyenek a spanyolviasz, a selyem megszakitják az összeköttetést.

Nem lehetetlen, hogy a dolog valóban igy áll.

Mi e magyarázat veleje? Az, hogy nem a testek hatnak a betegre, aki gondolja, hogy valóban látja azokat; hanem, hogy más személyek idegrezgései, melyek a dolgok ismeretének anyagi kifejezései, átplántálódnak a beteg agyvelejébe. Tegyük föl, hogy sem az orvos, sem más jelenlevő, nem tudta volna, mi az, ami esetleg a beteg gyomrához illesztetik: ez esetben a beteg sem tudta volna azt megmondani.

Látjuk e magyarázatokban a természettudományos elvek szigorú alkalmazását. *Nem az érzékek működnek, hanem az agy érzéklő központjai; — nem a dolgokból indul ki az*

idegrendszer rezgése, hanem más már rezgő agyvelőből; — és pedig mindig anyagi substratum által közvetitve.

Hol vannak a határok? meddig terjed az ingerült ideg érzékenysége? Ki tudná megmondani? de mig positiv tudományos magyarázatra igényt tartunk: addig a lelket az agytól föl nem szabadithatjuk, az agy és az ismeretforrás közti összeköttetésről le nem mondhatunk.

A fény átnyilalhat naprendszereket, az általános vonzás befuthatja a csillagos eget s a lélek, mely a legfinomabb s legfönségesebb erő, nem tehetné meg ugyanezt? — hogy mit tehet, azt nem tudjuk, de hogy elhagyhatná a testet még földi élete alatt vagy a távolba látna anyagi összeköttetés és inger nélkül: azt a poësis illatos álmának tartjuk, mely nincs a valósághoz kötve!

Tehát csodálatos psychikus erő az az emberi lélek. Rendes körülmények közt az érzékek békói közt nyugszik; erői oda vannak forrasztva az anyag esetlen kombinációihoz: de hogyha csak némileg meglazul e durva, darabos kötelék: egy meglepő világ teljességébe vetődik a bámuló tekintet. Ha megszabadul az anyag nyomása alól, a mérhetlen mindenségek tárulnak majd föl előtte.

Addig pedig? . . . egyre bizonyitja a sz. irás szavát «corpus aggravat animam!» de nem annyira, hogy ne tudnánk róla semmit; tudunk sokat, s a psychologia rendkivüli tüneményei csak élénkebb öntudatunkra hozzák azt, hogy . . . . halhatatlanok vagyunk.

Csak az a halál, az áll jéghideg nehézség gyanánt e boldogitó thesissel szemben! De hát mi a halál? Mi a halott?

«Minden percz egy halál; napjában 86,400, évenként 31 millio, s egy század alatt 3 milliard ember hal meg. Tiz század alatt 30 milliard holt test adatott át a földnek, vissza az általános anyagcsere uralmába . . . éleny, könyeny, szénsav, azok tömecsek alakjában kövéritették a földet. Igen, a föld, melyet lakunk, részben azon milliard agyvelőből áll, mely gondolkozott, azon millió szervezetből mely élt. Mi őseinken járunk, amint mások majd rajtunk.

A gondolkozók homloka, a szemek, melyek mosolyogtak és sirtak, az ajkak, melyek szeretetről daloltak, a rózsás arczok, a márvány fehér keblek, az anyák szive, a munkások karjai, a harczosok izmai, a legyőzöttek vére, gyermekek és aggok, jók és roszak, gazdagok és szegények ugyanazon földben porlanak. Nehéz volna csak egy lépést is tennünk anélkül, hogy az elköltözöttek hamvát ne taposná lábunk; nehéz volna enni és inni valami mást, mint amit már ezerszer ettek és ittak; nehéz volna lélegzeni, anélkül, hogy a haldoklók végleheletét ne szivnók.»

«No és ti azt gondoljátok, hogy ez az egész ember? Azt hiszitek, hogy azok a milliók nem hagytak maguk után mást, ami nemesebb, nagyobb és szellemiesebb volna? Nem marad-e a mindenségben belőlünk más, mint 60 vagy 80 kiló hús és csont, mely föloszlik? A lélek, mely éltet minket, nem marad-e fön ugyanazon jogczimen, melyen minden paránya az élenynek és vasnak?» Igy ir a hitetlen Flammarion. «Uranie» 183. l.

Valóban a folyton gyarapodó élet a legnagyobb valóság.

«Meglátom Istenemet az élők földjén.»

A PARASZTBIRTOK ÉS A PARASZT-EGYLETEK.

(Tekintettel a papok föladatára.)

Irta SPULLER GYULA.

(Vége.)

II. Mi lenne a nyomor orvossága?

Pauperes semper habebitis; mondá isteni Mesterünk. Mindenki gazdag nem lehet; de nem is szükséges: sőt aranyszáju szent János egyik beszédében mesterileg kimutatja, hogy ha volna két város, az egyik csupa gazdagból,

a másik csupa szegényből állna; nem ez volna nyomorult és tehetetlen; hanem amaz.

A szegénységet a földszinéről eltörülni nem lehet; de a nyomort igen. Hogyan? A ker. kötelességérzet és felebaráti szeretet által. Ha egyrészt a ki bir dolgozni, nem henyélne és csavarogna; hanem dolgoznék: másrészt a vagyonos szivét, zsebét el nem zárná szükölködő felebarátja előtt, hanem megnyitná; bekövetkeznék azon korszak, melyről az apostolok cselekedetei tesznek, mint létezőről, bizonyságot: «neque enim quisquam egens erat inter illos.» Az egyház feje, kinek bölcseségét ellenei sem vonhatják kétségbe, mondja: «In hoc posita malorum sanatio est, ut mutatis consiliis et *privatim* et *publice* remigetur ad J. Chr. christianamque vivendi viam. És biboros Főpásztorunk hasonlóképp igazán állitja: «Visszatérés a keresztény hithez fogja enyhiteni a nyomort, fogja orvosolni a társadalmi sebeket.»[1]

Hiába! a tapasztalat igazat ad Montesquieu-nek, ki ezt irja: «Csodálatos dolog! a ker. vallás, mely mindenek fölött arra int bennünket, hogy a tulvilági üdvöt keressük, a földi élet boldogságát is megalapitotta.» Mert

1. Mi oka a nagy adónak? A liberalismus kiséretét képező sok bajon kivül — a sok katona.[2] Minek a sok katona? a politika elvei ellentétbe jöttek a kereszt elveivel, az igéret, az adott szó, a szerződés, a tulajdon sérthetlensége[3]

---

[1] W. h.

[2] Az amerikai Egyesült Államok leszállitották az adót, mert feleslegjök van. Az adó nagy részét nem is ágyukra és puskákra költik; hanem a földmivelés, ipar stb. előmozditására. — Belgiumot mig szabadkőmivesek uralták deficzittel küzdött örökösen; mióta kath. elvű (nemcsak nevü) kormánya van, a hiányt csak hirből ismerik. — Olaszország ámbár néhány év előtt egy milliárd frankot rabolt el az egyháztól, ezt elprédálta, polgárai roskadoznak az adók sulya alatt. Jól mondá egy jelesünk: a sas egykor az oltárról ragadott el egy darabot az áldozati húsból, elvitte fészkébe fiainak. De mi történt? A fészek meggyuladt, elpusztult a sas fiaival együtt. Felgyujtá az áldozati húshoz tapadt üszök. Igy fog járni Olaszország, mely az Urnak szentelt vagyont szentségtörőleg elragadozza!

[3] «Mi egyéb tehát az ország jogosság nélkül, mint nagy rablótanya?... Elmésen és igazán válaszolt egy elfogott tengeri kalóz nagy Sándornak. Kér-

semmi; a pillanatnyi érdek, az ágyu, a szurony minden. S igy kénytelen védekezni, költekezni a legjobb akaratu kormány is. A kormányok nem akarnak magok felett örök Törvényhozót, igazságos Birót elismerni; a «jogállam» az ujkor bálványa, magát tekinti minden jog forrásának, legfőbb tekintélynek, egyedüli urnak, — istennek. «Quemadmodum privatorum, ita et imperiorum concordia in justitia maxime et caritate nititur. Violare neminem, alieni iuris vereri sanctitatem, colere fidem . . .» ezen elveket elhagyták az államok; azért jutottak a «fegyveres béke» áldásaihoz, (?) melyek «illud nominatim pariunt incommodi, ut in cervicibus populorum imponantur onera, incertum saepe utrum tolerabiliora bello.»[1] Visszatérés a keresztény elvekhez, lefegyverzés, adóleszállitás egymásból folyó láncszemek!

A kormányok prédikálják a népnek a takarékosságot, akarják őt hozzá szoktatni, ezért hozták be az iskola- és postatakarékpénztárakat; de magok a pénzt szórják meggondolatlanul. Hogy csak egyet emlitsek: a kataszter, ha jól tudom, 9 millióba került; mikor elkészült, kisült, hogy rosz; nehány 4 szög mérföld hiányzik az országból. Most tessék ujra milliókat költeni az országnak; ezreket ezenfelül az egyes községeknek. Pedig hát a szakközegek előre figyelmeztették az illető köröket, hogy oly eljárás mellett a kataszter — rosz lesz. «Mille propterea exactionum genera adversus subditos excogitavit. Quocirca novas agrorum mensiones adinvenit, ut exigui agri majorem imputaret modum, ob inexplebilem cupiditatem nimiarum exactionum.» Ezen idézet nincs a 19. századi plébánia-történetből meritve; de lehetne; ezeket Eus. Caesar. Liciniusról irja.[2]

---

deztetvén ugyanis a kalóz az emlitett királytól, hogy mi jognál fogva nyugtalanitja a tengert, vakmerő bátorsággal igy szólt: Ugyanannál a melynél fogva te az egész földkerekségét; de minthogy én azt csak kicsi hajómmal teszem, rablónak neveztetem; te pedig, mivel nagyszámu hajóiddal, fejedelemnek.» Sz. Ágoston. Az Isten városa. 4. k. 4. f.

[1] Alloc. 11. Feb. a. c.

[2] De vita Constantini l. I. c. 55.

Törvényt kellene hozni arra, hogy a földmives ingatlanát ne lehessen adófejében elárverezni.

Szép azon eszme is, hogy a kisbirtokosok adójukat terményben róhassák le. Nehéz a kivitele? Hát tán a földmivelőnek könnyű az adófizetése? Ha ez létesülne, nyerne mindkét fél; a földmives nem lenne kénytelen elpocsékolni gabonáját, hogy meneküljön az adóvégrehajtótól; az állam olcsóbban szerezné be a földmivestől azon terményeket, melyekre a katonáknak szükségök van, mint a szállitóktól.

A községi pótadók egyik nagyon igazságtalan nemét szeretném, ha megszüntetnék. Heine mondotta a Spree folyóról, hogy Berlinbe jő, mint hattyú; kimegy belőle mint disznó. Ez a sorsa nem egy falusi leánynak, ki városba szegődik szolgálatba! Törvénytelen gyermekét lelencz-házba adják s hét éves korig nevelik; ekkor a költséget azon községnek kell megfizetnie, honnan az anya származott s a gyermekről továbbra gondoskodnia. Egy példát emlitek csak: Mintegy 30 év előtt juhász szegődött L. faluba, ott született neki egy leánya, ki valahogy Bécsbe került, két törvénytelen gyermeket szült, ezeket 7. éves korukban Bécsből elszállitották a megye székhelyére, onnan minden óvás és ellenkezés daczára L. faluba s több mint 1000 frtot fizettettek e mintegy 20 házból álló, kis községgel. Nemsokára megjelent anyakönyvi kivonat miatt a plébánosnál, kihez nevezett község tartozik, egy selyembe öltözött, arany lánczos és karpereczes dáma; az udvarias plébános kevésbe mult, hogy kezet nem csókolt neki s mi sült ki? ez volt azon bécsi személy, kinek gyermekeiről L. falu köteles gondoskodni s értök a lelenczházba fizetni! Legyen valamely kisebb falunak több ily diszpéldánya és képesek azt tönkre tenni! De hát hagyjuk a szerencsétlen gyermekeket tönkre menni? Ki állitja ezt? Igen, a gyermekekről gondoskodjék az állam; de ne a becsületes szülők gyermekének szájából ragadja ki a falatot, hogy a törvénytelenen könyörüljön; hanem a törvénytelen anya menjen szolgálni, bérének egy részét vonják le gyermekei számára. Nem lesz a ringyónak selyem ruhája, arany láncza; de lesz gyerme-

keinek ellátása. De az ilyen liberalis észjárás mellett, büntetve van az ártatlan község, dédelgetve a bünös személy. «(A becstelent) pártolni nemcsak a legoktalanabb igazságtalanság; de egyszersmind a törvények legnevetségesb paródiája»; irja a nagy Széchenyi.[1]

Az egyenlőséget hangoztatja a liberalismus; de nem követi; mert a börze-adótól irtózik. Ezt is be kellene hozni; ezzel is mennyit annyit könnyitenének a földmivelőn.

2. *a*) A túltermelésre, mint nem létezőre, kár szót vesztegetni. Hiszen sok gazda, ki másnak kenyeret termeszt; maga nélküle szükölködik. Ha volna túltermelés, tán neki is jutna!?

b) A gabonatőzsde s magvásárok üzelmeire a kormány figyelmét felhíni s ellene a kormány intézkedéseit kérelmezni a gazdák s egyleteik hivatvák. Néma gyermeknek anyja sem érti szavát! A német paraszt-egyletek felszólalásaikkal nem egy életrevaló intézkedésre birták a kormányt. Nálunk, mint Bobleter a M. Állam, apr. 13. számában irja, a soproni gazdasági egylet már régebben tiltakozott a határidő-üzlet szédelgései ellen s kezdett mozgalmat is, mely ellen azonban az országos gazdasági egylet is állást foglalt. Jaj nekünk, ha gazdasági egyletek is a gazda ellenségei. Nem igy tesznek a németek![2]

c) Baross, mint közlekedési miniszter, a gazdák teljes elismerésére érdemes. A szállitás olcsóságára minden lehetőt megtett: az ország vasutai olcsóbban szállitják a gabonát Torontálból Bécsbe, mint tőlünk a szomszédból ugyanoda az u. n. osztrák-magyar államvasut teszi. Nem rajta mult, hogy más közlekedési vállalatok vitelbérét leszoritani eddig nem tudta. Bárcsak többi miniszter társai ennyire szivükön viselnék a gazda ügyét!

d) Dr. Karácsonyi irta, hogy napjainkban valamint a polgári életbe keresztlevéllel kell az embernek magát igazolnia, kicsoda? hová való legyen? hasonlóképen az irodalomban is az idézetnek «keresztlevelet» kell adni, kitől szár-

[1] Világ, 407. lap.

[2] Crf. Dr. Fassbender, i. m. 45—46.

mazik? hová való? Sajnos, hogy állitásom elvesztette keresztlevelét: nem tudom, hol olvastam, hogy hozzánk a külföldről több értékü szövött árút hoznak be, mint gabonát tőlünk kivisznek.

A mult évek egyikében 200 millió forint értékü szövet nemüt hoztak az országba! Nem akartam szemeimnek hinni. Ha tehát a külföld gabonánkat és marhánkat csak magas vámmal terhelten bocsátja be; vessen viszont a mi kormányunk vámot az iparczikkekre, melyekkel minket a a külföld eláraszt. Igaz, a hálátlan Ausztria kötve tartja kezét . . . De egyoldalu lenne az intézkedés, ha nem mozditaná elő a hazai ipart. Van Magyarországnak gyapja, kendere, lene; ha szükséges, több is lesz.

Igy tett I. Napoleon, ki a földmivelést az ország lelkének és alapkövének nevezte.[1] Ő mondá egy angol főtisztnek: Én országunk területén meghonositottam a czukrot (a répa-czukrot érti; melyet különben a 18. század közepén egy berlini vegyész talált fel) és indigót; én ugyanazt tettem volna a gyapottal s egyéb czikkekkel.»[2]

Állami pályadijakkal és segélylyel hozott létre gyárakat. Haragudtak is ám az angolok, hogy feleslegessé tette a nádczukrot. Emlitett szerző mondja, hogy Napoleon jó izűt nevetett, midőn a többi torzkép közt figyelmeztették arra, melyen a «Csatorna» egyik oldalán az öreg III. György volt lerajzolva, mint kezében óriás czukorrépát tartva, azt a másik oldalon álló Napoleon fejéhez vágja, e szavakkal; Va te faire sucre! (Válj czukorrá!)[3]

3. Birtokeldarabolás, vagy, mint Széchenyi Imre jellemzően nevezi «birtokelaprózás» ellen a panaszok külföldön is, pl. Franciaországban, felhangzanak.[4] Ausztriában felismerték a bajt; a földmivelési miniszter tanulmány tárgyává

[1] Gr. Las Casas. Denkwürdigkeiten von Sankt-Helena. Stuttgart, 1823. IV. 255.

[2] U. o. III. 65.

[3] U. o. II. 220.

[4] I. m. 15. lap.

tette e kérdést.[1] Vilmos császár bizonyos feltételek mellett, Németország némely tartományaiban, megengedte a földmivelőknek, hogy birtokukat vagy annak egy részét eloszthatatlannak jelentsék ki.[2] Angliában, melyre intéző köreink előszeretettel szoktak hivatkozni, «számtalan példáját látni annak, hogy az öregebbik testvér az ősi birtok ura és valami nagy név és czim hordozója . . . mig az ifjabbik testvér . . . egy bank vagy kereskedő irodájában keresi kenyerét»; mily nemzetgazdászati előnynyel és haszonnal, elbeszéli tovább gr. Széchenyi Imre i. m.[3] Méltán sürgeti tehát e «nagy név és czim hordozója,» hogy nálunk az $^1/_4$—4 teleknyi birtok ne legyen eldarabolható «és mindazon birtokok, melyek a fertálytelek átlagos nagyságán alul esnek, ép ugy el volnának darabolhatók, mint eddig.» Mert nálunk is bekövetkezett, mitől a nagy Széchenyi tartott, ki összehasonlitá «a magyar parasztgazdaság minimumát egy tehénnel, melyet ha kétfelé vágunk, egynek sem lesz semmije.»

De a föld ily megkötése a középkor hűbéri és jobbágyi rendszere volna más kiadásban! visszamenés! már t: i. liberalis észjárás szerint, mely mindent elvetendőnek tart, mi a középkorban divott. Azt nem vizsgálja, jó-e, rosz-e, mihelyt középkori, «censeo delendum.» Pedig, mi is volt az a jobbágyság, a hűbér? Örökös haszonbér. S mi a haszonbér? ideiglenes jobbágyság, hűbér. A haszonbért pedig liberalis uraink nem kárhoztatják, mely igaz, hogy a régi időkben is létezett «Conductaque pater (Menoctis) tellure serebat»;[4] de sohasem volt annyira divatban, mint most. Különben igazán irja Verhovay: «A középkor maradványainak rendezése (tehát a tőle irtózás) csak czim, csak ürügy, hogy rosz papirok árán konfiskáljanak (a liberalis kormányok) annyi és annyi megélhetési forrást.»[5]

Dr. Faszbender nagyon egyszerü és gyakorlati utmu-

[1] U. o. 27.
[2] Dr. Faszbender i. m. 64. s köv. l.
[3] 71. lap.
[4] U. o. 11.
[5] Aen. XII. 520.

tatást ad a gazdának, mint kerülheti el azt, hogy birtoka gyermekei közt szét ne daraboltassék? Ha «életét biztositja,» s egynek hagyja az ingatlant, a többinek a biztositás összegét.[1] Csakhogy ezen eljárás rendezett vagyoni viszonyokat és pontosságot feltételez; ennek hijával nem használ, hanem árt. Tudok rá példákat, még pedig az «intelligenczia» köréből.

4. *a*) A Pest megyében létező községi hitelszövetkezetek alapszabályaik 17. §. a. pontja szerint kölcsönt adnak «váltóra.» Dicsérem a szövetkezeteket; de nem vagyok barátja a «váltó»-gazdaságnak. Helyesebbnek találom a német gazdák azon törekvését, miszerint a kormány csak a bejegyzett czégeknek adjon váltóképességet.[2]

b) A takarékpénztárak magas kamatja, a sok utánjárás, az aránylag nagy költség a kisebb kölcsön jó részét felemészti s hasonló oly orvossághoz, mely egészség helyett halált okoz.

c) Természetesen ennél is nagyobb pusztitást visz végbez az uzsora, mely a hazai ujabb tiltó törvények daczára is lappang, szedi áldozatait. Ezek ellen igen hasznos a földmives népnél a «gabonakölcsönző magtárak» létesitése, nehogy tavaszszal elfogyván kenyere, nem levén vetőmagja az uzsoráshoz legyen kénytelen folyamodni. E «montes pietatis» nevü intézmény egy sz. Ferenczrendü szerzetesnek köszöni létét a XIV. században.[3] Egyházmegyénk területén is van: Zelizen, melynek buzgó plébánosa nemcsak templomát stylszerüen megujitotta, hanem hiveinek testi kenyeréről is gondoskodott.

Ennél áldásosabb, de nehezebb létesitése a Németországban elterjedt parasztegyleteknek, melyekhez nálunk hasonlók a községi hitelszövetkezetek.

A «centrum» jeles tagja b. Schorlemer-Alst a német paraszt-egyleteknek 1862. vetette meg alapjokat.[4]

---

[1] Id. m. 77. (és 45.)

[2] Faszbender i. m. 46.

[3] Luc. Ferraris, Promta Bibl. «Montes pietatis.»

[4] Faszbender i. m. 53—.

Céljok: a tagok vallás-erkölcsi, értelmi és anyagi javát előmozditani; a parasztbirtokot védeni, föntartani.

Mi módon? A rosz szokások, tékozlás kiküszöbölése, az értelmes gazdálkodás elveinek ismertetése, a perlekedő felek békés kiegyeztetése, *kölcsönző* intézetek alapitása, fogyasztási szövetkezetek létrehozása, a birtokelaprózásnak megakadályozása stb. által.

Németországban ez egyletek nagy elterjedésnek örvendenek, sok jót létesitettek, nem egy földbirtokot megmentettek.

A német nép természeténél fogva élelmesebb, takarékosabb mint a magyar. Mennyivel inkább kell nekünk védenünk a szegény, pusztuló magyar gazdát!? Hiszen 1870—1880, *fél millió* gazda jutott tönkre, és 1880—1889. mennyi? Bizonyára még több!

A «haza bölcse» amerikai rendszert hangoztatott.[1] Jól van! hozzák be gazdasági téren; ott sok államban «az apa adóssága ... (gyermekeire) nem szállhat, mert az csak személyes adósság lehetett, miután a homsteadra, vagyis azon földterületre, mely exemption, azaz végrehajtás alá nem esik, a hitelező hiába táblázná be.» Nálunk is «eltiltván egy bizonyos kiterjedésü birtoknak adósság fejében való elárverezését, nemcsak hogy megtartaná a magyar parasztbirtokos kezében a magyar földet, de más oldalról, miután az egészségtelen hitel használatát korlátozza, öt egyszersmind munkásabbá és takarékosabbá nevelné ...»[2] De ez elvek érvényesitését a kormánytól ne várjuk; hiszen éppen az lett legujabban a miniszter jobb kezévé, ki ezen rendszer ellen sikra szállt.

Pedig a bajt a magyar kormány is felismerte; 1884. a m. kir. földmiv. miniszterium pályázatot hirdetett oly népies munka megirására, mely a mezőgazdasági hitelszövetkezetek előnyeit fejtegesse, alakitásukra tüzetes utmutatást adjon és megfelelő alapszabály-mintákat szolgáltasson. Jellemző, hogy a pályadijas munka azt hangoztatja, ne várjunk

[1] Ifj. gr. Széchenyi Imre i. m. 57.

[2] U. o. 52.

mindent a kormánytól; «az ember magamagának a legjobb segitség.» Mi ellenben a kormánytól is elvárnók, hogy ne várjon mindent az egyesektől... Annak, ki tüzetesen akar megismerkedni a hitelszövetkezettel, ajánljuk Turcsányi Andor jutalmazott pályamüvét «A mezőgazdasági hitelszövetkezetekről.»[1] Csak annyit emlitek belőle, hogy a szövetkezet czélja: «egy magyar gazda se pusztuljon el,» «semmiféle birtok se kerüljön a határban idegen kézre.» Módja? «Munkás György most nem tud magán segiteni, mert meg van fogva, mint a méh a pókhálóban. Akár hova fordul, biz az pénzt nem kap. De itt vagyunk mi, öten-hatan, vagy ha kell ötvenen—hatvanan; álljunk össze, kössünk szerződést és egymásért kezeskedve kapunk mi annyi pénzt kölcsön, hogy ezt a felebarátunkat megváltjuk a hitelező kezéből! Vagy ha eladásra kerül a sor, megveszszük a birtokát, aztán *visszaadjuk neki.* Majd az kiteremti belőle lassankint és visszatériti nekünk; csak most legyen rajta segitve. Mit teszünk koczkára? Semmit. Az a birtok mindig megér annyit, a mennyi az adósság rajta, egy krajczárunkba se kerül és megmentettük egy társunkat! — De lesz ám több is, aki segitségre szorul!... Azért csináljunk *állandó* szövetkezetet, hogy akármikor megszorul valamelyikünk, legyen közel a forrás, amelyből merithet.»[2]

A bevásárló, illetőleg fogyasztási egyletek is dicséretre méltók; pl. ha az egész község népe egyszerre ugyanazon gyárból hozat ruhára valót, igy sokkal olcsóbban jobbat kap, mint az egyesek a vásáron; ezenfelül a kitünni vágyás, hiuság is élét vesztené, lévén mindannyinak egyforma ruhája. De mint a tapasztalás mutatja ezekbe nem ritkán tisztátalan elemek furakodnak be enyves kézzel...

Vajjon létesithetők-e nálunk ily egyletek? Az előzmények azt bizonyitják, hogy igen. Vajjon minden helyen-e, az más kérdés.

Létesithetők; hiszen vannak is. «A legrégibb ilyen szövetkezet, tudtommal Komárommegye Kolta községben

[1] Különnyomat a «Közgazdasági Értesitőből. Bpest. 1887. 25. l. 8°

[2] U. o. 10.

van, melyet a nemeslelkű Jaross Károly, ottani birtokos húsz év előtt alapitott. Tiz krajczáros heti betétekre van szervezve és ebből ma már oly tekintélyes tőke van forgalomban, mely a nagy százalékkal dolgozó kis takarékpénztárnak is becsületére válnék, pedig hány földmivelő vette ki már ezen idő alatt tőkéjét, ha lovat, tehenet akart venni vagy épitkezni kellett. Eleinte hinni sem akart szemeinek, ha kikérte pénzét, hogy azok a tiz krajczárok melyeket apránkint befizetgetett 100—160 frtra nőtték ki magokat.»[1] «Az ujabban alakultak közül említést érdemel «A gazdák és iparosok általános hitelszövetkezete,» melynek igazgatósága Budapesten van . . . A részvények 20 frtban vannak megalapitva, ezt 10 krczáronkint fizetik be.»[2]

Tudtommal Pest megyében nem egy helyen virágzanak a *községi* hitelszövetkezetek is.

Mi szükséges ez egyletek, szövetkezetekhez? *Felebaráti szeretet.* «A hitelszövetkezet czélja nem a nyereség, hanem első sorban a segitség.»[3] Vagy mint Gyürky szépen mondja: «A kisbirtokosokon csak keresztény szellemben a felebaráti szeretet alapján, a kölcsönös támogatás elve szerint szervezett hitelszövetkezetek által lehet segiteni.»[4] Ilyen volt Raiffeisen F. V. egykori heddersdorfi polgármester, ki a róla elnevezett s igen elterjedt, gazdasági productiv czélokra alakult szövetkezeteket létesitette.[5] (De azért a befizetett tőke meghozza a maga szerény kamatját.)

Szükséges továbbá *intelligens elem.* «Hogy minden faluban, úgy mint Németországban, egy külön szövetkezet alakuljon, az nálunk ki nem vihető, mert a falusi rétegekben többnyire hiányzik az ügyviteli szakértelem és kis községeinkben nincsen is meg az anyag egy nagyobb tőke összehozatalára . . . Ott hol közel esnek a községek egymáshoz . . több község csatlakozhatik egymáshoz és egy

[1] Gyürky A. Kisbirtokosok kátéja, 101.

[2] U. o. 102—103.

[3] Turcsányi i. m. 12.

[4] J. m. 100.

[5] Gyürky, i. m. 104—105.

kört képezhet . . .»[1] A plébános oktasson, buzditson, támogasson; de az ügyvezetésben részt ne vegyen. «Nemo militans Deo implicat se negotiis secularibus.»[2] Az egyház törvénye szerint szabálytalanok, (irregulares) «kik számadási teher alatt állanak.»[3] Turcsányi Andor, úgy látszik, (némely kifejezése után itélve,) hogy az «atyafiak» közé tartozik s emlitett müvecskéjében a lelkészt tapintatosan kihagyta az ügykezelésből s az ellenőrző bizottságban jelölte ki helyét.

Végre habár nem elkerülhetetlen szükséges, (példa: az erdélyi oláhok, vagy mint ők szeretik magokat nevezni románok;) de határozott előny — a község *magyar* nyelve. Valamint ugyanis Németországban a «Bauernverein»-tól először megvonta a kormány a megerősitést, katholikus mozgalmat vélvén e név alá rejtőzni; ugy nálunk is, most midőn egész Európában a nemzetiségi kérdés élére van állitva, nem jó szemmel nézik a legjobb mozgalmat sem, ha nyelve nem magyar. Egyik plébánosunk «pánszláv» hirben áll; (személyesen nem ismerem;) ennek neszét vette a miniszter, de nem elégedett meg a megye főispánjának informatiójával; hanem e czélból még a szomszéd megye főispánját is megkereste . . . Részemről ellenmondást látok a kath. pap és panszlavismus, vagy tán helyesebben panrussismus között. Ha van még is, ki e kettőt össze tudja egyeztetni; ha van, kit a «szláv» és kath. és szerencsétlen Lengyelország példája e bajból ki nem gyógyit; annak, de csak is annak, kivánom a — kancsukát; ez bizonyára észre téritené!

5) Sem a társulat, sem az állam segitsége meg nem mentheti azt, ki magán segiteni — nem akar. Nem lehet azt a tönkre jutástól megvédeni, ki az eke szarva helyett mindig a pálinkás üveget tartja kezében.

A ki már eladósodott, hogy házikóját és darabka földjét megmentse, annak azt szoktam ajánlani; lépjen szolgálatba, éljen ebből; ami kevese van azt adja bérbe, mig törleszti adósságát; öreg korában lesz hová fejét lehajtsa.

[1] Gyürky, i. m. 106.

[2] II. Tim. 2, 4.

[3] Szeredy, Egyházjog, I, 288.

Igaz ugyan, hogy a czigány lova nem szokta meg a szántást; ki a maga földjeit elhanyagolta, mint szolga uráét is aligha fogja serényen munkálni. Az irás szerint: Qui sibi malus? cui bonus?» De hát a szükség nagy mester; nem egyet rákényszerit a munkára, Fit ex necessitate virtus.

Az élelmességre is adhat a plébános nem egyszer oktatást; meghonosithat oly iparágat, oly terményt, mely a körülményeknek megfelel; melyből hivei pénzelhetnek. Egyházmegyénk egy korán elhunyt plébánosa: Z. J. a gyermekjátékipart hozta be hiveinél oly szép sikerrel, hogy mint a lapok irták, a pécsi kiállitáson feltünést keltett vele.

Az állam oktatja és szoktatja alattvalóit takarékosságra; (iskolai és postatakarékpénztár.) Szép! De még szebb volna, ha maga is takarékossá lenne. «Delicatus magister est, pleno ventre de jejuniis disputat;» irja sz. Jeromos. Nem nagyon régen volt, midőn a korcsmárosok panaszára üldözte, kitiltotta a missionáriusokat, kik a mértékletességi egyleteket behozták. De tán már a kormány is kezd -- józanodni; látván a pusztitást, melyet a szesz végbevitt, Plébániámban a lakodalmak hétfőtől péntekig tartottak. Kezdetben csak beszéltem e túlság, e pazarlás ellen. Sokan belátták, hogy igazam van; de nem mertek elsők lenni, a régi szokással szakitani. Megkezdettem tehát én, kimondván, hogy hétfőn nem esketek, csak szerdán . . . A lapokban olvastuk, hogy Zólyom megye is figyelmessé lett azon pazarlásra, melyet a nép keresztelők, lakodalmak, halotti torok alkalmával elkövet; látta, hogy ha valamely családban egy év lefolyása alatt e három összejön, képes azt tönkre tenni; azért szabályrendeletet alkotott e visszaélések ellen. A nép mindig kiskorú. «Ein Volk bleibt immer kindisch;» mint Goethe Egmontja mondja. A jóra is mintegy erőszakolni kell; «compelle intrare.»

De elég! nehogy valaki e sorok irójának is mondja Széchényi Istvánnal: «A legnagyobb rész inkább javasolni szeret nemes tetteket, mint azokat gyakorolni; s ha hibáról van szó, inkább hajlandó másra mutatni mint magára.»

AZ ORSOLYA-SZÜZEK AMERIKÁBAN.

Irta MOHL ANTAL.

Szent Angela müvét Isten kezdettől fogva különös áldásában részesitette s nem is vonta meg azt tőle soha. Valamint a Gondviselés minden intézkedése, ugy ez is állandó fejlődésnek örvendett és ma, harmadfél százados fenállása, annyi üldözés és elnyomatás után, épp ugy virágzik, mint története legdicsőbb korszakaiban. Virágzik nemcsak Európában, hanem Amerikában is, amint azt az alábbiak elég meggyőzően tárják elénk.

Sehol egyebütt, még születése helyén, Franciaországban sem mutatnak fel az orsolyiták évkönyvei oly szép, oly örvendetes mozzanatokat; seholsem termette a rend a vallásosság oly bő és méltó gyümölcseit, mint itt, elannyira, hogy valódi öröm és vigasz ismerni, miként fejlődött az orsolyiták rendje Amerikában, mily megpróbáltatásokat kellett kiállania és minők voltak azon áldozatok, a melyek a rendet a legfényesebb diadalokra segitették.

Mindenekelőtt Kanadáról kell szólanunk, mert ennek története szoros kapcsolatban áll az orsolyiták történetével.

I.

Kanada.

Kanada, Észak-Amerikában, mérhetetlen lapály, téres völgy, melyet a Sz.-Lőrincz folyam és számos mellékfolyója öntöz. Nagy vizi ere, a Sz.-Lőrincz folyam, a világ legnagyobb folyamai közé tartozik. Szélessége a torkolatnál nem kevesebb mint 100 kilometer. Széltében szegi az egész vidéket és nemcsak legfőbb közlekedési utja, hanem nagy gazdagságának és szerencséjének főforrása is egyszersmind. Kanada jóllehet ugyanazon szélességi fokok között terjed

ki, mint Francziaország, mindazáltal a hőség és hideg legszélsőbb ellentéteit tünteti fel.

Julius- és augusztusban nem ritkán 20—30. R. foknyi meleg van, mig télen a higany megfagy. Egyébként a szerzett tapasztalatok után itélve, éghajlata a legegészségesebbnek mondható.

Felfedeztetése a XV-ik századra esik.

1497—1534. közt többen, különösen *Cabot Sebestyén*, tettek utakat Amerika északi részein. A francziák viszályban lévén Olaszországgal, nem vehettek részt az első felfedezések fáradalmai- s harczaiban. De *Jaques Cartier de Saint Malo*, New-Fundlandot fürkészvén, felfedezte 1534-ben a Sz.-Lőrincz folyamot. Felhajózván a folyamon, partvidékén mindenfelé páratlan gazdagságu növényzetet talált. E körülmény folytán, mint rendkivül termékeny vidéket, frigyet kötvén a benszülöttekkel, lefoglalta a területet Francziaország számára. A szomszéd törzsek azonban nem jó szemmel nézték terjeszkedését s hogy visszaijeszszék, három embert ördögnek öltöztetve küldöttek eléje. E csel azonban legkevésbbé sem érte el a kivánt hatást. Cartier folytatta utját. Mindenfelé buján termőföldek s szines lakók vonták magukra figyelmét. Rábukkant Hochelaga városra is és mellette a gyönyörü, általa Montrealnak nevezett hegyre, melynek magaslatáról a Sz.-Lőrincz folyamot 15 mértföldnyire, egészen egy vizeséséig, tekinthette át. Eközben elérte a tél, mely befagyasztotta hajóit, mig emberei közt a skorbut pusztitott. Visszatérvén 1536., oly vonzóan irta le a szép tartományt, hogy többeknek kedvök támadt Kanadában gyarmatot alapitani. Második utja alkalmával ujra felment a Sz.-Lőrincz folyamon azon helyekig, melyek később Quebeck és Montrealnak neveztettek. Az eredmény azonban nem felelt még meg a várakozásnak, mert az egész nagy területnek elfoglalása csak névleges volt. 1591-ben *Ravilon* utazott oda, nem annyira felfedezés, mint inkább rókavadászat czéljából. Később IV. Henrik De la Roche marquist nevezte ki a szokásos felhatalmazással Kanada, Labrador, Hochelaga, Norimbeque és New-Foundland főkor-

mányzójává. De ő sem jutott valami nagy eredményre. Csak de Dieppe *Champlain Sámuel* 1608. hozott be jobb rendet Kanadába, mely központjává lett a franczia hatalomnak Amerikában. Megalapitotta Quebeket, mely az uj gyarmat főhelyévé lőn. Két nagy vadtörzszsel, az algonchinok és huronokkal érintkezésbe lépett, a rettenetes irokézeket azonban, kik a Hudson és Ontario tónál szomszédjaik voltak, nemzete kiengesztelhetlen ellenségeivé tette, mivel az ezen törzsek között folyt véres küzdelmekben az algonchinokat részesitette támogatásában. Huszonegy év mulva Kirk angol admirál foglalta el Quebeket, azonban 1632-ben már ismét a francziák birtokába került vissza.

Kilencz év mulva alapittatott Montreal, és husz évvel később Colbert megadá a franczia Kanadának az első, a korunkban annyira ócsárolt azon hűbéri rendszeren nyugvó alkotmányt, amely a kereszténység befolyása alatt Európát polgáriasitotta. A korona a nemeseknek tulajdonjoggal és földesur czimmel nagy területeket engedett. A birtokosok viszont adót fizettek az anyaországnak és a nyert kiváltságok fejében különféle szolgálatokra kötelezték magukat.

A gyarmat szép virágzásnak indult és az anyaország egyik legjobb birtokává fejlődött, de 1752-ben már ismét kitörtek az ellenségeskedések Anglia és Franczia ország között.

A harcz, melyben a francziák vitézsége semmi kivánni valót sem hagyott maga után, kétségbeesett volt! De Montcalm, Bougainville és Vaudreuil Levis lovag hősiessége sem menthette meg Kanadát. Quebék 1759-ben kénytelen volt Wolfe angol generalisnak hódolni. Az ügy további fejlődése és a párisi 1763-iki tárgyalások után Uj-Franczia ország véglegesen átengedtetett Angliának, melyhez tartozni azóta sem szünt meg, jóllehet a kormányzat különböző változásokon ment át. Használatban maradt azonban a franczia nyelv s ami igazán ritka tünemény, ugy beszélik azt ott ma is, mint XIV. Lajos korában.

A régi barbár lakosok nem hagyták magukat kipusztitani. Lakhelyeikből beljebb nyomultak az erdőségekbe anélkül, hogy védekeztek volna az európaiak foglalásai

ellen. Csak a vad és kegyetlen irokézek maradtak az európiak kérlelhetlen ellenségei. E barbárok, a gyarmatosok valóságos rémei, nem egyszer végveszélylyel fenyegették a gyarmatot. A hittéritők is elkövettek mindent megszeliditésökre, de ahelyett, hogy fáradozásaik eredményében gyönyörködhettek volna, életökkel kellett megpecsételniök apostoli buzgalmukat.

A huronok és algonchinok azonban készségesen fogadták az idegenekkel való szövetséget, hogy ezáltal is biztosithassák magukat az irokézek ellen, kik szüntelenül háborgatták őket ellenséges támadásaikkal. Sokan meg is tértek közülök és példás ker. életet éltek.

E rövid bevezetés után, melyet a következők könnyebb megérthetése szempontjából szükségesnek tartottunk, megkezdjük az amerikai Orsolya-szüzek történetének ismertetését — két oly csodálatra méltó asszonynak életrajzával, kiket az Ur eszközökül választott arra, hogy szent Angela intézményét és a keresztény nevelést Quebeckben is meghonositsák.[1]

1. Peltrie úrnő.

A XVII. század első felében élt Alençonban egy fiatal hajadon, megáldva mindazon tulajdonokkal, melyek a családnak gyönyöreit, a társadalomnak ékességeit képezik. Neve *Chauvigny Mária Magdolna* volt. Atyja, Vaubougon ura, alsó Normandia legtekintélyesebb nemesei közé tartozott. Még gondtalanul élvezte Magdolna a vidám gyermekkor örömeit, midőn atyja már jövő élettársáról gondoskodott, jóllehet tudta, hogy leányának hajlamai legkevésbbé sem irányulnak a muló földi összeköttetés felé. Nem is könnyen egyezett bele Magdolna atyjának szándékába és csakis az apai tekintélynek tartozó engedelmesség folytán nyujtá kezét élete 17. tavaszán Grivel Károlynak, Peltrie gazdag

[1] Az életrajzi adatokat «*Les Ursulines de Quebec depuis leur établissement jusqu' a nos jours*» czimű munkából meritettem.

birtokosának, kivel öt évig élt buzgó kereszténynyhez illőleg épületes egyetértésben. Férjét egy gyermekkel is megajándékozta, de ez megkereszteltetése után gyorsan az égbe sietett. Csak 22 éves volt tehát Magdolna, midőn özvegyen maradt. Egyedül levén, lelke azonnal felgyuladt a felebaráti szeretet buzgalmától és lelki gyakorlatokat tartva, elhatározta, hogy amennyire gyöngeségétől ez kitelik, a pogányok megtérítésére szentelendi életét.

Százszor is ismételte naponként: «Tégy velem Uram, amint neked tetszik! Mindenem, szivem, vagyonom, életem a tied!» — — Lélekben egyesült azon apostoli férfiakkal, kik Isten igéjét a hitetlenek között hirdetik. Missiótudósitásokat olvasván, egy alkalommal, rendkivül megragadták lelkét egy iró e szavai: «Oh! ha néhány franczia urnő feleslegei ezen szent czélra fordittatnának, mennyi áldás szállana családjukra, mily dicsőségére szolgálna ez Istennek, örömére az Ő angyalainak, kik sz. szive elé viszik egyszülött Fiának vérét, hogy annak érdemeit a szegény hitetlenekre áraszszák.»

P. Le-Jeune ezen szavai mennyei szózat gyanánt tüntek fel előtte és azon gondolatot keltették benne, hogy mi hasznosabbat sem tehet, mint ha vagyonát, életét és mindenét a kanadai kisdedek oktatására szentelendi! Ámde szándékának megvalósitása sok és nagy akadályba ütközött. Avagy nem látszhatott-e ábrándnak, nevetséges tervnek, hogy oly fiatal özvegy, ki otthon a legnagyobb jólétnek örvendve, túlzott kényelemben él, kitegye magát a tengeri ut kényelmetlenségeinek, veszélyeinek és egy távoli, a müveltséget teljesen nélkülöző, ismeretlen országban vadak és barbárok között keresse jövőjét?! Ki ne kételkedett volna a felett, lesz-e annyi lelki ereje és bátorsága, hogy szembe szálljon mindazon nélkülözésekkel, fáradalmakkal és veszélyekkel, melyek rá a tengeren túli tartományban várakoztak?!

Ez aggodalmak azonban teljesen elenyésztek azon akadálylyal szemben, melyet a bátorlelkű Magdolna tervei elé az atya görditett, ki folyton a második házasságot sürgette.

Azonban Magdolna állhatatosan megmaradt szándéka mellett, annál is inkább, mivel erősen hitte, hogy magától az égtől nyert meghivást. «Sarlós Boldogasszony napján — beszéli ő maga — imáimba levén merülve, Isten világosan tudtomra adta, hogy menjek Kanadába, működjem ott a kisdedek javára s evégből bőséges kegyelmeket helyezett kilátásba. Mélyen megalázódva ez isteni kijelentés folytán, könyező szemekkel mondottam: Uram! erre nem vagyok méltó! Nagy bünös, silány, elvetendő teremtés vagyok és érdemetlen arra, hogy ily nagy kegyelemben részesüljek.»

További elbeszélésében felemliti, hogy e könyörgésszerü szavai után hallani vélte a választ: «Ez ugyan igaz, de Isten irgalma ezáltal még jobban fog megdicsőittetni.» Szent meghatottság vőn rajta erőt. Sokáig elmélkedett a hallottak felett és lelke mélyében meg volt győződve, hogy Kanadát meg kell látnia és az lesz jövő munkásságának, sőt halálának is szinhelye.

«Minden jel arra mutat — mondja a quebecki évkönyv — hogy isteni küldetéssel lépett uj pályájára. Bizonyitják ezt mindazok, a kiktől tervére vonatkozólag tanácsot kért és a kik előtt váltig erősitette, hogy nem szabad halogatnia Isten akaratának teljesitését. Anélkül, hogy sulyt fektetne a világnak ellenkező véleményére, vagy a nehézségekre, melyeket barátai felhoztak, hogy elhatározásának megváltoztatására birják, folyton tervének kivitelével foglalkozott. E közben hirtelenül oly sulyos betegségbe esett, mely végzetesnek mutatkozott. Reménytelen helyzetében fogadást tett sz. Józsefnek, hogy ha felépül Kanadába megy s mindenét arra szenteli, hogy ott házat épitsen és a gyermekeket oktassa. Alig tette meg ezen fogadást, azonnal visszanyerte egészségét. Orvosa nagy meglepetéssel vette észre a fordulatot és anélkül, hogy tudomással birt volna Magdolna terveiről, igy kiáltott fel: «Urnő! — betegsége Kanadába röpült.» Képzelhetjük, mily hatást gyakorolt e véletlen megjegyzés Peltrie urnő kedélyére, ki szünet nélkül kanadai utjával volt elfoglalva!

Az atya azonban még mindig nem tágitott abbeli

szándékától, hogy leánya ujból férjhez menjen. «Meg kell halnia bánatában — mondá — ha leánya tervének ellenszegül.» Peltrie urnő nem tudván választani gyermeki kötelességei és Istennek viiágosan tett fogadása között, egy szerzeteshez fordult, kérvén őt, adna neki tanácsot, mily lépésre határozza magát. A szerzetes mindent fontolóra vevén, azt válaszolta: hogy az egyetlen mód a szabadulásra, látszólag úgy tüntetni fel a dolgot, mintha De Bernières-Lovigny nőül akarná venni.

De Bernières Francziaország kincstárosa volt Caënben. Gazdag, tekintélyes és szent élet hirében álló nemes férfiu. Értesülvén a tervről, elvállalta a számára kijelelt szerepet — bármily kirivónak, különcznek látszott is az főkép rá nézve, ki lemondva a világról, egyháziak- s világiakból álló oly jámbor társulatot alapitott, melynek tagjai a hitbuzgalom szellemétől áthatva, közös életet folytattak. Közöttük volt Laval abbé is, Quebecknek utóbb püspöke. A látszat szerint tehát Magdolna nőül menendő volt Bernièreshez. A házasság azonban sohasem volt létesülendő, annál is kevésbbé, mivel a tervezgetések közepette, Peltrie urnő atyja elhalálozott. Azonban jóllehet az atya elhunytával nagy akadály gördült el Magdolna utjából, tervének kivitele még mindig nagy nehézségekbe ütközött.

Testvére u. i. és sógora a fösvénység szellemétől vezérlett számitással meg akarták őt fosztani vagyonától, illetőleg bő alamizsnálkodásai miatt a tékozlás jogczimén vagyoni zárt (sequestrum) kértek ellene. A caëni törvényszék el is itélte az özvegyet, hanem ő jóllehet kevés reményt táplálhatott ügyének kedvező kimenetele iránt, sz. József pártfogásába helyzett erős bizalommal a normandiai törvényszékhez fellebbezett. És sz. József csakugyan győzelmet szerzett már-már kétessé vált ügyének.

A per folyama alatt Párisba tette át lakását és amint megérkezett, páli sz. Vincze és P. de Goudreu, az oratoriánusok főnökéhez fordult tanácsért. Mindketten azon nézetben voltak, hogy Isten hivja őt Kanadába. Irt M. Bernièresnek is, jönne Párisba, hogy vele találkozhassék.

Párisi tartózkodása sok kellemetlenséggel volt összekapcsolva. Tudván, hogy el akarják őt rokonai záratni, álnevet vett fel és de la Croix urnőnek hivatta magát. Álruhába öltözve járt Páris utczáin, nehogy felismerje valaki. Mikor aztán Bernières megérkezett, ennek társaságában jelent meg nyilvánosan ugy, hogy már — főleg, miután butorait is elhozatta Alençonból — hinni kezdették a házasság létrejöttét és ennélfogva nem is nyugtalanitották őt.

Eközben, mint alább részletesebben is látni fogjuk, viszonyba lépett Maria ab Incarnatione toursi orsolyita apáczával, a ki a quebeki kolostor alapitónőjének tekinthető és minden készület megtörtént a nagy utra. Azonban ujabb nehézségek merültek fel. Egy hajadon u. i., kivel a jámbor özvegy együtt növekedett, kit testvére gyanánt tekintett, ki előtt nem volt lelkének semmi titka és a ki igéretet is tett neki, hogy őt soha el nem hagyja, nem volt képes elhatározni magát a nagy vállalatra és félvén különösen a tengeri ut veszélyeitől, hazatért Alençonba. E veszteséget pótolta ugyan Isten Barre k. a. személyében, ki készségesen csatlakozott hozzá, de Bernières, kinek mindenről gondoskodnia kellett volna, sulyosan megbetegedett és egy párisi orsolya-szüz, ki szintén megigérte volt csatlakozását, váratlanul visszalépett szándékától, mivel a párisi érsek, előbb már megadott engedélyét visszavonta.

Bátoritólag hatott azonban Peltrie úrnőre azon meleg érdeklődés, melyet vállalata iránt ausztriai Anna királyné tanusitott. A királyné értesülvén terveiről, kegyelmes kihallgatáson fogadta őt, csodálkozásának adott kifejezést a nagylelkü önfeláldozás felett, a melynél fogva képes volt, egyedül azért, hogy Jézust követhesse, lemondani oly nagy világi előnyökről, a minők másokat egészen a földhöz bilincselnének. Jámbor kiváncsisággal, gyengéd érdeklődéssel kérdezősködött minden iránt, a mi a szent vállalatra vonatkozott, szerette volna ismerni annak minden egyes részletét.

Az elutazás, a tengeren való átkelés, a kikötés Kanada partjain és a megtelepülés részletesebb ecsetelése igen hosz-

szúra nyúlhatnék. Beszéljünk tehát inkább Peltrie úrnő erényeiről s a missiók alatti magaviseletéről.

Buzgalma a barbárok megtéritése érdekében nem ismert határt és még a lehetetlenség megkisérlésére is rábirta őt. Át akart hatolni a rengeteg erdőkön, a legmagasabb hegyeken, a legnagyobb tavakon, csakhogy megismertesse e népeket az üdvösség tanaival. Ez volt egyetlen vágya. Ez ösztönözte őt az apostolságra s vitte a sz. Orsolya társulatába, mely a családok üdvét a gyermekek jó keresztény nevelése által ügyekezett elérni. Sokkal alázatosabb levén, hogysem apáczává lenni bátorkodott volna, legalább kötelességeiket akarta teljesiteni és kivált azokat, melyek kevésbbé kellemesek és vonzók. Igy vállalta el a harangozó tisztségét és azt egészen haláláig oly hűséggel teljesitette, hogy a kolostori rend sohasem volt nagyobb pontossággal megtartva, mint midőn ő volt annak külső eszközlője és ellenőre. Továbbá 18 éven át a fehérnemüek gondozásását vezette és azt buzgóan, figyelemmel és jósággal teljesitette, illedelmesen mentegetvén magát, hogy többre nem képes. A szegényekben Jézus Krisztusnak szegénységét tisztelvén, szerette, felkereste, ruházta és vigasztalta őket. Ő maga csak régi ruhanemüeket használt, a melyeket már nem akart másoknak adni. És midőn figyelmeztették, hogy ez hozzá és rangjához nem méltó és jobban tenné, ha az ilyenféle ruhákat a szegényeknek adná, azt felelte: «Ha tehetném, mindig a legujabbat adnám nekik.» Bizonynyal az lebegett előtte, hogy Krisztusnak adja, amit a szegénynek ad; nem akarta az itéletkor hallani, hogy mint Heródes, Krisztust kopott ruhába öltöztette s igy nem jutalmat, hanem büntetést érdemel.

Valóban olyan lelkület ez, melyet az egyház sugalmaz gyermekeinek és a melyhez képest a szabadgondolkozók emberbaráti szeretete ugy forrásában, mint jelenségeiben kell, hogy meddőnek, silánynak tünjék fel mindenki előtt! Avagy nem megragadó tény-e az, hogy egy gazdag, tekintélyes, testi és szellemi tulajdonokkal bőven megáldott oly hölgy, kinek sorsa a világban joggal irigyelhető leendett —

a legalacsonyabb foglalkozást keresi és szabadságát arra használja, hogy magának az utolsó helyet válaszsza a kórusban, az étteremben, a kápolnában és a társulat minden összejövetelében! Szerénysége nem viselte el, hogy őt alapitónőnek tekintsék. «Jaj, mondá ő ilyenkor, én szegény nyomorult bünös vagyok, ki az Istent megbántottam.» Méltóságteljes magatartása alázatossá változott; tekintete, járása, cselekvése, munkálkodása, hallgatása, társalgása benső áhitatáról és folytonos magába szállásából eredő lelki edzettségéről tanuskodtak. Méltán elmondhatta volna magáról sz. Pál e szavait: «Mi az Isten előtt Krisztusnak jó illata vagyunk.»[1] Nem is beszélt róla senki máskép, mint olyanról, ki magát egészen megsemmisiti. Egyszer év elején a kis benlakó növendékek hozzájárultak kérvén, hogy áldja meg őket. «Szegény gyermekek — mondá nekik — kihez fordultok? A világon a legrosszabb teremtmény én vagyok.»

Izmos test is alig birta volna elviselni azon vezekléseket, melyeknek ő magát alávetette. Hajthatatlanul visszautasitott minden enyhitő szert, melyet gyengéd szervezete miatt neki szükségesnek itéltek. Sőt ha tudomást vett valakinek lelki szükségéről, megkettőztette annak javára önsanyargatásait, vezekléseit, imáit. Szive elválaszthatatlanul össze volt kapcsolva az Oltáriszentséggel. Ha alázatosságával megfért volna az, hogy eltérjen a közös házi rendtől, mindennap járult volna a legméltóságosabb Oltáriszentséghez. Hogy magát ezért kárpótolja, amennyire lehetett, mindennap gondoskodott a kolostor számára sz. miséről, amelyen mindig angyalhoz méltó tisztelettel volt jelen.

1671. nov. 12-én sulyosan megbetegedett. Sohasem volt azonban alázatosabb, soha nyájasabb, béketürőbb, önfeláldozóbb, engedelmesebb, Istennel egyesültebb, szent akaratán jobban megnyugvó, mint ezen betegség alatt.

Negyedik napon végrendeletet készitett. Mindig nagy előszeretettel viseltetett a szegénység iránt és szegényen élt is. Vagyonát csak azért tartotta meg, hogy azt a hitterjesztés czéljaira fordithassa. Mihelyt azonban megalapitotta

[1] II. Korinth. II. 15.

művét, megvált mindenétől és szobájában is csak azon tárgyakat türte meg, a melyekre mulhatlanul szüksége volt.

Megtudván orvosaitól, hogy felépülése iránt már csak igen kevés reményt táplálhatni, nagy gonddal készült a végső pillanatokra, kérte környezetét, hogy ezentul már csak az örökkévalókról beszéljenek előtte. Midőn kérdezték: retteg-e némileg a haláltól? azt felelé: «Halálom órája kedvesebb előttem, mint életemnek összes évei.»

Elérkezvén végső perczei, nagy örömre gerjedt afölött, hogy éppen szerdai nap volt. «Áldott legyen az Isten! mondá. Mily szerencsés vagyok, hogy ma, sz. Józsefnek szentelt napon halhatok meg.» A végső szentségeket a legnagyobb nyugodtsággal, a legpéldásabb áhitattal vette fel és érzékeny bucsút vevén a nővérektől, kiknek nagy szeretetét, gondozását többszörösen megköszönte és elmondotta, hogy mióta Krisztust követve lemondott a világról, körükben már százszoros jutalmat talált elhatározásáért, imádkozva, csendesen elszenderült betegsége 7-ik napján, esti 8 órakor, élte 68-ik, kanadai tartózkodásának 32-ik évében. Halála napján mindegyre azt kérdezte: «Vajjon számkivetése véget ér-e már? Itt van-e már a végső pillanat?» és esdve kérte a nővéreket, hoznák szüntelen eszébe a 121. Zsolt. 1. versének eme szavait: «*Vigadok, mikor azt mondják nekem, az Ur házába megyünk.*»

Peltrie úrnő a kápolna kórusa alá temettetett. Szándéka ellenére ólomkoporsóba helyezték a nővérek, azt hivén, hogy meg kell azt tisztelniök, ki jótevőjük, példaképük, anyjuk volt! Szive kivétetett testéből és a Jézus-társaságiaknak küldetett, kiknek azt — hálás elismerésének jeléül az Orsolya-szüzeknek tett nagy szolgálataikért — már több év előtt megigérte volt. Meghagyta azt is, hogy csak egyszerü gyalulatlan fadobozba tegyék a szivet s a Jézus-társaságiak templomának oltárlépcsője alá helyezzék — földdel és oltatlan mészszel behányva hogy ott porladjon el az isteni Fölség zsámolyánál.[1]

[1] Eszünkbe jut itt M. *Mária Margit* kármelita apáczának, az oirschotti konvent (Hollandi Brabandban) alapitónőjének életéből (XVII. század első

Később ezen ereklye visszakerült a quebecki székházba s a Megtestesülésről nevezett Máriáéval egyesittetett, akinek életét és Peltrie urnővel együtt viselt dolgait a következőkben adjuk.

2. A Megtestesülésről nevezett Mária.

(Maria ab Incarnatione.)

«Bármily szempontból tekintsük is ezen nőt, mindig olyannak tünik fel előttünk, mint a minőnek az «erős asszonyt» bölcs Salamon festi — mondja az 1673-ból származó évkönyv. Erényei oly kitünőek valának, hogy a közönségeseket messze felülhaladták. Alacsony sorsból származott. Családja sem eredetére, sem őseire, sem vagyonára nézve nem számitható a magas, nagyhirü családok közé. Egyedül Istennek irgalmas szeretete magasztalta fel Máriát.»

Egész lénye eszményies. Eszményies önfeláldozásának őszintesége és nagysága. Eszményies áhitatának bensősége és mélysége. Nem csoda, ha tisztelettel emliti nevét úgy Európa, mint Amerika. Azon kevesek egyike ő, kiket az Ég példányképekül állit az emberiség elé.

Azon mennyei sugallatok és kijelentések, melyekben Isten részesitette, első sorban ugyan csak saját személyének tökélyesülésére vonatkoztak, de később oly alakban léptek

felében) a következő csodálatos esemény. Nagy szeretettel levén eltelve az Oltáriszentség iránt, arra kérte Istent, hogy teste halála után oly anyaggá változzék, mely fölemészthető legyen az Oltáriszentség előtt. Kérése meghallgattatott. Halála után az egész test minden izében először viz és vér anyaggá s ennek erjedése után olajos folyadékká változott. Kezdetben egészen fehér, azután borostyánkő-sárgás lőn s szerteszét kellemes illatot árasztott. Ezen csodálatos olaj valóban a sanctuarium lámpájában égett el, annak kimutatására, hogy az a lángoló szövétnek, melyet Isten keze ápolt Margit szivében, holta után sem aludt ki és hogy a mi felemészté életét, ugyanaz felemészti testét is a tabernakulum előtt. Ilyen olaj máskor betegséget is gyógyitott, mint pl. ezt a sz. István koporsójában talált folyadékról, a «szent Walburga olajról» tudjuk. Hat hét alatt több mint száz korsóval gyüjtöttek belőle. Még ma is van néhány korsóval. V. ö. Vie de la Mère Marguerite des Anges Douniol 1870. Paris. 368. lap.

a nyilvánosság elé is, hogy félreismerhetlen lön, miszerint nagy dolgok végrehajtására van hivatva és kiválasztva. Azon ritka lelkek közé tartozott, a kiknek élete felkelti az egész emberiség figyelmét és indokul szolgál a Gondviselés dicsőitésére.

Az isteni Gondviselés különös intézkedésének és befolyásának jelei kezdettől fogva észlelhetők voltak Máriánál. Midőn azonban egy szerzetes testület főnöknője, sőt Amerikában rendjének alapitónője lön, ugy látszott, mintha megmegszünnének a csodák, a melyek eddigelé mutatkoztak életében. Élete ezentúl alig különbözött másban társnőiétől, mint abban, hogy kötelmeinek teljesitésében hasonlithatlanul hűebb és buzgóbb, az erények rögös ösvényén kitartóbb és hősiesebb volt. Bámulatos lemondása és önmegtagadása nem ismert semmiféle földi bajt, viszontagságot, vagy akadályt és annyira megtisztitotta az emberi gyöngeségektől, hogy egészen a szellemi világban látszott folytatni napjait.

Született Toursban 1599. október 18-án, szegény, de az erényes élet és ősi keresztény erkölcsök gyakorlatában buzgólkodó, ájtatos szülőktől. Atyja, Guyart Florián selyemkereskedő, kitünt ritka bölcsesége, egyenes jelleme és jósága által. Ősét XI. Lajos, mint kalauzt küldötte Rómába, Kalábria jeles remetéjével, páli Ferenczczel. Szüleinek fő gondját képezte, hogy igaz keresztény elveket csöpögtessenek gyermekeik fogékony sziveibe. Mária korán ügyekezett elsajátitani minden jót. Szórakozását egyedül az egyház szertartásainak utánzása, kedvencz foglalkozását a szegények- és betegek sorsának enyhitése képezte. Nem volt még 7 éves, midőn egy izben álmában az eget látta megnyilni s a Megváltót hozzá leszállani. Az Ur nyájasan szólitá őt és kérdezé: «Akarsz-e az enyém lenni?» «Igen» — válaszolá örömittasan a leányka — és sohasem feledkezett meg sem a látományról, sem az igéretről, melyet álmában tett.[1]

[1] A Megtestesülésről nevezett tiszteletreméltó Mária életét legelőször fia, Don Márton Kolos irta meg azon jegyzetek nyomán, a melyeket anyjának gyóntatója hagyott hátra. Később megirta P. de Charlevoix Jézustársasági atya, kinek müvét ujra közzétette Casgrain abbé 1865. Quebeckben és M.

Ifjuságát az áhitat, erény és jó cselekedetek gyakorlatában töltötte és annyira megkedvelte azokat, hogy 15 éves korában arra kérte anyját, engedné meg, hogy zárdába lépjen. Anyja nem ellenkezett; sőt némi megelégedéssel vette leánya szándékát, mert remélte, hogy a toursi benediktinák (benedekrendi apáczák) kolostorába megy, hol az ő nagynénje apátnő volt. Két év mult el eközben anélkül, hogy a dolog ujra szóba hozatott volna. A fiatal leány egyenes beleegyezésre várt. Anyja viszont a hallgatást arra magyarázta, hogy leányának egykori nyilatkozata csak mulékony felbuzdulás volt. Nem is törődött tovább a dologgal, hanem inkább arról gondolkozott, hogy leánya számára méltó élettársat szerezzen. Mária az isteni tekintély képviselőit szemlélvén szülőiben, akaratukat isteni rendelésnek vette s férjhez ment — M. Mártonhoz, ki selyemkereskedést folytatott és számos munkást foglalkoztatott. Mária valódi anyja volt munkásainak és oly gondot forditott minden nemü, de főleg lelki ügyeikre, hogy ezek csakhamar belátták, miszerint egy magasabb lény házában tartózkodnak. Két évet töltött a házasságban, midőn férjét a halál elragadta oldala mellől.

Mint özvegy és egy fiunak anyja nem gondolt egyébre, mint hogy magát egészen Istennek szentelje. Elhatározásában megerősitette őt azon látomány, melyben 1620-ban márcz. 24. részesült. Reggeli imáját végezvén, midőn szokásos felajánlását mondaná, e szavaknál: «Benned bizom Uram és nem csalatkozom,» a legbensőbb megalázódással gondolt tökéletlenségeire és hibáira. De ugyanazon perczben ugy érezte, mintha az Üdvözitő vérében fürödnék. Ez érzet oly mély benyomást gyakorolt rá, hogy egész lényében megrendülve talán életét veszíti, ha Isten különös kegyelme fenn nem tartja őt.

(Folyt köv.)

Rischandeau abbé, a bloisi orsolyiták lelkésze 1873-ban. Sokat tartalmaz róla a quebecki orsolyiták 1863-ban kiadott évkönyve. V. ö. Kath. Missionen 1883. évf.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Das blutige Vergissmeinnicht oder der hl. Kreuzweg des Herrn. Von P. Franz Hattler. S. J. Zweite Auflage. Mit Bildern, entworfen nach den Geschichten der ehrw. Kath. Emmerich. Innsbruck. Felician Rauch.

Gyönyörü könyvről szól e kurta ismertetés, P. Hattler érzelemdús, gyengéd, népies modora legszebb nyilvánulásáról. Őszintén mondhatom, hogy keresztuti ajtatosság ily földolgozásban nem került még szemeim elé. Az a csin, az a finom nyelvérzék, mely az embert mondatról mondatra gyönyörködteti, — az a teli szivből sugárzó mély részvét és szeretet, mely az előadást a szivrehatás mesteri eszközévé tökéletesiti s a mellett mindenütt az az értelmi és irodalmi szolidság, mely merően az Isten dicsőségét nézi s a vásári munkától irtózik, e müben a mintaszerü asketikus iránynak sikerült példányát létesitették.

Két részből áll. Az egyik P. Hattler keresztuti ajtatossága, a másik a hirneves, ősrégi Suso Henrik elmélkedései az Úr szenvedéseiről.

A keresztuti ájtatosság, minden stációra rövid ismertetését adja az ott lefolyt történetnek, azután megfelelő imát és végül hosszabb előadást, egyes a sz. történetből kivett mozzanatról, erényről, igazságról, ilyen v. hasonló czimek alatt: «Die Schule der Liebe,» «Die Schule heilsamer Trauer,» «Die Schule des Trostes.» Ez utóbbi részek miatt ajánlom ezt a keresztuti ájtatosságot; ezekben fejti ki az irály föntemlitett szépségeit, a tárgy bőségét, az alkalmazások és szivhezszólások müvészi füzéreit, a legszebb, valóigaz példák keretében.

Az a sok lim-lom, mely a hitszónoklati magyar irodalmat boritja, ezen dolgozatokról vehetne példát. A lelkészek e dolgozatokat esetleg több nagyböjtön át használhatják; azért mindenkinek bátran ajánlhatom.

Suso müve fölöslegessé tesz minden dicséretet; a ki csak valamit olvasott müveiből, azt elragadta a gyengéd érzelem árja a «göttliche Minne» felé.

A könyv második kiadást ért. Csak nagy elterjedtsége értetheti meg velünk olcsó árát. A 333 lappal s 16 tiszta, müvészi illustrációval biró könyvnek ára füzve 60 kr., vászonba kötve vörös metszéssel 90 kr.

Dr. Pethő.

S. Thomae Aquinatis Doctoris Angelici Opera Omnia jussu impensisque Leonis XIII. P. M. edita. Tomus III. et IV. Ex Typographia Polyglotta S. C. De Prop. Fide.

(Folytatás.)

Kegyeletes cselekedet vala a régiek iránt, de egyszersmind tanulságos korunk természettudósaira nézve, hogy a kiadók előszavuk egyik fejezetében: de physica et astronomica doctrina antiquorum méltatják a régiek csillagászati s természettudományi tanait azon czélból: *ut aequiori animo simus erga antiquos, qui de his rebus tractaverunt.*[1]

A mi tüzetesen a csillagászatot illeti, a jelen Kommentárból vett idézetekkel figyelmeztetik a kiadók az olvasót: *először*, hogy a régiek nemcsak ismerték a nehézséget, amely az égi testek természetének vizsgálásával, mozgásaik törvényeinek meghatározásával jár, hanem egyszersmind nyiltan bevallják eszközeik elégtelenségét az égi testek megvizsgálására. *Másodszor*, hogy a régiek nem ragaszkodtak csillagászati elméleteikhez, mint teljesen bebizonyitott s begyözött tételekhez, hanem hypothesiseknek tartották azokat, melyekkel, ugy a hogy, megmagyarázni törekedtek azt, ami az érzékek elé tünt az égi testekről s mozgásaikról, sőt elismerték, hogy az idő haladtával, az égi phoenomenek magyarázatának ujabb s biztosabb módja leend feltalálható. Szabad legyen a kiadók e megjegyzéseihez füznöm

[1] Praef. X.

P. Hummelauer talpra esett figyelmeztetését: «Ne feledjük, hogy Kopernikus eleinte *csak hypothesissel* lepte meg a világot s ez addig *thesissé* nem lehetett s a régi ellenhypothesist le nem szorithatta, mig a teleskopnak 1606-ban történt feltaláltatásával azon helyzetbe nem jutott, hogy magától a csillagos égtől tudhatta meg igazságának bizonyitékait.»[1]

Figyelmeztetnek a kiadók továbbá a haszonra is, melyet Aristoteles szóban levő müve s szent Tamásnak ahoz irt commentárja nyujt még korunkban is; ugyanis nagy segitségére vannak annak, aki a csillagászat történetét tulajdon forrásaiból akarja tanulmányozni; továbbá feltünteti e mü s commentárja mindazt, amit a régiek gyarló eszközeik mellett is helyesen észleltek, megállapitottak s áthagyományoztak az utókornak, a mely ezen az alapon, alkalmasabb eszközeivel a csillagászatot ama tökélyre vitte, melylyel méltán dicsekszik korunk.

Részünkről e Kommentárnak még egy hasznát emlitjük fel; s ez abban áll, hogy e Kommentárban sz. Tamás bőven magyarázza a korbeli csillagászat tételeit, a melyekre más müveiben — megfelelő módon hittaniakban is — vagy ellenvetéseknél, vagy magyarázatnál, vagy érvelésnél csak röviden mint ismertekre utal. Vajmi nagy hasznára van tehát e Kommentár a kutatónak, az angyali tudor más müveinek tanulmányozásánál.

A mit a kiadók a régiek csillagászati tanairól mondanak, ugyanazt joggal óhajtják értetni az ugynevezett physicai földrajz s meteorologiáról is; és igen helyesen hivatkoznak az Aeterni Patris encyclicára, melyben a Szentséges atya védelmezi a Schola bölcsészetét amaz igazságtalan szemrehányás ellen, mintha az a természettudományok haladásának utját állná s többi között hivatkozik a tényre, hogy a jelenkor nem egy kitünő természettudósának nyilt tanusága szerint, az ujabb természettudományi kutatások biztos ered-

[1] Stimmen aus Maria-Laach XVIII. 416. — Die deutsche Vorzeit und die Naturwissenschaft.

ményei s a Schola bölcseleti principiumai között valódi ellentét nincs.

A régiek e nemes védelme után a kiadók külső, belső érvekkel alaposan győzik be, hogy a tárgyalt commentár szerzője szent Tamás, de a tudomány nagy kárára azt be nem fejezhette, ugy, hogy a Commentár csak a III. könyv 8-ik lectiójáig az Angyali tudor müve. Aristoteles szövegének többi részeihez, hogy teljes legyen a Commentár, Petrus de Alvernia magyarázatát szokták csatolni. Mi e helyen el nem hallgathatjuk sajnálkozásunkat, hogy a kiadók Petrus de Alvernia supplementumát nem közölték, daczára annak, hogy sz. Tamás egyéb befejezetlen Commentárainál, a más szerzőktől eredő kiegészitéseket külön függelékben szokták az angyali tudor eredeti müvéhez illeszteni, miként a jelen kötetben is ez eljárást szemléljük Sz. Tamás a «De Generatione et corruptione» s «Meteorologicorum» müvekhez irt befejezetlen Commentárok kiadásánál. Sajnáljuk ezt, mert ha rendes eljárásukat követik vala a kiadók, a «de Coelo et Mundo» mü egész szövegét birnók e kötetben s legalább valami segitséget a szöveg értelmezéséhez, Petrus de Alvernia Commentárában.

A mi a kiadók itészeti eljárását illeti a Commentár szövegének tisztázásában, megállapitásában, rendezésében, bámulat fog el, midőn eljárásuk részleteit az előszóban olvassuk. Mennyi szakértelemre, mennyi ügybuzgóságra vala szükség azon eredmény elérésére, melyet fáradozásuk létre hozott! Valóban a ki látja ez eredményt s tudja, hogy Sz. Tamás e Commentárának szövege az eddigi kiadásokban, még a Piana-ban is, számos helyen a megismerhetlenségig s a megérthetlenségig el volt rontva, annak azon meggyőződésre kell jutnia, hogy a Szentséges Atyának fent idézett dicséretét a kiadók kiváló mérvben érdemlették meg. Tizenegy a XIII. XIV. XV. századból eredő Codexet kutattak át s hasonlitottak össze egymással s az editio Piana-val s követve a hermeneutica szabályait, számolva a leirók sokrendü gyarlóságaival, helyreállitották a szöveget.

Tán érdekli az olvasót, ha egy példát hozunk fel a

kiadók szakavatott eljárásának megvilágitására. Az I. könyv negyedik lectiójának a kiadók által helyreállitott egyik szövegrésze igy hangzik: Probatur autem, quod circulus idest linea circularis (sit prior linea recta, quia perfectum naturaliter est prius imperfecto, circulus autem sive linea circularis) est perfecta. A Piana editio s egyes codexek elhagyják az általunk zárjelbe tett szavakat, s náluk e szövegrész hiányosan igy szól: Probatur autem quod circulus idest linea circularis, est perfecta. E példa mutatja, mily hiányos, majd érthetetlen e szöveg a kiadók javitása nélkül, s hogy eredt e hiány? Könnyen magyarázható. A Piana Codexeinek leirói, lapsu oculi, az első «linea circularis» kifejezéstől átszöktek a második ily kifejezéshez, s irták tovább a szavakat «est perfecta. Hány ily hiányt kellett a kiadóknak pótolniok, eltekintve másnemü hibák javitásától!

2. *Szent Tamás Commentára*, melyet Aristotelesnek «*de generatione et corruptione*» czimü müvéhez irt.

Már midőn Aristoteles természetbölcseleti müveinek összefüggéséről szóltunk, értettük sz. Tamás magyarázatából, hogy a «de gener. et corrupt.» czimü munka tárgyal *de motu ad formam et primis mobilibus, scilicet elementis, quantum ad transmutationes eorum in communi.*

Az előző müben a Stagirita tárgyalt az anyagi universumról egyáltalán, az égi testekről, a földről s az elemekről, a mennyiben ez utóbbiak az anyagi mindenség részei s *helyi mozgással mozognak.* A jelen müben szól az elemekről, amennyiben a nemzés és romlásnak (generatio et corruptio) vannak alávetve; s összetett testekké lesznek változataikban. E tárgyalásnál természetesen mindenek előtt a generatio és corruptio fogalmait kellett meghatározni; de meg kellett állapitani azon mozgások fogalmait is, melyeket a generatio s corruptio vagy feltételez létesülésében, vagy a melyek azt követik. E mozgások — a már tárgyalt helyi mozgástól eltekintve, az *alteratio* és az *augmentum.* Mind e mozgások külön meghatározott feladatuk szerint mozgások a formához *motus ad formam*, azaz hogy az elemek uj lényegi formát (formam substantialem) nyerjenek s más tes-

tekké legyenek vagy pedig esedékes (formam accidentalem) nyerjenek s vele uj tulajdonságokat minőségre vagy nagyságra nézve per alterationem vel augmentum.

E fogalmak tisztázása után tüzetesen fejtegeti Aristoteles az elemek nemzését s romlását. De halljuk az «Expositor»-t, aki e müvet is ritka világosság s alapossággal magyarázta az ahhoz irt Commentárban.

Post considerationem — ugymond[1] — motuum et mobilium in communi, quae fuit tradita in libro Physicorum primo oportuit quod tractaretur de corporibus secundum quod *moventur motu locali*, in libro *de Coelo*; quae est prima pars scientiae naturalis. Restat igitur consideratio de motibus aliis consequentibus, qui non sunt communes omnibus, sed inveniuntur in solis inferioribus.[2] Inter quos principatum obtinet generatio et corruptio. Alteratio enim ordinatur ad generationem sicut ad finem qui est perfectior naturaliter his, quae sunt ad finem. Augmentum etiam consequenter se habet ad generationem, nam augmentum non fit sine quadam particulari generatione, qua scilicet nutrimentum convertitur in nutritum; sicut Philosophus dicit in *II. de Anima*, quod cibus *nutrit* inquantum est *potentiâ caro*, *augmentat* autem inquantum est *potentiâ quanta caro*. Et ideo necesse est, quia hi motus quodammodo consequenter se habent ad generationem, quod simul de his et de generatione et corruptione tractetur.

Hogy miért alkalmazza Aristoteles a most részletezett fogalmakat mindenekelőtt az elemekre, annak okát abban látja Sz. Tamás, mert az elemek az első okelvek (prima principia) a nemzés és romlásnak alávetett testek nemében, in genere generabilium et corruptibilium, az elemek alapján történik minden jelzett mozgás — generatio, corruptio, alteratio — minden más testben, elementa, quae sunt causa

[1] Prooem. n. 1.

[2] Azaz a földi testekben, mert az égi testről azt tanitja Aristoteles, non est subiectum generationi et corruptioni, augmento et diminutioni, alterationi. De Coel. I. lect. 6. 7.

generationis et corruptionis et alterationis in omnibus aliis corporibus.[1]

Emlitenünk sem kell, hogy sz. Tamás Aristoteles nyomán az elemek alatt érti a földet, tüzet, vizet, levegőt. Azt sem kell emlitenünk, hogy ez elemeknek is legelső alkotó elemei az anyag s az alak, materia et forma, melyekről sz. Tamás bőven tárgyalt már Aristoteles «Physicorum» czimü müvéhez irt commentárjában. E rövid ismertetés után lássuk ismét a kiadók eljárását a most ismertetett mü és Commentár kiadásában.

Az előszóban világosan, kimeritően ismertetvén, Aristoteles müvének tartalmát, egy kérdést vetnek fel, melynek fejtegetésével eddig más nem foglalkozott, s melynek alapos megfejtésével kiváló érdemet szereztek maguknak a tudós kiadók. A kérdés az, irt-e sz. Tamás Aristoteles most ismertett *egész* müvéhez Commentárt, vagy annak csak egy részéhez. Eddig a tudós világ abban a nézetben volt, hogy a Sz. Tamás neve alatt ismert Commentár teljesen az Angyali tudor müve.

Csak az egy Soldati Tamás, dömésatya sorolja a Commentárt sz. Tamás befejezetlen müvei közé, egy kéziratban, melyben e század elején sz. Tamás müveinek, s e müvek Vaticani codexeinek lajstromát állitá össze. A kiadók magukévá teszik Soldati nézetét s kimeritő, legalaposabb érveléssel begyőzik, hogy a sz. Tamásnak tulajdonitott Commentárból csak az I. könyvhez irt 17 lectio az angyali tudor müve, a többi 8 lectio s a II. könyvet magyarázó 12 lectio más kéznek adaléka; a kiadók kutatása kiderité, hogy ezen apocryph rész — nemcsak hosszu tárgyalásokat tartalmaz nagy Albert Commentárjából, hanem, ugy látszik, majd az egész nem más, mint nagy Albert commentárából összeszedett compilatio. Állitásuk begyőzésére a kiadók nagy Albert Commentárából, s a most emlitett apocryph részből összeállitanak néhány helyet, hogy az olvasó maga eszközölje az összehasonlitást. Mindezek folytán e kiadók az apocryph részt külön Appendixbe helyezték el.

[1] Prooem. 2.

Joggal állitják a kiadók mennyire sajnálandó, hogy sz. Tamás e Commentárt be nem fcjezhette; mert eltekintve attól, hogy tisztán bölcseleti tárgyakról értekezik Aristoteles e müve, abban sok oly kérdést fejteget, melyek felett korunkban is élénk vita folyt és foly a bölcsészek között, mint például de generatione substantiali, de principiis essentialibus corporum, de elementorum mixtione. Izlelésül s kedvszerzésül sz. Tamás e Commentárából összeállitják az angyali tudor fejtegetéseit de generatione substantiali, annak fogalmáról s különbségéről az alteratiotól. A jelen kiadásnál egy XIII. századi s egy XIII. vagy XIV. századi s egy párisi XV. század codexet vizsgáltak át, s az 1488-iki párisi, az 1498-iki velenczei, s néhány későbbi kiadást hasonlitották össze.

A Piana editio javitásánál legtöbb szolgálatot tett nekik az Oxfordi XIII. századi Codex. — Mennyi itészeti képzettségre, mennyi fáradságra volt szükség a szöveg megállapitására, mondanunk sem kell.

3. *Szent Tamás Commentára*, melyet Aristotelesnek „*Meteorologicorum*“ czimü müvéhez irt. Az angyali tudor már jelezte hogy a «Meteorologicorum» czimü müben Aristoteles tárgyal, de primis mobilibus, scilicet elementis quantum ad *speciales eorum transmutationes.*»[1] Részletesebben szól a sz. Tudor e mü tartalmáról Commentárának előszavában, magyarázva Aristoteles bevezető szavait. Miután ismételte a Stagiritával a Physicorum, De Coelo, s de Generatione et Corruptione czimü müvek tartalmát, igy folytatja[2]: Dicit ergo — Aristoteles — quod reliqua pars *hujus methodi, idest scientiae naturalis*, quam prae manibus habemus, restat adhuc consideranda, quam omnes priores philosophi vocabant *Meteorologiam, a meteoron*, quod est *excelsum vel elevatum* et *logos*, quod est *sermo vel ratio*, considerantur enim in hac doctrina ea, quae in excelsis generantur, sicut stellae cadentes, stellae cometae, pluviae, nives et alia hüiusmodi. Quamvis et alia quaedam conside-

[1] Phys. i. h.

[2] Meteor. I. lect. 1.

rantur, quae fiunt in imo, sicut fulmina, terraemotus, et alia huiusmodi, sed quia ea, quae fiunt in alto, sunt mirabiliora et magis considerata, ideo ab eis tota doctrina nomen accepit.

A kiadók Aristoteles e müvének bő ismertetése után, röviden érintik némelyek állitását, hogy e mü nem a Stagiritáé, s nem levén feladatuk e kérdéssel bővebben foglalkozni, miután alapos érvek a mü authenticitása ellen fel ugy sem hozatnak, elégnek tartják a mü eredetiségének védelmezésére idézni Philoponus érvelését, s Ideler Lajosnak Aristoteles e müvéhez irt s 1834. Lipcsében kiadott commentárára utalni.

Avval a tudósok között vita tárgyát képező kérdéssel sem foglalkoznak tüzetesen, valljon a Meteorologicorum 4-ik könyv e mühez való-e vagy a de Generatione et Corruptione czimühez tartozó-e? E kérdésre nézve is utalják az olvasót Idelerhez s Rose Balázs müvére «de Aristotelis librorum ordine et auctoritate commentatio. Berolini 1854.» Behatón, bőven foglalkoznak inkább a kérdéssel sz. Tamás szerzője-e az egész Commentárnak, melyet a Piana editio Aristoteles müvéhez csatolt, s alaposan begyőzik, 1-ör hogy a régiek tanusága szerint sz. Tamás a »Meteorologicorum» czimünek csak két első könyvéhez irt Commentárt; 2-or, hogy e Commentár csak az I. s II. könyvhez füzött 17 lectio-ból áll, miként azokat a Piana editio tartalmazza; 3-or a többi lectio a II. könyvhez, s a III. s IV. könyvhez csatolt Commentár compilatio, és pedig a II. és III. könyvhez kapcsolt compilatio majdnem egészen Petrus de Alvernia Commentárjából vétetett. A IV. könyvhez csatolt részt illetőleg pedig sok olyan hely van Petrus de Alvernia jelzett Commentárában, Nagy Albert Commentárában s egy Vaticani codex marginalis jegyzeteiben, melyekkel az emlitett apocryph rész többé-kevésbé egyezik. — Az emlitett apocriph részeket is, mint külön Appendixet vették fel a kötetbe a kiadók.

Sz. Tamás szövegének megállapitásánál a kiadók egy Vaticani Codexet a XIII. vagy XIV. századból, egy Oxfordit

a XIII. századból, a Piana s az 1537-iki használták s idézik. Emlitettük, hogy a kiadók a «de Generatione et Corruptione» s a «Meteorologicorum» czimü müvekre vonatkozó apocryph Commentárokat mint külön függeléket helyezték el Sz. Tamás müvei után a III. kötetben, melyet ismertetünk. E Supplementumok szövegének tisztázására nem forditottak valami nagyobb gondot, ámbár volna ott is sok korrigálni való: meghagyták a Piana-ban kinyomott szöveget, csak ott javitották, a hol egészen értelmetlen vala a szöveg, s a javitást a forrásokból s a contextusból könnyen eszközölhették. Hogy a kiadók e supplementumok szövegére nem annyi gondot forditottak mint Szent Tamás eredeti munkájára, azt nekik senki sem fogja rosz néven venni; e helyett inkább maguktól a kiadóktól vagy szerzettársaiktól kérünk teljesebb, tökélyesebb folytatást Szent Tamás Commentáraihoz.

(Vége köv.)

A Protestantizmus és következményei. Komoly intő szó minden hivő protestánshoz. Irta Steinhauser Anselm. Prága. Szerző engedélyével németből magyaritotta és egyházmegyei engedélylyel kiadta Nagy János. Pécs-egyházmegyei áldozár (Ráczpetrén). Ára 1 frt 20 kr. Pécsett 1889.

Mi e könyv czélja? Amint szerző előszóban mondja, az: hogy sikerüljön neki, egyik vagy másik hivő lelket, mely még az egyházon kivül van, ennek valódiságáról s isteni alapittatásáról meggyőzni és őt ezen egyháznak visszanyerni.

Ezt hogy elérje, földeriti a máshitüek előtt a protestantismus ellenmondó negativ elveit, valamint következményeit is; másrészt pedig kimutatja, hogy melyik azon intézmény, mely egyedül dicsekszik szilárd fönmaradással; hogy melyiknek van életereje, amely egyedül képes az emberi törekvéseket maradandó haszonra forditani; hogy melyik hoz boldogságot s áldást a népekre: és hogy mikép függ leginkább az ezen igazsághoz és az egyház közösségé-

hez való visszatéréstől nemcsak az egyes embernek, hanem az összes ker. társadalomnak is jóléte. Ez a thesis.

Az előszóból megtudjuk azt is, hogy szerző világi férfiu és nem pap. Ezt szemmel tartva, csaknem kétkedve kérdjük, hol vette világi ember ezeket, a dogmatikára, a studium biblicum és a többi theologiai szakokra kiterjeszkedő alapos és bő ismereteket, melyek képzett theologusnak is becsületére válnának. A könyv, mely egy tömör apologia, már ezért is figyelemre méltó. A fejezetek szerint lehető röviden beakarjuk mutatni úgy, hogy egyuttal a szöveget is megismertessük. Szerző először általánosságban szól a vallásról, azután bizonyitja, hogy csak egy vallás van, mely igaz, és azért a közönbösség vallás tekintetében bünös valami. De csak a ker. vallás igaz. Ez az alap.

Tovább épitvén az alapon, szerző bizonyitja, hogy csak egy föltétlen igazság van: az, melyet Krisztus kinyilatkoztatott, és ezen kinyilatkoztatás képviselésével (nem inkább megőrzésével? depositum) az egy, közönséges, apostoli egyház bizatott meg. Hogy a Krisztus által kinyilatkoztatott egyedül igaz hitet megismerjük — ez a további összefüggés — az egyházhoz kell folyamodnunk. Ez amaz üdvintézet, melyre Krisztus tanitását, kegyelemeszközeit, hatalmát bizta s adta neki a sz. Lelket, hogy az isteni tant hamisitatlanul megőrizze.

Az egyházalapitó istenségéből következik az egyházfőnek csalatkozhatlansága. A vaticani zsinat határozata nem mond újat: a pápa csalatkozhatlanságába való hit mindig megvolt az egyházban. Luther, Kálvin és az egyház minden más elleneinek iratai tanuskodnak erről. A katholicismus elleni minden támadásban a pápa a sarkpont. — Magyarázza szerző, miben áll a pápai csalatkozhatlanság, azután mondja: «Minden állam bir legfőbb itélőszékkel, mely minden ügyet utolsó folyamodásban elbirál, melynek itélete előtt a felek föltétlenül meghajolni tartoznak. Már pedig a pápai csalatkozhatlanság csupán(?) egy ilyen legfőbb itélőszék a hit dolgaiban.» (Ez hasonlatnak megjárja, de a külömbség a kettő között lényeges. Az az állami leg-

főbb itélőszék csalatkozhatik, a pápa ex cathedra nem.) A pápa az egyházi egység és hatalom hordozója s személyesitője. A felekezetekkel, melyek mint a fáról lehullt levelek ideoda szállongnak, még minden kényur könnyen játszott, azt tette velök amit akart, de nem úgy a kath. egyházzal, «ez nincs meghasonlásban önnön magával és nincs felekezetekre szakadva, hanem mint az egységnek büszke bástyája egy fönségesen tömör hatalmat képez a külömböző nemzetek fölött.»

Az előző fejezetek a könyv positiv részét képezik, innen kezdve szerző merőben czáfolással foglalkozik, amint erre az egész protestantismus kihivást szolgáltat.

A protestantismus *tagadása a tekintélynek*, mindenki saját belátása szerint hihet, mindenki önmagának pápája. — Hogy a bibliából mindenki azt fogadja el, ami neki tetszik, minden mást pedig elmellőz: az *egyenetlenségre, hitetlenségre* vezet. A protestantismus *történelemellenes*, és az ő conservativismusa, e protestans képtelenség, csak hamisitás: elveti a kereszténység történelmi elemét, a hagyományt és kizárólag a bibliára támaszkodik. — A protestantismus *tiltakozás a ker. egyház lényege ellen*, egy romboló, keresztényellenes eszme. — A protestantismus az embert magára utalva, egyenesen felhivta, hogy az isteni tekintélyt elvesse és saját egyéni tekintélyére hagyatkozzék. Ez *szabadelvüségre* vezette őt, mint alapjához ama *álszabadságnak* mely az embert arra tanitja, hogy az isteni törvényeket lerázva s nem törődve joggal és igazsággal, földi elveknek hódoljon.

Luther és az ugynevezett vallásujitók. E fejezetben hiven jellemeztetik Luther mint egy túlzó vallási rajongó, túlcsapongó gondolkozás- és életmóddal, kétségtelenül beteg testiszervezettel (?). Nyelve mocskos, nyerseség és cynismus tekintetében jóformán páratlanul áll a történelemben. Átengedvén magát a szenvedély hatalmának, egyik tévedésből a másikba esett.

A protestantismussal mint szülő és gyermek viszonyban áll *a liberalismus, a szabadkömüvesség, és a mo-*

dern tudomány és anyagelviség, aminek szerző még hét fejezetet szentel.

Amint apologetikus munkában egyáltalában ujat mondani nem lehet: ugy e könyvben se keressen senki lényegre nézve valami ujat. De a tárgy helyes kezelése és az eszmék gazdagságánál fogva igen érdekes s ajánlható olvasmány. Az olvasást kissé neheziti az a körülmény, hogy szerző szereti a sok felszámlálás által sokszor igen hosszúra nyuló mondatokat, ami az elmét fárasztja. Különben neki úgy mint a lelkes fordítónak kivánjuk, hogy a könyv sok protestans kézen forduljon meg s nyerjen lelkeket az egy üdvözitő hitnek.

Várnai.

Cesarini Julián bibornok, magyarországi pápai követ élete. Irta Franknói Vilmos. Bpest. 1890. Hornyánszky Viktor. 8-rét. 137. lap.

A magyar történetirás egyik legtermékenyebb és leghivatottabb müvelője ujabb munkával gazdagitotta irodalmunkat. A szerencsétlen várnai ütközet egyik legkiválóbb szereplőjének és áldozatának, a nagy tudományu, ritka bölcseségü és szigoru életü Julián bibornoknak életét nyertük avatott tollából — mint első kötetét «A magy. egyháztörténelem nagy alakjai» czim alatt meginditott és egyelőre 12 kötetre tervezett vállalatának.

A várnai ütközet különösen az állitólagos esküszegés miatt, sok vitatkozás tárgyát képezte irodalmunkban. Ismeretes idevonatkozólag Pannonhalma tudós főapátjának, Vaszary Kolozsnak alapos és különösen az esküszegést hánytorgatókat teljesen tönkre silányitó munkája. Julián bibornok részletes életrajzát azonban eddigelé nem birtuk még. A munka tehát valóságos nyereség irodalmunkra, mert nemében az első, de kétszeres nyereség tekintve azt, hogy Fraknói tolla ajándékozott meg vele, azon Fraknóié, kinek nemcsak történettudományi alaposságával, de remek irályával és lebilencselő előadásával is kevesen mérkőzhetnek.

Tiz fejezetre osztva ismerteti a tudós szerző Julián bibornok nagy tevékenységü és sokoldalu szereplésü életét. Előadva származását és korai emelkedését, áttér azon nagy fontosságu küldetéseinek ismertetésére, a melyekkel a huszsziták elleni harczokban, majd a görög szakadás ügyében stb. lőn megbizva. Majd áttér Julián bibornok életének ránk nézve legérdekesebb mozzanataira, magyarországi szereplésére. Részletesen előadja, mily befolyással volt az Albert özvegye, Erzsébet királyné és I. Ulászló között létrejött egyességre, mely egyenesen az ő müvének tekinthető. A IV. fejezetben kezdődik Julián abbeli müködésének ecsetelése, hogy a törökök ellen intézendő hadjáratot létesitse. Fáradhatlanul jár-kel, tárgyalásokat folytat, tanácsol, békit, küzd az ellenvélemények és félreértések ellen — fényes jeleit adván mindenben azon ragyogó tehetségeknek, a melyeket annyi magasztalással halmozott el IV. Eugén pápa, dicsérvén «okosságát az ügyek elintézésében, gyorsaságát feladatai megoldásában, tapintatosságát a viszálykodók kibékitésében, erős lelkét a veszélyek között, béketürését a nehézségekkel szemben, valamint lángoló buzgalmát, melyet a kereszténység javának előmozditásában tanusit.»

A X. fejezet azon «esküszegés» körül uralkodó téves nézetek és czélzatos állitások megvilágitásának van szentelve, a mely miatt Julián már régóta czélpontja az alaptalan és jogosulatlan támadásoknak. Már Aeneas Sylvius és Andreas Pannonius is tévesen itéltek. Példájuk után indulva iparkodtak e tényt kizsákmányolni a protestánsok, de azoknak megfelelt már Pázmány Péter. Azonban az ő logikájának hatalma sem szoritotta le e kérdést a napirendről. Felfelmerült az egészen napjainkig úgy a vallási polemiák, mint a történetirás mezején. Legujabban — az ellentáborból — Rónai Horváth Jenő foglalkozott e kérdéssel, de ennek gyönge okoskodását halomra dönti Fraknói, majd mélyreható okoskodásával, majd a békeokmány szavainak értelmezésével, végül «a középkori nemzetközi jogból» meritett érveléssel.

A záradékban mindazáltal a következőket olvassuk:

«Julián bibornokot csak azért, hogy a szegedi békekötés létrejöttét meg nem akadályozta, nem pedig mert felbontását idézte (talán: előidézte), *terhelheti* a felelősség.» (101. lap.)

A szegedi békekötés főeszközlője, mint ismeretes, Hunyady János volt. Világosan irja ezt a tudós szerző is. (61. lap.) Miután azonban mégis Juliánt állitják az «esküszegés» szerzőjének, önkéntelenül felmerül azon kérdés, mily álláspontot foglalt el é békekötéssel szemben? Szerzőnk szerint: «a békealkudozások sikerét képes lett volna meghiusitani. Ezt nem tette. Tartózkodó állást foglalt el.» (64. lap.) Hogy Dlugoss és Callimachus idevonatkozó, néhány odavetett szavából *lehet* azt következtetni, azt nem vonhatjuk kétségbe. De hogy «ha képes lett volna meghiusitani» a békealkudozásokat, «ezt nem tette», vagy nem akarta és «tartózkodó állást foglalt el», az, mint Teleky igen helyesen jegyzi meg: «Julián bibornok szilárd jellemével nem fér össze.» (Hunyadiak kora. 395. lap. 7. jegyz.) Julián pedig maga a Bonfin által szájába adott beszédben határozottan mondotta: «Megvallom jelen voltam (a szegedi békekötésnél t. i.) de amennyire rajtam, nehogy megtörténjék, közbenjártam, könyörögtem és amint közöletek, kik itt jelen vagytok, sokan tanuim lehettek, a *legsürgetőbben kárhoztattam.*» (Bonfin, 358, 359. lap.) E szerint a békekötés létrejötténél fenforgó esküszegés szerzőségének vádja sem terhelheti Juliánt, amint ezt Vaszary is bizonyitotta.

A munka egyébként igen becses terméke történelmi irodalmunknak és csak azt kivánhatjuk, örvendeztesse meg a tudós szerző a magyar közönséget azon további életrajzokkal is, a melyeket uj vállalata, «A magyar egyháztörténelem nagy alakjai» kilátásba helyezett. *Dr. Walter Gy.*

RÖVID KÖZLEMÉNY.

† **Dr. Hettinger Ferencz** 1819—1890. A linzi évnegyedes folyóirat utolsó füzetében Hettingertől is van két czikk; ezek egyikét, melyben a keresztúti ájtatosság szép-

ségeit ecseteli szokott mesteri vonásokkal a hires iró, e szentirási szavakkal végzi: «Wo ich bin soll auch mein Diener sein» «hol én vagyok, ott legyen a szolgám is.» És az Urnak egyik legjobb és leghivebb szolgája servus bonus et fidelis most már ott van, hol az Ura, jan. 26-án lépett be Urának örömlakába, intravit in gaudium Domini sui. Hettinger würzburgi egyetemi tanár remekiró volt a szó legszorosabb értelmében. Ő a *keresztény apologeta ideálja*. Müvei, akár a tudomány mértékét és követelményeit alkalmazzuk rájuk, akár a müvészi irásmód, az aesthetika szabályai szerint itéljük meg, nemcsak a német-, de a világirodalom gyöngyeinek válnak be. Észre és szivre hatnak egyszerre, azt legyőzik, ezt elbájolják s elragadják. Hettinger előtt a német irodalomnak daczára a «Deutsche Wissenschaft»-nak nem volt emlitésre méltó apologiája, ő a római Collegium Germanico-Hungaricum egykori növendéke megalkotta azt, és pedig oly német nyelven, hogy szebben s jobban azok sem irtak, kik akár München- akár Berlinből soha ki nem tették a lábukat. Mért nem dicsőitik zsidóliberalis lapjaink Hettingert ugy mint tették ezt Döllingerrel? Mert Hettinger egész életén át a kath. egyháznak hü fia volt, mert nem azon nemzetközi pártot szolgálta, mely az Istentől és egyházától való elpártolást a tudomány alkatelemének tekinti, mert az Istentől elszakadt hamis tudomány zászlóvivőivel való mérkőzésben szerezte babérjait. Dr. C. C. Luthardtot, lipcsei prot. theol. tanárt égig magasztalták e lapok, midőn müve: «Apologetischen Vorträge über die Grundwahrheiten des Christenthums» megjelent; az «Allgemeine Ztg.» is dicsérte: pedig a «Litterarischer Handweiser» 1865. Nro 32. kimutatta, hogy felét Hettinger müvéből részint szóról-szóra, részint kivonatolva kiirta. Pondus et pondus, mensura et mensura, mondaná P. Ballerini. Illő, hogy Magyarországon legalább a «Magyar Sion» emlékezzék meg a kath. tudomány hires mesteréről s az egyháznak példányszerüen hü fiáról.

Hettinger Ferencz 1818. évi jan 11. született Aschaffenburgban, hol gymnaziumi tanulmányait is végezte s két

évig bölcsészetet egy évig theologiát hallgatott. Szülő városából Würzburgba ment a theologiai kurzus folytatására; de sem ott sem itt nem találta meg azt amit keresett «eine einheitliche Weltanschauung, in welcher Vernunft und Offenbarung zu einem reinen, wohlgestimmten Accord zusammenklingen.» Tanárai közül csak az egy Dr. Stahl a dogmatika tanára s később würzburgi püspök elégité ki. E tanáráról ezeket irja Hettinger «Aus Welt und Kirche Bilder und Skizzen» czimü könyvében: «Már a tanár egész megjelenése megnyerő nyájasság, szivélyes jóakarat vala; párosulva méltósággal és jámbor papi érzülettel. Fogalmainak világossága és határozottsága, módszerének biztossága s nyugodtsága, bizonyitásainak egyszerüsége s átlátszósága vonzott engem; tanai és tettei szavai és élete közti összhang lebilincselt.» A körülmény, hogy e jeles tanár theologiai képeztetését s papi nevelését Rómában a Collegium Germanicum és Hungaricumban nyeré, vágyat keltett Hettingerben ugyanabba az intézetbe vétetni fel. Vágya 1841 őszén teljesült. Az örök városban az intézetben és azon kivül megtalálta mindazt, a mi után szive lelke epedett. Tanárai voltak Perrone, Kleutgen, Patrizi, Ballerini; tanulmányi felügyelője volt Passaglia. Rómában töltött éveinek tapasztalatait bőven irja le «Aus W. u. Kirche» müvében 1—156 lapokon. A collegiumi nevelésről többi közt ezeket irja: «Ein jahrelanges Leben in einsamer Zelle, ausgefüllt durch Studium und Gebet, kaum berührt von dem Lärm des Tages, ud dem Treiben der Auszenwelt, nur durch Spaziergänge, Besuche der Kunstwerke Roms und Theilnahme an seinen kirchlichen Festen unterbrochen, muszte nothwendig den Mitgliedern dieses Institutes seinen bestimmten Charakter aufprägen, dem Geiste eine gröszere Reife verleichen. Die Ausbildung des inneren Lebens in den Alumnen war, wie mir frühzeitig es sich darstellte, die besondere Aufgabe, welche das Collegium sich vorgesetzt hatte. Gleich zu Anfang fiel mir auf, das die täglichen Andachten, welche in allen ähnlichen Anstalten in der Regel gemeinsam stattfinden, hier fast ganz fehlten; nicht einmal das Morgen- und Abendgebet

war gemeinschaftlich. Auch die Betrachtung stellte Jeder für sich in seinem Zimmer an, nachdem ihm einige Wochen lang vorher Anleitung dazu geben war; *der innere Mensch sollte selbständig sich entwickeln* die Indiwidualität sich eigenartig entfalten. Allerdings wurden uns von auszen her vielfache Anregungen geboten, aber es waren Samenkörner, bauen sollte dann Jeder dem Garten seiner Seele selbst; *Schablonenartiges gab es nicht.*

A jeles növendék már 1843. évben pappá szenteltetett Rómában, s két évre rá elnyeré a tudori oklevelet. Hazájában eleinte két évig a lelkipásztorkodás terén müködött mint segédlelkész, azután a papnevelő-intézetbe hivta meg püspöke elüljárónak, s akkor irta meg első feltünőbb müvét: «Die Idee der geistlichen Übungen.» 1856. évben kineveztetvén würzburgi egyetemi tanárrá reá lépett azon pályára, melyre a Gondviselés által látszott hivatva lenni; mert e pályán nagyot sőt rendkivülit produkált megirván az egész világon ismert apologiáját «Apologie des Christenthums,» mely 1863. évben jelent meg elősször. Ezen öt kötetes munka, melylyel elsőrangu irónak mutatta be magát szerzője, már hat kiadást ért, a mi ily nagy terjedelmü hittudományi munkánál ritka s rendkivüli dolog, kivált ha hozzá adjuk, hogy minden európai nyelvre fordittatván a nem német nemzetek saját nyelvükön olvassák. E mü legbecsesebb részét képezik «az előadások a kereszténység befolyásáról a müvelődésre.»

A jeles apologeta e nagyszabásu tudományos müködése mellett, mely a jövő nemzedéknek épp ugy czélzott hasznára, mint a jelennek, nem feledkezett meg arról sem, hogy az apologetának a kath. öntudat ellen időnként mért uj és uj csapásokat is fel kell fognia, hogy az igazság követői egy perczig se legyenek a csüggesztő benyomás alatt, mintha a tévely fiai megsebezhetnék az igazságot, mely örök és győzhetetlen. Azért, midőn a krisztustagadó Strausz halálát a kereszténységellenes sajtó Renan és Strausz eszméinek dicsőitésére használá alkalmul, nehogy a jók csüggedjenek látva az eltántoritottak nagy számát: legott megirta «David Strausz, ein Lebens- und Litteraturbild» czimü csak

72 lapra terjedő, de czéljának teljesen megfelelő müvecskéjét. Midőn Hartmann, a «Philosophie des Unbewussten» szerzője «Die Krise des Christenthums in der modernen Theologie,» és «Die Selbstzersetzung des Christenthums» cz. müveiben azzal a vakmerő tétellel lépett fel, hogy a kereszténység már korát haladta, hogy a katholiczismus mumia s a protestantizmus ennek sirásója: ismét sikra szállt Hettinger az egyház- és vallásért s kimutatta, hogy Hartmann diagnosisa ráillik ugyan a protestantizmusra, mely a halál csiráját csakugyan méhében hordozza, de nem a katholiczismusra, mely régisége daczára az életfejlődés uj és uj nyilvánulásait mutatja az életelv azonossága és változatlansága mellett. Theologusok számára, szigorubb tudományos alakban irva adta ki 1879. alapvető hittanát «Lehrbuch der Fundamentaltheologie.» A halhatatlan Dante megértését nagyban segitették elő Németországban Hettingernek müvei: Die Theologie der Göttlichen Komödie des Dante Alighieri és Die Göttliche Komödie des Dante Alighieri nach ihrem wezentlichen Inhalte und Charakter dargestellt, végre Dante's Geistesgang.»

Hettingernek gyönyörü szónoki előadása is volt, ugy hogy tanitványai valamennyi tanára közül őt szerették leginkább hallgatni. A szószékeken is gyakran hirdeté az Isten igéjét, a hol mindenkor befejezett készültségről tett tanuságot. Nemcsak maga prédikált helyesen és sikerrel, hanem azt akarta, hogy tanitványai is megüssék a mértéket e téren is; azért irta: Aphorismen über Predigt und Prediger.»

Irói érdemei jutalmául XIII. Leo pápa házi főpapjává nevezte ki, a bajor fejedelem pedig több rendjellel tüntette ki a hirneves tudóst.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1890. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

SIMOR JÁNOS

biboros esztergomi érseknek,

a Szent-István-Társulat márcz. 20-i nagygyülésén

Dr. Steiner Fülöp

székesfehérvári püspök által felolvasott

megnyitó beszéde.

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

E kath. szólammal, melyben mint gyúpontban egyesül kath. hitünk, kath. életünk, üdvözlöm lelkem nagy örömében társulatunknak e nagygyülésre megjelent buzgó tagjait; esdekelve az irgalmasság Atyjához, hogy életünk minden cselekedete, minden törekvése, földi zarándoklásunk végperczeig e szólamnak legyen hű kinyomata:

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Szerény felszólalásom ugyanezt czélozza; tárgyul választván Szentséges Atyánknak „Sapientiae Christianae“ kezdetü körlevelét, melynek már első szavai annak egész tartalmát jelzik: a keresztény bölcseséget, amely a czélokra figyel és törekszik, — a gyakorlati okosságot, mely a czélhoz vezető eszközöket választja. Ily életnek, ily viseletnek, — feltéve a kath. kötelességhűséget s lankadatlan buzgalmat —

tartalma, erkölcsi értelme, szólama ismét csak az lehet; D. a J. Kr.!

A körlevélről, melyet főpásztori kötelességem szerint nem csak papságommal közöltem a Tacitus-irályu eredeti szövegben, hanem az egyházmegyémben divó nyelveken hiveimmel is, e helyt nem azon czélból s nem ugy szólok, hogy annak olvasását fölöslegessé tegyem, sőt inkább, hogy annak tanulmányozására vágyat keltsek, kedvet ébreszszek. Attól félnék, hogy főegyházam falai fognak ellenem kiáltani, ha ez ünnepélyes alkalommal e körlevélről hallgatnék, amely korunk alkotta helyzetünkben az örök bölcseség oktató, irányitó, buzditó szava.

Szentséges Atyánk szent hivatásának magaslatán is korunknak embere. Ismerve helyzetünk szükségeit, nyomorait, előbbi körleveleiben hitünk igazságait fejtegette; most az erkölcstanok mezejére, a ker. élet gyakorlati terére lép s részletekbe bocsátkozván, mindnyájunknak életszabályt nyujt s jelel ki. Egy gyakorlati tévely fátyolát veszi le a kath. elmékről, amely több bajnak okozója volt.

A tévely az vala, mintha a templomból kilépve, a nyilvános életben a kath. gondolkodást, elhatározást, törekvést vétek nélkül mellőzhetnők, és kivetkőzve ker. hitünkből, mint puszta emberek valahol helyesen s áldásosan működhetnénk. A kath. férfiu lelki nemessége követeli, hogy kerülve a szineskedést, a palástolást, magát az élet minden müködési terén kath. férfiunak bizonyitsa be. Ezt a közügyek, ép a döntő pillanatokban, sokszor károsan nélkülözték. A palástolás, a hallgatás az ellenfél előtt kezdetben kedvelt ugyan, de becsértékben soha sem nyer; a bizalom árán mihamar a hittagadást követeli. „Ezen kath. elvek megvetéséből — igy ir a szentséges atya — származtak a sok állami és társadalmi bajok, melyek a jelenben aggasztanak, a jövőre nézve félelemmel töltenek el. Korunk arra int,

hogy e bajokra a gyógyszert itt a hol van keressük, a kötelemben, hogy a magános s nyilvános életben a kath. hit elveit kövessük, fenntartva egyházunk jogait e földön. Az első „non serviam," „nem szolgálok" a paradicsomból négyezer évi fejlődésében azon fokra jutott, hogy a pogány bölcsek csüggedésükben igy kiáltottak fel Plátóval: „hacsak az Isten nem segit, ember itt nem segithet." — Az ujabb kétszáz éves „non serviam" „nem szolgálok" fejlődése a nyilvános élet terén szintén azon fokon áll, hogy minden komoly államférfit elmélkedéseiben, számításaiban elrettentsen. Isten nélkül nincs áldás, Isten ellen nincs erő, nincs tanács. Jézus Krisztus a szegletkő „a ki ama kőre esik, megsérül, a kire pedig maga a kő esik, azt összezúzza."[1] Mi lépett a régi ker. állam és népjog helyébe? Százezrek vértengere, feldúlt városok omladékai, felperzselt falvak romjai felemésztett milliárdok adják a feleletet. Az ingatag, mert elismert jogra nem támaszkodható nemzetközi viszonyokban kiki egyedül saját fegyverére támaszkodva áll, békét óhajtva, békét keresve — e helyzetnek jellege a megbizhatlanság, a tarthatlanság. Európának az első ker. frank király példájára el kellene égetnie azt, amit imádott, a ker. hittől elszakadt emberi ész gőgjét, s imádnia azt, amit elégetett, az Istennek a ker. egyházban megőrzött tizparancsolatját s feltámad a jog, a törvény, visszatér a béke, a kölcsönös bizalom.

A mely társadalomban — ezek a szent Atya szavai — nem törődve az Istennel s az ő törvényeivel, csak azon javakat keresik, amelyek kényelmet, vagy élvezetet nyujtanak, ily társadalom elesik saját czéljától, esik a természet követelményeitől és megrothad magában. „Minden ültetvény, igy szól a Megváltó, melyet az én mennyei Atyám nem ültetett, tőből kiszaggattatik."[2]

[1] Luk. 20, 19. — [2] Máté 15, 13.

A kényszerhelyzet legnyomasztóbb sulya a meg nem oldott római kérdés. D'Israeli szerint „a pápai kérdésben a protestáns fejedelmek épugy érdekelvék, mint a katholikusok.“[1] Bismarck szerint „a pápa nemcsak vallási, hanem mindig politikai hatalom is, melynek hiányos, természetellenes helyzete mély és széles ür Európa életmozgalmaiban, a mely ürt a fegyverek százezrei sem tölthetik ki.“[2]

Innen az életszabályul felállitott szabálytalanságok, minden „modus vivendi“-t lehetlenitő „modus vivendi“-k. Ki fogja a ker. hitnek törvényeit, a csüggesztő bajok egyedüli gyógyszerét visszahozhatni, ha nem a ker. hivek lelkesült s lelkesitő elemei, törekvései?

Ezekhez intézi a sz. Atya buzditó szavait.

Volt idő, midőn Európa némely államában a polgárt nem vallásos, erkölcsös személynek, hanem puszta embernek tekintették, a templomból kilépett kath. polgár vallásnélküliségét szabadságnak, függetlenségnek, haladásnak, a kor követelte tökélynek nevezték el. Mit tehet az államkormány a magára visszaesett, szenvedélyeiben magát kormányozni nem biró, nem akaró sokaság ellenében?

Minél több a polgári szabadság, annál nagyobb a szükség a vallásos lelkiismeretre, erről pedig leszoktatni a polgárt elég nagy volt, sokaknál ma is nagy a törekvés. „Amint a pap tekintélye hanyatlik, mondja Fouquier szabadgondolkozó, a csendőr szüksége rögtön emelkedik, de a hol a papot megvetik, a rendőr csakhamar gyülölet tárgyává lesz. A vallásos törvény tiszteletteljes félelmét a polgári törvény sohasem pótolhatja.[3] Ha Isten tizparancsolatja érvényre nem jut fönt, nem sokáig lehet annak érvénye alant; a mult századok vallásos hagyomá-

[1] 1862. május 2-án az alsóházban.

[2] 1880. nov. 30-án a birodalmi gyülésen.

[3] L'Univers 7872. sz. 1889. julius 21.

nyainak maradványai, melyekben a közélet egyideig még tengődik, mint a hó a napon, hamar olvadnak; az államhatalom, mint tisztán emberi intézmény, mint egyedül fékező, büntetve sujtó, gyülölt tehernek, gyülölt féknek tekintetik; a fejetlenség elvei terjedni, gyujtani fognak, az állami kormányzás mindig gyengülve a véghatárokhoz fog közeledni.

Mily szeretettel fordul a szent Atya a katholikus hivekhez, irván: „sokszor szólottunk már e bajokról, jelenleg hasznosnak tartjuk a kath. polgárok kötelességeit részletesen előadni, melyeknek teljesitése a társadalmat megmenteni képes, csak senki se térjen le a kötelesség ösvényeiről.“

Isten törvényének kell hódolniok az állami hatalomnak s az alattvalóknak egyaránt. Ha a kormányzás tudománya a vallás elveitől, az Isten törvényeitől valaha elszakad s emez elszakadásában függetlenségét magasztalja: e tudomány nem többé a lelkek, nem az örök igazság tudománya, hanem csak a napi követelések, a napi és alkuszerü kielégitésről szóló ötletek találékonysága. A kormányzás nem többé a tudományok legnehezebb gyakorlati ága, hanem Oxenstierna élcz-szólama: ecce, quam pauca sapientia regitur mundus.

Függetlenség az Istentől, vajjon függetlenség-e? Az Isten helyébe a mammon birtoklói, az egyház helyébe titkos, ismeretlen rendezők lépnek, akik könyörületet nem ismernek. Függni kell tehát vagy az Istentől, vagy azoktól, a kik, miként jeleztük, helyébe lépnek; csak urat cserél az ember és pedig a tékozló fiuként, atyai könyörületes sziv helyett, könyört nem ismerő idegen hatalmast. Ez az Istentől való függetlenségnek a zsoldja.

A sz. Atya ily helyzetet is szem előtt tartva, hiveihez fordul, buzditva őket, hogy szeressék a hazát, mint a földi javak adományozóját, de szeressék az egyházat is, mint örök üdvösségünk eszközlőjét.

A viszályt az állami hatalommal, egyház és hazaszeretetből, mint emésztő tüzet kerülni, de a kath. élet kötelességeit soha és semmi pontos fel nem adni: ez kell, hogy jelszava legyen minden kath. polgárnak. A haza, vagy az egyház iránti kötelesség néha igen nehéz, de mindig szent. Hitvallóink, vértanuink példája áll előttünk. A haza védelmében, ha szükséges, életünket is fel kell áldoznunk s az anyaszentegyházért szintugy.

Nem kiván a kath. lelkiismeret többet, mint azt, hogy semmire se kényszerittessék, a mit az Isten és az egyház ismert törvénye tilt, s ne tiltassék el semmitől, amit az Isten és az egyház törvénye parancsol, hogy kiki a kath. egyház tanitása szerint zavartalanul élhessen.

Ahol az emberi törvényt az Isten és a ker. hit törvénye fölé helyezve engedelmességet követelnek, a kath. polgár válasza egyszerü: Istenem és ker. hitem, hazám és kath. egyházam, becsületem és lelkiismeretem ellen semmit sem tehetek; hogy Istenem ellen vétkezzem, hogy ker. hitemet, ker. egyházamat megvessem, ezt tőlem követelni senkinek sincs joga, nincs hatalma. Tisztelje mindenki az Isten törvényét, s ellentét, összeütközés soha sem lesz.

Sok viszály sok üldözés elmarad, ha ily férfias szó bizton várható; nem a vallássemlegesség, hanem a vallás tisztelete a kormányzás erénye, tökélye. A többfelekezetiség nem akadály, mert az igazság, a ker. hit és a vallási törvény sérthetlensége a felekezetek közszava, közjava. Nem feledi a sz. Atya, hogy hivei némely országban lázadóknak mondatnak, mivel az Isten és a ker. hit törvényét, szemben az állami törvénynyel oly magasnak oly sérthetetlennek vallják, Megváltónkról is mondták: „seductor ille," „ama csábitó;"[1] „seducit turbas" „ámitja a népsé-

[1] Máté 27, 63.

get;"[1] ép oly igazságtalanul mondhatják azt az Ő követőiről is. Tévedés volna azt tartani, hogy az államhatalom mindent parancsolhat; ezt egy szabad polgár sem fogadhatná el. Az Isten törvénye minden hatalmat korlátoz e földön, mert minden hatalom tőle származik; a ker. hit is az Isten törvénye. Isten ellen semmi földi törvényt el nem fogadhatni, tisztelet a törvényhozásnak, de a legitim hatalomnak, kell, hogy gyakorlata is legitim legyen.

Isten ellen nincs legitim intézkedés. — Az egész kath. világ örömére már lezajlott kulturharczban a püspökök türték a kath. hit ellen hozott törvényeket, tömlöczbe, számkivetésbe mentek; türelmük a határozott nyilatkozat után, hogy engedelmeskedniök nem szabad, nem a törvénynek, hanem csak az erőszaknak elismerése volt. — A kath. ember nem önkényüleg határozza meg, mily intézkedés ellenkezik az Isten törvényével, és ez a főpont, hanem vagy a kath. egyháztól, vagy a kath. életnek még az ellenfél által is ismert hagyományából tanulja azt. — Ily lelkület megmenti az emberi méltóságot, megvédi a nagy nemzeti hagyományokat, megszilárditja a nemes és léleknemesitő polgári szabadságot.

A tapasztalat szomoritólag bizonyitja, hogy amely országokban az államhatalom az Isten törvényeiben saját korlátait nem ismeri, nem tiszteli, nem türi: e szellem ugyanott mihamar a nép szivébe is átszivárog s minden fékvesztett lesz, féktelen a birtokszerzés, féktelen a gyáripar, féktelen a vasárnapi vallásos munkaszünet megvetésével kiszabott munkakövetelés, féktelen a vagyonosodás, féktelen az élvezetvágy, hogy végre minden a türhetlenség fokánál a tömeges munkahiányban összeroskadjon.

Az Isten és a kath. egyház törvénye a legbölcsebb, legbiztosabb nemzetgazdász. Nincs szilárdabb, nincs hatalmasabb kormány, mint az, amely az Isten

[1] János 7, 12.

törvényein és a ker. hit elvein mint alapokon nyugszik, s annak fényében müködik; mert minden vallásos lélek az ő törhetetlen támasza, az ő bevehetetlen erődje, az ő fáradhatlan munkatársa.

Ezt és nem többet kiván a sz. Atya körlevele; e czélra. mint korunk bajainak gyógyitására ad utasitást, a sz. Atya a hivek szivében, ha nem is lángoló, de mégis mindig mélyen rejlő szeretetre hivatkozik. Szeretet az egyház iránt, mint szervezett szent társadalomban megtestesült ker. hitünk iránt. Megváltónk e szeretetről mondja: „Tüzet jöttem bocsátani a földre, és mit akarok, ha nem, hogy felgyuladjon?“[1] A ker. szeretet minden kötelességek forrása, végczélja, éltető ereje. A szeretet a Megváltó iránt buzgalmat ébreszt bennünk, hogy a támadók ellen megvédjük, méltóságában törhetetlenül fenntartsuk, terjeszszük, magzatainknak áthagyományozzuk, eme ker. hitünknek Istenünk által szervezett társadalmát, az egyházat; a tévelyeket czáfoljuk, az előitélet s s elfogultság homályát oszlassuk. Igazság és szeretet! Igazság a szeretetben, szeretet az igazságban; igazság az elmére, szeretet a szivre s akaratra; amaz hogy lépteinkben világitson, emez, hogy a jóra serkentsen. Igazság és szeretet Krisztus Urunk hagyománya e földön, a mi keresztény tökéletesedésünk elménkben és akaratunkban. Három év előtt ép ezen ünnepélyes alkalommal e helyen kiemeltem, hogy szentegyházunk ügye nem csak a papság, hanem a kath. hiveknek is szent ügye, hogy ezt szeretni, gondozni, alkalom adtán védeni, érette buzogni, mellette buzdulni kell mindnyájunknak egyetemben, mindegyikünknek egyenkint, mert Megváltó Istenünk, mindegyikünkért meghalt, örök üdvünk ösvényét, annak minden eszközeit az egyházban tette le, a papra nézve ugy, mint a hivekre nézve személyenként. E

[1] Luk. 12, 49.

főpásztori felszólalásom a szt. Atyának a kath. világra szóló körlevelében, uj szentesitést nyert.

„Hallgatni — igy szól a körlevél — mikor az igazságot tagadják, mikor szent egyházunk igazait, jogait támadják, jellemgyengeség, vagy kétkedés keresztény hitünk igazságáról, egyik is másik is, szégyenletes viselet és vétek az Isten ellen. A hivek tétlensége a támadók ereje.

Távol legyen tőlünk a gondolat, mintha a szt. Atya országonkint uj politikai pártot óhajtana; a szt. Atya csak engesztelni, csak egyesiteni akar.

A pártokat az élet szüksége szüli, az egyház soha; elég neki, ha a katholikusok kötelességüknek sérelmet nem osztó, sérelmet nem türő férfiui jellemmel megfelelnek, — a kath. lelkiismeret ezt parancsolja, az egyház ezt várja.

Megvédhetné az Isten az ő egyházát önmaga; bölcsesége, mindenhatósága biztosit erről; de miután saját egyszülött Fiát küldte le, hogy Isten maradván, mint emberfia váltsa meg az emberi nemet, Isten az emberek fiaira, az Ő fogadott fiaira bizta, az egyházat, mint a megváltás intézetét, örök üdvük eszközlőjét, megvédeni, terjeszteni a földön. Ő segit az égből, az Ő védelme nem tétlenségre, hanem buzgóságra indit, Ő vele az igazság győzelméről biztosak vagyunk. Az ember méltósága és érdeme, hogy ez isteni küldetésben eljárjon. Egyenlő kötelessége ez a papnak vezéri hivatalában, egyenlő kötelessége ez a hivek mindegyikének, mindenkor, mindenütt, mindenkinek saját müködése keretében.

A tévelyek ezer utakon foglalják el az elméket, — mentsük meg ezeket az igazságnak; a jóra való restség sokakat tétlenségben tart, hivjuk, gyüjtsük őket magunkhoz. Isten akarja, várja ezt mi tőlünk, kitől-kitől az ő képessége szerint és saját élete körében. Nem képzeljük, mily könnyü sokszor ker. hitünket megvédeni; ellentmondani a gunyolóknak,

a hitet megvallani, mikor azt tagadják, mindenki képes. Ha férfiasan kijelented: a mit te tagadsz, azt én vallom, a mit te megvetsz, azt én életemnél többre becsülöm; az ellenfél zavarodva távozik, vagy elhallgat. A gyermekek, az egyszerü hivek közül is támadtak apostolok; „a kisdedek és csecsemők szája által, mondá az Ur, viszed véghez a dicséretet.“ (Máté 21, 16.)

A szent atya szavaiban a kath. sajtó, a kath. irodalom munkásai is sok vigaszt, dicséretet, lelkesitést nyernek nemes fáradozásukban, hogy alapos tanulmánynyal, lángoló buzgalommal fogjanak nagy feladatukhoz, buzditva, lelkesitve a sziveket, a fegyelmet őrizve, a vezényszónak minden pillanatban engedelmeskedve, az egyház szellemét követve, a szeretetet gyakorolva. A hitigazság ismertetni kiván; tegye meg azt a pap hivatalból, tegye meg azt minden hivő katholikus buzgalomból; mindenek felett pedig szigoru kath. életet élve, az egyház törvényeit megtartva, mindegyikünket Krisztus Urunk Atyjának jobbjáról szemmel kisér.

Adja a jó Isten — egyik buzgó társunk szavait idézem — a hithü katholikus által epedve várt azt a napot, melyen szakitva a vallási közönynyel, az egyháziak és világiak az élő hitben és az egyház iránti szeretetben egyesülve közös erővel és akarattal fogják védelmezni a katholicizmus érdekeit. S tegyük részünkről hozzá: hogy az egyházban, a magyar hazában D. a. J. K!

Meleg köszönetet mondva társulatunk nagyméltóságu elnökének, a már — fájdalom — távozó alelnöknek, s a társulati tisztviselőknek fáradalmaikért, a nagygyülést megnyitottnak nyilvánitom.

ISTEN LÉTÉNEK ÉRVEI.

Irta PETHŐ R.

Iskoláink, vizsgáink — a synodálist sem véve ki, disputációink a vasuti kupékban és az asztalnál, tétovázásunk a tudomány nevében zöldeket állitó nagyságokkal szemben — szolgáljanak e fejtegetések ajánlására.

Az Isten létét bizonyitjuk az anyagi és értelmi világból, más szóval: a dolgok és a fogalmak rendjéből. Mindkét világ az ő müve. Az anyagi világból különösen a két legfőbb ok nyomában: *a causa efficiens* és a *causa finalis* szerint, miután ez a két legfőbb kérdés, melyet a kutató ész tesz; az egyik: miért, per quid, *διά τι*, a causa efficienst a létesitő okot keresi; — a másik: minek, ad quid, *οὗ ἕνεκα*, a causa finalist szemléli. Eszerint az anyagi világból vett érv két részre oszlik: a kosmologikus és a teleologikus (*τελος* = czél) érvre.

I. Cosmologikus érvek.

A kozmologikus érv elénkbe tárja az egész világot összeségében s minden egyes részében: a naprendszerekben épp ugy mint az egyedi alakokban: elemek, vegyületek, jegeczek, növények és állatokban. Az okság hatalmas elvével, a fizika és mechanika alaptörvényeivel, melyek szerint: nincs változás ok nélkül, — nincs mozgás mozgató nélkül, — anyag nem vész el — mozgás nem vész el, — a sajátság ismeretlen, — a mennyiség ismeretes, — a tulajdonságok egymásból le nem hozhatók és ki nem magyarázhatók, — minden tér és idő szerint határolt, — ezen alaptörvényekkel kezünkben szemügyre veszszük az élenyt, könenyt s a többi hetven elemet; azok összetételeit: a híg, folyékony és szilárd testeket, ezek közt ismét a szigorúbban egyedieket: a jegeczeket, növényeket, állatokat; —

azt a bolygó csillagzatot, melyet Terrának hivnak és holdját, fizikájával, meteorologiájával, — végül a bolygók rendszerét, mely az élet és a hő tüzfoka körül forog, annak kozmikus viszonyait és életét s a többi rendszereket és világokat, vagyis a mindenséget: az okság elvét állitjuk oda mindenhez mérvesszőül s kérdezzük; per quid — διὰ τί — est? lehet-e fölfödözni rajta eredetének nyomait?

Ezt ismét kétféleképen tehetjük: metafisice és fisice. Tekinthetjük a világot a metafizikai elvek szerint, amennyiben a dolgok lehetőségét, kontingenciáját, tökélyfokait, véges sorait veszszük fel, s magukból e fogalmakból érvelünk, vagy pedig tekinthetjük a világot fisice, midőn szigoruan a fizikai valóságba állunk, s azokat a valóságos testeket, hatásokat, tényeket szemléljük, hogy fölfedezzük bennük az ős okot. Mert hát hogyha ez a nagy természet itt körülöttünk csupa valóság, magában birja-e okát vagy másban, s ha magában birja okát, mi az az ok, hogy hivják, hol van, merre van, csak nem költözött el? Ezt természetesen nem lehet megtenni alapos természettudomány nélkül, mely kifürkészsze a testeket, tulajdonságaikat, erőiket, törvényeiket, hogy végre is kitünjék, vajjon az a parány s a tömecs épp ugy mint az a jegecz és növény, és az a föld avval a naprendszerrel együtt nem-e kézi gyártmány, «manufactur,» «opus manuum tuarum»? Ha a kozmologikus érvet a fizikai valóság körébe, a merő empiria megvilágitásába állitjuk, akkor azt a szokásos ellenvetést is elkerüljük, hogy az argumentációban az ész elvont fogalmainak fizikai valóságot tulajdonitunk, mint mondani szokás «hypostatáljuk a fogalmakat.» Ily odavetett, általános szólam által sokszor tönkreteszik a spekuláció legszebb ötleteit; legalább ezt a benyomást viszik magukkal haza sokan, kik a metafizikában nem jártasok. Pedig ugyan kevés jártas abban!

A) Metafizikai eljárás.

A konkrét világban két szembetünő tény ragadja meg figyelmünket; *az egyik az okság elvének konkrét kifejezése,*

hogy semmi sem történik ok nélkül s miután ez az elv az egész természetben s annak minden részecskéjében érvényesül, — ennyiben *a természetben a legnagyobb egységet látjuk;* ez az egyik tény: a legnagyobb egység az okság elvének uralma alatt. A másik tény, hogy csupa *különböző s különálló lényekkel, alakokkal, folyamatokkal találkozunk;* levegő nap, csillagok, homok, szikla, fű, folyó, tölgy, kő, kutya, hó, szivárvány, tüz, füst . . . alkotják a valóságot: ennyiben a természet a *legnagyobb különbözőséget és változatosságot* tárja elénk.

Mindakettőre, az egységre ugy mint a változatosságra alapitjuk a kozmologikus érvet különálló alakban: *az egyik az oksági elv erejében kiván végső okot, — a másik a különbözőségnek és változatosságnak követel végső okot;* ezt a végső okot egyik sem találja föl az anyagban.

Az oksági elv erejében igy argumentálunk:

Minden hatás és állapot, müködés és jelenség, történés és folyamat, mely a jelen perczben a természetben föllelhető, okát birja az előző percz tényezőiben; de az előző percz tényezői is megint csak hatásai más előző okoknak v. i. nem végokok s igy megy ez mindvégig, mig az anyagnál maradunk: hogy tehát a végokot, mely a tulajdonképeni ok, megtaláljuk, az anyagon kivül álló okra kell következtetnünk.

Kisértsük meg evvel szemben a természetben végbemenő történések végokát a világon belül föltalálni.

A fizikai valóság körébe állva kérdezzük, föltalálhatni-e benne az ősokot?

Ugy látszik, hogy igen; legalább többeknek ugy látszik.

Minden történésnek, minden jelenségnek, minden állapotnak, minden mozgásnak, mely a jelen perczben a világot alkotja, az előző percz történésében, jelenségében, állapotában, mozgásában van oka, — még pedig szigoru mathematikus szükségszerüséggel annyira, hogy a jelen világ nem más mint funkciója az előző percz világának, ez ismét az előbbinek s igy tovább. Minden történésnek tehát tényezői vannak s minden tényezőnek ismét hátrább fekvő okai vannak. Minden hatás okokra vezettetik vissza s minden ok ma-

gában véve ismét más tényezők hatása s ezt igy folytathatni gondolatban visszafelé a legelső moccanásig, rezgésig, ütésig, mozgásig; a facit az marad: ami most igy vagy amúgy van, az mástól van ezen állapotába beleteremtve.

Ez a mechanika alapelve, mely mindenütt érvényesül. Mindenütt mondom. *Tehát a jelen perczben való anyagi világ minden pontja azon állapotban van, melyet a matezis a közremüködő tényezők funkciójául meghatároz.*

Ha a szél belekapaszkodik az ágakba s kergeti szerteszéjjel a sárguló levelet, a hová ez a levél esik, a hogy esik, amely felére esik: az mind semmi más, mint eredménye a közremüködő mechanikus tényezőknek: a levél súlyának, alakjának, függési módjának, a szélnek, a szomszédfák állásának, a gallyaknak, a talaj minőségének, a göröngyöknek, füszálaknak, stb. Hogy hányat fordul mig leér, vajjon megakad-e valamibe vagy nem, — mindez mechanikus szabatossággal a tényezők funkciója, végeredménye. De minden tényező magában véve ismét csak más előző hatók eredménye: a levél súlya, alakja, függési módja csak eredménye a fa élettörténetének; — a szél eredménye a meteorologikus hatóknak, talán annak, hogy a napot e vidéken felhők boritották, a felhők ismét eredményét képezik más tényezőknek; — a talaj minősége, a göröngyök, a füszálak más bonyolult hatók és hatások funkcióit képezik. De bármily bonyolódott legyen az okok sora, azért ez a sor tényleges, valóságos, áttörhetlen s bizonyára visszavezet az első okra.

Ugy vagyunk minden egyes történésben.

Ha egy követ elhajitok: közremüködnek karom izmai és a föld vonzása. Az izmok visszautalnak a tápláló vérre, a vér a levegő élenyére és a táplálék szénenyére, — a levegő élenyének oka a föld flórája, mely ezt az élenyt kilehelte, a flórának többi közt okai a föld, az eső, a nap és a szülő-, nagyszülő-, dédszülő-, ükszülő-növények s azok átalakuló példányainak s az átalakulásokban mindannyiszor szereplő számtalan tényezőknek sorai; — mikor aztán a kő leesik, egyet dobban: ez a hang függ az ütés erejétől, a kő minő-

ségétől, az ellenálló test tulajdonságaitól, főleg ruganyosságától, keménységétől, sürüségétől, stb.

Ime látni, hogy a köznapi ész axiómájának, mely azt tartja, hogy semmi sem történik ok nélkül, a haladó természettudományok óriási feneket keritenek, mely alul nemcsak hogy nem búvhatik ki semmi, ami van, akárhogy legyen, mozgásban vagy nyugvásban; hanem hozzá minden természeti tény, legyen az mozgás vagy másféle állapot, visszafelé egy beláthatlan, de áttörhetlen vagy csak a mechanika, tehát a lehetetlenség rovására áttörhető oklánczolattal bir.

S hová vezet visszafelé az okok és okozatok, a hatók és hatások, a tények és tényezők a természet minden pontjában s atomjában föllelhető sora? Mindig följebb és följebb, vissza a kezdethez!

Ez alul ki nem vonja magát semminemü mozgás, állapot és változás, még az élet sem.

Az élet is egymást váltó állapotok és mozgások sora. A tenyészeti életet, tekintve a testi erők összeségét, a táplálék mozgatja, a levegő élenye, a nap melege. Minden moczanásunk a tagokban, a szervekben, a sejtekben, az idegek és izmokban a széneny, éleny, légeny, köneny vegyületeinek erejével történik; ezeknek eleven ereje egyenlő bármely pillanatban a vér lüktetésével, a tüdő pihegésével, a tagok és szervek mozgásaival, a kisugárzott meleggel, az agy és az idegek munkájával. Az elemek elégnek, mint a szén a gép kemenczéjében, s a melegnek egyrésze munkára fordittatik, másik része elillan, — a testben épp ugy, mint a gépben.

Ugyanez áll az érzéki és értelmi életre. Az okok lánczolata itt is megvan, ha nem is kizárólag anyagiak az okok, de azért valóságos okok. Igy, hogy az érzékek működjenek, kell, hogy a hanghullámok, a lebrezgések, a tárgyak másnemü hatásai érjék az érzéki idegeket; — hogy az ész működjék, kell, hogy az érzékek hassanak rá. Az ész nem ismer mindent egyszerre, azt nagyon is jól tudjuk, hanem egy gondolatról áttér a másikra; egyik gondolat tehát a másikát mozgatja. Az akarat sincs kivéve az okság

lánczából; a gondolatok hatnak az akaratra s ha esetleg nem hat az akaratra semmi, nem is akarhat semmit. A filozófia régi elvei: «nil est intellectu, quod prius non fuerit in sensu» és «nil volitum quin praecognitum» csak részleges kifejezései azon általános elvnek: nincs történés, nincs változás ok nélkül.

Vegyünk föl már most egy időpontot a teremtés történetében: minden atóm azon állapotban van, melyet az előző percz története elébe szab; állapota átmeneti, esetleges, amennyiben lehetne egészen más; a mi meghatározásait illeti, t. i. hogy mily atomokkal van összekötve, — mily viszonyban áll hozzájuk, — mily sebességgel rezeg, — szilárd, folyékony vagy híg halmaz állapotot képez-e másokkal, — hol van a térben, — hogy mindezen meghatározásokból melyik érvényesül s hogy a meghatározások egyes osztályaiban a végtelen sok eset közül, melyik van most tényleg, — ez mind az előző tényező által határoztatik meg. Szóval az oksági elv egy pontban sem szenved kivételt. A mai világ a tegnapinak következménye, ez a tegnapelőttinek; az ok mindig a kérdéses állapot előtt s azon kivül fekszik.

A természet ezen áttörhetlen okszerüsége nyujtja a kozmologikus érv első alakját, mely szerint:

Minden időpontban az egész teremtés semmi más mint előző tényezők funkciója; de ezek az előző tényezők sem végokok, mert maguk is más előzők által határoztattak meg; pedig az okság elvénél fogva kell e hosszu láncznak végleges okkal birni, amely végleges ok meghatározza ezt a sorozatot, az okok ezt a menetét, s mellőz végtelen sok más lehetséges sort és lánczot: ez a végleges meghatározó ok nem anyag, hanem szellem!

Ezen érv ellen, amint előttünk fekszik azt lehetne mondani:

I. Az oksági elv erejében fönnálló sorok mindenesetre áttörhetlenek s az egyik állapot szükségkép az előzőre utal vissza; de abból nem következik, hogy a végok az anyagon kivül s az anyag előtt feküdjék; mert elgondolhat-

juk magunknak, hogy az anyag éppen azon erőkkel és föltételekkel van szükségképen fölszerelve, amelyeknek kombinációja és kifejlése a világ folyását adja; a folyást mindenütt a mechanikus szükségszerüség jellemzi; minden történés az előbbiben fogja okát birni: de hogyha végre a kezdethez érünk s azt kérdezzük: a kezdet időpontjában ez a tömeg, ez az elhelyezés, ez az erőkészlet, az eleven és a lappangó erők ez az állapota, a sebesség ezen mennyisége és iránya honnan? nem azt kell felelni: egy előtte való s eo ipso mivel kezdetről van szó, egy kivülfekvő októl; — hanem azt kell mondani: *az anyagnak ez a természete, hogy ilyen meghatározásai legyenek.*

Felelet: e felfogás legeklatansabb bizonyitéka annak, hogy mikép lehet egy s ugyanazon elvet ugyanazon gondolatmenetben állitani és tagadni. Pedig ezt egyik-másik természettudós teszi! Elfogadják az okság elvét minden időpontra és — kiveszik az okság elvéből a kezdet időpontját; uralma alá hajtják az egész anyag- és erőmeghatározást az egész vonalon s — kiveszik a vonal kiindulási pontján. «Önmagát meghatározó anyag» tagadása az okság elvének; mert minden ami bizonyos meghatározásban van, más által határoztatik meg. Ne mondja senki, hogy a dolgok lényegei, önmaguk által s önmagukban állnak. A dolgok lényegei nem lények, nem valóságok, tehát nem esnek az oksági elv alá; a dolgok lényegei csak a gondolatban léteznek. Az anyag azonban létezik a valóságban, még pedig ezen s nem más meghatározásokkal: tehát az oksági elv erejében mástól határoztatik meg. Éppen ugy: az anyag kezdi a fizikus és mechanikus hatások bizonyos sorát: tehát az oksági elv alá esik kiindulásában is, abban a kezdetben is.

II. Azonban nem lehetne-e azt mondani, amit Naegeli s mások állitanak, hogy az okság elve a megkezdett, folyamatban levő történésekre és állapotokra áll, de talán az empiria határain túl nem lesz ugy?

Hogy lehet ily ellenvetést czáfolni? mindenesetre lehet máshonnan vett fogalmakból, például az anyag kontingenciájából, az örök világ, a végtelen szám lehetetlenségéből,

stb.; de ezekre szeretik rámondani, hogy az ész fogalmait hypostatáljuk, s a valóságba viszszük át azt, ami csak a logikus rendben bir léttel. De meglehet czáfolni a methodologia alapján! Csak aki a kutatás és ismeret módszerét lábbal tiporja, az vetemedhetik ily ellenvetésre. Ha most több részről hallani ily nehézségeket, hogy miért ne lehetne ez meg ez, — talán előbb máskép volt, — talán más csillagon van mozgás mozgató nélkül is, ennek okát a logika és a módszer hiányában kell keresnünk. Ha az emberi ész a legegyszerübb igazságokban nem birja megállapitani, hogy az állitmány lényeg szerint vagy csak esetlegesen találtatik-e fel az alanyban: akkor a tudás egyáltalában lehetetlenség s nem áll egyébből mint általánositott tapasztalatokból. A tudomány abból indul ki, hogy a valóságban van törvényszerüség, szükségszerüség, egység és állandóság — szóval — és ez a fő, hogy van észszerüség. Az ész annyiban ismerheti meg a valóságot, amennyiben a valóságban észszerüséget talál; ami nem észszerü, az fölismerhetetlen. Észszerüség és fölismerhetőség egy és ugyanaz.

Valaki már most azt mondja, meglehet, hogy az oksági elv nem volt mindig érvényben, — meglehet, hogy a világ kezdetére nem érvényes az ok és okozat közti viszony, csak a már folyamatban levő világra, — meglehet, hogy más csillagokon van valami ok nélkül is, — mit állit az ilyen? azt, hogy a világ kezdete és más csillagvilágok nem észszerüek. Kiveszi azokat az ész fölismerési köréből, nem mintha lényegük más volna s az emberi észt meghaladná, hanem egyszerü esetleges körülmények miatt, milyen a kezdet, — milyen a térben, a sulyban, a sebességben való különbség. Ha a világ kezdetére nem érvényes az okság elve: akkor az ember nem érti, s nemcsak az, hogy nem érti, — hanem az emberi észnek ellentmond a világ kezdetén az atomok összes viszonya egyszerüen azért, mert az első időpontot veszszük fel észlelésre. Minden egyebet értünk és pedig értjük az oksági elv erejében; de a kiindulást nem érthetjük, mert ott az oksági elv nincs érvényben. Ez magában véve az észszerüség teljes tagadásával fölér. Ha va-

laki azt mondja, hogy Clausius törvényei a hőről az anyag tulságos szétoszlásánál változást szenvednek vagy legalább szenvedhetnek s következőleg nem lehet kimutatni, hogy az ősködben a hő mikép viselkedett: ez logice van mondva; hanem hogy valahol és valamikor az anyag ki legyen véve az oksági elv alól, — hogy ne érvényesüljön benne az észszerüség, melynél fogva fölismerhető s van róla mechanikánk és fizikánk, ez már nem tévely, ez tudományos hóbort. Lehet-e anyag, melyről mechanika és fizika nem adatik? melyről nem lehet törvényeket és elveket fölállitani? ha az oksági elv valamikor az anyagra nézve megszünik érvényesülni, akkor létezni fog egy valóság, melynek nincs törvénye, nincs elve, nincs fölismerhetősége. Ez a legélesebb ellentmondás, amelyet képzelhetünk.

Nekünk az anyagot sehol sem szabad kivennünk az oksági elv alól; amely perczben ezt megkisérlenők, tagadnók az oksági elvvel együtt a mechanikát és a mathesis alkalmazását a természeti tüneményekre. A mathesis alkalmazása által emelkednek a fizikai tudományok a tökély fokára; igy mathematikai képletekre vezetjük vissza a természeti tüneményeket; az által ismerjük meg azokat alaposan; már pedig a mathesis föltételezi az anyag restséget, hogy nem mozdul, s nem is moccan meg magától; — a ki az ellenkezőt lehetségesnek tartja, az tagadja az anyag restségét, de avval együtt a tulajdonképeni tudományt; mert tudomány csak addig van, mig föltételezzük, hogy minden szigoru okszerüség szerint történik, vagyis hogy semmi sem történik ok nélkül.

III. Strauss Dávid (Der alte u. d. neue Glaube p. 111.) ezeket hozza fel a kozmologikus érv ellen: rendszeres következtetés utján sohasem jövünk ki a világ keretéből. Ha a világban minden egyes dolognak más előző tényezőben van oka, mindig előbbre és előbbre mehetünk — végnélkül; legfölebb végtelen sorokat nyerünk, de nem hagyhatjuk el ezt a sort sehol, hogy egy ugrással a soron kivül álló okra következtessünk. *Nem akadunk Istenre, hanem*

örök változatokban fejlődő világra, egy állagra, melynek esetékes nyilvánulásai a lények, erők, történések.

Végtelen sor, — örök világ, — pantheista állag, — de nem Isten, — ez kell Straussnak.

Felelet: *a*) «végtelen sor» és «örök világ» ellenmondások, melyeket e helyen nem bántunk.

b) Minden egyes dolognak más tényezőben van oka, — ennek ismét másban, — ennek megint másban: vagyis a dolgok és történések végleges okát nem találjuk s mennünk kell mindig feljebb; de ha végnélkül megyünk is tovább visszafelé, találunk-e többet, mint azt, hogy «tovább, tovább,» «én nem vagyok a végleges ok,» «előttem van»: de ha végnélkül mindig előttem van, abban a végnélküli sorban bizonyára nincs. Mi az a végtelen sor? oly tényezők sora, melyek okukat magukban nem birják, s az előzőre utalnak: de hát a végtelen sor által megváltozik-e természetük? nem; megmarad az a természetük, melynél fogva okukat másban birják: kapunk tehát egy végtelen sort, melynek minden egyes tényezője másban birja okát; s mit nyertünk vele?

Föltéve, hogy Isten a világot öröktől fogva teremtette, a mai nap jelenségei egy végtelen előző sornak utolsó számai volnának; nem lehetne-e ezen föltevésben is épp ugy az Isten létére következtetni? Hogy ne lehetne, sőt kellene; hisz a végtelen sor oly tényezők sorát állitja föl, melyek valamennyien rajtuk kivül fekvő okra utalnak.

Azonban mindenikünk érzi, hogy ez a nehézség első látszatra imponál és pedig azért, mert a végtelenbe, a beláthatlan távolba rejti a végokot; ad calendas graecas halasztja a végok ügyének tárgyalását s az észnek odadob végtelen sorokot, beláthatlan sok okot, hogy csititsa egyre felvetődő kérdését «hol van a végok»; de megoldást nem ad. Okoskodása ilyen: amennyire a természet folyását követhetjük, mindig ugy találjuk, hogy az anyag minden állapotát más állapot előzi meg, mely a következőnek okát képezi . . . igy tehát a végső ok a végtelenségben rejlik. Ez az okoskodás szaporitja a végső okot követelő történéseket

s megoldás helyett nyomósitja a meg nem oldott nehézséget. A sor nem változtat a dolgokon; a dolgok pedig nem birják okukat önmagukban; akár véges akár végtelen a sor; a dolog mindig egyforma marad, okot kiván.

«Ha azon kérdésre, hogy mi a természét végső oka, az «örökkévalóság» fogalmával felelünk, épp oly helytelenül járunk el, mintha azon kérdésre, hogy mi ezen vizesés oka, azt mondanók: annak oka az, hogy ez a viz öröktől fogva esik, — s jól jegyezzük meg, hogy ez a felelet nem azért volna helytelen, mert a mozgásnak valóban volt kezdete, hanem azért, mert az a ható, mely a vizet mozgásba hozza minden perczben csakugy működik, mint az inditásban.»

Ugyanis nem az inditás, nem a kezdet oka annak, hogy a viz esik, hanem azért mert van ott egy működő ok, mely hat, azért van inditás s van kezdet is. Ha esetleg kezdet nem volna: a viz ez esetben is nem azért esnék, mert nincs esésének kezdete; hanem bizonyos x. y. ható ok miatt. Tehát akár van kezdet akár nincs: az egészen mindegy; semmiben sem érinti az ok valóságát.

«Ami pedig áll a vizesés *közvetlenül ható okára*, melyet természettudományosan kimutathatunk, ugyanaz áll ezen valamint minden egyéb természeti jelenség *végsőokára*, melyet természettudományosan föl nem ismerhetünk. A merő *idő*, legyen bár *örökkévalóság*, nem illetékes oly kérdésekben, melyekben szó van az *okról*; mert az idő nem *működő* és *eszközlő elv*, hanem csak forma, melyben a működések végbemennek. A ki a természet örökkévalóságát elfogadja, annak azonkivül egy örökké ható okot kell követelni, mely valamennyi az időben föllépő jelenségnek végső oka legyen. Tehát az örökkévalóság sehogysem érinti a végső ok kérdését, annál kevésbé képes azt megfejteni. Ez a kérdés nyilt kérdés marad, akár örökkévalónak akár ideiglenesnek gondoljuk is a természetet. Gyarló és tehetetlen megfejtési mód ez, melyhez merő resignatióból nyúltak.» (Wigand, Der Darwinismus und die Naturforschung Newtons und Cuvier's. II. 267. l.)

c) Éppen ez a baj, hogy ha a végtelenbe hosszabbit-

juk is meg az okok lánczolatát, e lánczolaton belül végső okot nem találunk! minden egyes jelenség visszafelé utasit; tehát a soron kivül kell azt keresnünk. A végtelen világ csak oly elégtelen arra, hogy létezzék, mint az egyes elszigetelt tünemény, éppen azért mert a végtelen világ nem egyéb mint végtelen sok, okát magában nem biró tünemények és hatásnak láncza. De okkal kell birni valamennyinek: tehát kell a világon kivül álló okhoz fordulni.

Hogyan fogja föl Strauss ezen, okát magában biró s mint ő mondja «önmaga által meghatározott világot»? A világ szerinte «egy állag, melynek esetékei az egyes lények.» Ez nem igaz; a világ nem egy állag, hanem a világ annyi különálló állag összetétele, ahány különálló lény létezik. Egyiknek sincs oka önmagában. Hol legyen az az állag, melynek esetéke a levegő, a vas, az ember, a fény? Létezik valami «egy» amely osztatlan mindezekben? Mi semmi ilyesmit nem ismerünk. Az anyag, az erő, a törvény csupa elvont fogalom. Melyik legyen ezek közül a produktiv elv, mely a világot meghatározza v. i. magamagát? Egyik sem. Sem az anyag, sem az erő, sem a törvény nem létezik a valóságban; hanem igenis léteznek a természeti egyedi alakok: az elemek és összetételeik, a jegeczek, a növények és állatok, az égi testek és nap, s ezektől mi elvonjuk az anyag, az erő és törvény fogalmait. Az elvont fogalom produktiv elv nem lehet.

«Önmagát meghatározó anyag» nem fizikai fogalom, mert ki van véve az oksági elv keretéből; minden változatnak megfelelő oka van: minden a mi változik vagy mozog a térben, más által mozgattatik. Ezen elv alól kivétetik az önmagát meghatározó anyag. Ujra kérdezem, melyik anyag? az-e, mely a valóságban létezik, konkrét formákban mint viz, levegő, tigris, tölgy vagy pedig az elvont fogalom, mely az anyagot általában egynek tünteti föl? A valóságban más anyagi hatást nem ismerünk, mint azt, mely az oksági elv szerint nyilvánul. Ha már most valaki azt mondja, hogy az anyagnak ez a praedikátuma is lehet, hogy önmagát meghatározza, ugy ez először önkényes eljárás, másod-

szor nem magyarázat. «Prädikatum» tulajdonitása által nem magyarázunk semmit; például, ha valaki a mákony hatását az által magyarázza, hogy tulajdonit neki «altató erőt»; ez csak ismétlése a magyarázandó ténynek; épp ugy, ha valaki az «önmeghatározást» az anyag praedikátumának mondja, ismétli a «meghatározottság» tényét.

B) Fizikai eljárás.

Az okság elvéből következtettünk egy kivül álló okra. Ez metafizikus eljárás. Fizikus eljárás az volna, ha az okok sorozatán fölfelé haladva valósággal feljuthatnánk ahoz az első ősokhoz. Nem lehetne-e ezt is megkisérleni? Lépjünk a fizikai térre; lássuk, lehetne-e valamit föltalálni abból az ősokból metafizikai következtetések és spekulációk nélkül. Mert hat a metafizika a hitetlen tábor nagy része előtt egy trónvesztett potentás, kin szánakozni szabad, de a kitől félni nem szokás. Argumentumait a régi dicsőség fönmaradt, kopott draperiáinak nézik, melyek akkor nagy furorét csaptak, de most már a lomtárba vágyódnak. Tehát mit lehetne a kozmoszban föltalálni metafizikai következtetések, spekulácziók nélkül?

A kik az Istent mint személyes ősokot tagadják, azok természetesen beérik egy anyagi ősokkal. Az a kérdés már most, nem lehetne-e ezt az anyagi ősokot a kozmoszban föllelni? Ha minden a mi van, oksági viszonyban áll, akkor az okok és okozatok során végre föl kellene jutni a sorok első lánczszeméhez, — az ősokhoz. A kérdés tehát ez: talál-e a természettudomány egységes, anyagi ősokot?

Felelet: *a*) nem talál; *b*) nem találhat.

a) Nem talál: az első állitás csak a legszembeszökőbb, általános tényt konstalálja. A tudomány mindenütt egységet és egyformaságot lát, de az egység okát *materialis, végső tényezőben sehólsem leli.* A tudománynak sejtelme sincs arról a konkrét, materiális ősokról, melyből a változatos hatások beláthatlan sorai kifejlődtek. Mondják ugyan némelyek, hogy a konkrét, materiális ősok, mely a világ

minden stadiumait csirában magában foglalta, maga az ősanyag; azonban, hogy mennyire felületes és okadatolatlan az ilyen fölfogás kitünik a következőkből, melyek egyszersmind a felelet második részét is megvilágitják.

b) Nem találhat; az egységes, materiális ősoknak ugyanis feladatokat kellene megoldani, melyekre minden tekintetben képtelen. Lássuk ezeket. Az egységes, materiális ősokkal szemben áll: 1. az alakok, a folyamatok, a testek sokfélesége; 2. az egyes lények összetett volta, 3. a látszólagos esetlegesség az egymásután következő állapotok és hatások sorában. Tehát a legváltozatosabb sokféleség! Birja-e visszavezetni a sokféleséget az egységre, az összetettet az egyszerüre, az esetékest a szükségszerüre? Ha ezt birja: akkor az ősok lehet anyagi; ha ezt nem birja, akkor az ősok nem lehet anyagi. Hogy miért állithatjuk fel ezt a disjunctivát, annak oka abban van, mert az ősoknak olyannak kell lenni, hogy mindent, a mi van, belőle lehessen lehozni és kimagyarázni.

Hogyan fejlett ki az egységes, anyagi ősokból a vegytan 70 eleme? Az ősanyag a föltevés szerint egységes; miképen indult meg benne az a különülés, mely 70 különböző testet állitott a világba? Tegyük fel, hogy az elemek valóságban nem állnak másból, mint az ősanyag allotropikus összeköttetéseiből, mint ahogy az ozon az éleny allotropikus állapota; vagy tegyük fel, hogy az elemek nem alkottatnak más által, mint egy eredeti ősanyag kisebb, nagyobb mennyiségei által: amint némelyek a könenyt emlegetik őselemnek, melynek több vagy kevesebb atomja adná a többi elemeket; de hát ez a hetven különülés mindmegannyi különböző tény, már pedig nincs változás és történés ok nélkül: az ősanyagra külső behatás nincs, miután az ősanyag az első és végső oka minden történésnek, belülről kezdődött tehát az a különülési folyamat. De hogyan kezdődjék belülről az elkülönülés, mikor az ősanyag egységes, egyforma, homogén? mert ha nem egységes, nem egyforma és nem homogén, akkor már nem ősoka a különféleségnek, hanem már magában is különbségeket hord, melyeknek oka rajta kivül lesz. Tegyük hozzá

azt is, hogy a különülés bizonyára erőkifejlés kiséretében történt. De honnan a különböző erő a homogén anyagban? Hogy ezen találgatásoknak konkrét alakot adjunk, alighanem ugy kell az erőkifejlést gondolnunk, hogy a kezdetben egységes őserő a később elkülönült erőket mind magában foglalta; azután a különálló erők, milyen a vonzás, a hő, a villanyosság, delejesség később kiváltak az őserőből; e kiválás által más-más anyagrészek, más-más erőkkel birtak; a különböző erők különbözően hatottak az anyagra; megváltoztatták alkatát; — csakigy gondolhatjuk el, hogy az anyagban, mely eredetileg egységes és homogén, különbségek lépnek föl. E felfogást segiti a modern fizika, mely szerint az erő csak mozgás, s a mozgás különfélesége adja a különböző erőket.

Még ezen fölfogásban is egy cseppet sem közelitettük meg azt a lehetőséget, hogy az egységes homogén ősanyagban különbség és sokféleség támadjon. Mert föltéve, hogy az egységes őserő bomlott szét a benne lappangó összetevőkre, — ami pedig csak képletesen van mondva, mert bomlásról itt szó sem lehet, hanem csak átváltozásról, — mondom föltéve, hogy az őserő kezdte megteremteni a különbségeket: miután nincs történés ok nélkül, kérdezzük, mi volt annak oka? Az erő bármilyen kifejlését csak az anyag chemiai vagy morfologiai változása teszi lehetővé; megtaláljuk-e az el nem különült, egységes és homogén ős anyagban az egymást váltó chemiai és morfologiai állapotokat, melyek az alaperő átváltozásait, ismeretes erőkre való oszlásait lehetővé tegyék? Ha ezek a különböző állapotok csakugyan megvannak: akkor az őserő — megengedjük — szintén különülhet hővé, villanyossággá stb.; csakhogy akkor a különbség oka nem az őserőben fekszik, hanem hátrább az ősanyagban. Már pedig az ősanyag homogén, egységes, egyforma alkatában nincs meg a különbség. Ha megvolna — s ezt ujra ismétlem — akkor még hátrább kell menni valami más tényezőhöz, mely a különbségeknek oka.

Az egységes, anyagi ősokból sehogy sem lehet a természetben fönálló különbségeket kimagyarázni.

A mint nem lehet kimagyarázni az ősanyag homogén voltából *az elemeket és az alaperöt, ugy nem lehet kimagyarázni a földet csodálatos életével és a mindenséget.* Az egyforma, különbségek nélkül létező ösköd nem hordja magában a különbségek rajzó sokaságának okát. Hogy miért jött forgásba az egész ködtömeg s miért nem külön-külön óriási részei; s ha már forog az egész tömeg, miért forog nyugatról kelet felé; miért vált el kilencz bolygó s miért nem több; miért oly nagysági arányokban? Ezek morfologiai tények; van-e ezen különböző tényeknek oka az egységes, homogén anyagban? hacsak nem fektetjük már bele e különbségeket amugy lappangó állapotban: akkor ugyan nem akadunk okukra az egységes, anyagi ősok keretében. De ha belefektettük: akkor megtagadtuk az alapföltételt, t. i. azt, hogy az ősanyag homogén; mert a homogén ősanyagban nincsenek különbségek, akár tényleg, akár lappangó állapotban.

Igy van az mindenütt, a természettudomány valamennyi ágában. A különbségek oka nem az ősanyag, legyen az akár szerves, akár szervetlen. Az egységes anyagból nem lehet levezetni a nagy mindenség számlálhatlan, különálló alakjait, milyenek a jegeczek, növények, állatok, — nem nem lehet levezetni a 70 elemet s azok töméntelen összetételeit, — nem lehet levezetni a történések folyamatait. Bármint törekszik a természettudomány föltalálni a fönnálló különbségek egységes okát, folyton tapasztalja, hogy az egységes okot az anyagban föl nem lelheti.

Ez a játék ismétlődik a Darwinismusban. A különböző alakok egységes okát állitólag egy, első szerves sejt rejté, melyből valamennyi élő alak leszármazott. Eltekintve attól, hogy ez a leszármazás konkréte sehol sincs kimutatva, inkább azt kérdezzük, ugyan magyarázza-e a különbségeket az egységes alakból való leszármazás hypothesise? *Az állitólagos össejt ép oly szerepet játszik az élet százezrekre menő alakjaival szemben, mint amilyet az ősanyag a szervetlen és szerves alakokkal szemben;* belőle származott valamennyi élő alak. Nem magyaráz semmit, már csak azért

sem; mert lehetett sok ősszejt, minden egyes más és más, s ezeknek utódai alkotják a különálló specieseket. Ha támadhatott *egy ősszejt* az anyagi kombinációkból, támadhatott *több* is, annyi is, a hány a valóságos s nemcsak látszatos species, s mi lesz akkor a leszármazásból, s a különféleségek egységes ősszejtjéből? Ha pedig valóban több ősszejt is támadhatott a világon, mit fognak akkor szemükre hányni azoknak, kiknek esetleg tetszik minden egyes speciesben külön teremtési aktust látni? Ha külön előálló ősszejtekből fejlődhetett minden egyes species; akkor bizony külön teremtve is lehet. Ha pedig nincs magyárazat rá, hogy mikép álljanak elő azok a különálló ősszejtek: arrra sincs magyarázat, mikép álljon elő egyetlen egy ősszejt is. «Azonban a természet egysége és összefüggése, a problematikus leszármazás alkalmazása, mely főleg a biologiában annyira termékeny és gyümölcsöző volt, hogy a leszármazási hypothesis valósága mellett bizonyit, nyomósan követelik a föltevést, hogy az élő alakok egy ősszejtből származtak s innen ered az ő rokonságuk, stb.» — Nem tagadjuk; legyen, de mit nyertünk vele? Megvan-e ezáltal magyarázva az ősszejt, mint a különböző alakok egységes leszármazásának ősoka? Semmiesetre; mert csak oly fölfoghatatlan és érthetetlen ennek az egy ősszejtnek, mint annak a százezernek eredete. *A szám kisebb lett, a dolog maga érthetőbb nem lett.* A speciesek különálló ősszejtjei helyett fölvesznek egy ősszejtet; lett-e ezáltal a nehézség kisebb? Ha száz bogár mászkál előttem, melynek ősokát kutatom, közelebb jutottam-e az ősok kimagyarázásához az által, hogy kilenczvenkilenczet szétkergetek s a századikát veszem vizsgálat alá? ez által maga a tudás semmivel sem haladt. Igy állunk az ősszejttel is; ha valamennyi valóságos speciesnek külön-külön egy ősszejtet tulajdonitok, melytől leszármaztak vagy ha a különálló ősszejtek helyébe egy közös leszármazási lánczolatot állitok, élén az egyetlen ősszejttel, mit nyertem vele? mennyivel jutottam közelebb az ősszejt azon szerepének kimagyarázásához, mely szerint belőle származott le minden növény és állat?

Nemcsak, hogy nem jutottam közelebb az ősszejt megértéséhez, hanem végtelenül megnehezitettem azt a megértést. Mialatt ugyanis az ősszejtben az ősok első jellegét sürgettük, azt t. i., hogy *első* s eo ipso *egyetlen* legyen, azáltal ezt az ősszejtet oly komplikálttá tettük, hogy lehetetlen csak elgondolni is annak konstrukcióját. Az *egyetlen ősszejtben* ugyanis benfoglaltatik valamiképen mindazon töménetelen sok alak és változat, mely belőle eredt. Valamint a tyúk csirasejtje magábanfoglalja a csibét s ha még oly hasonlónak látszik a ló vagy a kanárimadár csirasejtjéhez, abból mindig csibe támadt és nem ló és pedig azért, mert (ha nem is birjuk észrevenni a tyúk és a ló csirasejtjei közt a különbséget,) mégis megvan az a különbség bennük: ugy kell annak az ősszejtnek azt a képességet rejteni magában, hogy belőle idővel valamennyi alak kifejlődhessék. Ennek a képességnek benne kell lenni — már ugy a hogy; mert minden csak azzá fejleszthető, amire képes; a fejlesztést végezhetik külső hatók; a képességnek bensőségesnek kell lenni és maradni.

Juthat-e a tudomány ily ősszejt megértéséhez, hogy levezethesse belőle az élő alakokat? semmitse vezethet le belőle, csak amit előbb — legalább képesség gyanánt — belefektetett. *Hogyan eredt, miképen eredt, miért eredt* az élő a csirából, — azt nem képes megérteni a most élő állatok és növények csirasejtjeiben, melyek halomszámra fekszenek előtte: mit értsen akkor az ősszejtből, melyben valamennyi alak képességileg benfoglaltatik. Az ősszejt fölállitása csak megnehezitette a föladatot, sőt kimondhatjuk, hogy a végtelenbe fokozta a magyarázat azon elementáris lehetetlenségét, melylyel minden egyes sejtben találkozik.

Azt mondhatná még valaki, hogy nem kell az ősszejtbe a belőle leszármazó alakokat még képesség gyanánt sem fektetni, hanem csak azt kell föltételezni, hogy az ősszejt variálni kezdett, a külső körülmények pedig majd ezen majd azon variációnak kedveztek, azt megszilárditották, s ekkép különböző alakok származtak. Tegyük fel, hogy az élő alakokat ez uton kivánná valaki ősokukra, az «ősszejtre» vissza-

terelni; sikerülhet-e majd valamikor — mert a mostról szó sincs — ez a nagy vállalat?

Soha; a variációval nyélbe sütött magyarázatok merő tautologiák. A variáció maga bizonyos határok közt biologiai tünemény, valóságos tény; nem ok, hanem tény; a ténynek oka a variáló alak belsejében van. Ha valaki végtelenbe menő variálási képességet tételez föl, ez által semmit sem nyert, nem egyszerüsitette a magyarázatot, nem födözte fel az okok azon láncát és sorát, mely az alakokat összeköti; hanem ellenkezőleg végtelen sok, különféle okot fektetett a variáló alakba. Csak ha ez okokat kimutatja, akkor magyarázott volna meg valamit.

Összefoglalva e részleges kérdést a szervezetek ősokáról, az igy fog hangzani: eredhetett-e ez a sok alak egy őssejtből és pedig kizárólagosan az anyagi mechanikus tényezők és hatások erejében s kimutathatja-e ezt valamikor a tudomány? ime ez részleges, konkret kifejezése azon általános kérdésnek: találhat-e a természettudomány egységes, anyagi ősokot? A felelet világos: a variáció nem ok, hanem tény, — az általános, korlátlan variáció nem egy ok, hanem végtelen sok tény; e végtelen sok ténynek tulajdonképeni okaiba ép ugy mint egy egyetlennek okaiba nincs belátásunk s nem is lehet: következőleg az oklánczolat is mindezen tényekben megszakad s lehetetlenné teszi kimutatni azt, hogy merőben anyagi okok által fejlődtek ki az alakok egyetlen egy ősszejtből.

A fizikai okok terére állva tehát hiába igyekszünk egy esetleg anyagi ősok fölismeréséhez jutni; a természettudomány anyagi ősokot nem talál, hanem minél feljebb megy, annál inkább megsokszorosodik kezei közt az okok száma. Igy, aki az orgonasíp zengését fölbontja, többféle tényezőre akad, ugymint a hanghullámok bizonyos hosszúságára, sebességére és az ón ruganyosságára, melyek közül a hanghullám hosszúságáról és sebességéről megértem hogy mi az, mig az ón ruganyossága oly tényező, melyet érteni nem lehet. Vagy gondoljunk a fönt emlitett levélhullás tüneményére, mely a legbonyolódottabb történések és tényе-

zők tömkelegébe vezet. Minden hatás és jelenség legalább is két tényezőtől függ, a *hatás minőségétől* és a *tárgy tulajdonságaitól, melyre a hatás irányul;* már pedig a tulajdonságok előttünk teljesen érthetetlen tények, melyekről okszerü ismeretünk nincs; amit tudunk róluk, az arra szoritkozik, hogy mint tényekről szerzünk róluk tapasztalatokat. Azonkivül semmit sem mondhatunk róluk. Hogy a dörzsölés által meleg támad, — hogy az éleny és köneny bizonyos mennyiségei egyesülve folyékony testet adnak, melyet viznek hivunk, — hogy a cseresznyefának piros gyümölcse van, — hogy az állatok fogai szaruállományból vannak, s *minden egyéb, ami a testeket alkotja és sajátságaikat, erőiket képezi, a priori soha meg nem ismerhető; nincs elv, mely megokolhatná a sajátságot; vagy a melyre következtetéseinkben az egyik sajátságról a másikra, támaszkodhatnánk.* Minden amit tudunk az erőkről és a qualitásokról, azt a tapasztalatból tudjuk, ezentúl egy lépést sem tehetünk sem előre sem hátra.

A tapasztalat pedig csak azt mutatja, hogy az egyik jelenség a másik által meghatároztatik és determináltatik, — az, hogy *mikép, hogyan és miért történik ez igy és nem másképp,* előttünk mindig ismeretlen marad; ez a qualitás kerete, abból pedig mi teljesen ki vagyunk zárva. Azonban ha a természet ez oldalától, amennyiben t. i. qualitásokból áll, eltekintünk s csak a determinációk sorait visszafelé követjük: ezen fizikai uton sem jövünk el a végső okhoz, igy sem találjuk fel az első inditót kézzelfoghatólag. Indulást, kezdetet igenis találunk a fizikai sorokban hátrafelé haladva, de inditót és kezdeményezőt a sorok első tagjául seholsem lelünk. Oka ennek nem más, mint az, hogy az inditó és kezdeményező nem anyagi tényező, nem fizikai ható, hanem az anyagin túlfekvő v. i. metafizikai tényező. A ki a világot vizsgálja ugy tesz mint az, aki egy gépet szemügyre vesz s azt részeire bontja; mit fog az ilyen okvetlenül tapasztalni? azt, hogy ha még oly precize érti is a gép szerkezetét: nem találja a szerkezetben a gépépitőt magát; mert ez nem tartozik a géphez, nem képezi a szerkezet rudját vagy rúgó-

ját vagy csavarját: ép ugy kutatván a fizikai világ tényezőit, egymásba fogódzó hatóit: épitőjét magát sehol sem találhatjuk meg; ez az alkotó nem képezi a fizis részét, nem fizikai tényező, hanem *metafizikai.*

Honnan tudjuk azt, hogy az ősok nem fizikai, hanem metafizikai tényező, (s következőleg, hogy a természettudományokban, melyek a fizist kutatják, Istennek nincs helye s hogy a természettudósok mint természettudósok az Istenhez nem érhetnek, s róla ezen minőségükben nem nyilatkozhatnak, sőt direkte eltekinthetnek minden ilyen Istenkutatástól, mondván, hogy ez hozzánk nem tartozik,) — mondom — honnan tudjuk ezt?

Ezt eddigelé *pozitive egy metafizikus következtetésből tudjuk,* melynél fogva abból, hogy a létező dolgok *az okság elve alatt állnak a világ létezésének minden időpontjában,* most ép ugy mint minden perczben: — azt következtettük, hogy világon kivül létezik az ok, melyre a hatások és történések általános lánczolata visszautal. *Negative* megismertük ezt annak kimutatásából, hogy a fizikai világ keretében a természettudományok ősokot s eo ipso anyagi ősokot nem találnak, de nem is találhatnak; mert a természet alakjai és tényei mindenfelé leküzdhetlen nehézségeket állitanak utjokba, s mert ezen alakokat és tényeket a természettudomány csak tapasztalatilag, de okszerüen sohasem ismerheti meg; azért logice anyagi ősokról sohasem beszélhet. A természettudomány sem anyagi sem szellemi ősokot nem talál, — s nem is találhat.

Mi pozitivet és konkrétet talál mégis a természettudomány, ha visszafelé halad az okok során?

Mindenütt kezdetet talál. Ezt találja, hogy az ember nem létezett mindig, hanem lett. A tertiär rétegekben elvesztjük nyomát, és pedig nem azért vesztjük, mert esetleg tán valami katasztrófa megsemmisitette azokat a kövületeket, hanem elvesztjük azért, mert az emberi nem sora egyszerüen ott kezdődik. Ez iránt nincs kétség. Igy járunk a szerves lények többi osztályaival is. Egymásután tünedeznek; a tökéletesebbek előbb, a tökéletlenebbek később, s

végre kivesz mindennemü organizáció nyoma. A palaeontologia kimondja, hogy állat és növény egyaránt a földalakulás bizonyos időszakában veszi kezdetét. Volt tehát idő, midőn szerves élet nem volt a földön. *Ez egy természettudományos tény.*

A palaeontologia (παλαιος = régi, ὀν = lény) nyomozását átveszi a geologia. Ez azt kérdezi, volt-e a föld mindig. S azon meggyőződésre jut, hogy a földnek csakugy voltak egymást váltó szakai, mint az élő alakoknak. A föld folyékony, izzó chaosból való. A csillagászati fizika kiterjesztette ezt a tételt valamennyi égi testre; ezek mind folyékony, izzó állomány voltak s részben most is még azon állapotban vannak. Már most egyrészt nem állithatjuk azt, hogy az izzó, folyékony állapot az anyag eredeti állapota, másrészt a távol világokban a csillagászat azt találja, hogy az izzó állapotnak van előzménye, ott ugyanis az anyag mint gáz vagy mint köd terjeng az ürben: ezekből azt következtették, hogy az egész mindenség kezdetben mint *ősköd* terült el a térben. A most fennálló naprendszerek kezdete az ősköd. Az ősködig följut a tudomány; minden természetmagyarázat az ősködön kezdődik. *Honnan van ez az ősköd, smiként kezdődött ez ősködből alakulni a világ?* arról semmit sem tud. Kezdődött-e az ősköd is vagy pedig fönnállt öröktől fogva? azt a természettudomány nem tudja. Minden a mi a természettudomány elé kerül, az térben és időben véges; mert csak az tárgya a természettudománynak, ami az észleleten és tapasztalaton alapszik, mi pedig soha sem észlelünk mást, mint ami véges ugy a térben mint az időben. *A véges és ideiglenes anyag tehát ez természettudományos tény.* Aki örök, végtelen anyagot emleget az nem áll empirikus alapon; aki véges és ideiglenes anyagból kiindul, az empirikus alapon áll. Minden metafizikai spekuláczió nélkül, a merő indukció alapján fölállithatjuk a thesist, hogy az anyag tér és idő szerint mindig határolt.

«Véges, anyagi világ,» ezen kereten belül van a természettudomány. Soha sem mondhatja valaki a természettudomány nevében, hogy az anyag «örök.» E fogalmat a

természettudomány nem ismeri. A ki e fogalmat és e szót használja, az abban a perczben a természettudomány teréről átlép a bölcsészetbe, — lemond a világ fizikai magyarázatáról s egy transcendentális fogalmat (a véges, anyagi világot meghaladó fogalmat) hoz be magyarázatul. Ha valaki azt mondja, hogy a világ ősoka az Isten, — s ha más azt mondja, a világ ősoka az örök anyag, — mindketten megegyeznek abban, hogy a világ magyarázata ezen ponton csak egy transcendentális, metafizikus fogalom által létesithető!

(Folyt. köv.)

A M. KIR. KEGYURASÁG TÖRTÉNETE.

ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY.

A főkegyuri jog terjedelme és gyakorlása a konstanczi zsinattól Mária Teréziáig.

Irta Dr. SURÁNYI JÁNOS.

I.

A konstanczi zsinat (1414—1418.) a m. kir. kegyuri jog történetére nézve uj korszakot alkot. E zsinat a nálunk is divó kánoni választást és pápai rezervácziókat a főpapi székek betöltésénél megszüntette, s annak eredeti alakzatát, t. i. a főpapi székekre való nevezést, és javadalom-adományozást ujból megerősitette, ugy hogy azoknak egyházjogilag is teljes betöltéséhez csak a pápai megerősités járul.

Az ország ezen ősrégi szabadalmának — amint hazai jogforrásaink a kir. kegyuraságot állandóan nevezik — különösen eredetének, terjedelmének és gyakorlási alakzatának, király és nemzet megbizásából, kora legünnepeltebb jogtudósa Verbőczy István adott jogi kifejezést, azt az ország egyéb szabadságaival törvénykönyvbe irta, s azt a négy

jogczimen oly alapra helyezte, melyen mint a magyar egyház s ország erős vára rendületlenül áll.

E páratlan jogintézmény lényege, történeti és jogi alapja, a következő: Tudni kell, hogy a pápát . . . ezen országban az időleg üresedő egyházi javadalmak adományozásában más joghatóság nem illeti, mint a megerősités, és pedig négy okból. *a*) Az egyházak alapitása czimén. Mert Magyarország királyai egyedüli alapitói minden egyházaknak és javadalmaknak; miáltal a kegyuraság minden jogát magoknak megszerezték, mely jognál fogva ezen országban az egyházi javadalmak adományozása a királyt illeti. *b*) A kereszténység elfogadása czimén, mivel a magyarok nem az apostoli prédikáczió . . ., hanem saját királyuk t. i. sz. István tanitása folytán tértek a kath. hitre, ki először alapitott püspökségeket . . . s mindezen egyházak főpapi székeit és javadalmait egyedül ő maga, a pápa megegyezésével, szabad tetszése szerint adományozta. *c*) A törvényes jogelbirtokolás czimén, mivel Magyarország szent Istvántól kezdve . . . a jelen időkig, több mint ötszáz esztendőn keresztül az egyházi javadalmakat adományozták s ezzel az apostoli szék elleni jogelévülés idejét sokszorosan meghaladták. *d*) Mivel az ország ezen szabadalma . . . a konstanczi zsinaton megerősittetett.[1]

Ezzel kodifikáltatott a m. kir. kegyuri jog, mely mint az ország egyik sarkalatos szabadalma, korona-jog, szent Istvánban minden törvényes utódait illeti; egyetemes Magyarország minden egyházaira terjedő; gyakorlásának alakja a főpapi székek betöltésénél a kinevezés es javadalom-adományozás.

Hazánk története különösen ez időtől fogva számos tényt jegyzett fel, melyek azt bizonyitják, hogy király és nemzet a sz. korona e legbecsesebb gyöngyét, a magyar egyházat és hazát összefüző ezen kapcsot, féltékenyen őrizték, hogy az a maga eredeti tisztaságában, teljességében, s jótékony kihatásaiban soha meg ne fogyatkozzék. Zsig-

[1] Tripartitum Pars. I. Tit. 11.

mond, Albert, I. Ulászló s V. László történeti és jogi emlékeink tanusága szerint a konstanczi zsinat által megerősitett alakzatában gyakorolják ezen apostoli jogukat. Hunyadi János főpapnevezései azonban akadályokba ütköznek a római kuriánál, amint ő azt mint sajátképi korona-jogot, valamint az ország, ugy a pápa különös felhatalmazása nélkül nem is gyakorolhatta törvényszerüen. Nagy fia Mátyás király a főpapnevezés és javadalom-adományozás jogát teljes szabadsággal gyakorolta; és mig ő a pápai rezervácziók ellen védelmezte az ország szabadalmát, addig ő annak gyakorlatával saját családi politikája érdekében visszaélt önkényszerüen.

E visszaélések miatt számtalan panaszok hangzottak el országszerte, a jogsérelmek orvoslást igényeltek; és hogy ezek az egyház és nemzet kárára ne ismétlődjenek a királyi önkénynek üdvös törvények alkotásával, eleje vétetett. A legtöbb elégületlenséget idézte elő a főpapi székeknek külföldiekkel való betöltése; ez okból számos országos végzemények hozattak, melyek szerint az idegeneknek egyházi javadalmakat adományozni nem szabad; a nekik adományozottak vétessenek el tőlök, ha helyben lakni vonakodnának, s azok jövőre csak érdemes honfiaknak adományoztassanak.[1]

Mindezen, valamint a későbbi időkben király és nemzet által hozott törvények mindmegannyi országra szóló bizonyságai ama folytonos köztudatnak, miszerint a m. kir. kegyurasága eredete- és jogi természeténél fogva kizárólag a törvényesen koronázott királyt illeti, koronajog, tisztán személyi megoszthatatlan kiváltság, melyet a királynak ha-

[1] Uladislai II. Decretum II. anni 1495. art. 30. Beneficia ecclesiastica, quocunque Nomine censeantur extraneis, et forensibus nationibus non conferantur . . . item art. 31. 32 Ferdinandi I. Decretum XII. anni 1550. ant. 18. Supplicant etiam in eo vehementer, ut Praelaturas, et alia ecclesiastica beneficia tam majora quam minora, quae ubivis nunc in Regno vacant . . . personis bene meritis, et Majestati suae gratis, minimeque externis conferre dignetur . . .

zai s egyházi törvényeink szerint kell gyakorolnia a magyar egyház és haza közös javára.

Az országos végzemények egyhangu tanusága szerint továbbá a király főkegyuri joga Magyarország s a sz. koronához tartozó tartományok minden nagyobb és kisebb egyházi javadalmaira terjed, egyetemes.[1] Ennek következtében nálunk a magán kegyuraság megszerzéséhez a közönséges egyházjog által kiszabott feltételek mellett a magyar királynak, mint egyetemes, legfőbb kegyurnak megegyezése szükséges.[2] Ezen magánpatronátusi jogot országos törvényeink a király, mint egyetemes, legfőbb kegyur oltalma alá helyezik s annak a kánonjog értelmében való gyakorlását biztositják.[3] E törvényekből egyuttal az is derül ki, hogy nálunk a nemesek (földesurak) már sz. István óta a patronátussal járó plébános-választás és bemutatás (praesentatio) jogát gyakorolják.

A magyar király továbbá, mint egyetemes és legfőbb kegyur, mind a személyi, mind a dologi patronátust adományozza egyháziaknak és világiaknak egyaránt, kik azt ugy, mint az adományozó király, hazai s egyházi törvényeink értelmében gyakorolni kötelesek; és ha ezek ellen azzal visszaélnek, ezen esetben, annak gyakorlása az adományozó királyra visszaesik.[4]

---

[1] Uladislai II. Decret. 1498. art. 67. §. 1. Quia libertate antiqua huius Regni requirente Collationes quoruncunque beneficiorum in omnibus Regni Ecclesiis, in quibus R. Majestas Jus patronatus habere censetur ad Majestatem suam spectare dignoscuntur. — Maximiliani I. Decret. III. 1569. art. 36. Quodsi sunt minora beneficia aliqua Ecclesiastica vacantia, v. in posterum quoque vacatura, aut quae apud manus seculares haberentur, illa Sacra Majestas Sua vigore Juris Patronatus sui universalis gratiose conferre dignetur...

[2] Uladislai II. Decret. III. 1498. art. 67. §.

[3] Eodem art. 66. Praelati Ecclesiarum invitis patronis Ecclesiarum Plebanos ad recipiendam investituram, seu confirmationem adstringere non praesumant. Decretum V. 1504. art. 26. Plebani patronis invitis, confirmari non debent §. 1. Quod in manifestam perniciem Nobilium vergit, cum a tempore S. R. Stephani liberam semper ex se Plebanos eligendi habuerint facultatem.

[4] Udalislai II. Decret. III. 1498. art. 67. §. 3. Ab illis autem personis

Amde első sorban a király az, ki főpatronátusi jogát ennek czélja és természeténél fogva az egyházjog törvényei szerint gyakorolni tartozik. Mivel pedig ez szigoruan tiltja, hogy világi főpapoknak szerzetesi és viszont szerzeteseknek világi főpapok javadalmai ne adományoztassanak, ennek megfelelően rendelkeznek hazai törvényeink is.[1] Hasonlóképen tiltják azok több egyházi javadalomnak egy kézben való összehalmozását (cumulatio beneficiorum), amely esetben pedig azt megengedik a kánonok, a király külön engedélye is kell, hogy hozzájáruljon.[2] A pápai rezervácziók hazánkban, királyaink és törvényhozásunk szakadatlan tiltakozása miatt, sohasem emelkedtek törvényes jogszokás erejére.[3]

II.

Magyarország viszontagságos multja azt bizonyitja, hogy a nagy válságok idején, melyek kimenetelétől a haza léte függött: az isteni Gondviselés, a nemzet ügyeit intéző közegeket, nagy államférfiúi bölcseséggel áldotta meg; kik felismerve a magyar hazánkat megalkotó és föntartó tényezőket, azokat a nemzeti aspirácziók-, kulturtörekvésekhez s a nagy európai népcsaládok közötti elszigetelt helyzetéhez hiven — üdvös intézményekkel és törvényekkel, ha szükséges fegyverrel is megvédeni, mint az alkotmányos szabadság és rend erős várát körül bástyázni soha meg nem szüntek.

Hazánk államalkotó tényezői között a kath. egyház első rangu helyen áll. Sz. István ugyanis az általa ujjászervezett hazát ker. elvekre fektette, az általa megalapitott

juvenibus atque idiotis, quibus aliqua beneficia eccles. absque consensu Majestatis R. collata fuissent, per R. Majestatem auferantur, et perso nis idoneis conferantur.

[1] Eodem 1498. art 58. §. 1. Quare statutum est, quod Praeposituras v. abbatias regulares, Clerici initiati, alii seculares Clercii . . . tenere non possint. Decretum. IV. 1550. 32.

[2] Uladislai II. Decret. III. 1498. 56. Decretum. W. 1550. art. 31.

[3] Decretum VII. 1514. art. 65. Beneficiati, in urbem proficiscentes, Regi se obligare debent, ne mortuis ipsis Romae, Pontifex beneficia conferat.

magyar egyházat és ker. királyságot az apostoli kereszt és sz. korona kettős szimbolumával elválaszthatatlanul összekapcsolta. A sz. korona legragyogóbb drágaköve pedig a kir. kegyuraság, mely mindenkor fényt s áldást árasztott annak hordnokára s a nemzetre egyaránt.

A mohácsi vész a régi Magyarországot saját romjaiban temette el, s egyes részeit tőle el is szakitotta visszahozhatatlanul. A királylyal és zászlós uraival a főpapok szine-java hullott el a nagy vérmezőn. Ezeknek s a többi még életben maradt, de a török hóditás zajától elüzött egyházfőnek javadalmait a hitetlen ozman pusztitotta, vagy a kapzsi világi urak foglalták el. A főpapi székek pásztorok és birtok nélkül hosszu árvaságra jutottak. Az országot s egyházat rekonstruálni kellett. De az erre hivatott tényezőket soká akadályozta a félhold uralkodása, s a védő szárnyai alatt terjedő protestantismus. A másfélszázados küzdelemből egyedül a kir. kegyuri jog menekedett meg sértetlenül a sz. koronával együtt, melynek minden viszontagságaiban hiven osztozott.

I. Ferdinánd és Zápolya János a többi korona-jogokkal a kir. kegyuraságot is az egyeduralom kivivására, biztositására használják. Mindketten főpapokat neveznek, s a pápai megerősitést szorgalmazzák, azután pedig az egyiknek püspökét fegyveres erővel elüzi a másik versenytárs, és viszont. Mindkét fejedelem csakis a kir. kegyuraséggal járó jogokat gyakorolja, de nem az ezekkel kapcsolatos kötelességeket; jelesen a belzavarok alatt a világiak által elfoglalt egyházi javadalmakat nem merték törvényes birtokosaiknak visszaadni, ha ama bitorlók pártjokhoz szegődtek, ha mindjárt protestansok is voltak azok.

János király halála után I. Ferdinánd mint egyedül törvényes király (1540—1564) a nemzetgyüléssel együtt az ország s egyház ujjászervezésén, konszolidációján fáradozik. Mindenekelőtt a magy. egyház anyagi létét kell biztositani, idegen kézen levő jószágainak visszaszerzésével, s a törvényes pásztoroknak adományozásával. Ezen főkegyuri köte-

lesség teljesitésére valamint a régi,[1] vagy különösen ezen időtől fogva hozott törvények is sürgetőleg szólitják fel királyainkat,[2] melyeknek azok a viszonyokhoz képest megfelelni törekszenek is.

Mivel pedig az egyházi jószágoknak világiak által való elsajátitására a legkinálkozóbb alkalmat nyujtotta, sőt azt elvből szentesitette a mindjobban elharapódzó hitujitás, ennek megakadályozása czéljából szigoru törvények hozatnak.[3] A nemzetgyülés ugyanis az egyház megizmosodását tekintvén főtényezőül az országnak a török járom aluli felszabaditásához, kéri a királyt, hogy a végleg elpusztult egyháznak javait a tudós lelkészek s az Isten igéjének igaz hirdetői fentartására, kik ezen országban a népet a régi orthodox valódi kath. hitben és vallásban megtartani, s az attól eltávozottakat abba visszavezetni igyekezzenek . . . . alkalmaztassanak és fordittassanak.[4] Hasonlóképpen, hogy a király a főpapi székeket és más nagyobb és kisebb egyházi javadalmakat, melyek most mindenütt az országban üresedésben vannak . . . különösen pedig az esztergomi érseki széket, mely a m. egyházak feje, soká üresedésben ne hagyja, hanem azokat . . . érdemes férfiaknak adományozza.[5]

Nemcsak a nagyobb, hanem a kisebb egyházi javadalmak s világi urak, vagy éppen a patronusok által voltak elfoglalva. A plébániáknak rendes lelkipásztorokkal való betölthetése czéljából király s országgyülés nemes buzgósággal azon fáradoznak, hogy ama javadalmak méltó s

---

[1] Tripart. P. I. tit. 10. §. 3. — 1298. art. 26, 27. — 1435. art. 21. 1439. art. 21. — 1498. art. 55. §. 1.

[2] 1536. art. 9. Generaliter vero bona universa Ecclesiasticorum . . . per hos Annos, post . . . D. Ludovici Regis obitum, indebite occupata . . . quibus sunt adempta, restituantur. Art. 10. 11. 13. 1537. Art. 19. Regia Majestas Ecclesias Dei, quae in manibus Laicorum habentur, mature liberare dignetur. §. 1. Ne aliquam earum, cuipiam in futurum inscribat. 1542. art. 3, 12, 13, 15, 48, 8, 12. — 1550. 17, 19. — 1560. 19.

[3] 1548. art. 5, 6.

[4] 1548. art. 12. — 1550. art. 19.

[5] 1550. art. 18.

alkalmas egyházi férfiaknak adassanak.[1] Mivel pedig ama bitorlók közt kegyurak is találkoztak, kik arra mint különös jogczimre hivatkoztak — azok felhivatnak, hogy patronátusi jogukat bizonyitsák be a király előtt, az elfoglalt javadalmakat pedig adják vissza a törvényes lelkipásztoroknak.[2]

Az egyházi jószágok visszahóditásának minél sikeresb foganatositása végett, az országgyülés felhatalmazza a plébánosokat, hogy a javadalmaikhoz tartozó birtokrészeket, jövedelmöket, minden törvényes eszközökkel foglalják vissza;[3] ha pedig erre nem volnának elégségesek a plébánosok, ebben nekik segitségére legyenek a püspökök.[4]

Király s országgyülés e vállvetett törekvésének köszönhető, hogy mind a kisebb, mind a nagyobb egyházi javadalmak, melyek e gyászos időben bitang kézre kerültek, eredeti czéljuknak visszaadattak; miáltal a főpapi székek betöltése lehetségessé vált; a buzgó főpapok pedig ismét alkalmas lelkipásztorokról gondoskodtak, s ezáltal az ellenreformácziónak sikerét előkészitették. Igy tehát e vészteljes korszakban is a kir. kegyuraság a lételemeiben megingatott magyar egyház és haza megvédésénél és konszolidácziójánál a leghatályosabb tényezőül bizonyult be.

---

[1] Ferd. Decret. XIV. 1553. art. 9. Probatur etiam Ordinibus et Statibus, ut quemadmodum Sacra Regia Majestas hortatur benigne fideles suos, penes quos Beneficia aliqua sunt Ecclesiastica, ad limitationem Suae Majestatis Viris dignis et ad Ecclesiastica munia idoneis, ad idque iam delectis et nominatis, ea relinquant libera.

[2] Idem §. 1. Aut si ipsi ius Patronatus in eis praetendunt, illud producant coram Sua Majestate: et de suis manibus eo nihilominus ea tradant Viris Ecclesiasticis, neque diutius patiantur Ecclesias suas legitimis pastoribus carere.

[3] Decret XVIII. 1557. art. 11. Si bona quaepiam et possessiones et proventus eccl. ab Ecclesiis, quibus semel dicatae . . . ad manus alienas pervenissent, sive illi Patroni sint earundem Ecclesiarum . . . contra tales violentos et indebitos occupatores iuris ordine procedi et bona huiusmodi juridice repeti debent iuxta contenta Decreta.

[4] Idem §. 1.

III.

Ezen eredeti czéljának és sajátos feladatának a kir. kegyuraság csak azért felelhetett meg oly nagy sikerrel, mivel az már ezen időben, történelmi és jogi emlékeink tanusága szerint, mint jogaiban és kötelmeiben teljesen szabályozott jogintézmény jelenkezik, mihez hasonló a ker. világban sehol sincsen. A m. királyi kegyuraság ugyanis eredete- és terjedelménél fogva azon törzs, melyen nálunk a magán patronátus, s a különleges magyar egyházjog számos intézménye alapszik. Azonkivül, hogy a magán patronátus egyházi jogczimeken való megszerzéséhez mindig a király, mint egyetemes kegyur engedelme szükséges: a kir. kegyuraság egyuttal forrása is a magán patronátusnak, s azért ezt a király mint kiváltságot magánosoknak osztogatja;[1] de azért a magán kegyuraságoknak főtulajdonosa marad, ki előtt a patronátusi jogot, ha kétessé vált, igazolni kell, kihez a törvénykezési jog mindig kegyuri ügyekben tartozik,[2] ki a patronátussal kapcsolatos jogokat és kötelességeket szabályozza,[3] azok teljesitésére felügyel, mulasztás esetén pedig a devolutio-joga a királyt illeti,[4] ki a kegyuri jogot a a vele üzött visszaélések miatt el is vonhatja.

E korbeli kir. kiváltságlevelek bizonysága szerint királyaink a kegyuri jogot adományozzák mint különös kiváltságot a birtok-adományozáson kivül, melylyel együtt a kegyuraság csak azon esetben adományoztatik, ha az a földbirtokhoz kötött, dologi jogot képez.

---

[1] A kegyuri jog adományozásának számos eseteit közli Fejér C. D. Wenczel: Árpádkori uj okmánytár. Nagy Imre Anjoukori okmánytár.

[2] Ferd. I. Decret. XIV. 1553. art. 9. §. 1.

[3] L. 1733. márcz. 8. 1734. márcz. 29. 1735. jul. 11. 1747. márcz. 4. 1766. febr. 25. kir. rendeleteket.

[4] Maximiliani Decret. III. 1569. art. 36. §. 1. Quodsi vero aliqui regni colarum jus Patronatus in aliquibus beneficiis se habere praetendunt, teneantur illud legitime citati coram Sacra Majestate Sua probare . . . eoque probato beneficia vacantia conferre et non in proprium usum reservare, et nisi illa ipsi conferant, a Sacra Majestate conferantur.

Ily kiváltságlevelek erejénél fogva királyaink a kegyuraságot átruházzák a sz. kir. városokra.[1] Legérdekesebbek azonban ama kiváltságlevelek, melyek főpapjainkra ruházzák át a kegyuraságot, minden az egyházmegyéjükben, eddig a kir. patronátushoz tartozó nagyobb és kisebb javadalmakra nézve.[2] Ilyen a kiváltságlevél, melyet I. Ferdinánd király állitott ki Oláh Miklós számára Sopronban 1433. máj. 10.

I. Ferdinánd király a kegyuri jogaival járó kötelmek teljes tudatában van, s ezeket a török hóditás s a protestantizmus terjedése által lételemeiben fenyegetett magyar egyház védelmére, megmentésére teljesiti. Ennek világra szóló bizonyságai ama nemes törekvésen kivül, melylyel a tridenti zsinat atyáit, az egyházi fegyelem helyreállitásában támogatta: azon számos országos végzemények, melyek az elkobzott egyházi javak és jogok visszaszerzése végett uralkodása alatt hozattak. Ezek között különösen «az átirt, elzálogositott, eladott, vagy bármi módon elidegenitett egyházi jószágokról alkotott dekretuma» kelti fel figyelmünket.[3] Ebben a király mindazoknak, kiknek kezében egyházi javak vannak, szigoruan megparancsolja, hogy azokat törvényes birtokosaiknak adják vissza,[4] ha pedig a javadalmasok már

---

[1] L. Dr. Timon Ákos. «A városi kegyuraság Magyarországon» közölt számos kiváltságleveleket.

[2] L. az egész oklevelet Péterfy t. 2. pag 3 . . . Jus Patronatus nostrum regium, quod scil. in eadem Ecclesia Strigoniensi, sicut in aliis quibusvis Regni nostri Hungariae Ecclesiis, more praedecessorum nostrorum, Hungariae Divorum Regum habere dignoscimur . . . eidem D. Nicolao Oláho Archiepiscopo, duximus dandum et Conferendum . . . ut ipse ad omnia beneficia et praeposituras majores et minores . . . dicti juris P. nostri regii authoritate eligere nominare . . . possit.

[3] Ferdinandi I. Imper. et Regis super inscriptis, oppositis, seu impignoratis, donatis, et venditis, ac aliovis modo abalienatis bonis Ecclesiarum Regni Hungariae. Decretum XIX. 1560. editum.

[4] Eodem §. 7. Quod universa bona eccles. . . . quocunque nomine censeantur . . . quae scil. nos ante praesentium emanationem quocunque nomine, cuicunque homini saeculari contulissemus et donassemus, quam nos donationem ex nunc revocamus, cassamus, et nullius roboris esse vigore praesen-

elhunytak, az érsekek és püspökök, kik a királytól a kegyuri jogot nyerték, a javadalmakat másoknak adományozni kötelesek, másutt pedig a király adományozza azokat alkalmas s érdemes férfiaknak, kik eziránt hozzá folyamodnak.[1]

Ezen dekretum továbbá bizonysága annak is, hogy valamint a király mint legfőbb kegyur, vonatkozással előbbi törvényeinkre,[2] az elpusztitott egyházak javait, melyek a koronára visszaszállanak, más egyházi czélokra, s intézményekre, jelesen iskolák alapitására használhatja:[3] ugy ezen jogát átruházhatja más kegyurakra, nevezetesen a főpapokra, azon kötelezettséggel, hogy iskolákat állitsanak és tartsanak fön, melyekben az ifjuság kath. tanitók által a ker. hitben oktatást nyerjen.[4]

A nemzet ősi hitbuzgalmáról, s alkotmányos jogérzületéről fényes bizonyságot tesznek az ezen időszakban alkotott számos országos végzemények, melyekben a királyt folytonosan kéri, serkenti, hogy legfőbb s egyetemes kegyuri jogát egyházi és hazai törvényeink értelmében gyakorolja.[5] A nemzet e közóhajának törekedtek is eleget tenni apostoli szellemü királyaink, és hogy a magyar egyház és királyság a mohácsi vészt nyomban követő megrázkódtatások után, «megfogyva bár, de törve nem» folytatja pályafutását,

---

tis huius liberationis nostrae pronunciamus, de manibus eorundem hominum saecularium quoruncunque et cuiuscunque sint status et conditionis, statim et de facto occupentur, atque iis, quorum ipsa beneficia sunt, si vivunt restituantur.

[1] Eodem §. 13, 14.

[2] Hármaskönyv I. R. 10. czim. 3. §.

[3] Decreti XI. 1548. art. 12. . . . bona et proventus Monasteriorum et Claustrorum ac Capitulorum desertorum . . . ad instaurationem et erectionem scholarum particularium, earundemque magistrorum, qui docti et probi sunt, intertentionem . . . applicentur et convertantur.

[4] Decret XIX. 1560. §. 15. Hoc quoque clementer annuimus, ut ipsi DD. Praelati, ex bonis eiusmodi ecclesiasticis vacantibus, partem aliquam ad erigendas et intertenendas scholas, et ludos literarios, in quibus iuventus sub praeceptore non haeretico aut suspecto, sed catholico ad profectum Religionis Christ. erudiatur.

[5] 1435. art 21. 1439. 21. 1498. art. 55. 1536. art. 13. 1537. art. 19. 1542. art. 3, 12, 13. 1550. 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19.

azt a kir. kegyuri jognak, mint egyik első rendü tényezőnek köszönheti.

Innét van, hogy a sz. korona ezen legkiválóbb jogát király és nemzet féltékenyen őrzi, és mint az ország ősi szabadalmát emberül meg is védi, bárhol is kisérlik meg azt megcsonkitani. VIII. Orbán pápa alatt Rómában a m. király kegyuraságának terjedelme és gyakorlási alakzatára nézve azon felfogás keletkezett, hogy a magyar királyt más uralkodó fejedelmek módjára csak a főpapnevezési jog illeti, és pedig a szorosan vett Magyarországon, nem pedig Erdélyben s a többi elszakadt tartományokban, hol a főpapi székek betöltési joga az apostoli szentszékre visszaesik.

II. Ferdinand király Pázmány Péter primást szólitotta fel emlék-, illetve védirat szerkesztésére, melyre az éleseszü bibornok készségesen vállalkozott. A fenforgó kérdés ekkép hangzott: Vajjon a magyar király más kegyurakhoz hasonlóan csak a bemutatási és kinevezési joggal bir-e, vagy inkább a korona különös jogánál fogva kiválaszthatja-e a főpapokat és nekik adományozhatja-e az egyházi javadalmakat?[1]

A biboros főpap mély jogászi elmeéllel fejti meg a kérdést általános és különleges magyar egyházi és közjogi szempontból. «A közönséges egyházjog elvei szerint a világiakat nem illeti meg az egyházi javadalmak adományozása. Ennek szabványai szerint a kegyurak egyházalapitás, javadalmazás czimen élhetnek a bemutatás, kinevezés — de nem a javadalom-adományozás jogával. Ámde hires egyház jogtudósok véleménye szerint a világiak kivételesen (extraordinarie) a szokás-jog, vagy különös kiváltságnál fogva adományozhatnak javadalmakat, a mint ezt teszik a franczia királyok. És bizonyára, mivel a javadalom-adományozás módja a tételes egyházjog körébe vág, megtörténhetett, hogy az egyházalapitó királyok, vagy különös egyezmény, vagy a pápa atyai engedélyénél fogva, a közönséges egyházjog szabványai alul kivétettek, megengedtetvén nekik,

[1] Car. Péterfy S. Concilia T. I. pag. 75. et sequ.

hogy a megerősités és felszentelés jogán kivül, mely a pápát illeti, oly módon választhatnak főpapokat, mint Németországban a káptalanok választják a püspököket.» «Nem is kételkedem, mondja Pázmány, hogy a pápa manap is e jogot megadná a keleti fejedelmeknek, azon feltétel alatt, hogy ők népeiket a kath. egyház egységéhez visszahozzák.»

Ezek előrebocsátása után, melyek szerint az egyházalapitó királyok kiváltságképpen a főpapi székekre való nevezés és javadalom-adományozás jogát megszerezhetik; azon kérdést veti fel Pázmány: vajjon tényleg is birták-e ama jogot Magyarország királyai? s ezt Verbőczy ismeretes négy jogérve alapján oldja meg, illetve bizonyitja be; hozzátevén, hogy az ország ezen szabadalmát semmiféle elbirtoklás vagy elévülés meg nem szüntethette, mivel ennek hazai törvényeink folytonosan ellenmondtak, s azt halál-büntetés terhe alatt sujtják.[1] Azért a törvényes joggyakorlat Magyarországon mindig az volt, hogy ha a király püspököt nevez, ez bizonyos joghatósági hatalmat gyakorolhat, javadalmakat adományozhat, jövedelmet húz, püspöki öltönyt visel, országgyülésen és zsinaton üléssel és szavazattal bir.

Mindezek után két jogi következtetésben fejezi ki véleményét Pázmány. *a*) A magyar főpapoknak nem lehet, nem szabad a régi szólásmódot megváltoztatni, hanem a többivel azt kell mondaniok: a király adja, adományozza a javadalmakat (dat, donat, confert beneficia.) Ugyanis hazai törvényeink szerint fölségsértés bünében vétkes, ki az ország közjoga ellen cselekszik. Mivel pedig az ország közjogánál fogva a király adományozza a javadalmakat, a pápát a megerősités joga illetvén: különösen ezen időben veszedelmes dolgot müvelne, ki a régi szólásmódtól eltérne. Ez okból a magyar főpapok a nagyszombati zsinaton jónak látták ezen mitsem változtatni. *b*) A felhozottakból bizonyos, hogy a magyar királyokat nemcsak mint egyéb patronusokat a bemutatás, hanem a kinevezés s adományozás joga illeti.[2]

---

[1] Uladislai II. Regni Decret. II. 1495. art. 31.

[2] Car. Péterfy S. Concilia. t. I. pag. 76—77.

Ezen időben egy más vita is merült fel ama kérdésre nézve, kit illet a czimzetes püspökök nevezési joga. A római kongregáczio de propaganda fide 1635-ben kijelentette, hogy Erdély s a többi, a magyar sz. koronától tényleg elszakadt tartományok püspökségei, úgymint a török uralom alá került keletnek egyházai a kongregáczio joghatóságához tartoznak, s azért ott is őt illeti a püspök-nevezési jog. Erre is megfelelt Pázmány Péter 1635. junius 16. II. Ferdinánd királyhoz intézett védiratában, melynek lényege a következő: Általános jogelveknél fogva a magyar királynak nem lehet és nem szabad beleegyezni, hogy bármely czimzetes püspök-nevezés azon tartományokban, melyek hajdan a m. sz. koronához tartoztak, tőle elvétessék; hanem elődeinek példája szerint az ily adományozásokat és nevezéseket a sz. korona számára meg kell tartani, a következő okokból:

a) E jog gyakorlatában és valóságos birtokában voltak ezen adományozásnak és nevezésnek, ugy hogy e jogbiztositására a törvényes elbirtokolás is harczol. . . .

b) E joggyakorlat hiteles jogczimeken alapszik, milyenek az apostoli szék engedélye, a zsinatok megerősitései, az egyházalapitás, s az apostoli székkel azon időből való egyezmény, midőn a magyar nemzet az apostoli hitre tért . . .

c) VII. Kelemen és III. Gyula bulláinak kellő tisztelet, hol azok elfogadva s ellenkező gyakorlat által abrogálva nincsenek. Bizonyos azonban, hogy Magyarországon az ellenkező szokás, mindenkor helybenhagyatott, s a királyok kinevezései azon püspökségekre, melyek hajdan a sz. koronához tartoztak, a pápák által jóváhagyattak. . . .

d) Magyarország királyai a püspökségekre való nevezés s annak betöltési jogát, magok számára követelték számos okmányaink és szigoru törvényeink szerint, melyek halálbüntetést szabnak azokra, kik az apostoli széktől a megerősitésén kivül egyházi javadalmat fogadnának el.

e) Ha már azon időben, midőn még egész Magyarország kath. hiten volt, az apostoli szék nem igényelte a főpap nevezést a sz. koronához tartozó püspökségekre: most,

midőn annak nagy része eretnek, s a katholikusok követelik, hogy a király ősi jogaihoz szivósan ragaszkodjék, hihetlen, hogy uj szokás hozassék be; mert meg nem engedni a püspöknevezés jogát annyi, mint ama püspökségeket eltörülni . . .

f) Magyarország czimzetes püspökei nem olyanok, mint azon czimzetes püspökök, kiket az apostoli szék in partibus infidelium nevez. Ezek merőben czimet viselnek, de egyházi vagy politikai joghatóságuk nincs. Magyarországon ily merő czimz. püspökök nem léteznek, mert ezen püspököknek ülés- és szavazat-joguk van az országgyülésen, törvényszékeken, és hiveikre a közel szomszédból felügyelnek . . .

g) Az erdélyi püspökségre nincsenek jól értesitve Rómában. Erdély épugy mint Pozsony, Magyarország királyainak volt és van alávetve sz. Istvántól a török Szolimán idejéig, ki azt János fejedelem számára fegyveres erővel jogtalanul szakitotta el a koronától. A püspök Erdélyből számüzetett, jövedelmei a fiscus számára lefoglaltattak, de a püspök-nevezési jogot a magyar királyok megtartották s azután is gyakorolták[1] . . .

Ezzel Pázmány még erősebben indokolja a m. kir. kegyuraság történeti és jogi alapjait, mint Verbőczy, s a jogi téren is fényes jelét adja ellenállhatatlan dialektikájának, melylyel minden jövendőbeli, a főkegyuri jog körül netán támadó vitának elejét veszi, ugyhogy ezután koronás királyaink az abban foglalt minden jogositványokat háboritatlanul gyakorolják.

[1] Péterfy S. Conc. t. I. p. 78—79.

AZ ORSOLYA-SZÜZEK AMERIKÁBAN.

Irta MOHL ANTAL.

(Folytatás.)

Ügyeit rendezvén, búcsút vett házi népétől, egyszerü ruhába öltözött, elment az atyai házba s egy padlás-szobában vonta meg magát. Nap-nap után mult ezentúl anélkül, hogy egyébbel foglalkozott volna, mint az örök igazságokról való elmélkedéssel s gyermeke nevelésével, kiről remélte, hogy majd szerzetes lesz. Csekély jövedelem felett rendelkezvén, a szegényeknek legalább kezeivel akart szolgálni s ezt a szentek azon erős hitével tette, hogy a szerencsétlenek személyében mindig Krisztus személyét tiszteljük. Helyzete nemsokára megváltozott, de úgy látszik csak azért, hogy próbára tétessék alázatossága és engedelmessége, melyet az Urnak fogadott. Egyik nővére nagy vállalatba bocsátkozván, segitségül hivta őt magához. De alig hogy a házhoz jött, egészen elhanyagolta őt nővére és négy éven át alig tekintette másnak, mint a ház utolsó cselédjének. Ő azonban e megaláztatást a legnagyobb békével türte, sőt örült, hogy ily méltatlan bánásmód által valamit szenvedhet és ekként lelki üdvét munkálhatja. Végre azonban megnyiltak nővére és sógora szemei és kérték őt, osztaná meg velök egészen az ő életmódjukat. Külsőleg kedvezőbb helyzetbe jutván, megkettőztette buzgalmát az áhitat gyakorlása és önsanyargatásai körül, elannyira, hogy joggal mondhatta: «Ezek voltak ujonczéveim! Nem jutottam ugyan tökéletességre, de Isten irgalma képessé tett ezen próbák által a kanadai fáradalmak elviselésére.»

Mindig azon gondolattal foglalkozván, hogy ha majd fia felnő, belép valamely szerzetbe, amint az orsolyiták szent Bernárdról nevezett M. Francziska vezérlete alatt Toursban megtelepedtek, rögtön lépéseket tőn felvétetése iránt. Családja határozottan ellenezte szándékát és mindent elköve-

tett, hogy megakadályozza terve kivitelét. Legnagyobb akadálya volt azonban szándéka foganatosításában — fia. Maga beszéli el ezen nehéz órák harczait. «Nagy akadályul szolgált — ugymond — szándékom teljesitésében fiam, ki már kilépett a kisdedkorból és majdnem 12 évet ért, de szegény volt. Nagy szeretettel ragaszkodtam gyermekemhez. Elhagynom őt legnagyobb áldozatomba került. De Isten ezt is akarta és én gondviselésére biztam magamat. Végre el lőn határozva belépésem napja. Fiam, ki nem ismerte szándékaimat, Párisba akart menni egy Feuillant-rendü atyával, kit ismert s ki Toursban megfordulván, enyelegve megigérte neki, hogy majd elviszi magával.[1] De a szerzetes észrevétlenül eltávozott; amiért a fiú, elhagyva szállását, utnak indult Páris felé. Három napig, daczára a legszorgosabb keresésnek, nem akadtak nyomára. Barátaim szemrehányásokkal halmoztak el s erősitették, hogy szerzetbe lépésemet maga az Isten sem akarja. Végre, harmadnapra Isten különös intézkedéséből fiamat egy tisztességes férfiú, ki vele a bloisi hidon találkozott, hozzám visszavezette.

Ez ürügyül szolgált enyéimnek, hogy egyesüljenek ostromlásomra, bizonyitgatván, hogy nem lehetek lelkiismeretemben nyugodt, ha ily gyenge gyermeket magára hagyok. Minden oldalról körülvettek. Bennem is küzdöttek az anyai szeretet — a közeli távozás gondolatával, mely oly nehéznek tünt fel, mint mikor a test a lélektől válik el. Másrészt folyton sarkalt a benső szózat: «Siess, itt az idő, számodra már nincs egyéb jó a világon.» Végre győzött a kegyelem s rábirt, hogy fiamat az isteni Gondviselésre bizzam s a bold. Szüz oltalmába ajánljam. Elhagytam őt, jóllehet koros atyám is fájó szavakra fakadt, midőn tőle bucsút vettem. Minden lehető okot felhozott, hogy visszatartson, de én állhatatos maradtam.»

Néhány órával végleges eltávozása előtt el akarván késziteni fiát az elválásra, bevezette őt szobájába s igy szólt

[1] A feuillantok alapitója Bariére János, a cisztercita szerzetből, 1586. A nagy forradalom előtt 24 konvettel birtak. Házuk Párisban, a Tuillèries-ek mellett, 1587-ből származott.

hozzá: «Fiam! nagy titkot akarok közölni veled, melyet eddig előtted szorgosan rejtegettem, mert korod nem volt alkalmas annak meghallgatására és fontosságának megértésére. De most, hogy érettebb eszü vagy, én pedig azon ponton állok, hogy cselekvésre határozzam magamat, továbbra nem halaszthatom, hogy efelől felvilágositsalak. Midőn Isten engem atyádtól, kivel csak két évig éltem, elválasztott, azt tüzte ki célomul, hogy a világot elhagyjam és szerzetessé legyek. Ezen időtől fogva állandóan erősbült bennem e vágy s hogy azt mindeddig nem foganatositottam meg, annak oka egyedül zsenge korodban keresendő. Nem hagyhattalak el, gondolván, hogy jelenlétem szükséges arra, hogy megismertessem veled Isten szeretetének, szolgálatának áldásait. De ma, midőn közel állok ahoz, hogy elhagyjalak, nem tehetem ezt anélkül, hogy tudtodra ne adjam elhatározásomat és meg ne kérjelek, hogy azt jóvá hagyd. Elhagyhattalak volna minden feltünés nélkül, anélkül, hogy szóltam volna neked, mert üdvösségemről van szó; ha pedig arról van szó, hogy üdvözüljünk, az arra vonatkozó cselekedetek végrehajtásához nincs senkinek beleegyezésére szükségünk. Mivel azonban elhatározásom által nem akartalak megszomoritani, ide hivtalak, hogy add szándékomhoz beleegyezésedet. Isten akarja ezt és ha szeretjük Őt, nekünk is akarnunk kell azt, a mit ő akar. Az ő joga parancsolni, a mi kötelességünk pedig engedelmeskedni. Ha nehezedre esnék ez elválás, gondold meg, mily tisztelet az, ha Isten engem az ő szolgálatára választott. E körülmény elég indokul szolgálhat megnyugvásodra. Meg lehetsz győződve arról is, hogy érted és lelked üdveért éjjel-nappal fogok könyörögni az Ur előtt. Fiam, akarod-e tehát, hogy anyád engedelmeskedjék Istennek, aki meghagyta, hogy váljak el töled?»

A gyermek, ki nem szokott volt ily komoly értekezésekhez, mély megilletődéssel hallgatta anyja szavait és annyira meg volt hatva, hogy nem volt képes kérdésére válaszolni. Végre hosszú hallgatás után e szavakat rebegé: «Tán azt akarod ezzel mondani, hogy az életben nem láthatlak többé?» «A

mondottaknak fiam, válaszolá az anya, nem ez az értelmök. Megláthatsz valahányszor kedved tartja, mert én itt Tours városában maradok. Félrevonulásom helye az orsolyiták helybeli kolostora. Nem leszek tehát messze tőled.» «Jól van édes anyám, mondá a bánatos fiú, miután birom a vigasztalást, hogy láthatlak s szólhatok veled, én is akarom, amit te akarsz.» «Igy tehát — folytatá a hőslelkü anya — az isteni Gondviselés karjai között hagylak. Nem nyujthatok ugyan bőséges javakat, hanem ha az Ur lesz az én örökségem, az lesz a tied is. Ha féled Őt, gazdag leszesz, mert az Isten félelme nagy kincs. Kedves fiam! Elveszted ma anyádat, mint oltalmazódat mindenkorra. De légy meggyőződve, hogy semmit sem vesztettél, ha a bold. Szüz védszárnyaira bizod magadat. Légy iránta hódolattal; nevezd őt anyádnak, minden bajos ügyben fordulj hozzá bizalommal, hozd emlékezetébe, hogy fia vagy! Kell, hogy gondodat viselje. Testvéremre is bizlak, ki megigérte, hogy szeret téged és érdeklődni fog irántad mindaddig, mig Istennek tetszeni fog felőled — az ő legbölcsebb akarata szerint intézkedni. Azértis kérlek, engedelmeskedjél neki. Tekintsd őt úgy, mint engem.» E megható bucsúzásához üdvös tanácsokat kötött még a jó anya, felhiván fiát, hogy a lehető legtökéletesebb életszentség megszerzésére törekedjék.

1631. jan. 23-ika volt. A szent életü asszony felkelt s utját a konventnek irányozta. Gyermeke követte őt. Fia oldalán annak néhány barátja haladt, kik utközben hozzá csatlakoztak. A nagyobb része látván, hogy a fiu zokog s az anya szintén nem mer szorongatásainak máskép kifejezést adni, velök együtt sirt. Végre az anya szakitá meg a csendet és mondá: «Fiam miatt oly fájdalmat érezek, mintha lelkem szakadt volna ki, de Isten mindennél kedvesebb előttem.» Sz. Chantal Franciska a kolostor küszöbére feküdt fiának testén átlépve ment a zárdába. Csaknem igy volt Guyart Mária is! A kolostor bejáratához érve, Istenhozzádot mondott fiának, visszaküldötte őt testvéréhez és bátran lépte át a küszöböt, hogy még az nap kezdhesse meg — mint a rend ujoncza — a szerzetesi gyakor-

latokat. De ime, egy kis csapat iskolás gyermek, fiának társai, sorakozik a kolostor ajtaja előtt. Szeretett társuknak pártjára állva, kifejezést akartak adni részvétöknek azon fájdalom felett, a mely anyavesztett társuk szivét betöltötte! «Menjünk — mondák — követeljük vissza anyádat! Menjünk a kapuhoz, üssünk zajt, mig vissza nem adják őt.» És csakugyan! A szerető kis társak egy szivvel-lélekkel vonultak a kolostor ajtaja elé és oly zajt ütöttek, hogy az egész környék betelt lármájukkal. «Tisztán ki tudtam venni a zajongók csoportjából — irja maga a jó anya — fiamnak hangját, ki szivrepesztőleg kiáltozott: «Adjátok vissza anyámat! Adjátok vissza anyámat!» Minden szava éles tőrszúrás volt szivemnek és már-már attól rettegtem, hogy vissza fognak utasitani. Az apáczák azonban szeretetteljes, gyöngéd részvéttel voltak irántam és meghatottságtól velem együtt zokogtak. Fiam aztán a kolostor templomába futott, a hol éppen sz. mise volt és egészen az apáczák áldoztató korlátáig nyomulva előre, ott is zokogástól elfojtott hangon csak azt ismételgette: «Adjátok vissza anyámat!» Ezen izgatottság oly benyomást idézett elő a fiuban, hogy sirni kezdett. A gyermeket aztán a beszélő terembe utasitották, hová az apáczák engem is elküldöttek, némely csekélyke ajándékokat adván kezembe, hogy ezekkel kérleljem meg őt. Nemsokára sirva távozott. A kapusnő látta, hogy utjában vissza-vissza pillantott a kolostor ablakaira mindaddig, mig csak láthatta. Egyik nagybátyja által ösztönöztetve, többször meglátogatott, hogy felszakgassa ujból szivem hegedő sebeit. Én azonban felajánlottam magamat az Üdvözitőnek mindazon keresztek elviselésére, a melyeket rám bocsátani méltóztatik és csak azért könyörögtem, hogy ne vétsen a fiú az ő sz. Felsége ellen, hanem teljesitve parancsait, mentse meg lelkét az örök életnek.»

Még egy másik nagy küzdelme is volt Máriának. «Atyám — ugymond — magas korban álló férfiu volt, midőn a zárdába vonultam. Távozásomkor siralmasan fakadt ki ellenem és azt mondá, ha elhagyom őt, meghal fájdalmában.»

De én engedelmeskedtem Isten akaratának, tudván, hogy van atyámnak három leánya a világban, kik szolgálhatnak neki s gondját viselhetik, ha rászorul. Figyelmen kivül hagytam tehát a természet gyengéd nyilvánulásait, támaszkodva Urunk ama szavaira: «Aki atyját vagy anyját jobban szereti, mint engem, nem méltó hozzám.» Atyja néhány hó mulva csakugyan jobblétre szenderült, de megnyugodva. Több izben bement leányához a kolostorba. Halála előtt megáldotta őt és teljesen megnyugodott Isten rendeléséből származott elhatározásán.

Ezalatt Mária a legnagyobb örömmel és könnyüséggel teljesitte mindazon kötelmeket, melyeket mint ujoncznak betöltenie kellett. Megfeledkezve koráról és tapasztalatairól, egészen azonositotta magát társnőivel és nem is különbözött tőlök másban, mint abban, hogy egyszerüség, munkakedv, áhitat és engedelmesség tekintetében valamennyit felülmulta. Oly boldognak érezte magát a kolostorban, hogy azt a paradicsomi boldogság előképének tartotta. «Minden, amit a szerzetben találok — mondotta gyakran — ugy tetszik előttem, mintha Isten lelkével volna telve. A szabályok, a szertartások, fogadalmak, mind oly édesek rám nézve.»

Növelte boldogságát azon sok rendkivüli kegyelem is, melyben őt Isten részesitette. Különösen csodálatos volt azon adománya, melynél fogva a szentirás legnehezebb, legmélyebb értelmü helyeit is a legtökéletesebben fogta fel és legnagyobb világossággal volt képes mások előtt magyarázni. Lelke folyton áradozott a szentirás szavaiban, melyeket a legbámulatosabb könnyüséggel idézett emlékezetéből anélkül, hogy valamikor betanulta volna. E feltünő adományánál fogva az ujonczok tanitónőjévé neveztetett. E minőségében oly megkapóan fejtegette a hit fenséges igazságait, hogy az idősebb nővérek is sürüen látogatták előadásait és a legnagyobb élvezettel hallgatták azokat. Irt is egy kátét, amely «L'École Sainte» czim alatt látott napvilágot.[1]

[1] Müveit, melyekről alább részletesebben lesz szó, Richandeau abbé, a blois-i Orsolya-szüzek alamizsnása rendezte sajtó alá.

A kegyelmek mellett azonban nem maradtak el a megpróbáltatások sem. Az égi gyönyör-érzetet, mely eddigelé lelkét betöltötte, a legnagyobb elhagyatottság érzete váltotta fel. A természetfelettiek szemléletéhez szokott lelkét egyszerre a tehetetlen sötétség leple fogta körül. Magasan szárnyaló képzeletének mennyei képeit a csalódás gondolata éktelenitette el. Akadályt és nehézségeket nem ismerő akaratára az ellenszegülés békói látszottak nehezedni.

De az erőslelkü Mária nem csüggedett. Alázattal borult a kereszt tövéhez és könyörgött, vajha visszanyerhetné előbbi kedélyállapotát. És az ádáz kisértések szégyenteljes kudarczot vallottak azon törhetlen hüséggel szemben, melylyel magát Mária az Ur akaratának alávetette.

Alig szabadult azonban e kisértésektől, máris ujabb fájdalmat okozott szivének — fia, ki tervének már-már közeli megvalósulhatását ismételten fenyegette. Attól tartott, hogy ennek viselkedése miatt végre is meghiusul leghőbb óhaja és meg fogja akadályozni abban, hogy letehesse a fogadalmakat. Ujra és ismét az Urhoz fordult tehát és bizalmában csakugyan nem csalatkozott. A fogadalom előtti napon, mint a köd a nap sugarainak hatása alatt, szétoszlott minden nehézség és ő akadálytalanul léphetett az oltárhoz, hogy magát örökre az Urnak szentelje.

Leghőbb vágya volt régtől fogva — a pogányok közé, nevezetesen Kanadába menni és ott a hitterjesztés s főleg a gyermekek keresztény nevelésének nagy munkájában résztvenni. Rokonai azonban mindent elkövettek — ebbeli szándékának meghiusitására. Miután azonban kisérleteik mind eredménytelenek maradtak, eljött egyik testvére egy közjegyzővel, kinek közbejöttével visszavonta abbeli igéretét, hogy a kis Mártonnak, anyja előbbi szolgálatai fejében, évi járulékot fog adni. Nagy meglepetéssel és nem minden felindulás nélkül hallotta Mária e nyilatkozatot, de teljesen Isten akaratának rendelvén magát alá, egész komolysággal csak a következő szavakat intézte nővéréhez: «Elhagytam mindent, hogy Istennek engedelmeskedjem. Nem is helyezem bizalmamat ezentúl az emberekbe, hanem kizárólag

arra támaszkodom, a ki mindent megtehet és a ki nem változtatja meg igéretét.»

Látván végül a rokonok, hogy minden ármánykodásuk hajótörést szenved, fiának irtak Orléansba, hol az tanulmányait végezte. Tudatták vele, hogy anyja a városon át fog utazni. Ügyekezzék vele találkozni. Értésére adták azt is, miként viselje magát vele szemben. A fiatal ember csakugyan rátalált anyjára és tettetvén magát, mintha nem ismerné terveit, meglepetést szinlelt, hogy anyját egy fogadóban úton találja s kérdezte hová utazik? Párisba, — felelé anyja. «De talán messzebb is utazol?» kérdé az ifju. «Meglehet, hogy egészen Normandiáig.» Fia észrevevén, hogy nem akarja magát teljesen kimagyarázni, kivevén táskájából nagynénje levelét és az okiratot, melyben a biztositott évi járulékot visszavonja, odanyujtá anyjának. Az anya elolvasván a levelet, az égre emelte szemeit és felkiáltott: «A gonosznak melyik mesterfogása volna képes meghiusitani Isten terveit?» Aztán fiára tekintvén, igy szólt: «Nyolcz éve már, hogy elhagytalak és magamat Istennek szenteltem; vajjon ezen időtől fogva szenvedtél-e valamiben szükséget?» Nem! — felelé az ifju. «Lásd, a mult — záloga a jövendőnek. Midőn elhagytalak annak szeretete miatt, ki engem a szerzetbe hivott, átadtalak téged neki és kértem őt, legyen atyád! Láttad, tapasztalhattad, hogy csakugyan az volt rád nézve. Ha Isten az atyád, nem fogsz soha semmiben sem szükölködni. És ő bizonynyal atyád lesz, ha te is valódi fiának mutatod magadat, vagyis megőrized parancsait, engedelmes leszesz akaratának és fiui bizodalommal viseltetel szeretetreméltó gondviselése iránt. Cselekedd ezt és tapasztalni fogod annak igaz voltát, amit a Szentlélek mond: «Aki féli Istent, nem fogyatkozik meg semmi jóban.» Igaz, én Kanadába megyek. Isten rendelete, hogy másodszor is elhagyjalak. Nem érhetett tisztességesebb dolog, minthogy imádandó Gondviselése engem ily fenséges czélra választott. Ha szeretsz, kell, hogy neked is örömet szerezzen osztozhatni e dicsőségben.» Oly édes komolysággal, oly gyöngéd fenséggel mondotta e szavakat, hogy fia egészen átváltozott. Alá-

vetette magát Isten akaratának és anyjától, kit e világon többé nem láthatott, a legérzékenyebben bucsuzott el. Tapasztalhatta csakugyan életében, mily igaza volt édes anyjának, midőn ama rendithetlen meggyőződésének adott kifejezést, hogy az isteni Gondviselés jóságos őrködése bőven fogja anyjáért kárpótolni![1]

A semmi akadálytól vissza nem rettenő Mária 1639-ki évben érkezett Quebeckbe. Ezen időtől kezdve, a quebecki kolostor története egy e bátor lélek történetével, sőt — mint azt egy egykoru történetiró megjegyzi — egész Kanada története is elválaszthatatlan a kolostor történetétől.

Mária — mint apácza — valódi mintaképe volt a szerzetesi tökéletességnek, ugy hogy nemcsak épülésére volt a többieknek, hanem egészen elragadta mindazokat, kik látták vagy hallották. Szerette a hallgatást, de nem a komorságot. Szerénysége angyali volt. Alázatossága, egyszerüsége példátlan. Mindezek mellett különös bölcseség és ritka okosság jellemezték. Jóllehet 18 éven át volt három különböző időszakban elüljáró, mégis ő volt az, ki magát a szabályoknak a legszigorúbb módon rendelte alá. Ő volt a legengedelmesebb az egész házban, legpontosabb a legcsekélyebb szabály megtartásában s midőn elöljáróival értekezett, oly szerényen viselte magát, mint a legifjabb rendtag.

[1] A fiú, Márton, Kolos, megnyerte a királyné és Aiguillon herczegnő pártfogását. E magas kegy szép jövőt engedett jósolni számára. Azonban anyja példáján felbuzdulva, ő is elhagyta a világot és a sz. Benedekrendnek sz. Mórról nevezett kongregációjába lépett. Pappá szenteltetvén, igen buzgó munkása lőn az Ur szőllőjének. Nagy befolyást gyakorolt egyes apátságok reformálására és a szentség hirében hunyt el, mint a marmontiersi kolostor perjele 1696. aug. 9-én, életének 77 évében. Irodalmilag is igen tevékeny volt és sok becses munkát hagyott hátra. Legelőször édes anyjának életét irta meg és kiadta «Elmélkedéseit,» «Leveleit,» valamint «L'École Sainte» czimü kátéját. Saját müvei a következők. «A havi magábavonulás módja.» Hét kiadást ért. «Sz. Orsolya ünnepére és nyolczadára szóló elmélkedések.» Páris, 1678. «Ker. elmélkedések az év vasárnapjaira és a főbb ünnepekre.» Páris, 1669. Két kötet 4-rét. Latinra fordittatott Straszburgban, 1695. «Halotti beszéd Mr. Pomponne de Bellièvre, a párisi törvényszék főelnöke fölött.» 1657. «Sz. Benedek szabályainak gyakorlata.» Páris, 1674. Több kiadást ért.

Isten különös ajándékából feltünő mértékben birta a szomoruak vigasztalásának kellékeit. Szivök mélyében olvasott azoknak, kiket lelki gyötrelmek, vagy ádáz kisértések zaklattak. Egy izben találkozott valakivel, a ki a legborzasztóbb kinokat szenvedte bensejében, de vonakodott azokat feltárni. Mária észrevevén a szerencsétlen állapotát, ritka jóságával és gyöngédségével igy szólt hozzá: «Gyermekem, szenvedésed nagy, de nem ismerem. Kérjük Istent, nyilvánitsa ki azt.» Ezalatt fejére tevé kezét, térdre hullva imádkozott egy Miatyánkot és egy Üdvözletet s felemelkedvén, e szavakat intézte hozzá: «Mi akadályoz abban, hogy felfödözd nekem bajaidat?» és azon perczben körülményesen elsorolta azokat. «Mehetsz — ugymond — az semmi.» Ajánlott neki szereket a baj elháritására és hozzá tette: «Még nincs vége, de Isten mindent az ő dicsőségére irányoz.»

Mint Franciaországban láttuk, ugy Kanadában sem volt az Ur e hü szolgálója ment a legkülönfélébb keresztektől és megaláztatásoktól. Azonban távol attól, hogy ezek miatt türelmetlenkedett volna, oly megnyugvással, oly odaadással viselte azokat, hogy társnői bámulva csodálták alázatosságát és ama fogyhatlan szeretetét, mely mindenki számára talált mentő okokat.

Egy alkalommal egy apácza tanuja levén azon igazságtalanságnak és durva magatartásnak, melyet iránta az ő jelenlétében tanusitottak, kérdezé: «De Mater, nem veszi észre, mily méltatlanul viselkednek irányában? Csodálom, hogy ily körülmények között oly higgadt tud maradni!» «Nem értem, válaszolá Mária, hogyan lehet ilyesmi miatt felindulni! Nem emlékszem, hogy bántottak, vagy nekem kellemetlenséget okoztak volna.»

Különös figyelemre méltó Mária életében azon tény, mely szerint — jóval Alacoque Margit előtt — a legbensőbb áhitattal viseltetett Jézus sz. Szive iránt! Egy izben hosszasan és forró ájtatossággal imádkozott Istenhez anél-

kül, hogy meghallgattatást nyert volna. Egyszerre e szavakat hallotta: „*Kérj, Fiam sz. Szive által.*»[1]

A kijelentések rendkivüli kegyében csak rendkivüli lelkek részesülhetnek. És Máriát valóban oly szent lelkület jellemzi, mely önkéntelen tiszteletre hangol! Mint sz. Teréz, ugy ő is fogadalmat tett, hogy mindig a *jobbat* választja, azaz az adott körülmények között mindig azt cselekszi, a mit a segitő malaszt által megvilágositva, Isten előtt kedvesebbnek ismer fel. E lelkületből könnyen megmagyarázhatjuk ama kudarczot, melyet vele szemben a Jansenisták vallottak. Kisérletet tettek u. i. az egyház ez elkeseredett ellenségei, hogy Máriát megnyerjék tanaiknak. Törekvésük azonban hajótörést szenvedett, mert sokkal jobban ragaszkodott ő az egyházhoz, sokkal mélyebb gyökereket vert szivében a hit, hogysem bármily ellenséges támadás és ostrom képes lett volna megrendíteni sziklaerős meggyőződését és egész valóját átlengő mély áhitatát.

Mint az Istentől különösen kiválasztott lelkek tulnyomó többségénél tapasztaljuk, ugy látjuk Máriánál is, hogy a

---

[1] Később, téritési munkái közben főleg Jézus szent Szivéhez imádkozott. Evégből szerkesztette a következő imaformulát is: «Örök Atya! Jézusom szive által, a ki utam, igazságom és életem, közeledem hozzád. Ezen isteni Szív által imádlak téged azokért, kik nem imádnak; szeretlek azok helyett, kik nem szeretnek; tisztellek azok helyett, kik önkéntes vakságukban megvetnek ahelyett, hogy tisztelnének. Ezen isteni Szív által akarok eleget tenni és hálákat adni minden halandóért. Bejárom lélekben az egész világot, hogy felkeressem az égi Jegyes drága szent vérén megváltott lelkeket és az ő sz. Szive által nyujtsak neked elégtételt mindnyájukért. Felkarolom őket, hogy neked bemutassam e sz. Szív által és megtérésükért esedezzem. Örök Atya! miként is türhetnéd el, hogy azok ne ismerjék Jézusunkat és ne éljenek Azért, ki érettük meghalt? Isteni Atyám! te látod, hogy ők még nem élnek, add, hogy éljenek ezen sz. Szív által. Ezen szent Szív oltárán mutatom be neked az evangelium minden hirdetőjét, hogy érdemei által Szentlelked eltöltse őket. Különösen pedig bemutatom neked e dicső oltáron N. N. lelket.

Isteni Ige, szivem kincse! Te tudod mindazokat, miket én Atyádnak, sz. Szived és sz. Lelked által mondani akarok. Midőn kérelmeimet előtted feltárom, feltártam azokat egyuttal ő előtte is, minthogy te az Atyában vagy s az Atya tebenned. Foganatositsd azért azokat általa s vele. Felajánlom neked mindezen lelkeket. Add, hogy veled egygyé legyenek. Amen.»

jámborság szelleme nagy munkaszeretettel volt frigyesülve. Bámulatos, mily tevékenységet volt képes kifejteni. Daczára annak, hogy hivatalos teendői idejének legnagyobb részét igénybe vették, sőt sokszor az éjeket is nappalokká kelle változtatnia, még irodalmilag is dolgozott és dús tartalmu leveleiben nagybecsü szellemi kincseket hagyott hátra. Mily fáradhatlan volt a munkában, bizonyitják saját szavai. «Ez még csak második levelem ma a hajó megérkezése után, irja egy alkalommal. A hajó — folytatja — két hét mulva visszaindul: addig még két százat kell irnom.» «Kezem annyira kifáradt — irja más helyütt — már, hogy alig birom tartani a tollat. Több mint 120 levélre kell felelnem azonfelül, hogy a társulat eseményeit is fel kell jegyeznem Francziaország számára. De igy kell tölteni e mulandó életet, várván az örökkévalóságot, mely nem mulik el.»

Irt ő minden állapotú személyeknek: szerzeteseknek, világiaknak, főpapoknak, királyoknak, herczegeknek és herczegnőknek. Tartalmas levelei természetességgel, kellemmel, tapintattal és azon izléssel irvák, mely a 17. századbeli jól fogalmazott leveleket jellemzi. E tulajdonok mellett, különös kenetesség ömlik el rajtok. Minden sora oly áhitatot lehel, mely egészen megragadja az olvasó lelkét.

A soknemü és szünetnélküli munka végre felemészté testi erejét és közeledni látszott az idő, hogy elvegye a hü szolgáknak szánt koronát. «Örvendek — irja egyik toursi elüljárónőnek 1669-ben — hogy midőn itt elvesztjük lassan-lassan ismerőseinket, arra vagyunk utalva, hogy ne igen keressünk társalgást a földön, hanem azokkal, kik már a mennyben vannak.»

Már rég alá volt ásva testi ereje. Nyolcz év óta szenvedett nagyfoku epebajban, a minek következtében nagy étvágyhiány és gyomor-izetlenség kinozta. Mindazáltal oly egészséges kinézésnek örvendett, hogy sokan alig akarták hinni szenvedéseit. Végre 1672. januárhó 15-étől félreismerhetlen alakban lépett fel komoly betegsége. Nagyobb mérvü hányás állott be. Majd rendkivül heves fejszaggatás, gyomorfájás és álmatlanság jelentkezett. Azonban

nemcsak békével türte Mária szenvedéseit, hanem indokul használta Isten iránti szeretetének növelésére. «Most részesülök azon tiszteletben — mondá — hogy Krisztussal felmagasztaltatom a keresztre.» Ötödnap eltünt a gyógyulás minden reménye. Január 20-án délutáni 1 órakor vette fel az apáczák zokogása között a legszentebb utiköltséget. Arcza átszellemültnek látszott. Boldognak érezte magát, hogy földi zarándokságának vége szakad, hogy eljutott a boldog örökkévalóság határára. Az utolsó kenet felvétele s a szerzetes társaktól való érzékeny elbucsuzás után magához kérte egyik vad főnöknek kis leánykáját és kedvesen nyájaskodván vele, kérte az apáczákat, őriznék meg ezen leányka és a benszülöttek összes gyermekei iránt, kiket «gyönyörüségének» szokott volt nevezni, állandóan szeretetöket és jóságukat.

A szororok véghetetlen fájdalmat éreztek a közeli válás miatt és gyóntatójuk meghagyására a beteggel egyesülten kérték Istentől egészsége visszaállitását. Kezdetben megütközéssel vette Mária ezen meghagyást, később azonban felemelvén kezeit és szemeit az égre, mondá: «Tudom, hogy meghalok, de ha Isten akarata, hogy még éljek, ám legyen!» A gyóntató igy szólt: «Mindez jól van mater, hanem neked a mi részünkre kell állanod és megtenned mindent, hogy a kolostor számára megmaradj, mely azt hiszi, hogy szüksége van reád.» Ezen szavakra a beteg minden habozás nélkül szent Mártonnal mondá: «Uram, Istenem, ha ugy tetszik neked, hogy e kis községnek még szüksége van reám, én nem vonakodom sem szenvedésektől, sem munkától, hogy akaratodat teljesitsem.» Erre azonnal jelentékeny jobbulást vett magán észre s nem sokára az orvosok veszélyenkivülinek nyiványitották állapotát. Fel tudott kelni és elmenni a szororokkal a kápolnába, kik hálából «Te Deum»-ot énekeltek. Az egész város résztvett a rendház örömében. Mindenfelől megfelelő ételeket küldöztek az üdülő betegnek, hogy erőhöz jusson. Daczára étvágyhiányának a szeretetreméltó máter erőltette magát az evésre s evett egy keveset, csakhogy kivánságuknak eleget tegyen. Elég jól érezte ma-

gát az egész böjtön át, még a nagy héten is ugy, hogy több rendbeli kötelmeket teljesithetett. De nagyszombaton visszaesett betegségébe. Két genyfészek támadt oldalán, melyeken mütéttel sem lehetvén segiteni, az orvosi tudomány másodszor is lemondott a szent nő életéről. Örömtől sugárzottak vonásai, midőn erről tudomást nyert. Tekintetét ezentúl csaknem állandóan a keresztre irányozta, melyet kezében tartott. Egészen el volt ragadtatva a halál gondolatától és mindig a tulvilági örömök foglalták el lelkét, mint azt következő szavai is mutatják. A főnöknő kérdezte egy izben, nem akar-e valamit társnőinek mondani. «Mondja nekik — válaszolá — hogy szivemben mindnyájukat elviszem a paradicsomba.»

Közeledtek csakugyan végső órái, melyek éppen nem voltak fájdalommentesek. Ő azonban a legnagyobb fájdalmakat is csodálatraméltó béketüréssel viselte el és felajánlotta magát Istennek minden lehető, habár a világ végeig terjedő szenvedésekre is — az emberek üdveért, ha ez Isten felségének tetszenék.

April 27-ikén, pénteken, ujra felvette a szentségeket. A szent ténykedés végeztével, arra kérte őt néhány apácza, tenné őket érdemeinek részeseivé. De ő nagy alázattal felelé: «Minden a vadaké. Nekem nincsenek érdemeim.» A következő nap reggelén még egyszer látni kivánta a kis vadakat, kiket annyira szeretett! Megjelenvén ágyánál a leánykák, megáldotta őket és saját nyelvükön csodálatos beszédet intézett hozzájuk szent hitünk titkairól s az isteni szolgálat magasztosságáról. Délben már elvesztette öntudatát, mindazáltal észrevették környezői, hogy többször ajkaihoz emeli a keresztet és megcsókolja.

Néhány perczczel esti 6 óra előtt még egyszer felnyitotta szemeit, mintha még egy utolsó bucsú pillantást akarna feléjök inteni és ezzel lezárta azokat örökre! A házbeliek leborulva imádkoztak ágya mellett, midőn pontban 6 órakor, két gyenge sohajt hallatva, lelke a tulvilágba szállott. Halála után teste is mintegy megdicsőültnek látszott. Fájdalom- és csodálattól eltelve szemlélték társnői

elragadó szépségét, mely visszatükröztetni látszott tökéletes egyesülését Istennel. Oly mély volt a meggyőződés életszentsége és megdicsőülése iránt, hogy halálának első évfordulójától egészen maig, nem «Requiem»-et, hanem «Te Deum»-ot tartanak Quebeckben — hálaadásul azon nagy kegyelmekért, melyekben Isten e hű leányát részesitette.

Mindenfelé mély részvétet keltett az általánosan tisztelt és szeretett apácza elhunyta. Nemcsak a városból, de az egész környékből a kolostorhoz sereglett a nép, hogy még egyszer láthassa nagy jótevőjét és imádkozhassék érette. Megható volt látni, amint a pogányok ujjaikat ajkaikra tették, jelenteni akarván, hogy fájdalmuk mondhatlan. Mások zokogás között sohajtgatták: «Anyánk meghalt, anyánk meghalt.» Oly mélyen volt meghatva a nép, hogy az apáczák alig voltak képesek vigasztalni az egybegyült sokaságot.

Amily őszinte, benső és általános volt a részvét, mely Mária halála fölött nyilvánult, épp oly nagyszerü és megható volt a kegyelet, mely végtisztessége alkalmával kifejezésre jutott.

Laval püspök éppen Francziaországban tartózkodván, a temetési szertartásokat és a gyászistenitiszteletet Mr. Bernières püspökhelyettes végezte. A halotti beszédet egy jezuita tartotta. Beszédében kifejtette az erős asszony tulajdonságait és azokat a tiszteletreméltó elhunytra alkalmazta. A kormányzó és felügyelő (intendant) is jelen voltak. Gondoskodtak a nővérek a drága elhunyt arczképéről is és egy müvészre bizták a munkát. Az arczkép, melyet a művész a halál után vett fel, igen jól sikerült volt, de — fájdalom — az 1686-iki tüzvész alkalmával a lángok martaléka lőn. Most csak azon arczképeket ismerjük, melyek fiatalabb korában készültek Francziaországban.

De ha nem birjuk is utolsó vonásait, ismerjük életét, ismerjük jellemét, ismerjük erényeit és nagy tökélyét. «Midőn Kanadába jöttem — irja önmaga — Isten tudtomra adta, hogy tetszésére fog szolgálni, ha az apostolok példája szerint élek és minden különösséget kerülök. Ezen szabály folyton szemeim előtt lebegett. Életem szentsége csekély

jelentőséggel bir, de igen fontos, hogy én az isteni fölségnek engedelmes legyek. — *Bossuet* őt az ujabb kor és az uj világ sz. Teréziájának nevezi, és hozzáteszi: «A kérlelhetetlen isteni igazságosság eleven benyomása alatt kész magát örök büntetésekre kárhoztatni, kész magát egészen fölajánlani, hogy az isteni igazságnak elég tétessék és ne legyen Istentől és szeretetétől megfosztva.»

1800. körül az erényes *Emery*, a saint Sulpice társulatnak fő generálisa, a quebeki érseknek irván, igy szól: «Nagy tiszteletben állanak előttem a quebeki orsolyiták, kik kétségen kivül örökölték Mária nővér sz. erényeit. Ő oly szent, kit őszintén becsülök, és kit sz. Teréz oldalára állithatok. Utolsó lelki gyakorlataimnál egyedül az ő életét, leveleit és elmélkedéseit használtam imáim és gyakorlataim anyagául.»

P. Charlevoix (ismeretes Japán-, Paraguay-, Uj-Franczia ország- és Dominique-ről irt történeti müvei után) 1724-ben megirta tiszt. Mária életét s a következőleg nyilatkozik felőle: «Igy élt és igy halt meg a jeles Maria ab Incarnatione. A történet kevés hozzá hasonlitható nőt mutathat fel s hiszem, hogy a ki fáradságot vesz magának, tetteit és iratait megvizsgálni, nem fog kételkedni állitásom felől. Igy itéltek Máriáról és a legnagyobb dicséretekkel halmozták el, oly kitünő, szent életü, érdemdús egyéniségek, kik maguk is a tökéletesség ösvényein jártak.»

Misem bizonyitja azonban annyira rendkivül erényes életét, mint Isten azon kegyelme, melynek folytán csodák is történtek Mária közbenjárása által.[1] Innen van, hogy emlékezete nemcsak feledésbe nem ment, hanem folyton növekszik, főleg azóta, hogy a rend ki akarja eszközölni boldoggá avattatását. Az ügy máris folyamatban van és a szentszék igen kedvezőleg nyilatkozott felőle. Megkezdetett ez ügy 1877. szept. 15-én.[2]

[1] A St. Louisi «Circulaire» 1877-ből 13 csodás gyógyulást hoz fel, melyek Maria ab Incarnatione közbenjárása által történtek. Néhányat az Annales V. k. 540. s kl. is olvashatni.

[2] Ha Isten valamely szolgájának boldoggá avatása czéloztatik, először a püspök vagy ennek helyettese az egyházmegyében meghitezett bíróságot

Alig adta hirül Mr. Richandeau Európa kolostorainak, hogy a boldoggá avatás tárgyalása 1877. szept 15-én kezdetét veszi, azonnal mozgásba jött mindenfelé a franczia nyelven beszélő orsolyita rend. A nizzabeliek megtáviratozták Quebekbe. Ezek továbbitották a többi amerikai háznak, a minek következtében szept. 12, 13, 14-én, (szerdán, csütörtökön, pénteken) megható ajtatosság tartatott. Világiak, egyháziak nagy számmal jelentek meg a quebecki templomban, hol 40 órai szentségimádás tartatott. Végre elérkezett a várva várt szombat. Lélekben az egész quebecki kolostor Rómában volt. Feszült figyelemmel olvasták mindnyájan az órákat, perczeket. Végre délután 3 órakor maga az érsek, jóllehet beteges volt, személyesen jelent meg, hogy közölje a Rómából mgr. Paguet postulator által küldött örvendetes táviratot, melynek tartalma e néhány szóból állott: «Hodie causa introducta optime.» («Az ügy bevezetése ma megtörtént — igen jól.») Az ujság gyorsan elterjedt a kolostor minden részében. Némelyek tüstént leborultak hálát rebegni Istennek; mások a boldognak sirjához futottak ájtatoskodni, «Te Deum»-ot mondani. A magas korú és igen buzgó Mater Gabriela, ki sokszor kérte Istent, ne engedje őt meghalni, mig ezt a kegyelmet meg nem éri, sirt örömében és gondolta, most már teljesedik rajta az irás: «Most bocsátod el Uram a te szolgálódat békességben.»[1]

rendel, mely valódi pertárgyalásban megállapitja, hogy az elhunyt életszentsége és csodatevő ereje köztudomásu, és hogy nem tulajdonittatott neki VIII. Orbán tilalma ellenére nyilvános tisztelet. Az okiratok aztán Rómába küldetnek «a sz. szertartások egyesülete» (Congregatio Sacrorum Rituum) titkárához, ki a jegyzőnek kézbesiti azokat. Erre következik az «apertio processuum,» az ügyfolyam megkezdése. Ezt a boldoggá avatás szorgalmazója (postulator) sürgeti a szertartások egyesületének biboros elnökénél. A pápa előadót nevezvén ki, a boldoggá avatandó iratai vétetnek szigoru birálat alá. Itélet mondatik a szentség hiréről, aztán a boldoggá avatandó sarkalatos erényeiről. Ezekről névszerént három törvényszék itél; a congregatio antipraeparatoria, praeparatoria és generalis, ez utóbbi a szentatya előtt. A csodákról szintén annyi forum itél, mig a boldoggáavatás megtörténik. Ezen tárgyalások sokszor több évig is elhuzódnak.

[1] Igen megható, hogy a boldoggáavatást 8 huron vajda és 8 huron vitéz is szorgalmazta. Levelük tartalma ez:

Ilyen volt azon két csudálatos asszony, kiket az isteni Gondviselés arra szemelt ki, hogy általuk Merici szent Angela termékeny és gazdag müve Amerikában is elterjedjen. Ezek után áttérhetnénk az alapitás történetére. Mielőtt ezt mégis tennők, érdekesnek találjuk a következő tény elbeszélését, melyet Casgrain már érintett munkájában örökitett meg.[1]

(Folyt köv.)

«Szentséges Atya, legelső minden atyák között Az után, a ki a mennyben van!

Mi vagyunk legcsekélyebb gyermekeid, de te annak képviselője vagy, ki mondá: Hagyjátok hozzám jönni a kisdedeket — s mi bizodalommal járulunk lábaidhoz. Mi a huronok fejedelmei és harczosai térdre borulva drága illatárt hozunk és ajánlunk föl neked, a megtestesülésről nevezett tiszteletre méltó Mária erényeit. Ezen illatot szivünk viránynyain gyüjtöttük s igaz tiszteletünk s forró hálánk virágaiból vettük. Engedd, hogy kezeid szolgálata által szálljon az égbe és legyen kedves Isten előtt.

Szentséges Atya! A tiszteletreméltó Mater Maria ab Incarnatione hivott minket a mi erdeink belsejéből, hogy megismerjük, megértsük, imádjuk igazi mesterünket az életben.

Több év mult el azóta, hogy napjának hajnala nekünk felvirradt. Egykoron nagy nemzetünket a kihalás veszélye fenyegeté; Szentséges Atya, kérünk, hallgasd meg a huronok osztályából levők végső óhaját, fohászát, az ő alázatos hálájuk, tiszteletük bizonyságaul tiszt. Maria ab Incarnatione iránt.

Atyáink csontjai felvidulnak sirjaikban, ha szavad kimondja anyánk örök boldogságát, kinek mi Jézus Krisztusban való hitünket köszönjük.

Ő talált asszonyaink között a szentélyre méltó szüzeket, harczosaink között hittéritőket, vértanukat, kik neki az égben koszorut fonnak.

Nincs bennünk már több, mint az utolsó csepp huronvér, hanem ha ez képes ékesiteni Mater Maria ab Incarnatione koronáját az égben, mi szivesen kiontjuk azt érette.

Lábaidhoz borulva, szentséges Atya, áldásodat kérjük.» A szentség hirére vonatkozó okiratok 1886-ban érkeztek Rómába és átvétetvén az ügyvéd, majd a sz. szertartások gyülekezetének titkára által, elrendeltetett, hogy francziából latin nyelvre fordittassanak. E munka 1888. junius 15. lőn befejezve és igy az ügy tárgyalása folyamatba lépett. V. ö. Circulaire du Monastère des Ursulines Nro 3. Quebec. 1889.

[1] Histoire de la Mère Marie de l'Incarnation par Mr. l'abbé Casgrain, Quebec, Seconde édition 1865. p. 1. Más számos a boldoggá-avatásra vonatkozó okiratot, kérvényt, stb. lásd az Annales V. k. 636. sk. lapjain.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Istentan. Irta Sándorffy Nándor. Gyula-Fehérvár. 1889. A szerző sajátja. 8⁰ 173. l. ára 1 frt.

A tisztelt szerző filozofiáját, melyet a «gondolkodástanon» kezdett, az «Istentanon» folytatja. Bizonnyára eltért jó föltételétől, melyet a «gondolkodástan» előszavában olvasni, hogy követni fogja a ministeriumi tantervet. Jobban sürgette őt papnöveldéink praktikus szüksége, mint ez a tanterv, melybe müvét ugyan soh'se vették volna föl.

Az «Istentan» a természetes theologia, a bölcselet utolsó része. Merő észelvekből kiinduló Istenismeret. A szerző két főrészre osztja müvét: I. rész: Isten önmagában; II. rész: Isten müveiben. Az I-sö rész lefoglalja maga számára a könyv lapjait; a másodiknak csak néhány levél jut.

«Isten lehetősége,» «Isten léte,» «Isten lényege,» «Isten belélete» czimü fejezetekre oszlik az első rész. A fősúly a mai világban bizonnyára a második fejezeten nyugszik. A t. szerző 28 érvet léptet föl. Nem lehet mondani, hogy 28 van; épúgy lehet 97-et is felsorolni. Én legalább jobb szeretem a rendes négy-öt érvet teljes kifejtésben, mint a 28-at átsurranó odavetésben. Az érveket követő «ellenvetések és feleletekben» a szerző Kant kibuvóiról tesz említést s talpraesett megjegyzésekkel illustrálja állításainak alaptalanságát. Jóllehet elismerem a t. szerző nagy tehetségét és könnyedségét a spekulációban, szükségesnek látom hangsulyozni ez iránynak elégtelenségét még tankönyvekben is a mi korunkban, midőn a természettudományok, az empirismus annyira latba vetik tekintélyüket. Ez a hiány végig kisért a könyvön át. A spekulációban föltalálja magát a szerző, mint a hal a vizben, — az argumentumok empirikus szinezése hiányzik.

A skolasztikának sajátos ereje és füszere — az ellen-

vetések megfejtése — bőven lép föl szerteszéjjel a müben. A szerző ügyesen forgolódik mint a ki jól kiismert, régi fegyvereket használ. A skolasztikus terminologiát, a megkülönböztetéseket, a szokásos definiciókat, mind megtaláljuk magyar öltözetben vagy legalább is környezetben.

A szerző oly filozofus, ki verve-vel filozofál. Untatás és szárazság nem tapad tollához. A bölcselet nyelvének magyaritásában majdnem vakmerő. Az «actus»-t ténynyel forditja; «tényiség,» «túlható,» «önmagátóliság,» «Isten tiszta tény,» «megörökülés,» «közrehatás,» «látnoki tudás» nem okoznak neki skrupulust. Jobb lenne a latin szavakat megtartani, a magyar nyelv elszenvedi a latin szót; a forma, az aktus, metafizika, fizika, transcendens nem üt léket magyarosságunkon. «Intentionaliter,» ezt igy forditja eszmeileg.

A Szentháromságról szóló czikk sehogysem tartozik a filozofiába. Az ész nehézségét megoldjuk filozofiával, — az igaz, — de a teologiában, nem a filozofiában; filozofia kell a teologiában, de ezen czim alatt nem szabad áthozni a teologiai témákat.

Ezen mű is nyomósitja a magyar teologia forró vágyát — ez a vágy egyelőre ontologikus vágy — bővebb filozofikus kiképeztetés után. Kivánom, hogy ezt hathatósan érleltesse.

Pethő R.

S. Thomae Aquinatis Doctoris Angelici Opera Omnia jussu impensisque Leonis XIII. P. M. edita. Tomus IV. Ex Typographia Polyglotta S. C. De Prop. Fide.

A kiadók eredeti terve szerint sz. Tamásnak a III. kötetben foglalt Commentárai után, a IV. kötetbe közzétették volna az angyali tudor Commentárai in libros Aristotelis de anima és ugyanezen bölcsész más müvéhez, amely «parva naturalia» néven ismeretes. E szándékuktól azonban elállottak a Szentséges Atya óhajára. Ugyanis ama levélben, melyben a kiadókat derekasan a megérdemelt dicséretben részesiti a Szentséges Atya a III. kötet oly kitünő kiadá-

saért, ekképen nyilatkozik: Inter ceterorum voluminum apparatum, cui longior est opera necessaria, valde cupimus ut utriusque *Summae* editio maturetur. Quod fieri celerius videtur posse, quia sunt illa quidem ex operibus S. Thomae maxime cognita, et saepenumero formis litterarum impressa, et multis eruditorum virorum laboribus explanata. Ex altera parte cogitatione permovemur assidui usus: nam quicumque in Philosophia Theologiaque serio versantur et aliquid volunt dignum iis disciplinis attingere, nihil habere solent utraque Summa familiarius. Itaque quanto citius illas nitide et emendate, quod est diligentiae facultatisque Vestrae, publicaveritis, tanto magis utilitatem properabitis iis omnibus, qui eiusmodi studiorum dediti sunt generi, Nobis autem tam gratum feceritis, quam quod maxime: neque enim estis nescii quam vehementer, et quibus de causis, optemus, ut sapientia Angelici Doctoris late propagetur.

Hozzá is fogtak serényen a munkához szent Tamás rendtársai s rendük e dicsőségének legbecsesebb, irodalmi termékének egy részletét két évi aránylag rövid időköz alatt *nitide et emendate* közrebocsátották, sz. Tamás összes munkáinak IV. kötetében.

E kötet, miként már ismertetésünk czimében jeleztük, tartalma: Pars prima Summae Theologicae; a quaestione I. ad quaestionem XLIX.

A Summa Theologica nálunk is ha nem is közkézen, de legalább több kézen forog; nem szükséges tehát annak tartalmát akárcsak főbb vonásaiban is ismertetnünk, csakis a kiadók nagybecsű munkáját akarjuk bemutatni, melyet a IV. kötet kitünő kiadásával végeztek.

A kötet élére tették Szentséges Atyánk ismételve idézett, Simeoni s Zigliara bibornokokhoz intézett levelét, okadatolásul annak, miért hagyták abba eredeti tervüket s fogtak hozzá a Summa Theologica kiadásához. A náluk már megszokott tudományos készültséggel irt előszóban először is az angyali tudor e legjelesb müvének kiválóbb kiadásait főbb vonásaikban ismertetik s jellemezik.

E jellemzésből mi csak a végsorokat közöljük melyek-

ből értjük, hogy biz az előző kiválóbb kiadások is telvék hibákkal. Caeterum — irják a kiadók[1] — cuiusvis posterioris editionis curatores conqueruntur, quod praecedentes editiones innumeris fere mendis scateant. At quomodo ipsi curarunt celebratissimum opus ab his maculis abstergere? Aut praecessorum laboribus contenti, nullum praeterea codicem adhibuerunt; aut unum vel alterum consuluerunt tantum, aut etiam hic illic solum legerunt. Unde non mirum si optatam emendationem non tam perfecerint, quam emendationis faciendae necessitatem ostenderunt.

E hiányos eljárást a kiadók a lehető legnagyobb gonddal akarták kerülni, s az vala leghőbb óhajuk, «prae aliis S. Thomae operibus Summam Theologicam inprimis, non in sententiis modo, sed et in verbis singulis, suae sinceritati ac puritati restituere.»

S ki ne értené a kiadók e törekvését? Hisz joggal mondják a kiadók az angyali tudor e legdicsőbb irodalmi remekéről: praestantissimum opus non esse solummodo incomparabile quoddam theologiae et philosophiae monumentum, quo veritates cuiusvis generis stabiliri, et adversi errores everti possint; sed esse simul exemplar praeclarissimum illius elocutionis, quae scientificis tractationibus maxime est accomodata. Una enim cum veritate ac profunditate sententiarum, mirum in modum resplendent in hoc opere congrua verborum proprietas, aptus dicendi modus, lucidissimus ordo, brevitas simul et claritas eloquii.[1]

Ha pedig e tartalom s alakra nézve páratlan tudományos müben a jelzett kitünő tulajdonok a leirók hibája által az eddigi kiadásokban itt-ott nem tünnek ki, e hiányok pótlására több s pedig jónevü codexre, és sok időre van szükség, hogy beható tanulmányozás után megállapitassék melyik az angyali tudor szövege. Ezt a kiadókkal beismerjük. Ha azonban tekintjük a jeles tudósoknak az előző kötetekből ismert kitünő szakképzettségét, s fáradhatlan szorgal-

[1] Prooem. XIII.

[1] Praef. XIII. l.

mát; ha tekintetbe veszszük, hogy a jelen kötet összeállításánál 7 vaticani codexet olvastak át, melyek közül kettő bizton a XIII. századból való, tehát az autographhoz igen közel álló; s ha még hozzá veszszük, hogy a codexek használatára nézve az a bevallott elvük, hogy a legjobb codex sem lendit sokat a szöveg helyreállításánál, *nisi a capite ad calcem, ut dicitur, intenta mente et oculis examussim perlustrentur*,[1] csak az alázatosság s a szerénység nyilatkozatának vehetjük következő szavaikat: satis in hac re fecisse videbimur, si perfectioris editionis, *quae aliquando curari possit*, specimen saltem dederimus.[2]

A szives olvasó még inkább fogja osztani véleményünket, ha részleteiben mutatjuk be a kiadók amily szakavatott, oly gondos és fáradságos eljárását, a szöveg megállapitásában s kiadásában.

Minden nyilvánvaló hibát kijavitottak; a használt codexekből felvettek valamit a szövegbe akkor, ha azt biztos ok javasolta, s nem kellett attól tartani, hogy más eddig nem ismert Codexek tán más olvasást tartalmazhatnak, amelyet eredeti szövegnek kellene majdan tartani; a többi helyeken, majd mindig a jobb kiadásoknak általán elfogadott szövegét tartották meg, noha a codexek valami jobbat látszottak nyujtani. A helyek száma, melyeket a Piana szövegében igy átjavitottak, 460-ra rug. S megjegyezzük még — a kiadók roppant fáradozásának feltüntetésére — hogy az összes lectiones variantes, melyeket csak e 49 quaestio kiadásánál codexeikből gyüjtöttek, s melyeket részint — miként most jeleztük — a Piana szövegébe felvettek, részint a szöveg alatt jegyzetekbe tettek, *ad plura milliaria numerantur*.[3] Igen helyes az az eljárásuk is, hogy a Piana el nem fogadott szövegrészleteit is a szöveg alatt folyó jegyzetekbe tették. Szent Tamás idézeteit a szentirásból, az Atyákból, az egyházi s profán irókból, mindig összehasonlitották a forrásokkal, s ha a codexek szövege egyezett az

[1] Prooem. X.
[2] U. o. XIII.
[3] Praef. X. l.

idézett Vulgátával vagy a többi idézett szerzőkkel, azt a kötet szövegébe felvették, ellenkező esetben, megtartva a jobb kiadások szövegét, mást tettek a jegyzetek közé: mindezen helyek indexeit, ha hibásaknak találtattak, kijavitották; ha nem volt az idézetnek indexe, pótolták; s ha valamely idézetnél a szöveget sehogysem tudták megtalálni, kihagyták azt az indexet, ne videremur, retinendo indicem communiter receptum, fucum facere lectoribus; ut vel sic excitentur alii ad periculum faciendum si forte possint locum invenire.

Azon indexeket is, melyekben az angyali tudor a Summa valamely más articulusára utalja az olvasót átvizsgálták, s a hol szükséges volt, kijavitották.

A kinek kezében volt a Summa, az tudja, hogy az egyes articulusoknál, vagy azok czime után, vagy azok oldalszélén indexek szoktak alkalmaztatni, melyek által azon főbb helyek jeleztetnek, a hol sz. Tamás ugyanazon tárgyról értekezik mint az illető articulusban. A kiadók ez indexeket is átnézték gondosan; ezek közül sokakat, melyek nem látszottak tárgyszerüeknek, kihagytak, és sokkal többet hozzátettek. — Átvizsgálták s kiigazitották bergamoi Péter concordantiáinak indexeit is.

Mint tudjuk Petrus de Bergamo dömés szerzetes († 1484.) szent Tamás összes müveihez tátgymutatót készitett, azonkivül összeállitá e müvekből azon tételeket, melyeknek ellenkezőjét látszik az angyali tudor állitani müveinek más helyein. E mü czime concordantiae dictorum et conclusionum divi Thomae de Aquino S. Ord. Fratr. Praed. A nagy fáradságot s szakavatottságot jelző müben megjeleltetik az illető tétel a helyekkel együtt, ahol előfordul, s utána a látszólagos ellentétel a helyekkel, melyeken található. E látszólagos ellentételt s helyeit e szavakkal szokta bevezetni: Videtur oppositum dicere; vagy Immo vero. Ezután következik a látszólagos ellenmondás kiegyenlitése a helyek megjelölésével, melyeken maga a Szent Tudor egyenliti ki a látszólagos ellenmondást, s e kiegyenlitést e szavakkal kezdi: Respondeo dubio. A tételek alphabetikus rendben

folynak s számozva vannak. A Summa régi kiadásaiban a tételeket, melyeknek máshol látszólag ellenkezője fordul elő, D betüvel (Dubium) s avval a számmal szokták megjelelni, a mely alatt Bergamoi Péter concordantiájában vagy szószerint vagy értelme szerint, a tétellel látszólag ellenkező tétel, a kiegyenlitéssel együtt megtalálható. E rövid megjegyzésből is látjuk, hogy az emlitett Concordantia indexeinek javitása által is mily nagy szolgálatot tettek a kiadók az olvasónak. Nagyobb világosság kedveért egy példát hozunk fel ez uj kiadásból. Quaest. IV. art. III. in corp. mondja sz. Tamás: Respondeo dicendum, quod *solus Deus est bonus per suam essentiam.* E mondat megvan csillagozva s a szélen egy csillag alatt áll ezen index *D.* 293. Felütöm bergamoi Péter concor dantiájában a 293. számu helyet s azt olvasom: „*Quod nulla creatura est bona per essentiam.* I. qu. 6. a. 3. corp.» s utána: „*Imo omnis creatura est bona per essentiam.*“ De Verit. qu. 21. a. 1. ad 1-um. Tehát ez utóbbi helyen látszólag ellenkezőt mond az angyali tudor; ugyanis előfordul ott e kitétel: *secundum alium modum creatura potest dici per essentiam bona.* Azonban a bergamoi készen áll mindjárt a megoldással: Respondeo dubio. „*Omnis creatura est bona per essentiam, in quantum essentia eius non invenitur sine habitudine ad bonitatem* Dei, idézve sz. Tamás müvét: De Verit. qu. 21. a. 1. ad 1-um. S csakugyan igy magyarázza ezt e helyen sz. Tamás. Mintha csak mondaná a derék szerzetes: csak olvass tovább ama helyen, a hol látszólag ellenmondást találtál, ott találod a megfejtést is; s nyomban még több helyet idéz sz. Tamásból a concordantia szerzője az érintett látszólagos ellentmondás kiegyenlitésére.

A Summával a kiadók közzéteszik Thomas de Vio bibornoknak[1] Commentárát is, melyet sz. Tamás e remekmüvéhez irt, s igen helyesen ugy, hogy e Commentár nem környezi sz. Tamás szövegét — miként p. o. 1593-iki velenczei kiadásnál történt, hanem minden egyes Articulus

[1] Közönségesen csak mint Cardinalis Caietanus szokott idéztetni.

után következik Caietanus Commentárának az articulust magyarázó szövege. E szöveget, annak első s legjobb kiadását, amely Velenczében 1508-ban jelent meg, alapul véve, itészetileg megállapitották. E czélból tüzetesen áttanulmányozták magát a Commentárt, de a szerzők iratait is, kiknek tanait átveszi a tudós bibornok, vagy a kiket czáfol. S hogy könnyitsenek az olvasón, felosztották az egyes Commentárokat részeikre, s e részeket megszámozták. Minden helyet, melyre a szerző utal, számmal jeleltek a szélen, s miként sz. Tamás szövegénél történt, nagy gondot forditottak az indexek javitására. A kötet végén a quaestiok s articulusok tartalmát feltüntető index van elhelyezye. Természetesen alphabeticus tárgymutatót a Summa befejezése előtt nem nyujthattak. Valóban ismét nagy és kitünő munkát végeztek a kiadók a IV. kötet közrebocsátásával, mely külső kiállitásában is méltó társa az előbbenieknek. Esdjen le Isten trónjától számukra bőséges áldást nagy rendtársuk, az angyali tudor, hogy dicső feladatuk többi részét is a legfényesebb sikerrel végezhessék, Isten dicsőségére, a lelkek üdvére, a keresztény tudomány ékességére.

Dr. St. F.

A néphumor a magyar irodalomban. Irta Imre Sándor. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin-társulat. 1890. Kis 8⁰ 166 l. Ára 1 frt.

Ily czimü könyv küldetett be hozzánk ismertetés czéljából. Tartalma czéljához képest, nem egyéb, mint a magyar irodalomtörténet századain át megemliteni és röviden jellemezni azon irodalmi termékeket, amelyben a népnek szeszélye, jókedve, gúnya stb. kifejezést talál. A szerző sok fáradsággal gyüjtötte össze adatait, a régibb időből természetesen keveset, az ujabból többet; csak az a baj, hogy az olvasótól is csaknem ugyanannyi fáradságot követel, amíg az ő nehézkes, erőltetett irályu könyvén átgázolhat.

Dicséretére legyen mondva, hogy felfogásában keresztény (inkább: keresztyén) szellem nyilatkozott, s hogy az

erkölcstelen, trágár, és alszerü dolgokat, amelyekre, tárgyánál fogva itt-ott reflektálni kénytelen, méltó gáncscsal, sőt undorral registrálja. Másrészről az is bizonyos, hogy a felekezeti szellem is felüti a fejét sorai közt minduntalan: örül, ha a papok ellen irányult közmondásokat vagy dalokat ismertethet az elmult korból; papi irók (Faludi, Dugonics, Szeitz) előtte parasztosak, elfogultak; mig a prédikátorok szerinte csupa erős lelkek, csupa jeles férfiak. O be nehéz is egy protestansnak objektivnak lennie, s a katholicizmus iránti ellenszenvét ki nem mutatnia, legyen bár egész profán tárgyakról is a szó!

Dr. Kereszty Géza.

Schiller költeményei. Forditották: Szász Károly, Vargha Gyula, Váró Ferencz. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Franklin-társulat, 1890. Kis 8° 342 l. Ára 1 frt 60.

Ha az előszóból nem tudnók is, látjuk, hogy a németek legnagyobb költőjének (már én bizony őt és nem Goethét tartom a legnagyobbnak) nem összes, hanem csak válogatott kisebb költeményeit öleli fel e gyüjtemény. És pedig, Schiller költői működésének első meg második korszakából alig fele van meg költeményeinek, viszont a harmadik periodus csaknem teljesen fel van tüntetve. Schillert forditani nem könnyü feladat, s azért óriási különbség őt eredetiben élvezni, meg forditásban olvasni. Mindazáltal, szivesen elismerjük, hogy a legtöbb költemény forditása meglehetősen sikerült, amit talán nem magyarázunk helytelenül abból, hogy hárman vállalkoztak e munkára egy helyett. Egy forditó nem mindig tudja magát beleringatni a különböző költemények különböző szellemébe: mig ellenben több között megosztva az anyagot, hamarább remélhető, hogy ezek épen azokat a darabokat kapják, melyek iránt maguk is legjobban lelkesednek, s igy munkájok sem lesz a kénytelenség, hanem a kedv, a lelkesedés eredménye.

A költemények nincsenek chronologai sorrendben adva, hanem 1) dalok és énekek, 2) románczok és balladák,

3) vegyes költemények osztályaiba sorozvák. A kötet végén 42 lapnyi jegyzetek és magyarázatok vannak igen helyesen mellékelve.

Dr. Kereszty Géza.

Mivé lett a kath. Magyarország, vagyis a magyarországi katholiczizmus jelenlegi egyházpolitikai helyzetét ábrázoló napi kérdések. Irta dr. Lausan Ágoston, szent Ágostonról nevezett kalocsai cz. apát, nagyváradi gör. szert. kath. kanonok. Nagyvárad, 1890. 174. *lap, ára* 80 *kr.*

Oly korban, melyben a keresztény név ádáz ellenségei méregkeverők módjára bánnak a tudománynyal s még jótékonyságot sem képesek gyakorolni anélkül, hogy poharába a hitetlenség és egyházgyülölet méregcseppjeit ne keverjék: jól esik az irodalom terén oly férfiu nevével találkoznunk ki vallás és egyház mellett nyiltan sikra száll, kinek minden sora határozott katholikus irányról, kath. felfogásról s kath. szivverésről tesz tanuságot. Dr. Laurán Ágoston a kath. lapokban, különösen a «Magyar Állam»-ban néhány év óta sürüen szokott fellépni egyházpolitikai napi kérdéseket tárgyaló czikkekkel, melyeknek 1889. évben közölt sorozata képezi a jelen mü tartalmát, és kiegészitő részét az előző években megjelent czikkei gyüjteményes kiadásainak, ugy mint: a) „*Korszerü egyházpolitikai kérdések.*“ b) „*Egyház és állam*“ és c) „*Egyházpolitikai helyzetünk*“ czimü füzetkéknek.

A jelen mü is mindazon előnyökkel dicsekszik, melyek a tudós szerző egyéb müveit jellemzik. Ebben is érvényre jut Dr. Laurannak philosophiai talentuma, erős logikája egyszerü ugyan, flosculusoktól ment, de kristály-tiszta és alapos előadása párosulva az iró jelleméből folyó szabatosság és határozottsággal, az igazság természetében rejlő erővel és a hozzá való hűséges szeretetből folyó öntudatossággal. A magunkban véve nagybecsü czikkek vegyes tartalmuknál fogva nehezen szorithatók egy kalap alá; azért a tisztelt szerző könyve czimének megválasztásában nem is volt szerencsés. A didaktiktus természetü, czikkek tartalma időtől

és helytől független, azért ezek már lényegöknél fogva sem ábrázolhatják a magyarországi katholiczizmus jelenlegi egyházpolitikai helyzetét. E kategoriába sorozom: a lelkiismereti szabadságról, a türelmetlenségről, a modern szabadelvüségről, a klerusnak a politikába való elegyedéséről, az az egyház és közötti párhuzamról szóló vagyis 2, 11, 12, 15, 17. czikkeket. E czikkek a pápai encyklikák s a józan bölcselet fonalán helyesen fejtik ki s alaposan győzik be ez eszméket és tételeket, de nem ecsetelik a magyarországi katholiczizmus jelen helyzetét. A többi tizenkét czikkben a tudós szerző a maga ismert felfogását, mely szerint a kath. vallás nem «bevett» vallás, hanem avita haereditaria constitutionalis religio, még most is uj, megkapó és nyomós érvekkel bástyázza körül. Igen szép és alapos többi között az az érv, melyet az 1868. 53. t. cz. 12 §-ának következő szavaiból merit: «*A törvénynyel ellenkező bármely szerződés, téritvény vagy rendelkezés ezentul is érvényteten és semmi esetben sem birhat jogerővel.*» Szerző szerint a jelen törvény nem mond ujat a téritvényekről, nem érvényteleniti azokat, hanem érvénytelenségökben fenntartja «ezentul is» azokat, melyek már eddig is érvénytelenek voltak, már pedig eddig nem a gyermekek kath. nevelését czélzó téritvények voltak érvénytelenek, törvénynyel ellenkezők; lévén a vegyes házasságból származó összes gyermekek kath. nevelése (1790—91. 26. t.) bizonyos esetben kikötve, elrendelve, egyéb esetekben pedig megengedve (sequi possint): tehát ezentul is nem a gyermekek kath. nevelését biztositó téritvény lesz érvénytelen: tehát az 1868. évi interconfessionalis törvény nem vonatkozik a katholikus vallásra: tehát a «bevett» vallások sorában nem foglaltatik a kath. vallás is. Vajha Dr. Lauran már akkor forgathatta volna a tollat, mikor e törvények ferde alkalmazása kezdődött! Csak is a tudós szerző magyarázata mellett van összhang törvényeinkben, különben konfuzio van a törvényekben, csorba legszentebb jogainkban rengeteg kár a lelkekben és lelkiismeretekben. — Dr. Lauran ezen és egyéb müveit a legmelegebben ajánljuk olvasóinknak. *Dr. Horváth F.*

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Lelkész és miniszter. A katholicismusnak Amerikában tapasztalható virágzása mellett fényesen tanuskodik azon tény, hogy katholikus pap még ministeri széket is kaphat! Igy Kanadának jelenlegi földmivelésügyi ministere *Labelle* apostoli protonotarius és sz. jeromosi lelkész. Sz. Jeromos város 10 ezer lakossal és a Montreali egyházmegyéhez tartozik. A lakosság példányszerü életet folytat. Erkölcsös és munkás. Tiz év óta egyetlen egy lopáson kivül, semmi nagyobb büntény sem fordult elő. E lopás sem volt valami nagy. Mindössze egy órát idegenitett el a tolvaj. Labelle különben franczia származásu. Ősei a XVII. században keltek át a tengeren Normandiából és a család maiglan megőrizte franczia jellegét. Labelle jelenleg 55 éves.

Bor helyett thea az urvacsoránál. Egy franczia apácza jelenti Kinából, hogy a protestans «püspök» Hong-Kongban alárendeltjeihez intézett hivatalos körlevelében azt tanitja, hogy isteni Megváltónk az urvacsoránál azért használta a kenyeret és bort, mivel Palestinában ezek a legközönségesebb élelmi szerek, s hogy ennél fogva az Üdvözitő, ha Kinában él vala, bor helyett bizonyára theát használt volna. Ezen angolosan praktikus elvből kiindulva el is rendeli a «püspök,» hogy ezentul az urvacsoránál bor helyett thea vagy is a palestinai helyett a kinai ital használtassék, a bor használata pedig egyszer- s mindenkorra beszüntetettnek tekintessék. Ime hova vezeti a protestansokat az egyház isteni tekintélyének elvetése! A protestantizmus alapelvének, a szabad vizsgálódásnak talaján a vallás egy tétele sem nyugszik biztosan, az isteni rendelések, intézmények egytől egyig ki vannak téve az ujitás viszketegének, a fölforgatás ösztönének. Igaza van ama czikkezőnek a tulsó táborban, ki a Prot. Egyh. és Isk. Lap 1888. évi 52. számában irja: «A ki nem látja be, *mennyire inog lá-*

bainк alatt a talaj felekezeti hitelvi vacillálásaink miatt, azt jelen sorok ugy sem fogják erről meggyőzni.» (Agricola.) Hozzá tehette volna, hogy inogni is fog, mig csak a protestantizmus alapelvét meg nem tagadják. A protestantizmus ugyanis lényegében a «nihil» vallása; mert a határtalan szabad vizsgálódás elve, a protestantizmus ez alapdogmája feljogosit mindenkit arra, hogy független souverain nézettel birhasson bármiről, hogy tagadhasson tetszése szerint bármely hitigazságot. Igy vélekedik Szász Károly református «püspök» is, midőn az idézett Prot. Egyh. és Isk. Lap 1888. évi 53. számában ezeket irja: «A protestantizmus abban különbözik a katholicismustól, hogy elvetette a tekintélyek uralmát, s a szabad vizsgálódás elvét tüzte zászlajára; a szabad vizsgálódás pedig mulhatlanul vezet nézetkülömbségekre, mert minden dolognak két sőt több oldala van.» Más szavakkal azt mondja Szász Károly, hogy a protestantizmus lényege a szabad vizsgálódás, s hogy a szabad vizsgálódás és hitegység egymást kizárják. Szász Károlynak tökéletesen igaza van. Szerinte tehát protestans az — csak a szabad vizsgálódás zászlaja alatt álljon — ki hiszi a Kalvini végzetet (praedestinatio) meg az is, a ki nem hiszi; protestans az, a ki hiszi hogy egyedül a hit (sola fides) üdvözit, meg az is, a ki nem hiszi; protestans az, aki hiszi a Szentháromságot, az Isten létét stb. meg az is, a ki nem hiszi; protestans az, aki elfogadja a keresztség szentségét, meg az is, aki elveti. És csakugyan a lefolyt évben Svájczban a protestansok közt a keresztség szüksége vita tárgyát képezte. A protestansok tehát a szabad vizsgálódás elvénél fogva lehetnek keresztények keresztség nélkül, protestans vallásuak vallás nélkül, protestans hiten levők hit nélkül vagy is *a protestantizmus a nihilizmus vallása.* A hol állami törvények nem védik, ott el is tünik a nihil örvényében. Nálunk Magyarországban más a theoria, más a praxis. Szász Károly theoriája szerint a nazarenusok is protestansok, tehát csókolni való testvérek volnának, de a farizeusi praxis szerint hamis próféták, kiket zsandárokkal vesznek üzőbe mint farkasokat, hogy Kalvin nyájában kár ne essék; pedig ők

is elvetették a tekintélyek uralmát, s a szabad vizsgálódás elvét ők is tüzték zászlójukra; hogy a Kalvinistákétól különböző nézetekre vezettettek, ezt csak a szabadvizsgálódás elve okozta: épp ugy mint azt, hogy Kinában ezentul főzni fogják az urvacsorát.

Halál a szabadkőmives páholyban. Ez alkalommal eszünk ágában sincs orgyilkossággal vádolni a Brudereket, meg fogja ezt nemsokára tenni Dr. Csáp*o*ri, mi csak egy szomoru példát hozunk fel arra nézve, mily veszélyesek a különben nevetséges szabadkőmivesi szertartások. Mult hónapban történt Amerikában, Nyugoti Virginia Huntington városában, hogy a halál martaléka lett j. W. Johnston methodista prédikátor a Royal-Arch-Chapter-be való felvételi szertartások alatt. Ugyanis a három pontos testvérek bizonyos hokusz-pokuszoknak kénytelenek magukat alávetni valahányszor inassá, legénynyé, mesterré stb. avattatnak. Johnston avatásánál az «*alvilág*»-*ba való lebocsátás rítusa* balul ütött ki, a kötél valahogy feloldódott, a jámbor prédikátor bekötött szemmel a mélybe zuhant s a szenvedett sérülés következtében rövid idő mulva meghalt. Jó volna, ha a magas kormány megvizsgáltatná a páholyokat, nem-e veszélyesek a közegészségügyre, mint némely országokban a kath. proczeszsziók. Tudjuk, hogy semmi sem fog történni, hiszen a kormánynak nincs hatalma a páholyokba bekukkanni, mert oda csak Bruderek léphetnek be.

XIII. Leo pápa siremléke. Elődeinek példájára ő szentsége is elkészitteti még életében azon siremléket, mely alatt földi maradványai nyugodni fognak s mely a lateráni bazilikában lesz elhelyezve. A sarkophag felső részén a pápa életnagyságu képe lesz fekvő helyzetben. Mellette két nagy szobor áll: «a vallás» és «az igazságosság» jelképei. A pápa alakja és e két szobor karrarai márványból készül, mig a sarkophág maga porphyrból lesz. A siremléknek 3 év alatt kell elkészülnie. Felállitatni azonban csak annak idején fog. Az egész mű 100,000 frankba fog kerülni. Kivánjuk, hogy felállitása a késő időknek legyen fentartva!

Iskolák vallástan nélkül. A legifjabb köztársaság —

Brazilia — egyéb dicsteljes (!) intézkedései mellett eltiltotta a vallásoktatást is az iskolákban. E tekintetben is — utánzott! Nyomába lépett azon európai államoknak, a hol a népiskola szintén tele tömi a gyermekek fejét mindenfélével, csak a vallás igazságai nem olyanok, a melyekre a gyermeknek az életben szüksége lenne. (!?) Jelenleg u. i. a következő államokban nincs vallásoktatás: Francziaország 1882-ben tiltotta el és helyére a «polgári erkölcstant» állitotta. E famosus tantárgy valami vegyiték az alkotmánytan- és illemtanból. Az egyesült-államok iskolái szintén nem türik «a felekezeti vallástanitást.» Schwajzban Solothurn és Neuchatel kántonok osztoznak e dicsőségben! Olászország taval mondotta ki a nagy elvet, hogy ő megél vallás nélkül is és igy az iskoláknak e tantárgyra nincs szükségök.

Mily áldásosak (!) e vallás nélküli iskolák, eléggé bizonyithatja Francziaország, a honnan a következő megdöbbentő hirek érkeznek: Rövid idő előtt nyujtották be a kerületi iskolafelügyelők jelentéseiket a miniszteriumhoz. A párisi jelentés egyebek között igy szól: «Párisban a gyermekek annyira kivetköztek már minden kötelességérzetből, annyira nem ismerik az engedelmességet, hogy *az iparosok nem akarnak már tanonczokat felvenni.*» Óriási mértékben növekszik a kiskorú gonosztevők száma is. Most 23000-re rúg a «kiskorú» gonosztevők serege, holott az elvilágiasitás, jobban mondva a vallásoktatás teljes kizárása előtt alig volt Francziaországban 7000 azon gyermek-bünösök száma, kiket tetteik miatt a törvényszékek elé lehetett állitani. De hogy is lehetne másként, ha oly őrült eljárást követnek, mint Toulouseban például, a hol az iskolás gyermekek között a rémuralom vérszomjas hőseinek képeit osztották ki jutalom gyanánt.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1890. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

FRANZELIN JÁNOS BIBORNOK EMLÉKE.*

Irta VÁRNAI.

Aki Franzelint egyetlenegy vonással akarja jellemezni, az azt fogja mondani róla, hogy ő a jámborság és a tudomány embere volt. Ragyogó szövétnek volt az egyház csillárján, sol rutilans in templo Dei, és pedig éppen jámborsága s tudományánál fogva. A jámborság a tudomány tápláló olaja. Nélküle a tudomány ragyoghat ugyan, de melegiteni, éltetni, erényre vezetni nem fog. Már Sallust is mondja: „Parum mihi placent eae literae, quae ad virtutem doctoribus nihil profueruńt.“ Igen, a tanitó szavai akkor leghatékonyabbak, ha a tanitó tettei által életet nyernek. Ilyen tanitó, ilyen tudós volt Franzelin.

Ha mi életéből a főbb adatokat s néhány jellemvonást a hivatolt irat nyomán közlünk: tesszük ezt azon jogosult föltevésben, hogy ez által sokaknak kedves dolgot cselekszünk. Először is, mivelhogy a tudomány közjó: kell hogy annak kitünő képviselői közérdeklődést keltsenek. Áll ez különösen az egyetemes egyházban, melyben minden jó közös. Másodszor római theologus paptársaink jó része még Franzelin lábainál ült és az ő keblén melegedett, azután

* Bonavenia József jézustárs. atya után: Erinnerungen aus dem Leben Sr. Eminenz des Cardinals Johann Bapt. Franzelin aus der Gesellschaft Jesu, von Josef Bonavenia aus derselben Gesellschaft. Aus dem Italienischen übersetzt. — Als Manuscript. Pressburg, 1887.

magukkal hozván a nála szerzett tudománykincset és a tőle elsajátitott szellemet, ezekkel magát a mestert is meghonositották papneveldéink tanintézeteiben. Franzelin tehát e czimen a miénk is. De a miénk ő mint a közös monarchia szülöttje is. Érdekel bennünket végre ugyis, mint Jézus társaságának egyik jelese. A társaság között ugyanis és köztünk bizonyos viszonyosság létezik. Mig paptársaink legjobbjai Jézus társaságába beleolvadtak: ez viszont papokat nevel nekünk (Róma, Innsbruck.) Ez a kiegyenlitő viszonosság, hogy ne mondjuk családiasság, természetszerüleg élénkiti köztünk a kölcsönös érdeklődést. Mind e czim eléggé igazolja igénytelen reproductiónkat.

Lacordaire, sz. Domokos életét irva, azt mondja, hogy ő azért szereti a régi történetirók józanságát, mivel azok hallgatnak, hol a szónak hatalma véget ér. Aki Franzelin életét megirni akarja, annak a szava is, szemben az alak nagyságával határt fog érni. De éppen Franzelin nagysága kivánja másrészről, hogy legalább valamit, s jelesül azt mondjuk el róla, ami az ő alakját plastice kidomboritja s mintegy szemlélhetővé teszi. Erre igyekezett Bonavenia atya is, ki után ime indulunk.

Született Franzelin János 1716-ki april 15-én Bozen és Trient közt fekvő Aldein nevü városkában, a lágy déli égalj alatt. A költő azt mondja, hogy a lágy, vidám, kellemes ég magához hasonlóvá teszi a lakókat is.

> La terra molle e lieta e dilettosa
> Simili a se gli abitator' produce. (Tasso.)

Megfogjuk látni, beválik-e ez Franzelinünkben is. Jámbor szülei egy kis gazdaság után egyszerüen éltek. Jánoson kivül még öt gyermekök volt: három fiu és két leány. János már gyermekkorában komoly életveszélyben forgott: egy szilaj bika szarvára vette

a fiucskát és a levegőbe dobta. Estében oly szerencsétlenül ütődött egy keritésbe, hogy álla éltehosszsziglan ferde, és feje előre konyitva, jobbra hajtva maradt.

Középiskoláit a sz. ferenczieknek bozeni gymnasiumában végzé, kitünő sikerrel. Már a harmadik osztályban nagy előszeretetet tanusitott T. Livius iránt, kit serényen forgatott. A gyermekjátékokban nem vett részt, inkább rövid sétát tett szabad idejében, melyből azonban csak keveset engedett magának. Már akkor oly jámbor volt, hogy minden vasrás ünnepnap a szentségekhez járult, és az iskolai mise előtt igen gyakran már öt órakor is misét hallgatott.

Gymnasiumi tanulmányainak utolsó évében, amint az az akkori tanuló ifjuságnál szokásban volt, sürübben tanácskozott gyóntatójával jövendő pályája fölött. Ő maga Jézus-társaságába vágyódott, jóllehet ezt azok után ismerte, amiket neki felőle Patiss György iskolatársa (kit utóbb mint a jezsuiták osztrák-tartományi főnökét ismertünk) beszélt volt. De ebbeli vágya nehézségre talált Dipauli Alajos báró, val. belső titk. tanácsosnál, az ő nagybátyjánál anyai részről, ki azidőben mint főtörvényszéki elnök Innsbruckban székelt. Ez Jánost, a szegény fiút, saját költségén jogra akarta tanittatni, ami után fényes jövő kecsegtette a fiút, de ez inkább csak jezsuita akart lenni. Gyóntatója, nehogy Dipauli szándéka ellen önhatalmilag cselekedni látszassék: Moerl Máriához, az ismeretes kaltern-i ekstatikus szűzhez fordult, ki a kérdésre határozottan oda válaszolt, hogy az ifju csak Jézus társaságába lépjen, ámbár ennek — úgymond — meglesznek a maga nehézségei. Franzelin nagy örömmel vette a hirt, s hő vágya beteljesedett is, mert 1834-ki julius 27-én Patiss Györgygyel, kedves iskolatársával együtt, Gráczban az osztrák-galiczíai egyesült tartomány noviciatusába fölvétetett.

Ő a lelki élet iskolájában is megtartotta az el-

sőséget, úgy mint a tudományok iskolájában. Egyik bizonyitványban mondatik róla: in tyrocinio omnibus raro praeluxit exemplo. Minden szabályt pontosan megtartott, de legpontosabban a silentiumot. Az önsanyargatás s önmegtagadásban annyira ment, hogy féket kellett neki szabni. Nemcsak hogy a noviciatus egész ideje alatt borhoz nem nyult: de még a vizet is megtagadni akarta magától, ami azonban nem tűretett. Önsanyargatása alatt egészsége szenvedni kezdett: Franzelin vérhányó lett, és baja annyira súlyosbodott, hogy elüljárói elbocsáttatásával komolyan foglalkoztak. Isten azonban máskép akarta. Régi társai, kik baját ismerték, szinte csodának nézték utóbb, hogy Franzelin régi megroncsolt tüdejével annyi évekig tudott tanitani és oly tantermekben előadni, amilyenek a Collegium romanum termei. Ő maga is hetvenéves korában mondá magáról, hogy soha sem hitte volna, miszerint ily magas kort fog érni.

Jóllehet Franzelin három hóval halála előtt valamennyi papirjait és jegyzeteit elégette: Isten mégis úgy akarta, hogy ascetikus iratai részben fenmaradjanak. Ezek közt vannak jegyzetek a lelki gyakorlatokból, melyeket ő a noviciatusban 1835-ki márcz. 8-tól april 11-ig megtartott. E jegyzetekből látható, mily csodálatos előmenetelt tett ő már eddig is az öntökélyesítésben, s mily szilárd alapot vetett ő meg ennek a noviciatusban. Vere, maturae sanctitatis indicia.

A noviciatus bevégeztével bölcseleti tanulmányokra küldetett Tarnopolba. Franzelin már a gymnasiumból oly készültséget hozott magával a görög nyelvben, hogy a noviciatusban megengedtetett neki a sz. irást görög szövegben olvasni. A héber nyelv tanulásához pedig már itt Tarnopolban hozzáfogott. Itt a gimnasiumon is néhány tanórát adott tanulmányainak megszakasztása nélkül. Ezidőben tanulta őt ismerni P. Beckx tartományi főnök, ki azért is több

bet közlekedett vele, mert Franzelin egyike volt a keveseknek, kik németül beszéltek, a többiek jobbára lengyelek voltak. De Franzelin a lengyel nyelvet is oly hamar elsajátitotta, hogy már Tarnopolban gyermekeknek hitelemzői oktatást tudott adni.

Befejezvén bölcseleti tanulmányait, közvetlenül a humanitást tanitotta ugyanitt, a következő évben pedig a rhetorikát. De mivelhogy a sok tanitás egészségének ártalmas volt: azért a harmadik évben csak görög és héber nyelvet tanitott, kevés órákban. Három év mulván áttétetett tanári minőségben Lembergbe, a nemes ifjak convictusába. Ennek beliskolái voltak, és a convictorok csak a félévi vizsgákat tették le állami tanárok jelenlétében. De ép azért a legképesebb egyének szemeltettek ki ide tanároknak, köztök volt Franzelin is, ki itt három éven át grammatikát, német és görög nyelvet tanitott. Ez az ő hatévi magisteriuma, melyben úgy buzgó szorgalmának, mint képesitésének fényes jeleit adta.

Mint kitünő tehetséget elüljárói Rómába küldötték theologiát hallgatni, ahová 1845-ki év vége felé jött. A Collegium Romanumban tanárai voltak a két jeles dogmatikus: Perrone és Passaglia atyák. Franzelin mindjárt az első évben a héber akademia vezetésével bizatott meg. Ő ugyanis e nyelvben már oly jártasságot s gyakorlottságot szerzett volt meg magának, hogy a sz. irást folyékonyan olvasta, a masoretikus jegyek és pontok segitsége nélkül is. Emellett a szavak analyzására különös szorgalmat forditott. Jellemzi a héber nyelv iránti előszeretét a következő eset. Egyik sulyos betegségében eltiltotta őt orvosa minden olvasmánytól, legföljebb mulattató könyvet engedett meg neki. Másnap betegét föltyitott könyv előtt az asztalnál találva, kérdé tőle, mi szépet olvas itt. Franzelin elébe tartja a sz. irás héber szövegét. „Hát ön igy tartja meg az én rendeletemet?“ — mondá komolyan az orvos. „Uram

— válaszola Franzelin — ön nekem megengedett mulattató olvasmányt, én ennél mulattatóbbat nem találhatnék.“ Hogy az orvos nem találta épen mulattatónak ezt az olvasmányt, és hogy az orvossal sokan közülünk is egyetértenének, — említenünk se kell.

Az említett akademikus tiszten kivül Franzelin még egy másikat is viselt: hitelemző volt az angyalvár foglyainál, ami azt bizonyitja, mily hamar sajátitotta ő el az olasz nyelvet. Cardella atya beszéli, hogy melyek voltak az első olasz szavak, amiket ő Franzelin szájából halott volt. „Én — ugymond — Rodriguezről beszélgetve vele, kérdém tőle, meg van-e a szobáján Rodriguez „a keresztény tökéletesség gyakorlatai?“ És ő felele: „Rodriguez, az igenis megvan a szobámban, de a keresztény tökéletesség gyakorlatai nincsenek.“

Iskolatársai mind ahhoz a circulushoz akartak tartozni, melynek praefectusa Franzelin volt. Passaglia nem használt tankönyvet, azért szóbeli előadása után kivonatokat vagy legalább jegyzeteket kellett csinálni. De Franzelin oly ügyes volt az irásban, hogy ő az előadást per extensum tudta utánirni, amiért is iskolatársai mind hozzá folyamodtak.

Szorgalma oly nagy volt, hogy még szünóráit is valamely scholastikus gyakorlattal, controversiával töltötte ki. Szeretett nevezetesen történelmi tárgyak fölött disputálni, és a történelmi adatoknál emlékezete épen bámulatos volt. Ő nemcsak a tényeket, a helyek és személyek neveit tartotta meg emlékezetében, hanem a személyek genealogiáját, az adatok sorrendjét is. Igy ha az austriai uralkodó házról szólott, tudta valamennyi főherczeg nevét, korát, leszármazását megmondani, mintha csak a góthai almanachot kivülről tanulta volna.

Mikor a jezsuiták 1848-ban a forradalom miatt szétoszlottak, Franzelin más tanulókkal Angliába küldetett. Ők valamennyien, még az elsőéviek is, enge-

délyt nyertek a kormányfőnöktől a sz. rendek felvételére. Franzelin nem élt az engedélylyel. Márczius 29-én az utolsó előadás volt, másnap a theologusok elhagyták a collegiumot, elhagyták pedig világiba öltözve. A számkivetés fájdalmainak daczára is komikus jelenet volt, mikor Franzelin egy bő köpenybe burkolva jött elé, amely köpeny tele volt tömve könyvekkel, hogy csak úgy duzzadott tőlök. A könyvek iránti szeretetét, mint egyik jellemvonását, kell itt kiemelnünk. Ő tanárkorában, ha a szünidőben csak négy—öt napra is kiment társaival a nyaralóba, a könyvek egész készletét vitte magával. Sohasem kért sétaengedélyt, ő még a collegiumok utáni esti órákat is, melyek pedig rövid szórakozásra szánvák, tanulva töltötte, addig mulatván a könyvtárban, amig csak látott valamit. Ha őtőle függ: bizonyára az éjt is ott tölti vala. Nocturna versare manu, versare diurna — ebben nyilatkozott könyvszeretete, és nem heverő diszkötésekben.

Mikor a jezsuiták 1873-ban az uj kormány által kiparancsoltattak a Collegium Romanumból, Franzelin nem volt rávehető, hogy holmiját összeszedte volna. Elüljárói azért távollétét a Congregatióban használták fel és úgy hurczoltatták holmiját a Collegium Germanicumba. Mikor hazajövet celláját pusztán találta, panaszra ment a P. ministerhez. „Ez már nem járja — mondá neki — úgy én nem tanulhatok tovább, önök könyveimet elszedték.“ Csak mikor hallotta, hogy könyvei már odaát vannak a Germanicumban, nyugodott meg. De még mint bibornok is mindig könyvek között forgott. Látni lehetett őt a könyvtárban, mint emeli le maga s rakja vissza a nehéz foliansokat, mint helyezi el azokat a székekre, mint üti fel térdelve ezt meg amazt, mint időzik, sokszor huzamosan a könyvek között.

De vegyük fel ismét az elejtett fonalat. Franzelin utitársaival 1848-ki márczius végén ért Ugbro-

okba, hol Clifford lord a menekülteknek a maga várát fölajánlotta volt. Itt Franzelin nyugalmasan végezte el az iskolaévet, Patrizi és Passaglia atyák alatt. Vele tanult a vár urának fia Vilmos, a jelenlegi cliftoni püspök is. Mivel azonban az atyáknak a várban több oknál fogva maradásuk nem volt: Passaglia atya a kormányfőnöktől engedélyt nyert, Belgiumba mehetni s Franzelint meg Schradert magával vihetni. September 1-jén tehát Ugbrook-ból Lőwenbe utaztak, hol Franzelin tovább folytatta tanulmányait. De már 1849-ben Vals-ba Franciaországba küldetett, hol héber nyelvet s biblicumot adott elő. Ugyanez év deczember 23-án pappá avattatott, harminczhárom éves korában, Morlhon Ágost puy-i püspök által.

Miután a Collegium Romanum a jezsuitáknak, még mielőtt IX. Pius pápa Gaetából visszajött volna, 1850-ben visszaadatott: Franzelin Rómába visszahivatott. Eleinte P. Perrone mellé rendeltetett mint circularius a jezsuita növendékek — és mint akademikus a külhallgatók számára. Egyidejüleg az arabs, syrus és chaldaei nyelvek tanszékét is kezelte. És ő daczára ennyi teendőinek buzgón elkészült a harmadik próbaévre is, melynek elteltével P. Rothaan kormányfőnök által 1853-ki február 2-án a sz. fogadalmákhoz bocsáttatott.

1853—1857. a Collegium Germanicumban lakott, mint a nevendékek tanulmányi felügyelője s gyóntatója egyszersmind, megtartván a Collegium Romanumon a keleti nyelvek tanszékét. Két év mulván fölmentetett a gyóntatói tiszttől, némelyek szerint azért, mivel arra scrupulositásánál fogva alkalmatlannak bizonyult volna, igazabban azért, mert teendői annyira fölszaporodtak már, hogy tanulmányaira alig maradt még valami idő. Egyébiránt a gyóntatói tiszttől való fölmentést nyomban követte egy ujabb teher: Franzelin az Introductio tanszékére

küldetett s egyszersmind a nevendékek repetitorává lett. Az $185^{7}/_{8}$ tanév végével a Dogmatica lectorának neveztetett ki, a délutáni órákra. A theologiai tudományok minden ágában mennyire alaposnak és kipróbáltnak kellett lennie Franzelinnek, hogy annyi különféle tanszék fölváltva bizatott reá, oly világintézetben, amilyen a Collegium Romanum!

Hogy mennyire méltó utódja volt pedig ő e tanszéken hirneves elődeinek, azt bizonyitják kiadott jeles „tractatusai“ melyeket ha ki szorgalmasan tanulmányoz, az a theologiai s bölcseleti igazságoknak oly kincsére tesz szert, amilyent különben csak sok könyv olvasása után sajátithat el. Ámde hogy valaki Franzelin munkáit sikeresen tanulmányozza: kell hogy a latin nyelvben otthonos és az igazi bölcseletben alapos legyen, enélkül Franzelint megérteni nem fogja.

Előadásai mindjárt az első tanfolyam alatt kőnyomatban jelentek meg, és ő ezeket kijavitva s bővitve még egyszer kiadta. Miután Franzelin folyton tanult: talált mindig valami változtatni vagy hozzáadni valót. Ő nem ragaszkodott csökönyösen valamely tételéhez, úgy hogy azt nem módositotta volna. Ezt egy alkalommal alázatosságának szép jelével tanusitotta. Tanitványai egyik thesise fölött disputálván, ő a disputa alatt felismerte, hogy az ő magyarázata tarthatatlan. Ezt ő be is vallá, mondván, hogy ha e magyarázathoz ragaszkodni akarunk, akkor nem marad egyéb hátra, mint victas dare manus, s hozzá adá: sed et nos proficimus, azaz tanulva haladunk.

1868-ban kezdte tractátusait kiadni. „De divina Traditione“ czimü tractátusa azonnal angol és német forditásban jelent meg, mert ez épen a protestans államokban jól használható. Az összes irodalom nagy elismeréssel nyilatkozott e munkáról, azonképen a „De Verbo incarnato“ czimü másik tractátusról is.

Nagy eruditióval vannak azok irva, de az eruditio mellett kiragyog belőlök Franzelin jámbor lelkülete is, midőn például az oltári Szentségről, a Jézus szentséges szivéhez való ájtatosságról, vagy a boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásáról s örök szüzességéről, vagy egyéb titkokról szól. Stocchi Vincze atya, kinek nagy a szónoki hire Olaszországban, azt mondá az utóbbi tractátus megjelenése után, hogy ő Franzelintől tanulja, mikép kelljen Krisztus urunkról beszélni. És Franzelin el nem mulasztotta előadásait időről időre megragadó serkentéssel, buzgó intelmekkel befejezni, különösen Urunk és a boldogságos Szűz nagyobb ünnepei előtt, ezzel is tanusitván, mennyire tiszteli ő s tartja meg a társaság szabályait, melyek ezt ajánlják.

Franzelin tudományossága általánosan elvan ismerve. A tudós Kleutgen Péter bizonyitja róla, hogy nem volt az a még oly nehéz theologikus, philosophikus vagy hermenentikus kérdés, melyet ő kielégitőleg meg nem oldott volna. Canestrelli pedig, az ő utódja a tanszéken, azt mondja: „Annak a scholastikusok a kis ujjában vannak.“ Az élő nyelveken: az olasz, német, franczia, angol és lengyelen kivül tökéletesen ismerte a hébert és több keleti nyelvet. Tudományos kutatásaiban pedig, hogy mennyire kitartó volt, azt az az egy eset is eléggé bizonyitja, hogy ő egy izben — amint maga beszélte — egy bizonyos kérdést illetőleg, valamennyi scholastikust, ahány csak van a Collegium Romanum könyvtárában, átkutatta! Az ő tudományáról csakugyan ellehet mondani: Per magnos cumulanda fuit doctrina labores.

Ép annyira mint tudománya, el voltak ismerve erényei is. Kitünt ő először is az engedelmességben, amely ismertető jele sz. Ignácz fiainak. Csak egy példa a sokból. Elüljárói félvén, hogy Franzelin a szakadatlan munka által egészségét tönkre fogja

tenni; megbiztak egy atyát, hogy ez őt könyvei közül úgy szólván kiragadja. Ha az atya a könyvtár küszöbén megállva azt mondta neki: „A P. Rector vagy Minister kívánja, hogy ön velem sétálni jőjjön“ akkor ő odahagyva mindent, engedelmeskedett. — A közös élethez, mely pedig boldog Berchmanns szerint, a legnagyobb penitenczia, oly szigoruan ragaszkodott, hogy ő azt még betegségében sem szerette megszakasztani. — Böjtölési szigora rendkivüli volt. Ha böjti napokon le is jött az esti refectióra, csak egy falatka kenyeret s félpohár vizes bort vett magához, épen csak hogy a formát megmentse. — A szegénységet annyira szerette, hogy még az irópapirban is takarékoskodott: igen sürün és oldal (margo) nélkül irt. Ebbeli szokását még mint bibornok is megtartotta. — Az imádság buzgósága oly nagy volt benne, hogy ha az ebéd ünnepnapokon tovább elhúzódott, ő ahelyett, hogy társalgott volna, magában imádkozott. — Ájtatossága a sz. miseáldozatnál ismeretes, de úgy látszik, hogy őt scrupulusai miseközben, és a transsubstantiatiónál leginkább bántották.

Igaz, hogy Franzelin ideges volt, és akár ez, akár pedig scrupulusai okozták légyen, de rajta bizonyos izgatottság volt, kivált iskolai kérdéseknél, észlelhető. Scrupulusait igyekezett salesi szent Ferencz szavaival megnyugtatni: „Meg kell elégednem ugy szolgálni Istennek amint tudok, vagy még kevésbé jól is.“ Scrupulositása s idegessége tette, hogy nem volt igen hozzáférhető és hogy tulkomolynak látszott. Ám ha ez árnyékot képezett életében: ugy azt elmosta annyi erény fénye. Szépen mondja életirója, hogy scrupulusai azon ellensuly voltak, melyet Isten a maga szolgáira ráakaszt, hogy azokat a gőg felül ne emelje.

Kiegészitésül még azt kell megemlitenünk, hogy Franzelin már tanáridejében több Congregationál al-

kalmazva volt és hogy ő e téren kitünő munkásságot fejtett ki. Először is a Congregatiónak de proganda fide Consultora volt, utóbb a Sacri Officii Congregatiónál mint Qualificator működött, végre a Sacrae Inquisitionis Congregatióba a bibornokok által per acclamationem választatott meg Consultornak s terjesztetett fel a pápának, ami egészen szokatlan dolog volt.

És igy ahoz az időponthoz jutottunk el, amikor az erény és tudományban annyira gazdag Franzelin a biborral feldiszittetett. Mikép történt ez?

(Vége köv.)

RÉGI ÉS UJABB THEOLOGIAI PROFESSZOROK

Összeállitotta dr. KERESZTY GÉZA.

Már a mindennapi társalgás közben is, de meg a kegyelet szempontjából is, melyik testület ne emlékeznék meg régi tagjairól? Hol ne emlegetnék az elődöket, kik ugyanazon téren működtek, ugyanazon tárgyakkal foglalkoztak, melyek ma az utódok szellemi erejét foglalkoztatják, s az ő lelkesedésöket birják?

Ez a kegyeletes visszaemlékezés nekünk is sokszor nyujtott tárgyat a beszélgetésre, mi is nem egyszer emlegettük és emlegetjük a mi elődeinket, a régi theologiai professzorokat. Vannak ezek között, kiket mi magunk ismerünk vagy ismertünk, vannak, kiket az idősbek ismertek vagy hallottak emlittetni; — de hiába, az idő gyors szárnyakon repül tova, az emberi élet pedig oly rövid, hogy nem egyszer voltunk kénytelenek tapasztalni, mikép az ily szükebb keretü traditió vajmi hamar elveszti a biztos tudás talaját lábai alól.

Éppen azért az a gondolat is fel-felmerült egyikünkben másikunkban, hogy irásban jegyezzük fel azok neveit, kik a sz. István első magyar királyról czimzett ősrégi seminárium-ban a theologiát tanitották, s hogy ekkép e neveket a teljes elfeledtetéstől megóvjuk.

Most, midőn Ő Emja, kegyelmes főpásztorunk parancsára és költségén összeállittatott a „*Necrologium sacerdotum ADioec. Strig.*;»[1] midőn ugyancsak az ő parancsára és költségén a még nagyobb érdekü „*Historia parochorum & parochiarum*“ is már sajtó alatt van[2]: e két gyüjteményes munka csak uj buzditásul szolgálhatott arra, hogy a régi theologiai tanárok nevei is, legalább e folyóirat lapjain összeirassanak, s igy ne menjenek egészen feledésbe azok, kik az egyházmegyei papság generáczióit az «ars artium»-ra oktatták, az isteni tudományok csarnokába bevezették.

E szándékunk kivitelénél mindenekelőtt az a kérdés tolul előtérbe, hogy milyen kiinduló pontot vegyünk e névsor összeállitásánál. Vajjon a lehető legrégiebbet-e, azt, amidőn Oláh Miklós érsek, mint egyike a legelső főpásztoroknak, akik a tridenti sz. zsinatnak a papnöveldék felállitását elrendelő parancsát megtestesitették,[3] papnöveldénket Nagyszombatban, — mert az érsek székhelye, Esztergom, török uralom alatt állott — megalapitotta; vagy pedig egy későbbi időpontot, amelytől kezdve aztán pontosabb adatokat hozhatnánk össze. Az elsőről alig lehet szó. Éppen a pontosság szempontjából, de még inkább abból az okból is, hogy Oláh idejétől kezdve, nem annyira a megyei papságból, mint inkább a Jézus társaságából választattak a papnövendékek tanárai[4]: sokkal alkalmasabbnak mutatkozik egy

[1] Lásd ismertetését folyóiratunk mult évi folyamában, a 619. lapon.

[2] Remélhetőleg már a jövő évben fog napvilágot látni.

[3] A szent Istvánról czimzett szeminárium hazánkban az első, a világon pedig a harmadik volt v. ö. Balogh de Nemcsicz, »Beatissima Virgo M.» I. k. 87. l.

[4] Oláh intézkedése szerint két előljárója van a seminárіumnak, és pedig káptalanbeli tagok, kiket az érsek nevez ki, ezek választják az érsek beleegyeztével a tanárokat, hacsak lehet a jezsuiták közül, ha pedig ezeket

későbbi időpont; mert hiszen éppen a megyebeli papokból kiválasztott tanárokat akarjuk felsorolni. Igy persze sokkal ujabb időkre kell vetnünk tekintetünket.

Forgách és Pázmány bibornokok alatt ugyanis szintén jezsuiták nevelték és oktatták a papjelölteket, persze jobbára csak a hittudományok elemeiben, a fősulyt pedig, a kor igényeihez képest a casuistikára és a controversiák ismeretére fektetvén, s csupán a kitünőbbeket bocsátván a magasabbak bölcseleti és hittudományi tanulmányokra, többnyire Rómában vagy Bécsben.

Szintugy jezsuiták vezetésére bizattak a Lósy primás által alapitott «Emericanum» (1638.), a Lippay-féle «Rubrorum» (1648.) és a Szelepchényitől létesitett «Marianum» (1678.) seminăriumok növendékei is.[1] És, az intézetek mindennemü viszontagságaitól eltekintve, e status quo-ban marad a tanitás ügye, s a legáldásosabb gyümölcsöket termi, egészen 1761-ig, — amikor is gr. Barkóczy Ferencz primás, nem tudni egész bizonyossággal, mi okból, felmenti a jezsuitákat a gondjaikra bizott papnöveldék vezetésétől,[2] s ugyanazt megyebeli papokra bizza.

Ime tehát, ez az 1761. év lenne egy elfogadható ter-

megnyerni nem lehetne, a megyei papságból V. ö. Az esztergomi szeminárium története, (Emlékkönyv, kiadta az eszterg. növ. p. e isk. 1883. 193. l.)

[1] Maguknak a seminăriumoknak történetét kellene adnunk, ha itt egyrészt e főpapok lélekemelő áldozatkészségét, másrészt az intézetek sok viszontagságait akarnók ecsetelni. Utalunk az imént emlitett dolgozatra az Emlékkönyvben.

[2] Bizonyára, hogy végleges állapotokat létesitsen, mert a jezsuiták tanitását mindig csak ideiglenesnek tekinthette; amit csak a XVI. századbeli óriási paphiány tett szükségessé; — semmiesetre nem azért, mintha a jezsuiták iránt nem lett volna bizalma, vagy tanrendszeröket kárhoztatta volna. Kitünik ez egy leveléből, melyet még mint egri püspök irt a kassai jezsuitáknak, (mert Egerben is hasonlókép járt el 1754.). E levélben, kijelentvén, hogy saját papjaiból akarja választani a növendékek tanárait, hálásan megköszöni a jezsuiták eddigi fáradozásait, «multas et perhumanas sacrae Societati ago gratias. . . . quaeroque, nolit A. R. P. Vestra hoc meum propositum animi vel alieni vel non contenti notam interpretari: sciat imo me et Societati isti esse addictissimum, — et permagni facere labores ac sudores, quos erudiendae juventuti impendit utilissimos etc. L. Religio 1876. I. 316. l.

minus, amelytől kezdve a most már egyesitett seminárium-moknak megyebeli papokból álló tanárait felsorolhatnók. Ámde ez éppen nem könnyü, sőt, merjük mondani, alig megoldható feladat. Az ez évvel kezdődő uj korszaknak képe meglehetősen zavaros, homályos. Mert először is a jezsuiták bajosan lévén pótolhatók, a megyei papokból vett tanárok közt még mindig, sőt egészen társaságuk feloszlatásáig (1773.) jezsuiták is tanitják növendékeinket, másrészt a következő évtizedek annyi viszontagságot hoztak a szemináriumokra, — melyek hol Budára, hol Pozsonyba stb. hurczoltatnak,[1] — hogy az e korbeli tanárok pontos névsorát megállapitani, levéltári adatok hiányában, ma már szinte lehetetlen. Tovább kell tehát mennünk.

Ismeretes, hogy II. József császár 1784-ben és 1785-ben az összes hazai szemináriumok növendékeit a pozsonyi és pesti általános, «generale» szemináriumokba hozta össze, sőt még egy külön theologiai tantervet is készittetett. (Planum Theresianum resp. Josephinum.)[2] Az ezáltal igen nagy számra felszaporodott növendékek oktatása nagyszámu tanári kart is tett szükségessé. Egy 1784-ből keltezett névsor nem kevesebb mint kilencz theologiai tanárt mutat fel, a canonistát, ki II. József határozott kivánsága szerint csak világi lehetett, nem is számitva. *Hubert* és *Pertzel* tanitották a dogmatikát, *Kaszaniczky* és *Vizer* a biblikumot, *Bertonyi* a a morálist, *Horváth Mihály* a pastoralist és szónoklattant, *Nagy* a patrologiát, *Tompa* a liturgiát, *Szvorényi Mihály* az egyháztörténelmet.[3] De ezek a tanárok, amint az összes megyék növendékeit tanitották, ugy maguk is különböző megyékből, sőt szerzetekből is voltak összeválogatva, s igy a mi czélunknak már e szempontból sem felelnek meg. Az

[1] Lásd a már ismételten idézett dolgozatot az Emlékkönyvben.

[2] Mi itt csak a pozsonyi «generale seminárium»ról szólunk egy pár szót, mint amely az esztergomi növendékek legnagyobb számát nevelte, — a pestire, mint tárgyunkhoz éppen nem tartozóra nem reflektálunk. Egyébiránt l. Emlékkönyv 235. és 237. ll.

[3] Még régibb nevek a generaleból: *Bélik József* (moralis), *Krammer Ferencz* (dogmatika, melyhez könyveket is irt, — később esztergomi kanonok) stb.

emlitett *Horváth* például a bécsi megyéhez tartozott, *Szvorényi* a veszprémihez, sőt egy későbbi évben, (1787.) még egy morvaországi «Sz. Florian»-hoz tartozó augustiniánust, *Seifferdt*-et, meg egy kapuczinust is találunk a «generale» tanárai közt.

Végre is, a legalkalmasabb időpontnak, amelytől kezdve az esztergomfőmegyei clericusoknak theologiai tanárait lehető pontosan felsorolni képesek vagyunk, az 1790. év látszik, és igy e terminustól maig *éppen kerek száz esztendő* képét fogja feltüntetni kimutatásunk. 1790. azon emlékezetes év, amelyben József császár, kevéssel halála előtt, ujitásait önmaga semmisitette meg egy tollvonással; ez azon év, amelyben a generale seminárіumok is megszünnek, s püspökeinknek ismét megadatik a teljes hatalom, hogy megyei, saját seminárіumaikat visszaállitsák, és azokban saját növendékeiket a magok legjobb belátása szerint neveljék; ez azon év, amelyben Batthyány cardinalis, az akkori primás is visszaveszi az esztergomi főmegye clericusait saját közvetlen gondoskodásába, — és egy megfelelőbb tantervet készit, a magyar püspöki kar közreműködésével (planum Episcoporum) a theologia négy évére, amely azután II. Lipót által megerősittetve, irányadó is maradt, kevés kivétellel, összes hazai papnöveldéinkre, egész a mai napig.

E tanterv szerint az összes theologiai disciplinák négy tanár között oszolnak meg, ugy hogy egy tanitja az ó- és uj-szövetségi szentirást, (amelyhez tartozott a héber és görög nyelv elemeinek, az archaeologiának, hermeneuticának ismertetése is); ismét egy a fundamentalist s a dogmatikát, a harmadik az egyháztörténelmet és egyházjogot, végül a negyedik az erkölcstant és annak alkalmazását, a pastoralist. — A későbbi évtizedekben ugyan egy-két változtatás történt e felosztásban, amennyiben például, körülbelül 1805—1816-ig az egyházjog az erkölcstannal hozatott kapcsolatba, ugy hogy a moralis és pastoralis tanára kezelte az egyházjogot is, (képzelhető, mily szük keretben,) s ugyanez időben az egyháztörténelem tanára, nehogy túlságos előnyben részesüljön a többi felett, az eretnekségek történetével kap-

csolatosan a dogmák történetét (Dogmengeschichte) is tárgyalta; de a dolog természete csakhamar a régi helyes felosztást juttatta ismét érvényre. — A tanterv egyéb változásait egész napjainkig majd alább fogjuk feltüntetni.

Az ekkép fölöslegessé vált nagyszámu tanárok részben megyéikbe, illetve rendházaikba küldettek vissza, részben más alkalmazást nyertek a megyében, egyikök-másikok megmaradt hivatalában.

A növendékek ezen nagy változásokat magával hozó 1790. év után is egyelőre még Pozsonyban maradtak, de a pozsonyi seminárium már amaz évtől, még szorosabban: 1790. október havától kezdve nem többé a «generale,» hanem az «archiepiscopale» czimet viselte, — mig 1802-ben lehetséges lett azt ismét Nagyszombatba visszavinni. Esztergomról még ekkor szó sem lehetett, hisz az érsek s a főkáptalan is még mindig Nagyszombatban tartózkodott, aztán alkalmas ház sem volt még Esztergomban a növendékek befogadására. S ez utóbbi hiány még egy félszázadig hátráltatta az intézet átültetését saját földjére, mikor már az érsek s a főkáptalan rég itt székeltek volt.[1]

E viszontagságok elbeszélése azonban nem tartozik szorosan felvett tárgyunkhoz és czélunkhoz, amely tulajdonképen a theologiai tanárok névsorának összeállitása. E névsort, 1790-től kezdve, akkép adjuk, hogy első helyen felemlitjük a bibliai tanulmányok professzorait, az emlitett kiinduló évtől kezdve, mint akik a kezdő theologust vezetik be az isteni tudományok palaestrájába, — azután a dogmatikusokat, majd az egyházjog- és történelem tanárait, végül a morális és pastoralis betetőző studiumainak tanárait. Feltüntetjük, ki

[1] Már Rudnay primás szerette volna, az alapitó érsekek szándéka szerint, a seminariumot átültetni Esztergomba, s le is tette annak alapjait 1821-ik évben, — de korai halála félbenszakittatta vele a munkát. Kopácsy primás folytatta azt, de ő is sok akadályba ütközött. Végre Kunszt József 1849-ben sede vacante vicarius capitularis, a harmad- és negyedévi theologiát, Scitovszky primás pedig 1850-ben az egész theologiai kart áthozta, ideiglenesen a presbyterium házába (ma sz. Vincze leányainak zárdája), 1865-ben pedig a pompás uj palotába. L. Emlékkönyv 240 s kk. ll.

meddig tanitott, s ahol lehetséges, a primási levéltár[1] és a régi évkönyvek alapján egy-két életadatot is emlitünk.

1. Szentirási tanulmányok.

1790—1798. *Kaszanitzky Ádám* theol. és phil. dr. a biblikus tanár, aki különben már a pozsonyi generaleban is, sőt már annak létesitése előtt Nagyszombatban és Budán is mint ilyen müködött (1773-tól kezdve). Később esztergomi kanonok lett, s mint ilyen halt meg 1804-ben.

1798—1809. *Pisztavszky Tádé* követte őt, ki már azelőtt is öt-hat éven keresztül mint praefectus, a dogmatikus tanár segélyére volt egy-két tractatussal. — 1809-ben a pozsonyi káptalan tagjai közé neveztetett ki, meghalt 1812. decz. 31. Utóda a tanári széken

1809-ben *Dertsik János* lett, aki öt esztendőt töltött a kathedrán. Előszeretettel foglalkozott a keleti nyelvekkel. amint azt az ő 1814-ben történt kineveztetése, ama nyelvek tanárává a pesti egyetemen bizonyitja. Ott hosszabban működött; az 1825-i évkönyv emliti őt ismét uj állásban, t. i. mint esztergomi kanonokot. Meghalt 1842. jul. 29. — A sz. Istvánról czimzett papnövelde biblikus kathedráján követte őt

1814. őszén *Pribelyi Ferencz*, hit- és bölcselettudor, aki aztán hosszú éveken át, a főmegyének sok ifju nemzedékét oktatta a szentirás értelmezésére. Nem kevesebb, mint huszonnyolcz évig ült tanszékén, melyet aztán a nagyszombati káptalan stallumával cserélt fel. Meghalt 1852. junius 13-án.

1843. őszével uj tanár vette át a növendékek bevezetését a bibliai tanulmányokba, *Pelikán Nándor*, s e hivatásnak szintén több mint két évtizeden keresztül élt, 1859-ben ment ki a kemenczei plébániára, ahol még öt évig működött. Meghalt 1864. máj. 29.

Az $18^{59}/_{60}$-ki tanévben egy ifju erőre ruháztatik át a távozó veteránnak teendője, *dr. Samassa Józsefre*, aki azonban ép oly rövid idő mulva hagyta el e tanszékét, amily

[1] Köszönetet kell mondanom *Haiczl Kálmán* primási levéltárnok urnak, ki az adatok gyüjtésénél segitségemre volt.

hosszasan időztek abban elődei, — két év mulva már a pesti egyetem bibliai tanszékén látjuk őt. (Irt is egy kis munkát Palaestina földrajzáról.) Azóta, mindenki tudja, mily fokozatokon emelkedett arra a magas méltóságra, melyen ma tisztelhetjük őt, 1869-ben kultuszminiszteri osztálytanácsos, 1870. esztergomi kanonok, 1871. szepesi püspök, 1873 óta egri érsek.

Samassa utódja az esztergomi biblikus tanszéken 1861. őszén *dr. Hatala Péter*. Szomorú emlékü név! Hisz itt vannak közöttünk és körülöttünk kortársai, volt tanitványai, akik látták az ő buzgó müködését, hallgatták jeles előadásait. Éveket töltvén a szentföldön, a lehető legélénkebben, legközvetlenebbül adhatta elő az archaeologiába, a szent föld ismeretébe vágó dolgokat. 1866-ban a pesti egyetemre távozott, hogy ott is a bibliai tudományokat adja elő. És itt történt szellemében azon változás, mely évről-évre nagyobb rombolást vitt benne végbe. A hetvenes évek elején már több főpap nem küldte növendékeit az ő előadásaira, — mig végre 1874-ben megtette a legvégső lépést is, apostatált. S a világ előtt e lépést megmagyarázni akarván, «az én hitvallásom» czimü füzetet bocsátott közre! Az egykor oly népszerü pap ma egy elfeledt ember.

1866-ban *Czibulka Nándor* ült a szentirás tanszékére, de azt már a következő félévben az egyháztörténelem és egyházjog kathedrájával cserélte fel. Amaz rovatban ujra emliteni fogjuk. Egyelőre *Berger János* tanulm. felügyelő helyettesitette a tanárt, mindaddig, mig

1867-ben *dr. Dankó József*, a bécsi egyetemen az ó-szövetségi szentirás tanára, esztergomi theologus kanonokká s egyszersmind a papnövelde rektorává neveztetvén ki, szaktárgyát, a biblikumot, itt is átvette és saját háromkötetes tankönyve nyomán egészen 1874-ig tanitotta. — Ekkor lelépett a kathedráról, s a káptalan ügyeinek, és saját irodalmi munkásságának szentelte idejét. 1889. óta pozsonyi prépost.

1874-ben *dr. Bognár István*, ki a római német-magyar collegiumnak volt növendéke, s idáig mint a Pázmány-

intézet tanulmányi felügyelője működött, neveztetett ki a szentirási tanulmányok tanárává. Esztergomban tanitott 1879. nyaráig, amikor is a budapesti egyetemre, ugyancsak a szentirás (uj-szövetség) tanszékére távozott. Őt követte a biblikus tanszéken

1879. *dr. Csernoch János*, ki azonban csak egy évet töltött e helyen; 1880-ban Ő Emja udvarába rendeltetvén, mint cerimoniarius. Csakhamar a szentszéki jegyzői, majd a titkári, végre az irodaigazgatói hivatalokat nyerte el egymásután, 1888. óta esztergomi kanonok.

1880. *dr. Zlathényi Béla* neveztetett ki biblikus tanárrá, ki is nagy buzgalommal fogott szép föladatához, de már a következő év vége felé sulyos betegség által ágyba döntetvén, kénytelen volt munkásságát félbeszakitani. Az $188^1/_2$ tanévet még megkezdte ugyan, de már a nyári félévben *dr. Aschenbrier Antal* egyházjogtanár által helyettesittetett. Másfélévi kinos betegség után, 1883. január 14., Jézus szt. neveünnepén, visszaadta lelkét Teremtőjének. A már reménytelenül beteg Zlathény helyére

1882. őszén *dr. Kereszty Géza* neveztetett ki az ó- és uj-szövetségi szentirás tanszékére. Hat évi működése után történt, hogy Ő Emja, kegyelmes Főpásztorunk megvalósitotta régi tervét, s ugy ezt a kathedrát mint a moralisét és pastorálisét is kettéválasztotta, hogy igy ne forduljon elő az az eset, melyben a növendék kénytelen előbb hallgatni az uj-szövetséget, mint az ó-t, előbb a pastorálist, mint a moralist. Azóta tehát két tanár foglalkozik a biblikus tanulmányok előadásával, Kereszty 1889. óta csupán az uj-szövetségi szentirást magyarázza, az ó-szövetségit pedig

Dr. Mally János, esztergomi theologus-kanonok, ki már az előző években, mint jeles biblikus volt ismeretes, s egy ideig a bécsi egyetemen is mint a keleti nyelvek s a felsőbb exegesis helyettes tanára működött. Ittléte óta már kézikönyvet is irt tantárgyához.

2. Fundamentális és Dogmatika.

1790—1805. *dr. Zimányi Ignácz*, († 1822. aug. 22., mint pozsonyi prépost).

1806—1827. *Adamkovits Mihály*, nem ugyan minden megszakitás nélkül, mert az 1816. évkönyv *Huberth Józsefet* († 1822.) tünteti fel a dogmatika tanárául, anélkül, hogy bármi nyoma lenne ugyanazon évkönyvben annak, hová lett Adamkovits. De 1817-ben ismét csak Adamkovits tanitja a dogmatikát, s folytatja e müködését még 1825-ben is, már mint esztergomi kanonok, egészen 1827-ig. Ő is később pozsonyi prépost lett, s mint ilyen halt meg 1845. máj 18.

1827. őszén *dr. Prúnyi József* veszi át a dogmatika tanitását, s ugyane tanszéken ül 1852-ig, tehát egy negyedszázadig. Irt egy dogmatikus kézikönyvet is. Azután a pozsonyi káptalan tagjai közé vétetett fel. († 1867. oct. 5.)

Az $185^2/_3$ tanévben *Turcsányi Mátyást* látjuk a dogmatika kathedráján, ahol 1861-ig müködött; ugy azonban, hogy az utolsó két-három évben megosztja fáradságát *dr. Toldy Jánossal*, volt germanikussal, aki a fundamentalis theologiát tanitja, mig Turcsányi csakis a speciális dogmatikával foglalkozik. Ennek magyarázata az, hogy Scitovszky bibornok-érsek 1859-ben hat tanárra óhajtotta szétosztani a theologiai tárgyakat, ugy hogy a dogmatikát kettő, a moralis és pastoralist ismét különválasztva kettő tanitsa, viszont a pastorálista az egyházjogot is, mig az egyháztörténelem tanára a pastorálisnak egy részét, a homiletikát tárgyalja. Turcsányi 1861-ben a komjáthi plébániai javadalmat nyerte el, ahol ma is müködik. A dogmatikai tanszéknek két tanár által való ellátása, ugy látszik, nem tartott sokáig, mert ime az

$186^1/_2$ tanévtől kezdve már *Toldy János* tanitja egymaga ugy a fundamentalist, mint az ágazatos hittant. De ismét nem sokáig, mert 1864-ben, egészségi okokból a falusi életre vágyakodik, s meg is kapja a pataki plébániát. Már évközben távozik a papnöveldéből, s egy félévig *Bellony Sándor* († 1873.) tanulm. felügyelő tölti be a kathed-

rát, mint helyettes tanár. Toldy pedig, mint pataki plébános sem müködött sokáig, 1866. okt. 13. cholerában meghalt.

1864. októberével *dr. Zádori János* neveztetett ki a fundamentatis theologia és a dogmatika tanárává, s huszonhárom évig müködött mint ilyen, 1884-től mint esztergomi theologus kanonok. Fáradhatlan munkássága mindnyájunk előtt ismeretes, (szorosan szakmájába vágó munkái a Syntagma theol. fund. és a Fragmenta syntagmatis), — ha mégis valaki előtt nem lenne az, utaljuk őt a *dr. Walter Gyula* által megirt életrajzára, folyóiratunk 1888-i folyamában (azóta külön uj kiadásban is megjelent). A közszeretet, melyben Zádori részesült, megmagyarázza az általános megdöbbenést, mikor hire terjedt, hogy 1887. decz. 17. szélhüdéstől találva, decz. 30-án meghalt.

Az $188^{7}/_{8}$ tanév második félévében *dr. Halmos Ignácz* tanulm. felügyelő tanitotta a fundamentalist, mint helyettes.

1888. ősze óta pedig *dr. Prohászka Ottokár* a fundamentálist és dogmatikát, mint rendes tanár, maiglan.

3. Egyháztörténelem és egyházjog.

1790—1805. *Korbélyi Mihály* a. ll., philos. és theol. doctor, azelőtt vásáruti plébános. Mint pécsi kanonok halt meg 1820. decz. 2.

1806-ban *dr. Jordánszky Elek*, későbbi esztergomi kanonok és felszentelt tinnini püspök, két éven keresztül tanitja az egyház s a dogmák történetét. Meghalt 1840. február 17. (Ő róla, mint utolsó birtokosáról neveztetik el a Jordánszky-codex.)

1808-ban követi őt *Sztankovits János*, s a tanszéken ül tizenegy évig, ő tehát az, aki 1816-ban az egyháztörténelem mellé az egyházjogot is átveszi. 1819-ben elhagyja állomását, és az évkönyv szerint Győrött lakik. T. i. Schwarzenberg hg. győri püspök, előbb esztergomi kanonok, vitte őt magával oda, s ott lett ő a seminárium rektora, majd kanonok is. Később helytartósági tanácsos, táblai praelatus, váczi nagyprépost, végre 1838-ban győri püspök lett, meghalt 1848.

1819-ben *dr. Markovics Károly* veszi át a két tantárgyat, de két év mulva a lelkipásztori müködésre megy át, s tiz évig a kéméndi plébánián munkálkodik. † 1829. jul. 17.

1821-ben dezseri *dr. Rudnyánszky Sámuel báró* neveztetik ki e tanszékre, amelyen egy évtizedet tölt. Ennek elteltével esztergomi kanonokká neveztetik ki, s mint ilyen hal meg 1848. nov. 16.

1832-ben *dr. Cherier Miklós* látjuk az egyháztörténelem és egyházjog kathedráján, ő is tizenegy évig tanit, egyházjogi kézikönyvet is ir, mig 1843. nyarán pozsonyi kanonokká ki nem neveztetik. Meghalt 1862. decz. 18.

1843-ban a kathedra betöltése bizonyos nehézségekbe látszik ütközni. A primási levéltár adatai szerint többen is kérik azt, két kinevezés is történik, de mindkettő ismét feloldatik, mig végre a harmadik érvénybe lép. Ez *Miklosovich Atajosé*, aki hét éven keresztül tanitja az egyház történetét, s a szent kánonokat. 1850-ben a gútai plébániai javadalmat nyeri el, 1886-ban pedig nagyszombati, 1888-ban ismét pozsonyi kanonokká neveztetik ki, ahol ma is müködik.

1850-ben *dr. Zalka János* bizatik meg e tantárgyak előadásával, de már két év mulva a pesti egyetemre távozik, ugyancsak az egyháztörténelmet tanitandó. Utóda az

$185^2/_3$ tanévtől *dr. Rimely Károly*, aki egész 1860-ig vezeti a növendékeket Krisztus földi országa történetének, s az egyház szabványainak ismeretére, amikor is a bécsi Pázmány-intézet aligazgatója lesz, majd pozsonyi kanonok, lekéri apát, — jelenleg mint Pozsonyváros köztiszteletben álló plébánosa müködik.

1860-ban visszajő *Zalka*, már mint esztergomi theologus kanonok s a papnövelde rectora, s ujból átveszi mindkét tantárgyat, s ezuttal hét évig tanitja azokat, mig 1867-ben győri püspökké kineveztetvén, tavaszszal elfoglalja püspöki székét, s ekkor

1867-ben lép helyére *dr. Czibulka Nándor*, s közel négy évig tanit, 1870-ben pedig a pesti központi papnöveldébe küldetik lelkiigazgatónak. (1888. óta esztergomi kanonok s a papnövelde rectora.)

1870-ben *dr. Berger János* neveztetik ki az egyháztörténet és jog tanárává, s e tisztet 1874-ig tölti be, amikor is a budapesti egyetem ó-szövetségi tanszéke megüresedvén, azt elnyeri. Esztergomi tanszékét örökli

1874. őszén *dr. Aschenbrier Antal*, s nyolcz éven át tanitja a két tárgyat, melyek elteltével ő is a budapesti egyetemre távozik, ahol maig is tanitja az egyházjogot.

1882. szeptember óta *dr. Horváth Ferencz* tanitja az esztergomi papnöveldében az egyházjogot és történelmet.

4. Moralis és Pastoralis.

1790—1799. *Benedict Domonkos*, beszterczebánya-egyházmegyei pap, kit az érsek még a generaleból vett át, — s aki aztán vissza is tért megyéjébe, hol a beszterczebányai plébániát nyerte el.

1799—1821. *Palkovics Györgyöt* látjuk e kathedrán, aki huszonkét évig és pedig 1817-től kezdve, már mint esztergomi theologus kanonok, tanitja annak tantárgyait. Meghalt 1835. jan. 23.

1821-ben *dr. Kovács József* veszi át a moralist és pastoralist, s megtartja azokat husz éven át. Az 1841. év nemcsak tanárkodásának, hanem életének is utolsó éve volt, † ez év nov. 26.

1842-től kezdve az áldott emlékü *dr. Szabó József* ül a moralis és pastoralis kathedrán, egész 1854-ig, amely évben az esztergomi káptalan tagjai közé neveztetik ki, később nilopolisi püspökké i. p. i. szenteltetik fel, 1873. általános helynöke lesz az érseknek, 1884. apr. 27. befejezi áldásdús jótékony életét.

1854-ben *dr. Schopper György* tanitja a moralist, de már a következő évben a pesti theol. facultás dogmatikai tanszékére távozik (1869 esztergomi kanonok, 1872-ben rozsnyói püspök).

1855-től kezdve *dr. Blümelhuber Ferencz* müködött az esztergomi papnöveldében, mint a moralis és pastoralis tanára, csaknem három évtizeden keresztül, mert ámbár 1874-

ben esztergomi kanonokká lett, még tiz évig tanárkodott mint ilyen.

1884. őszén vette át tőle a tantárgyakat *dr. Prohászka Ottokár.* De nem maradt véglegesen a moralis és pastoralis kathedráján; mert midőn Ő Emja 1888-ban ujra szervezte az esztergomi seminárium theologiai tantervét, s a tanárok létszámát négyről hatra emelte: Prohászkának a fundamentalis és dogmatika jutott osztályrészül. Ez uj szervezés egy átmeneti évet vont szükségképen maga után, s ebben ($188^8/_9$) ideiglenesen *Kereszty* tanitotta az erkölcstant, *Dr. Halmos Ignácz* pedig, most már mint rendes tanár, a pastoralist. A moralis tanszékre pedig 1889. őszén *dr. Krammer György* neveztetett ki rendes tanárnak.

Még egy rövid megjegyzést teszünk e helyen. 1884-ben Ő Emja akkép rendelkezett, hogy a *catechetikát* és *paedagogikát,* melyek eladdig a pastoralis tanára által tárgyaltattak röviden, ezentúl bővebben egy külön, bár rendkivüli tanár tanitsa. És igy 1884. ősze óta e tárgyak tanára, *dr. Walter Gyula,* heti négy órával szintén a theologiai tanárokhoz csatlakozik.

THEISMUS ÉS ATHEISMUS.

Irta dr. PETHŐ R.

Strauss Dávid azt kérdezte: «hiszünk-e mi az Istenben?» s kereken azt felelte: «Nem.» Van-e vallásunk s keresztények vagyunk-e még . . . ezen kérdések megoldása az Isten fölismerhetésétől függ. A religio föltételezi *Isten létét* s *Isten felismerhetését,* aki ezeket tagadja, annak Strauss Dávidhoz kell állania. Még pedig a *személyes* Isten fölismerhetése képezi e kérdés sarkpontját; a végtelen tökélyü, értelmes, szabad szellem, ez a religio Istene.

Ha ezt az Istent *az ész* teljes bizonyossággal föl nem

ismerheti, babonává s egyptomi sötétséggé válik minden vallás, sőt a *természetfölötti kinyilatkoztatásban* s a *rajta épülő természetfölötti hitben* amily veszélyes és átkos oly türhetlen fanatizmussá fajul. Ha nem akar fanatizmussá fajulni a legtisztább hit, észszerünek kell lennie: ha észszerü akar lenni, tudományos bizonyossággal kell begyőznie, hogy az *Isten van.* Tehát a hit észszerüségének, logikájának, igazságának, jogosultságának első és nélkülözhetlen alapja az a tétel: *hogy az Isten létét az ész világosan fölismerheti.*

A mely filozófia vagy plane teologia a természetes ész ezen tételét nem mint begyőzött igazságot védi, hanem a praktikus vagy etikus követelmények elmosódott czégére alatt hozza be a tudományba: az egyrészt ugyan az értelmiség ösztönének enged, midőn nem akar attól a személyes ősoktól végleg válni, másrészt azonban elfojtja az igazság világos öntudatra jutását.

A Pantheismus istenről beszél, a Monismus szintén, még az Atheismus is istent emleget, — ezek mind hamis istenek. Haeckel szerint «*Gott ist das allgemeine Causalgesetz,*» — Spinoza szerint «*az anyag és szellem*» képezik az «*egyetlen, absolut, isteni állagot*»; mások Istenben az «*absolut szellemet*» érts egy elvont fogalmat, látnak, vagy a «*világlelkére*» ismernek. Mire való ez a névvel való visszaélés? Addig nem találják meg az ősokot, mig nemcsak a nevet, de a fogalmat nem acceptálják. A névvel nem csitítják az ész vasszükségszerüségét, mely folyton forrong és protestál. Valamennyi filozofus, jobban mondva, valamennyi gondolkozó nem zárkózhatik el a legfőbb kérdések elől, melyekről Spencer, a darwinizmus bölcselője mondja: «Was ist das Weltall? und woher kommt es? sind Fragen, welche nach Lösung verlangen. Um dieses Vacuum im Denken zu füllen, erscheint jede beliebige vorgeschlagene Theorie geeigneter als gar keine.» (!) Felelet nélkül e kérdéseket nem hagyhatjuk, késztet rá maga az a Haeckel-féle isten «az általános okság törvénye,» melynek egyetlen paragrafusa ez: egyenlő okok, egyenlő hatások. A gondolat nem emancipálhatja magát ezen paragrafus alul; kiindul *okot* keresni.

Folyton téved, de folyton is keres. Abstrakciókba fekteti az állitólagos «okot,» milyenek «a törvény,» az «anyag,» az «erő,» — vagy azonositja az okot az okozattal, mondván: az ok, maga az «önmagában mindig változatlanul megmaradó universum»; de a gondolat e gyászos hajótöréseivel párhuzamosan halad az igaz fölismerés, melynek Newton «principia philosophiae naturalis» czimü müvében, mély meggyőződésből folyó, keresetlen kifejezést adott: «Elegantissima haecce Solis, Planetarum, Cometarum et stellarum fixarum compages nonnisi consilio et dominio *Entis intelligentis et potentis* oriri potuit.» «Hic omnia regit, non *ut anima mundi*, sed ut universorum *Dominus* et propter dominium suum Dominus Deus παντοκρατωρ dici solet.» «Aeternus est et Infinitus, Omnipotens et Omnisciens, id est durat ab aeterno in aeternum et adest ab infinito in infinitum, omnia regit et omnia cognoscit, quae fiunt aut sciri possunt. Non est *aeternitas* vel *infinitas* sed *aeternus* et *infinitus*, non *est duratio* vel *spatium*, sed *durat* et *adest*.»

Nem a pantheismus, sem a naturalismus abstrakciói adják az Isten fogalmát; az Isten nem a *világ lelke*, nem az *örökkévalóság*, nem a *tér*, az Isten *mindenek Ura*, aki teremtett mindent, *maga pedig örök és végtelen.*

Ez ismeret az észszerüség bevehetlen poziciója.

Az Atheismus különféle kiadása korunkban a tudóst negélyzi s ugy tesz mint aki a természettudományokra szeretne támaszkodni s az exakt tudás káprázatával akarja elhitetni a dilettans tömeggel, hogy pünkösdi királysága a természetudomány által felvirradt igazság országa. Hogy mennyi vakmerőséggel s mily kevés joggal gyakorolja hatalmát a hitetlenséggel kaczérkodó «*intelligencián*,» arra a komoly tudomány gyászos világot vet. A természettudomány nem ad semminemü pozitiv feleletet azon kérdésre, mi a világ végoka? Nem is adhat: mert a természettudomány az anyaggal, erőivel és törvényeivel foglalkozik, ott kezdődik, ahol ezek léte már *kész, bevégzett tény*; azontul nem mehet. Azonban másrészt meg kell jegyezni azt is, hogy ha a természettudomány nem ad fölvilágositást a ter-

mészeten kivül álló Istenről, ad *pozitiv kimutatást* arról, hogy a természetes hatók, erők és történések körében *végokra, egységes kiindulásra nem akadunk.* Pozitiv fölvilágositást ad tehát az iránt, hogy *az egységes végok, ha kell ilyennek lenni, nem létezik a természet körén belül.*

Ez a legfontosabb szó, melyet a természettudomány e kérdésben ejt; hogy ezt jól megértsük, tekintsük a természettudomány feladatát.

A természetet háromféle szempontból tekinthetjük:

a) mint *különböző elemek, összetételek* és *történések világát.* Ezen szempont alatt a természet a *változatosság* képét nyujtja;

b) tekinthetjük ezeket a különböző lényeket egymásra való hatásukban. Ha ugyanis a lények *specifikus különbségétől* eltekintünk, látunk sok mindenféle mozgást, változást, folyamatot, jelenséget: a kő esik, a viz folyik, párolog, a sugár reszket, a tenger hullámzik, a növények élenyt lehelnek ki, a felhők képződnek, villámlik, a delejtü északra fordul, a szin fakul, a szervezetek és vegyületek bomlanak. Ezen szempont a «*causalitás-elvét*» nyujtja s ez elvben egy *nagy egységet találunk*, mely általános, mely alul nincs kivétel s melyet igy formulázunk:

1) nincs változás ok nélkül, s nincs változás hatás nélkül.

2) egyenlő okok, egyenlő hatások, — más szóval — a hatás egyenlő az okkal.

c) tekinthetjük a természetet, mint oly anyagi világot, mely az elemeket és összetételeiket nem mint egymásra hányt dirib darabot foglalja magában, hanem ezeket oly arányban, sorban, számban, hogy *számtalan, egységes, önálló egyedeket* s ezek az egyedek összevéve egy *nagy systematikus egészet* képeznek; igy például szemünkbe ötlik a jegecz, a hárs, a bokor, az állat, az ember, a csillag, a hold, a naprendszer, a kozmos. Ezek nemcsak testek, ezek *egyedek*, melyekben *részek képezik az egységes egészet.*

A természettudomány ezen három irányban veszi a való világot vizsgálat alá: szétszed, megfigyel, mér, vegyit,

összeköt, kombinál s ez uton vagyis a *tapasztalat*, az «*aposteriori*» utján gyüjti ismereteit.

Világos dolog, hogy ez uton *a szellemi ősokra az Istenre* sehol sem bukkan, pozitive tehát föl nem leli; de amint föl nem leli az Istent, épugy — s ezt eléggé hangsulyozni nem lehet — nem mutathat fel sehol egy *anyagi ősokot*, sőt világosan kimutatja, hogy a *különbségeket nem lehet egységes* **anyagi** *eredésre, a hatásokat nem lehet egységes* **anyagi** *őshatóra* visszavezetni. Ezt a kimutatást nevezem *fizikai eljárásnak* az Isten létének bizonyitásában.

Miután tehát sem a *különböző lényeknek*, sem a *hatásoknak egységes okát* az anyagi világban nem találtam: az anyagon túl, a *fizikán túl* egy *metafizikus okot* kell fölvennem. A fizika köréből kiléptem a *fizikán túl fekvő valóságba;* ezt természetesen nem tehetem a fizikai elvek, hanem a metafizikai következtetés erejében. Következtetés által, mely oly természetes és éles mint a gondolattá lett merő észszerüség egy absolut, szellemi, személyes ősok ismeretére jövök. Az *első* és *második* szempont alá fogott természet a *kozmologikus érvet,* a *harmadik* szempontból kiinduló következtetés a *teleologikus érvet* adja.

Valóban csak a «fascinatio nugacitatis» régi hatalma s a metafizikai érzék — igy nevezem a gondolkozásra való hajlamot — végleges kiveszése bénithatta meg annyira a 18-adik és 19-edik századot, hogy az Atheismus majdnem divattá s a hitetlenség az élet komfortjának egyik kellékévé lett. A gondolkozás ezen kínszenvedése a történelem legeszmeszegényebb korszakának bélyegét fogja ránk sütni. De a kínszenvedő gondolkozásban is dereng a föltámadás hajnala: a természettudományokra való hivatkozás Isten léte ellen szédelgésnek bizonyul s nincs egyetlen természettudós, aki a tudományból elvet vagy tényt emlegethet Isten léte ellen. Amit «tudománynak» szeretnek mondani, nem egyéb, mint gyökerében téves, különféle spekuláció, melyeket materialismusnak, darwinismusnak, monismusnak hivnak. Azért szükséges főleg természettudományos szempontból a régi érvek teljes, jó érvényét kimutatni, hogy az emberi gon-

dolat ujra visszahóditsa a polczot, melyről lebukott. Nem bujdokolva, hanem nyilt csatában kell mérkőzni a theismusnak az atheismussal; nem a «dogmatismus» becsmérlő bélyege, hanem a tudomány szent létjoga illeti a tételt: van egy absolut, szellemi, személyes ősok, a világ teremtője. *E tétel elismerésével emelkedik a hitnek félreismert, s megköpdösött fönsége; fölragyog az az észszerüség, mely az absolut, szellemi, személyes ősoknak nyujtott hitben nyilvánul.*

«Az Isten létét bizonyitó érveket az ujabb korban, főleg Kant hires kritikája óta, becsmérelni szokás. Azóta hivők és hitetlenek közt lábrakapott a vélemény, hogy Isten létét nem lehet bebizonyitani. Még némely theologusok is ugy tartják, nevetik a sikertelen fáradozásokat s azt gondolják, hogy ezáltal szolgálják azt a hitet, melyet prédikálnak. Azonban nem ugy áll a dolog; Isten létének érvei egybeesnek azon érvekkel, melyek bizonyitják, hogy higyjünk Istenben; hiszen ezek az érvek csak tudományos kifejezésre hozott objektiv okok arra, hogy higyjünk. Ha nincsenek ily érvek, nem találunk okot arra, hogy higyjünk, s egy oktalan hit, ha ugyan lehetséges, már nem is hit, hanem önkényes, subjectiv ötlet. Nincs kétség benne hogy, ha az Isten létét be nem bizonyithatjuk a vallásos hit a merő illusio vagy az elmebeteg rögeszméjének szinvonalára sülyed, mert akkor ellenkezésben áll vele az objektivitás, a tudományosan kideritett tények sora és az ezeken épülő, objektiv világnézet.»[1]

[1] Ulrici, Gott und die Natur.

MAINE DE BIRAN NEVELÉSZETI ESZMÉI.

Irta dr. WALTER GYULA.

Bertrand Elek lyoni egyetemi tanár szorgalma legujabban egy lappal gazdagabbá tette a nevelés történetének évkönyveit.

Megállapitotta u. i., hogy Maine de Biran ismert franczia bölcsész a nevelészettel is foglalkozott és idevonatkozólag több figyelmet érdemlő elvet állitott fel.[1]

Maine de Biran neve nem ismeretlen. Egyike volt azon nagy szellemeknek, kik önállóan keresték az igazságot és miután megtalálták, bátran hagyták oda azon kétes ösvényeket, amelyeken addigelé bolyongtak.

Született 1766. nov. 29. Átélte a nagy forradalmat és abban, mint katona, ki is tüntette magát bátorsága által. Később a dordognei kerület kormányzója lett, majd különféle magas méltóságokat viselt. Politikai szereplése mellett különös előszeretettel viseltetett a tudományok és főleg a bölcsészet iránt. Annyira kedvelte a tudományos foglalkozást, hogy a zajos társadalmi élet kedvtöltései terhére valának. Azértis egészen visszavonult ősi családi birtokára, Grateloupba, a hol egész odaadással szentelte magát bölcsészeti tanulmányainak, a melyek között a lélek természetére, életére, müködéseire, vágyaira és reményeire vonatkozó kérdések leginkább érdekelték.

«Azt hiszem — irja — a bölcseségre vezető uton senkisem halad biztosabban, mint az, ki folyton önmagával van elfoglalva, a ki szivének minden dobbanását érezi . . . Én lelkem minden gondolatát, szivem minden vágyát számon tartom. A legnagyobb élvezet részemre, figyelemmel kisérni, miként váltakoznak lelkemben a különböző gondolatok és érzelmek, mint a tenger hullámai, a melyek szünet

---

[1] Alexis Bertrand. Philosophie de l'effort. Paris, 1889. Alcan.

nélkül mozgásban vannak, vagy mint az éoli hárfa húrjai, a melyek a legcsekélyebb szellőre is rezgésbe jönnek.»

Ifjuságában Condillac érzékiségének hivei közé szegődött. Azonban lelke sokkal magasabb szárnyalású volt, hogysem az érzékiség korlátai között megmaradhatott volna.

Már 28 éves korában belátta, hogy téves ösvényeken jár. «Megizleltem — irja ekkor — a világ minden gyönyörét. De mily esztelen voltam. A szerencse után futottam és nem vettem észre, hogy azt már magam mögött hagytam. Mily vakok az emberek!» Azon támpont után sovárgott, a melyben — mint mondotta — bátran megvethetné érzéseinek és gondolatainak horgonyát.

Azon hitben, hogy e támpontot meglelendi, a stoïcismushoz fordult! De nemsokára ebbeli ábrándjaival is szakitott. Meggyőződött arról, hogy e rendszer tanai nem képesek szivét kielégiteni. Lassan ugyan, kimért lépésekkel, de határozottan közeledett aztán a kereszténység felé, melynek élete alkonyán hü követője lett.

Nagy átalakulását szépen ecsetelik a következő szavai: «Nem találván kételyeimre nézve sem magamban, sem magamon kivül határozott felvilágositást, a változhatlan örök Lényhez fordultam, mert egyedül a rajta alapuló valláselvekben találtam megnyugvást hányatott lelkem számára. És ime, a hol azelőtt mindig csak agyrémeket és ábrándokat láttam, ott most a tiszta, változhatlan igazságot találom. Erkölcsi jellemem változtával, egészen más szempontból itélem meg már most a dolgokat.»

Teljesen elvetette magától a puszta emberi észre támaszkodó bölcseletet és a kinyilatkoztatás igazságait vevé kalauza gyanánt. Mint jó keresztény, e szavakkal: «Az igazi keresztény Isten jelenlétében jár; ez vezérli őt a földi életen át az örökkévalóságba,» húnyt el 1824. julius 20.[1]

Mindenesetre hiánya volt a nevelés történetének, hogy mindeddig hallgatott Maine de Biran nevéről, holott már maga azon körülmény is, melynél fogva Biran leginkább a

[1] V. ö. Baunard. A hit küzdelme. Bpest. 1889. 51—73. l.

lélektant müvelte, figyelmeztetésül szolgálhatott volna arra, hogy talán nevelészeti kérdéseket is felvett kutatásainak keretébe. Hiszen e két tudomány-ág oly közelről érinti egymást, hogy egészen természetesnek kell találnunk azon jelenséget, ha egy lélekbuvár paedagogiai kérdésekkel is foglalkozik.

Sejtethették volna Biran külső életkörülményei is, hogy nem zárkózott el tudományának rokon ágai elől. Mert a mellett, hogy sürüen érintkezett kora legkiválóbb bölcsészeivel Roger-Collard, Ampère, Georges Cuvier, Planta, Stapfer, Guizot, Cousin és másokkal, egyike volt azoknak, kik állandó összeköttetésben, a legmeghittebb baráti viszonyban állottak Pestalozzival, a mint ez Roger de Guimps és Pompée irataiból tudjuk.

Tény mindazáltal, hogy Bertrand az első, ki a tudományos világ figyelmét Biranra, mint nevelészre forditotta, épp ugy, mint ezt három évvel azelőtt Ampère Andrásra vonatkozólag tette. Felfedezése kétségkivül érdekes, főleg azért, mivel Biran azon elméletével és érveivel ismertet meg, a melyekkel Condillac szenzualismusa ellen szállott sikra.

I.

Biran nevelészeti eszméit, «a lélektan alapjairól» irt értekezésében találjuk összefoglalva.[1]

Fő eszméje az, hogy a nevelészet és lélektan a legszorosabb összefüggésben állanak egymással. Ezzel ugyan még nem mondott semmi uj dolgot. Minden nevelő tudja, hogy a lélektan nélkülözhetlen előkészitéseül szolgál a nevelés tudományának, azaz, nem lehet a nevelés egyik legfőbb feladatát képező szellemfejlesztési munkát megkezdeni anélkül, hogy segélyre ne szólitsuk a lélekbuvár utasitásait a szellemi tehetségek természetére, azok fejlődési fokozataira és e fokozatok egymásutánjára nézve.

[1] Essai sur les fondements de la psychologie. Megjelent először 1846-ban a genfi «Bibliothèque universelle» czimü vállalatban. Továbbá Biran müveinek Naville Ernő által rendezett kiadásában. 1859-ben.

Biran azonban egészen más értelemben vette a benső összeköttetést, mely a szóban forgó két tudomány-ág között létezik. Szerinte a lélektan mindenelőtt «azon módszer, azon benső törekvés, azon a legmélyebbre ható szemlélődés,» a melynek támogatása mellett valaki önismeretre jutni iparkodik. Önmagát megismerni ügyekezni — Biran szerint — annyi, mint észszerüen cselekedni; annyi, mint megteremteni, vagy legalább is növelni azon lelket, mely tanulmányunk tárgyát képezi. A gondolkodó lény nem gyakorolhatja, nem müvelheti egyetlen egy tehetségét sem anélkül, hogy azt ne ismerje és nem ismerheti anélkül, hogy azt egyuttal ne gyakorolja is. A lélektani megfigyelés nemcsak *szemlélődő*, hanem *tényleges* és *gyakorlati* is egyszersmind, ugy hogy mulhatlan előfeltétele az értelmi és erkölcsi nevelésnek. Ez Biran gondolatainak a lényege, alapja, a mely mellett a lélektan tevőleges eredményeinek alig tulajdonit nagyobb értéket. Nem törődik azzal, ha a lélektani megfigyelés tehetetlenségre jut is, csak azt akarja, hogy az észlelet érvényesüljön a gyakorlatban és az alkalmazás által fejlesztő hatással legyen a tehetségekre és az öntudatra. A belérzék, a tudatosság müvelését oly fontosnak tekinti, hogy azt egyenesen azon egyetlen módnak nevezi, amely által a tehetségeket fejleszteni, irányitani és a kültárgyakhoz alkalmazni lehet. «A belérzék müvelése — ugymond — minden tökélyesülés előfeltétele.» Nem arra kell törekednünk, irja, hogy szabatos érteményezést tudjunk adni a tehetségekről, hanem oda kell irányitanunk minden ügyekezetünket, hogy a gyakorlat által termékenyitsük a tehetségeket és mintegy önmaguk tanulmányozására inditsuk.

Még határozottabban száll szembe Condillac állitásaival, midőn a szellemi tehetségek kölcsönös viszonyáról, müködésök jelentőségéről és azon szerepről szól, melylyel az emberi életben birnak.

Elismeri, hogy az érzéki, a külvilág sokkal nagyobb hatást gyakorol ránk, mint a belső. Minden kifelé vonz — ugymond — cselekvésre ösztönöz, mielőtt gondolkoztunk volna és a kültárgyak megismerésének vágyát melengeti

bennünk, mig saját énynünket elrejtegeti. Azonban e természeti hajlamokat nem szabad feltétlenül követnünk, hanem képesitenünk kell a szellemet, hogy kellő ellentállást fejtsen ki ellenök és kerülje ugy a gondolatok szórakoztató, mint a külbenyomások izgató hatását.

Azzal sem elégszik meg, hogy csak ismeretekkel birjon valaki, hanem tudni kivánja, mily módon birja azokat. «Misem tévesebb — irja — mint ismereteinek mennyisége szerint itélni meg az embert. Nem az a fő, mennyit tud valaki, hanem az, hogy miként tudja azt, a mit szellemi sajátjának nevez.» A szellem valódi értékének méltánylására figyelembe kell venni először azt, vajjon mily mértékben szerepelt ismereteinek szerzése körül a saját gondolkozása és másodszor, mily kedvező befolyást gyakoroltak ez ismeretek a szellem fejlesztésére.

Meg kell vallani, hogy e két szempont ritkán érvényesül, pedig ismereteink hatásának tekintetéből jelentékeny szerepet játszik azoknak eredete. Mert nem közönyös az, vajjon ismereteink szerzése körül közremüködött-e minden tehetség sajátos rendeltetése szerint, avagy talán csak egyes tehetségek lőnek az ismeretszerzés tényénél igénybe véve. Az ismeretszerzés u. i. a lélek müvelése. Már pedig e müvelésnél arányosan, összhangzóan kell eljárnunk és nem szabad egy tehetséget sem a másiknak rovására különösen előtérbe állitanunk.

Hogy azonban a tehetségek mindazáltal nem egyrangúak, hogy a különböző tehetségek a szellem fejlesztése szempontjából egymástól eltérő jelentőséggel birnak, az bizonyos. E tekintetben tehát alig mondott Biran valami ujat. De tulment a kellő határokon, midőn a különböző tehetségek jogainak megállapitásánál, az észt annyira a többi fölé emeli, hogy annak ugyszólván korlátlan hatalmat igényel ugy, mint azt a rationalismus teszi. «Hogy az ember okos és szerencsés lehessen — ugymond — nincs szüksége a képzelemre, nélkülözheti a könyvekből meritett azon tudományt, melyről Montaigne beszél, csak az észt nem mellőzheti. Bármily állást foglaljon is el valaki az életben, a fő

dolog az, hogy tudjon uralkodni önmagán, képes legyen fegyelmezni szellemét, tudjon helyesen itélni, érezze s méltányolja viszonyát a társadalomhoz, a melynek egy részét képezi, nehogy akár az előitéletek rabszolgájává, akár a szenvedélyek játéktárgyává alacsonyuljon.»

Ezen nyilatkozatát s az ész oly nagy magasztalását, teljes szuverenitásának hirdetését azonban abbeli törekvése kifolyásának tekinthetjük, a melynél fogva Condillac rendszerét tökéletesen halomra dönteni s lehetetlenné tenni ügyekezett. Ki akarta mutatni, mily vészes következményeket vonhatna Condillac tana maga után. Be akarta bizonyitani, hogy Condillac elvei mellett helyes, észszerü nevelés nem képzelhető, mert meg kellene szünnie minden fensőbbségi akaratnak, nem létezhetnék semmiféle törvény, le kellene hullnia minden korlátnak, amely az emberi cselekedeteket üdvösen szabályozza, szóval nem maradhatna más hátra, mint megengedni azt, hogy a természeti vágyak, hajlamok, szenvedélyek szerint alakuljanak az emberi cselekedetek, vagyis a puszta természet sugallatait kövesse mindenki és induljon természetes ösztöne és szenvedélyei után.

Biran ebbeli törekvését csak helyesléssel fogadhatjuk. Be kell u. i. mindenkinek látnia, hogy Condillac rendszere nemcsak téves, de határozottan veszedelmes is, mert tág kapukat nyit a legféktelenebb erkölcstelenségnek.

Különben Condillac maga is tudatával birt elvei végzetességének, de nem volt ereje ahhoz, hogy szakitson velök. Jellemző e tekintetben azon körülmény, hogy bármily merészen védelmezte is rendszerét, a gyakorlatban nem alkalmazta azt. Midőn a parmai herczeg nevelésével lőn megbizva, nemcsak nem érvényesitette saját elveit, hanem inkább a legszigorúbban ragaszkodott a lélektani helyes módszerhez és arra akarta főleg vezetni növendékét, hogy elmélkedjék önmaga felett, még pedig egy metafizikus mélységével. Lemondott tehát az érzékies nevelésről, a mely a gyönyört állitja a komoly munka, a szellemi erőket teljesen igénybe vevő tevékenység helyére.

II.

Értekezése további folyamában azon viszonyról beszél Biran, a mely az értelmiség és az erkölcsösség között létezik és határozottan sikra száll azon előitélet ellen, a mely az erkölcsiség fejlesztését teljesen függetleniti az értelmiség fejlesztésétől.

A tévedés, a mely szerint a müveltséget és tudományt az erkölcsiségre nézve sokan károsaknak vallják, onnan származik, hogy összezavarják a felületességet az alapos képzettséggel. Igaz, hogy a felületes tudomány, mely megterhelheti ugyan a szellemet az ismeretek halmazával, de nem képesiti arra, hogy határozott iránya és erélye legyen, nem képez biztos védvet az erkölcsi fogyatkozások, tévedések, hibák, sőt bünök ellen. Az alapos képzettség azonban, a mely nemcsak az ismeretek mennyiségében, hanem főleg a szellem fegyelmezettségében és azon erélyben áll, melynél fogva önmagunk felett uralkodni tudunk, a szellem fejlesztése mellett az erkölcsiség ápolója is egyszersmind.

«A figyelem és megfontolás — mondja Biran — valóban erkölcsi tehetségek.» A figyelem u. i. — szerinte — nem más, mint a lélek azon állapota, mely szerint minden erejét egy tárgyra összpontositja, annak mélyébe hatolni, azt minden oldalról felismerni ügyekszik. E ténykedés azonban a szabad akaratnak gyakorlása az eszmék birodalmában. Miután pedig az erény és erkölcs a szabad akarat használatán alapszik, világos, hogy a figyelem és megfontolás igen közel állanak az erényekhez és erkölcshöz. Viszont — mondja — bizonyos, hogy a könnyelmüség és figyelmetlenség szükségkép erkölcsi gyöngeséget szülnek és utat nyitnak a léleknek a hajlamok, a vágyak szeszélyeihez. Az önzés, érzéketlenség, a könyörületlenség és keményszivüség csak a figyelem hiányának gyakorlati nyilvánulásai. «Ha — ugymond — uralkodva figyelmünk felett, képesek volnánk azt mások bajaira irányitani, mily remegésbe ejtene a gondolat, hogy talán mi vagyunk azok okai! Mily mértékben éreznők szükségét annak, hogy azokat megakadályozzuk, vagy leg-

alább enyhitsük! Ily módon kifejleszthetnők az erkölcsi érzék azon gyöngédségét, mely főkép a cselekvő tehetségek s az itélet gyakorlásából származik.»

Az erények egész sorozata — folytatja Biran — a figyelmen alapszik. A figyelemnél fogva felfüggesztjük itéleteinket, hozzászokunk ahhoz, hogy csak a bizonyosság előtt hódoljunk meg s a hihetőségnek csak észszerü okait fogadjuk el. Ezen állapot azonban valamint a szellemi haladás feltétele, akként alapja a leglényegesebb erkölcsi tulajdonoknak is, a minők: a magaviselet körül tanusitott eszélyesség és a mások cselekedetei felől alkotott itéletek helyessége, valamint méltányossága.

Kevesen vették eddigelé figyelembe, mondja folytatólag Biran, hogy itélni bizonyos értelemben annyi, mint akarni. Komolyan mérlegelni a pro és contra érveket, vizsgálat alá venni a hihetőség különböző okait nem más, mint az akarat gyakorlása; nem más, mint megvetni az egyediség első alapjait, megteremteni az erkölcsös élet létfeltételét. Az ész és akarat közötti — mint mondja — «mesterséges megkülönböztetést» nem ismeri el. «Az értelmiség és erkölcsösség — ugymond — egy és ugyanazon elven nyugosznak.»

Amennyiben az erkölcsös cselekedet a szabad akaraton alapszik, a szabad akarat pedig a megismeréstől, amely az ész munkássága mellett jön létre, nem függetlenithető: Biran e tételét nem lehet kifogásolni.

Hasonlókép helyes Birannak azon tana, a mely szerint «az önismeret az erkölcsi tökély első eszköze és legszilárdabb biztositéka.» Nem vonhatja senkisem kétségbe, hogy minél behatóbban ismeri valaki önmagát, annál inkább számol hajlamaival, vágyaival épp ugy, mint gondolataival, eszméivel. Nem húny szemet egyetlen hibája előtt sem s amily bátran tekint be saját lelkiállapotának háztartásába, épp oly őszinteséget és bizalmat tanusit embertársaival való viszonyaiban. Ismervén vérmérsékletének titkait, annak minden nyilvánulását, cselekedeteinek indokait nem keresi másokban és a harag vagy ellenszenv esetleges kitöréseiért, az

előforduló kellemetlenségekért, a kedélyhangulat változásaiért, a melyek csak saját érzékenysége szeszélyeinek tudandók be, nem tesz másokat felelősekké. Az emberekről s tárgyak felől hozott itéleteiből számüz minden oly illuziót, a minőt azokba nem ritkán beszö azon meggondolatlan érzékenykedés, amely iránt sokan feltétlen bizalommal viseltetnek. Másrészről figyelmesen mérlegelvén tehetségeinek erejét s részrehajlatlanul itélvén jelleme felől, foglalkozásainak megválasztásánál tekintettel van szellemi és anyagi képességeire, vállalataiban pedig nem indul csalékony képzelme, nem önhittségének sugallatai után, hanem kellő megfontolás előzi meg minden határozatát és tevékenységét a higgadtság elvei szerint szabályozza. Igen helyesen mondja azért Biran: «Sok hibát, sok szerencsétlenséget kerülhetne el az ember, ha mielőtt cselekvésre határozza magát, kiismerni ügyekeznék tehetségeit, tanácsra hivná fel erejét és számot vetne jellemével.»

Ha értékes e tanács magában véve is, még értékesebb azért, mivel meg lehetünk győződve, hogy Biran hosszas gondolkozás és saját keserü tapasztalatai után nyujtotta azt számunkra. Sok viszontagságon ment keresztül, sok szomoru perczet élt át addig, mig ez igazságot felismerte! Élete legeklatánsabb bizonyitéka szavai igazságának. Valamint nézeteiben és tanaiban folytonos hullámzás vehető észre mindaddig, mig lélektani kutatásai által szilárdabb alapot nem nyertek véleményei: akként tünnek fel küléletének mozzanataiban is erélytelenségének, ingadozásának nyomai.

Mint bölcsész először Condillac tanitványai közé állott, majd a rationalisták táborába szegődött, mig végre az igazán hivő katholikusok között találjuk. Mint ember és a közügyek harczosa szintén nem tudta egyszerre megtalálni azon helyet, a melyen nyugodtan érezhette volna magát. Saját vallomása szerint, «ugy tévedezett a világban, mint az alvajáró.»

* * *

A fentebb vázolt néhány eszme mindössze az, a mit Birannál a nevelés tudományára vonatkozólag találunk. Nem sok ugyan, de eléggé tanulságos. Kár, hogy azon időben, midőn már elérte a csendes kikötőt, mely után életének egész folyama alatt vágyódott, nem foglalkozott többé e tudományszakkal. Lehet, hogy oly elveket állitott volna fel, oly iránypontokat nyujtott volna, a melyek folytán a nevelészek sorában első rangú helyet biztositott volna nevének.

AZ ORSOLYA-SZÜZEK AMERIKÁBAN.

Irta MOHL ANTAL.

(Folytatás.)

A quebecki orsolyiták kolostorában létezik egy kis kép, mely egy vonzó hagyományt ábrázol Kanada első korszakának történetéből. A kép egy kanadai müvész munkája. Régi rajz nyomán készült, melyet hosszú időn át őriztek a kolostorban.

A kép a quebecki halmot koronázó erdőségben keletkező gyarmatot ábrázolja. Középrészén az 1641-ben Peltrie úrnő által épitett kolostor emelkedik. Előtte tágasabbb tér és rajta azon kis hajlék látható, melyet az alapitónő saját használatára emeltetett. A két ház közötti tér körül van keritve. Belül juhnyáj legelész. A kép balján széles ut hasitja az erdőt, azon nagy fasor, mely később szent Lajos utjának neveztetett és Sillery falu felé vezet. Az uton két, XIV. Lajos kora szerint öltözött lovag találkozik, Mr. d'Ailleboust a gyarmat kormányzója és Mr. Duplessis-Bochart, Trois-Rivières város kormányzója. Mellettök egy vadfőnök áll, vidrabőrt ajánlván fel nekik. Néhány lépésnyire a kisebb lakástól, Peltrie úrnőhöz közel, egy másik vadfőnök áll, ki fejét kissé meghajtva, alázatos magaviselettel, tisztelettel hallgatja őt, mig ez tekintélyes arczvonások-

kal, nemes állásban oktatja őt szent hitünk igazságaira. Ezen jelenet homlokegyenest ellenkezik azon harmadikkal, mely kissé távolabb látható. Egy vad harczos u. i. becsmérlő arczkifejezéssel rendeleteket osztogat egy vad nőnek, aki felesége lenni látszik, de hunnyászkodó magatartása miatt inkább rabszolganőnek tekinthető. E két jelenet külön-külön is teljes kép lehetne, melylyel a pogányság és Jézus Krisztus vallása közötti ellentét van jelképezve.

Mig u. i. amaz kevélysége által az embert a vadságig ragadja és a nőt a rabszolgaságig alacsonyitja, addig ez polgárositja, fölemeli az embert, a nőt pedig — a szent élet dicsfényével koszorúzván halantékát — megnemesiti.

Nem messze ezen csoporttól egy hittérítő alakja látszik, amint a közeli indián kunyhók látogatása után, egy keskeny ösvényre lép, mely az erdő árnyas boltivei alatt vezet. E kunyhók csoportositása a ker. szüzek kolostora körül, igen jellemző. Mutatni akarja kétségkivül azon tényt, melyre Izáiás ama szavai utalnak: «akkor a farkas a báránynyal fog lakni, a párducz a gödölyével együtt fekszenek, a borju és oroszlán együtt lesznek.»[1]

A mi azonban a képen különösen lebilincseli figyelmünket az, hogy egy nagy kőrisfa árnyékába telepedett gyermeksereg nagy figyelemmel hallgat egy apácza oktatására. Ez ősi és sudaraiban már kopaszodó kőrisfa, melynek árnyékában a hagyomány szerént tiszteletreméltó Máter Mária az indiánok és a gyarmatosok kisdedeit a kátéra és más hasznos ismeretekre tanitotta, ma is ott áll a kolostor keritésén belül, mint hallgatag tanuja azon buzgóságnak, melylyel Mária a kisdedeket oktatta.

A ki ezen képet, ha csak rövid időre is tanulmánya tárgyává teszi, önkéntelenül Kanada legrégibb történetére gondol és azon különféle, majd örvendetes, majd szomoru viszonyokra, a melyek között a zsenge egyház ott élt, küzdött, szenvedett, de diadalokat is aratott.

Látja azonban a figyelmes szemlélő e képen különö-

[1] Izaiás XI. 6. v.

sen a tiszteletreméltó Mater *Mária* képét, kit méltán mondhatunk Uj-Francziaország szent Terézének s kinek emléke Kanadában minden időn keresztül feledhetlen és áldott marad.

3. A quebecki kolostor.

Emlitettük már, miként telepedtek le a franczíák Kanadában. Megjegyzendő, hogy Kolumbus Kristóf megérkezése idején általánosan hitték Amerikában, hogy Keletről, azaz Európából származó rendkivüli események fognak bekövetkezni. Ugyanily hagyomány létezett Ázsia végső határain is — nyugatra nézve, mely szintén Európát jelentette. Amerikában ennélfogva mintegy elő volt készitve a kereszténység terjedése, a mi minden bizonynyal gyorsan meg is történik, ha az első bevándorlók buzgóbbak a hitben!

Tény u. i., hogy a hithü és nemes erkölcsü letelepedők meglepő eredményeket hoztak létre a kereszténység terjesztését illetőleg. Fényesen bizonyitja ezt Cartier Jakab fellépése és hatása. Kereszttel kezében foglalta el azon területet, melyet Uj-Francziaországnak nevezett és nemcsak nem talált ellenszegülésre, de tapasztalhatta, hogy mindenfelé a legnagyobb bizalom és ragaszkodás környezi.[1] A nép csoportokban sietett eléje, sőt még betegeit is hozzá vivé! Méltán irja róla Casgrain abbé: «Cartier azon dicső alakok elseje, kikről a kanadai évkönyvek beszélnek. A keresztény polgáriasodást senki sem képviselte méltóbban Amerikában, mint ő. Vele kezdődik dicső eposza ama nagyszerü haditetteknek, a mely a franczíáknak az uj haza keresésében s megalapitásában szerzett dicsőségét örökiti meg.»

1608. jul. 3-án Kanada első kormányzója Champlain, fehér zászlót tüzött a quebecki hegyfokra, ahol várost akart

[1] Cantu szerint (XI köt. 21. lap) a Skandinávok már a XI. században fordultak meg Amerika földjén és valószinüleg régebben jutottak már a kereszt ismeretére, mert a XVI. század felfedezői szerint e tény számos bizonyitékát lehetett ott találni. V. ö. Szokolyi, Mexico 25. l.

épiteni. Hét év mulva 1615. jun. 25-én a vallás megszentelte e munkát. A gyarmatosok és az erőd lakói összejöttek egy kis kápolnába, mely az erőd mellett épittetett s áhitatosan meghallgatták a sz. misét a «Te Deum»-ot. Ezáltal a kereszténység hivatalosan is birtokába vette Uj-Franczia-országot. Champlain, Kanada jótevője és valódi szervezője meghalt 1635-ben, miután a gyarmatban a rendet és erkölcsiséget megszilárditotta és a népeket állandó lakásokhoz szoktatta. Champlain a ker. vallás elveinek érvényesitője alattvalói között. Oly jámbor életet folytattak gyarmatának lakói, hogy alig fordult elő közöttök valami büntény. Oly hirre emelkedett e tekintetben az uj telep, hogy — mint a béke ölébe — odaözönlöttek mindazok, a kik a jámbor, becsületes és igazi szabadságban tölthető élet iránt fogékonysággal birtak.

Ismerve e telep szervezetét, tudva a fényes eredményeket, melyeket Champlain kizárólag a vallás magasztos tanainak segélyével vivott ki, olvasva a jólétet, megelégedést és erkölcsösséget, mely gyarmatában virágzott, bámulhatunk azon előitéletek és elfogultság felett, mely korunkban a vallással szemben a népek sorsának intézői részéről tapasztalható!

Érdemes valóban közelebbről is megismerkednünk azon móddal, melyet Champlain alattvalói körében meghonositott és mely a gyarmat boldog állapotának kulcsát képezte. Minden intézményt, a napi élet összes mozzanatait a vallás szelleme lengette át.

Kora reggel megkondult a harang és imára szólitotta a lakókat. Mielőtt szétoszoltak volna a munkára, erőt, kitartást meritettek teendőikhez azon jámbor olvasmányokból, melyek a reggeli ima után következtek. Közösen étkeztek. Az étkezés ideje alatt délben ujból olvastak számukra. A munka után este ismét együtt találjuk őket ugy az asztal körül, mint az imádságnál és lelkiismeretvizsgálatnál. Kanada történetének ezen korszaka megragadó tanuságot szolgáltatott azon igazság mellett, hogy misem neveli, emeli, báto-

ritja az embert annyira, mint a mélyen gyökerező, igazi hit és őszinte vallásosság!

Azon forró vágy által ösztönöztetve, hogy az evangelium világosságával minél több pogány szivet vezessen ki a babona, bálványimádás és erkölcsi romlottság sötétségéből, 1616-ban egy sz. Ferenczrendü szerzetest véve maga mellé, mintegy 300 mértföldnyire hatolt be Champlain az őserdők rengetegeibe, a huronok közé. Nemes törekvése azonban kezdetben nagy nehézségekbe ütközött. Később mindazáltal fényes eredmények jutalmazták buzgó fáradozásait. A huronok közül igen sokan vették fel a kereszténységet. Azonban az irokézek hajthatlanok maradtak és a legnagyobb kegyetlenségeket követték el a hittéritőkön.

Embertelenségöket eléggé bizonyithatja azon vérfagylaló kegyetlenség, a melylyel Brébent hittéritöt végezték ki. A jámbor áldozatnak tüzes vasörvöt tettek nyakára. Aztán gyántával és rezinával bevont háncsokkal vevén körül egész testét, meggyújtották. Majd forró vizet öntöttek fejére és kimetszvén egyes darabokat testéből, megsütötték azokat és szemeláttára elköltötték. Tenyereit izzó vassal szúrták át; fejéről lehúzták a bőrt, mig tagjait tüzes vasfogókkal szakgatták szét.

Iszonyú gyötrelmei között egy fájdalomkiáltása, egyetlen jajfohásza sem volt hallható. Tekintetét az égre függesztve, mennyei szemléletbe volt elmerülve. Néha-néha hóhéraira tekintett, de ezek alig viselhették el a benyomást, melyet rájuk átszellemült arcza gyakorolt. Majd szókra nyitotta ajkait s hirdette az evangeliumot, annak tanaival bátoritván fogolytársait s kitartásra lelkesitvén. Az irokézek látva ez állhatatosságot, megkettőztették kegyetlenkedéseiket, hogy hallgatásra birják őt. Elkeseredvén afölött, hogy hősies bátorságával szemben mily kudarczot vallanak, egy fejszecsapással széthasitották ajkait, lemetélték szája szélét s nyelve egy részét, majd pedig tüzes vasat ütöttek szájába. A vértanu három órai gyötrelem után végre kiadá utolsó lehelletét. A barbárok azonban még most sem voltak megelégedve kegyetlenségükkel. Látván, hogy az élő felett nem

diadalmaskodhattak, a holton töltötték ki boszújokat. Kitépték szivét s felemésztették azt.

Ugyanazon időben hasonló módon végeztetett ki P. Salemant, azon különbséggel, hogy kiásták még szemeit is s helyökbe izzó parázst tettek. Egy teljes napon át kelle a legfájdalmasabb kinokat szenvednie, mig végre egy fejszecsapás véget vetett életének.

A hirek, melyek a távoli országból Francziaországba jutottak, általános érdeklődést keltettek a kanadai állapotok iránt. A hittéritők buzgalma föllobbant, az apostoli lelkek megkettőztették imádságaikat s nem kevesen voltak, kiknek kebelét ama forró óhajtás töltötte be, vajha ők is feláldozhatnák életöket Istenért. E vágy lelkesitette Peltrie úrnőt és a Megtestesülésről nevezett Máriát is, kiknek Isten a következő módon adta tudtokra hivatásukat.

«1633-ban — beszéli Mária — az év vége felé, kevéssel azután, hogy a fogadalmakat letettem, egy napon a matatinum elmondása után visszatérvén czellácskámba, könnyü szendergésbe merültem. Álmomban ugy látszott előttem, hogy kézen ragadtam egy világi úrnőt, kivel nem tudom micsoda véletlenség folytán találkoztam. Elhagyva lakhelyünket, hosszú, fárasztó utazást tettünk együtt, mig végre elértük a czélt, a hová törekedtünk. Szép, tágas térre jutottunk, hol egy fehér köntösbe öltözött férfiút találtunk, ki nyájas pillantást vetve ránk, kezével intett felénk. Intése jelül szolgált arra, hogy a közelben álló kápolnába lépjünk, melynek szépsége rendkivüli benyomást gyakorolt. Magaslaton állott. Körülötte bájos vidék terült el, melynek szépségeit azonban a ráboruló köd elfedé szemeink elől. Társnőm e ködös tájék felé irányitotta lépteit, én pedig a kápolnába törekedtem.

A szent hely fehér márványból volt épitve és régi, müvészies faragványokkal diszitve. Közepén a bold. Szűz szobra pompázott, karján a kisded Jézussal, arczán a részvét és szánakozás szelid kifejezésével. A szobor szintén márványból készült, de oly remek kivitelü volt, hogy önkéntelenül áhitatos imára hangolt. Közelébe léptem tehát

és éppen térdre akartam omolni előtte, midőn mondhatlan meglepetésemre azt vevém észre, hogy nem szobor, hanem élő alak előtt állok! Ugy látszott, mintha fejét a karján levő kisded Jézushoz hajtaná és szólana hozzá. Ugy éreztem, mintha felőlem is beszélne a sz. Szűz. Szivem hangosan dobogni kezdett . . . Erre felébredtem, azon gondolattal, hogy a népeket, kiket álmomban láttam, meg kellene tériteni.

Azonban nem tudtam, hol van azon vidék, mely látomásomban szemeim elé tárult. Érthetlen titok gyanánt tünt fel előttem mindaz, mit az álomban oly világosan szemléltem. Nemsokára azonban, az Oltáriszentség előtt imádkozva, látomásomra vonatkozólag felvilágositást nyertem. A látomásbeli tartomány minden részleteivel együtt ujra szemeim előtt lebegett. Az isteni Felség pedig igy szólt hozzám: «Kanada azon tartomány, melyet mutatok neked, oda kell menned és ott házat nyitnod Jézus-Mária szent nevének.» A férfiu, ki a tartomány fölött őrködik — mondja tiszteletreméltó Mária — véleményem szerint szent József, mivel Jézus és Mária nélküle nem lehetnek.

El lehet képzelni, hogy a tiszteletreméltó anya ezen időtől fogva nem gondolt egyébre, mint azon missióra, melyet az Isten számára fentartott. Azért is szüntelen igy imádkozott. «Oh nagy Isten, te mindenre képes vagy, én semmire. Ha segiteni akarsz rajtam, én mindenre kész vagyok. Engedelmességet igérek neked. Müveld általam s bennem legszentebb akaratodat.» Imádságaihoz a legsanyarubb vezeklési gyakorlatokat kapcsolta a pogányok megtérésének elnyerésére. A következmény megmutatta, hogy a társnő, kit Isten a látomás szerint melléje adott, nem volt más, mint Peltrie úrnő.

Meg kell még jegyeznünk a quebecki krónikással, hogy Mater Maria addigelé semmit sem tudott Kanadáról, legfölebb a nevét hallotta, mert Franciaországban szokásban volt a csintalan gyermekeket azzal fenyegetni, hogy Kanadába küldik.

Ugyanazon időben élt Alençonban, mint már mondottuk, Chauvigny Maria Magdolna, Peltrie úrnő. Láttuk, hogy mi-

dön Sarlós Boldogasszony napján mély imádságba merült, Isten tudtára adta, hogy Kanadába kell mennie, ott sok kisded javára müködnie, mihez Isten neki sok kegyelmet adott. Ezen hivatás teljesen magán hordotta bélyegét az isteni akaratnak. Peltrie úrnő nem ellenkezett, sőt megfogadta, hogy minél hamarább munkához fog látni. Tudjuk, mily nehézségekbe ütközött elhatározásának megvalósitása — családja részéről. Ő azonban fényes győzelmet aratott a nehézségek felett. A legnagyobb akadály gyanánt azon körülmény állott előtte, hogy nem volt senkije, kihez e fontos lépésre nézve tanácsért fordulhatott volna. Az isteni Gondviselés azonban ezen akadályt is elgörditette utjából.

Terve szerint szerzetesekkel óhajtott Kanadába rándulni. De nem tudta, mily szerzetesekhez forduljon. E helyzetében Poucet jézus-társasági atyát kereste fel, kiről hallotta, hogy szintén Kanadába szándékozik. Értesülvén általa arról, hogy Toursban van egy hőslelkü apácza, ki hasonlóképp Uj-Francziországba kiván vitorlázni, rögtön irt Mária nővérnek, ki erősen hitte, hogy Kanadában valósuland meg a látomás, melyet szemlélhetni szerencsés volt.

Peltrie urnő hitte, hogy Párisban bizonyosan fog találni társnőket. Ajánlották neki az orsolyitákat, mint olyanokat, kik magukat kizárólagosan a kis leányok nevelésére szentelik. Ő és Bernières, ki mindig oldala mellett állott ügyeinek intézésénél, értekezni kezdettek a párisi érsekkel, a ki nem sok reményt táplált az iránt, hogy a fenhatósága alatt álló párisi házban lehessen vállalkozókat találni. Már-már aggódni kezdett, midőn megérkezett P. Poucet tudósitása. Rögtön Toursba ment tehát Bernières kiséretében és egyenesen Deschaux Bertrand érsekhez fordult, kinél a legkedvezőbb fogadtatással találkozott. Feltárván a tiszteletreméltó aggastyán előtt utazása célját, az Isten szive szerinti főpásztor e szavakra fakadt: «Ah, lehetséges volna-e, hogy Isten éppen az én leányaimat szemelte ki ily dicsőséges vállalatra?! Mily szerencsésnek érezném magamat, ha találkoznék közöttük, ki hivatást érez e küldetésre.» Nem is késedelmeskedve, rögtön a kolostorba küldötte a jézus-társaság

ottani Rectorát azon utasitással, mondaná meg a perjelnőnek, gyüjtse össze azonnal apáczáit és tudakozódjék tőlük, miként vélekednek a kanadai missióról. «Kérdezd meg egyuttal folytatá, volna-e köztük, ki annak czéljaira magát felajánlaná? Este felé tégy nekem jelentést, hogy holnap határozott feleletet adhassak ez úrnak és úrnőnek, kik a religio javára szolgáló ily fontos ügyben csakugyan kedvező válaszra volnának érdemesek.»

A jezsuiták rectora megjelent az orsolyiták kolostorában. A perjelnő, Briant Franciska, jóllehet beteges volt, mégis késznek nyilatkozott az ügy szolgálatába lépni. Ily értelemben nyilatkozott a zárda többi tagja is. De a bölcs férfiu mérsékelte magát a választásban. Még az nap jelentést tett az érseknek, ki alig várta Peltrie úrnőt, hogy vele az olyannyira kedvező hirt közölhesse.

Másnap megjelenvén Peltrie úrnő és Bernières, tudomásukra adta az eredményt és meghagyta Peltrie úrnőnek, menne a kolostorba és eszközölné ott az ő nevében a felvételt.

Peltrie úrnő megérkezése után összegyültek az apáczák a templomba és először a Szentlelket hivták segélyül, majd «Te Deum»-ot énekeltek. Mindnyájan sirtak örömükben, hogy láthatták a jámbor nőt, kit az ég küldöttének tekintettek, mig Peltrie úrnő hasonlókép a lehető legboldogabbnak érezte magát.

«A mi engem illet — irja erre vonatkozólag később Mária nővér — Peltrie úrnő megpillantása eszembe hozta azonnal látomásomat; felismertem benne társnőmet, ki hozzám csatlakozott, hogy velem jöjjön a távoli vidékre, mely akkor szemeim előtt feküdt. Szerénysége, nyájassága, kedves magatartása egészen meghóditották szivemet. Felébredt bennem a régi forró vágy, a távoli tartományba mehetni, annál is inkább, mivel egész külseje azon nőt juttatta eszembe, ki álmomban társam volt. Hat év folyt ugyan le ezen idő óta, de képét hiven megőriztem lelkemben ... Különös csodálatra ragadott azonban a Gondviselés müködése iránt azon körülmény, melynél fogva megtudtam tőle, hogy ugyanak-

kor midőn nekem, neki is volt az enyémhez tökéletesen hasonló látomása.»

Képzelhetjük, mily könnyen határozta el magát Mária nővér! Nehezebb volt — társakat választani, mivel mindnyájan csatlakozni akartak az eszméhez. Ostromolták is Bernièrest, eszközölné ki számukra is az érsek engedélyét. Csak egy nővér mutatkozott egészen nyugodtnak — de la Troche Mária, egészen fiatal nővér, ki alig haladta meg huszonkét életévét. Nagy érdeklődéssel viseltetett ugyan ő is a sz. vállalat iránt, de alázatosságában nem merészelte hinni, hogy ő az ily magas kitüntetéshez okvetlenül megkivántató jeles tulajdonokkal birjon. Ott járt ő is közel a beszélő-terem ajtajához, hol Bernières úr és a szobához, hol Peltrie úrnő tartózkodtak, de nem volt bátorsága belépni hozzájuk. Állapotán Mária nővér segitett, ki sugalmazva hitte magát arra, hogy őt Bernières úrnak és a perjelnőnek ajánlja. Fiatal kora miatt ellenvetésekkel állottak elő, de szent Pál szava szerint a fiatal kor még nem elég arra, hogy valaki iránt csekély bizodalommal viseltessünk. «Nemo adolescentiam tuam contemnat»; senki se vesse meg ifjuságodat.[1] Megtudván, mily tárgyalások folynak felőle, szent Józsefnek ajánlotta ügyét és fogadást tett, hogy azon esetre, ha Kanadába mehet, felveszi a József melléknevet. Óhaja teljesülvén és ő is a választottak közé soroztatván, beváltotta igéretét és felvette a József nevet.

Az elutazás Toursból február 22-ikére volt határozva. «Az érsek saját hintaját küldötte értünk — irja Mária — hogy áldását vehessük. Aggkora és betegeskedése miatt nem misézhetvén, velünk együtt áldozott, majd pedig az Üdvözitő azon szavai alapján, melyeket apostolaihoz intézett, midőn elküldötte őket az evangelium hirdetésére, kenetteljes beszédet mondott. Meghivott asztalához. Ezalatt elkészültek útleveleink. Mielőtt távoztunk volna, vele együtt imádkoztuk el az «In exitu Israël de Egypto» zsoltárt és a bold. Szüz hálaénekét: «Magasztalja az én lelkem az Urat.»

[1] I. Timót. IV. 12.

Nem hallgathatjuk el még azon nevezetes szavait, melyeket Peltrie úrnőhöz intézett, midőn neki Máriát és de la Troche fiatal nővért bemutatta.

«Ime — mondá — a két alapkő azon épülethez, melyet a mi Urunk Jézus Krisztusnak az ujvilágban emelni akarsz. Átadom őket azon czélra, melyre kérted. Legyenek az alapitványnak drága kövei, hasonlóan azokhoz, melyek az égi Jeruzsálem alapkövei gyanánt szolgáltak. Legyen az uj épület mindig a béke, a kegyelem és áldások helye, ugy sőt még jobban, mint a melyet Salamon épitett és a melyen a pokol kapui nem vehetnek erőt és nem árthatnak neki, miként nem győzedelmeskedhetnek a sz. Péterre épitett anyaszentegyház felett. Miután, amit tesztek, Istenért teszitek: lakjék veletek mindig az Isten, mint atya és vőlegény; de nemcsak veletek, kik innét kiindultok, hanem azokkal is, kik hozzátok csatlakoznak s kik később utánatok következni fognak egészen a világ végéig.» (Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

A Nyitra-egyházmegyei papság irodalmi működése.

Irta VAGNER JÓZSEF.[1]

Alagovich Sándor, szül. Manigán Pozsonymegyében 1760. decz. 30-án. Mint Nyitra-egyházmegyei pap tanulmányi előljáró lett Pozsonyban, azután plébános Mocsonokon, majd theologiai tanár s a nyitrai papnevelde kormányzója. 1792. tiszt. kanonok, 1796-ban az esztergomi főmegyébe lépett át. Meghalt mint zágrábi püspök 1837-ben. Életrajzát és irói működését l. az Esztergom főmegyei irók között. Uj Magyar Sion 1886. 89 l.

[1] E gyüjteményt két szerzőtől is kaptuk, az itt jelzett kanonok urtól, és az olvasóink által már előnyösen ismert Szőllősy K.-tól. Birjuk azonban ez utóbbinak a teljesebb Vagner-féle gyüjtemény közlésére nézve helyeslését. — *Szerk.*

Ballay István, szül. 1832. fölsz. 1855. schávniki plébános, kath. tót lapok több czikkét hozták.

Balogh Ágost Flóris, szül. 1821. fölsz. 1844. Felső-Kocskóczi plébános és 1880 óta tiszt. kanonok. Hosszú történelmi kutatásainak eredménye: Beatissima Virgo Maria Mater Dei qua Patrona Hungariarum. Pars I. et II. Agriae 1871—74., továbbá különféle folyóiratokban megjelent czikkei, mint *a*) Bosnyák Zsófia. *b*) Abbatia A. M. V. de Pugrány, két közlemény. *c*) Palugyay György vértanu lelkész. *d*) A kocskóczi plébánia. (Magy. Sion 1864. 65 l.) *e*) A rozsonyi barlang (Preszburger Zeitung 1850.) *f*) Einstige Cathedralen, und mehrere merkwürdige Kirchen Ungarns. *g*) Der Marianische Königstempel zu Stuhlweiszenburg (Kath. Christ). *h*) A nazarenusok szigoru szerzete (Karcsu 9, a szerzetesrendek tört. II. k. 265 lap.) Végre számos közleményt irt magyar kertészeti és gyümölcsészeti lapokba. Kéziratban maradtak: Die geheiligten Arpaden (1854.), Hagiographie Ungarns (1856.) mindkettő terjedelmes dolgozat. — Septem Divi Dioecesis Nitriensis Patroni ac Tutelares (1858.) Aphorismi, Adagia et Axiomata 1889. Aphorismák, közmondások példabeszédek. 1889.

Balvon Endre, szül. 1808. fölsz. 1824. segédlelkész, meghalt 1849. — Egy latin ódát irt Vurum József püspök tiszteletére, mely 1837-ben az «Alveare» czimü folyóiratban jelent meg. (L. Petrik M. O. Bibliogr. 1711—1860. I. 59 l.)

Bartossik Antal, hittudor, szül. Zsolnán 1854. fölsz. 1879. nyitrai főgymnasium és hitszónok. Hittudori értekezése ily czim alatt jelent meg: Indoles et necessitas Gratiae actualis. Nitriae 1883.

Bellis János, szül. 1819. fölsz. 1843. rovnyei plébános, 1886 óta nyugalomban. Már növendékpap korában irt latin költeményeket, melyek köztetszésben részesültek, azóta számos alkalmi versezete jelent meg részint lapokban (Religio, Magyar Korona stb.) részint külön kiadványban.

Benkő Mihály, szül. Altorján Erdélyben 1723. Mint Jézus-társasági tag 20 évig középiskolai, bölcseleti és theologiai tanár volt. A társaság felosztatása után Kolozsvárt

mint a nemes ifjak tápintézetének előljárója 3 évig, Nagyszombatban pedig mint az akadémia igazgatója 7 évig működött. 1778-ban cz. prépostá, 1783-ban pedig nyitrai kanonokká neveztetett. Meghalt 1801. november 9-én. Kiadott munkái: *a*) Cels. Princeps Nicolaus e Com. Csáky summus Hungariae Antistes inauguratus — Carmen. Tyrnaviae 1752. *b*) Oratio cum templum aulicum perfecta Domo Regia Budae solemni ritu consecraretur. Budae 1769 magyarul. *c*) *d*) Oratio cum Budae Institutum Anglicanarum Virginum induceretur. Budae 1771. — (L. Horányi Memor. nova I. — Scriptores Facultatis Theol. Pestin. 4 l.)

Berecz Sándor, szül. Nyitrán 1861. fölsz. 1883. oklev. főgymnasiumi tanár Nyitrán. Önálló müve: Zsinataink I. Károly korában. Nyitrán. 1887.

Beskó János, turnai plébános kiadott egy gyászbeszédet ezen czim alatt: Pohrebnékazani prislavnich Exequiách Groffa Illésházy Jozefa. V Trnave 1766.

Betták Ádám, szül. Szoblahón Trencsénm. 1786. fölsz. 1809. gradnai, majd bobothi plébános és alesperes, 1853. teplai plébános, meghalt 1868. Kiadott munkái: *a*) Kazen pri pohrebe Jána Janeczhlavného Kostola Nitranského kapitulníka. V Trnave, 1832. *b*) Milostivéeto roku 1826 a 1833. V Nitre 1847.

Bielek József, szül. 1830. fölsz. 1853., dohnyáni plébános és alesperes. Tót nyelvre forditotta Hunolt szent beszédeinek 3 évfolyamát, melyek közül az első: «Kresťanská mravonka opravdách evangelických» czim alatt 1872—73. Szakolczán megjelent. Továbbá megjelent tőle: Krátky životopisný nastin. V Turč. sv. Martine 1881. és Nekteré spósoby zárobkov pobočnych 1886. Turcsányi Endre magyar után átdolgozva.

Biringer Pál, szül. 1844. fölsz. 1869., facskói plébános, meghalt 1887. Több szent beszédét tót folyóiratok közölték.

Id. Bobok József, hittudor, szül. 1837. fölsz. 1859., egyházi jog- és történet-tanár, házasságvédő és szentszéki ülnök, 1877. mocsonoki plébános és alesperes, 1889. szőreghi apát. Egy vegyes házassági váló perben a nyitrai szent-

székhez beadott védirata egyházjogi ritka alaposságánál fogva nmélt. dr. Roskoványi Ágoston «Monumentái» között jelent meg. (De mixtis Matrim. VI. k. 490—503 l.)

Ifj. Bobok József, szül. 1862. fölsz. 1884., előbb papneveldei tanár, most püspöki szertartó és szentszéki aljegyző. Budapesti kispap korában a Kath. Társadalomba, Religióba s a Vágvölgyi Lapba irt. «A kinyilatkoztatott vallás szükségessége,» és «A philosophia a középiskolákban» czimü értekezéseiért a budapesti tudomány-egyetem hittani-, illetőleg bölcseleti karától pályadijat nyert. Önálló müve: A püspöki általános helynök eredete, kellékei, jogköre és jogi állása. Budapest, 1887.

Borcsiczky Adalbert, podszkali plébánosból lett nyitrai kanonok, 1820-ban váczi olvasókanonokká neveztetett s ott mint nagyprépost halt meg. Megjelent tőle: Dictio qua Excell. ac Ill. D. Josephum e Com. Erdődy . . . dum magno Cruce Ordinis S. Stephani condecoraretur, salutavit Posonii, 1808.

Bornemisza Pál, szül. Pécsett 1499. január 10-én[1] budai prépost- és királyi tanácsosból 1549-ben veszprémi-, 1553. erdélyi püspök és miután 1556. Erdélyből távoznia kellett, a nyitrai püspökség administratora. Ezen nagy tudományú és buzgalmú püspök 1558-ban egyházmegyéje papságát Nyitrára összehiván, az elődje Sánkfalvay Antal által 1494-ben tartott nyitrai zsinat határozatait megerősitette, kibővitette és kihirdette, 1560-ban pedig előbeszéddel ellátva «Statuta Synodalie Ecclesiae Nitriensis Anni 1494.» czim alatt Bécsben kinyomatta. Érdemekben gazdag életét, 1579-ben fejezte be. (L. Róka J. Vitae Vesprim. Praesulum 336 l. — Szeredai Ant. Series Epporum Transylv. 203 l.

[1] Ezen adat Bornemisza Pálnak a nyitrai egyházmegyei könyvtárban meglevő misekönyvébe sajátkezüleg irt jegyzetéből vétetett, mely igy hangzik: «Ego P. Abstemius . . . dedi, dedicavi, devovi hunc librum . . . Ecclesiae Nitriensi per hoc praesens chirographum meum die decima mensis Januarii a. D. Millesimo Quingentesimo quinquagesimo septimo, *quo videlicet die complevi aetatis meae annos quinquaginta septem*» (V. ö. a nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványait. 143 l.)

— Eppatus Nitr. Mens. 327. — Péterfy S. Comilia I. 258. l. — Siebenbürg. Quartalschrift. 1790. 359. l.)

Bossányi József, szül. 1855. fölsz. 1877., nyitrai főgymnasiumi oklev. tanár, 1882 óta nyitra-nováki plébános. Önálló munkája: Bibliai genealogikus tábla. Nyitrán, 1885.

Chlivényi József, hit- és bölcselettudor, szül. Kis-Chlivényben Trencsénm. 1800. fölsz. 1823., theologiai tanár a nyitrai papneveldében. 1837-ben elméje megzavarodván, a pozsonyi irgalmas-rendiek gyógyintézetébe vitetett, hol 1853-ban fejezte be szomoru napjait. Kéziratban maradt munkája: Paraphrasis in Librum Psalmorum. 1836.

Chocholusz Bálint, szül. 1852. fölsz. 1876., jelenleg tábori lelkész. Mint nyitrai főgymnásiumi tanár az $187^{7}/_{8}$-iki értesitőbe egy értekezést irt «a Telephonról.» Ujabb időben kiadott egy imakönyvet, a tótajku kath. katonaság számára.

Id. Chorényi József, szül. Nyitrán 1818. fölsz. 1840-ben. Előbb viszolaji, majd bolessói plébános alesperes és czimz. prépost. 1880 óta nyitrai kanonok. Mint a pesti növendékpapság magyar gyakorló iskolájának tagja Vurum József nyitrai püspök életrajzát irta, mely a munkálatok 1840. évfolyamában jelent meg.

Csernyánszky István, szül. Mocsonokon Nyitram. 1814., fölsz. 1837., theologiai tanár a nyitrai papneveldében, 1849-ben zsérei, 1868-ban nyitra-zsámbokréti plébános. Megjelent tőle: Egyházi beszéd a ker. hit becséről, melyet a nyitrai székestemplomban 1840-i pünkösd hétfőn sz. bérmálás alkalmával mondott, Nyitrán.

Csippék Sándor, hittudor, szül. 1841., fölsz. 1864., theologiai tanár, szentszéki ülnök, zsinati vizsgáló, 1888. a nyitrai papnevelde kormányzója és ugyanazon évben tiszt. kanonok. A Magyar Állam- és Magyar Koronában megjelent czikkein s az «Isten Igéjében» kiadott szentbeszédein kivül a Magyar Sion II. évfolyamába irt a nyitrai székesegyházról. Önállóan megjelent: Szent Beszéd, melyet Szent István Magyarország első apostoli királyának ünnepén . . . Bécsben mondott Cs. S. Bécs, 1883.

Czeizel Gábor, szül. Német-Prónán 1835., fölsz. 1859.,

előbb bölcseleti, azután theologiai tanár a nyitrai papneveldében. 1871-ben tiszteleti, 1874-ben valóságos kanonok és papneveldei kormányzó, 1880-ban kalocsai sz. Gergelyről nevezett apát. Mint a pesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolájának tagja az 1856—8-iki Munkálatokba dolgozott; mint tanár több czikket és közleményt irt a Religióba névtelenül. Politikai lapokba csakis egyházmegyéje intézeteinek és papságának védelmére irt, mindannyiszor alaposan megczáfolván az antikatholikus sajtó rágalmait és gyanusitásait.

Daniss Ferencz, szül. Selmeczbányán 1796., fölsz. 1819., zákopcsei, 1829-ben turzófalvi plébános és alesperes, meghalt 1848-ban. Irt három kötetre terjedő szentbeszédeket ezen czim alatt: Kazani nedelné a svatočné na celi rok. V Nitre, 1841.

Dezső Adolf, sz. 1852., fölsz. 1876., papneveldei előljáró, majd egyházjogi és történelmi tanár; 1885-ben egyházmegyei könyvtáros, meghalt 1888. Több napi lapba és folyóiratba irt, legtöbbet mégis — többnyire névtelenül — a Magyar Államba, hol eredeti és forditott tárczaczikkei, élénk és szépirályú, — néha egész czikksorozatot képező tudósitásai köztetszéssel fogadtattak. Tárczaczikkei közől megemlitendők: «Hála és kegyelet-koszoru 25 főpapi év áldásaiból,» mely nmélt. Roskoványi Ágoston nyitrai püspöki székfoglalásának 25-ik évfordulóján megjelent; (Magy. A. 1884. jun. 6 és 7 sz.) és «Phanamunda,» elbeszélés a római császárok korából Adolphi után forditva (u. o. 1883. 251—297. sz.) Leforditotta még De Waal Valeriáját is; de ez pártolás hiányában meg nem jelenhetett. — Az egyházmegyei könyvtárról a Magyar Könyvszemle 1885-iki folyamába szakszerü ismertetést, a Nyitramegyei Közlönybe pedig, melynek munkatársa volt, több komoly és humoros tárczaczikket irt, melyeknek czélja volt a nyitrai müvelt közönséget a könyvtár látogatása- és használására buzditani.

Döller József, szül. Esztergomban 1829., fölsz. 1853., előbb facskói, 1869 óta pedig zsérei plébános; a Religio- s Idők Tanujába irt.

Drahotuszky Ferencz, szül. 1814., fölsz. 1839., a zsolnai püspöki árvaház aligazgatója, tanára, 1845—1881-ig igazgatója, 1860 óta tiszt. kanonok, jelenleg nyugalomban. Mint régészettel és műtörténelmi tanulmányokkal régóta foglalkozó szaktudós számos czikket és közleményt irt, melyek az «Archaeologiai Értesitőben» s a «Mittheilungen der kk. Central-Commission zur Erhaltung der Baudenkmale» czimü évkönyvekben, felvilágositó rajzok kiséretében jelentek meg. Ezek közül a felvidéki régészet tekintetéből kiválóan érdekesek: *a*) Der Neusohler Taufbecken. *b*) Der Neusohler Kalvarienberg. *c*) Das Lietavaer Schloss. *d*) Das Lietavaer Bild. *e*) Ugyanaz magyarul. *f*) Szkalkai apátság (utóbbi 2 czikk az István bácsi napt. 1870. 71.)

Drnovszky Ferencz, szül. Nagy-Emőkén Nyitram. 1785. fölsz. 1808., előbb nyitra-gerencséri, 1829-ben pogrányi plébános, meghalt 1857. Megjelent tőle: Hála-dal Mélt. Báró Mednyánszky Alajos urak Nyitravármegye főispáni hivatalába 1838. évi sz. Mihály-hava 17-én lett beavattatásakor. Nyitrán.

Dualszky János, szül. Szeniczen Nyitram. 1808., fölsz. 1830., öt évig nevelő B. Mednyánszky Józsefnél, azután trencsényi segédlelkész, 1843-ban apátfalvi, 1844-ben beczkói plébános, 1871-ben nyitrai kanonok és cz. apát. Meghalt 1881. Irodalmi müködése: a Magyar Történelmi Tár 3-ik kötetében kivonatokat közölt Révay László naplóiból. Önálló munkája: Nyitra vár és város történelmi vázlata. Nyitrán, 1875. — Kiadatlan kézirata: Historia Arcis et Oppidi Beczkó.

Dubniczay István. Életéről csak annyit tudunk, hogy Trencsénmegyében született, tanulmányait a bécsi Pázmány-intézetben végezte és mint áldozár teplai plébános volt. Meghalt 1729. Önálló munkái: *a*) Eductus coluber tortuosus. Tyrnaviae, 1729. Tót szövegü hitvitázó irat. *b*) Metamorphosis Fidei orthodoxae de bono in malum et vicissim in Comitatu Trenchiniensi, ac vel maxime in priv. Oppido Solna, ab a. 1600. Cassoviae s. a. *c*) Ugyanannak 2-ik kiadása Cassoviae, 1774.

Dudek János, hittudor, szül. Aranyos-Maróthon 1858. Fölsz. 1881., papneveldei lelkiigazgató és theol. tanár. Vidéki lapokba irt czikkein kivül, a Magyar Sionban több könyvismertetése, birálata és alapos tudományra való értekezése jelent meg, melyek közöl a «Guizot, b. Eötvös, Trefort és a kereszténység» czimü hosszú tanulmány általános feltünést keltett. Ujabban a Religióban és a Hittud. Folyóiratban megjelent czikkei szintén figyelemreméltók. Önálló munkája: Katholikus Egyház szertartási nyelve. Nyitrán, 1883-ban.

Durdik Alajos, szül. Bánban 1829. Pappá szenteltetvén 3 évig a püspöki irodában mint igtató müködött: 1855-ben mocsonoki, utóbb nagy-bossányi káplán volt, 1864 óta szolcsányi plébános, 1873 óta kerületi alesperes. Az idők Tanujának levelezője volt s ugyanott közölte a nyitrai püspökök életrajzait következő czim alatt: A nyitrai egyházmegye püspökei Sz. Istvántól a jelenkorig. A magyar haza és nemzet történelmére való folytonos vonatkozással. (Id. Tan. 1866. 218, 219, 220. sz.

Egelszky Pál, zsolnai plébános és tiszt. kanonok, meghalt 1824. Tót egyházi beszédeket adott ki.

Emánuel József, szül. Verbón Nyitram. 1803., fölsz. 1827., negyvenhárom év óta kasszai plébános, érd. alesperes. A magyarországi tót költöknek nem csak Nestora, de legkitünőbbje is. Kathol. lapokban közzétett számtalan költeménye között kiváló helyet foglal el a «Mravné nauky» czimü, 66 szakaszra terjedő verssorozat, a «Cyrill a Method» 1856—8. évf. Ugyanott jelent meg néhány alkalmi versezete, melyek közül megemlitendő: Slavný uvod na starobyly Priestol Biskupstva Nitranského Jeho Osv. P. Aug. Roskoványi. 1859.

Eszterházy Imre gróf, nyitrai püspök, meghalt 1763. nov. 19-én. Lásd az eszterg. főmegyénél Uj M. Sion. 1886. 104 l. A nyitrai egyházmegyei könyvtár bir töle egy kéziratot, melynek czime: Visitatio Ecclesiarum, Parochorum in Archi-Diaconatu Sasvariensi existentium per me Emericum e Comitibus Eszterházy. A. 1731. facta et peracta. (V.

ö. a nyitrai egyházm. könyvt. kéziratai és régi nyomtatványai. 64 l.)

Forgách Ferencz gróf, nyitrai püspök, (1596—1607.) azután esztergomi érsek és bibornok. Lásd az esztergomi főmegyénél. Uj M. Sion 1886. 108 l. és Zelliger Eszt. várm. irók 49 l.

Franciscy Lajos, hittudor, szül. Szalakuszon Nyitram. 1862., fölsz. 1885., papneveldei előljáró és tanár Nyitrán. A «Borromaeusban» megjelent szentbeszédein kivül, az «Egyházi Közlönybe» irt egy czikksorozatot: A második osztrák kath. nagygyülés tudományt, irodalmat és müvészetet érdeklő határozatainak ismertetése és méltatása.

Fuchs Xav. Ferencz, a nyitrai püspöki szék legkitünőbb diszeinek egyike, ki jelmondatához képest; «serio aut nihil» 16 éven tul ritka bölcseséggel és erélylyel kormányozta egyházmegyéjét. Az Uj M. Sion 1886. 110 l. jelezett forrásokhoz még ezeket adjuk: Vurum Eppatus Nitr. Mem. 439—58. és a pesti növ.-paps. m. isk. 1846. évi munkálataiban megjelent életrajzát.

Gében Ferencz, szül. 1806. Selmeczbányán, fölsz. 1830., pupradnói plébános, meghalt 1848. Önálló munkája: Postné kazne v Tirnave 1835.

Gerháth Mihály, szül. 1830., fölsz. 1855., darázsi plébános, kath. tót lapokban több czikke és közleménye jelent meg.

Gond Ignácz, szül 1841., fölsz. 1869. nyitrai főgymnásiumi tanár, 1881-ben nevelő gróf Károlyi Alajos cs. és kir. nagykövetnél Londonban. 1885-ben elnyervén a stomfai plébánia-javadalmat, az Esztergom-főmegyei klérus tagjává lett. Kedvencz tudomány-szakmája a régészet s már tanár korában érdekes régiség-gyüjteménynyel birt. Több lapba irt czikkei közül figyelmet keltett a «Nyitrai Közlöny» 1877. és 1878-iki évfolyamában megjelent két terjedelmesebb dolgozata: *a*) Nyitramegye régészeti fontossága, 3 közlemény és *b*) az uj papnevelde Nyitrán. Ezeken kivül még megjelentek tőle: Nyitra vármegyének földrajzi és természeti leirása (Nyitrai főgymn. Értesitő $187^{8}/_{9}$.) Munkácsy festménye

a külföldön (Egyházmüv. lapok 150 l.) és «A kath. családi és népies irodalom tekintettel az angolországi népies irodalomra. (Tájékozó. 1883. 39 l.)

Gramantik György, szül. 1848, fölsz. 1870., precsini plébános, több szentbeszédét a «Kazatelna» közölte.

Gusztinyi János, szül. 1712-ben. Mint Eger-megyei pap girincsi, miskolczi és sátoralja-ujhelyi plébános volt. 1745-ben egri kanonok, majd kir. táblai főpap. 1762-ben Gróf Eszterházy Imre érsek mellé segéd-püspökké neveztetett, kinek utódává a nyitrai püspöki széken 1764. január 1-én lett. Nagynevü hit- és jogtudós; neki köszönheti egyházmegyénk a most is fennálló papneveldei épületet. Irodalmi müködését lásd Egri Emlékkönyv 270 l. Kéziratban maradt müvei: *a*) Egyháztörténelem K. U. sz. u. 34 évtől 395-ig. 2-rét. 398 levél. *b*) Az angyalok és szentek tiszteletéről. 82 lev. *c*) Jézus Krisztus élete. Végre: A kath. Ekklesiáról és «Az apostoli hitvallásról» mindkettő befejezetlen töredék (V. ö. A nyitra-megye könyvt. kéziratai s régi nyomtatv. 76. 94—95 l.)

Gyatiel Antal, 1770-ben nyitrai kanonok. 1803-ban nagyprépost, meghalt 1866. — Kalaz. sz. József tiszteletére mondott tót beszéde megjelent Pozsonyban 1767.

Gyurikovits Mátyás, szül. Csermenden Nyitram. 1826., fölsz. 1849., szentszéki jegyző, 1857-ben nyitrai plébános, 1860-ban alesperes, 1871-ben nyitrai kanonok, 1878-ban cz. apát, a Sz. István-Társulat irodalmi osztályának tagja s a Ferencz-József-rend lovagja, mely kitüntetését leginkább a Nyitravárosi kath. elemi iskolák érdekében tanusitott lankadatlan tevékenységének köszönhette. Meghalt 1888. nov. 30-án. Az irodalomnak majdnem 40 évig szorgalmas munkása volt, miről tanuskodnak a «Religio,» «Tanodai Lapok,» «Magyar Állam,» «Magyar Koroná»-ban és más folyóiratokban megjelent nagyszámu czikkei és szentbeszédei, melyek közül csak ezeket szemeltük ki: *a*) A legendák s mesékben rejlő történelmi igazságról. (M. Sion 1866.) *b*) Némely szó az ugynevezett polgári házasságról, mely mint melléklet a M. Államhoz 1870-ben külön is megjelent. *c*) A keresztény

tekintélyelv, 3 közlemény (M. Áll. 1880.) *d*) A közvélemény (u. o. 1880.) *e*) A hullaégetés (u. o. 1882.) *f*) A nőnevelésről, 3 czikk (u. o. 1887.) *g*) Aquinói sz. Tamás bölcsészete és a jog alapelvei (Religio 1880.) *h*) Keresztény és modern jogelvek, 8 közlemény (u. o. 1880.) *i*) A kereszténység és a liberalismus (u. o. 887.) *j*) A vasárnap megszentelésének fontossága szocialis szempontból (u. o. 1879.) Magyar alkalmi költeményeiből néhány a M. Államban, kettő pedig nmélt. dr. Roskoványi Ágoston püspök úr tiszteletére 1881. és 1884. külön kiadásban jelent meg.

Haán János, bölcselettudor, szül. 1772. Zsolnán, fölsz. 1795., papneveldei tanár Nyitrán, 1806. vissnyói plébános és alesperes. Meghalt 1847-ben. Önálló müvei: *a*) Institutiones Logicae Posonii, 1802. *b*) Introductio ad Philosophiam Posonii, 1807.

Hábel Ferencz, szül. Trencsénben 1760. fölsz. 1783., előbb alsó-szúcsai, 1794-ben teplai, 1804-ben dubniczi plébános, 1811-ben nyitrai kanonok, 1832-ben nagyprépost és két évvel utóbb dulmi vál. püspök. Meghalt 1846-ban. Fuchs Ferencz püspök meghagyásából több hit- és erkölcstani munkát forditott tót nyelvre, melyek közöl neve alatt megjelentek: *a*) Učeni Mudrosti kreslanskej, V Trnave 1802. 5 kötet. *b*) Naslednváni Pána Ježiša Krista u. o. 1806.

Gróf Harrach Ernő, 1837-ben kinevezett és Rómában fölszentelt nyitrai püspök, ki azonban püspöki székét az akkor Nyitrán dühöngő pestis miatt el nem foglalhatta és Rómában 1739. évi deczember 17-én, 35 éves korában halt meg. Atyai gondoskodása jeléül soha nem látott hiveihez egy Rómában 1737-ben nyomatott főpásztori levelet intézett. Életrajzi adatait l. Vurum Eppatus Nitr. Mem. 413 l.

Háyek Vincze, szül. 1853. fölsz. 1875., előbb nyitrai főgymnasiumi tanár, most nyitra-szerdahelyi plébános. A nyitrai főgymnasium $188^{5}/_{6}$-iki értesitőjében ily czimü értekezése jelent meg: A középiskolai tanárok természetes szövetségesei a nevelés-oktatásban.

Heill Károly, szül. Mocsonokon 1824. fölsz. 1847., előbb alsó lelóczi, 1862-ben divéki, 1864-ben nyitra-nováki

plébános és alesperes, 1882-ben nyitrai kanonok, almádi cz. apát. Az István Bácsi naptára 1870, évi folyamába ily czimü czikket irt: Mocsonok és Majer-Tillmann Antonia emléke.

Holly György, szül. Púchón, Trencsénm. 1760. fölsz. 1782., előbb kis-apponyi plébános, 1790-ben theologiai tanár Nyitrán, 1795-ben felső-veszteniczi plébános, 1814-ben nyitrai kanonok. Meghalt 1818. Önálló kiadványai: *a*) Reč naden sv. Josefa kalas, v Privigye 1802. *b*) Sláva zaslužená sv. Josefa kalas. V Trnave 1813. *c*) Tót egyházi énekek gyüjteménye. *d*) Tót nyelvü kis káté, mely több kiadást ért.

Horeczky János, szül. Várnán Trencsénm. 1831. fölsz. 1854., kis-jeszeniczi plébános és tiszteletbeli alesperes. Jeles egyházi szónok és költő. Vallásos költeményei több kath. tót lapban jelentek meg; részt vett Schmidt Kristóf ifjusági iratainak forditásában és több egyházi éneket dolgozott át a Manuale Musico-liturgicum tót kiadása számára.

Horváth Ferencz, szül. Nyitrán 1844. fölsz. 1867., nyitra-rudnói plébános; több latin alkalmi versezetet irt.

Jáklin Balázs, nyitrai püspök 1691—1695. Életrajzát és irodalmi működését l. az esztergomi főmegyénél Uj M. Sion 1885. 118 l. és Zelliger Esztergom várm. irók 116 l.

Káda István, szül. Pásztón (Heves- vagy Nyitramegyében?) a nyitrai kanonok névsorában először 1668-ban emlittetik mint éneklő-kanonok; mivel azonban a megelőző tiz évről semmi feljegyzés nincsen, valószinü, hogy már előbb lett nyitrai kanonokká. 1676-ban esztergomi kanonokká neveztetett. Meghalt mint erdélyi püspök 1695. L. az egri főmegyénél, M. Sion 1888. 530 l. Memor. Basil. Strigon. 160 l. és Zelliger id. h. 83 l.

Kamánházy László, szül. Zsolnán 1753. fölsz. 1675., öt évi tanárkodás után a nyitrai papneveldében 1787-ben szkacsányi plébános, 1796-ban nyitrai kanonok. 1797-ben a bold. Szüz péterváradhegyi apátja, 1806-ban nagyprépost, 1805-ben kir. táblai főpap, 1807-ben hétszemélyes táblai ülnök és választott nevü, 1808-ban váczi megyés püspök. Meghalt 1817 február 4-én. Kiadott müve: Allocutio qua Seren. ac Rev. Regni Hung. et Bohem. haeredit Principem

Archi Ducem Austriae D. Carolum Ambrosium Archi-Episcopum Strigoniensem salutavit 1808. Mint nyitrai kanonok összegyüjtötte a káptalani misealapitványokra vonatkozó okleveleket, statutumokat, a kora előtti kanonokok névsorát, itt-ott életrajzi jegyzetekkel s mindezeket egy vastag kötetbe lemásoltatta, melynek elejére 1806 évi febr. 2-án kelt előszót irt. Életr. adatokat l. Karcsu a. Vácz város története V köt. 233—38 l.

Kapallay István, szül. 1854. fölsz. 1877., dubniczi segédlelkész. Néhány szentbeszédét a «Kazatelna» czimü folyóirat közli.

Karsay Imre, szül. 1860. fölsz. 1883., előbb nevelő, most pogrányi segédlelkész; több czikket és közleményt irt a M. Államba.

Katona György, szül. Zsigárdon 1831. fölsz. 1854., alsó-lelóczi, divéki, jelenleg szalakuszi plébános és alesperes. A M. Állam hasábjain számos közleménye jelent meg.

Kluch József, szül. Znyo-Várallján Túróczm. 1748. márczius 30-án nyitrai püspök, ki bár 19 éves kormányzásának nagy részét kinzó testi fájdalmak között töltötte, kiapadhatlan jótékonysága által egyházmegyéjének valódi áldása volt. Meghalt 1826. deczember 31-én. Életrajzát megirta Alvinczy Ferencz a pesti növ. paps. m. e. i. iskolájának 1853. évi Munkálataiban; különben az eszterg. főmegyénél Uj M. Sion 1886. 464 l.

Kompánek József, szül. Szkacsány-Hradistyén Nyitra m. 1836. fölsz. 1858., előbb pruszkai, most nagy-sztriczei plébános. Nagy gonddal kidolgozott szentbeszédeiből 3 kötetet: Kázne nedelné, sviatočné, postné a prileżitostné 1882-ben, — 1 kötet pedig: Kázne Marianské czim alatt 1884-ben jelent meg. A «Kazatelna» most is hoz tőle egyes egyházi beszédeket. Legujabban egy vaskos kötetben leirta 1887-iki római zarándoklását ily czim alatt: Putnicka cesta do Rima, z prileżitostí 50 ročného Jubileuma Jeho Svatosti Papežą Leva XII. V Turč. Sv. Martine 1889.

Korének József, szül. 1817. fölsz. 1842., több évig mint tábori lelkész működött. 1849. évben a nyitrai egyház-

megyét elhagyván, az egri főmegyébe lépett át, hol lyceumi tanár, utóbb pedig szomolyai plébános volt: l. Egri Emlék 265 l. és M. Sion 1888. 533 l.

Koszper András, szül. 1788. fölsz. 1881-ben hittudor, előbb theologiai tanár, majd tepliczai plébános; egy tót egyházi beszédje 1840-ben jelent meg.

Kozlik János, szül. Nyitrán, 1813. fölsz. 1843., nagybossányi plébános és alesperes, 1871-ben nyitrai kanonok, aszódi cz. prépost. Mint a pesti növ. paps. m. iskolájának tagja az aranyszáju sz. János müveiből forditott több részletet, melyek az 1835 és 1836. évi munkálatokban megjelentek.

Krajcsik János, egyetemes jogtudor, szül Bánban Trencsénm. 1804. fölsz. 1827., szentszéki jegyző, 1835-ben püspöki titkár, 1841-ben kanonok, 1845-ben zobori sz. Ipolyról nev. apát, 1867-ben nagyprépost, 1872-ben sardicai vál. püspök; a vaskorona rend II. oszt. lovagja. Irodalmi működése: *a*) Jus Ecclesiasticum practicis rationum momentis illustratum. Viennae 1854—57. — 2 kötet. *b*) Sermo in memoriam pretiosae vitae Joannis B. Card. Scitovszky Nitriae 1866. — Mint országgyülési képviselő néhány egyházpolitikai czikket irt napilapokba.

Krobót János, bölcselettudor, szül. 1770. fölsz. 1794., elöljáró a pesti közp. papneveldében s a felsőbb neveléstan egyetemi tanára, 1825-ben nyitrai kanonok, cz. apát, kir. tanácsos s a pesti egyetemnél a bölcseleti kar igazgatója. Meghalt 1835. Kiadott müvei: *a*) Oratio anniversaria die XLVII Inaugurationis reg. Scientearum Universitatis Hungaricae sen 25 Junii 1827 dicta Budae. *b*) Dissertatio de antiquioribus Hungariae Scholis et academiis Budae 1830. (L. Fejér. Hist. Univ. Hung. Litteraria 152.)

Kubicza István, szül. 1820. fölsz. 1843., a püspöki udvarban 17 évig mint igtató, szentszéki jegyző, titkár és iroda-igazgató működött. 1863-ban nyitrai kanonok; meghalt 1867. A religiónak levelezője volt.

Lépes Bálint, 1608—1619-ig nyitrai püspök, azután győri püspök és kalocsai érsek. Nagy tudós és államférfiu

volt. L. az Esztergom-főmegyei irók között. Irodalmi működésére nézve megjegyezzük, hogy a Ferenczy és Dánielik által emlitett munkán kivül, Lépes Bálintnak még két más müve ismeretes u. m. *a*) Imádságos könyv, Prága 1715. és *b*) Az halandó és itéletre menendő tellyes ember nemzet fényes tüköre u. o. 1716. (V. Ö. Szabó Kár. Régi Magy. Könyvt. I. 458. 469. sz.)

Lósy Imre, 1605—1607 október 25-ikig nyitrai-, azután pozsonyi, 1611-ben esztergomi kanonok; majd csanádi- váradi- egri püspök, végre esztergomi érsek. L. az esztergomi főmegyénél Uj M. Sion. 1886. 806 l. Schmitt Eppi Agrieus III. 196 l. — Zelliger Eszterg. várm. irók 116 l.

Lovászy István, szül. 1835. fölsz. 1858., pruszkai plébános, meghalt 1885. Egy alkalmi beszéde ezen czim alatt jelent meg: Kazen pri Slavnosti storočnej zalsženia kalvatü Dubnickéj. 1870.

Lukácsy János, hittudor, szül. Bobrovnikon Trencsénm. fölsz. 1739-ben, tepliczai majd rajeczi plébános. 1753-ban nyitrai kanonok és a papnevelő intézet kormányzója; meghalt mint olvasó kanonok és vál. rozsoni püspök 1780-ban. 1769-ben kalaz. sz. József canonisatiója alkalmából a nyitrai kegyesrendiek templomában mondott tót beszéde Nagyszombatban nyomatott 1772.

Majer Endre, liszai segédlelkész, fölsz. 1886. Mint budapesti növendékpap költői tehetségre való verseket irt a szépirodalmi Kerthe és más lapokba.

Malocsay Gáspár, szül. 1824. fölsz. 1848., előbb marikói — 1875 óta nagy-bittsei plébános, alesperes és tiszt. kanonok. Mint marikói plébános a Kath. Néplapba és Idők Tanujába dolgozott.

Malocsay József, szül. 1817. fölsz. 1840., papneveldei elöljáró és theologiai tanár Nyitrán. 1852-ben nyitra-zerdahelyi — 1860-ban bittsei plébános és alesperes, meghalt 1875. — Czingell Márton szülyói plébános aranymiséjén mondott szentbeszédét kiadta Závodnik István. (L. Závodnik: Druhotini knazské M. Czingell. 1862.)

Mednyánszky Márton, szül. 1840. fölsz. 1864-ben, becz-

kói plébános, több éven át a sz. Adalbert társulat által kiadott kath. naptárt szerkesztette.

Mészáros Endre, dubniczi plébános, 1804-ben nyitrai kanonok, meghalt 1812. Önálló munkái: *a*) Rečna den sv. Matuša ap. 1798. *b*) Rèčna den sv. Josefa kal. v Privigye, 1799. *c*) Rečna sv. Ondreja Ap. 1800. *d*) Rečna primicie Františska Heszterini, 1798. *e*) Slavná památka sv. Františska Seraph, 1801. *f*) Kazen priprvej sv. Mšse Josepha Bubla V Skalici 1803. *g*) Knižečka modláca. V Trnave, 1829.

Métzely József, szül. 1843., fölsz. 1868. moythini plébános. Több szentbeszédét kiadta a «Kazatelna.»

Miskolczy János, szül. 1811. Nagyszombatban, fölsz. 1834. Természet- és mennyiségtani tanár Nyitrán. 1849—1856-ig politikai hivatalt viselt mint titkár, előbb a nyitrai megyefőnökségnél, azután Pozsonyban a helytartóságnál. 1856-ban nyitrai kanonok, kir. tanácsos és egyházmegyei tanfelügyelő. Meghalt 1871. A Vurum József püspök által alapitott nyitrai leány-intézet megnyitása alkalmával német beszédet mondott, meg nyomtatásban is megjelent.

Mittúch József, alszerpap és nevelő. A nyitrai növ.-papság egyházirodalmi iskolájának 1889. jan. 13-án történt megnyitására ‚Ébresztő' czimü szép költeményt irt, mely a M. Államban jelent meg. Néhány közleményét a ‚Vágvölgyi lap' hozta.

Mossóczy Zakariás, 1562. nyitrai kanonok, 1573-ban knini, 1576-ban váczi, 1582-ban nyitrai püspök. Meghalt 1587. jul. 20-án. — Telegdy Miklós pécsi püspökkel összegyüjtette és kiadta az országgyülési határozatokat ezen czim alatt: Decreta, Constitutiones et Articuli Regum Incl. Regni Ungariae ab a. 1035. ad annum 1583. publicis Comitiis edita. Tyrnaviae. 1584. — Életrajzi és irod. adat. lásd Ferenczy Magyar Irók 330 l. — Eppatus Nitr. Mem. 331 l. — Karcsu A. Váczváros tört. V. k. — Molnár M. Könyvház. V. 146 l.

Nehéz Imre, szül. Dicskén, Barsm. 1766-ban nyitrai plébános, 1772-ben kanonok, meghalt 1783. Megjelent müve:

Kalaz. sz. Józsefnek kegyes oskolák szerzőjének ditséretére rendelt beszéd. Nagyszombat, 1772.

Novotny Ferencz, szül. Selmeczbányán 1813., fölsz. 1837., kosztolnafalvi plébános. Meghalt 1875. Néhány szentbeszéde a «Poklady Rečnictva kazátelského» czimü gyüjteményben jelent meg.

Ondriszik János, szül. 1820., fölsz. 1844. vágh-ujfalvi plébános, meghalt 1883. Kath. tót lapokban és folyóiratokban számos czikke és szentbeszéde jelent meg. Önálló kiadványa: Jubilárna slavnost kostola sv. Anni v Trenčsne, 1868.

Pálffy Tamás gróf, csanádi, majd váczi, egri és 1670—1679-ig nyitrai püspök. Lásd az esztergomi és egri főmegyénél Uj M. Sion 1886. 838 l. és M. Sion 1888. 780 lap. Az Egri Emlékk. 283 l. elősorolt kiadványain kivül még megjelent töle: Thesaurus perennis, seu Oratio in Exequiis Ill. Com. Francisci Forgách de Ghymes, Praesidii Széchényensis supremi Capitanei habita Tyrnaviae die 17. Decembe, 1648. — Trenchinii s. a. (Zelliger Eszterg. vármegye irók. 155 l.)

Palmer Alajos, hittudor, szül. 1805-ben Ujbányán Barsm., fölsz. 1828., egyházijog- és történelem-tanár Nyitrán. 1843-ban nyitra-ivánkai plébános utóbb tiszteletbeli kanonok. Meghalt 1881. E ritka tehetségü és nagytudományú férfiutól, — Palugyay Imre és dr. Roskoványi Ágoston püspökök tiszteletére névtelenül kiadott néhány classicus költeményen kivül — csak egy munkát birunk: Dissertatio super eo, num omne fidelium conjiugium sit Sacramentum. Pestini, 1834.

Palugyay Imre, szül. 1780-ban Kis-Palugyán, fölsz. 1803. decz. 4-én, 1805-ben püspöki titkár, 1806-ban németlipcsei plébános, 1809-ben sz. Miklósról nev. gaczkai apát, 1809-ben szepesi kanonok, 1827-ben kir. táblai főpap, majd váczi éneklő-kanonok, 1829-ben helytartósági tanácsos, 1832-ben kassai, 1848-ban nyitrai püspök. Meghalt 1858-ban jul. 24-én. Életr. adat. gr. Forgách Ágost. Egyh. beszéd. Palugyay I. pappá szentelt. félszázados ünnepén. — E nagynevü

püspöknek legszebb emléke, a ker. szeretetről nevezett testvérek nyitrai nagyszerü háza és temploma. — Egyházjogi, történelmi és politikai adatgyüjteményei, melyeket részben sajátkezüleg irt, 26 ivrétü kötetet képeznek. Néhány főpásztori levelén kivül, csakis halála után megjelent ily czimü történelmi értekezése: Historia illati ad Cottum Liptoviensem Protestantismi. (M. Sion. II. évf.)

Pápai Endre, szül. 1839., fölsz. 1864., pruzsinai plébános; több latin alkalmi versezetet irt. (Folyt köv.)

Hittudományi Folyóirat. Szerkeszti és kiadja Dr. Kiss János I. évf. I. füzet. Egész évre ára 5 frt.

Megjelent a «Hittudományi Folyóirat» első füzete, ugyanazon fölosztással, melyet a «Bölcseleti Folyóiratból» ismerünk: a dolgozatok közül három apologetikus irányu, két jogi, egy egyháztörténelmi, egy archaeologikus, egy egyptologikus, egy nyelvészeti, egy pastorális, — s egy Dante theologiájával foglalkozik. Kár, hogy a tulajdonképeni theologia nincs képviselve. Erre bizonyára később kerül a sor. A «Hittud. Folyóirat» akkor fogja betölteni feladatát, hogy ha az egyház lelkét és szellemét tükröztető, valóságos theologiát a magyar Klerusban emeli. Nincs kétség benne, hogy ez a szempont nem fogja elkerülni a tevékeny és lelkes szerkesztő figyelmét. — A következő három rovat, «Hittud. mozgalmak,» «A hittud. magyar nyelve,» «Irodalmi értesitő» a jelen theologiájának és theologikus irodalmának változatos és érdekes tüneteiről értesit. — A füzet kiállitása igen diszes; feleljen meg neki a haszon, melyben e vállalatával a t. szerkesztő úr a magyar Klerus theologikus kiképeztetésének ügyét részesiteni kivánja!

Dr. Pethő.

Sz. Monika élete. Irta Bougaud E. Forditotta Ruschek A. Győr. Gaar J. 1890. ny. r. 442 l.

Hire már befutotta az országot; még a «Bpesti Hir-

lap» is közremüködött a szent irányú s ragyogó irályú münek ismertetésében. Különben Bougaud nem idegen a magyar földön s meglehet elégedve ez esetben is, mert a fordító mindent megtett, hogy a különben sokszor lapidáris és szakadozott irályt folyékonnyá és gördületessé tegye. Feltüntek a *42 lapon* az «ennélfogva igen közel áll ahhoz, hogy teljesen *elvesszék*» és a *79 lapon* az alighanem csak nyomdahiba számba vehető «nem tudjuk eléggé képzelni azt az aggodalmas *gyengeséget*» kifejezések. Különben alig találkozunk nyomda-hibával is. Ilyen könyvet kell adnunk a magyar hölgyek kezébe, kik ápolják a hitet hitetlen «Patriciusok» oldalán és nevelnek lánglelkü ágostoni nemzedéket. A diszkötések kielégitik a legnagyobb igényeket.

Dr. Pethő.

I. A Mi Atyánk. Irta Stolz Albán. Németből szabadon fordítva. Kiadja Lepsényi Miklós. Pozsony 1889—90.

II. Keresztuti ájtatosság. Irta P. Abt. S. J. Fordította egy eszterg. fömegyei áldozó pap. Érsekujvár. 1890. Winter Zsigm. 16 r. 71 l.

I. Stolznak se kell ismertetés, de néhány elismerő s lelkesitő szó alakjában megérdemli az ismertetést a buzgó kiadó. A gondolat: «oktató nép könyvtárt» kiadni, egy modern irodalmi chamaeleon; szép, nemes, szükséges, de konkrét értéke csakis attól függ, hogy mikép valósul meg. Lepsényi elragadólag jól fogott a gondolat megvalósitásához, midőn Stolz «Miatyánkjával» kezdte meg füzeteit. Népkönyvtár és Stolz, két oly rokon gondolat, hogy nincs az a rím, mely úgy illenék, mint ez a két gondolat egymásra.

Egy akadály lehetne: magyar népkönyvtár és német Stolz . . . s ezt az akadályt ugyancsak elgörditette Lepsényi magyaros, zamatos, szabad fordítása. Miután tehát a fordítás átlag igen jó, Stolznál népiesebb iró meg nem is születik, csinálja meg a conclusiót minden egyes népbarát és . . . . fizessen a népkönyvtárra! 1889-ben megjelent 6 szám, 288 lappal; 1890-ben eddig 3 szám 6—9; összesen 432 lap. Ez

az egész «Miatyánk.» Kisértse meg a derék kiadó Stolz egyéb munkáit is magyaritani.

II. Ezt a keresztuti ájtatosságot P. Abt szerzetesek és tökéletességre törekvő keresztények részére irta. Minden gondolat és elüljáró figyelmeztetés a tökéletességre utal. Elüljáróban 19 lapon hasznos oktatást nyujt a keresztuti ájtatosság elvégzéséről; az egyes állomásokat igen gondosan készült és tartalomdús elmélkedések jelezik, melyeknek praktikus, a bün utálatára irányzott hatása alól egy olvasó sem vonhatja ki magát. Kár, hogy a buzgó fordító müvecskéjével ez évre elkésett.

Dr. Pethő.

Lelki gyógytár azok számára, kik örökké akarnak élni. — Irta Müller Ernő Mária, linczi püspök. — Magyarra forditotta és a főtisztelendő egyházmegyei hatóság jóváhagyásával kiadta Várady Lipót Árpád, csanádegyházmegyei áldozópap. Temesvárott. — Nyomatott a csanádegyházmegyei könyvsajtón. IV — 84 lap. Egy példány ára 20 kr. Kapható a fordítónál. (Temesvárott — papnevelő intézet.)

Ki ne akarna *élni?* A sok orvos, gyógyszertár és gyógyfürdő mind megannyi bizonyitéka, mennyire ragaszkodik az emberiség *rövid* földi életének *minden pillanatához.*

Ki ne akarna *örökké élni?* Mit nem adna a haldokló dúsgazdag azon orvosnak, ki a halál hideg kezét feltartóztathatná? Nem adná-e oda a halálra vált beteg király országát azon gyógyszertárért, mely az örök élet orvosságait tartalmazná?

Ami a világ szemében az elérhetetlen vágyak utópiája, az valósággal meg van a katholikus anyaszentegyházban, melyet a mennyei orvos arra rendelt és azért alapitott, hogy *gyógytár legyen azok számára, kik örökké akarnak élni.* És ezen gyógyszertárban az orvosságot *ingyen adják*, csak ismerni kell a recipét és be kell venni a gyógyszert — a hatás el nem maradhat.

Az egészségesek számára a praeventiv szereknek, a

betegek számára pedig az orvosságoknak *receptjeit jelen könyvben találni*; az örök életre törekvő olvasótól semmi más nem követeltetik, mint hogy a recepteket tanulmányozza, a hozzávaló ingredienciákat az egyháztól ingyen elkérje, ezekből az orvosságot saját lelkében elkészitse és azt szép türelmesen bevegye. A receptek bizonyára jók, mert magának az élet mindenható Adójának utasitásai nyomán készitette azokat oly valaki, a ki egy hosszú emberéleten át nem csak maga járt szorgalmasan a lelki patikába, hanem számtalanokat ki is szolgált benne.

Midőn tehát a könyvnek sok olvasót, az olvasóknak pedig sok jóakaratot kivánunk, ez csak paraphrasisa a Megváltó eme szavainak: «Ut vitam habeant et abundantius habeant.» (Joan. 10, 16.)

Dr. F. C. Á.

A Szent Sziv-ájtatosság története, mivolta, haszna, czélja, módja.

Az e czim alatt megjelent kis füzet tulajdonképen több még kisebb füzetből jött létre, és pedig négy népiratkából, amelyeket a sz. Istvántársulat adott ki tavaly és az idén. Ez egyes népiratkák czimei: *Szivet szivért* (1889. I.) *A mit nálunk még kevesen tudnak* (1889. VI.) *Az én szivem ilyen, hát a tied milyen?* (1889. XI.) *Az igéret adományt vár* (1890. I. II. III). Szerzőjök neve ugyan nincs kitéve, de azért mégis csak kiszivárgott, hogy az nem más, mint a derék, buzgó komáromi apátplébános.

A Jézus sz. szive kultusának eredetét és gyakorlati alkalmazásának hasznát, ily kedves, naiv, igazán a *nép számára* való formában s oly jóizü magyarsággal meg irva még nem láttuk. Pedig erről a fönséges, dogmákkal kapcsolatos tárgyról népies modorban irni, theologice helyesen és mégis ugy, hogy azt a legegyszerübb olvasó is megérthesse, nem volt könnyü feladat.

Szerző az elbeszélő modort választotta, s egy jóeszü, a Szent-Sziv-apáczák iskolájába járó leánykával mondatja

el, az ő maga környezete előtt, a sz. Sziv ájtatosság alapelveit, b. Alacoque Margit látomásait, stb. stb. Persze ez a leányka egy kissé idealizálva van, mert a «sivár valóság» aligha birna felmutatni, egy ilyen themáról, ilyen éretten, okosan, alaposan beszélő 14—15 éves iskolás-leányt: de erre a kis idealizálásra a szerzőnek szüksége volt, az olvasó pedig nagyon szivesen szemet huny reá, mert a párbeszédek gördülékenysége, az elbeszélés és oktatás kedvessége őt csakhamar teljesen kibékitik. Szóval kitünő olvasmány a *magyar nep* számára. Vajha minél szélesebb körben terjednének el e füzetkék, e népiratkák, az olvasóknak bizonnyal legnagyobb épülésére és lelki hasznára.

Dr. Kereszty Géza.

Uti képek a müvelt nyugatról. Irta Dr. Szentkláray Jenő. Budapest. 1890. Hunyadi Mátyás intézet. 8-rét. 377. lap. Ára 2 forint 50 kr.

Mióta a közlekedési eszközök sokasága és olcsósága, és ez olcsóság folytán az utazás általános divattá nőtte ki magát, azóta az uti-rajz irodalom hatalmas lendületet nyert.

Elismert tekintélyek és kezdő irók, férfiak és nők egyformán tollat ragadnak hosszabb utazásaik után, hogy tapasztalataikat, élményeiket, megfigyeléseiket közkincscsé tegyék és értékesitsék azok számára, a kik vagy oly ideális szeretettel függnek kedves otthonukon, hogy attól a világ összes kincseiért (jobban mondva: saját kincseikért!) sem volnának képesek megválni, vagy nem utazhatnak, vagy nem tudnak utazni.

Utazás és utazás között u. i. igen nagy különbség van. Utazni a szó igazi értelmében a legnehezebb mesterségek egyike. Az utazónak nemcsak számolnia kell kényenyelem-szeretetével és hős lélekkel elszánnia magát a kisebb-nagyobb kellemetlenségekre, boszantó eshetőségekre, a drága pénzen vásárolt különféle természetü nélkülözésekre, hanem vértezve kell lennie a legsokoldalúbb ismeretekkel, éles meg-

figyelő tehetséggel, fogékony kebellel, hogy necsak nézzen, de lásson is; necsak fizessen, hanem élvezzen is.

Ha azonban az utazáshoz általában véve is a duzzadó erszényen kivül sok más tulajdon is szükséges, még inkább megkivántatik ez attól, ki utazását másokkal az irott szó segélyével közölni kivánja.

A legjelesebb magyar utirajzok egyike az előttünk fekvő munka, a Dr. Szentkláray é. Eredetileg közölve volt az egész mű a «M. Állam» tárczájában. Már akkor megérdemlett tetszéssel találkozott, annyira, hogy a minden nemes ügy iránt lelkes érdeklődéssel viseltető *Dr. Majer István* nagyprépost elismerésének kifejezése mellett nyilvánosan is felhivta rá a közfigyelmet.

Az igen tisztelt szerző több hónapot szentelt középeurópai utjára, helyesebben szólva: magára az utazás tényére. Mert szorosan véve, jóval tovább tarthatott — az út, mig lélekben felkereste mindazon érdekes és értékes adatokat, melyeket leirásában annyi könnyedséggel, helyenként valóságos virtuozitással tár az olvasó elé. Müve nemcsak gazdag élvezetforrás a szórakozni kivánók számára, hanem rendkivül becses ismeret-tár azokra nézve is, kik az általa bejárt országokra vonatkozólag bővebb és alaposabb tájékozást óhajtanak.

Azon körülménynél fogva, hogy a mű oly lelkiismeretesen és remekül érvényesitette a «miscuit utile dulci» elvét, a legmelegebben ajánljuk azt t. olvasóink különös figyelmébe. A kitünő munka valóban megérdemli, hogy nagy elterjedésre találjon, annál is inkább, mert izlésteljes, elegáns külső kiállitásánál fogva is megfelel minden, bármily magas igényű követelménynek.

Dr. Walter Gyula.

I. Jozgits János. Káté-imakönyv. Imádságos és énekeskönyv. Püspöki engedélylyel. A szerző tulajdona. Pécs. 1890. Nyom. Taizs József.

II. Szent Alajos a tanuló ifjuság védszentje. Ima- és

énekeskönyv a kath. ifjuság használatára. A székesfehérvári püsp. hatóság jóváhagyásával. Székesfehérvár. 1890. Klökner Péter tulajdona. Ára 10 kr.

I. Kiváncsisággal vártuk azon imakönyv megjelenését, mely czime után itélve, valami eredeti, eddigelé szokatlan tartalmat helyezett kilátásba. «Káté-imakönyv!» Tehát káté és imakönyv is egyúttal. A káté egy imakönyv alakjába öltöztetve. Ez oly vállalat, melyhez hasonló alig létezett még. Nem is könnyü feladat. Magában véve igen szép gondolat, dicsérendő törekvés mindig az elméletet a gyakorlattal összekapcsolni; egymáshoz való szoros viszonyukat lépten-nyomon feltüntetni. Ámde mindennek meg van a maga határa, melyet túllépni nem tanácsos. A káté és az imakönyv tagadhatlanul közelről érintik egymást. Bizonyos tekintetben úgy aránylanak egymáshoz, mint az elmélet a gyakorlathoz. Mindazáltal teljesen egybeolvasztani alig lehetséges. Az imákat csaknem kizárólag a káté szavaiból füzni össze, oly egyoldalu munka, mely szem elől téveszti, hogy az imában nemcsak az elmének, hanem a szivnek is fel kell emelkednie Istenhez! Nem vonjuk meg a jelen könyvecskétől a törekvést megillető dicséretet, de nem fedezhetünk fel benne semmiféle oly előnyöket, a melyektől a vallásos érzelmek fejlesztését remélhetnők.

II. Oly könyv, melynek tartalma kevésbbé felelt volna meg czimének, mint az előttünk fekvő „*Szent Alajos*“ imakönyvecske, alig látott még napvilágot. Hihetetlenül üres, és a mellett oly zürzavaros könyvecske ez, hogy bizony-bizony kár volt a nyomdafestékért. Ha már nem az ügy, legalább a név miatt, melyet a könyvecske homlokán visel, érdemelt volna kissé gondosabb összeállitást. Sajnáljuk, hogy ki kell mondanunk, de el nem hallgathatjuk, hogy az egyszeri kritikus e szavait kellett volna a kéziratra irni: «Nyomástól őriztessék.»

Dr. Walter Gyula.

Vallási megfontolások. Franczióból magyaritá Farkas Szerafin, ferenczes áldozár, kiérd. theol. tanár. A szerző s

a rendtartomány engedélyével kiadta Lepsényi Miklós. Pozsony, Stampfel, 1890. 8° 96 l. Ára 40 kr.

Egy kis könyvecske, melyben sok mindenféle szép dolog van, kezdve az ember rendeltetésétől, a lélek halhatatlanságától, a hit szükséges voltán, eredeti bünön, imán stb. keresztül egész az isteni irgalomig, — de amelynek elolvasása után nem tudja az ember, hogy tulajdonképen mit is akar a könyvnek ismeretlen szerzője, (mig ugyanis a fordító és a kiadó megnevezvék, a szerző, akire pedig, mint a fordítást megengedőre hivatkozás történik, rejtve marad.) Nincs rendszere, nincs felosztása, — s ez annál nagyobb kár, mennél inkább megérdemelnék az egyes, mint már emlitve volt, önmagukban nagyon szép és üdvös igazságok, hogy logikus rendjök, s áttekintő rendszerök által is olvasókat nyerjenek. (Azt, hogy mindez már rendszeresen is meg van irva, nem is emlitjük.) Nem tudjuk továbbá azt sem, milyen olvasóközönségnek van szánva a könyv. A teljesen hitetlent vissza nem vezeti a hithez. A tudóst ki nem elégiti, mert amit a természettudományokból, s egyebünnen felvesz, az kevés, — a kevésbé müveltet sem, mert annak meg egy kissé magas az irálya és érvelése. Hogy a magyar fordítást kik fogják venni és olvasni, valóban nem tudjuk, — de ha a t. kiadó ur arra a tapasztalatra jönne, hogy kiadványának vajmi kevés példánya fogyott el, azt hiszszük, hogy az emlitett okokra kell majd gondolnia. Egyébiránt mi szivünkből az ellenkezőt kivánjuk neki, mert a könyv tartalma igy is jobb, mint ezer más, közkézen forgó könyvé.

Dr. Kereszty Géza.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Eltiltott káté. A kalocsai főegyházmegyének f. évi márczius végével kiadott és a «főmagasságu bibornok-érsek ur távollétében» *Lichtensteiger Ferencz* érseki helynök ő mlgának aláirásával ellátott körlevelében, az 1890. márczius

hó 20-án tartott főszentszéki ülésből 135. sz. (isk.) alatt kelt ezen rendelet közöltetik: «Nt. *Fonyó Pál* süköszdi plébános ur által szerkesztett «Uj elemi katekizmus» külön kinyomatása mult évi január hó 1-én 55. sz. főegyházhatóságilag azon kikötés alatt engedélyeztetett, ha a közölt birálati észrevételek szerint előbb pontosan kijavittatik s azon megjegyzéssel lát napvilágot, hogy *nem mint rendes tankönyv, hanem csakis mint segédtankönyv magánhasználatra adathatik ki sajtó utján.* Minthogy szerző ezen feltételeknek nem felelt meg, illetve jelzett kátéját a most érintett kikötés mellőzésével nyomatta ki és áruba is bocsátotta, sőt azt országszerte próbatanitásul ajánlta is, nehogy e körülményből az előirt káték használata körül zavarok támadjanak, ezennel tudomás és miheztartás végett kijelentetik, hogy a fennebb emlitett «Uj elemi katekizmus» és ugyanazon szerzőnek netán más czimen is kibocsátott hasonló kátéja a főmegyei összes kath. elemi iskolákban rendes tankönyvül el nem fogadtatik s annak mint segédtankönyvnek használata sem engedtetik meg.» — T. olvasóink emlékeznek bizonyára a «Magyar Sion» mult évi folyamának (859. lap.) «A káté-irás» czimü czikkére, a mely az egyháznak e fontos ügyre vonatkozó elveit ismertette. A jelen rendelet teljesen igazolja az ott mondottakat és csak kifolyása az egyházban mindig követett eljárásnak. A rendelet minden esetre igen fontos és a mennyiben hivatva van meggátolni a zavart, mely a különféle káték használatából támadhatna, különös figyelemre méltó.

Hogyan prédikálnak a protestánsoknál, kitünik Dr. Masznyik ur szavaiból: «Ha bő terméssel megáldott prédikáczió-irodalmunkon (pedig több mint bizonyos, hogy a java magot viszszük a piaczra) végig tekintünk, egy tekintetben, valljuk meg, a mi igaz, még Schwalb urnál (Krisztustagadó brémai prédikátor *szerk.*) is hátrább állunk. A mi beszédeink jobbára christologiai álláspont nélkül szüköllködnek. Nem szólunk a Jézus Krisztus ellen, de nem is hirdetjük Krisztust. Ékesen, szépen gyönyörködtetünk, ríkatunk is, de nem épitünk. Oratorizálunk, de nem evangelizálunk.

Uszunk — költői phrazisok dagadó vitorláit feszitve — a felületen, de hálót nem vetünk a mélyre, hogy embert fogjunk, halászszunk. Mért? Mert azt a mélyet, annak elrejtett drága kincseit, a Krisztust és az emberszív fő fő életszükségleteit nem ismerjük.» (Prot. E. Isk. lap 1890. febr. 19. szám.) Hozzá tehette volna Masznyik ur, hogy biz ő sem ismeri Krisztust. Ugyanis a sötétben botorkáló czikkező ur alább ilyen állitást koczkáztat: «Bizonynyal Isten emberré lett a Krisztusban, de most emberré lett, az a Krisztus, mig Jézus volt, *mig földön élt, ember s nem Isten vala.*» Hogy az, a ki az Isten által alapitott egyházra, a keresztény hitnek Istentől rendelt őrére s isteni tekintélylyel felruházott csalhatatlan mesterére nem hallgat, Krisztust megismerni nem képes, bizonyság rá nemcsak Schwalb, de Dr. Masznyik ur is, s a protestans theologusok és prédikátorok egész legiója.

Kánoni eljárás egy püspök ellen. Az a püspök, a kiről itt szó van, Cremona püspöke, Bonomelli. E tudós férfiu, ki az egységes Olaszországnak lelkes hive, megfeledkezett arról, mily veszedelmes dolog a katholikus férfira nézve, uj véleményt koczkáztatni meg, uj tannal lépni fel oly kérdésekben, melyekre a felelet már él a kath. öntudatban. Bonomelli csak nem régen egy anonym könyvet irt a *pápaság viszonyáról az egységes Olaszországhoz*, de e könyv «Index»-re került. A püspök tudta kötelességét s teljesité is; hogy az okozott botrányt jóvá tegye, felment a szószékre s papjai és hivei előtt töredelmesen bevallotta, hogy a tiltott könyvnek ő a szerzője s visszavont mindent, mi abban az egyház tanaival s parancsaival ellenkezik. E szép tetteért az egyháztól nemcsak bocsánatot nyert, de XIII. Leo pápától elismerő levelet is kapott. És ime! naturam si furca . . . recidivus lett, ujra a nyilvánosság elé lépett már kárhoztatott politikai elméleteivel. A párizsi Notre Dame-ben legujabban P. Monsabré tartott konferenciákat. E kitünő és csodált szónok kiadta előadásait ily czimen: «Conférences de Notre Dame.» A cremonai püspök P. Monsabré munkáját olaszra forditotta s oly

jegyzetekkel látta el, melyek mindenütt a legkinosabb benyomást keltették. P. Monsabré a müvének olasz kiadásához irt jegyzetek tartalmáról csakhamar tudomást szerzett, s miután több oldalról komolyan felszólittatott, nyilatkoznék, valjon a müvéhez irt jegyzeteket helyesli-e, levelet irt Bonomellinek, melyben udvariasan, de kellő határozottsággal tiltakozik a helytelen értelmezések és ferditések ellen, kijelentvén, hogy az ő álláspontja mindig: «*sentire cum Ecclesia*» s felszólitja a püspököt, hogy tiltakozását hozza nyilvánosságra. Mivel a püspök hosszabb idő eltelte után sem teljesité P. Monsabré kérelmét, a hires szónok nemcsak saját, de rendje érdekében is maga volt kénytelen nyilatkozni, mit meg is tett az által, hogy a Bonomellinek irt levelet az «Observateur Français»-ban közzé tette. A cremonai püspököt, ki egyéb irataiban és előadásaiban is téves tanokat hirdetett az egyház és állam közötti viszonyról az egyházi felsőbbség kénytelen volt vád alá helyezni, annál is inkább, mivel a püspök tévtanai már a felső-olaszországi papság egyrészét is megmételyezték. Az egyház ellenségei örülnek a botránynak nagyon, mert püspök adta azt.

Egy kath. pap a tanfelügyelőségről. Omlin C. sachselni lelkész, a schwajzi oberwaldeni canton uj tanfelügyelője közelebb nyujtotta be az illetékes hatósághoz első jelentését az 1887/88. tanévről. E jelentésben oly nyilatkozatokat tesz, a melyeket csakugyan meg kellene szivlelnie minden tanfelügyelőnek, de főleg elméjökbe kellene vésniök ugy a mi állami tanfelügyelőinknek, mint azoknak, kik e hivatalt nem nagy aggályossággal osztogatják. *Omlin* a többi között igy szól: «A tanfelügyelő hivatalát oly fontos és nehéz állásnak tartom, hogy legbensőbb meggyőződésemként kell kijelentenem, miszerint nem érzem magamat rátermettnek e hivatalra és mennél tovább müködöm ez állásban, annál inkább szilárdul ebbeli meggyőződésem. *A tanfelügyelőnek par excellence szak- és tanférfiunak kellene lennie. Birjon bár valaki a legjobb akarat, a legnagyobb kedv és ügyszeretet mellett szép és terjedelmes általános ismeretekkel, rendelkezzék bár a müveltségnek nem közönséges fokával, azért még mindig*

nem — jó tanfelügyelő. A tanfelügyelő ellenőrzése az egész oktatás és nevelés terére kiterjed, felöleli a népiskolát annak minden irányában. Az ő feladata a tantestületnek az oktatás és nevelés téren kifejtett müködése felett őrködni, tevékenységéről itéletet mondani. Mint az őr a magas hegyfokon, ugy áll a tanfelügyelő fürkészve és kutatva, hogy lássa és észrevegye mindazt, a mi az oktatás-ügy sikeres fejlődésére nézve előnyös vagy hátrányos befolyást gyakorolhat. *A mi felett azonban ekként őrködnie, a mire nézve irányt jelelnie, a miről itélnie kell, azt elméletileg gyakorlatilag ismernie, ahhoz értenie kellene.* Megtörténhetik, hogy a tanfelügyelő utbaigazitást adni kényszerül valamely tanitónak a nevelés-, vagy a módszertanra vonatkozólag. Ehhez azonban megkivántatik, hogy uralja azon tudományokat, azokban teljesen otthonos legyen, mert különben igen könnyen kisértetbe jöhetne a tanitó, hogy azon udvarias megjegyzést koczkáztassa a tanfelügyelővel szemben, a melyet Apellesz a képét gáncsoló czipésznek mondott: «Suszter maradj a kaptafánál.» A mint a hadügyet tanult katonák, az egészségügyet orvosok, az igazságügyet jogászok vezetik: ugy kellene a tanügy élén is paedagogusoknak, elméletileg és gyakorlatilag képzett tan- és szakférfiaknak állaniok. Ez fájdalom, nem áll reám, az uj tanfelügyelőre nézve! Mert ha helyes itéletet képezek is magamnak az iskolalátogatások és vizsgálatok alkalmával az iskola tevékenységének becséről vagy értéktelenségéről, nagyon nehéz nekem az utóbbi esetben meghatároznom, hol rejlik a hiba, vagy mi volna a teendő, hogy az állapotok javuljanak. Ha továbbá a tanfelügyelő meg akar felelni hivatalának, semmi más komoly hivatásnak sem szabad élnie, mert különben vagy az egyik, vagy mindkettő szenved». . . Ezek Omlin nézetei a tanfelügyelői hivatalról.

Mazzini-szobor Rómában. Crispi olasz miniszterelnök nemrég törvényjavaslatot nyujtott be a képviselőházban a Mazzininak Rómában felállitandó emlékszobor ügyében. Javaslatát Umberto király akaratára való hivatkozással is ajánlotta mondván: *questo proggetto sta sotto gli auspizii del re.*

A «Diritto» liberalis lap pedig világgá kürtöli, hogy Umberto király a Mazzini-szoborra 100,000 frankot ajándékozott. Ki volt az a Mazzini, kit Umberto király igy megtisztelni óhajt? Mazzini volt századunk legnagyobb forradalmára, nemcsak a kath. egyháznak, de a monarchiáknak is engesztelhetlen ellensége. Mazzini soha sem szünt meg a köztársaságot a kormányformák ideáljának tekinteni, s érdekében Olaszországban is müködni. A nagy forradalmár egész élete nem volt más, mint összeesküvések, fondorlatok lánczolata a törvényes hatalmak ellen. Ő a forradalmi szellem incarnatiója. Hogy czélját elérje, vissza nem riadt semmi eszköztől, semmi büntől, még a *királygyilkosságtól* sem. 1833. évben Gallenga Antal, egy fiatal korzikai ember az «Ifju Olaszország» titkos szektájának tagja eltökélte magában, hogy Károly Albert királyt, Umberto öregatyját meggyilkolja. Az elvetemedett egyén Svájczba utazik Mazzinihez, hogy tervét vele közölje s tőle tanácsot és segedelmet kérjen. Mit tett e gonosztevővel Mazzini, kinek erényei előtt Umberto király ma leborul, s kit követendő például állit oda nemzetének? Tán ledöfte azonnal a merénylőt, vagy legalább átadta az igazság boszuló karjának? Nem! Mazzini bünrészesévé aljasodott a királyi vért szomjazó vadállatnak. A kinek Umberto szobrot akar emeltetni, az Gallenga Antalnak Svájczban utlevelet szerzett Turinba, az 1000 frankot adott a gyilkos merénylőnek és gyilkot, hogy ledöfje vele Umberto öregapját. A ki ezt nem hiszi olvassa el a Mazzini müveinek 3. kötetében 340. lapon kiadott s Campanella Frigyesnek szóló levelet. E levélben, melyet Mazzini irt, olvashatók az okok is melyek a tervezett királyi gyilkosságot még idejekorán meghiusiták. Ha ez nem elég, szolgáljon a gonosztett bizonyságául Gallenga önvallomása, a ki 1856. évben, mint a turini «Risorgimento» szerkesztője, saját lapjában elismerte, hogy az, mit Mazzini emlitett levelében elbeszél, a valóságnak teljesen megfelel. Mondja már most valaki, hogy van még egy csepp királyi vér Umberto ereiben. S ilyen bábnak adná vissza látogatását szent koronánk ősi erényekben gazdag viselője, királyunk?

Apró hirek. Néhány hét előtt meghalt Ausztráliában Perry István József jézustársasági atya, korunk egyik legnagyobb csillagásza, kit az angol kormány egy tudományos expeditio élén az ötödik világrészbe küldött, hogy a teljes napfogyatkozást megfigyelje. — Az 1888. év végén a Jézustársaság tagjainak száma 12548 vala. Az osztrák-magyar tartomány 16 taggal szaporodott. — Berlinben 1888. év végén névtelen szerzőtől egy *egyháztörténelem* jelent meg *orosz nyelven*, amely a régi nagy zsinatokból, egyházatyákból és régibb orosz liturgikus könyvekből sokat idéz a pápa primatusa mellett, s kimutatja, hogy az orosz egyház főpapjai a multidők bizonyitékait meghamisitották, a görög és latin szentatyák szavait elferditve, meghamisitva vették fel orosz tan- és szertartási könyveikbe. Az orosz egyház tehát hazugságot áruló becstelen kofa, nem pedig Krisztus arája non habens maculam neque rugam. — A németországi kath. sajtó annyira felvirágzott, daczára a kulturharcz mostohaságának, hogy most már több mint 85 napilapja van; ha pedig a heti lapokat, s azokat is veszszük melyek tartalma nem politikai, ugy számuk meghaladja a 400-at, ehhez járul 96 féle kath. naptár. Ez a hatalmas sajtó első feladatának tekinti a kath. egyház védelmét, minden irányban, támadtassék az meg tanaiban, intézményeiben, fegyelmében vagy bármiben bárki részéről.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1890. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

FRANZELIN JÁNOS BIBORNOK EMLÉKE.

Irta VÁRNAI.

(Vége.)

IX. Pius pápa Jézus társasága iránti elismerését s szeretetét akarván tanusitani, 1871-ki deczemberben Tarquini Kamill atyát bibornoknak nevezte ki. De ez már két hó után elhalván: a szentséges Atya ismét jezsuitával akarta pótolni a veszteséget. P. Cardella, a „Civiltá Catholica“ szerkesztője előtt egy izben odanyilatkozott a pápa, hogy ő szemeit arra az atyára forditotta, ki a Congregatiókban oly szép véleményezéseket tud beterjeszteni és aki oly alázatos egyszersmind, hogy midőn őt a pápa egyizben éremmel akarta megajándékozni, ő kezét elháritólag kiterjesztvén, hátrált és mondá: „Nem, nem, szentséges Atya.“ De hosszú idő (két év) telt bele, mig a pápa ismét visszajött ebbeli szándékára. Ezt azonban most már P. Beckx kormányfőnökkel is tudatta. A kormányfőnök a pápa lábaihoz borulva, kérte, hogy ezt ne tegye, meg nem férvén ez a társaság szellemével. Ő Szentsége megdicsérte ugyan a kormányfőnököt, hogy ekkép intézetét éppentartani akarja, de másrészt engedelmességet követelt.

Ezután a pápa maga Franzelinnel is tudatta elhatározását, és pedig Bilio bibornok által. Ez, ismervén az alázatos Franzelint, határozottan imigy szóla hozzá: „Én a pápa határozott parancsát hozom önnek. Ő Szentsége parancsolja, hogy ön a Collegium

Germanicumból a bibornokok Collegiumába átköltözködjék.“ — „Szegény Franzelint“ — beszéli Bilio — „ez a hir annyira megdöbbentette, hogy én féltem, miszerint a guta fogja ütni.“ Franzelin, hallván a pápa parancsát, izgatottan járt-kelt szobájában s mondá: „Ez lehetetlen, ez sohasem fog megtörténni.“ Amire Bilio még határozottabban lépett fel. „P. Franzelin“ — mondá — „én az ön viselkedésén semmiképp sem tudok épülni. Én öntől az alávetés actusát kivánom, maga a szentséges Atya parancsolja ezt, önnek nincs mit tennie, mint engedelmeskedni.“ És kijelentvén Franzelinnek, hogy a pápa még ma kivánja őt látni: távozott. Délután ismét eljött s magával vitte Franzelint a Vaticanba. Ő Szentsége mindkettejöket együtt fogadta. Franzelin a pápa lábaihoz borulva szabódott, hogy ő nem lehet bibornok, mert neki nincs képessége erre. Amire IX. Pius a maga hasonlithatlanul kedves mosolyával mondá: „Hát mi képessége volt sz. Péternek? Nem tudott egyebet, mint evezni.“ Franzelin még közbe akart szólni, de a pápa röviden megszakasztotta a beszédet. Franzelin, fejét két keze közé szoritva, megadta magát. Ez 1876-ki február elején történt.

Kétségtelen dolog, hogy ezen ellenzés oka Franzelin alázatosságában keresendő. Ő P. Cardella, akkori rectora előtt többször panaszkodott, hogy másokban több képesség van, és hogy ezeket elüljáróik mindenféle tisztre használhatják, mig én — ugymond — nem tudok egyebet mint tanitani, ha nem is egészen jól, de nem is egészen roszul.

A Consistorium april. 3-ra volt kitüzve. Ezt két nappal megelőzőleg Franzelin még egy fényes jelét adta alázatosságának. Este az ebédlőben az ugynevezett vezeklést felhasználva, földre borult s azután a páterek, majd a Fráterek s végre a Germanicum növendékeinek is lábait sorba csókolta, ami annál épületesb volt, mivel most kineveztetése már köztu-

domásu vala. — Apr. 3-án reggeli kilenczkor, az összes háztól a kapuig kisérve, elhagyta a Collegiumot egy fráter és egy szolga kiséretében. Ez volt összes udvari személyzete. Kocsija a belga collegiumba vitte, hol ő a pápai követet bevárandó és a szokásos fogadást (ricevimento) megtartandó vala. Ő egyszerü jezsuita öltönyben jelent meg, még a régi álló gallérral, amilyent a társaság 1870 óta többé nem visel. (Rómában). Franzelin ezután még tizennégy napig vendége volt a belga collegiumnak, mivel a Germanicumban számára nem volt megfelelő lakás, sz. András házánál pedig, az egykori noviciatusban, ahová most székhelyét áttette, a lakás még nem volt berendezve. April 15-én, éppen születése napján, vonult be e házba, melyet utóbb Umberto romboló kormánya ugyszólván feje fölött lebontott, kevés vagyis semmi kegyelettel saját dynastiája iránt, melynek itt egyik sarja, a koronájáról 1802-ben lemondott s utóbb Jézus társaságába lépett Károly Manó király lakott és temetkezett is. Viktor Emánuel saját bölcsőjét, Szavóját, váltságba adta Napoleonnak, Umberto pedig profanálta királyi ősének emlékét, eltávolitván a házat a maga tőszomszédságából. Inglorii ambo, contemtoresque parentum.

Sz. Andrásnál olyannyira elzárkózott életet élt az alázatos s szerény Franzelin, hogy sohasem lépte át a ház küszöbét, ha csak a Congregatiókba vagy a Vaticanba nem kellett mennie. Ő most egészen átengedhette magát szigorának. Télen nyáron négy órakor kelt; fél hatra, a szokásos elmélkedés után csaknem rendesen, élte utolsó két évében naponta a P. Spiritualishoz gyónni ment; hatkor szent misét mondott s utána egy másikat hallgatott. A lelkiismeret vizsgálását, a lelki olvasást, a rózsafüzért mindig bizonyos órákban végezte; a házi kápolnában a különféle gyakorlatokra ő jelent meg az első. Szobáiba zárkózva, sem ebéd sem vacsora után, nem

társalgott senkivel, ideje tanulás és ima között volt megosztva. Az évnek két-három sátoros ünnepén jött le a közös ebédre, kényszeritve inkább mint meghíva. És különös: az ő elzárkózása éppen nem csorbitotta a látogatók iránti szivélyességét. Ezek távozva tőle, csodálkoztak, hogy ennyire elzárkozott ember mikép tud annyira nyájas, szivélyes lenni. A látogatást mindig rövidre szabta. Amint elég volt téve a látogatás czéljának, illetve a tisztességnek, ő nem folytatta tovább a társalgást, hanem nyájasan elbocsátotta látogatóját.

Jézus társaságának szabályait s szokásait a legpontosabban megtartván: ebéd fölött Fr. Malatesta által (ki őt tiz évig hiven szolgálta) olvastatott magának, jelesül minden hó elején a constitutiókat és a szabályt, amint ez a társaság házainál előirva van. A közös élet iránti szeretetből nem tartott külön konyhát, hanem a ház konyhájából étkezett. Mivel pedig ő a Congregatiókban el lévén foglalva, rendesen csak egy órakor ebédelt: gyakran megtörtént, hogy csak fölmelegitett ételt kapott. Oly keveset vett pedig magához, hogy inkább csak tengette, mintsem táplálta életét. „A tanulás jobban megy üres mint tele gyomorral“ — szokta volt mondani. Szombati napokon a bold. Szüz tiszteletére kávéját tej és kenyér nélkül itta, este pedig egészen megtartóztatta magát. A vezeklés eszközeit: a flagellumot és ciliciumot állhatatosan használta, gyóntatójának vezetése alatt. Az erényt, mint látjuk, hősiesen gyakorolta. Plenam virtutum complexus pectore summam — joggal el lehet róla mondani.

A szegénység szeretetében még az ujonczot is felülmulta. Mennél magasabbra emelkedik valamely hegy, annál inkább veti el magától a növényzetet: az éket, a fölösleget. Igy Franzelin is. Néhány foltozott, de tiszta fehérnemü képezte egész ruhatárát. Pamutzsebkendői annyira el voltak viselve, hogy a Colle-

gium egyik cselédje azt mondta róluk (per emphasim) „ezek még lámpatisztitásra is roszak.“ Czipője, harisnyája szintén foltozott volt. Ágynemüje s minden egyéb jószága a ház szokásának megfelelő volt. Uj jószágot semmiképp sem akart használni, még uj öltönyt sem. Gyóntatója néha megintette őt, hogy uj öltönyt készitessen magának, megkivánván azt magas állásának méltósága. És őt csakis a sz. Collegium iránti tisztelet vette rá, hogy uj öltönyt szabatott magának. Többiben Fr. Malatesta gondoskodott róla, hogy ruhája rendben legyen. A bibornok egy izben átnézvén kiadási jegyzékét, kérdé a frátertől, mikép mert ő az ő tudta nélkül uj öltönyt csináltatni, mire a fráter egészen őszintén azt felelé: „Ha én előbb Eminentiádnak megmondom, ugy megint semmisem lett volna belőle.“ Breviáriumot is csak ócskát és kényelmetlen alakut használt, az ujakat holta után érintetlenül találták. Mindezt nem fukarságból, hanem a szegénység iránti tiszteletből tette. Mikor bibornok lett, szobáit szőnyegekkel bevonatta. De amint azután Bilio bibornoknál észrevette, hogy itt nincs szőnyeg: ő is azonnal eltávolitatta a magáét s odaajándékozta a bold. Szüz kápolnájának.

Amennyire takarékos volt azonban a maga személyét illetőleg, szintannyira bőkezü volt mások iránt. Mindig adott és sokat adott. Különösen a chinai és a keletindiai missiókat segitette jelentékeny összegekkel, sokszor küldött számukra ezer liránként. Közcsapások alkalmával is kéznél volt ő mindjárt, de sohasem adott neve alatt. Ha az ujságból vagy a folyamodványokból megtudta, hogy itt meg ott egy inséges család van: elküldte alamizsnával fráterét az illető plébánoshoz, de a szigorú meghagyással, hogy neve ne neveztessék. Szintugy tett, ha alamizsnát küldött az inséges női zárdákba. Csak felületesen van kiszámitva, hogy ez a „vir ditissimae paupertatis“ tiz év alatt negyvenkétezer lirát csu-

páncsak missiókra adott, mihez ha hozzávesszük most említett magánadakozásait: bátran el lehet mondani, hogy ő minden jövedelmét jótékony czélokra és a szegényekre forditotta. Auxiliis multi convaluere tuis.

A tiz év alatt hogy bibornok volt, csak egyszer távozott több órára a városból és csak kétszer tett kocsisétát a Porta Piá-n túl, ezenkivül nem engedett magának semmiféle felüdülést. És erészről ismerte őt a pápa is, ki is midőn Mazzella atyát bibornoknak kinevezte, egyenesen megmondta neki, hogy ne kövesse Franzelint, hanem tegye meg kocsisétáit s engedje meg magának a szükséges felüdülést.

Franzelin bibornok attól tartott, hogy őt a pápa valamely Congregatio praefectusának fogja kinevezni. Bilio bibornok megnyugtatta őt, de hozzátevé, legyen csak elkészülve reá, hogy a Congregatiókban ezentul még többet kellend dolgoznia mint eddig. És ő csakugyan megfeszitve dolgozott a legnehezebb s legkényesebb ügyekben, még pedig titkár nélkül; jóformán az a scrupulus bántotta őt, hogy igy a hivatalos titok el fogna árultatni. De ő roppant elfoglaltsága daczára is élénken érdeklődött különösen a missiók, de minden egyéb iránt is, ami az általános egyházat illette. Egyik nap irlandi püspökök tisztelegtek nála. Ezek csodálva tapasztalák, hogy a bibornok az ő hazai dolgaikat náluknál is jobban ismeri.

Sohasem mulasztotta el, a Congregatiókban és a vaticani prédikácziókban részt venni, de az 1886-ki nagybőjtben a szentséges Atya egyenesen megparancsolta neki, hogy otthon maradjon, mig felüdül. Ámde ő már két hét mulván könyörgött, hogy szokott teendőit ismét végezhesse.

Egyik nyilvános kihallgatás alkalmával Franzelin bibornok is jelen volt más bibornokokkal a Vaticanban. A pápa nyájasan közeledvén hozzá, mondá neki, hogy szándékozik még egy más jezsuitát,

névszerint Mazzella atyát is a sz. Collegiumba kinevezni. Franzelin nyomban sz. Ignácz constitutióira és a társaság szellemére hivatkozott, mint amelyekkel az meg nem fér. De mikor a pápa azt mondta, hogy ugyanazon constitutiókban a pápa iránti engedelmesség is bennfoglaltatik: a bibornok alázatosan fejet hajtott.

Végbetegsége előtt egy hóval a jubileumi templomlátogatásokat végezte. A fráter, kit kocsijában maga mellé ültetett, hangosan mondott el néhány imát, azután a bibornok imádkozott mindaddig, mig haza nem jött. Ezt máskor is mindig gyakorolta, valahányszor a házat elhagyta vagy jött. És ha aztán a lépcsőkön nagy bajosan felhaladott, a gradualis zsoltárokat imádkozta.

Nem türte, hogy a pápáról máskép mint szentséges Atyáról beszéljenek. Mikor azért az egyik pap egyszer „Pecci pápát“ emlitette, a bibornok azonnal figyelmezteté, hogy „szentséges Atyát“ kell mondani.

Kell, hogy a bibornok egyháznagynak, kinek szellemi nagyságát és életszentségét e sorokból ismerni tanultuk, még végóráiról is mondjunk valamit, mert hiszen a halál adja meg a léleknek a végkinyomatot.

Franzelin bibornokon már tiz hó óta észlelhető volt a hanyatlás és a végkimerülés, de a betegség csak 1886-ki decz. 6-án vett rajta erőt. E nap az infirmarius már kénytelennek érzé magát kérni a bibornokot, hogy ne menjen a Congregatióba. De ez mit válaszolt neki? „Ha elveszitek tőlem a Congregátiót, éltemet veszitek el“ — és elment. De hazajövet már nem birt a lépcsőn felkúszni, széken kellett őt szobájába vinni. Másnap, a bold. Szüz szeplőtelen fogantatása ünnepének előestéjén is elment még prédikáczióra a Vaticanba, de 8-án már orvost kellett hivatni hozzá. Ezt arra kérte a bibornok, mondaná meg neki leplezetlenül, veszélyes-e állapota. Az or-

vos meg is mondta, hogy a baj gyógyithatlan, de kimélés mellett egy kis időre ki lehet még húzni az életet. A beteg, feltünő gyöngeségének daczára még 9-én is elment a Congregatióba, és jóllehet már egészen megtörve jött haza, mégsem adta meg magát. Esti hét órakor még gyónni ment, sőt még féltizre is ujra fölkereste gyóntatóját. Ez kérte a végkép elgyöngült bibornokot, ülne le, de ez térdenállva maradt. A Spiritualis nem hitte, hogy a bibornok még megéli a holnapi napot. Ez deczember 10-én szokása szerint négy órakor föl akart kelni, de nem birt már, visszarogyott az ágyba. Ekkor először mondta: „Én nem tudom, mikép vesztettem el egyszerre minden erőmet" pedig már tiz hó óta csak ugy húzta magát. Mivelhogy a betegnél délben egy kis étvágy jelentkezett: az orvos marhahúslevest rendelt neki, de a bibornok ezt határozottan visszautasitotta. „Én — ugymond — ádventi bőjtömet meg nem szeghetem." Az orvos megfigyelvén betegét, figyelmeztette a környezetet, hogy nincs mit késni a végszentségek feladásával. A bibornok azonban nem találta azt oly sürgősnek, hogy ne lehetne holnapra elhalasztani. Figyelmeztetve azonban, hogy előre nem látott esetekre is készen kell lenni: meggyónt és készült a viaticum vételére, amelyet is a legforróbb szeretetvágy érzelmével fogadott el.

Ő Szentsége értesülvén a bibornok veszélyes állapotáról, még este megküldte neki áldását Marini praelatus által. „Monsignore — mondá hozzá a bibornok — én lábaihoz borulok Ő Szentségének s köszönetet mondok neki a leereszkedés actusáért, hogy önt küldi, megtudni állapotomat s adja pápai áldását." Azután kérette Ő Szentségét, hogy miután ő most nem mehet a maga Congregatiójába: kegyeskedjék helyettesitése iránt intézkedni, a kardinális államtitkárnál pedig kimentetni kérette magát, hogy ő a Vaticánban holnap megtartandó Congre-

gátióba nem jöhet. A jó bibornokot most is bántották scrupulusai: félt, hogy a praelatus meg nem tartja emlékében mindazt, amire felkérte őt, amiért is Marini (Franzelin egykori tanitványa) szórul-szóra ismételte megbizatását.

Az éjet nyugodtan, de álmatlanul, és azért folytonos imában s buzgó fohászokban töltötte a beteg. Reggeli öt óra előtt az infirmarius csillapitó cseppeket adott be neki. A bibornok reggel ujra kivánt áldozni, de most meg az a scrupulusa bántotta, hogy ő pápai dispensatio nélkül nem áldozhatik, mert már nincs éhgyomorral. Erre nézve megnyugtatták őt, mikor reggeli nyolczkor ismét egy praelatus jött a pápai udvarból a beteg állapota felől tudakozódni, a bibornok abban a hiszemben, hogy ez meghozta az óhajtott pápai dispensatiót, megnyugtatva, ugyanazon érzelemmel vette magához az Ur testét, mint az előző estén.

Most sietve jött P. Beckx, a kilenczven évet meghaladt kormányfőnök, ki csak imént értesült a bibornok veszélyes állapotáról. A beteg egyháznagy e megható végszavakat intézte hozzá: „P. Generalis, én bocsánatot kérek éltem minden büneiért és minden botrányért, melyet szerzetesi éltemben adtam" és ezután háromszor ismétlé: „Isten legyen irgalmas nekem szegény bünösnek." A kormányfőnök után megjelent Mazzella bibornok, ki P. Beckxet fölváltva, ott maradt biboros rendtársánál, egész haláláig. Franzelin megismerte a bibornokot s kérdé tőle, hogy van? „Ön kérdi tőlem, hogy vagyok — felele a bibornok — holott nekem kell kérdeznem, hogy van Eminentiád?" — „Én Jézus szentséges szivének irgalmába ajánlom magam" válaszola a beteg. Tiz órakor a P. Spiritualist a generalis absolutio megadására kérte fel. Délben már elállt a szava, de ajkait még mindig mozgatta imában. Félegyre Monaco la Valletta bibornok jött még látogatására, kit fölkértek, adná

a betegre a pápai áldást, melyet Ő Szentsége most másodszor küldött volt. A bibornokot annyira elfogta a könyezés, hogy alig birta a formulát elmondani. Az áldás feladása után a haldoklók imáit mondták el, és Franzelin délutáni egy óra huszonkét perczkor minden haláltusa nélkül elszenderedett az Urban, ugy hogy a körülállók észre sem vették, mikor adta ki lelkét. Pretiosa in conspectu Domini mors vala ez!

Mint különös jelenséget meg kell emliteni, hogy a hullán be nem állott a dermedtség, jóllehet a halottas szoba ablakai éjjel-nappal nyitva voltak, és téli idő volt. A tagok mindvégig hajlékonyak maradtak és halottas szag sem vala érezhető. Ezen csak az elhunytnak gyóntatója nem csodálkozott, sőt ez azt mondta, hogy a hullán, mielőtt koporsóba tétetnék, eret kell vágni s valószinüleg friss vér fogna kijönni. Ugyanez a P. Costa Lajos, ki Franzelin bibornoknak nyolcz éven át lelki vezetője volt, mindenki előtt nyilván kimondotta, hogy ő ezen egész idő alatt mitsem talált Franzelinben, ami föloldozásra méltó vagy csak alkalmas is lett volna. És ez a szentéletü s mély tudományu férfiu mégis naponta jött hozzá megalázott fővel és mellét verve, hogy lelki szükségében világosságot s erőt keressen! A bibornokok is az exequiák után nem tartóztathatták meg magukat oda nyilatkozni, hogy ezek a suffragiumok nem annyira Franzelinnek mint inkább az elhalt lelkeknek szóltak. Sőt egyikök egyenesen igy nyilatkozott: „Én ugyan vasárnap az ő lelkéért mondottam sz. misét, de ezt nem kellett vala tennem, mert az ő lelke bizonyosan már a mennyországban volt.“

A legfényesebb bizonyitvány azonban az, melyet Ő Szentsége XIII. Leo pápa állitott ki Franzelinnek. Két nappal halála után Ő Szentsége ezeket mondá a magához hivatott Mazzella bibornoknak: „Eminentiád ott volt Franzelin bibornok halálos ágyánál. Beszéljen el nekem mindent, én mélyen

érzem veszteségét. Ma reggel lelke üdvéért misét mondottam. Mikor még bibornok voltam, nem ismertem, csak itt-ott láttam őt, de mióta pápa vagyok, tanultam őt közelebbről ismerni. Én csodáltam ugyan benne Istennek adományait: tudományát, bölcseségét — de ezek csak természetes tulajdonok voltak. Amit leginkább csodáltam benne, az az ő mély alázatossága volt. Mint egy gyermek jött hozzám s előadta scrupulusait, kételyeit, zavarait, és mindig én csillapitám s bátoritám őt, amire ő ezt felelte nekem: „Én lelkemet Szentséged kezébe teszem, lássa, hogy azt megmentse.“ Azután igyekezett minden módon lealacsonyitani, kisebbiteni magát, elmondván mindent ami megszégyenitésére szolgálhatna, és ez a *szent férfiú* észre sem vette, hogy ő éppen ez által nőtt becsülésemben.“ És ez értelemben nyilatkozott Ő Szentsége más bibornokok előtt is.

Látni mindezekből, miszerint Franzelin általánosan szent férfiunak s olyannak ismertetett, ki boldog halála után azonnal elvette az élet koronáját. Ha mi tehát őt Dante túlvilágában keresnők, egyenesen a paradicsomban kellene keresnünk, s ott találnók őt ama lángoló szellemek között, kik éltökben a szemlélődésnek élve, kigyultak a hévnél, mely szent virágot és gyümölcsöt érlel.

Questi altri fochi tutti contemplanti
Omini furo, accesi di quel caldo,
Che fa nascere i fiori e i frutti santi.

De ha Franzelin lelke Istennél van is, ő mégis él köztünk s élni fog halhatatlan müveiben, s üdvös tanával még hamvaiban is sokaknak üdvére lesz.

Jamque cinis, multis causa salutis erit.

ISTEN LÉTÉNEK ÉRVEI.

Irta PETHŐ R.

II. Cosmologikus érv.

(Folytatás.)

A világ csupa különböző lény, különböző történés, különböző alak óriás hálózata. Hogy ezek a különböző lények, történések és alakok éppen olyanok, és nem másfélék, ennek oka nincs a természeten belül: tehát a világnak oka valami más a természeten kivül álló tényező.

A kozmologikus érv ezen alakja a természetet, összetevői különbözőségének szempontjából veszi vizsgálat alá. A mi különbözőséget a természetben észreveszünk, az mind e három kategoriában talál helyet: különböző testek, különböző történések, különböző alakok. Mi ezen különbözőség oka?

Nem arról van most szó, hogy a *természetben minden az okságí elv szerint függ össze*, tehát, hogy minden a mi mozog, azért mozog, mert mozgattatik, — hogy minden embernek van apja, s minden növény magból kelt ki, — hogy minden ami meleg, ez állapotának okát másban birja, — hogy a levél ugy hull a fáról, amint szükségképen kell neki az előzmények után hullni s máskép nem lehet, — hogy minden állapot külső behatás folytán változik, semmi sem kezd mozogni és semmi sem áll meg, ami mozog, külső ok nélkül, — mondom, nem erről van itt szó. Ez a természetnek mechanikus oldala; ez oldalról ugy tekintjük a természetet mint a hatások nagy hálózatát; csupa ok és okozat, ami végső elemzésben egy első mozgatóra vezet vissza. A kozmologikus érv most tárgyalandó alakja nem a *lények működését, hanem azok tulajdonságait, összetételét, alkatát, meghatározásait, körülvonalozásait veszi szemlélet alá s kérdezi: mi e specifikus különbségek oka.*

A világ csupa konkrét alakból áll: éleny, köneny . . .

s a többi 70 elemből, — azután azok összetételeiből: viz, szénsav, levegő, kő, földből, — azután specifikus alakkal biró testekből: jegeczek, növények, állatokból. Mindezen lények valóságuknak utolsó porcikájáig meg vannak határozva, körül vannak vonalozva elemeik, tömecseik, részecseik szerint, ha specifikus alakkal birnak, akkor még oldalaik, szögeik, tagjaik, formáik szerint. Minden elemnek és összetételeiknek meg van határozva specifikus súlya, sürüsége, chemiai rokonsága, halmazállapota, olvadási pontja, viselkedése a hővel, a villanyossággal, delejességgel szemben. Nincs egy szemer sem a nagy világban, melynek ne volna ily specifikációja. Legtökéletesebb ez a specifikus kifejezés azon testekben, melyeknek sajátos külső alakjuk is van, milyenek a jegeczek, növények és állatok. Van-e mindezen meghatározásoknak belső, lényeges oka? *Szükséges hatásai-e ezek a meghatározások általános elveknek és potenciáknak*, vagy pedig *egyszerü tények, esetleges valóságok*, melyeknek az anyagban nincs okuk? A metafizikai okoskodás csakugy mint a fizikai kutatás azt bizonyitják, hogy a világot alkotó különféleség *nem énygeges*, hanem *esetleges*, nem *szükségesség*, hanem *egyszerü tény*, melynek oka kivül álló tényezőben keresendő.

Mi az oka annak, hogy van arany, van ezüst, van ólom, — mi az oka annak, hogy van hő, van fény, van villanyosság, — mi az oka annak, hogy van lúdvirág, zsálya, tölgy, — kutya, macska, medve? A különbözőség a legszembeszökőbb tény; hogy magyarázzuk ki e tényt? A szerves világ különbözőségét Darwin akarta magyarázni, természetes okokból, — hogy mily sikerrel, meglátjuk máshol; de a szervetlen világ különbözősége eddig is s ezután is meg nem magyarázott s meg nem magyarázható tény számba jön.

Vegyük fel először az elemeket.

A chemia most már 70 elemről beszél. Tehát 70 elemi különbségnek kellene okát adni. A priori természetesen okát meg nem találjuk. Miért 70, miért nem 100? A 70 elem

egy természettudományos tény. Van-e ennek a ténynek természetes oka? Azt lehetne talán mondani, az elemek csak reánk nézve elemek, magukban véve pedig összetételek, az ősanyag atómjainak összetételei. Jól van; hát az ősanyag bir-e valamiféle tulajdonságokkal? s miért bir ezekkel és nem másokkal? ha valaki azt mondja: ez az anyag lényege, hogy éppen ezekkel birjon; annak azt feleljük, hogy ez által legfölebb arra volna adva a felelet, hogy a létező anyag miért birjon ezen tulajdonságokkal, de nem arra, hogy miért létezzék. De hát hisz az sem igaz, hogy az anyag lényegéhez tartozónak mondhatjuk annak minden tulajdonságát; nem tartozik lényegéhez az, hogy ennyi legyen és nem több, — hogy ily nagy sebességgel bir, — hogy ennyi különálló egyedre van osztva.

Azonban térjünk vissza a föltevéshez, mely szerint az elemek az ősanyag összetételei. Azt kell kérdeznünk, miért van csak ennyi összetétel, miért nincs több? Az összetétel az ősanyag bizonyos arányai szerint eszközöltetik. Csak ezen hetven arány lehetséges? A modern természettudomány a chemiai különbségeket a tömeg és a mozgás különbségeire akarja visszavezetni; de ha valaki ebbe bele nem egyeznék s a tömeg és a mozgás különbségeit más előzetes qualitativ különbségek funkcióinak tartja, mindegy: mindkét föltevésben a különbségek a tömeg és a mozgással összefüggnek s következőleg a tömeg és mozgás meghatározásainak esetleges jellegét viselik. Az elemek egymással csak bizonyos mennyiségben egyesülnek, például ezen arányban 1 : 8; vagy 1 : 5; stb.; egy font köneny nem egyesül hét font élennyel, hanem nyolczczal; igy van ez minden elemnél. Kérdés: miért? A fönnálló arányok közt állhatna sok más, például: $1 : 6\frac{1}{4}$; 2 : 5; $3 : 4\frac{1}{5}$; miért nem léteznek ily elemek, melyek ezen arányokban egyesülnének s következőleg egészen más tulajdonságokkal birnának, szóval más elemek volnának. Hány ily arány lehetséges a most fönnállókon kivül? hányat lehetne közbeszúrni? A fönnállók kiválasztatása annyi lehetséges közül, természeti tény; mi az oka?

Azt lehetne ellenvetni: *léteztek mindezen arányok a*

valóságban, de azután a körülményekhez alkalmazkodtak; az alkalmazkodók megmaradtak, a többi megszünt lenni s másba ment át.

Mindezen ellenvetések egy közös hibában szenvednek, abban t. i. hogy az által igyekeznek egy tényt kimagyarázni, hogy más ténytől teszik függővé, de ezáltal nem adják okát, hanem csak hátrább tolják az okot. Igy a ki azt mondja, hogy az anyag (éppen ezen és nem más) tulajdonságainak oka az anyag lényege: a létező tulajdonságok okát a lényegre szoritja vissza ; de magának a létező lényegnek, hogy miért éppen ilyen és nem más, természetesen hiányzik az oka. Éppen igy a ki azt mondja, hogy az ősanyag sok más lehetséges arányban létezett a valóságban, de azután a körülmények miatt ezen kombinációk közül némelyek megmaradhattak, mások eltüntek: a *létező és az eltünö arányok okát a körülményekbe fekteti ; hát a körülmények honnan?* mi határozta meg azokat, hogy ilyenek legyenek és nem mások? ha mások volnának, akkor az éleny, légeny stb. elem helyett, vagyis az ősanyagnak most fönnálló, a körülményekhez alkalmazkodott ezen arányai helyett, az eltünt arányok léteznének; ezek az eltünt arányok más elemeket adnának; más elemekből más világ állna elő. Lám mily esetleges a fönnálló hetven elem!

A hetven elem különböző összetételei adják a fönnálló világot.

a) Az atomok a végtelen térben végtelen sok lehetséges kombinációkat képezhetnének, — vagy szerteszéjjel hullhatnának; miért képezik ezeket *itt és most?*

b) A tapasztalat azt mondja, hogy az elemek nagyrésze a természetben csak mint összetétel szerepel. *Az összetételektől függ a világ alakja.* Ha a levegő élenye más kombinációkba lépne, például a természetben létező könenynyel egyesülne: akkor a levegő az életre alkalmatlanná válnék, másrészt a viz a szárazföldet ellepné. Csak ha az éleny egy része folyton a levegőben marad s a levegőből a szénsavba

s a szénsavból a levegőbe lép át, csak akkor lehetséges az élet. Ezt kell mondanunk minden egyes elemről s annak kombinációiról. Számtalan sok lehetséges összetétel van s minden egyes összetételben a számtalan sok lehetséges mennyiségi arány közül léteznek a jelenlegi világot alkotó elemek és tömegek. Hogy ezek az összetételek s azoknak arányos tömegei megvalósuljanak, ahhoz beláthatlan sok, különféle föltét és körülmény kellett, amint most is a mesterséges összetevésnél, mely a laboratoriumban megy végbe, s a természetesnél is, mely például a szervezetekben történik minden — a körülményektől és a szükséges föltételektől függ. Ezen körülmények nélkül nincs chemiai összetétel. Már pedig e körülmények esetlegesek, meghatározásuk mástól függ. A laboratoriumban a vegyésztől függ, a természetben más tényezőktől, például a szervezetektől. *Hogy az elemek a jelenleg önálló világgá egyesüljenek, ahhoz szükség volt, hogy a vegyületek létesülését eszközlő körülményekben ez a világrend már praedeterminálva legyen.* Bármennyire menjünk is visszafelé, sohasem szabadulunk e követelménytől; a kérdés mindig sarkunkban van: *honnan az esetleges föltételek és követelmények?*

Az összetételek fölött állnak a sajátos alakkal biró testek.

A testek skáláján fölfelé haladva, azon régióba lépünk, ahol minden testnek sajátos alakja is van. Belső alakja és külső alakja. Belső alakja alatt értjük a tömecsek elhelyezését, a sejtek, szervek alkatát és viszonyát; — külső alak alatt a tömegek sajátos körvonalait. Honnan a szerves egyedek ezen alakjai? Az ősnemzésről itt nem szólunk. Sőt meg is engedjük, hogy van ősnemzés. A kérdés, mely minket érdekel, *az alakok ezen meghatározott sorait és systemáját kutatja;* honnan vannak ép ezen alakok? Hogyan képződtek a széneny (C), köneny (H), éleny (O), légeny (N) tömegeiből a szervezetek, — ha ugy tetszik akár ősnemzés által is — vagyis, hogyan épül kőből, mészből és homokból ház? erre azt felelik: «*mechanikus erők által*»; mindenesetre; de

az nem elég; az is kell hozzá, hogy ki legyen szabva, mennyi, milyen mechanikus erő lépjen fel, mily sorban, — mely helyen, — vagyis kellenek külső meghatározások; ha ezek megvannak, a többit elvégzi a mechanikus erő. Ugyanezt kell mondanunk az elemeknek szervezetekké való egyesüléséről; meg kell határozva lenni a mennyiségnek, rendnek, egymásutánnak, az egyesülés külső föltételeinek. Lehetségesek-e, föltalálhatók-e ezen külső meghatározások az anyai szervezeten kivül is? — arról a tudomány semmit sem tud; de mindenesetre e meghatározások a laboratoriumban csak ugy kellenek, mint az élő szervezetekben. Honnan veszik ezek magukat?

Annyi bizonyos, hogy az anyag azon meghatározásai, melyek *a föltételesen megengedett ősnemzés megindításához szükségesek voltak, az anyag lényegéből le nem vonhatók;* világosan belátjuk, hogy az anyagnak nem kellett szükségképen ugy összevetődnie, hogy az ősnemzés föltételeit megadja; az anyag kombinációinak volt sok más lehetséges utja; ha már most valóban ezt az utat, az ősnemzés utját követte, — miután mindent amit tesz, oksági meghatározás erejében tesz, — rá volt szoritva külső meghatározások által.

Ujra ismétlem s ezt valóban legfontosabbnak tartom: *a természetmagyarázat az által, hogy visszanyúl előbbi okokra, nem küszöböl ki egyetlen okot sem, mely a mai természetben szerepel; hanem csak összeszoritja, egyre viszi vissza mindazt, a mi a későbbi stadiumokban külön áll. Ebben az egy okban, ebben az egy tényezőben, melyet az alak vagy az egész szerves világ kezdetének mond, benn kell foglaltatnia mindazon hatásoknak, melyek időfolytával az alakok kifejlésében föltépnek.* Ha a szervezetek az anyagból ősnemzés által eredtek: akkor az anyagnak magában kell foglalnia az okok azon szétbonthatlan gombolyagát, melyet a kész szervezet manap önmagán felmutat. Mert ezek az okok, melyek most külön-külön működnek az által álltak elő, hogy az ősnemzés látszatra egyszerü története sok hatásra, különféle működésre oszlott, egyszóval kifejlett. Az eredeti okban és körülményekben minden benn volt már, ami később belőlük kifejlett.

Hiába magyarázzuk az organikus alakokat a szervetlen anyagból; az nem magyarázat; mert nem küszöbölünk ki hatókat s nem egyszerüsitjük a folyamatot; hiszen minden meghatározást, melyet a szervezet fejlődése korában és kifejlett állapotában feltüntet, bele kell fektetnünk abba a szervetlen anyagba is mint okba, hogy belőle azután az ősnemzés által az a szervezet előállhasson. Ha valaki tehát a szervetlen anyagról mondja, hogy a világ bizonyos korában kifejlett belőle a szerves élet, evvel csak annyit mond, hogy a világ nagy szerkezete már ugy volt elrendezve, hogy a szerves alak előállhasson. S mit nyertünk evvel? kimutattuk-e, *hogy a szerves alak keletkezéséhez megkivántatott föltételek az anyag lényegéből szükségképen folynak?* ha pedig ezt ki nem mutattuk, mit magyaráztunk?

A skolasztikusok nem is ellenezték az ősnemzést, pedig ugyan nem voltak materialisták. Azon állatoknál, melyek rothadt anyagokból vagy nedves földből származnak — szerintük — a nemzés körülményeit az égi testek befolyása pótolja. Sz. Ágoston magyarázata szerint a teremtő Isten a földbe, a vizbe bizonyos erőt, bizonyos potenciát, dispoziciót rejtett, melyből a növények és alsóbb állatok kifejlődtek. *A potencia, a dispozicio nélkülözhetlen minden hypothesisben; modern nyelven szólva: ezek volnának az egyesüléshez megkivántatott külső körülmények.* Isten ugyanis ugy rendezte a föld fejlődését, hogy e fejlődés bizonyos szakában az organismusok eredéséhez szükséges föltételek előálltak. Ezen fölfogásban a külső meghatározások, a föltételek, a körülmények az anyagon kivül álló rendezőre utalnak. Ezen értelemben egyetért szent Ágostonnal Wigand A. «Der Darwinismus u. die Naturforschung Newtons und Cuvier's» czimü, kitünő müvében.

«Azon föltételek, melyek közt a szervetlen elemek a bennük lakó erők folytán organismussá egyesülhetnek, nem lelhetők fel a magára hagyott anyagban, hanem bolygónknak kezdettől fogva sajátosan rendezett kifejlésében. Amennyiben ez a fejlődő, nagy egyedet képező föld (Erdindividuum) birta egykor az organismusok keletkezéséhez szük-

séges föltételeket, mondhatni az organismusok anyjának, mint a hogy az anyanövényt mondhatni a csira keletkezési földjének. Valamint ugyanis az anyanövény semmi más, mint az anyagnak egy darabja, de oly darabja, melyben az anyagi erők, elemek és folyamatok ugy vannak rendezve, hogy belőlük a csira előálljon: ugy birtak az elemek is — a föld fejlődésének valamely szakában — oly meghatározott egyesülési iránynyal és morfologikus sorakozással, hogy organismust képezhettek. Mindenütt, hol sejtek keletkeznek, *két tényező* szerepel: *az anyag* és egy egyedi tényező, t. i. *az anyai szervezet*, mely az anyagot hatalmába keriti és szervezetté alakitja; — nincs tehát jogunk az ősnemzésnél *ezt a másik faktort* mellőzni egyszerüen azért, mert anyai szervezetről akkor szó nem lehetett, hanem kell helyette valami más egyenértékü tényezőt gondolnunk, melyet az elemek rendjében s alkalmas meghatározásaiban találunk. Az ősnemzés azon fölfogása, mely szerint a szervezetek oka merőben az elemek sajátságaiban keresendő, — s hogy a szervezeteket az elemek ismert tulajdonságaiból meg lehet magyarázni, teljesen alaptalan. A szervesnek a szervetlenből való kimagyarázása elvi lehetetlenség, és pedig azért, mert az organismus okát csak az anyag tulajdonságaiban keresi s az anyag lánczolatára, mely az elemek alkalmas mozgásainak föltétele, ügyet nem vet.» II. köt. 141. l.

Minden specifikus alak egy *sokféleképen határolt tény*, melynek meghatározásait nem lehet levonni valami általános képletből; ha már egyszer létezik, akkor a mechanikus szükségesség és okság törvénye alatt áll, de hogy létezzék s hogy ilyen meg olyan legyen, az nem szükségesség, az merő tény!

A természetnek ezen jellegét hordja magán az egész világszerkezet.

A bolygók a nap körül forognak. Forgásuk törvényeinek Keppler és Newton a legtökéletesebb számtani és fizikai kifejezést adták. Távolságaik és sebességük viszonyai-

ból kitünt, hogy az általános nehézkedés törvényei alá esnek. Mit magyaráztunk meg ez által a nagy világszerkezetből? Fölvettük a világszerkezetét mint tényt, melyet készen találunk minden meghatározásaival együtt, s kimutattuk, hogy *mily törvények alatt áll mozgása.* De a mozgás csak funkciója a meghatározásoknak a tömegnek, sebességnek, iránynak, pályának; ha a meghatározások változnak, a mozgás is változik. A törvény nem változik, de a tény változik. A meghatározások ugyanis nem állnak a mechanikus törvények alatt; azokat nem lehet semminemü törvényből kimagyarázni; azok egyszerü tények. Két fontnyi nehéz tárgy ugy vonzatik, mint 100 fontnyi. A körben forgó test ugyanazon törvény alatt áll, mely a kerülékben és parabolában szerepel. A viz ugy vonzatik mint a hegy, mint az erdő, mint a város, — egy homokrakás éppen ugy mint a góthikus dóm. A törvény egy, — de hogy mi áll a törvény alatt, azt a törvényből nem értjük meg; azt nem a törvény, nem a természet mechanikus oldala határozza meg, hanem más, nem mechanikus okoktól függő tényező.

A mechanikus okok nem magyarázzák a következőket:

a) *Honnan van az, hogy az anyag gázállapotban vagy mint ősköd létezett?* Az ősködről mondhatni, hogy naponkint közelebb érünk valóságos létezésének elfogadásához; de honnan az ősköd ténye? A természettudomány nem birja okát adni.[1]

b) *Miért terjeszkedett ki az ősköd ily nagy s nem na-*

[1] Wenn die Materie der Körper unsers Sonnensystems in der Urzeit sich in einem gasförmigen Zustande befunden hat, so fragen wir uns, wodurch diess möglich war. Die Hauptmasse dieser Materie ist ja bei gewöhnlicher Temperatur fest und geht erst bei den höchsten uns bekannten Hitzegraden in den flüssigen Zustand über. Es ist ganz undenkbar, dass jemals eine Temperatur geherscht habe, welche das Gestein zu Gas verflüchtigte. Wo wäre diese Wärme hingekommen, wenn der ganze Himmelsraum damit erfüllt war? Und wie hätte sie sich zusammenhäufen können, wenn es nur eine locale, den Raum unsers Sonnensystems exfüllende Hitze war. Ueberdem hat ja die Wärmebildung, die uns bekannt is, erst mit der Zusammenballung der ursprünglich zerstreuten Materie begonnen.» Nägeli. Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre. München und Leipzig, 1884. 620 l.

gyobb térben? Miért itt és nem centillio mértfölddel feljebb a „Lyra" irányában?

c) *Miért képződtek sürüsödési központok? miért ennyi és nem több?*

d) *Miért vetődtek épp a föld sürüsödési központja köré ezek a sokféle elemek? miért épp ezen arányban, mely lehetségessé teszi a föld fejlődését?*

e) *Honnan a körben való mozgás?* Hogy körben való mozgás létesüljön az általános vonzáson kivül, mely a központ felé hat, szükséges egy, az érintő irányában ható lökést is elfogadni. Ezen érintői erő nem folyik az anyag mivoltából; az érintői erő nem más mint *egyszerü tény.* Meglehet, hogy valaki a bolygókat kergető, érintői lökést az ősköd saját tengelye körül való forgásából akarná magyarázni; előbb azonban felelnie kell azon kérdésre, *honnan az ősköd rotációja?*

f) Ha a rotációt ki lehetne magyarázni az anyag őserőiből v. i. a minden részecsben székelő *vonzó* és *taszitó* erőkből (ezeket veszi fel Kant az anyag lényeges erőinek; miért? nem lehet az anyag nélkülök?) *honnan van az, hogy az egész tömeg ugyanazon irányban forgott;* hiszen a részecs vonzó és taszitó ereje nem adja okát annak, hogy valamennyi egy irányban forogjon tengelye körül; foroghatott egy részük ugy mint most a bolygók nyugatról keletre, más részük keletről nyugatra; azonban ez nem történt; valamennyi bolygó nyugatról keletre fordul, s következőleg a föltételes ősköd is egész tömegében ezt az irányt birta; *miért nem birta az ellenkezőt? vagy miért nem fordult egy része igy más része ugy? Ez is egy tény;* ennek nincs oka az anyagban.

Mások a rotációt ugy magyarázzák, hogy nem vesznek fel eredetileg egy ősködgolyót, hanem sokat; ezekről fölteszik, hogy a központi ködgomoly felé esnek, s mivel föl nem tehető, hogy mindannyian egyenesen a központ irányában estek a gomolyra, lökéseik által, a tömeget forgásba hozták. Azt is mondják, hogy nem szükséges éppen föltennünk, hogy a forgó őstömegtől gyürük váltak el, me-

lyek azután szétszakadtak, s golyókká tömörültek; hanem magában az őstömegben fölvehetünk *egyes sürüsödési központokat*, melyek köré gyülekezett a szomszédos anyag. Bármily alakba öntse is a nehézségek elkerülése végett a tudomány Laplace kozmogonikus elméletét, a mechanikus korlátokat sehol át nem lépi: *a tömeg mennyisége, minősége, homogeneitása vagy különbözősége, — a tömegek távolsága, — a sürüsödési központok s azok száma*, ezek mind *tények, adatok;* kell adva lenni sok tényezőnek, csak azután lép föl intézőleg köztük és rajtuk a mechanika.

g) *Honnan a bolygók kerülékes pályája, mely a körhöz közel áll?* miért nem vettek más utat: hyperbolát vagy parabolát vagy messze elnyuló kerületet?

h) *Honnan a föld tengelyének czélszerü elhajlása*, mely az évszakok különbségeinek oka?

A ki csak a mechanikus mozgás törvényeit keresi, mint Keppler és Newton, az sikert arat; veszi a fönnálló testeket, távolságokat, sebességeket s preciz, számtani kifejezésre hozza a mechanikus történést. De a ki magát a *testet, mozgását, irányát, tengelyének elhajlását, sebességét, nagyságát, sürüségét, a testek számát és egymástól távolát meg akarja okolni:* annak létező s mechanice meg nem okolható adatokat kell föltételeznie. Ha mást nem, legalább az ősköd mennyiségét, szétömlését, a sürüsödési centrumok számát és azok egymástóli távolát, — ezeket mint adott tényezőket kell tekintenie; különben nem mozdulhat egy tapodtat sem. *Honnan ez adatok?* Ha azt mondja, hogy épp ez az ősanyag lényege, hogy ily adatokban lépjen föl, nem tesz mást, mint hogy az adatok kontingencziáját az ősanyagba mint okba veti vissza; de hiába, mert ha ezek az adatok nem léteznek szükségképen: akkor az a lényeg is, melyből az adatok mint sajátságok folynak, sem fog létezni szükségképen. Ha az adatokról nincs kimutatva, hogy szükségesek: akkor azok oka is csak kontingens. Vagy hát nyertünk-e azáltal valamit, ha mondjuk, hogy az ősanyag lényegéhez tartozik, hogy billio és centillio kilogramm súlya legyen? ha az ősanyagnak ilyen lényege van, akkor maga

ez a lényeg nem szükséges, mert épp ugy lehetne több vagy kevesebb súlyú más anyag. Vagy ha mondjuk, hogy lényegéhez tartozik ennyi meg ennyi mozgási erély: akkor is ez az ősanyag nem szükséges, mert lehetne más, nagyobb vagy kisebb sebességgel biró ősköd. A mi véges, az mindig határozásokat szenvedett, melyek nem erednek lényegéből. Azért logice jól teszik, hogy az anyagot végtelennek mondják. De mi köze a végtelen anyagnak ahhoz, hogy a nap 1,409,725-ször oly nagy mint a föld, s hogy 25 nap alatt fordul meg tengelye körül? Mi köze van a végtelen ösködnek ahhoz, hogy a legközelebbi sürüsödési centrum, melyből azután a Merkur bolygó alakult nyolcz millió mértföldnyire van a naptól, — hogy átmérője 670 mértföld, mig a földé 1720, stb. stb.? ezek mind adatok, melyeken túl nincs fizikai vagy mechanikai magyarázat. Mi köze a végtelen anyagnak ahhoz, hogy a bolygók másodperczenként 30 vagy 40 vagy 100 kilométernyi sebességgel mozognak? Mi csak törvényeiket ismerjük; minden egyéb pozitiv meghatározásra áll az, amit Newton mond a mozgásokról: „*hi omnes motus regulares originem non habent ex causis mechanicis.*“ De hát nem képződött-e minden mechanikus szükségességgel az ösködből, mint azt Kant, Laplace, Braun magyarázzák? igen is minden mechanikai szükségességgel képződött és alakult, de természetesen az *adott tömegek és azok tulajdonságainak alapján.* Ezek voltak az okai az egész okszerü kifejlődésnek. *A szükségszerü kifejlődés megint csak pozitiv adatokból indul ki.*

Most már össze foglalhatjuk mindazt, amit a lények, történések és alakok kontingenciájáról mondtunk. Mindenütt ugyanazon eredményre bukkantunk.

Kezdve az elemeken, az összetett testeken és alakokon át, föl a kozmos óriás szerkezetéig, minden meghatározás, tulajdonság, mennyiség és szám nem más mint *meró tény.* Sem a chemiai, sem a morfologiai elemzés nem birja levezetni a lények és alakok egyetlenegy kvalitását és meghatározását az anyagból. Az összetételekben nemcsak azt nem tudjuk, hogy *mily módon* történik az egyesülés, de azt

sem, *hogy miért ily föltételek és körülmények közt. Minden egyesülés nem más mint merő tény.* Miért van a fának ily alakja, miért ily levele? lehet-e az alakot az elemek chemismusából levezetni és életét a chemismusból és az alakból? *Csupa tény!* Lehet-e az állatot a növényből megérteni, — s a növényt a jegeczből? s ismét lehet-e a cserfát megérteni a földi eperből s az oroszlánt a csigából? *Mind merő tények.* Igaz, hogy mind anyagból állnak s hogy az az anyag minden alakban a mechanikai szükség utján jár; de az anyagnak ilyen alakká való egyesülése, — a kvalitás, — a fokok különbözősége, — ezek azon tények, quae «non habent originem ex causis mechanicis.«

Tehát arra, hogy a természetben a lények ezen rangfokozatát látjuk, t. i. *chemiai elem, chemiai vegyület, jegecz, növény, állat,* — s minden egyes rangfokozatban a lények és alakok beláthatlan különbözőségét, — arra mondom mechanikus okot soha sem fogunk találni; — sajátos lényük oka rejtve lesz előttünk mint természettudósok előtt. Olyan képlet nincs, mely által az ősanyagból levezethetnők a természet konkrét lényeit. Szóval a föld, a nap, minden növény, jegecz és állat, minden chemiai elem *külső föltételek által meghatározott természeti tények.*[1]

[1] «Vergessen wir nicht, was in allen Gebieten des Seins unbegreiflich und unerforschlich bleiben wird. Wenn wir auch Schritt für Schritt einen Process oder eine Lebensbewegung verfolgen und denselben durch absolut giltige Gesetze fixiren können, so bleibt uns doch der *ursächliche Grund* . . . verborgen. Woher kam der Anstoss, der die Weltkörper kreisen macht? woher der Antrieb, der Sauerstoff zu Wasser, die Elemente der Luft und des Wassers zu organischen Substanzen verbindet? woher das Bestreben dieser Stoffe, sich zu Zellen, zu Pflanzen und Thieren zu organisiren? Wir sind hier absolut gezwungen, zu einer unserer Erkentniss unerreichbaren (!) Kraft unsere Zuflucht zu nehmen. Sie wohnt in jeder Erscheinung der organischen und unorganischen Natur und ist, wenn sie auch in jeder einzelnen eigenthümliche Resultate zu Tage fördert, doch die nämliche. Es ist die wahrhaft lebendig machende Kraft, welche über allen Kräften thront, die Quelle aller Bewegungen ist, alle Gesetze beherscht; es ist das uns überall unbegreifliche Warum, während unserem beschränkten Auge nur das Wie zugänglich ist, — der unerforschliche erste Grund, von dem Alles ausgeht.» Nägeli. System. Uebersicht d. Erschein. im Pflanzenreich. 1853. p. 60.

Méltán ismételhetjük ezek után a kozmologikus érv ezen második alakját:

A világ csupa különböző lény, különböző történés, különböző alak óriás hálózata. Hogy ezek a különböző lények, történések és alakok éppen ilyenek, amilyenek valóban s nem másfélék, ennek oka nincs a természeten belül: tehát a világnak oka valami más a természeten kivül álló tényező.

Az Isten az anyagot teremtette.

Az eddig kifejtett két kozmologikus érv az anyagot kétféle meghatározás alatt tüntette fel; *az első* bemutatta a természetet mint a mechanikus hatások beláthatlan hálózatát, melyben minden ok és okozat szerint függ össze; *a második* bemutatta ugyanazt a természetet mint különböző, esetékes formák összeségét, melyeknek okát nem találni az anyagban.

De hát bizonyitják-e ezen érvek, hogy maga az anyag, mely ezen meghatározások, *ezen formák alatt áll*, hogy mondom az anyag maga az ő állagában esetékes *valami?* Mert hisz a működésben és a formákban lehet helye oly meghatározásnak, mely külről jön; de a meghatározásokat magába felvevő anyag, meglehet, hogy nem esetékes.

Ez az ellenvetés megegyez Kant nehézségével, melyet főleg a czélszerüségből kiinduló érvek ellen emel; amennyiben mi szerinte ezen és hasonló érvekben csak az anyag «rendezőjére» és nem «teremtőjére» következtethetünk. Abból, például, hogy az anyag annyi számtalan alakban, annyi különbségben fordul elő, *nem lehet azt következtetni, hogy az anyagot az Isten teremtette*, hanem csak azt, hogy az Isten az *ősanyagot először* 70 *elemmé, azután ezeket összetételekké, az összetételeket jegeczekké, növényekké, állatokká formálta.* Hogy honnan veszi magát az anyag, azt érvünk világánál meg nem tudjuk. Kant kifogása valóban az Isten létének bizonyitása ellen irányul; mert csak *a ki teremt, az valóságos Isten:* — ha mi csak azt birnók bizonyitani, hogy az Isten a tőle független s nem tudni honnan s hogyan lett

anyagot rendezte: akkor ugyan nem bebizonyitanók a *szellemi ősoknak*, a valóságos Istennek létét.

A kozmologikus érvet Kant nehézsége meg nem ingatja, hanem inkább alkalmul szolgál, hogy mélyeibe hatolhassunk s hogy egy abstrakt fogalmat, az «anyagot» s a vele párhuzamos «erőt» éles kritika alá fogjunk; mert ezen abstrakciók kinozzák édes anyjukat, az emberi észt legkegyetlenebbül, s bolonddá tartják őt legkomolyabb törekvéseiben. A tudósok folyton evvel a két szóval «anyag» és «erő» dobálódznak, a pantheismus mint bevehetlen, ősi sánczai közé vonul mögéjük, s még a materialista természettudomány is egyre szeret rájuk támaszkodni.

A kérdés az: minő rendező Istent mutat be a kozmologikus érv?

Szerintünk a levegő, a szivárvány, a kutya, a homok, a csillagok, a folyók, a föld, a füst, a szénsav, az éleny — csupa kontingens lény, az ősanyag bizonyos kombinácziója. Helyén lesz talán, ha megjegyzem, hogy a tudósok szeretnek manapság az elemeken túl fekvő ősanyagot fölvenni, mely a mi földünkön eredeti állapotában ismeretlen, de talán még a távoli «csillagköd» anyagával azonos. Nekünk nincs okunk e föltevést elvetnünk; meglehet, hogy a mi «elemeink» összetételei valami ősanyagnak; vannak, kik a két villanyosságot emlegetik ősanyagul. — Végső elemzésben tehát erre az ősanyagra bukkannánk. Kant itt azt mondja: érvetek ennél az ősanyagnál kezdődik s igy annak eredetét, a tulajdonképeni teremtést nem érinti. De hát hogyan is kezdődik az az érvelés az ősanyagnál? Érvünk abból indul ki, hogy minden anyagi s mondhatni — amit mi nem érintettünk — minden véges szellemi lény magán viseli a kontingencia jellegét. Nincs a priori képlet vagy törvény vagy elv, melyből a konkrét lények meghatározásait le lehetne hozni. A konkrét lények *merő tények*, melyeknek természetes, hogy van okuk, de nincs önmagukban, hanem rajtuk kivül fekvő tényezőben. Világos tehát, hogy ez az argumentáció minden konkrét lényre illik, amely nem szükséges; s ha illik minden konkrét lényre, hol kezdődik

majd alkalmazása? Mi az az «ősanyag»? Nincsenek-e erői, tulajdonságai, nincs-e sürüsége, rezgési gyorsasága, nincs-e semminemü *chemiai és morfologiai meghatározása?* Hogyne volna; hiszen anyagi valóság- s valamennyi meghatározásnak és «praedicatum»-nak hordozója. Az az ősanyag is *egy specifikus lény, véges, korlátolt, meghatározott.* Hogy miféle tulajdonságai vannak, azt nem tudom; de hogy nem létezik tulajdonságok nélkül, azt a konkrét lét fogalmából következtetjük. Ezek a tulajdonságok nem szükségesek, már csak azért is, mert korlátoltak és végesek. Ki szabta meg tehát az «ősanyag» lényegét? *Ki adott neki létet? ilyet, itt, ekkor, ily mennyiségben stb. stb.?*

Mit müvel az ellenvetés? a valóságos világból elvonja az «ősanyag» fogalmát s evvel a merő abstrakcióval, *mely nem tartalmaz más fogalmi jegyet* mint ezt, hogy minden részecskéje mozgásba hozható s viszonyba léphet szám, súly, hely szerint mással, begyőzi, hogy ezt az «ősanyagot» az Isten rendezi világgá, hogy csak a rendezés által lép a valóságba az éleny, a köneny, a viz, a kő, a tüz stb. De az ősanyag» nem abstrakció, az «ősanyag» való, konkrét lény, — lehet róla elmondani «quid, quale, quantum»: tehát magában véve nem kezdet, hanem más által meghatározott valóság. A ki meghatározta ennek a végső elemi valóságnak tulajdonságait: az adott neki létet is. Mert amint nem lehet mennyiséget adni milyenség nélkül, vagyis nem lehet egy fontot adni *mint fontot*, hanem igen font hust vagy vasat vagy követ vagy vizet vagy levegőt: ugy nem lehet adni *mennyiséget és milyenséget in concreto valóságos lét nélkül.* Adni, meghatározni a végső elem milyenségét és mennyiségét, — ez annyit jelent, mint adni és meghatározni létét is. Már pedig a végső s tulajdonképeni «elem», az «ősanyag» meghatározásokkal bir, mert konkrét valóság: tehát aki e meghatározásokat adta, az ugyanazáltal adott neki létet is. Az «ősanyagot» teremteni kellett. Isten a teremtője.

Hogy Isten az anyagot valóban teremtette, azt abból bizonyitjuk, hogy az anyag mindig egy konkrét valóság,

s nem létezik az az általános «anyag és erő», melyet a pantheismus, a materialismus s minden egyéb, helytelen bölcseleti rendszer mindannyiszor az első csatasorba állit. Szerintük az «anyag» valami «Weltsubstanz», mely érintetlen s változhatlan fönségben és szükségességben rejlik az empirikus világ mögött. Nem fér hozzá a tünemények és történések változékonysága; «das im ewigen Wechsel der Erscheinungen sich gleichbleibende Universum», — evvel ütnek el mindent. Az anyagból gyúrhat valaki más alakokat, de az anyag maga — legalább is egy második isten, — örök, szükséges, végtelen.

Első tekintetre világos, hogy ez az általános «anyag» és «erő» semmi más mint egy abstrakció, — ens rationis; nem reális elv, melynek léte van a tárgyi rendben, hanem egy ens rationis, mely csak a fogalmak világában létezik. S ami első tekintetre világos, azt a tudományos kutatás lépten nyomon bizonyitja. Az «anyagot» elleneink ugy léptetik föl, mint általános, előbb is létezett, s a valóságos világ tényeitől független valamit. A világban mint kimutattam *csupa sajátosan körvonalozott, specifikált és egyedeket alkotó lények vannak, s más anyag nem létezik.* Tulajdonságairól semmit sem tudunk, csak azt, amit ezeken a konkrét valóságokon tapasztalunk. Az atomok is valóságos, specifikus testek; arról az állitólagos «általános anyagról» semminemü fölvilágositással nem szolgálnak, nem is szolgálhatnak, mert az atomokat mi csináljuk hypothesiseink által, fölruházzuk őket azon sajátságokkal, melyeket az empirikus anyagon tapasztaltunk, azután konstruáljuk belőlük — ismét hypothetice — a tapasztalatból jól ismert testet. Nem mondom én, hogy az atomok a valóságban nem léteznek, — tudom, hogy nincs manapság jelentékeny természettudós, aki az atomok létéről kételkednék; de azért mégis csak tudnunk kell, hogy hányadán állunk az atomismussal. Az atomismus egy hypothesis, melyben könnyen kezelhető kifejezésre hozzuk a chemiai és fizikai tényeket, melyeknek megfejtését keressük, — semmivel se több. Fölvilágositást az «anyag» lényegéről nem ad.

Tegyük föl már most a kérdést: *micsoda a valóságos világ?*

a) *Csupa individuális alak,* melyek szükebb vagy tágabb köröket képeznek rokonsági jellegeik szerint s összeségükben egy nagy összefüggő rendszert. *Ami általános, az nem létezik a valóságban.* Nincs általános anyag, általános erő, általános hatás. Csak a mi valóságos, az hat; — az — pedig mind külön-külön áll magában. A valóság tehát csupa sokaság és különbözőség, egységes törvények alatt.

b) *Csupa konkrét erő,* általános erők nincsenek. Anyagi erőt anyagon kivül nem ismerünk; sőt többet mondok, mi általában véve semmi erőt sem ismerünk, mi azt se tudjuk, hogy mi az erő. Ez a fogalom «*erő*» tulajdonképen csak egy más kifejezése a *hatás tényének.* A hatás okát erőnek hivjuk; a hatást látjuk, az erőt nem látjuk, az erőről magáról tehát nem is tudhatunk semmit, csak amit a hatásból belefektetünk. Nem lehet az erőt az anyagban oly módon képzelnünk, mint egy dugványt, melyet a földbe szúrunk; jól mondja Wigand, hogy akkor nagyjából csak azt tennők mit a mitologia, midőn minden fába, szirtbe, forrásba egy-egy nimfát képzelt, — ható, éltető elem gyanánt.

Általános erők nem léteznek. Nincs általános vonzás, általános villamosság, általános meleg, — mely mint mindmegannyi folyam rendelkezésre készen áll az «általános anyag» zsilipei mögött s majd itt majd ott ömlik kisebb-nagyobb mérvben s hoz változatot az egyforma «anyagba.» Hanem igenis léteznek *általános törvények,* melyek szerint a minden testben különálló, *konkrét erők* hatnak. Nincs általános vonzás, hanem minden testnek megvan a maga specifikus sulya; — nincs általános meleg, hanem minden testben sajátszerü meghatározásban lép föl az a tünemény, melyet mi az elvont «hő» vagy «meleg» szóval jelzünk. Nincsenek általános halmazállapotok, «szilárd, folyékony és légnemü» testek, hanem csak valóságos, külön-külön álló, specifice meghatározott testek: a szén, a trachit, — a viz, az olaj, — a levegő, a szénsav. S következőleg nincs egyetlen atóm sem, mely ne volna minden tekintetben, konkrét

tulajdonságok által precizirozva. Tehát midőn mi a hőről vagy a villamosságról beszélünk, midőn törvényeket formulázunk, nyilvánvaló, hogy abstrakciókkal van dolgunk. Az abstrakció pedig természetesen másodrendü jelentőséggel bir; *az elsőrendü, a mérvadó, a döntő az maga az empirikus tény, az egyénileg és fajilag kidomboritott jelleg.*

Mi következik már most ebből? az, hogy a természetről s annak ősokáról okoskodván ne huzakodjunk elő «általános anyaggal és erővel,» mely csak abstrakció, hanem maradjunk meg a valóságoknál. Amit ezekről bebizonyitunk, az áll minden anyagra és erőre. Ha tehát a valóságokra rábizonyitottuk, hogy meghatározásaik egy kivül álló okot követelnek, nem üthetjük el ezt a bizonyitást avval, hogy az egyes lények igenis követelik a konkrét meghatározást, de az általános anyag az nem követeli. Igaz, nem követeli, de miért? Nem követeli, mert nem létezik; nem létezik, mert abstrakció; abstrakció, mert nincs benne a valóságos konkrét dolog minden jegye, hanem egy részük, t. i. néhány tulajdonság, — s éppen *a valóságos lét*, az marad el az abstrakcióban. Mihelyt valami valóságos léttel bir: azonnal konkrét, meghatározott lény, mely kivül meghatározót kiván.

Ezen magyarázat ellen azt lehetne mondani, hogy ellenkezik a természettudomány föladatával sőt tagadja azt; ennek czélja ugyanis minden *egyes tüneményt és történést általános okokra, általános erőkre és törvényekre visszavinni*, s ha ez sikerült, akkor a történésről azt mondják, hogy meg van magyarázva. Igy például, ha kimutatják, hogy a ház azért gyuladt ki, mert a villám ütött bele, ez még nem nagy tudás, de ha a villámot és a delejtü elhajlását ugyanazon okra vezetik vissza, ez már tudomány. Hasonlókép ha egyszerüen okadatolják, hogy az alma azért esik le a fáról, mert a föld vonzza, ez valami; de a tudomány czélja az egyes történést általános okra vinni vissza s azért törekszik kimutatni, hogy egy s ugyanazon törvény szerint esik az alma a fáról, leng ivben az inga, nő lefelé a gyökér, árad és apad a tenger, jár körben a hold, a föld s a bolygók rendszere. Tehát a tudomány általános okokat

keres s akkor lesz legtökéletesebb, ha esetleg mindent általános okra vezethetne vissza, föltéve természetesen azt, hogy ez a visszavezetés a valóságnak megfelel.

Azonban ez az ellenvetés ugyanazon hibában szenved, melyben az «általános anyag és erő» leledzik. «Általános okok» nem léteznek; ezek merő abstrakciók. Szokás ugyan mondani, hogy ezt vagy azt a tüneményt ilyen meg olyan «általános törvény» és «általános erő» magyarázza; de ez a kifejezés nem azt jelenti, hogy annak *az illető tüneménynek reális oka* valami általános törvény, hanem csak annyit mond, hogy azon tüneményben a reális, konkrét ok *hasonló azon reális és konkrét okokhoz, melyekről az „általános erőt" elvontuk;* — valamint azt is jelenti az a kifejezés, hogy a tüneményben a történés konkrét módja, hasonló azon reális és konkrét módokhoz, melyeket más testekben is megfigyeltünk s e megfigyelésünknek szóban kifejezést adtunk, melyet törvénynek hivunk. *Tehát a „törvény" éppugy mint az „általános erő" általános okok nem lehetnek, egyszerüen azért nem, mert abstrakciók; az abstrakciók pedig nem léteznek s következőleg nem is hatnak.*

Ebből kifolyólag azt lehetne ismét mondani: minek iparkodik tehát a természettudomány általános okokat, erőket és törvényeket fölállitani, ha ezek csak abstrakciók, s a valóságban nem léteznek.

Erre azt feleljük: «általános» vagy azt jelentheti, hogy számszerint «*egy valami*," ami mindenütt van s mindenütt hat, vagy azt jelenti, hogy megszámlálhatlan sok, de «egyféle.» A tudás azáltal is halad, hogy az óriási változatosságban megismeri az «egyfélét» s az «egyféleségben» tudja mindjárt a törvényt, mely benne megvalósul. Ha tehát kimutatta a tudomány, hogy a leeső és guruló almában, a lengő ingában, az apály és dagályban egy törvény lép föl: akkor azt is állithatjuk, hogy az almában, az ingában, a tengerben és a holdban *egyféle* erő, *egyféle ok működik.* De azért az eső almában, a lengő ingában, a dagadó tengerben nincs ám valami *általános, mely számszerint egy s ugyanaz,* — hanem az alma atómjai, az inga atómjai, a tenger atóm-

jai birnak *egyféle erővel*, mely egyféle erő annyi konkrét s különálló valóság, ahány atóm vagy ha azontúl is kell mennünk, ahány különálló anyagi elem létezik.

Ha tehát a reális, a létező okot keresed, ne azt mond, hogy az alma azért esik a fáról, mert az általános vonzerő hajtja; — hanem azt mond, azért esik, mert az alma atómjaiban székelő töméntelen kis vonzerők és a föld atómjaiban rejlő még töméntelenebb kis vonzerők eredője ez a mozgás, melyet esésnek hivunk.

Csak igy menekülhetünk az abstrakcióknak velünk üzött bujdosdi játékából! Általános erők, általános okok nincsenek; ami valóságos, az mind különálló és konkrét.

Egy más nehézséget ekkép formulázhatunk: *az erők egyenértékénél* fogva tudjuk, hogy erő nem vész el, hanem igenis átváltozik. Igy ha jeget olvasztunk, a tüz vagy a kéz melege átváltozik a tömecsek szélesebb kirezgésévé, mely a folyékony halmazállapotot adja; ha a vasat dörzsöljük, az inak mechanikus munkája átváltozik a vasban hővé; — a gőz feszereje hajthatja a fujtatót, tehát mechanikus munkát ad, a mechanikus munka eszközli a levegő összeszoritását, a levegő kiömlése okozza az orgonasíp rezgését közli, magát a levegővel, a levegő rezgésbe hozza a dobhártyát, a dobhártya afficiálja a halló ideget, ez alterátiót és chemiai müködést vált ki az agyban, melylyel a lélek közremüködik. Az *erők egyenértéke* tehát azt látszik bizonyitani, hogy csak egy, *általános erő* létezik, mely az anyagon végig szalad, mint a patakvize s a különféleség csak az anyag különbözőségétől függ. *A nehézség tehát ez lesz: létezik egy általános erő s ez a mozgás.*

Felelet. *a*) Közvetlenül mindig csak erőkkel, sajátságokkal, tulajdonságokkal körülvonalazott és precizirozott anyagi dolgokat ismerünk. Anyagot, melynek ne volnának erői, sajátságai, tulajdonságai, nem ismerünk: azért a merő indukció révén állitjuk, hogy *anyag erők nélkül nincs. Van-e azonban erő anyag nélkül, azt semminemü indukció által ki nem derithetjük.* Azért tehát ez az állitás is, hogy *az erő nem más mint mozgás*, s következőleg valami, ami

mindig mozgó anyagban létezik s azt feltételezi, — egészen észszerütlen, mert okadatolatlan állitás. Még ha az anyagi világra alkalmazzuk is, ott is csak a tapasztalat általánosságával dicsekedhetik. Nagyobb általánossága nincs. Meglehet, hogy minden anyagi erő mozgással jár, — meglehet, hogy nem. Jóllehet nekem semmi kifogásom sincs az ellen, a ki mondja, hogy eddig minden anyagi erő mozgással jár.

b) „*Általános mozgás*“ sehol sem létezik, hanem mindenütt, ahol mozgás van, ott mozog *valami*, mozog *valahogy*, mozog *egyenesen* vagy *görbén*, *hullámzatosan* vagy *ütésszerüleg*, *gyorsan* vagy *lassan*. Mihelyt a mozgás in concreto föllép, tulajdonságokkal, meghatározásokkal bir, csak ugy mint minden más létező tárgy. Mozgás a fény, mozgás a villám, mozgás a hang, mozgás a gőz feszereje, mozgás a vasut iramlása, mozgás az esés, mozgás a széttörés, mozgás a lökés, mozgás az explosio, mozgás az alteracio, mozgás a dörzsölés; de mindez a mozgás *qualitative* ugy különbözik egymástól, mint különbözik a vas, a higany, a viz, a kender, a majom. Hol van itt valami ami általános? hol van itt valami, amit *általános mozgásnak* hivhatunk. Általános mozgás csak abstrakcióban van; tényleg sehol sincs.

Hanem hát a majmot nem lehet kenderré változtatni, mig a lökést lehet fénynyé, lehet meleggé, lehet feszerővé változtatni, ugylátszik tehát, hogy jóllehet minden létező mozgás konkrét meghatározásokkal biró lény, ezek a meghatározások alighanem csak esedékes módosulások, melyek alatt a mozgás egy és ugyanaz marad.

Ez az ellenvetés végre megérleli az egész kérdés tulajdonképeni megoldását. Valamint különbözik a majom és a kender: ugy különbözik a hő és a hang. Csak kérdezzük önmagunktól nemde két egészen különböző dolog a hő és a hang? Ez a milyenség, melyet hőnek hivunk soha sem változik át hanggá, de igenis a mechanikus munka, mely a hőben szerepel, átmegy más testbe, ahol a testnek a chemiai, fizikai, morfologiai tulajdonságai miatt, nem hőt, hanem hangot eszközöl. *A mechanikus munka ez a mozgás egyik oldala, — a kvalitás, ez a mozgás másik oldala.* A mecha-

nikus munkát, melyet az ütés, a feszitő gőz, a rezgő napsugár, a villám végez, — az mindezekben egyféle s mérhető, — de a mozgásnak az a sajátos alakja, melynél fogva ezt a mozgást ütésnek, emezt a gőz feszülésének, azt a napsugár rezgésének vagy villámnak mondjuk, kvalitativ különbségeket tüntet föl, melyek csakugy nem változnak át egymásba, nem mérhetők, nem adhatók össze, mint a hogy nem lehet összeadni vizet, kendert és majmot. *A különböző mozgások különböző lények*, szorosan függnek össze a testek chemiai és morfologiai tulajdonságaival. Ime a villanyszikra a puskaport meggyujtja, — az élenyt és könenyt pedig vizzé egyesiti; valóban itt két lényegesen különböző mozgást látni; de honnan ez a különbség a mozgásban? magából a chemiai és morfologiai különbségekből. A mily különbözők a chemiai és morfologiai tények: oly különbözők a mozgások is.

Mire vonatkozik tehát az «erők egyenértékének» törvénye? *Az erők mechanikájára és nem kvalitására.*

Ezen hosszas kitérésének eredménye az, hogy kimutattuk, miszerint nincs «általános anyag» és «általános erő», hogy mindkettő merő elvonás. Mivel pedig elvonások, nincs bennük több, mint azon valóságokban, melyekről e fogalmakat elvontuk. Ha a valóságos alakban, milyen a viz, a levegő, a tüz, a szivárvány, nem találni fel azt az ősokot, mely az illető jelenséget megokadatolja: akkor ezt az ősokot nem találni fel, az «általános anyagban s az «általános erőben» sem, — épen azért, mert ezek csak elvonások. A «törvény» az is csak elvonás. Ha valaki azt mondja, hogy az inga lengésének oka a nehézkedés törvénye, helytelenül beszél; az ok mindig reális valami, — a törvény pedig elvont forma; nincs a valóságban, csak az észben; ami nincs a valóságban, az eszközlő ok nem lehet. S mégis arra törekszünk, hogy minden jelenséget általános törvények alá hozzunk; halad-e ezáltal a tudomány? Hogyne, hisz a tudomány ismeret; már pedig ha sikerült eddig ismeretlen tüneményeket általános törvények alá soroznunk, azt azon fölismerés által tehettük, hogy bennük *egyféle* erők müködnek; világos azonban, hogy ez által *sem az erő, sem*

a müködés megismerése felé egy tapodtat sem közeledtünk. Sőt ha a világ valamennyi jelenségeit általános törvények alá hozhatnók is: akkor sem haladtunk előbbre a *reális erők* és a *reális okozás* ismeretében.

Bizvást ismételhetjük már most az imént fölvetett kérdésre «micsoda a valóságos világ»? adott feleletünket: a *valóságos világ csupa individualis alak és csupa konkret erő;* s következőleg az «általános anyag és az általános erő» az egy «non ens» *s az is volt mindig*, amelyből épenséggel nem lehet argumentálni sem előre, hogy a világot belőle kimagyarázzuk, sem hátra, hogy azt az okok sorában utolsónak állitsuk. Azonban hogy mondhatni azt, hogy a valóságos világ *mindig* csupa konkret erőkből és individuális alakokból állt, mikor mi is megengedjük a Kant-Laplace-féle theoriát az *ösködről.* Ugy látszik, hogy az ősködben individuális alakokat és konkret erőket nem találni?

Már többször megadtam a feleletet ezen nehézségre. Nem tagadjuk mi, hogy az alakoknak és erőknek vannak «csiraállapotaik.» A kozmosz, a föld, a növény, az állat valóságos kifejlésen megy végig. A különbségek, melyek a kifejlődés stadiumaiban egymásután fellépnek, nem voltak meg kezdet óta — ezen alakjukban; de nem voltak-e meg sehogyan sem? Hiszen ez éppen az oksági elv ellen van. Ha a különbségek valóságos lények: kell valóságos okkal birniok. Ha pedig ezek a lények *valóságos különbségek,* kell az okokban különbségeknek fönállaniok. Semmi sincs a hatásban, ami nincs a ható okban; — ha tehát a hatásokban *valóságos különbségek* észlelhetők, kell az okokban is valóságos különbségeknek létezniök. Változtat-e ezen szükségességen az, hogy kezdetben *egy ösköd* létezett? Semmit; ha létezett: ugy abban az «egy»-ségben csiraképen benn volt valamennyi különbség. Azután kifejlődtek: először az anyagi, szervetlen alakok, azután a szervesek, — épugy először a chemiai, azután a fizikai és kozmologikus erők. Honnan a különböző kifejlés? a különbségekből, melyek az *ösködben* benn voltak.

Ezen különbségekbe beleérthetjük azokat a «potentiá»-

kat és «seminá»-kat, melyekről sz. Ágoston beszél *a növények és állatok teremtésében.* Isten, ki az ősködbe a különbségeket csiraképen behelyezte: behelyezhette azon különbségeket is, melyek a kozmosz s első sorban a mi földünk *bizonyos kifejlési stadiumában* hatni kezdettek, s melyekből a növények és állatok előálltak. Sokan nem tartják tudományosnak a külön álló teremtési aktusokat, melyekkel Isten a specieseket külön-külön a létbe hivta. Legyen; őrizze meg a természettudomány a természet impozáns egységét azon postulatum fölállitása által is, hogy minden egymásból ered. Nincs a kinyilatkoztatás ellen, ha valaki fölteszi, hogy a növények és állatok mind *egy össejtből* származtak, — nincs a kinyilatkoztatás ellen, ha valaki állitja, hogy *ez az össejt a földből vagy a vizből nőtt ki; de az oksági elven sohasem szabad magunkat túltennünk:* az az őssejt, amely a földből vagy a vizből kinőtt, — azok a növények és állatok, melyek abból az őssejtből származtak, pozitiv különbségeket tüntetnek fel; a különbségeknek okai az őssejtből származtak, pozitiv különbségeket tüntetnek fel; a különbségeknek okai az őssejtben s még hátrább a földben vagy a vizben voltak. Amint nem birják a különböző alakok, a higany, a tüz, a só, a szilva, a macska, stb. okukat önmagukban, ugy nem birják ez alakok csirái, s a csirák kezdetleges pontjai okukat önmagukban. Tehát ismét hangsúlyozom: ez a természetmagyarázat *a*) egy különbséget sem fejt meg, — *b*) egy különbséget sem tüntet el, hanem — *c*) hátratolja okaikat, mig végre — *d*) az ősködbe rejti valamennyit kifejletlen állapotban. S mit ér el ezáltal? megóvja a *természet egységét,* de nem magyaráz ki semminemü különbséget. A különbségek ugyanis tények, melyeket *pozitiv akarat állapitott meg.*

Még csak arra kivánok felelni: mit kell az alatt gondolnunk, ha a tudomány «általános erőkről» beszél, milyenek: az általános vonzás, a villamosság, a hő stb.? s mi felel meg nekik a konkrét világban? Először azt mondtuk, hogy «általános erők» a valóságban nem léteznek azon értelemben, mintha ezek mindmegannyi folyamhoz hasonlólag végig járnák az anyagot s majd itt majd ott érvényesülné-

nek. «Bizonyos megszokott kifejezések ugy veszik ki magukat, mint hogy ha a természetben egy vagy több erőforrás léteznék (vonzás, villamosság, hő, stb.), melyekből az egyes lények ugy meritik mozgató erőiket, mint a hogy a gyárnak különféle gépeit egy közös gőzgép hajtja. Nem ugy áll a dolog; hanem minden egyes test, de sőt az anyag minden egyes atómja *saját maga erőinek forrása.* Ép azért látjuk a természeten, hogy az él ellentétben a gépekkel, mert ezeket közös (erről mondhatni, hogy általános) erő, a gőzgép ereje hajtja, a természeti alaknak pedig minden egyes pontja bir tulajdon erővel, mely általános törvények szerint müködik. A természet inkább oly gyárhoz hasonlit, melynek minden egyes kerekét és rúdját külön-külön emberi kéz hajtja vagy egy hadsereghez, mert ezeknek annyi *erőközpontjuk* van, a hány a munkás s a hány a katona.» Wigand. i. m. II. 175 l. Tehát «általános erők» nem léteznek; a mi a természetben ezen fogalomnak megfelel, az nem egyéb, mint az anyag minden egyes atómjában rejlő erősziporkák *egyfélesége.* Ezek az erősziporkák hatásaikban egyesülnek s egy közös eredőt adnak; de csak a hatások egyesülnek, az erők nem. Ezek, valamint minden egyes atóm, s minden összetételük megmaradnak individualitásukban; s ezen minőségükben nem találni bennük semmi okot, hogy miért éppen ilyenek, s nem másfélék.

Tehát a természet valóságában nincs semmi, ami általános: nincs általános anyag, nincs általános erő, nincs általános törvény. A természet csupa individuumot alkotott. Nincs az anyag egy részecse sem, mely vagy önmagában teljes *individuum* ne volna, vagy egy nagyobb egyedi alaknak részét ne képezné. Az «általánosságok» csak az ész abstrakciói: a valóságos természetmagyarázat nem az általános törvények alá való sorozásban, hanem az individuum teljes fölértésében állna. De mivel az individuum végső oka nem az anyag, nem az erő, s nem a törvény, hanem *egy tény*, mely a természeten kivül áll, azért a természettudomány saját elvei erejében, melyek a természet korlátai közé szoritják, e fölértéshez nem emelkedhetik; — a természet-

tudós pedig, ha a természettudomány elveit elhagyja, fölemelkedik a végső okhoz, *a tények okához*, de eo ipso nem mint természettudós, hanem mint bölcselő.

Nagyon hosszúra nyúlt az «általános anyag s az általános erőnek» szentelt kitérésünk, melyre alkalmat szolgáltatott a szokásos különböztetés a valóságos világ és az anyag közt. Mialatt mi kozmologikus érvünket a valóságos világra épitjük: addig a spekulácio egy testbe bujtatott abstrakcióval szeretné tönkre tenni bizonyitásunkat. Ez a fogás közös remeklése Kant ellenvetésének, — a pantheismus — és a materialismusnak. Azért méltán nagy súlyt kell fektetnünk ezen abstrakciókra. Mert az bizonyos, hogy az Isten léte ellen emelt nehézségek közt gonosz kisértetképen *két elvont fogalom jár:* anyag és erő. Az emberi ész végzetes szülöttei ezek, arra valók, hogy kinozzák anyjukat. Epedve lesi az ember, mint nyilik szét a világ eredését takaró lepel, mint kél ki a tagadás és a kétség zürzavarából az igazság, — s ime az elvont fogalmak látszatos testet öltve folyton zavarognak, kiszakitják a kutató gondolat Ariadne fonalát, a derengésbe borús felhőt varázsolnak s az analysis és abstractio fényes tehetségéhez végzetes demon gyanánt szegődnek. Ez a jelenség nem új!

A filozófia hajótöréseiben, — kezdve a régi bölcsek álmodozásain, a plátói eszméken, a nominálismus okoskodásain föl egész a modern gondolkozás kategoriás vagy kategoriátlan tévedéséig — nagyban szerepel a *való világba áthelyezett, testbe öltöztetett abstractio.* Szokás ugyan erről a skolasztikát vádolni; folyton zúgnak, hogy a skolasztikusok «hypostatálják» a gondolatokat, v. i., hogy fogalmaiknak való létet tulajdonitanak. Ime a materialismus és pantheismus valóban hypostalál elvont fogalmakat. «Általános anyag és erő» csak abstrakció s mégis ugy argumentálnak, mintha valóságos reális lények, ható okok volnának. Igy készül a tévedés, igy a zavar, a kétség, a szkepszis! Az ész elvonásaira ráfogják, hogy léteznek tér- és időben, — ugyanazon módon mint léteznek az észben s azután kezdődik az érvelés; a logika vaskövetkezetességgel belekerget a tévelybe.

Két ily veszélyes abstrakt fogalom: az anyag és az erő. Veszélyesek azért, mert az Isten létét bizonyitó érvekre a «fascinatio nugacitatis» régi hatalmával borút öntenek; törekszenek utat törni azon messziről villámló kételkedésnek, hogy talán nem bizonyitanak azok az érvek, hogy talán van kibúvó alúluk. Azért szükséges ezen oldalról is lehetőleg éles megvilágitásba helyezni az Isten létét bizonyitó érveket, különösen a kozmologikus érvet.

(Folyt. köv.)

A VADHÁZASSÁGOK OKAI ÉS ORVOSLÁSA.

Irta CASSIODOR.

Annyit sohajtoztak — sopánkodtak és sohajtoznak — sopánkodnak még ma is azok, a kikhez tartozik, a vadházasságok fölött, hogy szinte megcsömörlik tőle az ember; de, hogy emberül hozzáfognának e métely kiirtásához, megszüntetéséhez, ez vajmi kevésnek jut eszébe. Nekünk papoknak, lelkipásztoroknak, a kiknek egykor az ily szerencsétlen elbukottak lelkéről is számolnunk kellend az Ur előtt, nem kettős, de százszoros kötelességünk: ismerni eme rákfene okait, s nemcsak ismerni, de meg is ragadni az orvoslására szolgáló eszközöket.

Ne féljen azonban a tisztelt olvasó, hogy most majd egy száraz, unalmas értekezést fog olvasni, amelyben ki lesznek fejtve, per longum et latum, a vadházasság ethikai, társadalmi, paedagogiai meg mit én tudom miféle okai, és ajánlgatva azok orvoslása ugyanolyan, sőt még nemzetgazdászati szempontból is. Nem! Vigasztalódjék. Mi nem virágot, de gyümölcsöt kivánunk; nem szép theoriát, de eredménydús praxist, miért is in medias res vágunk, s elősoroljuk röviden azon okokat, melyek a szegény vadházasokat nem annyira bünükre vezették, mint inkább abban fogva

tartják; és a módokat, melyek által orvosolhatók, ha t. i. egyáltalán orvosolhatók.

Meg kell ugyanis jegyeznünk, hogy szemeink előtt itt mindég olyan ágyasok lebegnek, a kik fölmentés nélkül, vagy — ha tán házassági akadály volna közöttök — felmentéssel ugyan, de mégis összeadhatók. Mert azokkal szemben, a kiket indispensabile impedimentum gátol, a kérésen, intésen, feddésen felül ugy szólván teljesen tehetetlen a lelkész manapság, midőn t. i. az állam, s igy a hatóság is, még azt is megtüri (mint pl. a mi városunkban), hogy az apa saját feleségének első férjétől származott leányával, vagyis egyenesen leszármazó (ex copula licita) első foku sógornőjével (vulgo: mostoha leányával) folytathasson botrányos, mert parázna viszonyt, s nemzhessen vele 5—6 gyermeket.

Ha az ilyen, vagy más, fölmentést szintén nem nyerhető akadály által gátolt ágyasok, mint pl. a házasságtörésben élők, nem azon községben honosak, a melynek területén tartózkodnak, és van a helységben erélyes biró, szolgabiró vagy kapitány, ez néha megteszi, hogy szétválasztja őket, vagy az egyiket, vagy a másikat, vagy mindkettőt illetőségi helyére tolonczoltatván; de ez sokszor nagy kellemetlenséggel jár az illető tisztviselőre nézve, mert polgári törvényeink az ágyasságot, házasságtörést, sőt még a fenti jelzett első foku sógorsági bünös viszonyt sem sorozzák a kihágások, vagy üldözendő, büntetendő cselekmények közé, hanem csak a vérfertőzést v. i. csak a vérrokonok között való ágyasságot, a házasságtörést pedig csakis akkor, ha házassági elválás lett következménye, és a sértett házasfél emeli a panaszt. Megtörténik még az is, hogy az ily ellenszegülő ágyasok akadnak oly «jólelkü» ügyvédre, a ki perbe fogja az erélyesen fellépő tisztviselőt ex capite: «hivatalos hatalommal való visszaélés.»

Az ilyen indispensabilisekkel tehát tegyen a lelkész annyit a mennyit tehet; igyekezzék pl. a netán létező gyermekeket valamely árvaházba, intézetbe vagy mesterségre segiteni, s igy a felek elválását megkönnyiteni. Vagy ipar-

kodjék a nőnek, ha talán kétséges illetékessége folytán cselédkönyvet nem birna kapni, azt neki megszerezni, vagy őt egyébként megélhetési módhoz juttatni. Adjon vagy kérjen számára másoktól pénzt utiköltségre, ha talán csak az hiányzik, hogy bünös viszonyát megszakithassa, s más helyre távozhassék. Tolonczoltassa el illetőségi helyére akár az egyiket, akár a másikat vagy mindkettőt, ha az ágyasságon felül, más bünnek (pl. lopás, csalás, verekedés stb.) is részesei, mert az ilyen dolgokért könnyü a helységből való kiutasitást kieszközölni, szóval — ismétlem — kövessen el minden lehetőt szétválasztásukra, s azonfelül oret et ploret értök ad Dominum, hisz az ima az Isten karját mozgatja, ez meg a szivüket.

Áttérek azonban tulajdonképi tárgyamra, vagyis azokra, a kik noha összeadhatók, mégis ágyasságban élnek. Mi okozza ezt?

Először is: a szegénység. Régi, de mindig igaz az a közmondás, hogy «paupertas magna meretrix.» Nincs költségük pl. a stóla-illeték megfizetésére, vagy keresztlevélre, vagy ha özvegy egyikök vagy másikok, a halottlevél kiváltására. Ezeket legkönnyebb megesketni. Elengedi nekik a lelkész a stólát (mert ennyi lelket csak fel kell tételeznünk a lelkészben); ir születési helyükre, forma szerint való keresztlevél helyett pusztán születési, illetőleg keresztelési adataikat — nationaléjokat — kérvén dijtalanul lelkész-társától, vagy az özvegyeknél házastársuk halálozási adatait, s még násznagyokról is gondoskodik, a sekrestyést és harangozót, vagy más éppen a templomban levő hivőt szólitván oda az oltárhoz tanunak, és kész a házasság, melyet természetesen jó, töredelmes, *általános* gyónásnak kell mindig megelőznie. Ha van már egy több gyermekük, ezeket azonnal törvényesitjük, ha t. i. sajátjok, s nem talán más apától, vagy más anyától származtak.

A *második* ok az, hogy akár nincs, akár van pénzök a keresztlevél vagy a halottlevél kiváltására, egyik vagy a másik fél nem tudja, hogy hol született, vagy hogy a házastársa hol halt meg. Az elsőn könnyü segiteni, még ak-

kor is, ha kutatásaink eredményre nem vezettek. Fölmentést kérünk ugyanis a keresztlevél felmutatásának kötelezettsége alól az illetékes, egyházmegyei főhatóságtól, s már nincs többé akadály. Nehezebb azonban a másik, vagyis a halottlevél megszerzése az adott esetben. Erre vonatkozólag kérdezzük ki jól, minden körülményről az állitólagos özvegyet, s azután a nyert adatok szerint kutassunk, irkáljunk-firkáljunk egyik plébániáról a másikra, mig végre is reábukkanunk; s ha ez nem sikerül, és az elhalálozás bebizonyitása dolgában tánukra hivatkozhatnak a felek, folyamodjunk az egyházmegyei szentszékhez holttányilvánitásért. Ha ezt megnyertük, kész a házasság.

Találkoznak *harmadszor* olyanok is, kik csak azért élnek ágyasságban, mert a hadköteles koron túl levő férfiu szökevény, vagyis nem hivatván fel sorozásra, vagy ha felhivatott is, sikerülvén neki eddig rejtőznie, nem meri keresztlevelét kérni, vagy érette irni, nehogy t. i. becsipjék katonának. Mivel a lelkész nem «policzáj,» hanem lelkésze hiveinek, kinek semmi kötelezettsége: feladni vagy elárulni hiveit, ir — mint az első oknál mondottuk — lelkésztársának a keresztelési adatokért, s rendben van minden.

Alig hinné valaki, hacsak nem bizonyitaná a tapasztalás, hogy *negyedszer* a «Bettelstolz» is oka néha a vadházasságoknak, hogy t. i. nem akarnak összekelni az ágyasok, mert nincs tehetségök parádéra — városokban «fijákerre» — menyasszonyi ruhára, és főleg lakodalmi eszem-iszomra. Mert hát — mondják — «mit szólna a világ» ha oly koldus-módon esküdném, hogy még nyoszolyóm, vendégeim és azok számára lakzim sem volna! Szegény vakok! azzal, hogy ujjal mutat reájok «a világ,» méltán kárhoztatván bünös szövetségüket; hogy gyermekeik «fattyú» nevet viselnek sat. mindezzel, mondom, nem törődnek, de a fennebb emlitett haszontalanságokkal igen, nagyon is. Igyekezzék az ilyeneket a lelkész felvilágositani, hivságukból kigyógyitani, s ha ez nem sikerül, akár a magáéból, akár más jó emberek adományaiból ama szükségeseknek vélt dolgok megvételében istápolni őket, vagy kis lakodalmat szerezni szá-

mukra, mert veszszen inkább a pénz, mint a lélek. Velünk történt, hogy egyszer uj kabátot, egyszer meg uj nadrágot kellett szereznünk a vőlegény számára, másként nem akart megesküdni, s azt megkapván eljött. Hja! az a «mit szólna a világ» nagy hatalom ám nemcsak a salonkabátos és selyemruhás, de a mándlis és duhin szoknyás egyénekre is!

Az is megtörténik nem egyszer, hogy *ötödször* hadköteles ifjak bonyolulnak vadházasságba, a kik még csak 2—3 év mulván nősülhetnének. Ezeket, ha talán családfentartók, e czimen mint mondani szokás «tireklamáljuk»; vagy nősülési engedélyt eszközlünk ki számukra a hadügyminisztertől, ha t. i. birunk elég nyomós indokokat összegyüjteni, milyenek pl. hogy az ifjú a megesett lány özvegy anyjának, családjának támasza lesz; vagy hogy az ifju ugy is gyönge testileg, s nincs remény, hogy a 2-ik, 3-ik vagy 4-ik korosztályban beválik, sat.

Olyanok is akadnak *hatodszor*, a kik röviddel azelőtt telepedvén le a helységben, noha ágyasok, házasoknak tartatnak, és csak azért vonakodnak egybekelni, nehogy ez által elárulják gyalázatukat. Az ilyeneknek fölmentést eszközlünk ki a hirdetésektől (melyet, s minden egyéb fölmentvényt, ha reászorulnak a felek, mind készségesen *dijtalanul* ad meg az illetékes fenhatóság) s valamely hétköznapon, olyan időben, midőn senki sincs a templomban, két bizalmas tanu előtt, a kik nem fogják kikürtölni a dolgot, megesketjük őket.

A *hetedik* ok: a kóborlás. Történik ugyanis néhányszor, hogy vándoréletet folytató egyének, kintornások, koldusok, csepürágók, kötéltánczosok, szóval az ugynevezett komédiások, hajósok, stb. csak azért élnek ágyasságban, mert senki sem törődik velök, egy lelkész sem tartván őket hiveinek, és maguk sem tudván, hogy tulajdonkép hol és hogyan kezdjék a házasságot, főleg mikor az — szerintök — sok pénzbe kerül. Azon plébános, a kinek lelkén fekszik az ilyeneknek is lelki üdve, mihelyt értesül ágyasságukról (kikérdezvén őket állapotuk felől, midőn szemei elé kerülnek) meg fogja vizsgálni ügyüket, fölmentésért folyamodik számukra a hirdetésektől, ir nationáléjukért, meggyőződést

szerez a mennyire csak lehet, szabad állapotukról, s aztán felhatalmazást kérvén és nyervén az egyh. fönhatóságtól az illetőknek, mint kóborlóknak (vagi) megesketésére, pár nap alatt szeliddé teheti azt, ami vad volt.

A *nyolczadik* ok: a ligamen. Gyógymódját példában mutatjuk be. Volt nálunk egy férjes asszony, a ki férjétől elválva, már 23 éven át házasságtörő ágyasságban élt. Mit tettünk hogy megmentsük? Kikutattuk férjének tartózkodási helyét, s évről-évre kérdezősködtünk plébánosánál, él-e még? Hatodik évre végre azt nyertük válaszul, hogy ekkor és ekkor meghalt. Fölmentést kértünk tehát az asszony számára ab impedimento criminis, ex capite adulterii, neutro tamen machinante (mert férje halála esetére házasságot igért ágyastársának) megeskettük, s igy megszüntettük egy 29 éves botrányos viszonyt.

A *kilenczedik* ok: a szülők vagy rokonok indokolatlan ellenkezése, melylyel nagykorú ágyasok egybekelését gátolják. Az ilyenekkel röviden bánjunk el. Mihelyt arra birtuk az ágyasokat, hogy egybekeljenek, hirdessük ki, és eskessük meg őket, s ne törődjünk a gátot vetőknek lámentóival, sőt átkaival sem, melyekkel a papot, még szemtől-szembe is illetik.

A *tizedik* ok végre a különféle (vérrokonság, sógorság, komaság, votum, publicae honestatis, stb.) bontó akadályok, melyekhez néha még apostasia is járul, éppen azért, mert dispensatiót nem kaptak, midőn egybekelni akartak. Mi a teendője a lelkésznek ezekkel szemben? Az, hogy fölmentést szerezzen számukra. Meg kell jegyeznünk, hogy ma már csak 5 impedimentum dirimens alól részint nem adhat, részint nem ad az apost. sz. Szék fölmentést, s ezek: *a*) az érvényesen megkötött és elhalt házasság (ligamen): *b*) az egyenesen leszármazó vérrokonság; *c*) az ugyanoly, de ex copula *licita* eredő sógorság (mostoha szülők és gyermekek között való; *d*) az oldalági, de elsőfoku vérrokonság (vagyis az egész — vagy féltestvérek); s végre *e*) a nagyobb egyh. rendek. A többitől mind, mind lehet dispensatiót nyerni. Ime egy igazán feltünő eset.

Nálunk bizonyos Florus nevü nőtlen férfiu ágyasságban élt egy Kornelia nevü férjehagyott nővel, s vele gyermeket is nemzett. Meghalván Kornelia, Florus a nála levő Luczillát, megholt ágyasának, Korneliának törvényes férjétől származott leányát, a ki tehát neki — ex copula illicita — mostoha leánya, s igy egyenesen leszármazó elsőfoku sógornője vala, kivánta elvenni, és mert igen fontos okokkal birt, az apostoli dispensatiót, nagy járás-kelés után, meg is szereztük neki s igy nejévé: saját (de — ismételjük — ex copula *illicita*) mostoha leánya lőn. Azt is tudjuk, hogy nem régen egy — nagyobb ordókkal nem biró, de — «votum solemne»-t tett szerzetes kapott apostoli fölmentvényt; annál inkább kap tehát más valaki kevésbbé szokatlan és feltünő esetekben, csak meg kell ragadni a dolog végét, hogy kiragadjuk a pokolból az illető lelkét.

Azt is jó megvizsgálni a házasságtörő ágyasságoknál, vajjon nem semmis-e a házas ágyasfél házassága, szülői kényszerités (vis et metus) 2-od, 3-ad vagy 4-ed foku vérrokonság, impotentia, sat. folytán; mit ha fölfedeztünk, és bebizonyitani tudunk, az egyházmegyei szentszékhez folyamodunk, s ha az szabaddá nyilvánitotta az illetőt kimondván házasságának semmis voltát, mi sem állja utját az összeadásnak.

Igaz, hogy mindez, a mit irtunk, s mindaz a mit meg sem irtunk, sok-sok idejébe, gyakran pénzébe, fáradságába, vesződségébe, kellemetlenségébe kerül a lelkésznek; de ha a kereskedő fagyos kézzel-lábbal ácsorog boltjában s a mieinkhez hasonló, sőt tán nagyobb nehézségekkel is megküzd a potom portékáért, mi rettenénk vissza valamitől, vagy ülnénk tétlenül a lelkek javáért! Hisz a pap vadásza és halásza a lelkeknek; fegyverének mindig lövésre készen, hállójának pedig mindig kivetve kell lennie, s milyen élvezet aztán, ha olyan mázsás csukák — milyenek az ágyasok — akadnak hállónkba, vagy kapják be a csalétket, mert ezekre tulajdonkép nem is annyira halásznunk, mint inkább horgásznunk kell, vagyis egyenkint megcsipnünk, megnyernünk, üdvözitenünk őket.

Még egyre óhajtjuk figyelmeztetni m. t. paptársainkat, és az az, hogy mikép kelljen kitudnunk, födöznünk az ágyasokat. Kisebb helységekben igen könnyü ez, mert ott ugyszólván mindenkit, és mindenkinek körülményeit, összeköttetéseit ismeri a lelkész. A nagyobb helységekben vagy a városokban a következőleg kutathatja ki őket. Keresztel pl. törvénytelen gyermeket; hivassa be anyját, kérdezze ki őt, vagy a szülésznőt, 's azonnal megtudja, hányat ütött az óra. Vannak továbbá mindenütt jólelkü, jámbor asszonyok, emberek, ezek is jó őrszemei és póstái a lelkésznek. Kérdezze ki végre magukat az ágyasokat, nem tudnak-e olyanokat, a kik szintén — mint szokás — mondás — «csak ugy élnek»? Mindegyik fog egyet-kettőt jelenteni, (mert hiszen többnyire jól ismerik egymást) részint jószándékból, részint boszúból, hogy hát ha őket «föladták,» azok se kerüljék el a szégyent, a büntetést (már t. i. azt, hogy a pap behivatta, s emberekké alkotta, vagy legalább is akarja őket.) Mert tetszik tudni, olyan sokszor az ily fajta ember, hogy kárhozatát drága pénzen vásárolja, de üdvösségét kinálgatva is csak mogorván fogadja.

Nem kell azonban visszariadni semmitől; argue, obsecra, opportune, inportune; meg kell őket 2—3-szor is hivatni, s ha nem akarnak megjelenni, fel kell keresni lakásukban a vonakodókat. S aztán ha összeadtunk is sokat, folytatnunk kell, és meg — megújitnunk a razziát utánok időnkint, mert, ha azt hiszszük is, hogy már valamennyit összeadtuk, s végleg kipusztitottuk e poloskákat, itt is, ott is ujak búvnak elő a földből, vagy hozatnak be a podgyásszal, a bagázszsal.

Szóval, álljunk résen, fáradjunk, dolgozzunk érdekökben, s experto crede Ruperto, az eredmény nem fog elmaradni. Mi a fennebb kifejtett módok szerint rövid 4—5 év alatt esztendőnkint 17—24, összesen tehát száznál több ily párt gerebléltünk össze, vertünk együvé. Ezt azonban csupán bizonyitékul, és nem kérkedésül hoztuk fel, mert meg vagyunk mélyen győződve arról, hogy servi inutiles sumus, és csak azt tettük meg, quod facere debuimus.

AZ ORSOLYA-SZÜZEK AMERIKÁBAN.

Irta MOHL ANTAL.

(Folytatás.)

Végre utnak indultak és öt nap mulva megérkeztek Párisba, hol ausztriai Anna királyné őket látni akarta.[1] Reménylették, hogy Párisban is csatlakoznak egyesek hozzájok, de e várakozásukban csalatkoztak. Találkoztak volna ugyan, kik készségesen megosztották volna sorsukat, de a párisi érsek a távozni szándékozóktól megvonta a távozási engedélyt. Egyedül mentek tehát Dieppe-be, hol hajóra kellett szállniok.

Itt is felkeresték az Orsolya-szüzeket és szorgalmazták azt, amit Párisban el nem nyerhettek. Ez sikerült is, mert hozzájuk csatlakozott sz. Kereszről nevezett Mater Czeczilia, ki egészen egy szivvé-lélekké olvadott velök.

A megállapitott időnél tovább tartózkodván Dieppeben, elszalasztották a hajót, melyen utazni szándékoztak. Peltrie úrnő ennélfogva saját költségén bérelt hajót és azt mintegy 8000 lirányi költséggel teljesen felszerelte. Találkoztak, egyesek, kik különféle tárgyakkal kedveskedtek s főleg diszitményeket ajándékoztak leendő kápolnájuk felékesitésére, végre megindultak. Velük együtt több betegápoló soror is szállott a hajóra, kik Quebeckbe mentek, hogy Aiguillon herczegnő védelme alatt a párisi «Hôtel-Dieu» mintájára kórházat állitsanak a szenvedő emberiség számára.[2] Nagyszámú néző volt jelen, midőn hajóra szállottak

---

[1] Hogy a királyné kegyét megnyerhették, azt leginkább Senecey herczegnőnek köszönhették, ki a királyné első palotahölgye és a koronaherczegnek, a későbbi XIV. Lajosnak, nevelőnője volt.

[2] Richelieu bibornok 22400 lira évi jövedelmet biztositott a kórház számára és egy keresztény társulattól telket kaptak az épület emelésére. — A nővérek, kik a kórház szolgálatára az Orsolyitákhoz szegődtek, sz. Ágoston-rendű apáczák voltak — M. Ignáczia főnöknő vezetése alatt. M. Ignáczia

és minden oldalról a legélénkebb rokonszenv meleg nyilvánitásaival találkoztak.

1639. máj. 4-ike volt. Jelen voltak tiszt. Poncet, Vimont, Chaumondt, Burgon és Lalemant Károly atyák. Peltrie úrnő és a toursi orsolyiták megemlékezvén azokról, miket nekik Toursban az agg érsek bucsúzáskor mondott, elmondották ismét az «In exitu Israel de Egypto» zsoltárt, továbbá a «Magnificat»-ot és szent örömmel, mely a jelenlevőkre is eláradott, indultak a messze utra. Kedvező szelek mellett indultak el a siktengerre, de nemsokára oly rettenetes vihar keletkezett, hogy kénytelenek voltak, visszamenni a kikötőbe, hol két hétig élet-halál közt lebegtek.

Minél messzebb haladtak a tenger belsejébe: annál veszélyesebb kezdett lenni a hajózás. Még jéghegygyel is találkoztak, s Isten különös csudája volt, hogy hajójok el nem sülyedt. Később 3-4 izben szenvedtek törést. Minden utas rettegett, csak az orsolyiták és alapitónőjük voltak nyugodtak; különösen a fiatal Troche M. Josefa adta a veszély idején bátorságának csodálatos jelét. Végre három havi hajózás és sok viszontagság után 1639. aug. 1-én szemeik előtt feküdt Quebeck, mely utazásuk czélpontja volt. A franczia udvart, Ms. Montagny, kanadai kormányzó azonnal értesitette Peltrie úrnő s az orsolyiták szerencsés megérkeztéről. A nemes lovag általában véve is a legkitüntetőbb figyelmet tanusitotta irántuk. A hajó megérkeztekor elsüttette az ágyukat és a Jézus-társaságiak, továbbá sok franczia s a város körül letelepedett indiánok nagyobb részével személyesen jelent meg az érkezők fogadására és katonai diszőrséggel kisértette őket a felső városba. Felérvén a városba legelső kérésük volt, engednék meg, hogy Istennek a nagy jótéteményért, melyben őket az út szerencsés befejezhetése által részeltette, ünnepélyes hálát mondhassanak. H. P. le Jeunne által mondott e hálaadó istenitisztelet után, Ms.

---

14 éves korában lépett a szerzetbe. 23 éves korában súlyos betegségbe esett. Gyóntatója tanácsára megfogadta, hogy ha felépül, Kanadába megy. Nemsokára csakugyan felgyógyult és most beváltotta igéretét.

Montmagny, kinek az egész igen tetszett, udvariasságból velök ment egészen addig, ahol ideiglenesen letelepedtek. Az uton csoportokban állottak az indián férfiak és nők, kik az apáczákat égből jövő angyaloknak tekintették és nem voltak képesek eléggé csodálkozni a felett, miként hagyhatták el érettök hazájukat, családjukat, javaikat. Különösen meghatotta azonban a benszülötteket az apáczák ama nyájassága, kedvessége, melyet gyermekeik iránt tanusitottak.

Képzelhetjük az alapitónő örömét az olyannyira szivélyes fogadtatás felett. Rövid idő alatt egészen otthonosnak érezte magát és megkezdte munkáját. Elővette a magával hozott szöveteket és ruhácskákat készitett a gyermekek számára, majd pedig oktatgatni kezdette őket a hit elemeiben.

A munkatér, mely itt számára feltárult, valóban tágas volt. Mert nemcsak a benszülöttek, hanem a franczia-gyarmatosok gyermekei is el voltak egészen hanyagolva. Kezdetben sok nehézséget okozott azon körülmény, hogy nem értették az apáczák a vadak nyelvét. Azonban a sürü érintkezés folytán, melyben velök éltek, csakhamar elsajátitották azt.

Quebeck külső viszonyai sem voltak a legrendezettebbek. Champlain körülbelül 4 évvel ezelőtt elhalálozott és jóllehet bámulatos intézkedései által minden hiedelmet felülmuló eredményeket ért el, mindazáltal sok kivánni valót hagyott még hátra. A város, mely ma 60,000 lakost számlál, akkor még csak harmadfél száz francziának és a Sillery kormányzó által a vidékről betelepitett néhány száz benszülöttnek volt lakóhelye. A hittérités munkájával a jezsuiták foglalkoztak, kik ugyan nagy buzgalmat fejtettek ki magasztos hivatásuk körül, de a vidék közgazdasági viszonyait nem birták virágzásra emelni. A gyarmatosok bizalmatlankodtak a benszülöttek iránt, mert sok kárt okoztak nekik. E körülmény folytán nem bátorkodtak épiteni sem az erődön túl. A földeket sem igen müvelték, ugy hogy évek hosszú során keresztül az élelmi szerek nagy részét az anyaországból kellett szállittatni.

Az apáczák addig — nevezetesen 3 évig — mig Peltrie úrnő megfelelő kolostort épithetett, ideiglenesen egy igen szerény hajlékban laktak, mely alig volt képes őket az idő viszontagságai ellen ótalmazni. A nyomoruságos épület a kikötőben állott, az alsó városban. «Oly kicsi volt — mondja egy régi tudósitás — hogy egy 16 négyszöglábnyi szük szoba szolgált kar-, beszélő-, ét-terem és lakszoba, egy másik kis szoba iskola gyanánt. Kápolna, sekrestye és egyben konyha az épület fedett folyosójából került ki. Tudjátok meg azonfelül, hogy a benszülöttek leánykái nálunk lakván, a jó anyákkal együtt voltak, hogy még kellemesebbé tegyék ezt a nyájas hajlékot. A benszülöttek rondasága, kik még nem voltak a francziák finom müveltségére tanitva, okozta, hogy többször a vizben szén, haj, vagy egyéb ilyesmi találtatott, egy izben pedig a főző fazékban ócska czipő.» Mater Mária állott az egésznek élén mint igazgatónő, aki ezeket feljegyezte egyik levelében, s enyelegve hozzáteszi, hogy ő és társai ezen kis intézetüket «Louvre»-nak tartják, ahol magukat a világ legboldogabb teremtményeinek hiszik, «mert — mondá szellemesen — nagy kincsünk van ott, az, melynek felkeresésére jöttünk: a mi drága megtértjeink.» — Óh szent vallás, mily szép vagy müveidben!

4. A quebecki kolostor történetének folytatása.

A nyelvi nehézségek elég sulyosak voltak. «Álmodni sem merészeltem volna — irja e tárgyról Mária — azt, hogy kedves megtértjeinket valaha saját nyelvökön tanithassam. Jó mesterünk azonban annyira megsegitett, hogy könnyen és gyorsan tanulhattuk meg a szükséges nyelveket. Képzelhető, mily bajos megtanulni oly idegen nyelvet, mely a mienktől teljesen elüt. Nevettek, midőn mondottam, hogy ez bajos; ha az volna — mondák — nem beszélnék oly könnyedséggel. De higyjétek meg, a kivánság beszélhetni, nagyon elősegiti a tanulást. Én akartam beszélni, szivem általa kiönteni, hogy kedves hitujonczainknak elmondhassam, mennyire szeretem Istent és mennyei Mesterünket.»

Más megpróbáltatásaik is voltak, még pedig sokkal nehezebbek. A kis ház nemsokára kórházzá változott. A kis benszülöttek ugyanis 1639-ben háromszor mind vörhenybe estek, ugy hogy közülök négy el is halálozott. Azt gondoltuk, valamennyien betegek leszünk, mert a baj járvány módra lépett fel. De Urunk kegyelméből nem ért baj bennünket. Ágyak hiányában a földön kénytelenittetvén megvonni magunkat, midőn a szobában járkáltunk, át kellett lépnünk a betegeken. De Isten oly bátorsággal áldott meg, hogy a legcsekélyebb undorral, félelemmel sem viseltettünk a kis vadak iránt, kik a ragály áldozatai lőnek. A járvány 1640. febr. haváig tartott. Az önfeláldozó apáczák féltek, hogy a járvány miatt majd a benszülöttek leánykái elmaradoznak tőlük, kiket már is szeminaristáknak szoktak nevezni. Mert nem váltak-e valóban ez intézet növendékei, a tudatlan pogány népek számára mindmegannyi hittéritőkké? Az indián növendékek száma az első időben nem volt kevesebb 20-nál. Szülőik meglátogathatták valahányszor akarták, jóllehet e látogatásokkal sok teher volt összekapcsolva, miután ilyenkor a szülők élelmezéséről is kellett gondoskodni. Nem ritkán 60—80 személy számára kellett eledelről gondoskodniok. Szerencsére nem voltak inyenczek a vadak, mert a faggyúgyertyát is jóizüen elköltötték!

A jámbor nővérek önfeláldozása azonban diadalt aratott minden nehézség felett, ugy hogy Mária letelepedésök után nem hosszú idővel ezeket irhatta: «Szükséges, hogy szóljak nektek nem a vadak barbárságáról, (mert ez már nem létezik) hanem arról, hogy itt egészen uj szellem kapott lábra, melyet bátran lehet istenesnek nevezni. Nekünk épugy vannak jámbor benszülötteink, mint vannak jámborok köztetek a polgárisult Európában. A különbség csak az, hogy a mieink nem oly igen fellengzők, mint a tieitek; gyermekded őszinteséget tanusitanak, amelyből kitetszik, hogy ők Jézus vérében tisztára mosott, ujjászületett lelkek. Midőn hallom beszélni a jó Károlyt, Mihályt, nem kételkedem őket Európa első szónokai mellé helyezni. Nemrég Mihály igy szólt hozzám: «Én nem élek ezentúl a vadállatokért, mint

eddig éltem, nem a vidrabőr kaczagányért. Én Istenért élek. Ha elmegyek vadászni igy szólok hozzá: Főkapitány Ur Jézus, intézkedjél felőlem tetszésed szerint; ha elrejted is előlem a vadállatokat, ugy hogy nem akadok rájuk, mégis bizom benned, s ha akarod, hogy éhen haljak, abba is belenyugszom.»

Ily hirek érkezvén Kanadából, nem csodálkozhatunk a felett, hogy a párisi nővérek mondhatlanul kivánkoztak társnőikhöz. Az érsek azonban nem mutatkozott hajlandónak kérésök meghallgatására. Csakis a Mária Magdolnáról nevezett Mater Beron perjelnő állhatatosságának, a nővérek folytonos sovárgásának és több nagy befolyású személy pártfogásának tulajdonitható, hogy Mgr. Goudy párisi érsek végre engedélyt adott két apáczának, t. i. a sz. Kláráról nevezett Lebugle Anna és a sz. Athanázról nevezett de Flecelles Margit nővéreknek.

A nővérek elutazása előtt kötelezte magát a párisi ház, hogy a szükséges fehérneműt és egyéb ruhadarabokat megadja, megfizeti a jelentékeny utiköltséget és az élelemre évi átalányt fog nyujtani.

E megállapodások után 1640. márczius havában indultak el Dieppe-be, a hol a hajóra szálltak. Alig hagyták el a kikötőt, rettenetes vihar korbácsolta fel az Oczeánt, a szélvész oly borzasztó volt, hogy még Dieppe előtt a hajó elmerülésétől kellett tartani. Egy hónapon át folytonos veszedelemben forogtak, sem előre, sem hátra nem mehettek. Azonfelül angol hajók majdnem foglyokul ejtették őket. Végre julius elején áldva Istent, vigan futottak be a quebecki kikötőbe, ahol leirhatatlan örömmel fogadták őket. Ez ujabb növedék megérkezése után kevés idővel rendezettebb viszonyok kezdődtek az apáczák életében. Elkészült a kolostor és vele életbe lépett a teljes szerzetesi fegyelem, nevezetesen a klauzura, a melyet eddigelé lehetetlen volt megtartaniok.

A konvent berendezése ez volt. Máter Mária kormányozta a házat perjelnő minőségben; Peltrie alapitónő kezdetben velök lakott. Utóbb közel a kolostorhoz külön kis

szük hajlékot épittetett magának. Minden szorornak meg volt a maga hivatalos teendője, miként ez más kolostorokban is szokás.

Az apáczák csodálatos önfeláldozással szentelték magukat hivatásuknak. Nemcsak a franczia s a benszülött leánygyermekek oktatásában fáradoztak, hanem felnöttebb nöket is tanitottak. Oktatták öket a hit elemeiben, továbbá mindenféle hasznos ismeretben. Találkoztak aztán többen, kik annyira megkedvelték öket, hogy a szerzetbe léptek.

A kisebb gyermekek között is találkoztak, kik fajbelieiknek apostolaivá lönek. Ilyen volt a kis huron Teréz, kinek nagybátyja Taondetschorin József egyike az első huron kereszténveknek, ki később néhány rokonával együtt a szentség hirében halt el. A leányzó 1640. tavaszán került az apáczákhoz. Mondhatlan vágy lelkesité öt a vallás tanainak befogadására. Több megtérés, mely Quebeckben elöfordult, egyenesen az ö buzgalmának tulajdonitandó. Különösen kettöt emlitenek fel. A 12—14 éves leányka oly természetes ékesszólással szólt jó népének Istenről s a vallás tanairól, hogy szavai édesded meggyözö erejének nem állhattak ellen. Azértis időnként meglátogatták öt. Befejeztetvén nevelése, visszatért népe közé, ahol szülöivel együtt nemsokára az irokézek hatalmába került. Azonban a fogságban sem feledkezett meg keresztény kötelességeiről, hanem hirdette Jézus Krisztust a barbároknak, kik öt fogva tartották. — Végre 1645. évben egy békekötés folytán, melyet a franciák a benszülöttekkel kötöttek, megszabadult ellenségeinek kezei közül. Azonban noha sokan találkoztak a leánykák között, kik buzgalmuk, áhitatuk és eszességök folytán nagyban támogatták és megkönnyitték a növérek munkáját, voltak mindazáltal egyesek, kik viszont sok fáradságot, aggodalmat, szomorúságot szereztek nekik. Találkoztak egyesek, kiknél nagyon is megvalósult a latin költö szava: «Naturam si expellas furca, tamen usque recurret.»[1] Ilyen volt a többi közt egy kis algonquin leányka, ki semmikép sem

[1] «Ha vasvillával üzöd is ki a természetet, mégis visszajön.»

tudott megbarátkozni a kolostorban divott fegyelemmel. Végre felhasználván egy alkalmas pillanatot — elillant. Kijutván a házból, nehogy valamikép visszatereljék, lélekszakadva futott. Mintegy 10 perczig futott, midőn kifáradva, megállott, körülhordozta fürkésző tekintetét, vajjon nem jön-e utána valaki, aztán lassabban menve, szülőinek lakása felé irányozta lépéseit. Kérdőre vonatván hazajövetele miatt, nem minden makacsság nélkül válaszolá: «Nem türhettem tovább sorsomat.»

Nemsokára azonban megbánta tettét és kinyervén anyjának engedelmét — visszaindult a kolostorba. A kert közelébe érvén, szive hangosan kezdett dobogni, mert érezte, hogy bünös és félt a netáni büntetéstől. Erőt véve magán, tovább ment mégis egészen — a klauzura ajtajáig és bebocsáttatást kért. Azonban visszautasittatott. «Már késő, mondá a kapusnő; Mater Mária elhatározta kizáratásodat, mert vakmerő szökésed és erdei barangolásod által megsértetted a házi rendet.» — Látván, hogy igy czélt nem ér, cselhez folyamodott. Tudván, mikor jönnek a külső tanitványok az iskolába, megvárta azokat és velök együtt besurranva, egyenesen a perjelnőhöz ment, hogy lábaihoz borulva, bocsánatért és felvételeért esedezzék. «Rosszul cselekedtem — mondá — de nem szököm el többször. Engedelmes leszek, tanulni akarok, mindenben hü leszek.» Mária jó szive megesett a leánykán. Felvette őt ujból és nem volt oka megbánni jószivüségét, mert a leányka csakugyan egészen megváltozott. Hasonlókép történt egy másik leánykával is, ki miután a nővérek tudta nélkül elhagyta a zárdát s egy ideig szülőinél tartózkodott, visszament a kolostorba és zokogás között kérte a nővéreket, fogadnák őt ismét körükbe, mondván: «Irgalmazzatok nekem! Én tanulni akarok, szülőim pedig nem képesek oktatni.» Visszavétetvén, oly szorgalmat fejtett ki, hogy minden tanulótársát felülmulta.

Azonban térjünk vissza tárgyunkhoz.

Az 1641. év tavaszán Peltrie urnőnek sikerült az uj kolostor alapkövét letennie a felső városban, ahol még most is áll. Az épület azonban 10 év mulva, 1651. karácsony

nyolczada alatt a tüz martalékává lett, mintha az édes Üdvözitő jászolának szegénységét s körülmetéltetésének szenvedéseit akarta volna megizleltetni választott jegyeseivel. A tüz a sütőkemencze helyiségében éjfél tájban az egyik nővér feledékenysége folytán[1] ütött ki, s mire észrevették, már az egész épületben elharapódzott. Szerencsére az egyik apácza, ki a gyermekek osztályában aludt, felébredt,[2] és észrevevén a veszedelmet, hanyatthomlok futott ki és meghúzva a harangokat, kiáltozott: «Tüz van, mentsétek meg magatokat.» Erre nagy sietve felverték az alvó gyermekeket, ágyaikból kiemelték, s midőn őket kivezetni akarták, a lángok már az ajtókat nyaldosták, ugy hogy csak a sekrestyén át lehetett a korlátokat széttörve kimenekedni. A cziboriumon és kelyheken kivül minden ruha, butor, eszköz elégett. Alig menthették meg a benlakók életüket. Néhány óra mulva az egész épületből csak kis törmelékhalmaz maradt. Oly nagy volt a pusztulás, hogy még a vadak is részvétre gerjedtek a nővérek iránt![3] Az apáczák azonban nyugodtan viselték a nagy csapást és az isteni Gondviselésbe helyezvén minden bizalmukat, Jób-bal mondották: «Az Isten az Úr, mindenek szerzője, tőle függünk, tőle remélünk. Legyen mindenkor áldva az ő szent neve.»

Hajlékuk nem levén, a betegápoló apáczáknál kerestek menhelyet, a hol fel is találták mindazt, amit a szeretet ily állapotban nyujthat. De mihez kezdjenek a roppant veszteségek után?

Arra, hogy Franciaországba visszaköltözzenek, nem is gondoltak. Szivök hozzá volt nőve a szent ügyhöz. Kijelen-

[1] A kenyérsütéshez tett előkészületeket s hogy a kovász meg ne fagyjon tüzes serpenyőt tett a sütőteknőbe s elfeledte azt lefekvés előtt kivenni. A teknő fenyőfából lévén könnyen meggyuladt.

[2] M. Szerefina volt, ki az évkönyv szerint, ezen szózatot hallotta: «Kelj fel, mentsd meg a gyermekeket, veszélyben forognak, hogy megégjenek.»

[3] A Huron tavától szétriasztott s a kórház körül sátorokban tanyázó 400 huron tanácsot tartott s küldöttségileg fejezte ki az orsolyiták iránt részvétét. Egyúttal kérték őket, maradnának továbbra is közöttük és veszteségök pótlására felajánlottak nekik két, egyenkint 1200 porczellán-gyöngyből álló nyakéket.

tették, hogy semmi viszontagság sem birhatja őket a megkezdett mű abbanhagyására. Ez elhatározásuk nagy örömet keltett mindenfelé. Nem is csodálkozhatunk ennek folytán, hogy versenyezve siettek felsegélyezésökre szegények és gazdagok, szomszédok és távolabb lakók egyaránt. Azonban ez adakozások nem szolgáltathattak nekik elegendő anyagi eszközt arra, hogy zárdájukat ujból felépitsék s ügyeiket rendbehozzák. Egyedül a jó Isten volt, a ki rajtok a szükséges mértékben segitett.

Három hétig élvezték a kórházi növérek vendégszeretetét. Azután ama szük kis hajlékba vonultak, melyet, mint mondottuk, Peltrie úrnő a maga számára épitett. De mily bajos volt ott, a csekélyke helyen 15 apáczának együtt laknia! Hanem meg kellett vele elégedni addig, mig a kolostor felépült. E tekintetben legtöbb támogatást nyertek az anyaországból s főleg Toursból és Párisból.

Mater Mária perjelnő, segittetve az önfeláldozó alapitónő által, nagy buzgalommal gondoskodott az ujraépitésről. Be is fejezte nagy sikerrel a visszaállitás művét, elannyira, hogy az uj épület egyes részei jobbak voltak, mint azelőtt. De e nagy örömet sem élvezhette M. Mária zavartalanul. A munkálatok folyama alatt u. i. a sz. Józsefről nevezett Maria de la Troche 1652. april 24-ikén jobblétre költözött.

Felépülvén a zárda, Peltrie úrnő és M. Mária önfeledett odaadással folytatták a nagy munkát, melyre vállalkoztak és a melynek czélja nem volt csekélyebb, mint a keresztény nevelés áldásainak biztositása Kanada számára.

E feladatot fényesen megoldották. Müvök annyira megszilárdult, hogy legkevésbbé sem kellett annak jövőjét félteniök. Daczolt az minden eshetőséggel. Kiállotta a legnagyobb viharokat is és a Kanadában beállott kormányváltozások sem gyakoroltak rá hátrányos befolyást. A legjelentékenyebb változás e tekintetben a XVIII. század közepéről keltezhető.

Quebeck városa Észak-Amerika forgalmára nézve oly előnyös ponton állott, hogy az angol kormány azt minden áron birni óhajtotta. Phipps tábornok 1690-ben támadást

intézett ellene, de nem daczolhatott azon ellenállással melylyel találkozott. Hetven év mult el ujabb komoly kisérlet nélkül, jóllehet az angol seregek mozdulatait folyton figyelemmel kellett kisérni. Végre a hét éves háború alatt 1797-ben az angolok birtokukba vették e nagyszerü gyarmatot. Az elfoglalás első hevében gyülöletes kihágásokra vetemedtek, mert a várost csak ostrommal vehették be. Az orsolyiták e helyzetben testvéreikhez, a kórházi apáczákhoz menekültek. A nagybrittaniai kormány azonban igen kiméletes volt irántuk. Minden akadály nélkül folytathatták tehát a nővérek müködésüket. A kormány nemcsak nem görditett nehézségeket utjokba, hanem inkább előmozditotta érdekeiket. Szivesen látta a nővérek számának emelkedését is, sőt 1826-ban rendelkezésére bocsátotta a zárdának mindazon költségeket, a melyek a benlakó növendékek épületének kibővitésére szükségesek voltak. Mindazáltal nem tudták a nővérek feledni eredeti hazájukat; nem tudták feledni Franczia országot.

Midőn a zárda ügyei az emlitett ujjáépités után legnagyobb részükben már rendezve valának, még egy fontos feladat várakozott M. Máriára. A nővérek, kik Kanadában működtek, több kolostorból származván, különféle szabályoknak és szokásoknak hódoltak. Mária minden ügyekezete odairányult, hogy egyöntetüséget létesitsen. Lelkes buzgalmát óhajtott siker koronázta. Az egyesülés 1641-ben szerencsésen létrejött. Elhatároztatott, hogy a toursiak vessék magukat alá a párisiak negyedik fogadalmának, a mely szerint a nevelésnek és oktatásnak szentelendik magukat. Viszont, hogy a párisi házból érkezők fogadják el a toursiak viseletét, alól szürkés szövetet, stb. Elhatároztatott azonfelül, hogy áldozáskor egyházi köpenykét (manteau) öltsenek a nagy velum helyett és bőrövet hordozzanak sz. Ferencz fekete öve helyett. Az érintett megállapodásokról szóló fontos okirat tartalma a következő volt:

1. «A párizsi kongregáczióból Kanadába átszármazó fogadalmasok a bordeauxi kongregáczió viseletében járnak.

2. A bordeauxi kongregáczió fogadalmasai, kik Kana-

dába jönnek, leteszik a negyedik fogadalmat az oktatásra, miglen itt hivataloskodnak.

3. Az ujonczok feltétlenül leteszik a negyedik fogadalmat, amint ez a párisi kongregácziónál szokásos. Ők is a bordeauxi kongregáczió viseletében járnak.

4. Azon esetre, ha Francziaországba visszatérnének, a párisi és bordeauxi két kongregáczió fogadalmasainak szabadság adatik visszatérni saját fogadalmas székházukba, mert fogadalmuk csak feltételes volt, valamint a viselet is a táj szerént volt kötelező. Visszatérés esetére mind a Francziaországból idejötteknek, mindazoknak, kik itt, azaz a kanadai tartományban tettek fogadalmat, szabad lesz Francziaország bármely városában megtelepedniök Ő felsége a franczia király s az illetékes püspök abbeli engedelmével, hogy azon rendi szabályok szerint élhessenek, a melyek szerint Kanadában éltek. Fentartásuk költségeit részint az alapitvány kamataiból, részint fekvőségeik jövedelméből, valamint az ujonczok hozományából meritik.

5. Ami a házi szabályokat illeti, azokat szerzetesi intelmek alakjában saját belátásuk szerint az illető vidékhez alkalmazva állapitják meg.

6. Gondoskodniok kell elöljáróról, áldozó-papról vagy apostoli biztosról, ki közvetlenül az apostoli széktől függ. Gondoskodniok kell arról is, hogy állandóság és jóváhagyás czéljából pápai bullával birjanak.

7. Meg kell őrizni a részrehajlatlanságot. Ha jönnek apáczák a bordeauxi kongregáczióból, jöjjenek a párizsi kongregáczióból is.

8. Ha az ujonczok közül valaki alkalmatlannak itéltetvén a szerzetes életre, visszaküldetnék, a költségek az évi járadékból fedezendők.

9. Senki se küldhessen a régi Francziaországból apáczát a quebecki perjelnő előleges megkeresése nélkül.» Az okmány záradéka ekkép hangzott:

«Mi az Uj-Francziaország Qubeck városában székelő sz. Orsolya-rendüek az Urban összegyülekezett perjelnője és rendtagjai ezennel alájegyezzük és elfogadjuk a fentebb irt

pontokat ugy a mint azokat franczia sorsosaink is helyeselték. Elhatároztuk egyúttal, hogy azokat most és a jövőben meg fogjuk tartani. Megegyeztünk abban is, hogy azon apáczák, kik a párisi kongregációból jöttek vagy jövendenek, a bordeauxi kongregáczió ruháját öltik fel, ha és a mikor az elüljárók azt elrendelendik. Az ujonczok szintén ezen öltözetet viselik és leteszik a negyedik fogadalmat, a melynél fogva a kisdedek oktatására kötelezik magukat ugy, mint Párisban szokás. Azoknak azonban, kik a bordeauxi kongregációból jöttek, vagy jönek, nem különben egyéb más fogadalmasoknak szabadságukra hagyatik — a negyedik fogadalmat letenni.

Végeztetett és kelt 1641. szept. 8-ikán. Aláirva: Guyart Maria ab Incarnatione; sz. Kláráról nevezett Bugle Anna; sz. keresztől nevezett Riche Czeczilia; sz. Athanázról nevezett Flecelles Margit; sz. Józsefről nevezett Savanniéres Mária.»

1681-ben a quebecki püspök a kolostorban második hivatalos látogatását tette. Közös megfontolás után elhatározták, hogy legjobb lesz a párisi kongregációba beleolvadni. Márcz. 20-án megkezdődött az uj napi rend, 25-én vették fel először a fejéket és bőrövet, néhány napra rá pedig a bekeblezés tényét az egész rendi káptalan a következő aláirással erősitette meg :

«Mi az Uj-Francziaországi quebecki sz. Orsolya-rendi székháznak perjelnője és apáczái aláirjuk azaz elfogadjuk egyhangulag és közös megegyezéssel a szabványokat, szertartásokat, viseletet és szokásokat, melyeket a párisi szent Jakab külvárosban levő sz. Orsolya-rendü apáczák tartanak, hogy azokat mi is hüen, lelkiismeretesen, amint lehet Isten malasztja segitségével megtartjuk. Mélt. és ft. Laval Ferencz quebecki püspök rendelete szerint az ő püspöki látogatása alkalmával 1681. márcz. 18-án történt megállapodásunkhoz képest a jelen okiratot 1682. nov. 11-én aláirtuk.

Jézusról nevezett Sor. Mária perjelnő; sz. Athanázról nevezett Sor. Margit, assistensnő.»

Az okos perjelnő mindezekre kinyerte a párisi és toursi

apáczák beleegyezését. Bölcs eljárásának igen szerencsés következménye volt. Felébredt u. i. ezáltal egész Franciaországban az orsolyiták minden kongregációjánál az egyesülés utáni óhaj. A püspöki kar is feltette magában, hogy e fontos tárgy felől az összehivandó papi gyülésen tanácskozni fog. Törekvéseik azonban ezúttal még nem vezettek czélhoz. Ez mindenesetre baj volt, mert az egyesülés nagyobb eredményeket hozhatott volna létre. Hihetőleg szent Angelának is szándékában volt ez. Régi közmondás: Vis unita fortior — egyesülés diadalt arat. Eddigelé azonban, jóllehet több kisérletet tettek már megvalósitására, nem sikerült még e buzgó törekvés. Ugylátszik mindazáltal, nincs messze az idő, midőn e forró vágy teljesültének fognak örvendhetni. Néhány év óta u. i. érintkeznek egymással a rend összes házai azon körlevelek utján, a melyeket időről időre kibocsátanak. Kivánatos is volna valóban, hogy az egyesülés végre ténynyé váljék, mert ez esetben gyakrabban jöhetnének össze a rend elöljárói és ügyeik felől behatóan tanácskozván, könnyen foganatosithatnák azon módositásokat, a melyeket a rend előnyére szükségeseknek, vagy hasznosaknak tartanak.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

A Nyitra-egyházmegyei papság irodalmi működése.

Irta VAGNER JÓZSEF.

(Vége.)

Paska István, szül. 1855., fölsz. 1879., zsolnai segédlelkész; a Magyar Államban sok közleménye jelent meg.

Pelczmann János, szül. 1839., fölsz. 1865. terehovai plébános, egyházi beszéde a «Kazatelnában» jelent meg.

Petrik Mihály, szül. 1722. Szeptencz-Ujfalun Nyitram.

1760-ban nyitrai kanonok. Meghalt 1781. Megjelent tőle: Sermo quo Princeps (Fr. Com. Barkóczy, AEppus Strig.) Arcem ingressus nomine Cleri Divec. Nitriensis salutatus est 1763 (Petrik M. O. Bibl. 1711—1860. I. 731 l.)

Porubszky György, hittudor, szül. Zsolnán 1783. fölsz. 1806., bölcseleti, majd theologiai tanár Nyitrán, 1819-ben kanonok, 1822-ben papneveldei kormányzó. Meghalt 1839. B. Malonyay nyitrai főispán beigtatása alkalmával mondott latin beszéde megjelent ily czimü gyüjteményben: Sermones dum Ill. D. Joannes Aloysius L. B. Malonyay in Supremum Comitem installaretur. Tyrnaviae, 1835.

Prihoda János, szül. 1835., fölsz. 1858., petroviczi plébános. Kiadott alkalmi beszéde: Kazen na knazské primitie V. P. Ladislava Mészáros. V Trenčme, 1869.

Rakovszky János, szül. Nyitrán 1821., fölsz. 1844., orechói plébános és alesperes. Saját és volt tanulótársainak 25 éves papi jubileumát egy tót alkalmi beszéddel ünnepelte, mely Nagyszombatban 1869-ben jelent meg.

Ressetka Mihály, szül. Bohothon Trencsénm. 1790., fölsz. 1817., felső-szúcsai plébános. Meghalt 1854. Kiadott munkái: *a*) Valašská škola, v Trnave, 1830. 2 kötet. *b*) Kazne prehodné v Trnave, 1831. 2 köt. *c*) Obraz svat. Josefa Kalas. V Trnave. *d*) Vykhad nedelních Evangelii V Budine, 1851.

Révay Antal gróf, szül. 1718., 1743-ban pozsonyi kanonok, majd vágh-ujhelyi prépost, 1752-ben esztergomi kanonok és miletoi fölsz. püspök, 1776-ban rozsnyói, 1780-ban nyitrai püspök, meghalt 1783. Lásd az esztergomi főmegyénél. Uj M. Sion 1886. 842 l. és Eppatus Nitr. Mem. 447 l.

Ribényi Mihály, szül. Ribényben Trencsénm., előbb báni, 1742-ben nyitrai plébános, 1746-ban kanonok; meghalt 1771. Megjelent tőle: Oratio inaugurato Episcopo (Joa Gusztinyi) in throno suo sedenti dicta. 1764. (Petrik M. O. Bibliogr. 1711—1860. I. 731.)

Roskoványi Ágoston, hit- és bölcselettudor, nyitrai püspök, Pápa Ő Szentségének házi főpapja, pápai trónálló,

val. b. titkos tanácsos, a vaskorona-rend I. oszt. lovagja sat. sat.

SapIentIaM EIVs enarrabVnt gentes et
LaVDes enVntIat feLIX ECCLesIa NItrIensIs.

Kiadott művei: *a*) De Primatu Romani Pontificis. Augustae Vindelicor. 1834. *b*) Eiusdem Editio II. Agriae 1841. *c*) Katekismus vagy oktatás a ker. religio tudományban, az egri megye hivei számára. Eger. 1836. *d*) Katechismus oder Unterricht in der kath. Religion für die Erlauer Erzdiözese. Erlau, 1836. *e*) De Matrimoniis in Ecclesia Catholica I. II. Augustae Vindel. 1837—40. *f*) De Matrimoniis mixtis inter Catholicos et Protestantes. I. II. Quinque-Ecclesiis, 1842. III. Pestini, 1854. — IV. V. Pestini, 1870—71. — VI. VII. Nitriae, 1877—82. *g*) Monumenta Catholica pro Independentia Potestatis Ecclesiasticae ab Imperio Civili. I. II. Quinque-Ecclesiis. 1847. — III. IV. Pestini, 1856. — V. VI. Pestini, 1865. — VII. VIII. Pestini, 1870—71. — IX—XII. Nitriae, 1875—6. — XIII. Nitriae, 1879. *h*) Coelibatus et Breviarium duo gravissima Clericorum Offícia. I—V. Pestini, 1861. — VI—VIII. Nitriae, 1877. — IX—XI. Nitriae, 1881. *i*) Romanus Pontifex tamquam Primas Ecclesiae et Princeps Civilis. I—V. Nitriae et Comaromii, 1867. — VI—IX. Nitriae, 1873. — X—XI. Nitriae, 1876. — XII—XVI. Nitriae, 1879. *j*) Matrimonium in Ecclesia Catholica Potestati Ecclesiasticae subiectum. I. II. Pestini, 1870—71. — III—IV. Nitriae, 1877—82. *k*) Beata Virgo Maria in suo Conceptu Immaculata ex Monumentis omnium Seculorum demonstrata I—VI. Budapestini, 1873—74. VII—IX. Nitriae, 1881. *l*) Supplementa ad Collectiones Monumentorum et Literarurae de Matrimonio in Ecclesia Catholica Potestati Ecclesiasticae subiecto; Matrimoniis mixtis; Coelibatu et Breviario; Independentia Potestatis Ecclesiasticae ab Imperio Civili, Romano Pontifica; Beata Maria Virgine in suo Conceptu Immaculata. I—IV. Nitriae, 1887—88. — V. VI. Nitriae, 1889. Összesen 72 kötet. — Az egri főmegyénél, M. Sion. 1888. 942 l. emlitett életrajzi forrásokhoz még ezeket csatoljuk: Karcsu A. A. Váczváros tört. V. köt. 240—2 lap.

— Nyitrai Közlöny 1876. 49. sz. — Magy. Állam 1884. jun. 6 és 7. sz. — Nyitramegyei Közlöny 1884. 22, 23. sz.

Roszinszky János, szül. Bánban Trencsénm. 1749., fölsz. 1773., ledniczi, majd pruszkai és illavai plébános, 1803-ban nyitrai kanonok. Meghalt 1821. A bodoki templom fölszentelése alkalmával mondott tót beszéde megjelent Nagyszombatban, 1805.

Rucska István, szül. 1825., fölsz. Mint nyitra-egyházmegyei áldozár több évi káplánkodás után tábori lelkészszé lett. 1879-ben az esztergomi főmegyébe lépett át, s ott jelenleg alsó-bottfalvi lelkész. Kath. tót lapokba számos czikket, történeti elbeszélést és tudósitást irt; ujabban magyar lapok is, mint a «Kath. Társadalom» s a «Felső Magyarországi Nemzetőr» hoztak tőle czikkeket. Önálló müvei: *a*) Trnava (történelmi tanulmány). V Skalici, 1868. *b*) Krátky vykladnedelnych, sviatocnych a prileżitostnych Evangelii. V Skalici, 1884.

Rustyák Antal szül. 1804., fölsz. 1829. két évi káplánkodás után az esztergomi főmegyébe lépett át. Meghalt 1887-ben. Több hirlapi czikk, valamint latin, magyar és görög alkalmi versezet jelent meg tőle. L. Majer J. Bibliogr. 34 lap.

Schaffarovich Antal, szül. Szlopnán, Trencsénm. 1741-ben, fölsz. 1765., előbb szúlyói, majd üreghi plébános; 1797—1803-ban nyitrai kanonok. Kiadott munkája: Assertiones polemicae, quas... in Universitate Tyrnaviensi a. 1763. publice propugnavit Antonius Aloys. S. Tyrnaviae typis Univ. Soc. Jesu. Kéziratban maradt egy becses történelmi müve: Series Episcoporum Nitriensium a temporibus Divi Stephani Regi Hung. ad nostram usque aetatem, 1789.

Schedy József, szül. Szakolczán 1750., 1774-ben theol. tanár Nyitrán, majd divéki és nagy-bossányi plébános 1802-ben nyitrai kanonok, 1824-ben nagyprépost és vál. prisztinai püspök; meghalt 1829. gf. Berényi Ferencz temetésén mondott tót beszéde megjelent Pozsonyban, 1786.

Schuchter Márton, bölcselettudor, szül. Tőkés-Ujfalun, Nyitram. 1824., fölsz. 1848. természet- és mennyiség-tudo-

mányi tanár a nyitrai papneveldében, 1858-ban szolcsányi plébános. Meghalt 1864. A dr. Nagy József és Láng A. J. által szerkesztett «Természetbarát» cz. folyóiratnak munkatársa volt.

Schwach György, nyitrai kanonok 1686—1704-ig. Első volt, ki a nyitrai püspökök és kanonokok névsorát összeállitotta és ily czimü kéziratban hagyta hátra: Liber in quo omnium praedecessorum Episcoporum in Domino iam quiescentium continentur nomina. — Item DD. Canonicorum qui aliquando in hac cathedrali Ecclesia titulis Canonicatus ac aliis Dignitatibus ornatierant. (Protocollum Ladisl. Kámánházy 5 l.)

B. Schwarzer János Lajos, esztergomi kanonok, utóbb nyitrai nagyprépost. Életrajzát és irod. müködését l. az esztergomi főmegyénél Uj Magy. Sion 1886. 849. l. Az ott emlitett szentbeszéden kivül még megjelent tőle: Sermo ad Antonium Com. Révay Eppum Nitriensem. 1780. (V. ö. Index alter Biblioth. Franc. C. Széchényi 291 l.)

Sorecz Imre, szül. Szebelében, Hontm. 1769., fölsz. 1795-ben. Előbb felső-elefánthi-, 1809-ben nyitrai plébános és alesperes; 1835-ben nyitrai kanonok; meghalt 1855-ben. B. Mednyánszky Alajos főispáni beigtatása alkalmával mondott magyar beszéde nyomtatásban is megjelent. (L. Petrik M. O. Bibliogr. 1711—1860. I. 267 l.)

Spányik Tamás, szül. 1826., fölsz. 1850., papneveldei hittanár jelenleg chinoráni plébános. 1850—59-ig a Religióban számos czikke és tudósitása jelent meg; a «Magyarország és Erdély képekben» cz. munkában Madva Ferencz, rudnói lelkész életét közölte.

Styaszny József, szül. Búr-Szent-Péteren Nyitramegyében 1813., fölsz. 1836. Előbb darázsi, 1850—68-ig mocsonoki plébános és alesperes, jelenleg nyugalomban. Jeles egyházi szónok. Néhány költeményét a Cyrill és Method, több egyházi beszédét pedig a «Kazatelna» közölte; önállóan megjelent: Reč̆k slavnej pamatke štatui bl. P. Marie v Nitranskem zámku. 1850.

Szárnyay Dániel, bölcselettudor, szül. 1785., fölsz. 1808., mennyiség- és természettudományi tanár a nyitrai

papneveldében, tiszt. kanonok; meghalt 1837-ben. Kiadott művei: *a*) Duplex novissima methodus etc. Tyrnav. 1835. — *b*) Progressus Cometae Halleiani Tyrnav. 1835. *c*) Pia memoria Exc. Ill. ac Rev. D. Jos. Vurum . . . occasione primae aperturae Scholae puellaris per Eum fundatae. Nitriae, 1835.

Szelepcsényi György, 1648—1666-ban nyitrai püspök, azután esztergomi érsek. Lásd az esztergomi főmegyénél. Uj m. Sion. 1886. 850 l.

Szörényi László, szül. Trencsénben, 1670-ben pappá szenteltetett Rómában, mint a Collegium germ. hungarium tagja. 1699-ben bajnai plébános az esztergomi főmegyében; 1709-ben nyitrai kanonok, 1711-ben b. sz. Máriáról nevezett rajki prépost s a Mattyasóvszky László püspök által alapitott nyitrai papnevelde első kormányzója; 1718-ban dulcinói val. 1733-ban pedig szerémi püspök, 1749-ben saját kérelmére segédpüspököt kapván Nyitrára vonult vissza, hol 1752. évi novemb. 13-án fejezte be istenes életét. (Vita Lad. Szörényi Kámánházy L. protokollumában 19—24 l.) Kiadott munkái: *a*) Manuale Canonicorum continens praxim et observationes Capitulares Tyrnaviae 1714. Posonii 1744. (2-ik kiadás.) *b*) Praerogativae, Libertates et Privilegia Ecclesiis et Clero Regni Hungariae modo Jure Canonico, verum et municipali competentia ex eodem Jure Patrio deprompta. Posonii, 1745. — *c*) Vindiciae Syrmienses, seu Descriptio Syrm. Episcopatus. Poson. 1734. Budae, 1746. (2-ik kiadás.) *d*) Archi-Diaconus visitans. Posonii 1727. *e*) Demonstratio illius, quod Regulares cuiuscunque Ordinis etiam mendicantium, extra tempora a Jure statuta ad SS. Ordines promoveri non possint, nisi ad hoc specialiter privilegiati existant. Tyrnaviae, 1739. (A 4 és 5. számu munkát Horányi nem emliti.) V. ö. Catal. Biblioth. Hung. Széchényi. Regnicolaris. I. 493 l.

Sztárek Lajos, szül. Dubniczen 1803., fölsz. 1826., előbb zsolnai segédlelkész, azután az ottani árvaház igazgatója. 1837-ben tiszt. kanonok, 1845-ben trencséni plébános

és alesperes, 1855-ben czikadori cz. apát, meghalt 1863. Nagy szorgalmu történetbuvár, ki a Trencsénmegyei levéltárakban teljesen otthonos volt, sok kiadatlan oklevelet lemásolt és adatgyüjteményeit tudósokkal és érdeklődőkkel készségesen közölte. Kiadott müvei: *a*) Der Wegweiser in der Trenchiner Burg-Ruine Pressburg, 1852. *b*) Historia Sodalitatum B. Mariae Virginis Poson. 1855. *c*) Orationes dum Sodalitas Immaculatae Conceptionis B. Mariae V. in Gymnasio Trenchiniensi . . . instauraretur dictae. Posonii, 1858. *d*) Historisches über die Erdbeben in Ungarn (Verhandlungen des Vereins für Vaterlandskunde III. Pressburg, 1858.) Kéziratban maradt: Necrologium Cleri Dioecesis Nitriensis, az egyházmegyei levéltárban.

Szteszkal József, szül. Üreghen, Nyitrám. 1844., fölsz. 1867., előbb árvaházi aligazgató Zsolnán, 1881 óta predméri plébános. A «Magyar Állam»-ba több eredeti és forditott czikket irt.

Telegdy János, 1619-ben nyitrai püspök, 1624-ben kalocsai érsek, megtartván egyszersmind ugyanazon püspökség kormányzását. Meghalt 1647. E kitünő főpásztor nagy alkotásai közül kiemelendők: a nyitrai székesegyház kibővitése a hozzá épitett és gazdagon kidiszitett felső templom által, s a sz. Ferenczrendiek számára a felső városban emelt tágas zárdaépület. Jótékonyságát hirdetik: a káptalannak adományozott «baráti» malom és utcza; 6 növendékpap eltartására és egyéb üdvös czélokra tett alapitványai. Életrajzát l. Memoria Eppatus Nitr. 351—60. irodalmi müködését pedig a kalocsai főmegyénél M. Sion, 1888. 376 l.

Teml Adalbert, szül. 1775., fölsz. 1798., bobothi majd dubniczi plébános, 1816-ban nyitrai kanonok; meghalt 1825. Kéziratban hátrahagyott egyházi beszédeiből néhányat kiadott Radlinszky Endre a «Poklady Rečnitva kazatelského» czimü gyüjteményben.

Terlanday János, hittudor, szül. Chinoránban, Nyitramegyében 1710., fölsz. 1735., púchói, majd illavai plébános, 1749-ben nyitrai kanonok. Meghalt mint székesegyházi főesperes és vál. rozsoni püspök 1770. Jeles egyházi és poli-

tikai szónok volt. Kiadott művei: *a*) Kalas. sz. József, ájtatos Iskoláknak Fundátora. (1769-ben Nyitrán mondott szentbeszéde.) Nagyszombat, 1771. *b*) Salutatio Cels. et Rev. D. Francisco e Com. Barkóczy . . . dicta 1763. *c*) Gyászbeszéd Okolicsáni Anna felett (tót nyelven) Nagyszombat, 1744.

Tóth János, hittudor, szül. Nagy-Surányban, Nyitram. 1856., fölsz. 1879. az egyházi jog és történelem tanára Nyitrán. Jeles képzettségü és ügyes tollu iró. Mint a bécsi Augustineum tagja a Vaterland és Germania czimü lapokba dolgozott s angolból forditotta Newman «Kallisztáját,» mely elöször a M. Állam tárczájában, 1883-ban pedig külön kötetben is megjelent. 1885-ben mint a «M. Állam» belmunkatársa számtalan hosszabb rövidebb czikket, könyvismertetést, birálatot irt. Nyitrára visszatérvén, a Papok Lapjában egyházjogi és lelkészekre nézve nagy jelentöségü gyakorlati kérdéseket fejtegetett. Ott megjelent számos értekezéseiből csak ezeket emlitjük: A párbajban elesettek egyházi temetése. (P. L. 1886. 62 l.) A harmadik korosztályból kilépett ifjak házássága. (U. o. 80 l.) Delegatio a házasságkötésnél. (U. o. 150. l.) Az egyházi javak és a jog. (U. o. 182. 190. 200.) Az illeték-egyenérték kiszámitásához (223 l.) A Nyitramegyei Közlönyben megjelent dolgozataiból csakis franczia-országi utjának leirását érintjük, melyet: «Nyitráról Luordesba és Párisba» czim alatt Nyitrán, 1887. különlenyomatban is kiadott. Legujabb dolgozatait: Kirándulás a Vezuvra. — A kathol. napi sajtó. — A kathol. nagygyülések és a II-ik bécsi kath. kongresszus: a «Kath. Szemle» közölte.

Tvrdy György, szül. Zsolnán 1780., fölsz. 1803., elöbb viszolaji, azután púchói plébános; 1832-ben nyitrai kanonok és papneveldei kormányzó. 1835-ben jászti cz. apát; meghalt 1865. — Önálló munkája: Medulla Doctrinae christ. catholicae. Budae, 1856. Rímekben irva. Vallásos költeményeiből néhányat közölt a Cyrill és Method.

Ifj. Ucsnay István, szül. 1859., fölsz. 1882., nagy chlivényi helyettes plébános. Önálló munkája: Nefelejtsek, vegyes költemények. Nyitrán, 1885.

Ucsnay Mihály, szül. Trencsénben 1819., fölsz. 1842.,

Kesseleőkő-podhragyi, majd valaszka-belai, most pedig kosztolna-miticzi plébános és alesperes. Tót kath. lapokban számos czikke, költeménye és több igen sikerült beszélye jelent meg. (Lásd a «Cyrill a Method» 1856—1858-i évfolyamait.)

Vittek János, szül. 1793., fölsz. 1817. nyitrai segédlelkész, majd papneveldei lelkiigazgató. 1846-ban szkacsányi plébános. 1860-ban alesperes. Meghalt 1864. Sok latin és tót költeményt irt, melyek közül azonban csak egy tót alkalmi versezete jelent meg ily czimü gyüjteményben: Worte d. Erinnerung an d. feierl. Eröffn. der Mädchen-Schule in Neutra 1835. Pressburg.

Vittigschlager József, szül. Köbölkuton 1813., fölsz. 1836., dezseri plébános, meghalt 1861. Mint a pesti növ. paps. magyar gyakorló iskolájának tagja az 1836. évi munkálatokba forditott.

Völcsey Márton Elek, trencséni plébános. Irt egy hitvitázó értekezést, melynek czime: Veritas invincibilis unius verae et unice salvificae Fidei Romano-Catholicae et orthodoxae. 1753. (V. ö. A nyitrai egyházm. könyvtár régi kéziratai 71 l.)

Vurum József, szül. Nagyszombatban 1763-ban; 1788-ban pappá szenteltetvén, nemsokára püspöki titkárrá neveztetett; 1781—1805-ben egyházi jog- és történelem-tanár a nyitrai papneveldében; ugyanazon évben Fuchs Ferencz első egri érsek felterjesztésére egri kanonok lett s ott jóltevője, valamint ennek utóda báró Fischer István érsek oldalánál 1810. évig müködött. 1807-ben kompolti apáttá, 1810, október 19-én helytartósági tanácsossá és néhány héttel utóbb, sardicai vál. püspökké neveztetett. 1816-ban székesfehérvári, 1821-ben nagyváradi, 1827-ik évi május 27-én pedig nyitrai püspök lett, s itt a székesegyház, valamint az egyházmegyéjéhez tartozó összes plébániák kánonszerü látogatása, a zsolnai árvaház s a nyitrai leánytanoda alapitása, végre szegény lelkészek és tanitók javára tett alapitványai által örökitette meg nevét. Meghalt 1838. május 2-án. Kiadott munkái *a*) Schematismus V. Cleri Dioecesis

Nitriensis pro Anno 1829. általa irt történelmi bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva. *b*) Episcopatus Nitriensis eiusque Praesulum Memoria. Posonii, 1835. Kéziratban maradtak: Prolegomena Juris Ecclesiastici 16 iv. — De mixtis Matrimoniis. 23 iv. — Auszug aus der Anleitung in die Sittenlehre der Vernunft und Offenbarung, von Augustin Zippe. 76 levél és több 1798 és 1805-ben mondott német szentbeszéd. Életrajzi adatok: Szaniszló Ferencz latin, — és Farkas F. magyar halotti beszéde; Pauer Hist. Dioes. A. Regalensis. — Károly J. és Nyirák S. Emlékkönyv. — Egri Emlékk. — Millakovich Zeitalter S. Exc. des H. J. Vurum Neutr. Bisch. 1836.

Závodník István, szül. 1813. Felső-Porubán, Trencsénmegyében, fölsz. 1836., előbb nagy-divinai, 1850-ben pruzsinai plébános, alesperes s a sz. Adalbert társulat aligazgatója. Meghalt 1885-ben. Tót lapokban megjelent czikkein, egyházi beszédein és alkalmi költeményein kivül, ezen munkákat irta: *a*) Škola dedinská 1846. *b*) Illaspastizsky prizaloženi Braterstva Strizlivosti. 1847. *c*) Ugyan annak 2-dik kiadása, 1868. *d*) Egy alkalmi versezet Nemcsák János teplai plébános beigtatására, 1865. *e*) Druhotiny knazské Martina Czingell farára Sulovského, 1862. *f*) Ježiš Kris opravdivý Syn Boha živého. 1866. *g*) Marianská Pobožnosť, 1862. *h*) Zjavenie Mutky Božej v Mestečku Lourdes.

Zaymusz Romuald, szül. 1828., fölsz. 1851., bittsiczai plébános; több év óta az «Obzor» czimü gazdasági lapot szerkeszti.

Zongor József, szül. Nyitrán 1851., fölsz. 1874. oklev. főgymnasiumi tanár. A nyitrai főgymnasium «Értesitőjében» három értekezése jelent meg *a*) Az ammonitek élete. (1879.) *b*) Vörösmarty Marót bánja. (1882.) *c*) Főgymnasiumi éremgyüjteményünk ismertetése. (1883.)

„*Evangeliumi Offertoriumok.*“

Különösen egy czim! De amennyire különös, annyira eredeti is; nemcsak a czim, hanem maga a munka és eszme is. Céliránya, a vasárnapi evang. szt. szakaszok népszerü-

sitése. S e gyönyörü czél oly sikeres megoldását látjuk elérve az alább közlött mutatványokban, milyennel eddig irodalmunkban kevéssel találkoztunk. Rövid 3—4 versben az egész evangelium benne van, sokszor bámulatos hivséggel, s mégis mesteri módon ügyesen napfényre hozva. Tanulságai sokszor két három szóval annyira megkapók, hogy önkénytelenül vonzanak. Távol legyen tőlem, hogy akár baráti, akár más elfogultság vagy érdekeltség beszéljen belőlem; nem szándékom dicsériádát irni, csak az egyszerü tények jelzésére szoritkozom, s átadom ezennel a kérdéses szemelvényeket a részrehajlatlan nyilvánosságnak igazolásul, hogy amit mondtam, nem alap nélkül mondtam.

Keresztelő sz. János.

(Adv. III. vas.)

«Követ ment a pusztába ki
Megkérdezni Jánost,
Hogy ő-e az Eljövendő»?
Kit a világ vár most.
De magát a szent alázat
Nem ismeri Messiásnak
Sem ős prófétának.
«Én a pusztába kiáltó
Szava vagyok» mondja,
«De közeljár a Megváltó»
Már a nyomdokomba',
«Izajással mondom néktek
Az Ur utját készitsétek,»
Amig el nem késtek.
«Ő az aki utánam jő,
Ki előttem volt,» rég,
»Kinek én meg sem oldhatom
Saru-kötelékét.
De ti jóba keresitek,
Mert Őt meg nem ismeritek»:

*

Valljatok szent hitet.

Jézus ördögöt űz.

(Böjt. III. vas.)

Téged áldunk és dicsérünk.

«Ördögöt űzött ki Jézus,
És bámult a nép ezért,»
Miglen mások, gáncsolák, hogy
«Belzebubbal egyetért.»
S Jézus látván gondolatjok,
Mondja nékik válaszul:
«A mely ország önmagával
Meghasonlik: elpusztul!»
«Ha tehát Isten ujjával
Üzöm ki az ördögöt;
Jele, hogy az Ő országa
Már a földre költözött.»
«Ha erős az őr, a pitvar
Bizton alszik, s benn a nép,
De ha nála még erősebb
Jő: elvészi fegyverét.»
«Ki velem nincs, ellenem van.
A ki nem gyüjt, az szétszór»
Példa-adó szent szigorral
Az Ur-Jézus eként szól . . .

*

Sokszor az ördög hatalmas,
De hatalmasabb az Ég.
Őt választván fegyverünkül,
Szent bizonyság, hogy megvéd.

Az Ige magja.

(Hatvanad vas.)

«A magvető magot vetett,
Némely mag az utra esett.»
S hová esett, ott is maradt.
»Felették az ég-madarak.»
«Más rész kősziklára hullott,
És kikelvén elszáradott.
*Hamarosan lett a vége,
«Nem volt elég nedvessége.»
«S más rész tövis közé esett,
De elnyomták a tövisek»
«S végre egy jó földbe jutott,
S ezerszeres termést hozott.»
«A mag az Isten igéje.
S mely leesik az utfélre,
Jelenti azt, ki hallgatja
Az igét, de meg nem tartja.»
A kő-sziklán levő magvak:
Kik a szt. igére adnak.»
De csak hamar ki is térnek,
Mihelyt megjön a kisértet.
S a tövis közt levő magvak
Azok, kiket a vigalmak,
Kincs, gazdagság eltemetnek,
S gyümölcsöt nem teremhetnek.

*

S végre a jó földnek magja:
Ki az igét meghallgatja,
Meghallgatja s meg is tartja,
És gyümölcsét dusan adja.

A békés szivről.

(Pünk. V. vas.)

«Elhagyott minden barátom.»

«Ha nem lesztek igazabbak,
Mint a farizeusok,
A mennyeknek országába
Jutni egyitek se fog!
«Mondva volt a régieknek
Hogy ne ölj! és aki öl,»
Az itélet, kárhozatra
Önnön lelkét adja föl.
«Én pedig mondom tinektek»
Kit szive haragra vitt,
És barátjával nem békül,
«Kárhozatra méltatik.»
«Ha tehát ajándékoddal
Ott vagy is oltár előtt;
Ha barátod rád neheztel,
Menj! és békülj meg előbb.»

*

Mond az Ur, mert áldozatnál
A békés szív többet ér,
Boldog az, ki ugy cselekszik
Hogy e példa-módra él.

S van szerencsém egyuttal jelezni, hogy n.-tisztelendő barátom e pár szemelvénye csak töredék. Minden egyes vasárnapra külön kidolgozva a Kapossy-féle «Egyházi Énektár»-ban jelenik meg. (Nakk Tolnam.) Szolgálhat azonban a most sajtó alá rendezett «Kath. Örtüzek» czimü verses kötetéből való *mutatványszámnak* is, amennyiben jórésze ott is napvilágot fog látni. Nem szükség Matkovich Gyula melegérzéssel irt müveit bővebben ismertetnünk és ajánlgatnunk; hisz a napi sajtó hasábjain igen sokszor szerez mindnyájunknak igazi műélvezetet. Részemről bizvást merem az ujabb költő-generatio elsői közé számitani. *Nagy János.*

* Vagy: S azért lett oly hamar vége;

Az uj Magyarország. Gróf Széchényi István. Irta Grünwald Béla. Budapest. Franklin-társulat. 1890. Kis 8° 529 lap. Ára 4 frt.

«E könyv nem Széchenyi életrajza, még azt sem találja meg benne az olvasó, mikor született.» Jól van; mondjuk tehát kor- és jellemrajznak.

«Senki nem érthető meg egészen teste nélkül, Sz. e nélkül teljesen érthetetlen.» Nem üres szólam, ámbár csak bizonyos határok közt igaz Juvenalis állitása: «Mens sana in corpore sano» (Satyra X.) Sz. beteg volt s mégis nagy szellem; nagyokat létesitett; hálára kötelezte a magyart. Hány örvend egészséges testnek s árnyéka sem Széchenyinek! Grünwald azt vitatja, hogy Sz.-nek öröklött idegbaja volt: melancholiája, melynek vége kétségbeesés, öngyilkosság szokott lenni. Ezt 1848-ig senki sem tudta, még legközelebb állói sem sejtették baját, melyet a világ előtt titkolt, csak naplói árulják el. Ezekből vett idézetek bizonyitják, hogy e bajjal mindig küzdött, s ámbár maga jegyezte fel: «az öngyilkosság ellenkezik elveimmel,» mégis gyakran gondolt reá. Tehát azon állitás, hogy Sz. őrültségét az 1848-iki események okozták, téves; ezek nem okozták, csak siettették a katasztrófát. Különben Gr. szereti a paradoxont, sőt szeret önmagának ellenmondani, a 73. lapon irja: «Sz. soha sem volt őrült»; pedig a 35. lapon például, «elméje megzavarodásáról» beszél. Ha az *őrültség* nem az *elme megzavarodása*, akkor nem tudom, mi? — Esztergom is szerepel a müben, amennyiben Sz., Döblingbe kisértetvén Esztergomon át, itt ment neki a Dunának. — Lonovics volt az első, kit Döblingben látogatóul elfogadott.

Grünwald Sz. politikai szereplését is betegségéből magyarázza. Idegbaja okozta, szerinte, hogy 1840-ig a magyart vonaglónak, mozdulatlannak, tespedőnek itélte s tevékenységre izgatta; fokozódott idegbaja miatt 1841-től az ellenzék mozgalmait mérsékelni törekedett, Kossuth heveskedéseit forradalomra vezetőknek nyilvánitotta. Mintha bizony az idegbaj forditott viszonyban állna a rhebarbarával, melyből sok izgat, kevés fékez. Nem ellenmondás Sz. e viselkedése;

hanem okosság. «Mikor ő (Sz.) izgatott, a nemzet tespedésbe volt merülve. A nemzetet föl kellett rázni, sülyedésének tudatára ébreszteni. Ő ezt akkor tette, mikor szükség volt rá s azért használt is nemzetének. A kik ma izgatnak, mikor a nemzet már felébredt s érdekeinek tudatára jutott, fölösleges és káros dolgot müvelnek.» (479—80. l.) Vajjon a nagy ellenzéki Wesselényi is később idegbajos lett, midőn Kossuth izgatásait forradalomra vezetőknek tartotta? (149. lap) Gr. szerint nincs igazok azoknak, kik mondják, hogy az események Sz.-nek adnak igazat, az általa előre látott forradalom bekövetkezett; mert Sz. «lelke előtt *szocziális* forradalom rémképe lebegett. Azt hitte, hogy az alsóbb néposztályok Kossuth és az ellenzék izgatása következtében fölkelnek a nemesség ellen, megtámadják és elpusztitják . . .» (518. l.) De hiszen a szerző irja az 506. lapon: «Sz. az ellenzék és Kossuth politikai törekvéseiben két veszélyt látott: az összeütközést az *uralkodóházzal* s Ausztria érdekeivel és a belső forradalmat.» Azután Sz-t idézve az 508. lapon: «(Az ellenzék többségre vergődve) parancsoló állásba tenné magát a *fejedelem* legmegbizottabb embereinek átellenében és ezeknek mint kaján tanácsnokoknak tüstént eltávolitását fenyegetőleg sürgetné . . . *dynastiánk* ily kényszeritett állapotban nem fogna kifejteni legalább is annyi energiát, . . . miszerint a sarkaiból kibiczczent státus-müvet bármily áron és bármily móddal ismét rendesebb szerkezetbe szoritsa?» *Uralkodóház, fejedelem, dynastia* és *alsó néposztályok* közt tán van egy kis különbség.

A nagy nemzeti mozgalom dicsőségét Sz. és Kossuth közt megosztja. Nincs ellenvetésem, ha annak itéli oda a tett, ennek a szó dicsőségét. Kalapot emelek Kossuth fényes tehetségei előtt; de Sz.-vel egy sorba nem helyezem. Nem is tudok lelkesülni azért, ki a magyar koronát az orosz czárnak volt képes felajánlani; ki szent István koronájával ékesitett királyunkat el nem ismeri; s nevetségeseknek tartom az urakat, kik Kossuth tiszteletére *törvényt* akarnak alkotni, Kossuthéra, ki a magyar *törvényt* nem ismeri el *törvényesnek.*

Sz. nyilvános iskolába soha sem járt. A rendszeres ismereteket nélkülözte. Latinul csak 1830. tanult; magyarul előbb; de naplóit mindvégig németül irta. 18 éves korában katona lett; ott volt 1814-ben Párisban, a congressus alkalmával pedig Bécsben; nem szerette a katona pályát; de sértette, hogy «ewiger Rittmeister» maradt. Fiatal korában csak szépirodalmiakat olvasott; a szépmüvészetek nem hagyják ugyan hidegen, de kevésbé érdeklik; cselekvésre alkotott természete a gyakorlati felé vonzza: «Különös — irja 1815-ben — ha egy huszárkapitány minden nap három óra hosszat nemcsak gépészektől, hanem munkásoktól is elméleti és gyakorlati leczkéket vesz s reggel faolaj, este eau de Rasumofsky csöpög róla.» Csak 1825. *után* tünedeznek fel gyakrabban specifikus magyar érzületének jelenségei (182. l.) Mily valótlan állitás! «1825. okt. 12. *történt* . . . Sz. magyarul beszélt az országgyülésen s ő volt az első magyar mágnás e században, ki a köztanácskozásokban nemzeti nyelvét használta.» (237. l.) És «tény az, hogy Sz. 1825. nov. 3. . . . 60,000 pengő forintot ajánlott fel egy magyar nyelvmüvelő intézet felállitására.» (240. l.)

Sz. ellenezte a zsidók emancipatióját. Ő irta: «Én mondottam: Magyarország lesz, Vörösmarty: Borúra derü, und ganz richtig, *nur nicht für uns . . . aber für die Juden.*» (26. l.) Sz. előrelátta, mit liberalis uraink kézzel is foghatnának, még sem látnak.

Sz. aristocrata volt minden izében; még Deák és Kossuth minisztertársait sem tegezte; ez csak három köznemesnek volt kiváltsága.

Sok érdekeset találunk Gr. könyvében, melyet tárgyának szorgalmas tanulmánya, előkelő, szellemes nyelvezet, de egyszersmind «subjektiv logika» (mert Gr. ilyet is tud, v. ö. 477. lap) jellemez. Csak azt nem tudtam magamnak megmagyarázni, mit keres az Uj Magyarországban az unalomig hangoztatott *génius*, (pl. a 423. lapon hatszor;) hiszen a *génius* se' nem *új*, se' nem *magyar*. Gúnyosan mosolyogtam, midőn 13. lapon Sz.-ről Keménynyel azt mondja: «napsütött kezekkel» birt; tehát kevés keztyüt nyütt el. Mi nevetni-

való van ezen? A hires Liebig a müveltség hőmérőjeül a szappanfogyasztást állitotta fel, a kevésbé hires Gr. Felvidék cz. müvében a keztyűkoptatást. S most? kénytelen elismerni, hogy tévedt, Sz. napsütötte kezei a bizonyság.

Végül Sz. és Gr. vallásosságáról egyetmást. «Sz.-nek *rajongásra* hajlandó természetében jelentékeny helyet foglal el a vallásos érzület» (78. l.) Tessék ezt megegyeztetni a 84. lapon irt állitásával: «*soha sem volt vallási rajongó.*» Nem rajongó az, ki nem akar semmit hallgatni szivére, csak eszére; mit Gr. még zokon is látszik venni Sz.-nek. V. ö. 502—3. l. «*Idegrendszerének kedvező dispoziciója* nélkül nem verhetett volna benne (Sz.) oly mély gyökeret (t. i. a kath. vallás).» (78. l.) Tehát kath. vallás — beteg idegrendszer. Tudtommal Gr. is katholikus; jó lenne, ha az orvosok megvizsgálnák idegeit!

Mig Sz. politikai működéséről ir, a jót a géniusnak, az állitólagos roszat vagy tévedést idegbajának tudja be: itt a vallásnál megforditja a szekér rúdját Gr. uram és a jót, a vallásosságot, tulajdonitja idegbajnak; a roszat, a tévedést a szellemnek. «Hatalmas értelmisége nem fogadja be egy pozitiv vallás tanainak tartalmát.» (83. l.) Ez is «subjektiv logika»! Különben ezen állitásával is ellenkezik az, mit Széchenyiről az 503. lapon ir: «felfogása egyes kérdésekben, melyek a *politika általános irányával nincsenek egybefüggésben*, rendes, logikai, gyakorlati s itélete helyes.» Tehát Gr. eszejárásához alkalmazkodva, ki mindent az idegekre vezet vissza, Sz.-nek csak *politikus* idege volt beteg, s nem a vallásos.

Nem illik müvelt emberhez felebarátjára roszat ráfogni, Gr. uram! pedig ezt cselekszi Albach-chal, a kath. vallással s az összes katholikusokkal. Menjünk sorban. Albachnak kétségbe vonja kath. hitét: «mindkettőjök (már t. i. Sz. és Albach) eszménye egy, a pozitiv vallások fölé emelkedő tiszta vallás volt.» (80. lap.) Olvasta-e Gr. ur Albach müveit? Ha nem; ne fogja rá, hogy nem volt katholikus. Ha igen, mit kétlek, álljon elő bizonyitékokkal, ha tud. Albach egy művét: «Erinnerungen an Gott, Tugend, Ewigkeit,» én is birom.

Ez ellenkezőjét bizonyitja annak, mit Gr. állit. Egyik tárgya éppen *Jézus* vallásának áldásairól beszél és *heilige Christusreligiont* és nem heilige Albach-Széchenyi-Religiont hangoztat. Ne kenjen Gr. uram foltot Albach emlékére, kit a luth. Kossuth is tisztelettel emleget, kiről Sz. azt irta: «Hogy pedig egy oly nagy tiszteletre méltó emberhez hasonlitsz (Dessewffynek válaszolja), mint Albach, ha távulról is, sőt ha ironice is, azért Neked csak háladatos lehetek; mert *elég megbecsülésnek tartom, ha nevemet — bár gunyolva is — azon lapon olvasták, melyen az övé áll!*" (Világ, 267. lap.)

Meggyalázza Gr. a kath. vallást, midőn «kath. mythosz alakjai»-ról beszél (50. l.); értvén azt, hogy a kath. vallás mythossal, mesével vette körül az Istent, a «magasabb lényt.» Megtagadja a kath. vallástól a «tiszta» jelzőt. Albach ugyanis Sz.-t könyve ajánlásában: «a tiszta vallás barátjának» nevezi. Ezt Gr. nem akarja a kath. vallásról érteni; sőt ebből süti ki az ő «subjektiv logikájával,» hogy sem Albach, sem Sz. nem volt katholikus. Igaz ugyan, hogy Sz. néha vétett a katholicismus ellen; de ha ennek daczára Gr. úr megengedhette magának Sz.-ről azt irni: «vallásos volt és katholikus»; nem látom be, miért ne nevezhetné őt Albach «a tiszta (vagyis kath.) vallás barátjának.»

Vakmerően itél Gr. *minden katholikusról.* «Nagyjából megtartja (Sz.) vallása szertartásait, imádkozik mindennap, misét hallgat, meg szokott gyónni minden husvétkor, de *hogy ezt a hivők seregétől nagyon elütő módon tette,* bizonyitja egyik gyónásának leirása (naplójában).» (80. l.) Nem mondja ki Gr. nyiltan, miben volt Sz. gyónása a hivekétől elütő; de sejteti, idézvén a napló szavait: . . . minden roszat, amit magamban találtam, a *legnagyobb őszinteséggel* föltártam . . .» Sz. tehát őszinte volt a gyónásban, a hivők serege — hazug. Tisztességes szótárban nem találok szavat e ráfogás jellemezésére.

Időnkint Sz. küzdött hitkételyekkel, igy a többi közt feljegyezte naplójába: O Gott, wenn Einer ist, rette meine Seele, wenn ich eine habe. De vajjon nem volt-e éppen ezekben része Sz. betegségének? Volt része továbbá Sz.

fiatalkori kihágásainak, «vivendo luxuriose.» Mutatóul néhány sor a 154. lapról: «Ha Sz. . . . néha meglátogatta testvérnénjét, Batthyány Miklósnét, ki köztudomás szerint nagyon istenfélő asszonyság volt, olyankor a grófné megparancsolta minden szobaleánynak s egyáltalán minden női cselédnek a kastélyban, a ki csak félig-meddig türhető képü volt, ne merjék magokat mutatni, mig a «vad lélek» (igy nevezi a grófné Istvánt) a kastélyban időz; mihelyt azután eltávozott, keresztet vetett magára — ez tény — s hálát adott Istennek, hogy háza megszabadult a gonosz szellemtől. Azt is irta egyszer róla a jámbor grófné: «Ha Stefi majd egyszer meghal s a mint óhajtom a mennyország kapujához jut, sz. Péter bizonyosan megvárakoztatja kissé s azalatt sz. Orsolyához siet, hogy megmondja neki, vigye félre valahová a tizenegyezer szüzet, mert István jön.» Ily erkölcs mellett a hitkételyek elmaradhatatlanok; szent Ambrus irja: «Ubi coeperit quis luxuriari, incipit deviare a fide vera» (Ep. 58.) És ar. sz. János: «Impossibile est, impossibile profecto, si vitam impuram habeas, in fide non vacillare.» (De verbis ap., Habentes eumdem Spiritum. I. 9.)

A felsö házban 1843. szept. 5. tartott beszéde, részben a sola salvifica félreértése, részben e hitczikkelynek csakugyan megtámadása.

Midön Sz. a párbajt malum necessarium, sőt nem megvetendő társasági javitmánynak nevezi (281. lap); ez nem egyéb mint nagy elmének nagy tévedése. Bizony az durvaság, midön Füzesséry és Tisza urak felpofozzák egymást (354. lap); de azért nem vetem meg őket, mint Sz., mikor visszanyervén higgadtságukat kibékülnek s verekedni nem akarnak. A párbaj az észszel ellenkezik. A becsület és ügyesség nem egy fán terem. Párbaj mellett a legjobb lövő, a legjobb vivó a legbecsületesebb. Ostobaság, mert valaki téged megsértett, ráadásul magadat leszuratni. Kegyetlenség és jogtalanság, mert megsértettek, gyilkolni. II. József és II. Vilmos császárokat dicsérem, kik eltiltották katonáiknak a párbajozást.

Sz. nagy szellem volt, mint Origenes, némelyekben vétett a hit ellen, mint ez; azt mondom tehát róla, mit sz. Jeromos Origenesről: Ne imitemur ejus vitia, cuius virtutem assequi non possumus.

X. Y.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Mit tanulnak a gyermekkertésznők Magyarországban. A napokban véletlenül ily cz. munka került kezünkbe: «Egyetemes müvelődéstörténelem vázlata. Irta György Aladár. II. kiadás. Lampel Róbert könyvkereskedés kiadása.» Ebből a könyvből megtudtuk, hogy a gyermekkertésznők, a szabadkőmivesek e pártfogoltjai s növendékei, szakszerüen vezettetnek be a páholymunka titkaiba. A vallástalanság mérgét durvábban nem lehet bele erőszakolni az elmékbe és szivekbe, mint ezt György Aladár teszi. Ha a gyermekkertésznők tanárjuk eszméit magukévá teszik, akkor maholnap igazi szabadkőmivesi apostolkodást fognak teljesiteni a Bruderek óvodáiban s Fröbel-kertjeiben.

György Aladár gyermekkertésznői tanár ur müvének mindjárt 4. lapján a legridegebb Darwinizmust hirdeti: «A nyelvészeti s természettudományi kutatások — ugymond — ma már teljesen *megdöntötték az uralkodó hitet,* hogy az emberek egy ős emberpártól származnak. Ily első emberpár egyáltalában nem is létezett. (Szórt betükkel.) Miként nem tudjuk megjelölni biztosan az órát s perczet, melyben az ifju létezni megszünt s férfiu áll helyére, miként a cserje s fa közt csak önkényes megkülönböztetés lehet, ugy hasztalan keresnők ama perczet is, midőn az ember, ki a fokozatos fejlődés hosszu lánczolatán a rokon állati fajok közül kivált, megszünt állat lenni, s csak ember volt. A komoly (!?) kutatók megegyeznek abban, hogy azon állatfaj, melyből az ember átalakult közel rokona volt a most élő tökéletesebb majmoknak, (utang, csimpánsz, gorilla), azonban ez utóbbiak

egyike sem számitható az emberi lény ősei közé.» Hogy épp olyan komoly kutatók mindezeket tagadják s hogy más komoly kutatók csak hypothesisek gyanánt fogadják el, erről a tarka-barka állitásokkal a csalhatatlanság merészségével dobálódzó György Aladár úr mélyen hallgat, nehogy a kertek majdani divái s darvinái elhigyjék azt, amit szent könyveink beszélnek Ádám- és Évaról, a bünbeesésről, az eredendő bünről, a megváltásról stb. *A szabad akaratról* — bizonyára a legeslegujabb s legkomolyabb kutatások alapján — ezeket hirdeti könyvében a modern iró: «Az embernek, mint önálló munkás lénynek befolyását sorsa és a történelem fejlődésére régebben (ma talán mindenki szerzővel tart?) nagyon is tulbecsülték. Tetteiért e kor nézetei szerint mindenki teljesen felelős volt, mert a közvélemény csak a jó vagy rosz akaratot tartotta a tett indokainak s nem volt képes megérteni, hogy az ember müködése főkép *öntudatlan.* Quetelet már 1835. kimutatta statisztikai adatok segélyével, hogy az ember ugynevezett szabad akarata csak illusio. (24. lap.)

A kereszténység eredetéről s terjedéséről a többi közt — öntudatosan vagy tudatlanul-e, döntse el az olvasó, ezeket irja Gy. A. ur (82. lap): A történelem a kereszténység kezdetét Jézus Krisztus, egy az első római császárok (?) idejében élt zsidó férfiu nevéhez csatolja. Ujabb kutatások (!) nagyon valószinüvé teszik, hogy ő csak magvát vetette el az uj iránynak, s hogy ez a zsidóság körén tullépett s a görög-róm. müveltséghez alkalmazkodni tudott, az legjelesebb tanitványa Pál érdeme.» Nagyszerü! — Roszhiszemü történethamisitónak csapott fel szerző, mikor igy irt (82. l.): «Midőn az első keresztények az adózást, katonáskodást egyenesen megtagadták, sőt az állam ellen gyakorta tüntettek, *jogosan üldöztek őket.*" Olvassa el szerző ifjabb Plinius levelét Traján császárhoz, s meg fog győződni nemcsak a keresztények polgári erényeiről, de arról is, hogy a régi pogányok több igazságérzettel birtak, mint az ujak.

A keresztény vallást a legnyiltabban s legkiméletlenebbül támadja meg a naturalista szerző a következőkben:

(84. lap) Az egyház befolyása a nép gondolkozásmódjára határozottan káros volt. Az indogerman faj európai ága eddig egészen ment volt a mysticus transcendentalis eszméktől, (ebből beh sokat értenek a gyermekkertésznők!) s realis gondolkozásmódja mellett képtelen volt annak jelentőségét megérteni. Igy történt, hogy a keresztyén nézetek s dogmáknak csak külsejét ragadta meg, s azokból babonát alkotott. Az «istenfiá»-ból s szentlélekből (hát az Atyával mi lett?) szentháromság lett, a kegyelet által megőrzött ereklyék babonás tisztelet tárgyaivá lettek, a megváltás tanát a legdurvábban értelmezve az urvacsorában az istenember testét és vérét igyekeztek élvezni, a pokol borzalmait s a menny gyönyörüségeit mesterségesen igyekeztek tulozni.» stb. Ime a konkolyhintő inimicus homo egyik példánya Budapestről! A konkoly kikelt bőven s elnyomással fenyegeti a buzát! Mit tegyünk? Világositsuk fel e fajta intézetek s intézményekről hiveinket, különösen a kath. szülőket s azután teremtsék meg, a kik tehetik s a kiknek ez első sorban kötelességük, a kath. gyermekkerteket, a kath. óvodákat stb.

Apró hir. A kapuczinus-rendnek van jelenleg 803 kolostora 7881 rendtaggal. A rend vezetése alatt álló tertiariusok száma 557,213. Az egész rend 54 tartományra oszlik. Az osztrák-magyar tartományban van 13 kolostor, 1 ujonczház 185 rendtárs; a bajor tartományban 15 kolostor 372 taggal, a svájcziban 21 kolostor 321 taggal, a tiroliban 10 kolostor 386 taggal, a tridentiben 6 kolostor 155 taggal, a rajna-vesztphalinában 4 kolostor 110 taggal. A rend a missiókban is igen tevékeny. Európában van 6 apostoli helynöksége, Ázsiában 8, Afrikában 3, Amerika- és Ausztráliában is 3.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1890. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

A THEOLOGIA BEFOLYÁSA A KÖZSZELLEMRE.

Irta dr. DUDEK JÁNOS.

Gróf Montalembert a magyarországi sz. Erzsébetről irt monográfiájában, melynél szebbet hasonló nemben nem sokat mutat fel a világirodalom, — párhuzamot vont korunk és a 13-ik század között. Vonta pedig e párhuzamot a lángész és a felvilágosodott fő azon megkülönböztető képességével, mely számot vet az idő haladásával csakugy, mint a történelmi korszakok sajátos jellegével. Fölötte érdekes e párhuzam.

Montalembert szerint korunk abban egyezik a 13-ik századdal, a mi különben közös minden idővel s a mi az emberi küzdelmek elválhatlan kisérője, hogy bünök, bajok és panaszok voltak a multban, s vannak ma is.

Mégis két lényeges különbséget talál a mai bajok és a XIII-ik század bajai között a franczia akadémia halhatatlanja. Először is abban a században, mely sz. Erzsébetet szülte, a rosznak, a bünnek ereje mindenütt a jónak, az igaznak erejét találta magával szemben s a rosz fel nem léphetett anélkül, hogy a jónak ellenállását nem fokozta volna. Az a jó pedig, mely erélylyel tördelte a roszat s elhatalmasodni vagy éppen egyeduralomra jutni nem engedte: az emberek azon tántorithatlan meggyőző-

désében birta forrását, melyet a vallás tiszta légköre éltetett.

Már ami a mai időt illeti, a legkézzelfoghatóbb tapasztalásról kellene megfeledkeznie annak, a ki be nem látná, hogy ma a meggyőződés azon ereje, mely szembeszáll a roszszal s önzetlenül védi az emberiség igazait, — azon fokban veszitett hatályosságából, a mely fokban a hit becsülése és a vallás gyakorlása a társadalom rétegeiben megfogyatkozott.

Másodszor a bajok, melyek alatt akkor nyögött a világ, inkább anyagi, mint erkölcsi természetüek voltak.

A tulajdont, a testi szabadságot akkoron egyes országokban nagyobb fokban sértették, mondjuk: inkább lábbal taposták, mint most; hanem a sziv, a lélek, a lelkiismeret egészséges, üde, érintetlen maradt, szabadon azon belső betegségektől, a melyek azt ma marczangolják. Mindenki tudta, mit kelljen hinnie és mit lehet tudnia; mindenki tudta, mit kelljen gondolnia az élet s az emberi sors azon problemáiról, a melyek ma a kedélyekre, a vallás felvilágositó tanaitól elfordult ezen automátokra, igazi átokként nehezednek.

A szerencsétlenségek, a szegénység, az elnyomás, a melyek ma csakugy nem hiányzanak, mint akkoron, nem tüntek fel az emberi észnek egy irtózatos vak-sors képében, mely folyton szedi ártatlan áldozatait s melylyel szemben az embernek nincs más rendeltetése, mint hogy tehetetlenül fejet hajtson előtte. Az ember akkor is szenvedett a bajok által, de megértette őket; azok elnyomhatták őt, de kétségbe nem ejtettek; bizonyos törhetlen erkölcsi egészség neutralizálta a társadalmi test összes betegségeit és a hitben egy hatalmas ellenszert, határozott, általános alkalmazású vigaszt állitott ellenökbe.

A hozzáértők azt mondják, hogy ez a Monta-

lembert készitette photográfia olyan élethű, a milyet csak egy nagy társadalom-bölcsész készithet.

Általában szólva igaz, hogy nagyot haladtunk s századunk sokban felülmulja az elmult századokat, de ez az ujabbkori haladás, mely nem a létező, hanem valami más, *merő anyagból álló emberhez* mérte eszméit, — a tényleg létező embert oly sok sebbel boritotta, hogy az közel áll az elvérzéshez, ha a történt óriási hibák ki nem javittatnak.

A meggyőződés tántorithatlan ereje, mely egykoron a társadalmi roszat *társadalmilag* sujtotta, meggyengülve, alig meri fejét emelni; az erkölcsi erő, az embernek ezen sajátos tulajdonsága, megmételyezve, s a mi belőle fejlődik: a jellem, áruba bocsátva, jeléül annak, hogy ma a multhoz képest éppen az erkölcsi bajok szárnyalják túl az anyagiakat, s ez olyan állapot, melyet ember el nem viselhet.

Az értelmi erő — a felvilágosultság sokszoros hangoztatása daczára — sajátszerüen össze van kuszálva, ugy hogy az emberek — már t. i. azok, a kiket az ujabb korszellem elszéditett — nem tudják többé, mit kelljen hinniök, mit lehet tudniok az embert érdeklő legfőbb kérdésekről; *a bizonytalansághoz az észben kétségbeesés járul a szivben*, mely mindnyájunk szeme láttára naponkint szedi áldozatait.

Ezen kétségbeejtő vajudások között egy nagy hiány tünik fel a mult időhöz képest: a társadalmi test éltető elemének, a vallásosságnak hiánya, mely nélkül a társadalom olyan, mint ember lélek nélkül.

Az emberek szakitottak a régi hagyományokkal, megtámadták a tekintély elvét és előkészitették a forradalom korszakát.

A régi, az emberi természet által követelt vallási alap elhagyása, s ennek következtében az erkölcsi erő megfogyatkozása tehát az a baj, melyben az ujabb emberiség sinylik.

És sajátszerű, hogy az erkölcsi erő hanyatlásá-

val mennyire egyenlépést tartott az ujabb haladásban az értelmi erő hanyatlása is, mely a kinyilatkoztatott keresztény vallásban foglalt tételek mellőzésével akarta megalkotni tudományát.

A dilettansok hiu kérkedése mellett feltünő a komoly, de a kereszténységgel szakitott tudósok vallomása, melyet a század állitólagos nagy felvilágosultsága közepett lehajtott fővel hirdetnek. A hires berlini természettudós Du-Bois Reymond Münchenben a természettudósok 1872-iki gyülésén összegezvén a természettudomány vivmányait, oda nyilatkozott, hogy mi a végokoknak, a természet tüneményeinek ismeretében csak ott vagyunk, a hol voltak egykoron a jóniai filozófok.[1] A nagy bölcsész, Ulrici tárgyalván a fizika és a chemia alaptételeit, arra a következtetésre jut, hogy ha mi e tételekben csupán azt mérlegeljük, a mit tudunk, a mi bennök a szorosan vett tudás fogalma alá esik s elvonjuk azt, a mit e tételekben emberileg hinnünk kell, ugy a természettudmány tartalma igen kicsire zsugorodik össze.[2]

Oly nagy hajsza uralkodik ma a reál és a bölcseleti tudományokban, már t. i. azon képviselőiknél, kik a kereszténység nélkül akarnak boldogulni, hogy mindinkább hódit ugyanazon Du-Bois Reymond hires „Ignoramus“ szólama s a „nem tudás immár felekezetté csoportosul, melynek neve agnosticzismus.[3]

A hitetlen tudomány az ész jogosulatlan kétségbeesését proklamálta, *a mit a ker. századok soha sem tettek;* ez az állapot pedig egyet bizonyit, hogy korunkban az erkölcsi erővel az értelmi erő is a

[1] L. Hettinger Apologetik 1879. 52 l. ö. v. Pesch Die grossen Welträthsel 1883. I. 22 l. sk.

[2] Gott und die Natur Leipzig. 1866. 9 l.

[3] Maga Darwin utolsó idejében ezt vallotta. Nálunk is Hermann Ottó egy pár év előtt a képviselőházban agnostikusnak vallotta magát. Ez tehát a legujabb divat a modern tudományban!

mértéken túl hanyatlott. Beteg az emberiség, természetellenesen beteg; ilyen állapotról pedig lehetetlen állitani, hogy az haladás számba mehessen. Azért a tudomány józan vagy pedig kijózanult képviselőinél nem szokatlan többé e szó: *vissza!*

Állapodjunk meg kissé s a mi életrevalót létesitett századunk, azt tartsuk meg, különben állitsuk vissza azokat az elveket, melyek a további haladást egészséges irányba terelik, megorvosolják a megbénult erkölcsi erőt s az értelemre is tiszta fényt vetnek.

Az iránt nem lehet kétség, hogy a multban a vallás, a katholiczizmus volt az a fontos elv, mely az emberiséget az erkölcsi téren csakugy, mint az értelmin vezette s az emberiség szellemi egészségét gondozta.

Guizot az európai polgárosodás történetében azt mondja: „*A theologiai szellem* némi tekintetben a vér, mely Bacon és Descartesig az európai világ ereiben keringett . . . Mindent egybevéve ezen befolyás üdvös volt s a szellemi mozgalmat Európában nemcsak fentartá és termékenyité, de tanainak és szabályainak rendszere, melynek nevében a mozgalomra hatást gyakorolt, felsőbbséggel birt mind a felett, mit az ó-kor valaha ösmert, — *mert benne egyidejüleg mozgalom és haladás volt.*“[1] Ez a vér, vagyis a theologiai szellem, a hit igazságainak *ismerete*, a modern haladásból különös módon kiszorult. Azért a b. e. IX. Pius pápa mi fölött sem panaszkodott annyira, mint a tudatlanság fölött, melybe sok ember, a ki pedig a müvelt nevére igényt tart, esett a hitigazságok tekintetében.

Azért veszitették el ezek hatásukat az elmékre, mert a modern emberek kezdik őket nem ismerni s ezen nem ismerésből azon ismert mondás szerint: non habet ars osorem, nisi ignorantem, bizonyos ide-

[1] I. 189 l. Grubiczy György forditásában. Pest, 1867.

genkedés támadt mindavval szemben, a mi a vallásra vonatkozik.

Máskép voltak erre nézve az emberek a multban s hogy itthon maradjunk, máskép volt erre nézve Magyarországon is az intelligencia. Hiszen a mai napig, bár kiveszőben van a régi gárda, az intelligencia öreg tagjai nemcsak latinul beszélnek, de a theologiában is többé-kevésbé jártasaknak bizonyulnak: ellentétben az uj generációval, mely nem tudást negélyez.

Érdekes a régibb magyar idők illusztrálására egy 1743-ban Rómában kiadott mű, melyet Desericius Tamás kegyesrendi tag a magyarok s különösen a nyitramegyebeliek müveltségének védelmére irt, azon alkalomból, hogy egy valaki gróf Harrach Erneszt kinevezett s ott Rómában elhalálozott nyitrai püspök felett emlékbeszédet tartott, a melyben a magyarokat s különösen a nyitraiakat igen müveletleneknek mondta.

Desericius, Nyitra városi születésü, éppen akkor Rómában tartózkodván — a gáncsot felelet nélkül nem hagyhatta. A magyarok müveltségét a theologiai, jogi, bölcseleti, történelmi, classicus-irodalmi téren oly tételesen, oly bőven, itt-ott nevek említésével tárgyalja, hogy élvezet e könyvet olvasni. A többi között — s ezt akarom kiemelni — a katonaság főbbjeiről ezeket mondja: qui philosophiae, jurisprudentiae tandem et theologiae neque paucis neque obviis cognitionibus artem militarem (ab his natura ipsa alienam) industria copulaverunt; a kik a bölcselet, jogtudomány és a theologia bő ismereteivel a hadi mesterséget egybekapcsolták.[1] — Miként a katonai elem, akként volt a polgári! Az egyház fiai, a világiak éppen ugy mint a papok, fontos dolog-

[1] Pro cultu Litterarum in Hungaria ac speciatim civitate dioecesique Nitriensi Vindicatio. Romae, 1743. 92 l.

nak tartották hitük tanait megismerni *s azt a müveltség lényeges részének, mondjuk: alapjának tartották.* Innen a multban az értelmi és az erkölcsi erő érettsége, erőteljessége a mai mindennemü és rendü gyengeségekkel szemben. Mert a theologia oly tudomány, mely nemcsak a hitbeli, de az összes értelmi kérdésekre, magára az életre fényt vet, s oly férfiakat képes nevelni a világiak körében, a milyen volt nálunk a nemrég elhalálozott gróf Cziráky János, vagy a kit ma csodálunk, Windthorst, a német centrumpárt vezére, jeles theologus és politikus, katholikus és példás hazafi.

Ujabban divatba jött a komoly tanulás helyett *egy-egy regény jó-rosz megjegyzéseiből, vagy a hirlapokból, azok szivessége- vagy szivtelenségéből meriteni vallási ismereteket,* különösen lehurrogatni tanulni a katholikus egyházat; ez azonban — mint minden okos ember tudhatná — nem a módja a hit igazait megismerni; valamint ilyen uton-módon sem jogász sem orvos nem képződött még.

Ezekből bárkinek is, anélkül hogy az elmult idők feltétlen dicsérői közé szegődnék, arra a meggyőződésre kell jutnia, hogy a társadalom érdekében vissza kell kivánni azt a theologiai szellemet, mely a multban oly áldásosan érvényesült, hogy mint a vér ismét keringjen az európai világ ereiben; vissza kell azt kivánni itt hazánkban is, a melynek ereiben szintén megfogyatkozott.

A feladat megoldása a theologia avatottjaira, — a kath. papságra vár. Három módot vélek e czélra alkalmasnak: először a sajtót és pedig első sorban erős, jól szervezett, a mai igényeknek megfelelő napi sajtót, mely irányt jelöljön minden kérdésben és hóditson; másodszor: az egyesületi életet, mely tömöritsen és harmadszor: a társadalmi érintkezést magát, mely az életerő közvetlenségével hasson az egyháziakból a

világiakra s szerettesse meg ez utóbbiakkal a ker. ember magasabb törekvéseit.

A millenárium fordultával nem fog-e kelleni nálunk a katholikusokat visszahóditani — a katholiczizmusnak? . . .

SAVONAROLA.

Irta ERÉNYI KÁROLY.

«Zelus domus tuae comedit me!
68. *Zsolt.*

«Ah Florencz! mit cselekszel te ma»! Ezen szavakkal ajkain lépett a máglya lángjai közé ezelőtt vagy négyszáz évvel egy jobb sorsra érdemes, lánglelkü szerzetes: Savonarola Jeromos.

Szerencsétlen kiváltsága némely nagy embernek, hogy oly korban születik, mely őt meg nem érti s azért buknia kell elveivel, eszméivel egyetemben: elveszti őt a felzúdult közszellem, miként elvész a hajó, mely a felkorbácsolt tengeren kifeszitett vitorlákkal akar megküzdeni a tomboló fergeteggel. — Savonarola, a nagy Domonkos-szerzetes is ezen sorsnak volt részese: a nép, melynek érdekében dolgozott, máglyán égette el s az utókor, mely hivatva lenne igazságot szolgáltatni e nem közönséges szellemnek, megbélyegezi vagy hamisan itéli meg s visszaél nevével oly czélok szentesitésére, melyek nemcsak, hogy távol álltak tőle, hanem melyeket egyenesen s fenkölt lelke egész hevével kárhoztatott!

Ha valakinek működését helyesen és elfogulatlanul akarjuk megitélni, szükséges, hogy ismerjük a kort és annak szellemét, melybe az illetőnek működése esik. Alig lehet nevetségesebb visszásság, mint ha valaki történetirói tollal felszerelve a multból a jelen időkbe rántja alakjait s

azoknak szereplését modern felfogás szerint akarja elbirálni. Ily eljárás mellett nem csodálhatjuk, hogy az egyenes és kiforratlan középkor nem akar beleilleni a mostani idők keretébe s hogy némelyeknek szemében barbárnak tünik fel csak azért, mert pánczélos, vértes alakjai nehezen mozognak finomult korunk salonjaiban.

A XV. század, Savonarola százada, az átmenetek korszaka volt. Beleékelve a közép- és uj-kor közé, amannak szokásait le nem vetkezheté, emennek forrongó eszméit csak távolról sejtheté egyes felvillanásokból, melyek mint vulkanikus kitörések, megrázták az emberek lábai alatt a talajt. És megindult a harcz a földön és a szellemekben. S amig a nyers erő hatalmasai kifáradva dugták hüvelybe sok ádáz csatában megviselt kardjukat, addig a szellem bajnokai ujult homlokkal lépnek be a reform küzdelmeibe s a mainzi patricius meglepi a bámuló világot a könyvnyomtatás mesterségével s a genuai hajós agyában megfogamzik a gondolat, hogy kincset keressen eddig nem látott földrészeken. Kolumbus megfékezi a daczoló tengert s a szánó mosoly, mely az emberek ajkain ült, midőn hajója a palosi kikötőből nyilt tengerre szállt, örömrivalgássá változott, mikor csekély kiséretével kikötött Kolumbia partjain! Guttenberg és Kolumbus beledobták az üszköt a forrongó elemekbe s a lázas küzdelem közepett Európának sok vihartól tépett törzsén uj, életerős hajtások sarjadzottak.

És az egyház, mely eme korral elválaszthatatlanul egybeforrt, távol maradhatott-e e küzdelemtől? Nem. Sőt ellenkezőleg az egyház volt az, melynek kebeléből minden egészséges mozgalom kiindult, ennek kezében futottak össze legnagyobbrészt a felfedezések, a feltalálások szálai. Ki tagadhatja ezt? Tagadásba veheti-e valaki, hogy az egyház fényesen oldotta meg magasztos hivatását, lépésről-lépésre előbbre vinni anyagi és szellemi tekintetben a reá bizott emberiséget? Ha valaki megtenné ezt, megszólalnának a nagyszerü dómok, a tudomány, a festészet, a szobrászat remekei, melyek előtt szent áhitattal áll meg a haladás századának gyermeke. — S mindannak daczára, hogy az egyház ily ma-

gasztosan töltötte be vezérszerepét, mégis ezen korban találjuk előjeleit ama szomoru mozgalomnak, mely a XVI. században reformáció ürügye alatt oly mély sebet vágott nemcsak az egyház, hanem az emberiség testén is.

Szükséges volt-e a reformácio? Igenis. Megmutatta ezt a tridenti zsinat, mely azt oly tapintatosan végrehajtotta. Nem az egyháznak volt szüksége javitásra, mely mint isteni intézmény, romolhatatlan, — hanem igenis szükségük volt az embereknek javulásra az egyház által, az egyház kebelében. A pápák vándorlásai, a világi hatalom befolyása, méltatlan egyének a pápai trónon, a papságnak túlságos elvegyülése a világi elemekkel: mindmegannyi tényezői voltak az erkölcsök sülyedésének s az egyházi fegyelem meglazulásának. Ezen aláhanyatlott fegyelmet megreformálni, erre volt égető szükség. Sokan törekedtek ennek megvalósitására, de nem ugy, mint Huss s Wikleff, vagy a következő században Luther, az egyház ellen, — hanem az egyház által. Senki sem hirdette ezt oly hévvel, oly lánggal, mint Savonarola. Szokatlan hevessége ellenkezésbe hozta őt VI. Sándor pápával s romlott udvarával, mely a szigoru szerzetesben ellenségét látta. Pedig ez nem sürgetett mást, mint az erkölcsök, a fegyelem szigoritását, miközben ismételten tiltakozott ama rágalom ellen, hogy ő az egyházat támadja meg. A századnak szelleme szólt belőle, mely ujulást kivánt ott, hol elsatnyulást látott s igy szükséges előfutára volt amaz egyházi ujjászületésnek, amely néhány évtizeddel az ő borzalmas halála után, bár ezereknek elvesztése és egy fájdalmas seb árán, de mégis egészséges alapon bekövetkezett.

Vessünk még egy előzetes pillantást Italiára, melynek Savonarola szülötte volt.

Mióta a német császári korona eljátszotta hatalmát az appenini félszigeten s a pápai hatalom az avignoni székelés által nagyban meggyengült, az egyes városokban a heves párttusák közepett apróbb hatalmasságok vergődtek felszinre, melyek törvénytelenségük érzetében különféle kedvezményekkel akarták feledtetni a néppel elvesztett sza-

badságát. A Viscontiak Milanóban, Mantuában a Gonzagák, Ferrarában az Esték s Florenczben a Mediciek mindmegannyi felülkerekedett olygarchák voltak, kiknek volt tehetségük, volt érkezésük fényes udvartartás és rendszeres kormányzás által magukhoz bilincselni az előbb annyit zaklatott népet s ez által ideig-óráig biztositották uralmukat. Igy elforgácsolódva természetesen nem volt meg e félszigetnek kifelé azon politikai súlya, melyet neki természeti fekvése biztositott volna. Az egyetlen hatalom, mely e szétdarabolt nemzetet egyesithette volna: a pápai szék, mint mondottuk, sokat vesztett előbbi fényéből. A pápák, kik V. Miklóstól kezdve X. Leóig uralkodtak, nem sok fényt deritettek a tiarára; némelyiköktől nem lehet ugyan elvitatni a határozott tehetséget, nem lehet megtagadni a jóakaratot, de megválasztatásuk szerencsétlen időben történt. A nép el tudta még választani a személy méltatlanságát a pápai szék szent jellegétől, de mivel ezen korban már jobban a nyers erő volt hatással, a pápák nem tudták visszaszerezni a talajt, melyet lábaik alól kisiklani engedtek!

Ez apró hatalmasságok közt fényre s gazdagságra egyaránt első helyen áll ezen időben: Florencz. A Mediciek uralma a jólétnek nem álmodott fokára emelte a várost, mely a béke áldásait élvezve valódi tüzhelye lett a tudománynak és müvészetnek. És a nép e káprázató fény láttára elfeledte a szolgaságot, mely lenyügözte, — s türte a hatalom polczán azt az embert, kit kebléből emelt ki a sors keze. Azt gondolná az ember, hogy e jólét közepett virágzottak az erkölcsök is. Ellenkezőleg. A növekedő kincscsel mindig lépést tart az erkölcsök hanyatlása; — kincses talajon ágyat vet magának az erkölcstelenség. Szomoru azon kép, melyet e városról élénk szinekkel rajzolnak az akkori történetirók. «A virágok városában,» — mint Florenczet nevezék, buján tanyázik a bün, — a lakosok az elpuhultság és bujálkodás karjaiban édelegnek. Az erkölcstelenségben kifáradt apák maguk mutatják kéjszomjas fiaiknak az utat, melyen az élvezet karjaiba rohanhatnak. Megszünt minden szégyenérzet, kihalt minden jobb érzés, lábbal tapossák, ki-

nevetik a törvényt, mely hivatva lenne gátat vetni ezen szomoru hanyatlásnak.»

Ezen városban élt Savonarola.

És ő szembe mert szállni a rohanó árral; a szigoru szerzetes a szószékeken dörgött az erkölcstelenség ellen, meg akarta rontani mindeme baj fészkét: a hatalmi visszaélést! Szándéka volt kiragadni e várost tespedő érzéketlenségéből, hogy visszaadja őt a szabadságnak, s erre első feltételül tüzte maga elé, hogy visszavezeti azt az erkölcsösség utjára. Kemény munka volt ez, — majdnem lehetetlen; Savonarola hozzáfogott annak megoldásához, — és nem rajta mult, — hogy sikertelenül!

* * *

Savonarola az 1452. év szeptember 21-én született. Harmadik fia volt Savonarola Miklósnak és Buonaccorsi Helenának s a keresztségben Jeromos nevet kapott. Szülői kezdetben az orvosi pályára szánták, melyen nagyapja tekintélyes nevet vivott ki magának, s azért már kezdetben nagyon gondos neveltetésben részesült, melynek később nagy hasznát is vette. De a gyermek-ifju szivében más érzés került felszinre, naponkint jobban fejlődött benne a hajlam, mely őt elvonta a zajos világtól, kereste a magányt, Aristoteles vagy szent Tamás könyvével kezében órákig elandalgott s igy szivta magába azt a csontot-velőt átható szellemet, mely őt beszédeiben s munkáiban egyaránt jellemezte. Pico della Mirandula,[1] ki életirásával tüzetesen foglalkozott, hü képet tár elénk az ifju küzdelmeiről s hajlamairól, mint vonult mindig jobban félre a külső élet benyomásai elől, s mint fejlődött benne meggyőződéssé a gondolat, hogy a világ romlottsága közepett az üdvnek révpontja csak a szerzetes élet lehet. Szülői előtt nem maradhatott soká titok gyermeküknek elhatározása s nem igen volt kedvükre, hogy fényes tehetségeit nagy jövője elől szük czellába zárja.

[1] P. della Mirandula «Vita Savonarolae» czim alatt irta meg érdekes emlékeit Savonaroláról;

Jeromos gyorsan határozott; egy reggelen bucsút mondott a szülői háznak, eltünését azon levél árulta el, melyet atyjának czimezve szobájában hagyott.

Mikor ez történt, alig volt huszonhárom éves.

Az ember nem tudja, mit csodáljon e levélben jobban, — a világismeretet-e, mely e levélben nyilatkozik, — vagy a határozott hangot, melylyel a korán érett ifju lemondását, visszavonulását indokolja?

Mi inditotta őt arra, hogy elhagyjon szerető szülőt, fényes jövőt s a világnak élveit? «A világnak nagy nyomorusága, az emberek romlottsága . . . s mert nem találok embert, ki jót cselekednék . . . szerzetbe késztet engem.» Igy beszél egy 23 éves fiatal ember. Szalad a bün elől, nyugalmat keres, melyet minden erőlködése gunyjára soha fel nem talál![1]

A szülői házból egyenesen Bolognába ment s bebocsáttatást kért a Domonkosok szerzetébe. Mindig nagy hatással volt reá Aquinói szent Tamás s nyomdokait követte akkor is, midőn ezen rendet választotta jövő életének szintereül. A szerzet örömmel fogadta kebelébe a testileg-lelkileg szépen kifejlődött ifjut, ki feltalálni vélte itt az üdvöt, mely után hányatott lelke annyira sovárgott.

Az 1476. évben már fogadalmat tett s folytatta tanulmányait. S amig egyrészről elmerült a lelki gyakorlatokban, másrészről nem hanyagolta el, hanem megfeszitett munkássággal szivta magába ismereteit s rövid idő alatt mind a theologiai, mind a philosophiai téren bámulatos előhaladást tőn. Komoly lett nagyon és szinte mogorva; a kolostor falain is áthatott a nagyvilági zaj, a csendes folyosókon átsurrant az ördögnek szelleme. S a rigorista szerzetes kezébe vette az Apocalypsist, hogy keresse ama büntetéseket, melyek a gonoszok számára tartogattatnak.

Szerzete csakhamar igénybe vette munkásságát: tani-

[1] E levelet teljesen közli Perrens F. T. «Jerome Savonarole» (Paris 1856.) czimü munkájában. I. 1. 35. sk. l.

tott és szónokolt. 1482-ben akarata ellenére szülővárosába, Ferrarába küldték főnökei, de nem sokáig maradt itt; a kedvezőtlen politikai viszonyok távozásra kényszeritették őt is s ekkor megkapja a rendeletet, mely Florenczbe küldi őt, a Szent-Márkról nevezett szerzetházba.

Most már benn van a mederben, melynek árja a mágyláig sodorta őt!

E ház elég hires volt arra, hogy tért nyisson Savonarola működésének. Évkönyvei nem egy neves tagjáról tesznek említést, de hires dicsőségének magaslatára csak Savonarola által jutott.

Elfoglalva tanszékét, négy éven keresztül hiven betöltötte hivatását. Ezen időre (1483.) esik első nevesebb fellépése. A Szent-Lőrincz egyházban mondotta a böjti prédikációkat, de nagyon csalódtak azok, kik támaszkodva Jeromos nagy ismereteire, fényes sikert jósoltak e szónoklatoknak. A külső fogyatkozások teljesen lerontották a hatást, melyre sokan számitottak. Gyenge hangja, ügyetlen taglejtései, köznapi irálya egyaránt kivetköztették beszédeit értékükből, melyek tárgyuknál fogva sem igen voltak kedvesek a flórenczi fülnek.

Miről beszélt? Ostorozta a bünt, bünbánatot hirdetett! Pedig ezen időben oly szép volt az élet Florenczben, az élvezetek maguktól kinálkoztak s nem csodálhatjuk, ha egy gyenge, kezdő szónok szavára nem öltöttek szőrzsákot. A nagy templom kongott az ürességtől, alig 20—30 ember hallgatta a szónokot.

Mindez nem keseritette el a fiatal szerzetest, vasakarata legyőzött minden akadályt, folytonos gyakorlat által akarta eltüntetni külső fogyatkozásait. S ez sikerült is neki.

1486-ban ujra kezébe vette vándorbotját s végre Bresciában telepedett meg. Nem fogadhatjuk el azoknak véleményét, kik e folytonos áthelyezésekben előljárói irigységét látják, hisz Savonarola irigylésre éppen nem méltó, szónoklati balsikerei közt nem vivott ki még magának oly nevet, hogy bárkinek féltékenységét is felkelthette volna. — Bármerre ment, életszentségének hire mindig előre járt, a nép

seregestől tódult utána. Alkalma nyilt mostan tanulmányozni a népnek lelki életét, hajlamait és vágyait, elleste gondolatait; ezeket a legtermészetesebb egyszerüséggel belevitte beszédeibe. Aránylag rövid idő alatt valódi népszónok lett s aki néhány év előtt csaknem üres falaknak beszélt a flórenczi templomban, most ezerek előtt dörög ugyanazon tárgyról.

Beszéde gyujtott és felemelt, a nép leste ajkait, mert érezte, hogy annak minden szava vér az ő véréből, hús az ő husából. Szabaditót láttak benne, ki felemeli őket a porból, hova az elhatalmasodott olygarchák taszitották az alsóbb néposztályt; személyét legendákkal vették körül, s amily hatalmas lépéssel haladt előre gondviselésszerü pályáján, olyan arányban terjedt mindenfelé hire-neve is.

Florencz most már fájlalta, hogy nem birhatja falai közt azon embert, kit csak néhány év előtt figyelmére sem méltatott. Többen, köztök első sorban Pico della Mirandula, erősen buzgólkodtak az ő visszahivásán. Az 1490. év elején valóban megkapta a rendeletet főnökétől, — valószinüleg Medici Lőrincz kérelmére, — hogy térjen vissza Florenczbe. E parancs Genuában találta őt s innen gyalog indult el uj állomására, hogy önmagán gyakorolja a ker. alázatosságot, de alig juthatott el Bolognáig, — itt lábai megtagadták a szolgálatot.

Florenczbe érve, ujra elfoglalta tanszékét. Az ujonczokat kellett volna oktatnia, de előadásainak varázsa a tanterembe vonta a ház öregebb tagjait is; sokan jöttek kivülről is hallgatni az ő előadásait, s ime, rövid idő mulva szüknek bizonyul a terem a hallgatóság befogadására s Savonarola a prior beleegyezésével a templomba megy, fellép azon szószékre, melyen egykor kudarczot vallott; most nem üres már a templom, ember-ember hátán mozog, az oszlopok diszitéseit a hallgatók raja tartja megszállva, kik szent áhitattal lesik a szónok ajkait, honnan szokatlan dolgok, fontos igazságok hangzanak el. Látnoki szellemben nyilatkozott, beszélt a jövendőről: a hallgatók ámulnak, meg vannak lepetve, — igy még nem beszélt nekik senki sem!

Ekkor ismerkedett meg Maruffi Sylveszterrel.

Az ember életére sokszor igénytelen dolgok, közönséges emberek nagy befolyással vannak.

Ezen Sylveszter a legegyszerübb emberek azon osztályába tartozott, kik nem tehetségeik, hanem odaadó hivségük miatt érdemelnek említést. A nagy lelkek árnyékai ezek: az emelkedő vagy hanyatló dicsőséggel arányban növekszenek vagy fogynak ezek is. Sylveszter vakon ragaszkodott Savonarolához, pedig ennek már akkor sok ellensége volt, kik a társadalmi viszonyok felforgatóját látták benne. Mások prófétának tartották, földöntuli lénynek mondták, ki nagy események előfutáraként jelent meg a földön.

Savonarola beledobta a követ a csendes vizbe; — sejtette-e, hogy hol fognak a mindig nagyobb gyürükben terjedő hullámok partot érni?

Savonarola szelleme mindig több és több tért hóditott a szerzetben is, melyhez tartozott. Ennek bizonysága, hogy 1491-ben priorrá lett. Ekkor mutatta ki először ellenszenvét a Mediciek iránt. Nem szerette őket, mert gyülölte bennök a bajnak forrását, a vakitó pompát, a kábitó fényt, melylyel körülövezték magukat. — Szokásban volt, hogy az uj prior tisztelgett a rendház pártfogója, a Medici család előtt. — Savonarola megtagadta ezt; «Isten tett engem priorrá, nem a Mediciek» — szokta volt mondani. De Medici Lőrincz nem hagyta annyiban a dolgot, tudta ő, hogy mit nyer Savonarolában, ha őt magának megnyerheti. Azon hideg fogadtatás, melyben őt, valamint az öt legelőkelőbb polgárból álló követséget részesitette az uj prior, meggyőzhette őt arról, hogy minden fáradozása haszontalan. Itt hajthatatlan akarattal, határozott jellemmel állanak szemközt. «Menjetek, mondjátok meg Medici Lőrincznek, hogy tartson poenitentiát büneiért, mert Isten megveri őt még utódaiban is!» Ez volt válasza.

Nemsokára rá Medici Lőrincz ágyba dőlt, hogy onnan többé fel ne keljen. Kinos betegsége napról-napra rosszabbra fordult, hivatta tehát Savonarolát. Bántotta a lelkiismeret, meg akart szabadulni a bünsúlytól, mely nyomasztólag nehezе-

dett szivére. A szerzetes elment hozzá, nem az ellenséget látta már benne, hanem a meggyötört embert, kinek verejtékes arczán a halál szele játszadozik. A hatalmas ur, kinek kéj és fény volt mindennapi vágya, halálos ágyán elveti magától a földnek gazdagságát, hogy reszkető kezeivel áldást kérjen elborult lelkére az igénytelen szerzetestől, kit nem tudott elvakitani mámor és gyönyör, mely őt egész életében karjai közt ringatta. Savonarola letörölte a szennyet, mely multját undokitá, kibékité őt az egyházzal s az 1492. év april 8-án Istenben megnyugodva, örök álomra hunyta szemeit.

Vannak,[1] kik Maruffi és Benivieni szóbeli hagyományaira támaszkodva azt állitják, hogy midőn Savonarola igen szigoru feltételeket szabott volna a beteg despotának, ez boszusan hátat forditott neki s kilehelte lelkét. De ez nagyon valószinütlennek látszik Politiannak fentebb rajzolt előadásával szemben, ki a Mediciek bizalmasa volt, s kinek bizonyára nem állt érdekében a nem nagyon erkölcsös Medici család egyik tagját kibékiteni az egyházzal, ha az valóban meg nem történt volna.

Amit nem birt kieszközölni Medici Lőrincz, hogy a t. i. Savonarolát hallgatásra birja szép szerével, rábeszéléssel, azt megkisérlette fia, Péter, hatalmi befolyásával. Péter különben a gazdagságon, kincseken kivül nem örökölte apjának sem szellemét, sem tapintatosságát s igy nem is tudta kellemessé tenni önkény-uralmát. Amily szép és megnyerő volt külső megjelenése, oly sötét és viszataszitó volt lelkülete. Torna, lovaglás és az élvezeteknek nem nagyon válogatott nemei voltak foglalkozásai, komoly dolgok terhére voltak, ezen felül anyjától örökölte az Orsiniak büszkeségét, a gőgöt és daczot, melyet másokkal szemben nem egyszer tettleg is éreztetett. Mindeme tulajdonságai nem voltak alkalmasak arra, hogy uralmát zavartalanná tegyék. A nép, mely a Mediciek fénykorában türte az igát, mert a hatalom sugaraiban sütkérezhetett, most tudatára ébredt fényes

[1] Sickinger: «Savonarola. Sein Leben und seine Zeit.» Würzburg. 1877. 28—29 l.

szolgálatának s kezdte alkalmatlannak találni a bilincset, mely kezeit szoritá. Csak vezetőre volt szükség, ki neki kijelelje az utat, melyen vesztett függetlenségét visszaszerezhesse. Ezt megtalálta Savonarolában, kit hivatása és tehetsége egyaránt képesitettek e kényes szerepre, ki most már érvényre juttathatta szigoru republikanus elveit.

Péternek sikerült annyira élére állitani a dolgot, hogy Jeromos jónak látta egy időre visszavonulni Bolognába. A rábizott kolostort azonban itt nem feledte el s leveleivel gyakran felkereste rendtársait, hogy nekik tanácsot, rendeletet osztogasson.

Azon évben, melyben a Mediciek legnagyobbika: Lőrincz, az öröklétbe költözött, a pápai trónnak is halottja volt. VIII. Incze mondott bucsút az életnek. Uralkodása nem volt áldásos az egyházra nézve s elődjével IV. Sixtussal egyetemben egyengette az utat, melyen VI. Sándor a tiarához juthatott.

Ki tagadhatja azt, hogy ezen ember a pápáknak diszes koszorujában setét pontot képvisel. Jobb lenne hallgatni róla, de jellemeznünk kell őt Savonarola érdekében. Ezt tevén, ha nem is tisztázzuk, de legalább mentjük az ő felléptét azon ember ellen, ki a köznapi élet legpiszkosabb salakjával szennyezte be a pápai széket.

Bizonyos tulajdonságokat nem lehet elvitatni tőle. Éles ész, kitünő itélőképesség s a szépmüvészetek iránti érzék jellemezték őt, — de mindent nagyban ellensulyozták hibái, hogy ne mondjam bünei, melyeket világi életéből hozott a legfőbb papi székbe; ezt megbecstelenitette, saját emlékét meggyalázta, ugy hogy maiglan is czélpontja az ellenséges támadásoknak, melyek bár a tulzás és nagyitás bélyegét hordják magukon, annyiban mégis igazak, hogy ezen pápának előélete és trónrajutása egyaránt erkölcstelen és botránkoztató volt. Jellemzi Róma viszonyait, hogy az ott uralkodó pogány elfajulás s alacsony hizelgés ezen pápa alatt jutott teljes érvényre, amennyiben feliratokban egyenesen istennek nevezték őt: «. . . ille vir, iste Deus»! Remélhető volt-e most már, hogy az aláhanyatló egyházi szellem ezen

pápa alatt vissza fog térni eredeti tisztaságához? Hisz ő ahelyett, hogy gátat vetett volna ezen elfajulásnak, még szabad folyást engedett neki, amennyiben saját példájával mutatta meg, hogyan kell áruba bocsátani az erényt, a tisztességet s azt a csekély egyházi érzéket, mely benne még fenmaradt! Amint Borgia megválasztatásának hire elterjedt, félelem és ijedtség töltötte el a jobbaknak lelkeit, — nápolyi Ferdinánd szemeibe, ki sirni nem tudott gyermekei elvesztésénél, most könnyeket sajtolt a leverő hir, mely Rómából szétáradt. A legszentebb földi trón undok bünök, családi jelenetek vásárosbódéja lett: öt gyermekének onnan osztogatott méltóságokat . . . De talán elég ennyi is e pápa jellemzésére. — Sokat irtak ellene, pellengérre állitották a történelem itélőszéke előtt, megbünhődte, bünhődi most is, hogy méltatlanul tolakodott Szent Péter örökébe!

Nem a pápaságot gyalázta meg, hanem önmagát; — nem a tiarát szennyezte be, hanem saját emlékét tiporta sárba!

Isten megakarta mutatni, hogy valóban őrködik egyháza felett s nem vesznek erőt a pokol kapui rajta még akkor sem, midőn annak kormányrúdja VI. Sándor kezébe van letéve . . . Legyen áldott érette!

Ilyen ember vágott Savonarola utjába! A szigoru szerzetes látta a veszélyt, mely felülről mételyezte a társadalmat s szent hevében felemelte ellene szavát, az ember ellen, ki az örök Isten müvét bitorolta! Csudálhatjuk-e, hogy prófétai ihletében rémes haraggal dörgött a romlottság fészke ellen . . . «Jaj neked Itália, jaj neked Róma! közeleg az Isten büntető keze»! — De térjünk vissza tárgyunkra.

Mióta Savonarola prior lett, legfőbb vágya volt, hogy megvalósitsa üdvös eszméjét, a Klerus reformálását. Legelőször a reábizott szerzetházon kezdte, visszaakarta azt vezetni szent Domonkos eredeti szabályaihoz. Kezdetben nagy visszatetszést szült ezen terve rendtársai közt, de tapintata csakhamar legyőzte ezen ellenkezést. Nem vaskényszerrel akarta elérni, hanem szeretetteljes következetességgel. Maga járt elő jó példával. Nem volt semmije, csak egy kis halál-

fejet tartott folyton kezében, hogy a halált soha szem elől ne téveszsze. Keblén keresztet hordott, hogy erőszakos vagy váratlan halála esetére, midőn ajkain elhal már a beszéd, ezen kereszttel vallomást tehessen hitéről. Öltönye durva kámzsa volt. Egykor két idegen szerzetes nagyon dicsérte előtte ruháik finomságát s könnyüségét. Savonarola metsző gúnynyal válaszolt nekik: «De kár, hogy szent Benedek nem ismerte ezt; ő is bizonyára ezt használta volna»!

Rövid idő mulva reményei teljesedtek, fárasztó munkája megtermé édes gyümölcseit. A Szent-Márk zárda valódi háza lett a szent életnek az erkölcstelenség tengerében. Mindig többen tódultak e szent falak közé, a legnevesebb családok sarjai felcserélték a világi fényt a szerzetesi lemondással. S ezen fellendülő hitéletnek éltető napja, góczpontja Savonarola vala. Erős akarata előtt halomra dőltek az akadályok, melyek őt áldásos munkájában tartóztatni akarák. Hogy mennyire nem rettegte ő az igaz ügy védelmében a hatalmi erőt, bizonyitja a következő eset. Bolognában történt, mely a Bentivogliók vasigája alatt nyögött. Prédikáczióira eljött a herczeg neje is, egy dölyfös, elkapatott asszony; jövetele valóságos botrány volt. Zaj, nevetés és lárma közt vonult be nagy kiséretével a templomba. Savonarola megütközik, szava eláll, vár, mig a zaj lecsendesül. Másnap, harmadnap e botrányos jelenet ismétlődik, — Savonarola csendre inti őket. Ez sem használ. Midőn ujra betódul a templomba a fejedelmi kiséret, — a szónok megáll, villogó szemeit az asszonyra szegezi, ujjával reámutat, s dörgő hangon oda kiáltja neki: «Itt van, itt az ördög, ki az Isten igéjét zavarja»!

A herczegnő elhalaványodik s boszuja hevében megparancsolja két fivérének, hogy ott a szószéken vagdalják össze a vakmerőt. Ők engedelmeskednek, de a szószék lábánál valami titkos erő lenyügözi őket, nincs erejük lábukat a lépcsőre tenni. A vérszomjas asszony most orgyilkosokat küld Jeromos lakására; ez szeliden fogadja őket, néma szentsége kicsavarja kezeikből a gyilkot és megszégyenülve távoznak el.

Midőn Savonarola munkájának üdvös eredményét látta, feltette magában, hogy elszakad a lombardiai provinciától, melyhez Szent-Márk is tartozott, s felsőbbség engedelmével külön tartománynyá szervezkedik. Sorsára akarta hagyni a régi törzset, melynek korhadt belsejében igazi szerzetes-élet többé életre nem kelhetett, hogy annál több gondot fordithasson a fiatal hajtásra, mely egy szebb jövőnek zálogaként üdén indult fejlődésnek.

De ez nem ment ellenkezés nélkül. A féltékenység lépett sorompóba ellene. De ő daczára ellenségei ármánykodásának, daczára az irigység aknamunkájának, ki tudta eszközölni VI. Sándortól a különválást megengedő brevét. Azután a szervezéshez látott. Generálissá egyhangulag őt választották meg; nem a hatalom utáni sovárgás, hanem alázatosságának elismerése nyilvánult társai bizalmában. Alig terjedt hire e különválásnak, számtalan szerzetház kérte felvételét az uj tartományba. Ez csak növelte az ellenszenvet, mely ellene lassankint lángra kapott.

A pápai udvar környezetében mindig nagyobb visszatetszést keltett az ő szereplése. A legszentebb földi trón árnyában sütkérezőknek nem tetszett a hang, melylyel büneiket leleplezte. Ezen ember veszélyes. Ezt le kell kenyerezni vagy elnyomni! A jelszó ki volt adva, megoldására ferrarai Lajos vállalkozott. Elment Florenczbe. Három napon keresztül beszélt Savonarolának — hiába. Ekkor hiuságát kezdte csiklandozni: felajánlotta neki a florenczi érsekséget, majd a bibornoki kalapot.

Savonarola méltatlankodása határtalan volt. Oly kevéssé ismerték őt, hogy azt hitték, földi javakkal el lehet őt hallgattatni? Másnap a szószéken felelt e kisértésre. Szent harag dörgött szavaiban. «Nem akarok én más kalapot, — igy végezé beszédét, — mint a vértanuság kalapját, melyet önvérem fest pirossá»! A kisérlet tehát, mely az ő megnyerésére irányult, hajótörést szenvedett. Továbbra is kellett hallaniok a vésztjósló hangokat: Szegény Itália! az Isten kardja lebeg feletted! . . .

Ekkor lépte át az Alpokat VIII. Károly serege —

Itália, apró államokra szaggatva, folytonos belharczok által önmagát emésztette. Szerencsétlensége volt, hogy ekkor ült Francziaország trónján VIII. Károly, kinek becsvágya könnyű zsákmányt látott a szétdarabolt tartományokban. Seregével átkelt az Alpokon s Florenczet fenyegette. Jövetele nem volt váratlan, hisz Savonarola két év óta hirdeti. A nép megunta már a Medicieket, szabaditó után vágyik. Medici Péter nem volt azon ember, ki a bitorolt hatalmat kezeiben tudta volna tartani. Az elégületlenség hangosan nyilvánult, midőn Károly serege a város felé hömpölygött. Védelemre gondolni nem lehetett; a város nem tud ellenállni a franczia hadaknak. Küldöttséget menesztenek a királyhoz, hogy kimélje meg a várost, mely barátságban óhajt vele élni! Károly nem nagy hajlandóságot mutatott erre, hatalmának tudatában visszautasitott minden alkudozást, annál is inkább, mert Medici Péter védelmébe ajánlotta volt már magát a lázongó flórenczíek ellenében. Alacsony feltételekkel váltotta meg e védelmet, áruba bocsátotta hazáját s önmagát!

Ekkor előáll Savonarola, a küldöttség szónoka. Nem kér, hanem követel. «Hatalmas király! az Isten kezében csak eszköz vagy te . . . s jaj neked, ha tovább mész, mint amire ő hivott téged! . . . Ha nem kiméled e várost, ha nem kimélsz nőt és gyermeket . . . akkor az ő boszuló karja reád esik . . .»

A király meghajolt a szerzetes fensége előtt, szavai megrázkódtatták, megigérte, hogy kimélni fogja a várost.

Eközben Péter is visszatért Florenczbe.

Az elfojtott düh teljes erővel kitört ellene annak hallatára, hogy hazáját idegen bitorló lábaihoz rakta. A nép megtagadta az engedelmességet, rálesett utjaiban, hogy bántalmazza, megcsúfolja s a gőgös Péter kénytelen volt karddal védekezni a megvetett tömeg ellenében. Ez csak olaj volt a tüzre. Mikor a tanácsülésbe akart menni, a nép utját állotta, ütötte, verte, a tömeg éktelen orditozásába belevegyült a vészharangok félelmes kongása . . . Ez a Mediciek halálharangja volt . . . A nép elfeledte a jókat, mikkel e család elhalmozta, elfeledte a fényt, melylyel körülövezte, csak

a jelennek bünеit látta, melyek komoran lebegtek a szerencsétlen Péter feje fölött! Meggyalázva, tönkretéve, ködös éjjel futott ki ősei városából, egyedüli kisérője bátyja, Giovanni biboros (később X. Leo) volt.

Mint üzött vad bolyongott városról-városra, végre Rómában telepedett meg. Kicsapongásba, dorbézolásba akarta fojtani szégyenét. Reggeltől napestig élvezett, de a kéj nem tudta elölni a mardosó férget, mely boszut kovácsolt elnyomói ellen. Terveket készitett, vérfürdőbe akarta fojtani Florenczet, hogy a legnemesebb családok romjain ujra felállithassa ledöntött trónját. Ez a remény fentartotta, ez erőt adott neki.

Eközben VIII. Károly Florencz alá ért. A tanács megnyittatta a kapukat, s a büszke hóditó 1494. nov. 17-én bevonult a városba. Fogadtatása nagyszerü volt; Florencz fénye teljes pompájában ragyogott. A király jóakarónak mutatta magát, de a békealkudozásokban szigoru feltételeket szabott. Midőn már megsokalta a sok huza-vonát, indulatosan felkiáltott: «Megfujatom a trombitákat»! E mérges kifakadásra Capponi Péter tanácsos spártai nyugalommal válaszolt: «S mi meghuzzuk a vészharangot»!

Ez elszántság meglepte a királyt, de elvégre mégis Savonarolának kelle közbelépnie közvetitőnek. Négyszemközt beszélt a királylyal . . . s másnap a békeszerződést kölcsönösen aláirták. Este a várost fényesen kivilágitották s Florencz vesztett kincsei s rengeteg pénzösszeg fejében gyönyörködhetett az ezernyi mécsvilág lángtengerében . . .

VIII. Károly nov. 28-án elhagyta a várost.

A franczia sereg elvonulása után Florencz helyzete szánalmas volt. Fej nélkül, törvények nélkül az anarchiának szomoru napjait élte!

Mindenkinek szeme Savonarolára irányult, hogy segitsen hazája zavart helyzetén. Népszerüsége az utolsó napok eseményei után óriási arányban növekedett, mindenki a város szabaditóját látta benne, ünnepelték mint megmentőjüket, — most is tőle várták az első lépést, hogy a szükséges nyugalmat visszaállithassák.

A világgyülölő szerzetes, kit az uralkodó bünök szük czellába kergettek, most a politikai élet mozgató eleme lesz. Nem önkényt tette ezt. A nyomasztó körülmények parancs szava kiszólitotta őt a zárda nyugalmas falai közül, — a gondviselés más tért jelelt ki az ő működésének.

Mindenki tudta, érezte azt, hogy Florencznek szakitania kell a mult időkkel; az elavult politikai rendszert más, egészséges alapra kell fektetni. Csakhogy ez nagy akadályba ütközött. Nagy volt a florenczi népnek politikai közönye. A mediciek alatt megszokták ők e tekintetben más fejével gondolkodni, s most, midőn magukra voltak utalva, nem tudták magukat beleélni uj szerepkörükbe. Az egyedüli, ki szembe mert szállani e közönynyel, aki megtörte azt, Savonarola volt.

1494. Advent harmadik vasárnapján fellépett a szószékre s elmondta politikai programmját. Jellemző vonása e beszéd demokrata lelkének.

Üdvös kormányforma a monarchia, de csak ugy, ha a fejedelem jó és vallásos. De mivel nagy ritka ember az, ki a népnek minden árnyalatával szemben egyesitené magában e tulajdonságokat, azért a monarchiát elejti. Nem jó egy ember kezébe letenni a hatalmat, ki azt szeszélye szerint jóra, roszra használhatja egyaránt. Ez zsarnok. Nem törődik a nép üdvével, nem számol lelkiismeretével. Florencznek volt már zsarnoka, jaj neki, ha ujra visszakéri azt. Elve legyen neki, hogy soha többé senkit hatalmi polczra emelni nem fog. Ha ezt teszi, homoktalajra épül. A vérszopó visszatér s tönkretesz mindent. Azért legyen köztársaság. A magánérdeket alá kell rendelni a közérdeknek annál is inkább, mert a nagy s gazdag állam nagygyá, gazdaggá teszi az alattvalókat is. Az állam legyen erkölcsös; igazi jólét csak vallásos talajon fakadhat. A velenczei nagytanács legyen mintája a florenczi kormányformának is. Inditványa ezekben áll: 16 gonfalonieri alatt tanácskozzék az egész nép ugyanannyi csoportban. Az egyes csoport véleményét mutassa be az illető gonfalonieri (népfőnök) a tanácsnak. Amely kormányformát a nép ily módon választ, az

Istentől jő. Mióta Velencze ilyen alapon áll, sem összeesküvés, sem lázadás nem zavarták, azt kell tehát hinnünk, hogy Isten rendelte igy.

Ez volt Savonarola irányelve, mely szerint a város kormányformáját megállapitani akarta. Vele szemben mások ismét mást ajánlottak; pártok keletkeztek, melyek az alkotmányos küzdelemben szemben állottak egymással, Savonarola a «néppárt» feje volt, mögötte állt az értelmi osztály tömege. Tág tért engedett ő a demokracziának, de azért nem lehet őt demagognak nevezni. Hisz majdnem felét a népnek kizárta az alkotmányos életből, — hisz az ő kormányformája oly erősen theokratikus szinezetü volt, hogy ezen egyedüli körülmény is kizárja a demagogiának még csak árnyékát is. Nem habozott ezt bevallani beszédeiben sem, melyekben egyenesen kimondja, hogy Florencz egyedüli souverainje maga: Isten! Ennek fősége, ennek óltalma alá rendeli a várost. «Akarjátok-e Jézus Krisztust királytoknak»? S a nép reá zúgott: «Éljen Jézus, éljen ami királyunk»! Utóbb Savonarolának magának kellett őket figyelmeztetnie, hogy e kiáltást ne annyira ajkukon hordják, mint inkább szivükben.

Sajátos nyilvánulása ez alkotmány-tervezet Savonarola lelkületének. Előszeretettel tanulmányozta ő mindig az ó-szövetséget, s ennek gyümölcse volt, hogy valamint Israël népének, ugy a florenczi népnek is Isten legyen legfőbb, külsőleg is elismert uralkodója. Nem papi uralmat akart ő. Ellenkezőleg mentül kevesebb befolyást engedett a papságnak a kormányügyekbe, — az őrködjék az erkölcsök felett, legyen közvetitő Isten és ember között.

Ez volt Savonarola programmja s most megkezdette az agitációt mellette. Szónoklataiban, irásban nagy hévvel dolgozott javaslata mellett, mely lassankint érvényre jutott. Megalakult a nagytanács, az ügyek kezdtek az uj minta szerint jegeczesedni. Parlamentről tudni nem akart. Gyülölte, mint hasznavehetetlent és fölöslegeset, s lelke egész tüzével szállt sikra ellene. Czélját elérte, — a parlament eszméjét a multnak emlékei közé helyezték!

Csodálnunk kell a munkát, melyet Savonarola alig egy év leforgása alatt végzett; bámulnunk kell szellemét, mely uj életet öntött egy romlott, felforgatott állam gépezetébe. Az igénytelen szerzetes szabadságot adott a népnek, megmutatta a módot is, hogyan kell azt megtartania és fejlesztenie. Florenczre a szabadság napja ragyogott, melynek éltet adó melegében virágzásnak indult minden; a városba visszatért a rend és nyugalom! Vér nem folyt ez átalakulásban, a vészharangok nem zúgtak, — az anarchia lecsendesült, mint a kiáradt folyó, medrébe vonta vissza piszkos habjait, s a visszafutó árnak nyomdokán szebben virult az élet, tisztább volt a fény, mint valaha!

(Folyt. köv.)

ISTEN LÉTÉNEK ÉRVEI.

Irta PETHŐ R.

(Folytatás.)

Kant ellenvetései a fölhozott kozmologikus érvek ellen.

Minden figyelmes olvasó számot tud adni arról, hogy a kozmologikus érvelés mily állitásokon nyugszik, — mikép következtet, — s mit hoz le.

Az első érv a természet első törvényén, a mechanikus okság elvén épül, mely szerint minden hatás, mozgás, szóval változás a dolgokban, rajtuk kivül fekvő meghatározástól függ; már pedig a mechanikus okság elve egyenlőkép terjeszkedik ki minden anyagra: tehát minden anyag egy rajta kivül fekvő meghatározótól függ.

Az anyag mindig és mindenütt ilyen, — még ha öröktől fogva léteznék is, akkor is ilyen volna: tehát végok nem lehet.

Ezen érvelésnek ereje nem abban van, hogy nincsenek végtelen sorok visszafelé, — korántsem; ez az érvelés egyszerüen szemügyre veszi az anyagot, mely a mechanikus ok-

ság elve alatt áll s ezen elvnél fogva mondja rá, hogy kell egy *nem-anyagnak* lenni, mely maga nem változtattatik meg ismét mástól, kell egy független lénynek lenni. Ez az Isten.

Éppen ugy a másik érv mondja: kell egy lénynek lenni, mely maga oka minden különbségi meghatározásnak s mely nem határoztatik meg mástól, kell *egy szükséges, okát magában biró lénynek lenni.*

Mindkét érv deduktiv s nem induktiv; nem induktiv azért, mert nem azáltal jutottunk el ahhoz az *első okhoz*, hogy végig mentünk a tényezők sorain, mig végre megálltunk az elsőnél, az ősoknál; hanem deductiv, v. i. logikus okoskodás által értünk el az ősokhoz; a) *a folyton s lényegénél fogva külbehatás alatt változó anyagnak kerestünk okot*, — b) *az esetékesen meghatározott s korlátolt dolgoknak kerestünk okot* s a ratio sufficiens elvénél fogva jutottunk a *változatlan* s *önmaga által meghatározott ősokhoz.*

Eddig ilyen ősokot ismerünk s mást nem, hogy aztán ez az ősok egy, hogy végtelen, hogy szellemi s eo ipso szabad, ezt nem veszszük direkte a kozmologikus érvből, hanem az általa nyujtott eredmény alapján lehozzuk.

Ugyanezen eredményre jutunk, ha a világnak térben és időben való végességéből kiindulunk, vagy máskép alakitott *metafizikus okoskodások* által is emelkedünk az első, anyagtalan okhoz, melyek azonban mind többé kevésbé az emlitett kozmologikus tényeken és érveken alapulnak. Igy például senkisem kételkedik a következő metafizikus okoskodáson:

Ha vannak dolgok, melyek más által lettek, kell egy oly lénynek lenni, mely nem lett mástól, hanem magában birja okát. Ez világos; nem lehet minden mástól; — mert ha *mindenről* van szó, akkor azon a «mindenen» kivül nincs semmi, pedig mi a «mindenen» kivül «mást» is emlegetünk. Ez a kifejezés «minden mástól van» contradictio in terminis. Kell tehát oly lénynek lenni, mely nincs mástól, ha egyáltalában van valami. A világ léte eo ipso egy szükséges létet egy ens a se — létet hirdet. Mert ha van valami, nem lehet mind mástól. Azért mondják a pantheisták: a

világ maga ez a szükséges lét; mi pedig mondjuk: a világ utal egy szükséges létre, mert *a*) önmagán oly meghatározásokat hord, melyek nem szükségesek, korlátoltak, lehetségesek, esetlegesek; *b*) mert nem szellemi; *c*) s a szellemivel egy állagot nem képezhet, mint ezt máshol kimutatjuk.

Kant és követői a kozmologikus érvelés lehetőségét tagadják. Ezen hires tagadással szemben meg kell jegyeznünk:

1) Természetesen nagyon jogos kivánalom, hogy senki se mondjon bebizonyitottnak valamit, ami nem az s hogy ne tulajdonitson nagyobb erőt az argumentumnak, mint milyennel bir: de viszont ne várjon egy érvtől mindent. — Kell-e, hogy a kozmologikus érv közvetlenül bizonyitsa, hogy az az *ősok egy*, hogy *végtelen tökélyü*, *teremtő*, hogy *értelmes*? Kell-e bizonyitania, hogy *mindenható* és *végtelen bölcs*? Szóval kell-e az Istent minden attributuma szerint elénkbe állitania? s ha nem állitja, lehet-e mondani, hogy semmit se bizonyit? S miért kelljen egy érvben minden momentumnak benfoglaltatni vagy legalább miért kelljen közvetlenül benfoglaltatni?

2) Tudni kell, hogy mikép bizonyit egy érv; ha ezt szem előtt nem tartjuk: akkor aztán nehézséget eleget találunk. Miben rejlik az érv bizonyitó ereje? miből indul ki? mire támaszkodik?

Mindkét pont ellen hibázott Kant kritikája, s azért roszul kritizált s roszul kritizálnak, kik a nagymester szavaira esküdnek.

1) Kant a kozmologikus érvek elégtelenségét abban leli, *hogy az okság elvének erejében ki nem emelkedhetünk a tapasztalati világból: tehát mindig csak anyagi okra akadunk; ha pedig ki is emelkednénk, akkor sem találnánk egy végtelen ősokot, mert a végesről végtelenre nem következtethetünk.*

Felelet: Élesebb összeütközést valóban képzelni sem lehet. Mindenesetre igaz, hogy ha az okság elve csak a tapasztalat keretére terjed s azon túl nem tudni, támadhat-e valami a semmiből, s mozoghat-e az anyag mozgató erő

nélkül: akkor következtetni az anyagi világon túlra nem lehet. De ha valaki az *okszerüséget* nemcsak az agyvelő organizációjából folyó szükségnek nézi, hanem az *objektiv lét* valóságos elvének ismeri: az ellenvetésben semmi érdemlegeset nem talál. Az anyagi hatók lánczolatában nem találunk okra: már pedig okkal kell birniok: tehát a lánczolaton kivül fekszik az ok. Már most milyen lesz az az ősok? végtelen-e vagy véges? azt nem azáltal hozzuk tisztába, hogy a végesből egyszerre a végtelenre következtetünk; hanem a véges dolgokból egy szükséges lényre következtetünk: a szükséges pedig eo ipso végtelen. (Lásd Nägeli és Strauss D. ellenvetéseit. 14 s k. l.)

2) *Azonban, ha az ősok az oksági elv szerint függ össze az empirikus okok lánczolatával: akkor az ősok is tartozik e lánczba; ha pedig beletartozik: akkor maga is véges.*

Felelet: ha beletartozik e lánczba mint *fizikai, empirikus ható,* mely mozgattatik és azért mozgat: maga is véges lesz, — ezt megengedjük; ha beletartozik e lánczba mint *metafizikai ható,* mely mozgat s nem mozgattatik, mely más szóval magától való: maga is véges lesz, — ezt tagadjuk. Éppen ez a főkövetelménye az oksági elvnek, hogy mivel a fizikai hatókban végokot nem találunk, kell metafizikait felvennünk, v. i., mivel a világ oksorai nem állnak meg magukban: kell a világon kivül fekvő okhoz folyamodni. De hogyan lehet a sorokból kilépni? az absolut értékü oksági elv erejében.

3) *A kozmologikus érv az esetékes létről a szükséges létre következtet, — a föltételesről a feltétlenre, pedig a valóságban csak esetékes és feltételes léttel találkozunk: tehát adott létről következtet nem adott létre. Szabad-e azt tenni?*

Felelet: A következtetésnek ép ez a természete, hogy „*adottról*“ „*nem adottra*“ tér; mert ha a másik tény is adva van: akkor a következtetésnek eo ipso nincs helye. Ha a valóságban feltétlen léttel találkoznánk, nem kellene következtetni. A kozmologikus érv a *tapasztalati* adatokból és az okság elvéből, tehát aprioristikus elvből indul ki, épen azért

a kozmologikus érv sem nem empirikus, sem nem aprioristikus kizárólag; hanem az adatok tapasztalatiak s az elv analytikus.

4) *Mi az oksági elv erejében következtetünk egy ősokra, amelynek nincs oka másban; pedig ez éppen az oksági elvvel ellenkezik.*

Felelet: Az oksági elv szerint mindennek okkal kell birni; a szükséges őslénynek is van oka; ez az ő *szükséges lényege.* Azért szükséges, mert magában birja okát: azért esetleges valamennyi többi lény, mert nem birja magában okát; de oka valamennyinek van. Mi csakis esetleges lényeket ismerünk, melyeknek másban van okuk; ugyanezen oksági elvnél fogva következtetünk arra, hogy van egy lény, mely magában birja okát v. i., amely szükséges. Tehát távol vagyunk az oksági elv megtagadásától, sőt ép ez az elv visz minket erre rá, hogy szükséges lényt ismerjünk fel.

5) *Honnan tudják, hogy az a szükséges lény az Isten? Onnan, mert magától van, s ami magától van, annak semmisem hiányozhatik. De ha ez igaz, hogy a szükséges lénynek semmije sem hiányzik, azt is lehetne mondani, hogy a miről gondoljuk, hogy semmije sem hiányzik, az eo ipso a valóságban létezik. Pedig akkor a fogalomból bebizonyithatnók a lény létét.*

Felelet: A mi következtetésünk ez: a müködésében s létében föltételes világ egy föltétlen, szükséges ősokot kiván. Azután, hogy ez a szükséges ősok az Isten, azt igy mutatjuk ki: ha az a föltétlen, szükséges ősok valóban létezik, akkor minden léttökélylyel kell birnia, mert nincs semmi ok rá, hogy ne legyen benne minden tökély s mert minek lényege a lét, abban minden lét megvan. Nem a szükséges őslény fogalmából következtetünk annak reális létére; hanem *a már reálisnak bebizonyitott őslény jegyeiben* föltaláljuk a végtelen tökélyt s abban az észt, az akaratot, a szellemi létet.

Az imént emlitett ellenvetés azt állitja, hogy mi a *végtelen lény fogalmából* bizonyitjuk be annak *reális létezését.* Ezt az érvet ontologikus érvnek mondják, mely ha-

tározottan téves, mivel abból, hogy én a legfőbb lényt okvetlenül *létezőnek* s *nem merő lehetségesnek* gondolom (ha csak lehetségesnek gondolnám, nem volna a legfőbb), azt vonja le, hogy tehát annak a gondolt lénynek kell léteznie. — Igaz, hogy aki a *legfőbb lényeget* el akarja gondolni annak a «létezést» is föl kell venni jegyei közé, v. i. gondolni kell azt is, hogy létezik; s következőleg nem szabad a lényeg *fogalmából* hiányzani a «létezés» fogalmának, de fog-e azért létezni a *valóságban?* Összezavarják a «létezés elgondolását» a valóságos létezéssel.

Ezzel tisztáztuk a helytelen kritika által összevissza-kuszált kozmologikus érveket, melyek eredménye semmivel sem több mint ez: *az okság elvénél fogva kell az anyagon kivül fekvő ősokban megállapodni.*

Lesz-e végtelen, — lesz-e szellem ez az ősok?

1) *Végtelen lesz: a*) mert ami magától való, az eo ipso végtelen. Ha ugyanis lényege maga a szükségesség: ez a lényeg csak ugy érthető és lehetséges, ha minden tökélylyel bir. *b*) Végtelen lesz; mert véges annyiban volna, amennyiben esetékes meghatározások alá esnék; de ezek alá nem eshetik; mert más lény kivüle nincs, amely meghatározhatná; a lényeg pedig magamagát végesen meg nem határozhatja. Ha ugyanis véges meghatározások alá esik valamely lényeg, akkor sok más egy lényegü vagy hasonló lényegü lény képzelhető s egy sem lesz már szükséges s egynek sem lesz oka magamagában. Tehát ami szükséges, az eo ipso végtelen, eo ipso egyetlen; csak a végtelen lényeg szükséges, a többi mind csak esetleges.

2) *Szellem lesz: a*) mert nem tudományos gondolat a szellem és anyag közé eső lényegről beszélni, mely se nem anyag, se nem szellem; *b*) mert az esetékes meghatározások a számtalan lehetőségek közül szabad akaratra utalnak; *c*) mert az elemek, alakok s folyamatok *különbözősége* a teremtő *gondolataiban* birja okát s nem vezethető vissza anyagi erők hatásaira; az anyagi erők ugyanis csak *mennyiségi különbségeket* állitanak a világba és *nem milyenségieket; d*) a világrend, a törvényszerüség, a czélszerüség, az egy-

ség nem egyéb mint az anyagi világba fektetett *észszerűség*. A természetben minden törvények alatt áll; a dolgok és történések a legnagyobb egységben teljesen megfelelnek logikánknak. Az anyag a törvényszerüség, az egység és a czélszerüség formái alatt áll. Honnan ezek az észszerü formák? az észből; az anyag teremtőjének szellemiségéből.

A világ végessége térben és időben.

A harmadik kozmologikus érvet ekkép alakithatjuk: *a mindenség térben és időben véges: kell tehát más valaminek lenni, ami végtelen a térben és időben: ez az Isten.* Honnan ez a föld, a nap és csillagok? Felelet: az anyagból és erőből. S az anyag és az erő honnan? . . . Vagy azt mondják: ignoramus et ignorabimus; — vagy azt, hogy az anyag maga magától való. Mi tartja a földet, a napot és csillagokat? A kölcsönös nehézkedés. S ezt mi tartja? mi adja? honnan lett? Felelet: az magától lett.

Valaminek kell öröknek, kell végtelennek, kell szükségesnek lenni; ezt még az is beismeri, akinek lelke odatapadt az empiria göröngyéhez s szántszándékkal kiszorit minden nem empirikus gondolatot: mert ez a belátás, hogy valaminek kell öröktől fogva létezni oly meglepő és közvetlen, hogy ráerőszakolja magát az észre.

Ennélfogva azt mondják, hogy a mindenség anyag és erő szerint végtelen ugy az időben mint a térben, hogy nincs kezdete és nincs vége. A világ mostani alakulásainak, például a most fönnálló naprendszereknek van kezdetük; ezek lettek az ősködből, de az ősköd az mindig volt; előbb más naprendszereket képezett, ezek előtt ismét másokat in infinitum: s épp igy eltünik majd a mi naprendszerünk s keletkezik belőle új; ez is megöregszik s feloszlik, előáll belőle ismét egy új s igy megy ez a bomlás és alakulás a végtelenbe.

A világ keletkezésének ezen előadásában összezavarták a természettudományt a spekulációval. Hogy a most fönnálló világot visszavezethetjük az ősködre, arról a kozmogo-

nia, geologia, asztronomia és fizika szolgálnak felvilágositással; de az ősködnél tovább a természettudomány nem jut; hogy az ősköd honnan lett, vajjon mindig volt-e vagy más felbomlott világból származott-e, arról nincs természettudomány. A világköd hypothezise, a hypothezisek sorában előkelő helyet foglal el s nem tagadhatni, hogy mind inkább közeledik a tudományos bizonyossághoz.

E hypothezis szerint azt gondoljuk, hogy naprendszerünk anyaga — a levegő, viz, fák, állatok, kövek, minden, ami testi — a legfinomabb porrá vagy köddé van oszolva s oly gömböt képez, milyet például a Neptunnak a naptól való távolságával, mint sugárral, lehetne minden irányban leirni. Ez a távolság 621.234,000 földrajzi mérföld. E pornak finomsága oly nagy, hogy egy köbmérföldre valamivel több mint egy gramm jutna. Tegyük föl tehát, hogy ez a kozmikus köd valóban létezett; most azután kellett bele mozgás; a köd és a mozgás elvégzi a többit: a kozmogoniát. Ez még mind természettudomány. De honnan a mozgás és honnan a köd? Erről a természettudomány hallgat s jól teszi, mert nem tartozik hozzá. A természettudós lehet filozofus is, de a természettudomány nem lehet filozofia is. A természettudomány és a filozofia ezen megkülönböztetését különösen szükséges öntudatunkra hozni. Ezek előrebocsátása után a «végtelen anyag és erő» ellen következőkép érvelünk:

A) természettudományos alapon;

B) bölcseleti alapon.

Természettudományos alapon 1) az általános indukcio erejében. A természettudomány az érzékelhető, anyagi világgal foglalkozik; éppen azért végtelen és örök létről semmit sem tudhat. Minden, ami *empirikus, szükségképen véges, nem végtelen, ideiglenes és nem örök.* Végtelen anyag, örök anyag elfogadására nem nyujt az empiria segédkezet, hanem ellentmond minden ily kisérletnek, amennyiben az empiriában nincs semmi, ami nincs térben és időben, végesen. A véges és ideiglenes anyag tehát ez természettudományos tény. Aki örök, végtelen anyagot emleget, az nem

áll empirikus alapon; aki véges és ideiglenes anyagból kiindul, az empirikus alapon áll.

Ugyanezt kell mondanunk az anyag *állitólag örök és végtelen erőiről.* A természettudomány nem ismer végtelen erőket; mindig csak mérhető, tehát véges adatokkal bajlódik. Bárhol veszünk fel valamiféle mozgást az mindig egy természeti tény. Mint természeti tény eo ipso véges és és nem végtelen. Végtelen mozgás ellenkezik minden empiriával. *Aki tehát végtelen mozgást vesz föl, az nem áll empirikus alapon.*

Tehát az empiria nem ad semmit, ami anyagi s amellett végtelen és örök legyen. De nemcsak, hogy a természettudomány más anyagot, mint végest nem ismer; de nem is mutathat föl rajta semmit, — *akár sajátságot akár lényeges jelleget, mi örökkévalóságát és végtelenségét bizonyitja?*

Nem. Minden ismeretünk az anyagot oly darabos, tökéletlen, esetleges valaminek tünteti föl, hogy gondolatban sem vehetjük le alacsonyságáról azt a két békót, melyek közül az egyik a véges térhez, a másik a véges időhöz köti. Lássuk csak. Az anyagról csak annyit tudunk, amennyit erőiből megismerünk; ha az erőktől eltekintünk: akkor az anyagról fogalmunk sincs. Mit értünk pedig ezekből az erőkből? mennyit a legfontosabbakból? Semmit. Mit tudunk a nehézkedésről és ruganyosságról, mit a parányok taszitása és vonzásáról, mit tudunk a delejességről és villamosságról? Semmi lényegben és főben járót; mérünk, fontolgatunk, számlálunk, — de hogy mi az, amit mérünk és mérlegelünk? arról a legtudósabb professzor sem adhat fölvilágositást, mert maga se tud semmit. Hogy ezek az erők hogy vannak az anyagban, arról szintén nincs fogalmunk; tőlünk ugyan másképp is lehetne. Nincs tehát semmi, amiből következnék, hogy a dolognak valóban igy kell lennie; nincs semmi, ami az anyagot öröknek, létét szükségesnek bizonyitaná.

De persze valaminek kell ősoknak lenni, tehát ..... tehát? más nem lehet ősok, mint éppen az anyag. S miért nem lehetne egy személyes, végtelen és örök lény az anyag-

nak ősoka? Mert ez a hithez tartozik s nem a tudományhoz. Ezek azután a tudományos frázisok! A tudományhoz mindaz tartozik, a mi természetes, észbeli elvekből kiindul. Minden észszerü, elvekből és tapasztalati tényekből vont következtetés tudományos, akár Istenre, akár anyagra vonatkozzék. Ki mondhatja azt, hogy csak az észszerü, ami az anyag keretén belül marad, mintha az ész és az anyag egymásnak teljesen megfelelnének s nem volna észszerüség, az anyag terjedelmén túl? Tessék ezt bebizonyitani, hogy észszerü és anyagi, anyag és valóság teljesen födi egymást; — s következőleg, hogy nem lehet valami észszerü és való igaz, ami nem anyagi. S mégis a modern tudomány egy része önként nyujtja nyakát ez oktalan dogmának jármába s el akarja hitetni a világgal, hogy a dogmától fölszabaditja az észt.

Ezen dogmatismus sötétségében a következőképen okoskodnak: a ködben, már t. i. abban az ősködben nincs kutató eszünknek végleges maradása, mert valaminek kell végtelennek és öröknek lenni; azt kell tehát mondanunk, hogy az ősköd, hogy az az anyag örök és végtelen s magában birja okát. *Nem tudjuk fölfogni, nem értjük, de igy kell neki lenni, mert más lehetőség nincs.*[1]

Mi pedig igy okoskodunk: valaminek kell szükségképen végtelennek lenni; már pedig az ősanyag nem végtelen és nem örök: tehát más, nem anyagi ősok létezik, amely végtelen és örök.

Hogy az anyag nem végtelen és örök, azt eddig általános indukcio révén hoztuk le; vegyünk most más érvet.

2) A fizika minden ága a mechanikára támaszkodik. A mechanikának alapelve pedig ez: nyugvó test nem jön mozgásba magamagától, — mozgó test nem változtatja meg mozgási állapotát magamagától. Nevezzék ezt az elvet restségnek, tehetetlenségnek, erőmegmaradásnak vagy bármi-

[1] «Was von naturwissenschaftlicher Seite gegen eine solche Unendlichkeit der Welt . . . vorgebracht werden mag, dagegen verwahrt sich die Philosophie.» Reuschle, Philosophie und Naturwissenschaft. Bonn 1874. 104 lap. Tehát ez a filozofia harczi lábon a természettudománynyal! Fontos nyilatkozat.

nek: a név alatt rejlik valóságban az anyagi lét fő- és alaptörvénye. Már most azt kérdezem: minő állapotban volt öröktől fogva az az ősköd? mozgásban vagy nyugalomban? Ha nyugalomban volt: akkor sohasem mozdult meg, — ezt mondja a mechanika. Nincs az a lehetőség, amelybe beleköthetnének, hogy az öröktől fogva nyugvó anyag valamikor mozgásba jönne. Mert az anyag és a mozgás két különálló valóság; az anyag közönyös mozgás és nyugvás iránt; bontsd fel, elemezd fogalmát, lényegét, nem találsz pontot kiterjedésében és pillanatot létében, melyből lehozhatnád a mozgás okát. Ha tehát öröktől fogva nem volt mozgásban: örökkönörökké nem mozdul meg. Csak valamit lehet itt koczkáztatni: vagy azt, hogy mondjuk: megmozdult egykor, mert akart, — vagy pedig azt, hogy *„e végtelen nagy ködgolyó . . . már mily erőnél vagy tényezőnél fogva, nem tudjuk, tengelye körül mozgott.“* (Bpesti Szemle 1890. 328 l.

Ez valóban remek eljárás: tehát az ősköd már mily erőnél fogva, nem tudjuk, tengelye körül mozgott. Igy minden nehézséget el lehet kerülni, csak ott kell kezdeni a magyarázatot, ahol a nehézségen már tul vagyunk. Az ősköd mozgott! de mozgott-e mindig? erről van szó, mert hogy a ködgolyó mozgott valamikor a fejlődés elején, s anyaga mozog most is, azt jól tudjuk. Ha előbb nem mozgott, honnan a mozgás? bizonyára nem az anyagból, azt a monismus is vallja Du Bois Reymonddal élén: tehát kivülről jött bele a mozgás, v. i. az Istentől.

De talán öröktől fogva mozgásban volt? mindig uj meg uj világokat támasztott? Talán pihent a mindenség egyik részében, mint a hogy pihen most a mi holdunkban, hol nincs nesz, nincs folyás, nincs növekvés, nincs meleg, — nincs semminemü élet; s a mindenség másik részében ébredezett, mint ahogy ébredezik a távoli naprendszerek ködfoltjaiban; máshol ismét fejlődött, mint ahogy fejlődik most Jupiter bolygón; néhol meg az a mozgás éppen befejezte pályáját, mint történik azon testeken, melyek a napba s más csillagokba esnek s ujra párává köddé válnak; s igy uj meg uj változatokban s alakulásokban üzte játékát?

Akárhogy csürjük csavarjuk; örök mozgás merő lehetetlenség:

a) Visszafelé haladva a mai naptól, a csillagok állásától, a világ energiájának mai állapotától szükségképen kell elérkeznünk a mozgás kezdetéhez; mert ha nem érkeznénk el innen a kezdethez, azon föltevésben t. i. hogy a mozgás örök: épugy nem érkezněnk az örök mozgástól a mai naphoz, s épugy nem adhatnánk hozzá az örök mozgáshoz folyton uj meg uj mozgásokat és átmeneteket; már pedig tény az, hogy a mai naphoz ért a mindenség: következőleg van is mindennek absolut kezdete.

b) De azután meg, ha örök is az a mozgás, mi az örök mozgás oka? honnan van? az anyagból-e? nem, mert ez közönyös a mozgás iránt. Vagy a *mozgás* és *anyag* két különálló, egymás mellett fekvő végtelenség; de hát ez sem lehet, mert a mozgás nem önálló lény, hanem az anyag esetéke. Mivel tehát sem *önmagában nem áll fönn*, sem *az anyagból nem való*, — s hozzá még magán viseli a mennyiség és milyenség minden meghatározásait: következik, hogy sem végtelen sem örök s másban birja magyarázatát.

c) E változatok és alakulások közt elérkezett ugy-e a jelen pillanat, mikor az őserő éppen a jelen alakulásokban van lefoglalva? De ha a mozgó őserőnek rendelkezésére állt az örökkévalóság, hiszen akkor mindent, amit mozgásával elérhetett vala, öröktől fogva el kellett volna érnie! Mert mi a mozgás más, mint átmenet egyik állapotból a másikba: de ha ezen átmeneteknek az örökkévalóság áll rendelkezésükre, legyen számuk bármily nagy, már öröktől fogva véget értek volna és pedig nemcsak ezek, melyek eddig lefolytak, hanem minden mozgás, kombináczió, alakulás, amely történni fog s amely történhetik, véget ért volna, még akkor is, ha miriád évnyi szünetet vetünk minden csepp mozgás közé. Mert az örökkévalóságban benn van minden idő; a «minden idő» alatt pedig a mozgás, mely az időben van, mindent megtett volna, amit egyáltalában tehet.

Naville «La physique moderne» művében igy fejti ki ezt az érvet. Ha az anyag s a mozgás örök, akkor bárhol veszünk

is fel a multban egy időpontot, melytől fogva számitani akarunk, azon időpont mögött már is egy örökkévalóság fekszik. Következőleg a világ már azon tőlünk kontemplált időpontban elérte volna azt az állapotot, melyet most bir, sőt elért volna minden állapotot, melyet a jövőben elérni fog; mert minden időpontban örök ideje lett volna a jelen állapot elérésére. Már pedig a világ akkor, midőn Thales 585-ben Kr. előtt egy napfogyatkozást előre kiszámitott, nem volt azon állapotban, melyben az 1888. jan. 28/29-diki teljes holdfogyatkozáskor létezett. Ha örök mozgást tételezünk föl, akkor nem lehet sehol egy időpontot fölvenni, melytől előre vagy hátra számitani lehessen; mert azon időpont előtt örök idő fekszik, azalatt pedig a mozgás minden megtehetőt szükségképen megtett volna.

3) A mozgás egy elvont szó; vegyünk föl a mozgás helyett konkrét állapotokat és erőket, s nézzük létezhetnek-e örök anyagi erők. A munka és a hő a fizikának alapjelenségei. Az ősköd mozgása munkát végez, mely mint hő jelentkezik. Ez a hő szükségképen kisugárzik a világürbe s csak egy része marad meg az ősködben; ennek ismét csak egy része marad az izzó világtestekben; az izzó világtestek ismét csak hűlnek vagyis kisugároztatják melegüket; a már megkérgesedett bolygók és holdak is folyton vesztik melegüket. Végre elvész minden meleg vagyis megszünik minden mozgás, kivéve a világtesteknek forgó és haladó mozgását a világürben. Ez a kisugárzott hő nem változik át ujra munkává; mert a világürnek képzeletet meghaladó hidegében nagyon alacsony fokra száll, ily állapotban pedig sem munkát nem produkálhat, sem pedig magasabb hőfokra vissza nem hozható. A hő tehát folyton kisugárzik és ez által hasznavehetetlen lesz, vagyis folyton folyvást vész a kisugárzás által a mindenség munkaereje.

Mi volna pedig a mindenségből, ha az anyag és az erő örök? Minden erő, minden mozgás átváltozott volna már hővé; a hő kisugárzott volna, s minden erő egyensúlyba helyezkedett volna: az pedig nem igy van, mindenki látja. A Duna azért folyik még, mert nem folyik öröktől fogva;

azért virradtunk a mai napra, mert nincsenek végtelen számu napok mögöttünk; ha öröktől fogva mozgott volna az anyag; akkor örök jég és örök sötétség boritaná a mindenséget.

E végzetes következtetés elkerülésére az örök anyag hivei meg akarják ifjítani a vénülő világokat, meg akarják újítani a mozgást; de mivel mozgást nem teremthetnek, azon törik fejüket, hogy szállhatna vissza az a kisugárzott hő a kihült világtestekbe?

«De hát hogy újul meg újból és újból az erő, hogy kerül vissza a vesztett meleg a kihült anyagba, a kihült világtestekbe»?

«Mondva volt, hogy a kiszórt világtestek folytatják azon irányban és azon sebességgel körútjokat a véghetetlen mindenségben, melylyel azok a főnaptól kiszórattak; de minthogy kiindulási pontjok oly irányt vett, hogy útjoknak vissza kellett vezetni oda, ahonnan kiindultak, a részben már kihült napok mindinkább közelednek a főnaphoz. Minél közelebb jönnek, annál inkább nő sebességök és pedig annál nagyobb mértékben, minél nagyobb a különbség nagyságra nézve e főnap és a visszatérő napok között, mig végre iszonyu sebességgel beleesnek a főnapba, hol mozgásukban rögtön megakasztatván, a fehér izzásig hevülnek, visszaadván a főnapnak a hő azon részét, melyet kiszórásuk alkalmával tőle elvittek.» (Budapesti Szemle 1889. 342 l.)

Ez a világok örök körjárata. Mit kellett volna bebizonyitani? Azt, hogy a kisugárzott meleg a világürből visszavezethető a főnapba, vagyis az anyagba. S e helyett mit bizonyitottak be? Hogy a csillagok beleeshetnek a főnapba s ott a térben való mozgásuk hővé változik. És a kisugárzott hő hol marad? ez nyilván vissza nem tér. Mit bizonyitanak be tehát de facto? azt, hogy egy ideig foltozni lehet a világot; de bebizonyitják-e azt is, hogy meg lehet ujitani? Megujítani csak akkor lehetne, ha azt a kisugárzott hőt *mind* visszavezethetnék; mig ezt nem teszik, addig semmire sem mennek. Még ha föl is teszszük, hogy a csillagok összeütközése által lehetne egy főnapot eredeti

hőfokára visszaemelni; ezt is csak más testek rovására lehetne megtenni; mert mindig igaz marad, hogy az anyagból kiszabadult bizonyos hő, mely mint erő nem veszett el, de az anyagot nem mozgathatja. Ha pedig millió év alatt csak egy hőfokkal is vész az anyag mozgása: akkor a világ örökkévalóságának vége.

De különben is ebben a világmegújítási tervben hemzseg a fizikailag helytelen állitás és az okadatolatlan föltevés, ugy hogy méltán mondhatni: ez nem fiziha, hanem tünődés. Nem fizika; mert *a*) föltételezik, hogy a csillagok mozgása szükségkép olyan, hogy vissza kell térniök a főnapba; ez nem természettudományos állitás; ezt csak kivánják, hogy ugy legyen. A mechanika törvényei szerint a világtesteknek ki kell hülniök s megszünik rajtuk minden mozgás, világtetemekké válnak; de miután ily gyászos sorsra jutottak, fogják-e folytatni a dupla mozgást: tengelyük körül és a térben haladó mozgásukat, azt senki se tudja. A tudomány arról mélyen hallgat. Hiszen idővel megszünhetik a gravitatio is; ha például a gravitatio az aetherparányok lökésén alapul, akkor el kellene jönni az időnek, amikor a parányok a világürben szétszóródnak s akkor aztán a világtestek is a röperő irányában mehetnének a végtelenbe. Honnan szedik tehát a világmegujulás gondolatait? Nem a tudományból. *b*) Az égitestek összeütközése sohasem képes a kezdetleges hőt visszaadni; ez mathematice bizonyos tény (Braunnál Ueber Cosmogonie etc. Münster 1889. 241 lap). Ha az ég valamennyi csillagja, — ha mind a húsz millió egymásba ütköznék: még akkor sem állna elő a tüzesedés és párolgás következtében egy oly ködgomoly, mely azt a tért elfoglalná, melyből eredetileg a *nap egy maga* szedte össze anyagát. *c*) Ha elő is állna ujra egy oly ködgomoly, milyenből a világ lett, az által nem a kisugárzott hő térne vissza, hanem más mozgás, más munka változnék át hővé. A kisúgárzott hő sohasem tér vissza; az összeütközés által is nem a kisugárzott hő térne meg, hanem az összeütköző csillagok sebessége és tömege létesitené azt a munkát, mely által a napban a hőfok emelkednék. S meddig lehet igy ezt a hőt emelni?

mig van csillag, mely belehulljon. Azalatt pedig folyton sugárzik a hő, v. i. folyton egyensúlyba helyezkedik s eloszlik a világűr mélységesen alacsony hőmérsékletében. *d*) Ez a világmegujitási terv föltételezi, hogy van a természetben oly körjárat, melyben az erő csonkitatlanul szállhat vissza oda, a honnan kiindult. Már most azt kérdezem: természettudományos fogalom-e ez? A természetben van körjárat, de az mind csak relativ körjárat, absolut körjárat, milyen itt kell, olyan sehol sincs. Milyenek a természet körjáratai? Látjuk, hogy a viz a tengerből páraalakban fölszáll, a felhők szárnyain mindenfelé vitetik, leesik eső alakjában, termékenyit, szivárog, folyókban egyesül, lefolyik a tengerbe s onnan ujra kezdi forgását. A viz, mely a malmot hajtja, lefolyik, — felhőbe száll, ujra a magaslatokra kerül s ismét a malmot hajtja. A hő beleveszi magát a növénybe, ott közremüködik a levegő szénsavának kiválasztásában, mint energia bele van fektetve a növény alkatrészeit képező kombinációkba, — a növényt megeszi az állat, az állati szervezetben «elégnek» a növény tápláló részei, az energia ismét mint hő nyilvánul. Ime a természet körjáratai. De miféle körjárat ez? Tán bizony ugy történik, hogy mindig ugyanaz az erő jár ott körbe? ugyanaz a nap melege, mely a vizet a tengerből a felhőkbe emelte, emeli-e ujra megint, miután a folyók ágyában a tengerbe visszatért? bizony nem, hanem a napnak ujonnan kisugárzott melege fogja most a munkát végezni. Tehát a viz körben jár, de folyton uj meg uj erőt kell a napnak kisugároznia; ha nem áradna a napból folyton uj meg uj erő, uj meg uj hő, bizony csakhamar megszünnék minden körjárat. Meddig folytatódhatik tehát ez a körjárat? Addig mig a nap melege tart. S mi lett az előbbi hővel, az előbbi hajtó, emelő erővel? Elveszett? Nem, az erő nem vész el, de nem használható, eloszlik, egyensúlyba helyezkedik: in specie a hő a világürbe való kisugárzás által folyton alacsonyabb fokra száll, s nem emelhető fel eo ipso magasabbra. Nem lehet az alacsonyfoku hőt munkává átváltoztatni, s igy reánk nézve és a mozgásra nézve absolute elveszett.

A tapasztalati világban tehát absolut körjárat nincs, minden körjárat a nap kontójára történik s addig tart, mig a nap birja, ami hála Istennek még millió évekig tarthat.

Ezek után méltán mondhatjuk: ha ez a kisugárzás öröktől fogva tartott volna, pedig azon föltevésben, hogy az anyag örök, valóban tartott volna: mi maradt volna meg a mozgásból a mindenség anyagában, daczára a fönapok, napok, csillagok és holdak összeütközésének? Semmi. De maradt ránk valami: tehát a mozgás s az anyag nem örök.

4) Gyönge reflexio is halomra dönti a világmegujulás körforgását. A föltevés szerint a mindenség világai körben váltakoznak. Járásukat szemeink elé állitja a *körvonal*. Miután a körforgás örök, a körvonal is zárt; a kör tehát teljes. A körben nincs kezdet és vég: meg van tehát fejtve az örök világok problémája.

Méltán csodálkozunk ily absurd ötleteken!

Nézzünk szemébe először ez állitás logikájának; azután majd az okság törvényének nevében mondjuk el róla, hogy mily tárgyilagos és alapos.

Egy körnek, mikor már kész, a vonal irányában valóban nincs kezdete s nincs vége; de leirtak-e már egy kört, melyet valahol meg nem kezdettek s eo ipso be nem fejeztek volna? s minő kör az, mit a világ-mindenség forgása leir? egy kész, teljes kör vagy egy nyilt, folyton készülő kör? hiszen szerintük mai világunk összeesik s ismét ködd bomlik s ujra világ készül belőle; a kör tehát nem teljes; ha pedig nem teljes: akkor még az az elvont vonal sem segit rajtuk.

Ennyit a körforgás logikájáról. — Vegyük most az állitást az okság szempontjából. Ha a körnek egyes pontjai alatt az egymásból eredő világokat értjük, minden egyes világ okát képezi a következő világnak; a világ jelen állapota ugyanis okát birja az ősköd előtti világban; ez az ősköd előtti világ ismét egy más előtte valóban s igy sine fine. S előre haladva a mi jelen világunkból, majd ha megöregszik s bomlásában ismét ködd válik, ered egy másik világ, ebből megint egy más harmadik s igy tovább. Ne-

vezzük a *mi világunkat a kör x pontjának, az ösköd előtti világot y-nak, az utánunk következő világot z-nek.* Mi következik már most ebből? az, hogy valami akkor hat, mikor még nincs! Ezt nem is nehéz bebizonyitani. Az a mozgás, az az erőkészlet, mely a mi világunkat alkotja, vagyis mely az *x* pontban van, átadatik a minket követő világnak, vagyis a *z* pontnak; innen megy tovább; de mivel körforgásról van szó, visszatér valamikor az *x* pontba az *y* ponton át, hogy ismét tovább folytassa körjáratát. Igy tehát *x* hajtja *z*-t és *z* hajtja *x*-et. Vagyis a mostani világ képezi okát a következő világnak; de ez a következő világ, mely még nem létezik, máris okát képezi a most fönállónak.

Erről mindenki meggyőződhetik, aki irónnal kört ir le s fixirozza az *y*, *x*, *z* pontokat; szem előtt tartva azt, hogy a körforgás *örök*, hogy tehát a kör mindig zárt; le van irva öröktől fogva, s nem most kezdi azt a világ leirni.

B. *bölcseleti alapon a végtelen anyag lehetetlenségét feltünteti*:

1) az anyag föltételes és esetékes volta. Mindenki belátja, hogy a valóságos világon kivül *lehetséges* más anyag és több anyag. Lehetne több ember, több állat, több növény mint amennyi van, — több faj, több nem. Hogy lehet végtelen az, melyhez folyton hozzáadunk — legalább gondolatban — végtelen sok lehetséges alakot és anyagot?

Ugyan nem lehetne földünk egy fonttal nehezebb vagy mondjuk csak egy lattal, vagy egy grammal? bizonyára! Ezt a földet mi mérjük és mázsáljuk; ugyanezt teszszük a nappal és bolygókkal. Mindent mérünk, mert mindezeknek véges a súlyuk és kiterjedésük. Hát van-e oly csillag, melynek nincs véges súlya és kiterjedése? bizony oly nincs. Minden csillagnak tehát megvan véges súlya és kiterjedése. De ha nincs oly anyag, melynek ne volna véges súlya, lesz talán az anyagnak mindössze véve végtelen súlya?

2) a mozgás lehetetlensége a végtelen anyagban. Végtelen anyagban nem indulhat meg semmi, mert nincs semmi tér; a végtelen anyagnak ugyanis mindent ki kellene töl-

tenie. Az egész csakugy nem mozoghat, például tengelye körül, mint az egésznek egy része; mert ha egyszerre is indulna meg: *egyszerre mindenütt kellene térnek* lenni.

3) a végtelen szám metafizikai és algebrai lehetetlensége. A valóságos szám, a valóságos tömeg, a valóságos sokaság szükségképen olyan, hogy ahhoz mindig hozzá lehessen adni; szükségképen olyan, hogy azt nagyobbnak és kisebbnek lehessen gondolni s amí nem ilyen, az nem valóság, hanem reánk nézve határozatlanság. Ha az anyag és a mozgás végtelen és örök: akkor kellene léteznie de facto egy végtelen számnak vagyis olyannak, melyet ne lehessen kisebbnek vagy nagyobbnak gondolni; — de ez ellentmondás: tehát lehetetlenség, hogy az anyag, melyet mérni s a mozgás, melyet számlálni lehet, végtelen és örök legyen.

A végtelen szám ellentmondását föltünteti az algebra is.

A végtelen szám olyan, hogy, ha az egységnél kezdjük s mindent, a mi hozzá való, hozzáadtunk, ne lehessen hozzáadni semmi többet. A végtelen szám tehát ez lesz: $1+2+3+ \ldots . n$, vagyis minden ami oda tartozik, például minden anyag és minden mozgás, ami az ellentétes vélemény szerint végtelen számot ad. Már most a végtelen szám olyan, hogy ahhoz hozzáadni semmit sem lehet. Mit jelent ez? azt, hogy az az utolsó pozició, az az „n“ már magában véve is végtelen, amit igy jelzünk: ∞. Hát hogyha most összeadjuk az egész sort, milyen szám fog akkor kijönni? a végtelennél nagyobb. Ezt fogjuk nyerni $1+2+3+ \ldots . n$ (v. i. végtelen: ∞) $= \infty$; ami annyit jelent: $\infty \geqq \infty$ a végtelen szám olyan, hogy kisebb is, nagyobb is magamagánál.

Ez a mathematikai alak lehetetlenséget jelent; jelenti a végtelen anyagnak önmagában való ellentmondását, s következőleg, hogy nincs s hogy a valóságban nem is létezhetik semmi, ami anyagi s amellett végtelen legyen; ami mérhető, aminek vége ne legyen; ami számlálható s aminek végére ne lehessen jutni. A végtelen, örök anyag sehol sem létezik, csak a tévelygő észben, — valóságban egy «non ens,» semmi.

4) Hogy a mindenség magamagától örök és végtelen nem

lehet, kitünik az anyag és a mozgás egymáshoz való viszonyából. Ez a viszony magán hordozza az esetékesség minden jellegét. Az anyag közömbös *a*) az iránt, hogy mozogjon-e vagy nem, *b*) hogy hol mozogjon, *c*) hogy mily sebességgel és irányban mozogjon; pedig nincs mozgás, mely mindezen tekintetek alatt ne volna meghatározva. Honnan tehát ez a meghatározás? bizonyára nem az anyag lényegéből; ezt a kifogást a mechanika tagadja, éppen azért az anyag közönbös a mozgás iránt; tehát a meghatározás csak külről jöhet. *Az a külső tényező kiválaszt egy konkret mozgást a millió lehetőségből* s ezt megvalósitja.

Nehézségek. 1) Meglehet, hogy talán az anyag általános vonzóereje inditja meg a többi mozgást és történést. Gondolhatjuk ugyanis, hogy a vonzó erő az anyag lényegéhez tartozik s következőleg az anyag lényegével meg volna adva a mozgás is.

Felelet. Hiába beszélünk *vonzóerőről*, mikor nem tudjuk, hogy mi az a vonzóerő. Lehetséges, hogy a vonzóerő is *mozgás*, a mozgásnak módozata, amint azt az új fizika emlegeti; ez esetben nem magyarázná a mozgást. De ha a vonzóerő nem is volna merő *mozgási módozat*, akkor sem nélkülözhetnők a *külső okból* leszármaztatandó meghatározásokat. Akkor is meg kell határozni a tömeget, — a tömeg elhelyezését a térben, hiszen ezek nélkül nincs mozgás, különösen pedig *nincs vonzás*. A vonzás csak akkor inditható meg tömegeket, ha ezek nem helyezkedtek egyensúlyba, tehát ha kellőleg el vannak osztva a térben. S ha még azt is megengednők, hogy a tömegek természete magával hozza az egyensúly folytonos megzavarodását, de mi adja okát annak, hogy a föld és a naprendszer a világtér ezen darabján forog és mozog, hiszen lehetne ott is, ahol az Orion ragyog? Honnan ez az elosztás a tömeget és a tért tekintve? Honnan az elosztás az erőt tekintve? Mert hiszen a nap- és a csillagrendszerek ereje minden bizonynyal véges, — a mi földünk erői kétségkivül végesek, a tömege véges, a sebessége véges. Mikép lehessen ezekből végtelenséget lehozni akár a térben, akár az időben?

De a fizikai törvények szerint ránk hárulandó mozgás- és életvég ellen szabadkozik az észszerüség!

A logika s meg az ész homályos ösztöne is folyton keres végtelenséget; nem tud mit csinálni a véges világgal, — ha nincs Istene. Minek kóválygogjanak az ürben a kihült világtestek: a megdermedt föld, a kialudt csillagok, az elsötétedett napok? minek s meddig? Pedig evvel e véges tömeggel, véges erővel más kilátásuk nincs, mint az, hogy minden melegük kisugárzik, munkára hasznavehetlenné válik, hogy minden mozgásuk elakad: — mindez megtörténik a hőnek mechanikai elmélete szerint, melynek Clausius tudományos alakot s mathematikai kifejezést adott.

«Végezni! buta szó,» kiálta fel egykor Goethe. «Miért végezni? Vég és semmi, az mindegy.» Lám, ez is a közész elementáris postulatuma! Mit csinálnak tehát a hő mechanikai elméletével? hová futamodnak az ijesztő végenyészet elől, mely a mindenségben sötét temetőt mutat, kihült s kihalt világtestek forgását hideg, néma sötétségben?

Némelyek végtelen sok világtestet vesznek fel s azt mondják, hogy mig az egyiken kihal az élet és a mozgás, a másikon javában folyik, a harmadikon kezdődik s igy a mindenségben a fejlődés soha sem vesz ki, hanem végnélkül vándorol csillagról-csillagra, rendszerről-rendszerre. Mások tagadják a mechanikai hőelmélet formuláinak általános, az empirián túlterjedő érvényét. Halljuk ez irányok képviselőit.

2) Flammarion, a mindenség örök életének «költője» ezeket irja (Uranie. Páris, 1889. 34 l.): «A mindenség végtelen sok, különálló világokból áll, melyeket a semmiség örvényei választanak el egymástól.»

«Végtelen sok? Hogy lehetséges a végtelen szám»?

«Ime egy számtani nehézség! Bizonyára nincs oly szám, melyet ha még oly nagy is, végtelennek mondhatnánk, mert lélekben növelhetjük ezt a számot, folyton hozzáadhatjuk az egységet, szorozhatjuk kettővel, hárommal, százzal. Azonban gondold meg, hogy a jelen percz csak nyilás, melyen át a

jövő a multba árad. Az örökkévalóságnak nincs határa, s bizonyára a mindenségek számának sincs.»

«Mehetnénk világról-világra, s nem találnánk véget sehol .... s bár meddig s bármennyire mennénk, folyton a végtelenség előcsarnokában járnánk. Nem haladunk előre egy tapodtat sem.»

S mi van ebben a végtelen mindenségben? *általános, örök élet.* Az élet vándorol csillagról csillagra; a halhatatlan lelkek költözködnek naprendszerből naprendszerbe; most valamennyi csillag nem «lakott föld,» de majd lesz. (39. l.) «A mindenség örökké tart. A föld kihül és elhal s valamikor puszta temetővé válik. De majd lesznek uj napok s uj földek, uj életmosolyok, s az élet folyton virágozni fog a mindenségben.» (50 l.) Elköltözünk tehát innen, s megyünk más világokba, melyek lassan-lassan, hosszú kifogyhatlan sorban lakhatókká válnak. Ez Flammarion végtelen mindensége!

Megoldotta-e a végtelen szám lehetetlenségéből folyó nehézséget? ugyancsak nem! Nélkülözhetővé tette-e a végtelen számu napok és földek fejlődési processusában az anyagon kivül álló, értelmes ősokot? éppenséggel nem! Kell életnek lenni! «Végezni, buta szó»! mondta Göthe s Flammarion is hasonlót mond: «Az élet a teremtés czélja. Ha nincs élet, ha nincs gondolat, minden csak ugy volna, mint ha nem is volna.» (38 l.) De a föld kihül s «temetővé válik,» mi lesz akkor: Ne aggódjál! végtelen sorban fejlődik a mindenség; átmegyünk a földről máshová!

Fölületes gondolat! Ha végtelen sok világtest léteznék is: akkor is kifogyna belőlük a mozgás és az élet. Mert ki mondja, hogy *egymásután* fejlődnek és élnek s *nem egyszerre*? Honnan veszik az anyagba azt az erőt, mely meghatározza magának fejlődése *kezdetét*? Ha a mozgás iránt közönyös az anyag: *közönyös lesz az idő iránt is.* Ha pedig lényegében van, hogy mozogjon: akkor szükségképen mozog; nem vár mig a másik naprendszer s a naprendszernek utolsó csillaga lejárja magát.

Ha azonban igazán ugy volna, hogy a naprendszerek egymásután lakhatókká válnak: nemde ezt az egymásra

következést csak egy rendező értelemnek lehetne betudnunk?

3) Nägeli másképp akarja biztositani a mindenség mozgásának és életének végtelenségét. Szerinte Clausius képletei és törvényei, melyek mathematikus pontossággal kimutatják, hogy a hőt nem lehet teljesen visszaváltoztatni azon erővé, mely által a hő lett, csak a tapasztalat alá eső világban birnak érvénynyel; hogy a tapasztalat határain kivül, milyen az atomok viselkedése a hővel szemben, azt nem tudjuk. Halljuk őt magát. (Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre. München und Leipzig. 1884. 618 l.)

«Mivel az anyagi testek apraja és nagyja mind változik, azt kell fölvennünk, hogy a chemiai atomok is változnak. Változásaik különböző irányban történhetnek, különböző tulajdonságaikat illethetik .... Minket jelenleg az atomok azon tulajdonsága érdekel, melynél fogva *höt kötnek le.* Hasonlitsuk csak össze a szénenyt és a könenyt .... az első legkevesebb hőt köt le valamennyi elem közt, az utóbbi legtöbbet. Ha már most a széneny ezen tulajdonsága megváltoznék, akkor a kisugárzott hő óriási mennyiségét leköthetné v. i. mozgássá változtatná azt át ....» Igy azután az atomok megváltozott természetében föltalálnók a módot, mint lehetne a kisugárzott hőt ismét mozgássá változtatni.

Nägeli föl is hoz bizonyitékot arra, hogy az atomokban valóban föllép néha ily tulajdonságváltozás. «Az a föltevés, hogy az anyag valamikor ősköd-állapotban létezett, annak elfogadására kényszerit, hogy az atomoknak akkor más természetük volt, melynél fogva egy oly alacsony hőfokkal biró világürben, milyen az volt, gázállapotban létezhettek. Természetük változtával folyékony állapotba mentek át, majd pedig megszilárdultak. Ez a folyamat egyre tovább halad s addig fog tartani, mig a hőmérsékek egyensulyba jutnak, s a világ megdermed vagy mig az atom természetének uj változása által a kisugárzott hőt megint leköthetni s mozgássá változtathatja.»

Felelet: *a*) Miután az atomok is összetett testek, nem szükséges, hogy szét ne eshessenek részeikre s akkor azok

a részecsek meglehet máskép viseltetnek a hővel szemben. Azt megengedhetjük s azért mondtam e felfogást «logikusnak» (15 l.) Hogy mikép viselkedett az ősköd a hővel szemben, azt bizonyosan nem tudhatjuk, hanem az indukcio révén azt kell mondanunk, hogy nagyjában az anyag ősködi halmazállapotban ugy sugározta ki a meleget, — ugy hült ki mint a már elkészült atomok tették később és most. Az a föltevés, hogy megváltozott az ősköd anyagának természete s az által szabadult ki a hő, nem természettudományos, s nem okadatolt, mert föltételezi, hogy az ősköd és a világűr alacsony hőmérséke egymásnak megfeleltek: tehát, hogy az ősköd beleillett az alacsony hőmérsékbe, s nem hült ki, mert hasonló hőmérsékkel birt; mig ellenben most a pára és gőz csak magas hőmérsékben lehetséges. De honnan tudja azt Nägeli, hogy az ősköd, az őspára, az ősgőz megfelelt az alacsony hőmérséknek? ellenkezőleg, ha azt kérdezi, hogyan történhetett az, hogy alacsony hőmérsék mellett gőz és páraalakban létezett az anyag? azt kell felelnie, hogy erre természettudományos okot nem ismerünk.

b) Önkényes eljárást követ Nägeli, midőn fölveszi azt, hogy az ősköd megváltoztatta természetét s kisugározta melegét. De hagyjuk ezt s kérdezzük inkább: megfogja-e az anyag még egyszer változtatni természetét? s megfogja-e ezt tenni éppen a széneny? s más nem? s ha más is megteszi, nem fog-e ezáltal kiegyenlittetni a kedvező és kedvezőtlen változás? Azután meg, hogy változik meg a széneny természete? tudjuk ugyanis, hogy a kisugárzás által az anyag mozgási energiája vész s midőn végleg kihült, akkor teljes az anyagi részek közt az egyensúly: az anyag nyugalomban van. Mi fogja meginditani a széneny atómjaiban a változást? a belső egyensuly, mely a legbiztosabb és legszilárdabb lesz, magától bomlik föl? vagy külső hatók zavarják-e meg, melyek a föltét szerint nincsenek, miután szintén egyensúlyban lesznek? Az anyagnak általános törvénye, hogy mindig szilárdabb egyesülésekbe lép. Minél tovább tart a világ fejlődésének processusa, annál inkább közeledik az anyag a szilárd egyesülések egyensúlya felé.

Szilárdabb egyesülésekbe pedig azáltal lép, hogy hőt bocsát ki magából. Tehát minél több hőt bocsát ki az anyag, annál inkább erősbödik belső állandósága vagyis a hőnek az anyagból való kibocsátásával nő az egyensúly belső állandósága.[1] Ha most ehhez hozzáveszszük az anyag «tehetetlenségét,» látni fogjuk, hogy Nägeli föltevése fölér az okság elvének tagadásával; mert az anyag nem «akarja» szilárd egyensúlyát bolygatni; már pedig *chemiai és morfologiai változások* nélkül nincs *„természetváltozás.“*

c) Clausius második főtétele szerint a hőt nem lehet egészen erővé visszaváltoztatni. A széneny «természetének megváltozása» sem volna képes a világ kisugárzott hevét ujra befogni az anyagba, már csak azért sem, mert a hőrezgés a végtelenbe terjed s kilép nagy részben a szénenyatómok vonzási kerületéből.

Nincs tehát a természetben absolut körjárat s a világhalál mindenesetre beáll! Az erő megmaradásának törvényét ez távolról sem érinti. A törvény csak azt mondja, hogy egy csepp sem vész el, hanem csak átváltozik. Ez az elv csak más formája az anyag tehetetlenségének. Mivel ugyanis az eleven erő egyenlő a tömeg és a második hatványra emelt sebesség szorzatának felével, hogy *erő elveszszen*, vagy az anyagnak vagy a mozgásnak kellene elveszsnie kompenzáció nélkül. Hogy anyag el nem vész, azt bizonyitja a chemia, ugyanezt állitja a mozgásról a fizika. — Ha mégis azt mondjuk, hogy végre minden mozgás pihenőre száll, az onnan van, mert az erők átváltozásánál leginkább a hő szerepel. A hőnek előnye két pontban nyilvánul: 1) az erők átváltozása hővé azért történik, mert a hő a legelementárisabb mozgásforma, s egyszersmind a legkönnyebb; 2) Clausius kimutatta, hogy a hő, mely x. y. erőből származott át nem változtatható egészen munkává, például: ha kő esik a magasból, s ütközése által meleget fejleszt, látnivaló, hogy bizony nehéz volna ezt a szerteszéjjel szálló hőt összeszedni s ismét arra használni, hogy a követ odaemelje, ahonnan leesett.

[1] Dressel L. S. I. Az élő és az élettelen anyag. Temesvár, 1886. 10 l.

Ebből következik, hogy *az anyag valamikor csakis hőrezgést fog végezni*, ezáltal valamennyi test kiegyenliti hőfokát s az egész földön egyenlő hőmérsék fog uralkodni. De akkor egy test sem fog hathatni más testre; a természeti történések végső nyugalomra térnek. Tehát az anyag munkaképessége véges, melynek az időben kell befejeződnie. Véges időben pedig nincs helye végtelen sok kombinációnak Méltán mondtuk azért, hogy a világ elemeinek végtelen sok lehetséges kombinációja nem fog föllépni s a czélszerü és törvényszerü világrend összevetődésének értéke = 0. (Natur und Offenbarung 1887. 393. l.)

4) Honnan a mozgás a «tehetetlen» anyagban? s ha öröktől fogva van, mikép lehet, hogy még most is tart? Ezen fizikai kérdések elől nem bir kitérni a materialismus. Van azonban még egy félszámba vehető ellenvetése, mely az örök mozgás lehetőségére vonatkozik.

Azt mondják: lehetséges az örök mozgás, ha föltesszük, hogy öröktől fogva végtelen kicsiny volt, melyről nem mondhatni, hogy zero volt, de ép oly kevéssé mondhatni, hogy valami meghatározható nagysággal birt. Tehát kisebb mint bármily szám, de mégsem semmi; a matematikusok az efféle mennyiséget «differentiale»-nak mondanak. Ez a *végtelen* kicsiny *végtelen időn át* növekedett, mig végre a mai nagysággá nőtt. A mozgás tehát öröktől fogva benn lehetett az anyagban!

Felelet: a végtelen kicsiny sehol sem létezik a valóságban, csak a matematikusok fejében. A végtelen kicsinyt *gondoljuk* és pedig *határozatlanul kicsinynek*, — minden adott mennyiségnél kisebbnek; — de ilyesmit csak gondolni lehet; minden valóság egy *meghatározott mennyiség;* a mozgás s a mozgó testek csupa valóság, nem potenciális lét, hanem való lét, aktuális érték.

Végösszegezés. Fizikai bizonyossággal tudjuk, hogy a világ nincs öröktől fogva s hogy nem marad meg örökké; — értem ezt az élő, mozgó világot. Biztos halál vár rá! s «végezni» buta szó, észszerütlen dolog: tehát a világ halála nem fejti meg a lét problémáját. A világ halála csak azt

bizonyitja, hogy a világ mozgásának volt valamikor kezdete — csak azt bizonyitja, hogy élete és mozgása nem ered az anyag lényegéből, s hogy egy értelmes lényre kell visszavezetni azt az inditást s azt az elrendezést, mely mellett az élet és mozgás lehetséges volt. Ezen lehozás nem ellenkezik semminemü fizikai törvénynyel.

(Folyt. köv.)

AZ ORSOLYA-SZÜZEK AMERIKÁBAN.

Irta MOHL ANTAL.

(Folytatás.)

5. A quebecki kolostor hatása és szenvedései.

Sokkal jelentékenyebb szerepet játszott a quebecki ház Amerika megtéritésének történetében; a kolostor tevékenysége ez irányban hasonlithatlanul nagyobb, hogysem elhallgathatnók müködésének legkiválóbb mozzanatait, sikereit, eredményeit.

«Mondhatom önnek asszonyom, irja Mater Mária, hogy Francziaország alig fogja elhinni akarni, mily áldást terjesztett Isten szemináriumunk (érti alatta a nevelőintézetet) által. Nemcsak indián nők és leányok járnak be hozzánk, kik a franczia gyermekekkel és a szeminaristákkal együttesen nyernek oktatást, hanem ellátogatnak a beszélő terembe férfiak is. Iparkodunk velök is jót tenni, mint a nőkkel és nagy vigasztalásunkra szolgál, ha a magunktól megvont néhány falattal megnyerve őket, felgyulaszthatjuk az ő szivekben is Jézus szeretetét.

Különösen téli időben kell őket élelmeznünk, mert az öregek nem képesek a vadakat a vadászatokra követni és ha akkor gondjukat nem viselnők, éhen halnának viskóikban. Isten kegyelméből segitségükre lehetünk egészen ta-

vaszig. Nagy szerencse e körülmény ránk nézve, mivel ezáltal hű szövetségeseinkké válnak. Rendkivül örvendünk azonban a felett is, hogy a jószivü francziák segélyével eszközölhetjük mindezt. Támogatásuk nélkül nem volnánk képesek ennyi jót cselekedni!»

Peltrie úrnő, ki a világ gyönyörei közt nevelkedett, bámulatos nagylelküséggel áldozta fel magát a kolostor szolgálataira. Naponként ott volt és versenyezve dolgozott a nővérekkel, mitsem törődve a teendők minőségével. Söpört, főzött, mosott, edényeket tisztogatott, fésülte a szurtos vadakat, kikkel ugyancsak sokat kellett a nővéreknek fáradozniok.

«Midőn a leánykákat nekünk átadják — irja az évkönyv — megparancsolja a tiszteletreméltó Mater Mária, hogy tetőtől talpig megmosdassuk őket, mert oly elhagyatottak, hogy alig lehet őket a férgektől megtisztitani. Mindegyik nagy buzgósággal végzi e munkát és boldognak érzi magát, hogy résztvehet benne. Az alapitónő maga is állandóan végzi e foglalkozást.»

A buzgalom és önfeláldozás, mely a nővéreket lelkesitette, fényesen visszatükröződött a növendékek életében. «A kis teremtések — irja egy 1641-ből származó tudósitás — hően vágyódnak az oktatás után. Ha kötelességeiket véletlenül elmulasztják, maguk kérnek büntetést. Ha valamelyik hibát követ el, azonnal térdre hull és bocsánatért esedezik. Történt, hogy egy missionárius Tadaussacba[1] ment. Két növendék levelet irt hozzá, közölvén vele, mily örömet okoz nekik a tudat, hogy sorsosaikat a keresztény vallásra tanitja. A szerzetes elolvasta a két levelet a vadak jelenlétében. Megmutatta nekik, hogy gyermekeik már képesek oly jól irni, mint a francziák. A vadak kezeikbe vevén a leveleket, megforgatták minden oldalról, figyelemmel nézegették, mintha elolvashatták volna. Aztán ismételve elolvastatták maguknak és örültek rajta, hogy a mi papirunk az ő nyelvükön beszél! Lelkiismereti ügyeik ren-

[1] Kikötő, a Sanguenay folyónak a Lorenzóba való beömlésénél.

dezettek és mondhatni, hogy az ő korukban egy franczia gyermek sem tárja ki őszintébben szivét, mint ezek. Szóval az indián leánykák jól gyónnak. Csodálatos dolog, hogyan fogják fel ezen szentség fontosságát. Megdöbbenve tapasztaltam, hogy a barbárok jobban vannak sz. hitünkben oktatva, mint sokszor a polgárisult európaiak, kik a hitigazságait nem értik vagy érteni nem akarják.»

Ugyanily tanuságot tesz e tárgyra nézve Peltrie úrnő is. «Megbiztak — ugymond — az apáczák lelki gyakorlatai alatt, hogy a gyermekekkel az imádságot végezzem és velök a leczkét ismételjem. Ezen teendő kimondhatlan örömömre szolgált. Naponként köztük voltam, mondottam velök a különféle imádságokat. Figyelmeztettem őket, hogy az apáczák most az Istennel társalognak. Intéseimre csodálatos hűséggel tartották meg a csendet, sokkal jobban, mint a franczia gyermekek. Egy reggel, némi gyengélkedés miatt az ágyban maradtam. Midőn ebéd után köztük megjelentem, mondhatlan nyájassággal fogadtak. Felkiáltottak: Ninque, Ninque! (Mater, Mater! Anya, anya!) Nyakamba borultak, ugy hogy alig voltam képes szabadulni tőlük. Megvallom, elragadólag hatott rám, hogy ezen kisded barbárokban ennyi természetes jóságot tapasztaltam. Az is igaz, ha saját gyermekeim lettek volna, jobban nem szerethettem volna őket. Más alkalommal néhány napra eltávoztam hazulról. Néhányat a gyermekek közül házamban hagytam. Távollétem alatt elkezdettek jajgatni, egy kis zugba huzódtak s kiabálták: Dačar ninque, dačar ninque! (Jőjj anyám, jőjj anyám!) Azt hitték, hogy ha ekkép hivnak, hamarább hazajövök. Nem is lehet elbeszélni, miféle kedveskedésekkel fogadtak visszatérésemkor! Midőn észrevették, hogy jövök, a keritésen és klauzurán keresztül ugrálva, siettek elém.»

Peltrie úrnő 1642-ben felment a Sz.-Lőrincz folyamon Montrealba, mely ekkor még bölcsőjében feküdt. Meg akarta tudni, nem lehetne-e ott is egy orsolyarendi kolostort létrehozni.

Egészen a Huron tó melletti missióig szándékozott elő-

hatolni. Tervét azonban azon nagy akadályok miatt, melyekbe annak kivitele ütközött volna, elejtette. A későbbi történetek sejtetni engedik, hogy az isteni Gondviselés különös működése járult hozzá a terv megváltoztatásához. Oly évek köszöntek be a quebecki kolostorra, a melyek annak oly odaadó védőit, mint a minő Peltrie úrnő is volt, felette szükségesekké tették.

Az irokézek már régebben is nem ritkán és kímélet-len támadásokat intéztek a franczia gyarmatosok ellen. A kalvinvallásu hollandok által feltüzelve különösen 1644. máj havában rohanták meg őket nagy erővel. Tiz csapatra oszolva, több oldalról rontottak rájuk és a tartományt tüzzel-vassal pusztitották. Quebeck ez alkalommal Isten különös csodájából megmenekült. A dühös támadók u. i. elfogták Bressani jézustársasági atyát, ki véletlenül meghallván a kegyetlenek tanácskozásait, melyek Quebeckre nézve folytak, fahéjra felirta a rémhirt és az út mellé egy póznára feltüzte, buzgón kérve Istent, vajha küldene valakit, a ki e tudósitást a quebecki kormányzóhoz vinné. És ime, csakugyan ment arra egy huron, ki az irást rendeltetése helyére juttatta!

Ujabb nagy veszély fenyegette a kolostort 1660. tavaszán, midőn egyszerre azon rémhir terjedt el Quebeckben, hogy Montreal vidékén 1200 irokéz gyült egybe és el van határozva — kiirtani az egész gyarmatot. A pusztitásnak Quebeckben kellett volna megkezdetnie. A félelem és rettegés, mely a kolostor jámbor lakóit megszállotta, tetőpontjára hágott. A nővérek azonban Istenbe vetett bizalommal a bold. Szüz hathatós pártfogásaért esedeztek. Az Oltáriszentség kitétele mellett nyilvános imákat végeztek. A veszély azonban mind nagyobb mérveket öltvén, a püspök meghagyta a zárda lakóinak, hogy annak falain kivül keressenek menedéket.

A lakosok észrevevén, hogy a kolostor néptelenedni kezd, még jobban megrémültek. Azt hitték, hogy e menekülés a veszély kikerülhetlenségét jelenti. Védelemre gondoltak tehát ők is. Futott mindenki, a merre tudott. Ezalatt a kolostort lehetőleg védeni ügyekeztek a nővérek. Erős

védgátakat emeltek körülötte, lőréseket készitettek és az ablakokat nagy gerendákkal zártak el. Huszonnégy izmos férfi állott őrt a kolostor körül. A kolostorban csak Mater Mária és 3 nővér maradt. «Nekem — irja önmaga — megengedték, hogy a kolostorban maradhassak. Ez szükséges is volt, nehogy a fegyveresek teljes önkényének legyen a ház kitéve. Azonfelül el kellett őket látni a szükséges élelmi szerekkel is. Különben nyugodt voltam. Nem féltem semmit sem. Csak az fájt, hogy nem volt házunkban a legfelségesebb Oltáriszentség.»

Kinzó aggodalmak között telt el egy éj. Másnap reggel a nővérek visszatértek a kolostorba, dè este ismét menhelyeikre vonultak. Nyolcz napig tartott e kénytelen vándorlás, midőn végül azon hitben, hogy a kolostor eléggé meg van védve, állandóan visszaköltöztek az apáczák zárdájukba. Azonban nem sokáig élvezhették rég nélkülözött nyugalmukat. Julius 8-án hire futott, hogy az ellenség egyenesen Quebeck felé nyomul előre. Lázas gyorsasággal kezdették meg ujból az erődités munkálatokat és eltorlaszolva a kapukat fegyverre szólitották a férfiakat.

Megható volt az önfeláldozás, lelkesedés és bizalom, mely a gyarmatosokat bátoritotta, erősitette és reményekkel táplálta. »Egyik házi szolgánk — irja ez időről Mater Mária — a következő szavakat intézte hozzám: «Ne higyje, hogy Isten diadalt engedjen ellenségeinknek. A bold. Szüz esedezésére küldeni fog néhány huront, kik tudtunkra adják, hogy meg vagyunk mentve. Amennyire meghatott e beszéd, épp oly örömmel tapasztalám rövid idő mulva, hogy a hivő léleknek igaza volt! Két huron érkezett hozzánk azon hirrel, hogy az ellenség visszavonult . . . Mindenki szabadabban lélekzett és nyugodt lőn.»

A szabadulást 17 hősies, elszánt franczia bátorságának köszönhette a város. Doucal, egy előkelő származásu, Montrealban lakó franczia 16 hasongondolkozású társával elhatározta, hogy ha élte árán is, feltartóztatja az ellenséget, mig Quebeck az ostromra teljesen elkészülhet. Meggyónva, megáldozva és végrendeletet téve, a chaudièresi vizesések

mellett levő kis erődbe vonultak. Alig foglaltak állást, midőn az ellenség 5 naszádon közelitett feléjök és körülzárva őket, ismételten heves támadást intézett ellenök, de mindannyiszor győzelmesen visszaverték az irokézeket. Ujult erővel kezdették meg a vadak az ostromot, mely annál végzetesebb lehetett volna a francziákra, mivel nemcsak golyókészletük volt kimeritve, hanem élelmi szereik s főleg italuk is elfogyott. E körülmény folytán szövetségeseik, a huronok egy része hütlenül elhagyta őket és az ellenséghez pártolt. A hőslelkü francziák azonban nem csüggedtek és midőn az ellenség már oly közel jött hozzájuk, hogy az erőd korhadt czölöpeit vagdalta fejszéivel, égő kanótot dobtak a lőporos hordóba, hogy a robbanás által pusztitsa az irokézeket. A robbanás azonban a kellő időnél korábban történvén, nemcsak az ellenség sorait tizedelte meg, hanem közölük is többet áldozatul ejtett. Az ellenség azonban oly nagy veszteséget szenvedett, hogy nem merészkedett Quebeck ellen indulni. Az előbb átpártolt huronok közül kettő megszökvén, sietve ment a városba és megvitte az örömhirt, hogy az ellenség visszavonult.

Három éven át békében volt a város. Azonban 1663. febr. 5-én este 6 órakor nagy földrengés keletkezett. Csendes volt az idő, midőn hirtelen zörrenés és félelmes ropogás hallatszott. Nemsokára ugy tetszett, mintha a föld alatt, felette és minden oldalról rettenetes hullámok csaptak volna össze. Valóságos közápor hullott a tetőkről, a szobákban pedig sürü por töltötte be a levegőt. Az ajtók maguktól megnyiltak és záródtak. A harangok és órák maguktól megszólaltak. A tornyok és házak inogtak, mint nagy szél idején a faágak. A butorok tánczoltak, a padlózatok szétváltak, a falak megrepedeztek, az állatok ijesztően orditoztak.

A növérek a nagy félelemben a kápolnába futottak, hogy ott az Oltáriszentség előtt imádkozzanak és ha kell, ott haljanak.

A második lökés 8 órakor történt, midőn a sororok a kórusban rendezkedtek, hogy az officiumot megkezdjék. Oly erős volt a lökés, hogy mind térdre estek. A földalatti for-

radalom az egész nagyböjti időszak alatt tartott. Az apáczák felöltözködve a padlózatra helyezett szalmazsákokon aludtak a közös teremben; minden lökésnél térdre borultak, s a «Könyörülj rajtam» kezdetű zsoltárt imádkozták. Végre megszüntek a földrengés jelenségei és a nővérek nagy buzgalommal kezdették meg a zárda azon költséges javitásait, melyek a földrengés következtében szükségeseknek mutatkoztak. A kiállott szenvedések után azonban nem hiányzottak a vigasztalások sem. Különös örömet keltett a zárdában két derék fiatal hölgy belépése. Bougery Mária és Baillargeon Anna voltak azok, kik közül az első 15, a második 17 éves volt. Mindkettőt elfogták az irokézek, azonban szerencsésen megmenekedtek kezeik közül. Msr. Tracy kormányzó vicekirály hozta őket a zárdába, hogy oktatásban részesüljenek. A jó ur mindegyikért 144 frankot fizetett évenként.

Érdekes, ami e két fiatal leányzóval a kolostorban történt. — Baillargeon Anna észrevevén a teremben a sz. Józsefről nevezett s 1652-ben elhalálozott apácza képét,[1] elragadtatva kiáltott fel: «Ah, ez az, ez az, a ki hozzám szólott; ennek éppen olyan ruhája van.» A materek felhivták, magyarázza meg szavait. Erre elmondotta, hogy 9 éves korában fogságba esett és ott igen megkedvelte a szabad életet. Örült is a gondolatnak, hogy itt töltendi egész életét. Midőn pedig a francziák kényszeritették e barbárokat a foglyok akidására, Baillargeon Anna elrejtőzött az erdőben, félvén, hogy el kellend hagynia a családot, mely őt örökbe fogadta. De éppen akkor, midőn legbiztosabbnak hitte magát jelent meg előtte egy apácza, szigoru büntetéssel fenyegetvén őt, ha vissza nem tér a francziákkal. Nagy félelmében kijött az erdőből és egyesült a szabadlábra helyzettekkel. Ms. de Tracy észrevette őt a kis Bougery Máriával,

[1] Ezen előkelő származásu apácza szentül élt és halt meg. Életszentségének hirét rendkivüli jelek is bizonyitották. 1662-ik év tavaszán tetemei a kolostor kertjéből, — hová ideiglenesen temettettek, — felemeltetvén, veleje s szive egészen épnek találtatott, teste pedig liliom illatot árasztó fehér anyaggá változott volt.

mindkettőt örökbe fogadta, s ugy gondoskodott róluk, mintha leányai lettek volna.

A quebecki orsolyiták története, szorosan összefüződik Kanada történetével. Ők is átélték mindazon rázkódtatásokat, megrohanásokat, megszállásokat, melyek Kanadát sujtották. Az évkönyvek egy további idevonatkozó adata a következő.

Az irokézek soha sem voltak ellenségeskedőbbek, mint 1689-ben, felbátorittatva az angolok által, kik folyton incselkedtek franczia gyarmatok ellen. Éjjel-nappal leselkedtek, folytonos megrohanásokat intézvén a gyarmatosok ellen, nem volt más mód biztonságot szerezni ellenök, mint a következő. Minden fegyvert viselhető férfi szerelvényt kapott és kivonulni kényszerült az ellenség ellen. Csak a gyermekek, öregek és asszonyok maradtak honn és rettegve gondoltak azon borzalmas jelenetekre, a melyeket az irokézek a közelmult napokban Montrealban előidéztek. Fokozta félelmöket azon hír, hogy az ellenség mintegy 500—600 ember felett rendelkezik, hogy közel 400 pogány és 200 angol érkezett Trois-Rivièresbe, hogy Quebeck mellett gyarmatot alapitson. Amily mértékben növekedett azonban félelmök, épp oly mérvben fokozódott buzgalmuk is, melylyel Isten segitségét és támogatását kérték, melyben részesültek is.

Azonban alig vonult el fejeik fölött e vészfelleg, máris egy másik tünt fel városuk láthatárán.

1690. október 7-én hire futamodott, hogy egy 34 hajóból álló angol hajóraj jön, mely Quebecket és egész Kanadát hatalmába ejteni törekszik. A kormányzó, ki akkor egész csapatával Montrealban időzött, rögtön értesittetett a veszély felől. A városbeliek pedig figyelő állásba helyezkedtek. Felállitották az ágyukat. Az alsó városban elsánczolták az utczákat s a védelem minden lehető eszközét mozgásba hozták. Az angolok okt. 16-án reggel 6 órakor csakugyan megérkeztek és azonnal felszólitották a kormányzót, adná meg magát. Levelök kihivóan követelte, hogy az erődöt, az élés- s ruhatárt feltétlen kegyel-

lemre engedjenek át. Megfontolási időül egy órát tüztek ki. A kormányzó azonban nem is kért hosszabb időt, mert rögtön tisztában volt válaszával. Félelem nélkül s rangját megillető határozottsággal mondá a fenhéjázó ostromlóknak: «Isten nem fog kedvezni a tulajdon királyuk és a kath. hit árulóinak. Különben nincs mása, a mivel feleljen nekik, mint az ágyúk torkai.» És visszaküldé az angolokat minden irás nélkül. Az angol tábornok Phipps Vilmos, ki azelőtt kocsigyártó volt, gróf Froutenac e válasza felett rendkivül boszankodott és másra, mint támadásra nem is gondolt. Kisérletet tett egy kitöréssel, de 100-nál többet vesztett emberei közül, amiért is sietett a hajóra visszaszállani. «Erre borzasztó ágyúzás következett éjjel — irja az apáczák évkönyve — s mindjárt az első ágyúgolyó a kolostor egyik szobája ablakán hatolt be, és szétzúzván az ablakot, egyik benlakó növendék ágya elé esett. Egy másik golyó egy soror asztalának sarkát vitte el. Nagy számban estek ezenfelül golyók udvarra, kertbe és a sétahelyre, de az isteni Gondviselés kegyéből mindnyájan sértetlenek maradtunk. Házunk tele volt az ostrom alatt világiakkal; külső iskoláink butorokkal, kereskedelmi czikkekkel. A növeldét és a vadak iskoláit a városbeli családok foglalták el. Konvent szobánkban a belső növendékek voltak; ebédlőnkben az ujonczok s három pincze tele volt asszonyokkal, gyermekekkel. Konyhánkból alig tudtunk kijutni, mert az is tele volt világiakkal. Gyorsan és állva étkeztünk, mint a zsidók, midőn kiszabadulásuk alkalmával Egyptomból a bárányt költötték el.» Midőn az utolsó roham intéztetett, mindnyájan a kápolnába mentek, hova a püspök gyüjtötte őket össze, azt hivén, hogy szükséges a vértanuságra előkészülniök. Az angoloknak fanatikus gyülölete a katholikusok s kivált a szerzetesek ellen nem ismert határt. Sz. Orsolya vigiliáján a veszély oly nagynak látszott, hogy szükségesnek tartották az imádandó Oltáriszentséget konszumálni, Istennek hála, az ágyúzás sem aratott több sikert, mint a partraszállás, és az ellenség hajói kénytelenek voltak visszavonulni a maroknyi franczia sereg hősi ellentállása miatt. XIV. Lajos emlékérmet

veretett hadserege ezen vitéz magatartásának megörökitésére, ami főleg Froutenac grófnak vált dicsőségére. A medaillon egyik oldalán van a franczia király feje, a másik oldalán a diadalmas Francziaország, két azon tájbeli fa tövében levő diadalmi emlékkőre támaszkodva s sziklából ömlő forrás mellett egy vidra, amint barlangjába menekszik. A felirat: „*Quebeca liberata MDCXC.*“ másik felén: „*Francia in Novo orbe victrix.*“

(Folyt. köv.)

MILYEN HALÁLLAL MULT KI LUTHER MÁRTON?

Irta Dr. HORVÁTH F.

A XIX. század nevesebb német kathol. történetirói, mint Möhler, Döllinger, Ritter, Riffel, Alzog, Hergenröther, Janssen Luther haláláról nem közölnek egyebet, mint azt, hogy mikor, hol s minő foglalkozás közben végezte be életét a német reformator; pedig nemcsak érdekes, de nagyon fontos dolog tudni azt, hogy Luther, épen nem épületes, szent férfihoz illő halállal mult ki, hanem hogy *mint az áruló Judás felakasztotta magát, laqueo se suspendit.* Az 1883-i évben a «Hamburger Briefe» névtelen szerzője volt hosszu idő óta az első, a ki a mult századokban köztudomásu, de később feledésbe ment igazságot ujra kimondotta, mely szerint Luther Márton vig társak közt poharazással töltvén az estét, másnap reggel ágyánál felakasztva találtatott. Ez történt Eislebenben, szülőhelyén, a hol a perlekedő Mansfeld grófok ügyében járt, 1846. év febr. 18-án (nem mint Döllinger irja 22-én). Luther haláláról folyó évben Mainzban egy 82 lapra terjedő könyv jelent meg Majunke Pál tollából ily czimen: «Luthers Lebensende. Eine historische Untersuchung. Zweite vermehrte Auflage.» E könyv irója is

azt vitatja, hogy a reformator saját bünös kezével vetett véget életének. Tételének bizonyitására felhozza Luther szolgájának vallomását, a reformator elhalálozásakor felmerült hireket, s végre Luthernek halála előtti sötét, komor, kétségbeesésre hajló kedélyállapotát.

Luther szolgájának vallomásáról legelőször értesité a tudós világot a hirneves kontroverzista és történész, Bozius, kinek 1592—3. évben Rómában és Kölnben megjelent *de signis Ecclesiae* czimü munkájában ezek olvashatók: «Lutherus, quum vespere laute coenasset, ac laetus somno se dedisset, ea nocte *suffocatus* interiit. Audivi haud ita pridem compertum *testimonio sui familiaris*, qui tum puer illi serviebat, et superioribus annis ad nostros se recepit, Lutherum sibimetipsi laqueo iniecto necem miserrimam attulisse; sed datum protinus cunctis domesticis rei consciis iusiurandum, ne factum divulgarent, ob honorem adjecere Evangelii.» Bozius e pozitiv adata annyira meggyőzte a kath. tudósokat Luther öngyilkosságáról, hogy az ünnepelt jámbor exegeta *Cornelius a Lapide* 1600 körül irt Commentárjában e szavaknak (2. Petr. 2. 12.) «pseudoprophetae in corruptione sua peribunt» illusztrálására már mint kétségtelen tényt hozza fel a reformatornak éppen nem reformatori halálát: «Sane Lutherum, quum vespere laute coenasset, noctu desperatione et furiis daemonis actum, sibi iniecto laqueo necem intulisse, asseruit eius famulus postea ad orthodoxam fidem conversus, uti refert Thomas Bozius de signis ecclesiae tom. 2. libr. 23. e. 3.» Cornelius jól ismerte kortársát Boziust, tudta mérlegelni irói hitelét s ime Luther öngyilkosságára vonatkozó nagybecsü adatát legkevésbbé sem tartja megtámadhatónak, s az általa beigazolt szomoru tényt a kétségbeesésnek s az ördög suggestiójának tulajdonitja.

Birjuk Luther szolgájának ura öngyilkosságáról tett *nyilatkozatát* is latin szövegben, melyet legelőször Henricus Sedulius Ord. min. közölt 1606. évben, Praescriptiones adversus haereses czimü müvében. Az ugylátszik jegyzőkönyvileg felvett nyilatkozatban Luther szolgája, ki később a

kath. hitre tért először elmondja, mikép vették rá fenyegetésekkel, hogy urának borzasztó végéről hallgasson, hogy azonban lelkiismeretének szava kényszerité inkább engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek, azután folytatja: «Contigit itaque cum Martinus Lutherus aliquando inter illustriores Germaniae heroës Islebii genio suo largius indulsisset, et plane obrutus potu (szokása szerint) cubitum a nobis ductus, atque in lectulum foret compositus, et nos ei salutarem quietem precati in nostrum abiremus conclave, ibique nihil sinistre vel ominantes vel suspicantes placide obdormiremus. Postridie vero ad dominum reversi vidimus, — proh dolor; — eundem dominum nostrum Martinum *iuxta lectum suum pensilem et misere strangulatum.* E nyilatkozatról Theodorus Petreus Ord. Carth. is tesz említést, aki 1629. évben Kölnben megjelent «Catalogus haereticorum» czimü müvében ezt jegyzi meg róla: «quod et ego in justo quodam bibliothecae nostrae Coloniensis scripto consignatum vidi.» Luther szolgájának vallomását a protestans tudósok soha meg nem czáfolták, de még bolygatni sem merték, elöle Luther életirói még most is szorgalmasan ki szoktak térni, pedig kiki látja mennyire érdekökben áll a «Gottesmann»-tól az öngyilkosságnak még gyanuját is távol tartani. Különösen akkor, midőn Bozius először hozta az irodalmi világ tudomására Luther szolgájának vallomását, helyén lett volna azonnal czáfolattal állni elő; de a prot. táborban jól tudták, hogy az élő tanut el nem némithatták volna, s féltek, hogy hiveik közül sokan, ha az emlitett vallomásról tudomást szereznek, ott hagyják az öngyilkos Luther lobogóját; azért a protestantizmus korifeusai, midőn a Luther élete és halála ellen katholikus részről emelt vádakat czáfolgatják, egy árva szóval sem emlitik, hogy a katholikusok Luther öngyilkosságát szolgájának vallomásával bizonyitják, hanem csak általában azt irják, hogy a katholikusok Luthert rágalmaikkal holta után is üldözik, hogy öngyilkosságról is vádolja hazug nyelvük s hogy koholt iratokra hivatkoznak. Ezen bizonyos koholt iratokkal (mint mondám Luther szolgájának vallomását agyonhallgatni törekszenek) azután szembe állitják a «historiát» vagy

is ama jelentést, melyet Luther istenes haláláról Aurifaber, Justus Jonas és Michael Coelius három praedikator a mester halála után azonnal közös megállapodással kiadott. Ezen «historia» szerint, mely a protestáns Luther-biographiák egyedüli forrása Luther haláláról, a reformator halála előtti perczeit imák és szentirási helyek elmondásával töltötte, névszerint a zsoltáros e szavait mondta volna: «in manus tuas Domine commendo spiritum meum etc. Sőt mi több doctor Jonas és magister Coelius ezen kérdésére: «Reverende pater wollet Ihr auf euern Herrn Jesum Christum sterben und die Lehre so Ihr in seinem Namen gethan bekennen» Luther még a halálban is «igen»-nel felelt volna! Ez az utolsó «igen» méltán nagy fontosságunak látszott a «historia» szerzőinél, akik ugyan megmutatták milyennek kell lennie egy reformator halálának, s milyennek ohajtották volna ők azt, de nem jegyezték fel, ami történt.

Két nappal Luther halála után, vagy is febr. 20-án Michaël Coelius gyászbeszédet tartott a reformator felett a melyben ez fordul elő: Er ist noch nicht begraben, nicht mehr denn einen Tag todt gwest, und schon fanden sich Leute, die durch den bösen Geist getrieben, ausgebracht haben, als hab'man *ihn todt im Bette gefunden.* Ja ich trage nicht Zweifel dass der, so von Anbeginn ein Lügner ist, noch mancherlei mehr und *schlimmere Lügen* erdenken wird, denn nicht um Luther ist's ihm mehr zu thun, sondern um seine Lehre.» Ezekből világos, hogy Luther haláláról azonnal, még a holttest eltakaritása előtt a «historia» későbbi jelentésével ellenkező hirek keringtek. E hirek szerint Luther nem ért reá psalmusokkal üdvözölgetni a halált s az uj hitben megerősiteni környezetét, mert rögtöni halállal mult ki. A rögtöni halál Isten büntetésének vétetett volna, azért Coelius neki ront beszédében azoknak, kik a szent férfiuról ilyest hiresztelni mertek. Ezek a rosz nyelvek csak protestansok lehettek, mert Eislebenben ekkor már katholikusok nem léteztek. Coelius megjövendöli ugyan ezen beszédben, hogy az ördög még rosszabb hazugságokat is fog kigondolni Luther haláláról. Ugyan hová czéloz Coelius?

Nemde önkénytelenül is elárulja az igazságot: *az öngyilkosságot?* Coelius ezen ügyetlen fecsegését a «historia» nélkülözi, abban szó sincs a rosz hirekről, sem a roszabbaktól való félelemről. Azonban a «historia» is beszéli, hogy Luther febr. 17-én még rendesen vacsorált, 18-án pedig halva volt; ezzel pedig nem igen vág össze az a tervszerü a theologusok által szinte megrendelt kimulás, milyet ugyancsak a «historia» tulajdonit Luthernek.

Végre Luthernek különösen élte utolsó éveiben észlelt, szavaiban és tetteiben nyilvánuló szomoru, sötét kedélyállapota, Istennel, önmagával és emberekkel meghasonlott lelke, heves indulatos erőszakos temperamentuma reánk erőszakolja a gondolatot: *ennek az embernek kellett öngyilkosnak lennie.*

Ezen gondolatban megerősit minket az, hogy Luther, ki a reformáczió gyümölcseivel legkevésbbé sem volt megelégedve, (mert maga mondja «ich wündsche und wolt dasz ich dise Sache nie nicht angefangen hätte. Tischreden. 1569. fol. 185.) maga panaszkodott, hogy éjjelenként öngyilkossági gondolatok bántották. «Meine Sache seind also mit dem Teuffel beschaffen — mondja — dasz er mir manche Nacht bitter und sauer genug macht, und ich wohl erfahren habe wie es zugehe, dass man zu Morgen die Leute in Bette todt find, *wie er mirs gar oft fast nahe gebracht hat.*» (Tom. VII. fol. 479. witt.) Coelius beszéli gyászbeszédében, hogy Luther kevéssel halála előtt Eislebenben is látta az ördögöt, száját feléje tátva. Ratzeberger, a szász választó házi orvosa ezt igy adja elő: «Man saget, da doctor Lutherus zu Eiszleben seiner gewonheit nach abendt, ehe er sich niederleget, sein gebet zu Gott in aufgethanem Fenster gesprochen und vorrichtet, habe er den Sathanan uff dem Rohrbrunnen gesehen, der Ihm die *posteriora* gezeiget.» (Theatrum vitae hum. Coloniae 1631. p. 240.) Ha a pozitiv vallomáshoz hozzá adjuk a többi felemlitett körülményeket, igaznak s bebizonyitottnak találjuk a mit Cornelius a Lapide mond, hogy «desperatione et furiis daemonis actus» öngyilkosságot követett el Luther. A következtetést vonják le ebből maguknak a lutheránusok.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

VI. Erdély-egyházmegyei papság irodalmi működése.

Irta SZŐLLŐSSY KÁROLY.

Andrási Antal, alfalvi plébános, született Kászonban, Csikmegyében 1809. nov. 30-án. Tanulmányait Bécsben végezte, hazajövet Magyar-Igenben lett h.-plébános, majd pedig jog- és történettanár, egyházmegyei számvevő. Mint alfalvi plébános 1849. aug. 10-én Csik-Sz.-Tamáson a politikai zavarok alkalmával magát meglőtte. 1858-ban a M. Sionban leirta az «Erdélyi kath. püspök és egyházmegyé»-t.

Andrási István, kanonok, szül. 1803. nov. 25-én Lövétén, Udvarhelym. A theologiát mint pázmánita végezte; első alkalmazása Maros-Vásárhelyt volt, hová segédlelkésznek küldetett, innen három év mulva Károly-Fehérvárra hittanárnak neveztetett ki; 1833-ban Oláh-láposi plébános, 1836-ban ujra hittanár lett, 1848-ban Budán a csillagászatot tanulta, 1850-ben ismét hittanár, 1854 óta kanonok. Önálló müve: Keresztény tudomány. Kolozsvár, 1845. — Egy másik önálló müve: «Néhány szó, melyet egy fiatal barátjához intézett: Hargitai.» Az erd. irod. társ. kiadványában jelent meg 1887. Mint irót Vutkovich 871. l. emliti.

B. Antalfi János Károly, püspök; szül. Csik-szent-Mártonban. 1721-ben megjelent tőle: Nagy dicsőségü Áron. Gyászbeszéd. Megjelent Kolozsvárt. Meghalt 1728. jun. 10. Életrajzát l. Siebenb. Quart. 1790. 372. l.

Avedik Lukács, erzsébetvárosi plébános, szül. 1847-ben. 1884-ben megjelent tőle: Emlékfüzér az 1882-diki első magyar jeruzsálemi zarándoklás alkalmából. A «Közművelődés» munkatársa.

B. Bajtai Antal, püspök, előbb kegyesrendi tag, II. József nevelője és pozsonyi prépost. Lásd Esztergom főmegyei iróinál, Uj M. Sion, 1886. 91. l.

Balogh Elek, papneveldei rector; meghalt 1889. máj. 19. Már mint budapesti növendék résztvett a «Tavaszvirány» czimü imakönyv szerkesztésében. 1852.

Barts Ferencz, nagyprépost, szül. 1814. október 7-én Bazinban, Pozsonym. Mint irót lásd Danielik és Ferenczy I. 33. l.

Gróf Batthyány Ignácz, püspök; lásd Eger főmegye irói között Uj M. Sionban, 1886. -?- lapon. — Életrajzát l. Magy. Könyvh. 1800. 47. — Erdélyi Muzeum 1815. II. 1. Arczképpel. — Gyulafejérvári Füzetek 1861. 67—73. — Term. Közl. 1871. 450. l. — Sieben. Quartalschrift 1890. 276. l. — Budapesti Szemle 1859. 304. l.

Beke Antal, kanonok, a Vas-Korona rend-lovagja, szül. 1838. január 19-én Baróthon. Háromszékm. A theologiát Bécsben elvégezvén, Károly-Fehérvárt és Brassón volt gymnáziumi tanár, 1863-ban egyházi jog- és történelem tanár, 1867-ben püspöki titkár, 1873-ban kanonok. Fáradhatatlan iró. Munkái a következők: Szent István napi beszéd. K.-Fehérvár. 1866. — Az Erdély-egyházmegyei papnövelde történeti vázlata. K.-Fehérvár. 1870. — Legjobb és legállandóbb a papi hivatal. Egyházi beszéd. K.-Fehérvár, 1870. — Index manuscriptorum bibliothecae Batthyányianae. K.-Fehérvár. 1871. — Erdély egyházmegye könyvtár kéziratainak névsora. K.-Fehérvár, 1871. — Erdély egyházmegyei könyvtár régi kézirataiból kiszemelt régi irásmutatványok. K.-Fehérvár, 1871. — Elméleti és gyakorlati egyházi irálytan. Segédkönyv a lelkészi hivatalok részére. 1872. K.-Fehérvár. A II. kiadás 1878-ban jelent meg. — Pázmány, Lippay és Eszterházy levelezése I. Rákóczy Györgygyel. A gyulafehérvári káptalani levéltárban és Batthyányi-könyvtárban levő eredetiekből. Bpest, 1882. — A gyulafehérvári káptalani levéltárnak czimjegyzéke. K.-Fehérvár, 1874. — Kisebb dolgozatai a Történelmi Tárban és a M. Sionban jelentek meg. A «M. Állam» és a «Közmüvelődés» rendes munkatársa.

Benedek Ignácz, papnövendék, szül. Csik-Mindszenten.

Pesten az egyházirodalmi iskola tagja volt és mint ilyen 1846-ban a «Munkálatok» számára forditott.

Béla József, kanonok (1785—1801). Állitólag urnapi beszédeket adott ki.

Biró Béla, az egyh. m. ig. tanács előadója K.-Fehérvárt, szül. 1839. május 20-án Mátéfalván. Hittani tanulmányait Pesten végezte és azóta folytonosan tanárkodott, mig legujabban kolozsvári plébános nem lett. Szerkesztette az «Erdély-egyházmegyei Értesitő»-t és a «Közművelődést»-t. Nevezetesebb közleményei: Pár irányeszme a latin nyelv tanitására nézve. 1872. Gyulafehérvári gymn. programmban. — A hontalanok. Elbeszélés a Közmüvelődésben. Mint pesti kispap leforditotta: Naziánzi szent Gergely «Bánat és Könyörgés» czimü görög czikkét. Megjelent, 1862-ben a «Munkálatok»-ban.

Bodó Ádám, gymnáziumi tanár, szül. 1850. deczember 24-én Kozmáson, Csikm. Kiválóan költészettel foglalkozik és e téren az egyházmegye legjobb erői közé tartozik. Költeményei a «Közmüvelődés»-ben, «Székelyföld»-ben jelentek meg. Van egy programmértekezése: A szóköltészet és viszonya a művészetekhez. 1879. Székelyudvarhelyi gymn. programmban. — A phantasia az álomban. 1885. M.-Vásárhelyi gymn. értesitőben. — Adott ki egy «Vegyes költemények» cz. könyvet is.

Bordeaux Olivér szül. 1862. okt. 8. A «M. Állam» és a «Közművelődés» munkatársa; az «Igazság» volt szerkesztője.

Bors Márton, tordai alesperes, szül. Csik-szent-Királyon. A theologiát Budán tanulta, hazajövet Maros-Vásárhelyt tanár lett, majd páli- és tordai esperes-plébános, meghalt 1809. junius 13-án. Összeirta az erdélyi egyházmegyei régi fegyelmi rendeleteket és azokat Mártonfi József püspöknek ajánlotta. E fegyelmi szabályok 1866-ban az «Erdélyi egyháztörténelmi adatok»-ban jelentek meg.

Böjthi, másképp *Böjte Antal*, nyugalmazott plébános, meghalt 1794. novemberben M.-Vásárhelyt. Mint irót lásd Danielik és Ferenczy II. 30. lapon.

Buczy Emil, kanonok, szül. 1784. május 16-án Ko-

lozsvárt; meghalt 1839. október 28-án. Irodalmi működését lásd Danielik és Ferenczy I. 63. és Vutkovich 156 és 326. lapok. Kiegészitésül: Költeményei az «Erdélyi Muzeum»-ban 1814—1818-ban jelentek meg. Életrajzát lásd M. T. Társ. Évkönyvei V. 1838—1840. 219. lap. — Philosophiai Pályamunkák. 1835. 136.

Burján Mihály, kanonok; fölszenteltetése után kolozsvári káplán, majd fenesi plébános lett, 1779-ben Károly-Fehérvárt hittanár, 1781-ben káli lelkész, 1791-ben t. kanonok és rákosi plébános, 1794-ben valóságos kanonok, meghalt 1813. május 5-én. Van egy latin munkája: De duplici Georgii Blandratae ingressu in Transsylvaniam. Csik-Somlyó, 1806.

Csiszér János, véczkei plébános, szül. 1841. jun. 24-én Véczkén, Udvarhelym. Kiváló költő, költeményei: «Székely czimbalom hangok» czim alatt 1881-ben Károly-Fehérvárt jelentek meg. Forditott költeményei «Eszmevirágok az élet kertjéből» (1 – 90) czim alatt láttak napvilágot. Dolgozik a «Közmüvelődés»-be és az egri «Népvilág»-ba.

Cziriel Antal, hittudor és gymnáziumi igazgató Székely-Udvarhelyt, szül. 1813. decz. 2-án Csik-sz.-Györgyön. A theologiát mint pázmánita végezte, majd a felső kiképzés miatt az Augusztineumba küldetett; visszajövén Károly-fehérvártt egyháztörténeti és jogtanár, 1856-ban udvarhelyi gymnáziumi igazgató, meghalt 1873. junius 2-án. Veszely Károly «Erdélyi katholikus hitszónok» czimü müvében egyházi beszédek jelentek meg tőle.

Demeter Márton, prépost-kanonok, meghalt 1740-ben. Irói működését Danielik és Ferenczy II. 59. l. olvashatni.

Éder József Károly, bölcselettudor, szül. 1760. január 20-án Brassóban. A theologiát Budán elvégezvén, a tanári pályán működött. Több jeles történeti munka szerzője. Lásd Danielik és Ferenczy II. 64. l.

Éltes Károly, hittudor, kanonok és Kolozsvár város lelkésze, szül. 1837. nov. 19-én Csik-Tusnádon, † 1889. Papi tanulmányait Bécsben végezte, melyeknek végeztével szebeni káplán, majd theol. tanár lett; később pápai kamarás,

kolozsvári plébános és károlyfehérvári kanonok. Igen becses müvekkel ajándékozta meg az irodalmat; u. m.: Nagybőjti emlék a nagyszebeni magyarajku római kathol. hiveknek. Szeben, 1864. — A csalhatatlanság. Gy.-Fehérvár, 1870. — Római ut a zsinat alkalmából. Gy.-Fehérvár, 1871. — A volt erdélyi kir. főkormányszék kebelében fennállott kath. status-gyülés és igazgató-tanács eljárási módozatáról. Gyula-Fehérvár. — Ó- és új-szövetségi szent történetek. Gyula-Fehérvár, 1871. — A ker. kath. vallás alaptana. Gyula-Fehérvár. 1873. — Az erdélyi róm. kath. status sérelmes ügyei történeti és jogi szempontból. Gy.-Fehérvár. 1874. — Szerkesztette az «Erdélyi Egyházmegyei Értesitő»-t és az «Erdélyi Egyházi és Iskolai Hetilap»-ot. — Egyházi beszédei közül néhány megjelent a «Kath. Lelkipásztor»-ban (1867.) és az «Erdélyi Kath. Hitszónok»-ban. (1863—1868.) A «Közmüvelődés» munkatársa.

Fancsali Dániel, kanonok, született Fancsalon. Mint tanár kezdette meg egyházi pályáját, először Udvarhelyt, azután M.-Vásárhelyt volt tanár, innen Kolozsvárra ment káplánnak, 1795-ben karácsonfalvi lelkész, 1800-ban püspöki szertartó, 1801-ben titkár, 1807-ben gyergyó-szentmiklósi esperes-plébános, 1811-ben állásáról lemond és Károly-Fehérvárt egyházmegyei irodaigazgató és kanonok lesz. Fáradhatatlan buvára volt az egyházi és világi történeti dolgoknak. Irt egy munkát is: Memoria Episcopatus Transsylvaniensis. Kolozsvár. Meghalt 1838. okt. 22-én.

Fábián Sándor, kanonok, gyulafehérvári gymn. és finöv. igazgató, szül. 1848. febr. Hiliben, Háromszékm. A theologiát Bécsben tanulta, melynek végeztével tanulmányi felügyelő lett K.-Fehérvárt, majd a püspöki udvarba került és boldogult Fogarassy M. püspök titkára lőn. Jelenleg kanonok. 1885-ben a M. Koronában egy hosszabb tanulmány czikke jelent meg: Válasz Szilágyi S. történésznek a Nemzetben megjelent czikkre.

Ferenczy György, erdélyi püspöki-helyettes megirta volt plébániájának a gyergyó-szent miklósinak regestratumát, megjelent 1860-ban az «Erdélyi egyh. tör. adatok»-ban.

Fogarassy Mihály, püspök, szül. 1800. szeptember 17-én, meghalt 1882. márczius 23-án. Irodalmi működését l. Danielik és Ferenczy I. 143. és Vutkovich 271. l. — Ezekhez kiegészitésül: Keresztény igazságok egyházi beszédekben. 2 kötet. (I. K. Urunk ünnepein tartott szent beszédek. II. K. ünnepei, alkalmi és böjti szent beszédek.) 1861. Nagy-Várad. — Főpásztori beszéd székfoglaláskor. Nagy-Várad. 1865. — Emlékirat az 1847—48. országgyülés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. II. kiadás. Pest, 1866. — Irt több jeles hittani czikket, melyekben mesterül czáfolta Strauss Hermeneutica mythikáját. Értekezéseinek nagyobb része a Magyarországban akkor latin nyelven szerkesztett egyházi folyóiratban «Fasciculi ecclesiastici»-ban jelent meg. A nagy Pázmány Péter imakönyvét ujból átdolgozva és bővitve adta ki a nép számára. A «Magyar Encyklopoediá»-nak munkatársa volt. Egyes egyházi beszédei a Szabó János és Pátkay Pál-féle gyüjteményes kiadásokban jelentek meg. Legujabb életrajzát lásd Uj Magyar Sion 1882. 240. és a Kath. Hetilap 1882. folyamában.

Fülei Szántó Lajos, volt marosujvári lelkész, szül. 1851. junius 25-én Székely-Udvarhelyt. A nevesebb költők egyike. Költeményei «A szünórák» czimmel 1885-ben Kolozsvárt jelentek meg. A «Közmüvelődés» és az «Összetartás» munkatársa.

Gidófalvy Gergely, cz. esperes, kézdiszentléleki plébános, szül. 1846. augusztus 20-án Karácsonfalván. A theologiát Rómában végezte, hazajövet Károly-Fehérvártt tanárkodott. Van egy szent-Istvánnapi beszéde, melyet 1883-ban a károlyfehérvári székesegyházban mondott. A «Közmüvelődés» társszerkesztője volt.

György István, czimzetes kanonok és nagyszebeni plébános, szül. 1828. jul. 26-án, meghalt 1885. április 5-én. Egy alkalmi beszédet adott ki, melyet a nagyszebeni történeti emlékü s ujból megnagyobbitott Szent-Kereszt-kápolna 1878. okt. 31-én történt fölszentelése alkalmával mondott.

(Folyt. köv.)

Az összehasonlító nyelvészet főproblémái. Irta dr. Giesswein Sándor. Győr, 1890. Nagy 8°, 215 lap. Ára 1 forint 50 kr.

Sok könyv jelenik meg egy évben a piaczon, sok tudományos könyv is, — s az érdeklődő mohón kap utánok; de vajmi gyakran csalódva teszi le azokat egyszeri olvasás után, azzal az önmagának tett kellemetlen vallomással, hogy bizony nincs kielégitve. Nem ilyen a Giesswein uj könyve. Ez azon kevesek közé tartozik, melyek, amit az ember tőlök várt, nyujtják is, — amit igértek, be is váltják.

Az összehasonlító nyelvészetnek, ennek az alig száz esztendős, uj tudományágnak főproblémáiról akar a szerző szólani. E problémák a lehető legérdekesebbek ugy a theologusra, mint a történészre, sőt az anthropologusra nézve is. Honnét s mikép keletkezett és fejlődött a nyelv anyaga és rendszere? honnét a nyelvek sokfélesége? egy nyelvből származik-e a föld ezernyi nyelve és dialektusa? avagy több ősnyelvet kell-e a különböző nyelvek alapjául föltételeznünk? minő okok hozták létre a nyelv módosulását? Minő volt az emberi nem ősi, kezdetleges nyelve? Ezek ama kérdések, melyek a Szerző szemei előtt lebegtek, midőn könyvét megirni akarta. Különösen azonban kettőt választott ki e kérdések közül bővebb ismertetés, behatóbb kutatás tárgyául, azt a kettőt, amely a theologiával, philosophiával, anthropologiával legbensőbben érintkezik: 1) mikép lehet összeegyeztetni a nyelvek *sokféleségét* az emberi nem *egységes* eredetével? 2) mikép lehet elképzelnünk legjobban a nyelv eredetét az ember ősállapotában? — Ez a két kérdés osztja is a munkát két főrészre. E kérdésekre, természetesen, a szaktudósok nem adnak egybehangzó válaszokat, kinek milyen a philosophiai, theologiai, anthropologiai álláspontja, aszerint módosul a nyelvészet eme thémáival szemben tanusitott magatartása is. Az is világos, hogy sok tudósnál ilyes, a theologiával ölelkező tárgyak taglalásánál több az irányzatosság, mint az őszinteség.

Lássuk az első részt. Az evolutionisták már csak azért is, mivel a theologia tanitása szerint az emberi nem egy

pártól származott, a nyelvek *többséges* eredete mellett foglalnak állást. (Pedig, még ha igy lenne is, abból még éppen nem következnék, hogy több pártól származtunk.) Giesswein kimutatja, hogy a nyelvcsaládok ha nem is feltétlen bizonyossággal, mert a nyelvész rendelkezésére álló anyag erre még nem elegendő, de határozott valószinüséggel, *igenis visszavezethetők egy közös ősforrásra*, — és hogy daczára a nyelvek *alaki* és *anyagi* különbözőségének, származhattak *egy ősnyelvből*. Erre nézve szüksége volt a nyelvek *morphologikus* osztályozására, s ez a fejezet, amint nagy szorgalmat is igényelt, ugy valóban egyik fénypontja is a munkának. Szintoly jeles a következő (III.) fejezet, mely a morphologikus osztályok egymáshoz való viszonyát tárgyalja, meg a IV., amelyben bebizonyitja, hogy a morphologikus osztályok voltaképen a nyelvfejlődés fokozatait tüntetik fel. De szüksége volt a nyelvek *genealogikus* azaz, anyag, szókincs tekintetéből való osztályozására is, amelyet az V. fejezetben találunk, s amelynél érdekesebb tanulmányt keveset olvashatunk. Ehhez csatlakozik (VI. fej.) a genealogikus nyelvcsaládok felsorolása, s a nyelvegység kérdésének tüzetes tárgyalása, melyet a latin költő e szavaival fejez be: . . . Facies non omnibus una, nec diversa tamen, qualem decet esse sororum. — A levezetések igazán gyönyörüek.

A második főrészben a nyelv eredete az ember ősállapotában tárgyaltatik. Felsorolja a Szerző az idevágó különféle theoriákat, azután sorban bonczkés alá veszi azokat, kimutatja az interjectionalis, az onomatopoetikus, s a fokozatos nyelvképzést védő elméletek tarthatatlanságát, mint melyek a rejtélynek egyedüli kulcsát: *az ember szellemi tehetségét*, mind kihagyják e számitásból s nincsenek tapasztalati tényekre épitve, — és ignorálván a *teremtés* csodáját, magát az ember valóját teszik csodává, megfejthetetlen lénynyé.

Nagyon szép a III. fejezet, mely a beszéd és gondolkozás egymáshoz való viszonyáról szól: a negyedik, mely az előzőből folyólag az emberi ész nyelvalkotó tehetsége mellett tör lándzsát, olyképen, hogy megczáfolva egyrész-

ről a traditionalistákat, másrészről az evolutionistákat stb. nyssai szent Gergelynek véleményét vallja magáénak, mely szerint a nyelv *in potentia* Isten ajándéka, *in actu* az ember szabad működésének terméke. Ez a fő-sententiája a műnek, helyes érvekkel bebizonyitva, elfogadhatóvá téve.

Az V. és utolsó fejezetben, mely az ősnyelvvel foglalkozik, nagyon helyesen jegyzi meg G., hogy nem azt kell kutatni, *melyik* volt az ősnyelv, ami ugyis hiábavaló fáradság volt és lesz mindig, hanem *minő* volt az, minő volt szerkezete? S ez alapon igen becses értekezést sző a régi szógyökerekről stb.

Nagyon kevés az, amit egy kis ismertetés szük keretében G. kitünő uj munkájából bemutathattunk, de, azt hiszszük elég arra, hogy az érdeklődők figyelmét ez igazán tartalmas könyvre felhivja, akik is ugyanazt maguknak megszerezvén s áttanulmányozván, egyet fognak érteni velünk, midőn a Sz. genialitását, olvasottságát, következtetéseinek logikáját, egyszóval egész munkájának jelességét kiemeljük, s neki magának őszintén gratulálunk.

Dr. Kereszty Géza.

I. Dr. Csiszárik János. Az üdv ó-szövetségi történelme. Középiskoli és tanitóképzőintézeti használatra. Térképpel. Kassa. 1890. Bernovits. 8-rét. 96 lap. Ára 50 kr.

II. Pokorny Emmánuel. Katholikus szertartástan. Középiskolák használatára. Több fametszetü ábrával. Bpest. 1890. Eggenberger. 8-rét 128 lap. Ára 80 kr.

I. Két iskolai czélokra szánt uj könyv fekszik előttünk szép tanusága gyanánt azon szorgalmas munkásságnak, melylyel — mint sok más téren — a hittani tankönyv-irodalom terén is találkozunk. Lássuk a két munkát egyenként.

Dr. Csiszárik ur, kassai theol. tanár és az ottani Orsolya-szüzek leánynevelő intézetének hitoktatója az egészen uj és kissé szokatlanul hangzó czim alatt egy teljesen uj tankönyvet nyujt. Tárgyát az ó-szövetségi kinyilatkoztatás története képezi, azonban nem az eddig szokott modorban

van az feldolgozva, hanem a theologiai szakintézetekben divó «Historia revelationis divinae», vagy «Studium biblicum« mintája szerint.

A munka elöképe, mint azt a t. szerző elöszavában maga is megjegyzi, a hirneves bécsi egyetemi tanár Dr. *Zschokke* «Historia sacra» czimü általánosan ismert müve képezi.

Érdekkel és figyelemmel olvasván át a választékos magyarsággal s gonddal irt munkát, nem habozunk egy pillanatig sem érdemlett dicsérettel adózni a t. szerző szorgalmának, a melylyel a jelzett latin munka kedves kivonatát elkészitette. «Kivonatnak» mondjuk, mert azt vettük észre, hogy Zschokke müve nemcsak elökép gyanánt lebegett a t. szerző előtt, hanem ugyszólván egyetlen forrását is képezte és csak arra törekedett, hogy annak általánosabb értékü részleteit magyarra forditsa. Ez ellen, magában véve nem lenne kifogásunk, ha a szerző péld. nem akar mást, mint a müveltebb közönség számára oly könyvet adni, a melyből az tájékozást merithessen az ó-szövetségi szentirás történetének mozzanataira nézve.

Másként áll azonban a dolog akkor, ha arról van szó, hogy e munka — tankönyv gyanánt szerepeljen.

A t. szerző «a középiskolai, ugy szintén a polgári, felsöbb leányiskolai és a tanitóképzöintézeti ifjuságnak» szánta müvét.

Eltekintve attól, hogy ez intézetek tantervei egy hasonló tárgyu tankönyvről alig sejtetnek valamit és az elöirt tananyag egészen más mederben mozog: nem is tudnánk helyet és időt találni e tankönyv számára, melynek nagyrésze oly anyagot tárgyal, a mely csakis a theol. szakintézetekben adható elő, de nem a szerző által kontemplált iskolában, mert azoknak tanulói még nem elég érettek ezen anyag megemésztésére és könnyen ki lehetnének téve azon veszélynek, hogy értelmöket az akarat és sziv rovására fejlesszük.

A tanitóképző intézetek volnának még leginkább azon iskolák, a melyek e könyvnek igen jó hasznát vehetnék, *ha*

nem hiányoznék azon feltétel, melyet a t. szerző is megkövetel, midőn a tanulónak részéről előzetesen szerzett bővebb bibliai ismereteket hangoztat.

E megjegyzések azonban ne vegyék el a t. szerző kedvét attól, hogy az ujszövetségi kinyilatkoztatás történetét is feldolgozza hasonló modorban. Igen szivesen veendik azt a hittanár urak segédkönyvül, a melyben röviden sok érdekes, a magyarázatoknál czélszerüen felhasználható anyagot találunk. Sőt megkedvelik talán könyvét a müveltebb körök is, a mi különösen kivánatos lenne, hogy a vallási ismeretek minél alaposabbak legyenek.

Figyelmébe ajánlanók még a t. szerzőnek, hogy az esetleges II. kiadásnál változtassa meg a könyv czimét. Sokkal megfelelőbb és szebb czim lenne péld. ez: «Az ó-szövetségi kinyilatkoztatás története.» Ügyelni kellene a felosztások nagyobb szabatosságára is. Mindjárt a «Bevezetés» 1. pontjában (I. lap.) zavaros a felosztás. A vezérszavak változtatása hátrányára van a világosságnak. A VI. lapon «*igazeredetiség*»-ről van szó és ki van fejtve e fogalom. Alább, annak bizonyitásánál hogy az ó-szövetség könyvei igazeredetüek — a «*valódiak*» kifejezését használja. Nem helyes «A szentirás fogalma» czimü pont utolsó bekezdése (IV. lap.) Egy tárgyra vonatkozó két érvből két külön tényt csinált a t. szerző.

Egyébként készséggel ismételjük a munka szorgalmát és kivánjuk, hogy meglelje érdemlett elismerését.

II. A második mű t. szerzője versenyre lépett egy oly tantárgy kézikönyveivel, a mely nemcsak a legérdekesebbek, de a legszükségesebbek egyike is egyszersmind.

Az eddigi tankönyvek, jóllehet mindegyiknek voltak és vannak bizonyos előnyei, egészben véve nem feleltek meg czéljuknak és oly fogyatkozásokban szenvedtek, a melyek pótlásának óhaja mind hangosabban nyilvánult.

A munka megirásának tehát oly külső indokai voltak, a melyek nemcsak teljesen igazolják a fáradtságot, melyet a t. szerző müvére forditott, hanem kecsegtethették azon reménynyel is, hogy a feladat sikeres megoldásának esetére,

minden oldalról feltétlen helyeslésre és elismerésre számithat.

A kérdés már most csak az, mily mértékben mondhatjuk a feladat megoldását — sikeresnek? Bátran mondhatjuk «omne tulit punctum.» A munka terjedelme, mondhatnók aggályosan van beleszabva a rendelkezésre álló idő keretébe. A feldolgozás szabatos; a meghatározások világosak, áttetszők, kimeritők; a nyelvezet könnyed, tiszta, választékos. Nagy előnye a munkának azon körülmény is, hogy a hol csak tehette a szerző, hüen alkalmazkodott a káté már ismert szavaihoz. Ezáltal sokat nyert a mü határozottsága és szabatossága, a tanulónak pedig jelentékenyen könnyebbült munkája. Megemlitjük még, hogy képek is vannak a mühöz mellékelve az egyes tárgyak szemléltetésére. Ez igen jó ujitás, hanem kissé több képet szeretnénk és szebbeket.

Nem kételkedünk egyébiránt kevésbbé sem, hogy a hittanár urak örömmel fogják a munkát üdvözölni és biztositják számára azt a kizárólagos és első helyet, melyet a létező szertartástanok között méltán megérdemel.

Dr. Walter Gyula.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Protestáns visszhang a Csáky-rendeletre. A Csáky-rendelet nem tetszik sem a katholikusoknak sem a protestánsoknak; amazoknak nem, mert sérti vallási meggyőződésöket, lelkiismeretöket, emezeknek nem, mert nem ád nekik annyit, mennyit kivánnak. A Prot. Egyh. és Isk. lap 18-ik számában egy jogtanár azt vitatja, hogy a febr. 26-ik rendelet «visszaesést» tartalmaz, s hogy «méltatlan és kicsinyes dolog a vallási egyenlőség és viszonosság, a lelkiis-

mereti szabadság sarkalatos elvét *kihágási* szabályokkal rendezni akarni.» A czikkező meggyőződése szerint «a surlódások csak akkor fognak véget érni, ha tiszta s félremagyarázhatlan törvény pótolandja azt, ami az 1868. 53-ik törvényczikkben hiányzik.» Tehát a protestánsok is a revizio mellett vannak, csakhogy ők azt szeretnék, hogy az ugynevezett elkeresztelés és elanyakönyvelésre is büntető törvény hozassék. Nem tetszik az atyafinak, hogy a Csáky-rendelet a két hónapig terjedő elzárást teljesen mellőzi, s kizárólag pénzbüntetést alkalmaz; ez szerinte «valóságos felszabaditása a renitenskedni akarók visszaéléseinek.» Hát tudja meg a tanár ur, hogy a kath. klerus jobb szeretné a börtönbüntetést mint a pénzbirságot, mert az nagyobb épülésére szolgálna hiveinek. Azért a czikkiró nagyon távol áll a kath. klerus gondolkozásmódjától, midőn eretneki dühében igy fakad ki s uszitja ránk a hatalmasokat: «aki az ultramontán szellem sötét lovagjait békóban akarja tartani: annak nem szabad irtóznia kezébe venni az államhatalom vasveszszejét, mert holmi gyönge suhogóktól nem ijednek azok vissza.» A czikkezőnek nagy kedve volna minket akár elevenen is megsütni, de sok jel «mindenfelé az országban az ultramontanizmus ébredését, hatalmasodását jelzi;» azért félreveri a lélekharangot, jajveszékel és segélyért esd nemcsak sok alakzatu prot. testvéreinél (?), de még a zsidóknál és szabadkőmiveseknél is. «Sötét felhőket — irja — látunk tornyosulni hazánk belső békéjének egén, s a szabadság egyetlen barátja sem nézheti tétetlenül, hogy ez irány a fölvilágosodott testvériség a valódi humanizmus rovására elhatalmasodjék. A római villámokkal az államhatalom menyköveinek kell fölvenni a harczot: föl kell ébreszteni a Beöthyek Deák Ferenczek, Eötvös Józsefek, Toldy Istvánok (beh nagy ember) szunnyadó szellemét; a protestantizmus különböző alakzatai ne az egymás elleni torzsalkodásban (pánszlávok!) emészszék erejüket, hanem *a közös ellenfél* elleni küzdelemben egyesüljenek, mely küzdelem nem a katholiczizmus (elhasznált phrazis) hanem az ultramonitanizmus elleni harcz, s egyesüljenek a felekezeti élet, a szabadság a

polgár társadalom minden erőteljes tényezőjével, *hivják bár izraelitáknak, hivják szabadkőmiveseknek, a közös czél elérésére.* Kár, hogy már nem segithetnek a törökök s tatárok a protestantizmus foszlányos ügyének, mint régente!

Bougaud „Fájdalom" cz. művében olvasni: «Elhagyott, puszta szigeten vagytok, egyedül, kereszteletlenül. Nincs, ki nektek az ujjászületés szentségét föladná. Haldokoltok. Vajjon el fogtok veszni? Nem; van szivetek, annak egyetlen dobbanása kell vágyban, szeretetben, s ti megkeresztelve, ujjászülve, megmentve vagytok.» — «Betegek vagytok, már érzitek, mint terjeszti ki a halál fölöttetek sötét szárnyait. Eszetekbe jutnak büneitek, gyarlóságaitok ... A pap nem érkezik. Mit tegyetek? Van szivetek; annak egy fohásza, egy sóhaja, egy könye, egy dobbanása kell bánatban, szeretetben, s ti feloldozva, megtisztitva vagytok.» —«Templomban vagytok olyankor, midőn a szentségház ajtaja megnyilik. Pedig ti éhezitek, szomjúzzátok Istent ... Vajjon a sz. áldozás boldogságától meglesztek fosztva? Nem; van szivetek, egy szeretet dobbanása kell s megáldoztatok. Ki mondja ezt? Az egyház.» — «Az ember szive tehát mintegy szentségi hatalmat nyert. Keresztel, föloldoz, áldoztat ... A szeretetnek egy egyszerü jele (kell) egy óhajtás, bánat, egyetlen szó: «Istenem szeretlek.» Vakok ti, kik kétségbeesve sirtok ez ágy körül, mig a lelket talán örömkiáltással szállitják föl az angyalok. Megmentette *a nyolczadik* szentség.» «A férfi, ki öngyilkossá lőn, oh? szörnyü bünt követett el. Az egyház borzadva fordul el csonka hullájától s jól teszi. De tanitja-e, hogy bizonyosan menthetetlenül elveszett? Bizonyára nem; mert ki tudja, lelke mit tett abban a pillanatban, midőn e világból búsan kiszállt? A gyilkos lövés fényénél ki tudja mit látott, s a fegyver elsütése mily kinyilatkoztatást hozott neki? Ugyan kevés ideje volt, fogjátok mondani. De mi köze itt az időnek? Egy szó, egy kiáltás, egy tekintet, egy fölbuzdulás elég arra, hogy a földet megtisztulva hagyja el.» — Megegyezzen mindez bár az egyház tanával, de tekintve a mai öngyilkossági maniát, vagy a végszentségektől való irtózást, nem könnyen történ-

hetik-e, hogy az öngyilkosjelölt, elbizakodván e biztató vigasztalásban, még könnyebben követi el az öngyilkosságot, melytől őt a kárhozat félelme némileg visszatartotta volt? Vagy a végszentségektől irtózó beteg nem fogja-e annál inkább késleltetni vagy épen nem is hivatni a papot, ha meggondolja, hogy a sziv egy fohásza, egy sóhaja, egy könye is föloldozza, megtisztitja őt? Mi legalább nem tartjuk veszélynélkülinek nyilván hirdetni s megkedveltetni e tant, mely jó pastorale arcanumnak a hátramaradtak vigasztalására, de laza lelkeket könnyen vezethet Isten irgalmában való elbizakodásra.

„Ben Akiba mondá: Nincs semmi uj a nap alatt.“ Többször találkoztam e kifejezéssel a liberalis lapokban; itt nem esett zokon; lévén a szerkesztők liberalisak, kik nem szokták az Irást olvasni: lévén többnyire zsidók, kik a rabbinus szavaira szoktak esküdni. A mult napokban azonban láttam e mondást egy szivvel lélekkel kath. folyóirat hasábjain, melynek szerkesztője kitünő pap: itt már boszantott! Minek meriteni a posványból, midőn előtted a tiszta forrás? Ben Akiba előtt 1200' évvel lett megirva: «Nihil sub sole novum.» (Eccles. I. 10); minek tehát Ben Akiba szájába adni e szavakat; ki ha nem csaló, bizonyára rajongó volt: «kinek Isten kinyilatkoztatta azt, mit Mózes előtt elrejtett?» Vajjon, mert a sz. szavakat ajkaira vette (Máté 46.), irjuk-e, az *ördög* mondá: «Angelis suis mandavit?» .. Tehát ne «benakibázzunk;» hanem adjuk át Ben Akiba hóhér kivégezte testét a varjaknak, müveit a molyoknak, emlékét a feledésnek!

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1890. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

DOGMATIKUS LEVÉL X. URHOZ.

Irta B. K.

Igen tisztelt Uram!

Kegyed a metzkát megtagadta, mert — amint irja — „*nem akarhatja: a katholikus egyház megvetését, melylyel még haláluk után is kiséri a reformátusokat azzal, hogy nekik még a harangoztatást is megtagadja, meghálálni.*“ Szabad legyen ezen vád ellensúlyozására, a reformátusokat a szerénység és nyugodtság határain belül, de az igazság megkövetelte nyiltsággal némi felvilágositással szolgálnom; talán becses itélete más szint nyer a kölcsönös egyetértés javára.

Hogy megboldogult édes atyja temetésénél a kath. plébános plébánia-temploma harangjaival nem harangoztatott, azt csak abból az indokból nem tette, a melyből a református lelkész sem tenné oly egykor volt hive temetésénél, a ki az ágostai vagy unitárius, vagy nazarénus vagy orosz felekezetre térne, s nem tenné még akkor, s tán legkevésbé akkor, ha a katholikus egyház kebelébe térne, s a halál abban érné utól. Én legalább nehezen tudom magamnak azt a hivatásáról annyira megfeledkezhető református lelkészt elképzelni, aki hitfelekezetének ugyancsak nyilvánvaló gúnyjára a *hitehagyott*-nak azt a végtisztességet megtenné, mely a felekezetnek csakis hithű tagjait illeti meg; hiszen a harangozás nem egyéb, mint az egyháznak mint anyának gyászéneke gyermeke sirjánál. S igy hasonló eljárásért a katho-

likus papot sem szabad elitélniök; a fentebbi vád hangoztatása tehát nyilván tévedés. Vegye föl bárki akár csak halálos ágyán a haldoklók szentségeit a kath. áldozár kezéből: akkor a harangoztatás a legkészségesebben teljesittetik. Ha pedig szándékosan nem akarja felvenni: még ha katholikus volna is az illető, harangszót nem kap.

Hogy megbold. atyja nem volt a katholikus anyaszentegyháztól való elszakadottságában kezdeményező, hanem csak az elszakadottak egyik ivadéka, az mitsem változtat a dolgon; mert ő képzettsége mellett minden bizonynyal tudta, hogy elődei csak elszakadottak, tehát eredetileg *hitehagyott* katholikusok voltak; s ő ezen tudomása daczára az elszakadottságot ugy saját személyére mint a lelkészi gondjaira bizottakra nézve fentartotta, folytatta, sőt utódaira átszármaztatta, ép ugy, mint — hogy némi hasonlattal éljek — mikor egy fiu bizonyosan tudja, hogy az egyik szántóföldet boldogult atyja *igazságtalan* módon ejtette birtokłásába, s ő azt ezen biztos tudomása daczára is megtartja, élvezi, sőt a maga utódaira hagyja.

De itt ismét azt nem akarják elismerni, hogy *igazságtalanul* szakadtak el, azt állitván, hogy joguk volt hozzá, mert hogy az addigi egyetemes egyházban *reformra volt szükség, és pedig reformra hitczikkelyek* körül.

Hogy más tekintetben reformra szükség volt, azt senki sem tagadja, maguk az akkorában élt püspökök Trientben egyesülvén, általános zsinatban elismerték a reform szükségét, mert a papok kötelességfeledettek, fegyelmezetlenek voltak, a nép meg elvadulva. S azok az állitólagosan oly sötét XVI-ik század képviselői oly rendszabályokat léptettek életbe, hogy azok az akár kétszer is XIX-ik századnak becsületére válnának, de az egyetemes egyház hitczikkelyeit nem reformálták, csak szükséghez képest megmagyarázták, indokolták, formulázták, rendszerbe szedték; azelőtt

ugyanis az irodalom még szük keretek közt forgott. Hogy hitigazságok is, mint pl. mit kelljen Isten, sz. Háromság, az Isten Fiának megtestesülése, kinszenvedése, Jézus anyja és a szentek, az egyházi kormányforma, a malaszt, a szt. mise-áldozat, a keresztség, bérmálás, Oltáriszentség, penitenciatartás, utolsó kenet, egyházi rend, házasság, az erény, a bűn, az ember rendeltetése, megigazulhatásának s üdvözülhetésének módja, a tulvilág, az emberi lélek, a testek föltámadása, stb. stb. felől tartanunk és hinnünk, — *hogy* mondom *hitigazságok is reformra szorultak* (természetesen itt nincs szó az egyes individuumok esetleg téves nézeteiről, a minők most is találhatók, hanem az egyetemes egyház által vallott hitigazságokról) *hogy lehet ezt okosan csak feltételezni is s a szent Irásban mégis hinni?*

Hisz magából a szent Irásból kétségbevonhatlanul kiviláglik, hogy az Ur Jézus a tanitói, papi s kormányzói *hivatalát apostolaira ruházta*, ezekre bizta tanát, parancsolatait s szentségeit (hit-, erkölcs-tan s malaszt eszközök) a népeknek való kiszolgáltatás czéljából, a mire hogy képesek legyenek, közölte velök a Sz.-Lélek Ur Istent „Accipite Spiritum Sanctum . . .“) s *megigérte nekik s hivatali utódaiknak a Sz.-Lélek Ur Isten mindenkori assistenciáját.* Mondom „hivatali utódaiknak is,“ mert ők halandó emberek lévén, s ő meg nem akadályozván megöletésöket, nem tanithatták ők maguk a föld összes népeit Jézus evangeliumára, nem magyarázhatták ők maguk Isten parancsolatait az összes népeknek, nem szentelhettek meg ők maguk minden embert a bűnbocsánat által, a mit pedig ő egyenesen megparancsolt — „Euntes in universum mundum = elmenvén az egész világba, tanitsatok minden nemzeteket.“ — *S ezek*, t. i. az apostolok, természetesen csak isteni Mesterüktől nyert utasitás és felhatalmazás alapján *csak ugyan másokra is ruházták át e hármas hivatalt*,

és soha nem tekintetett illetékesnek, ki nem ily uton, t. i. az apostoloktól vagy azok törvényes hivatali utódaiktól nyerte lelkipásztori hivatalát, s a római fővel nem maradt egyességben; tanu rá a sz. Irás s a hagyomány, a mely nem is egyéb, mint egy sajátos *történelem;* a történelmet pedig semmi dologban sem szabad s okosan nem is szokás ignorálni.

Ezek után isteni mindentudóságánál fogva s a világ menetére való korlátolhatlan befolyásának tudatában oda nyilatkozott, hogy ezen intézményén, a mely hivatva, kiképezve s feljogositva van az igaz hitet az egész világba elvinni, s következőleg a világot benne meg is tartani, az üdvösség elnyerésére követendő erkölcsi szabályokat (parancsolatokat) az egész világnak hirdetni, magyarázni, s felhatalmazva, képesitve a Jézus által ujra megszerzett malasztot közvetitő eszközöket, szentmise-áldozat t. i. és a szentségeket a népeknek kiszolgáltatni, hogy — mondom — *ezen intézményén*, a Péter apostolra s hivatali utódjaira alapitott egyházán, az apostolok s hivatali utódaikból állandó testületen s következőleg az ezeknek alárendelt összegyházon *a pokol kapui*, vagyis a gonosz szellemek és istentelen emberek *minden erőmegfeszitése sem fog erőt vehetni*, s ezen ‚egyház'-nak nevezett *intézménye*, természetesen az ő általa kinyilatkoztatott hit- és erkölcstannal, s az ő általa megállapitott kormányzatformával *a világ végezeteig fog fönállani.*

Ezek alapján azután, hogy ugy egyes emberek mint egész népek értsék kötelességüket, s ő az alapitott egyházintézményével *czélt érjen*, *mondotta:* „A ki titeket (szólott pedig az egyszerü hivők mellőzésével a szent Péterrel közösségben levő apostolokhoz s ezáltal hivatali utódaikhoz) engem vet meg," majd pedig ezen nagyjelentőségü szavakat: „A ki az egyházat (t. i. az egyház előljárói testületét, mert az egyház egyes tagjait, különösen a mikor az elől-

járói testülettel hitbeli ellenkezésbe jönnek, a minők pl. Árius, Phocius, Luther, Calvin, Henrik, Reinkens . . . voltak, csak nem értette) nem hallgatja, azt ugy tekintsed mint pogányt vagy vámost" akinek természetesen nincs része az Isten országában, ahová eljuthatni csak annak lehet reménye, a ki, mint ő maga mondja, ő rá, illetőleg egyházára hallgat.

Eszerint okvetlenül *kellett* és pedig minden időben egy oly egyháznak, oly intézménynek léteznie, melyet mint isteni szentesitéssel birót kiki és pedig föltétlenül s mindenkor hallgatni köteles, a ki Isten országának részese lenni azaz üdvözülni akar. De a szent, igazmondó és bölcs Isten nem teheti kötelességünkké föltétlenül hallgatni oly egyházra, mely esetleg téved a csak az ő tanitásából megtudható hitigazságokban. Tehát kellett, ha csak az Üdvözitő eme megalkuvást meg nem türő, kategorikus kijelentését a sz. Irás lapjairól kivakarni nem akarjuk, *kellett és kell minden időben* egy látható, hallható, mindenki által megismerhető s hozzá *tévmentes egyháznak léteznie*, melyet kiki követni tartozik, születési körülményeire való tekintet nélkül, a mely egyház, ha már semmiben másban nem volna tévmentes, legalább abban az egy pontban kell, hogy tévmentes legyen, mikor a fölött dönt, hogy az egymással elvi ellentétben levő egyházak, intézmények melyike hát a Krisztus törvényes egyháza, s ennek vagy annak a szentirási helynek mi a szent Lélektől ihletett szerző által kontemplált értelme, valódi magyarázata.

Volt tehát egy ilyen egyház a II., III, IV. . . . X. . . .-ik században is, s igy nem helyes alapon álltak, s nem Isten szerinti vallást vallottak az ariánus, a donatista, a pelagianista, a szakadár görög és sok sokféle más, a kath. egyháztól elvált s felekezetekké tömörült keresztények, mert isteni parancs folytán kötelesek voltak a kezdettől fogva fenálló egyetemes vagyis katholikus egyházra hallgatni. De Krisz-

tus Urunknak fenti kijelentése értelmében a XV. és XVI-ik században is kellett az igazi, Isten szerinti egyháznak léteznie, s igy kötelesek voltak az akkoriban élt emberek is azt hallgatni, s nem volt szabad tőle elszakadniok. S melyik volt az akkor létezett egyház? A katholikus nemde? és pedig a pápával mint fővel, a püspökökkel mint tanitó-testülettel, ugyanavval az Üdvözlégygyel, ugyanavval a Hiszekegygyel, ugyanavval a hét szentséggel és miseáldozattal, mint most? Megvesztegethetlen tanu rá a történelem. Tehát jogtalanul s nem helyesen cselekedtek, s maga az Isten előtt „pogány és vámos (nyilvános bűnös)“ jelzőt vontak magukra, akik tőle elszakadtak. Ha pedig (csak föltéve de meg nem engedve mondom) nem a katholikus, hanem más valamelyik volt az akkor isteni joggal létező egyház: akkor arra hallgattak volna, abban maradtak volna, *s nem volt szabad és nem is lehetett az igazság mint alap elvesztésének veszélye nélkül más egyházat alapitaniok*; hozzá szegődtek volna a görögkeleti konstantinápolyi vagy orosz szakadársághoz s annak patriarcha vagy czárpápájához, vagy más valamelyikhez, p. Luther felekezetéhez s abban maradtak volna.

Bizony: megtartani a sz. Irásban eme szavakat: „A ki az egyházat nem hallgatja . . .“ s mégis jogosnak, istenszerinti cselekedetnek tartani az egyháztól való elszakadást: *ez megfejthetlen.* Ha pedig a református hitfelekezet (s hasonlólag a többi mind) már első kezdetében téves alapon keletkezett, ugy most is téves s nem isteni alapon nyugszik, mert — hogy még egyszer mondjam — Jézus a fentidézett szavaival már előre megtagadja isteni szentesitését minden az egyházzal ellenkező hitvallástól, minden tőle különváló felekezettől, s annak „isteni tisztelet“-nek nevezett vallási gyakorlataitól.

Ebből azután a logika kérlelhetlen törvényénél fogva az következik, hogy a ki születésénél fogva

esetleg ezen különvált hitfelekezetek valamelyikéhez tartozik, *legelső s legszentebb kötelessége* Isten és lelkiismerete előtt, mihelyt a tévelyre figyelmessé tétetett: alkalmas eszközök segélyével *az igazságot keresni* (a mi különösen a tudományosan képzetteknél a legszigorúbb kötelességszámba megy, hogy a tanultságot, emez isteni talentumot hiába s gyümölcstelenül ne birják, s esetleg számtalan más lelket tévedésében meg ne erősitsenek), közben az Istent megvilágositásért folyton s buzgón kérni, a lelkiismeret sugallta erkölcsi törvényeket követni, s mihelyt a tévelyről meggyőződött, minden más tekintetek félretevésével *a tévelyt* nagylelküen *elhagyni* s a megismert igazságra térni.“ (Folyt. köv.)

A „PLACETUM“ nem segit a febr. 26-ki rendeleten.

Irta J. I.

Az «elkeresztelések» dolgában a belügyminister rendelete óta uj stadiumba jutottunk, mindazáltal nem fölösleges a pár nap vagy pár hét előtt tett liberális nyilatkozatok egyikére másikára reflektálni.

A «Pesti Hirlap» s más hozzáhasonló napi lapok a többi közt a «placetum regium» igénybevételéről is fecsegtek. A liberalismus egyoldalusága s erőszakossága magamagát bélyegzi, valahányszor oly kérdésekről beszél, melyek az egyház szellemét, a népek és az egyház viszonyát, az egyháznak a magyar alkotmányban elfoglalt jogalapját illetik.

A «placetum regium»-ba való kapaszkodás mindenütt, de különösen nálunk — egy minden tekintetben tévesztett, következetlen, jogtalan, s a kormányok szellemi és hatalmi szegénységét leleplező kisérlet, melyet a gondolkozó ember ugy nevet, mint Bebel a lipcsei Mihasznát, ki midőn egy éhes socialistát elfogott, azt gondolta, hogy vége a socialismusnak.

Mit akarnak avval a placettel? akarják tán általa a liberális államtheoriák győzelmét kivivni s a jogállam fönségét biztositani? Ez kárbaveszett munka! Mi az államnak nem ismerjük el «jogait» a lelkekre, az eszmékre, a hitre. Előttünk az ilyen gondolatok a modern jogállamról valóságos merényletek a józan ész ellen, gyalázatos meghunyászkodása a lelkiismeretnek az ököl hatalma előtt, önelvetés és szolgaság. A placet is csak szellemi visszfénye a mogyoró pálczának és a kancsukának, — nem hajlunk meg előtte!

Csak apró nagyságokat, megcsontosodott, filiszteri politikusokat, milyenek az «alkotmányos» Bajorországban találhatók, utánozna a magyar kormány, ha desperációjában a placethez nyulna: mig a felvilágosult politikusok a placetben csak baklövést látnak. Stremayr 1870. julius 25-én kelt felterjesztésében, melylyel a királynak a concordatum megszüntetését javasolja, ennek helyébe oly praeventiv rendszabály alkalmazását, mint a kir. tetszvényjog, nemcsak nem ajánlja, hanem ellenkezőleg «a placetumot mint a birodalom alkotmányos államéletének alapelveivel, a polgári, egyéni, vallási, sajtó- s levelezési-szabadsággal ellenkező, a vallás szentségét és méltóságát sértő, az egyházat szabad önkormányzatától megfosztott államintézetté lealacsonyitó rendszabálynak, privilegium odiosumnak nyilvánitja, s kárhoztatja, és ennek foganatositását annál határozottabban ellenzi, minthogy ily gyámkodási rendszabály beillhetett talán a mult századok politialis államrendszerébe, de nem engedhető meg korunk jogállamaiban; s minthogy különösen viszás dolog lenne e korlátozó rendszabályt éppen a kath. egyház ellenében hozni, melyhez Felséged alattvalóinak túlnyomó része tartozik, mig egyéb hitfelekezeteknek szabad mozgási s közlekedési joga fentartatnék.»

Helyesen hangsulyozza e közben a bécsi cultusminister a placetum czéltalanságát és sikertelenségét is a zsinati végzések irányában, a mennyiben valamely dogmának a hivek lelkiismeretét kötelező ereje nincsen a kihirdetésnek valamely határozott formájától felfüggesztve, mert erre nézve

csak azon elv szolgál irányul: «ut primum innotuerint.» — Igy szólott a lajtántuli cultusminister 1870. julius 25-én hivatalosan a placetumról.

Ez utóbbi körülményt adta a többi közt okul Simor János herczegprimás dr. Lang Gyula publicista kérdésére, hogy miért nem hirdeti ki a «csalhatatlanság» dogmáját? A publikáció megtörtént Rómában, külön kihirdetésre nincs szükség, a hivek ezer és egy uton tudják meg a zsinatok, a pápák dekretumait. E dekretumok lelkiismeretben kötelezneк. Mit akar tehát a külön kihirdetés . . . s következőleg a placet?!

A placetum semmi másra nem jó, mint fokozni az egyházellenes áramlatot; — a hiveket nem menti föl semmitől, csak lelkiismeretüket zavarja meg s hozzá kellemetlen összeütközésbe hozza az állitólagos hazafisággal. Egy katholikusnak sincs módja magát az egyház irányában passiv állásba helyezni, vagy a világi hatalom tilalmával takarózni, szemben a hittan követelményével. Nem maradna egyéb hátra, mint a kath. egyházat államveszélyesnek kijelenteni, de ez által egyszersmind az *egész történeti fejlődést* s a *modern alkotmányi elveket* megtagadni.

A *történeti fejlődés* fényében bátran mondhatni, hogy a kath. egyház a «jus placeti» gyülöletes és féltékeny rendszabályára sohasem szolgáltatott okot. A kath. egyháznak feladata nem állami elméletek valósitása, hanem a vallás és a közerkölcsiség örök törvényeinek terjesztése s a lelki üdvösség megszerzése levén, mint az élet tanusitja, mindenütt, minden időben, minden polgári szerkezettel össze tudott férni.

A kath. egyház soha sem félt azon szabadságtól, mely magát a józanság s történelmi fejlődés határai között fékezni tudja. Magának a keresztény vallás szerencsés diszlésének szabadság a feltétele, — s éppen az egyház nevelte arra a népeket, hogy képesek legyenek a szabadságra, — s ez irányban a kath. egyház méltán számitja üdvös munkássága legdicsőbb monumentumai közé Európa legidősb keresztény alkotmányát, Magyarország ősi szabad contitutióját, melynek

alapelveit első szent királyunk a kath. egyház szelleméből meritette, s melyet a római pápa s a kath. egyház segélyével lehetett csak képes tartósan életbe léptetni s nemzeti létünk biztositására tovább fejlesztésül az utódoknak örökségül hagyni.

Szabadságunk és alkotmányunk századokon keresztül a kath. egyházzal összeforrva izmosodott s hazánk történetében nincs egy pillanat, hogy a kath. egyház a nemzet alkotmányos szabadságát s az ország függetlenségét cserben hagyta, vagy hogy a kath. clerus a trón és haza iránti öröklött hűségében ingadozott, vagy hogy valamelyik római pápa a magyar szent korona állami jogait s önállását, és hazánk alkotmányát s függetlenségét ostromolta volna.

De a placetum egyszersmind megtagadása az alkotmányi elveknek, mert daczára ama politikai súlynak, melyet a haladó kor a vallási egyenlőség és viszonosság elvének az államok mai szervezésében tulajdonit, nem képzelünk valódi államférfiút, bár mily vallásu lenne is az, ki éppen a majoritások elvének jelen korában szem elől téveszthetné, azon figyelmet és tekintetet, mely bármily országban a többséget a vallás terén is megilleti, — ki fontolóra nem venné azon pótolhatatlan conserváló s egyesitő szerepet, melyre a magyar-osztrák monarchiában a katholika hitvallást követők nagy többsége s túlsulya a fentartás érdekében hivatva van, — s ki végre elmulasztaná számba venni azon magasztos küldetést, melyet hazánkban a katholika egyház, vallás-erkölcsi feladatán kivül a magyar faj nemzeti léte és szelleme szilárditására s egyszersmind a végre is a Gondviseléstől nyert, hogy szent kapocs gyanánt szolgáljon, mely másajku kath. nemzetiségeket is elválaszthatlanul édes hazánkhoz füzzön s a magyar birodalom politikai egységének leghathatósb támaszaul szolgáljon.

A jus placeti végeredményében nem egyéb, mint a kath. egyház alkotmányos szabadságának s organikus életműködésének megszoritása.

Az indifferentismusra hajló vagy minden positiv vallás, vagy legalább a kath. egyház iránt ellenséges indulattal vi-

sceltető emberek bizonyosan nemcsak helyeselve fogadják, de sürgetni is készek a placetumot és ezen fölül minden törvényt és rendszabályt, mely egyházunk megszoritását czélozza s vallástalan törekvéseknek szélesb tért nyit. De éppen mivel a positiv vallás s a katholicismus ellen intézett törekvések egyszersmind az állam és társadalmi rend ellen is irányozvák, már az állam érdekében sem kell azon nem üdvös törekvésü emberek hatáskörét terjeszteni, gyülöletüknek a kath. egyház szabadságát feláldozni, s jogtalan sürgetéseiknek engedni.

Az ellenséges sajtó támadó izgatásainak egyik főczélpontja eddig is a kath. egyház volt mindig, mely a placetum alkalmazását ugy tekintené, mint üzelmének diadalát s mint elveinek a kormány reszéről hozott concessiót, mi csak e sajtó ártalmas tevékenységét s a katholicismus ellenségeinek hatáskörét nevelné, — mig ellenben az egyházat jogos önvédelmében szoritaná meg s hátráltatná.

A kath. egyház, hogy az eszmék terén ellenségeivel vagy megmérkőzni tudjon, nem követel semmi kivételes állást vagy gyámságot, — s elég biztonságban érzi magát, ha alkotmányos szabadságának s a közös törvények részrehajlatlan védelmének jogszerü határok közt örvendhet.

A kik a placetumot — törvényre, ususra, történelemre hivatkozva — ajánlgatják s hitelre találnak: azok haszontalan portékát drága pénzen adogatnak. Nem idézhetvén világos, határozott törvényt, ezt egyes történeti adatokkal és okmányokkal igyekszenek pótolni s legelsőben is Zsigmond király azon 1404-diki rendeletét közlik, melyben az a clerusnak felségsértés büntetése alatt megtiltja a római pápa vagy legatusai rendeleteit elfogadni. — De tudvalevőleg az nem egyházi, hanem politikai természetü actio volt, a mennyiben IX. Bonifacius akkori pápa a lützelburgi eredetü Zsigmond király ellenében az Árpádokhoz és Anjoukhoz közelebb álló nápolyi Lászlót szerette volna trónra emelni. E politikai incidens elmultával azonban ezen rendelet foganatja és emlékezete is elenyészett s annak törvényeinkben semmi nyoma nincsen.

Mások a placetum történeti igazolása végett felhozzák, hogy a trienti zsinatnak némely pontjai, mint például a praelatusok kinevezése, az egyházi javadalmak adományozása, a felebbezés, és a. t. Magyarországban el nem fogadtattak.

Erre azonban szükséges megjegyezni, hogy a kivételekre a tridenti zsinat némely határozatai alól, Magyarországot nem a placetum regium, hanem azon pápai privilegium jogositá, melyet első szent királyunk az apostoli koronával II. Sylvestertől nyert, s melyet azóta apostoli királyaink folyvást háboritatlanul gyakoroltak.

Ezen történeti adatból a placetumra nézve éppen ellenkező logikai következtetés folyik, mint a minőre a placet védői jutottak.

Ugyanis ámbár voltak a magyar apostoli királynak az egyházjog terén személyes kiváltságai, melyek a trienti zsinat általános határozataival nem voltak az összhangzásban, még sem jutott a kormánynak eszébe a zsinat végzéseinek kihirdetését megakadályoztatni s ellenükben a placetumot alkalmazni.

Alig végződött be 1563-ik évi deczember havában a zsinat Trientben és már 1564-ik évi január 1-én Oláh Miklós esztergomi érsek tartományi zsinatot hivott egybe Nagyszombatba a végzések ünnepélyes kihirdetése végett, mit utóbb ugyanott Lózsy, Forgách, Pázmány s Lippay esztergomi érsekek, 1579-ben pedig Draskovich bibornok-érsek Szombathelyen az általuk hirdetett zsinatokon ismételve eszközöltek.

A trienti zsinat kihirdetése olyannyira nem volt ellenére az apostoli koronának, hogy Draskovich az e zsinat végzéseivel foglalkozó győrmegyei zsinat munkálatát kinyomatván, közvetlen I. Rudolf királyunknak dedicálta.

Azon időkben vallásos nemzetünk nemcsak bizalmatlansággal nem viseltetett a zsinat hatásköre s végzései iránt, sőt inkább, mint az 1548. 13. t. c. tanusitja, maga a törvényhozás kérte a Fejedelmet, hogy az a pápa Ő Szentségénél az 1545-ben megnyitott, de félbenszakadt tridenti zsinat mielőbbi folytatását sürgesse; — az 1550. 16-ik t. i.

pedig a fenforgó egyházi kérdések eldöntését határozottan a tridenti zsinatra hagyandónak jelentette ki, teljesen s vallásosan bizván, hogy e zsinat az isteni sugallat szerint mindent a legjobban végezend.

A kormány tehát nemcsak placetumot nem használt a trienti zsinat ellenében, sőt ellenkezőleg azóta maga a kormány ama zsinat végzéseit vette (az apostoli Király kiváltságainak kivételével) az egyházi ügyekben eljárása alapjául s az ország mint érvényeseket tisztelte azon itéleteket, melyeket Szentszékeink a trienti határozatok alapján hoztak, maga az országgyülés világos törvény által rendelvén azt, hogy az egyházi peres ügyek a jus canonicum, az egyházi törvények értelmében intéztessenek.

Ama kétrendbeli ismeretes nyilatkozat, melyekben a magyar kath. egyház egyik disze és oszlopa, a halhatatlan Pázmány Péter bibornok-primás a magyar királyok apostoli jogait a megyés püspökök s praelatusok megválasztására, az in partibus püspökök kinevezésére, s az egyházi beneficiumok adományozására nézve a tridenti zsinat folytán felmerült nehézségek ellenében oly határozottan védelmezi, ismét csak arra szolgáltat ellenkező bizonyságot, hogy az ország és korona jogainak védelmére hazánkban a placetum nem szükséges, s hogy a magyar kath. Clerus minden időben ismerte és teljesitette a haza iránti kötelességeit s nem érdemelte meg azt, hogy bebizonyitott hűsége s törvényes érzelmei, szabadságának megszoritásával s a placetum bizalmatlan ellenőrködésével viszonoztassanak.

Nincs országos törvénynek nyoma, mely valaha a királyi tetszvényjogot megállapitotta volna; s ismeretes dolog, hogy a placetumra nézve az első világos rendelet 1781-ik évi április 9-én (habár akkor is szelidebb alakban mint jelenleg) II. József császár bocsátotta ki; de a magyar püspöki kar azon időben sem mulasztotta el a kath. egyház ősi törvényes szabadsága ellen intézett eme királyi parancs folytán a főpásztorok nevében nyomban orvoslásért a trónhoz folyamodni.

Azon észrevételek közül, melyeket Batthyány bibor-

nok-érsek a placetumra nézve tenni szükségesnek tartott, ismételhetjük a következő pontot:

«Potest igitur hoc pacto esse aliquis actus, lege ecclesiastica praeceptus vel permissus, qui tamen decreto principis sit irritus ea de causa, quod ad legem ecclesiasticam placitum non accesserit principis. Hoc profecto non aliud est, quam valorem actus, lege ecclesiastica praecepti vel permissi in consensu principis fundare; constitutionem et obligationem legis ecclesiasticae repetere ab acceptatione principis, atque adeo potestatem quoque legislativam ecclesiae subordinare potestati politicae.»

És valóban áll az, hogy a placetum által az egyházi törvényeknek mind hozatala mind kötelező ereje a politikai világi hatalomtól függesztetnék fel, mely korlátozást, nem hiszem, hogy bármelyik más vallásfelekezet is Magyarországban határozott ellenállás nélkül elfogadna.

Igaz ugyan, hogy a placetumra nézve I. Ferencz is nagybátyja József császár nyomdokin kezdett járni, és 1794. évben az «Auctorem Fidei» kikezdésü s a toscanai nagyherczegségbeli pistojai zsinat végzéseit kárhoztató pápai bullának kihirdetését eltiltotta. — Ezt azonban eléggé megmagyarázzák a Toscana és Austria közt fenállott gyengéd viszonyok. — De ama tilalom nem gátolta, hogy ugyanazon bulla rendelete 1854-ben az ausztriai concordatum 10-ik czikkelyébe zsinórmértékül vétessék fel s a mi több, az érintett pápai bulla, minden tilalom daczára, valamint egyebütt ugy hazánkban is az egyház körében folyvást érvényben volt.

Azonban a fentisztelt I. Ferencz uralkodása folyamában a józsefkori politika az egyház irányában mindegyre szelidebb és méltányosabb lett, az igazságszerető Fejedelem a természet elleni viszonyokat mindinkább enyhiteni igyekezett s a mit bevégezni képes nem volt, annak rendezését herczeg Metternichnek gondjaira ajánlotta azon levélben, melyet halálos ágyán ennek irt, a herczeg lelkére kötve, hogy a vallási viszályokat a római szentszékkel az egyházi elvek alapján mielőbb kiegyenlitenî törekedjék, azzal vé-

gezvén kérelmét, hogy «nyugalmát a sirban az ő kezeibe fekteti.»

Koronás királyunk I. Ferencz Császár és Királynak ezen magasztos végrendeletét végrehajthatta, midőn 1850-ik évi április 18-án kelt legmagasb nyilt parancsával a kath. egyházat a magyar-osztrák monarchia összes területén az Anyaszentegyház elveinek alapján törvényes jogainak teljességébe visszahelyezni méltóztatott.

Ezen legmagasb nyiltparancs első szakasza igy hangzik: «Mind a püspököknek, mind a gondjaikra bizott híveknek szabadságukban áll a Pápához fordulni, s a Pápa határozatait vagy rendeleteit kézhez nyerni, anélkül, hogy a végett a világi hatóságok előleges beleegyezésére szükségük lenne.»

Ezen mind szabad-elvüsége mind igazságos volta miatt örök emlékezetre méltó fejedelmi nyilt parancs, mely öt évvel az osztrák concordatum előtt keletkezett, akkor Magyarországra is szólott, a józsefkori placetumot itt is megszüntette.

A concordatumnak eltörlése az 1850-iki nyiltparancsot s az általa alkotott szabad egyházi alkotmányt érintetlen hagyta, s ez által az elvesztett szerződésszerü chartáért az osztrák katholikusok nem csekély kárpótlásban részesültek.

A kath. egyház szabadságának védelmére a hazai törvényeknek hosszú sorát tudnók felhozni; ilyenek a többi közt: Sz. István decretuma 2. k. 2. fej; Kálmán király decretumának 1. k. 65. fej; a hármaskönyv prologusának 9. C. és az 1-sső rész 11. C.; az 1498. 6. t. c.; az 1550. 14. t. c.; az 1552. 7. t. c.; az 1556. 25. t. c. s ezen ősi törvényekhez csatolhatjuk az 1848-diki törvények garantiáját is, — melyek az alkotmányos közszabadságot biztositják.

De már 1848. előtt felismertetett a királyi trón körében, hogy a kir. tetszvényjog gyakorlata a kath. egyháznak sérelmére van, s V-ik Ferdinánd, a hozzá e miatt eljutott panaszokat szivére véve, saját fejedelmi kezdeményezésével 1843-dik évi február 12-én a kir. udvari cancellária utján azon kérdést intézte az ország akkori Primásához, Kopácsy

esztergomi érsekhez, valjon alapos-e azon panasz, hogy a fenállott kormányrendszabályok a magyar püspöki karnak az Egyház Fejével való közlekedését tulságosan megszoritják? s minő intézkedés által lehetne ily panaszok alapját elháritani?

Ezen kérdésre az emlitett Primás, püspöktársai megkérdezése után 1843-ik évi május 9-én válaszolt s az összes magyarországi püspökökkel összehangzó véleményben loyalis nyiltsággal kijelenté, miszerint a placetum regium országos törvényekben nem gyökerezik, hogy az az egyház törvényes szabadságát sérti, s hogy semmi sem jogosb és méltányosb, mint a magyarországi főpásztorok s az Egyház Feje közt a szabad közvetlen személyes közlekedés ősi gyakorlatát helyre állitani oly módon, hogy azontúl csupán a királyi patronátusi joggal összefüggésben álló levelezések, brévék és bullák megküldése történjék a királyi kabinet utján s közvetitésével.

Ez a történelem, az usus hamisitatlan szava; e jogunkhoz törhetlenül ragaszkodunk annálisinkább, mert a placetjogát most nem is az «apostolicus rex,» hanem egy tarka kormány és parlament gyakorolná s mert ily hatalmi intézkedés csak is a kath. egyház rovására, a felekezetek jogos szabadságának fentartása mellett vétetnék alkalmazásba.

A protestáns porosz állam s a franczia concordatum, — Anglia és Északamerika, Svéd-, Dán- s egyéb német protestans államok nem avatkoznak a kath. polgárok egyházi ügyeibe: ajánlatos-e, hogy a magyar államférfiak ily válságos időkben oly kérdéseket hozzanak szőnyegre, melyek az az állam minden anyagi vagy nyeresége nélkül az elméket megzavarják s az egyetértést megoszlatják? Aligha. Placetre fölvilágosult ember nem is gondolhat.

A TÖRVÉNYTELEN GYERMEKEK.

Irta AMBRUS JÓZSEF.

A «Magyar Sion» ötödik füzetében örömmel és élvezettel olvastam «Cassiodor» urnak jeles, gyakorlati értekezését, melynek czime: «A vadházasságok okai és orvoslása.» Értekező ur tiz pontban mondja el a vadházasságok okait s a módokat, melyeknek segélyével a vadházasságokat, ha talán nem is egészen kiirtani, de nagyon, nagyon megritkitani lehet.

A jeles értekezés minden egyes pontját örömmel elfogadom, aláirom, és *melegen ajánlom* azon paptársaimnak, kiknek plébániájában azon fekély — a vadházasság — pusztit az erkölcsök közt, és szaporitja a lelkipásztor gondjait, növeli lelkiatyai fájdalmait. Ezen ajánlatomat már csak azért is megtehetem, mivel tapasztalatból állithatom, hogy az ajánlott eszközök igen alkalmasak a vadházasság kiirtására.

Az én plébániámban is sok volt a vadházaspár s pár év alatt teljesen kipusztitottam őket. Igen örvendek, hogy «Cassiodor» ur is majdnem azon módon járt el, mint én, ő is sikert aratott, én is. Mint mindenben, ugy e szomoru téren is a plébános buzgósága határoz. Zelus domus tuae Domine! Ez a fő! Nem való tehát, hogy a vadházasokat s a törvénytelen gyermekek szaporodását nem lehet megakadályozni. Ezt csak azok állithatják, a kik csak jajgatni, sopánkodni tudnak, de tenni nem, s a kiknek a hosszadalmas, fárasztó ingyen munka és irkálás terhökre van. A ki nem sajnálja a fárasztó ingyen munkát, s nem tekint egy pár forint stola veszteségre, az megtisztithatja nyáját a fekélyes juhoktól.

Azt is mondják: «a politikai hatóság nem támogat minket ez ügyben, azért nem tehetünk semmit.» Ez igaz; t. i. az, hogy a politikai hatóság nem támogat. De ne is

támogasson! mert fáradsága dugába dőlne, mert ugyan mit használna az, ha a zsandár a concubinatusban levőket ma szétválasztaná? Semmit! Holnap ismét összemennek. Az eredmény tehát semmi lenne, s csakis a lelkipásztor tétetnék ki gúnynak és gyülöletnek. Zsandár nélkül is lehet czélt, még pedig fényes czélt s eredményt elérni, bizonyitja «Cassiodor» ur, s bizonyitani fogom én is.

Tiz évi tapasztalat után beszélek, tehát tényeket irok. Midőn plébániámat elfoglaltam, mindenfelől gratuláltak, hogy nagyon jó, erkölcsös hiveim lesznek. Nagyon természetes, ha ilyen ajánlások után örömem igen nagy vala már csak azért is, mert hiveim magyarok.

Hivatalom elfoglalása után csakhamar hoztak keresztelni egy törvénytelen gyermeket, utána a másikat, harmadikat s igy tovább. Ekkor azt kérdezem önmagamtól: «hát ez az a jó, erkölcsös nép»? És szivemet mély fájdalom fogta el. Elkezdtem a keresztelési anyakönyveket lapozgatni, s fájdalommal láttam, hogy a törvénytelen gyermekek évenkinti száma 20—25—28. Ezután az előljáróság segélyével a vadházasságban levők után kutattam, és itt is szomoru adatokat nyertem, t. i. huszonhat pár, a kik ily osztályzatban valának: 6 pár házas (uxorati) azaz kiknek hitestársa élt; 12 pár szabad, azaz legény és leány; 2 pár katonaköteles 19—20 éves legény; és 6 pár hajadon házas férfival. No, ez szép állapot, gondolám magamban! 2800 lélek közt 25 pár vadházasságban élő s évenkint 20—28 törvénytelen gyermek. No, ezek valóban jó, erkölcsös hivek. És fölötte fájdalmas és szomoru volt azon tapasztalatom is, hogy a legvagyonosabb s legbecsületesebb családok gyermekei is concubinatusban éltek, vagy törvénytelen gyermekeket szültek, *a mit már nem is tartottak szégyennek.*

E szomoru tapasztalatok után elkezdtem ezen fajtalanság okait keresni, kutatni, s csakhamar megtaláltam majdnem egytől-egyig a «Cassiodor» ur által emlitett okokat, t. i. szegénység, tudatlanság, kóborlók, katonai kötelezettség, szülői ellenzés, ligamen stb.

Midőn ezen okokat megtaláltam, készen voltam az or-

vossággal is. A szegényeket haladéktalanul megeskettem ingyen, ha akadály nem volt, vagy hol anyakönyvi kivonatra volt szükség, beszereztem hivatalból, s a kikhez csak fordultam ilyenekért, készszivesen megadták dijtalanul. De melyik pap nem is adná azt meg? A katonakötelesekért én folyamodtam a nm. honvédelmi ministerhez, s mind a két esetben szivesen megadták az engedélyt. Azután pedig szigoruan elrendeltem 1-ör concubinatusban élők még törvényes születésü gyermeknél sem lehetnek keresztszülők; 2-or eljegyzés s esküvésnél nem lehetnek tanuk; 3-or a concubinátusból született gyermekek ünnepélyesen nem temettetnek el.

És csakhamar örömmel tapasztaltam, hogy a vadházasságok száma nagyon megfogyott, és azt is tapasztaltam, hogy sokszor a vadházasok maguk jelentkeztek, hogy esketésöket eszközöljem. Persze mindez sok beszédbe, irka-firkába, sőt kellemetlenségbe is került, s nem csekély stóla veszett el. De szivesen megtettem, mert non propter esum, sed propter Jesum vagyunk pásztorok. — És fáradságomat s anyagi veszteségemet búsásan kárpótolta az öröm, s kedves hiveim testi-lelki java.

A «Cassiodor» ur által ajánlott eljárási módokat még a fentebbi négy ponttal szeretném megtoldani, mivel ezek igen hatalmas erkölcsi kényszerokok, mert misem fájdalmasabb egy nőnek, mint ha keresztanya szeretne lenni, de nem szabad; és mi sem sujt jobban egy férfit, mintha tudja, hogy ő ki van a násznagyok sorából tiltva; és mindkettejökre mi sem hat érzékenyebben, mintha tudják, hogy gyermeköket nem temetik el ünnepélyesen s a többi gyermekekkel egy sorban, sat.

Igy jártam el a vadházasságban élőkkel és eljárásomnak nem várt eredménye lett, mert ma, hála Istennek! *egyetlen egy* vadházasság van a parochiában, ez is német, a melyen nem segithetek, mert impedimentum ligaminis van az utban. Ezek már 16 év óta élnek igy, s ma nagy gyermekeik vannak. A férfiuval annak idejében elvétettek egy leányt, a ki *mind a két szemére vak*, azon igérettel, hogy

a tetemes vagyont majd reáirjak esküvés után; ez nem történvén meg, a férj elhagyta vak nejét s egy leánynyal adta össze magát. — Szeretettel kérem «Cassiodor» urat, nem tudna-e módot ajánlani, melylyel e bajon segiteni lehetne?

A concubinatusokkal tehát eredménynyel végeztem, de még nagy gondot adtak a megesett szerencsétlen leányok. Mit tegyek ezekkel? Hogyan mentsem meg őket a gyalázattól, sülyedéstől, — a szülőket pedig a szégyentől s bonyodalmas perektől, melyek az ilyen erkölcstelen dolgokból származnak? Kutattam könyvekben, törvényekben, rendeletekben, de biz, mindaz kevés volt, mit erre vonatkozólag találtam, tehát nem maradt más hátra, mint a prudentia pastoralis. Többet észszel, mint erővel. Próba szerencse.

Tehát először is egész éven át minden Mária-ünnepen a tisztaság előnyeiről, s a fajtalanság undokságáról prédikáltam felvilágositva a magyar történetből szép és szomoru példákkal. — Többször elmondtam a szerencsétlen Zách Felicián és Klára esetét, fölemlitve a szülőknek, hogy e szerencsétlen öreg biztos halálba rohant, és biztos halálba döntötte egész családját és ivadékát, midőn királya ellen emelé kardját, de inkább megtevé mindezt, minthogy szótlanul eltürje a családján ejtett gyalázatot. — Mondhatom, e példa igen jó benyomást tett hiveimre, mert több tisztes családapa megkért, ismételném azt bővebben is. Hasonlót tevék a nagybőjti és adventi exhortatiók alkalmával is, sőt a jegyesi vizsgákat is felhasználtam erre. Tehát *szóval* minden tőlem kitelhetőt elkövettem a fajtalanság kiirtására. De mindezt nem tartom elegendőnek, miértis még a következőket rendeltem el.

1-ször törvénytelen gyermekhez keresztszülőket venni nem szabad, miértis az ilyen gyermeket a bába tartja keresztvizre;

2-szor törvénytelen gyermeknek keresztelési emlékkép nem adatik;

3-szor törvénytelen gyermek anyja avatáson meg nem jelenhetik;

4-szer törvénytelen gyermek ünnepélyesen nem te-

methető el, azaz az ily halott a templom elé hozatik, s ott beszenteltetik bucsuztató s ének nélkül;

5-ször a megesett leány ha férjhez megy, vagy a legény, ha kitudatik, hogy törvénytelen gyermek atyja, ünnepélyes esküvést nem tarthat, azaz zene és násznép nélkül, csak a tanukkal jönnek esküvésre és pedig nem is a rendes időben, hanem estefelé;

6-szor a megesett leányok a templom egy félre eső helyén állittatnak föl vasár- és ünnepekre;

7-szer a husvéti szt. gyónást nem végzik a többi hajadonokkal egyszerre, hanem egy erre külön meghatározott napon;

8-szor a megesett hajadonok s a törvénytelen gyermekek nevei ujévnapján a szószéken fölolvastatnak;

9-szer 16 éven alóli nő s figyermekeknek a vasárnapi tánczmulatságon megjelenni nem szabad;

10-szer ezen mulatságok az «Ave Mária» harangszókor véget érnek.

Ezen rendszabályokat hoztam érvénybe plébániámban és pedig szép sikerrel. Lehet, hogy ezen helyi szabályokat talán egyik-másik rigorista paptársam kifogásolja, különösen hogy keresztszülőket venni nem szabad, az avatástól, s az ünnepélyes gyónástól eltiltatnak.

De kérem szeretettel, kegyeskedjék figyelembe venni, hogy ez nem törvény, hanem csak ideiglenes rendelet a nagyobb bajok megszüntetésére. Azt tudjuk, hogy a keresztszülők arravalók kiváltképen, hogy a gyermekek vallásos neveltetéséről gondoskodjanak az esetben, ha a gyermek szülei elhalnának. Ez az egyház intenciója. Csakhogy én még kevés keresztszülőt láttam, a ki keresztgyermekének neveltetéséről gondoskodott volna, és nem fognak gondoskodni különösen az ilyen «zabgyermekek» neveltetéséről. De a nép más czélból veszi a keresztszülőket, t. i. hogy *jó ajándékot* aztán bőséges *enni-inni valót adjanak.* Községemben németek is vannak, ezek kiváltképen *nagy parádét csapnak* a keresztelés alkalmával, különösen ha legény és leány a keresztszülő, a legénynek kalapja s karja tele

virággal, tarka-barka szalaggal, a leány koszorúval, azután lövöldöznek, keresztelés után pedig hatalmas keresztelési tort, mulatságot csapnak, esznek-isznak, danolnak.

Kiváltképen a németeknek esett fájdalmasan fönti rendeletem; jöttek is kérni, rimánkodni, majd háborogni, zugolódni kezdtek, sőt akadt olyan is, a ki kocsira tette törvénytelen gyermekét s elvitte esperesemhez keresztelni, de ő kis utánkérdezősködéssel megtudván a dolog valódi okát, szépen visszaküldé az illetőt, s végre még is elhozta keresztelni. Volt kis kellemetlenség, volt kis háboru, de nem engedtem, álltam mint a fal — és győztem, s utoljára hiveim örvendettek.

A mi az avatást illeti, azt sem lehet kifogásolni, hisz legelőször is az nem törvény; aztán az uri nép s a németek egyáltalán nem járnak avatásra. — A mi pedig a gyónást illeti, ezzel azt értem el, hogy igy minden bünös személynek *meg kellett* gyónni, a mit máskor talán nem tett.

Nem bánom, gáncsolja valaki fenti rendeleteimet, de én azt állitom, hogy azokkal fényes sikert értem el, mert *már évek óta egyetlen egy törvénytelen születés sem fordul elő plébániámban*, s a szülők sirva, riva csókolták kezeimet, hogy megmentettem családjukat s leányaikat a gyalázattól; s azok is, a kik kezdetben berzenkedtek, háborogtak, ma már nem győznek eléggé hálálkodni, s dicsérni erélyes eljárásomért.

Ezen eljárásomról már 1882-ben a zsombolyai esperesi kerület őszi közgyülésen fölolvasást is tartottam; s kedves oltártestvéreim bár tetszéssel fogadták fölolvasásomat, de azon aggodalmuknak adtak kifejezést, hátha ezen kissé szigoru rendelet nagyobb bajt fog előidézni, t. i. abortust, magzatelhajtásokat.

Már akkor megjegyeztem, hogy én nem tartok attól, mert faluhelyen mégsem annyira gonosz a nép, s ha csakugyan látnám, hogy rendeletem ilyesmit szül, azonnal beszüntetem azt, t. i. rendeletemet. És ma, 8 évi tapasztalat után azt állitom, hogy szeretett lelkésztársaim aggodalma alaptalan volt, mert a féltett eset egyetlen egyszer sem fordult elő.

Csak akarni és tenni kell és sok roszat elhárithatunk. Igenis ma büszkén s örömmel mondhatom el, hogy «jó, erkölcsös hiveim» vannak, s ezen öröm százszor fölülmulja ama fáradságot s anyagi vesztességet, s más kellemetlenségeket, melyeket intézkedésem miatt türnöm, szenvednem kellett. Hiába, nincs öröm és jutalom szenvedés küzdés nélkül. Mit is mondott a pásztorok pásztora? «Dixit Jesus phariseis: bonus pastor animam suam dat pro ovibus suis.» (Juan. X.)

ISTEN LÉTÉNEK ÉRVEI.

Irta PETHŐ R.

(Folytatás.)

A Pantheismus állásfoglalása a kozmologikus érvekkel szemben.

A Pantheismus mindenfelé kisért. Támaszkodni akar szent Tamás summájára s különösen a kozmologikus érvekre. Elfogadja azokat azon értelemben, hogy valóban létezik a világ végoka, de ugyanakkor tagadja ez érvek értékét arra nézve, hogy ez a végok a világtól különbözik-e vagy nem.

«A kozmologikus érv,» mondja Dr. Kuhn, tübingeni dogmatikus, «követel ugyan az esetékes létnek okául *szükséges létet*, de ennek a szükséges őslénynek nem kell a világon kivül állania, lehet a dolgok *immanens* ősállaga, «das pantheistische Absolute.» A német rationalista theologusok a középkori skolasztikusokban és szt. Tamásban többé kevésbé bevallott pantheistákat láttak.

A pantheista felfogás beleköt a kozmologikus érvbe.

A Pantheismus azt feleli érveinkre: igazatok van, az esetékes, föltételes dolgoknak van valahol szükséges okuk, — a czélszerüen berendezett természetnek van ér-

telmes rendezője: de ki mondja nektek, hogy ez a szükséges ok, hogy ez az értelmes rendező *a világon kivül van?* hátha a világ maga az a szükséges és értelmes ősállag, mely jelenleg ezzé a természetté határozta meg s alakitotta át magamagát, — melynek lényege végtelen és örök, de amely kétféle, esetékes nyilvánulásban lép elénk: mint anyag és mint szellem? E szerint minden különbségnek, ami a világban van, milyenek: anyag és szellem, — törvényszerüség és tervszerüség, — szabadság és szükségesség, — mechanikus okság és czél, — Isten és világ — a valóságban egy absolut ősállag felel meg; *„minden csak egy."*

Az anyag és szellemnek pantheista ősállagba való elegyitését különféleképen próbálgatták; az alapfelfogás azonban az «Istennel» szemben ugyanaz: *a személyes Istennek tagadása.*

Strauss D. szavait már idéztük (17. l.): «rendszeres következtetés utján sohasem jövünk ki a világból. Ha a világban minden dolognak más előzőben van oka s igy a végtelenbe tovább mehetünk, nem akadunk oly okra, mely a világot alkotta, hanem *egy állagra*, melynek esetékei (Accidenzien) az egyes lények. Nem akadunk Istenre, hanem magamagán alapuló s a jelenségek örök változatai közt változatlanul megmaradó világmindenségre.» (d. alte und d. neue Glaube. 111. l.)

Tehát «ein auf sich selbst ruhendes Universum,» «Ursache und Wirkung zugleich,» «Quelle alles Sein's und Lebens,» ez Strauss D. ősállaga. Ilyen vagy ehez hasonló a többi. Schelling beszél «a természet és a szellem ugyanazonságának monismusáról.» Henne am Rhyn szerint «a szellem a természetnek felsőbbfoku kifejlődése.» Lotze szerint «a véges lények csak merő alakokat nyujtanak, melyek mögé a végtelen rejlik.» «A véges dolgokban tulajdonképen az *egy végtelen* müködik, mely minden végesnek örök termékeny oka.» «Az egyes dolog nem áll magában, hanem csak nyilvánulását képezi az *„egy mindennek."* Müller Miksa még el is képzeli az *„egy végtelent"* alaktalan, általános valaminek, mely itt mint hegy és fa, ott mint villám és fer-

geteg nyilvánul, — majd mint teremtő és kormányzó, majd mint az okok oka tünik fel a gondolkozó előtt.

A pantheismus egyes alakjai *az okság elvének eltagadása árán* szürődhettek csak le a képzelgő agyvelőben (lásd 17 és k. l.); másokat a «tiszta ész» kriticismusának konzekvenciája léptetett a világ szinpadára. Különben a gondolat régi, csak az alak más. Kérjük számon a sok szó alá rejtőzött magot.

Beszélnek egy *ősállagról*, mely anyag is, szellem is, világ is, Isten is; «ein auf sich selbst ruhendes Universum» önmagában álló s önmagát meghatározó mindenség.

a) Az ember már most azt kérdezi, hogy hol létezik az az ősállag, mikor azt állitják róla, hogy az a «minden,» «minden lét»? Azon értelemben mondják-e «mindennek,» a melyben az «általános anyagról,» «általános erőről,» «általános törvényről» beszélünk? tudjuk, hogy ezek elvonások, tehát nem valóságok, tehát nem végokok. Ha az ősállag ezen értelemben «minden»: akkor az is csak elvonás és sehol sem létezik. Ha pedig az ősállag nem elvonásban létező «minden,» hanem konkrét «minden»: akkor egyéb nem lehet, mint minden állagnak összesége. Az a valóságos, állagos világ az lesz az az ősállag. S mit nyer a pantheismus az «ősállaggal,» mihelyt azt a konkrét világgal azonositja? Minden egyes állag az okság elve alatt áll; az összeség is eo ipso ugyanezen elv alatt áll; mert az összesség nem változtat az elven: tehát a «mindenség» az okság elve alatt áll. S mit tesz a pantheismus? azt állitja, hogy az összesség magamagát határozza meg, «ein immanentes Universum.» Mily áron lehet ezt tenni? az okság elvének tagadása árán.

b) Az ősállag fogalma minden atómban érvényesül, tehát *annyi ősállag*, a hány parányi rész, melyben az állag fogalma megvalósul. A pantheismus pedig folyton *egy ősállagról*, mint *egyedi végokról* beszél. Micsoda egység ez? Látni való, hogy a pantheista zürzavarban *egy ősállag* s *egy végok* sehol sem létezik. Az anyag minden atómja önálló erőforrás s az egyik nem tud a másikról. Mi határozza meg tehát azt, hogy az az ősállag köneny- vagy éleny-atóm le-

gyen? mi intézi azt, hogy ilyen tulajdonságok és törvények lépjenek fel benne? Ha ezt az ősállag természete határozza meg: akkor nincs ok, hogy miért nincs csupa éleny vagy csupa köneny a világon?

c) Hogy lehet az éleny és a köneny ugyanazon egy «minden»? s ugyanezt kérdezzük minden ellentétről és különbségről. Ugyanazon egy ősállag eszes is meg nem is, — ugyanazon egy ősállag mozog is meg nyugszik is, — ugyanazon egy ősállag végtelen is, s másrészt véges korlátozásben jelenik meg a valóságos világban: nemde világos, hogy az az «egy ősállag» nem egyéb abstrakt fogalomnál, amint mondani szoktuk: Péter ember, Pál ember s mindenki közülünk ember, — *ugyanazon emberi természettel bir*. Hogyan «ugyanazonnal»? bizonyára nem számszerint ugyanazon csontokkal, bőrrel, hússal, lélekkel, hanem a fogalom szerint ugyanazon jegyekkel. Főleg pedig teljesen felfoghatatlan az, hogy miképen lehessen *ugyanazon egy állag* anyag is, szellem is, v. i. anyag és nem anyag? kiterjedt és ki nem terjedt, — oszthatő és oszthatatlan? Azt mondják erre: *a különbségek a világban csak esetékes nyilvánulásai a mögöttük rejlő egyetlen ősállagnak; nem kell ezeket a különbségeket, melyek előttünk feltünnek, az állagnak tulajdonitani*. De igenis kell; mert hiszen e különbségekben különböző erőkről van szó, az erőnek hordozója pedig mindig az állag; az anyagi erők hordozója az anyagi állag, a szellemi erők hordozója a szellemi állag. Lehetetlen egy és ugyanazon állagba két heterogén állagot foglalni; — lehetetlen egy fogalomba, milyen az «isteni állag» két heterogen s egymást kizáró jegyet olvasztani. Két különböző állag egyesülhet egy lényben: igy az emberben van test és lélek; ez a két fogalom két állagot jelez, melyek egy természetté egyesülnek. Legfölebb azt lehetne tehát mondani, hogy az «isten» anyagból és lélekből áll; de azt állitani, hogy az «isten» számszerint egy ősállag, mely test is lélek is, — merő ellentmondás. Az előbbi feltevésben, hogy az «isten» anyagból és lélekből áll, *megmarad a dualismus* s nemcsak az, hanem nincs «végoka» a világnak, mert a különálló két állag «anyag» és

«lélek» visszafelé *nem konvergálnak egységes forrásban.* Nem marad más hátra, mint megállapodni azon fogalomnál, hogy az Isten tiszta szellem, ki ősoka a világnak.

d) *Az ősállag* nyilvánulásai külre esetékesek, változékonyak, föltételesek; igaz, hogy a pantheismus szerint, ezek nem az ősállag maga, hanem csak nyilvánulásai; de ez a megkülönböztetés nem segit rajtuk; mert hát utóvégre is, *mik azok a nyilvánulások?* bármik legyenek, mindig részét képezik annak a «mindennek,» mert tagadhatatlan, hogy belőle vannak. Hogyan léphet fel véges kiadásban, határolt minőségekkel, korlátolt erőkkel az az ősállag, mely magában végtelen, mely örök, mely maga az Isten.

A világ csupa esetleges, lehetséges történések és formák összege: hogyan lehetnek ezek a végtelen, szükséges ősállag *nyilvánulásai?* hiszen

1) nincs a priori semmi oka mindazon folyamatoknak, melyek a jelen perczben a világban végbemennek;

2) miért vannak ezek most, miért nem két perczczel később? sőt épp az ellentétes folyamatok lehetnének most; a nap most süthetne, pedig most esik, — most tél lehetne, pedig most nyár van;

3) valamennyi lehetőség sohasem realizálható; mert vannak lehetőségek, melyek egymást kizárják: pl. hideg, meleg; — világosság, sötétség. Ha örökké állna is fel a világ, sohasem realizálható minden egyes lehetőség, mert hogy a jelen perczben hideg legyen, az lehetséges, — de mivel most éppen meleg van, eo ipso nem lesz hideg, csak lehetne, ha meleg nem volna. Ime ez a lehetőség, hogy a *jelen perczben hideg legyen*, az egész örökkévalóságon át nem fog realizáltatni. Tehát csak némely lehetőségek valósittatnak meg; de ha «minden» ami történik, az ősállag szükséges nyilvánulása volna, mindennek *szükségképen* kellene történnie s lehetőségek, plane olyanok, melyek az örökkévalóságban sem fognak megvalósulni, egyáltalában ellenmondások volnának.

Itt is tehát logikus szükségszerüséggel fölmerül a kérdés: *miért létezik a világnak ép ezen folyása, ha az őslény*

szükséges s a világ nem egyéb mint az ősléný folytonos nyilvánulása? Miért fejlödik?

1) mikor ugy a fejlödés, mint a hanyatlás és az örök egyensúly lehetséges;

2) mikor minden mozgás, akár fejlödés akár hanyatlás meghatároztatik a kiindulás adatai által, melyek tényleg másfélék lehetnének. Mily fokról kezdett az az ősállag kifejlödni? mily fokról indult meg?

3) végesen vagy végtelenül messze áll-e az a kiindulási fok a végtelen tökélytöl? Ha *végtelenül messze:* akkor az a fok eo ipso véges: tehát *több lehetséges kiindulás adatik* s nincs ok, hogy miért kezdödött a világfejlödés azon és nem máson. Ha *végesen messze* fekszik a kiindulási tökélyfok a végtelen tökélytöl: akkor maga is végtelen lesz; de akkor *több végtelen világ létezhetnék;* mert a véges messziség 1, 2, 3, 4, 5, 6 . . . stb. fokot foglal magában: létezhetnék tehát egy végtelen világ, mely egy foknyira, — más, mely két foknyira, — ismét más, mely három foknyira állna távol a végtelen tökélytöl. Melyik lett már most a sok végtelen világból? bármelyik lett; lehetett volna más is. Miért van ez s nem más?

4) Ha végtelen az az állag, akkor tökéletes volt mindig: meg volt mindene, nem nyerhet semmi ujat, nem is fejlödhetik. Hová fejlödik? Ha pedig tökéletlen volt, honnan nyeri az idöben tökéletesebb formáit? hisz ezek a formák belöle vannak. A végtelenben minden, ami van, szükségképen van; a végtelent nem érheti se közelröl se távolról fejlödés, haladás, változás.

e) Bármint csürjük és csavarjuk a pantheismus magyarázatait, a végeredmény az lesz, hogy az *anyag gondolkozik.* Két tulajdonsága van eszerint az anyagnak: az, hogy kiterjedt s az okság elve alatt áll, — a másik az, hogy minden atómja gondolkozik és akar. Mert egyrészt el nem tagadhatni, hogy a világ valóságos anyagi állag, — másrészt nem ignorálhatni, hogy egységes és értelmes ösokra kell mindent visszavezetnünk. A pantheismus összeköti tehát az anyagot és értelmet, oly módon, hogy az *anyagot értelmes-*

nek mondja. De talált-e ezáltal *egységes ősokra?* nem; mert ha az anyag gondolkoznék is, annyi gondolkozó volna, a hány anyagi részecs. «Ezen értelem ugy tapadna az anyaghoz, hogy annak következtében az anyag minden részecse külön gondolkoznék s külön *meg akarná valósitani* azt a részletes czélt, mely a világban rávár, — v. i. a levegő egyes szénenyatómjai *akarnának* bizonyos növénysejtekbe belépni, — s az éter atómjának nemcsak azt kellene akarnia, hogy a levélzölddel vállvetve a szénsavat elemeire bontja, hanem azonkivül *ki kellene szemelnie* azt a levelet s azt a sejtet, melyben a chemiai hatás érvényesüljön. Ha két önálló, különböző alak egymásra illik, pl. a virág s a méh szivó nyelve, a C. H. O. N. atómokról föl kellene tételeznünk, hogy, midőn a növény csirasejtjévé egyesülnek, oly növényt és virágot *akarnak* előteremteni, mely a mézetkeresö méhet képes legyen magához vonzani, — s éppenugy a chemiai elemekről, melyek a méh petéjét alkotják, föl kellene tételeznünk, hogy ismerik a virág nektáriumát, melyhez alkalmas szivónyelvet pödöritenek a méhnek.»

Létezik-e ilyen atómokhoz tapadt értelem? s ha az atómokban volna gondolkozási képesség: volna-e *ez az intelligencia a világ egységes végoka?*

Az ilyen, atómokhoz tapadt értelem sehol sem képezi okát a történésnek. Mi nem ismerünk más történést, mint azt, melyet a mechanikus okság meghatároz. Hogy két atóm azért helyezkedik el valamiképen, mert eredetileg kikalkulálták s ebben megállapodtak, azt seholsem venni észre; hanem igenis látjuk, hogy két atóm *azért hat egymásra, mert érintkezik, — s azért érintkezik, mert más külön körülmények és hatók által tereltettek ezen viszonyukba, — ezen hatókat ismét más tényezők határozzák meg* s igy tovább. Az atóm semmit sem akar, és semmit sem kombinál; nem töri fejét, hogy mikép viselkedjék x. y. elemmel szemben, — hogy hánynyal egyesüljön és hánynyal ne; a növényben, a kőszénben, az ember agyában ugyanazon széneny a maga meghatározott s változhatlan törvényei szerint tesz vesz.

De az egyes atóm intelligenciája azért sem segithet rajtuk, mert nem az egyes atóm alkotja az alakot, hanem millió; — nem egy atómon áll az egész, hanem valamenynyin: következőleg nem az egyes atóm intelligenciája hordja magában az egésznek eszméjét, hanem *inkább azon folyamatoknak*, melyek az atomokat kiszabaditották s azután ujra elegyitették, — *inkább azon szeleknek és lökéseknek*, melyek az atomokat hordták és mozgatták, — kellene tulajdonitanunk akaratot és észt. Azonban tudjuk már, hogy ezen tényezők is más megelőzőknek hatásai. Egységes végokra ezen föltevésben sem találunk soha. Részletes, darabolt intelligencia eo ipso számtalan sok léteznék; mi lenne hát ezek egységének elve? Mi köti össze egységes müködésre az elszigetelt atómintelligenciákat? mi egyesiti a *közös* czél megvalósitására? Semmi.

«Valamint a természet harmoniáját ki nem magyarázhatjuk az anyag azon tulajdonságaiból és erőiből, melyek a mechanikus okság elve alatt állnak és melyeket a természettudomány kimutat: ép oly kevéssé lehet ezt a harmóniát, ezt az egységet az anyag intelligens akaratából kimagyarázni, a mely apró akaratok együtt járnának ugyan a szükségszerüen ható erőkkel, de azoktól mégis lényegesen különböznének. Mi több, ezen föltevésben is azon eredményre jutunk, hogy létezik az anyagtól független elv, mely a mechanikus okságon kivül álló terv szerint ugy rendezi és szervezi az anyagot, hogy erőiből az alakok és folyamatok összhangja támad.» Wigand. i. m. II. k. 489 l.

Különben az ember méltán kérdezi, mire való ez a szószátyárság? Miért nem mondják ki egyszerüen, hogy az *anyag magamagának oka?* hanem ehelyett összekötnek fogalmakat, milyenek «szellem» «anyag,» s azt állitják róluk, hogy egy s ugyanazon állag tulajdonságai. Kell szellem a világba, látják a természet észszerűségében az ész kinyomatát, de *különálló, személyes szellemet elfogadni nem akarnak*, összekötik tehát a két heterogén fogalmat «anyag» és «szellem» s azt mondják, hogy „*minden*“ a valóságban „*egy.*“

Ez a pantheista «minden egy» (monismus) a spekuláczió és abstrakció gyermeke. Az által keletkezett, hogy az ész az elvonásokba belebonyolódott, s a gondolat módját átvitte a lét módjára.

Ép ezen spekulativ jellegénél fogva nem válik — főleg manapság — népszerüvé; csak egy monismus válhatik népszerüvé s ez a materalismus. A világnézetek nem igy oszolnak meg: Isten vagy anyag-szellem (pantheismus), hanem szellem vagy anyag; személyes Isten vagy merő anyag; theismus vagy materialismus. A pantheismus valóban csak átmenet vagy a német idealismusba, mely minden valóságot tagad és elkritizál, vagy a materialismusba, mely a világban merő anyagot lát. A kik e két végpont valamelyikébe még nem érkeztek, azok a pantheismushoz ragaszkodnak, miután benne költői világnézetük kielégitését találják. Ezekhez tartoznak azok, kik a mindenséget *élő és gondolkozó organismusnak* tartják, melynek lelke az Isten.

A föld, a hold, a nap és a többi bolygó, — a csillagok, — a kettős, hármas naprendszerek, — a csillagködök, — az üstökösök, szóval a világtestek képezik átómjait azon agyvelőnek, melynek gondolkozó és akaró lelke az Isten: valamint a széneny, a köneny, a légeny-atómok és tömegek alkotják az emberi agyvelőt, melynek gondolkozó és akaró lelke az emberi lélek.

«Az Isten a mindenség lelke: benne élünk, mozgunk, és vagyunk. Valamint a lélek mozgató ereje a testnek ép ugy a végtelen lény mozgató ereje a mindenségnek. A mindenség merően mechanikus elmélete tarthatatlannak bizonyul minden kutató előtt, ki a dolgok mélyére hat . . . Ti, a XIX. század vak bölcsei, térjétek vissza Mantua hatyújához: mens agitat molem.» Flammarion, Uranie. 93 l.

S mit talált Flammarion, ki a mindenség merően mechanikus elméletét tarthatatlannak látta? Azt, hogy az a «mens,» mely a mindenséget mozgatja, az erő. «La force c'est Dieu.»

Hasonló világnézetről tesz emlitést Nägeli, Mechanisch physiologische Theorie der Abstammunglehre. 613 lap.

«Valamint a térnek kisebb és kisebb részekre való oszthatósága folyton uj és parányinál parányibb individuális részekre vezet, épugy a térnek végtelensége folyton összetettebb és nagyobb organismusok lehetőségét nyujtja. Meglehet, hogy a csillagos ég, mely egyre nagyobb és nagyobb systemákból áll, valamiféle individuális egységet képez, mely ismét más, még nagyobb egésznek része, — talán csak olyan rész, mint amilyen az atóm a chemiai vegyületben, vagy mint amilyen a tömecs a jegeczben vagy mint a tömecs a gáztömegben. Meglehet, hogy a világrendszerek *művészi organismusokká* vannak összefüzve, melyek a mi szervezeteinket *észre nézve messze felülmulják.*"

«Hajlandók vagyunk ugyan hinni, hogy gondolataink a végtelenbe menő összetétel és szervezésről akár a parányiság, akár a nagyság irányában, a képzelet elcsigázott szüleményei. Pedig nem azok, hanem józan észszel levont következmények, melyek azért lepnek meg, mert az érzékeink alatt álló világra szeretünk támaszkodni. Ezáltal azon helytelen levonásra jutunk, hogy a legkisebb részeket, melyekről tudomásunk van, oszthatlan elemeknek tartjuk, — a csillagos eget pedig világmindenségnek nézzük.»

Tehát lefelé is, fölfelé is csupa organismus, csupa élet, — és pedig szellemi élet, ész és akarat. A világ organismus gondolkozó lelke pedig, az «Isten.»

A «képzelet ez elcsigázott szüleménye» mégis «józan észszel levont következménynek» tartja magát; kérdezzük, mily alapon? Azt feleli, az általános analogia alapján; «hiszen minden szervezve van.» Igen, minden szervezve van, *amennyiben rendezett;* de van-e minden szervezve *amennyiben él is, akar is, gondolkozik is?* Az analogia ugyis csak az alattunk álló anyagi testekről beszélhet: már pedig találunk-e lefelé mindenütt észt és akaratot? ellenkezőleg, s ezt valóban a szigoru következtetések és levonások utján.

Tudjuk ugyanis, hogy az intelligencia az anyag nagyfoku szervezettségét föltételezi, milyen van az agyvelőben; már pedig biztosan tudjuk, hogy az elemekben nincs ily nagytökélyü szervezettség: tehát nincs ész. Valaki erre azt mondhatná:

ebből csak az következik, hogy nincs benne nagy ész, olyan milyen az emberé, de nem az, hogy nincs semilyen. Azonban ez a nehézség nem alapos; mert azon feltevésben, hogy az elemek s általán az anyag észszel bir, ezen észnek alkalmas erőnek, megfelelő tényezőnek kell lenni az atómok és az anyag viselkedésének magyarázásában; ha ugyanis semmit sem tesz, s ha nem is tehet, akkor semmirevaló és «non ens.» Már pedig nem kis ész, hanem nagy ész kell ahhoz, hogy az elemekben s általán az anyagban uralkodó czélszerűséget kimagyarázhassuk. Ez a nagy ész nagytökélyü szervezettséget, az anyag nagy formai tökélyét föltételezi, ami pedig a chemiai elemekben egyáltalán nem található.

Ész csak ott van, hol az anyag formája nagy tökélyre emelkedett. Megtörtént ez az emberi agyban. Lefelé az anyag ezen formáját nem találjuk, — *fölfelé tehát semminemü analogiával nem következtethetünk.* De ha valakinek tetszik a «világlélek» a mindenség organismusában, mit ér el vele? nem állapodik-e meg a dualismusnál: «anyag» és «világlélek,» melyek visszafelé nem konvergálnak egy közös okban? vagy a pantheismusnál: «anyag» és «világlélek» egy mögöttük fekvő «ősállag,» — ami lehetetlen?

Azért mondtam, hogy a logika a materialismus részén van, melynek tétele ez: *az igaz monismus az anyag monismusa,* amelylyel ugyan világosan kimondja, hogy mit gondol, de semmit sem magyaráz, mert ez a monismus folyton azt kivánja, *hogy a világ állagát öröktől fogva szükségesnek gondoljuk, amely folytonos kifejlésben van s e fejlődésében czélszerüen alakul.*

Ezt pedig gondolni nem lehet; mert

a) minden történéshez és kifejléshez pozitiv meghatározások, adatok kellenek; a világ fejlődésének mai stadiuma épugy mint valamennyi előző pozitive határoltak s nekik megfelelő kezdetből származtak; kellett tehát szabadon meghatározni a kifejlődés adatait.

b) Honnan a kifejlődés? a kifejlődés jelenleg tökéletesbülés; de az ilyen kifejlődés maga is csak bizonyos körülmények közt indulhat meg; akkor t. i. ha ugy van a hatók lánczo-

lata beosztva, hogy működésük magasabb foku alakokat eredményez. De ép ugy lehetséges, hogy a fejlődés nem egyértelmü a tökélesbüléssel, s nem mond mást, mint a lappangó erők mozgásba való átmenetét, akár emelkedjék ez átmenetben a mindenség tökéletessége, akár szálljon, akár egy fokon maradjon. Tehát a kifejlődés az anyag pozitiv és szabad beosztását föltételezi.

c) A mindenség valóban fejlődik, ezt tanitja a geologia, ezt bizonyitja a palaeontologia. A növény és állatvilágban fokozódó tökélesbülést látunk. Honnan ez? Már most erre azt mondják: «az anyag természete szükségképen éppen ezt a rendet állitotta a létbe s nem mást; nem kell tovább kérdezni, hogy miért ezt s nem mást? azért ezt s nem mást, mert ilyen az anyag természete.» Ez nem áll; a mindenség tökélesbülésének nincs oka az anyagban, a tökélesbülés nem az anyag természete. Minden oknak kell oly tökéletesnek lenni, mint az eredménynek; ez gondolom világos; tehát a természetnek mint ősoknak oly tökéletesnek kell lennie, mint amily tökéletes a fejlődés végső stadiuma. Másrészt a természet nem válogat, hanem megteszi mindazt, amit tehet: miért nem hozta tehát létre ezt a végső stadiumot mindjárt, miért kezdte a tökéletlenen. *Minden ok, amely szükségképen hat, mindazt létesiti, amit bir;* már pedig az ősanyag oly tökéletes mint a mai világ, és szükségképen hat; miért nem állitotta tehát a létbe mindjárt a tökéletes világot?

d) Mindig a föltevést kell szem előtt tartanunk. A föltevés szerint az anyag nem szabad, hanem szükségképen ható lény. Tehát *ez a világ is az anyag lényegéből szükségképen folynék.* A mi a lényegből folyik, az mindig megvan; abban nincs egymásra következés, hanem csak együttlét. A hol azt találjuk, hogy van a részek vagy az átváltozások közt az időben egymásra következés, ott bátran következtetünk arra, hogy ezek nem a merő lényeg funkciói, hanem esetleges tények következményei; ilyen minden mozgás, mely *esetleges* inditást tételez föl. A lényegben nincs időbeli egymásra következés. A lényegben csak logikai egymásra következés van, például az akarat nem lehet ész

nélkül, mi előbb gondoljuk az észt, azután az akaratot, nem mintha a tárgyi rendben is előbb léteznék az ész, utána az akarat; mindakettő egyszerre, egy időben elválaszthatlanul van, ép azért, mert a lényeghez tartozik; — mig ellenben az ész fejlődése ismeretek szerzése által időben megy végbe: ép azért az ismeret nincs megadva az ész lényegével, csak aktuációja az észnek külső, *esetleges megindítás következtében.*

Tehát a világ fejlődése nem indulhat ki az anyag lényegéből; a) *mert a lényeg nem mond semminemü pozitiv meghatározást, hanem maga is konkrét meghatározásokra szorul;* — b) *mert nem adja okát a fejlődésnek, — hogy miért van fejlődés s nem pangás, miért van mozgás és nem nyugvás;* — c) *mert a fejlődés maga nem egyeztethető meg egy szükséges lényeggel.*

III. Teleologikus érvek.

A világ nemcsak elemeket, összetételeket dirib-darabokat foglal magában — akárhogyan, hanem mindezeket oly arányban, sorban, számban, hogy számtalan, egységes, önálló egyedet s ezek az egyedek összevéve egy nagy systematikus egészet képezzenek; már pedig az egyedet nem lehet kimagyarázni az anyagból: tehát a világ, mint önálló egyedek összfoglalata s mint olyan, mely maga is egy nagy egyedet képez, intelligens alkotót követel.

Ez a czélszerüségből vett érv. Az érvelésben emlitett nagy systematikus egész a «kozmosz,» — a számtalan önálló egyed pedig, melyről szintén szó van: a bolygók és holdjaik, a mi földünk, a jegeczek, a növények, az állatok és emberek. Mindezek anyagból állnak; de itt nem az anyag, hanem az alak jön tekintetbe, mert ami az egyedet jellemzi az az alak, — az egység, — soknak összetartozása, — egymásra illése, — ugy hogy a sokból kikerüljön *az egész.* A részekből álló egész, melyet egyednek hivunk a legeklatansabb természeti tény. — A természet mindenütt egyedeket állit a világba, — az egyediség pedig nem egyéb mint megvalósitása, konkrét kifejezése a czélszerüségnek, — a czél-

szerüség nem az anyagból való: tehát a természet követel egy anyagon túl fekvő értelmes okot.

Az argumentumnak Achillese mindenesetre az, *hogy az egyed az anyagból ki nem magyarázható;* és pedig sem *czélszerűsége* s még kevésbé *czélra törekvése* szerint. Ezt kell tehát föltüntetni.

Ezen czélból vegyük tekintetbe *először az egyedeket külön-külön, másodszor az egyedeket egymáshoz való kölcsönös viszonyukban.*

Az egyed és a czélszerűség.

Minden egyed számtalan részből áll; minden rész — akár az állatban akár a növényben — amily sajátszerü oly elütő alakkal bir. Gyomor és kéz, — bél és szem, — fog és tüdő, — gyökér és virág, — szár és gyümölcs, — levél és mag — áthidalhatlan különbségeket mutatnak. Minden egyes szerv millió és millió sejtből áll, melyek ismét különfélék. Minden sejt változatos mozgásokkal bővelkedik, — minden mozgásban ezer és ezer atom szerepel. Már pedig egy atom és egy sejt és egy szerv sem tud a másikról semmit: *honnan tehát az egység?*

a) Az anyag csakis szükségszerüen müködik és alakul, nem lép más viszonyba, mint a mechanikus hatás viszonyába, mindig csak azt teszi, amit itt és most tenni kell, nincs tendenciája a távolfekvő, a közvetlen el nem érhető állapotba és müködésbe. A mechanikus okság elve csak azt követeli, minden hatás mechanice megfeleljen az oknak, ezenkivül semmi sem tartozik e törvény keretébe s minden más tény, milyenek *a hatások egymásra illése, soknak egy közös czél elérésére való irányzása, — egymáshoz való alkalmazkodása* — semminemü összeköttetésben nem áll vele. Pedig *ép ezen tények* alkotják az egyedet. *A részek egymásra illenek, egymást föltételezik, annyit tesznek amennyit az egyed czélja kiván, — alkatukat, funkciójukat meghatározza az egész, — minden egyes résznek, és szervnek oka és czélja nincs önmagában, nincs más részben és szervben, ha-*

nem az egészben, ugy hogy a rész csak az egészből érthető. A rész nem egy-egy darabja az egésznek, mely a többi részhez hozzá járult, hanem minden egyes rész már egy előző közös terv szerint van alkotva s alkata és funkciója ugy van meghatározva, hogy más részek funkcióinak továbbitása, előzménye vagy komplementuma legyen, hogy igy valamennyiből egy teljes egész kijöjjön. Egyik sem elsőbb a másiknál, egyik sem bir okszerüséggel a másik nélkül; szóval nem a rész, hanem az egész bir csak érthetőséggel. Részeket csak az alkothat, aki az egész előzetes fogalmával bir, mert az egész határozza meg a részt. Ime tehát a részek csak közvetve — t. i. az «egész» fogalmának közvetitésével — birják alakjukat, alkatukat, szöveteiket, erőiket, — az «egész» fogalmának közvetitésével határoztatnak meg azzá a valósággá, amelyet birnak, — nem önmagukért hatnak, hanem az egészért: az anyag pedig mindig csak azt teszi, amit közvetlenül tenni kell, — nem kalkulál, nem kombinál; hatása az «itt és most» keretébe zárkózik. *Következőleg az egyed és az anyag,* jóllehet minden egyed anyagból áll, *idegenen s kimagyarázhatlanul áll egymás mellett;* az anyagban nincs czélszerüség, az egyedet pedig ép a czélszerüség alkotja; a czélszerüség tehát nem az anyagból való, hanem az anyagon túl fekvő, nem mechanikus okból.

b) A természetben uralkodó két legfőbb ok, vagy mondjuk inkább két legáltalánosabb tény közt nagy különbség tátong. Az egyik tény az, hogy minden mechanikus szükségszerüséggel történik, — a másik tény pedig az, hogy minden czélokra van irányozva. Az egyik tény *a mechanikus okság elve,* a másik tény *a czélszerüség.* Minden ami czélszerü, az mechanice szükségszerüen megy végbe; — de nem minden, ami mechanice szükségszerü, czélszerü is. A chaosban, a robbanásban csak oly szükségszerüen működik az anyag, mint a legegészségesebb növényben, — az óra, mely délkor 5 órát mutat csak oly szükségszerüen jár, mint az, mely jó mutat, — a beteg emberben a vér, a nedvek, a szervek csak oly szükségszerüen müködnek az egyed szétoszlására, mint a virágzó ifjuban az alak czélszerü kifejlesz-

tésére; okszerüség és czélszerüség két különálló tény s nem magyarázzák egymást.

c) A mechanikai szükségesség képezi az anyag jellegét, ép azért *önmagából* nem birja a czélszerüség árnyékát sem. Czélszerü az, ami czélhoz vezet, mechanikai az, ami a determinált anyagból indul ki; az anyag, mely hat, eo ipso létezik, — de a czél, mely a jövőben fekszik, eo ipso az anyagban nem létezik. De ha a tárgyi rendben csak a valóságos, konkrét ok működhetik, hogyan lehet mégis sok mindenféle történés, hatás, kombináció egy nem létező, s csak a jövőben előálló czél szerint, — hogy lehetnek valamire irányitva, ami még nincs, — hogy történhetik, hogy mehet végbe az anyagban valami, ami másért van s csak a jövőben lesz érthető? Pedig ezen kérdésekben van jellemezve a «causa finalis.» A czélszerüség tehát nem anyagi ható ok.

d) Az egyedekben nemcsak egyszerü *czélszerüség* található, hanem van bennük valóságos *czélratörekvés*, mely mindig határozott typusokat valósit meg.[1] Ez egyike a legfontosabb megjegyzéseknek. Enélkül a czélszerüségben nincs erős bizo-

[1] A czélratörekvés valóságos benső elv: «Dupliciter contingit aliquid ordinari et dirigi in aliquid sicut in finem: uno modo per se ipsum, sicut homo, qui se ipsum dirigit ad locum, quo tendit, alio modo ab altero . . . Per se quidem in finem dirigi non possunt, nisi illa, quae finem cognoscunt . . . sed ab alio possunt dirigi in finem determinatum, quae finem non cognoscunt. Sed hoc dupliciter contingit: quandoque nempe id, quod dirigitur in finem, solummodo impellitur et movetur a dirigente sine hoc, quod aliquam formam a dirigente consequatur, propter quam ei competat talis directio v. ordinatio. . . Aliquando autem id quod dirigitur in finem, consequitur a dirigente aliquam formam, per quam sibi talis inclinatio competat, inde et talis inclinatio erit ***naturalis***, quasi habens principium naturale. Et per hunc modum omnia naturalia in ea, quae iis conveniunt, sunt inclinata, habentia in seipsis aliquod inclinationis principium, ratione cujus eorum inclinatio naturalis est, ita ut ***quodammodo ipsa vadant*** et non solum ducantur in fines debitos; violenta enim tantummodo ducuntur, quia nihil conferunt moventi: sed naturalia vadunt in finem in quantum cooperantur inclinanti et dirigenti per principium eis inditum.» S. Thomas. Quaest disp. q. 22. de verit. a. 1.

«. . . jeder individuelle Naturkörper, ja jedes Atom der Materie ist seine eigene Kraftquelle. Desshalb gerade erscheint die Natur im Gegensatze

nyiték. Elismerik ugyanis, hogy a czélszerüség tényleg létezik a dolgokban, de tagadják, hogy abból a *czélszerüség elvére*, mely *folyton teremt a természetben czélszerüséget s mely valóságos czélratörekvés*, lehet következtetni. Mi azt mondjuk, hogy a czélszerüség nemcsak tény, hanem valóságos czélratörekvési elv: 1) mert ha *minden ténynek van oka, kell a czélszerüségnek is okkal birni.* A czélszerüség pedig nem egy elvétett tény, hanem egy folytonos, a legváltozatosabb komplikációkban, a fejlődés egymást váltó stadiumaiban, állhatatosan ujra előkerülő természeti tény: kell tehát megfelelő elvvel birnia. 2) Az egyediség a természetben nemcsak egy subjektiv fogalom, hanem a legkifejezettebb tény. — Ha tehát az egyediség (individualismus) a mechanikus történés mellett zavartalanul fenáll: valamint a mechanikus történés a *ható ok elve* (causa efficiens) szerint megy végbe, ugy kell a másik mellé is egy természeti elvet a *czélok elvét* (causa finalis) állitani. 3) Az anyagban nincs semmiféle törekvés chemiai és morfologiai tulajdonságok által változatlanul meghatározott typusokat képezni, például vizet ilyen s nem más tulajdonságokkal, — még kevésbbé szerves alakokat vagy másféle egyedeket, milyenek a jegeczek, az égi testek, a naprendszer. Az anyag minden atomja külön-külön az erő forrása, s az egyik nem tud sem-

---

zu einer Maschine, als ein Lebendiges, nicht weil sie von gemeinsamen Kräften getrieben wird, sondern weil jeder Punkt der Materie und jedes zusammengesetzte Ganze eine treibende Kraft nach allgemeinen Gesetzen ausübt.» Wigand. Der Darwinismus etc. 1876, II. 275 l.

«Wenn wir für jede individuelle Erscheinung der organischen Natur eine besondere Lebenskraft aus dem Grunde nöthig haben, weil sich ihre Lebenserscheinungen nicht aus den physikalischen und chemischen Kräften begreifen lassen, so müssen wir in strenger Consequenz auch für jede individuelle Erscheinung der unorganischen Natur eine besondere Lebenskraft annehmen, weil dieselbe aus den zusammensetzenden Theilen ebenso unbegreiflich erscheint. Die Pflanzen sind durch die sie zusammensetzenden organischen Stoffe genau so vollkommen und so unvollkommen erklärt als Eiweiss, Cellulose, Aepfelsäure, Quarz, Kohlensäure, Wasser aus den Atomen, welche in ihre Verbindungen eingehen. Naegeli, System. Uebersicht der Erscheinungen im Pflanzenreiche. 1853. 60 l.

mit a másikról. Éppen azért nem is lehet bennük valamiféle törekvés *rajtuk tul fekvő valóságok* után pl. egységes természetek vagy éppen egyedek képzése után, sőt mihelyt az egységre szükséges föltételek hiányzanak, az atómok szerte széjjel hullnak. Kell tehát specifikus typust alkotó *elveknek*, kell *természeti alakoknak lenni*, melyek ezt az egységet az anyagba belehozzák. Azt lehetne tán mondani, hogy nem kell ehhez külön elv, mely az egységet létesitse, az egység majd helyre áll, ha meg lesznek a szükséges föltételek az egyesülésre. Azonban a föltételek közé tartozik ép ez az *egyedi elv is*, mely az egyesülésnek módját és irányát s a fejlődés folyamatát intézi. Ezt szembeszökően látni a szerves testekben, a hol a species az *egész fejlődési és működési irány* által jellemeztetik. Minden alakulás az elemek materialis erői által megy végbe, de az irány, hogy igy s ne másképen történjék, mikor százféleképen is történhetik, — ez a species *egységes elve* által valósul.

e) A czélszerűség elve tehát valami bensőséges magában az alakban. Ha ugyanis a czélszerüség csak az alakban és a kombinációban van: akkor mindig azt lehetne ráfelelni, hogy a czélszerűségből nem lehet megismerni a *teremtőt*, hanem csak a *rendezőt*; valamint a szoborból nem lehet következtetni a márvány teremtőjére, hanem csak a már kész márvány idomitójára. Mig tehát a *czélszerüséget* és a *czélratörekvést* csak az anyag külső alakjának, esetékes tulajdonságának tekintjük: addig a *teremtő* létének bizonyitására alkalmatlan marad.

Azonban a *czélszerüség* és a *czélratörekvés* ilyen esetékes, külsőséges felfogása tarthatatlan. A természet tökéletessége nemcsak *mesterséges*, hanem *természetes* v. i. magában a dolgok lehetőségében birja okát. Nem lehet akármiből akármit csinálni, hanem a dolog természete az első meghatározója annak, hogy mi lehet és mi nem. Az az egység, mely a czélszerüséget jellemzi, s mely nélkül czélszerüség nincs, az anyagtól függ; hogy az anyag ilyen és nem más, ez azon egységnek oka. Tehát már az anyag *ugy van alkotva*, hogy az egység e beláthatlan hálózatának *alkalmas substrátu-*

mául szolgáljon.[1] A czélszerűség behat az anyag lényegébe és alkatába; az a körülmény, hogy az anyag is czélszerü egységeket alkothat, bizonyitja, hogy értelemnek köszöni eredését, mely a sok lehetőség közül kiválasztotta s megvalósitotta ép ezt. *Tehát az anyag czélszerüen van nemcsak rendezve, de alkotva.*

[1] Die Ordnung in der Natur, insoferne sie als zufällig und aus der Willkür eines verständigen Wesens entspringend angesehen wird, ist gar kein Beweis davon, dass auch die Dinge der Natur, die in solcher Ordnung nach Weisheit verknüpft sind, selbst von diesem Urheber ihr Dasein haben . . . Vielleicht nur seit der Zeit als uns die Offenbarung eine vollkommene Abhängigkeit der Welt von Gott gelehrt hat, hat auch allererst die Weltweisheit die gehörige Bemühung daran gewandt, den Ursprung der Dinge selbst, die den rohen Zeug der Natur ausmachen, als so etwas zu betrachten, was ohne einen Urheber nicht möglich sei. Ich zweifle, dass es Jemanden hiermit gelungen sei, und ich werde in der letzten Abtheilung Gründe meines Urtheils anführen. Zum Mindesten kann die zufällige Ordnung der Theile der Welt, insoferne sie einen Ursprung aus Willkür anzeigt, gar nicht zum Beweis davon beitragen . . . Ganz anders aber fällt das Urtheil aus, wenn man wahrnimmt, dass nicht alle Naturvollkommenheit künstlich, sondern Regeln von grosser Nutzbarkeit auch mit nothwendinger Einheit verbunden sind, und diese Vereinbarung in den Möglichkeiten der Dinge selbst liegt. Was soll man bei dieser Wahrnehmung urtheilen? Ist diese Einheit, diese fruchtbare Wohlgereimheit ohne Abhängigkeit von einem weisen Urheber möglich? Das Formale so grosser und vielfältiger Regelmässigkeit verbietet dieses. Weil indessen diese Einheit gleichwohl selbst in den Möglichkeiten der Dinge gegründet ist, so muss ein weises Wesen sein, ohne welches alle diese Naturdinge selbst nicht möglich sind, und *in welchem als einem grossen Grunde sich die Wesen so mancher Naturdinge zu so regelmaessigen Beziehungen vereinbaren.* Alsdann aber ist klar, dass nicht allein die Art der Verbindung, sondern die Dinge selbst nur durch dieses Wesen möglich sind, das ist nur als Wirkungen von ihm existiren können, welches die völlige Abhängigkeit der Natur von Gott allererst hinreichend zu erkennen gibt. Fragt man nun: wie hängen diese Naturen von solchen Wesen ab, damit ich daraus die Uebereinstimmung mit den Regeln der Weisheit verstehen könnte? Ich antworte: sie hängen von demjenigen in diesen Wesen ab, das, indem es den Grund der Möglichkeit der Dinge enthält, auch der Grund seiner eigenen Weisheit ist.» Kant, Naturgeschichte und Theorie des Himmels. 238 l.

Az egyedek kölcsönös viszonya.

Másodszor tekintsük a *különálló egyedeket kölcsönös viszonyukban.* A természetben sok oly szervet látunk, melyek egymástól függetlenül támadtak s mégis meglepően egymásra illenek; ilyen a virágok *nektáriuma* és a *méhek* s más rovarok *szívó nyelve*, — a növények *porzói* és *termői.*

Ezen szervek egymást föltételezik, — egymásért vannak s mégis függetlenül támadtak. Miből támadt az a nektárium s az a szivónyelv is, mily alakulásokon ment át, mig nektáriummá és szivónyelvvé lett? támadt a csirának bizonyos fejletlen részecskéjéből, amelyből azután szigoruan mechanikus hatások által fejlett ki nektáriummá és szivónyelvvé, mialatt számos átváltozáson és átalakuláson ment keresztül. A csira ezen részecskéjét nevezzük «a»-nak, az átalakulásokat a^1, a^2, a^3 . . ., mig végre előállt a nektárium, melyet «A»-val jelzünk. Ép igy a tömecsek valamiféle összeköttetése, melyet «b»-nek hivunk, fejlődésbe lépett s b^1, b^2, b^3 . . . lépcsőkön át «B»-vé, szivónyelvvé lett. Már most illenek-e a kezdetek egymásra, az «a» és «b»? Semmi közük egymáshoz. Illenek-e egymásra a^1 és b^1, — a^2 és b^2, — a^3 és b^3, s végig a többi alak? Semmi közük egymáshoz. Csak a kifejlett A és B, ezek egymásért vannak. Sem a kezdetben, sem a fejlődésben nincs az alkalmazkodásnak nyoma s következőleg nincs az egymásra illésnek oka. Az az ok, amely a kifejlődött alakok szerveit egymásra illesztette, az czélba vette magát ezt az egymásra illést, s erre rendezte be a csirákat, erre az egész fejlődési menetet. *A vég* miatt, *a finis* miatt van az a kezdet, van a sok lépcső; ezek mind *eszközök a czélra.* Az ilyen ok, mely csak a *végben, a „finis"*-ben nyilvánul, s minden egyéb történést csak a végért indit meg «causa finalis»-nak mondatik.

Szemetszúró különbség létezik a «causa finalis» és az anyagi történés közt. A mechanikus okság elvénél fogva a *már létező anyag hat*, ez a valóságos hatás ismét más hatást, ez ismét mást s igy tovább szül. A «causa finalis» pedig egy *megvalósitandó eszméből*, czélból indul ki, tehát *az anyagi*

világban még nem bir valósággal s rendezi az anyagi hatókat ugy, hogy működésük vége az eszmének megvalósitása legyen. A «causa efficiens» tehát előre hat, a «causa finalis» visszafelé hat. A «causa efficiens» mindig reális, a «causa finalis» mindig intentionális vagyis eszmei. Midőn tehát számos történésben, s azok egymásra következésében azt veszszük észre, hogy csak azért mennek végbe, hogy *a kész szervet* megvalósitsák s hogy egy más növény és állatban szintén számos történés csak azért megy végbe, hogy egy *szervet* készitsenek, mely arra a *másik, függetlenül előálló szervre illik:* azt kell mondanunk, hogy a történések e két független folyamát az inditotta meg és az rendezte, a ki a *kész szervek egymásra illését czélba vette.* Miután tehát a czél mindig a jövőben fekszik s nem bir reálitással a valóságban: azért nem lehet anyagi tényező.

A czél mint a latin szó «finis» mondja, mindig *vég.* A természetes fejlődésben a vég mindig az *egész,* az *egyed,* mert ez befejezése, komplementuma a történésnek. Azért az *egyed* és a *czél* elválaszthatlan fogalmak. Az egyedben számtalan, független folyamat megy végbe csak azért, hogy egy szép összhangban, *a kész egyedben* egymást kiegészitsék. Ki rendezte ezeket a folyamatokat ugy, hogy ily *végben* találkozzanak? Az, a ki az egyed ideájával birt, s abból kiindulva fogta az anyagi hatókat s oly viszonyba helyezte össze őket, hogy hatásaik végesvégül azt az individuumot adják. Ezek a hatások képezik a részeket, az egyed pedig adja az egészet. A ki konstruálni akar többféléből egyet, az első, ami kell, az egész fogalma, azután lehet abból meghatározni a részeket. Már pedig eklatans természeti tény, hogy a természetben mindenütt *komplikált részek futnak össze egy egészben:* ha ezek valóságos részek, — pedig azok, — akkor az egész által vannak meghatározva, de az egész még nem létezik az anyagi valóságban, csak az eszmeiben; .... az eszmei egész az a «causa finalis.»

A természet mindenütt «causa finalis»-t tüntet föl, a hol egyedeket s még inkább egymásra vonatkozó egyedeket alkot. A természet egy okot követel minden egyednek,

amely ok a különféle tényezőket és hatásokat egy *végbe* terelje. *Ha már most az egész kozmoszt összefüggő, egymásra illő, egymást kiegészitő részekből álló egyednek nézzük, amint néznünk kell: azt kell következtetnünk, hogy ennek a nagy egyednek is egységes, egyedi végső okkal kell birni, . . .* **egy eszmével, egy gondolattal, . . . egygyel, aki azt a létesitendő egészet gondolta.**

A «causa finalis» a legnépszerübben bizonyitja Isten létét. A czélszerüség az ész legtermészetesebb gondolata, s csalhatatlan tapintattal kiérzi a czélszerűség elvét minden történésben és alakban. A kéz munkára való, azok a csontok és izek és izmok ugy vannak egymáshoz illesztve, *hogy* az a kéz munkára alkalmas szerv legyen. A szem ugy van összeillesztve, *hogy* látásra alkalmas legyen. Nem ugy van a dolog, hogy véletlenül látunk, mert esetleg képződött a látószerv, — hanem *hogy* lássunk, azon czélból lett szemünk; külön e czélra alkottatott. Ez a fölfogás közvetlen, intuitiv ismeret, mely az evidencia hajthatatlan kényszerüségével lép föl. S mi tulajdonkép ez intuitiv ismeret alapja a tárgyi rendben? az analogia. Látjuk, hogy a természet oly czélirányosan dolgozik, mint mi, — hogy részekből állit össze egészet, — hogy terv szerint módositja a hatókat, — hogy a jövőben megvalósitandó czélra irányozza a cselekvések lánczolatát. A kar az emeltyű elmélete szerint, — a szem a camera obscura törvényei szerint készült, — minden organismus komplikált gépezet; ha már egyszerü gépről is azt kell mondanunk, hogy értelmes alkotója van: mennyivel inkább az organismusokról. Ezek mind őserővel biró, elementáris érvek s nincs az a fortély, mely tönkre silányitsa őket.

A filozofia mégis megkisérlette, hogy tévedést, anthropomorphismust, eszme-hypostatálást mutasson ki a czélszerűség állitólagos fölismerésben, — mások kereken tagadták a czélszerűséget, szerintük nincs czélszerűség, — mások a czélszerűséget természeti szükségszerüségnek, — ismét mások a véletlen eredményének mondták. Ez ellenvetések méltánylása még világosabban fogja föltüntetni a czélszerüség valóságát.

(Folyt. köv.)

SAVONAROLA.

Irta ERÉNYI KÁROLY.

A politikai átalakulással lépést tartott az erkölcsök javulása is.

Festettük fentebb a bünfertőt, melyben Florencz az elpuhultság napjaiban fetrengett. Savonarola a baj gyökerére tette fejszéjét, hadat izent a pogány szellemnek, mely az ó-kori irók élvezése folytán lábrakapott; Cicero, Plato lassankint helyet engedtek Szent Leo, Jeromos és Ambrus munkáinak. Nagyon hosszadalmas lenne apróra részletezni Savonarola munkásságát e téren, nem akarom emliteni, mint használt fel nőt és gyermeket a családi tüzhely tisztaságának megőrzésére, — csak arra akarok utalni, hogy a város meglepő változáson ment keresztül. Az előbbi elpuhultság helyett önmegtagadást találunk, böjt és bünbánat lépett a dorbézolás és kéj helyébe. Az utczákat zsoltározó körmenetek járták be, a templomok tömve voltak, a mulató helyeken unalom és pangás ütött tanyát.

Nem, a régi Florenczre nem lehet reáismerni! Vajjon hizelgett-e magának Savonarola a gondolattal, hogy ezen uj állapotok állandóak maradnak? Számolt-e azon körülménynyel, hogy ingatag néppel van dolga, melynek lelkében csak futó tüzként lobbanik fel a most oly szépen nyilvánuló hitélet lángja?

Ne kutassuk, — a közel jövő ugyis megmutatja!

Annyi tény, hogy az 1495. év végén az erény és erkölcs uralkodott Florencz falai közt. Ekkor állt Savonarola dicsősége tetőpontján! Pedig ha a nap elérte delelőjét, utána már hanyatlani kezd.

Emlitettük azt, hogy Florencz pártokra volt szakadva; de ezen pártok a néppárt kivételével Savonarola váratlan sikerei következtében mindeddig tétlenségre valának kárhoztatva. De lassankint felocsudtak kábultságukból, mozogni

kezdettek s ha eleinte nyiltan nem mertek is fellépni, legalább akna-munkát kezdtek a néppárt s különösen annak feje, Savonarola ellen.

Az uj alkotmány még előkelő helyet biztositott a kormányzásban a születési aristokracziának. Savonarola nem akarta őket egy csapással kivetni hatalmukból. De ezek is hamar átlátták az ellenük foganatba vett tervet s éppen ezen osztályból kerültek ki Savonarola legnagyobb ellenségei, kik hatalmi eszközökkel, széles körü befolyásukkal dolgoztak megbuktatásán.

Fejük Corbizzi Fülöp volt, — Savonarolának bevallott, nyilt ellensége! Az ő kezébe futottak össze az elégedetlenségnek szálai, mely nemcsak a világi elemben, hanem a papság soraiban mind nagyobb mérvben terjedt. Ezen kedvező körülmény arra birta őt, hogy nyilt harczot inditson Savonarola ellen. Összegyüjtötte elvbarátait s ezen gyülekezetben Garofanino, Domonkos-szerzetes éles birálat alá vette Savonarola működését s szent Pál leveleiből bizonyitotta neki, hogy papnak nem szabad az államügyekbe beavatkoznia. Savonarola védekezett, s ugyancsak a Szentirásból kimutatta ellenfelének, hogy igenis van joga beleavatkozni a politikai ügyekbe! A gyülés eredménytelenül oszlott szét, — Savonarola diadalmaskodott.

Ezen kudarcz nem hagyta nyugodni ellenségeit, — uj kisérletre határozták el magukat. Rómába fordultak, hogy Savonarola eltávolitását kieszközöljék. Már-már czélt értek, Savonarola engedelmeskedni készült, de akkor feltámadt mellette a nép, a tanács Rómába irt, hogy Savonarola távozása beláthatatlan bajok forrása lenne, neki maradnia kell. A távozási parancsot tehát visszavonták!

Most már uj harczmódot kelle kitalálni a hajthatatlan szerzetes ellen. Ebben a főszerepet szintén szerzetesek játszották; a szó hatalmával akarták megtörni azt, ki uralmát a szószéken alapitá meg. Florencznek összes szószékeit ellepték a hiresebbnél hiresebb szónokok, onnan dörögtek ellene, onnan bujtogatták fel a népet. Magában Szent-Márk kolostorában is lángra kezdett gyulni az elégedetlenség lap-

pangó szikrája. A rendtársaknak szemet szurt az, hogy Savonarola teljes bizalmával ajándékoz meg két igénytelen, szüklátkörü embert: Maruffit és Buonvicinit, kik, főleg kisebb, házi ügyekben nem egyszer ferde irányban érvényesitették nála befolyásukat. De Jeromos életszentsége, zárkózottsága és alázatossága meg tudta akadályozni a viharnak kitörését!

A 1495. év uj döfést adott a vergődő arisztokráciának. A Mediciek érdekében szőtt összeesküvés napfényre került, — két államtanácsos — Salviati és Lenzi, — a néptől való félelmében lemondott s velük együtt le kelle mondania az egész előkelő osztálynak is még fenmaradt előjogairól: — Florenczben ezen időtől kezdve csak polgárok voltak!

A néppártnak ezen ujabb győzelme érzékenyen sujtotta Savonarola ellenségeit! Milano herczegéhez fordultak segélyért, aki közbe is vetette magát érdekükben VI. Sándornál. Hazugsággal, hamis állitásokkal ingerelték a pápát, bevádolták Savonarolát, hogy ellensége a pápának s a papságnak, hogy lázitja a népet! Ők számitottak a pápa gyengéire, ki ezeknek tudatában bizonyára megfogja hallgatni őket. Számításukban nem is csalódtak.

Julius 21-én VI. Sándor levelet menesztett Florenczbe Savonarolának. Nem a rideg, hivatalos hang szólal meg e levélben, ami azt mutatja, hogy a pápa mindeddig nem hagyott fel a reménynyel, hogy Jeromost szép szerével a maga részére hóditsa. Telve e levél dicséretekkel s magasztalással s a jó ügy érdekében szólitja csak fel őt, hogy önigazolás végett Rómába siessen.[1] Savonarola habozott. Tudta, ha elmegy Rómába, akkor nem tér többé vissza Florenczbe. Annyi ellensége volt a pápai szék körül, hogy félt körükbe menni. Ezenkivül megfeszitett munkássága annyira megrontotta egészségét, hogy veszély nélkül nem indulhatott a fárasztó római utra.

Ezen körülmény birta őt arra, hogy a pápának tagadó választ irjon. Emelt fővel, nyilt szivvel irja le e levélben

[1] E pápai levelet, Savonarola viszonválaszával együtt közli Perrens, «i. m. Appendice. Textes et documents.» 352 sk. El. 3°, 4°.

az okokat, melyek visszatartják. Nem megy most Rómába, mert beteg, mert uton-utfélen méreggel, gyilokkal lesnek reá ellenségei, — mert jelenléte a közbéke kedveért szükséges a városban. Igéri, ha ezen okok ledölnek, — azonnal megjelenik Rómában.

VI. Sándor kénytelen volt beismerni az okok helyességét — és várt. De nem vártak Savonarola ellenségei. Mikor a szerzetes erkölcsről prédikált, — mikor odaállitotta hallgatói elé a kor romlottságát, — akkor sértve látták a pápát, sértve érezték önmagukat is, s mentek ujra Rómába. Vádaskodásaikkal VI. Sándornál nyilt fülekre találtak. Szeptember 8-án ir Savonarolának. Már nem dicséri őt, haladéktalanul Rómába parancsolja! Majd nyomban reá megtiltja neki a szónokolást, mert eretnek tanokat hirdet!

Savonarola látja, hogy az egyenetlen harczban nem boldogul, azért visszavonul Szent-Márkba. Ugy látszik, teljesen félre akart állani azok elől, kik botránykövet kerestek benne. De nem sokáig hallgathatott. A nép hangosan követelte vissza Savonarolát, s a pápa engedni kényszerült. Követe, Becchio megvitte Jeromosnak a szónoklási engedélyt, s ő 1496. böjtjén ujra szószékre lépett s elmondta hirhedt beszédeit Amos próféta felett, melyek uj és most már nem légből kapott vádaskodás alapjául szolgáltak.

A nép özönlött a beszédekre, mert szerette hallani az éles hangot, mely azokban ugy az egyházi, mint a világi fenhatóság ellen kirivóan nyilatkozott. Önhibái mentségét látta azoknak büneiben, kiknek a szeplőtelen erkölcs zászlóhordozóinak kellene lenniök! A szónok Róma bünei ellen fordul, kárhoztatja az álbuzgóságot, melybe sokan önző czélokból burkolóznak. Nem kiméli Florenczet sem! «Csontigvelőig romlottak vagytok ti is!... Minden csak hiuság, minden csak szemfényvesztés, az igaz áhitat kiveszett már a föld szinéről»!

Sokaknak visszatetszett a hang, melyet Savonarola, különösen ezen beszédeiben, használt. Sokan gondolkodóba estek afölött, hogy miért lát Savonarola mindenütt csak bünt és romlottságot? — miért állitja oda egész mezitelen-

ségében a visszaélést nép szemei elé, mely amugy is könnyen felingerelhető minden felsőbbség ellen! Elitélték a szenvedélyes modort, melyet Savonarola Róma ellen használt, s hiába mondotta, hiába állitotta százszor is, hogy ő nem a pápai szék ellen fordul, csak azon személyt rója meg, ki azt méltatlanul bitorolja[1]; mindhiába! a közönséges nép nem igen tudja szétválasztani a méltóságot annak viselőjétől egyiknek szennye rátapad az ő szemében a másikra is. Gúnyköltemények keletkeztek, melyek Savonarola személyét nevetségessé akarták tenni. Ellenségei kiadták a jelszót: «Ha a zsarnokságot gyökerestül akarjuk kiirtani, akkor Jeromost kell megsemmisiteni»! A pápa, kinek személye s romlott környezete majdnem állandó tárgya volt Savonarola ostorának, erélyesebb eszközökhöz készült nyulni; az ellenséges párt leste az alkalmat, midőn a kellemetlen szerzetest törbe csalhatja.

De ez még nem ment oly könnyen. Savonarola körül is ott örködött tisztelőinek pártja, kik a nép minden rétegéből önfeláldozóan ragaszkodtak hozzá. S habár napról-napra nagyobb lett ellenségeinek száma, azért az ő hire s neve is folyton emelkedett, nem volt neki elég Itália földje, átlépte már az Alpokat, átszállt a tengereken is, aminek kézzelfogható bizonyitéka azon körülmény, hogy a törökök szultánja, Bajazet is élénken érdeklődött iránta, sőt mi több, lefordittatta magának Amos próféta fölött tartott beszédeit is.

Eközben váratlan politikai események kötik le figyelmünket. VIII. Károly ujra fenyegető állást foglal el a felső olaszországi városokkal szemben. Velencze és Milano lázasan fegyverkeznek, hogy megvédhessék falaikat a hóditó ellenében. Florenczben nagy a rémület. A franczia sereg Toskanában áll már s florenczieknek el vannak tökélve védelmezni városukat. Savonarola nem barátja a harcznak, mely a várost a bukás szélére sodorná. Alkudozik a királylyal s nehéz feltételek alatt megváltja a békét. A néppárt ujjong vezére diadalának, — de nem ugy ellenségei, kik azt ve-

[1] Törvényes Pápáról ezt nem szabad mondani még ha nagy bünös is, bünei ellen pedig prédikálni botrány, lázitás! — *Horváth.*

tették szemére, hogy nagyon drágán váltotta meg városuk szabadságát. Egyébként ez csak ürügy volt, hogy őt megtámadhassák!

Azt követelték tőle, hogy hagyja el a várost. Jeromos ezt kereken megtagadta! ő maradni fog! Annyira elmérgesedett a pártok közti ellentét, hogy már fenyegetésre, tettlegességre vetemedtek! Savonarolát féltették párthivei, miért is önkénytesekből alakult fegyveres kiséretet rendeltek melléje!

Annyira beleélte már magát a gondolatba, hogy ő Istennek küldötte s terveinek végrehajtója e földön, hogy szinte vérévé vált már csakis ennek érdekében dolgozni. «Nem élnék, ha nem prédikálhatnék»! — szokta volt mondani. Meg volt győződve arról, hogy ő vérével fogja megpecsételni működését, — azért nem is rettegett a haláltól. Kedves gondolata volt, hogy ő magát feláldozhatja Isten ügyeért.

Ezen események közben VI. Sándor ujra felkereste levelével Savonarolát. Elég szeliden szemére hányja engedetlenségét, hogy magát prófétának tolja fel, hogy félrevezeti a népet. Végül reményét fejezi ki, hogy alá fogja magát vetni az ő parancsainak. Elég soká várt, most már engedelmességet követel!

Nem is lehet mondani, hogy VI. Sándor elhamarkodta volna a dolgot Savonarolával szemben. Sőt ellenkezőleg, szokatlanul türelmesen bánt vele mindeddig. De azt hiszem, ezt csak saját érdekében tette. Sokkal finomabb érzéke volt e pápának, hogysem be ne lássa azt, hogy egy bálványozott embert nem lehet oly csendesen félreállitani az utból, hogy az ellenhatás túlsúlyra ne emelkedjék, — pedig akkor a baj bizonyára az ő nyakába szakad vissza!

Savonarola felelt neki. Válasza hű lenyomata vallásos, de azért hajthatatlan kedélyének.[1] Arra kéri a pápát, hogy ne hallgasson ellenségeire, kik vesztét keresik. Ha ezek nem lennének, szivesen elmenne Rómába. «Az egyház tanától

[1] Daczoló engedetlenségének.

soha egy hajszálnyira sem tértem el; s ha mégis hibáztam volna, kész vagyok nemcsak megjavulni, hanem nyiltan ki is jelenteni, hogy helytelenül cselekedtem, el vagyok határozva érette az egész nép előtt bűnbánatot tartani. Ujra csak azt ismétlem, hogy minden iratomat alávetem a római szentegyház itéletének»! Irhatott volna-e szebben vagy hatásosabban munkálkodásának igazolására? Adjanak neki szabad teret, szabaditsák meg ellenségei ármányaitól, akkor elmegy Rómába; előbb nem. Élete szent czélnak s a nép üdvének van szentelve s azért nem teheti azt néhány önhitt, hiuságában sértett ember kedveért koczkára!

A pápa most már belátta, hogy ezen emberrel nem boldogul. Ha ő nem akarja elhagyni működése eddigi terét, majd kiveszik lábai alól a talajt. Nov. 7-én a pápa brevét adott ki, melynek értelmében az eddig független Sz.-Márk kongregáczio a toskánai provinciához csatoltatik, mely a római vikáriusnak volt alávetve. Ezen eszköz által Savonarolát a római fönhatóság alá vonták, — nem volt többé generalis vikarius, csak egyszerü szerzetes, kit elöljárói ma ide, holnap odahelyezhetnek át. Be kell vallani, a terv nagyon furfangosan volt kieszelve, s Savonarolát kellemetlen dilemmába sodorta. Vagy enged, s akkor elveszti lábai alól a talajt, — vagy nem enged, akkor fenyitő eszközökhöz nyulnak ellene, mert megtagadta az engedelmességet! Savonarola ez utóbbit választotta. VI. Sándor számitott arra, hogy Jeromost megijeszti, — de csalódott. Szent-Márk szerzetét függetlennek jelentette ki s nevezetes védőiratot küldött a pápának. Arra számitott, hogy a pápa engedni fog, — de ő is csalódott! Ez nagyon elmérgesitette a viszonyt; a koczka el volt vetve: Savonarola nyilt harczba bocsátkozott, mert — ugymond — inkább a halált választja, semhogy emberi tekintetekből koczkára tegye a jó ügyet; támaszkodik Szent-Pál esetére, ki szintén ellenszegült Péter apostolnak!

Ezen időtől fogva el volt készülve a legroszabbra is!

1494. nov. 1-én különös látványosságnak vagyunk tanui. Savonarola esküdt ellensége volt mindennek, ami földi hatalomra, hiuságra emlékeztetett. Sikerült kivivnia legked-

vesebb terveinek egyikét. A főtéren nagy halmazt látunk emelkedni Florencz kincseiből. Összehordatta őket egy rakásra, hogy a lángok martaléka legyen a megbecsülhetetlen drágaság. Arany, ezüst s a legszebb drágakövek garmada mellett a remekirók ritka példánya, Petrarka, Bocaccio müvei, a legszebb szőnyegek és mükincsek, szóval minden, mi művészi értéket képvisel! Egy velenczei kalmárnak kicsordult a könnye, midőn lángok közt látta e kincshalmazt. Ezeren és ezeren sereglettek össze e máglya körül; Savonarola miséje után ünnepélyes körmenettel bejárták a várost s azután szent énekek zengése mellett, harangok zúgáza közt tüzet vetettek a kincshalomba, melynek lángjai magasra csaptak fel ég felé, utolsó nyomaként az eltemetett karneválnak!

Ezen időtájban Medici Péter is uj kisérletre szánta magát, hogy elvesztett hatalmát visszaszerezze. A városban tekintélyes számu elvbarátja volt már, köztük Nero tanácsos, kiknek segélyével a városba remélt juthatni. Kivülről családjának régi barátjai, az Orsiniek, sőt maga VI. Sándor is támogatták. De igy sem tudott boldogulni. Titokban egész a város kapujáig nyomult már, de ekkor neszét vették jövetelének, — a város kapuját becsapták előtte, a polgárok fegyvert ragadtak. Mit volt tennie, — visszatért Rómába. Kudarcza nagyon elkeseritette. Látta, hogy minden elveszett, buskomorság fogta el, s néhány kinos év után kilehelte elgyötört lelkét.

Ezen esemény szerencsés lefolyása kedvező volt Savonarola népszerüségére. De ezt nemsokára maga kezdte aláásni. A megfeszitett munka, izgatott lelki állapota szenvedélyessé tették őt. Beszédeiben oly kifejezéseket használt, melyek utczai botrányhős szájába, de nem szószékre valók. Piszkolt mindent, pápát, egyházat, hatalmat és népet; — ezen sértő modor nagyon kapóra jött ellenfeleinek, hogy ujra állást foglaljanak ellene. Botrányt akartak előidézni, hogy nevetségessé tegyék s igy lejárassák. Alkalmat is találtak nemsokára.

Savonarola Urunk mennybemenetele napján prédikált.

A beszéd alatt az összeesküvők egyike ezüst tálczát dobott a földre, melynek csengésére nevetés, majd éktelen lárma és zaj keletkezett. A szónokot meglepte e váratlan jelenet, — alig tudott szóhoz jutni. De a lárma nőttön nőtt, fenyegető kiáltások hallatszottak, az általános zavarban Giugnio és Mazzinghi a szószékre rohannak, hogy onnan ledobják Savonarolát. De párthivei idejekorán észrevették e merényletet s vezérüket kiszabaditották veszélyes helyzetéből. Savonarola nem birta folytatni beszédét, roppant zaj s piszszegés közt leszállt a szószékről. Ezen esemény nagyon-nagyon leverte! Őt a bálványozott szónokot nem hallgatják többé. Szivét keserüség fogta el, kezdte érezni letünő népszerüségének lehelletét. Bántotta az is, hogy bár nagyon is ismertek voltak a merénylők, még sem vették el büntetésüket!

Tehát már saját teremtményei, a hatalom közegei is ellene fordulnak!

Az ellene támadt áramlat mindig nagyobb gyürükben terjedt tovább, legerősebb hullámverése Rómáig hatott.

Ellenségei czélt értek; VI. Sándor elhatározta, hogy megtöri ezen embert. Megelégelte már a bünlajstromot, melyet ezen egyszerü szerzetes az ő fejére olvasott, — elég volt már a korholás, mely egyházinak s világinak bőségesen kijutott! Előbb fenyegette volt már, hogy kiközösiti, ha izgatásaival fel nem hagy.

A templomi botrány hallatára beváltotta igéretét, — máj. 12-én exkommunikálta őt.

Savonarola érezte, hogy ügye rosszra fordul, — eléje akart vágni az eseményeknek; levelet irt a pápának, szelid és alázatos modorban. «Miért haragszik az én uram az ő szolgájára» — igy kezdte levelét, s számitott reá, hogy egy időre megköti a pápának kezeit. Reménye azonban füstbe ment, — levele elkésett. A pápai követ már utban volt Florencz felé a kiközösitési bullával s jun. 22-én ünnepélyesen ki is hirdették azt. A kihirdetéssel a Szerviták voltak megbizva. A Domonkosok kivételével az egész papság összesereglett a székesegyházban. A templom feketével volt

beboritva s a borongó félhomályban, harangok zúgása közt, négy fáklya kisérteties fénye mellett kihirdették a pápai okmányt. Azután eloltották a fáklyákat, a sötét templomra. halotti csend borult, hü tükreként Savonarola elsötétült lelkének, kit földig alázott ez iszonyu büntetés.

Ez exkommunikáczio megrázó hatást gyakorolt a városra. Vad csapatok járták be az utczákat, Szent-Márk szerzeteseit nyilvánosan bántalmazták, ugy, hogy ezek nem merték elhagyni czelláikat.

(Vége köv.)

AZ ORSOLYA-SZÜZEK AMERIKÁBAN.

Irta MOHL ANTAL.

(Folytatás.)

Majdnem egy század telt el addig, mig ellenségeink 1759. ujból visszatértek, de ezuttal már mint győzők jöttek. A versaillesi udvar megfeledkezett Uj-Francziaországról és támadóinak hatalmába juttatta. Ez egyike XV. Lajos országlása legszomorúbb lapjainak. Az évkönyvek értesitéseiben sürüen olvashatni azon mély és jogosult fölháborodást, mely a gyarmatok körében e gyülöletes ujság miatt uralkodott. Az anyaországtól történt ezen elszakadás szomoru idejéből vigasztaló jelenség gyanánt emelkedik ki Montealm, ki a megpróbáltatások nehéz utjait hősiesen küzdötte keresztül és szembeszállva minden veszélylyel, Leonidásként végezte be életét.

Két héten át folyton lődözték az angolok a várost, melyet 8000 emberrel vettek körül. Azonban a kanadaiak tüzelése is oly szapora és erélyes volt, hogy nem kis károkat okozott az ellenség soraiban. A franczia haldokló és sebesült katonák a kórházba hozattak, hol az orsolyiták nagylelküen megosztották az ápolást a betegápoló apáczákkal.

A sebesült angolok ugyanazon szeretettel ápoltattak, daczára a vadak boszujának, kik szokásuk szerint össze akarták őket vagdalni. A megszállás kezdetén az alsó város romhalommá változott, a tüz a mezőket is elpusztitotta. A székesegyház és a templom melletti házak a lángok martalékáivá lőnek. Naponkint nagy bombadarabok és golyók hullottak a zárdára, áttörték a templom felső padozatát, behullottak a sekrestyébe, a kórusra, a kápolnába. Megrongáltattak a külső épületek is, sőt egy bomba, mely a színre esett és azt lángra lobbantotta, végzetes veszélyt hozott az egész felső városra is.

A franczia katonák igen hiányosan voltak felszerelve, a mi szemben a 30,000 emberrel rendelkező és mindennel ellátott hajórajjal, nagy hátrányukra szolgált.

Szept. 13-án az angolok igen szerencsés támadást intéztek. Fájdalmasan volt Montealm meglepetve, midőn az ellenségnek árulás segélyével elért előnyös állásáról értesült. Serege többfelé volt szétszórva. Mindent elkövetett, hogy hátralevő 4500 főnyi kis seregével az ellenséget Quebeckre nézve veszélyes állásából kizavarja. Két órai gyorsitott gyaloglás után sikerült feljutnia Quebeck magaslataira, a honnan az ellenségre rohamot intézett. A harcz heves volt, de a kimerült francziák bátorsága nem volt képes az ellenséget elfoglalt helyeiből kimozditani. A megbontott rendet rendetlen futás váltotta föl.

«Mi láttuk — irja a beteglátogató apáczák évkönyve — ezen mészárlást. Mr. Montealm és a főtisztek elestek; több kanadai családos tiszt vesztette életét. Ez volt a pillanat, melyben a szeretet diadalt ült és minket megtanitott arra, hogy saját érdekeinkről megfeledkezve, kezet nyujtsunk ellenségeinknek. Szemben álltunk a halállal. Előttünk feküdtek a haldoklók, kiket százanként hoztak hozzánk és kik közül sokan igen nagy részvétet keltettek. Három község és az egész quebecki külváros idevonult az ellenség közeledésére. Lehet képzelni, mily zavarban és félelemben voltunk. Oly nagy volt a rémülés és aggodalom, hogy két nővér a kiállott szenvedéseket tulélni sem birta.»

Wolfe angol tábornok szintén megöletett. Montealm gondos ápolás alá vétetett, de megmenteni nem lehetett. Másnap reggel elhúnyt és nagy ünnepélyességgel temettetett el az orsolyák kápolnájában.

Az ütközet után kötött egyezményben a vallás szabad gyakorlata és a szerzetesek sorsa biztositva lett. Az orsolyitákat nem bolygatták. Murray kormányzó maga igérte meg a védelmet Nagy-Brittania nevében. Sokkal nehezebb volt azonban oly püspököt nyerni Mr. Pontbriant halála után 1760-ban, kinek vállaira a helyzet egész sulyát bizni lehetett. Az isteni Gondviselés azonban ismét támasztott arra termett férfiut. Az angol administratio utóbb tett kisérletet, hogy a lakosokat a kath. vallás elhagyására birja s némely esetekben sikerült is czélját elérnie. Egyik nagybrittaniai egyetem kérdeztetvén, micsoda eszközökkel sikerülne ezt nagyobb mértékben eszközölni, igy felelt:

«Nem kell nyilvánosan a pápaság ellen beszélni, hanem titkon kell tekintélyét aláásni. Rá kell venni a jámbor nőket a protestánsokkal való házasságra. Nem kell egyházi személyekkel vitatkozni. Nem kell őket a hűségi esküre szoritani. A püspököt szegénynyé tenni, közte és a papság közt bizalmatlanságot kelteni, az európaiakat a püspöki méltóságból kizárni és a kanadaiak közül is az érdemesebbeket, t. i. azokat, kik képesek a régi eszméket föntartani, kell e méltóságra választani; nevetségessé kell tenni a vallásos szertartásokat, melyek a népre hatnak; meg kell akadályozni a hitoktatást; nagyrabecsülni azon papokat, kik nem oktatják a népet és őket a világba édesgetni; kedvezni nekik és elvonni őket a gyóntatószéktől; dicsérni a világias szellemü papokat, asztalukat, kocsijukat, szórakozásaikat; mértékletlen életre kell csábitgatni; buzditani a nőtlenség megszegésére és azokat, akik megtartják, mint együgyüeket kinevetni, prédikálásukat nevetségessé tenni.» Ezek valának a tudós egyetem tanácsai! Méltók valóban az eretnekekhez!

Montreal nemsokára szintén elesett. Vandreuil marquis vetélkedett Montealmmal és nem irta alá a fegyverletétet, hanem inkább elszánt küzdelmet fejtett ki elleneivel szem-

ben. Azonban sikertelenül! Mi reménye sem levén a győzelemhez, visszament Francziaországba, a hol fájdalmában elhúnyt. Nemes jellemek korszaka volt ez! A forradalom nem ütött volt még ki. Még voltak Francziaországban kitünő férfiak, szennytelen jellemek!

Ha valami tekintetben vigasztalására szolgálhatott sz. Angela leányainak, hogy nem tartoztak Francziaországhoz, ugy ez a szerencsétlen és borzasztó forradalom ideje, melyről de Maistre József méltán mondja, hogy az teljesen a sátánnak müve volt.

E szomorú emlékü idő alatt a kanadaiak által annyira szeretett párisi házból semmi hir sem hatolt az Uj-világba. A nagy bajok zavarában a párisi sororok ugyan hiven irtak a quebeckiekhez, kiknek Párisban megbizható ügynökeik voltak, ámde leveleik a számüzöttek által Angliába vitetve, ott egy hivatalnok hanyagsága folytán egészen 1800-ig egy szekrény fenekén vesztegeltek.

A párisi ház évkönyvei két példányban irattak. Egyik diszkötésü volt a fogadalmasak, a másik közönséges az ujonczok számára. Ezeket az általános pusztulás zavarában egy apácza megmentette. Később a quebecki ház ezek hollétéről tudomást szerezvén, a diszpéldányt 1800 frankért megszerezte. Midőn kolostorukba hozatott, a kapuig elébe mentek az apáczák és mint valami szent ereklyét hymnusok éneklése mellett kisérték el rendeltetése helyére. A másik példány örökösödés utján egy versaillesi üldözött pap birtokába került.

A quebecki ház a nyolczvanas években két uj telepitvényt létesitett, melyekről kissé alább lesz szó. De ujabban halál folytán is több tagot veszitettek. Egyebek között elhúnyt 1888-ban a kiérdemült főnöknő, a jószivü, alázatos M. Gabriela, élte 92 évében, ki már kivánva kivánt sz. Pállal feloszlani s Krisztussal együtt lenni. Ugyanezen évben mondott Istenhozzádot ez árnyék világnak a 90 éves M. Anna is, ki egyéb hivatalokon kivül mint az ujonczok mesternője sok érdemet szerzett magának az örök életre. A kitünő irónő s kiérdemült főnöknő M. Mária 55 éves korában szenderült a jobb életre. Az uj telepitvények és a halálozások által megritkult

sorokat 36 nagyreményü ujoncz van hivatva pótolni. Az 1876. évi alkotmányváltozás nem szüntette meg azon szivélyes viszonyt, mely eddig a kolostor és a kormány között fönállott. Igy pl. 1886-ban junius havában az angol korona által ezen tartomány igazgatására kirendelt Lansdowne herczeg hitvesével együtt nemcsak hivatalosan meglátogatta őket bevett szokás szerint, hanem utóbb az iskolaév záróünnepségén is elnökölt, személyesen kivánván az általános ajándék osztásnál az érdemet megjutalmazni. 1888-ik év őszén Preston Stanley lord és hitvese szintén meglátogatták az intézetet, midőn a szépen feldiszitett nagyteremben 270 belnövendék és 130 más növendék egyesült ünnepies fogadtatásukra. 60 növendék a praeparandiát hallgatja, melynek tanárait a kormány nevezi ki. Gyakorló iskolául a 326 tanulót számláló külső iskolák szolgálnak. Nagy gond fordittatik a gyermekek lelki életére és kiképeztetésére egyaránt. Az iskolák el vannak látva könyvtárral, tanszerekkel. Meg van honositva több jámbor társulat, mely a vallásos élet gyakorlására szolgál. Különösen virágzik a sz. Gyermekség társulata, melynek czéljaira igen nagy örömmel áldozzák a szülők gyermekeik által filléreiket. A már kilépett tanulókat is nagy figyelemben részesitik és évenként lelki gyakorlatokat tartanak számukra.

6. Trois-Rivières.

Saint-Valier quebecki püspök 1697-ben október 8-án Trois-Rivièresben, mely a Szent-Lőrincz folyam mentében Quebecktől 25 mértföldnyi távolságra fekszik s most már tulajdon püspökkel bir, uj apácza telepitvényt létesitett és öt nővért vezetett be. Első elöljárójuk Brovet Mária volt. Ugyanazon év decz. 22-én léphettek csak az uj ház birtokába. Jóllehet az orsolyiták működésének főczélja az ifjuság oktatása, itt azonban mégis az alapitónak szándéka szerint a betegek ápolására is vállalkoztak. Ezen közhasznu intézet épülete 1752-ben és 1806-ban a lángok martalékává lett Első izben maga mgr. Pontbriant quebecki püspök emelte

ki hamvaiból. Személyesen igazgatta az épitkezést és evégett a nyarat is ott töltötte. Utóbbi esetben csak 4 apácza maradhatott itt, 6 pedig egyidőre visszatért az anyaházba, Quebeckbe, mig mgr. Plessis püspök áldozatkészsége és a papság hozzájárulása folytán romjaiból ismét új életre nem kelt. Ezen monostor 1816—9-ig vendégszeretettel adott helyet keblében azon 4 irhoni apáczának, kiket Thayer konvertita pap, előbb prot. miniszter, Bostonban akart megtelepiteni, hogy ott nőnöveldét létesitsenek. Ezek azonban 1829. évig, egyet kivéve, mind elhaláloztak. 1853-ban a belnövelde 65, a külső szegényiskola 140 tagot számlált, 1880. évben a benső növendékek száma 160, a külsőké 200 volt.

Nagy lendületet nyert a nevelés és tanügy, midőn Caron Olivier Károly előbb nicoleti püspöki papnevelő-intézeti tanár és tanfelügyelő, kolostori lelkésznek neveztetett. Mindjárt kezdetben az ingyen-iskola számára 600 franknyi évi segélyt eszközölt ki a kormánynál és azt a mintaiskolák sorába, a belnöveldét pedig az akadémiai rangúak osztályába emeltette. Az ő dicséretes közreműködése folytán oly hirnévnek örvendett az intézet, hogy a legmesszebb tájakról is idehozták a növendékeket. Igy pl. az Egyesült-Államokból 23 jött. Minden hasznos ismeret alapelveit tanitják itt, ugy szintén rajzot és zenét is, fősuly azonban a vallásos oktatás és nevelésre fektettetik. A pályavégzettek mint Mária társulatának tagjai, annak érmével diszitve, hagyják el az intézetet. Ennek viselése megőrzi, visszalétesiti emlékezetükbe az ifjukori benyomásokat és későbbi korukban is arra ösztönzi, hogy gyermekeiket vagy unokáikat szintén idehozzák, hogy ezek ugyanazon jó ker. nevelés áldásaiban részesüljenek, melyet egykor ők maguk is nyertek. Oly kegyelettel és hálával viseltetnek a régi növendékek az intézet iránt, hogy azt mindenféle értékes ajándékkal és főleg templomi szerekkel látják el.

A növendékek tanitása és fegyelmezése példányszerű. Minden gyermek vagy a «Mária-társulat», vagy a «sz. Gyermekség művének» tagja. A társulatok különféle ájtatosságokkal birnak, a melyeken a gyermekek látható örömmel

vesznek részt. A fegyelem szempontjából nagy gondot forditanak a növérek az engedelmesség, a szorgalom és vetélykedés ébresztésére és ápolására. E tekintetben jutalmakat osztanak ki; a jó viseletüeket a fogadó teremben függő «érdemtáblára» irják, vagy diszjelvényekkel tüntetik ki, a melyek boldogokká teszik a gyermekeket. Nagy hatással van a gyermekekre főleg egy nagy, diszes festmény, mely a nappali szobában látható. A kép Jézus sz. Szivét ábrázolja. Körülötte négy körút fut, a melyeken egy, a gyermekeket jelentő galamb a sziv felé törekszik.

A gyermekek viseletük és szorgalmuk arányában különböző utra érdemesülnek. A ki mind a négy körutat szerencsésen megfutotta, az bejut a belső köröndbe, a sz. Szív közelébe. E dicsőség a gyermekek törekvéseinek netovábbja! Boldog az, ki e czélt szerencsésen elérhette!

Az évkönyvek a házi lelki vezetők között különösen kiemelik Calonne atyát, kinek testvére XVI. Lajosnak minisztere volt. Először a jogtudományokat hallgatta és ügyvédi pályára készült, de később az oltár szolgálatába lépett s 1793-ban börtönt, majd számkivetést szenvedett szent hitünkért. Végre Kanadába került. Valóban hősi erényekkel tündöklött s 1822-ben a szentek halálával mult ki. Az apáczák közül mint nagy életszentséggel s nevelési tapintattal jeleskedők magasztaltatnak: M. Saint Mária Dubord kiérdemült főnöknő († 1863.) és sok más. Az intézet többször szerencsés magas püspöki látogatás s áldás jótéteményeiben részesült. 1880-ban 73 növér népesitette a házat. A tartományi kormányzó 1879-ben a tanitványok közül a legügyesebb levélirót különös tisztelet-éremmel tüntette ki.

Mennyi jó eszközöltetik ezen iskolák által, csak a jó Isten tudja! Hánynak szolgál ez az igaz hit, az üdv utja megismerésére, valamint a hozzácsatolt kórház is a testi, mint a lelki épség visszanyerésére, vagy az üdvösség megszerzésére?! 1879-ben nov. 6-án halálozott itt el Mary Jozefa, egyike azoknak, kik Bostonban 1839. aug. 11-én éjjel kegyetlen üldözést állottak ki a hitért. Keserüség és panasz nélkül emlegette Bostont s haláláig reménylette, hogy a bos-

toni kolostor uj életre fog ébredni. A régi kolostoron kivül most még két nagy épülettel bir a rend, t. i. a külső iskolával, melyben a házi gyóntató is lakik és diszes növeldével. A tagok száma a nyolczvanas évek elején 73 volt.

Trois-Rivières több más kolostor anyjává is lőn. Igy köszöni létét egy itteni apácza buzgalmának a chatami zárda. S. Xavier Faovetti orsolyita 1860-ban főleg b. e. Jaffre atya jézustársaságbeli előljáró ismételt buzditására Felső-Kanadának Chatam nevü 10,000 lakóval biró főhelyére ment azon szándékkal, hogy ott sz. Angela leányainak ujabb hajlékot szerezzen. Isten bő áldása kisérte lépteit és fáradozásait bámulatos siker koronázta. Rövid idő alatt létrehozta az épületet, mely kezdetben ugyan csak 4 növért fogadott be, de számuk mindinkább növekedett. 1876-ban már 14 működött ott. A szük lakás azonban korlátolta őket nagyobb mérvü tevékenység kifejtésében. Sz. József patriarka szószólásához fordultak tehát. Kérésük csakugyan meghallgatást nyert; mert 1866-ban régi lakásukhoz közel szép tágas telekre tehettek szert. 1868-ban hozzá fogtak az épitkezéshez, 1870-ben már a növendékek az uj háromemeletes, gyönyörü kerttel környezett kolostorba telepedtek át, de az apáczák nagyrésze kénytelen volt még a 150 lépésnyi távolságban levő régi épületben maradni. E körülmény igen hátrányos volt a növérekre, mivel kápolnájuk az uj épületben volt. Kénytelenek voltak tehát a téli zord hónapokon keresztül, reggel $4^1/_2$ órakor már kimenni, hogy szent misét hallgathassanak.

Chatam történetében az isteni Gondviselésnek két oly csodálatos intézkedésével találkozunk, hogy a legnagyobb hálával kell arra gondolnunk. Először minden előleg nélkül, csakis a hivek segélyezése alapján vették az épitkezést foganatba és szerencsésen oldották meg vállalatukat. Másodszor, 16 éven keresztül minden halálozástól megótalmazta az Ur választott leányait. 1874-ben a sz.-Vazul-rend vette át az apáczák lelki vezetését, miután a jézustársaságbeliek, mindnyájok fájdalmára, más vidékre távoztak. A 76-iki körlevelek szerint a belső növendékek száma 50—60 között válta-

kozott. Ennyi volt körülbelül a külső fizető is. Az ingyenesek 160 felé voltak. A tanitási nyelv az angol, csakhogy a francziát és zenét is különös előszeretettel tanulják legtöbben, sőt némelyek a németet is.

A chatami kolostor módjára létesült egy másik Roberval városában.

Midőn Racine Domonkos, az első chicontimi püspök buzditására a sz. János tava melletti gyarmatok egyházközségekké egyesültek, nevezett püspök meghivta a quebecki érsekkel egyetértve az ottani orsolyitákat, hogy a fekvésénél fogva a quebeckihez nagyon hasonló Roberval kerületben alapitanának zárdát. E felhivásra 3 apácza szemle-utra indult a kegyes püspök urral s 10 napi fáradságos utat téve, a Notre Dame de la Pointe Bleue parochiát választották ki, a kolostor szinhelyéül. Az épitkezés csakhamar megkezdetvén, 1882-ben 7 növér telepedett ott meg, hogy a ker. polgáriasodásnak iskolát nyisson.

A robervali épités még be sem volt fejezve, midőn a quebecki zárda uj meghivást kapott Racine Antaltól, a fenemlitett püspök fivérétől, aki Sherbrooke főpásztora volt.

A megtestesülésről nevezett Mária szellemétől áthatott növérek nagy örömmel üdvözölték ugyan e tervet, de nagy sajnálkozásukra szolgált azon körülmény, hogy nem rendelkeztek a terv megvalósitásához szükséges anyagi eszközökkel. Isten azonban most sem hagyta el hű szolgálóit. A régi növendékek hirt vevén a szándéklatról, nagy buzgalommal kezdettek gyüjteni nemcsak Kanadában, de az Egyesült-Államok területén is, ugy hogy rövid idő mulva készen állott Staassteadban, a sheerbrookei egyházmegye egyik községében az óhajtva óhajtott kolostor, melyben 1884. aug. 15-én, Nagyboldogasszony napján 8 növér tartotta ünnepélyes bevonulását.

A növérek e helyütt is oly áldásos tevékenységet fejtettek ki, oly szeretetet és becsülést vivtak ki maguknak, hogy ujból több oldalról, nevezetesen: Springfield, Illinois, Alton és Peoria városok részéről — nyilvánult az óhaj hasonló rendházak megnyitására nézve.

II.

Az Egyesült Államok.

Az Egyesült Államok, valamint azon államok is, melyek mindig angol uralom alatt voltak, szintén befogadták sz. Angela leányait, de különböző időszakokban és többnyire sokkal később, mint az általunk emlitett és Angliához később csatolt kanadai tájak.

1816—1819-ig a trois-rivièresi apáczák szeretettel fogadtak be négy irhoni tagtársat, kiket egy kath. hitre visszatért angol pap hozott magával azon czélból, hogy azok Bostonban iskolát nyissanak és nőneveldét alapitsanak. Ezek előbb a nevezett helyen három évig tanulmányozták a nép szükségeit, szokásait és érdekeit, mielőtt rendeltetésük helyére Bostonba költözködtek volna. Itt azonban csakhamar mind veszélyes betegségbe estek s már 1824-ben egyet kivéve mind áldozataivá lettek. A bostoni püspök azért Quebeckből segitséget kért és kérelmére szt. Györgyről nevezett nővért küldték el, hogy a sok megpróbáltatáson átment intézetet ujolag virágzásra segitse. A buzgó nővérre azonban sok, nagy kereszt várakozott. Midőn Bostonban 10 évet töltött s a konventet ritka erélylyel ujra szervezte: a fanatizált protestáns népség a Sz. Benedek hegyéről nevezett kolostort éjnek idején, mig az apáczák 47 benlakó növendékükkel együtt mélyen aludtak, felgyujtotta, kirabolta 1834. évi aug. 11-én, és hogy a profanczió teljes legyen, hat apáczának tetemét a földből kiásta és hamvaikat szétszórta. Az ebből származott rémület folytán Georgia rendtag meghalálozott, a perjelnő pedig sulyosan megbetegedett. Az életben maradt orsolyiták, számra 9-en, a bostoni eretnekek türelmetlensége által számüzetve, quebecki testvéreiknél kerestek s találtak menhelyet 4 évig. Azonban többszöri kisérleteiknek sem sikerült Bostonban nagyobb eredményeket létesiteni. Ezért feloszolva részint a quebecki, részint a trois-rivièresi és ujorléansi konventekbe kebeleztettek be.

1. Louiziania.

Louiziania, mely manap része az Egyesült-Államoknak, 1682-ben födöztetett föl de la Salle Cavalier normandi hajós által, aki Kanadából követvén a Mississippi folyását egész annak torkolatáig, a mexikói öbölbe jutott, s a tájt XIV. Lajosról Louizianiának nevezte el. Uj-Orléans, a tartomány fővárosa Le Moyne de Bienville Louiziania kormányzója által alapittatott 1718-ban a Mississippi torkolatától 30 mértföldnyi távolban. A tartomány 1764-ben Spanyolországnak birtokába jutott. 1800-ban Francziaországhoz került vissza, de Napoleon 1803-ban az Egyesült-Államoknak engedte át.

A kereszténység ezen partokon azonnal a felfedezések után rettenthetetlen miszsziónáriusaink által buzgón hirdettetett. Beaubois atya pl. 1725. körül terjesztette Mississippi partjain az evangeliumot. Francziaországból hivott orsolyitákat, s ezek elszánták magukat idejönni. De mily fáradságos volt, mennyi bajjal járt az 5 havi utazás! Ezen hősnők élén Máter Transchepain Augusztina állott. Ő Rouenban született protestáns szülőktől; mély tudománya igaz hivővé tette, s e miatt családja részéről üldöztetést is szenvedett. 1699-ben fátyolt öltött a roueni orsolyitáknál. Az Isten dicsősége lángjától emésztetve, Maria ab Incarnatione példájára kész volt a barbárok közé missiókra menni, s magát az Isten dicsőségeért feláldozni. Ezen vállalat költségeit a nyugat-indiai társulat viselte. Uj-Orléans akkor, midőn ő odahivatott, még csak néhány száz lakost számlált. Két társat nyervén saját anyaházából, Hennebousba ment velök, ahol magát egy egész buzgó csapattal látta környezve, kik a havre-i, vannes-i, ploermeli s elbeuf-i monostorokból jöttek, számra 10, köztük egy rendi ujoncz és 2 laikus nővér; 1727. febr. 22-én szálltak hajóra, s igen sok viszontagsággal jul. 23-án érkeztek Baliseba a Mississippi torkolatánál s innét kis ladikokon aug. 6-án jutottak rendeltetésük helyére. Ezen csodálandó hitterjesztők, — mert lehet őket igy nevezni — 7 évig voltak kénytelenek várni, mig laká-

suk megépült; ezalatt közülök 4 elhalálozott, névszerint sz. Ágostonról nevezett Mater Mária perjelnő, 1733. november havában, akinek legalább volt vigasztalása, mert meglát-hatta még, hogy áldozata nem volt hiába, és hogy Isten müve Louisianiában létesült. A halál által ütött hézagokat Francziaországból érkező uj tagok pótolták 1734. julius havában foglalták el nagy ünnepséggel a végre valahára elkészült monostort.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Fernand Drujon. Essai bibliographique sur la destruction volontaire des livres ou bibliolytie. Paris. 1889. *Maison Quantin.* 4-rét 72 lap. Ara 12 frank.

A nagy virágzásnak örvendő franczia bibliographiai irodalom egyik legujabb terméke és igen érdekes, de nem kevésbbé drága különlegessége fekszik előttünk.

Drujon a könyvrombolás irodalmának mezejéről ismeretes Schelhorn, Peignot, Brunet, Blades, Walford, Tourneux, Oelrich és mások nyomdokaiba lépve, szorgalmas kutatások és sok utánjárás segélyével összeállitotta azon könyvek jegyzékét, a melyeket vagy maguk a szerzők, vagy a kiadók tettek a lángok martalékává.

E körülmény folytán nagyon szük határok között mozog a munka. Medre sokkal bővebb leendett, ha kiterjeszkedik azon irodalmi termékekre is, a melyeket valamely felsőbbségi rendelet következtében *kellett* megsemmisiteni. Ily könyvekről azonban nem szól Drujon és elhallgatja azokat is, a melyeknek megsemmisitése csak időleges volt, a mint ez pl. Wicquefort: «Advis fidelle aux véritables Hollandois» czimü munkájáról ismeretes. A mü 1672-ben jelent meg, midőn a hollandok háborúba voltak bonyolulva a fran-

cziákkal. A hollandi hatóságok szétosztották azt az iskolás gyermekek között, kiknek révén a szülők kezei közé jutva, nagy szolgálatokat tett a hollandok gyülöletének szitására a francziák ellen. A háború befejeztével — a könyveket ismét bevonták a hatóságok, hogy fentartsák oly időre, midőn ismét szolgálatokat tehetnének! Csak azon müvekre szoritkozik tehát Drujon, a melyek önként, a szerzők vagy kiadók szabad elhatározásából lőnek megsemmisitve.

A munka 2 részre oszlik. Az első rész «a szerzők által megsemmisitett könyvekről» szól és 140 — a 65. lapon foglalt pótlással együtt 141 — számot foglal magában. A második, mely 128 — a kiegészitésül utólagosan emlitett müvet is beszámitva 129 — számra terjed, azon munkákat sorolja fel, a melyeket vagy a kiadók, vagy magánosok bellebbeztek a feledés örvényébe.

Nem adja azonban pusztán és szárazan a könyvek czimeit, hanem elmondja azok rövid történetét, a megsemmisités okait és körülményeit. Nagyon sok munkáról tudja azt is, hány példányban jelent volt meg, hány lett a megsemmisités áldozata és a szerencsés menekültek esetleg hol léteznek.

A felsorolt munkák között képviselve van a tudományoknak csaknem minden ága, a szépirodalom és költészet minden faja. Sok egyházi müvet is emlit a szerző: oly munkák ezek leginkább, a melyek az «Index»-be kerültek és szerzőik, alávetve magukat az egyház itéletének, megsemmisitették azokat. Vannak ezeken kivül oly egyes szerzetesektől származó egyházi müvek is idézve, a melyeket a szerzetes-rendek elüljárói semmisitettek meg. (264 szám.) Záró soraiban megjegyzi maga a szerző is, hogy az egyháziak köréből került ki aránylag a legtöbb könyvromboló. Megjegyzése azonban a legnagyobb tisztesség hangján van tartva.

«Megjegyzem — ugymond — hogy a könyvrombolók között a szerzetes rendek igen jelentékeny helyet foglalnak el . . . de nem azért, mintha ez ügybe avatkozni, vagy az atyákról itéletet mondani akarnék.» (63 lap.)

Nem is lenne helyes e miatt elitélni az illetőket. Mert csak tiszteletet érdemel oly egyházi férfiú, ki esetleges tévedéseit beismerve, köteles engedelmességet tanusit az egyház legfőbb tekintélye iránt.

A könyvek túlnyomó száma franczia, angol és latin termék. Azonban még ezekre nézve sem teljesen kimeritő a jegyzék, mint azt egyébként a szerző maga is beismeri. Az eddigelé megjelent hasonirányú dolgozatokat azonban messze felülmulja ugy a felsorolt munkák száma, mint az adatok megbizhatóságára nézve is.

A munka különben ugylátszik nincs nagyobb elterjedésre számitva. Mindössze 256 számozott példányban lett nyomatva. Utját állaná a nagyobb elterjedésnek a rendkivül magas ár is, mert a 72 lapra terjedő, valóságos szellemi inyenczségre valló kiállitású munka 12 frankba kerül! Magában véve mindazáltal igen érdekes és a franczia könyvészeti irodalom magas fejlettségének fényes bizonyitéka. Vajjon fog-e valaha ilyféle magyar munka napvilágot látni?!

Dr. Walter Gyula.

Joseph Ziegler. Maipredigten. Das salomonische starke Weib, mit Benutzung der Schriften der heil. Brigitta, des heil. Bernhard und anderer heil. Väter für Maivorträge dargestellt. Regensburg, 1890. *Verlags-Anstalt.* 8-rét 144 lap. Ára 1 M. 20 Pf.

A májusi ájtatosságnak évről-évre nagyobb mérveket öltő elterjedése óta sürüen jelennek meg a külföldön oly hitszónoklati munkák, a melyek ez ájtatosság igényeihez alkalmazott beszédeket nyujtanak. Ilyen a különben nem ismeretlen nevü Ziegler József, regensburgi kanonok jelen müve is. Eredetileg ő a könyvnek csak vázlatát dolgozta ki. Összeállitotta a beszédkört az ájtatosság napjaira és a beszédeket azután egyes szónokok készitették. Ő maga a beszédek eszméit Mária, az agredai sz. Ferenczrendü szerzetesnők apátnőjének Gueranger és Faber által nagy dicsére-

tekkel elhalmozott, «Isten szent városa» czimü munkájából meritette.

Jóllehet több kéz dolgozott a munkán, mindazáltal tekintve egyrészt azt, hogy a beszédek vázlatát a szerző önállóan készitette; másrészt pedig azon körülményt, hogy ő nyujtotta a kidolgozáshoz szükségesnek mutatkozott további anyagot is és az egyes szónokok beszédeit ujból átdolgozta: egészen jogosan szerepelhet a könyv szerzője gyanánt.

A munka a «Példabeszédek könyve» XXXI. fejezetének azon verseire támaszkodik, a melyek oly remekül taglalják «az erős asszony» tulajdonait. E tulajdonokkal foglalkoznak az egyes beszédek, melyek rövidek, magvasak és egyszerű, kedves irályban tartvák. A tanulságok igen találóak és gyakorlatiak.

Ezen előnyeinél fogva igen jó szolgálatokat tehet a könyv esetleges májusi elmélkedések készitésénél és igy bátran ajánlható.

Dr. Walter Gyula.

Le Nouveau Testament et les découvertes archéologiques modèrnes. Par F. Vigouroux, prêtre de S. Sulpice. Avec des illustrations d'aprés les monuments par l'abbé Douillard architecte, Paris, Berche et Tralin, 1890. 8-adrét, 438 lap. Ára 2 frt.

A jeles franczia biblikus és apologeta, aki már egyéb munkáitól eltekintve is, általános feltünést keltett nyolcz évvel ezelőtt megjelent: *La bible et les découvertes modernes* czimü munkájával (ismertetését lásd a M. Sion 1882. évf. 932. l., a német forditását pedig az 1886. évf. 860. l.) ujból egy dústartalmú kötettel gazdagitotta a bibliai irodalmat, melynek czimét fönnebb irtuk ki.

Amint ez a czim is mutatja, e kötet azon ujabbkori felfedezésekkel foglalkozik, amelyek az uj-szövetségi szentiratoknak, a rationalismus által annyiszor megtámadott hitelességét erősitik meg uj és uj érvekkel. Folytatása akar tehát lenni annak a nagyszabásu, négykötetes munkának, ame-

lyet ép az imént emlitettünk. Abban előadta az assyrologia és egyptologia mindamaz adatait, amelyek az ó-szövetségi szentirás hitelességét, azelőtt soha nem reménylett világossággal erősitik meg, kezdve a Genesistől egészen Esdrásig: ez uj müvében a modern régészeti kutatások vivmányaiból az uj-szövetségi sz. könyvek hitelességének megvédésére készit hatalmas fegyvereket.

Természetes, hogy az anyag itt jóval csekélyebb, mint volt amott, hiszen az uj-szövetségi sz. könyvek alig tüntetik fel egy századnak a képét, mig az ó-szövetségiek évezredekét. De azért ez a könyv is ép oly diadalmas hadjárat a rationalismus összeesküvői ellen, mint volt az első.

Tartalma négy részre oszlik. Az elsőben bebizonyitja a Szerző a szentiratok hitelességét azok nyelvezetéből, az uralkodó hebraismusokból, melyeket egy hamisitó soha igy nem lett volna képes utánozni. A másodikban az evangeliumok történelmi reflexióit bizonyitja be valóknak, a profán történetirók, s a régi epigraphia segélyével. Augusztus császár népszámlálása, Lysanias, stb. A harmadik rész az Apostolok cselekedeteinek szentelve kimutatja, hogy amint azokban vannak ecsetelve szent Pál utazásai, az egyes tartományok és városok helyi körülményei stb., ugy kellett azoknak a valóságban is történniök és létezniök, hogy ugyanazon történelmi személyiségek szerepeltek, stb. Végül a negyedik részben elvezeti az olvasót a katakombákba, s a keresztény aera első századainak irott és festett emlékeiből, gyönyörü érveléssel hozza ki ugyancsak az egész ujszövetségi kánon hiteles voltát.

Az egész mü amellett, hogy valóban tudományos, igen vonzón, kedvesen is van irva, — s becsét a harminczhárom pompás illusztrácziő is emeli. Mindenkinek, aki tanulni és élvezni akar egyszerre, melegen ajánljuk Vigouroux uj könyvét, s hogy ajánlásunk még hathatósabb legyen, a könyv bámulatos olcsóságát is kérjük figyelembe venni.

Dr. Kereszty Géza.

Ünnepi egyházi beszédek. Irta Babik József. Eger, 1890. n. 8-r. 251 l. Ára 1 frt 60 kr.

A gyüjtemény 21 beszédet tartalmaz, melyek egy kettő kivételével morális témákat fejtegetnek. Babik előnyös sajátosságai: bőségesen áradozó dikció, etikus rajz, kellemesen folyó irály, őszinte érzelem, egészséges pátosz, — ezektől vezettetve választotta tárgyát; a dogmatikus tételeket és bizonyitásokat s a tanitást kerüli. Az egyházi szónoknak jó szolgálatot fog tenni Babik gyüjteménye, — nem azon értelemben, hogy a beszédeket ugy ahogy vannak elmondja, hanem hogy érzelem- és szindús fejtegetéseit és rajzait higgadtabb beszédébe átvegye. S ezen czélból igen ajánljuk Babik beszédeit, mert lelkes meggyőződése, gyengéd szerető érzése kellemesen szinezett nyelvezeten szól hozzánk. Mi, lelkészkedő papok Babik beszédeit, eredeti alakjukban el nem mondhatjuk, — a nép ezeket meg nem érti s üresen távozik. Nem az a folytonos rohamos hév, melyre mi magyarok ugyis hajlunk, — hanem a begyőző, tanitó kifejtés eredeti világos, vonzó ereje, — ez a retorika kell nekünk. Kell különbségnek lenni az ékesszólás és a költészet közt nemcsak a verses alakot véve, de különösen a meggyőzés, a lelkesités módozatára nézve. Babik beszédeiben túlnyomó a költészet, — erre vall rohamos, elő nem készitett pátosza és túlságosan ékes nyelve; — mérsékelni kell az ifju hevet Pázmány, Bourdaloue, Hunolt, Schmidt modorával; — a költői ömlengések az előadást elkerülhetlenül szinészivé teszik. Ezt bátorkodom a jeles tehetségü s termékeny iró figyelmébe ajánlani. — «Ifju szive ez egyszerü virágait» meg fogja termékenyiteni a vágy a hivek vallási ismereteinek bővitése és fejük egyptomi sötétségének szétoszlatása után.

Ürményi József.

Johann Georg Voubank. Von Innsbruck nach Mariannhill. Thomas-Druckerei der Trappisten-Abtei Mariannhill. (*Natal. Süd-Afrika.*) 1890. 8-rét 153 l. 1 Mk.

Azon idő alatt, a melyet a Trappista-rend tagjai Dél-Afrikában, előbb Durbanban, most Mariannhillben töltenek, a szerencsétlen feketék világrészének legtávolabbi pontjai sokkal közelebb hozattak Európához.

A bámulatos tevékenységü és pezsgő szellemü *Ferenc* apát állandó összeköttetést hozott létre Európa és az ő missió-telepe között. Mihelyt megtehette, rögtön nyomdát rendezett be és egy kis német lapot «Fliegende Blätter,» majd «Vergissmeinnicht» czimek alatt szerkesztett és küldött Európába, hogy a rend munkásságáról és annak eredményeiről tájékozást nyujtson nemcsak, de ébren is tartsa és lehetőleg fokozza az iránta tanusitott érdeklődést. Két év óta már naptárt is szerkeszt, melynek tanulságos czikkei érdekesen vázolják a délafrikai viszonyokat és a rend azon bámulatos tevékenységét, melyet megtelepedése óta kifejtett.

A jelzett munkában pedig egy igen élénken irt és sok érdekes dolgot vázoló utirajzot nyujt *Ferencz* apát nyomdája a rend egyik ujabb tagjának tollából. Voubank Innsbruckból indult Mariannhillbe. Kölnben találkozott utitársainak nagyobb részével és aztán 50-ed magával kelt a hosszú útra, melynek főbb mozzanatait e könyvben ismerteti.

Utjának európai részéről csak futólagosan szól, mert nem ez az ut volt tulajdonképeni czélja. A főbb helyekről mindazáltal elmond egyet-mást. Ujat ugyan keveset találunk a könyv ezen részében, de szivesen olvassuk azt is, mert élénken cseveg, mulattatóan is. Sokkal érdekesebb a tengeri ut és még fokozottabban érdekes Mariannhill azon kimeritő ismertetése, melyet a munka további folyamában tár elénk.

Igen melegen ajánljuk a könyvet t. olvasóink figyelmébe, annál is inkább, mivel jövedelme a pártolásra valóban méltó missió czéljaira van szentelve. Egy márka és tiz fillér utalványozása mellett megszerezhető Würzburgban, t. Baierwalter Pankraz rendtagtól. (St. Peter. Nro. 8.)

Dr. Walter Gyula.

VI. Erdély-egyházmegyei papság irodalmi működése.

Irta SZŐLLŐSSY KÁROLY.

Haynald Lajos, biboros-érsek, volt erdélyi püspök, l. Esztergom főmegye iróinál, Uj M. Sion, 1886. évf. 113. l.

Hene Ferencz, kanonok. Fiatalabb éveiben tekei plébános, károlyfehérvári lyceumi tanár és zalathnai plébános volt, 1798-ban kanonok lett, meghalt 1835. január 27-én. Halála után egy évvel jelent meg hátrahagyott munkája: Beiträge zur dacischen Geschichte. Nagy-Szeben, 1836.

Illyés András, püspök, lásd Esztergom főmegye irói között, Uj M. Sionban, 1886. 116. l.

Imets Fülöp Jákó, gymnáziumi igazgató, szül. 1837. november 13-án Tusnádon. A theologiát Budapesten elvégezvén, károlyfehérvári lyceumi tanár lett, 1867 óta igazgató Csik-Somlyón. Önálló munkái: A bold. sz. Mária tiszteletének hatásai. Egyházi beszéd. — A kath. pap egyházi és polgári tekintetben. Primicziai beszéd. — Kisebb dolgozatai: A székely nemzet mozgalmai a hazai fejedelmek alatt. 1871. Csiksomlyói gymn. programmban. — Visszapillantás a székelynemzet másfél ezredes multjára. 1873. U. ott. — Tanodai beszéd. 1874. U. ott. — Mint pesti kispap a «Munkálatok»-ban forditott czikkeivel szerepelt. (1862.) Vannak eredeti és forditott költeményei, hymnus forditások; az eredetiek a Közmüvelődésben, a forditottak a Havi Közlönyben jelentek meg. (1879.) A Pátkai-féle egyházi beszédgyüjteményben is találkozunk egy egyházi beszédével; azonkivül irt a Gyulafehérvári Füzetekbe is; végül Veszely Károly és Kovács Ferenczczel egyetemben leirta Moldva-Oláhországi utazását. Maros-Vásárhely, 1870.

Jakab Endre, lyceumi tanár, meghalt 1797. márczius 28-án. Irói működését l. Danielik és Ferenczy II. 120. l.

Karácson Márton, maros-vásárhelyi r. k. gymnáziumi igazgató, szül. 1842. febr. 27-én Gyergyó-Szent-Miklóson. Önálló müve: Három nagyheti sz. elmélkedés, Maros-Vásárhely, 1878.

Kedves István, kanonok és püspöki-helyettes, született

Csik-Sz.-Domonkoson. Tanulmányait Nagy-Szombatban végezte. Kizárólag a lelkészi pályán működött. Meghalt 1854. julius 14-én. Egyházi beszédei közül több Szabó János gyüjteményes kiadásában jelent meg.

Keresztes Márton, nagyboldogasszonyi plébános, szül. 1814. október 13-án Erzsébetvárosban. Mint pesti kispap 1833—5-ben a «Munkálatok» számára forditott. Meghalt 1888-ban.

Kirdly János, szül. 1852. január 10. Malomfalván, Udvardhelym. Köröspataki lelkész. 1889. okt. 20. szivszélhüdés következtében a sz.-mise-áldozat közben meghalt.

Kolosy Antal, kanonok, szül. 1821. febr. 12-én Mező-Kövesden, meghalt 1886. márczius 12-én. Budapesten elvégezvén a theologiát Kolozsvárra küldetett káplánnak, majd Szebenben lett tanár, 1849-ben vizaknai plébános volt, 1851-ben theologiai tanár, 1853-ban gymnáziumi tanár, 1854-ben titkár, irodaigazgató és pápai kamarás, 1883-ban székesegyházi kanonok. Az egyházmegye valamennyi községének történetét megirta és azt az 1882-ik Névtárban latinul közzé tette.

Gróf Kollonitz László, püspök, szül. 1763-ban Bécsben. Váradi kanonokból lett erdélyi püspök, meghalt mint kalocsai érsek. Mint irót lásd Kalocsa főmegye iróinál, Uj Magyar Sionban 1886. Erdélyi püspök korában Kolozsvártt és Pozsonyban mondott beszédei 1802-ben jelentek meg.

Kóródy Péter, szül, 1864. jun. 29. Csik-Tusnádon, a hittudományokat végezte Bécsben a Pazmaneumban, licentiatus, a biblicum tanára. Már mint pazmanita irt a gyulafehérvári «Közmüvelődés»-be Vereschagin czáfolatot ily czimmel: «Néhány észrevétel a Vereschagin-féle botrány alkalmából» azután a «Jövő» religiója Hettinger után. Három czikkben: XIII. Leo pápa élete. Munkatársa a székelyegyleti képes naptárnak is, melynek 1890-dik évi kiadványában a Szent-Anna-taváról értekezik.

Kovács Antal, kanonok, szül. 1791. február 2-án Felfalván, meghalt 1857. decz. 9-én. Irói szereplését illetőleg

lásd Danielik és Ferenczy I. 278. és Vutkovich 41. lapok.

Kovács Ferencz, maros-vásárhelyi apát-plébános, szül. 1837. november 25-én Kőhalomban. Fölszentelése előtt a püspöki udvarban volt, majd theologiai tanár, szentszéki ülnök, zsinati vizsgáló, végre Maros-Vásárhely plébánosa és főesperes. Veszely Károlylyal és Imets Fülöp Jákóval együtt tett utazása e czim alatt jelent meg: Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhországban, melyhez függelékül járt: Kovács Ferencz károlyfehérvári hittanár naplója Maros-Vásárhely, 1870.

Korodi Endre, székelyudvarhelyi gymn. igazgató, szül. 1846. márcz. 19-én. Egy értekezést irt: Beszélgetés tanitványaimmal a rationalis lélektanból. 1884. Székely-Udvarhelyi értesitőben.

Kovács Gyárfás, tapánfalvi lelkész, szül. 1852. aprilis 3-án. Költő. Verseiben a székelyföld üde fuvalma lengedez. Irói álneve: Kovács Prótás.

László József, lemhényi lelkész, szül. 1852. febr. 28-án Osdolán. A Havi Közlönybe és a Közmüvelődésbe ir.

Lönhart Ferencz, valóságos belső titkos tanácsos és Erdély-egyházmegye püspöke, született 1819. október 3-án Nagy-Ágbánya községben, Hunyadmegyében. Gymnáziumi tanulmányait Kolozsvárt, a bölcseleti tanfolyamot Gyulafehérvárt, a theologiát pedig Bécsben végezte. 1844-ben b. e. Kovács Miklós erdélyi püspök által pappá szenteltetvén, a püspöki udvarban lőn alkalmazva. 1848-ban hittanárnak neveztetett ki. Ezen állását azonban még el sem is foglalhatta, mert a bekövetkezett politikai mozgalmak viharos idejében agg püspöke nem akarta őt elereszteni, hanem udvarában tartotta őt szertartónak, majd pedig 1852 óta titkárnak. Kovács Miklós halála után ennek előbb segédje, később pedig a püspöki székben utódja dr. Haynald Lajos, most kalocsai biboros-érsek 1857-ben a püspöki iroda igazgatását bizta reá, 1857-ben oldalkanonokjává nevezte ki. Midőn nevezett Főpásztor két izben 1859-ben és 1862-ben az Apostolok sirjához Rómába utazott, őt is magával vitte,

mint utitársat. 1861-ben IX. Pius pápa pápai praelatus cimmel diszitette föl. 1864-ben Haynald Lajos az erdélyi püspöki székről eltávozván és éppen ez időben Kedves István kolozsvári plébános is elhalálozván, kolozsvári plébánossá választatott meg. — Ezen időtől kezdve 1875-ig tehát teljes 10 évig a valódi lelkipásztor buzgalmával teljesitette nagy feladattal járó hivatala oly soknemü kötelességeit. Áldásdús működésének egyik emléke, az ugynevezett «nagy templom» stilszerü kijaviťása, a remek nagy oltár, valamint a szentpéteri megragadóan szép templom és vele kapcsolatos aggház ujból épitése. 1875-ben Ráduly János károlyfehérvári nagyprépost elhalálozván, a nagytevékenységü dr. Fogarassy Mihály erdélyi püspök őt hivta meg a nagyprépositi állásra, és ő engedett a meghivásnak, a nagyprépostsággal, püspöki helynökséggel, ügyhallgatósággal, prodirektorsággal, zsinatvizsgáló-elnökséggel járó terheket a folytonos munkában megedzett lelki erővel vette vállaira s viselte a munkás évek hosszú során szerzett tapasztalatokból meritett ritka bölcsességgel. Hü és fáradhatatlan kitünő szolgálataiért 1878-ban skardói czimzetes püspökséggel ruháztatott föl. 1880. május 1-én Fogarassy Mihály püspök egy ujabb szélhüdési roham következtében testi erejében jelentékenyen megfogyatkozván, püspöki megyéje további kormányzását helynökére bizta. A fölterjesztés ez ügyben megtörténvén, XIII. Leo pápa 1881. april 5-én kelt brevejével gratianopoli egyház czimére segédpüspökké nevezte ki, mely czimre 1881. junius 5-én dr. Haynald Lajos kalocsai érsek és bibornok által föl is szenteltetett. — 1882. márcz. 23-án Fogarassy Mihály meghalt, azóta ő ül az erdélyi egyházmegye püspöki székén. Irodalmi munkálkodását következőkben mutatjuk be. «Keresztény hittan elemi vázlata.» Forditás. — Olasz uti jegyzetek. Gyulafehérvári Füzetekben, 1862-ben.

Lukácsy Kristóf, szamosujvári plébános, szül. 1804. márcz. 30-án Szamos-Ujvárt. Egy kitünő munka hirdeti nevét: A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti örmény kútfők után. Kolozsvár, 1871. — Van egy la-

tin nyelven irott munkája is: Historia Armenorum Transsylvaniae. Megjelenésének helye és ideje ismeretlen. Életrajzát lásd Magyarorsz. s a N. V. 1876. 45. — Vasárnapi Ujság 1876. 44.

Mártonfi Antal, Mártonfi József püspök testvére egy ideig jogtanár volt, majd püspöki szertartó és csillagvizsgáló intézeti igazgató, 1797-ben ő lett az első csillagász kanonok és mint ilyen kiadta: «Initia speculae astronomicae Albensis» czimü müvét. Megjelent Károly-Fehérvárt 1797-ben.

Mártonfi József, püspök, szül. 1746. január 15-én Csik-Szent-Királyon, meghalt 1815. márczius 3-án. Irodalmi működését l. Danielik és Ferenczy II. 193. és Vutkovich 17 és 80. l. — Egyes beszédei. Szabó János gyüjteményes kiadásában is megjelentek. Életrajzát lásd Vasárnapi Ujság 1858. 8. Arczképpel. — M. Kurir. 1815. II. 24. és Stöger J. N. Scriptores Societatis Jesu 220 l.

Mészáros Antal, volt gymnáziumi igazgató. Főbb életrajzi adatai: 1823-ban kolozsvári káplán, 1827-ben csiktusnádi, 1841-ben pedig gyergyószentmiklósi esperes-plébános, 1845-ben iskolafelügyelő és gymnáziumi igazgató, 1849-ben fogoly, 1850-ben kiszabadul és állomásait elfoglalja. Meghalt 1865. nov. 6-án. Egyházi beszédeket irt, melyek Veszely Károly «Erdélyi katholikus hitszónok» czimü 3 kötetes müvében jelentek meg.

Nagy Imre, kanonok, szül. 1818. okt. 26-án Csik-Filódon; meghalt 1883. február 1-én. A M. Sion III. folyamában egy czikke jelent meg: Egyházi tized zálogbaadására vonatkozó okmány a XVI. századból. A «Közmüvelődés»-nek is volt munkatársa.

Nagy József, kanonok szül. Csataron, meghalt 1798. április 26-án. Egy alkalmi beszéde jelent meg Bécsben, 1748-ban.

Nagy Lajos, cz. kanonok, csikszentgyörgyi plébános, szül. 1811. szeptember 12-én Bélafalván. A tollat mint pesti kispap vette kezébe, forditván 1833-ban a «Munkálatok»-ba.

(Vége köv.)

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Az akadémia és a magyar tudomány. Lépten-nyomon találkozunk a magyar akadémia baklövéseivel — régiekkel és ujakkal, melyek a klikk-uralom korlátoltságát és pénzhajhászatát mutatják. A ki nem vő, nem sógor, — az nem kap semmit, — aki legalább atyafi, az már kap. A magyar — fehér holló számba menő — csillagászok kegyvesztett siralmai csak nagyon szük körben hangzanak el. Az «Astronomische Gesellschaft» évkönyvei s a«Memorie della Societá degli Spettroscopisti Italiani» s más külföldi évkönyvek és folyóiratok szolgálnak menedékül a magyar csillagvizsgálóknak, ahol tanulmányaikat és megfigyeléseiket közzétetik. Erre az akadémiának nincs pénze. Másra van. Hogy mily könnyelműséggel jár el, arra uj bizonyitékot szolgáltatott Spuller Gyula, ki dr. Soltész János, sárospataki tanár «A füvészet alapvonalai» cz. müvére figyelmeztet. E müvet a tud. akadémia a magyar hölgyek dijával «koszorúzta» s 1873. Bpesten jelent meg. Ennek 215. lapján állnak a következők: «Golgotavirág (passiflora...) nevét a keresztyénektől vette, kik a Krisztus megfeszitésénél használt műszereket és a rajta ütött sebeket vélik ezen növény által jelöltetni. A három bibe a három *körmöt*, a fonalkoszorú a tövis koronát, a nyelezett magban a poharat, az öt porzók az öt sebet, a kacsok az ostorokat ábrázolják...» Ezt Soltész úr németből forditotta, de hogyan? «Nägel» = szegek, der Nagel = a szeg; igaz, hogy der Nagel annyit is tesz mint köröm, de hát hol szerepelnek a szenvedésben körmök? ki volt a mű birálója? s mily koszorút tett ez a biráló az akadémia fejére?!

Wissmann őrnagy és a hitküldérek. A német-birodalom főbiztosa keleti Afrikában, az erőskaru Wissmann őrnagy, kinek csak nem régen érezték vitézségét a rabszolgakereskedők s ünneplé hadi tetteit nagy nemzete, néhány

nap előtt üdülés végett honába érkezett. Utközben a müncheni Allg. Ztg. egyik munkatársa előtt sokkal érdekesebb nyilatkozatot tett a kath. és protestáns hitküldérekről, hogy sem azt a feledékenységnek átengedhetnők. Wissmann az «Allgemeine» szerint arról vádolja az angol és német protestáns igehirdetőket, hogy illetéktelenül beleavatkoznak a politikába, hogy üdvtelen politikai szereplésökkel és intrikus viselkedésökkel többet ártanak mint használnak; mig ellenben a katholikus hithirdetők, kik fáradságot nem kimélnek, áldozatot hozni mindig készek, arra törekszenek, hogy jó tetteikkel a keresztény befolyást, kulturát, és erkölcsöket előmozditsák. A derék protestáns férfiu a kath. misszionariusokat a czivilizáczió oszlopainak nevezi „*Grundpfeiler der Civilisation*," a protestans igehirdetőkről pedig azt panaszolja, hogy dolgát megnehezitik s törekvései elé akadályokat gördítenek, s azt állitja, hogy ez emberekre forditott *sok pénz ki van dobva;* mert ez urak a helyett, hogy javára lennének a jó ügynek, politikai izgatásaik által inkább kárára vannak. Hasonló nyilatkozatot közöl Wissmann egyik főemberétől a protestáns «Reichsbote» is. E lap azonban a protestáns missziók sikertelenségének okát egészen másutt keresi s találni is véli, mint a hol az valóban van t. i. a szervezet hiányában, s abban, hogy a katholikus hithirdetők jobban tudnak a pogányok érzékeire hatni s szokásaikhoz alkalmazkodni; azért siet is a prot. missziók részére püspöki szervezetet ajánlani. Szegények! Spiritus est qui vivificat! Áldozatkészség, szeretet a szerencsétlen pogányok iránt! Ez szükséges, a többi enélkül bliktri! Ezt pedig csak az Isten szent lelke adja. Azért helyesen felelt — mint ezt «Volkstein» transwaali ujság irja — Krüger a transwaali köztársaság (Dél-Afrika) protestáns elnöke, Malherbe prot. lelkésznek, midőn ez a katholiczizmus terjedésére utalva, védelmébe ajánlá a protestantizmust. Mit is mondott Krüger? Azt mondá, hogy ha Kalvin egyháza meg akarja tartani supremacziáját Transwaalban, nem kell egyebet tennie, mint utánozni a katholikusokat *a szeretet müveiben.* És a bölcs belátásu Krügernek igaza van, mert épiteni csak a

szeretet képes, a gyülölet csak rontani tud; azért a protestánsok nem is mennek semmire mindaddig, mig a protestizmus lényegét csak Róma elleni gyülölet fogja képezni.

A német birodalmi gyülés pap-képviselői. A május 6-án megnyitott 1890—95-iki német birodalmi gyülésen a kath. papság 23 taggal van képviselve, a mi tekintve a körülményeket, 397 képviselő mellett, kielégitő eredménynek mondható. E papi képviselők a következők: *Dellès* Mihály. Szül. 1840. Laningenben. Metzi lelkész, a sz. Segolena templomnál. — *Franz* Adolf. Szül. 1842. Langenbielauban. Boroszlói kanonok és a «Germania» volt főszerkesztője. — *Göser* János. Szül. 1828. Unterboihingenben. Saulgau lelkésze. — *Guerber* József. Szül. 1824. Weissenburgban. Strassburgi kanonok és az ottani apáczák igazgatója. — *Haus* Ádám. Szül. 1836. Aschaffenburgban. Wörthi plébános. — *Hitze* Ferencz. Szül. 1851. Hanemickében. Rómában a Campo Sancto káplánja volt. Most az «Arbeiterwohl» szerkesztője. — Dr. *Jazdzewsky* Lajos (lengyel). Szül. 1838. Előkelő hivatalokat viselt. Volt hittéritő Angolországban. Most Zduny-i prépost. — *Küchly* N. Szül. 1836. St.-Louisban. Több helyütt lelkészkedett. Most Saarburgi kanonok. — *Landes* József. Szül. 1841. Ettingben. Sokáig volt tábori lelkész. Azután Kempten, majd Kaufbeuren lelkésze. Buzgó és tevékeny férfiú. Két intézetet alapitott a gyári munkások gyermekei számára. — *Lender* Ferencz. Szül. 1830. Konstanczban. Most Sesbachi esperes-plébános. — *Leonhard* Ferencz. Szül. 1839. Regensburgban. Deggendorfi lelkész. — *Mangès* János. Szül. 1836. Bitschben. Saargemündi kanonok. — *Müller* Ede. Szül. 1818. Quilitzben. Különböző helyeken sokáig tanárkodott. Most berlini lelkész a sz. Hedwig templomnál. — *Neumann* Gyula. Szül. 1836. Bolchenben. Hayingen lelkésze. — *Perger* Kelemen. Szül. 1816. Münsterben. Gymnáziumi tanár, majd igazgató volt Gaesdonckban. Most kanonok Münsterben. — *Reindl* Antal. Szül. 1832. Lautershochban. Günzburgi lelkész. — Dr. *Schaedler* Ferencz. Szül. 1852. Oggersheimban. Gymnáziumi tanár Landauban. — *Schuler* József. Szül. 1847. Heiligenbergben. Isteini plé-

bános. — Dr. *Simonis* Jakab. Szül. 1831. A «Megváltóról nevezett nővérek» igazgatója Oberbronnban. — *Weiss* Rudolf. Szül. 1823. Landauban. Képezdei tanár, majd tanfelügyelő. Most kanonok. Passauban. — *Wenzel* János. Szül. 1843. Bambergben. Sokáig tanárkodott. Most bambergi lelkész. — *Wildegger* Mihály. Szül. 1826. Nevelő, majd tábori lelkész, később gymn. tanár volt. Most esperes-lelkész Nördlingenben. — *Winterer* Landolin. Szül. 1832. Különböző helyeken lelkészkedett és szorgalmas irodalmi munkásságot fejtett ki. Ismertebb müvei: «Le socialisme contemporaine.» «Le danger social.» «Sainte Odile» munkája, az idén jelent meg III. kiadásban. Jelenleg kanonok-lelkész Mühlhausenben. — Pártállásukra nézve nem is szükséges talán megjegyezni, hogy mindnyájan a «Centrum» hivei.

Apró hirek. Az olasz szabadkőmives páholyok nagymestere Lemmi 25 millió lira erejéig szedte meg magát az olasz állami kincstár rovására. «A Popolo Romano» czimü lap leleplezései szerint Lemmi nagymester ügynöke volt néhány amerikai dohány-árus czégnek, s mint ilyen a Crispi-kormánynál odavitte, hogy Olaszországba csak ezen czégek dohánya szállittatott, noha más kereskedőházak sokkal olcsóbban küldték volna. Szép humanitas! — A bosnyák katholikusoknál régi idők óta divik a tätovirozás. Nemcsak sziveikbe zárták Jézust és Máriát, és pedig ugy, hogy onnan a legvérengzőbb üldözések sem voltak képesek kitépni e szent neveket, de mellükre s karjaikra is nyomják igazi hithüségből.

Sajtóhibák a IV. és V. füzetben: 291. lap 27. sor olv. főgymn. tanár. — Ugyanott 35. s. Mihály h. o. Miklós. — 292. l. 31. s. magyar müve után. — 300. lapon 24. s. 1837. h. o. 1737. — 301. l. 23. s. o. kanonokok. — 301. l. 35. s. nevü h. o. novii. — 303. l. 7. s. 1843 h. o. 1837. — 304. l. 24. s. 1886 h. o. 1889. — 305. l. 20. s. meg'h. o. mely. — 306. l. 35. s. 1848 h. o. 1838. — 380. l. 30. s. o. néhány egyházi beszéde. — 383. l. 8. s. o. fölsz. 1849.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1890. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

DOGMATIKUS LEVÉL X. URHOZ.

Irta B. K.

(Vége.)

A kath. egyház követeli, hogy mindenki a *megismert* igazságot el is fogadja; ez bölcsészetileg egészen *helyes*, s minden az érzéki természetén uralkodni tudó szellem által vallott és követett *elv*, *ez nem vallási türelmetlenség*, intolerancia, hanem tisztán csak igazságszeretet, az igazság győzelmeért való nemes lelkesedés, s a halhatatlan lelkeknek az igazság megismerésétől s követésétől föltételezett örök üdvözüléséért való dicséretes buzgólkodás. Amint ugyanis maga az Isten is csak *egy*, ugy az igazság is csak egy, s már (pedig a szentirás tanusága szerint) maguk az apostolok sem engedtek egy és ugyanazon hitbeli dologról többféle véleményt felülkerekedni; p. o. sz. János evangelista egész erélylyel kel ki a Krisztus evangeliumát már akkor másképen magyarázni akarók ellen, s szt. Pál apostol azt mondja: „Ha akár egy angyal jönne az égből s másképen tanitana, mint a hogy tőlünk tanultátok: hát átok reá!“ Ezek is tán türelmetlenségről vádolandók, mert csak egyféle magyarázatot türnek meg? Csak nem kivánhatom, hogy az Isten formálódjék az én privát vélekedésem szerint, hanem én nekem kell formálódnom az ő absolut értékü, istenségén alapuló, tehát megmásithatlan, s csak egyféle magyarázatot megtürő kijelentése szerint! — Az egyház nem gyülöl senkit,

csak a tévelyt gyülöli — mit maga az Isten is éppen istenségénél, absolut tökélyénél fogva gyülöl — *s keresi az eltévedt juhot, mely esetleg drága gyöngye lehet neki, ha megkerül.* Hogy itt-ott ellenségeskedésben van egy katholikus egy nem katholikussal, az nem háramlik az egyházra vissza, annak oka másban, például személyes tulajdonságokban, elszenvedett sérelmekben, az ellenfélnek a katholikus ügy elnyomására a hitetlenekkel való szövetkezésében, nyilvánvaló szándékos megrögzöttségében, félreértésekben stb. . . . keresendő, s sokszor elitélendő.

Ha azonban a fentiek daczára mégis jogosnak s isteni jellegünek tartaná valaki az akkori elszakadást (joggal minősitem elszakadásnak, mert elszakadtak az addig fenállott egyházi kormányzatformától, egyes addig vallott hitágazatoktól, egyes kezdettől fogva mindaddig gyakorlatban volt szentségektől stb. . . .): akkor jogosaknak s isteni jellegüeknek kell tartania az ugy előbb mint utóbb, egész a mi időnkig történt számtalan elszakadásokat, mint p. o. a görögkeletiek, az oroszok, az anglikánusok, unitáriusok, nazarénusok, az ugynevezett ó-katholikusok stb. stb. felekezeteit is, habár ezek hitelvei ugy egymás közt mint a katholikus egyház hitelveivel végképen ellenkeznek. De ha isteni jellegüek ezek: *miért nem tértek a protestánsok ezekre át? Sőt ha hibázott a kath. egyház azáltal, hogy a protestantismusra nem tért az egész,* (mert ha egynek kötelessége áttérnie, kötelessége mindenkinek), *akkor hibázott azáltal is, hogy nem tért át a régebbi reformációkra;* az Ariánusok, monotheléták, monophyziták, donatisták, pelagiánusok stb. százfélék felekezeteire. De mi lett volna a XVI-ik századig Krisztus urunk egyház-intézményéből, ha minden állitólagos reformátorra hallgat az összes keresztény nép s áttér, ma erre, holnap már egy másikra, egy év vagy már egy hónap mulva ismét egy harmadikra (mert akkor még többen éreztek

volna reformátori hivatást ereikben, ha akárkinek szabadságában s jogában áll reformálni, s bizonyára ha teneked Péternek, miért nem énnekem Pálnak)? Hát nem volna ez az üdvözülni akaró népre roszabb s elviselhetlenebb állapot, mint akár maga a legsötétebb pogányság? Mivé kellene akkor hogy törpüljön a szent, az igaz Isten az ember előtt? *Ha pedig nem hibázott az egyház, hogy nem tért át ezekre; akkor azáltal sem hibázott, hogy nem tért át a protestantismusra. Ha pedig nem hibázott: akkor nyilván nála az igazság.* Bizony, ha a kath. anyaszentegyház nem tartja magát, akkor a XVI-ik század férfiainak már nem lett volna mit reformálniok, mert akkor a keresztény hit már általában sem létezett volna, már az ő apáik sem állottak volna a keresztény hit alapján, Krisztuson, tekintve azt a sok addig támadt reformátort, s azt a még több reformátort, aki engedékenység esetén még támadt volna.

A minő joggal pedig el nem tért a kath. anyaszentegyház az álláspontjától a XVI. századbeli reformáció keletkeztekor: *ugyanazon jogosultsággal nem tért el a XVII., XVIII. s XIX-ik században sem* (pedig hányféle felekezet támadt azalatt ismét!) *s nem fog s nem is szabad neki eltérnie, ha még egyszer 19 századot is él az emberiség.*

Ha időnkint rendellenességek is ütik fel fejeiket nagyobb mérvben (a min csodálkozni utóvégre nem is lehet, mert a katholikusok is csak emberek, bizonyság rá a még katholikus Luther, Henrik . . . , s ezek is, t. i. a rendellenességek csak akkor és ott fordulnak elő, a mikor és a hol az emberek az egyházra nem hallgatnak, s a papok kötelességfeledettek, eskü- és fogadalomszegők) *van az egyháznak Krisztus urunktól önnönmagában módja, hogy reformálja arczszinét*, mint a protestantismus keletkeztekor megtartott tridenti szt. zsinat, azaz az egész földkerek-

ség püspökeinek a római pápa elnöklete alatt álló közgyülés által tényleg is reformálta a sok helyütt eltorzult képét: de erre csak maga az egyház elöljárói testülete s nem egyesek vannak hivatva, vagy ha egyesek, akkor csak az elöljárói testülettel egyetértve; még a pápa sem eszközölt soha olyanokat a hitet érintő dolgokban, miket az egyház elöljárói kara általánosan helytelenitett volna; s ők maguk, nem mervén módositani az egyház előbbi képviselőitől öröklött hitigazságokat, mikor a fürdőt kiöntötték, ki nem öntötték vele együtt a gyermeket is, mint az egyházzal ellenséges állást elfoglalt reformátorok magával a hittel tették. Különben is *tessék valaki fiának megczáfolhatlanul eldönteni*, hogy lutherizmusra, hellenizmusra, vagy kalvinizmusra vagy anglikanizmusra, a mik majd egyidőben keletkeztek, lett volna kötelessége áttérnie a keresztény katholikus nép összességének? *s miért inkább az egyikre mint a másikra?* mikor egyiknek a kezdeményezője sem bizonyitotta be valami nyilvánvaló csoda által küldetését, elvének a többinél való igazibb voltát és értékét, s mindegyiknek a hitelve csak az ő privát és nem is egyszer de sokszor változtatott véleményein alapszik, s mikor a kezdeményezők a saját szenvedélyeiken és érzéki kivánságaikon való uralkodás terén oly szomoru, oly megszégyenitő, Krisztus Urunknak az annyiszor hangoztatott önmegtagadásra vonatkozó szabályaival oly ellenkező szerepet játszottak. Bizony, *a mely pillanatban elhagyja az ember a törzs-, az anyaegyházat: nem tudja, lábát merre vesse:* mert ha reformátussá lehet, miért ne lehetne, vagyis ne kellene lennie ariánussá, vagy göröggé, oroszszá vagy lutheránussá, unitáriussá, nazarénussá, anabaptistává stb? S miután utoljára is még sem biztos, legalább feltétlen bizonyossággal nem, hogy melyik reformáció felel meg inkább Isten szándékának: tanácsos lesz, nehogy a halál őt esetleg egy nem Isten

szerinti felekezetben érje — s valamennyi csak nem lehet Isten szerinti — tanácsos lesz holnap már egy másikra, holnapután egy harmadikra térni, és ugy — a mi nevetséges — minden régibb és ujabb reformáción vagyis felekezeten keresztül menni. De hát ha éppen halála napján nem lesz az igaziban, s minthogy valamennyi reformáció, valamennyi felekezet hitelveit egyszerre nem vallhatja: *mi lesz vele akkor?* — S hol van itt a józan ész, a melynek törvényeitől az Isten sem tér el, mert ő adta?

Ugyan találkozzanak most a kálvinizmus kebelében, akik a kálvinizmust az eddigi gyakorlattól teljesen eltérőleg fognák fel, annak alap-, tehát legszentebb s legféltékenyebben őrzött elveit megtagadván, egy uj felekezetbe az eddigiektől egészen eltérő hitelvekkel s kormányzatformával tömörülnének, s igy a református anyafelekezettől elszakadnának — a mit a szabad szentirás magyarázat állitólagos joga révén bár ki is megtehet — kérdem: *valjon isteni jellegünek fogják-e ezen szakadást tartani?* valjon fogja-e az összes református felekezet ezen uj felekezet kedveért eddigi hitelveit, szentségeit s kormányzat formáját megváltoztatni? Ugy-e nem?

Valjon engednének-e ezen uj felekezetnek oly tért foglalni, aminőt ők foglaltak eddig is már, habár ők is nem egyéb mint az egyetemes, és pedig nem talán szakadás folytán keletkezett, hanem még az apostolok idejéből létezett anyaszentegyházból kivált felekezet? S kérdem: ugyan mikép vélekednének felőlünk a protestánsok, *ha megfordítva állana a dolog*, ha t. i. ők volnának a 19 száz éves katholikusok, s mi a 400 éves protestánsok, s mi miattunk, t. i. a szabad magyarázat, szabad gondolkodás felállitott elve alapján fejlődtek volna ki s nőttek volna nagyra a materialisták, pantheisták, rationalisták Isten- és Krisztustagadó hadai? Feleljen a lelkiismeret. Ha vannak is 4, 3, 2 vagy 1 száz éves,

vagy az 1848-iki zürzavarban szerzett jogaik: azt tudhatnák, hogy csak a katholikusok türelmessége, engedékenysége, vagy jobban mondva az intéző körök hithidegsége, hitközönye mellett szerezhették azokat, s tudhatnák, hogy az ő 100 éves jogaikkal szemben minekünk, legalább itt Magyarországon 900 éves, s általán véve majd 1900 éves jogaink vannak, s hogy az ő jogaik csak a sokkal régebbi katholikus jogok romjain virulhattak ki. S hogy járnak el? Köztudomásu s már nem is palástolt dolog, hogy a hol még igen nagy kisebbségben vannak: türelmetlenségről, szeretetlenségről, szükkeblüségről vádolják a jogait védő anyaszentegyházat (mert például az egyetlen egy református hitvallásu család kedveért az 1000 lélekből álló tisztán katholikus község katholikus plébánia-templomának harangjai meg nem huzatnak); mikor pedig valaminő jogkörre, befolyásos állásokra tettek szert, már nem tudnak elszivlelni semmit a mi katholikus, *szövetkeznek Isten- és Krisztustagadókkal* megdöntésére mindennek, a mi katholikus.

De vessünk még *egy pillantást a protestantizmus alapelvére magára*, s lássuk: minő ellentmondás van itt elv és gyakorlat között. Alapelve: kiki föl van jogositva a szentirást értelmezni s azt tartani, amit magának belőle kimagyaráz. Pedig már szent Péter apostol tiltakozik azok ellen, akik szent Pál apostol leveleinek egyes pontjait másképen mint ő magyarázták. De hát eltekintve ettől, s föltéve, hogy az az elv áll, hogy van az, hogy mégis lelkészek magyarázzák a szentirást a népnek élőszóval és könyvekben (miután szerintök nincs egyéb hitkutfő a sz.-irásnál: tehát minden prédikáczió, minden jámbor olvasmány, minden tankönyv a szentirás magyarázata) s a nép elfogadja? a lelkészeknek meg tanitóik és tanáraik magyarázták valaha, s ők elfogadták, s igy adják tovább? De ha ez a joga megvan

a reformátusoknak, megvan az akkor a lutheránus, görög, unitárius, nazarénus . . . s meg a katholikus embernek is. Mikor tehát valaki azt magyarázza ki magának a szentirásból, hogy bizony csakis a katholikus egyházat követheti jogosan, s lelki üdvösségének biztositása czéljából követni is azt tartozik: tiszteletben kellene tartaniok a kath. embernek ilyetén magyarázatát, meggyőződését, mint azt önnönmaguk számára is igénylik; nem volna nekik szabad az ő értelmezésükkel ellenkező magyarázatokat sem élő sem irott szóval megtámadniok, helyteleniteniök, kigúnyolniok; nem volna szabad azt akarniok, hogy kiki reformátussá legyen; nem volna szabad haragudniok arra, a ki idővel más magyarázatra jutván a protestantismusból kitér s esetleg katholikussá lesz; nem lett volna szabad a legutóbb is Léván — és pedig sub auspiciis Praesidis ministri — megtartott konventjükben arról tanácskozniok, hogy mit tegyenek már, hogy Polgárd et Comp. községben lábrakapott kitéréseket az unitárius felekezetre megakadályozhassák. Igenis, azon elv föntartásával nem lett volna szabad tériteniök erőszakoskodással, sok helyütt vérengzéssel is a XVI. és XVII. században a népet a protestantismusra; nem lett volna szabad elűzniök a hithü papokat, elvenni templomaikat, elfoglalni plébániai birtokaikat, nem lett volna szabad saját gyermekeiket itt kálvinista, ott lutheránus, amott anglikánus hitelvek szerint oktatni, mig évek mulva az egész generáció protestánssá vált. Igen, semmiképen sem volt helyes nem engedni teljes szabadságot a vallás követésében, mint a minőt ők maguk önszámukra követelnek — ha t. i. az az elv áll. S akkor nagyon, sőt több mint valószinű, hogy sok-sok mostani protestans ma valódi gyöngye lenne a kath. egyháznak. S igy *a következetesség azt kivánja, hogy vagy az elvvel vagy az eljárással de végkép szakitsanak.*

Egy másik szintén csakis saját hitfelekezetük

szülötteire alkalmaztatni szokott elvük az, *hogy: nem szép dolog vallást változtatni, hanem kiki abban maradjon a melyben született* — ez is igy általánosságban hamis elv; mert akkor minek küldte Krisztus urunk az apostolokat a világba, hogy a népeket egyházába, egy látható pásztor t. i. Péter aklába gyüjtsék? s miért fogadják be a protestansok még az esküjöket szegett papokat is az ő felekezetükbe, s másoknak is hasonló lépésre való buzditása, kecsegtetése czéljából miért biztositanak jövedelmes s tekintélyes állásokat számukra? *Ezt az elvet az első protestánsok*, a kik eredetileg mind született és bevallott katholikusok voltak, *maguk a legcsúfabbul arczulcsapták*, s most az utódjaik mégis egyre csak ezt hajtogatják, s hiveiknek kilencz tizedrészét csak ennek segélyével, mivel az ész megkerülésére, a sziv meghóditására, sőt a lelkiismeretnek legalább látszólagos megnyugtatására igen alkalmasnak bizonyult — a felekezetükben való tovább maradásra birják. Addig állt ez az elv, mig csak egy egyház létezett; de amint több, ‚egyház' nevet felvett társulat keletkezett, megszünt érvényes lenni; s azért én azt igy formuláznám: Ha ki az igaz egyházban született, ne változtassa; de ha ki tévesben született, s alkalmas eszközök segélyével az igazinak ismeretére jut, váltsa fel avval. Igy gondolkozott többi között a porosz gróf Stollberg is. Ez mikor kitért a lutheránus felekezetből s katholikussá lett, királyától azt a megjegyzést volt kénytelen hallani: „Nem szeretem az oly embereket, a kik változtatják a vallásukat." „De én se, Felséges Uram — válaszolá a gróf — azért tértem is ki; mert ha elődeim nem változtatják vala vallásukat, akkor én már bölcsőmtől fogva lehettem volna katholikus; most csak visszatértem abba, a melyből ők kitértek." — Hogy a nem katholikus világi, sokszor excellenciás sőt felséges urak jobban tartanak össze felekezetükkel, mint kath. uraink az egyházunkkal, annak oka korántsem a hitbeli meg-

győződés, hanem sokszor és rendesen az, hogy felekezetük alig kiván tőlük egyebet, mint csak *hogy a felekezet kötelékéből* ki ne lépjenek; hogy mit hisznek, mint élnek vagy nem élnek, az teljes szabadalmukra van bizva. *Minálunk azonban ez egészen másképen van;* a katholikus egyház csak egy üdvözülhetési módot ismervén ugy az úrra mint a pórra nézve, egyforma hitet, egyforma erényt, egyforma hitéletet, ha nem még buzgóbbat s tevékenyebbet követel ugy az úrtól mint a pórtól. Ha már most az esetleges divat — korszellem — mást diktál, a mely pap őt is az Isten iránti etiquette betartására, az Istentől megparancsoltak hű teljesitésére inteni merészli, hitelét veszíti s támogatását szt. hivatásában nélkülözni kénytelen.

Még csak azt kérdezem: *kitől vették át a protestánsok a szerintük fődolgot, a szentirást?* Nemde a már 15 századon fenállott római anyaszentegyháztól? No ha már azt elfogadták tőle, akkor bátran fogadhatnak el tőle mindent! *A katholikus hagyományt,* — t. i. a régi egyházi irók müveiben, az apostolok szóbeli prédikációinak szemmeltartásával eszközlött szentirásmagyarázatokban, az egyház régi hitvallási formuláiban, katechetikus s liturgikus müveiben regisztrált hitigazságokat — *elvetni, ellenben a protestáns hagyományt* — t. i. a reformátorok müveit, katechizmusait, magyarázatait — *elfogadni; megfejthetlen dolog.* Hiszen, hogy az apostolok nem foglaltak mindent irásba, a mit Krisztus hiveinek hinniök s tartaniok kellett, s a keresztények sok dolgot az apostoloknak csak élőszóval adott prédikációi alapján tudtak (a mi, mellesleg legyen emlitve, később a sz. atyák által irásba, a sz. zsinatok által pedig kánonokba lett foglalva, s a kath. hagyományt képezi), bizonyiték rá sz. Pál ap. a Timótheushoz irt II. lev. II. fej. 2-ik verse, mely igy szól: „amiket tőlem *hallottál,* azokat bizd megbizható embe-

rekre, a kik alkalmasak lesznek ismét másokat oktatni" s a Thessalonicaiakhoz irt II. lev. II. fej. 24-ik verse: „Tartsátok magatokat a hagyományokhoz, melyeket megtanultatok *akár élőszavunk* akár levelünkből," s tanubizonyság rá sz. János ev. aki egyenesen kimondja, hogy az irásba csak egy igen csekély része van foglalva annak, amit Jézus tett és tanitott. Különben is az apostolok közől csak egyikmásik irt, tanitott pedig mindenik, s csak később irtak, s azt is csak a szükséglet mérve arányában, s irataik csak később jutottak az összes községek tudomására. Ezt tudni, s az egyházi régi gyakorlatot, a hagyományt mégsem respektálni akarni, valóban oly eljárás, melyet okadatolni, igazolni semmikép sem lehet.

Végezetül álljon itt *Melanchton reformátor vallomása*, melyet édes anyjának tett ama kérdésére: „Ugyan fiam, szólj igazat édes anyádnak: melyik vallás jobb: a régi, vagy a melyet most hoztatok fel?" Hogy megvalljam az igazat — szólt — hát könnyebb ugyan a mi vallásunkban élni, de meghalni biztosabb a kath. vallásban."

Ezek volnának — mellőzve azt a rengeteg sokat, a mit még föl lehetne hozni — melyeket az erre okot szolgáltatott vád ellen fölhozni bátorkodtam. Ne tessék, Uram! ezt énnekem rosz néven venni; én nem Uraságod ellen, hanem csak a nézettisztázás, a félreértések eloszlatása érdekében emeltem szót.

Tessék figyelmesen, s tán ujra is elolvasni, s a mi felköltött itéletével megegyezik, elfogadni, a mi pedig meg nem egyezik, mig más meggyőződésre jut, egyszerüen tudomásul venni, de mindenesetre imádkozni is a jó Istenhez — az ima semmi esetben és senkire nézve sem lehet ártalmas, csak hasznos; igenis az ima még azt is eredményezheti, hogy — a harangoztatás meg nem tagadtatik.

VANCSAI ISTVÁN
első magyar biboros.

Irta NOGÁLL LÁSZLÓ.

Nem ritka, de gyakori eset volt a multban, hogy hazánk legelőkelőbb, legnemesebb, legtehetősebb családainak sarjai az Ur szolgálatába szegődtek.

Ily tiszteletreméltó és előkelő magyar családból, mely hazánk és nemzetünk legpiroslóbb csöppjeiből fakadott, származott Vancsai István az első magyar biboros is.

A biboros atyja Orbáz gróf[1] volt, ki 1250. év előtt hunyta be örök álomra szemét és az esztergomi egyházban temettetett el.[2] Orbáz grófnak a biboroson kivül még három fia: Bencze esztergomi gróf, Vincze és Péter grófok ismeretesek előttünk. A biboros unokái közöl ismeretesek: Péter gróf fiai: Tamás mester és Orbáz pozsegai prépost, továbbá István pozsonyi prépost, később kalocsai érsek, végül Dénes és János győri főesperes, kiket mind a biboros neveltetett Bissenus Mátyás által. A biboros vérrokona gyanánt emliti egy okmány Benedek fiát: Lambertet. E családfa, melyet dr. Knauz Nándor állitott egybe,[3] mutatja, hogy Vancsai biboros családja kiterjedt familia vala s tagjai közöl többen szerepeltek az egyházi hierarchiában.

Ennyit előljáróban Vancsairól, ennyit családjáról.

I. Vancsai biboros születése helyéről, idejéről, ifjuságáról és neveltetéséről semmi bizonyosat nem tudunk.[4]

---

[1] Knauz: Mon. Strig. I. 392. — Nagy Iván: Magy. családai. V.

[2] Mon. Strig. I. 382 és 392.

[3] Mon. Strig. I. 349. h.

[4] Életrajzi adatok összeállitásában dr. Knauz Nándort követjük, mint egyebekben.

A közszereplés terén 1238. évben találkozunk Vancsai Istvánnal mint prépositttal és királyi udvari kanczellárral,[1] mely utóbbi hivatalát 1242-ig megtartotta; 1240. évben pedig a váczi prépostságot a titelivel cserélte fel s ugyanazon vagy a következő évben már a váczi püspökséget nyerte el.[2]

Magyar főpapjaink a multban közjogilag, politikailag jelentős állással birtak, nem ugy mint napjainkban, midőn tevékenységök majdnem teljesen a társadalmi térre van leszoritva; ezen kiváló állásuknál fogva főpapjainkkal minden lépten-nyomon találkozunk a közszereplés terén. Vancsai István mint váczi püspök és mint esztergomi érsek a közszereplésből a maga részét kivette, amint azt állása magával is hozta; ezt a következő sorok eléggé szembe fogják tüntetni.

1240. év végén mindinkább megerősödött hazánkban a mindenkit elrettentő hir: «jön a tatár.»[3] IV. Béla a következő év tele végén országa és egyháza főurait Budára gyüjtötte, hogy velök az ország védelméről komolyan gondolkozzék. Az ország nagyjai még együtt valának, midőn az ország széleinek megerősitésére kiküldött nádor a vereczkei szorosnál nem volt már képes a tatár csordát feltartóztatni s csak kevesedmagával nagy nehezen menekült meg. E szomoru hirre, mely a királyt és a készületlen országnagyokat leverte, elrendeltetett a véres kard körülhordozása, a várkatonaság és nemesség haderejének összpontositása.[4]

IV. Béla mindenekelőtt családját igyekezett biztosságba helyezni; ezért Vancsai Istvánnak és az orodi és csanádi prépostoknak meghagyta, hogy a királynét s gyermekeit kincseivel együtt Ausztriába kisérjék.[5]

---

[1] Knauz: Mon. Strig. I. 350. Fej. Cod. dipl. IV. III. 551.
[2] Theiner I. 258. Rupp: Magy. helyrajzi története. III. 42.
[3] Horváth: Magy. tört. II. kd. I. k. 388—9.
[4] Horváth: I. 390.
[5] Rogerius. Carmen. c. 16.

Ezalatt megtörtént a szerencsétlen sajói veszedelem, hol elhullott a magyar nemzet disze, virága.

IV. Béla csak nagy nehezen menekült meg a sajói veszedelemtől s Frigyes osztrák herczegnél keresett menedéket, hol kincseiből kifosztatván, Szegedre vonult. E közben Vancsai Istvánt, váczi püspököt, Olaszországba küldte oly megbizatással, hogy az ott hadakozó császárnál és a római pápánál segélyt eszközöljön ki.[1] Vancsai, miután a királyt Zágrábba elkisérte, ugy látszik hajón csakugyan elutazott Olaszországba. A váczi püspököt juniusban Frigyes császárnál találjuk, hol segélyt igyekezett kieszközölni hazánknak; azonban minden pozitiv eredmény nélkül, mert a császár hadakozásait nem akarta félbeszakitani, nehogy Olaszországban szerzett diadalait koczkáztassa.[2] Vancsait a császár csak igéretekkel tartotta és bocsátotta el.

Vancsai István amily busan távozott a császártól, oly teli reménynyel indult julius elején Rómába, hol bizton hitte, hogy segélyre talál. Rómába Vancsai tizenhatodika körül érkezett meg és átnyujtotta IV. Béla levelét a pápának, amelyben az ország tatárdulás okozta végveszedelméről értesiti és segélyt kér.[3]

IX. Gergely meghatva vette tudomásul Magyarország pusztulását; levelében, melyet IV. Bélához intézett, kitüntető szavakban dicséri el a magyar nemzetet s IV. Bélát és Kálmán királyt ellentállásra tüzeli a tatárok ellen, Magyarországot pedig a szentszék különös védelmébe veszi s mindazoknak, kik a tatárok ellen küzdenek, bucsut enged.[4] Egyszersmind a váczi püspököt megbizza, hogy hirdessen keresztes hadjáratot Magyar- és a szomszédos országokban a tatárok ellen s ezen ügyben IV. Bélát kellőleg felvilágo-

---

[1] Rog. u. o. c. 42. Fej. IV. I. 222.

[2] Knauz: Mon. Strig. I. 350. — Horváth: I. 404. Raynald i. h.

[3] Fej. IV. II. 214.

[4] Fej. IV. I. 216 és 219.

sitsa.[1] A pápa még tovább megy: az egész keresztény világot, egyháziakat és világi fejedelmeket, urakat Magyarország segitségére unszolja.[2] Mi több, a pápa a császárral hajlandóvá lett kibékülni, csakhogy Magyarországon annál jobban segithessen.[3] Vancsai István sokáig tartózkodott Rómában, de vigasztaló, bátoritó leveleknél egyebet kieszközölni nem tudott, mivel Frigyes császár háboruskodásával felhagyni nem akart s igy a pápa keze meg volt kötve.[4]

Ezalatt augusztus 21-én IX. Gergely pápa, kitől IV. Béla Vancsai révén sokat remélt, meghalt. Vancsai a pápa halálával a tényleges segély minden reményét vesztvén, küldetését befejezte; hazatért Zágrábba a királyhoz, ki nyaranta ott tartózkodott.[5]

Igy tehát Vancsai István kitartó fáradozásait sem a császárnál sem a pápai udvarnál a kellő siker nem koronázta.

IV. Béla más európai udvaroknál is keresett segedelmet, de hasztalan.[6] Frigyes császárnál ismét szerencsét próbált IV. Béla; Vancsait küldte ismét hozzá, s hogy gyors segitségre legyen kilátása, hűbérül igérte lekötni független hazánkat.[7]

Mindez azonban nem használt semmit, a császárt nem birta reá a rögtöni segélyadásra, csak szép igéretekkel biztatta IV. Bélát.[8]

A tatárok ezalatt folytatták rémitő munkájokat; még az elemek is segitségökre voltak Magyarország szerencsétlenségére. A kemény tél a haragvó Dunát is befagyasztotta; a tatároknak nyitva állt az ut Dunántulra, nyitva mindenfelé.

---

[1] Mon. Strig. I. 350. Theiner I. 8 134.
[2] U. o.
[3] Fej. IV. I. 228.
[4] V. ö. Mon. Strig. I. 350—1.
[5] M. Strig. 1. 351. Thomas arch. c. 73.
[6] Balics. i. m. I. k. II. r. 323—4.
[7] U. o. Raynald i. h.
[8] Fej IV. I. 226.

Kaydan tatárvezér a tatársereg egyrészét maga mellé vevén, üldözőbe vette a menekvő királyt és kiséretét.[1] A király értesülve a tatárvezér szándékairól, Zágráb vidékéről Spalató vidékére menekült hű kiséretével, kik közt volt Vancsai István is.

IV. Béla kiséretével itt sem érezte magát biztonságban, tehát Trau szigetre, majd egy szomszédos szigetre menekült. A tatárok ezalatt Klissa várát erősen ostromolták, azt hivén, ott a király és kisérete; de mint az eredmény mutatta, hasztalan.[2]

Végre az isteni Gondviselés megelégelvén a sokat kiállott haza szenvedéseit, a tatárcsorda, jól megrakodva az ország kincseivel, kivonult.[3]

IV. Béla értesülve a tatárok kitakarodásáról, visszatért Magyarországba. Szomoru látvány tárult elébe. A tatárok mindenütt kirablák a városokat, községeket, a nép javát pedig kard élére hányták; városok, virágzó községek, nagyhirü egyházak mükincseikkel váltak semmivé s törültettek ki Magyarország polgári és egyházi földrajzából.

A mit századok fáradságai gyüjtöttek, azt néhány hó tönkre tette.

Nagy és nehéz munka várt tehát IV. Bélára és azokra, kik őt segitendők valának. Az ország és egyház rekonstrukciójában IV. Bélának nagy segitségére volt Vancsai István, az immár esztergomi érsekké előléptetett egyházfejedelem.

II. Mátyás esztergomi érsek annyi sok jeleseinkkel együtt a sajói veszedelemben lelte halálát.[4] Az esztergomi érsekség tehát üresedésbe jött. Az esztergomi káptalan, részint szorongatott helyzete, részint azon körülmény miatt, hogy a király hozzájárulását a választáshoz nem lehetett kikérni a szokás szerint, távolléte miatt, az érsekválasztás-

---

[1] Mon. Strig. I. 351. Thomas arch. c. 39.

[2] Horváth. I. 24. l.

[3] A tatárok betörésétől őseink utóbb is tartottak, amint ez látható a pápának Vancsai és a kalocsai érsekekhez intézett leveléből. Mon. Strig. I. 365.

[4] Horváth. I. 402. Mon. Strig. I. 341.

hoz hozzá nem foghatott.[1] Annyi azonban bizonyos, hogy IV. Béla több főpapi, nevezetesen az esztergomi érsekség betöltése felől a tatárjárás vége felé gondolkodott, mert Szudi Obek fiát, Miklóst, még Trauból utnak inditotta Rómába, hogy ott a kijelölt főpapok megerősitését kieszközölje.[2] IV. Bélának jelöltje az esztergomi érsekségre nagyon természetes, hogy Vancsai volt, ki 1242. év márczius tizennyolczadikától fogva mint kiérdemült váczi püspök emlittetik okmányainkban.[3] Vancsai ujabb méltóságát bizonynyal többi érdemei mellett avval szerezte meg, hogy IV. Bélához annak nehéz napjaiban hü maradt és számtalan követségeivel neki szolgálatot tett.

Az esztergomi egyház egy évig kormányzó érseket mindezek daczára nem kapott, ennek oka volt az emlitett körülményen kivül az, hogy az apostoli szentszék ez időben üresedésben állott. Ez az oka, hogy Vancsai István okmányainkban részint «postulatus», részint «electus» érseknek neveztetik, jóllehet utóbb az esztergomi káptalan őt egyhangulag érsekké választotta.[4]

Végre 1243. év julius 7-én az uj pápa Vancsai érsekké választását helyben hagyta s utasitja őt, hogy a szokásos pápai esküt tegye le.[5] Az esztergomi káptalan Vancsait ezek után is még 1243. év augusztus 20-án is az esztergomi egyház postulátusa, procurátora, s váczi püspöknek nevezi,[6] aminek okát Knauz Nándor abban látja, hogy a pápai eskü letételében és az érseki pallium elnyerésében akadályozva volt Vancsai érsek.[7]

Vancsai István mint esztergomi érsek azon várakozásnak, melyet IV. Béla hozzákötött, csakugyan megfelelt.

---

[1] Mon. Strig. I. 341. és 351. l.
[2] Mon. Strig I. 356. Fej. IV. I. 335.
[3] Fej. cod. IV. II. 250—2. VII. V. 26 l.
[4] Mon. I. 353. Fej. IV. I. 283.
[5] U. o.
[6] Mon. I. 354.
[7] Mon. I. 352.

Vancsai István lett IV. Béla jobbkeze, az ország és egyház helyreállításában legfőbb támasza.

A tatárok kitakarodása után IV. Béla Vancsait Dalmáczia helytartójává nevezte ki,[1] amely hivatala Knauz[2] szerint inkább névleges mint tényleges volt, mert emlékeink ez időben «Dénes» nevü férfiut emlitenek mint az egész Szlavonia és tengerpartvidék bánját;[3] ugy látszik Vancsai István feladata inkább az volt, hogy IV. Béla nejét és gyermekeit, kik az időben Klissa várában tartózkodtak, őrizze.[4] Vancsai István Szlavoniából 1242. év szeptember hava után, miután föladatát befejezte, visszatért Magyarországba; azonban Horvát és Dalmátországoktól nem vált el végleg, mert a következő év julius havában oda pápai követté neveztetett ki, hogy az eretnekséget igyekezzék kiirtani.[5]

Miután IV. Béla s utánna a királyi családdal Vancsai is Magyarországba visszajött, legelső gondja volt a néptelenné lett vidékeket benépesiteni, az elpusztult egyházakat helyreállitani, a birtokviszonyokat rendezni, a birtokokat, melyeknek gazdái elhaltak vagy melyek jogtalan birtokosok kezében voltak, jogtulajdonosaiknak visszaadatta, illetőleg adományozta.

E nehéz munkában Vancsai IV. Bélának mindenben kezére járt; mi több, maga ugy az egyháziak mint világiaknak követésre méltó példát adott. Vancsai érsek a széjjelverődött népet igyekezett együvé csalni szabadalmak adásával s igy nem egy népes telepet sikerült neki létesiteni; az ő kegyességének köszöni helyreállitását Keresztur Barsmegyében,[6] Hatvan hasonló hálával tartozik az érseknek.[7]

A tatárjárás után hazánkban minden téren zavar uralkodott s a legkülömbfélébb ügyekben az igazságszolgáltatás

---

[1] Mon. I. 343.
[2] 352 I Mon.
[3] Fej IV. I. 252.
[4] Thomas. arch c. 40.
[5] Mon. Strig. I. 354 Fej IV. I. 282.
[6] Mon. Strig. I. 362. Fej. IV. I 440.
[7] Mon. Strig. I. 361. Rump Magy. hely. I. 702.

igen elkelt. Intésre, igazságszolgáltatásra, békéltetésre Vancsai érsek valahányszor csak szükség volt, mindig készen állt és derekasan helyt is állt.

Igy 1244-ben Vancsai érsek a kalocsai érsekkel együtt meginti IV. Bélát, hogy Billa, Gunyu és Udvard villákat adja vissza a pannonhalmi apátságnak, amely azokat II. Endrétől kapta.[1]

A pannonhalmi apátságnak ez idő tájban több peres ügye maradt a tatárjárás előtti időből, mert a birák a tatárjárás alatt megöletvén, itéletet nem hozhattak. Ilyen peres ügye volt az apátságnak a veszprémi püspökkel és káptalannal az Üdvözitőről nevezett tordai egyház miatt,[2] továbbá Nádosth Miklóssal és más emberekkel Nyalka villa miatt,[3] végül Demeter főurral Abda sziget miatt;[4] ezen ügyek eligazitása Vancsai feladata volt. Hasonlóan itél az esztergomi káptalan és egy pap ügyében.[5] Birtokeladás is történt engedelmével.[6]

Vancsai érsek nemcsak egyháziak, de világiak közt is békéltető biró; ő előtte elmaradott peres ügyeiket békésen intézik el Berench Miklós és András mester,[7] továbbá Ivánka Endre és Und gróf közt folyó pert Wajka föld miatt szintén az érsek tisztázza IV. Béla megbizásából.[8]

Hasonlóképen itél az érsek több előkelő ember ügyében.[9]

Azon zavarok között, melyeket a tatárjárás előidézett, nem lehet csudálni, hogy az erkölcsök elvadultak a világiaknál, meglazult a fegyelem az egyháziaknál. Fényesen bizonyitja ezt IV. Incze pápa azon parancsa, melyet az esztergomi érsekhez intézett. A nádor és egyébb urak az eszter-

[1] Mon. Strig. I. 357.
[2] Mon. Strig. I. 357. (nr. 449.)
[3] Mon. Strig. 258. (nr. 452.)
[4] Mon. Strig. u. o. nr. 453.
[5] U. o. 371—2.
[6] U. o. I. 347. (nr. 447. sz.)
[7] U. o. I. 357. (nr. 447.)
[8] U. o. I. 367. (nr. 471.)
Mon. Strig. I. 358. (nr. 451.)

gomegyházmegyebeli javadalmakat elkezdték ragadozni s igy temérdek kárt tettek anélkül, hogy a visszatéritésre gondoltak volna; ez ügyben tehát Vancsai által meginteti s felhatalmazza, ha ennek eredménye nem volna, a világi karhatalmat ne késsék igénybe venni.[1]

Az egyháziaknál előforduló fegyelmezetlenséget elárulja a következő eset: a pápa Vancsai egyenes kérelmére kénytelen volt meghagyni a pannonhalmi apátság tagjainak, hogy zárdájokban az érseket szokásos tisztelettel fogadják és érseki palliumban misézni engedjék.[2]

Kiemelendő tény az előbbi esettel szemben, hogy az orodi prépost, Albert, önkényt alárendeltséget fogad az érseknek s joghatóságát készséggel elismeri.[3]

Említésre méltó dolog IV. Béla panasza is Vancsai ellen. Ezen panasz az egyházjogászok előtt tekintettel a napjainkban vitás főkegyuri jogra nagy jelentőséggel birhat.

A dolog igy történt: A veszprémi káptalan püspököt választott s ezt Vancsai tekintet nélkül a király beleegyezési, hozzájárulási jogára, megerősitette; a király főkegyuri jogai megsértése miatt panaszt emelt az érsek ellen a pápánál s vizsgálatot kért ellene, amelyet meg is kapott.[4]

Mig a király egyrészt a maga jogait tiszteletben kivánta tartani mindenkitől, addig másrészt e kis összeütközése az érsekkel, nem tette őt hideggé iránta, sőt annak jogait tiszteletben tartotta: megtetszik ez azon szabadalomlevélből, amelyet adott a luprechtházi vagy beregszászi hospeseknek, amelyben egyházukat az érsek s nem a magistratus jogkörébe tartozónak jelenti ki.[5]

Általában IV. Béla az érsekkel jó lábon állott, az ő fáradozásait méltányolni s jutalmazni el nem mulasztotta, amint ezt igazolják az érseknek vagy az érsek kérel-

[1] Mon. Strig. I. 387—8.
[2] Mon. Strig. I. 368. (nr. 472—3.)
[3] Mon. Strig. I. 362. (163. nr.)
[4] Mon. Strig. I. 359. Fej. IV. I. 364.
[5] Mon. Strig. I. 369. Fej. IV. I. 456.

mére tett adományozásai. Legyen ezek közül felemlitve egy kettő.

1249. év márczius tizenötödikén az esztergomi királyi palotát minden hozzátartozandósággal együtt teljes birtokjoggal az érseknek ajándékozza;[1] majd az érsek kérelmére Zellő és Rendwey földeket Miklós esztergomi őrkanonoknak adományozza.[2] Hasonlóképen az érsek könyörgésére, ki Rómába volt végleg távozandó, Modor Marcell fiainak kiváltságlevelét, amely a tatárjárás alatt elveszett, megerősiti.[3] Az érseket egy földcsere alkalmával is megjutalmazza s az ajándékba adott föld birtokába Huntpázmán Lambert által bevezetteti.[4]

Mindezek bizonyára a királyi kegy jelei és Vancsai érdemeinek jutalmazása voltak a király részéről.

III. Azon kiváló érdemek miatt, melyeket Vancsai István esztergomi érsek a magyar állam s a vele egy tejen felnőtt magyar egyház ujból való felépitése, felvirágoztatása körül szerzett, a pápai udvar figyelmét, elismerését a legfelsőbb fokban kiérdemelte. Vancsait Rómában igen előnyösen ismerték jó tulajdonairól; ezen jó tulajdonok nagy érdemekkel jártak együtt Vancsaiban, nagy érdemek nagy kitüntetéssel járnak: e kitüntetést, milyen még magyar egyházfejedelmet sohasem ért, megérte Vancsai 1252. év október havában, midőn őt a pápa érdemei fejében prenestei püspökké s a római anyaszentegyház biborosává nevezte ki.[5]

A pápai kitüntetés, amint eddig páratlanul állt a magyar egyház történetében: ugy bizonyára igen hizelgő volt hazánk és egyházunkra, mert benne nemcsak egy érdemekben gazdag férfiu, de egy egész ország és egyház tiszteltetett meg. Valóban kitüntető volt a biborosi méltóság Vancsaira, és Magyarországra is egyaránt; kitüntető, megtetszik ez azon szavakból, melyekkel a pápa a biborosok fen-

[1] Mon. Strig. I. 375. Fej. IV. II. 37.
[2] Mon. Strig. I. 481. és u. o. 374. (nr. 481.)
[3] Mon. Strig. I. 395. Fej. IV. II. 138.
[4] Mon. Strig. I. 472. és 376. (493. és 485. nr.)
[5] Mon. Strig. I. 395. (nr. 512. és 513.)

séges gyülekezetébe Vancsait felvette; kiről a többi közt igy ir: számtalan érdemei tekintetéből méltónak találtuk őt, hogy mint az *egész római anyaszentegyház egének előkelő és ragyogó csillagát* a római egyházba hivjuk meg, melynek fényétől ezerszeresen tündököljék, tanácsaival a vállainkra nehezedő terhek viselésében segitségünkre legyen.

Dudum erga personam . . . multorum meritorum titulo decoratam . . . digne providimus, ut ipsam, tamquam stellam nobilem et insignem, in firmamento generalis ecclesie radiantem, in Romana ecclesia poneremus, cujus splendore multipliciter illustrata clarius eniteret et nos suo nobis assistente suffragio, incunbentia nostris humeris onera possimus levius supportare.[1]

E kevés szóval nagyon sokat mondott a pápa Vancsai érdemei felől.

A pápa tehát kedvelt fiát, Vancsait, Rómába hivta meg s igy az esztergomi érseki szék ismét üresedésbe jött. A pápa azonban, hogy Vancsai egészen elválasztva ne legyen az esztergomi érsekségtől s tekintettel arra, hogy az esztergomi főmegyét majdnem tiz évig «dicséretesen kormányozta;» az esztergomi érsekség tulajdonát képező csallóközi vagy pozsonyi tizedet számára föntartotta.[2]

ISTEN LÉTÉNEK ÉRVEI.

Irta PETHŐ R.

(Folytatás.)

I. *A czélszerüséget szerintük anthropomorfismus által tulajdonitjuk a természetnek. Miután ugyanis a természeti „jelenségek lefolyására csak egy példát találunk azon cselekményekben, melyeket az értelmes ember végez“. . . „ez*

[1] Mon. Strig. I. 401. Fej. IV. II. 132. Fej. IV. II. 168. Balics. i. m. II. r. I. K. 356.

[2] Mon. Strig. I. 400. Fej. c. h. 202.

okból a szerves világ czélszerüségét csak kétféle módon tudták magyarázni, de mind a két magyarázat azon nézeten alapult, hogy a természeti tünemények lefolyása bizonyos értelmi önkénynek van alárendelve." Igy Helmholtz «Népszerü tudományos előadások» 377. lap.

Az idézet két ellenvetést rejt. Az egyik: a természeti jelenségek hasonlitanak azon cselekményekhez, melyeket az értelmes ember végez s mi ezen hasonlóság miatt az emberi cselekmények *czélszerüségét* átviszszük a természet cselekményeire. Ez az anthropomorphismus. A másik nehézség: a természetben nincs helye az önkénynek; minden szükségszerüen történik: a czélszerüség beleviszi a természetbe az értelmi önkényt; mert eszerint a természeti jelenségek azért mennek végbe igy és nem másképp, mert egy értelmes lény rendezte s igazitotta el azokat igy és nem másképp.

Felelet az első nehézségre. Igen, az analogiánál fogva, mely az értelmes cselekvés s a természeti történés közt fönnáll, tulajdonitunk a természetnek czélszerüséget. Ez a hasonlóság a legnagyobb valóság; — mindenki elismeri, Helmholtz is, hogy «a világban, melyben élünk, a jelenségek ilynemü lefolyására csak egy példát találunk azon cselekményekben, melyeket az értelmes ember végez.» Már most ezen hasonlóságot magyarázni kell. Ha találunk más magyarázatot, akkor a *czélszerüség látszatát korrigáljuk;* — ha nem találunk, akkor a hasonlóság okát egy s ugyanazon elvbe fektetjük t. i. az értelemben. Már pedig nem találunk más magyarázatot: tehát azon hasonlóságnál, melyet a természet s az emberi cselekvés mutat, tulajdonitunk mi a természetnek czélszerüséget. Észszerüen csak ugy érthetjük meg a természeti jelenségeket, ha a szervezetek egyediségébe s azok egymásra való illésébe «causa finalist» gondolunk; más észszerü magyarázat nincs. *A czélszerüség ép oly észszerü mint az a szükségszerüség, hogy nincs okozat ok nélkül.* A mi természetmagyarázatunk ezen két *észszerü elvből* indul ki. Mi *észszerüen gondoljuk* azt, hogy a természetben minden történés az okság elve szerint megy végbe, s az észnek ezen elvét alkalmazzuk a természeti történésre; de van

nekünk egy más *észszerü elvünk* is, s ez a czélszerüség elve. Miért alkalmazza a természetmagyarázat az oksági elvet, hogy t. i. minden változásnak anyagi okát keresi? mert észszerü s mert a tapasztalat mindenütt kideriti, hogy igazán létezik ok, ha első tekintetre nem is látni. S miért — nem alkalmazzuk a természetre a másik elvet, a czélszerüséget, mely az észnek ép oly postulátuma s melyet a tapasztalat bizonyit, midőn kimutatja, hogy ez a jelenség vagy szerv valóban alkalmas a jövőben előálló szükségletre, tehát hogy *eszköz* valamire? A természetet csak igy *lehet érteni*, v. i. a természet csak ily módon *észszerü*. «Érteni lehet» és «észszerü», az mindegy. A czélszerüség csak annyiban anthropomorph, amennyiben az ész is az. Az ész is emberi, sőt leginkább emberi. Lehet-e azt észt avval elütni, hogy emberi?

II. *Helmholtz másik ellenvetése szerint a természetben nincs helye az önkénynek; a czélszerüség beleviszi a természetbe az értelmi önkényt. Miért? mert „vagy azt kell feltételeznie, hogy (pl. a szerves testekben) az életfolyamatokat folytonosan az éltető szellem kormányozza (a lélek), vagy azt, hogy minden élő faj a természet fölött uralkodó értelmiség (az Isten) egy különös tette folytán keletkezett.“* i. m. 377. lap.

A nehézség tehát a következő: hogy lehet a természetben czélirányosság, mikor ott minden az okság elve szerint egy szükségszerü, átszakithatlan kifejlés? Hogy lehet a mechanikus szükségszerüséggel megegyeztetni a czélszerüséget?

Felelet: nem kell szétszakitani azt, *ami egy*, akkor nem is kell *egyeztetni*. Hogy is képzeli Helmholtz ezt a két elvet: az *okság* és a *czélszerüség elvét*? alighanem ugy, hogy késznek gondolja anyagot mechanikájával, törvényeivel, erőivel, — azután elképzeli, hogy hozzálép az alkotó s czéljai szerint idomitja a mechanikát. De az ilyen alkotó nem volna Isten. Nincs független, kész anyag, melynek elve a mechanismus, — s hozzájáruló, értelmes lény, melynek jellege a czélszerüség. Hanem az Isten a mechanice, szükségszerüen

működő anyagot teremtette s ugyanazon teremtésben ugy elhelyezte és elrendezte, hogy a mechanikus folyamatok azon állapotokat és alakokat eredményezzék, melyeket eleve czélba vett, s melyekhez alkalmazta a mechanikus folyamatokat. Mi sem változtatunk semmit a vason, semmit a vizen, a tüzön, semmit a forgás, lökés, a ruganyosság és ellentállás mechanikus szükségszerüségén s mégis megalkotjuk a gépet. A gőzgépben minden ami történik szükségszerüen történik: tehát nincs benne czélszerűség; — lehet igy következtetni? A törvény, a mechanika mindenütt érvényben marad, de a törvény és a mechanika nem teszik a valóságot, hanem szükség van *meghatározó tényekre*, melyek törvényből és mechanikából le nem hozhatók. A törvény azt mondja, hogy a háromszögben 180° s a körben 360° van; ad-e maga ez a törvény valaminemü kört vagy háromszöget s nem függ-e tőlünk ez alakok *tényleges meghatározása?* teljes szabadsága marad az összeállitónak, hogy egyenszárút vagy derékszögűt, hogy kicsit vagy nagyot, hogy fából vagy fémből alakitson.

Nemcsak, hogy a törvényszerüséget nem zárja ki a czélszerűség, hanem követeli és föltételezi, mert czélszerűnek csak azt mondjuk, ami a természet törvényei szerint áll elő, nem pedig «önkényből.» A szervezetekben a szellem semmitsem tesz önkényesen, minden a mechanika és chemia utján halad, de azért minden czélirányos. Valamint a legkomplikáltabb gyárakban is minden a mechanika törvényei szerint megy végbe. A mechanikai történés tehát ki nem zárja a czélirányosságot, de nem is zárja magában. A czélirányosság egy fensőbb ok, mely disponál a mechanikai történéssel, anélkül, hogy azt megváltoztatná.

Erre azt mondhatná valaki: tehát az Isten most már müvén, melyben minden szükségszerüen megy végbe, semmit sem változtathat? s ha ugy volna, mi következnék abból? az-e, hogy nem czéljai szerint, hanem az anyag sajátos, független szükségszerüsége szerint fejlik a világ? Korántsem; csak az következnék abból, hogy az Isten örök terveiben változatlan.

Az ellenvetés utolsó mondatának semmi köze a czél-

szerűséghez. Helmholtz szerint «azt kell föltételezni, hogy minden élő faj a természet fölött uralkodó értelmiség egy különös tette folytán keletkezett.» Hogy ezen föltételezésre semmi szükség sincs, azt egy hasonlat mutatja. Az óraszerkezetet egyszer állitja össze a mester, azután jár, mutat, üt mechanikus szükségszerüséggel; «értelmi önkény» meghatározta az óraműnek összeillesztését, azután nem szükséges többé hozzányúlni. De bizonyára az óra ugy is járna, mutatna, ütne, ha mindez az óra «fölött uralkodó értelmiség egy különös tette folytán keletkeznék.» Hogy a «világ fölött uralkodó értelmiség» a czélszerűség melyik módját választotta, azt itt nem teszszük szóvá; nem is változtat a dolgon cseppet sem; de bizonyára helytelen az az állitás, hogy «fel kell tételezni, hogy a természet fölött uralkodó értelmiség minden élő fajt különös tette által» hivta a létbe. Nem igaz; — a természet két tényező által határoztatik meg: *az egyes alakok sajátossága és morfologiai összetétele által egyrészt, — másrészt az anyag mechanikus erői által, amely erők folyamataira nézve éppen az alakok sajátossága és a morfologiai összeköttetés módja a döntő.* Az Isten kezdet óta ugy intézhette ezt a két tényezőt, hogy minden kifejlés és mozzanat az ő «különös tette» nélkül, különös közbelépése nélkül menjen végbe, — *csakis azon ős elrendezés erejében.* A «különös tett» folytonos ismétlése tehát nem szükséges feltétele a czélszerűségnek, sőt azt mondhatni, hogy egészen esetleges körülmény.

III. A czélszerüség uj oldalról való támadását megkisérli a pantheismus.

Minek hozunk be a természetbe dualismust, két elvet, a mechanikai szükségesség és a czélszerüség elvét? a törvény és az önkény, a szükségesség és az akarat elvét? hogy a természet czélszerüségét magyarázzuk, nem kell az anyagon kivül fekvő elvhez fordulnunk, ha képzeljük az anyagot ugy, hogy természetéhez tartozik a czélszerü alakulás és a kifejlés. Képzeljük a természetet mint oly állagot, mely lényeges sajátosságai szerint kifogyhatlan uj meg uj alakok létrehozásában.

Jól van, képzeljük; mit nyertünk vele?

a) *kizártuk-e ezáltal a dualismust a természetből?* A czélszerü alakulást az anyag lényeges sajátosságának mondjuk; miféle sajátosság ez? olyan-e, mely a természet törvény- és szükségszerüségében benfoglaltatik vagy pedig azon kivül áll? tudjuk már, hogy a törvény- és szükségszerüség magában véve közönyös a czélok iránt. A szükségszerüen ható anyag, mint ilyen, a czélokra nincs tekintettel, ha czélszerüen, ha nem czélszerüen hat, ahhoz semmi köze, de mindig szükségszerüen müködik. Tehát a mechanikából, a szükségszerüségből nem értjük meg a világot s kényszerülünk *uj sajátságot* fektetni az anyagba, melyet a *czélszerü alakulás sajátságának* hivunk. Miféle sajátság ez, ha nem mechanikai? transcendentális sajátság. Uj, a mechanikai szükségszerüségtől különböző elv. Van ismét elvünk. Mások egyszerüen azt mondják, hogy az anyagnak lelke és értelme van. Ez még egyszerübb. *De megszabadultunk-e ezáltal az anyag és lélek, a szükségszerüség és az akarat dualismusától.*

b) Ez az ellenvetés gondolkozó emberhez nem méltó; mert semmit sem magyaráz, hanem csak más formában mondja el a kérdéses tényt, anélkül hogy okát adná. A kérdéses tény a természet czélszerüsége; a magyarázat pedig ez: tegyük fel, hogy az anyag azon sajátsággal is bir, hogy czélszerüen alakul. Mintha valaki az *élet okát* igy magyarázná: tegyük fel, hogy az anyag sajátsága *az élet.* Ez igen is hypostatálása a gondolatnak. A tény sajátsággá deklaráltatik. A czélszerü alakulás sajátságát az anyagban sehol sem találjuk. Az ész czélszerü intézkedéseit ismerjük s erre az ismert okra vonatkoztatjuk az anyagban észlelt czélszerüséget is. Mi tehát a módszert illetőleg is egészen helyesen járunk el.

c) az anyagnak nincs lelke; ezt kimutattuk a pantheismus czáfolatában.

IV. *Vannak, kik a világ „tökéletlenségeibe" kapaszkodnak, hogy a czélszerüséget tagadhassák. Hány csira, hány pete, hány tojás megy tönkre! Lange szerint: vala-*

mint egy ember, aki millió puskát állitana föl és sütögetne szerteszéjjel hegyen-réten, hogy egy nyulat löjjön, czélszerütlenül cselekednék: ép ugy a természet is, mely annyi csirát és életet pazarol s csak aránytalanul kevés esetben juttat kifejlésre itt-ott néhányat, a czélszerütlenség bélyegét hordja magán.

Felelet: *a*) mivel a czélszerüség mégis óriási arányokban valósul meg s értelmi alkotót követel, nem kellene-e még azon esetben is, ha a tökéletlenségek valóban léteznének, ezeket a czélszerüséggel megegyeztetni?

b) nem volna-e sokkal tökéletlenebb, sőt a tönk szélén a világ, ha minden petének lába kelne, ha minden gomba és bakterium akár a gyomor, akár a tüdő oldalain kivirulna, ha minden mag megfogamzanék, — ha az állat azért nem ennék, mert füvet, állatot, ázalagot tesz tönkre?

c) Lange hasonlata nem találó. Az ember, aki ugy cselekednék mint ő irja, bizonyára czélszerütlenséget, merő hóbortot müvelne, mert akinek esze van az nem igy cselekszik: de a természetnek nincs esze, következőleg nem lehet ráfogni, hogy, ha a vadász módjára kapkodnék is, czélszerütlenül működik.

«A természet és az ember közt kettős különbség van, mely a felhozott érvelést teljesen fölforgatja. Először is minden ember jól teszi, ha szerzett birtokát, erejét, idejét és mindent, ami hasznára lehet, lehetőleg kiméli, mert e javak csak kisebb mérvben képezik osztályrészét, és minden czéltalan vesztegetés az ember kárára van. De a természet tud fölhasználni minden hulladékot, mindent, ami egy helyen használatlanná vált, más helyen értékesiteni.»[1] Nem csodálatos dolog-e az, hogy ezen materialis idealis természettudós, ki nagyra van — s méltán — az erők egyenértékéről, a természetben észlelt körforgásról, az erő föntartása- s megmaradásáról szóló tanokkal, a teleologiát bombázván egy zulu néger természettudományos álláspontjára helyezkedik. A czélszerüség fényesen nyilatkozik a szerves anyag bom-

[1] Isenkrahe: Idealismus oder Realismus. §. 3.

lásában, az élő lények halálában, legalább is oly fényesen, mint milliom sejt és rost szervezetté való szövésében, — ezt az anyag és erő megmaradása törvényének dicséretére mondom. Tekintsd a bomló állati testet vagy petét vagy gombát, anyaga és ereje megmarad, nem lesz haszontalan és czéltalan a legkisebb parány, mely romjaiból szabad szárnyra kel. Meglehet, hogy miután messze elszállinkózott, ismét a földbe vegyül, onnan egy rózsa félig nyilt ajkára hajtatik, onnan mint illat bájolgat el téged, ujabb kombinációkba sodortatik, bekerül agyvelőd labyrinthjaiba s vegytani erőivel alapját képezi annak a nagy világnak, melyet nyit a képzelet és ész. «Azután pedig és ez a fő, az embernek esze van, a természetnek nincs! hogy lehet ezt szem elől veszíteni! Kinek esze van, nincs szüksége általános és állandó törvényre működésében, hanem igazodhatik minden egyes eset természete szerint. A természetben is, mely vakon engedelmeskedik a teremtő akaratának, ezt az utat követhetné az Isten, hogy minden egyes esetben előirná az irányt és működés módját. De mi lenne ennek következménye! csak az egyet emlitem, hogy a csoda, mely a kinyilatkoztatás bizonyitó jele, elesnék. Ha tehát a természet folyamát általános törvényeknek kellett alárendelni, akkor csak az a kérdés: jól vannak-e választva a törvények? föltételeznek-e értelmet.»[1]

Lange ellenvetése többet nem kivánhat: ily méltányos és stoikus nyugalommal értekező bölcselőn is megesik, hogy a hasonlatok szemlélhetősége, mely valamiben megegyezik a kérdéses tárgygyal, elnyeli a gondolatot és a következtetés rovására terjeszkedik ki észrevehető öntetszéssel. A természetnek nincs esze, nincs szeme; a vak tapogat és fogódzkodva halad végig a fal mellett, tartja magát egy általános rendszabályhoz; ha látna, nem tenné; tehát czélszerütlenül tesz? Alkalmazza ugyanezt a természetre!

V. *Ez a gondolat, hogy a czélszerü alakulás talán az anyag sajátsága, mindenféleképen jelentkezik; igy p. ezt is mondják: nem lehet-e föltenni azt, hogy egyedi ala-*

[1] Isenkrahe: Idealismus oder Realismus.

kot magára venni, ép oly sajátsága az anyagnak, mint amily sajátsága a köneny és élenynek vizzé lenni, — mint amily sajátsága a sónak, a czukornak bizonyos formákban jegeczesedni? Nem lehetne-e föltenni, hogy az is képezi a szerves anyagnak sajátságát, hogy majd oly alakba áll, mely a virágot adja csészéjével, szirmaival, nektáriumával, — majd ismét oly alakba, melyben a növényevők gyomrának sajátszerü fogak felelnek meg.

Ha azt gondoljuk, hogy az anyag erői magukkal hozzák, hogy ilyen vagy olyan *czélszerü* alakokat képezzenek: ezáltal nem fejtettünk meg semmit, hanem a czélszerüség okát az *alakokból* áttettük az *erőkbe.* Most tehát szükségképen azt kérdezzük, honnan van az, hogy az erők éppen ilyen s nem másféle alakokat alkotnak, mikor mások is lehetségesek? Honnan van az, hogy éppen ezek találkoznak és pedig a kellő arányokban és a kellő egymásutánban? Tehát a *czélszerü alak* csakugy nem birja magában okát, mint a *czélszerü erő* vagy a *czélszerü lényeg.*

De téves ezen nehézségek kiinduló pontja is. Azt gondolják ugyanis, hogy szerintünk a czélszerüség valami külsőséges, a már fix und fertig anyaghoz hozzájáruló alak, mint például az agyaghoz hozzájárul a fazekas korongján a bögre alakja. Ez valóban primitiv gondolkozás volna; — nem, — mi a czélszerüséget benső sajátságnak nézzük, mely nélkül az anyag nincs. Mi azt mondhatjuk, hogy valamint minden kvalitást, ugy a czélszerü alakulást is a teremtő bele alkotta az anyagba; amint teljes joggal mondhatni: *olyanná* alkotta az anyagot, hogy éleny és köneny a viz sajátságait adja: épugy mondhatni, olyanná alkotta az anyagot, hogy az az anyag *a szerves összetételekben az élők sajátszerü szerveit és alakjait adja.* A lélek ugyanis, ide értem a növények tenyészeti lelkét, az állatok érzési lelkét és az ember lelkét, — nem lök, nem mozgat, nem ad mechanikus erőt az anyagba, hanem egyesülése által az anyagot szervessé teszi. A szerves anyag azután *azon sajátsággal bir,* hogy czélszerü alakokká rendezkedjék: nektáriummal biró virággá, kérődző állattá sajátszerü gyomorral és

fogazattal. Ez az alakulás *a szerves anyag valóságos sajátsága.* Tehát nem arról van szó, vajjon a czélszerű alakulás nem mondható-e az anyag sajátságának, — hanem arról, vajjon ez a sajátság levezethető-e *az anyag fizikai és chemiai tulajdonságaiból és a mechanikai törvényszerüségből.* Mert mi elismerjük, hogy a czélszerü alakok valóban felépülnek a szerves anyag erői és tulajdonságai által; mi a szerves alakokat valóságos gépeknek nézzük, hol minden erő müködés csakis az anyag mechanikus erői által megy végbe, — hozzá még oly gépeknek, melyek az anyag erői által épülnek: mindazonáltal igaz marad, hogy ez a *sajátságuk*, melynél fogva önmagukból alakulnak és épülnek, nem vezethető le *az anyag tulajdonságaiból a mechanikai szükségszerüség utján; sem a tulajdonságok, sem a mechanikai szükségszerüség törvénye nem ad magyarázatot.* A czélszerüség tehát egy elementáris sajátság, melyet az alkotó intelligencia fektetett a dolgokba.

Az imént fölhozott nehézség a természet czélszerüségének mélyebb megismerésére vezetett. A szerves alakokban ben van a czélra való törekvés. Nem abban áll a teleologikus érv, hogy egyszerüen azt mondja: van a világban sok czélszerü alak és történés: tehát van a világnak értelmes alkotója; — korántsem; hanem a teleologikus érv a maga teljes erejében ez: van a világban *valóságos czélratörekvés*, — az egyes alakokban *ben van a czélratörekvés*: tehát a világot oly ok hozta létre, mely ezt a czélratörekvést belefektette az alakokba, az pedig csak értelmes ok lehet. A czélszerüség tehát nemcsak materialiter, mint merő, bevégzett tény létezik a világban, melyről nem tudni vajjon véletlenül vetődött-e össze, vagy pedig a czél, a megvalósitandó eszme szerint megy-e végbe, — hanem formaliter mint valóságos *czélratörekvés lép föl.*

A szerves alakok általános sajátsága az, hogy belülről nőnek kifelé v. i. hogy testüket bennük lakó törvény szerint alkotják. De hogyan alkotják? ugy-e, hogy egyszerre készen állnak? nem, hanem sok átmeneti, ideiglenes alakon

és állapoton át hajtják és képezik a fejlődő formát, mig végre teljesen elérik. Minden szervet számtalan fejlődési stádiumon át ugy alakitanak, hogy egykor alkalmas legyen a tevékenységre. Semmi sem készül a szervezetekben csak találomra, minden ugy, hogy egymásba illjék. Minden faj a maga sajátos rendeltetése szerint szövi leveleit, épiti ágait, teszi össze rügyeit, nincs egy fölösleges szerv, egy fölösleges alakulás, de annál nagyobb a különbözőség és változatosság a szervek közt, melyek mind azért képződnek, hogy az egésznek, az egyednek létét lehetségessé tegyék. Mind *a czélra irányul*, — minden azért történik, hogy *az egész előálljon*, — minden *egyes rész egyformán, a faj typusa szerint alakul s nem tér el töle.*

Az *egyednek* nincs más magyarázata mint az, hogy van a szerves anyagnak egy sajátos, belső elve, melyet az egyed *természetének* mondunk: ez a természet minden részecst s minden történést egységes terv szerint igazgat s *a czélra* irányoz. Azért nem tér el irányától a millió mozgásból és elegyedésből álló fejlődés vagy ha eltéritik, viszszatér, — azért nem téveszti az utat, — azért nem zavarodik meg, s nem akad fön a rajta kivül álló hatókon és működéseiken, hanem kifejti a maga teendőit; mert egy belső, valóságos czélravalótörekvés érvényesül benne. Azért nem változtathatunk azon az organismuson — azért nem alkothatunk hozzá uj tagokat, uj szerveket; mert egyedisége nem kivülről van meghatározva, hanem belülről. Azért oly állandó s ha a külső körülményekhez némileg alkalmazkodik, ez az alkalmazkodás is belső természete szerint történik, — azért marad ugyanaz minden nemzedéken keresztül, — azért fejlődik állandóan és minden tojásban egyformán az embrio; mert a szervezet ugyanaz maradt, ugyanazon *czélratörekvés*, ugyanazon «causa finalis.» Azért fejleszt a természet csak neki való szerveket, nem többet, nem kevesebbet, — ott, ahol kell, — akkor, amikor kell, — oly egymásutánban, melyben kell, — azért javit és pótol, ha egy szerv ujra nő, például a csiga levágott feje vagy a rák letört ollója, az csak ugy nő, oly hosszura, oly arányosra

amint azt az alak kívánja; mert *egy megvalósitandó czél* szerint van belül minden berendezve.

IV. Vegyünk egy uj nehézséget. A czélszerüség valósággal létezik, de a régi Empedokles óta számos álbölcselő szerint, lassu alkalmazkodás, millió éveken át folytatott próbálgatás helyezhette a létbe mindezen alakokat, melyekről mi azt mondtuk, hogy végtelen, czélokat valósitó bölcsességnek köszönik létüket. Miután a világ létezik, kell czélszerünek lennie, — hiszen különben nem létezhetnék. *A czélszerü világ a lehetséges kombinációk egyik esete, amely valósággal bekövetkezett. Bekövetkezett ugy, mint a hogy bekövetkezhetett volna egy más állapot, melyet chaosnak mondunk. Chaos vagy czélszerü világ, két esetleges állapota a világ atómjainak. Az egyik ugy mint a másik merőben mechanikus okoknak és történésnek kifolyása.*

Felelet: *a*) ezen nehézség egy általános elvet vet föl *világmagyarázatnak;* tősgyökeres megoldását a darwinismus tarthatlanságának kimutatásában fogjuk adni.

b) ezen nehézség a czélszerüségnek csak egyik végét fogja, a másikát elhallgatja. A világban nemcsak való igaz *czélszerüség* létezik; hanem *czélratörekvés*. Minden szervben és alakulásban van *czélratörekvés*. Igaz, hogy az a czélratörekvés minden izében mechanikus erők által megy végbe, de végbe megy egy *később, esetleg messze jövőben elérendő czélra való tekintetből*. Nem tagadom, hogy véletlenül, mechanikus uton előállhat egy rendezett, tehát czélszerü alak, pl. ha a táblára dobom a krétás szivacsot, előállhat ott kecses, szelid arczkép, de hogy a dobás következtében a szivacs szálai és rostjai szétfoszoljanak és összevissza bonyolódott kombinációk által uj sorokba és rendekbe álljanak, hogy ezek a kombinációk egymásután hónapokig váltakozzanak, mig végre ismét más és más permutációk által azt az alakot adják, mely a táblán van, azt tagadjuk. A különbség világos: Az *első* a merő czélszerüség, egy *bevégzett állapot; a második a czélratörekvés*. Az elsőben egyszerre érjük el a czélt, a mechanikus hatás közvetlenül hozza létre a meglepő képet. A másodikban közvetve,

kigyózó, csatangoló, gézengúz utakon. Az elsőben a hatás és az eredmény egymást teljesen födik, — egymásért vannak, — egymást kielégitik. A másodikban nem ugy van; a hatás nincs a közvetlen eredmény miatt, hanem egy későbbi miatt. Ez a jelen hatás azért megy végbe igy és nem máskép, mert egy később beálló czélra csak ezen alakban lesz alkalmas. A mozgás, a hatás ezen jelen alakjait tehát meghatározza — — a czél.

De hiszen fölválthatták volna a mozgások és hatások egymást véletlenül ép ezen rendben s mikor azután létrehozták az alakot, megmaradhattak ezen rendjükben azért, mert alkalmas és hasznos volt nekik igy lenni. A hasznosság által megszilárdultak ezen sorukban; a «létért való küzdelem» ezen alakokba szoritotta őket s most ugy látszik, mintha *czélravalótörekvés* által alakultak volna, pedig semmire sem törekszenek voltaképen s nem is törekedtek első eredetükben sem, hanem csak szükségből s hasznosságukra való tekintetből maradnak s működnek ily rendben és ily egymásutánban.

Ez sem áll; *a szervek kezdetének, s fejletlen alakjainak soha semmi alkalmassága nincs* és a «létért való küzdelemben» nincs szerepük. Hogy miért kezdődött valami, pl. a szemideg, — arra azt mondják, merő mechanikus okok hánytak és vetették össze az atomokat kezdődő szemideggé. Helyes; de nem ez a kérdés; hanem az: hogy *miért fejlödött tovább az a szemideg, miért fejlödött egy irányban tovább, miért nem nyomták el más képződések*, mikor annak a kezdődő idegnek semmi haszna sem volt. Vagy tán valami benső elv hajtotta végre ezt a fejlődést? ha igen: ezt nevezzük mi «causa finalis»-nak.

Minden egyes kérdésre, melyet az ellenvetés a merő lehetőséggel akar elütni, azt kell felelni, nem a lehetőség fejti meg a tényeket, melyek a szervezeteket jellemzik, hanem a czélratörekvés. Igy: miért kezdődik egy alakban a szemideg? mert ez az alak a czélra törekszik. Miért öröklődik át az ivadékokra a szemideg kezdete? mert az alak törekszik a szülők életét ismételni. Miért lép föl uj meg uj

fejlődés a megkezdett irányban pl. a szemideg képzésében? Miért nem megy visszafelé, mikor még nincs semmi alkalmazása? miért megy át a kezdődő alak annyi változáson, mikor ezek az ő aktuális létéhez semmi összefüggésben nincsenek? Szóval abból a fejletlen tojássárgából egy komplikált, biztos menetü fejlődés indul ki, mely a kész csibére irányul, mást nem próbál s a kibujt csibe is nem bir más tendenciával, mint meglett tyúkká nőni ki magát.

c) czélratörekvés nélkül s következőleg rendezőleg rendező intelligencia nélkül s következőleg rendező intelligencia nélkül a világrend létre nem jöhet; kitünik ez a valószinüségi számitásból.

(Folyt. köv.)

SAVONAROLA.

Irta ERÉNYI KÁROLY.

(Vége.)

De legjobban örült Savonarola bukásának az erkölcstelenség, melyet eddig az ő vaskeze lenyűgözve tartott. A felszabadult bűn orgiáit tartotta az ő bukott hatalmának romjain, a templomok kiürültek, a korcsmák megteltek, dorbézolás zaja zavarta meg az éjnek csendjét.

Drága ára ez Savonarola megbuktatásának, — az ő keze hiányzik mindenütt, s az a hatalom, mely ellene dolgozott, nem birja utját állani a dolgok romboló folyásának.

Savonarola megkisérlette tisztázni magát. Nem ismerte el a kiközösités jogosultságát, mert az hitelt nem érdemlő egyének feljelentései alapján készült. Vizsgálatot kért maga és iratai ellen, van-e azokban valami az egyház tanával el-

lenkező? Ha a pápa nem akarja orvosolni sérelmeit egyetemes zsinathoz (—!—) fordul.

Ez eseményeket egy ideig feltartóztatta a Florenczben kiütött döghalál. Rémesen kaszált a halál angyala az élők soraiban, ezrek és ezrek hullottak már rakásra; s az általános nyomorban nem volt a szegény népnek betevő falatja, — az éhség iszonyubb volt a pestisnél, boldog volt az a kiaszott, elsárgult éhező, ha a halál karjaiba vette.

A szent-Márk kolostorban is szedte a halál áldozatait. Valóságos fészke volt ez a nyavalyának; a szerzetesek rémülve menekültek falai közül. Csak Savonarola maradt, — jöjjön, aminek jönnie kell!

A veszély elmult, amily váratlanul jött, — oly hirtelen el is távozott.

Savonarola ujra azon iparkodott, hogy a pápát engedékenységre birja.

VI. Sándort ez időben nagy családi szerencsétlenség érte. Fia (?) Borgia János orgyilkos kéz alatt vérzett el. Ezen esemény, legszeretettebb fiának szomoru vége mélyen megrenditette őt. Az Isten büntető kezét látta e véres tragoediában, magába szállott s szilárdan el volt határozva megreformálni a pápai udvart ugy, mint az egész egyházat. De az csak futó tüze volt fellobbanó jobb érzésének. Fájdalma csillapultával elaludt jóakarata is.

Savonarola is irt a pápának, vigasztalja őt levelében, de a vigasztaló szók közé belejátszik a saját szerencsétlensége is.[1] A pápa őt is kegyesen fogadta a megpróbáltatás napjaiban, de utóbb ujra elutasitotta, annál is inkább, mert Florenczben a Mediciek érdekében uj összeesküvés történt, melyet a pápa nyiltan támogatott, de mely fölfedeztetvén, a főbb vezetők vérpadon hullottak el. Ezen véres eseményt szintén Savonarolának tudta be a pápa, ki a florenczi viszonyokkal tisztában nem lévén, mindig csak másokra hallgatott. Levelet intézett szent Márk szerzeteseihez, melyben élesen kikel «bizonyos Savonarola Jeromos» ellen, ki téves

[1] U. o. Appendice. IX. 364. l. Lettre de Savonarola a Alexandre VI.

tanaival az egyházat megmételyezte, magának csodás tetteket tulajdonit s ki nem átallotta kimondani, hogy ha ő hazudik, akkor Jézus Krisztus sem mondott igazat.

De ugyane levéllel mást is menesztett egyenesen Savonarolához. Ennek hangja sokkal szelidebb. Megtiltja neki a prédikálást még szük baráti körben is, de biztositja, hogy ha engedelmeskedik, minden előbbi fenyitését hatályon kivül helyezi.

Savonarola hosszu levélben védelmezte magát. Sorra czáfolta a pápának állitásait, tisztán érzi ő magát. Vizsgálja meg jobban a pápa az ő ügyét, akkor bizonyára ő is más meggyőződésre fog jutni.

A pápai itélet szigorával sujtott szerzetes magányát nagyszabásu munka befejezésére forditotta. «A kereszt diadala» egyik legszebb alkotása. A kath. egyház tanainak összege ez, rendszeres csoportokba állitva, melynek nincs egy kivetendő sora, vagy kifogásolható fejezete. Nagy munkája ez nagy lelkének; fényes apologiája megtámadott hithűségének. — Savonarola nem sokáig maradhatott magányában. Hivei hangosan követelték megjelenését s ő nem is kérette magát sokáig. Az exkommunikáczió daczára, melynek jogosságát különben sem ismerte el, karácsonykor három misét mondott s azután a hivők ezreivel körmenetben körüljárta a templomot.

A tanács tüntetett Savonarola mellett. Annak legbefolyásosabb tagja, Salviati, egyenesen felszólitotta Jeromost, hogy lépjen a szószékre. Savonarola meg volt győződve arról, hogy a megingatott erkölcs és hitélet csakis az ő szava által nyerheti vissza uralmát a városban, azért engedett a felszólitásnak. A tanács, hogy kimutassa rokonszenvét és ragaszkodását, testületileg jelent meg e szónoklaton.

Savonarola ellenségei meg voltak lepetve. Azt hitték, hogy tönkretették; párthiveinek pillanatnyi zavarából s a helyzet nyomásából eredő tehetetlenségökből azt következtették, hogy szétrobbantották, megbénitották az egész pártot, s ime — a holtnak hitt felkel halottaiból, maga a tanács hozza vissza őt a mindennapi élet küzdelmeibe!

Medicis Lénárd, a florenczi érsek vikáriusa volt az első, ki határozott állást foglalt el Savonarolával szemben! Meg akarta akadályozni, hogy prédikálhasson; megtiltotta a papoknak, hogy őt hallgassák, minden követ megmozditott, hogy a gyülölt szerzetest ujra elnémitsa! De darázsfészekbe nyult. A tanács nem állt el szándékától, — sőt tudtára adta Lénárdnak, hogy ha két óra lefolyása alatt be nem adja lemondását, ugy számüzöttnek tekintse magát!

Savonarola Septuagesima vasárnapján prédikált. Tengernyi népség jelenlétében az exkommunikációról s a pápai tekintélyről beszélt. Elválasztotta az embert a pápától s határozottan kimondotta, hogy a pápa is tévedhet, ha hamis adatokra támaszkodva mondja ki ítéletét!

A pápai udvarban nagy boszuságot keltett a tanács magaviselete Savonarolával szemben. A pápát rendkivüli módon bántotta, hogy rendeletei felett csak amugy könnyü szerrel napi rendre térnek. A biborosok azt ajánlották neki, hogy nyuljon a legvégső eszközökhöz Florencz ellenében, mely falai közt türi ezen embert.

Pedig Florenczben ujra felderült Savonarola napja. Febr. 27-én (1498.) a Szent-Márk egyházban nagy misét mondott s azután szószékre lépett. A szentséget kezében tartotta s megáldotta vele a népet, azután magasra emelte az Urnak szent testét s az igaz meggyőződés hangján következő szavakra fakadt: «Uram, ha tetteimet nem tiszta meggyőződés vezeti, ha szavaim nem tőled jönnek, akkor ezen pillanatban törj össze, zuzz össze engem»!

Azután az egész nép kivonult a templom elé, hol az összehordott drágaságokból nagy halom emelkedett. Mint a multkor, ugy most is tüzet vetettek a drága máglyába, és zsoltárok, szent énekek zengése mellett nézték annak elhamvadását. Savonarola tényleg nem vett részt ez ünnepélyen, — a kolostor ablakából nézte a felcsapkodó lángokat.

Elképzelhetjük, mily kellemetlenül érintette mindez a pápát. Irt a tanácsnak, hogy ha nem tudják elhallgattatni Jeromost, ugy adják ki őt neki, küldjék Rómába.

A tanács félretette, nem vette tudomásul a pápai levelet.

Savonarola pedig komoly, nagyjelentőségü lépésre határozta el magát, mely vesztének csiráját hordozá magában. VI. Sándort akarta elmozditani a pápai trónról!

E czélból levelet irt a magyar, franczia, spanyol és angol királynak; felszólitotta őket, hogy befolyásuk minden erejével szorgalmazzanak egyetemes zsinatot, mert «Sándor nem pápa, nem is lehet. Nemcsak maga szerezte a simonia rút bünével a pápai trónt, hanem naponkint áruba bocsátja az egyházi méltóságokat is. Eltekintve büneitől, melyeket az egész világ ismer, azt állitom, hogy nem is keresztény, mert nem hiszi az Isten létét»![1]

Ime! — a lázadas zászlaját lobogtatja Savonarola az egyházfő ellen. Helyesen cselekedett-e? Nem! Nem volt joga letaszitani még a méltatlant sem Péter székéből! Ő megkisérlette, — de tette vesztét okozta.

A levél, melyet a franczia királynak küldött,[2] a milanói herczeg kezébe került, s ez azt elküldte VI. Sándornak. A pápa éktelen haragra gyuladt. Megértette azt, hogy Savonarola nem marad meg az üres szavaknál, hanem csapásra készül ellene. Irt Florenczbe. Marcz. 13. érkezett meg a levél, amelyben fenyegetőleg megparancsolja a tanácsnak, hogy rendeleteit végrehajtsa!

A tanács meghökkent e levélre. Savonarola kisérlete felingerelte nemcsak a pápát, hanem a többi fejedelmet is. Szabadságuk elleni merényletet láttak abban, hogy Jeromos titkon idegen hatalmasságokhoz fordul, s azért nyiltan is állást foglaltak ellene. A tanács sokáig habozott, végre is kénytelen volt engedni az ellentétes áramlatnak, — Savonarolának megtiltotta a nyilvános szónoklást s a szent Márk kolostorba szoritotta. Marcz. 18-án lépett utoljára szószékre. Gyönyörü beszédben Isten oltalmába ajánlotta népét s önmagát — — — s azután könnyes szemmel, hallgatóinak

[1] VI. Sándor tudvalevőleg zsidókkal s törökökkel állott kereskedelmi összeköttetésben; hogy ezt tenni nem restelte, azért mondja őt Savonarola hitetlennek.

[2] Lásd e levelet Perrens, i. m. App. XIII. 375. l. Lettre de Savonarole au roi de France pour l'engager a assembler un concile contre le pape.

fájdalom-kitörései közt elhagyta hatalma, dicsősége színterét, hogy arra soha többé fel ne lépjen! — — —

Nagyon csökkentette Savonarola népszerüségét az előre hirdetett, de meg nem tartott tűzpróba is. A ferenczesek voltak legelkeseredettebb ellenségei; — ezek azon ajánlattal állottak elő, hogy bizonyitsa be életszentségét s isteni küldetését tűzpróba által s Puglia Ferencz késznek nyilatkozott tűzbe lépni vele. Ha sértetlen marad, elhiszik neki, hogy Isten küldötte: — ellenkezőleg tudja meg, hogy az exkommunikáczió méltán sulyosodik reá! Savonarola vonakodott. De utóbb párthivei is biztatták, hogy vesse alá magát ez istenitéletnek, melyben fényesen fog kiviláglani ártatlansága és küldetése. A nép pedig ugyis éhesen leste azt az égi jelt, melyet Savonarola nem egyszer igért neki állitásai igazolására. Beleegyezett tehát az ajánlatba, — melynek kivitele apr. 7. (1498)-ra határoztatott.

Ezeren és ezeren jöttek össze, tengernyi néptömeg tolongott a téren, melyen a próbának meg kelle történnie. A ferenczesek néma csendben várták Savonarola jöttét, ki szerzeteseivel zsoltárok zengése közt meg is érkezett. De a tűzpróba csak késett; Savonarola azt akarta, hogy a legszentebb oltáriszentséggel mehessen a tűzön keresztül; a ferenczesek ezt ellenezték, — s igy egyik óra a másik után telt el a meddő perlekedésben. A nép türelmetlenkedett, — a lezuhanó zápor szétkergette a kiváncsi tömeget anélkül, hogy tűzpróbát látott volna. De szivében megfogamzott, illetve kitört az ellenszenv Savonarola ellen; a vakhit, melylyel eddig követte, helyet engedett a gyülöletnek, — mert őt okozták, hogy késedelmezése által megakadályozta a tűzpróbát, hogy nem merte magára hivni az Isten itéletét.

Evvel elvesztette hitelét, — kezdte érezni, hogy a nép haragja ellene fordul, — akik eddig tenyerükön hordozták, azok most lábaik alá tiporják!

A felizgatott tömeggel szemben a tanács nem mert állást foglalni. Látta azt, hogy Savonarola jelenléte ily körülmények közt a békét veszélyezteti, azért tudtára adta, hogy 12 óra lefolyása alatt hagyja el a várost. Ezen intéz-

kedés nem tudta lecsillapitani az izgatottságot, mely nemsokára nyilt lángban csapott ki.

Az utczán nagy tömeg gyült egybe, melynek szónoka Alemanni, tüzelte a népet. Savonarola egyik párthive csitítani akarta őt, de a nép haragja elől futni kényszerült! Ekkor elkiáltja egyik: «Fegyverre! Szent Márkhoz!» S a felszaporodott tömeg hömpölygött a fenyegetett kolostor felé, hol Savonarola utra készen állott. Barátai azonban visszatartották, — hisz a nép dühe biztos halállal fenyegette. A szerzetesek egy része félre akarta veretni a harangokat, hogy a városban elszórt hiveiket segitségre gyüjtsék, a másik rész mérsékletet, türelmet ajánlott.

A szerzetesek régen várták a támadást, — miért is ez nem találta őket készületlenül, — Szent-Márk jól fel volt szerelve fegyverekkel. S a szerzetes felhagyott az imával, hogy kardot vegyen kezébe, s megvédelmezze tüzhelyét. Sokáig állták az ostromot, bámulandó lélekjelenlétet tanusitottak, de egy véletlen kicsavarta kezükből a fegyvert. A kolostorban volt Valori Ferencz tanácsos is, Savonarola hü követője. A tanács maga elé idézte őt s ő engedelmeskedni akart. Elhagyta a szerzetet, de amint háza elé ér, látja, hogy a felbőszült tömeg házát lerombolja, nejét meggyilkolja, gyermekét megfojtja. — — — E rémjelenetből fel sem ocsudhatott, midőn őt is megrohanják, gyalázzák s midőn védelmezni akarja magát, Ridolfi beleszurja gyilkát a nemes ember testébe. — — — A patakzó vér megrészegiti a boszuszomjas tömeget, tör, zúz, — s ujult erővel indul Szent-Márk felé. A szerzetesek a túlnyomó erővel szemben ajtót ajtó után kénytelenek feladni, — a bőszült tömeg már a templomban garázdálkodik. Savonarola, ki az egész ellenállást helytelenitette, összegyüjti társait s zsoltárok zengése mellett várja a történendőket. De néhányan meghuzzák a vészharangot, rémes kongásuk betölti a várost. Ekkor határozza csak el a tanács, hogy segitséget küld a fenyegetett kolostornak. Giovacchino kapitány katonáival megtisztitja a tért, — a néptömeg félre huzódik. Bent a szerzetesek tanácskoznak, hogyan lehetne főnöküket szökés által megsza-

baditani. De Malatesta határozottan ellenezte azt, mert úgy illik, — igy okoskodik, — hogy a pásztor maradjon fenyegetett nyája közelében.

Savonarola tehát maradt, — megadta magát sorsának. A tanácstól irásban vette ki az igéretet, hogy vissza fog térhetni a szerzetházba. Azután szivélyesen, meghatóan buczúzott el társaitól, — s átadta magát a biztosoknak.

Amint alakja feltünt a kapuban hátra kötött kezekkel, óriási csoportosulás támadt. Mindenki látni akarta, szidták, gúnyolták, kövekkel dobolták, hogy a kiséret alig birta őt megvédelmezni a nép dühe ellen. Egy valaki arczúl ütötte s oda kiáltott neki: «Prófétálj nekünk, ki ütött meg téged.»

Ugy tartott ez mindaddig, mig a tanácshoz nem értek; vele volt fogva Domonkos is, — utána hozták még Mamffi Silvestert, kit szintén Malatesta árulása juttatott ellenségei kezei közé.

Savonarola tehát börtönben volt, maga sem számitott már reá, hogy visszamehet társai közé. Ellenségei diadalmaskodtak s ezek nem engedik tehetetlen áldozatukat kisiklani kezeik közül.

Történt pedig az apr. 8-án, virágvasárnapon.

A tanács bejelentette Rómában, hogy a pápa akarata teljesült: Savonarola ártalmatlanná van téve! Orsini pápai követ vitte meg ezen örömhirt Rómába és VI. Sándor sietett kifejezni megelégedését a történtek felett.

Már másnap, april 9-én megtörténtek az előkészületek a per megkezdéséhez. Kihallgatták Savonarolát, hogy magatartása felül magukat már jó eleve tájékozhassák. Jeromos álhatatosan megmaradt elvei mellett.

A tanács jónak látta Savonarola párthiveit is őrizet alá tenni; számos szerzetes és világi ember került börtönbe s csak ezek elfogatása után kezdtek a per megindításához. Tizenhat tagu biróság vette kezébe az ügyet, kikhez a pápa parancsára még két kanonok csatlakozott.

Savonarola nyiltan, határozottan felelt a hozzá intézett kérdésekre, — a biróság nem talált okot, mely ártatlansága ellen bizonyitana. De tudnunk kell azt is, hogy az egész

bíróság Jeromos bevallott ellenségeiből vala összeállitva. Elővették a kinpadot. Leirni is borzalmas az, amit ezen elgyötört emberrel véghezvittek. Kezeit lábait összekötve magasra emelték s onnan hirtelen ledobták, anélkül, hogy a földet érné, hogy az iszonyu esésben csontjai ropogtak; lábaira izzó szenet raktak, hogy igy csikarjanak ki belőle vallomást. A szerencsétlen ember borzalmas kinjai közt többször felkiálltott: «Istenem, vedd magadhoz lelkemet!» Még a szivtelen bakóban is felébredt a szánakozás érzése s bevallották, hogy ilyen kinzást még embernél nem alkalmaztak, mint ezen szegény szerzetesnél. Ismételték ezen eljárást másodszor, harmadszor is. Mert ha a kinpad őrületes gyötrelmei közt néha maga ellen vallott is Savonarola, ezen vallomást azonnal visszavette, mihelyt a kinpadtól megszabadult. A bíróság belátta, hogy ezen ember kész inkább ezer kinhalált szenvedni, mintsem hamis vallomás által fegyvert adni ellenségei kezébe, — más módot kerestek, hogy czéljukat elérjék. Piszkos lelkek nyomorult találmánya volt ez, — a jegyzőkönyv meghamisitása. Csak embert kerestek hozzá, aki erre válalkozzék. Meg is találták ezt Ceccone személyében. Pedig ezen embert Savonarola egykor a biztos haláltól mentette meg. Összeesküvésben vett részt s el kellett volna vesznie, ha Jeromos védelmébe nem veszi őt. S ime, — ezen ember vállalkozik most arra, hogy jóltevője ellen a gyilkot kovácsolja! Jellemtelen eljárás az, mely czélja elérésére hálátlansággal szövetkezik! Egy ember mégis találkozott ki ezen alacsony eljárást megbélyegezte. Albini Ferencz lemondott birói tisztéről, mert úgymond, ilyen üzelmek mellett itéletet hozni nem lehet, — ez birói orgyilkosság! Ő nem akarja bemocskolni kezét egy ártatlannak vérével!

De nem irtózott ettől a többi biró, s elfogadták Ceccone hamisitott jegyzőkönyvét. A tanács gondoskodott azután, hogy Savonarola igazi vallomásai nyilvánosságra ne kerüljenek! Apr. 19-én volt az utolsó kihallgatás; a bíróság hat tagot hivott meg a Szent-Márk kolostorból s ezek előtt, a florenczi érsek két küldötte, számos világi és egyházi

férfiu jelenlétében felolvasták Ceccone hamisitott jegyzőkönyvét. A bíróság megkérdezte Savonarolát, helyesli-e ezen iratot. Ő már átlátta ellenségei szándékát, tudta, hogy ügyét már meg nem mentheti, — azért egész lethargiával azt felelte, ha akarják, legyen igaz! Azután aláirták e jegyzőkönyvet, — az első, ki rendtársai közül a tollat megragadta, Malatesta volt. — — —

Ezen eljárás után a tanács Savonarola párthivei ellen fordult. Sokan halállal bünhődtek, — számosan számüzetésbe mentek. Azok, kik Jeromos miatt kénytelenek voltak elhagyni a várost, — most visszatérhettek bujdosásukból.

A Szent-Márk rendház is a pápához fordult,[1] hogy vegye le róla az interdiktum terhét. Levelükben nem zárkózhatnak el Savonarola érdemei elől; amit tettek kényszerüségből tették. Ugyanúgy nyilatkozott a tanács is. A pápa azt felelte nekik, hogy a rend generalisa, Turriani Joáchim, kit ő Savonarola perében Flórenczbe fog küldeni, le fogja róluk venni az interdiktum terhét, de függetlenségüket nem hagyhatja meg.

Eközben a tanács is ujjá alakult. Első dolga volt ennek Savonarola perét felülvizsgálni. Evégből 8 tagból álló bíróságot alkotott. Azután a pápának irt s felhatalmazást kért tőle, hogy Savonarola felett törvényt ülhessen. VI. Sándor ragaszkodott előbbi követeléséhez, hogy Jeromost küldjék Rómába. A tanács azt felelte neki, hogy a büntetést ott kell kiállania, ahol a bünt elkövette; a népnek példát kell adni, nehogy valaki ujra ily szereplésre ragadtassa magát.

VI. Sándor engedett s megnevezte képviselőit: Turriano Joachimot, a Domonkos-rend főnökét és a spanyol Romolino Ferenczet.

Amig ezen alkudozások folytak, Savonarola és társai nyugalmat élveztek. Ezen időt Jeromos arra használta hogy megirja kommentárját az 50. zsoltárhoz, amelyben élénken

[1] E levél feltalálható u. o. App. XVII. 394. — a pápa válaszával együtt. XVIII. 397.

ecseteli a hit szükségét, úgyannyira, hogy később Luther nem átallotta ezen iratot saját czéljaira felhasználni.

Május 20-án Romolino maga hallgatta ki a vádlottakat. Savonarola kijelentette előtte is, hogy mindaz, amit a kinpad belőle kicsikart, hamis és nem igaz. Ő nem fél a haláltól, de tiltakozik minden ellen, mi nem igazságon alapul!

Erre Savonarolát társaival együtt ujra kinpadra vonták. Ezek közül többen eltántorodtak, de a legnagyobb rész az embertelen kinzások közepett is csak Savonarola ártatlansága mellett bizonyitott, még akkor is, mikor azt hazudták nekik, hogy hisz Savonarola maga is beismerte az ellene emelt vádak alaposságát!

Ezen utolsó torturában Jeromosból nem birtak kicsikarni egyetlen vallomást sem, mely ellene bizonyitana. Meg kérdezték tőle, hogy az egyház romlására törekedett-e? Ő összeszoritotta fogait s a kintól reszketve susogá: «Soha!» Igaz-e az — kérdezte a biró — hogy Krisztust csak embernek mondotta? A megkinzott reá felelt: «Csak őrült mondhat ilyest!» — De a varázslásban mégis hitt? — — «Nevettem felettük!» Felvilágositást kértek tőle, hogy miért akart egyetemes zsinatot összehivatni? «Erre is felelek nektek. Csak utolsó időkben gondoltam egyetemes zsinatra. Italia fejedelmeihez nem akartam fordulni, mert ellenségeimnek ismertem őket. Ellenkezőleg reméltem, hogy a külföldi udvarok támogatni fogják törekvéseimet a római szék romlottságával szemben.»

Ezen nyilatkozat volt Savonarola megölője, — más okot nem találtak, tehát erre alapitották itéletüket.

Többen közbevetették magukat Savonarola érdekében, hogy őt ne halállal büntessék, hanem örökös rabságra kárhoztassák! Nem használt. Hogy mily könnyelmüen, mily alávaló lelkiismeretlenséggel jártak el az itéletnél, mutatja az, hogy midőn egy valaki a nép izgatottságára való tekintettel kegyelmet kért Domonkos számára, egyik biró kurtán csak azt felelte: «Mit egy baráttal több vagy kevesebb; én miattam, haljon meg!» Május 22-én meghozták az itéletet, — halálra szólt!

Savonarola meghal, mert lázitó és hamis próféta volt; Domonkos és Silveszter meghalnak, mert büntársai voltak.

Még aznap este tudatták velük az itéletet.

Savonarola nyugodtan fogadta azt, — el volt reá készülve!

Nemsokára belépett hozzá Niccolini benczés, kit utolsó óráira melléje rendeltek. A szegény pap nagyon zavart volt, mentegette magát. Savonarola szenvtelenül oda szólt neki: «Tedd kötelességedet!» Nem evett, nem ivott semmit sem. Elvégezve gyónását, elmélkedésbe, imádságba merült. A mult napok izgalmai nagyon megviselték, — azért gyóntatójának térdeire hajtotta fejét s elaludt.

Domonkost is készen találta az itélet, — nem törődött vele. Rendtársainak irt még levelet, — azután teljes megadással készült utolsó utjára.

Csak Silveszter nem tudott megbékülni a gondolattal, hogy itt kell hagynia e földet. Izgatott volt, — nem talált nyugalmat. Csak akkor csillapult le egy kissé, midőn Savonarola hozzájuk jött s vigasztalta őket.

Másnap korán reggel megáldoztak. Savonarola magasra emelte a szent testet s bocsánatért esdett Istenhez, bocsánatért mindazok számára, kik ellen ő vétett s akik ő ellene vétettek!

Délelőtt 10 órakor kivezették őket a főtérre. Három emelvényen foglaltak helyet a pápai követek, a bíróság és Pagagnotti püspök, kit VI. Sándor a degradaczio végrehajtására kiküldött. Ez szintén Domonkos szerzetes és Savonarola tanitványa vala. Őt szemelte ki a pápa e szomoru tisztre, hogy ez annál fájdalmasabban essék Jeromosnak; Az emelvények előtt nagy kereszt emelkedett, melynek karjairól három kötél lógott alá. A keresztnek alját nagy fa rakás fogta körül. Beláthatlan néptömeg tolongott a téren s midőn az elitéltek alakja feltünt csend honolt az egész sokaságban.

Megkezdődött a degradaczio. Fájdalmas látvány volt, midőn a pap megfosztva látta magát méltósága jeleitől. Sokan sirtak, — maga a tényked püspök arczán is könnyek

peregtek alá. Pagagnotti remegve fogta meg Savonarola karját; s végezetül elmondta a szokásos szavakat: «Én kizárlak a vitézkedő és győzelmes anyaszentegyházból!» Savonarola rögtön ráfelelt: «A győzelmes egyházból nem! — ahhoz nincs jogod!» Mikor lerántották róla a szerzetesruhát, nagyon-nagyon elérzékenyült. Könyek csillogtak szemeiben s a következő szavakra fakadt: «Szent öltöny, hogyan vágyódtam utánnad! Isten kegyelméből sajátom lettél s mai napig szeplőtelenül megőriztelek! Ma sem engedlek oda, erőszakkal vesznek el téged tőlem!»

Romolino még egyszer felolvasta a halálra szóló itéletet; majd a pápai bünbocsátó levelet olvasták fel előttük.

Ezután végrehajtották az itéletet.

Elsőnek lépett a bitóhoz Silvester; a zsoltárosnak szavaival ajkán halt meg: «Uram, kezeidbe ajánlom lelkemet!»

Domonkos bátran, félelem nélkül követte őt az örökkévalóságba.

Utolsónak maradt Savonarola, — hogy lássa társainak haláltusáját.

Amint odalépett a bakóhoz, halálos csend uralkodott a mérhetlen tömegben. Érezte mindenki a lelkiismeret vádoló szavát, borongó félelem nyügözte le a féktelen tömeget; sokan térdre hullottak; a legerősebb férfiak megremegtek, az asszonyok hangos zokogásba törtek ki! A bakó keze reszketett, nem tudta a hurkot Savonarola nyakán összeszoritani. Az áldozatnak teste vonaglott, rángatózott, félelmes látványul mindazoknak, kik közel állottak hozzá. Ezeknek ajkán elhalt a szó, pedig még előbb is gúnyolták, nevették a szerencsétlen áldozatot. A boszuszomj titkos szemrehányásnak engedett helyet, — a tömegen bántó moraj zúgott végig. — — «Florencz! mit cselekszel te ma!» — hangzott még egyszer a vonagló áldozat ajkairól, — azután kigyuladt a máglya, — feltörő füstje eltakarta a kivégzettek testeit.

Savonarola Jeromos kiszenvedett!

A nép csendesen nézte az elhamvadó máglyát, — egyszerre csak a hirtelen feltámadt széláram pillanatra el-

kapja a sistergő lángot, Savonarolának szenesedő alakja fekete itéletként tünik fel a füstgomolyban. «Csoda! csoda!» — orditja ezer torok, — mindenki a máglyához tolong; a fejetlenség és lárma általános lesz, s a zürzavarban sikerül Savonarola hiveinek emlékeket venni kiszenvedett mesterüktől! — Amint ezt észrevették a poroszlók, az Arnóba szórták az áldozatok hamvait, de nem tudták megsemmisiteni Savonarola emlékét, mert szomoru halála után nagyobbnak tünt fel, mint volt életében.

Az ingatag népszerüség áldozata volt ő, mely magasra emeli kedveltjét, hogy azután annál mélyebbre tataszithassa a bukás örvényébe.

A vihar, mely Savonarolát elsöpörte, dühöngött tovább. Gúnyversek keletkeztek ellene, melyek piszkolták életét, — nevettek halála felett. Természetes, hisz nem volt most már kiméletlen erkölcsbiró, ki a dorbézoló elpuhultság fejére olvasná a kiméletlen itéletet. Az elhamvadt máglyának helyén a felülkerekedett bűn ülte orgiáit!

De a feltámadt zivatarnak utolsó foszlányai is elhuzódtak s nyomukban annál szebben ragyogott Savonarola emléke. Hivei, kik eddig titkolták néma fájdalmukat, most nyiltan felléptek, hogy tiszteletet szerezzenek mesterük emlékének. Csodás legendák keletkeztek, melyek hivatva voltak még inkább terjeszteni a rajongó tiszteletet, melylyel a nép Savonarolát már életében körülövezte! A máglya helyén üde virágokat gondozott a kegyelet, — a Szent-Márk kolostorban szent gyanánt tisztelték a boldog martyrt. IV. Pál pápa megvizsgáltatta iratait s a bizottság a legszigorubb vizsgálat után sem talált azokban kivetni valót. A «De veritate prophetica» czimü értekezést is csak annyiban kifogásolta, hogy annak kevésbbé helyes kifejezései sokat tévutra vezethetnének. XIV. Benedek pápa mindig nagy tisztelője volt Savonarolának, — sőt XII. Lajos franczia király, bár elkésve, de határozottan pálczát tört mellette!

Flórencz is belátta azt, hogy nagyon hibázott. Belátta akkor, midőn balsorsában legjobban érezte Savonarola erős kezének hiányát! A bekövetkezett politikai súrlódásokban

nem tudta megtalálni a helyes irányt, melyen függetlenségét meg tudta volna védelmezni. De a bánat késő volt, Florencz ott volt a lejtőn, mely bukásához vezetett; — egyes felvillanó lángjai Savonarola politikájának nem tudták többé megmenteni. V. Károly és I. Ferencz véres harczai közt Flórencz nagyon válságos helyzetbe keveredett. A diadalmas császári sereg a város falai alá vonult s teljes erővel kezdte ostromolni. Teljesen magukra hagyatva végső kétségbeeséssel védelmezték a várost. A lakosokat éhség, döghalál és ellenség egyaránt tizedelte, — de azért megesküdtek, hogy meg nem adják magukat, inkább tüzet vetnek a városba s annak romjai alá temetkeznek! Ámde a Mediciek párthivei lázadást szitottak s a polgárháboru átkai közt a császári sereg hatalmába keritette a várost. Flórencz kapitulált, — a győző ellenség letiporta kincscsel s vérrel szerzett szabadságát!

* * *

Ime, — Savonarola élete és halála!

Kevés embert találunk a történelem lapjain, kit helytelenebbül itéltek volna meg, mint az ő müködését. De az is igaz, hogy nem könnyen akadunk oly emberre sem, kinek szereplése oly ellentéteket tüntetne fel, mint Savonaroláé. Csendes magányából egy szerencsétlen véletlen által kiragadtatva a nyilvánosság elé került s ő, aki előbb, nem mondom, ember, hanem világgyülöletből került mindent, ami őt elvonultságában zavarhatná, később a legbonyolultabb ügyek élére áll; vezeti, igazgatja az érte rajongó néptömeget; nem volt nap, nem volt oly jelentéktelen kérdés, melyben őt, mint főszereplőt fel ne találhatnók. De bármilyen körülmények közt találta is magát, ha fejedelmekkel beszélt, ha az utczai népnek szónokolt — avagy a templom falai közt dörögte is el csontot-velőt megrázó prédikációit, — egyet sohasem tudott levetkezni: a szerzetest; a szó legszebb, leghivatottabb értelmében vett szerzetest! Kontemplativ felfogása belejátszott leggyakorlatibb intézkedéseibe; a zárdai szellem hatotta át egész lényét. És én azt hiszem,

ebből magyarázható meg azon sok meglepetés, melylyel Savonarola pályáján találkozunk.

Ő nem számolt az emberekkel, — nem vette fontolóra azon ezer és ezer titkos rugót, mely az emberi szivet jóra s rosszra egyaránt ösztönözi. Azt hitte, hogy egy államot is ugyanazon elvek szerint kormányozhat, mint szerzetét. Ebben önmegadással találkozik, mely egy felsőbb czél eléréséért megtagadja saját énjét, — de ott künn, a mindennapi élet utjain csak a legközönségesebb önzést találja, melyet szerzetes elvekkel nem lehet kormányozni. Első fellépéseivel természetesen sikert aratott. Nem csodáljuk. A legegyszerübb lélek is szivesen időzik bizonyos ideig magasztosabb dolgoknál, gyönyörködik olyas jelenségeken, melyeket a földöntuli lét zománcza vesz körül. De ez csak pillanatnyi fellángolása az emberi szivnek, mely azután ujra lesülyed rendes szinvonalára. Savonarolát felemelte a népakarat, mert benne szabaditójukat látták, mert szivesen időztek ama tiszta képnél, melyet ő eléjük festett s melyet erkölcseik javulása által igért nekik.

De ezen felbuzdulás nem tartott sokáig; a hév lankadni kezdett s vele alászállt egész a fagypontig Savonarolának népszerüsége is.

De vajjon mit akart avval elérni, hogy magának felsőbb küldetést tulajdonitott, — hogy sokszor prófétai szellemben nyilatkozott? Vagy mivel bizonyitotta ezen állitásait? Semmivel! Sajátos lelkének nyilvánulásai voltak ezek, — s nem lehetünk igazságtalanabbak iránta, mint ha őt ezekért világcsalónak, népámitónak tartanók! A mély elmélkedések viziói sokszor megzavarták, a szónoki hév elragadta őt s olyanokat mondott, melyekről maga is azt hitte, hogy látnoki szellem kitörései; — a hiszékeny nép pedig könnyen aláir olyat, mi önérdekének hizeleg, s ezt tehette Savonarolánál annál is inkább, mert nem egy ugynevezett jövendölése valóban teljesült is. De ez nem is a prófétai lélek jövendölátása volt, hanem az élesen látó embernek nyilatkozása, ki az események egymásutánjából, a politikai viszonyok torlódásából majdnem teljes bizonyossággal kiolvassa

a közel jövőnek egyes mozzanatait, melyeket a közönséges lélek előtt még a titok fátyola föd.

Sokan kárhoztatják őt, mert a politikai életbe avatkozott s különösen, hogy a pápai tekintély ellenében oly határozott állást foglalt el.

Ami az elsőt illeti, Savonarolát az események kényszeritették politikai szereplésre. A fenyegető ellenség közeledtén hozzá menekült a tehetetlen város, hogy tekintélye súlyával, szavainak hatalmával állitsa meg a közeledő veszedelmet. És ő megállitotta. De azon mód, amelyen ezt tette, a fennálló kormányrendszer bukását jelentette! S a mikor a Mediciek trónja ledölt s a romlottság fészke megsemmisült, akkor nagyszerü terv fogamzott meg agyában: az erkölcsileg mélyre sülyedt emberiséget fertőjéből kiemelni! És hizelgett magának a gondolattal, hogy ezt egymaga keresztül viszi! Ő megjavitja Flórenczet s Flórencz példája az erény utjára vonja a világnak népeit! Ezért nem maradt ő czellájában, ezért lépett a politikai élet terére. Benne az államférfiu alárendelt szerepet játszott, — csak eszköz volt az eléje tüzött magasztos czél elérésére. Ezt bizonyitja a kormányforma, melyet alkotott, melynek szálai visszanyulnak az ó-szövetségi theokracziába, mert az állam fejének, mindenható urának megtette magát — Jézus Krisztust! Hogy ezen állapot tarthatatlan volt, — könnyen belátjuk. A zsidó népet Isten tényleg kormányozta, — de mióta ezen *közvetlen* kormányzás megszünt, Savonarola elmélete nincs helyén!

De azért kell, hogy nevetségesnek tünjék fel előttünk némelyeknek ama furcsa erőlködése, hogy bizonyos ujabbkori államcsoportosulásokat Savonarola nevével szeretnének törvényesiteni. Azon szobrok, melyeket a közelmultban a nagynevü szerzetesnek állitottak, csúfjai egy ferde felfogásnak, melyet a modern államelmélet talált ki czéljai szentesitésére. Az «Unita Italia» és Savonarola theokracziája oly távol állanak egymástól, mint Plato elérhetetlen, ideális respublikája a mai kor köztársaságaitól!

A másik, amiért Savonarolának annyi gáncsot, oly ke-

serü szemrehányást kell elviselnie, az, hogy a pápának megtagadta az engedelmességet!

Ő ideális czéljának elérésében, — hogy a megromlott emberiséget s a meglazult egyházi fegyelmet eredeti tisztaságába visszavezesse, — egy oly emberre bukkant, aki nemcsak botránykő volt az ő s az egész világ szemében, hanem őt czélja megvalósitásában teljesen megbénitotta. VI. Sándor neve nem jól hangzik. Valami különös, nem tudom milyen érzés fut keresztül lelkünkön, ha nevét csak halljuk is. Talán resteljük, hogy — — létezett! És Savonarola ismerte őt, — látnia kellett a romlottságot, mely azon széken ütött tanyát, melyen ő csak jellemet és szentséget keresett! Rajongó lelke elborult e gondolatnál, — heves ügybuzgalma elragadta! Ez vitte őt annyira, hogy VI. Sándorban nem látott törvényes egyházfőt, — azért sürgetett egyetemes zsinatot, mely e mély sebet begyógyitsa. Nem a pápaságot .támadta meg, csak azt az embert, ki ezen legfőbb méltóságot oly könnyelmüen bitorolta![1] Százszor és ezerszer kijelentette ő ezt, s nincs okunk szavaiban kételkedni, mert mellette bizonyitanak cselekedetei! Ha helyet cserélhettek volna VI. Sándor és Savonarola, ugy hiszem, az egyháznak emennek működése nagyobb hasznára válandott volna, mint annak uralkodása! ki tudja, nem lehetett volna-e elejét venni a nagy szakadásnak, mely okaiban már ekkor fenyegetett!

El kell ismernünk, hogy Savonarola nem mindennapi lélek benyomását teszi reánk! Nem fegyverek hatalmával érte el a nagy, bár futó eredményeket, melyeket csodálnunk kell működésében, — hanem a szó hatalmával: önpéldájával csoportositotta egy városnak romlásból kiemelt lakosságát Isten trónja köré, — s nem rajta mult, hogy azt ott nem tarthatta. S bár nem osztom azok véleményét, kik remélik, hogy el fog jönni az idő, — midőn az egyház a szentek koszorujával fogja övezni az egyéni meggyőződés e martyrját, — csodálatomat iránta még sem tagadhatom meg!

[1] Engedelmeskedni kellett volna a méltatlannak is, tisztelnie kellett volna Sándorban is a tekintélyt! Nem lehet ezt különválasztani. — *H. F.*

Hevesség és szenvedély, — milyet Savonarola használt a pápával szemben, — nem viszi az embert az egyház bevallott dicsőültjei közé! De ő ember volt és áldozat, ki nagy és szent czélért lelkesült, ki nemes törekvéseit életével fizette meg: — ezért becsülöm őt s tisztelem, azért nem akarok követ dobni emlékére!

Letenném tollamat, — de egy kérdés önkényt elömbe tolul. Mondhatjuk-e Savonarolát Luther elöfutárának? Nem, — és ujra nem! kirivó azon ellentét, mely ezen két ember között létezik. Az egyik öntudatosan küzd nemes czélja érdekében; a másik maga sem tudta akkor, midőn tételeit a templom kapujára kiszegezte, hogy mit akar s hová fog jutni tagadásával. Savonarola munkáiban az egyház nem talált kivetni valót, mig ellenben Luthernek legrövidebb levele is rombolást, pusztulást lehel. Amaz még a máglya tövén is csókjaival halmozza el azon öltönyt, melyet ez ellök magától, hogy annál szabadabban élvezhesse az általa teremtett reformáció gyümölcseit. Ilyen ellentétek közös czélt, közös törekvést nem engednek meg! Savonarola más reformációt akart, mint amilyet Luther eszközölt, azért nem is mondhatjuk róla, hogy ennek utját egyengette! Ha már elöfutárnak akarjuk őt tartani, akkor nevezzük a tridenti zsinat elöfutárának! — Ezen czim megilleti, — ezt megérdemelte!

AZ ORSOLYA-SZÜZEK AMERIKÁBAN.

Irta MOHL ANTAL.

(Folytatás.)

Szent Angela nemes leányai megkettőztették szorgalmukat, hogy minden szükségnek megfelelhessenek. Nem elégedve meg azzal, hogy benső nevelő-intézetet és iskolát nyitottak, még a felnőtt amerikai származásu nőknek okta-

tására, a kórházi betegeknek ápolására, és a talált gyermekek gondozására is vállalkoztak. 1728-ban a natchezek[1] a Rozália erősségben[2] 200 francziát felkonczoltak, megkimélvén gyermekeiket, hogy azokat rabszolgákká tegyék. Nagyobb részét ezen gyermekeknek, számra mintegy 50-et, vissza lehetett váltani, kiket a fáradhatatlan orsolyiták gondjaira biztak. Azok is, kik kezdetben jöttüket nem szivesen látták, (ilyen rövidlátók mindenütt vannak) most kinyilatkoztatták, hogy akkor hibáztak és hogy az apáczák működése hasznos és áldásos.

Az apáczakolostor egy ideig kizárólag Francziaországból nyerte tagjait, csakhogy lassacskán ez megszünt. A veszedelmes tengeri utazás, mely néha 8—12 hónapig is eltartott, nemkülönben az éghajlat egészségtelen volta, a gyakori sárgaláz, a kiállhatatlan meleg csökkentették a legmerészebb bátorságot is, és a rokonokat arra birták, hogy ne engedjék, és amennyire lehet, akadályozzák az orsolyitáknak ily messze országba való távozását. Másrészt a kongregáczió nem kevesebbet szenvedett a lelkiekben is, a kormányok gyakori váltakozása miatt. A francziák alatt Louiziania a quebecki püspökségtől függött, s attól 800 mértföldnyi távolságban volt; a spanyol korszakban Havannához csatoltatott, melytől tenger választotta el; végre 1793-ban saját püspököt nyert.

Midőn Louziania az északamerikai Államokhoz csatlakozott, a rengeteg nagyságu baltimorei püspökségbe kebeleztetett, mely Uj-Orléans-tól közel 600 mtfdnyire feküdt.

A vallásra — mondja a quebecki évkönyv irója IV. köt. 518. l., — ezen politikai változások nagy visszahatással voltak. A papság száma folyton csökkent és az is megtörtént, az apáczáknak nem nagy lelki javára, hogy a papság nem mindég élt hivatásának megfelelőleg. 1783-ban Landella Mária Terézia főnöknő nagy lelki fájdalmában igen

---

[1] A mostani natchez-indiánok nemzeti nyelvükön üdvözölték XIII. Leo pápát aranymiséje alkalmából. V. ö. M.-Állam. 1887. dec. 7-iki szám.

[2] Pontchastrain kanczellárnétól neveztetett el igy.

elszánt levelet irt Európába, miért végre Pont-Saint-Espritből három apácza elszánta magát a louiziániai missióra; ámde mire a nehézségeken diadalmaskodva ideérkeztek, 1786-ot irtak, és a nevezett főnöknő már elhalálozott; a kolostorban pedig a spanyol elem uralkodván, nehéz volt a spanyol udvarnál kieszközölni, hogy az érkezettek Uj-Orléansban hivatásuknak áldozhassák magukat. Az orsolyiták nem egyszer azon véleményben voltak, hogy kénytelenek lesznek ily helyzetben sátorfájukat felszedni s másutt keresni maguknak menedéket. Ilyetén lelki háborodás- és nyugtalanságban Ő Szentségéhez VII. Pius pápához fordultak lelki vigasztalásért, ki is atyai válaszában felbátoritotta őket s tudtukra adta, hogy ügyök iránt érdeklődik. Végre Dubourg abbé, ki a baltimorei püspök által apostoli helyettes gyanánt küldetett oda 1812-ben, három év mulva ugyanott püspökké lett s kezdette ezen sokat megpróbált egyháznak ügyeit rendezni, bajait orvosolni, annálisinkább, mivel nagyon becsülte munkásságukat, mint azt következő szavai is bizonyitják, melyeket 1821. szeptemberben irt: «Uj-Orléansban az orsolyiták felette becses intézménye létezik, amely ezen vidékre nagyszerü jótétemény. A ház gazdagon van alapitva, a szellem jó, de nagy rázkódtatások folytán igen megrendült s az enyészet felé közeledett 18 apáczának rögtöni kiválása által, kik miután az ország a francziáknak átadatott, Havannába költöztek. Ezen távozás a szerzetesi hivatás ürügye alatt történt; csak hatan maradtak ott, kik közül kettő elhalálozott. Ezen bátor szerzetesnők, kik ellenállottak a félelem kisértéseinek s az ujdonság varázsának, azon veszélyben forogtak, hogy utódok nélkül kiveszszenek, mig végre tetszett Istennek felélesztení a hivatás szikráját mintegy 12 hajadonban, kik aztán nemsokára a ház idősbjei mellé sorakoztak.»

Két három kifejezése ezen levélnek némi magyarázatra szorul. Louisiániának Spanyolország javára történt átengedése után, 1764-ben megtiltatott ezen gyarmatban minden közlekedés Francziaországgal. Ez a spanyolok féltékeny természetéből magyarázandó. 1760-ban Pont Saint-Esprit-ből

érkezett három apácza, kik Louisianiában testvéreikkel egyesültek. Ámde itt mégis a spanyol elem volt túlsulyban; midőn a tartomány ujra Francziaország kezére került, a 19 fogadalmas közül csak 6 maradt hű állomásához, melyet az isteni gondviselés nekik kijelölt; a többi már előre szám-üzöttnek, kifosztottnak hitte magát, amint ez Francziaországban velük szemben a nagy forradalom alatt történt. 1802. év tavaszán ugyanis, mikor a viszszakapcsolás történt az akkori üldöztetések még élénk emlékezetben voltak.

Egyik azok közül, kik 1789-ban Pont-Saint-Esprit-ből jöttek ide, a forradalom által okozott feloszlatás után irt a nevezett helység apáczáinak, hogy jőjjenek Amerikába és egyesüljenek velük. Kikérte erre különösen sz. Mihályról nevezett Mater Gensoul közbenjárását, kinek érdemeit jól ismerte. Ez, ki egyébként Montpellierben sok jót mivelt, nem kapott a konkordatum által kinevezett püspöktől engedelmet a távozásra. Kénytelen levén elhagyni a szerzetes életet, az az utáni vágyakozásában levélileg VII. Pius pápához fordult és felhatalmaztatott általa, követni hajlamait. Uj-Orleáns-ba jött tehát, de csak 1810-ben, 7 pályázót hozván magával. 1815-ben pedig Mr. Dubourg[1] szintén 9 növért vezetett be. Végre az 1822-iki évben a főpásztor buzgalma Quebeckből még három apáczát nyert meg és fogadott be. Az ő távozásukat az anyaházból szivrehatóan irja le a quebecki évkönyv. «Étkezésre menve, ott az indulandó kedves rendtagokat világi öltözetben találtuk. Sirás és zokogás közt mondottunk nekik Istenhozzádot. Követtük őket a perjelnő szobájáig, hol ujra elbucsuztunk. Innét elmentünk a konvent kapujáig, melyen kilépve, soha többé vissza nem tértek. A csendet csak zokogás szakitotta félbe. Nem mertünk szólni; nehogy fájdalmunknak kitörést engedjünk. Hajóra szállva, mely őket Montrealba vala viendő, azt tiszteletükre kivilágitva találták. Montrealból Uj-Yorkba, innét

[1] Ez azon jeles püspök, ki Rómából visszautazván, Lyonon keresztül, predikáczióival felélesztè a hitterjesztésének műve iránti nagyobb érdeklődést. Beszélt az uj-orleánsi orsolyitákról, és többekben felkelté a vágyat a pályázatra, kik aztán idő folytán igen méltó apáczák lettek.

Uj-Orleáns-ba hajóztak. Alig hogy megérkeztek, a sz. Mihályról nevezett mater perjelnő, aki őket meghivta, akkor adta vissza apostoli buzgalmú lelkét Teremtőjének.» Mgr. Dubourg azt mondotta, hogy az Orsolyiták rakják le egyházmegyéjében az ő főpásztori munkájának alapjait. — Házuk egyike a rend legszebb, legtágasabb monostorainak, Az orleánsi község nagyszerü épülettel bir a Missisippi balpartján, honnét reggel-este enyhe szellő fúj, mely a meleget mérsékli; a lakosztályok tágasak s igy jó levegővel szolgálnak. Minden jól rendezett és csinos. Minden jólétre hagy következtetni. Van angol-kertje, virágágya. Mindezt két szerecsen család rendezi, kik itt a szolgálatot teljesitik, azért ők a kolostoron belül laknak. Megjegyzendő még, hogy Uj-Orleáns-ban ujabban vannak Szent Vincze leányai s más egyéb nevelőintézetek. Az apáczák száma 42.

3. Havanna.

Már érintettük, mily alkalomból keletkezett a havannai orsolyita telep. 1803-ban t. i., midőn Louiziania tartomány Franciaországhoz visszakerült, 16-an nem akartak franczia uralom alatt maradni, megrettentve azon kegyetlenségek által, melyeket a forradalom elkövetett, s melyek minden polgárisult nemzet iszonyodását keltették fel. Ennek folytán e 16 rendtag Cescallaro herczeg spanyol biztos ótalma alatt a templom ajtaján át távozott 1803. május 29. és Havannába hajózott.

Isten ezen elválást arra használta fel, hogy bevezesse e gazdag, nagy tartományba sz. Angela intézményét, amely ott hála a püspökök oltalmának nagyra fejlődött.

4. Galveston.

A mexikói öbölben, Texasban létező Galvestonbei szigeten fekszik Galveston, a Szentháromság folyam torkolatánál, kitünő kikötőhely, 13,818 lakóval. Itt az uj-orleánsi or-

solyiták néhány európainak segélyével 1847-ben uj apácza telepet létesitettek, Francziaországból is jött ide egy-kettő. A Sz. Ambrusról nevezett nővér, ki Auchból Amerikába jött, igy ir e telepről franczia országi testvéreinek: «Ti nem képzelitek, ezen idegen földön, ahol a közlekedési eszközök sokkal hiányosabbak, mint Európában, Jézus Krisztus az engedelmeseknek szivét mily vigasztalással tölti be. Biztositathatlak benneteket, ez a legédesebb kötelék, mely engem a mi legszentebb Jegyesünkhez füz. Én az engedelmességet szeretem, mint a gyermek az ő édes anyját? egészen az ő karjai közé vetem magamat; ő az én vigasztalásom, az én menedékem. Abba helyezem minden szerencsémet, hogy ez engedelmességre hagyom magamat, mint a világtalan az ő vezetőjére. Soha sem éreztem annyira, mint most a szerzetes élet gyönyörüségeit. Ugy látszik, Isten azért akarta, hogy Amerikába kerüljek, hogy megértsem és érezzem az Ur igéretét: *„az én igám kellemes, az én terhem könnyü.“* De jönnek majd roszabb napok is, és akkor eszembe jut, hogy itt kell keresztemet viselnem, és enélkül nincs üdvösség.» Midőn ilyen érzelmekkel megy valaki küldetése helyére, ott jelen az Isten, ott ő munkálkodik, áldást ad és a kath. ügy felvirágzik. — Galvestont, mely 1840. óta püspöki székkel bir, 1853-ban a sárgaláz és a kolera pusztitotta; az orsolyiták ekkor ünnepies módon a bold. Szüz szeplőtelen szivének szentelték magukat és menten maradtak. Az 1849-iki circulare szerint a fogadalmas karbeli apácza 11; pályázó 7; laika 8. A szükség nagy a pensionat miatt, és mivel a munkás kevés, az aratás is kevés s a serdülő ifjuság világi intézetekbe kerül, hol a protestantismus mindent elkövet, hogy a kath. egyházat s intézményeit népszerütlenné tegye. Igy akarják a kath. hitre való megtéréseknek utját állani.

5. Szent Antal.

Nem sok év mulva, ugyanazon körülmények között létesült egy uj orsolyita telep Szent Antalban, Texas állam kis városában. Az apáczák Francziaországból és Uj-Orleáns-

ból jöttek 1852-ben. Kezdetben nagy nélkülözéseket kellett eltürniök. A sz. Józsefről nevezett nővér ezeket irja egyik brignolesi maternek: «A mi állapotunk igen kellemes. Házunk uralja a gyönyörü sz. Antal folyamot, mely nekünk egyrészt klauzura gyanánt szolgál, másrészt szórakozást nyujt, mert nagy halakkal bővelkedik, melyekre horgászunk; sőt 50 cmnyi hosszú óriás rákok is találtatnak. A gyümölcs nagy ritkaság, kevés őszi baraczk és rosz minőségü füge, melyet Franciaországban meg sem izlelnének. Csak a kukoricza termés számit valamit. A benszülöttek nem képesek kizsákmányolni a földnek gazdagságát, hogy jobbat nyerjenek.» Hogy milyen az apáczák lakóháza ugyanazon nővér igy irja le: «Két nagy kapufa van leásva mélyen a földbe s ellátva vassarkokkal, melyekbe a kapu beakasztatik. Mr. Dubois a mi gyóntatónk, aki egyuttal sz. antali plébános hozta ezt létre. A világiak nem lépik át a klauzurát, vagy ritkán és csak engedelemmel, mert van fogadó szobánk. Az Ur láthatólag megáldotta társulatunkat, és növekedést adott neki, jóllehet a tájék egyénekben szegény. — Most már mindössze 18-an vagyunk, fogadalmasok, rendi apródok és pályázók. — A vidék is szolgáltat néha egy-egy pályázót. «Erről is érdekes részletet közöl a nevezett nővér. «Van — úgymond — egy mexikói tekintélyes családbeli apáczánk. Az ő belépése házunkba kedvezően tanuskodott a katholikusok között uralkodó vallásos eszmékről. Sz. István napján este 6 óra felé a konvent kapujánál neszt lehetett hallani; nagyszámu férfi és nő jelent meg a kapunál, mely csak néhány deszkából van összeszegezve. — A mi pályázónk jött el ide övéi kiséretében, kik, úgy hiszem számra megközelitették Jákob pátriárka családját. Felnyilt a kapu, ők beléptek, a közelebbi rokonok, az anya, az apa, ugy jámborságra, mint ősz fürtei által tiszteletre méltó férfiu, és leültek. Néma csend uralkodott a társaságban, mert a szivek igen meg voltak indulva, lehetett volna részvétlátogatáshoz hasonlitani a magatartást. Végre az atya megszakitotta a mély hallgatást, s miként a régi pátriárkák, felemelte kezét, rátette leányára, megáldotta őt, boldognak

vallván magát, hogy leányát Istennek szentelheti. Azután elváltak könyhullatások között, melyeket nem a fájdalom, hanem az öröm sajtolt ki. Ilyen volt a keresztény társadalom nálunk is, mielőtt a forradalom ki nem száritotta a lelkeket és el nem rontotta a közvéleményt.»

Mé egy idézetet akarunk felhozni ugyanazon levélből: «Itt jobban, mint bárhol másutt elmondhatjuk a tüzes kemenczébe vetett ifjakkal: «Áldjátok minden égi madarak az Urat. Áldjátok minden vadak és barmok az Urat, dicsérjétek és magasztaljátok őt mindörökké.[1] — Nem mondok sokat, ha állitom, hogy több hónapon át nem tudtam mélyen aludni vagy a kakasok éneklése, vagy a barmok bőgése, vagy a seregenkint kullogó farkasok orditása miatt, melyek cabannak nevezett épületek falait rágják, valamely remélhető préda fejében. Semmisem mulatságosabb ennél a zenénél. Amint közülök valamelyik hangadó megkezdi, a többi azonnal folytatja az egyforma lármát, s csak ha az előcsahosak belefáradtak, csendesülnek el a többiek is. Akarják-e, hogy a csörgő kigyókról is szóljak? Mindenütt lehet ilyent találni, künn, benn, némelykor tekercs módra helyezkedik el és mindenféle szint játszik. Mindezen kis kényelmetlenségeket szivesen elviseljük, ha meggondoljuk ezen műveletleneknek nyomorát, megszámlálhatatlan szükségét. A romlás, — a papság állitása szerint — oly nagy a mi városunkban, hogy Sodoma Gomorrhának romlottsága ehhez nem volt fogható. A szomoru látvány nagyban fokozza a hittéritők és különösen a jó Dubois atya buzgalmát; semmi sem nyujt neki annyi élvezetet, mint a lelkek üdvének előmozditása. Ezerszer is kész volt ő Szent Pállal magát feláldozni, meghalni az indiánok nyilai által, melyek reá céloztak. Egy alkalommal hátulról czombjában megsebeztetvén, visszafordult s levetve öltönyét igy szólt a gyilkosnak: Csak vágj, süsd el fegyveredet, szurj, de — elülről; azt véled, félek meghalni? Lefegyverezve ezen szavak által igy felelt a vad: «Nem! te jó vagy, nem bántlak már többé.» (Folyt. köv.)

[1] Dániel. III. 80, 81.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Hundert und fünfzig Cyklus-Predigten nach den drei Hauptstücken des Katechismus zum Gebrauche für Prediger und Katecheten, von Alois Melcher. II. Band. Verlag der Jos. Kösel'schen Buchhandlung Kempten. 502 lap. Ára 3 M.

E könyv szerzőnknek nem első müve, hanem folytatása — II-ik kötete — cyklus prédikációinak, melyekben a római káté tanát fejtegeti, magyarázza. 150 prédikációban igéri földolgozni az egész tant; s eddig következetesen haladt munkájában, mert a káté két főrészét, melyet eddig földolgozott, 50—50 prédikáczióban adja elénk, s hogy a harmadik főrészben is, mely még hátra van, szintén kikerekiti majd e számot, — nincs okunk kétkedni. Hogy miért ragaszkodik szerzőnk e számokhoz, nem tudjuk. Müvének egy német recenzense symbolizmust sejt e dologban rejleni. Tény, hogy ha szerzőnk nem kötötte volna magát e határozott számokhoz, talán nem vált volna szükségessé annyi előadandó anyag összehalmozása egy-egy prédikációban, mint a mennyit helyenként ő halmozott össze, a mi azután azt eredményezte, hogy egy-egy prédikáczió túlságosan hosszu, s igy, egész terjedelmében, egyszerre elő sem adható. De ezért nem kell kárba veszni egy résznek — egy pontnak sem, mert minden szónok vagy hitelemző legjobban ismeri saját körülményeit, ezekhez fogja tehát szabni a felosztást, amit könnyen meg fog tehetni anélkül, hogy akár az anyagon akár az alakon változtatna, csak éppen hogy a symbolikus 50-es szám nem jön ki.

A fölosztásban szerzőnk szigoruan a káté fölosztásához alkalmazkodik, mert miként a káté második főrésze öt szakaszra oszlik, ép ugy osztotta föl szerzőnk is müvét öt főrészre. A káté második főrésze tudvalevőleg a parancsolatokról szóló tant tárgyalja. Ez tehát tárgya szerzőnk prédikáczióinak is. — Álljon itt első prédikáczijának rövid tar-

talma és fölületes váza. A kérdés ez: meg kell-e tartanunk a parancsolatokat? és lehetséges-e nekünk a parancsolatok megtartása?

Már első tekintetre észreveheti bárki is, hogy a kérdés ilyetén való föltevése egyenesen a protestánsok ellen irányul, mert Luther Márton is egyike azon tévtanitóknak, akik az isteni törvény megtartásának lehetetlenségét hirdették.

Ezen, és hasonló tévtanitók ellen, kérdezi a szerző, meg kell-e nekünk tartani az Isten parancsolatjait? És gerjed a sziv, és buzdul az akarat, hallván egyszerü, de minden kétséget kizáró, — velős tanitását. De hát lehet a törvény bármily szigoru vagy enyhe, kivánhatja a törvényhozó bármily büntetés terhe vagy jutalom igérete mellett törvényei megtartását, — ha egyszer a törvényt megtartani nem lehet, ha nincs az emberben erő, hogy ezt tehesse, ha nincs benne készség, mely őt ösztönözze, hiábavaló minden törvény, hiábavaló minden fenyegetés vagy igéret.

És szerzőnk elragadóan bán el e kérdéssel is. — Fejlelete amily elmés, ép oly érdekes. Azt feleli először, hogy — nem! — majd siet hozzá tenni, hogy — igen! — És a kérdésnek ezen elmés és érdekes taglalásával nemcsak a figyelmet kelti föl, hanem kifejtvén érveit, a fölcsigázott érdeklődést is teljesen kielégiti; az ész fölismeri az igazságot, az akarat pedig hathatósan buzdul a cselekvésre. És ha most keressük, mi által éri el szerzőnk ezen jó eredményt? mi biztositja tanitásának ezen szép sikert? könnyen kitaláljuk módját: szavai végtelenül egyszerüek, okoskodása oly világos, eszmemenete oly egyenes, hogy a megnemértés vagy félreértés teljesen ki van zárva. S kell-e azt mondanom, hogy az egyszerüségben mennyi fönség, mennyi báj, mennyi eszmei és érzelmi erő rejlik?

Szerzőnk második prédikációjában a főparancsolattal — Isten szeretetével, — foglalkozik.

Következik egy-egy prédikáczió a felebaráti- és az ellenségszeretetről; azután az irgalmasság testi és lelki cselekedeteiről oktat egy-egy prédikációban. Oktatása ezekben is igen érdekes, nemcsak azt fejti ki pl. hogy miben állnak

ezen irgalmassági cselekedetek, hanem vonzóan tünteti föl a testi és lelki hasznot is, melyet az irgalmas ember húz. Végül a 8. és 9. prédikációval, — melyekben az önszeretetet keresztény, tehát egyedül helyes alapon tárgyalja, külön szólva a lélek, külön a test szeretetéről, — befejezi az első szakaszt, mert a szigoru pontossággal követett kátéban is uj szakasz kezdődik.

A tizparancsolatról szóló szakaszt szerzőnk 20 prédiczióban dolgozza föl és adja elő.

Általános jellemzésül elég legyen csak annyit mondanunk, hogy a káté tana kimeritően föl van dolgozva s egyes szükségesebb részek önállóan is vannak tárgyalva, természetesen azért, mert ezek ismerete fölötte szükséges és életbevágó. Az eskü, a fogadalom, a szentek tisztelete stb. oly dolgok, melyekkel, nagy jelentőségüknél fogva, röviden végezni nem lehet. Bizonyos, hogy ha szerzőnk magyar ember volna, az egész szakaszt megtoldotta volna még egy prédikációval a második parancsolatnál, mert — sajnos! — nemcsak nemzeti erényekkel, de nemzeti bünökkel is dicsekedhetünk. Nálunk a káromkodás ellen okvetlenül külön és hathatósan kell prédikálni.

Az anyaszentegyház öt parancsolatát csak négy prédikációban tárgyalja szerzőnk. Nem tett bennök összevonást, hanem az ötödiket egyszerüen elhagyta. Egész érthető okból. Ezen parancsolat ugyanis nem tartalmaz magában oly tant, mely bővebb kifejtést, részletesebb ismertetést igényelne. Az egész parancsolat egy könnyen érthető, világos tilalom, melyre ugy is lesz még alkalom a házasság szentségének tárgyalásánál.

A káténak még hátralevő két szakasza szerzőnknél is két szakaszt tesz ki: az egyik a bünről, a másik az erényekről szól.

A bünről szóló szakaszt 7 prédikációban tárgyalja. Mindenekelőtt érdekesen és meghatóan felel e kérdésre: honnét ered a bün? ezután a bünök különféle nemeit és fölosztását mondja el, s mig a hét főbünt kettesével hármasával tárgyalja, addig a Szentlélek elleni és az égbe kiáltó

bünöket egybekapcsolva, a kilencz idegen bünt is összefoglalva egy-egy prédikáczióban mondja el. Természetes, hogy ennyi anyagot egy prédikáczióban földolgozni ugyan lehet, de előadni nem, mert a mi népünk nagyon is elszokott a két óráig tartó prédikácziók hallgatásától. Ezek a prédikácziók tehát igy amint vannak kevésbbé praktikusak, de könnyen darabolhatók s akkor egyből három is kifutja.

Végül az erényekről szóló szakasz 10 prédikáczióval zárja be a müvet. E szakaszban egy erényt sem emel ki különösen. Nem hallgat el egyet sem, de nem is emel ki külön egyet sem.

Nem lehet elismerés és külön megemlités nélkül hagynom a három utolsó prédikácziót, melyek általában a ker. tökéletességről szólnak. Az egyikben a mindennapi munka megszenteléséről van szó. A másik az étkezés és üdülés megszentelését tartalmazza.

Végül az egészen idegenek- és ismeretlenekkel való társalgásról ad oktatást, mely legrövidebben igy fejezhető ki, hogy érintkezésünk bárkivel is legyen szives, de egyszersmind óvatos is. A szivesség kedveltekké tesz mindenki előtt, s igy hányszor lehet alkalmunk az eltévelyedettet a jó utra visszatériteni, az óvatosság pedig mi magunkat óv meg sok veszedelemtől, melyek testünket és lelkünket egyaránt fenyegetik a bün és bünre vezető alkalmak által.

Sajnálom, hogy részletesen nem emelhetem ki a munka számos jó tulajdonságát. Véleményem szerint szerzőnk föladatának derekasan megfelelt s oly müvet alkotott, mely nevének hirt, igyekezetének elismerést, buzgalmának dicséretet szerzett hazáján messze tul is. Szerzőnk elégülten tekinthet müvére s bizonyosan tudom, hogy édes neki a tudat, hogy Isten müvén, az emberek üdvre vezérlésén segitett, s fáklyát gyujtott sok olyan előtt, a kiknél a hit világa már csaknem kialudt. Kivánom neki, hogy Isten őt a III-ik befejező kötet elkészitésében is segitse, mely, hogy szintén sikerült lesz, nem kétlem! Könyvét paptársaimnak a legjobb meggyőződéssel ajánlhatom.

Ernyei Pál.

VI. Erdély-egyházmegyei papság irodalmi működése.

Irta SZŐLLŐSSY KÁROLY.

Esztelneki Nagy József, illyefalvi plébános. Mint íróról Danielik és Ferenczy II. 222. lapján történik említés.

Sándorffy Nándor, szül. 1859. Máj. 6. Debreczenben; római hit- és bölcsészet tudor, a dogmatica és bölcsészet tanára, — irt a «Közmüvelődés» «Gyulafehérvár» czimü heti lapokba, — «Magyar Sion» és «Bölcseleti-Folyóirat» czimü szaklapokba. Kiadott két bölcsészeti munkát: «Gondolkodástan»-t és «Istentan»-t. Hectographice kidolgozott más két bölcseleti részt u. m. a lénytant (ontologia) és szellemtant (pneumatologia).

Ifj. Simon Endre, volt gymnáziumi tanár Maros-Vásárhelyt, szül. Gyergyó-sz.-Miklóson, 1837. nov. 30-án. Egy hitbuzgalmi iratot adott ki. A szent kereszt diadala. Egyházi beszéd. M.-Vásárhely, 1867.

Sombory István, volt gymn. tanár Maros-Vásárhelyt, szül. Zetelakán 1801. december 10-én. Két programm-értekezést irt: Maros-Vásárhelyi középtanodának történeti vázlata. 1852. M.-vásárhelyi programmban. — A tanodák kezdete és jótékony hatása az emberiségre. 1853. U. o.

Szabó György, szt.-Háromsági lelkész, szül. 1856. febr. 9-én Csibán, Maros-Torda-m. — Van egy kis füzetkéje: A legelső kötelesség. Őszinte szó a néphez a gyermekek iskoláztatásáról. 1883. A «Közmüvelődés» munkatársa.

Szabó István, székelyudvarhelyi finöv. igazgató; gymn. tanár és püspöki számvevő, szül. 1844. január 26-án Gyergyó-Ujfaluban, Csikm. — Több apró munka szerzője. Gyertyaszentelés. A nép számára. Gyulafehérvár, 1882. — Beavatási szertartás. Ugyanott és ugyanakkor. Urnapi szent mise és körmenet. Ugyanott és ugyanakkor jelent meg. — Pálmaszentelés. U. o. — Van egy programmértekezése is: Gymn. kölcsönkönyvtár. 1878. Csiksomlyói gymn. programmban. A «Közmüvelődés» munkatársa.

Szabó János, kanonok, szül. 1767. jan. Kásza-Ujfaluban; meghalt 1858. márcz. 16-án. Mint irót lásd Dánielik

és Ferenczy I. 413. és Vutkovich 33. lapon. Az itt közlötteket a következő adatokkal egészitjük ki: Egyházi beszédei közöl több a Kath. Lelkipásztorban, s a Pátkai- és Szalay-féle kiadásban is megjelent. Életrajzát l. Vasárn. Ujság 1861. 6. arczképpel. — Magyar Hirlap 1850. 167.

Szabó János, volt baróthi plébános, szül. 1819. november 19-én. Altorján. A theologiát Pesten tanulta, és mint pesti kispap élénk részt vett az egyházirodalmi iskola munkálataiban. Három éven át irt a «Munkálatok»-ba, 1842-ben forditott, 1843-ban Tertullián életéről irt, 1844-ben a primatusról értekezett.

Szabó Károly, gymn. tanár, szül. 1834. nov. 4-én. A theologiát Pesten végezte, azután Bécsbe ment az Augustineumba, majd Baumgartenbergbe a jezsuitákhoz. Pesten az egyházirodalmi iskolában mint fordító szerzett érdemeket. (1857.)

b. Szepessy Ignácz, püspök, szül. 1780. október 13-án Egerben. Mint irót olvasd Danielik és Ferenczy I. 450. és Vutkovics 202. és 231. lapon; azonkivül lásd Bartakovits Emlékkönyv 287. lapját.

Szereday Antal, hittudor és kanonok, szül. Csik-szent-Háromságon. Nagy tudós és szorgalmas iró volt. Müvei Tripartita praxis judiciaria Sacrorum in Ungaria et Transsylvania Tribunalium, e Sacris Canonibus, Legibus patriis et usu consuetudinario, probatisque Authoribus collecta Csiki kolostor betüivel. 1760. — Notitia veteris et novi Capituli Albensis. — Notitia Episcopatus Transsylvaniensis. — Charitas initialis. Mindezek a müvek Csik-Somlyón láttak napvilágot. A derék férfiu 1796. julius 6-án mint táblai főpap halt meg.

Szereday Domokos, gyulafehérvári kanonok; egy ideig a Jézus-Társaság tagja, nagybányai tanár és házfőnök, meghalt 1799. jan. 19-én mint t. kanonok és küküllői főesperes. Irodalmi munkásságát l. Stöger J. N. Scriptores Societatis Jesu. 355. l.

Szereday Endre Zsigmond, kanonok, szül. Csik-szent-Háromságon. Mint irót l. Danielik és II. Ferenczy II. 316. l.

Szöcs Imre, csikszentmihályi plébános, szül. 1812. október 15-én Oláhfaluban, Udvarhely m. Mint központi papnövendék 1835-ben forditgatott a «Munkálatok» számára.

Tódor József, hittudor, kanonok, papneveldei rektor és theologiai tanár, szül. Kantában, Háromszékmegyében 1852. deczember 12-én. Az irodalom terén élénk részt vett. A «Közmüvelődés»-t 1884-től körültekintéssel és elismerést méltólag szerkeszté: — Irt egy: Vezérkönyv-et a jubileumi bucsu alkalmából a kath. nép és ifjuság számára. K.-Fehérvár. 1881. — Leforditotta Molitor V. A friedlingeni káplán czimü oktató beszélyét. Károlyfehérvár. 1879. A «Közmüvelődés»-be «Oriens» néven ir.

Vajda Ignácz Vidor, t. kanonok és abrudbányai plébános, szül. 1789. nov. 23-án Esztergomban. Egy ideig sz. Ferencz-rendi szerzetes volt, de mint Erdély tábori főpapja saecularizáltatta magát és abrudbányai plébános lőn, meghalt 1872. február 27-én. Mint tábori pap 1824-ben, Bécsben zászlószentelési beszédet adott ki.

Vargyassy Ferencz, brassói gymnáziumi igazg. tanár, szül. 1840. augusztus 4-én Maros-Vásárhelyt. Két programmértekezést irt. Adalékok gymnasiumunk tannyelvének történetéhez. 1879. Brassói kath. gymn. progr. A bölcseleti előtan segédtanszakai a gymnáziumon. 1885. U. ott.

Vass Albert, szül. Sz.-Udvarhelytt (Udvarhely megye) 1863. decz. 20., római bölcsészettudor. Eltekintve kisebb római közleményeitől, melyek a »Magyar Állam»-, «Religio»- és az «Igazság» cz. lapokban «Római levél» czimen jelentek meg, — első dolgozatával az «Igazság»-ban találkozunk. «Volt-e szt. Péter Rómában?» (egyháztört. értekezés); ugyanott: «I. Victor pápa és a pascha kérdés» (egyháztört. értekezés.) A «Magyar Állam» hasábjain 12 hosszu közleményben örökitette meg az 1888-ban rendezett vatikáni kiállitást. A Religióban is jelent meg czikke 1888. márcz. 7. «Aquinói szt. Tamás napján.» Forditott egy asketikus müvet: «Az erények gyöngye» De Doss jézustársasági atyától. Legutóbb a «Közmüvelődésben» (1889. év 28—32

sz.) jelent meg öt ily czimü czikke: «Adatok a Collegium Germanico-Hungaricum történetéhez.»

Dr. Veress Ferencz, a theologiai cursust mint pázmánita a bécsi cs. kir. egyetemen, majd mint a szt. Ágostonról czimzett felsőbb papnevelőnek növendéke 1883-ban végezte s ugyanekkor a theol. tudományok doctorává avattatott: ez évben a kfehérvári Lyceumban a görög, latin és egyideig a német nyelvet is egész 1886/7-ki tanévig kizárólag tanitotta: a franczia nyelvet pedig mint rendkivüli tárgyat az I—VIII. oszt. tanulóknak lyceumi tanársága ideje alatt a r. kath. status igazgató-tanácsa megbizása folytán Kfehérvártt, a gymn. helyiségben adta elé. Két évig mint theol. tanár a szentirási tudományokat adta elé; aztán egyh. jog és történelem tanára és sztszéki jegyző lett. Megh. 1890. Irodalmi munkássága: «Értekezés az arianismusról.» 31 irott iv. Különböző hazai lapokba, mint: Közérdek, Magyar korona, Magy. Állam, Polit. szemle, Közművelődés stb. irt hittani, bölcsészeti, történelmi, egyház- és állam-politikai közleményeket; valamint prózai munkák, ugy álnevek és saját neve alatt is jelentek meg elbeszélő és alkalmi költeményei is; továbbá praedicatiók, tan- és oktató könyvek birálata, forditások görög, német és franciából.

Utoljára egy «Historia eccl. peculiari respectu habito ad Hungariam et Transsylvaniam» czimü munkán dolgozott, melyet theol. tankönyvnek szánt.

Veszely Károly, prépost, plébános Borbádon, szül. 1820. október 20-án Gyula-Fehérvárt. Az erdélyi irodalmi élet egykori központja. Pályáját mint nagyszebeni gymn. tanár kezdette, 1845-ben Brassóban lett tanár, 1849-ben menekül, 1850-ben fogoly Károly-Fehérvárt, kiszabadulva 1851-ben károly-fehérvári káplán, majd szentszéki levéltáros, gymn. tanár és számvevő, azután gymn. igazgató és szentszéki tanácsos, 1864-ben baróthi plébános, 1868-ban Maros-Vásárhelyen esperes-plébános és pápai kamarás, a kath. autonomiát szervező gyülésen kétszer az erdélyi papság követe. Irodalmi munkássága, a mennyiben adataink kiterjednek, a következő:

1848-tól a «Brassói Lap» szerkesztője, 1858-ban irt egy czikket «Károly-Fehérvár»-ról, az ottani gymn. értesitőjébe. Reá következő évben egy német czikket irt «Die doppelte Schlacht bei Sz. Imre.» ugyancsak a k.-fehérvári gymn. értesitőjébe. — 1860-ban kiadta: Erdélyi egyháztörténelmi adatok első kötetét. (Több se jelent meg.) — 1861-ben meginditotta a «Gyula-Fehérvári Füzetek»-et és azt két éven át szerkesztette. Megjelent Kolozsvárt. — Ez időtájt két értekezése jelent meg a M. T. Értekezőben: Oklevéltár. Török Imre és Zrinyi Ilona levelei. 1861, — Rákóczy edictuma. 1862. — Ugyancsak ez időtájt 1863-ban szerkesztette az «Erdélyi Katholikus Hitszónok»-ot (1863—1867.) Három kötet jelent meg belőle. Magában foglalja Szabó János kanonok vasárnapi- és ünnepi homiliáit. (I—II.) — A III. kötet Cziriel Antal, Éltes Károly, Gábor János, Kedves István, Kovács Antal, Mészáros Antal, és Szakácsy Vitus alkalmi beszédeit hozza. — Az István Bácsi naptárába két czikket irt: Mint lehet a falusi élet terhein könnyiteni s azt boldogitóvá tenni? Pályakoszorus mü. 1860. — Hunyady emléke. 1864. — 1867—1868-ban a Kath. Lelkipásztorba irt. — Ugyancsak ekkor jelent meg: Beköszöntő egyházi beszéd, melyet beiktatása alkalmával mondott. M. Vásárhely. 1867. — A baróti plébánia. Brassó. 1868. — A kis konyhakertésznő; vagy a konyhavetemények termesztésének alapvonalai. M.-Vásárhely. 1869. — 1870-ben beutazta Imets Fülöp Jákóval és Kováts Ferenczczel Moldva-Oláhországot és ezen utazásukról együttesen irtak és adtak ki 1870-ben Maros-Vásárhelyt egy kötetet; ugyancsak ez évben inditotta meg «Néptanoda» czimű lapját és azt két éven át fenn is tartotta. A folyóiratokba is mind sürűbben irt. Igy a Tudományos Értekezőbe, az Erdélyi Muzeum Évkönyveibe, M. Futárba, a M. Sionba. E folyóiratban jelent meg tőle három czikk, u. m: Az alvinczi plébánia. — II. András és a német lovagok Bárczaságban. — A baróti plébánia. — 1881-ben egy kötet költeménynyel «Érzelemhangok»-kal lépett föl. 1882-ben pedig leforditotta Bilot atya vigasztaló leveleit és azt «Túl a siron ismét megismerjük egymást»

czimmel Gyula-Fehérvárott adta ki. Irói álnevei: «Tenge» (ng.) és «Irtál Tiel.»

Vitos Gergely, kiskapusi plébános, szül. 1815. január 30-án. A theologiát Pesten tanulta, mire brassói, majd kolozsvári káplán lőn, 1849-ben menekült, hazajövén, kiskapusi lelkész lett, meghalt 1860-ban decz. 14-én. Irodalmi működése abban áll, hogy Szabó János «Egyházi beszédei»-t adta ki.

Vitos Mózes, nyugalmazott lelkész, szül. 1847. január 5-én Szent-Királyon. A «Havi Közlöny» és a «Közmüvelődés« munkatársa. Irói álneve: «Felvidéki.» Legutóbb a «Közmüvelődés» cz. lapban hosszu czikksorozatot közöl a «Szeszes italokról.»

Vizi Ferencz, gymnáziumi igazgató, szül. Brassóban. Ifjabb éveiben a Jézus-társaságnak volt tagja, 1788-ban az erdélyi egyházmegyében kanonok, 1793-ban brassói plébános, 1807-ben udvarhelyi plébános és gymn. igazgató lett. Meghalt 1816. augusztus 2-án. Van egy gyászbeszéde, mely 1781-ben N.-Szebenben jelent meg, czime: Az igaz és üdvösséges hitnek ismertető módja. L. Stöger J. N. Scriptores Societatis Jesu 385. l.

Winkler Ignácz, kanonok, születéshelye ismeretlen. A theologiát részben Bécsben tanulta. Tizenkét évi káplánkodás után theologiai tanár lőn, 1800-ban pedig valóságos kanonok. Meghalt 1825. márczius 23-án. Báró Jósika Antal fölött mondott halotti beszédét 1803-ban adta ki nyomtatásban.

Zerich Tivadar, hittudor és theol. tanár, szül. 1815. november 22-én Gyergyó-Sz.-Miklóson. Irodalmi szereplését l. Danielik és Ferenczy I. 625. és Vutkovich 362. l. Kiegészitésül: Kritikai jegyzetek Veszely Károly compilatiói és felvilágositásaira. Pest. 1862. — Alba Julia. Tanulmány czikk a M. Futárban. 1859. — A katholicismus állapota Erdélyben és különösen Háromszéken, a reformáczió előtt, alatt és után a M. Sion VIII. évfolyamában.

Zsombory vagy *Sombori József*, t. kanonok, szül. 1783. szept. 27-én. Zetalakan, meghalt 1822. ápril. 16-án. Erdély egyik legrokonszenvesebb hitszónoka, e nembeli működését,

l. Danielik és Ferenczy I. 631. és Vutkovich 133 és 285. l. Életrajzát l. Told. Mult és Jelenhez 1843. I. 27. 30. Religio és Nevelés. 1844. 30—32. Hon és Külföld. 1844. 4—5.

* * *

Itt azon irókról volt szó, kik részint önálló munkáikkal, részint apróbb dolgozataikkal léptek fel. 1878-ban Biró Béla megindította a «Közmüvelődés» czimü, az erdélyi róm. kath. irodalmi társulat heti közlönyét. E közlöny megteremtett egy oly nagy irodalmi kört, mely Erdélyben számot tesz.

A források az eddigiek. Az erdélyi egyházmegyei irók életrajzi adatait illetőleg sokat köszönhetünk Beke Antal «Az Erdély egyházmegyei papnövelde történeti vázlata» czimü müvének; nemkülönben hálás köszönettel tartozunk Dr. Tódor József kanonok urnak, ki az irók születéshelye földeritésében elismerésre méltó szivességgel segédkezett, és Dr. Vass Albert urnak, ki az idővel beállt változásokat tudomásunkra juttatta.

A magyar kath. egyházi ének története rövid előadásban. Irta Babik József egri egyházm. áldozár, tanitóképző tanár. Különlenyomat az egri érseki tanitóképző int. $188^{9}/_{90}$ *évi Értesitőjéből. Eger, lyceumi könyvnyomda.* 1890. 8-rét, 68 lap, ára 40 kr.

Amióta szokássá, dicséretes szokássá vált, a középtanodák, tanitóképzők stb. évi értesitőjéhez, az illető iskola egyik tanárának tollából eredő értekezést, kisebb-nagyobb monographiát csatolni: sokszor valóban értékes, irodalmilag számot tevő dolgozatokat találunk ezen értekezések, monographiák között. S ez természetes is; mert a tudományos osztálynak leghivatottabb képviselői a tanárok kell, hogy legyenek, s ha már most egy ily szakférfiu, a maga tárgyába vágó themát feldolgoz, abba a tárgyba vágót, amelyben él, mozog, amelyben teljesen otthon van: az ily dolgozatnak meg is kell ütnie a mértéket.

Az egri érseki tanitóképző ezidei értesitőjében is (s egyszersmind különnyomatban is) jelent meg egy minden tekintetben jeles dolgozat, Babik tanár tollából, akit már több munkájából ismer a magyar kathol. olvasóközönség. Tárgya, a templomi népéneknek történeti fejlődése, ami tehát minket is közelről érdekel.

A magyar katholikus énekköltészetet a Sz. három korszakban, a hitujitás előtt, alatt és után állitja szemeink elé. Természetes, hogy az első korszakból nem sok irodalmi emléket hozhat fel, mert hisz «a szomoru emlékü tatárpusztitás, mely a klastromokat, a tudományok és müveltség e gazdag köpüit is felperzselte,» — s a későbbi idők mostohasága is, tömérdek irodalmi emlékünktől fosztott meg. Mindazonáltal egy-néhány breviáriumi hymnus-forditást s más régi énekeket a Peer-codexből, a Winkler-codexből, a Gyöngyösi, Nádor, Érdy-codexből, stb. bemutathat, s bebizonyitja, hogy ezek határozottan nyilvános, templomi éneklésre voltak szánva, ugy hogy méltán állithatja, miszerint létezett már a mohácsi vész előtt is magyar egyházi énektár. — A hitszakadás korában eleinte megmaradtak használatban a régi énekek, s az ujitók régi, katholikus termékeken élősködtek, de csakhamar lázas gyorsasággal készültek uj énekek a protestáns táborban, — ami aztán katholikus részről is bizonyos versenyt provokált, ugy hogy a XVI. század a kath. énekköltészet terén igen örvendetes termékenységet tüntet fel. Im ez a harmadik korszak, amelyből már bő példákat hozhat fel a Sz. mutatványul, melyeket mi itt nem részletezhetünk, anélkül, hogy az egész dolgozatot ki ne irnók, csak azt mondjuk, hogy az érdeklődők olvassák el e mutatványokat, s velünk együtt örüljenek a kath. irodalom ama korbeli virágzásának. Hogy a XVIII. s a XIX. században aztán a termelés nem hogy csökkent volna, hanem inkább emelkedett, mindenki előtt ismeretes, aki a magyar irodalomtörténet e dicső korszakában csak némi jártassággal is bir.

A Sz. nagy otthonosságot árul el a magyar irodalomtörténet terén; az általa kiválasztott, s rendszeresen össze-

gyüjtött példák eziránt kétséget nem hagynak fenn. Amit tehát ismertetésünk elején általánosságban mondottunk, azt itt most egyenesen a Babik dolgozatára is örömmel alkalmazzuk, hogy az t. i. valóban értékes, irodalmilag számot tevő dolgozat, amelyet ezentul senki sem hagyhat figyelmen kivül, ha a magyar kath. énekekről, régi templomi hymnusokról akar a nyilvánosság előtt szólani.

Dr. Kereszty Géza.

La chaire et l'apologétique au dixneuvieme siécle. Études critiques et portraits contemporains par le R. P. Fontaine de la Compagnie de Jézus. Paris, Letouzey et Ané. XXIV.—3712. Ára 3 frank 50 centimes.

A vallás maga nem szorul védelemre, mert akkor is igaz marad, ha tagadják; de szorulnak a vallás védelmére az emberek, nehogy tévutra vezettessenek. A vallás ezen védelme különösen kétféleképen történik: szóval és irással, és e kettőről szól a könyv, mely előttünk fekszik.

Első része a hitszónoklatnak van szentelve. Jellemzi az ujkori szónoklat fény- és árnyoldalait és kijelöli annak helyes módját. Megjegyezzük azonban, hogy a tudós jezsuita csak a valódi hitszónoklatról beszél — és azért pl. az elkészülés hiányát stb. nem sorolja elő az árnyoldalak között, mert a ki el nem készül a prédikációra, az már nem hitszónok, hanem egyszerü társalkodó.

Hogy a hitszónoklat századunkban is terebélyes faként fejlődött és sok pompás és édes gyümölcsöt termett, azt ki merné tagadni? Egy Lacordaire, Ravignan, Veith, Eberhard nevét is elég emliteni, hogy tisztelettel hajoljunk meg századunk egyházi szónoklata előtt. De a tudós szerző azt mondja, hogy nem merné állitani, hogy a terebélyes fa nedvei mindig helyes irányba voltak terelve, s hogy élősdi fagyöngyök nem emésztették el annak tetemes részét, és hogy az nem hozott létre gyakran sokkal több virágot, mint gyümölcsöt.

Ezen helytelen kitéréseket mindig a legjobb akarat

okozta. Korunk egyik-másik szükségletébe sok lángeszü férfiu és apostollelkü hitszónok annyira beleélte magát, hogy ezt a többinek rovására folyton előtérbe tolva hallgatói elé csak egy megcsonkitott kereszténységet állitott. Ezen hibába különösen azon irány esett, melyet szerzőnk naturalista iskolának nevez. Ennek követői folyton azt bizonyitva, hogy a keresztény dogmák és erkölcsi elvek a józan észszel tökéletes öszhangzásban vannak, többnyire bölcseleti (metafizikai és etikai) tételek fejtegetésével foglalkoztak. Mély belátással és lángoló ékesszólással hirdették Isten létét és a lélek halhatatlanságát; a legragyogóbb szinekkel festették hallgatóik előtt a természetes erényeknek szükségességét és szépségét: de majd hogy el nem feledtették velök a keresztény dogmákat, a Szentháromság és Megváltás tanát, az isteni kegyelem mérhetetlen természetfölötti kincsét és a szentségeket. Bármily jóakarat vezérelje is ezen szónokokat: hallgatóiknak keresztény meggyőződése (átérzett és az életben megvalósuló meggyőződést értünk) mindig hiányos lesz.

Sokan Lacordairet is vádolják ezen egyoldalusággal; szerzőnk ezt tagadja és meg is czáfolja.

A legnemesebb szándékok által vezérelt hitszónokok egyik-másik ferdesége a socialis prédikáció. A kereszténység magában foglalja ugyan a társadalmi élet helyes alapelveit, sőt egyedül birja a socialis kérdés megoldására szükséges elveket. De ha tekintetbe veszszük, mily aránytalanul csekély értéke van a földi élet külső viszonyainak a lelki és az örök élettel szemben: el kell ismernünk, hogy a hitszónoklatnak, mely a Megváltó egész tanát köteles az emberekkel megismertetni, aránylag igen keveset szabad foglalkoznia a socialis kérdéssel, mely utóvégre is legnagyobb részt csak a földi élet körül forog. A keresztény társadalom-tudománynak van helye a katholikus egyetemek kathedráin, de a szószékre abból már csak azért is igen kevés való, mert tételeinek meggyőző bebizonyitása oly tudományos apparátust követel, mely sem természeténél, sem terjedelménél fogva nem alkalmas arra, hogy azt az összesereglett hivek templomainkban hallgassák. Miről sem köny-

nyebb hangzatos frázisokat a levegőbe beszélni, de miről sem nehezebb alaposan és mégis népszerűen szónokolni, mint a társadalmi kérdésről.

Mi tehát a prédikálás helyes módja? Szerzőnk azt mondja, hogy engedelmeskedni az egyháznak, mely Krisztus Urunk tanát a Szentlélek vezérlete mellett csodálatos rendszerben összegyüjtötte és kiadta a Catechismus Romanusban. Ez legyen és pedig *egészen*, elejétől végig, a hitszónoklás témája. Ezt tanulmányozzák az Isten igéje hirdetői, e fölött elmélkedjenek, olvassák a Szentatyák örökké szép fejtegetéseit, ne hagyják figyelmen kivül a tudományok álláspontját és — *elmélkedjenek*. Elmélkedés nélkül sem maguk nem fogják öntudatosan átérezni és minden cselekedetökben megvalósitani a természetfölötti elveket, sem másokat nem fognak erre hathatósan indithatni. Lehetséges az elmélkedés nélkül a halálos bünöktől ment élet, lehetséges a buzgóság is; de Isten tökéletes szeretete, a reá való tekintet mindenben, a fidelitas in minimis, melytől papi működésünknek igen sok sikere függ, karöltve jár az elmélkedéssel. Élő példa erre Jézus társasága.

A tanulságos könyv második része a hitvédelemről értekezik. Szemlét tart a régi és különösen az uj apologetikus müvek fölött és igen szabatosan jelöli ki a védekező hittudomány feladatát a bölcselettel, a politikával és az ujkori felfedezésekkel szemben. Aki a hitvédelem terén tanulmányokat akar tenni, jól teszi, ha előbb ezen nehány fejezetet elolvassa; a czélirányos kutatás, melyet belőlük megtanulhat, sok haszontalan munkától fogja megmenteni. A könyv egy igen szép fejezettel végződik az apologetica és a történelmi tudományokról, melyben a szerző az összehasonlitó vallástudománynak, asszirіologiának, egiptologiának, a dogmatörténelemnek értékesitését mutatja be a hitvédelem czéljaira.

Kétséget nem szenved, hogy ha e müvet sokan olvasnák, valamint a hitszónoklat ügye, ugy a hitvédelemé is sokat nyerne. Miután pedig e kettőnél fontosabbat alig ismerünk, azért legőszintébben számos olvasót kivánunk a jeles könyvnek. *Dr. Fischer-Colbrie Ágost.*

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(Evolucio és theologia.) Schlauch püspök, a hazai egyházi tudományosság egyik kimagasló alakja, az orvosok és természettudósok nagyváradi gyülésén beszédet mondott az «Evolucio és a létért való küzdelemről.» E beszéd nagyhangu dicséretét mellőzve, ezeket jegyezzük meg: Kevés ember van Magyarországban, aki e beszéd tüzetes megértésére képes és aki könnyen követheti az ott fejtegetett eszméket. Természettudományos eszmék ezek, melyek az evolucio és a létért való küzdelem kérdéseinek természettudományos ismeretét és szerepük kihatásának felfogását föltételezik. Az excellenciás szónok kimutatta, hogy a természettudomány mai szinvonalán áll, sőt, hogy fölötte áll, amennyiben a divatos természettudósok nem birnak filozofiai készültséggel s igy folytonosan bakokat lőnek, ő pedig a bölcselet magas szempontjáról uralja a kavargó és fejletlen mozgalmak bonyodalmas utjait. Schlauch püspök bizonyára nem elvi ellensége az evolucionak, vagyis a leszármazás problémájának. Minek is volna? A leszármazási probléma nem ellenkezik az egyház tanával. De bizonyára ellensége a darwinismusnak, mert ez költészet és hóbort, de nem tudomány. Ha tehát a püspök oly mérsékkel nyilatkozott a modern tudományos eszmékről, hogy nem akar «ezen elmélet elbirálásába mélyedni,» — ezen senkinek sincs oka fönnakadni, — senkinek sincs oka gyanakodni, hogy talán beigazul itt a pápa szava azokról, «qui veritatem catholicam aut diminutam dimidiatamve mallent aut timidius adamarent.» A püspök nem a darwinismust kiméli, hanem a leszármazási — problémát. Azt pedig kell kímélni, mert senkinek sincs joga azt elitélni. De hogy mennyire fejletlenek ez irányban a fogalmak, arról meggyőzött — nem tudom már hányadszor — a minap is egy különben igen művelt ügyvéd megjegyzése, akire a beszéd azt a benyomást tette, mintha

atheista volna szerzője. Mit volt mit szólni rá, mint azt, hogy ez egyetlen megjegyzésből látom, hogy ügyvéd ur soha sem foglalkozott a természettudományokkal s a velük szomszédos bölcselettel s hogy jelenleg is semminemü számot nem tudna adni ez eszmék fejlődéséről s a nekik megfelelő objektiv kutatás stádiumáról, — a mit ő készségesen beismert. Mennyire érezheti Ő Excellenciája theologusainak és papjainak e nemü értelmi hiányait, melyeket pedig könnyen számüzni lehetne a theologia bölcseleti előadása által. A külföldön hatalmas, nagynevü tekintélyek sürgetik a kor irányának megfelelőleg, hogy a theologiában kiváló figyelemben részesittessenek a bevágó természettudományos kérdések a kozmogonia, geologia, zoologia és anthropologiából, — különösen a «descendenz-problémája.» Stoppani «Il dogma e le scienze positive, ossia la missione apologetica del clero nel moderno conflitto tra la ragione e la fede» czimü művében nagyban pártfogolja a természettudomány e nemü bevonását. S e nélkül valóban nem boldogulunk; ujságok, regények, beszédek hirdetik az eszméket s a papok átlag nem is konyitanak hozzá. Nem az ő hibájuk; az ellenfelek sem értenek hozzá; de lármázni könnyebb, mint czáfolni; beszélni könnyebb, mint mélyen érteni. — Nem beszélünk helyesen, midőn evolucio- vagy leszármazási-elméletet emlegetünk. «Leszármazási elméletről» nem lehet szó, hanem igenis a «leszármazás-problémájáról,» a melyet a különböző elméletek megoldani törekszenek. Egy tehát a «leszármazás-problémája,» de sok a leszármazási elmélet. Ezek egyike a darwinismus vagyis a Selectio-theoriája, a melynek elégtelenségét bevallják a legnagyobb természettudósok s más, *benső* elvekhez folyamodnak. A *benső elvekhez* való futamodás tényleg a darwinismus tagadása s minden bölcseletileg képzett fej tisztában van az iránt, hogy a darwinismus nem lesz sokáig tartható.

I. József portugal király elleni merényletet (1758.) Carvalho Sebestyén más néven Pombal miniszter, mint tudva van, a főnemesség és a jezsuiták összeesküvésének tulajdonitotta; ugyanezt teszi a szabadkőmives szellemü pártos

történetgyártás is. A valóság pedig az, hogy a merénylet nem a királynak hanem alávaló szolgájának Texeirának szólt, ki a király és Tavora Teréz őrgrófné között rut viszonyt hozott létre és azt ápolgatta is. A király e bizalmas emberét nemcsak a nemes és becsületében sértett Tavora család gyülölte, de pökhendi magaviselete miatt más portugal főurak is az ő halálos ellenségeivé lettek. A király gyakori látogatásokat szokott tenni Tavora Teréz őrgrófnénál, s házából csak éjfél tájban térni haza. A látogatásra a királyt egy más kocsin követni szokta Texeira. 1758. szept, 3-án éjjel, midőn a király bünös utjáról haza kocsizott, három ismeretlen férfi a második kocsira rálőtt, kétségtelenül azt gondolván, hogy mint rendesen abban Texeira ül, s mivel ez alkalommal a király Texeira mellett a második kocsiban volt, mégsebesittetett. Igy adják elő e merényletet, melynek folytán oly sok ártatlan vér ontatott s a Jézustársaság annyit szenvedett, Khewenhüller osztrák követ a portugál udvarnál (Feh. Staatsarchiv in Wien 1758.) St. Julien franczia s Mr. Hay angol követek szeptember 12. és 13. napjáról keltezett tudósitásaikban. A hires nürnbergi tudós Murr Gottlieb is ily véleményen van: Mir ist am glaublichsten dass der Angriff auf den Pedro Texeira gemünzt gewesen. (Geschichte der Jesuiten in Portugal 1787. I. 198.)

A szoczialisták családi élete. Tudvalevő dolog, hogy a szabadkőmivesek a keresztény államok épületének eme négy oszlopát törekszenek megdönteni: a vallást, a trónokat, a családot és a tulajdont. A vallás ellen vigan foly a harcz egész Európában, ellene az éjjeli banda az Istentől elszakadt, és Istennek s ördögnek is gyertyát gyujtó liberalisokat s a nagyhasu kapitalistákat vezeti. A trónok ellen, s általában a közhatalom gyengitésére a radikálisokat használja fel eszközül, a családot s a tulajdont a proletárok, a szoczialisták által ostromoltatja. Mivé lesz a család, s ennek megteremtője a házasság a szoczialistáknál, azt szomoru igazmondósággal irja le a szocziálisztikus irányu «Sächsische Arbeiter-Zeitung» a következőkben: «A polgári osztálynál az utódoknak tulságos gondozását találjuk. A proletár hide-

gebb gyermekei iránt; a nagy gyermekhalandóság a munkásoknál onnan van, mivel ezeknek gyermekeik nem bálványaik. E ténynek azután az a szerencsés következménye van, hogy a gyenge s haszontalan individuumok ideje korán kipusztulnak, s nem ronthatják meg majdan házasságaik által az emberi fajt, mint ezt a polgári osztálynak mesterségesen föntartott s felnevelt korcsszülöttei teszik. A proletároknál a *nő* a férjével teljesen egyrangu; fentartja magát saját keresményéből, azért vele egyenlő jogokra tart számot. Ha férje nincs kedvére, ott hagyhatja őt, mert munkája után nélküle is megél. Igaz ugyan, hogy törvényeink, melyek csak az uralkodó osztály életviszonyait fejezik ki, e szabadságot nem szentesitik; *ámde a valóság az, hogy a nő e szabadságot már igénybe veszi.* Nincs arra szüksége, hogy eladja magát egy férfinak. A fiatal munkásnő várhat, viszonyt kezdhet egy fiatal emberrel, ha azután nem tetszik neki, máshoz áll, kivel jobban megfér. *A próbaházasság* eszméje, mely fájdalom, a polgári osztálynál meg nem valósitható, *teljesen jogosult.* A munkások ez eszmét megvalósitani képesek, s azt meg is teszik majdnem kivétel nélkül. (!!!) E szabadság számüz a házaséletből minden hazugságot és szinlelést. Szerencsétlen házasságok ki vannak zárva. Daczára a papi morálnak (Pfaffen-moral) a polgári osztály házasságai legtöbb esetben szerencsétlenek. — Lehetetlen, hogy a nő egyszerre a gyárba is menjen, meg gyermekeket is neveljen. Ennek a gyermekekre nézve természetesen szomoru következményei vannak; nevelés nélkül nőnek fel. A viszonyok ily alakulása megteremté a gyermekkerteket, ezek lesznek ezentul a fejlődés és haladás bölcsői. Ha a nő uj tevékenység terére vitetett (munkára): kell hogy a régi tevékenység köréből kilépjen, s azért a gyermeknevelést ezentul nem az anya, hanem idegenek fogják végezni, s ezt a paedagogiában képzett férfi jobban is fogja teljesiteni, mint egy asszony. Mihelyt munkaképesekké lesznek a gyermekek, nekik is azonnal gyárba kell menniök. Ennek gyümölcse az, hogy ők is emanczipálva lesznek, mint az anya. Az apának eltartási dijat fognak fizetni, s ezzel *az atyai hatalomnak*

vége. Igy majd önálló s erős jellemek fognak képződni (engedetlen gyermekek, később anarchisták. szerk.) A proletároknál tehát a család régi alakját elenyészni látjuk; ez azonban nem fölbomlás, mert megvannak egy uj alakulás elemei, melyek a polgári osztálynál hiányzanak. A gyármunkásnő nem lehet házi asszony. (Nincs ideje a házvezetést megtanulni.) Némely jó emberek a fiatal munkásnők számára oktatást rendeztek a házvezetésben. Világos, hogy ez sem segithet a dolgon, mert a fejlődés ellen van. (A munkás élet fejlődése magával hozza, hogy a nő ne legyen háziasszony.) A munkásnő meg fog szabadulni a házvezetés terhétől is, s az ételek készitése épp ugy száll majd át más hivatott emberekre (kik több család számára fognak főzni) mint a gyermeknevelés.» Ehhez aztán már csakugyan nem kell kommentár!

Egy uj „Rembrandt." Franciaország egyik kis helye, Pecq, rövid idő óta nagy hirre vergődött. Közelebb elhalálozott ott egy igen gazdag, magánosan élő, leányának elmezavara miatt bánatba merült nő, ki egész nagy vagyonát egyetlen, de már idősebb, elmebeteg leányára hagyta. A dus hagyaték ingóságai elárvereztettek. Több mütárgy levén közöttük, az árverezés szélesebb körökben is érdeklődést keltett, annál is inkább, mert a tárgyak egy nyomtatott jegyzék utján ismeretesek lettek. Volt köztük egy kép, mely e czim alatt szerepelt: «Jézus és az emmausi zarándokok.» (Rembrandt-iskola). A képet 4060 frankon Bourgeois, párisi mükereskedő számára egy megbizottja vásárolta meg. Szerencse, hogy jelen volt egy festő, ki elragadtatva magasztalta a képet. Ha ez nincs ott, Bourgeois ur néhány száz frankon is megkaphatta volna. A kép, mely nem Jézust az emmausi tanitványokkal, hanem ama jelenetet állitja elénk, midőn Ábrahám „a három idegent" megvendégelte, az összes festészeti remekmüvek egyik legkitünőbbike. Mely mesternek alkotása, az bizonytalan. Igaz ugyan, hogy e felirás olvasható a kép felső balsarkában: «Rembrandt F. 1656.» de e jelzéseket nem mindig vehetni készpénz gyanánt. Rembrandtnak van is egy „Ábrahámja" a sz. pétervári képtár-

ban, mindazáltal nem bizonyos, hogy e Pecqben felfedezett műremek szintén az ő ecsetjéből folyt. Bonnat és Gérôme tagadják, hogy Rembrandt alkotása. Fleury Róbert, Mantz Pál azonban határozottan mellette nyilatkoznak. A művészt megállapitani mindenesetre nagyon nehéz lesz. Hogy azonban a kép maga — melyen Ábrahám alakja a legbámulatosabb tökélylyel készült — a legkiemelkedőbb remekek egyike, azt egyhangulag állitják a művészek és kritikusok, kik a képet látták, melyért Bourgeoisnak már 200,000 (kétszázezer) frankot ajánlottak, de ő az összeget „szerényen" el nem fogadta.

Theologiai statisztika. Francziaországnak van 86 nagy szemináriuma; 38 millióra vevén föl lakosságát, 460,000 lélekre esik egy tanintézet; Németország 16 millió katholikusára 21 theologiai intézetet számlál, tehát egyet 750,000 lélekre. Olaszországnak 231 egyházmegyéje 1879-ben 277 szemináriummal birt, ezek közül 33-nak nem volt theologiai tanfolyama. 52 szemináriumban a theologiát egyetlen egy tanár tanitotta, 76 szemináriumban kettő-kettő. A legtöbbnek 3—4 tanárja volt, némelyikben mint a római szt. Apollinare és a turini seminariumban 9, illetőleg 11. A tanulók száma volt 3547: tehát egy intézetre esett átlag 3 tanár és 14.5 tanuló. *Magyarország hasonló képet nyujt.* 9 millio lakosra — Kraus szerint — 53 tanintézet esik. Érdekes a következő megjegyzés: „*Az összes theologiai tanitó-testületből csak kevesen szereztek maguknak Magyarország határain tul is emlegetett nevet, bár a nemzet szellemi képessége kitünőnek mondható.*"

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1890. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

ÉRDEKES GONDOLATOK A LÉLEKRŐL.

(Dr. Jaeger Gusztáv elmélete nyomán.)

Irta CSERNIK ALAJOS.

„Entdeckung der Seele“[1] czime azon munkának, a melyet Jaeger közrebocsátott; a III. kiadás fekszik előttünk. Ezen könyv, a mely két kötetben 847 lapot számlál, a szerző által irt „Általános állattan“ harmadik részét képezi; tulajdonképeni czime: lélektan; a fönti czimet (Entdeckung stb.) azon nevezetes fölfedezések folytán nyerte, a melyek benne foglaltatnak. Azon körülmény, hogy Jaeger a lélekről való tanát az „állattan“ kiegészitő része gyanánt bocsátotta közre, sokak részéről bizonyára azon föltevéssel fog találkozni, hogy Jaeger a lélekről nagyon is állatiasan gondolkozhatik. Azonban jelenleg nem ugy van a dolog; idézett müve I. kötetének 382. lapján bevallja ugyan, hogy volt idő, mikor a metaphysikai dolgokra semmit sem adott, de azután a metaphysikai fogalmakat mint nélkülözhetetlen postulátumot a praktikus életre nézve védelmezte, és egyuttal utal arra is, hogy a stuttgarti polytechnikumon a természettudósok közül ő az egyedüli ugyszólván, a ki évről-évre az anthropologiából tartott előadásai alkalmával a vallás szükségét vitatja az anyagelvi bölcselettel szemben. E mellett azonban sajátszerű

[1] Leipzig. Ernst Günthers Verlag.

vallomást tesz; azt irja[1]: „most ép ugy ragaszkodom a metafizikai valósághoz, mint ahogy a *lélek* anyagias voltát minden kételylyel szemben védelmezni képesnek érzem magamat. Mostantól fogva addig fogom ezt tántorithatlanul hinni, mig egy materialista a *szellem* jelenségeit az anyag halmazállapotaival nem hozza összhangba és azokat előttem épugy érzékileg észrevehető módon be nem mutatja, mint én minden pillanatban a *lelket* előmutatom. Ennek következtében már most részemről mint ember és mint természettudós a theologusoknak és bölcsészeknek a *szellemet* minden visszatartás nélkül mint hozzájuk tartozó birodalmi tért adom át, másrészről ismét a *lelket* a természettudomány birodalmába tartozónak követelem.“

Ezen idézetben, melyről ugyszólván azt lehet mondani, hogy Jaeger idézett müvének hitvallása, a *lélek* és *szellem* külön van hangsulyozva és egymástól el van különböztetve. A szellem metaphysikai valóság Jaeger szerint, a lélek pedig anyagi lény. Jaeger azon nézetben van, hogy, amint sokan az ő elméletének jövendölgetik is, általa „a már régóta a levegőben lebegő kiegyeztetés a vallás és a természettudományok között lehetővé fog válni;“ ő a maga részéről ezen munkája által is e kiegyeztetés utját akarja egyengetni és jogot formál arra, hogy nyilatkozatai és tanai figyelembe vétessenek.

Előttünk eme törekvés annyiban bir becscsel, hogy csakugyan látunk benne kisérletet a természettudósok physiologiai anyagelvü nézetei és a vallás közötti ellentét megszüntetésére, a mennyiben az előbbiek a léleknek metaphysikai fogalmával ellenkeznek. Igaz vallás és igaz tudomány között ellenmondás nem létezhetik és éppen azért meg tudjuk becsülni mind azon törekvéseket, amelyek a fönnálló

[1] I. köt. 382 lap.

ellentéteket elsimítani törekesznek. Ezen szempontból kívánjuk fontolóra venni Jaeger elméletét.

Jaeger a maga módja szerint iparkodik bebizonyitani a szellem létét, a mely különbözik a test anyagától. Utal a figyelem egységes voltára, és azt állitja, hogy az az ember érzéki, tapasztalat-gyüjtő szerveinek egy időben mindig csak egy pontjára lehet irányozva. Az állandó figyelem nem egyéb, mint az egységes figyelő képességnek a megismerendő tárgyakra való egymásutáni gyors átvitele, ugy, hogy a figyelem egy időben mindig csak egy ponton időzik, de azt tetszés szerint gyorsan változtatja. Jaeger *Munk* kisérleteire hivatkozik, a melyekből kitünt, hogy a figyelő képesség az emberben olyas valami, ami mozog a térben, az észrevevési szervezetek egyik pontjától a másikhoz halad, mi közben azonban a figyelő pont a többi érzékektől nincs elszigetelve, ugyhogy ha az utóbbiakban valami inger támad, a figyelem oda helyeztetik át; de annál lassabban, mennél jobban van a figyelem a figyelő ponthoz lekötve pl. erőteljes behatások által.

Már most Jaeger vonatkozással arra, miszerint az anyagelvü physiologusok a figyelem és az öntudat hordozója gyanánt az agyvelőnek szürke állományát állitják oda, Jaeger azt a kérdést teszi föl: vajjon ezen szürke állomány melyik alkatrésze a figyelem tényezője? Ezen alkatrészek: *az agyvelő dúczsejtjei, a tok*, a melyben ezek foglaltatnak és a mely *Neurogliának* neveztetik, a keringő folyadékok: *vér* és *lympha*, végre magának az agyvelő-hártyának folyékony válladéka. Jaeger azt állitja, hogy az agyvelő ezen alkatrészei közül egyik sem lehet a figyelem előteremtője: a dúczsejtek sokaságuk miatt nem, mert a figyelem egy megoszthatatlan egység; a Neuroglia azért nem lehet a figyelem oka, mert minden idáig ismert élő szervezet természetével ellenkezik, hogy az csak egy helyen legyen izgatható; már pe-

dig a figyelem mindig csak egy helyen pontosul össze. A vér és lympha az egész testben kering, e szerint tehát nem lehet a figyelem oka, mert az mindig csak egy helyen pontosul össze. Ugyanazon oknál fogva az agyvelő folyós válladéka sem lehet a figyelem tényezője, mert ez a diffuzio törvényeinek van alávetve, a figyelem pedig lokalizálható. *Nem marad tehát más hátra, mint a figyelem tényezője és hordnoka gyanánt egy előttünk még ismeretlen állagot föltételezni.*

A physiologus és psychologus a szellemi tünemények magyarázatánál époly helyzetben van, mint a physikus, midőn a természeti tüneményeket magyarázza. A sulyos anyagon kivül a physikus még egy sulytalan anyagot is kényszerül föltételezni, hogy a természet tüneményeit megmagyarázhassa. Épugy a szellemi tünemények magyarázatánál a sulyos agyvelői anyagon kivül szükség van még egy más állagra is: a szellemre, mely önálló valóság.

Jaeger reflektál az anyagelviek állitására, hogy a szellem is anyagi lény. Ha ez igaz volna, ugy okoskodik Jaeger, akkor a szellemnek a testek halmazállapotainak törvényeit kellene követnie. Már pedig a szellem nem követi sem a gázok, sem a cseppfolyós, sem a szilárd testek halmazállapotának törvényeit. A szellem nem lehet gáz, mert akkor a diffuzio törvényének volna alávetve; már pedig az öntudat és figyelem mégis csak az agyban pontosul össze. Ha a szellem gáz volna, akkor olyan illó anyagok belehellése által, melyek testünkből minden légnemü testet eltávolitanak, magát a szellemet is lehetne kisebbiteni vagy éppen megcsorbitani. Ez azonban nem történik meg. Ha a szellem cseppfolyós test volna, akkor elegyednék a vérrel és lymphával, azaz akkor az egész testben mindenütt jelen volna és a figyelemnek és öntudatnak az agyban való lokalizációja ismét megfejthetlen volna.

Nem marad tehát más hátra, — ezen álli-

tással szemben: hogy a szellem anyag, mint az anyagelviek mondják, — mint arra gondolni, vajjon a szellem nem szilárd test-e? Azon körülmény, hogy a szellemi benyomások állandósittatnak a lélekben, olyanféle összehasonlitást engedne meg, hogy ép ugy mint valami fémanyagban a lenyomatok, a szellemben, mint valami száraz, szilárd testben a fogalmak és lelki képek őriztetnek meg. De a szellem szilárd halmazállapota ellen szintén azon körülmény szól, hogy a figyelem lokomobil, egy helyről a másikra gyorsan, akadálytalanul mozoghat. Föl kellene tehát tenni, hogy az agykéregben ezen szilárd szellemanyag akadálytalanul mozog oly pályákon, melyeket az agyban még soha senki sem fedezett föl, és melyek abban nem is képzelhetők. Nem marad tehát más hátra, mint azt állitani, hogy a szellem egy különös halmazállapottal — szellemi halmazállapotnak is nevezhetnők — biró állag, amely arra képes, hogy a sulyos anyag részei között akadálytalanul ide s oda mozoghasson, de egyuttal a gázokra és folyadékokra érvényes diffuzio törvénye alul kivonja magát. Mint ilyent a physikusok étherével is hasonlithatnók össze a szellemet. Az éther, a physikusok elmélete szerint mindenhová hatol, átjárja a sulyos anyag állományát és alkatrészeit; de éppen ezen föltételezett sajátsága nem egyezik a szellem sajátságával, a mely az előbbiek szerint lokalizálható. Továbbá föltételeztetik, hogy az éther tökéletesen ruganyos; ezen tulajdonsága sem vihető át a szellemre, mert inkább ólommal lehetne összehasonlitani, amennyiben minden reá gyakorolt benyomást állandóan megőriz.

Jaeger továbbá tárgyalja a villamosság és a szellem közötti hasonlóságot[1]; három hasonlósági pon-

[1] Tudvalevőleg még nem oly régen, a természettudományokban nagyon járta a villamossággal való magyarázgatás. *Fourcault* mondá: «Az érzéklések és az agyműködések, melyek amazoktól függnek, ugyszintén a gondo-

tot emel ki, melyet szerinte még nem vettek figyelembe.

1. Valamint a villamosság a villamos test állományában nem egyenletesen van elosztva, hanem inkább csak felületén nyilatkozik: ép ugy a szellem kiváló működési tere az agyvelő felülete, illetőleg kérge.

2. Mindakettő egy egységet képez; ugymint egy villanyos felhőnek miriád vizhólyagjait a felhő felületén egy közös villamos burok veszi körül, és ha két villamos felhő egymással egyesül, villamosságuk is egy közös egységgé válik: akként az agyvelő és az idegrendszer miriád sejteit is egy közös szellemi tevékenység veszi körül és egymással összekapcsolja egy egyeddé.

3. Ha egy villamossággal telt testhez más neutralizáló testet hozunk közel, akkor a villamos burok ugyanazon mozgásokat végzi, mint a szellem a figyelem alkalmával: a villamos burok a neutralizáló testhez legközelebb eső ponton sűrüsödik össze, de éppen ugy mint a szellem, tudniillik anélkül, hogy a felület bármely részéről teljesen visszahúzódnék; csakis megritkul az egyes pontokon, de sehol sem kap léket. A sűrüsödés ezen pontja pedig épugy változtathatja helyét tetszés szerint, mint a figyelő pont a szellemnél; egyuttal a felületnek bármely helyére tehető át.

Ezen hasonlitás mindenesetre csakis azon lehetőség föltételezése mellett birt értelemmel, hogy a

latok, emlékezés, képzelődés, értelem és maga az akarat is nem egyebek, mint fizikai működéseknek vagy villamos tömecsmozgásoknak eredményei, melyek eredetileg a természet szemlélése és a külső és belső érzékek működése által keletkeznek » Scheidemacher. Das Seelenleben. 190 l. Sok természettudós ezen villamos időszakban ugy gondolkodott, mint a gymnazista:

A mit deklinálni nem lehet,
Azt semlegesnek teheted.
A mit magyarázni nem lehet,
Azt villamosnak veheted.

szellem maga is nem egyéb, mint villamos működése a szervezetnek. *Du Bois-Reymond* kisérleteket tett e téren és kimutatta, hogy minden idegműködés, mely az izmokban mint mozgás, az agyban mint érzés nyilatkozik, az állati villamos áramlatok ingadozásával van összekötve. Azonban daczára, hogy az állati villamosságra nézve érdekes fölfedezéseket tettek, semmikép sincs kizárva annak lehetősége, hogy azok a villamos rángatózások az állati izmokon valami más physiologiai oknak következményei. Egyébként mi van ilyenféle rángatózások által, melyeknél többet sem nem észleltek, sem nem bizonyitottak, kimutatva? Ezekkel az öntudatot magyarázni akarni Flammarion megjegyzése szerint annyit tesz, mint a távirdai közlekedést, mely London és Páris között van folyamatban, egy elvonuló villamos felhőnek tulajdonitani. Az állati villamosság még egyébként nem is oly bebizonyitott igazság, a melyhez semmi kétség sem férhetne. *Sir Humphry Davy* kimutatta, hogy *sajgatóhalaknál, zsibbasztó rájáknál* a villamosság semmi nyomát sem lehet észlelni, semmi feszültséget, sarkitást, vonzást, a delejestű eltérését vagy a villamos vizbontó hatásnak semmi nyomát sem lehetett kimutatni.[1]

Már most a mi a villamos és szellemi működésnek Jaeger-féle összehasonlitását illeti, Jaeger a fenti három hasonlóság ellenébe egyuttal két sulyos különbséget állit föl:

1. A villamosságot fémvezetővel való összekapcsolás által el lehet vezetni, a villamos testet tőle megfosztani; ez a szellemnél nincs meg, mert a testet tökéletesen valamely villamos vezető mezejébe csatolhatjuk, anélkül, hogy a szellemi működés a legkisebb csorbulást szenvedné.

2. A szellem a reá gyakorolt benyomásokat

[1] Flammarion. Gott in der Natur. 203 l.

megőrzi, a villamosság nem; a szellemről mintegy azt lehet mondani, hogy plastikus, a villamosságról nem.

Ezen különbségek a szellem és villamosság azonosságát teljesen kizárják. A physiologusnak, ha tudományos szinvonalon akar maradni, épugy kell eljárnia, mint a vegyésznek. Emez vizsgálja az anyagok tulajdonságait és ezek nyilvánulásait; ha pedig ezek között különbségeket fedez föl, magukat az anyagokat is, melyek ezen különbségek hordozói, egymástól megkülönbözteti és elválasztja. Ha tehát például a kén és a selen rokon tulajdonságokat mutatnak, reménye lehet ugyan a vegyésznek, hogy mindakettőt egykor ugyanazon elemre sikerülend visszavezetnie, de addig nem szabad azokat azonosoknak tekintenie. Éppen ugy van a dolog az étherrel, a villamossággal és a szellemmel. A ki némi hasonlóságok miatt, melyek ezek tulajdonaiban vagy működésében észlelhetők, azonosságukat vitatná, az nem járna el tudományos modorban; *mert ha némi hasonlóságok miatt mindjárt összezavarni, fölcserélni és azonositani lehet olyan dolgokat, melyeknek már nevök is azt mutatja, hogy különbözők, melyeket az élet annyi sok századon át különbözőknek tekintett, és azonosságuk mellett holmi bizonytalan hasonlóságon kivül semmi egyéb bizonyiték nem szól: akkor megszünik minden tudomány, minden kritika és minden világos gondolkodás; akkor mindent lehet állitani és mindent tagadni.* A szellem, a melylyel a physiologus foglalkozik, olyas valami, a mi minden más dologtól különbözik; nevét addig fogja megtartani, mig valaki valamely más dologgal való azonosságát minden kétséget kizáró módon ki nem mutatta, sőt még akkor sem fogja azt elveszíteni, ugy mint a kén és Selen neveiket még akkor is megtartanák, ha valakinek sikerülne bebizonyitani, hogy mindakettő ugyanazon elemnek csakis allotrop állapota.

E szerint tehát az élet, az egész emberiség működése, gondolkodása hatalmasan és czáfolhatatlanul bizonyitják, hogy van szellem, a mint azt a theologia és bölcsészet régóta föltételezik, a mely a többi sulyos anyagtól mint sulytalan és önálló állag különbözik; ha pedig létezik, akkor el is válhat a többi anyagtól, tehát ideiglenes hordnokától, a testtől is, épúgy mint bármely vegyi elem azon anyagoktól elválasztható, a melyekkel összekapcsolva létezik. Tehát a szellem önállóan is létezhetik, mert különben nem volna állag.

A szellemen kivül Jaeger azonban még *lelket* is megkülönböztet a testben és olyan lélekről beszél, mint a melynek fölfedezője ő maga volna. Jaeger mindenesetre sokat gondolkodhatott azon physikai befolyásokról, a melyek anyagi dolgokból származnak, és mégis a szellemi működésekre az emberben kétségkivül nagy befolyással birnak. Valami van az emberben, ami nem szellem, de mégis az ember lelki állapotainak előidézésében igen nagy szerepet játszik. Ezt a közvetitő tényezőt a szellem és a test között akarja Jaeger elméletében érvényesiteni és azt *léleknek* nevezi el (Seele). Jaeger nagyon bonczolgatja az emberi természet azon állapotait és működéseit, a melyek ugy a szellem mint a test összehatásából származnak. Miután tényleg az ember sok olyan psychologiai folyamatnak a hordnoka, amelyben mindakét tényezőnek: a testnek meg a szellemnek, minden jel után itélve, azt lehet mondani, hogy biztosan része van, ezen körülmény az oka azon százados harcznak, a mely a materialisták és spiritisták közt fejlődött. Az egyik rész mindent a szellemnek tulajdonit, a másik pedig mindent a testnek. Jaeger az ellentéteket az által akarja kiegyeztetni, hogy a szellem és test között egy nevezetes szerepet játszó tényező létét vitatja, a melyet ő léleknek nevezett el és a mely tényező hivatva volna a harczoló felek

között a békét meghonositani, a mennyiben azon psychologikus folyamatokat, a melyek tulságosan physikai természetüek, ugyszintén azon physiologiai — élettani és szervi — működéseket, a melyek pusztán physikai gépies szervezetek működései gyanánt nehezen fölfoghatók, ezen ugynevezett *léleknek* itélné oda.

Micsoda lélek ez azonban, a melyről Jaeger beszél? Ez szerinte egy anyagi tényező a testben és pedig a test szervezetének *illó anyaga;* tágabb értelemben véve a test *légnemü alkatrészei* képezik azon *lelket*, a melyről Jaeger beszél és a melynek fölfedezője gyanánt lép föl. Szerinte minden állatfaj szervezetének bizonyos megkülönböztető és sajátos légnemü válladéka ván, amely pl. a különböző állatok husának ízét is állapitja meg. A hus minden állatnemnél többnyire ugyanazon elemekből áll, vegytanilag tekintve, és mégis más-más íze van. Ezen különbözetet azon specifikus illó anyag adja meg, a melyet Jaeger megkülönböztetésül a szellemtől *léleknek* nevez. Már a szervezet első keletkezésénél működnek ezen specifikus anyagok. Jaeger azokat apró részecskék csoportozatának tekinti, melyek az anyag elemeiből különbözőképen akkép vannak összetéve, mint a sípládánál vagy a verklinél a forgó henger, a mely harmonikus szögcsoportozatokkal van kiverve, melyek ha a billentyük emelő szögei alatt végig forognak, az összhangzatos dallamot a szerint hozzák létre, a mint az a hengeren ki volt verve. Ilyen specifikus módon hatnak ezen illó anyagok a szervezetre és annak faji tulajdonságait alapitják meg. Ezen illó anyagok folytonosan fejlődnek a testben és megalapitják a különböző népeknek, társadalmi osztályoknak, különböző foglalkozással biró emberek csoportjainak, sőt egyes egyedeknek azon különbözeteit, a melyek szagló érzékünk által is észrevehetők. Minden állatnak, minden embernek van specifikus kigőzölgése. Jaeger hivatkozik az állatok és

természetes állapotot megközelitő emberfajok azon képességére, melynél fogva sötétben, távolból, egyes testrészek vagy ruhadarabok kigőzölgése után az illető egyedeket megismerni képesek. Jaeger ezen illó anyagoknak tulajdonitja a szenvedélyek, physiologiai vagy élettani hajlamok, pathologikus érzelmek, undor- és érzéki kéjérzeteknek nagyrészét. A szervi működések elősegitését vagy akadályozását szintén ezen anyagoknak tulajdonitja Jaeger. A táplálkozás, növekvés, inger, fokozódott tevékenység továbbá az öröm és a szomoruság hangulatainak befolyásoltatását Jaeger ezen illó anyagoknak tulajdonitja.

Hogy a légnemű anyagok az élő szervezetekre igen nagy befolyással birnak, az tagadhatatlan tény. Kezdve a szobának levegőjétől, a melynek éltető hatását sokszor igen csekély százaléku idegen anyagok a legnagyobb mértékben módositják, föl egészen a sympathia és antipathia kiszámithatatlan tüneményeiig, melyeknél aligha nincsen Jaegernek igaza, hogy oly egyéneknél, a kiket sohasem láttunk és kikkel soha nem érintkeztünk és mégis a legelső találkozásnál rokonszenvet vagy idegenkedést érzünk irántok: ezen tüneményeket az egyedek specifikus kigőzölgése igen nagy mértékben befolyásolja, nem lehet tagadni, hogy az emberi érzelmek előidézésében és módositásában a légnemű anyagoknak óriás részük van. Gondoljunk csak az ibolya, rózsa és általában a virágok illatára, a tavasz zefirjeinek bűvös lehelletére, az ételek csábitó illatára, a nemes italok arómájára, az előttünk kedves és nekünk sympathikus egyének lakásának bűvös légkörére, az ilyen egyéneknek szinte narkotizáló hatására, melyet közelükben érzünk, és általában a kereskedelmi czikkek élelmi csemegéinek százféle fajára: és a légnemű anyagoknak mindezeknél nyilatkozó hatásainak megfigyelésénél meg fogjuk érteni, mit gondol Jaeger magának az általa nem annyira fölfedezett, mint tanulmányozott

lélek alatt. Miután pedig a sympathiának és antipathiának az élet fejlesztésében igen nagy része van, a légnemű anyagok pedig közvetitik a rokon- és ellenszenvet, csakugyan joggal el lehet róluk mondani, hogy bizonyos értelemben az élet lelkét képezik. Nem hiába és ok nélkül nevezte el a szentirásnak héber szövege *nefes chajja*-nak = élő léleknek azt, ami az embernek *appaim* = orrlyukain (duál) keresztül ki- és bejár. Jaeger erre hivatkozik is és vitatja és összehasonlitó nyelvi bizonyitékokkal támogatja azon állitását, hogy az ismert nyelvekben általában a lélek fogalma a szaglással és lélekzéssel függ össze. Mindezek mellett azonban szembeállitja a szellem, (a mely anyagtalan) és a lélek közti különbséget, hivatkozván az egyes nyelvekben fellelhető különbségekre is, mint: anima — spiritus, Seele — Geist, psyche — pneuma,[1] nefes — ruach,[2] duša — duch[3] stb. Annyi bizonyos, hogy a nyelvhasználat különbséget tesz a lélek és szellem között. Érzelmeket, hangulatokat, örömöt, fájdalmat, szenvedélyeket *lelki állapotoknak* szokás nevezni és sohasem szellemi állapotoknak. Szellemdús, nagy szellem, szellemes ismét olyas valamit fejez ki, a mi a gondolkodás alanyára vonatkozik.

(Vége köv.)

[1] Görög.
[2] Héber.
[3] Tót.

VANCSAI ISTVÁN
első magyar biboros.

Irta NOGÁLL LÁSZLÓ.

(Folytatás.)

Amint Vancsai távozásával az esztergomi érseki szék üresedésbe jött, a király parancsára az esztergomi káptalan azonnal összeült az érsek-választásra és egyhangulag Benedek kalocsai érseket választotta meg érsekké a papság és nép lelkesedése közt.[1] Vancsai István biboros be sem várva a király hozzájárulását e választáshoz, azt a pápa nevében azonnal megerősitette.[2] IV. Béla, hogy mielőbb tanácsadót s segitséget nyerjen az uj esztergomi érsekben, e választás megerősitését a pápától a maga részéről is sürgetve kérte.[3] Az uj érseket azonban a pápa megerősiteni vonakodott, mert az ezalatt a prenestei püspökséget és biborosi méltóságot elfoglaló Vancsai, Rómába távozván, már megbánta, hogy odahagyta szülőföldjét és az esztergomi érsekséget.

Ezt igazolja Vancsai törekvése visszajuthatni, melyet a pápa méltányolva, hogy egyrészt Vancsainak az esztergomi érsekségbe való visszatéréshez vezető utat el ne vágja egészen, másrészt, hogy az esztergomi érsekség pásztora miatt szükséget ne lásson, a váczi és veszprémi püspökökkel tudatja, hogy az érsekség gondnokságát annak minden lelki hatalmával s minden jövedelmeivel együtt Vancsai Istvánra bizza, kinevezvén őt az érsekség administrátorává.[4]

Ugyanezen értelemben irt a pápa IV. Bélának, reményét fejezve ki, hogy ezen intézkedése egyrészt a király

---

[1] Mon. Strig. I. 406.

[2] U. o.

[3] U. o.

[4] Mon. Strig. I. 401. és 405. (nr. 524) megengedi neki, ne alicui in pensionibus providere invitus teneretur.

tetszésével fog találkozni, másrészt pedig a biboros, ki a királya neve és tisztelete körül oly kiváló módon őrködött, ezen uj méltóságában ugy az országnak, honnan származik, mint a királynak még nagyobb hasznára lesz.[1] Ezen ujabb intézkedését a pápa az esztergomi káptalannal is tudatja.[2]

Hogy a pápa ezen ujabb intézkedésének nagyobb sulyt kölcsönözzön, a biborost ujabb kitüntető kegyeivel halmozza el; 1253. év május ötödikén a pápa Magyarország összes főpapjaihoz és hiveihez intézett levelében magasztaló sorok kiséretében kinevezi a biborost Magyar- és Tótország számára oldalkövetté, s elvárja mindenektől, hogy a biborost mint saját személyét mindnyájan az őt megillető hódolat és tisztelettel fogadják s neki, ki az egyház tiszteletre méltó tagja, erkölcseit tekintve feddhetetlen, a tudományokban jártas, éles itélő-tehetségü, a gonosz gyülölője és az ártatlanság barátja, mindenben engedelmeskedni fognak.[3]

Azonban a pápa minden igyekezete, mely odairányult, hogy a biboros számára az érsekséget fenntartsa, ujabb kitüntetése, dicséretei, intézkedései nem találtak a biboros hazájában meleg fogadtatásra, sőt a káptalan, a király s különösen az érdekelt fél: Benedek kalocsai érsek mindezt a legnagyobb hidegséggel fogadták.

Mindezeknek okát adta a király 1253. év május tizenegyedikén a pápához intézett levelében; ezen levél, amint dr. Balics[4] jól mondja, külső alakja, mint meglepőleg szépen kidolgozott érvei folytán egyike a diplomatika remek példányainak, a benne foglalt, az esztergomi érsekséget illető

---

[1] Mon. Strig. I. 402. Fej. IV. II. 133—4.

[2] U. o. Mon. Strig.

[3] Mon. Strig. I. 405. Fej. IV. II. 84. — . . . Episcopum Prenestinum, magnum quidem et honorabile membrum ecclesiae, virum morum honestate conspicuum, quem inter ceteros fratres nostros admodum ratum habemus pro suorum excellentia meritorum, in regnum Ungarie et ducatum Slavonie, comisso sibi plene legationis officio de latere nostro providimus destinandum; s tovább azt mondja róla, hogy bizonynyal meglesz «puritas conscientie és judicium rationis U. o.

[4] I. m. I. k. II. r. 357.

helyek miatt örökké nevezetes okmány marad.[1] A levél főbb részleteiben a következő: Az esztergomi érsek az egyháziak és világi előkelők között az első levén — igy IV. Béla — az ő tanácsával és segitségével élünk királyságunk minden kényes és titkos természetü ügyes-bajos dolgaiban s igy az érsek jelenlétét rövid időre is alig nélkülözhetjük, . . . az esztergomi érsek feladata, hogy mint a gyertyatartóba helyezett világosság jó példájával mindeneknek világoljon s javait közölje mindenekkel . . . az esztergomi egyházba azért van rendelve az érsek, hogy mintegy középett állván, minden jókkal áraszsza el a körötte levőket . . . .

Ezen szavakkal kettőt kiván jelezni IV. Béla, először az esztergomi érsek állásának jelentőségét; másodszor az érsekség mielőbbi betöltésének és az érsek állandó jelenlétének szükségességét. Ezekből azt következteti a király, hogy a különben kitünő férfiu, Vancsai, külföldön lakván, meg nem felelhet azon kivánalmaknak, melyek az esztergomi érsekséghez füződnek. IV. Béla ezen érveihez csatolja azon körülményt is, hogy Benedek kalocsai érsek esztergomi érsekké megválasztatván, ezen választást a pápa nevében maga Vancsai biboros megerősitette; felemliti továbbá a király, hogy Benedek kalocsai érseket egy szivvel egy lélekkel óhajtják az egész papság, előkelők, szegények és gazdagok; mindezekután kéri IV. Béla a pápát, hogy az ujonnan választott érseket mielőbb erősitse meg s végül emlékezetes levelét egy népszerü szólammal — Vox populi, vox Dei — fejezi be.

Ebből látni, hogy Vancsai visszatérését egyáltalán nem óhajtották már hazánkban.

Vancsai ezalatt részint honvágy által üzetve, részint tapasztalva azt, hogy az olasz levegő ártalmas egészségének, és mivel más egyéb nehézségei is akadtak, melyek reményei, vágyai szárnyát szegék, a pápánál bejelentette visszatérési szándokát Magyarországba.[2]

---

[1] Mon. Strig. I. 406.

[2] Mon. Strig. I. I. 409. Fej. IV. II. 191.

A pápa bár fájdalommal vette tudomásul a biboros elhatározását, mert nagy hasznát látta Rómában : de tekintetbe véve a biboros hazatérési szándokának indokait, megengedte, hogy Magyarországba visszatérjen és ujabban érsekké és az esztergomi egyház pásztorává rendeli. A pápa kiváló szeretetének jele a biboros iránt az is, hogy a prenestei püspökséget és biborosi méltóságot üresedésben hagyja egy ideig az esetre, ha vagy az esztergomi érsekséget nem sikerül neki elfoglalni, vagy szándokát megváltoztatva nem térne vissza Magyarországba; mindkét esetre tehát a pápa fönntartotta ideiglenesen a biboros méltóságait.[1]

A pápa azon intézkedését, hogy biborosnak adományozta ismét az esztergomi érsekséget, tudatja ugy a káptalannal,[2] melytől az engedelmességet megköveteli, mint a királylyal.[3]

A pápa mindezekután felszólitotta a biborost, hogy foglalja el az esztergomi egyházat, majd tudatja vele, hogy biborosi méltóságát az esetre is megtarthatja, ha nem tér vissza többé Rómába.[4]

Vancsai biboros ezután jó reményekkel telten hazájába visszajött, azonban fájdalmasan kellett tapasztalnia, hogy a király, kinek annyi szolgálatot tett, kinek védője lett a pápa akarata szerint,[5] a káptalan, melylyel kegyeit érezteté nem egyszer, a főurak, kiknek szives jó barátja volt, általa legkevésbé sem várt hidegséggel fogadták; idegennek tekintették saját szülőföldjén.

Nagy embereknek közös sorsa mindenha, hogy — miután szolgálataikra többé szükség nincs, — érdemeik nagy hamar feledésnek indulnak. Igy történt ez Vancsai biboros esetében is.

Hazánkban Vancsai visszatéréséről, érsekségéről senki még hallani se akart! IV. Béla a pápához intézett rideg

[1] U. o.

[2] Mon. Strig. I. 410. Fej. IV. II. 193.

[3] U. o.

[4] U. o.

[5] Mon. Strig. I. 401.

hangu levelében kereken kijelentette, hogy az esztergomi érsekség betöltését illető kérelmétől sem ő, sem az esztergomi káptalan, sem az ország urai el nem állnak, ha bármily magasrangu férfiu, sőt ha angyal értesitené is a pápát egyébről.[1]

A pápa látva, hogy Vancsainak az érsekség elnyerésére semmi kilátása nincs, Benedek kalocsai érseket az esztergomi érseki székre emelte 1254. év febr. 20-án.[2]

Vancsai biboros pedig meggyőződve törekvéseinek sikertelenségéről, látva, hogy érdemei, melyeket a király, haza, egyház körül szerzett, tekintetbe nem vétetnek, tapasztalva, hogy magas egyházi méltósága, mely tiszteletet és hirt szerzett a magyar névnek világszerte, nem képes a magyarok szivét meglágyítani, fájdalommal bár, de korioláni boszszúvágy nélkül elhagyta szülőföldjét s visszatért Rómába. A hazájából mintegy kiüldözött hontalant egyedül a pápa vette pártfogásába, ki a prenestei püspökséget számára igérete szerint fönntartotta; mi több 1254. év ápril elsején az uj esztergomi érseket kötelezi, hogy mindenszentek napjára Velenczébe háromszáz tiszta és elsőrendü ezüstöt küldjön a biborosnak évenkint; ezen összeg behajtását pedig a szentmártoni és bakonybéli apátokra bizza.[3]

A Rómába visszatért biboros a pápától nyert terjedelmes jogkörrel kezelte a magyar egyház ügyeit és valóban nemes szivéhez méltóan járt el annak minden ügyeiben.

1256-ban a szebeni káptalan ügyét a biboros veszi pártfogásába Rómában, midőn őt a nevezett káptalan követei védőül felkérik;[4] három évvel később a biboros a pápánál kieszközli, hogy az esztergomi Ágoston-vitézek a tizedfizetés alól felmentessenek.[5]

Vancsai biboros IV. Sándor pápa bizalmát is mennyire

[1] Mon. Strig. I. 411.
[2] U. o. I. 399. i. h.
[3] Mon. Strig. I. 417. Fej. IV. II. 251.
[4] Balics i. m. II. r. 360. Fej. IV. II. 396 és VII. IV. 410.
[5] Mon. Strig. I. 455.

megnyerte, mutatja az, hogy ez számos egyházügy elbirálását reá bizta.

1262-ben a zágrábi püspököt az esztergomi káptalan érsekké választotta az 1261-ben elhalt Benedek érsek helyébe; a kanonikus eljárást a pápa Vancsaira bizta;[1] két évvel utóbb a győri püspöknek egyik kanonokjával Ireneussal való viszályában hoz itéletet.[2] 1266-ban a biboros szent Vilmos remete rendjének gondnokává neveztetvén ki a pápától, a rend Magyar- és Németországban levő egynéhány házait ezen rendnek a Szent-Ágoston-rend szerzeteseivel való egyesüléséből kiveszi; ezen intézkedése is megnyerte a pápa tetszését.[3]

Mellőzve egyéb szereplését[4] a biborosnak, még csak egy-két adatra hivjuk fel az olvasó figyelmét, amelyek a biboros tekintélyéről s azon szeretetről, amelyben a pápa részéről részesült, fényes tanuságot tesznek.

A zágrábi püspöki szék megüresedése alkalmával annak s egyéb jövedelmező állásoknak betöltése Vancsai tetszésére bizatott a pápa által; ily czimen nevezte ki Timót zágrábi kanonokot ugyanoda püspökké.[5] Hasonló jogalapon adta a biboros Róbert káplánjának és pozsegai kántorkanonoknak a walkói főesperességet a pécsi egyházmegyében; másik káplánjának Eventiusnak a zágrábi kanonokságot; János győri főesperesnek, unokájának a veszprém-egyházmegyebeli zalai főesperességet, továbbá owadi Givoldónak, a győr-egyházmegye klerikusának, a zágrábi püspök unokaöcscsének a Füles, Boron, Nigcsan és Kis-Márton kápolnáinak jövedelmeit adományozta, amelyek birtokába az utóbbit IV. Orbán pápa bevezettetni parancsolja az esztergomi érsek által.[6]

Vancsai az egymásután következő pápák bizalmát sor-

[1] Mon. Strig. I. 470.
[2] Mon. Strig. I. 396. — Theiner I. 255.
[3] Fej. IV. III. 347.
[4] U. o. Theiner I. 255.
[5] Theiner I. 245.
[6] V. ö. Mon. Strig. I. 396.

ban meg tudta szerezni, amint ezt látjuk IV. Orbán pápa különös kegyeiből, ki a biboros rokonait s barátait javadalmakkal tüntette ki a biboros érdemei miatt.

1264-ben IV. Orbán Orbáz pozsegai prépostnak, a biboros unokájának, kivel különös kegyelmet akar gyakorolni a biboros érdemei fejében, a Szent-Kereszt és Szent-Magdolna egyházakat, melyek lelkipásztorkodással nincsenek összekötve, neki adományozza.[1] Róbert walkói főesperesnek, a biboros káplánjának pedig a pápa egy esztergomi kanonokságot ad;[2] 1263-ban ugyancsak a pápa, a biboros unokái tanitójának Bissenus Mátyásnak veszprém-egyházmegyebeli klerikusnak, kiért a biboros könyörgött s kit megjutalmazni óhajt a pápa, valamely javadalmat, mely évenkint tizenöt márkát jövedelmez, adat az esztergomi érsek által.[3]

Mindezek kétségtelen jelei azon kiváló szeretetnek, melylyel az egymást felváltó pápák az első magyar biboros iránt viseltettek.

Némely történetiró az általunk a biborosnak már emlitett szereplésein kivül, magyar s szlavoniai kötvetségei s egyéb viselt dolgai felől, nevezetesen, hogy biboros IV. Bélát ki is közösitette volna, tesznek említést. Ezen állitások nem okmányokon, de történeti személyek működéseinek összezavarásán nyugosznak, amint ezt dr. Knauz Nándor nagybecsü Monumentáiban világosan bebizonyitja.[4] Hasonlóan téves Péterffi állitása, hogy 1256. évben tartott esztergomi zsinaton a biboros részt vett volna.[5] Ezek részletes ismertetését tehát bátran mellőzhetjük.

Hanem lássuk még egy két adattal bemutatva Vancsaiban a főpapot és az embert.

Főpapi tanácskozmányt, egyházmegyei zsinatot Vancsai mint érsek többet is tartott; egyről 1252. év október huszadikán keltezett levele tanuskodik. Hogy ez általa

[1] Mon. Strig. I. 499.
[2] Fej. IV. III. 232.
[3] Mon. Strig. I. 494.
[4] I. 397.
[5] U. o.

tartott zsinatnak minemü különféle tárgyai lehettek, az bizonytalan; mert az emlitett okirat csak egy ügy elintézéséről szól. Zeland veszprémi püspököt a zsinaton bevádolta Balázs zalai apát, hogy az ő tizedeit a püspök jogtalanul lefoglalja; a püspök ezt tagadta és azt állitotta, hogy az apát az ő papjait alkalmazza szolgálatra. Az érsek ez ügyet tekintettel mindkét rész okaira, igazságosan eldöntötte.[1] E megnevezett ügyön kivül más tárgy is lehetett szőnyegen, mert az összes apátok, prépostok, és egyházmegyei papok jelen voltak a zsinaton.

Altalában Vancsait mint főpapot az igazságosság és pártatlanság jellegzik. Szigoru egyházi gondolkozásmódját mi sem igazolja szebben, mint a zágrábi püspöki szék betöltése. A zágrábi káptalan a biboros unokáját választotta elsőben, kinek számtalan jeles tulajdonai mellett egy hiánya volt: a kellő kánoni kor. A biborosnak jóllehet módjában állott volna — mint pápai meghatalmazottnak — unokáját, ki előkelő nemzetsége — okirat szerint —, erkölcseinek nemessége, kitünő bölcsessége, kellő képzettsége miatt igen ajánlatos lett volna a püspökségre — kinevezni, még sem őt nevezte ki, hanem Timót zalai főesperest, zágrábi kanonokot, «nem akarván a vérség kötelékeire tekintettel lenni.»[2] Igazságszeretetét bizonyitja azon számtalan per, amelyekben a felek teljes megelégedésére itélt; jó világot vet e nemü erényeire az is, hogy több esetben perlekedő előkelők önként kérték fel peres ügyeik elintézésére.

Jótékonyságát az esztergomi káptalan tudná legjobban elbeszélni; 1250-ben Tyrnai György biróilag neki itélt javait a káptalannak adományozta atyja lelke üdveért:[3] IV. Incze pápa megerősiti a bortizedet, melyet az esztergomi káptalan az érsek engedelméből bir.[4] Vancsai az eszt. egyháznak is juttatott egyet-mást, igy a többi közt a «Hatvan» nevü földet, amint ezt az esztergomi keresztesek bizonyitják.[5]

[1] Mon. Strig. I. 394. Fej. IV. II. 153.
[2] Theiner. I. 245.
[3] Mon. Strig. I. 382. Rupp. i. m. I. 11
[4] Mon. Strig. I. 356. Fej. IV. II. 80.
[5] Mon. Strig. I. 384. Fej. IV. II. 80.

Vancsai nemes lelkületéről tesz tanuságot azon tette, hogy Esztergomban az általa megnagyobbitott templom tornáczában szent Lucza szűz és vértanu tiszteletére örökös alapitványnyal biró oltárt emelt boldogult atyja Orbaz gróf lelke üdveért; ezen oltárnál egy papnak volt feladata mentől gyakrabban a biboros atyjáért misézni.[1] Az alapitvány «Urkuta» nevü földből állott, melyet Vancsai részint birói itélet, részint a kalocsai érsektől barátság és békesség fejében kapott és vett.[2] Ezen alapitvány kezelését az esztergomi káptalanra bizta és az alapitvány mikénti kiadatásáról is intézkedik.

Vancsai a szerzetes rendeknek is nagy barátja volt; a szent-Miklósról nevezett ercsi apátságot, melynek lakói a tatárjárásban elpusztultak, a tapolczai apátságból az érsek telepitette be cistercitákkal.[3] A remete életet is előmozditotta az érsek; kanonokjai közöl Özséb vonult remetei magányba 1246-ban az érsek engedelmével.[4]

Vancsai birtokvásárlásairól több okmány tanuskodik; igy Tamás Mihedey fia «Wochard» nevü földjét harmadfél ezüst márkáért megvette,[5] Elek, Botha és Dodomezth fiaitól «Gug» nevü földet tiz ezüst márkáért megvásárolja.[6] Érseki uradalmait is gyarapitotta Vancsai; igy tudjuk az «Örsi» földet illetőleg;[7] igy csatoltattak valószinüleg az érsekség birtokaihoz «Chat» nevü föld, mely az érsekség földjei közt feküdt s amelyet Vancsai megvett Gopol Chepan fiától 15 ezüst márkán,[8] hasonlóan megvásárolta az érsek hatvani földjével határos Lucen-t két és fél ezüst márkáért,[9] továbbá bizonyára az érsekség uradalmaihoz csatoltatott Cheke föld; stb.

Még egy két szót Vancsai biboros haláláról és érdemeiről.

[1] Mon. Strig. I. 392. Fej. IV. II. 148.
[2] Mon. Strig. I. 385. Fej. IV. II. 82.
[3] Balics. i. m. II. k. II. r. 234. Theiner I. 216.
[4] Mon. Strig. I. 363.
[5] Mon. Strig. I. 375. Fej. IV. II. 25.
[6] Mon. Strig. I. 360. Fej. IV. III. 310.
[7] Mon. Strig. I. 376.
[8] Mon. Strig. I. 384. Fej. IV. II. 118.
[9] Mon. Strig. I. 379. Fej. u. o. 117.

Vancsai biboros neve 1266. szeptember 29-ike után okmányainkban többé elő nem fordul, ami valószinüleg annak jele, hogy ezen esztendőben elhalt. Szerepelteti ugyan őt a mondott év után is egyik-másik történetiró, de minden alap nélkül. Eggs tudni véli, hogy a biboros késő vénségében nyavalatörés által gyötörtetve mult ki és hogy tetemei Esztergomban tétettek örök nyugalomra. Mindez nem igen felel meg a valóságnak dr. Knauz véleménye szerint.[1] A biboros Rómában való állandó tartózkodása és letelepedéséről arra lehet következtetni, hogy Rómában halt el az előbb mondott évben s nem lehetetlen, hogy hült tetemei az általa annyira kedvelt esztergomi egyházban temettettek el. Mindezek azonban puszta feltevések. Valamint a biboros születését, ifjuságát, ugy aggkora és halála körülményeit homály boritja.

Ime ilyen volt az első magyar biboros. Minden kellék megvolt benne, ami egy nagy emberhez méltó; származásra előkelő család sarja, mint diplomata kitünő, mint biboros egyház fejedelem az egyház ragyogó csillaga, mint ember igazságos és jótékony. Eme szerencsés tulajdonait képességeivel párositva válságos körülmények között, három pápa alatt jól tudta értékesiteni és ez emelte őt a magasba.

A biboros emlékét megkimélte az idő s a fennmaradt okmányok nemes jelleméről és nagy tetteiről tesznek tanuságot. Ha nagy tettek nem is füződnének Vancsai nevéhez, az maga, hogy ő viselte legelőször hazánkfiai közöl a biborosi kalapot, és ő használta mai napig fennmaradt pecsétjében[2] először e három betüt car-(dinalis), elegendő lett légyen arra, hogy neve éljen köztünk. A megdicsőült biborossal szemben hatszázad multán is áll a költő szava:

Hiába tapsolsz rettenetes halál!
Kik érdemekkel nyertek örök nevet,
Kik nem magok hasznának éltek,
Büszke hatalmad alá nem esnek!

[1] Mon. Strig. I. 397.
[2] Mon. Strig. I. 348.

ISTEN LÉTÉNEK ÉRVEI.

Irta PETHŐ R.

(Folytatás.)

VII. *Tyndall, a hires vándor-buvár és tanár szintén tagadja a czélszerüségnek fölismerhetését.* A vizről értekezvén, előadja, hogy a viz 4^0 Celsiusnál a fagypont fölött eléri legnagyobb sürüségét, mely 4^0-on alul és 4^0-on felül egyaránt kisebb. Ha tehát a viz felső rétegének hőmérséke 4^0-ra száll, ezen réteg aránylagos legnagyobb sürüségénél fogva a fenékre száll, s egy más réteg kerül a fölszinre, mely ha lehül, ismét másnak engedi át helyét. A négy fokú viz háboritlanul lepi el a fenéket vagy nagyobb mélységnél a medret, mert ha a fagy «vas marka» szoritja is a felsőbb viz rétegeket, azok megfagynak, miután zerus foku hőmérsék mellett kisebb sürüséggel birván, le nem bukhatnak. De a viznek ezen magatartása a szabályon kivül áll; a többi testek, ha folyékony állapotból szilárd halmazatba mennek át, mindig megsürüsödnek; a viznél az ellenkező eset áll be. A viz e kivételes magatartása teszi lehetségessé a vizben élő állatok s növények fönállását, különben benfagyna minden szerves lény s tavaszkor ugy huzhatnók ki halainkat a jégből, mint a mamutokat és az elefántokat Szibéria folyamaiból. Mindenki indittatva érzi magát a viz e magatartásában egy teremtő értelem rendelkezését látni, mely éppen a vizet választja ki arra, hogy ily természetes sajátságok mellett oly bőséges életnek menhelye legyen, vagyis hogy a földet nagy terjedelemben boritó viz, mely azon különös sajátsággal bir, hogy 4 foku cels. hőmérséknél legsürübb — és a szerves világ sokféle fajai, ily kedvező, életbiztositó körülmények közt találkozzanak, ez egy czélok után induló értelemnek müve.

Ellenben Tyndall másféle megjegyzéseket koczkáztat: «természetes, hogy az ily tények megragadják és pedig

joggal ragadják meg a kedélyt. Az élet vonatkozásai az élet feltételeihez, a czélnak és eszközeinek megfelelő volta, — igaz — a legnagyobb mérvben felébreszti a természetbuvár érdeklődését. De ha természeti tüneményekkel van dolgunk, gondosan kell őrködnünk az érzelmek felett (és az okság elvén épülő syllogismusok fölött?). Gyakran oda visznek bennünket, hogy akaratlanul tulhajtsunk a tények határain. Igy például, hallottam hivatkozni a viznek most érintett csodálatos tulajdonságára, mint megdönthetlen bizonyitékára a tervszerü szándéknak. Miért hozzák fel, miért kellene csupán a viznek igy viselnie magát, ha azért nem, hogy a természet megvédhesse magát önmaga ellen»?[1] Tyndall czáfolata pedig abban áll, hogy azt mondja: nemcsak a viz, de a bizmut is ily rendetlenül viseli magát.

A bizmutféle ellenvetésekre a czélszerüség szempontjából alkalmas feleletet adhatunk. Kérdezzük Tyndallt: csak akkor lenne-e czélszerü a viz magaviselete, ha nincs az elemek tarka tömegében és a vegyületek végtelen sorában egy sem, mely a vizzel egyenlő viseletet mutatna? Az «élet vonatkozásai az élet feltételeihez, a czélnak és eszközeinek megfelelő volta,» a concret esetben a hüllők és növények élete a viz kivételes sürüségi állapotában megszünik-e czélszerünek lenni azért, hogy a bizmút is ily magatartást követ? Mit kiván tehát Tyndall, s mibe rejti ellenvetésének élét? éle abban rejlik, hogy a bizmútban halak nem élnek s mégis ugy sürüsödik mint a viz, tehát ha czélszerüség honolna a természetben, melyet egy czélt szem előtt tartó értelem alapit, akkor a bizmútnak nem volna haszontalan tulajdonsága s következőleg a viz kivételességéből sem kell czélszerüséget belefektető értelemre következtetnünk. A felelet igen egyszerü. Lehetnek a bizmútban is azon általános tényezők, melyek a viz e kivételeit eredményezik, miután pedig adva vannak a vizben, a teremtő fölhasználta a vizet azon szerepre, amelylyel a természetben bir; a bizmútnak lényegéből folyó sajátságait pedig nem kellett megváltoztatnia, ha-

[1] A hő. III. fej.

nem lehetett meghagynia; amint vannak — látszólag használatlanul. De nem is lehetett fölhasználni a bizmút e sajátságát, mert olvadt fémben állat nem élhet, tehát Tyndall szerint nincsenek meg «az élet vonatkozásai az élet feltételeihez, nincs meg a czélnak és eszközeinek megfelelő volta.» Azért a bizmúttal a czélszerüségnek nem lehetett dolga; a vizzel lehetett, és volt is.

A vizet tehát fölhasználta a czélszerüség, mert terveibe beillett, a bizmutot nem használta föl, mert más részről nem is lehetett: de azért meghagyta vizzel rokon sajátságát.

A czélszerüség nem állitja, hogy a teremtő czéljaira való tekintettel megváltoztatta a testek lényegét vagy az abból folyó sajátságokat vagy hogy czéljaira való tekintettel a testeknek oly uj sajátságokat adott, melyekkel lényegüknél fogva nem birtak. A czélszerüség tehát nem önkényes, nem változtatta meg a dolgok lényegét, hanem először az egyszerü elemeket sajátságaik szerint kellő mérvben felhasználta, s másodszor az összetett testek közül azon vegyületeket léptette föl, melyeket használhatott s ismét ugy, amint használhatta. A Tyndall-féle ellenvetésnek akkor lenne értelme, ha a czélszerüség tana állitaná, hogy az Isten a viznek a hüllőkre való tekintettel az illető sajátságot adta, mely tömecsszerkezetének magában véve nem felel meg; akkor aztán hozzátehette volna: már pedig az nem igaz, mert a bizmútnak is megvan azon sajátsága, jóllehet benne semmi élőlény nem tartózkodik. Igy is még ráillik a felelet hogy lehet más czélja is a bizmút e magatartásának; — de fölösleges e gondolatok tovaszövése.

VIII. *Helmholtz nehézsége*: Helmholtz szerint a szem, nemcsak hogy nem tökéletesebb optikai eszköz azoknál, melyeket az ember keze alkot, hanem a dioptrikai eszközök kikerülhetlen hibái mellett még olyanokat is mutat, melyeket mesterséges eszközöknél élesen megrónának, — s a fül a külső hangot szintén nem közli velünk valódi erősségének viszonyában, hanem azt sajátságos módon szétbontja,

megváltoztatja, s magassága szerinti különböző mértékben gyengiti vagy erősiti.[1]

Felelet. A czélszerüség nem mondja, hogy minden, ami van, a legtökéletesebb. A tökéletesnek és czélszerünek fogalmai nem azonosak, különösen ott, hol a czélszerüségben sokféle, egymást befolyásoló, egymásba nyúló tényező szerepel. Ha az egyes tényezők legtökéletesebbek lennének, akkor talán sok, nagyon sok esetben egymás hátrányára s az egésznek kárára volna összetételük; — kell hogy az egésznek eszméje a czél szerint megszabja és temperálja a részek tökéletességét. E szerint megvalljuk, hogy a szem nem a legtökéletesebb láteszköz, lehetne tökéletesebb; a «homlokból előnövő teleskop, előnyökkel birna, melyekkel most nem rendelkezünk. Hanem bele illenék-e két ily kinövés az emberi szervezetbe. Kétségkivül előnyös volna, ha a koponya oly kemény lenne, hogy minden baltacsapásnak ellentállhatna. De nem vonna-e maga után ily tömör csont sokkal nagyobb hátrányokat.»[2] A szem czélszerüsége optikai tökéletlenségei mellett is megmarad; legalább czélszerübb mint minden chemiai laboratorium, czélszerübb mint a legparányibb zsebóra. Hiszen minden a czélra, a látásra irányul benne. Ha pedig a nehézség kiinduló pontjait keressük, melyekből logicai erejét meriti, azt találjuk, hogy a szem állitólag azért nem készült czélszerüen, vagyis, hogy alakulását azért nem intézte valamely czélok után induló ismeret, mert nagy tökéletlenségeket árul el. Fontolja meg még az olyan ember is, ki nem német alapossággal törekszik a dolgok mélyébe hatolni, mily érvelő erő rejlik ebben: azért mert valaki nem működik a legtökéletesebben, nem működik czélszerüen. A kölni dóm épugy elárulja, hogy czélok után értelem rakta össze oszlopait, pilléreit, rózsáit, ékitményei ágait bogait, mint a part alatt letelepedett zsellér vályogból épült kunyhója. De a kölni dóm tökéletesebb! a czélszerüség a czélnak, az iránytadó

[1] Helmholtz: A természettudományok czéljáról s haladásról.

[2] Pesch: Die grossen Welträthsel.

eszmének nyoma, képe, kivitele az anyagban, a tökéletlen czélnak, a hiányos eszmének épugy lehet az anyagban megfelelő kivitele, mint a tökéletesnek. Aki belép a kölni dómba és azután meglátogat egy zsellérházat, az mindkettőről elismeri, hogy czél, hogy eszme rakta össze a köveket s a vályogot, és nem lehetett össze-vissza való hajítgatásból alakulniok. Követel-e ennyit a szemben észrevehető csodálatos rend és összefüggés? a kisebb-nagyobb tökéletesség semmit sem változtat azon.

A czélirányosság konkrét kimutatása.

A *czélratörekvő elv* a kert minden virágában, minden levelében és szárában működik.

Nézem a rózsa alakjának szépségét, szinezetének kellemét, egész valójának eleganciáját, érzem leheletének illatát, — mellette a liliom hófehér kelyhe, karcsú szárát lecsüngő levelek takargatják szemérmesen, — az orgonabokor kábító illatködében méhek hajlitgatják virágainak finom tölcséreit: mi az, a mi ez alakok változatosságában az emberi lelket megragadja? *a titkos erő, a titokzatos elv,* mely az egyes alakok életét igazgatja, — mely megválogatja a légnek, a viznek, a földnek alkalmas elemeit, mely olyan jól ért hozzá csoportositani és assimilálni a tömecseket, hogy kikerüljenek belőlük ez az elegáns szár, ezek a gyengéd zöld levelkék, ezek a finom, leheletszerü szirmok, ezek a válogatott szinárnyalatok, ezek a gyönyörüséges illatok. Egy darab földön, egy légkörben ennyi különféleség és ennyi — szivósság. S hogy küzd ez a *czélratörő elv* az akadályokkal; hogy eresztgeti gyökereit mindenfelé, elkerül köveket, áttör alkalmatlan rétegeket, hajlik, kapaszkodik, — keres fényt és vizet.

A rózsa, a liliom, a nefelejts, — a méh, a futoncz, — a gyik s az ember ugyanazon elemeket eszik, iszszák, lélegzik. Ugyanazon éleny és széneny és köneny vegyül s ég el bennünk s bennük. Miből áll a mi testünk? Miből áll az a 70 kilogramm, melyet a felnőtt ember teste átlag

nyom? 52 kilogramm vizből a vérben s a húsban; — a többi szerves anyag, az albumin, fibrin, casein, gelatin az élenynek, azotnak, könenynek és szénsavnak összetételei; vannak szerves produktumok, melyekben éleny nincs, ilyen a czukor, a zsirok, ezek szénenyét és könenyét az éleny emészti fel, melyet belélegzünk.

Miből állunk tehát? gázból, leheletből.

S minden állat s minden növény teste nem más mint süritett gáz kombinációja. Láthatatlan tömecsekből áll, melyek nem érintik egymást s melyek folyton kilépnek testünkből s helyükbe mások állnak.

A ragyogó szem, a virágzó arcz, a skarlatajak, a leomló haj — mindez, mi volna más mint forgó, rezgő gázok széditő játéka, melyet a térben elővarázsol a titkos életerő, a titokzatos *czélratörő elv.* Tudjuk, hogy a szerves testekben folytonos anyagcsere megy végbe. Lélegzésünk, italunk, ételünk nyujtja az elemeket, melyek előbb az állat testét, a saláta leveleit, a répa gyökerét, az alma és szilvafa gyümölcsét képezték, — most a mi testünkbe kebeleztetnek s belőle a lélegzés, az izzadás által ismét kiválnak; — ujra más szervezetekbe lépnek s az «ezeregy éj» meséinek varázsához hasonló kalandos utakat futnak be s az a vasatóm, mely Caesar kardjában nyugodott, Dante halántékának ereiben folyhatott s most egy gyors futoncz érczes fényü hátán csillámlik. S minden atómmal igy vagyunk; minden atóm életből életbe lép át: Caesaréba vagy a futonczéba vagy a rózsáéba. Halálból halálba; majd szellő, majd hullám, majd rög, azután állat, ismét virág. A haldokló lehelete a levegőbe árad, innen én szivom tüdőmbe, innen elnyeli a virág s a virág gyengéd pártájában mint életfriss szin szerepel.

Honnan már most az atomok forgóiban, tölcséreiben, örvényeiben az a rend, az az egymásután, az az arány, az a harmónia? Honnan a millió eltérések, elváltozások, egyesülések lehetőségeinek labirintjában a szigoru egyféleség? Honnan a végtelen sok lehetséges változatokban a folyamatok azon szivóssága, mely a magból mindig ugyanazt a nö-

vényt azokkal a levelkékkel, fodrocskákkal, csipkékkel, azokkal a szövetekkel, sejtekkel, rügyekkel hajszálig pontos méretekben s egyforma typusokban előteremti?

Ez az a belső, *célratörő* elv, melyet a régiek *forma substantialisnak*, — gondolkozó ujkoriak «*finalprincip*»-nak hivnak. Logikusabb eljárás volna: tagadni a szervezeteket és az egyedeket, mint elismerni, hogy vannak *egyedek* s mégis tagadni a «causa finalist,» a *célratörekvő* belső elvet.

Felfoghatatlan, hogy mennyire sülyedhet a gondolat az emberekben. A mechanikus okságot nem tagadják, mert in concreto az állat is észreveszi; de a másik általános factumot, az egyediséget, melyet mindenki lát s melyről a fizika és chemia minél tovább halad, annál inkább kimutatja, hogy végtelenül különbözik a mechanikától, — okszerüen fel nem fogja, elvét — a célratörő elvet — tagadja. Ez az ész bankrotja, a tévely alogiája, az érzék filozofiája.

Általában mondhatni, hogy bölcsészek és közönséges halandók egyaránt elismerik a természet célszerüségét.

Boyle Róbert és Newton Izsák, kik hajlamukat, mindent a mechanika alapjaira fektetni, ugyan nem titkolták és a kiknek kezdeményezése által megérlelődött a gondolat, hogy az egész nagy mindenséget ugyanazon erő sodorja végtelen pályáján, mely a porszemet a földre vonja, meleg szavakban fejezik ki meggyőződésüket a célszerüségről. Boyle összehasonlitja a mindenséget a strassburgi münster müvészi órájával. Ez a mindenség előtte egy óriási, határozott törvények szerint mozgó mechanismus; hanem ép azért kell, mint a strassburgi órának értelmes alkotóval birnia. Boyle hivő lelke teljes borzalmával, de egyszersmind kutató lángelméje belátásával elfordul a vén Empedokles által támasztott tantól, hogy a célszerü a célszerütlenből lett, megvetette eszerint Darvint régi görög kiadásában. Világnézete ép ugy mint Newtoné a célszerüséget a mechanismusra alapitja.

Voltaire rajongott Newtonért; eszméinek mindenütt tért szerzett, s igy a célszerüséget ugy vette át, amint azt a nagy angol mathematikus tanitotta. Deklamált ő unalmas

és vizenyős modorában az igazság javára is, a mint nem ellenezte, sőt védte is az Istenben való hitet, de nem az egyházi hitet, hanem a természettudományokon átszürődött deista fogalmat. Az encyclopaedisták közül Diderot kelt sikra a czélszerüség megvédéséért, kinek tüzes lelke a természet czélszerüségét is az eszmény bájai és fényével fölruházta; nem is kellett neki lelkesülésében *e czélszerüség teljes megvilágitására* más, csak egy lepke szárnya; többet akart vele tenni a szellem csatáiban mint Sámson a szamár állkapcsával. Az óriási detailmunka, mely most hangya szorgalommal folyik a természettudomány minden szakában, valóban legalkalmasabb a czélszerüség megvilágitására. Az egyszerü emberi ész is, a nagyjában észlelt tünemények, s az egymásba fogódzó hatások fonalán dönthetlen meggyőződést alkot magának a czélszerüségről. Azonban nem kell megállnunk a czélszerüségről való, nagyjában vett fogalomnál. Manapság az egyes sejtnek és rostnak szentelt napok s évek, a csapadékok és vegyületek közt lefolyó sok emberélet az előbb durva fogalmat végső izeire bontották és a mikroskop uj világában az ezerszer finomabb s ép azért csodálatosabb czélszerüség bonyolódott szálait fejtegették; mondják azt is, amit szivesen elhiszünk, hogy a természet szemmel láthatlan világa, müvésziesb és remekebb, finomabb és pompásabb, mint a szemmel látható; mondják, hogy fogalmunk e láthatatlan világról csak olyan, mint a gyermeké, mely soh'se látott belülről egy gyárat, hanem csak a zakatolását hallotta, s mennyire megváltozik fogalma, ha a forgó, pergő, sodró, vetélő, taszitó, emelő, feszitő rudak, kerekek, emeltyük közt végig haladtunk.

A tudomány kutatásai s a köznapi tapasztalat lelkünkre ráerőszakolják a meggyőződést a természet czélszerüségéről s magyarázat nélkül értjük, ha nem is definiáljuk a causa finalist.

Röviden felhozok egyes adatokat, melyeket az ujabb empirista tudomány a természet minden országából és a vizsgálat minden szakából fölhoz; a meggyőződés ugyis nem a czélszerüség elvont fejtegetése által fogamzik meg

bennünk, hanem inkább a látvány fönsége és a kivitelben meglesett causa finalis élvezete által. Már Aristoteles ajánlja, hogy minden okot, minden tényezőt azon tüneményben vegyünk szemügyre, a melyben leginkább lép érvényre, s nem az alsóbb rendü tüneményekben, melyekben az illető tényező typusa el van mosódva vagy más nevü behatások által eltompitva. Igy a czélszerüséget is nem kell első sorban az élettelen anyagban fölkeresnünk, ahol a rendező eszmének végelhaló sugaraival találkozunk, hanem a szerves anyagban. Mihelyt szerves anyagról van szó, a szervek különféleségében a sejtek megszámlálhatlan sokaságában szemünk elé lép minden testnek vagy növénynek egysége, ez egységben az összhang, az összhangban a czélszerüség. A szervezet lényege éppen a sokféle részek egy egészszé való, czélszerü alakulásában és egymásból való észszerü függésében áll. Hanem mily bonyodalmas egy állat vagy növény egységes szervezete, arról a mikroskop nélkül fogalommal sem birnánk. Dressel jellemzése szerint alkossunk magunknak fogalmat e laboratoriumról, és az egymásba fogó sok kéz munkájáról.

Ha egy fűszálat veszesz kezedbe, a sejtek ezreit mérlegeled. Minden egyes sejt, — vannak köztük olyanok is, hogy 100 vagy 200 egymás mellé helyezve még egy millimétternyire sem terjed, — bonyolódott vegyi folyamatok sokféle mozgások és áramok zajos szinhelye. A sejtben, melyet nyulánk folyadék tölt el uszik a sejtmagva, sokszor azonban van több ily mag is. A tojásdad sejtburkot belülről egy átlátszóbb réteg béleli, melyből a központ felé kis karok ágaznak ki, ezek összefogózkodva tartják a sejtmagot. E kis mechanismus közeit egészen a folyadék tölti ki, amelyben sokféle anyagrészecs uszkál. «A mire most kizárólag figyelni akarunk, az a mozgás. Szünet nélkül tolongnak a a sejtburkot bélelő rétegben a kis magvak, valamint a közbe kinyuló karokban vagy jobban mondva szálakban. Az egyes plasmaszallagokból kiömlik az enchylema a hegyi patakhoz hasonlóan, mely szük medréből előtörve a sikon szétárad. Lassabban folydogálva külön irányt vesz a szét-

oszló tömeg és elterül a sejt falán. Ezen is ellentétes irányokban folynak a csermelyek, egymásba ütköznek, torlódnok s örvényben forognak. Többnyire azonban megmaradnak medreikben, s jó darabig haladnak egymás mellett. Az anyagrészecsek alakjuk s tömegükhöz képest majd lassabban majd gyorsabban iramlanak az árban. Minél nagyobb az árban uszó parányinál parányibb jármü annál könnyebben kerül zátonyra vagy megakad egy szögletben. Látni az iramló magvakat és szemcséket amint fönakadnak, torlódnak, aztán rögtön megerednek, éppen ugy mint a kövek s egyéb törmelék, melyet a hegyi patak ragad magával.» Emlékezzünk meg, hogy e leirás, nem alpesi patakok játékát állitja szemeink elé, hanem piczi sejtnek változatos világáról regél. De e változatos mechanismus mozgásán kivül sokkal erélyesebb a vegytani folyamat. Az egyes sejtben semmi sem állandó, a sejt teste folytonos assimilatio és desassimilatio műtétei közt változik; assimilál és épit, hogy ismét rontson, gyüjt, hogy emészszen. Reinke tanár szerint, minden szerves állati vagy növényi sejt az atommozgás folyamának és örvényének tekintendő. E széditő változásban pedig minden egyensulyt tart.

Tekintsük a sejtek élelmezését! A szervetlen világból fölveszi az egyszerü vegyületeket: a szénsavat és néhány sót, melyekben Kalium, Calcium, Magnesium egyesitve van kénsavval, salétrommal. De e vegyületeket nem használja a sejt ezen alkatukban, hanem a fölbontott elemeket tarka és állhatatlan kombinatiókon keresztül igen bonyolódott és sok atommal biró tömecsekké csoportositja, melyek a szervetlen kombinatióktól eltérőleg 150, 200, 220 atomot is tartalmaznak. Az ily számos atommal biró tömecsekben növekszik a vegytani feszerő és a visszahatási képesség, és az első adott alkalommal fölbomlanak nagy meleget fejlesztvén ki, mely szükséges kelléke bárminemü életnek. E kis csodás laboratoriumok munkáját összehasonlitják az óra fölhuzásával; midőn az órát fölhúzzuk, akkor karunk erejét fektetjük a rugóba, az inga óráknál pedig leküzdjük a súlyok nehézségét, midőn azokat kellő magasságba emeljük

vagyis karunk erejét a nehézség erejévé változtatjuk; mikor pedig az óra jár, akkor a műbe befektetett erő lassankint fölemésztetik, legöngyölődik. Ép ugy a sejtek vegytani laboratoriuma a fölcsigázott atómegyesületek által sok erőt halmoz föl, mely a bomlásban fölszabadul és az élet czéljainak szolgál. «De arra kell még figyelnünk, hogy a legutolsó sejt mint mechanismus minden gépeinket messze tulhaladja. Láthatlan piczinysége, legnagyobb egyszerüsége, és kevés segédeszköz és szer fölhasználása daczára a mütétek beláthatlan sokasága fejlik ki benne. Csak mellesleg emlitjük, hogy a növényi sejtek a kifejtett meleggel ügyesebben bánnak, mint a legtökéletesebb gépek.»

Ez egy sejt élete, munkája, de az ezer és millió sejtek nincsenek elkülönözve, egy növényt, egy fát képeznek, — más funkcziókkal birnak a gyökérben, mással a törzsben és levelekben; micsoda ezer kéz tervszerü munkája, micsoda a strassburgi Münster csodaórája a sejtek rendezett köztársaságával szemben. S mint törekszik pótolni minden sejt a maga hiányait s mint változtatja működését, ha a körülmények változnak s ha külső tényező sebet üt e kis sejten, akkor még csak sürgősebb a vegyifolyamat, a protoplasma fölhasználja minden erőit, minden más anyagrészecs hátraszorul, hogy az ujjáalkotásnak utjában ne álljon.

A tökéletesebb növényeknél a czélra való törekvés még feltünőbb lesz, amennyiben a sejtek a szükséglet szerint majd ezen, majd azon munkálatokat végzik, hogy a körülményekhez alkalmazkodva az egésznek élete biztositva legyen. Már most, ha elgondoljuk a legutolsó sejtben lefolyó műtéteket, ha hozzá veszszük, hogy e műtéteket nem az egyszerüen adott körülmények, nem a holt elemek egyesülését szabályzó törvény határozza meg, hanem egy a jövőben, változatos konbinaciók fonalán elérendő czél; ha tekintetbe veszszük, hogy az élő sejtek szervezetben állnak, melynek nem az egyes sejt, hanem az egész szabja ki alakulását és összefüggését, hogy e szervezet bonyolodott hatás s visszahatás hosszu során végre virágát fakasztja és

magvát érleli, s ezután elhal, hogy hamvaiból uj élet támadjon, akkor ellenállhatlan erővel kezdjük belátni, hogy itt nem csak tényleg czélszerüség van, hanem hogy egy előre megállapitott czél szerint van minden kiszabva és kormányozva.

Mellőzöm a növényélet számtalan tüneményeit, melyek a legczélszerübb mozgásokkal vannak összekötve, és a csodálatos szabályszerüséget, mely a parányi viszonyokon át az óriási mérvekig minden arányt föltüntet, minden egyes fajnak leveleit és virágait kecsesen formálta, és jóllehet minden növényben a változatosságot szereti, azt az egység vagyis czélszerüség rovására soha tul nem hajtja. A földsava és a napsugárból szövi ruháját, épiti gerendázatát; alakját és nagyságát vagy piciségét pedig megszabja az élet elve, a principium vitae, melyben a kifejlés ereje és a kifejlés vége, a czél azonositva van.

Ha az állatvilágra térünk át, ugy itt mindenekelőtt maga a testi-szervezet beláthatlan apparatusa, mely az egység jellegét hordja minden izére vésve, fönnen hirdeti a czélszerüséget, de teljes fényét csak a szervezetben lefolyó mozgások és folyamatokban tükrözteti vissza. Az állati testtel foglalkozó tudományok daczára vivmányaiknak inkább csak tapogatódznak, ha kérdezzük tőlük az idegrendszer magyarázatát. Mily mesterséges hálózat ez, hány szálból van fonva, melyeknek mint a billentyüknek más-más hang, — más-más érzet felel meg. Csak a czélszerüség adja a mozdulatok helyes megválasztását a gyermekben ugy mint a kifejlett testben; csak a megtestesült törvény tudja bebizonyitani és czélra vezetni, amit az ember nem tud, nem ismer. Nevetni és sirni senki sem tanult, látni hallani ép oly kevéssé, és tudod hány ideg s izom mozog, hány determinatió indul ki az agyvelő labyrintjaiból, mikor ezek egyikére kedved támad? S minden szerv teljes fölszerelésében a maga helyén megfelel az összhangzó egésznek.

De ismételnem kell, amit kezdetben mondtam, a czélszerüség elvont fejtegetésben elveszti begyőző élét; itt mindenkinek empiristának kell lenni, mindenki a testté vagy

növénynyé alakult czélszerüséget vegye figyelembe. — Az állati testben uralkodó czélszerüség egyik kiváló hordozója az izomrendszer. Elemezzük röviden az izmok alkatát és működését, hogy a czélszerüség eszméje e vizsgálatban kidomborodjék. Ismét Dressel jeles müve nyomán indulok. A sejtek belsejében lefolyó mozgás, valamint a testrészek, legyenek azok állatiak vagy növényeik, különböző funkczióiban észrevehető mozgások, a sejtnedv és a sejtburok, a protoplasma összehuzódási tehetségén alapszik. Máskép mozog a sziv, máskép a nyelv, a szem, mert a sejtekben eredetileg egyenlő mozgás a szervek boncztani alkatánál fogva elütő eredőt nyujt. Tekintse meg már most bármily kétkedő az izmok mechanismusát. Az egyes sejtek összehuzódnak; ez az összehúzódás hasonlit a kör összelapulásához: az összelapuló kör az egyik átmérő irányában rövidebb lesz, a másik irányában pedig meghosszabodik. Mikor a sejtek ekkép összehuzódnak, ezáltal az izmok is, melyek ép e sejtekből állnak, összehúzódnak s munkát fejtenek ki. De mi szolgáltatja ez összehúzódáshoz az erőt, vagyis honnan az izom ez összehuzódási ereje? A helyváltoztatáson kivül az izom sejtjeiben vegytani mütétek folynak, melyek az elemeket oly vegyületekbe hozzák, hogy fölbomlásuk nagy meleget vagyis feszitő erőt vonjon maga után; a keringő vér pedig folyton hömpölyget életképes anyagot, s tovább söpri a hasznavehetetlent. «A tapasztalati adatok nyomán ekkép irhatjuk le az izomban lefejlő mütétet. A müvésziesen elrendezett izomrendszer oly ágyuhoz hasonló, mely nemcsak eleven erőt fejt ki, hanem a mely mozgató erővel, lőporral magamagát megtölti . . . ugylátszik, hogy a fehérnyerészek az izomban lőporként hatnak, amennyiben tömecseik először megpattannak és azután az oxygenben elégnek. Hanem valamint a lőpor mig meg nem gyúl a mozgató erőt az elemek vegyületében mint potentialis energiát, vagyis mint feszerőt birja: ép ugy az izom ereje is mig nem dolgozik a vegytani egyesületekben mint feszerő rejlik, és a vegyületek fölbomlása által fölszabadul. Továbbá, valamint az ágyuban a lőpor nem sül el magától, hanem a

gyutacs szikrája által, ép ugy az izomnak is működése megindításához az idegeken végigfutó ingerre van szüksége. Az inger nem ad erőt, hanem csak fölszabaditja, meginditja a már fönlevő de lekötött erőt.[1]

De az izom munkájának czélszerüsége különösen nyilvánul az izmok alkalmazkodásában a külteherhez, vagy bármely leküzdendő akadályhoz. Mert az izom oly alkalmasan működik, oly kiszámitott arányban, mintha a legügyesebb gépész ülne benne s kormányozná. Nagy terhek leküzdésében a fölszabadult energiának nagyobb része fordittatik a mechanikus munkára, körülbelül egy harmada; kisebb erőfeszitésnél $^1/_5$, még kisebbeknél $^1/_{20}$; nagy munkáknál eszerint az izom takarékosabb gép, kisebbeknél pedig csak valamivel jobban köti le és hasznositja az erőt, mint a közönséges gőzgép.

Ezek a természet csodái, az örök czélszerüség rejtett körvonalai, szakadozottan kerülnek napfényre, csak mint törmelékei az Isten remekmüvének, melyet az anyagba rejtett. Az ész szikrája ez a holt materiában, mely jóllehet természeténél fogva nem az egység, nem az összhang, nem a fönnálló rend hordozója, a causa finalis békóiban a sphaerak symphoniájára és a sejtek és az izmok tarka játékára képesittetik.

Ha pedig az idegek befolyására vagyunk tekintettel, melyek ingerkedése folytán a különféle izom működik, akkor az összefüggés finom szálai a czélszerüség ujabb argumentumát szövik. «Az idegen végig fut a determinatió folyama vagy az agyvelő legmagasabb központjából, s ez a lélek akaratát és parancsát közli az izommal, vagy az alsóbbrendü idegközpontokból, a honnan a kellemes vagy kellemetlen érzeteket követő inger származik, vagy a vegetatió idegcsoportozatából, anélkül, hogy azt érzéki észrevevés megelőzné vagy követné.»[2]

A physiologia terén az idegrendszer befolyása következtében támasztott mozgások száma beláthatlan, akár azo-

[1] Dressel. Az élő és az élettelen anyag.

[2] Ugyanott.

kat tekintjük, melyek az akarattól függnek, akár azokat, melyek a természet impulsusa folytán mennek végbe az élő testben. S utóvégre a czélszerüséget az akarattól függő mozgásokban is, nem az akarat hozza létre, hanem be van az már fektetve a szervezetekbe. Hány ideget s izmot mozgatsz, ha sirsz, ha nevetsz, ha széditő gyorsasággal ide-oda kapkodsz; hol adod föl az akarat határozatát, az idegrendszer mely billentyüjét érinted, ha kis ujjadat mozgatod és az ideg elektrikus folyama mint ismeri ki magát a nagy hálózatban, s nem téved, eltalálja a mozgató izmok végső elágazását.

A legnagyobb czélszerüséget látjuk mindazon folyamatokban, melyek öntudatunk nélkül bonyolódnak le; milyenek a belső szervek működései, a tüdő folytonos munkája, a sziv mozgása, az anyagcsere, a vér keringése, az életnedvek előállitása és czélszerü elszállitása, a tápanyagnak arányos elosztása, mindamellett, hogy megállapodás és változatlan merevséggel sehol sem találkozunk. Azután tekintsük meg az állati testet és alakját, mely az embryoból fejlődött, és a kezdetben különbözetek nélkül elnyuló nyálkás anyagból, ideggé, csonttá, izommá tömörödött, mely bonyolódott alkotásu szerveket vett föl magába, mely az ereken usztatott anyagból itt csakis csontot, ott velőt, itt izmot, ott hajat és szarvakat képez, s nem többet mint kell, s nem hozza elő a csontot az azt előállitó vegyifolyamat miatt, az izmot és ideget és bőrt sem a megindult és vegyülő elemek szükségszerü egyesülése miatt, hanem az egész miatt, mely most még nem létezik, de majd hosszú fejlődés után létezni fog.

Mi inditja meg a szem képződését az embrióban? Mindenesetre szükségszerüen ható, anyagi elemek kombinálódnak? De hogyan kombinálódnak? ugy, hogy sajátszerü összeköttetéseik, anyagcseréik, elemfölvételeik, melyek hosszú lánczban egymást váltják, — itt és most a szervezetre nézve semmi czéllal nem birnak; — mig ezek itt folynak, velük párhuzamosan, más góczok és központok támadnak, más szövetek, más dirib-darabok szövődnek; — mindeniknek semmi jelentősége, semmi al-

kalmassága magában és a fejletlen organismus egymásra következő stadiumaiban; érthetősége, jelentősége, alkalmassága csak akkor lesz, mikor a részek összevéve egy teljes, befejezett szervet képeznek. Minek folyik az a töméntelen sok remeklő folyamat itt és most, mikor ennek az itt és most létező organismusnak erre az alkalmatlan szervre semmi szüksége? folyik azért, mert *a most csak fejlődő egyednek egyszer majd lesz a kifejlett szervre szüksége.* Ime, egy a jövőben megvalósitandó állapot képezi okát mindeme történésnek. Ez okot causa finalisnak mondjuk. A czélhoz az oxygennek, nitrogén, hydrogénnek, — a fehérnyének, a rostoknak és a sejteknek semmi közük, nincs vele semmi összeköttetésük. Minden elem, és minden összetétel a maga munkáját végzi, jövőben elérendő állapotokat czélba nem vehet; arra, hogy a folyamatok azért menjenek végbe meghatározott módon, igy és nem másképp, hogy végre hosszú közbevetések után valami alkalmasat hozzanak létre, okot az anyagban nem találni. — Minden folyamat, jóllehet physikai vagy chemiai, nem határoztatik meg irányadólag a tömecsek természetes sajátságai és erői által, hanem a vegyi folyamatoknak viszonya által a czélhoz, az állat életéhez.

Azonban nemcsak a szerves testekben van czélszerüség, hanem a szervetlen természet nagy háztartásában is. A föld épugy mint a kozmosz gyönyörüen van berendezve. E rend nélkül nincs élet. Mert nem elég az élethez, hogy az állati vagy növényi test fölszerelésében az élet belső föltételeit egyesitse, kell, hogy a talaj, melyen állni vagy nőni akar, el ne nyelje, hogy a lég éltesse, hogy a nap ne perzselje, hogy a meteorok össze ne zuzzák, hogy a fagy ne jegeczesitse, hogy az anyag necsak kővé s fénynyé tömörülve köritse, hanem hogy minden elem kellően elosztva, minden hatás mérsékelve dédelgesse a természet amily remek, oly érzékeny gyermekét a szerves testet s kifejlett s másokra is átszármaztatható életét.

A földgömb és az egek mechanikája, az elemek alkalmas egyesülete, a föld kellő távolsága a naptól, a hő és

fény által rezgetett aethervilág, a meteorologia hatalmas tényezői és azok változatai, a viz, a lég, a gőz óvó hatásai, alkalmas arányai . . . mindez czélszerüséget hirdet. Hogy csak egyet emlitsek: honnan van az, hogy a levegőt alkotó éleny és légeny arányai mindig állandóak. Azt lehetne erre mondani, hogy az éleny a növényvilág s az állatvilág állandó mennyiségétől függ. Azonban a szénsav, mely szintén cirkulál a fauna és flórában korántsem mutat állandó arányokat, miért mutat mégis az éleny?

Egyelőre vessünk még egy pillantást az élettelen természetre.

A czélszerüséget az élettelen természetben közvetlenül nem az egyes elemek vagy testeken és vegyületeken látni, a vizsgálónak inkább az anyag összegére és arányos fölosztására kell figyelni. Ha egy darab kövön, vagy a hydrogen és oxygen bizonyos vegyületén akarom feltüntetni a czélszerüség momentumát, keveset találok, mert ezek nem egyedek: hanem ha tekintem az erő körforgását a szervtelen természetben, az erő megmaradásának törvényét, a változatlan viszonyt, melyben a hatások milyensége s mennyisége uj meg uj fordulatokban előkerül, s az egész szervetlen természetet, amint minden ereje, minden tünemény a növény és állatországgal szép összhangban áll, létük föltételeit nyujtja, éltüket és fejlődésüket védi, akkor a czélszerüség a mindenség holt mechanismusában is előtünik, annyira, hogy a földet s magát a kozmoszt is *nagy organismusnak* mondhatjuk.

Érdekes a mi «földünk» háztartása.

A czélszerüség csodálatos momentumát képezi az, hogy a növényország az állatok és a szervetlen természet közé van szúrva. Miért? Mert ez az élet legelső föltétele. Ugyanis a szervetlen anyag főtörvénye az egyensúly, s következőleg czélja is a legállhatatosb egyensúly. Az utolsó tömecs is, mindenütt, minden vegyületében, kevés kivétellel a legbiztosabb és háboritlan egyensulyba törekszik helyezkedni minden más anyagrészecscsel; azért elhagyja az egyik elemet, ha a másikhoz jobban vonzódik vagyis ha vele szorosabban

egyesülhet; ép ugy kiválasztja a változásnak kevésbé alávetett tömecsállapotot; innen van, hogy a természeti változások folyama folyton az állandóbb egyensúly felé törekszik, a légnemü tömecsállapotból a folyékonyba s ebből ismét a szilárd halmazállapotba áthajlik, a szilárd halmazállapot pedig ismét kétféle, vagy az elem sajátságos erői rendezik minden külbefolyástól menten, vagy pedig megakadályoztatnak természetes hajlamaikban, az első esetben előáll a jegeczedés, a másodikban a rendetlen tömörülés; a jegeczes halmazállapot szilárdabb, mert természetesebb, mert csakis az anyag sajátságos erői alakitották; s ime azt veszszük észre, hogy a jegeczes halmazállapot felé nehezednek az elemek mind, s szabályos tengelyrendszerek szerint tömörülnek. Mindenütt tehát szilárd halmazállapot a czél, melyhez siet az anyag, siet tuladni minden mozgáson, siet megmerevülni. De csak akkor éri el e czélját, vagy azt mondom el nem éri czélját anélkül, hogy a mozgást képező vagy a mozgással együttjáró hőn is tul ne adjon. A természet nagy folyama tehát merev s fagyos oczeánná akar lapulni, kő és jég borzalmas terei födik majd a végtelen ürben egyre bolygó élettelen tekéket.

De a czélszerüség gátat emel a szervetlen anyag ez életölő áramának, s a mily hóditó és ellenállhatlannak látszik az óriási, mindent megtörő erők rohama, ép oly enyhén s gyengéden játszik vele, s játékában megbénitja hatalmát a földet ruházó pázsit és lomb, a növényország, melylyel a czélszerüség bevonta a hideg s élettelen anyagot, hogy gátat épitsen öldöklő törvényszerüsége ellen s lehetővé tegye az állati életet is.

Ha ugyanis emlékezünk azon kevés rövid adatra, melyet föntebb fölhoztam a sejt élete köréből, észreveszszük, hogy a növény szervezete éppen a megforditott munkát végzi, mint az élettelen anyag. Ez szilárd és biztos egyensúlyba tereli az elemeket, a növény pedig minél állhatatlanabbá; az merevségben megbénit minden mozgást, a növény pedig halmozza a mozgató energiát; a holt anyag tulad minden melegen, a növény gyüjti és fokozza a tulcsi-

gázott vegyületek és bomlások tarka játéka által a hőt; tehát a növényzet megakasztja, sőt visszafelé inditja a megmerevülés, az elhalás ijesztő folyamát.

Összeköttetésben a növényzet életével a czélszerüség által uralt világrendnek két tényezőjére figyelmeztetem még a kutatót, az egyik a tűz, a másik a viz. A tűz a napból árad a földre, izzitó sugarak, mint aetherré vált tüzfolyam alakjában. A napsugarak energiája szállitja a növényzetnek az eleven erőt, mely által a növény szervezete az élettelen anyagból élő anyagot vegyit, a szervezetét kiépiti, levéllel és lombbal ruházkodik, szóval él. A növényzet életét tehát első fokban a nap fém és lava oczeánjának kisugárzott heve ápolja s fejleszti: «a nap fényében és hevében a növényi élet igazi ős forrására bukkanunk.»[1]

A természet nagy organismusának czélszerüségét kiválólag megvilágitják a nap sugarai! Sir John Herschel idézete Tyndallnál összefoglalja a nap hevének munkálatait: «a napsugarak képezik majdnem valamennyi, a föld felületén végbemenő mozgás végső forrását. Hevök létesiti a szeleket s a légkör villanyos egyensúlyában mindazon háborodásokat, melyek a villám jelenségét s valószinüleg a földdelejességet és az éjszaki fényt is eléidézik. Éltető hatásuk képesiti a növényeket táplálék szedésére a szervetlen testekből, valamint arra is, hogy részökről ember és állat számára táplálékul szolgáljanak, s forrásává legyenek ama nagy, erőkészletbeli raktáraknak, melyek széntelepeinkben nyugszanak az ember használatára. Ők okozzák, hogy a vizek a levegőt gőzalakban átjárják, s megöntözik a földet, forrásokat és folyókat alkotván. Ők idézik elé a természet elemeiben a chemiai egyesulynak mindazon megháboritásait, melyek a vegyülések és vegybomlások során keresztül, uj terményeket hoznak létre és anyagcserét keltenek. Maga a szétmállás is, amelyet a földterület szilárd alkatrészei szenvednek s melyből a föld geologiai változásai legfőképen állanak, egyrészt majdnem egészen a szél és az eső gyako-

[1] Tyndall. A hő. XIV. fej.

rolta lesurolásnak, a forróság és fagy változásának tulajdonitandó, — másrészt pedig a tengerhullámok folytonos csapkodásának, melyeket a napsugarak okozta szelek mozgatnak; . . . (e lesurolások folytán) nem lesz nehéz fölfognunk, mint törhet ki a földalatti tüzeknek az egyik oldalon lefogott, a másikon pedig fölszabaditott rugalmas ereje oly helyeken, hol az ellenállás épen csak hogy elegendő visszatartásukra; nem lesz tehát nehéz magát a vulkáni tevékenység jelenségét is a nap befolyásának általános törvénye alá keriteni.[1]

Végül a legcsodálatosabb czélszerüség nyilvánul az állati ösztönben. Az ösztön, épugy jellemzi az állatfajokat, mint a csontváz, sőt jobban határolja el egymástól, mint az; tehát az állatfaj jellegei közé tartozik. Az ösztön által él az állat, ösztön nélkül, még pedig a *specificus ösztön nélkül halomra dőlne minden oktalan élet;* tehát az ösztön az állatfaj életfentartó jellegei, lényeges jellegei közé tartozik. A legtöbb állatfaj ösztöne egészen elüt egymástól, s amennyiben megegyeznek, annyiban képtelenek lennének az illető állatfaj föntartására. Mi következik ebből? az, hogy az ösztön fejleszti az állatot s nem az állat az ösztönt. Nincs oka egy fajnak sem, hogy ösztönét megváltoztassa, hanem amily kedves élete, oly szivós ragaszkodása ösztönéhez. Az állat nem szokta magát megmérgezni, jóllehet erre lépten-nyomon alkalma volna; az ösztön adja neki a botanikusok tudományát, s csalhatlanul kiszemeli a füvek azon nemeit, melyek nem ártalmasak. Igy Linné szerint: «a borju 246-féle füvet eszik, s 218-hoz nem nyúl, melyekhez férhetne; a juh 141-félét mellőz s 387 nemüt szivesen vesz; kecske 449-et eszik s 126-ot megvet; a lónak 212 nem kell s 216-ot elfogad. És ezen csodálatos válogatás amennyire bebizonyitható leginkább összefügg a növény ártalmasságával.»

Eltekintve az ösztön ezen életfentartó jellegétől, a természettudomány meg legvérmesebb álmaiban sem nyert fogalmat arról, mikép fejlődjék az ösztön a faj jellegével s

[1] Tyndall. A hő. XIV. fej.

azután mikép származzék át a faj egyedeire. Az állatok legkülönbözőbb magaviseletére, az emberi értelmet meghaladó ügyességükre nézve ugyanazon hely és körülmények, sokszor még ugyanazon lényeges testalkat fölvilágositást ugyan nem ad. Hátha föl akarnók számlálni azon ösztönöket, melyek amily bonyolódottak, oly nélkülözhetlenek! Hátha komoly megfigyeléssel vetnők magunkat azon ösztönök kutatására, melyeknél első tekintetre világos, hogy tanulásról és továbbadásról szó sem lehet. Ki tanitotta a bogarak sok faját arra, mint rakják le petéiket és hová s mily elővigyázattal a jövő esélyei ellen? tanulás által ezen ösztönök nem fejlődhetnek. A peték semmit sem tanulhatnak, egészen a kedvező vagy kedvezőtlen körülmények kezébe van letéve sorsuk, ha kifejlődhetnek, örüljenek létüknek, de tapasztalattal nem fognak birni. A kifejlődött rovar nem tudja min esett át, nem hagyhat ilynemü örökséget ivadékaira; az anyarovar anyai szerepét majdnem egészen a természet viszi. S mégis a rovar tudja, hová rakja petéit, s hol keresse az életfejlesztő tényezőket; máskép viseli magát tavaszkor, máskép őszszel; mindent vezérel az ösztön, mely nem öröklésből alakult, hanem amely nem egyéb, mint a rovar faját meghatározó czélszerüség kinyomata az anyagi szervezetben.

Az ösztönt nem lehet szokással megmagyarázni. Mikép lehet valamihez szokni ami egyszer, a tanulásra egészen alkalmatlan körülmények közt történt? Azonkivül az ösztön következtében az állat, a leghatározottabban és legszabatosabban oly számitással működik, hogy az emberi ész önkénytelenül elégtelennek ismeri a tanulás és megszokásból származtatni az állat csodálatos magaviseletét, s mert evvel szemben minden tényezőt, mely a kifejlődött természethez járulna, tehetetlennek itél: a világot kormányzó bölcseséghez folyamodik. Ott a természetrajzban kell a czélszerüség argumentumait a szemlélhetőség ellentállhatlan erejében látni és párhuzamba állitani a modern tudomány «természetes fejlődésével.» Az ily érvek erejét jó lesz önmagunkon tapasztalni; e czélból leforditom P. Peschnek egyik leirását:

«figyelmeztetünk az attelabidák egyik fajára. Hogy e faju bogár ki ne veszszen, szükséges, hogy a ritka tojások és álczák sokféle ellenség ellen megvédessenek. Midőn a tojásból lábra kel, élelmül száraz lombot kiván és gyengéd szervezetének meg kell védetnie a kedvezőtlen időjárás ellen. E czélból a bogár nyirfalevélből tölcsért göngyölit, melyben figyelmes vizsgálat után csodálatos remekmüre ismerünk. Miután a bogár a levél középidegét átharapta, hogy a nedv nagyobb mérvü bejuthatását megakadályozza, a levél jobb részén egy álló, bal oldalán ennek megfelelőleg egy fekvő **S** görbe vonalat hasit ormányával. Ez által megoldja a felsőbb mathesis nehéz feladványát: az evolvendából az evolutát construálni. Ezen számtani problema a legalkalmasabb műtét, hogy egy nyirfalevélből az erő, az idő és anyag lehető legnagyobb megtakaritásával egy szorosan zárt tölcsért alakitsunk. Megfigyelendő az is, hogy a kis mathematikus a levél változatos alakja és neme szerint eljárásában más-más utat módot követ, de mindig a legczélszerübben.»[1]

Ime a legbegyőzőbb argumentatio menete a természetrajz érdekes tüneményei közt vonul el; a philosophia csak néhány axiomát ad kisérőül, melyek az ösztön határozott és határolt typusára, szivósságára, csodálatos bonyolódottságára, minden durva mechanismussal ellentétben álló czélszerüségére szoritkoznak. Aki ezen gondolatok által vezérelt megfigyeléssel megy végig a mezőn, a rét és bokrok tarka lakói közt, szemlélvén a pillangót, mely petéit elhelyezi, a hernyót, mely a levél széleit fürészeli, a hangyaköztársaságot, mely emeletes házakat és termeket rak, a póknak szövedékeit s e kegyetlen kötéltánczos iramlását; aki azután innen a mezőről az erdőbe téved, s ez élő góth egyházban szemmel kiséri a rovarok és bogarak millióit, mindenik fajt más élettel, ruhával, ügyességgel s mig lábai körül nyüzsög a sürgölődő kis munkások serege s minden füszálon más más bogárka, tarka pettyekkel, sok piczi kis lábbal reng és

[1] Pesch. Die grossen Welthräthsel. 375 lap.

hintálózik, addig az erdőn végigjáró és hangzó lágy melódiákkal elvegyül a fák gallyaiban fészkelő madarkák éneke: azt nehezen fogják kielégiteni Darwinnak még oly bőséges adathalmazai, melyek most is érvényesülnek, de nem a czélszerüségtanának mellőzésére, hanem a czélszerüség szolgálatában mint mérséklő, és nemesitő tényezők.

Isten léte a valószinüségi számitásból.

A világot az elemek kombinációi alkotják; nem az elemek akárhogyan, hanem az elemek *alkalmas találkozása* adja a világrendet, *Az alkalmas találkozás* valóságos, természeti tény; ennek tehát okkal kell birni.

Erre azt mondják: nem kell külön okot keresni; mert az elemek valamennyi kombinációja közt *létezik az is*, mely a mai világot adja: amint tehát előállhatott volna egy x, y kombináció (s egynek kellett előállnia), ugy tényleg előállt ez a mostani. Az x, y kombináció meglehet zürzavarban hagyott volna mindent, — az pedig mely tényleg beállt, a legnagyobb rendet mutatja. *Rend vagy rendetlenség* nem jön tekintetbe a mechanikus hatóknál, melyek egyenlő szükségességgel dolgoznak, s mindig csak azt teszik, amit tenni kell; — a rend, a czélirányosság, a czélszerüség nem mechanikus fogalmak s következőleg ezektől a világeredés egészen eltekint.

a) Az elemek valamennyi kombinációja (ezek közt van a mi világrendünk is) absolute lehetséges. Ezt meg kell engednünk. Tehát előállt? Ezt tagadnunk kell. De miért nem állhatott volna elő, ha lehetséges volt? Azért, mert a «lehetségesből» nem következtetünk a tényleges létre. A világ az elemeknek absolute lehetséges kombinációja . . . . de hogy mily ok, mily ható aktuálja ezt a lehetőséget, azt a lehetőség nem mondja; vajjon értelmes ok, vajjon mechanikus ok . . . az más kérdés.

Az elemek összevetődhettek volna ugy, hogy a valóságos világot adják; — igen, per se ez igaz; de ez a va-

lóságos világ csak egy esete a lehetséges összevetődéseknek: hát azon végtelenszer végtelen sok összevetődés közül miért lett ép ez az *egy* valósággá? Hogy várhatjuk, hogy a beláthatlan számu, kedvezőtlen lehetőségek közül ez az egyetlen kedvező emelkedett ki? *egy* a *végtelen sokaság* ellen. Igaz, hogy a föltét szerint az atomok mozgásban vannak; létezik tehát *egy valóságos ok arra, hogy valami kombinációba álljanak*, de hogy az a kombináció éppen rend legyen és pedig ez a komplikált rend és nem milliófféle rendetlenség, *arra nincs ok;* azt csak az esetlegesség fogja meghatározni.

Ha tehát mégis várjuk a kedvező eset beállását, ugy ezt nem tehetjük *más objektivitással* mint melyet a valószinüségi arány nyujt. Minél kevesebb a kedvező eset s minél több a kedvezőtlen eset: annál kisebb objektivitással mondhatni azt, hogy a kedvező esetek egyike fog bekövetkezni. Ha valamely történésben csak egy eset lehetséges, akkor az objektivitás ez esetre nézve teljes, ez az objektivitás maga a szükségesség; például: ha valamennyi golyó fehér, bizonyára fehéret fogunk kihúzni; — ha pedig egyetlen egy fehér golyó sem volna a tartóban, akkor lehetetlen fehéret kihúzni: a fehér golyó kihuzása lehetetlen. Az első esetben szükségképen fehér golyót fogunk kihúzni, — a másodikban lehetetlen fehér golyót kihúzni; — minden más közbenső fehér és fekete golyókeverékből csak valószinüleg fogunk fehér vagy fekete golyót húzni; ez a valószinüség egy tört lesz, melynek számlálója a kedvező esetek száma, nevezője valamennyi lehetséges akár kedvező akár kedvezőtlen esetek összege. Minél nagyobb a nevező, annál kisebb a tört értéke vagyis annál kisebb az eset bekövetkezésének objektivitása. Ha pedig a nevező oly nagy, hogy kimondhatatlan: akkor a tört értéke = 0, vagyis a valószinüség s vele az eset objektivitása egy non ens, nem létezik. Igy ha három krajczárt és egy hatost rázok a markomban, azután az asztalra dobom s azt várom, hogy a hatos másodiknak essék le: a lehetséges esetek száma a permutáció szabályai szerint = 1.2.3.4, — a ked-

vező esetek száma = 1.2.3; a valószinüség tehát, hogy a hatos másodiknak fog állni:

$$\frac{1.2.3}{1.2.3.4} = \frac{1}{4}.$$

Ezen képlet szerint tájékoztathatjuk magunkat bármily történés iránt. Ha 75 golyót kidobunk s várjuk, hogy a 74 fekete golyó két részre 37—37-re oszolva közbe fogja az egyetlen (a 75-dik) fehéret: e várakozás bekövetkezésének objektivitását számokban ekkép fejezük ki:

$$\frac{1.2.3.4 \ldots\ldots 73.74}{1.2.3.4 \ldots\ldots 73.74.75} = \frac{1}{75}$$

Ha pedig nemcsak azt várnók, hogy a 74 golyó a 75-diket középre fogja, hanem, hogy egyenes vonalban sorakozzék jobbra-balra a fehértől: számitásba kellene venni, hogy hányféle alakba és miféle görbe vonalakba állhatna a 34—34 golyó; — ha pedig azonfölül nemcsak azt várnók, hogy egyenes vonalba sorakozzék, hanem a fehér golyó központján keresztül huzott vonalat is meghatároznók, hogy melyik irányban feküdjék, mert hiszen annyi egyenes vonal lehet, ahány sugár képzelhető: számitásba kellene venni és pedig kedvezőtlennek kellene fölvenni minden egyéb lehetséges egyenes vonal számainak szorozatát, — ha pedig azonfelül még ezen meghatározott egyenes vonalban azt várnók, hogy egyenlő közökben álljanak egymástól a golyók: számitásba kellene venni minden lehető közt; világosan látni, hogy ezen esetekben sokszorosan a végtelenbe zsugorodik össze a valószinüség törtjének értéke. Az eset be nem áll.

75 golyóval is a kivánt eredményt soha sem érjük el. S el fogjuk-e érni a világ megszámlálhatlan atomjaival a fönnálló rend végtelenszer komplikáltabb kombinációit?

A fönnálló rend megszámlálhatlan atomból épül; nevezzük számukat a-nak. Hányféle viszonyba állhat e belátlan sokaság? a permutácio szabályai szerint = 1.2.3.... (a—3).(a—2).(a—1).a. Azonban ez a kifejezés nem adja a lehetséges elhelyezkedések számát. Az elhelyezkedés a térben történik: a tér pedig három irányban s minden egyes-

ben végtelen sok elhelyezkedési lehetőséget nyit; valamennyi atom *egy vonalba* állhat, s azon *vonalon végtelen sok elhelyezést* találhat; — azután ismét *egy síkban* helyezkedhetik el s abban *az egy síkban végtelen sok vonalban* foglalhat állást; — végre *végtelen sok síkban* helyezkedhetik el. Ezen háromszor végtelen sok lehetőséggel szemben, hogy az atomok egy bizonyos állásba helyezkedjenek, mely valami rendet ad, s az által valami törvénynek megfelel: arra a valószinüség ez lesz

$$\left(\left[\left(\frac{1}{a}\right)\infty\right]\infty\right)\infty = \frac{1}{{}_a 3\ \infty}$$

A valószinüség törtjét tehát harmadrendű végtelen hatványra kell emelni. Már most a matezis minden törtnek értékét, melynek számlálója az egység s nevezője nagyon nagy szám zeronak tekinti. Az atomok száma = a, kimondhatlan nagy, tehát a tört $\frac{1}{a}$ már magában véve = 0. De ha végtelen hatványra emeljük s hozzá még háromszor végtelenre: akkor teljes biztossággal az ily tört értéke végtelenszer nagy semmi.

Pedig azt kell mondani, hogy még ez a tört sem fejezi ki eléggé a kérdéses valószinüséget. Mert nemcsak egyféle törvénynek, nemcsak egyféle rendnek kellett volna abban az esetleges összevetődésben előállnia, hanem a fönnálló természet valamennyi törvényeinek, tehát n-nek. A nevezőt meg kell szoroznunk még n-nel.

b) Ha ehhez hozzáveszszük, hogy a világ ezen «véletlen» alakulásainak nemcsak egy perczig kell fönnállaniok, hanem folytonosan kell fejlődniök és megujulniok; ha hozzáveszszük, hogy minden alaknak fejlődése sajátos iránynyal bir, meghatározott időszaki stadiumokkal, — hogy egy komplikált egymásután jellemzi a fejlődést, amely egymásutánnak minden pontján történhetnék eltérés az által, hogy vagy nem lépnek be a vegyületekbe a megkivánt elemek vagy nem oly számban, vagy másképp kombinálódnak; ha hozzáveszszük, hogy a kombinációk egymásutánja a viszonyok és változatok végtelen láncza, amely ügyesen és alkalmasan

reagálni képes minden idegen, ellenséges befolyásra s csak a jövőben fekvő czél megvalósitására törekszik; ha mondom mindezt összefoglaljuk s csak a «véletlen» s az «absolute lehetséges találkozás» föltételéből kivánjuk kimagyarázni: akkor e *háromszor végtelenül nagy* nevező még végtelenszer és n-szer nagyobb lesz s a törtnek értéke oly biztos *semmi* = 0, hogy nincs egy más hozzá fogható. A teljes képlet ez lesz:

$$\text{valószinüség} = \frac{1}{{}_{a}\,3\ \text{n.}\ \infty\ .\ \infty};$$

ami annyit tesz: ily találkozás sohasem fog megtörténni.

Minden egyes növény és állat, mely az *apró csirasejtből fejlödik hárssá vagy elefánttá, liliommá vagy hószinczérré* a legfényesebben bizonyitja a fejlődés millió változatai alkalmas találkozásának lehetetlenségét, ha a merő mechanikus szükségességgel müködő elemeket veszszük, melyeknek *legfőbb tendenciájuk az egyensulyba helyezkedés.* Ahelyett ép az ellenkező uton haladnak, a legállhatatlanabb egyensúlyú vegyületekbe lépnek, nyakra-főre fokozzák az energiát, hogy annál nagyobb hőt fejtsenek ki. S evvel a hővel a soha meg nem tagadott törvényszerüség utján épitik a különböző szerveket; az eltérések labyrinthjából biztos irányban haladnak a megvalósitandó czél felé.

Czélirányosság nélkül, merő «absolute lehetséges» találkozás utján a petéből ki nem mászik a hernyó, ebből nem lesz álcza, ebből nem válik szinpompás pillangó. Minden egyes állapot oly szerveken dolgozik, melyek azon fokon nem czélszerüek, csak majd a következőn fognak beválni: a tojásban kemény rágó szervek, kurta letapadó lábak, szövő szervek s tág gyomor képződnek a *hernyó számára;* az álczában szárnyak, hosszú lábak, szivónyelv a *pillangó számára.*

c) A valószinüség sokszorosan *nullával* egyenlő értéke *uj semmiséggé* fokoztatik azáltal, hogy a természetben a *már kész, kifejlett alakok* egymást föltételezik például a *méh szivónyelve és a növények nektáriuma.* Tegyük fel,

hogy az alakok az «absolute lehetséges és alkalmas találkozás» által lettek; de az alakok magokban véve, *ez csak az egyik tény*, — a kész alakok egymásra illése, *ez a másik tény*. Mindakettő valóságos tény, mindakettőnek okkal kell birni. Minő oka lesz a kész alakok egymásra illésének? Szintén a merő lehetőség? az-e, hogy mondjuk: lehetséges, hogy két alak ugy képződik, hogy egymásra illik. Az bizonyos, hogy ez «absolute lehetséges.» De az ilyen magyarázat azután nem észszerü gondolkozás, még kevésbé tudomány. *Ezen magyarázatban az egymásra illésnek nincs oka;* mert a lehetőség, az nem ok. Semmi sem történik azért, mert megtörténhetik; mert akkor a lehetőség már csupa valóságos tény volna.

A lehetetlenség ezen mathematikus kimutatása ellen azt az ellenvetést hozhatni, hogy az alakok czélszerüségét ki lehet magyarázni *lassu átváltozás és alkalmazkodás által.* Megengedik, hogy a szem nem állhat elő egyszerre az elemek véletlen keveréséből, — ezt a valószinüségi számitás fényesen bizonyitja; de nem is ezt állitják ők; hanem a szerves alak kezdetét veszik kiindulásul s a legtökéletlenebb kezdetekből apró változatok sokszorosodása által teremtik elő a csodálatos szervet — a szemet — vagy az alakot — ez embert.

Azonban ez csak szemfényvesztés. A valószinüség sokszorosan végtelen zeró értéke megmarad akár egyszerre álljon elő az alak és a világrend, akár apró kis tökélesbülések által. Miért?

Mert vagy azt kell mondani, hogy a fokozatos tökélesbülés szükséges következménye annak az első stadiumnak, amely esetlegesen előáll, vagy azt, hogy nem szükséges, hanem ismételt próbálgatások közben állanak elő a haladó fokozatok.

Ha a fokozatos tökélesbülés szükséges következménye az első összevetődésnek, akkor ebben az összevetődésben már *bennfoglaltatik minden belőle szükségképen kifejlődő fokozat* s következőleg minden tökéletesség; de evvel együtt ráillik a valószinütlenségnek sokszorosan végtelen semmisége,

melyet az imént megállapitottunk. Ha pedig a fokozatos tökélesbülés nem szükséges következmény, hanem folytonos próbálgatások eredménye: akkor ezen folytonos próbálgatásokból előkerülő, alkalmas tökélesbülések valószinüségeinek szorzata nemcsak hogy fölér az előbb kimutatott tört semmiségével, de esetleg azt még meg is haladja. Ugyanis az első «rendezett» összevetődés ezen föltevésben az által tökélesbül, hogy ujra meg ujra próbálgatna a természet s ezen próbálgatásokban még veszélynek tenné ki a már elért eredményt. Mily valószinüség szól amellett, hogy a végtelen sok lehetőségből ép az a kombináció fog elő állani, mely a már elért eredményre illik, és pedig kedvezően illik, úgy hogy az által az alak magasabb fokra hágna? s hányszor kellene ezt a nagy semmit magamagával szorozni? annyiszor ahány próbálgatáson esnék át a készülő alak: tehát végtelen sokszor. — Az eredmény tehát ugyanaz.

Valóban az esetlegesség útján sehogysem találjuk meg a világrend nyitját. Nem maradna más hátra, mint azon föltevéshez menekülni, hogy ez a világrend az anyag szükséges kivirágzása, mely lényegéből folyik.

Ezen ellenvetés már sokféle alakban fordult elő. Eltekintve attól, hogy soha senki sem fogja bebizonyitani, hogy a világ folyása szükséges volna azon értelemben, hogy ma kell derült tiszta égnek lenni fejeink fölött s nem lehetne épugy borus az ég s igy tovább, — különösen azt kell hangoztatni, hogy ez által egy tapodtat sem haladtunk a világrend mechanikus kimagyarázásában. (lásd 94, 95. ll.)

Vannak, kik kifogásolják a valószinüségi számitás illetékességét a czélszerüségből vett érvelésben. Ellenvetik:

1. A világnak keletkezéséről a valószinüségi számitás azt állitja, hogy az *véletlenül* sohasem fog bekövetkezni, mert a valószinüség törtje $\frac{1}{\infty} = 0$. Ez ugy látszik nem áll; mert ha pl. 400,000 szám van egy vederben, hogy valaki éppen a 100-ast huzza ki elősörre, annak valószinüsége $\frac{1}{400,000}$: de ha belenyul a vederbe s valóban kihúzza a százast, akkor a tény bekövetkezett s huzás után a valóság $= 1$ áll előttünk. Ép igy a világ keletkezésében is: a va-

lószinüség értéke mielőtt a világ keletkezett volt, $\frac{1}{\infty} = 0$; de miután előállt = 1. A valószinütlenség tehát nem határoz a való tény fölött: a világ valóban előállt, jóllehet valószinüsége = 0 volt.

Felelet: A valószinütlenség $\frac{1}{400\,000}$ megtartja teljes igazságát, ha a 100-ast ki is húzzák; csak vissza kell dobni s meg kell kisérleni ujra a húzást, meglátják, hogy a tört mennyire igaz! de valamikor ki fog jönni, mert *a*) valószinüsége csekély bár, de valami; — *b*) mert addig húzhatnak mig kijön. Ellenben a világ keletkezésében a valószinüség sokszoros semmi, — s nincs semmi ok, hogy miért ismétlődjék az összevetődés a végtelenbe.

2) Erre azt lehetne mondani: az atomok bármely kombinációja álljon is elő, akár a legnagyobb rendetlenség, arra nézve is ez lesz a valószinüség értéke = $\frac{1}{a}$ s miután kimondhatlan nagy az atomok száma (a), bármely rendetlenségre is rámondhatjuk, hogy nem fog bekövetkezni.

Felelet: Hogy mi fog valószinüleg bekövetkezni, azt a kezdetleges adatok v. i. az atomok helyzete és mozgása és száma — határozzák meg; valamely rendetlenség, melynek valószinüsége = $\frac{1}{a} = 0$ természetesen nem fog bekövetkezni: de mihelyt csak valamiféle törvényszerü sorakozásról van szó, miután minden törvényszerü kombináció már végtelen messzire esik minden lehető rendetlenségtől s a fönálló vagy más lehetséges világrend pedig még sokszorozza a végtelent, sőt végtelenszer veszi még ezt a szorzatot is: világos, hogy ha minden lehetséges rendetlenség, melynek valószinüsége $\frac{1}{a} = 0$ bekövetkeznék is, a világrend soha sem fog elő állni.

3. A valószinüségi számitás csak valószinüvé teheti a világrendnek értelmes teremtőtől való eredését, de bizonyosságra ez állitást soha sem emelheti.

Felelet. A valószinüségi számitás a két határra nézve, t. i. midőn az eredmény = 1, vagyis midőn valami valóban megtörténik s a másikra nézve, midőn az eredmény = 0, vagyis midőn valami valóban nem fog megtörténni, nem ad valószinüséget, de bizonyosságot.

4 A valószinüségi számitást nem szabad a végtelenre alkalmazni; a matézis nem mérvadó, mihelyt végtelenről van szó, mert ez nem szám, nem mennyiség.

Felelet. A matézis ki nem terjeszkedik a formális végtelenre; midőn végtelen nagygyal vagy kicsivel dolgozik, csak azt érti alatta, hogy az oly szám, oly mennyiség, mely minden adottnál nagyobb, mintegy folyton nő s nincs benne megállapodás. De a valószinüségi számitás sem dolgozik formális végtelennel; midőn végtelenről beszél evvel csak azt jelzi, hogy ez oly szám, mely a meghatározatlanba elnyúlik, s melylyel ha az egységet osztjuk, biztos eredményül a határértéket, a zérót kapjuk.

5. Még azt lehetni mondani hogy számitásunk azért nem jó, mert a ránk nézve kedvezőtlen tényezőt, *az időt* nem vettük fel bele. Az idő ugyanis végtelen; végtelen idő alatt pedig az anyag minden kombináción áteshetett volna; tehát azokon is, melyek rendet adnak.

Felelet: a) a mi valószinüségi törtünk nem elsőrendü, nem is harmadrendü, hanem végtelenrendü, mert

$$v = \frac{1}{a\ 3\ \text{n.}\ \infty\ .\ \infty}$$

ez annyit jelent, hogy nemcsak *első rendü végtelen sok a lehetséges kombináció,* hanem *harmadrendü* sőt *végtelenszer végtelenrendü sokaság.* Ha tehát volt is végtelen idő, melyalatt végtelen sok lejátszódhatott: hátramaradt még végtelen sok, a mely le nem játszódott;

b) nem igaz, hogy az idő végtelen;

c) nem igaz, hogy az anyag minden kombinációt befutott; mert néhány változás után okvetlenül nyugalomra tért volna. Az egyensúlyba helyezkedés az anyag általános tendenciája; nincs semmi ok arra, hogy az anyagot folytonos változásokban gondoljuk el;

d) ha Isten nincs, akkor az anyag nem véges s következőleg az atomok száma ∞, s igy ez az egy végtelenség is ellensúlyozná a végtelen idő révén feltünt kedvező lehetőséget. (L. Natur u. Offenbarung. Münster, 17 és 33. kötet.)

AZ ORSOLYA-SZÜZEK AMERIKÁBAN.

Irta MOHL ANTAL.

(Folytatás.)

5. George-Town.

Amily mértékben növekedett a kereszténység Észak-Amerikában, azon arányban kellett egyházmegyéket, püspökségeket alapitani. Ezek oldalán keletkeztek aztán az apostolság és szeretet intézményei. George-Town-ból, az Egyesült-Államokban, Mr. Hynes 1847-ben irt az orsolyitáknak az irlandi Iligóba, hogy néhány apáczát küldjenek neki. Küldtek is hatot, kik május 29-én indulván el, sok fáradság után egy most szépen virágzó házat alapitottak. Az uj telep létesitése azonban csak nagy küzdelmek, hősi áldozatok, nélkülözések és szenvedések árán volt eszközölhető. A halál angyala gyorsan szedte közöttük áldozatait. Sokszor kellett az anyaháznak a megritkult sorokat kiegészitenie. 1856-ban a jézus-társaságiak vették át a missiót. Azóta nagyobb mértékben fejlett ugyan a hitélet, de az apáczák szenvedései, próbáltatásai nem szüntek meg. 1847—1875-ik évben 3151 növendék nyert náluk oktatást.

6. Saint-Louis.

Saint-Louis hatalmas, virágzó város az északamerikai Missouri államban, a Missippi mellett 310,864 lakóval. Északamerika nyugati részének fővárosa. Az orsolyiták itt 1849-ben telepedtek le. 25 év mulva már több mint 50 tagot számláltak. E ház ismét két alapitványnak adott létet; ezek egyike Prairie du Chienben az ottani plébános közreműködésével létesült 1872-ben; a másik Boonville-ben 1876. évi

szeptember havában. E két helyen az apáczák 260 gyermeket szedtek össze és oktattak. Az iskolaév befejeztével, pihenésre és a szent gyakorlatokra mindig visszatérnek az anyaházba.

7. Brown-County.

E város az Ohio-államban, a cincinnatii egyházmegye területén fekszik. Mr. Pourcell érseknek támadt a gondolata, hogy az apáczákat ott meghonositsa. E czélból papjai közül egyet megbizott, hogy hozzon Francziaországból orsolyitákat. Ez a beaulieu-i házhoz fordult a tulle-i megyében. Az apáczák jó szivvel hajoltak a kérésre. Azonban a szülők és tanitványok, észrevevén ezt, ellenszegültek e szándéknak; amazok nem akarták, hogy gyermekeik elhagyják szülőföldjüket, ezeknek pedig fájt, kedves tanitónőiktől megválni. Végre lehetett mégis 8 teljesen elszánt apáczát találni, kik készek voltak minden áldozatra s Havre felé utnak indultak, hol 3 apácza a tengermelletti Boulogneból csatlakozott hozzájok, egy angol pályázóval és egy irlandi apróddal. A hajózás 29 napig tartott. Mária mennybemeneteléről nevezett mater állott a kis csapat élén. Egy hóig Cincinnati környékén tartózkodtak, mire elfoglalhatták a számukra Fayetteville mellett a püspöki székhelytől nem távol eső tágas, alkalmas lakást, mely az érsek birtoka volt s a papjelölteknek szolgált nyaralóul. Az iskolások mindjárt kezdetben sokan voltak és mivel bőviben találkoztak e pályára jelentkezők, nem kellett attól sem félni, hogy a ház kihal. Utóbb egy nagyobb épületet is emeltek hozzá, de még ez is alig volt elégséges. Az első tél igen szigoru volt, ugy hogy a szükséges fát valósággal a jég közül kellett beszerezniök; a gyermekekkel is rendkivül sokat bajlódtak; ügynökük pedig, kinél jövedelmük egy része elhelyezve volt, megszökött, s emiatt szorult anyagi helyzetbe jutottak, de mindez nem volt képes sz. Angela jeles leányainak bátorságát megbénitani. A kitartás minden felett győzedelmeskedett. Ká-

polnájok sokszor tanuja volt, hogy számosan lemondottak az eretnekségről és a kath. hitre tértek. Ami az amerikai internatusokban egyáltalán, gyakran történik. — 1848-ban Mr. Pourcell érsek kívánságára az orsolyiták *Urnapján a legméltóságosabb Oltáriszentséggel körmenetet tartottak. Ez volt az első, melyet az Egyesült Államokban láttak.* Ezen ujságra a népség az egész környékről nagy számmal gyült össze, még a protestánsok is részt akartak venni ezen uj látvány gyönyörélvezetében. A monostor környékén levő erdőségben az apáczák jóllehet egyszerü, de ízlésesen elkészitett oltárokat emeltek. A tiszteletreméltó főpap maga akart ezen ünnepségnek élére állni, s a szent misét is maga mondotta egy tágas folyosón, mert a kápolnában nem fért el a teljes segédlet. Számos pap környezte őt, köztük P. Smet, a hires, rettenthetlen hitterjesztő a Rocheuses hegységeken. A szent mise végeztével megindult a körmenet. Elül vitték a szent Szűz zászlait, mint a katholiczismus diadaljelvényeit. Utánok jöttek a növendékek fehérben. A zenészek, kiknek énekét és zenéjét az erdő lombjai kellemesen viszhangozták, az imádandó Oltáriszentség előtt mentek, melyet a főpap menyezet alatt hordozott. Utána mentek az apáczák, végre a plébániai hivek. Mily szerencsések voltak a katholikusok, menynyire vigadtak az Üdvözitő ezen békés diadala fölött! Megérkezvén a főpap a gallyakból készült sátoroknál, megállott. Nagyon meg volt hatva. Leirhatlan öröm honolt kebelében. Annyira eltelt szive a boldogság érzelmeitől, hogy nem tartóztathatván magát, beszélni kezdett és a fenséges benyomások alatt oly ékesen szólott, hogy egészen elragadta hallgatóit. A körmenet folytatta utját az erdőben, s mivel a lelkesedés azt sugalmazta neki, hogy minden állomásnál szónoklatot tartson, mig az utolsó áldással végzett, ugyszólván beesteledett. Ezen ünnepséget aztán minden évben ismételték. Sőt olykor a b. Szüz tiszteletére is tartottak körmeneteket. Amint aztán ily körmenetnek hire ment, mindig nagy néptömeg csoportosult össze.

Érdekes, miként ismerkedett meg mgr. Pourcell az or-

solyitákkal. A főpap Rómába utazván 1838-ban, Londonban felkérték őt, vinne magával néhány angol növendéket Boulogne-ba az ottani orsolyiták kolostorába. Ez alkalommal a házi lelkésznél, Rappe abbénál szállt meg. Bizalmas beszélgetésbe ereszkedvén vele, elmondotta a derék egyházi férfiunak, kiterjedt egyházmegyéje nagy szükségeit, nevezetesen a nagy paphiányt. E bizalom annyira meghatotta Rappe abbé szivét, hogy elhatározta, miszerint Amerikába megy és dolgozik a lelkek üdve érdekében. Jelenléte Cincinnatiban arra ösztönözte az érseket, hogy az orsolyitákat meghivja és Brown-County-ban megtelepitse.

8. Cleveland.

1847-ben több püspöki szék alapittatott az Egyesült Allamban, névszerint az Ohió államhoz tartozó Clevelandban, ahol mgr. Rappe lett az első püspök. Az uj püspök nem feledte el még a rendet, melynek lelkivezetése 7 éven át az ő vállaira nehezült, melyet becsülni tanult s melynek kitünő szolgálatait az ifjuság nevelése körül ismerte. Ügyei elintézése végett Európába jövén, utjában Boulogne-t érintette; értekezett a sororokkal, s közülök magával vitt néhányat, t. i. három karbelit és egy laika testvért. A kis csapat augusztus 6-án érkezett New-Yorkba s 8-án Clevelandban volt. Kész ház várta sz. Angela leányait. Nagyon örültek, midőn a Brown-County-i nővérek közül a boulogneiak meglátogatták őket, ugyanazok, kiktől 5 évvel előbb váltak el.

Az iskolákat szept. 8-án, Kisasszonynapján nyitották meg. Közel 300 bejáró gyermek és 4 benlakó növendék, köztük két protestáns iratkozott volt be, kiket Rappe püspök adott át, s kik el voltak szánva nemcsak a kath. hitre átlépni, hanem fátyolt is ölteni. A kápolna karácsonyra készült el és a püspök, hogy a felavatás ünnepét fényesebbé és emlékezetesebbé tegye, az ünnepély alkalmával papszentelést is végezett. Rövid idő mulva az iskolák számát 8-ra szaporitották, a

melyek közül 4 az ingyenes, 3 a külső (némi kis iskoladij mellett) és egy a benlakó növendékek számára lőn berendezve. Ez volt a tényállás 1854-ben.

9. Toledo.

A fényes siker, mely a nővérek buzgalmát minden lépten-nyomon kisérte, ujabb vállalatokra lelkesitette őket.

Nevezetesen Toledo városában létesitettek ez idő körül, 1854-ben, egy ujabb telepet.

Toledo a fentebb érintett egyházmegyének városa, mintegy 40 mértföldnyire Clevelandtól. Mint neve is mutatja, spanyol gyarmat volt. Lakosainak tulnyomó része a kath. vallást követte. Nagy kiterjedésü termékeny rónán fekszik és Chicago után Ohio leggazdagabb gabnatára. Toledo lakosai azon véleményben voltak, hogy feltétlen szükségök van jó szellemü iskolákra a lányok számára. Ennélfogva meghivták az orsolyitákat, kiket maga a püspök akart bevezetni. Deczember 20-án három osztályt nyitottak meg, s kevés idő mulva kétszáz iskolást gyüjtöttek. A nővérek száma — nem értve ide az ujonczokat és pályázókat — 20-ra növekedett.

Igy mutatkoznak a katholiczizmus nagy müvei mindenütt, a hol az gyökeret vert. A felekezetek naponkint jobban gyöngülnek, az igaz religio azonban folyton megifjodik és 19 század után ugyanazon életerőt mutatja, a melylyel az első századokban birt. Az idő elviharzott fölötte anélkül, hogy egyebet eszközölt volna benne, mint hogy megedzze.

10. Valle Crucis.

(Dél-Karolina.)

M. England charlestoni püspök déli Karolinában 1834-ben Black-Rockból a párisi kongregáczióhoz tartozó orsolyita telepet hozta be székvárosába. Ezen részekben kez-

detben inkább angol protestánsok és a franczia hugenották telepedtek meg. A katholikusok ennélfogva feltünő kisebbségben voltak, s igy képzelni lehet, mennyi nehézségbe, minő küzdelmükbe került a megtelepedetteknek az előitéletek ködét szétoszlatni s növendékekre szert tenni. De most már siettek a katholikusok a jó nevelés áldásait kizsákmányolni; sőt az uj intézmény többeknek alkalmul szolgált az igaz sz. hit megismerése- és felvételére. Ámde ez ujra féltékenységet keltett, sőt üldözést támasztott ellenök.

A kolostor megrohanásának ugy lehetett elejét venni, hogy az irlandi önkéntesek annak védelmére a földszinten beszállásoltattak.

Lassankint az orsolyiták igen népszerüekké váltak, miután növendékeik — a társadalom minden rétegében — épületes megjelenésük által mindenütt tündöklöttek. Ámde az ujoncznőkben mindig nagy fogyatkozás volt, az amerikai szabadabb gondolkodás idegenkedett a világról való lemondástól. Európából kellett tehát toborzani a rend novicziáit, csakhogy az irlandi szülött nehezen tudott alkalmazkodni uj hona éghajlatához.

Az uj püspök mgr. Lynch nagy tisztelője volt az orsolyiták rendjének, mert midőn mint fiatal áldozópap és hittudor a propaganda intézetből 1840-ben visszatért, akkor érkeztek meg az orsolyita pensionatból testvérei is, kiknek példás jámborsága és épületes megnyerő modora rá a legjobb benyomással voltak s benne a legjobb véleményt keltette az orsolyiták nevelési rendszere iránt. Miért szélesebb körben kivánta ennek áldásait kiterjeszteni, azért őket 1858-ban Columbia fővárosba vitette át. Itt már első évben szüknek bizonyult a számukra berendezett helyiség, miért is a buzgó püspök a város legszebb helyén egy 63 szobából álló hotelt vett meg s rendezett be az intézet czéljaira, hol a pártolás még tömegesebb volt, még előkelő protestánsok is siettek gyermekeiket ideadni. A vendégfogadónak ily czélra való átalakitása által azonban a közeli kereskedők az üzleti forgalom csökkenését vélték beállani; azért, hogy az apáczákat boszontsák, gyermekeket béreltek fel, hogy az uj

kolostor ablakait kővel hajigálják, jutalmat igértek annak, ki a kapu fölé helyezett Mária szobor fejét leüti, sőt népgyülést hirdettek, hogy az apáczák ellen tüntessenek. Ámde ez minden várakozás ellenére az apáczák diadalával végződött. Mert a háttérből előlépett Gregg Maxey tábornok, ki egy dobogóra szállva, hatalmas beszédet rögtönzött a tisztes magatartás, a lovagiasság elveiről s a kötelezettségről, minden állampolgár sértetlenségét megótalmazni, különösen azon nőkét, kik hivatásuknak a nevelés rögös pályáján oly derekasan megfelelnek, mint az orsolyiták. Ily értelemben szólaltak fel mások is, s azért az ellenök agyarkodók szégyenkezve távoztak.

1861-ben kitört az elkeseredett végzetes testvéri háboru a déli és északi Államok között. Columbia vidékén a szülők nagyobb biztonságban vélték lenni gyermekeiket a kolostor magányában, mint a házi tüzhelynél. Azért a belnövendékek száma nagyon felszaporodott, és sok oly felnőtt hajadon is a zárda falai között tartózkodott, kik már rég elhagyták az iskolás leányok éveit.

Febr. 16-án Sherman tábornok Georginán keresztül a déli Karolinába tört s a Lexingtoni magaslatokról rettenetes ágyuival ostromolni kezdette Columbiát. 24 óra mulva a város polgármestere követséget küldött s békés megadást ajánlott fel. De mivel a tőkepénzesek, kereskedők javai, a családok kincsei itt voltak összehalmozva, el volt határozva a város elpusztitása.

Az apáczák azonban több közbenjáró szószólására magától a fővezértől biztositékot és őrizetet nyertek s azért elég nyugodtan voltak. Csakhogy mivel ők a város központján laktak s a katonák szabadon raboltak, gyujtottak, febr. 17-én éjjel a katonáktól őrzött kolostor is tüzet fogott s egészen a lángok martalékává lett. Kénytelenek voltak tehát az apáczák és növendékek éjféltáján a kolostorból kivonulni s a templomban s a mellette levő sirkertben menedéket keresni. Itt reggel maga Sherman tábornok felkereste őket s a fejedelemasszonyhoz igy szólt: «T. Főnöknő! Eljött a pillanat, midőn különös kötelesség a ker. béketürést és

erősséget gyakorolni.» «Igen! mondá a főnöknő; de nem lettünk a tábornok ur által előkészitve rá.» «Valóban sajnálom — folytatá a tábornok, hogy a convent porrá égett.»

A néhány perczig tartó társalgás minden keserűség és szemrehányás nélkül folyt le. Ezalatt jó indulattal ajánlatot tett nekik a tábornok, hogy válaszszanak maguknak a városban hajlékot, hol megvonulhassanak. Meghagyta Erving Károly szárnysegédjének, hogy járjon el ez ügyben. Nem találtatván egyéb menedék, ez a methodisták pensionátját választotta s rendelte el nekik lakásul, melynek éppen nem voltak növendékei. Minthogy a házbeliek nem jó szemmel nézték ezen intézkedést, a szárnysegéd elvette tőlük a ház kulcsait s egyenesen a főnöknőnek adta át. Mivel azonban földszint s az első emeletben már 40 család telepedett be a kérdéses házba, az apáczák növendékeikkel az egészen butortalan III- és IV-ik emeletbe vonulhattak csak be. A következő napon M. Verol georgiai püspök meghivót küldött a főnöknőnek, hogy jőjjenek és az ő egyházmegyéjében telepedjenek le. Erre könyörgéseikkel halmozták el a methodisták őket, hogy ne távozzanak, mert ezen esetre el vala határozva a ház felégetése. Ők tehát ott maradtak, de midőn a veszély elmult, határnapot tüztek ki nekik az elvonulásra. Most minden vagyonukból kifosztva, mintegy 750,000 frank kárt vallva, daczára a sokfelől jövő, ideiglenes kisebb támogatásnak, kénytelenek voltak a várost elhagyni és a püspök által nekik felajánlott, a várostól 3 mértföldnyire eső Vallecrucisba menekülni, hol azonban az épület szük volta miatt csak csekély számu belnövendéket tarthattak, bejáró iskolásokat pedig éppen nem. M. Verol georgiai püspöktől azonban egyházmegyéjébe, M. Quinlaistől 1866-ban Mobilebe, saját püspöküktől ellenben 1872-ben ujra Columbiába kaptak meghivást. A nagy viszontagságok folytán sokan az apáczák közül korai halállal hunytak el, köztük Vasas Stephana, ki erényei és tehetségei által mindenkit lebilincselt.

11. Morrisana.

M. Magdolna saint-louisi orsolyita (Missouri állam) 1855-ben 7 társával Morrisanába érkezett New-York mellett s ott uj telepet létesitett. Ez kezdetben nagy szegénységgel küzdött, ugy hogy a főnöknő kénytelen volt gyüjtés végett Európába jöni. Ezen törekvését szép eredmény koronázta, főleg Mária Anna császárnő nagylelküsége folytán. A gyüjtőnő egyébiránt Győrről is hálásan emlékezik meg. A hatvanas években a növendékek nagy száma miatt itt nagyszabásu épitkezések történtek, a mi nagy kölcsönt vont maga után.

Ez pedig nyomasztólag nehezedett a házra, mivel a belnövendékek száma a háborus idők alatt megfogyatkozott. Tanittatik itt ma is minden szépmüvészet, ének, zene, rajz; az angol, franczia, német, olasz, spanyol nyelv s pedig az apáczák által. Az ajándékok ünnepies kiosztásakor maga Closkey biboros érsek elnököl nagyszámu papság s a szülők jelenlétében. Miután a rendi tagok száma 70-re fölszaporodott, 14 közülök New-Yorkban a szt. Terézia plébánia melletti Henry Itrest házban telepedett meg, hol 130 fizető és 60 ingyenes gyermek részesittetik a ker. nevelés boldogitó áldásaiban. A szent Jeromos plébánia serdülő leánygyermekeinek szintén az apáczák adnak oktatást, hová érseki engedelemmel zárt kocsin mennek el a székházból az apáczák. Mindkét helyen vasárnapi iskola is virágzik az ő vezetésök alatt. Nagy kedveltségnek örvendenek még a jámbor társulatok is, milyenek a Mária gyermekeié, a sz. József és a sz. Gyermekség társulata.

12. Rhode-Island.

M. Hendrichen Providence püspöke Rhode-Island államból személyesen jött el, hogy székvárosa számára telepitvényt kérjen. Az uj raj 1877-ben aug. havában szállt meg az uj házba, mely Isten áldásával szépen diszlik. Minden ügyekezetöket odairányozzák a nővérek, hogy az egyházhoz hűen ragaszkodó s a társadalomnak hasznos nemzedéket képezzenek a gondjaikra bizott növendékekből.

III.

Dél-Amerika.

Dél-Amerikában nem találjuk sz. Angela intézményét oly általánosan elterjedve. Meglehet, a szükség ott nem volt erre oly nagy, mint az Egyesült Államokban, mert a népség a pogányságból megtérve a kath. hitet vette föl. Csak az sajnálatos, hogy a családanyák nevelése nem nyujt mindig alapos ismereteket, szilárd erkölcsi irányt és vonzó példákat, melyek pedig e tájakon is igen szükségesek volnának. Mindazáltal Dél-Amerikában is sok helyütt találkozunk az Orsolyiták intézményével.

1. Brazilia.

Braziliában az orsolyiták már 1851-ben telepedtek meg. A rengeteg gazdag tartomány 1500-ban födöztetett fel a portugáli Cabral Alvarez Péter által, kinek nemzete nem szünt meg a kereszténységet terjeszteni. San-Salvador érsekség lett. Bahiának is neveztetett és 1763-ig Brazíliának fővárosa volt. Körülbelül 600,000 lakót számlál.

2. Igarussu.

Igarussu város, Olinda egyházmegyében, szintén birja az orsolyiták intézményét ugyanazon korszakból. Mely évben jöttek? — nem tudni; csak az bizonyos, hogy a bordeauxi kongregáczió szabályait követik.

Továbbá bizonyos, hogy a portugáli király, kitől Brazilia függött, 1751-ben megtudván a nagy jókat, miket e rend eszközöl, tanácsa által márcz. 2-án kelt azon rendeletet bocsátá közre, hogy egész Braziliában ne türessenek más apáczák, mint csak orsolyiták. Ezen rendelet, jóllehet az orsolyitákra nézve dicséretes, de kevésbbé méltó egy uralkodóhoz, kinek államaiban a tökéletes életre irányuló törekvésnek nem szabad utját állania. E fejedelem Braganza

József Emánuel volt, Pombal ministernek ugyszólván rabszolgája, annak a Pombalnak, ki a jezsuitákat kiüzte Spanyolországból és általában kérlelhetlen ellensége volt a kath. egyháznak.

A nevezett rendelet után egy folyamodás adatott be XIV. Benedek pápához a San-Salvadori s Igarussui monostor megerősitése és a szükséghez képest ujnak alapithatása végett. A pápa szivesen teljesité e kettős kérelmet anélkül, hogy mint a király, más szerzetek letelepedését eltiltotta volna. A breve 1753. május 22-ikén kelt és hirdettetett ki.[1]

A nagy népszerüség, tisztelet és becsülés, melyet a nővérek mostani működésök helyein élveznek, bizton engedi reménylenünk, hogy terjeszkedésöket illetőleg Dél-Amerikában a legkecsegtetőbb kilátások táplálhatók.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

A vegyes házasságok különös tekintettel Magyarországra. Irta Lőrincz Gyula dr. tanár. Nagyszombat, 1890. Nyomatott Winter Zsigmond könyvnyomdájában.

Igen hasznos és korszerü munkát irt a szerző, melyet különösen a lelkészkedő papságnak s a hittanhallgatóknak nem ajánlhatunk eléggé. Jellemzi e munkát szigoru korrektség, világos előadás, szorgalommal s szakavatottsággal összegyüjtött s illőleg felhasznált adathalmaz. Különösen a magyarországi vegyes házasságok tanának és fegyelmének koronkénti fejlődéséről, állami és egyházi intézkedésekről tanus-

[1] Az «Igarussu» nevet a Histoire de l'ordre de Saint-Ursule 1773—1787. czimű könyvben találjuk, jóllehet nem akadtunk rá semmiféle földabroszon vagy szótárban. Azért vagy roszul irta a nevezett történetiró, vagy pedig indiai neve a városnak, mely az európaiak által talán másképp neveztetik.

kodó történeti adatok fonalán meglehetősen teljes képet nyujt a szerző munkája. Az akut kérdésnek jelenlegi, sok keserüséget és surlódást s talán vészt és vihart is magában rejtő stadiumáról oly kiterjedésben értekezik a szerző, hogy a vegyes házasságok körüli egyházi és állami törvények- s rendeleteknek nemcsak teljes áttekintését nyeri az olvasó, hanem ezek helyes magyarázata, érvényök mérlegelése s megállapitása folytán a teendőkre nézve is kellő utbaigazitást kap.

A 172 lapra terjedő mű a vegyes házasságokról a természeti, positiv isteni és egyházi, végre positiv magyar állami törvények szempontjából értekezik. Függelékképen az értekezéshez XVI. Gergely pápának 1841. évi ismeretes brevéje, Lambruschininek hozzácsatolt instructiója és Simor János herczeg-primás és esztergomi érseknek Csáky Albin gróf kultuszminiszterhez intézett két levele csatlakozik.

Ne csodálkozzék a kegyes olvasó, ha a szerző a természeti törvények mértékét is alkalmazza a vegyes házasságokra; mert nem ugy teszi ő ezt, mintha a vegyes házasságokban merő természeti összeköttetést látna szentség hijával, hanem ugy mint ha kérdené: helyeselheti-e az ész két külön valláson levő fél házassági szándékát? Elérhető-e az ilyeneknél a kölcsönös szeretet czélba vett bensősége, a gyermekek helyes nevelése? stb. Az értekezés ez első részében a kifejezések néha nem eléggé szabatosak.

A második részben a szerző a szentirásból is bizonyitja, mennyire tiltotta Isten már az ó-szövetségben a zsidóknak a más népekkel való házasulást, s az uj szövetségben a kereszténynek a pogányokkal való elegyedést: nolite jugum ducere cum infidelibus s végre az eretnekekkel való érintkezést általában: «az eretnek embert kerüljed, tudván, hogy az ilyen elfordult és vétkezik, tulajdon értelmével kárhoztatván magát. Tit. III. 10. 11. Ugyan e részben jogtörténetét adja a vegyes házasságoknak az egyház közjoga szerint. (Jus commune.)

A harmadik rész reánk magyarokra nézve legfontosabb és legérdekesebb. Ebben a magyarországi vegyes há-

zasságok tárgyaltatnak jogtörténeti áttekintésben és pedig nemcsak a reformáczió utáni, de az ugyanaz előtti idők intézkedéseit és gyakorlatát is foglalva magában. Az értekezés ezen része sok adatot tartàlmaz, melyeket kiadott okmánytárakból, törvénykönyvekből s történeti müvekből helyesen vett át s hozott össze a szerző. A vegyes házasságok kérdésének jelen stadiuma idevágó gazdag irodalmunk legjobb termékei fonalán tárgyaltatik ugyane részben.

Kívánjuk a t. szerzőnek, hogy hasznos könyve fogyjon el minél gyorsabban.

Dr. Horváth Ferencz.

Palásthyak. Kiadja Palásthy Pál sareptai fölszentelt püspök, esztergomi kanonok. I. kötet. Budapest, nyomatott a „Hunyady Mátyás" intézetben. 1890.

Ha csodálkozol, kedves olvasó, hogy nem szorosan vett egyházirodalmi jellegü munkát ismertetünk a «Magyar Sion» egyházirodalmi folyóiratunk lapjain, gondold meg, hogy a jelen müvet egyházi férfiu irta s adta ki, és pedig egy püspök, már pedig a püspöknek a tudományok bármely ágában szerzett érdemei diszitik az egyházat, melynek oly előkelő tagja. Hogy a magas szerző csakugyan érdemeket szerzett munkájával a magyar történetirás terén, annak bizonyitása végett elég hivatkoznunk a magyar történelmi társulat közlönyére (Századok XXIV. évfolyam VII. füzet, 531. lap) mint a legilletékesebb forumra, amely ezt irja: «Palásthy munkája jelentékeny gyarapodása a magyar történetnek.»

Azért is be kellett mutatnunk a jelen munkát, mert Palásthy nevével jelent. Szép hangzásu fényes egyházirodalmi név a magyar hazában! Midőn a modern liberalizmus, a szabadság e hazug rendszere a hatvanas évek végén s a hetvenesek elején bősz árként vetette magát a hivők seregére, ott volt Palásthy az elsők sorában — mint maga oly szépen mondja — «menteni a kit s amit lehetett.» A katholikus eszmék fényes magasáról villámként csapott le a

hősi lélek nagy elméje a liberalis elméletek chaotikus éjjelébe, világosságot lövelve a tévelyek ama mélységeire, hová a megzavart elmék őrülten veszni indulának. Ez vala saját vallomása szerint eposza Palásthy életének. Mily szolgálatokat tett Palásthy erős, hűséges tollával a kath. egyháznak Magyarországon, mindenki előtt ismeretes.

Hogy Palásthy oly sokáig pihenteté tollát, s hogy most oly szokatlan téren jelenik meg, ennek a magas szerző okát adja müve előszavában. «Szóltam,» ugymond, «mikor kellett és mert kellett, elhallgattam szinte, mert ezt egyedül okosnak, ajánlatosnak találtam, hallgatásomat komoly indokok sora még ma is fedezi, ma is igazolja.» ... «A jelennek kevés örömeit, sokféle bánatait minden kath. szivvel egyaránt melegen érezve, az ősök sirjai közé vonultam, ... az okmányok porladozó, foszladozó lapjairól az ősök szavait, cselekményeikről a tanuskodást leolvastam, *s öseim iránti szeretetből* azokat összegyüjtve, az életnek megmenteni iparkodtam.»

A diszes kiállitásu munka emez I. kötete harmincz iven keresztül a méltóságos szerző ősi magyar nemes családjának történetét s okmánytárát tartalmazza, mihez kimeritő személy és helynévsor valamint hét nemzedékrendi tábla van csatolva. A történeti rész, mely az okmány-gyüjteményhez mintegy bevezetést képez, nem öleli fel a család multjára vonatkozó összes anyagot, nem terjeszkedik ki a 670 évet meghaladott család minden nevesebb tetteire s viszontagságaira, tagjainak élményeire, hanem csak, mint a magas szerző mondja, «némely általános jellemvonásokat tartalmaz, melyek a család arczképét mutatják.» E jellemvonások elseje az *ősrégi család nemesittetése* II. András király alatt 1217. évben. Ugyanis a család egyik őse *Bors* a király palesztinai hadjáratában vitézségével annyira kitünt, hogy hadi fényes tetteiért a Táborhegyi táborban «terra Palást» adományozása mellett nemessé tétetett. Palást ekkor Hont, később Zólyom várához tartozott. Bors testvérének *Péternek* unokái Álmos és Fabián 1281. évben László király alatt nyerték el a nemességet szintén katonai érdemeik jutalmául.

Borsnak harmadik testvére *Pous*, Róbert király által szintén unokáiban lett a magyar nemesek sorába iktatva. Ugyanez történt Bors nagybátyjának *Beés* bánnak családjával, mely 1300. évben lett nemesitve. Igy tehát az okmányok tanuskodása szerint a Palásthy családban négyszeri nemesittetésre akadunk. A nemesitett törzsök Zsigmond királytól 1421. évben *családi czimert* nyertek, mely a Palásthy Ferenc tábornok által épitett, de idegen, rövid alatt nyolczadik kézre került palásti kastélyon dombormüben mainap is látható. Idők folytán a Palásthy család messze elágazott, s a 16 századig a *nemesek előnevei* nem lévén a mai vezetéknevek módjára állandósitva, egyes ágai lakhelyeik különfélesége szerint nevet cseréltek. Igy keletkeztek a Palásthy vérből a Váradyak, Vezekényiek, Nemcsényiek stb. Ezekre vonatkozó okmányok összegyüjtését elejti a magas szerző.

A családnak *birtokai* voltak a «terra Palást»-on kivül Hont, Bars és Nyitra megyékben, melyekhez az ugynevezett «leánynegyed» és vásárlás vagy zálogba vevés czimén jutottak. Igy birtokoltak a család egyes tagjai Váradon, Nemcsényben, Lovazon, Turon, Nagyvezekényen, Tolmácson, Vihnyén, Bezenchén, Rakonczán, Keszihóczon, Drenón, Semberen, Sásd, Sztracsán és Szemeréd határain, Egyházasnényén s számtalan más helyeken. Nyitramegyében «mezőkeszi» előnevet viseltek a Palásthyak. A «keszihóczi» ág a 17-ik században Korponán kath. hitét veszté, de már alig van emléke Keszihóczon.

A hol a magas szerző a Palásthy-család szerepléséről *a kath. egyházban* értekezik, fájdalommal emliti, hogy «e család mély vallásossággal, kath. magasabb eszmékkel megáldott fiakat vagy leányokat nem nemzett,» habár a ker. házasság kötelékét nagy kegyelettel ápolta, azért a 14. században kolostorba lépett Jakabon kivül, magát papságra adott más sarja nincs.

Házassági kötelékben volt a Palásthy-család a Váradiak, Kováryak, Szécsenekkel stb. 1330. évben Palásthy Kopai a gyászos emlékü Zách Felician lévai várparancsnoknak Sebe leányát birja. A visegrádi merényletben 1331-ben há-

rom Palásthy testvér is részes. Egyik feltünő jellemvonása a családnak, hogy harczias fékezhetlen szilaj természetü volt; ezt mutatja a sok viszály, erőszakoskodás és gyilkosság, mely kebelében felmerült.

A történeti részben vannak még értekezések: Palást helységről, a palásti csatáról, a családi levéltárról, a palásti tagositásról, Litvarczról a mi azonos Alsó-Palásttal s a Nedeczky nemes családról, melynek egyik sarja Kristóf mult század közepén keszihóczi Palásthy Ferencznek egyetlen Borcsa leányát nőül vette, s vele a Palásthyakra vonatkozó okmánytár is a Nedeczky család birtokába került, melyet az mai napig gondosan megőrzött. A Nedeczky család nemesittetése Nedecze község adományozásával 1384. Mária királynő idejébe esik.

Az okmánytár ez I. kötete 325 okmányt közöl s a «Századok» szerint «gondos és szakavatott» kézre vall.» A családi irattáron kivül Esztergom, Garam-Szent-Benedek, Pozsony, Nyitra, Csorna, Veszprém, Jászó, Lelesz, Eger, Vácz szolgáltatta hozzá a bő anyagot. A magas szerzőnek, az ódon iratok olvasásának néha nehéz utján, Knauz Nándor cz. püspök, a legjobb mester nyujtá biztos karját.

A ki magyar hazánk és nemzetünk nemcsak politikai, hanem társadalmi s házi életének, s általában anyagi és szellemi fejlődése összes nyilvánulásainak történetét majdan megirni fogja, az fogja csak majd tudni, mily nagy követ hengeritett a méltóságos Püspök ur, az ősmagyar nemes család e valóban nemes sarja, s mennyi fáradsággal járult a hazai történetirás épületéhez.

Dr. Horváth Ferencz.

A müveltség kérdése. — Irta Nostitz-Rieneck Róbert. S. J. — A szerző engedélyével forditotta a csanádi növendék-papság magyar egyházirodalmi iskolája. Temesvárott, 1890. 253 lap. Ára ?

Bizonyos elfogultsággal vettem kezembe e könyvet, mely mind annyiszor elfog engem, valahányszor oly mun-

kát kezdek olvasgatni, mely subjektiv felfogásra van épitve. De megvallom, kellemesen csalódtam, mert a derék szerző nem légvárakból filozofál, hanem kutatja a multat, ebből következtet a jelenre s igy a tények logikájára támaszkodva épiti fel a jövendőt.

Mi czélja e könyvnek? kimutatni, hogy melyik uton, milyen korlátok közt haladjon az ember, hogy végczélját elérhesse, hogy egyrészről le ne sülyedjen a szellemi alacsonyságba, másrészről pedig meg legyen óva a másik kinövéstől, a tulhajtott müveltségtől, mert mindkettő elvakitja az embert, hogy ne lássa egyedüli czélját, mely után törekednie kell, az Istent!

A müvelődésre való hivatás, a haladásra való törekvés benne van az emberben, ugyszólván vele születik.

Azért a szerző megfigyeli az embert a bölcsőtől kezdve egészen azon pillanatig, midőn a halál szele fagyasztja meg tagjait. Vizsgáló szemmel kiséri az emberiséget azon időtől kezdve, mikor ez az első emberpárral a földszinén megjelent s kutatja törekvéseit, vágyait és haladását; előadja a kulturmunka feltételeit, ismerteti a talajt, melyen foglalkozik, beszél a munkafelosztásról, mely az első szükséges lépés a haladás utján, mert csakis igy lehet az egyes emberek tehetségeinek sikeres kihasználása által a kultur-élet minden terét megmunkálni és szellemi javakat nyerni, melyek azután társadalmi tulajdonná válva, teremtik meg a müveltségi állapotot.

A müvelődésnek alanya mindig az ember, annak csirája vagy ősoka az emberi értelem. Az ugynevezett természeti és müvelt népek közti különbséget nem a müveltség hiánya egyrészről, annak meglevése másrészről: hanem annak alacsonyabb vagy magasabb foka okozza. Értelem nélküli embert nem képzelhetünk magunknak épugy, mint a hogy nem találjuk meg az átmenetet, mely által a majomból gondolkozó ember lett. Az atheismus karjaiban felcseperedett darwinismus fattyuhajtásai csak oly nevetségesek, mint az istentelen világszármazás beteg elméletei: a kozmogoniai, geogoniai, biogoniai és a modern anthropologiai.

Elkezdve az ősembertől egészen a Stanley által legujabban felfedezett batuákig még nem találtak olyan embert, ki a legvégső elfajulásban, a legalacsonyabb fokon levő állati süllyedtségben is ne őrizte volna meg emberi jellegét s egyetlen lépéssel is közeledett volna az állatvilág felé.

Ezen ember tehát, kitől az értelmiség csiráját elvitatni nem lehet, társaival emberiséggé egyesülve, helyes munkafelosztás alapján meginditotta a müveltség haladását, mely sülyedt vagy emelkedett aszerint, amint az időviszonyok befolyásolták. De jött a kereszténység, mely biztos irányba terelte az emberi szellemet s a mathematikai, empirikai és kritikai kutatások terén tett óriási vivmányokat biztos kézzel, az ember végczéljával teljes összhangban kormányozta. A XVI. század ujitóinak hittudománya azonban felállitotta a «szabad kutatás» elvét, mely függetleniti magát minden befolyástól s azon korhoz vezet, melyben Hobbes, Spinoza, Kant, Schoppenhauer stb. istentelen filozofiája jelelik a szélsőségeket. Ennek elve az egoismus, mely hadat izen mindennek, mi kivüle áll.

Ezt a modort az egyház természetesen elitéli és reakciót támaszt ellene s határozottan kimondja, hogy ezen modern haladással nem lehet megbarátkoznia! Nekünk azt a haladást kell pártfogolnunk, mely az Isten törvényei előtt önkényt meghajol, melynek keresztény, melynek vallás-erkölcsi müveltség a neve!

Nagyon szép és tanulságos a könyvnek IV-ik (és utolsó) fejezete, melyben szerző ezen thémát valóban az igaz érzés melegségével tárgyalja. Összehasonlitja a keresztény müveltségek a modern haladással, melyet kereszténynek nem nevezhet, s tényekre támaszkodva az elsőséget amannak itéli oda; mert az az Istenre támaszkodva biztosan halad utján, mig ellenben ez a magára hagyott szellem útvesztőjében vagy tönkremenő, tulhajtott müveltségre vezet, vagy pedig hirtelen a kommunardok barbárságává fajul. A keresztény élet vetette meg a biztos alapot a kultur-élet minden terén, a honnan minden további haladás kiindul.

De ezen haladás most különösen fenyegetve van.

A szerző setét képeket lát a jövőben; közelgő viharnak morajját érzi, mely akkor fog kitörni, ha a nép nagy rétegeiből kihal a vallás-erkölcsi érzés. Akkor fog majd e vihar kitörni, ha egyhangu véleményként felhangzik az elhatározás: «Ne legyen Isten, ne legyen Ur felettünk!» Ekkor azután a vihar nyomában kél a pusztulás, mely romba dönti a büszke haladás vivmányait!

De a szerző vigasztal is egyben — ne legyünk kishitüek! Ennek a pusztító orkánnak romjain fogja diadalát ünnepelni a keresztény világnézet, melynek mi hivei vagyunk. Krisztus szelleme őrködik felettünk, aki manap is megfékezheti a fenyegető vészt: «Uram, ments meg minket, mert elveszünk.».

Ime, — Nostitz-Rieneck könyve! E rövid ismertetésből is megérti az olvasó, mily sok érdekeset tartalmaz e könyv, mely eddig 16 ívnyi tartalommal theologiát, filozofiát, pszichologiát, ethnologiát, anthropologiát gazdag változatban tár elénk!

A csanádi növendékpapság szerencsés érzékére vall, hogy e korszerü munkát hazai nyelvünkre átültette. A fordítás eléggé magyaros és élvezhető, és semmiképen sem csökkentette az eredetinek értékét. Vajha minél többen olvasnák e munkát, hogy nálunk is hozzájáruljon a müveltség kérdésének tisztázásához, melynek elveit és módját a szerző oly szabatosan és világosan jeleli meg. *Erényi Károly.*

Historia sacra A. T. cum introductione in ejusdem Test. libros ss. Auctore Joan. Mally, E. M. S. Canonico Theologo, Ss. theol. doctore. Sumtibus Auctoris. Strigonii, Buzárovits. 1890. VIII⁰ 148—293 pgg.

Már rég kellett volna folyóiratunknak megemlékeznie nagys. és főtiszt. tanártársunk munkájának folytatásáról, amelynek első részét, mult évfolyamunk 793. lapján ismertettük; de hiába, a szerkesztőknek közös és általános kifogása: a térszüke, a tárgyhalmaz, itt is csak érvénybe lépett, s egész mostanig késleltette e kisded recensió megjelentét.

Pedig a mű második része, illetve folytatása párhuzamosan a II. félévi előadásokkal — mint a melyek benne foglaltatnak — folyton előbbre és előbbre haladva, már f. é. junius hó elején készen volt. Késedelmünk tehát nem is jelentéktelen. Ámde jobb későn, mint soha.

A szerző e részben, mely a harmadik «sectiónak» (Saultól kezdve) második része, (pars altera, historia populi isr. sub regibus post scissionem regni) a §§-ok uj sorát kezdi meg s a fősulyt itt is, könyve czimének megfelelőleg, a történetre helyezi, mig az «introductio»-t csak másodsorban adja. Ép azért, hizelgés nélkül mondhatjuk, hogy az Isten választott népének története, ily szük keretü tankönyvben még sehol oly világosan és kimeritően nem volt adva, mint ezen könyvben. Viszont talán a próféták tárgyalásánál, nevezetesen a négy nagy prófétáénál, az exegetikai értelemre haszonnal lett volna a classicus messiási jövendöléseknek valamivel szélesebb alapon való taglalása. Meg vagyunk azonban győződve, hogy ezt a rövidséget pótolja aztán nemcsak az előszóval nyujtott magyarázat, hanem a theologiának tanterve szerint külön órában adott szentirás-magyarázat is.

A Machabeusok könyveinek tárgyalása után még egy §. következik a római uralom kiterjedéséről a zsidókra, a 61. §., — s ezzel a könyv historikus része véget ér. Következik az általános introductió, mely bár rövidre lett szabva, mindazáltal a legszükségesebb kérdéseket kitünően tárgyalja u. m. a sz. könyvek inspiratióját, a kánon történetét, s a sz. szöveg és forditások történetét. Egy «brevis conspectus litteraturae» zárja be a munkát, melyben külön a történeti, külön a didaktikus, és ismét külön a prófétai könyvekhez kezdettől irt kommentárok és magyarázatok legjelesbjeit mutatja be a Sz.

Fő előnyei a könyvnek a világosság, rövidség, — és a szép latinság, melyhez a latinul iró német szerzők jobbára nehézkes irályát hasonlitani sem lehet. — Örömmel halljuk, hogy a könyvnek előnyei már is megnyitották számára az esztergomin kivül más seminárіumok kapuit is.

Dr. Kereszty Viktor.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Protestáns kardcsörtetés. Hogy az eretnekség ellensége a lelkiismereti szabadságnak, hogy erkölcsi erejében s szellemi nemes versenyben nem bizva most is csak anyagi erőre támaszkodik, fényesen igazolják ismét protestáns honfitársaink, kik a mily rokonszenvvel veszik tudomásul hivatalos összejöveteleiken a végzetes február 26-iki kultuszminiszteri rendeletet, épp oly ellenséges szemmel nézik a kath. papságnak a lelkiismereti szabadság revindikálására irányuló lelkes, de imponáló akczió számba még eddig nem igen menő törekvését. A «Prot. Egyh. és Isk. Lap» 35-ik számában Sz. F. (Szőts Farkas?) azzal ijesztgeti feleit, hogy mi katholikusok ki akarjuk irtani, el akarjuk nyomni a protestantizmust, azután nagy szóllamok ürességétől kongó czikke végén félre veri a harangot, kibontja a kurucz zászlót s ha élnének, bizony nyakunkra hozná a kegyetlen hajdukat s a keresztény vért szopó törököket s tatárokat, hogy perzselnék fel megint falvainkat, kötnék rabszijra békés hiveinket, öldösnék papjainkat. «Ha a féket vesztett ultramontanizmus» — irja az uj kurucz vezér — «ily merészen, ily kihivólag provokál protestantismust és jogállamot, liberalismust és demokratismust: akkor mi a harcz és háboru elől sem fogunk kitérni, hanem felvéve a nekünk dobott keztyűt, Isten és a haza nevében teljes tehetségünk szerint védeni fogjuk szent vallásunk és imádott hazánk szabadságát, mint áldott emlékü puritán és kurucz őseink tevék, zászlónkon a régi jelszóval: Pro Deo et libertate!» Ugy képzel e sorokban czikkiró bennünket, mintha Moszkvából (?!) és Berlinből (?!) már hoznók az orosz—porosz hadakat imádott hazája (mert Magyarország persze csak az ő hazájuk) ellen! Pedig hát mit is akarunk mi? Szabadságot! S ezt nem csak magunk számára, hanem a bevett vallásfelekezetek számára egyaránt! Legyen a szülőknek visszaadva azon elidegenit-

hetlen joguk, melynél fogva akár kath. akár protestáns vallásban nevelhetik gyermekeiket. Ne tolakodjék be az állam a családok szentélyébe, áldástalan törvényeivel két különböző vallást kényszeritve reá a gyermekekre s két vallási táborra osztva a testvéreket már a gyermekszobában! A sértett lelkiismereti szabadság s az elkobzott szülői jog eme visszaállitási törekvésében hol lát a lármás czikkiró «kihivó s vakmerő magatartást,» melyet «a kath. klerus harczias eleme követ»?

Hanem hát Rajner Lajos esztergomi kanonok vagy mint Sz. F. mondja «a primási káptalan egyik tagja» Szent Istvánnapi szent beszéde (macska-körmök közt) sehogy sem fér a czikkiró fejébe. Rajner kanonok szerinte «a kormányelnök és számos állami főméltóság jelenlétében Isten házában formaszerint izgatott a magyar állam és királyilag szentesitett törvényei ellen.» Ennek igazolására felhozza a jeles szent beszéd következő helyeit: «Engedjenek csak az egyháznak a népre csorbitatlan befolyást, ne szegjék szárnyát bizalmatlanságból eredő *félszeg rendeletekkel, dogmáiba ütköző* s a keresztény fegyelmet bénitó törvényekkel, s a régi kor csodái ismétlődni fognak . . . «Végzetes ujitás volna, ha törvényhozásunk szakitva az ország ezeréves multjával, egy szerencsétlen pillanatban a jogállam álláspontjára helyezkednék» . . . «Sürgetjük, hogy a kath. hitelveknek kellő befolyás biztosittassék az ország összes törvényes institutioira.» Itt csak azt kérdem a czikkirótól, vajjon a királyilag szentesitett törvényt föltétlen érvényünek ismeri-e el? Ha nem, akkor ne vádolja izgatással azt a férfiut a ki mély belátásánál fogva, jól megfontolta szavait, s a kinek elég bátorsága volt az ország nagyjai előtt is hangoztatni azt az igazságot, hogy Krisztus Jézusnak, Isten fiának örök érvényü és üdvös tanai s az általa alapitott üdvintézmény nem változtathatók, nem alakithatók az egyes államok törvényhozóinak, illetve a parlamenti többségeknek eszejárása és száj-ize szerint; ha igen, ha *föltétlenül* érvényesnek, kötelezőnek ismeri el a királyilag szentesitett törvényt, akkor mondjon le protestantizmusáról, akkor mondjon le minden személyes, minden emberi jogról, akkor mondjon le a jog

és jogtalanság közti benső lényeges külömbségről, mondjon le eszéről és minden szabadságáról! Kell-e Istent imádni, szülőt tisztelni, máséhoz nem nyulni, mást nem rágalmazni, ezt és sok ily dolgot ne eszétől kérdezzen, hanem a minden jog forrásától: az államtól, ennek királyilag szentesitett törvényeitől s kormányi rendeleteitől! Jogállamot a mai pantheisztikus értelemben, *államot mint minden jognak forrását* el nem ismerhet soha az az egyház, mely hiszi, tudja, hirdeti, hogy Isten fia alapitotta, hogy tehát a léthez joga van, és pedig minden állami tekintélytől függetlenül, hogy joga s kötelessége ugy létezni amint alapittatott, ugyanazzal hatalmi sphaerával (melyet neki kell ismernie és értelmeznie) ugyanazokkal a kötelmekkel, ugyanazon kegyszerekkel, ugyanazon alkotmánynyal! Azért vakbuzgóságnak, minden mérsékletet és tisztességtudást nélkülöző rajongásnak kell tulajdonitanunk a czikkiró e szavait: «lelkünk minden érzésével, elménk teljes erejével tiltakozunk a Rajner-féle *botor beszéd* ellen, mely végzetes ujitásnak tartaná, ha törvényhozásunk szakitva az ország ezeréves multjával egy szerencsétlen pillanatban a jogállam álláspontjára helyezkednék.»

Abban sincs semmi államellenes, de még protestansellenes sem, ha Rajner kanonok sürgeti a kath. hitelvek kellő befolyásának biztositását az ország összes törvényes institutióira; mert a kath. embernek minden körülmények közt katholikus hitelvekkel összhangzóan kell gondolkodnia és cselekednie. Azért, hogy csak egy példát hozzak fel, a kath. adózók pénzéből nem volna szabad a kath. hitelveknek ellenséges, felekezetnélküli iskolákat emelni, melyekbe a felekezet-nélküli szülő ugyan örömest, de a kath. szülő csak aggódva, hogy ne mondjam lelkiismeretének sérelmével küldi gyermekét.

Hogy czikkiró minket katholikusokat *aknamunkával* vádol, az már nevetséges. Mi semmit sem tanitunk, semmit sem teszünk titokban; a protestánsokra való tekintet nélkül gyakoroljuk pozitiv tevékenységünket; azért alaptalan e vádak sora: «Hazánkban a mostani nyilt akcióra való csöndes

előkészület, a *titkos akna-munka* másfél évtized óta tervszerüleg folyik, mire időközönként e Lapban többször rámutattunk. A nagy vagyonu főpapság milliókat adott ez idő óta leány-nevelő intézetekre, hogy «a kath. hitelvek befolyása» a családokra biztosittassék; (a kath. egyházi vagyon rendeltetése talán terjeszteni a protestantizmust?) az ultramontanismus rendkivüli erőt fejtett ki a kath. sajtó-tevékenység és egyesületi élet felvirágoztatására; (mind kevés!) az ultramontán tudósok bámulatos merészséggel hamisitgatták meg a történeti, irodalmi és bölcseleti közfelfogást (az az: lerántották sok történelmi hazugságnak pofájáról az igazság álarczát!) stb. stb. Ami azt a vádat illeti, hogy «a hagyományos római taktika a vallást következetesen azonositja a klérus hatalmi érdekével» arra csak azt feleljük, hogy a kath. hitelvek szerint (melyeket mi, engedje meg a czikkiró jobban ismerünk, mint a tulsó táborban) a klérust a vallástól nem lehet elválasztani, ennek különválasztásán hiába fárad a hagyományos protestáns taktika, mert a klérusnak vagy is határozottabban az apostoloknak s ezek személyében a római pápáknak és a püspököknek mondatott: «tanitsatok minden népeket» t. i. *vallásra*; már pedig vallástanitó nélkül nincs vallástanitás, e nélkül nincs vallástudás és gyakorlás vagy is alanyilag: nincs vallás. Midőn a czikkiró állitja: «Igen, mi a vallási, lelkiismereti és politikai szabadság és jogegyenlőség uralmának vagyunk hivei,» nem mond egyebet mint a tulsó tábor viselkedésével hangosan megczáfolt üres phrazist! Egyébiránt jegyezze meg magának a czikkiró jól, hogy a viszály magvainak elhintése hazánk keresztény polgárai között nem lesz hasznára másnak, mint az oroszországi és galicziai jövevényeknek s a kereszténység sirásóinak a naturalistáknak: inter duos litigantes tertius gaudebit.

(Dr. Krauz Ferencz, freiburgi egyetemi tanár) a nyári félév bekezdéseül beszédet tartott a teologia tanitásáról a kereszténység kezdetétől máig. Krauz liberális teologus, ki mindenfélében próbálkozik: történetben, archaeologiában, müvészetben, paleografiában. Egyháztörténetét

kegyetlenül megdolgozta Schröder, kit most a washingtoni kath. egyetemre hivtak meg tanárnak. Krauz nem változtatta nézeteit ezen prorectorális beszédében sem. Érdekes és tanulságos képet nyujt a teologikus tanulmányok történetéről. Az oldalvágások és döfések a nem német stilü teologiának szólnak. Szerinte a teologia a tudománynyal a történet és a bibliai kritikus tanulmányok kapcsán függ össze; ha ezt a kapcsot lazitjuk, ha a történet és a filologia keretéből kiveszszük a teologiát: akkor szétvágjuk a lánczot s a teologia kiesik az egyetemek keretéből. Különös, hogy Krauz a történetet és a filologiát emliti, a filozofiát pedig kihagyja s e furcsa következetlenség révén azután ellenszenves helyzetbe kerül a skolasztikus teologiával szemben. Az ő teologiai tanulmányi rendszerében a teologia tényleg történetté és filologiává sülyed alá, dogmatika és morális kong a felületességtől és ürességtől. Ha a filozofiát emlegetné összekötő kapocsnak: akkor a teologiának csakúgy találna helyet a modern egyetemeken, mint emigy, s a mellett a teologia megmaradna annak, aminek lennie kell, s nem válnék «silbenstecherei»-vé és hulladékos «tuffi frutti»-féle erőtlen táplálékká, mely képtelen meggyőződést s mély felfogáson épülő papi szellemet nevelni a tanuló ifjúságban. Hogy Krauz annyira megóvni szándékozik a teologiát az egyetemmel összekötő kapcsot, azért minden józan gondolkozó csak elismeréssel adózik; valóban a teologiát képviselő egyetemi köröknek sokszor kell megküzdeni a többi karok ellenséges mozgalmaival, melyek a teologiát az egyetemtől elválasztani törekesznek. E mozgalmak néha a cselvetés utjára térnek és az épület térszükének ürügye alatt ajánlanak föl a teologiai karnak különálló helyiséget. Budapesten is szóba jött egykor ily terv, de az akkori jeles és körültekintő dékán fölismerte s elháritotta a veszélyt.

(Seminárium vagy egyetem?) Sokat hánytorgatott kérdést képezett s képez jelenleg is Németországban. Nálunk nem; mert teologus egyetemi polgáraink a seminárium okon kivül nincsenek: de a német teologusok jó része seminárium okon kivül él s úgy végzi el teologiáját. Az egy-

házi szellem nem barátja e divatnak. Németország nagy püspökei, ezek élén Ketteler, arra törekedtek, hogy teologusaik mind az egyházmegye seminariumában képeztessenek. A veszély legfölebb az, hogy elvonatván az egyetemektől a teologusok, maga a teologia is kizáratnék az egyetemekből, amit minden áron meg kell akadályozni. A hol az egyház elleneinek sikerült ez elválasztást létesiteni, ott — mint Franczia- és Olaszországban — az egyház tekintélyére e részben is végzetes csapást mértek. A teologia ezáltal mintegy kirekesztetik a nemzeti tudományosságból, s az egyetemekről leszorult teologia a laikusok szemében elveszti a tudomány nimbusát s evvel együtt hatását a müvelt körökre. Ezenkivül az egyetemi karokkal való összeköttetés csak emelheti a teologiának szinvonalát, mert élesebb ellenőrizet alatt áll s nemes versenyre hivatik ki különféle alkalmakban. Az egyetemi tanárok rendelkeznek pénzzel és tudományos segédeszközökkel, melyektől a seminariumok el vannak zárva, — mert sajnos bár de való, hogy az állami intézetek, tanárok és tanitók jobb és nagylelkübb gondozásban részesülnek, mint az egyháziak. A roszul gondozott tanároknak pedig nem az a gondjuk, hogy buvárkodjanak és a «haza határain túl is emlegetett nevet szerezzenek,» hanem az, hogy egy jó plébániára szert tegyenek. — Tehát pártfogolni kell az egyetemi teologiát, — de az egyetem mellett seminariumokat kell állitani; igy azután nem arról lesz szó: szeminárium vagy egyetem, hanem a kettőt barátságosan összefoglalva Németország is az egyetemek szomszédságában rendezett és fegyelmezett seminariumoknak örvendhet.

Az áruló Oroszország. A czárok birodalma keleten tág kaput nyit az ocsmány barbárságnak. Pobedonosjef a szent zsinat főnöke évenkint felterjesztést nyujt be a minden oroszok czárjának a vallási állapotokról. Az 1884. évi felterjesztésből kitünik, hogy a mohamedán propaganda a szent birodalom határain belül az orosz hatóságok szemelátára s beleegyezésével szépen virágzik. Keresztény gyermekek kénytelenek török iskolába járni s oly könyvekből ta-

nulni, melyek a kereszténységet gyalázzák, s a próféta vallását dicsőitik, s ami e dologban megbocsáthatlan: e könyvek a szigoru *orosz czenzurát* paszszirozták. Kazánban az orthodoxia czenzurája mellett 1883. évben megjelent egy könyv *„Tijan-ul-metalib"* czimmel, mely a szükséges és fölösleges ismeretekről értekezik s a Koránról azt irja, hogy ez oly szükséges, mint a mindennapi kenyér. Ezt a könyvet olvassák a keresztény gyermekek a mohamedán iskolákban! Egy másik könyv, melynek czime «Agidei Menzume» azt tanitja, hogy az igaz vallás a mohamedanizmus s hogy annak ellenségei ellen küzdeni kötelesség. Kik azok az ellenségek? Első sorban a *„kafirok,"* a keresztények! Hát ez nem elárulása a kereszténységnek? S ez az áruló moszkovitizmus az orthodox kereszténység nevében, melyet elárult, vérbe törekszik fojtani a katholiczizmust! Csoda-e hogy az örök Igazság a zsarnokság gonoszságát a nihilizmus gonoszságával fenyiti!?

Apró hirek. Londonban e nyáron gyülés tartatott a halottégetés érdekében. A gyülésen Barry anglikán püspök elnökölt, kinek sajátságos fogalmai lehetnek a kereszténységről. A halott-égetés, mint irják, már a valesi herczeget s 15 anglikán püspököt számit hiveihez. A jövő fogja megmutatni, vajjon a kereszténytelen uj szokás terjedése nem talál e akadályra az angol nép jámbor keresztény érzületében. — A protestans Pall Mall Gazette szerint az anglikán papság soraiban folytonosak a kath. egyházba való áttérések. Legujabban a következők hagyták ott a protestantizmust: Townsen dr. az oxfordi egyetem missiójának főnöke Calentában; Rivington dr. ugyanazon missió főnöke Bombayban; Batlock dr. Elepham egyházának szónoka Londonban; Beaby dr. lelkész Helmskyben, Claske dr. a szent Jakab templom lelkésze Liverpoolban. Négy hónap óta egyedül a Redemptoristák téritettek meg több mint 1000 angol protestánst.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1890. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

ÉRDEKES GONDOLATOK A LÉLEKRŐL.

(Dr. Jaeger Gusztáv elmélete nyomán.)

Irta CSERNIK ALAJOS.

(Vége.)

Már most azonban válpontra érkeztünk; Jaeger tana azon értelemben, hogy az embernek két lelke volna, az egyház által már ő előtte elvettetett és pedig a IV. konstantinápolyi zsinaton, 869. évben, Vienne-ben az 1311-ben tartott zsinaton, melynek határozatát utóbb az V. Laterani zsinat is megerősítette. A vienne-i zsinat ekképen szól: Ezen az Urban összegyülekezett zsinat a szentek nyomdokait követvén és az egyház tanitmányát megőrizvén vallja, hogy az ember értelemmel biró lélekből áll, mely az Isten képére teremtetett, a mely az élet lehellete, melyet az Ur orczájába lehelt — és testből, a mely az értelmes lélek által éltettetik, melylyel egyesülvén életét birja. Elveti azonban azt a tanitást, amely az embert három részből: test-, szellem- és lélekből állónak vitatja, mint amely utóbbi a testi életnek kútfeje volna. Azonfelül pedig elveti azoknak állitásait, akik hajtogatják, hogy az emberben csak két állagot különböztetnek meg, és a szellemen kivül testet tulajdonitanak neki, melyet azonban a lélekkel ugyanannak mondanak, vagy pedig oly testet, a melyet ön-

maga által élő psychikai állagnak mondanak.[1] Ezen egyházi gyülekezet határozata bizonyos értelemben Jaeger tanával kiegyeztethető volna, egyszerüen az által, ha azon anyagok, melyekről Jaeger beszél, nem léleknek, hanem nervo-physiologikus agensnek neveztetnek: Jaeger tanát, mint az ujabb élettani kutatások eredményét, talán azok számára lehetne megmenteni, a kik a szellemi és lelki processusok magyarázatánál nagyon is a physiologiai és szervi működések tömkelegében — a halhatatlan lélekben való hitük rovására — leledzenek. Tovább is lehetne menni; a IV. konstantinápolyi zsinat csakis azon tanitást veti el, amely az emberben két lelket állit. De Jaeger sem két lelket sem két szellemet nem vitat, hanem a mi a mostani természettudósoknál nagyon is fontos, *vitat egy halhatatlan, a test anyagától különböző szellemet, és egy testből fejlődő physiologiai ágenst*, melyet sajnosan léleknek nevez, de mi más néven nevezvén, kutatásait hasznunkra akarjuk fordítani. Továbbá a viennei zsinat csakis azok tanát veti el, a kik azt állitják, hogy az értelemmel biró lélek nem az élő test formája. Nem csoda, hogy ezen zsinati határozatok alapján Schwetzig Suarez theologuson kivül még más nevesebb theologus nem vitatta, hogy az egyház elfogadott dogmái közé tartozik azon tétel: hogy az emberben a testen és lelken kivül több állag nincs. Hát mik az erők, melyeknek létét vitatják? Sem anyag, sem szellem; a meddig tehát a pozitiv tudomány minden kétséget kizárólag meg nem alapitotta az erők lényegét, addig nem lehet teljes biztonsággal állitani, hogy az emberben a szellemen és testen kivül több állag nincs. Az emberben erők vannak, sőt az erők bámulatos komplikációja található benne, amely eddig még meg nem fejtetett, ugy mint az életerő titka is rejtve van a ter-

[1] Schwetz Theologia Dogmatica. II. k. 26. l.

mészettudósok szemei előtt.[1] Mik ezek az erők, ez még nyilt kérdés; tény az, hogy már tagadásba veszik, de miután az élet és a szervezetek működésének titka még megfejtve nincs: mindazon kutatások, melyek a physiologiai téren mozognak, tehát Jaeger kisérletei is, mint uj dolgok, figyelmet érdemelnek, melyeket hasznunkra, az élet helyes fölfogására és irányitására fordithatunk. Annyi bizonyos, hogy a természetben nincs ugrás; a test és a szellem két nagyon is különböző dolog, és mégis a kettő egyesítve van. Mindenesetre a kettő közti kapocs nagyon elmés lehet; ha azt ismernők, ebből az élet számára tán meglepő és üdvös következtetéseket és utasitásokat lehetne levonni.

A test és lélek közti viszony és kapocs ama része, a mely a kettő közötti közlekedésben nyilvánul, különösen foglalkoztatja Jaegert. Ő nagyon hangsulyozza a testnek a szellemre való befolyását és ezen befolyás azon részét, amely gyors érzéki közlekedésben áll. Minél gyorsabban birják az idegek a külső benyomásokat a léleknek átszolgáltatni, annál kedvezőbb a szellem állapota a testben. Ezen közlekedési gyorsaságot pedig Jaeger számokban fixirozta, a mely számokat mérés által állapitotta meg. Ezen mérést neuralanalysisnek nevezte meg, áll pedig ez azon időnek megméréséből, amely elmulik a közben, hogy valamely tüneményt észre veszünk és ezen észrevevés után valami visszahatást nyilvánitunk ezen tüneménynyel szemben. Pl. ha látom, hogy felém valami tárgy közeledik, ki akarok térni az utjából. De az észrevevés és mozgási izmaim működésbe hozatala között bizonyos idő mulik el, a

[1] Ezen kérdés tisztázásához járult Csernik Alajos «Anyagrendszer erők nélkül» czimü művével, a mely szerint az erő nem egyéb mint mozgás. Ha ez igaz, akkor hamarább lehetne állitani, hogy az emberben a szellemen és testen kivül több állag nincs, de még akkor a még ismeretlen physiologiai agensek számára a test működéseinek tömkelegében tág tér marad.

mely annál rövidebb, minél éberebb és frissebb az ember. Ezen éberséget vagy idegközlekedési képességet Jaeger horoskopnak nevezett készülék által méri meg, amely a másodpercznek ezredrészeiben azon időt mutatja meg, amely szükséges, hogy lelkünk valamely bekövetkezett behatásra megfelelő visszahatást idézzen elő a testben.

Jaeger ezen készülék által bebizonyitja, hogy szellemi éberségünk bizonyos, testünkben létező és benne fejlődő illó anyagok behatásának van alávetve, a mely illó anyagok testünk fehérnye anyagának megbomlásából származnak és annál könnyebben zavarják meg lelkünk nyugalmát és egyensulyát, minél jobban van elkényeztetve a mi testünk. Ugyanis minél kevésbbé birjuk el az idegen behatásokat, annál könnyebben bomlik szervezetünk fehérnye anyaga; és igy *Jaeger az első, a ki számokban mutatja ki a test elkényeztetésének, léhaságának és elpuhultságának akadályozó befolyását az ember szellemi működésére, lelki éberségére, munkaképességére, általában az emberi magasztos feladatok megoldására nézve.*

Azt minden ember tudja, hogy a rothadásnál a test szervezete többnyire légnemü anyagokra bomlik. Ezen folyamat megsemmisíti a szervezetet, de az életben és annak ellensége. Jaegernek élettani utasitásai és tanácsai ennek folytán abban állanak, hogy olyan életmódra szoktatta hiveit, amely mellett a testben legkevesebb légnemű anyag fejlődhetik és tartózkodhatik. Ide tartoznak:

könnyü és legkevésbbé sem elkényeztetett ruházat, melynél a párolgás és szellőzés könnyen eszközölhető. (Ki van tehát zárva minden hiuság sugalta feszes fűzés, a testnek természetellenes helyzetekbe való kényszeritése.)

Erőteljes szellőzése a lakásoknak és az idő viszontagságaihoz való szoktatás. (Sok ember minden csekély szellőcskétől fél; pedig nem gondol-

ják meg, hogy a föld viszonyai ugyanazok maradnak. Minél kevésbbé szokják meg tehát azokhoz való alkalmazkodásukat, annál inkább elvesztik életképességüket. Mert nem tudni a földteke viszonyai között élni: annyit tesz, mint elveszteni az életképességet.)

Erőteljes mozgás és munka.

A szeszes italokkal való mértékletes élés.

Szenvedélyektől való őrizkedés.

Erkölcsösség. (Semmi sem képes a test bomladékonyságát annyira előmozditani, mint az erkölcsi kihágások; már pedig Jaeger számokkal mutatja ki a testi szervezet erőtlenségének és könnyű bomladékonyságának káros voltát a szellemi működésekre.)

Ezek által konstatálni akartuk, miszerint a legujabb physiologiai kutatások ismét csak oda vezetnek, a honnan a régi egyszerű keresztény életmód kiindult: a testet nem dédelgetni természetellenes elpuhultságban, hanem edzeni egészséges életmód által. De egyuttal még más fontos körülményt is bizonyitanak Jaeger kisérletei és fejtegetései; t. i. a szellemnek nagymérvű befolyását a testre és a szervezetre. Jaeger ismét kisérletekkel és számokkal mutatja ki, miszerint az érzelmek és különféle lelki állapotok gyors physiologiai változásokat idéznek elő nemcsak az idegrendszerben, hanem az egész testben. Ez egész következetességgel ismét odavezet bennünket, hogy ime a legujabb élettani kutatások arra utasitják az embert, hogy szigoruan őrizze meg szivének ártatlanságát és lelkének mindenféle kicsapongó képzetekkel és képzelődésekkel való megterheltetésétől őrizkedjék; mert ezen lelki kicsapongások rongálják és bomlasztják a szervezetet és erőtlenitik az idegrendszert és igy elrabolják az ember munka-képességét.[1]

[1] Nem ok nélkül mondá Feuchtersleben [Zur Diätetik der Seele], hogy erkölcsös jellem a ragályos betegségeknek is jobban tud ellenállni; lelkének ereje áthatja az egész testet és távol tart minden káros befolyást.

Jaeger elmélete igazolja azon írók állitásait, a kik a szellemnek azon befolyását vitatják a testre, amely szerint szilárd akarattal biró, bátor és elhatározott lélek magát a testet is épségben tudja tartani és azt betegségektől megóvni. Jaeger kimutatja, neuralanalytikus kisérletei által, hogy minden hevesebb lelki izgalom folytán bizonyos kéj- vagy kínanyagok fejlődnek a testből, a szerint amint a lelki állapot örömmel vagy fájdalommal volt összekötve.

Ez nagyon emlékeztet Feuchtersleben kérdésére: „vajjon a nagyobb városok gőzös légköre nincs-e áthatva a lakosok szenvedélyeitől, gondjaik és gondolataiktól?

Valóban nagy embertömegben az ember olyas valamit érez, a mi nem pusztán a kilehelt szénsav és vizre emlékeztet; ott a hol öröm és jó hangulat uralkodik, valami élesztő van az emberek kigőzölgésében: a Jaeger által fölfedezett kéjanyag, mely az egészséges szervezetből fejlődik és a szervezet életműködését előmozditja, és melyet pl. valamely nekünk kedves személyiség közelében, kivált örömhangulat alkalmával, nem annyira orrunkkal mint idegrendszerünkkel érzünk, egész valónkat valami kellemes hatás lepi el. Megfordítva van ez a szomoruságnál és fájdalomnál. Szagolja meg akárki egy siró gyermeknek nyakát, valami kellemetlent fog érezni, minek a gyermek derült hangulatában nyoma sem volt. De ezeket nem tréfából vagy mulatságból hozzuk fel, hanem annak megerősitésére, hogy nemcsak mens sana in corpore sano, egészséges elme egészséges testben, igaz, hanem megfordítva is áll a dolog, és ez a nagy tanulság, a melyet hasznunkra fordítani akarunk: *egészséges, bátor, jellemszilárd lélek akaratával a test egészségét nagyban előmozdithatja.* „Adjátok meg a szellemnek a maga erejét és ezer betegség meg fog szünni!“ mondá *Meyer* és Feuch-

tersleben ismétli.[1] E titok megfejtésének egyik ujabb módját látjuk Jaeger elméletében; mert ha áll az, hogy minden lelki állapotnak bizonyos kedvező vagy kedvezőtlen változás felel meg a szervezetben, miután lelkiállapotunk mineműsége nagyban függ akaratunktól, kivált ha azt e tekintetben gyakoroljuk: nyilvánvaló, hogy jól fegyelmezett lelki állapot szervezetünkben is fegyelmet, rendet, szóval összhangot és egészséget fog előidézni. A léleknek a test fölött tagadhatatlanul nagy hatalma van; hogy a ragályos betegségek olyanra, a ki nem fél, kevesebb befolyással birnak, mint félénk emberre, az bebizonyitott dolog. *Goethe* határozottan állitja, hogy egyszer egy ragályos rothasztó láztól csakis szilárd akaratelhatározás által menekült meg. Lelkének erélye áthatotta egész testét, mintegy fölvillanyozta szervezetét és az ellenséggel szemben való ellenállásra képesítette. Az ember belső állapotai megfigyelésének ezen ezermesterében megbizhatunk és szavának annál is inkább hihetünk, mert a mit Goethe irt, azt ő maga átélte. Nevezetes az is, miként azt az orvosi megfigyelések bizonyitják, hogy a tébolyodottak a körülöttük pusztitó ragályos betegségektől többnyire mentek maradnak. Lelkük valami rögeszmének befolyása alatt áll, és ez a szervezetnek is biztos irányt és a külbefolyásokkal daczoló képességet kölcsönöz. Már most joggal kérdhetni: miért nem volna a szilárd akaratbeli elhatározásnak szintén olyan ereje szervezetünkre, mint valamely szerencsétlen rögeszmének? Egy kitüzött czél után való következetes törekvés csodákat képes müvelni és az emberi szervezetnek oly kitartást képes kölcsönözni, a melyről az ember álmodni sem merne. Szabályosan és erőteljes munkában elfoglalt léleknek nincs ideje betegnek lenni és egészségében osztozik azután a test is.

[1] U. o. 23. német kiadás. 13 l.

Unalmas, beteges, léha kedély a testet is elerőtleníti. Mikor valaki vőlegény vagy utazik, ritkán hal meg. Öröm és remény növeli a testi erőt, sokszor visszaadja az egészséget is. A puszta akarat is sokat tehet, csak gyakorolni kell. Az életuntság, amely sokszor öngyilkosságban végződik, elerőtlenedett akarat és gyávaság következménye. *Herder* szerint minden ember önmagában hordja saját magának eszményét és feladata azt akaratával és tevékenységével kifejleszteni és saját egyéniségében megvalósitani. Mindenkinek meg van hozzá több kevesebb tehetsége, aszerint amint ezen eszmény is magasabb vagy alantasabb. Cselekedni kell, a tétlenség halál, a tevékenység élet!

Jaeger elméletéből végre azt a tanulságot vonjuk le, hogy ime egy oly kisérlet is, a mely az emberi szervezetben egy oly tényezőre hivatkozik, a mellyel sok lélektani tüneményt és folyamatot lehet megmagyarázni: mégis szorul ezen tényezőn kivül még a halhatatlan szellemre is, hogy ha az emberi személyiséget helyesen fölfogni és magyarázni akarja. Szolgáljon ez intésül azoknak, a kik egy ily közvetitő tényező ismeretén kivül is mindent a testnek akarnak tulajdonitani, még a lélektani folyamatokat is. *Bármily tágas tért nyitunk is a physiologia számára, a szellem birodalma érinthetetlen és bevehetetlen marad.*

MODERN TERMÉSZETTUDOMÁNY
magyar attilában.

Irta Dr. PETHŐ.

Kulturharczos állami velleitások s az egyházi önérzet védekező mozgalmai közé esik a nagyváradi tudós püspök beszéde, melyben a természettudomány idétlen túlkapásait megvilágitotta. Különben e találkozás meg nem lep; mert napjainkban minden kulturharcznak oka a természettudomány tévedéseiben rejlik.

A magyar természettudósok is az árral úsznak, s ahol lehet iparkodnak még lelketlenebbé, még sivárabbá tenni az amugyis törökös szinezetü magyar közvéleményt. A «Természettudományi Közlöny»-nek szintén nincs fontosabb dolga, mint magyar attilába bujtatni a vándorutra kelt nyugati gondolatokat. E kedvtelésében nincs aki zavarja; rendületlenül összezavar hypothesist és álmot, — kutatást és képzelgést, — s ez végzetes baj első sorban magára a tudományra nézve. A hypothesist, mely tárgyilagos, sohasem tagadjuk; a képzelgést azonban el nem fogadhatjuk.

A modern tudomány igy gondolja magának a világ és az élet eredését: az ősködből alakult a naprendszer; a földön sok hányás-vetés után ősnemzés által származott a szerves lény; ez a szerves lény azután fejlődött s különböző változataiból hosszú sorokban származtak az osztályok, családok, nemek és fajok. Ha az ősnemzés esak egy őslényt produkált: akkor az egész állat és növényvilág egy nagy családfát képez; ha több őslény állt elő: akkor több családfába kell besoroznunk a szerves alakokat.

Az ősköd theoriájáról elmondtuk véleményünket; mechanikai és fizikai magyarázatai és bizonyitásai a legnagyobb valószinüségre emelik e hypothesis értékét, de az adatokat föltételezik s ugy az anyag mennyi- és milyenségére, mint

a mozgás esetlegességére vonatkozik Newton szava: «hi omnes motus regulares originem non habent ex causis mechanicis.»

A mi ezután következik: ősnemzés . . . leszármazás . . . tele van *logikai hibákkal, alaptalan állitásokkal, sejtelmek révén megtoldott „tapasztalatokkal"; maguk a kérdések is össze vannak zavarva.* Emlitettük ezt már Schlauch püspök beszédének rövid ismertetésében.

Nem minden leszármazási elmélet Darwinismus. A leszármazási elméletek valamennyien azt akarják kimutatni, hogy az alakok valóban egymásból származtak le; már most hogyan történt ez, vajjon az alkotótól az első szervezetekbe fektetett *belső kifejlődési törvény* folytán, vagy *esetleges variálás által*, mely a külső körülményeknek megfelelt s ezek következtében fönmaradt s fölhalmozódott, — ebben fekszik a leszármazási elméletek különbözősége. Mi nem vagyunk elvi ellenei a leszármazás gondolatának; a belső kifejlődési törvény megvalósulása által életbelépő leszármazás nem ellenkezik a kinyilatkoztatással. De azért a *leszármazást el nem fogadjuk, mert nincs bebizonyitva;* lehet Baer-rel bizonyos rokon typusokra nézve korlátolt leszármazást is pártolni. Azonban a Darwinismust határozottan elvetjük, mert karrikaturája a természettudományoknak.

A föntemlitett hibák különösen az «ősnemzés» tárgyalásában hemzsegnek, melyeknek a «Természettud. Közlöny» is tárt kaput nyit.

Az általános indukcio tételét: omne vivum ex ovo, — mindenütt megvalósitva találjuk. A mennyire kutatás és tapasztalás terjed, a szerves lények csirákból és petékből kelnek ki. De evvel az indukcióval be nem érjük, s tovább kérdezzük: *honnan az első szerves lény?* mert kellett elsőnek vagy elsőknek lenni; volt az izzó és hűlő földtömegen azoikus (élet nélkül való) korszak, melyben az élet lehetetlen volt. Honnan tehát az élő, a szerves alak?

Mi azt feleljük: *Isten teremtette;* — mások azt mondják: *önkényt lett, összevetődött a szervetlen anyagból;* ezt az önkéntes, magától való eredést (generatio aequivoca)

ösnemzésnek mondják. Ha pedig valaki tovább kérdezné: mit teremtett Isten? azt mondjuk: akár az *első fajokat*, akár az *össejteket, melyekben megvolt a képesség időfolytával azokba a nagy állat- és növénycsoportokba megoszolni.* Érdekes e részben sz. Tamás véleménye (I. q. LXXI. a. 2.): «circa productionem plantarum aliter opinatur Augustinus ab aliis. Alii enim expositores dicunt, quod plantae productae sunt *in actu in suis speciebus* . . . secundum quod superficies litterae sonat. Augustinus autem dicit, quod *causaliter* tunc dictum est produxisse terram herbam et lignum i. e. *producendi accepisse virtutem.*" És ismét (I. q. LXIX.) «Augustinus dicit, quod quinta die aquarum natura produxit pisces et aves *potentialiter.*» Sz. Tamás nem veti meg sz. Ágoston véleményét; látni való, hogy a középkori irástudónak koránsem kell a fajoknak megfelelő külön teremtési aktusokat védeni.

De térjünk vissza az ősnemzéshez! Kérdezzük: miért állitják a modern tudósok, *hogy a szerves önként lett a szervetlenből?* A direkt bizonyitéknak, hogy a szervetlenből szerves lett, nyoma nincs. *A direkt bizonyitékot ugyanis vagy a mult időszakok történetéből*, vagy a *jelen tapasztalatból kellene meriteni;* már pedig sem a mult sem a jelen nem szolgál adattal. Az ujkorban megejtett kisérletek, melyek Pasteur nevéhez füződnek, csak bemutatták az «omne vivum ex ovo» sejtelmet meghaladó érvényét; mihelyt tönkreteszszük felforralás vagy tüz által a levegőben és vizben rejlő csirákat, nem történik semminemü nemzés. Igaz, hogy azt vetik ellen, hogy a felforralás és tüz által nemcsak a csirákat ölik ki, hanem az ősnemzésre megkivántatott föltételeket is megsemmisitik, de ez az ellenvetés föltételezi, hogy vannak ily föltételek, pedig a ki az ősnemzést tagadja, az tagadja a föltételek objektivitását is. Legalább ki kellene mutatni, hogy mik ezek a föltételek. Ez az ellenvetés mutatja, hogy a kinek mindenáron szüksége van az ősnemzésre, az elbujhatik a «föltételek megsemmisülése» mögé; de a kisérlet — akár megsemmisiti a föltételeket, akár nem — *az ösnemzésnek sehogysem kedvez.* Igaz, hogy még nem ré-

giben divat volt teljesen kifejtett lényeket, milyenek a bélgiliszták, az ősnemzés által előteremteni; sőt még napjainkban is egyre feltünik a kérdés, hogy nem keletkeznek-e bizonyos legalsóbb lények a szerves állagok romjaiból. Az ujabb kutatások megsemmisitették e lehetőségeket. A bélgiliszták csak ugy származnak nemzés által, mint a többi állat és Pasteur döntő fölfedezései óta, melyek a legalsóbb penészformák történetére vonatkoznak, az orvosok és gazdák praxisa is a szerves világ legkisebb képződményében nemzés által való leszármazást tételez föl.[1])

Mit nyujthat még a közvetlen tapasztalat? *a legkisebb szervezetek megfigyelésére utal.* Ha ősnemzés által származik valami: akkor ez csak a legprimitivebb szerves lény lehet. Egyszerü lénynek kell lenni, minden különbség nélkül, melynek külső alakulása s belső tagoltsága nincs. A mikroskop megujitotta a kutatás ezen irányát. Az ősnemzés hivei a legkisebb szervezeteket figyelték meg. A nyákgombák (Monera) legnagyobbja 300-szor kisebb mint a legpiczibb vizcsepp. Azonban a nyákgombák Nägeli szerint már lehetőleg kifejlett szervezettel birnak, «eine ziemlich ausgesprochene Structur, d. h. eine bestimmte Anordnung der Micelle.»[2]) *Azontúl pedig nem ér a tapasztalat.* Valamennyi fölfödözés a legalsóbb szervezet rétegében tehetetlennek bizonyult e problémával szemben. Amit *protoplazma-darabkának* vagy — *lapdacskának* (protoplasmaklümpchen) szeretnek hivni, az már mind határozottan szervezett lény, avval a skálát nem lehet megkezdeni: ami pedig nem szervezett, avval az ősnemzés nem boldogul; ilyen a Bathybius Haeckelii, a tengeriszap, mely 12,000, néhol 24,000 lábnyi mélységben «hálózatos plazmakötegek és ágak alakjában boritja a tengerfeneket.» A Bathybius nem szerves lény, hanem nyálkás gipszlerakodás.

A tapasztalat és kisérlet nemcsak nem képes kimutatni

[1]) Virchow beszéde a német természetvizsgálók és orvosok wiesbadeni gyülésén.

[2]) Nägeli, Mechanisch — phisiologische Theorie des Abstammungslehre 1884. 91. l.

a szervesnek szervetlenből való előlépését, de egyáltalában nem ismeri a szerves testekben szereplő sajátos vegyületek keletkezését. Eddig csak annyit tudunk, hogy a szervezetekhez szükséges fehérje-anyagok sehol sem keletkeznek az organimuson kivül. Az ősnemzés kivánná, hogy a fehérje *magamagától képződjék valamiféle vizes oldatban;* már pedig ez magamagától seholsem képződik. Hiábavaló dolog elsorolni és kifejteni a lehetőségeket, hogy mikép keletkezhetnék, mikép nem, mikor a tény, minden lehető és elgondolható mechanikus és chemikus körülmény közt folyton csak azt konstatálja, hogy a *fehérje az organismuson kivül nem képződhetik.* Ha valaki azt veti ellen, hogy hisz szervetlen elemekből áll a fehérje, — C., H., O., N. alkotják, tehát lehet remény, hogy egyszer csak kitalálják a fehérje előállításának is a módját:[1]) annak azt feleljük, hogy okoskodásából hiányzik egy objektiv tényező s azért az egész rosz. Mindenütt ahol valami végbemegy az elemek v. i. az anyag képezik az egyik tényezőt, — a körülmények s a külső föltételek a másik tényezőt. *Mindkét tényező valóságos természeti tény.* Hogy az elemek bizonyos rendben kombinálódjanak, hogy erőiket kifejtsék: ahoz az kell, hogy a kellő körülmények közé jussanak; aki csak az elemeket nézné s a körülményeket semmibe sem venné, az nem értené meg, hogy miért alakul a C. H. O. N. az anyai méhben állati testté? A fehérje keletkezésére szükséges föltétel *a szervezet*; ezen kivül a fehérje nem fordul elő.

«Ha már a fehérjék valahol magoktól keletkeznek, azzal a magától való növekedés és szaporodás, tehát az öntermődés is létesül,» irja Nägeli. Igen ám; de *először* is a

---

[1]) A chemia képes oly anyagokat létesiteni, melyek különben csak a szervezetekben keletkeznek, milyenek az ammoniak ($N H_3$), az oxálsav ($C_2 H_2 O_3$), a cyanogén. Azonban ezek csak bomlási termények; — azután pedig ha *szervesek* is, de *nem szervezettek* v. i. nincs bennök élet. A chemia ezentúl is előállithat oly vegyületeket, melyek a szervezetek sajátos terményei, de szervezetet nem fog összeütni, sejtet, rostot, levelet, izmot nem produkálhat.

fehérjék sehol sem keletkeznek magoktól; *másodszor* minden bizonyitás nélkül állitja, hogy az öntermődés létesül, mihelyt fehérje keletkezik. Hiszen fehérjénk van elég, keverhetjük, kedvező körülmények közé helyezhetjük s az öntermődés még sem jelentkezik sehol. Igen, mondja rá Nägeli, azért nincs öntermődés, mert a fehérje jelenleg sehol sem létezik molekuláris oldatban, hanem mindig micellákba rakva. Ezen micellák szervezetekben keletkeztek s nem birnak ugy elhelyezkedni, hogy növekvésre képes csirát alkossanak, amint az összezúzott s vizbe kevert krystál pora sem fog soha régi alakjába összevetődni. *Tehát* Nägeli szerint *kellene fehérje molekuláris oldatban, de az a baj, hogy az ilyen fehérje csak a szervezetekben képződik.* Hogy akar már most az ősnemzés elmélete a szerves világ ezen köréből kilépni? *A szervezetet a molekuláris oldat állapotában levő fehérjéből magyarázza, — s a molekuláris oldat állapotában levő fehérjét csakis a szervezetben találja.*

A szerves lények keletkezése eszerint a szervezethez van kötve, v. i. omne vivum ex ovo; — csak a szervesben találjuk meg a nélkülözhetlen föltételt uj szerves keletkezésére. Ezt Nägeli is bevallja: «ugyanezen okból lehetetlen, mesterséges uton bárminő szervest előállitani. Mert minden szerves lény *azon micelláris viszonyok és molekuláris erők behatása alatt* képződött, *melyeket csakis az illető organismusokban találni s mesterségesen előállitani nem lehet.*" (i. m. 100 l.)

Másodszor azt kérdezzük: vannak-e indirekt érveik az ősnemzés lehetőségének bebizonyitására? *Természettudományos alapon nincsenek.* Indirekte érvelhetnének a szervetlen anyag tulajdonságaiból, ha kimutatnák, hogy vannak benne sajátságok, melyekből a szerves test keletkezését meg lehet magyarázni. Azonban az ilyen kisérlet már gyökerében téves, és a természettudományokkal ellenkező felfogásból indul ki. És pedig azért, mert:

a) *egy sajátságot sem lehet a priori levonni a másikból*; csak a tapasztalat ad fölvilágositást az anyag erőiről: a *súlyban* nem foglaltatik az *olvadási pont*, — az *optikus*

sajátságokból nem következtethetni a *chemai rokonságra:*[1] igy a szervetlenből sem lehet következtetni a szervesre.

b) Semmit sem tudunk arról, *vajjon az összetett chemikus vegyületek későbbiek-e mint az elemek,* — vajjon az összetettek származtak-e az egyszerükből, vagy az egyszerüek az összetettekből. Nem tudni, vajjon előbb létezett-e a viz, vagy pedig előbb az éleny és köneny, — vajjon előbb létezett-e a szénsav vagy pedig a széneny és éleny. Mert jóllehet össze vannak téve egyszerükből, de a synthesis nem ad fölvilágositást a származás módjáról. Épugy nem tudni, vajjon *előbb létezett-e a fehérje mint a szerves test,* mely fehérjefélékből áll; az O., H., C., N. természetéből ezt sohasem fogjuk bebizonyitani.

c) Ha ismerjük is az élenyt és a könenyt, de ezekből egyedül nem ismerjük meg a vizet. Az éleny és a könenynek hegyiről-tövire való ismerete sem fog felsegiteni a viz elgondolhatására; — ugyanezt kell mondani az elemek minden egyes kombinációjáról; *az összetevők kvalitásából nem ismerjük meg az egész kvalitását:* mennyivel inkább kell ennek megvalósulni a szerves testekben. Ha egy vegyész az első organismus előtt élt volna, az sehogysem találta volna természetesnek azt, hogy a C. H. O. N. egy oldhatatlan testté egyesülhet, hólyagot képezhet, s ebben ismét uj hólyagok támadhatnak, mit növekvésnek és szervezetnek fognak hivni.

d) Ha a sejtet ki akarjuk magyarázni az anyagból: *ismernünk kellene e sejtet; egy problematikus sejt nem lehet tárgya a magyarázatnak;* miután pedig semmit sem tudunk azon sejt minőségéről, processusairól, nem is magyarázhatjuk ki az anyagból. Csak egyet akarnak tudni róla, hogy t. i. belőle származott az egész szerves világ: de le-

[1] Ezen állitásunkkal nem ellenkezik az, hogy jelenleg egy sajátságból következtethetünk más sajátságra, pl. az atómsulyból az olvadási pontra; mert ezen következtetések mind «a posteriori» vannak s szabályok ugyan, de amelyek a merő tapasztalat után készültek. Lásd ezek bő kifejtését Wigand «Der Darw. und die Naturf. Newtons und Cuvier's» kitünő müvében II. 3-dik fejezet.

het-e ily tulajdonságból a sejtet konstruálni s a magyarázatnak alkalmas szubsztrátumául tenni? Azért mindaz, amit Häckel a «moner» eredetéről beszél, merő komédia s csak azt kellene kérdezni, vajjon látott-e már valahol egy «monert»? mert a «moner,» az a hirneves Bathybius, melyre ráfogta, hogy «szervek nélkül való szerves lény» mint szerves lény sehol sem létezik.

Tehát a szervetlen anyagból sehogysem lehet kiokoskodni a szervesnek eredetét, s mégis azt mondják, hogy a szerves a szervetlenből keletkezett, mert különben csodához kellene folyamodni, az pedig nem tudomány, — «az ősnemzést tagadni annyi, mint a csodát hirdetni.» Ime a modern dogmatismus, mely a teremtést egy szóval akarja elütni: «dogma,» — s az ősnemzés nem dogma? E részben Virchow már fölvilágosodottabb mint Nägeli; wiesbadeni beszédében ezt mondja: «utóvégre választani kell két dogma közt: a teremtés és az ősnemzés közt. Sem az egyik sem a másik dogma nem képezheti tárgyát a tudományos kutatásnak, mert sohasem találtatott egyetlen élő alkatrész, milyen például a sejt, melyről el lehetett volna mondani, hogy első a maga nemében.» *Tehát a teremtés már legalább egy vonalon áll az ősnemzéssel.* S mit ér Virchow argumentuma arra nézve, hogy egyik sem képezheti tárgyát a kutatásnak? a természettudományos kutatásnak nem képezheti, — a bölcseleti kutatásnak igen is képezi; *ez a bölcseleti kutatás pedig kimutatja, hogy a teremtés nem egyenjogu az ősnemzéssel, hanem észszerüen csakis a teremtést vehetjük fel az élök kezdetének.*

Argumentumunk a következő: *jelenleg nincs ősnemzés: tehát sohasem volt.* Probo consequentiam: 1) mert a természet törvényei változatlanok: ami régen egyesült, az most épugy egyesül ugyanazon eredménynyel; 2) nem voltak kedvezőbb föltételek régen mint most vannak. Laboratoriumainkban minden rendelkezésünkre áll; ismerjük a sejt alkatrészeit, alkatát, az anyaorganismus melegét, stb. 3) sőt most inkább kellene ősnemzésnek lenni mint az őskorban, mert akkor csak a véletlen volt a kedvező körülmények

megalkotója, — most meg mindent tervszerüen irányithatunk. Ha tehát most nincs ősnemzés, az csak onnan van, mert sohasem volt. Érvelésünk rászoritotta elleneinket, hogy az emberi tudatlanság homályába rejtsék az ősnemzés processusát, mondván: van ősnemzés most is, de mi nem tudunk róla. Mi sem, — de az a különbség köztünk, hogy mi nem beszélünk arról, amit nem tudunk, ők meg ugy adják elő, hogy az ember azt várja végezetül: «s magam is ott voltam s láttam, hogy keletkezik szervetlenből szerves.»

Eszerint *korántsem oly egyenjogu az ősnemzés a teremtéssel*, hogy az ember válogathatna köztünk tetszése szerint; mert:

1) *a kisérlet és tapasztalat az ősnemzést valótlannak, agyrémnek tünteti föl;*

2) *mert az okoskodás kimutatja, hogy ha most nincs ősnemzés, nem is volt soha;*

3) *mig ellenben abból, hogy a kutatás most nem akad teremtésre, nem következik, hogy az soha sem volt, mert a teremtés átmenő, egyszeri működés, mig az ősnemzés folytonos, természetes történés.*

Ezek után könnyü a felelet, melyet Nägelinek kell szánnunk, ki a «Természettud. Közlöny» 241. füzete szerint «az ősnemzés kérdésének tárgyalását egészen más szempontból veszi fel.» Ugyan melyik az a más szempont! «A szervesnek képződése a szervetlenből — mondja Nägeli — első sorban nem a tapasztalat és kisérlet kérdése, hanem az anyag és erő megmaradásának törvényéből folyó tény. (tény, melyről senki se tud semmit!) Ha az anyagi világban mindenütt oksági kapcsolat van; — ha az összes tünemények lefolyása természeti uton történik: *kell, hogy a szervezetek — melyek ugyancsak a szervetlen természetet alkotó anyagokból állnak s végre ismét ugyanazon anyagokra bomlanak fel: öseredetükben hasonlókép szervetlen anyagokból keletkeztek legyen.*"

Itt látni hirneves emberek logikájának fogyatékosságát! mivel a szervezetek a szervetlen természetet alkotó anyagokból állnak s végre ugyanazon anyagokra felbomlanak,

kell, hogy őseredetökben hasonlókép *szervetlen anyagokból* keletkeztek légyen, ez éppen olyan argumentáció, mintha valaki mondaná: mivel a könyv papirból és nyomdafestékből áll s végre is piszkos rongygyá foszlik, kell, hogy őseredetében hasonlókép csak papirt és nyomdafestéket gondoljunk *eszközlő okául.* Ime ez a tévedés! A szervetlen anyag nem *eszközlő ok;* a szervetlen anyag képezi a praejacens materiát, *amiből a dolog lesz* (ez a causa materialis), — de nem képezi az eszközlő okot, *ami által a dolog lesz* (ez a causa efficiens) s épugy nem képezi a sajátos *belső alakot* és rendet, mely a szervezetet jellemzi (ez a causa formalis). Kimutattam az imént, hogy az *anyag az egyik objektiv tényező, a másik pedig a föltételek, a körülmények.* A szervezetek eredésében is az anyag az egyik tényező, az anyai méh a másik tényező, — ezt a másik tényezőt csak ugy nem szabad elhanyagolni, mint az elsőt. A tapasztalat, a kisérlet és az okoskodás kimutatta, hogy ezt a másik tényezőt nem helyettesithetjük a szervetlen anyaggal, tehát az első organismusra nézve a teremtéshez kell folyamodnunk.

A modern tudomány csakugy mentheti meg az ősnemzést, ha tényleg kimutatja, «nézzétek, itt is s most is ered szerves szervetlenből»; — ne érje be avval, hogy azt mondja: «van ősnemzés most is, de oly parányiak a keletkezett szervezetek, hogy nem láthatók»; — mert ezek mind szerencsétlen ötletek. Még azon esetben is, ha ilyféle érveléssel nyomósitják: abból, hogy a teleszkop nem mutat embereket a csillagokon, nem lehet következtetni, hogy nincsenek lakóik: épugy abból, hogy a mikroszkop nem tünteti fel az ősnemzést, nem következtethetni, hogy nincs.

Felelet: de igenis, csakis azt következtethetni, hogy nincs. Mert miből következtetünk arra, hogy a csillagokon is szerves lények laknak, ha nem is látjuk azokat? 1) az analogiából, mely földünk talaji, hőmérséki, meteorologiai viszonyai s a hozzá közel álló csillagok hasonló viszonyai közt fönáll; 2) mert nincs pozitiv érv a filozofiából vagy más tudományból e tételünk ellen: tehát az analogiából következtetünk a csillagok la-

kóira, — s nem abból, hogy nem látjuk őket. Az ősnemzést illetőleg hasonlóképen nem azért mondjuk, hogy nincs ősnemzés, mert nem látjuk, hanem azért; mert 1) nincs semmi analogia rá, hogy a szervetlen önmagától szervezkedik, — 2) mert a természettudomány alkalmas föltételeket kiván, melyeket a szervetlen anyagon ki nem mutathat, sőt 3) melyekről a bölcselet határozottan kimutatja, hogy értelmes ősokra utalnak vissza; — valamint ugyanis köből, homokból, vasból értelmes rendező nélkül nincs kölni dóm: ép ugy tömecsekből — még ha fehérje tömecsek volnának is — nincs szervezet.

A másik tér, melyen az importált nyugati «természettudomány» féktelenül magyarosodik, s alig talál kritikust, a ki üzelmeit megvilágitsa a *„leszármazás problémája“*. A filozofia magyar lapályain akadálytalanul terpeszkedik a «természettudományos» babona.

Mikép keletkezet a fajok, nemek, családok, osztályok szerint tagozott szerves világ? A leszármazási elméletek szerint ezek a különböző alakok egymásból származtak, mialatt jegyeikben mind jobban eltértek egymástól. A legtökéletlenebb alaktól föl az emberig egy közös családfa nyulik, az *ember* az *amoebából* lett. Igaz-e ez?

Vajjon a fajok és nemek egymásból származtak-e, arról kétféleképen győződhetünk meg: direkt és indirekt uton.

Direkt ut 1. a közvetlen tapasztalat, melynél fogva észrevehetnők a jelenben végbemenő fejlődést és átváltozást;

2. a palaeontologia, mely a kövületekben elénkbe tárná az előbbi fejlődések és átalakulások menetét; mindkét esetben közvetlenül látnók a leszármazást.

Indirekt ut: az alakok összehasonlitásán alapuló kutatás, tekintve

1. a systematikát, v. i. az alakok csoportosulását egybevágó jegyeik szerint és azok egymásra következését, melynélfogva vannak tökéletlen állatok és növények, ezekre következnek tökéletesebbek folytonos haladó sorokban;

2. a morfologiát, mely a szervezetek alkatával fog-

lalkozik s a nagy változatosságban is nagy egységet, közös tervrajzokat tüntet föl, pl. a kézben, szárnyban, uszonyban;

3. az embryologiát, mely az állatok és növények egyedi fejlődését, s alakjaiknak hasonlóságát vizsgálja, s abból azután következtetéseket von.

Bebizonyitjuk először, hogy indirekt úton nem lehet kimutatni a leszármazás valóságát, — azután azt, hogy direkt úton sem győződhetünk meg róla.

I. A systematika csoportokba osztja az alakokat. Ha ezen felosztásnál az összes tulajdonságokat veti mérlegbe és az egymásutánt aszerint határozza meg: a «természetes rendszert» nyerjük. Ha ellenben csak egyes feltünő tulajdonságokra van tekintettel: akkor «mesterséges rendszereket» — milyen Linnéé — kapunk.

A leszármazási elmélet veszi a «természetes rendszert» s igy okoskodik: a kutyával több jegyre nézve megegyezik a farkas, róka, sakál, — a macskával, a vadmacska, a hiúz, — a menyétkével, a görény, nyest, nyuszt, vidra, — a kutya-, macska- és menyétfélék egymással is megegyeznek bizonyos jegyekben s igy lehet ezt a csoportositást folytatni a féregtől az emberig: miért egyeznek meg? mert rokonok; az ivadék ugyanis hasonló szülőjéhez; — két alak is annál hasonlóbb minél közelebbről rokon: a hasonlóság tehát vérrokonság. — Ez a hasonlóság sok helyen elmosódott, mert folytonos tökélesbülést látunk a szerves lények soraiban; nemcsak hasonlók, hanem az egyik tökéletesebb is mint a másik, — van haladás a szervezet tökéletességében akár egész rendek és osztályok, — akár családok, nemek és fajok közt, igy pl. tökéletesebb alakok a gerinczesek, mint a gerincztelenek, — a virágos növények mint a virágtalanok, s ismét tökéletesebbek az emlősök mint a madarak, — a madarak mint a hüllők s igy tovább. Ez a fokozat a leszármazási elmélet szerint onnan van, mert a tökéletesebb alakok később származtak a tökéletlenebb alakokból s azalatt folyton haladt a fejlődés.

Már most bizonyitja-e a szerves alakok ezen «természetes» sora és összefüggése a leszármazást? Nem.

1) Mily jognál fogva állitják, hogy a szerves alakok egymásból származtak? azért, mert a nemnek fajai, a családnak nemei bizonyos megegyezést tüntetnek fel s igy az alapforma modifikációinak tünhetnének föl. Ez az *alaprajzi egység* hasonlóságot kölcsönöz az alakoknak; de vajjon rokonságból származik-e, azt nem tudjuk. Isten hasonlókká is teremthette az alakokat!

2) Valóságban nem találunk mást, mint hasonlóságot, — hasonlóság alapján abstrakció utján csinálják a *családfákat:* elvonják a közös jegyeket s ezek közt fokozatot létesitenek. A «természetes» leszármazás családfája tehát egy logikai képlet, mely nem mondja, hogy a dolog igy történt, hanem csak azt, hogy mi azt igy gondoljuk magunknak. A természetes rendszer nem ad felvilágositást az iránt, hogy az alakok egymásból valók-e; — annyira nem ad, hogy senkinek sem sikerült a házi állatok fajaiban a különféle válfajok hasonlóságát a leszármazás elméletéből kimutatni, pedig más, hozzáférhetőbb és annyira kezeügyében fekvő tárgyat nem fog találni mint a házi állatok variáló csoportjait. A ki Darwin müvét a *fajok eredetéről* olvassa, észreveszi, hogy a *leszármazási elmélet in concreto még semmit sem mutatott ki*, hanem csak a levegőbe épiti «elveit.» Az olvasó csak azt tudja meg, «hogy a keresztpárzások által csak oly alakokat nyerhetünk, melyek bizonyos tekintetben mindig a szüle-fajok között állnak.» 35 l. Továbbá megtudjuk azt is, hogy *korántsem bizonyos*, hogy az agár, véreb, csipér (pincs), kopó és buldog, melyek amint általában tudva van, mind tisztán fenmaradnak, ugyanazon egy törzsnek utódai, hogy tehát lehetséges az is, hogy több vadfajból származtak. Azután a galamb válfajairól értekezik, melyek szerinte annyira különböznek, hogy «némely ornitholog az angol póstagalambot, a rövidképü bukfencest, a golyvást, a pávafarkút, a runt- és barkós galambot talán nem is sorolná ugyanazon nembe» 38 l. — Darwin az egyetlen *columba livián* próbálja kifejteni a maga leszármazási elméletét, ami eltekintve a tapogatózástól, mert nincsenek adatai, hogy ugy történt csak gondolja, hogy történhetett,

— nagyon kevés nyomatékkal bir, mivel közelálló válfajokról van szó, melyekre nézve a leszármazást bárki megengedheti, s mivel a domesticatio befolyása alatt távolálló helyeken külön-külön keletkeztek, s igy mi is az analógiánál fogva inkább azt mondhatnók, hogy igy van ez más alakokkal is: azok is külön-külön keletkezhetnek egymásra való tekintet nélkül.

3) A hasonlóság egyes alakok közt nem olyan, hogy egyenes vonalban levezethető volna a családból a nembe, a nemből a fajba; hanem bonyolitott, összevissza kuszált hálózat alakjában lép fel, úgy hogy x alak bizonyos jegyre nézve megegyez z-vel, más jegyre nézve y-nal, ismét másra nézve egy harmadik alakkal, vagy x alak megegyez 3 jegyre nézve z-vel, z ismét 2 jegyre nézve y-nal, x egy jegyre nézve y-nal, a hasonlóság e szerint valóban mint egy bonyolódott hálózat s a sort megállapitani egyáltalában nem lehet, mert ép oly joggal mondhatjuk hogy x rokon z-vel mint a hogy rokon y-nál; már most melyiktől fog származni? származhatik egyik a másiktól kölcsönösen, apa is, fiu is lehet egymással szemben? Hogy e nehézség elől kitérjenek, azt mondják, «hogy hasonló jegyek eredhetnek máshonnan is, nem kell okvetlenül a leszármazásból magyarázni. Lehet ugyanis gondolni, hogy ősnemzés által sok őslény állt elő, ezekből több családfa indult meg; ezen egymásmellett végbemenő leszármazásokban egyes alakok hasonlitanak, jóllehet nem rokonok.» Mindenesetre ezt lehet gondolni: csakhogy ha ezt gondoljuk, minek akkor a leszármazási elmélet? mert

a) eo ipso nem lesz általános leszármazás;

b) nem lesz semilyen leszármazás, mert ha a hasonlóságot máskép is magyarázhatni, az elven ütnek sebet, mely szerint a *hasonlóság vérrokonság;*

c) mennyire terjeszszük ki a a leszármazást? a rendekre és családokra-e, úgy hogy mondani lehessen, minden nem és faj, mely a családba tartozik, egyből van? vagy minden nemre és fajra külön? S ha minden fajnál külön ősnemzést vennénk föl, miben különböznék ez a föltevés a külön teremtés föltevé-

sétől. *Linné* és követői minden fajnak önálló eredést tulajdonitanak; — Naegeli, Jaeger, Sachs legalább az egész növényország részére kivánnak egységes őseredést; — mások csak az alsóbbrendü nemek és családokat viszik vissza közös törzsre s a magasabb, eltérő alkattal biró typusokat külön ősalakból eredeztetik. Darwin maga 8-10 egymás mellett támadt külön törzset vesz fel;

d) nincs ok rá, hogy csakis rokonság által legyen az alakok közt hasonlóság; hisz a szervezeteknek lehet *közös tervrajzuk*, legalább annyiban, hogy a széneny és éleny játsza bennük a főszerepet, s igy alakulásuk is nagyjából egyforma. Vagy pedig *ugyanazon körülmények közt éltek*, s a hasonlóság az alkalmazkodásból eredhet. Igy az egér és cziczkány közt hasonlóság van, pedig ezek különböző rendekbe tartoznak, — épenigy az egér és egy ausztráliai kis erszényes állat (Antechinus) közt. A czetek és halak közti hasonlóság nincs a közös leszármazásból;

e) mindenféle széles hézagok szakitják meg a sorok egymásutánját; erre nézve ugyan könnyü azt mondani, hogy a kihalásnak tulajdonitandó e hiány, de a kihalt alakokat sem találjuk meg olyan számban, hogy e magyarázatnak objektiv értéket tulajdonithatnánk;

f) ami pedig a systematikában hangoztatott *szervezeti tökélesbülést* és az alakok folyton emelkedő értékét illeti, abból csak annyi igaz: van egy átlagos emelkedés a szervezetek közt, de azt nem alkalmazhatni részletesen a sorokra, mert 1) igen sokszor nem is tudjuk, mit mondhatunk tökéletesebbnek, mit tökéletlenebbnek, mint ezt Darwin is bevallja (lásd alább); — mert 2) a különféle állatokat és növényeket sehogysem sikerül egy folytatólagosan emelkedő sorba foglalni. Bizonyára nem tekinthetni *egy sor fokainak* növényt és állatot, de épugy nem tekinthetni *egy sor különböző kifejlési fokainak* a madarakat és emlősöket, a bogarat és lepkét, hanem *külön egymásmellett álló vonalaknak*, mint a mely szervezetek nemcsak a tökélyfokra különböznek, hanem kvalitásra nézve is; úgy hogy a szerves lények összetartozását nem egyetlen szerteszéjjel ágazó fa

jelképezi, melynek ágai az egymásból származó lények, hanem jelképezi a szerves világot az erdő, melynek különálló fái kvalitásra is, rangra is különbözők — képviselik a szervezet tökéletességére és kvalitására nézve eltérő szerves lényeket. A természetben nemcsak mennyiségi de milyenségi különbözetek is léteznek, a vas nem viz, s a vizből nem lesz vas soha és úgy a levélből nem lesz szirom, — a növényből nem lesz állat, — a mohból nem lesz páfrány. Az állat magasabb szervezettel bir mint a növény, a páfrány magasabbal mint a moh, de nem esnek egy vonalba, hanem különbözőbe. A négyszög is magasabb alak mint a vonal, a vonal magasabb mint a pont, de azért senki sem mondhatja, hogy a pont vonallá változott, a vonal négyszöggé. Léteznek tehát *kvalitások*, s ezeket nem magyarázhatjuk egymásból.

Ha igaz, hogy a különböző alakok közös leszármazással birnak, ugy *ez csak ugrásszerü változatok által történt, a teremtőtől megállapitott rend szerint*, a czélszerüség és tervszerüség *benső elvének* erejében; vagy pedig azt gondolhatjuk, hogy a *még közönyös össejtek* (primordial-zellen) *más-más irányú kifejlése adja a fajokat és nemeket.* Csakhogy ezt be kell bizonyitani; ha bebizonyitják, elfogadjuk; mert azon leszármazásnak, mely az alakok elágazását az ősalakokba fektetett tervnek megvalósitása által eszközölné, nem vagyunk ellenei.

g) A szervezet előhaladottságára nézve érdekes és illetékes Darwin nyilatkozata (A fajok eredetéről. II. 156 l.):

«Az, hogy vajjon a szervezet egészben véve előhaladott-e, több tekintetben felettébb bonyolult kérdés. A geologiai adatok, melyek minden korra vonatkozólag igen hiányosak, nem terjednek elég messzire, hogy félreismerhetlen világossággal kimutatnák, hogy a föld előttünk ismeretes történetében a szervezés nagy előhaladást tett. Sőt ha ugyanazon osztály egyes tagjait tekintjük, a természettudósok még napjainkban sem birnak a fölött megegyezni, hogy melyik alakot kellene legmagasabbra helyezni. Igy p. o. a halak közt némelyek az őshalakat (selachii) tekintik a legmagasabb

rendü halaknak, mint melyek több fontos szerkezeti pontokra nézve leginkább közelitenek a hüllőkhöz; mig mások a csontoshalakat tartják legmagasabb rendüeknek.... Arra, hogy az egészen különböző typusokhoz tartozó tagokat magassági fokozatukra nézve sikerüljön összehasonlitani, ugy látszik semmi reményünk sincs; ki volna képes például eldönteni, vajjon a festöncz áll magasabban vagy a méh, — azon rovar, melyről a nagyhirü Baer azt mondja, hogy «valósággal magasabb szervezetü, mint valamely hal, bár egészen más typus szerint.»

II. *Mit bizonyit a morfologia?*

Az egyes osztályok tagjai szervezetöknek általános tervét illetőleg hasonlitanak egymáshoz. Ezt a hasonlóságot értik, midőn mondják, hogy a különböző részek és szervek *homologok*. Homologok például azon részek, melyek *akár különböző állatoknál*, megfelelő embryonális részekből fejlődtek mint az ember karjai s a négylábuak előlábai s a madarak szárnyai, — *akár ugyanazon egyénnél* jöttek létre mint a négylábuak melső és hátsó lábai. — Az ember fogódzó keze, a vakand ásó lába, a ló futó lába, a tengeri teknőcz uszólába és a denevér szárnya mind ugyanazon terv szerint van alkotva és ugyanazon viszonyos helyzetben, ugyanazon csontokat tartalmazza. Az általános terv ugyanazon egységét látjuk a rovaroknál; mi lehet különbözőbb, mint egy szender (sphinx) hosszú pödör nyelve, a méh vagy poloska sajátságosan görbitett szipja, és egy téhelyröpü hatalmas rágonyai: s mégis egységes tervet venni észre bennük. Ép igy van ez a növények virágainál is: a lomb-, csésze-, párta-, porzó- és termőleveleket az ember egy ősalak változatainak nézné; a szines pártalevelek és a porzók nem volnának egyebek, mint átváltozott lomblevelek.

Az alaknak vagy szerkezetnek ezen egyféleségét tárgyalja a *morfologia*.

A kérdés már most ez: *bizonyitja-e a morfologia az alakok egymástól való leszármazását?* Lehet-e föltételezni, hogy valamennyi emlős, madár és hüllő valamelyik régibb ősénél, — hogy ugy szóljunk, őstypusánál — a végtagok

általános minta szerint voltak szerkesztve, azután később vették fel magukra specifikus alakjukat? vagy hogy a rovarok őstypusának volt szintén felső ajka, egy pár rágonya és két pár állkapcsa, azután némely részek apadtak, mások eltüntek vagy összeolvadtak s ekkép keletkeztek a változások? vagy hogy a koponya nem egyéb mint néhány átváltozott csigolya, ugy hogy a gerinczesek őstypusa nem volt volna más mint egy tok, melybe az agy záródott, melyből előálltak a nyaktalan halak, azután a nyakkal biró madarak és emlősök? vagy hogy a rák állkapcsai lábakból képződtek?

Senki sem tagadhatja, hogy vonzó és káprázató az a magyarázat, «erős látszat szóll a mellett, hogy valami ilyenféle történt;» azonban a látszat látszat marad.

A.

A homolog részek és alakok közös leszármazását kétféleképen gondolhatni; *vagy úgy, hogy a már kész szerv és kész alak más szervvé és alakká változott, például* a hal madárrá, az uszony szárnynyá; — a moszatok mohokká, páfrányokká, nyitvatermőkké, egysziküekké, kétsziküekké; — *vagy úgy, hogy a homolog alakok és részek amint azok jelenleg léteznek, nem egymásból* — a madár nem a halból, a koponya nem a csigolyából — fejlődtek, *hanem valamely közös és egyszerübb elemből átváltozás által keletkeztek.*

1) *Készalak és kész szervből átváltozás által új alak és szerv nem keletkezhetik*; mert az egyes fajok és alcsaládok, családok és osztályok és rendek egészen különálló, egymást kizáró, ellentétes irányu jellegekkel birnak. Nem úgy különböznek az alakok, mint a mennyiségek, hanem mint a milyenségek, s ha van is hasonlóság az alaptervben, minden egyes alak azonkivül különös tervrajz szerint épül fel. A halban már oly irányt vett a különös tervrajz, hogy le kellene rontani bizonyos jellemző vonásait, hogy a maradékon felépülhessen az emlősnek vagy a hüllőnek *kezdetleges* alakja, — visszakellene vezetni a fejlődést bizonyos pontra, ahonnan a kiindulás új alak képzésére lehetséges volna. Igy áll a dolog minden typussal; a typust sokféle, különböző

irányban fekvő jelleg képezi; némely jellegre nézve az egyes alakok megegyeznek, másokra nézve eltérnek, sőt ellenkeznek. Az a fokozat, melyet az alakok szervezeti tökéletességük szerint képeznek, nem hasonlítható össze *számsorozattal*, hanem különálló s egymásból ki nem magyarázható *tulajdonságokkal.*

Azután ha valaki elgondolhatná is, mint változott át az uszony szárnnyá; de elképzelheti-e, mint változott át a csigolya koponyává? csupa csigolyából állt-e az az ősalak fej nélkül s következőleg az *agy különülése és szervek nélkül?* vagy pedig csak fejből csigolyák és végtagok nélkül? mikép evett a rák, ha állkapcsai lábakból képződtek: vagy hogyan járt, ha lábai állkapcsokból keletkeztek? Vagy a növénynek csupa lomblevele volt-e? vagy csupa pártalevele? ha csupa lomblevele volt, hogyan lettek ivadékai, — ha pedig csupa pártalevele: hogyan tenyészhetett?

Azért Darwin is mondja: «helyesebb volna ha — mint Huxley professzor megjegyzé — azt mondanók, hogy mind a koponya, mind a csigolyák, állkapcsok és lábak stb. ugy mint azok jelenleg léteznek, nem egymásból, hanem valamely közös és egyszerübb elemből átváltozás által keletkeztek.» 269 l. Azért kérdezzük:

2) *lehetséges-e, hogy két alak valamely közös egyszerübb elemből származzék?*

Ezen feltevésben a gerinczesek egyszerü ősszülejét oly végtagokkal kellene gondolnunk, melyek különböző irányokban lábakká, szárnyakká, uszonyokká képződtek, de magokban sem lábak, sem szárnyak, sem uszonyok nem voltak, — vagy pedig azt kell képzelnünk, hogy léteztek oly végtagok, melyek lábak is, szárnyak is, uszonyok is voltak, de azután az egyes alakokban kizárólag lábakká vagy csakis szárnyakká s épugy uszonyokká képződtek; már pedig

a) Ilyen durványos alakok sehol sem léteztek; minden alak kifejezi magán az ő egész teljes jellegét; alakok, melyekben a specifikus jelleg nem volt kifejezve, nincsenek;

b) és pedig azért, mert a *specifikus különbségek* nem járulnak *a közös jellegekhez* mint a nyél a fejszéhez, melye-

ket el lehetne egymástól választani, s a közös ősalakot egyes hozzáadások által más-más fajjá, nemmé fölczifrázni, hanem a typus jellegei az egészen átvonulnak s kezdettől fogva végig jellemzik az alakot s annak kifejlődését.

c) Az egyes csoportok, milyenek a fajok, nemek, alcsaládok, családok jellege nem egy jegyből áll, hanem morfologiai, fiziologiai, anatomikus jegyek összeségéből; — minden csoport, ha fajnak, családnak, osztálynak hivják elkülönzött, önálló typust alkot, mely sohasem mosódik el. Amit átmeneti alakoknak hivnak, az mind valóságos species, melyek áthidálják az eddig távolesö alakok közeit, — közéjük lépnek, de nem szüntetik meg specifikus különbségeiket. Éppen azért, mert a specifikus jelleg kvalitatit különbség: az átváltozásnak egyből a másikba nem hozzáadás által, hanem más tervezet szerinti uj épités által kellene történnie. Hogy a kunyhóból kölni dóm legyen, nem elég csak sok követ és maltert hozzárakni, hanem egészen le kell rontani s mindent ujra kezdeni: épugy kell tenni, hogy a liliomból kosbor legyen. Itt a dolog világos, — de mindenütt ugy van, hol biztos specifikus különbségekről van szó; — sehol sem mutathatni pontot, hol az átváltozás megkezdődhetnék.

d) Mit bizonyit ezek után a tény, hogy a szarvas gyors lába, a känguru erős ugró lába, a lajhár mászó lába, a vakand ásó lába egyféle alkatu? mit bizonyit az a tény, hogy a cziczkány lábában annyi csont van, mint az elefántéban? azt-e, *hogy ha az Isten teremtette volna a családokat és fajokat, nem teremthette volna egységes terv szerint s következőleg nem teremtés, hanem leszármazás által kell a homologiát magyarázni? ezt le nem hozhatja azokból a tényekből senki.*

B.

A morfologia másik vezérténye, melyre a leszármazási elmélet támaszkodni szeret, az, hogy találni hasznavehetlen szerveket és testrészeket, ugynevezett durványokat, melyeket csak ugy lehet észszerüen magyarázni, hogy feltételezzük, hogy az ősalakokban hasznavehetők voltak, most pedig

elkorcsosodtak s csak azért léteznek, mert öröklés folytán szállnak át az utódokra. Ezen durványos szervek tehát, miután szerkezetre és helyzetre nézve megegyeznek más állatok hasznavehető tagjaival, világosan mutatják a leszármazás utját. Igy például az emlősöknél a himek birnak durványos emlőkkel; a kigyóknál a tüdő egyik lebenye durványos; a strucz madár szárnyai repülésre alkalmatlanok, csak vitorlákul szolgálnak; a pinguin szárnyai fejletlenek s most uszonyokul szolgálnak; — a boa constrictornál megvannak a lábak és a medencze durványai; — némely rovaroknál a szárnyak összeforrtak, némely oceáni szigeteken lakó madarak szárnyai repülésre alkalmatlanokká váltak, — ime csupa durványos alak, melyek a leszármazás elmélete szerint a rokonságot bizonyitják; ezek ugyanis csak azért maradtak meg, mert az ősszülőkön megvoltak, s jelenleg bár durványképen átszármaztak.

A durványos szervek nem bizonyitják a leszármazási elméletet:

a) nem bizonyitanak mást, mint azt, hogy van egy nagy, egységes alapterv, mely az egész teremtésen átvonul.

b) A himemlősök durványos emlői s a nőemlősök kifejlett emlői bizonyára nem bizonyitják, hogy először csak nőemlősök léteztek, melyekből a himek álltak elő, hanem bizonyitják, hogy him és nő egy tervrajz szerint alakul s hogy az egyforma alakok embryonális létük bizonyos fokán szétválnak s határozott irányban fejleni kezdenek him vagy nőalakká.

b) Nem tudni, vajjon a durványok valóban elmaradt s elsatnyult szervek, — ép oly joggal lehetne azokat fejlődő részeknek is tartani. Maga Darwin mondja: «A pinguin szárnyai uszonyokul szolgálva, nagy hasznára vannak az állatnak; lehetséges azért, hogy ez a szárny fejlődő állapotát képviseli.» 287 l. Amint Darwin kérdezi: «a Boa constrictornál megvannak a lábak és a medencze durványai, ... miért nem maradtak meg más kigyóknál is, a melyeknél a legkisebb nyoma sincs ezen csontoknak»? és önkényesnek tartja elleneinek feleletét, kik szerint ez azért van, hogy «a természet sémája teljes legyen»: épugy nem ad feleletet

ő rá, durványoknak mondván e részeket. S más kigyóknál miért nincsenek e durványok? felszivattak? s itt miért nem szivattak fel? Hasonlóképen azt mondja, hogy kisebb szigeteken élő rovarok durványos szárnyakkal birnak, mert nem repkedtek; s hogy van az, hogy sok más rovarnak hasonló körülmények közt nem változott el szárnya? s hogy másoknál is elváltozott, melyek szigeteken nem élnek s eleget repkedhettek? s azokon a szigeteken is a repülésnek nem volt előnye, csakis hátránya, ami miatt azután a rovarok nem repkedtek? Látni, hogy ez nem magyarázat, hanem kapkodás; nem tudomány, mert nem azt magyarázza, mikép történt, hanem azt, hogy mikép gondolom én azt el, hogy történhetett volna.

d) Miért maradnak a durványok egy s ugyanazon fokon? talán azért, mert hasznavehetők? ha igen, akkor ily alakban állhattak elő kezdet óta; ha hasznavehetlenek, miért maradnak ezen fokon? «Erre nézve némi magyarázat volna még szükséges, de amit jelenleg lehetetlen megadnom.» Darwin 292 l. Vajjon igazán hasznavehetlenek-e, azt ugyan ki nem mutathatjuk. Igy a Salvia két durványos szirma emeltyüül szolgál, hogy a bemászó rovarkák hátára kerüljön a himpor. A vakbél féregnyulványa, a kedeszmirigy (thymus), a pajzsmirigy hasznavehetlen szerveknek látszanak: vajjon azonban igazán hasznavehetetlenek-e, azt nem tudjuk. Topinard irja (Az anthropologia kézikönyve. 159 lap): «A vakbél féregnyulványa, melynek most semmi szerepe sincs, nyilván annak a szervnek a maradéka, mely a növényevő emlősöknél oly rendkivüli fejlettségü s a mely a kaolá-nál testének háromszoros hosszát is eléri.» A növényevő emlősöknél rendkivüli fejlettségü, — nos és az ember talán a húsevő ragadozókhoz tartozik-e? az ember húsevő, de ép oly joggal mondhatni, hogy növényevő, s ha növényevő, akkor még mindig lehet annak a nyulványnak valami jelentősége. Csodálkozunk-e azon, hogy az emberi belek s az állatokéi homologok? hiszen ugyanazon funkciót végzik; tehát ugyanazon alkatuk és szerkezetük van. — A pajzsmirigyről Spitzer irja (Beiträge z. Descend. 81. l.), hogy az agyba tóduló

vért felfoghatja. — «A fül izmai, melyek szintén használatlanok, némely embernél azonban annyira ki vannak fejlődve, hogy képes velök a füle kagylóját megmozgatni, hasonlóképp nem egyebek, mint annak a készüléknek nyomai, amelynek az állatoknál még ma is oly jelentékeny szerepe van.» (Topinard. i. m. 190. l.) Hogy veszett el az ivadékban, ha oly jelentékeny szerepe volt a szülőben? Hisz akkor egyszerűbb keletkeztetés ez: az embernek füle van; a kutyának füle van, tehát az ember a kutyától származott: vagy csak a fülizom miatt kell ezt következtetni? — A kutya hüvelykujja durványos, — a sertés és tapirnál ez a durvány is elveszett, — a kérődzőknél a második és ötödik ujj is elsatnyult, — a lónál meg csak egy ujj maradt, melyet patának hivnak, — a paläontologia oly lótypust is ismer, melynek három patája volt, — szabad-e ezekből ezt a következtetést vonni, melyet Häckel Anthropogeniájában a 444. lapon von: e tények csak akkor érthetők, ha fölteszszük, hogy ez alakok oly ősszülőtől származtak, melynek öt ujja volt? nem; mert kérdezzük, van-e arra ok, hogy annak az ősnek sok ujju uszonyából épp öt ujj fejlődött? s ha az egyik uszonyból lett öt ujj, képződhetett más és más állatnál is öt, s nincs okunk egyből származtatni az egységes terv szerint alkotott typusokat.

e) Különben e magyarázatok nem lépnek ki soha a circulus vitiosus kerületéből; mert ha kérdezem, *miért van ez az egységesség a szerkezetben?* azt felelitek: *a leszármazás miatt van;* s ha kérdezem: *honnan tudjuk, hogy van leszármazás? azt felelitek azt onnan tudjuk, mert ennyire egységes a szerkezet és az alkat.* Valóságban pedig nem tudunk mást, mint azt, hogy a szervezetek általános, egységes terv szerint vannak alkotva; ezen értelemben elfogadjuk Topinard szavait (i. m. 161. l.): «bármikép magyarázzuk is ezeket a tényeket, annyi bizonyos, hogy az ember szervezetének a typusa s az állatoké között *kapcsolatosságot* mutatunk ki;» — az egységes alapterv kapcsolatosságát, igen; a leszármazás kapcsolatosságát, nem. *Nem bizonyitják be, ha létezik is.*

f) Az alakok megitélésében ideális czélokat is kell szem

előtt tartani. Igy a csecsbimbók és a köldök arányos részekre osztják a testet. Távolságuk a legszebb architektonikus arányokat tünteti fel. A kifejlett férfimellen a csecsbimbók vizszintes távolsága = függélyes távolságukkal a köldöktől és az állkapocs szélétől = a fej függélyes hosszával a fejbúbtól az állkapocs széléig = a legkifeszitettebb kézaraszszal. Az aesthetikát nem magyarázhatni mechanismus által; a mechanismus szolgál az aesthetikának s ennek szolgálnak egyes durványok is.

g) Miért nem tünik el az a sok systematikus jelleg, melyeknek semmi hasznuk? Ha a durványok nem használat által képződtek, ezeknek már rég el kellett volna tünniök. Ha a nem használat által eltünnek a szervek, miért maradnak az embryok állkapcsában azon durványos fogak, melyek később felszivatnak, annál is inkább mivel előnyére volna a gyorsan növő borjuembryonak, ha más czélokra fordithatná a reá nézve oly becses phosphorsavas meszet.

Következnek az embryologia és palaeontologia állitólagos bizonyitékai.

A KENYÉRSZIN ANYAGA.

Irta: SPULLER GYULA.

A multkor egyszer dr. Kovách «Manuale parochorum»-ában olvasgatván, nem kis meglepetéssel láttam, hogy a többi közt (p. 209.) a borral, pálinkával, stb. történt vagy megkisérlett keresztelést érvénytelennek mondja, de a sörrel valót érvényesnek.

No, ha még ilyet is «nyomtatva» lát az ember, már nem tudja, mit gondoljon a theologusok «különböző véleményei»-ről. Erről a különösen furcsa véleményről, mely valóban «különbözik» minden egyéb józanul gondolkozó emberétől: természetesen, még eszem ágában sincs bővebben szólani.

Hanem, az eszmetársulás törvényénél fogva, midőn ezt

olvastam, nem tudtam menekülni attól a gondolattól, hogy a szentmisében használandó kenyérnek anyagáról, materiájáról, szintén sok mindenféle, egymástól elütő véleményeket találhat az ember, különböző szerzők idevágó müveit forgatva. És erről a nem csekély fontosságú tárgyról igazán nem tartanám fölöslegesnek e folyóirat lapjain néhány szót szólani, utique meliora edocendus, ha netán valamiben nem volna teljesen igazam.

Nem szándékozom, invita Minerva, mélyen «bölcselkedni az oltár lépcsőjénél.» Ezt a bölcseknek hagyom. «Non sum propheta . . . sed armentarius ego sum.» (Amos 7. 14.) Mint földmivelő a legmélt. oltáriszentség anyagáról akarok néhány szót mondani.

Milyen kenyér az oltáriszentség anyaga? Vajjon buza-, rozs-, árpa-, zab- avagy kukoricza-kenyér-e? avagy bármilyen kenyér megengedett s érvényes anyag-e? Röviden igyekszem e kérdésre visszamenő sorban válaszolni. [«Ex leguminibus caeterisque terrae fructibus» készült kenyeret mint e névre nem is méltót mellőzöm.]

A kukoricza, törökbuza, kétszáz év előtt ismeretlen volt Európában. Nemcsak a poloskát és phylloxerát, (ha ugyan Deut. 28, 29. nem ezt érti): hanem a burgonyát és kukoriczát is Amerikának köszönhetjük. Az Amsterdamban 1681. megjelent «Atlas minor» 384. lapján mint valami csodáról, úgy ir a kukoriczáról: «(America) bringt anstatt des Getreids eine besondere Art, eines Hülsen Gemüsz von den Innwohnern *Mayz* genannt . . . Im Feldbaw haben sie nicht im brauch, das sie zackern, sondern Graben kleine Förchen oder Grüblin in einer mittelmässigen Tieffe, stecken je 3 oder 4 Körnlein ihres Mayz in deren Grüblin eines hinein und scharrens mit Erde zu, deren Halmen oder Stengel bringen 3 oder 4 Schötlin oder Hülsen, und in einer Jeden auff 100 oder mehr Körnlein, solche Stengel oder Halmen werden etwas mehr als eines Mannes hoch und an etlichen Orten jährlich zweymal gesammelt», s a 394. lapon mondja róla «*uns unbekannt.*» — Krisztus urunk nem ezt használta az utolsó vacsorán; az egyház tizenhét századon át nem is használhatta, mint ismeretlent.

Zabot az Irás nem emleget. Salamon király lovai III.

Reg. 4, 28. szerint árpa abrakot kaptak. Virgilnél előfordul az avena, de a rómaiak nem vetették; legalább I. Georg. 210. és következő versei a müvelés alá fogott gabona és vetemények közt nem sorolják fel. Homer szerint (Odyssea IV.) a classicus abrak *zabbal* kevert árpa. Aligha csalódunk tehát, ha állitjuk, hogy a zsidók a zabot nem ismerték; a rómaiak a kereszténység első századában nem müvelték. Nem zab-kenyér tehát anyaga az oltáriszentségnek!

Árpát és árpakenyeret gyakran emlegetnek a sz. könyvek. Vajjon ilyen kenyeret választott-e Krisztus Urunk sz. testévé? „*Λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον,*“ (Math, 36, 26.) mondja az Irás, midőn a legmélt. oltáriszentség alapitásáról beszél. Milyen kenyér volt ez? A nagy tekintélyü Catechismus Roman. Pars II. c. 4. n. 12. szerint: «panem ex tritico confici oportere. Communi enim loquendi consuetudine, cum *panis absolute* dicitur, *panem ex tritico* intelligi satis constat.» Erre hivatkozva irja dr. Schwetz: «quando panis simpliciter in ss. Litteris commemoratur, *semper* panis ex *tritico* seu frumento intelligendus est.» A tényt, a buzakenyér szükségét elfogadom; de az érv helyességét kétségbe vonom. Ugyanis Máté 14, 17-ben olvasom: «non habemus hic nisi quinque *panes* et duos pisces.» „*Οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους καὶ δύο ἰχθύας.*“ És hogy szól a locus paralellus? «Est puer unus hic, qui habet quinque *panes hordeaceos*.» (Joan. 6, 9.) Egyszerüen «simpliciter» kenyérnek nevezi tehát Máté az — árpakenyeret. Mindazáltal az egyház hite és 19. százados gyakorlata szerint, az árpakenyér mindenkorra el van tiltva az egyháztól.

A rozsot, ugy olvastam, valahol Attila hozta Európába. Azt elfogadom, hogy a rozs hazája Észak-Ázsia; de Attilától el kell vitatnom a dicsőséget, mintha ő ismertette volna meg Európával a rozsot. Ismerte azt már Plinius. Vetették Virgil szerint a rómaiak; ha ugyan far=rozs. Mert far mindaz, miből farina, liszt készül. Vosz a Georgicon e szavát *tönkölynek* «Dinkel» forditja. Juvenalisnál pedig satyr. VI. a rozs-tészta is szerepel, nem ugyan mint élelmiczikk, hanem mint szépitőszer. Poppaea, Nero neje, szamártejes tésztát, «coctaeque siliginis offas» rakosgatott arczára. A sz. irás

nem emlegeti a rozsot. Nem kelet a hazája. Lehet-e a rozskenyér az olt. szentség anyaga? Szeredy azt mondja, hogy — igen. Egyházjogának II. köt. 1040—41 lapján (1870. kiadás) ezeket irja: «Anyaga e szentségnek a nyugati egyházban tiszta buzalisztből ostya alakban készitett kovásztalan kenyér.» De a jegyzet igy szól: «Ezt azonban nem kell szoros értelemben venni, *rozslisztből* is készithető.» Ez valótlan, határozottan téves állitás. Czáfolására tán elég lesz a missale szabványát idézni: «Si panis non sit triticeus, *non conficitur sacramentum.*» Egyedül a buzakenyér megengedett, egyedül a buzakenyér az érvényes anyag.

Az mit sem változtat a dolgon, hogy a középkorban is találkoztak némelyek, kik a rozskenyeret használták. Aqu. sz. Tamás Summa Theol. 6. III. q. 74. art. 3. a. 2. bizonyitja ezt: «far et spelta, de qua etiam in quibusdam locis panis conficitur ad usum huius sacramenti.» Far alatt kétségkivül rozsot ért buzával ellentétben. Spelta buzafaj, növénytani neve is triticum spelta; buzánktól főleg abban különbözik, hogy mig buzánk szeme csupasz, a tönköly magvához a pelyvája úgy oda van nőve, miszerint őrlés által kell lehántani azt róla. A tönköly tehát buzafaj lévén, véleményem szerint, legalább *elméletben*, érvényes anyaga lehet az olt. szentségnek; de sz. Tamással szemben vitatni nem merem. De lássuk, mit felel maga sz. Tamás a rozskenyereseknek. Azt mondja, hogy csakis a *mi buzamagból származik*, habár a talaj silánysága folytán elfajult, elsatnyult, lehet az olt. szentség anyaga; a mi *nem származik buzaszemből*, az az oltárról eltávolitandó. H. o. ad 2: «Si quae frumenta sunt, quae *ex semine tritici generari possunt*, (sicut ex grano tritici seminato in malis terris nasciter siligo (?),) ex tali frumento panis comfectus potest esse materia huius sacramenti; quod tamen non videtur habere locum *neque in hordeo, neque in spelta, neque etiam in farre* .... Ex talibus frumentis, quae *nullo modo possunt ex semine tritici generari, non potest confici panis, qui sit debita materia huius sacramenti.*» Tehát csakis «panis triticeus ... est sacramenti Eucharistiae materia.» (U. o.)

A HIVATALOS PROTESTANTISMUS TÜRELMESSÉGE.

Irta: GYOMAI.

Madame Craven jónevü franczia irónőtől, kinek nem egy munkáját jutalmazta a franczia akadémia, ‚Demjén atya' czimmel az idén egy könyvecske jelent meg, melyben az irónő a Molokai szigetbeli bélpoklosok apostolának hős szeretetét, önfeláldozását adja elő. Elmondja azt is, hogy a ker. szeretetnek e dicső példaképe mily hatást keltett Angliában. Kiemeli különösen a londoni szent Lukács egyház szegény anglikán lelkészét: Chapman H. B-t, ki őszinte csodálattal és lelkesedéssel eltelve Demjén atya iránt, saját egyházában, majd nagyobb körben is a ‚Times' utján a bélpoklosok javára szép eredményü gyüjtést rendezett s a befolyt összegeket Demjén atyához küldte, hogy belátása szerint használja fel. Chapman nemes eljárása Angliában is elismerést keltett.

Hogy ki az a Demjén atya, azt olvasóink mindenesetre tudják. Nem kerülhette ki figyelmöket, midőn tavaly aprilban, májusban az összes katholikus irányu lapok közölték halálát ezen hősi önfeláldozásu papnak, közölték nagyobbára egész életrajzát is.

Devenster Demjén (szül. 1841. Löwenben) mint a Jézus és Mária legsz. szivéről nevezett szerzetnek tagja a molokai bélpoklosok lelki gondozására szánta magát, s nem félve a ragálytól, nem rettegve a néhány év alatt biztosan bekövetkező és pedig kinos haláltól, közéjök ment, s papjok, valóságos atyjok lett. Tiz álló esztendeig minden gondját, éjjelét, nappalát szegény betegeire forditotta, önzetlen szeretetével minden módon enyhitette lelki szükségeiket, testi fájdalmaikat. Azután természetesen ő is megkapta a ragályt, s a bélpoklosság négy évi fejlődése, egész testén való elterjedése után visszaadta nemes lelkét Teremtőjének.

Ez volt Demjén atya, — az ő önfeláldozása ragadta

az angolokat, még az anglikán papot is bámulatra, lelkesedésre, hogy pénzt gyüjtsön az ő czéljaira, amelyek, tudta, hogy legszentebbek!

De a hivatalos protestantismus felfortyant, s a jó Chapman egy protestans egylet titkárától a következő épületes levelet kapta:

«1886. okt. 22. — Tisztelendő Ur! Meg vagyok bizva, hogy kifejezést adjak annak a megütközésnek, mely sokakban támad, midőn látják, hogy ön, az anglikán egyháznak szolgája, mint törekszik rokonszenvet ébreszteni egy bálványozó pap iránt, ki hive amaz utálatos rendszernek, melyet ön, mint az evangeliumnak hirdetője s mint angol, a szabadság barátja, bárki másnál jobban tartoznék ostromolni. Demjén atya önmegtagadása és föláldozása nem érdemel több csodálatot, mint Baal papjaié, kik késekkel vérök kibuggyanásáig sebezték magukat (III. Kir. XVIII. 28.), vagy azoké, kik Juggernaut szekerével tiportatják el magukat. Amit Demjén atya mint az Antikrisztus papja tehet, mindössze annyi, hogy proselytáit a pokol fiaivá teszi, kétszerte inkább önmagánál. (Máté XXIII. 15.)

Különösen kárhoztatni kell azt is, hogy ön megadja Dr. Manning-nek azt a czimet, melyet mint a pápaság képviselője hord s hogy igy Krisztusnak szolgája segiti az Antikrisztus cinkosát bitorolni egy olyan társadalmi állást, mely miatt Anglia annyit szenvedett s hogy ön még ujra megerősitgetni igyekszik rajta a bálványozásnak és papi csalásnak bilincseit.

Ahelyett, hogy köztünk és Róma közt áthághatatlan korlátokat emelne, ön ellenkezőleg elsimítja a régi elválasztó vonalat. Ön elhomályositja a védő világitótornyokat s az álszeretet bolygó tüzétől (ignis fatuus) megigézve azt hiteti el a néppel, hogy az Antikrisztus testvérei mi vagyunk.

Tisztelettel: Macclure Tamás.»

A válasz rövid volt:

«Tisztelt Uram! Az ön levele nagyon gonosz (very-wicked), és nem menti egyéb, mint rendkivüli bárgyusága.

«Menj és hasonlóképen cselekedjél.»

Tisztelettel: Chapman H. B.»

Talán — irja Mme Craven — nem fog csodálkozni senki, hogy a protestans egylet titkára s valószinüleg egyik tagja sem jött kisértetbe, hogy a Chapmantól kapott evangeliumi tanácsot kövesse. De igenis meglepők a vonakodás mellett felhozott okok.

A titkár ur — (de ügyetlenek is azok a titkárok néha) 1886. nov. 1-ről ezt irja Chapmanhez:

«Ön azt mondja, hogy levelem gonosz és nem menti más, mint rendkivüli bárgyusága. E szavak nem bizonyitják sem az ön jártasságát Isten igéjében, sem az én bárgyuságomat.»

És azután mister Macclure az evangeliumot gondosan kerülve, a szent irásból innen-onnan szedett idézetekkel hosszasan bizonyitja, hogy a bélpoklosság az Isten előtt nem-tetszésnek jele lévén, azoknak, akiket meglepett, semmi részvétre nincs joguk. (!) Az életre nézve, melyet Demjén atya oly dicsően értékesitett, mister Macclure igy vélekedik:

«Isten azért adta nekünk az életet, hogy dicsőitsük őt, de *semmi esetben* sem kötelezett, hogy azt feláldozzuk. Az embereket dicsőségére teremtette, erre a czélra fönn kell tartanunk életünket. Bizonyára visszautasitom tehát az ön tanácsát: «Menj és hasonlóképen cselekedjél,» mert azt — noha másokkal jót tenni mindnyájan tartozunk — bármely ember erkölcsi vagy vallási kötelességeivel merőben ellentétesnek hiszem.» (A titkár urból jó katona lett volna!)

Ilyen zöldeket vagy inkább sárgákat beszél tehát az «evangelium szerint reformált egyház» Angliában is, és bizonyosan — másutt is.

ADHAT-E AZ ISTEN ESŐT AZ IMÁDKOZÓNAK?

Irta DR. PETHŐ.

Független-e a készen álló világ az ősoktól? E kérdés a *világföntartás és kormányzás titokzatos homályába vezet.* Az ember hajlandó hinni, hogy a kész, erőkkel fölszerelt világ a törvény szükségszerüségének medrében zavartalanul végzi folyását, — hogy az ősok, miután megteremtette, visszavonul, nem lévén dolga többé, — hogy nem is lehet dolga, mert hisz a *szükségszerü fizikai, mechanikus folyamat* kizár minden intelligens, szabadakaratú beavatkozást.

Illusztrációul szolgáljon néhány idézet: «Minden tudományosan müvelt ember tisztában van az iránt, hogy a természetben sehol sincs nyoma ember fölött álló értelmiségnek. *Az anyagon föltétlen, hajthatatlan szükségesség uralkodik. A természeti törvény mechanikus, örök változhatatlan törvény,* mely utóvégre is egybeesik az észszerüséggel; kifejezi a zord fatalismust.» Strauss meg imigy gúnyolódik: «Ha jó katholikus vidéken nagy a szárazság, elvárja a nép papjától, hogy jótevő esőért körmenetet tartson... Ezen csak az iskola segithet, melyben a paraszt is azon belátásra jutna, hogy az *eső csak oly szükségszerü, imától független jelenség, mint a nap- vagy holdfogyatkozás.*" Tyndallnak is van e nemben szava: «Nincs az a megalázódás, mely *egyetlen cseppet hozhatna le a felhökből* vagy *sugarat a napból a természet végleges felforgatása nélkül;* ha valaki imával csak egy csepp esőt hozna le az égből, ez a tény oly mélyreható volna, mint ha valaki a Niagara vizeséseit az Erie-tóba iparkodnék visszalejteni.»

A tudomány mai állása szerint minden materiális jelenséget mechanikus erők eredményének kell tekintenünk s Du Bois-Reymond keresi az általános világképletet,[1] mely-

[1] Laplace: «Ein Geist, der für einen gegebenen Augenblick alle Kräfte, welche in der Natur wirksam sind und die gegenseitige Lage der

ből minden történést, — azt is, hogy mikor tüzik ismét sz. Zsófia-templomára a görög keresztet s mikor fogja Anglia elégetni utolsó kőszénszilánkját, — matematikus pontossággal lehet megtudni. A matematikus képletekkel ki akarnak szoritani minden szabadakaratot, s ennek révén a gondviselést. *Mert a hol merő szükségesség van, ott nincs gondviselés.*

Nem tagadhatni, hogy a törekvések ugyancsak a fa gyökerére szegezik a fejszét; a jelszó ez: mutassuk ki *lehetetlenségét minden szabadakaratnak s valóságát az örök szükségességnek.*

1) E törekvéseket a legujabb időben a legnagyobb csapás érte. Boussinesq kimutatta, hogy jóllehet x testnek sebességét bizonyos pillanatban ismerjük, azért mégsem határozhatjuk meg minden bekövetkező mozgásait. Példák mutatják, hogy egyes mechanikus problémák két különböző megoldást nyerhetnek; a képlet szerint egyaránt lehetséges, hogy x test mozogni fog, valamint az is, hogy nem fog. Ez által halálos csapást mért azokra, *kik minden történést az égben és földön a matematikus világképletből akarnak számtani uton lehozni; ilyen világképlet nem létezhetik az imént adott oknál fogva.*

Tehát a számtani szükségesség nem oly kizárólagos, hogy egymaga meghatározzon minden történést. Ha pedig ez áll; akkor gondolhatjuk, hogy a *mechanismus vasszükségességének megsértése nélkül, ezen kétféle megoldást engedő pontokon nyulhat be a szabadakarat, — az isteni vagy az emberi.*

2) A «világképletek» s a mechanismus «vasszükségének» alapját képezi az anyag- és erő megmaradásának törvénye. Azonban ez a törvény a) egészen empirikus és nem

Wesen, aus denen sie besteht, könnte, wenn sonst er umfassend genug wäre, um diese Angaben der Analysis zu unterwerfen — würde in derselben Formel die Bewegungen der grössten Weltkörper und des leichtesten Atoms vereinigen. Nichts wäre ungewiss für ihn und Zukunft wie Vergangenheit wäre seinem Blicke gegenwärtig. Der menschliche Verstand bietet in der Vollendung die er der Astronomie zu geben vermochte ein schwaches Abbild solchen Geistes dar.»

viseli magán a szükségszerüség jellegét; be nem bizonyithatja senki, hogy az anyag lényegéhez tartozik. «Ki mondja meg nekünk, vajjon a restség az anyag lényeges tulajdona s hogy az anyag lényegéhez tartozik, hogy fönmaradjon. Valljuk be, hogy csak a mindennapi tapasztalat s a történések folytonossága vezet rá, hogy az anyagot önmagában megmaradónak gondoljuk s hogy a *fönmaradás okát a keletkezés okától* megkülönböztetjük.» (Wigand i. m. II. 332.) Ugyanezt állitjuk az «erömegmaradás törvényéről. b) Ez a két törvény nem keletkezett *általános indukcióból.* A hol a szabadakarat kezdödik, ott ez a törvény elveszti érvényét. A szabadakarat ugyanis oly *mechanikus erőt* léptet föl, mely nem az atomokból való. Az idegek müködésében a determinációnak, mely a lélekből jön, *mechanikusnak kell lenni;* van tehát mechanikus erönk, mely nem az atomokból való s igy az erömegmaradás nem absolut, mert folyton növekvést szenved. Legalább annyiban zavarja meg a lélek az erök mérlegét, amennyiben szabad elhatározása folytán az erök nyugvó egyensulyát mozgássá változtatja. Ez a determináció valóságos erő, mely a lélekből jön, s nem hagyja érintetlenül az «erömegmaradás» törvényét.

3) Azonban eltekintve a mechanismus szükségszerüségének ezen hiányaitól, elfogadjuk a vaskezü, hajlithatlan mechanismust az atomok világában mindenütt, a szerves világban csakugy mint a szervetlenben, csak a szabadakaratot veszszük ki: elfogadjuk a *szerves vegytan tüneményeiben,* — elfogadjuk *a szervezetek plasztikus folyamataiban* s méginkább a *merő mechanikus történésben.* De bár ajtót s kaput nyissunk is a mechanismusnak: *mégis érintetlen a világföntartó és kormányzó ösök trónja, — folytonos az ő szerepe, — érvényben van gondviselése, — érvényben a szabad lényeknek ezen gondviselő ösokhoz való viszonya, mely az imában nyilvánul.*

Ennek bebizonyitására ki kell mutatnunk:

a) a természet minden pontján a *föltételes, hajlitható esetékességet*; mely tényleg ugyan mechanikus törvények által van meghatározva, de lehetne más rend is;

b) ezen esetékesség következtében a *mechanismusnak egy rendező szabadakarattól való függését.*

c) az *Istennek a természetbe való folytonos befolyását* és a *szabad lényekhez való folytonos viszonyát.*

a) pontra ezeket jegyezzük meg: A modern tudomány a mechanikus szükségszerüséggel port szór az áhitatosan hivő müveltség szemébe. Az ember azt gondolná, hogy a tudomány mindent a mi van s a mi történik, szükségszerünek tud kimutatni, hogy a természeti törvények egybeesnek az észszerüséggel oly formán, hogy máskép nem is lehetnek. Evvel szemben az igazság az, hogy az állitólagos szükségszerüség nemcsak nem ugyanegy az észszerüséggel, hanem ellenkezőleg csupa hiány, csupa esetékesség. *Nem szükségszerü* bármely tüneményben a *tényezők találkozása.* A nap és hold nem szükségszerüen találkoznak, hanem a kiindulás és a távolságok föltétele alatt; a kiindulás és a távolságok pedig esetlegesek. — Ki nem mutathatni *szükségszerünek egy konkrét hatás eredését a közös okból*, pl. hogy a villanyszikra a könenyt és élenyt vizzé egyesiti, s az embert megöli. — *Ki nem mutathatni szükségszerüségét bármely egyedi alaknak s az alak sajátságainak.* — Egyes hatásokból levonhatni általános törvényeket, *de általános törvényekből nem következtethetünk egyes hatásokra. — A kvalitásokban nem ismerünk fel sehol szükségszerüségre. — Ki nem magyarázhatjuk az egészet részeiből, — a részeket az egészből.* — A fejlődés menetében *nem következtethetünk az egyik stadiumról a következőre, — a fejlődések törvényei nem szükségszerüek. — Egy tulajdonságot nem vonhatunk le más sajátságból. — Az összetétel sajátságát nem ismerhetni meg az összetevőkéiből.* Csupa természettudományos tény, melyekből világos, hogy a természetben fölismert szükségszerüség nagyon is hiányos és hogy az empirikus tudásnak tág tere marad, melyben csak azt tudjuk, hogy igy van, de nem azt, hogy máskép nem lehet.

Az egész konkrét világ a logikus és mathematikus törvények érvényesitésében *sem mutat egy csepp szükségszerüséget*, ha az adatokat tekintjük; mert a logikus és mathematikus törvények *elvont formulák*, melyek ha testet öl-

tenek, esetleges meghatározások alá esnek; igy a háromszög képlete magában véve örök és szükségszerü, de ha konkrete nyer kifejezést, ez a kifejezés a szögek, a vonalak nagysága, milyensége, méreteiben esetékes és nem szükségszerü.

Tehát az *egész világ* amint van, *tényleg* nem szükségszerü, hanem *szabad alkotás*. Mi következik ebből? az, *hogy értelmes rendező választotta ki az adatokat czéljai szerint.*

Ezen lehozással eleget tettünk b) pontunknak is. Az esetékes tényezők ugy vannak sorba rendbe szedve, hogy a *szabad rendező* czéljait valósitsák. Ugyanaz, aki az anyagot alkotta, aki a mechanizmust összeállitotta, öröktől fogva precizirozott czélokkal birt. Czélok nélkül nincs mozzanat a természetben, már az anyagot is czélok szerint alkotta; — nem úgy kell felfogni a végtelen ősok müködését, hogy az alkotó a «kész» anyaghoz hozzálépett czéljaival és azt formálni és gyúrni kezdte; nem úgy van; hanem a mechanizmus s az anyagi szükségszerüség úgy alkottatott meg, hogy az alkotó terve, czélja, rendje a mechanikus történés alakjában lebonyolódjék. Tehát nem kell e két elvet úgy szembe állitani: *mechanismus és czélszerüség*, hanem igy kell összekötni: *czélszerüség a mechanismusban.*

Minden czél, melyet Isten elakart érni a mechanikus történésben valósul meg. Az Isten nem kényszerül sehol valamit pótolni, vagy javitani a mechanismuson, — nem kényszerül felhőt csinálni, midőn a mechanizmus csak szárazságot hozna, — nem kényszerül külön a dögvészt eltávolitani, midőn a dögvész a mechanismus révén különben biztosan beütne, — nem kényszerül «*beavatkozni.*» S ugyan hogyan «avatkozzék be» valamibe az első ok, mikor a történések öröktől fogva fogant czélok szerint tervezvék, e czélok ismét a mechanizmus szükségszerüségének keretébe fektetvék? Hogy «avatkozzék be,» mikor *mindent ő végez*, ő irányoz, ő akar, — s minden csak azért és úgy történik, mert ő azt igy s ilyen erőkre bizta, melyek mechanikus szükséggel hajtják végre *tervét*, de az ő tervét ám s soha senki másét.

Mit felelünk ezek után Strauss és Tyndall kifogásaira az imádság ellen, hogy a legforróbb fohász sem hoz le egy cseppet is a felhőből, *mert ott minden mechanice történik.*

Észreveszszük a logikai ugrást: *mert mechanice megy végbe az eső, nem segit rajtunk az ethikus fohász.* De hát nem adhat-e az Isten *mechanikus uton* esőt a fohászért? Azt felelik: nem adhat, mert ha szárazságnak kell jönni, szárazság lesz minden ima daczára, s ha esőnek kell jönni, esni fog ima nélkül is. Igaz, de hát miért *kell jönni* szárazságnak s miért *kell jönni* esőnek, ha nem azért, mert a meteorologikus s a telluri tényezők *kezdettől* fogva úgy voltak rendezve, hogy 1890 jun. 29-én nálunk óriási hőség, 30-án pedig eső legyen; rendezhette volna ezeket másképen is. Mi indithatta pedig a mindentudó Istent, hogy igy rendezze? sok elgondolható inditó ok közül *nem indithatta-e az ima?*

A *c*) alatt felvetett kérdésre megfelelünk, ha helyes fogalmat alkotunk magunknak az *Istennek a természetbe való befolyása* — és a *szabad lényekhez való viszonyáról.* Vogt K. szerint is «nevetséges volna oly végtelen ősok, mely miután a világanyagot megteremtette és a természet törvényeit megállapitotta, nyugalomra térne.»

Ez a végtelen ősok az egész világ oksági sorait, a történések mechanikus és szabadakaratos lefolyását, *egy conceptióba, egy világtervbe foglalta.* A világterv a maga egységében felkarolja a *fizikus* és az *etikus* rendet. Valamint a fizikus rendben nincs *különálló* mechanismus, és *különálló* szükségszerüség, melyhez hozzájárul a czélszerüség; hanem a *czélokat a mechanikus rendbe vette fel az ősok* s a vasszükségesség lefolyásában érvényesiti azokat: ép ugy az etikus rend, a szabad lények viszonyai nem képeznek idegen elemet a világrendben, nem járulnak ötödik kerék gyanánt a már „*készen*“ álló fizikus rendhez; hanem a világrend felöleli mindkettőt, a *fizikus és etikus rendet,* — az ősok mindkettőt egymásra való tekintettel alkotta meg.

A monisták folyton ugyanazon hibába esnek: szemük a mechanismuson akad meg, a mechanismus hajthatlan és

szükségszerü, — hogy a mechanismus lépten-nyomon czélokat valósit, hogy maga pozitiv adatoktól és kiindulásoktól függ, melyeket a *szabadon rendező* ősok határoz meg, ettől eltekintenek, pedig nem volna szabad eltekinteni, hiszen a gépben is minden mechanikus szükségszerüséggel történik, de azért a gép első sorban a czél, a szabad akarat, a szabad meghatározás müve. *Megszabadulnának nehézségeiktől, ha a fizikus és etikus rendet egységes világtervnek tekintik, amelyben helye van a villanyosságnak, szélnek, esőnek, s épugy helye van az imának, az erkölcsi cselekvésnek*, s miután ezen tényezők *egyetlen s egységes világtervbe* tartoznak, nem állnak merev elszigeteltségben, hanem egymásba nyúlnak, az eső és az ima, — az áldozat és a földrengés, — a körmenet és a dögvész, — a fogadalom és a lábtörés egymásra vonatkoznak. Isten előrelátta s *mivel nem két, egymástól független rendet, hanem egyetlen, egységes világtervet gondolt s akart, azért az etikus tényezőkre való tekintettel rendezte a mechanismus vas-folyását.*

Tehát: ha ma imádkozom valamiért, elnyerhetem azt, anélkül hogy a természet folyása megváltoznék. Ez az ima, melyet Isten öröktől fogva előre látott, arra inditotta őt, *hogy a mechanismusnak oly kiindulást és folyást adott, mely imámnak tárgyát szükséges eredménykép megérlelte.*

Ez a fogalma a gondviselésnek!

Valamint egyetlen *isteni gondolat* foglalja össze a számlálhatlan, különálló sok történést: épugy az isteni akarat nem akarja külön-külön egymásután e történéseket, hanem egyetlen egy *akarással* akarta mindazt, ami az időben, a történések egymásutánjában végbemegy. Az isteni akarat változhatlan; amit akart, azt akarja most is, — az egymásután csak a dolgokban van. Ez az isteni akarat a világ kezdetén *teremtés*, a fönálló s fejlődésnek indult világban *föntartás* és *kormányzás*, ratio ordinandorum in finem.

De hát amit az Isten egyszer akart, azon most már nem változtathat? s le van kötve hozzá? Ugy látszik, hogy legalább ez oldalról veszély fenyegeti a szükségszerüségét, mert Isten változtathat a renden?

Amit az Isten alkotott, azt fel kell tartania és czéljához vezetnie, *mert az ösokban nincs szeszély, csak szent s változhatlan akarat.* Hasonlóképen másrészt a végtelen bölcseség lehetetlenné teszi *a vakesetet*, a *véletlent* csakugy amint — lehetetlenné teszi az utólagos belenyulást a természet kerekeibe; csupa lehetetlenségek e gondolatok, mert tökéletlenséget zárnak magukban. E részről nem fenyegeti veszély a mechanismust.

Mindezt összefoglalva mondjuk: *az ösok minden egyes történést valósággal akar, s minden történésben czéljait valósitja; minden egyes történés azért megy végbe, mert az ösok akarja s e czélból először föntartja a történés mechanikus okait s másodszor közremüködik velük, mint mindent mozgató, mindenben tevékeny első ok.*

Nem szabad az Istent a természettel szembeállitani, mint valami idegen, oda nem tartozó hatalmat; hanem mint az öserőt, mely mindent föntart s mindent hajt.

Ennyiben igaz a pantheismus; mindenben van az Isten; de ugy, hogy megmarad személyesnek s végtelennek s hogy a „παν"-tól nem szünik meg a „θεος." Mindenben észre kell venni azt az öserőt és pedig nemcsak mint jelenlevőt, de mint müködőt. Nemcsak minden individuális alak, hanem minden mozgás, minden érlüktetés, minden leeső csepp, minden szellő, minden rezgő éterrészecs a müködő Isten müve; — amint ezt Haeckel találóan mondja: «Ha a légüres térben minden test az első másodpercz alatt 15 lábat esik; — ha 3 atom éleny és 1 atom kén mindannyiszor kénsavvá egyesül; — ha a szög, melyet a hegyi kristály oszloplapja a mellette levővel képez, mindenkor 120 fokot tesz, — ezen tünemények époly müvei az Istennek, mintahogy ugyanazon Isten hozza létre a növények virágait és az állatok mozgásait. Mindnyájan «*Isten kegyelméből*» vagyunk, a kő csakugy mint a viz, az ázalag ugy mint a fenyü, a gorilla épugy mint a chinai császár.»

Van világterv, melyet az előrelátó Isten szabadon alkotott, — szabadon első sorban az etikus rendre való tekintettel. Ezen, *szabad cselekedeteinkre való tekintettel al-*

kotott világterv, melyet a gondviselés most kigöngyölit . . . . *imára késztet.*

A végtelen ősoktól függ az értelmes teremtmény; fölismeri, hogy csakis az absolut, szuverén akarat hivta őt a létbe; ezen függés aczélkarikájából nem menekülhet egy perczre, egy tapodtat sem. A függés e vasszükségszerüségében, — s a körülötte lefolyó világrend mechanikus lefolyásában szabadakaratot csak önmagában vesz észre. Minek ez akarat, minek e vágyó öntudat az örök szükségesség kerekei közt? minek ez akarat, ez epedő és szenvedő tehetség a tőle független, hideg, érzéketlen mechanika malmában? talán, hogy vágyódjék hasztalanul, hogy szenvedjen czéltalanul, — hogy emészsze és epeszsze magát, és sirassa azt, amit meg nem változtathat? a halált, mely kedveseit letarolja, — az árvizet, mely édes otthonát elsöpri, — a naptüzét, mely életét felperzseli? *minek az értelmes, a szabadakarat a mechanikus szükségszerüségben, ha bele nem nyulhat a világ folyásába, — ha nincs hatalma azon tényezők fölött, melyek csak rémitik, csak kinozzák?*

Ezen kérdésből származik a pessimismus csenevész, gyümölcstelen hajtása! De ezen kérdésből ered másrészt egy ragyogó következtetés s benne az *imának észszerüsége és jogosultsága.* Hogyan?

A szabadakarat nem lehet prédája, nem labdája, nem csúfja a mechanikus szükségszerüségnek, hanem befolyással kell birnia a mechanikára, bizonyos értelemben hatalommal kell birnia fölötte. Az absolut hatalom az ősok kezében van, ebben a teremtmény nem részesülhet, — *de a teremtmény felemelkedhetik az ösokhoz — az imában,* kérheti azt, amit véghez nem vihet, kiesdheti azt, amiről nem rendelkezik. Ez uton az akarat ki van véve a mechanika jármából, — nem szolgál a vakszükségszerüségnek, — van befolyása a fizikai történésre. Tehát az ima észszerüsége megmenti az emberi lét észszerüségét a fizikai rend vaskerekei közt.

Ima nélkül észszerütlen az élet.

A mechanikus szükségszerüséget besugározza az embernek az ősokhoz való alázatos és szerető felemelkedése, mit imának hivunk. Az ima érthetőséget kölcsönöz a mechanismusnak: a mechanismus azért van s azért ilyen, hogy benne az ember boldogságát érje. Különben minek volna? De az ember tehetetlen a természet mechanismusával szemben, amely legázolja reményeit és megvalósitja félelmeit! hogy küzdjön meg vele? Csak az imádkozó ember van felruházva e hatalommal, mely nélkül nem észszerü léte!

Csak az imádkozó ember egész ember. Etikus aktusai, melyeket az ősok öröktől fogva előrelát, befolynak a mechanikus történésre, vagy az által, hogy felfüggesztetik a törvény — s ezt csodának mondjuk, — vagy az által, hogy kezdettől fogva oly menetet nyer a fizikus történés, hogy az imának tárgyát létesitse.

Ime az etikus és a fizikus rend harmoniája! Ime az ima ereje és a mechanikus szükségszerüség folyama!

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Katholische Apologetik für Gymnasial-Prima. Von Dr. theol. P. Hake, Oberlehrer und Religionslehrer am Kgl. Gymnasium zu Arnsberg. Mit Approbation des hochw. Herrn Erzbischofs von Freiburg. Freiburg, Herder, 1890. XII. 221 l. Ára 2 márka 40 fillér (1 frt 44 kr.)

Ha Németország Gymnasial-Primáiban (a legfelsőbb osztály) ily terjedelemben és ily alaposan tanulják az apologetikát, mint azt az előttünk fekvő tankönyv tárgyalja: nincs mit csodálkoznunk azon katholikus képzettség, öntudat, hithűség és tevékenység fölött, melyet a német katholikusokban tisztelünk.

Hake tömött stilusával a rendkivül sürün nyomtatott 221 lapon legalább is annyit mond a theologia fundamen-

talisból, mint a mennyit nálunk rendszerint a theologusok tanulnak, s e mellett az idevágó bölcseleti kérdéseket is (Isten léte, tulajdonságai s a világhoz való viszonya stb.) a mily szabatosan, oly *behatóan* tárgyalja.

A könyv két részre oszlik: Die *natürlichen* Grundlagen der katholischen Religion az emlitett bölcseleti kérdéseket, Die *übernatürlichen* Grundlagen der kath. Religion pedig a szorosan vett demonstratio christianát és catholicát tartalmazza.

A könyv messze elüt a modern hitvédelmi iratok egynémelyikén észlelhető *vásári* jellegtől; minden során meglátszik a gond, melylyel iratott. Innen a *praecisio*, mely kevés szóval *világosan* sokat mond és a tanulást is rendkívül megkönnyiti. Hogy csak néhány paragrafust emlitsünk, mely a világos beosztás és szabatos beszéd valóságos remeke, utalunk pl. a 13-ra (a materializmus czáfolata tekintettel a világ keletkezésére) — a 19-re (ugyanannak czáfolata tekintettel az ember származására), — a 64-re (a kereszténység isteni eredetének bizonyitása a keresztény-katholikus vértanuságból.)

Mig a mi magyar középiskoláinkban ily keretben fogják tanithatni a keresztény-katholikus hitvédelmet, adddig még sok viz fog a Dunán lefolyni.

De hogy egyháziak és világiak ezen könyvből igen sok jót tanuljanak, annak semmi sem áll utjában, miért is annak nálunk is sok *figyelmes* olvasót kivánunk.

Dr. Fischer-Colbrie Ágost.

Die Ueberlieferung. Ihre Entstehung und Entwicklung. Von Ernst von Bunsen. Leipzig, Brockhaus, 1889. 2 kötet IX—306 és 316 l.

Ha valaki nem hinné, hogy tudós emberek is képesek a *képzelet* behatása alatt a legkalandosabb vélemények megkoczkáztatására, azt csak Bunsen ezen müvének olvasására

kellene utalni, hogy ab esse ad posse következtessen *a tudományos aberrációk* lehetőségére.

A könyvben ugyan nem az van, a mire a czim elolvasása után elkészülve voltunk: nem szól a hagyomány eredetéről és fejlődéséről *in genere*, hanem egy kalandos, fantasztikus feltevést fejteget a kereszténység előkészitésére, eredetére és fejlődésére nézve.

Az emberi nemnek s Izraelnek őstörténetét mythicus homályba burkolván, mindenféle csillagkonstellációk személyesitésévé teszi, a mi szerinte a szövegből *igen világosan* következik. De miután a szövegben igen sok van, a miből a Bunsen-féle astralis mythicismus épen nem következik, hanem annak ellenkezője: ezekkel a tudós szerző igen röviden el tud bánni, mint ezt a sok közül a 209-ik lap (I. kötet) jegyzete mutatja: «Offenbar hat . . . eine beabsichtigte Fälschung der Stammüberlieferung stattgefunden . . . Es sollte die astronomisch-astrologische Symbolik *verheimlicht werden.*» Igy persze nagyon könnyü őstörténelmet csinálni, ha az ember először kitalálja, hogy a dolog *igy* volt, s azután neki megy a forrásoknak és mindazt, a mi az uj theoriával ezekben ellenkezik, beabsichtigte Fälschungnak deklarálja, mely azért lett elkövetve, hogy a «valódi tényállás eltitkoltassék.»

A kereszténység szerinte ugy keletkezett, hogy a Megváltó a *parzizmus* tanaiból megalapitotta az igazi őskereszténységet, mely éles ellentétben állott a keresztelő sz. János által képviselt *budhaista eredetü esszénizmussal.* A Megváltó halála után azonban szt. *István* protomartyr és szt. *Pál* ezen buddhizmust és esszénizmust annyira bevitte a kereszténységbe, hogy az eredeti, krisztusi kereszténységből *még az izlámban is több van, mint a pauliuizmusban,* melyet Luther vitt a végletekig, vagyis Mohammed jobb keresztény mint Luther és tana közelebb áll Krisztus tanához, mint Lutheré. (II. k. 275. l.)

A katholicismus feladata volna az ős-iráni (zoroaszterféle) keresztény tant, melyet Krisztus Urunk hirdetett és

az Egyház feje szt. Péter is hirdetett (ezt B. elismeri), a Pál által behozott salaktól megtisztitani.

Az egész könyvben legbámulatosabb azon biztos hang, melyen ezen légből kapott állitások (s más hasonlók egész özöne, mert az egész könyv ilyen) a bizonyitás minden kisérlete nélkül előadatnak.

Nem is szándékunk azokat valami czáfolattal megtisztelni: ez sok volna. Csak közöltünk néhány válogatott nagy mondást, hogy a rationalismus fegyvertárából nehány diszmannlichert bemutassunk.

Dr. Fischer Colbrie Ágost.

Maria, die wunderbare Muttergottes P. L. M. Wörnhart. Innsbruck. 1890. 8-rét. 447 lap.

Jelen könyvnek czélja a B. Szüznek egész nagyságát, egész fenségét feltárni a sz. Atyákból, a nagynevü theologusokból és jeles irókból vett idézetek segélyével. A könyv főrésze egy idézettár, mely a B. Szüz képét vonalozza körül. Ez idézettár elébe a sz. egy 30 oldalból álló ugynevezett I. részt bocsát, — die dogmatische Lehre über die allerseligste Jungfrau und Gottesmutter Maria czimmel. Ez I. rész egész röviden, egyszerüen, dogmatikai szárazsággal vázolja a B. Szűz kilétének, miléténck egész képét. Ez a tulajdonképeni könyvnek mintegy váza. E rész két kérdésből áll. Az első — Warum gebührt Maria eine besondere Verehrung? és felel: Wegen ihrer höchsten Heiligkeit, ihrer gleichsam unendlichen Würde und wegen des ausdrücklichen Willens Gottes. E felelet három részében mutatja dogmatice apróra szétbonczolva a B. Szűz utólérhetlen szentségét, megfoghatatlan fenségét, kiváltságait, a B. Szűz minden viszonyát az Istenhez, az egyes isteni személyekhez, az emberekhez, az összes teremtményekhez. A második kérdés: Wie ist Maria zu verehren? s a feleletben Sz. kimutatja, miként kell a Nagy Asszonyt tisztelnünk. Ez a könyv I. része és váza, erre következik és ezen alapul a II. rész, az idézettár.

Ebben az I. résznek minden állitása bőven van bizonyitva a sz. Atyákból, a hirneves theologusokból s jeles iratokból vett szebbnél szebb szószerinti idézetekkel.

A könyv I. részében tehát a B. Szűz kilétéről, miétéről szóló összes tételek, II. részében pedig mind e tételek legbővebb, leggazdagabb érvei foglaltatnak. Ez a könyv.

E szónak «Mária» azaz «tenger,» melyet könyve czim gyanánt hord, illustratiójáról gondoskodott a szerző. Könyve meggyőz arról, hogy tengernyi az, mi a B. Szűzet szentté, fenségessé teszi; hogy e kiváltságos sz. Szüz valóban tengere a nagyságnak; hogy benne megtalálható mindaz, mit az Isten valaha egy szentnek is adott s pedig sokkal nagyobb s sokkal tökéletesebb fokban; sőt hogy benne feltalálható még az is, ami a szentségnek, fenségnek fogalmához csak valamikép is tartozik. A Sz. könyvét első sorban is az egyházi szónoknak szánta s joggal. A szónok itt igen nagy tárgyforrást, nagy gondolatbőséget, változatosságot fog találni. Az I. ugynevezett dogmatikai rész uj és uj nézpontokat biztosit, a II. rész észszel és szivvel teli érveket, értelmet meggyőző igazságokat, szivet elragadó, lelkesitő gondolatokat tartalmaz. A szebbnél szebb idézetek másrészt a bennük nyilvánuló uj és uj felfogás szerint uj és uj themákat szolgáltatnak. Szóval a szónok a jelen műben kifogyhatlan forrást talál az Istenanya dicsőitésére. De e mű egyszersmind «minden keresztény számára felette hasznos lesz mint épületes olvasmány; mert ki vigyázattal olvassa a leglelkesebb szeretetnek ez áradozásait, amint itt a szerzőktől szavakba foglaltattak, az el nem lehet anélkül, hogy maga részéről is sokkal nagyobb tisztelettel ne viseltessék a legdicsőbb, szűztiszta Istenanya és királynő iránt s azt jobban, gyengédebben ne szeresse.»

Krammer.

I. *Predigten über die Sünden gegen den Glauben von Dr. Constantin Mattner. Priester der Dioecese Breslau. Supplement zum kath. Kanzelredner III. Band.* 248 l.

II. *Trauungsreden. Gesammelt und herausgegeben v. Dr. C. Mattner. Supplement zum kath. Kanzelredner. IV. Band.* 314 lap.

I. Két terméket mutatunk be a német egyházszónoklati irodalomnak bőven termő mezejéről, melynek régi hivatott művelője Dr. C. Mattner, a «Neues St. Hedvigs-Blatt egyházszónoklati folyóiratnak évek óta ügyes szerkesztője.

A jelzett művek elseje egészen Mattnernek saját szellemi terménye, ki, miután már előbb adott ki egy kötetet «a hit isteni erényéről» 39 szent beszéddel, jelen müben szól a «hit ellen való bünökről» 38 szent beszédben.

Megvallom, első pillanatra ép oly nehéznek látszott a kidolgozásra, mint nehézkesnek és untatónak az előadásra és meghallgatásra, — annyi szent beszédben ugyanazonegy tárgyról, a hitről, illetve a hitetlenségről szólani; mert ugy itéltem, hogy elkerülhetlenek az ismétlések; azonban szerző, azon elvet követve: qui bene distinguit, bene docet, az ismétléseket ügyesen tudta elkerülni következő felosztás és csoportositás által.

A) *A hitetlenségről.*

I. A hitetlenség gonoszságáról. 5 beszéd.

II. A hitetlenség okairól. 9 beszéd.

III. A hitetlenség gyümölcseiről. 6 beszéd.

B) *Az eretnekségről.*

I. Az eretnekség mibenlétéről. 4 beszéd.

II. Az eretnekség okairól. 2 beszéd.

III. Az eretnekség gyümölcseiről. 3 beszéd.

C) *A hittől való elpártolásról.*

D) *A hit szégyenléséről és megtagadásáról.*

E) *A hitbeli kételkedésről.*

F) *A hit iránt való közönyösségről.* 6 beszéd.

E fölosztás alkalmat nyujtott szerzőnek a főtárgy azonossága és mindenkor czimmel tartása mellett is többféle más tárgyról is beszélni. Igy pl. a hitetlenség okairól szólva, egy-egy szent beszéd tárgya: a vegyes házasságok, — a gyermeknevelés elhanyagolása, — rosz társaságok, — rosz olvasmányok, — a kevélység, — élvezetvágy, — birvágy

stb. S ily módon folyton ujabb tápot nyer az érdeklődés, anélkül, hogy egyikben is mellőzné a főtárgyat, mely mint vörös fonal húzódik végig valamennyi beszéden; valamint a hit erényéről szóló beszédeket ép úgy összeköti a hit eszméje, fönsége, mint a rózsafüzér ezüst lánczolata a korall szemeket. Ez utóbbi hasonlatra Mattnernek ama szép gondolata vezetett, hogy a «hit isteni erényéről» már előbb kiadott művében hat szent beszédben szól a boldogságos Szüzről, mint a hivő keresztény elő- és példányképéről.

Ezen kivül a szent beszédek, habár mindig a fölvett tárgyhoz kötöttek, még sem egészen függetlenek a napi evangeliumtól, és ezt koránsem mellőzik; sőt inkább mindegyik abból indul ki. Szerző ügyesen tudja föltalálni és kiválasztani belőle a pontot, melyhez tárgyát minden erőltetés nélkül kötheti, és nemcsak abból indul ki, hanem arra meg-meg visszatér és sikerült vonatkozással az evangeliumra fejezi be a beszédet; miben ép oly mester, mint Zollner az ő kateketikai bezédeiben.

Messze vezetne, sok részletet bemutatni; de egyet mégis el nem hallgathatok, mi mint előttem uj, és egyébként szomoruan érdekes gondolat különösen föltünt.

Ugyanis a hitetlenség okai között első helyre állitja a keresztség hiányát; nemcsak a teljesen kereszteletlen vad pogányoknál és zsidóknál, hanem azon számosoknál és különösen a protestánsok között, kik szerzőnek nem egészen alaptalan sejtelme szerint érvénytelenül vannak keresztelve, a mi egyenlő a keresztség hiányával. Tekintve ugyanis sok protestáns lelkész rationalistikus nézeteit, és bevallott deistikus hitetlenségét, nagyon erős kétely fér az olyanok által föladott keresztség érvényességéhez. Mert alig hihető, hogy egy olyan, a ki maga nem hisz Krisztus istenségében és a Szentháromságban, igaz őszinte szándékkal birjon, Jézus rendelése, az anyaszentegyház szándéka és az igaz hit értelmében föladni a keresztséget: már pedig legalább e szándék szükséges a keresztség érvényességéhez; és csakis e szándék és komoly akarat föltétele mellett vallja az egyház a bárki által föladott keresztség érvényességét. Hogy te-

hát annyira terjed a hitetlenség különösen a protestánsok között, azt szerző sok föladott keresztség érvénytelenségének és ennek következtében a hit-kegyelem hiányának tulajdonitja.

E szomorú sejtelmet még rövid idő előtt egyedül és csupán a németországi protestáns viszonyok látszottak igazolni; azonban Szász Károly «püspök» és bpesti collegáinak vallásos (?) fölolvasásai és egyéb fölmerülő jelenségek után fájdalommal majdnem kényszeritve érezzük magunkat, ama szomoru sejtelmet hazánk protestánsaira is kiterjeszteni.

Végül megjegyezzük még, hogy az egyes szent beszédek 6—7 lapon tul nem terjednek, és valamint szónoki előadásra igen alkalmasak, ugy laikusoknak is üdvös olvasmányul szolgálhatnak.

II. A második helyen jelzett kötet esketési oltárszózatokat tartalmaz; ezek közül csak kettő való Mattner tollából; a többi 90-et más szerzőktől gyüjtötte össze és kötötte bokrétába, melynek egyes virágait következő fajokból osztotta:

1. Dogmatikai tartalommal 25 beszéd.

2. Az egyházi év egyes időszakai és ünnepeihez alkalmazott, illetve azokból kiinduló tételekről szól 33 beszéd.

3. Különféle állapotu jegyesekhez intézett szózatok, számra 27. Ezekben külön vonatkozást és magyarázatot nyer a legény és hajadon állapot, az özvegyi állapot, egy grófi jegyes pár, katonatiszt, biró, philologus, tanitó, polgármester, gazda, kertész stb.

Végre a 4. csoport hét beszédet tartalmaz aranymenyegzők alkalmára.

Ami már most ezen szózatok tartalmának és belértékének megitélését illeti, bátran maradhatunk a bokrétáról vett hasonlatnál.

Miként t. i. bokrétában különfélék a virágok, egyik diszesebb, illatosabb, a másik kevesebb bájjal, pompával és illattal kedveskedik, úgy e gyüjteménynek egyes beszédei: válogatni lehet bennök. Különösen sikerülteknek és alkalmatosaknak tartom azokat, melyekben a különféle életpá-

lyákra történik vonatkozás; ugyanis az olyan tanitások és intések, melyek egyenesen az illetők állapotából vannak mintegy meritve, nemcsak arra az egy alkalomra *meghatók*, hanem inkább az egész életre *kihatók*; mert saját állapotuk folyton visszaidézi az ahoz kapcsolt tanitást.

De alkalmatos és üdvösen használható a 92 oltárszózat egytől egyig; hiszen oly ügyes kertész, — aminő C. Mattner, egészen hasznavehetlen és disztelen virágot bokrétába nem köthet. Épen azért, aki megszerzi, a dús választék mellett alkalomadtával zavarba nem jöhet, hogy a legalkalmatosabbat megtalálja és kiválaszsza. Végül, hogy a fölvett hasonlatból félreértés ne származzék, megjegyzem, hogy a szózatok koránsem tartalmaznak puszta-üres szóvirágokat, hanem leginkább olyanokat, melyek Isten igéjének magvából keltek és nyiltak, és az isteni kegyelem harmata által öntöztetve, bizonyára üdvös gyümölcsöket termendnek; csak ügyesen kell azokat a szivekbe — hogy szent Pál apostol hasonlatával éljek — átültetni.

Karchai.

A Jézus szent Szive ájtatosság. Ismerteti Dr. Nemes Antal budavári káplán. 12 képpel. Budapest. 1890 P. ny. r. 480 l. Ára elegáns kötésben 2 frt.

Érdekes és vonzó alakban lép elénk Dr. Nemes A. müve, s elegáns kötésének elölapján szemeink elé állitja a lángoló szivet, melylyel 480 lapon foglalkozik különféle szempontokból. A müvet ép ez a sokféle szempont jellemzi; — amit máshol önállóan találunk, azt a t. szerző kedvesen meglepő egymásutánba foglalta. Leglazább a mü egységes volta az utolsó részben, mely Hajnal Mátyás S. J. Jézus szivéről szóló müvecskéjének reprodukálása. De ki vetné ezt a szerző szemére, dicsérjük inkább tapintatos leleményességét, mely szerét tudta ejteni, hogy a sz. Sziv irodalmának e gyöngyét müve ékességeül felhasználja.

Hajnal Mátyás müvecskéje képezi a könyv X. fejezetét s majdnem száz lapra terjed. Fontos egy irodalmi em-

lék, mely hazánk vallásosságára, áhitatos életére érdekes világot vet. Föltünteti, hogy nálunk is elő voltak készülve a kedélyek a Paray-le-moniáli kinyilatkoztatásokra, s hogy hazánk vallásbuzgalmi niveauja a fejlődő egyházi élet máshol elért magaslatán állt; mert hisz nem b. Margit hozta be az egyházba a Jézus szive tiszteletét, — élt az már a buzgalmas egyházi körökben, s e buzgalmas egyházi körökbe látjuk foglalva hazánkat is. Hajnal Mátyás 1629-ben adta ki «az Jézus szivét szerető sziveknek ájtatosságára» «könyvecskéjét,» — b. Alacoque Margit pedig csak 1671-ben lépett a «látogatásról» nevezett szerzetbe. «Hogy mily elterjedésnek örvendett Hajnal M.-nak a Jézus sz. Szivéről irt e könyve, kitetszik onnan is, hogy rövid tizenkét év mulva, második kiadása vált e münek szükségessé.» E második kiadásból két példány maradt ránk. Annál szivesebben veszszük legujabb kiadását.

Az előző 9 fejezet rövidletben adja egyes kiváló és tüzetes minták után a sz. Sziv ájtatosságának lényegét, történetét, a sz. Szivtől elválaszthatlan Paray-le-Monialnak ismertetését és gyöngyének Alacoque Margitnak életrajzát. Van egy fejezet a «sacré Coeur» congregátiónak is szánva, — ezt követi Jézus sz. Szive «miséje,» «zsolozsmája» magyar nyelven s az «ajtatosság gyakorlatára» való utmutatás.

Jézus szive ájtatosságának mibenlétét P. Noldin S. J. ismeretes müve után adja elő; a dolog ellen nincs kifogás, csak azt szerettem volna jobban hangsulyoztatni, hogy Jézus Szive ájtatosságának főtárgya az átvitt értelemben vett sziv, vagyis Jézus erkölcsi élete, a bensőséges ember, a maga kedélyével, hangulataival, érzelmeivel, indulataival, szóval az egész benső világ.

«Jézus szive ájtatosságának története» néhány rövid adattal tesz eleget az ősegyházban divó sz. Sziv-ismeret és tisztelet iránt felkeltett érdeklődésünknek. A tulsúly ez ismeretben és tiszteletben határozottan a női nem részére van. «Aki e tiszteletnek, a szent Sziv tiszteletének haladását akarja megfigyelni, az vesse szemeit azon sz. szüzekre, kiket a középkor kolostorai zártak falaik közé. Ki volna ké-

pes jobban felfogni a sziv titkait, mint a nő? Ki fog felemelkedni annyira, hogy sejtse Jézus Szive miszteriumát, ha nem a szüz? S valóban a középkori hittudósok világot hintő ismeretei, még a sz. Atyák gondolatai is elhalványodnak a zárdákba rejtett szüzek intuicioival szemben.» Bougaudnak igaza van; e részben a szerző nem engedte magát tovaragadtatni a tárgy bőségétől, s a történetet csak ujjhegygyel érinti. Ránk nézve sokkal érdekesebb, mert direkte és legszükebb körben nekünk szól «Jézus Szive tiszteletének története Magyarországban.» Az olvasó igen becses ismereteket szerez e részben a «Corpus Juris Hungarici-»n kezdve föl egész a «József» és «Mária» utczák sarkán épülő Jézus Szive templomáig Budapesten.

A III. és IV. fejezet Paray-le-Monial-lal és boldog Alacoque Margit Máriával foglalkozik. Előadja a város történetét s tüzetesen megismertet a «boldog» Szüz életével és jelenéseivel. Ezek történetét a leghitelesebb müvek nyomán adja, értjük a «Mária látogatásáról» nevezett szerzet 2 kötetes kiadványát: «Vie et oeuvres de la bienheureuse Marguerite Marie Alacoque.» Boldog Margit maga irta le életét s a szent Sziv jelenéseit.

Igen ügyesen ékelte be könyvébe a t. szerző a «Sacré Coeur szerzetesnőkről» szóló fejezetet. Természetesen itt a «szerzetes» szó tágabb értelemben vétetik, a mennyiben a «dame» szerzetesnő lehet. Szolgáljon e fejezet is az idegenkedés megtörésére oly intézettől, hol «a gyermekek nem jó magyarosan bujdosdit, hanem cache-cache-t játszanak és az éléskamrát mindenki «dépense-»nak nevezi.» Különben csodálkoznám azon, ha Magyarországban, hol a franczia-kat istenitik, e kesernyés kifakadás visszhangra találna.

Jézus Szive «miséje» és «zsolozsmája» szépen van forditva; kellemesen és folyékonyan hangzik. Igy kivántam volna, ha a pápai iratokat is, ne amint óvásképen kitette a szerző, «szószerinti forditásban,» hanem «tulajdonképeni» forditásban olvashattuk volna; mi a szókat csak annyiban forditjuk, amennyiben a gondolat jelei. A mü elegáns kiállitását 12 kép emeli, melyek igen tetszetősek, kivéve a 9-edi-

ket, melyen Paray-le-monial «látképe» nem igen látható, mert elmosódott.

Ezen apró kifogások a dicséretnek s elismerésnek alapkövéhez sem érnek fel, annál kevésbbé képesek egész magasságát elboritani, — bátran hozzávethetjük tehát még szelid panaszunkat az itt ott lábra kapott «gonosz» pontozás s a németségből megmaradt «egy-»ek letelepedése fölött.

Dr. Pethő.

Karl Kehrbach. Monumenta Germaniae Paedagogica. IV. Band. Die deutschen Katechismen der böhmischen Brüder. Von Joseph Müller. Berlin, 1887. Hofmann & Comp. Nagy 8-rét. XVI. és 466 *l.* Ára 15 márka.

Azon nagyszerü irodalmi vállalat, mely a tudós Kehrbach kezdeményezése által életre keltve, közkincscsé akarja tenni a régibb idők összes tanügyi emlékeit, mind nagyobb arányokat ölt és kitünően felel meg azon magas várakozásoknak, a melyeket az érdekeltek hozzá fűztek. Bizonyitja ezt egyrészt azon gyors egymásután, melyben a kiadványok vaskos kötetei napvilágot látnak, másrészt azon gazdag és egészen uj anyag, melyet az egyes kötetek tartalmaznak.

A fentebb emlitett IV. kötet a «Cseh-testvérek» kátéit adja, ismertetve e kis felekezet mindazon munkálatait is, amelyeket e téren végzett és azon fázisokat, melyben a kátéügy nálok keresztül ment.

A munka túlnyomó részében a «Cseh-testvérek» legrégibb symbolikus könyvével, azon kátéval foglalkozik, mely közönségesen e néven fordul elő: «Kinderfragen.» Eredetileg cseh nyelven iratott és először 1502-ben jelent meg. Szerzője Lukács testvér, a Cseh-testvérek azon heves tudósa, ki merészen szállt szembe összes elleneivel s elkeseredett harczokat folytatott felekezete érdekében.

A munka legelső helyén a «Kinderfragen» azon német szövege található, mely minden valószinüség szerint 1522-ben látott először napvilágot. Mindössze 76 kérdést foglal

magában. Azon kérdésből indulva ki, «Mi az ember«? «Istennek eszes és halandó teremtménye,» áttér az ember czéljára és azon eszközökre, melyek által czélja felé törekednie kell. Aztán egymásután a hit, remény és szeretetről beszél, Tulnyomó részét azonban a hitről szóló tanok foglalják el. A hitről szólva először az apostoli hitvallást, majd az Isten parancsolatait ismerteti, beszőve oly kérdéseket, melyek az érintett tárgyaknál czélszerüen szóba hozathattak.

A 10 parancsról ezen kérdéssel: «Min alapszik a parancsok megtartása»? átmegy a szeretetre, melynek jutalma gyanánt a mennyei javakat helyezvén kilátásba, kérdi: «Hány szóval igérte Krisztus a boldogságot»? «Nyolczczal» feleli a káté és elmondja a 8 boldogságot. Majd a sz. Háromságról, az isteni személyekről, valamint Mária és a szentek tiszteletéről beszél. Végül áttér a reményre és itt egyes bünökről szól.

Mint ebből láthatni, a káté igen rövid. Rendszere nagyon gyönge. Az átmenetek nagyon nehézkesek és a részek közötti összefüggés igen homályos. Előadása korántsem a gyermekek felfogásához mért. Helyenként kérdései és feleletei egyaránt oly hosszasak és bonyolultak, hogy csodálkoznunk kell, miként lehetett ily munkát: «Kinderfragen» czimmel felruházni![1]

Hogy telve van a «Cseh-testvérek» eretnek-tanaival, az magától érthető. Hiszen az eretnekség minél szélesebb körökben való terjesztése volt Lukács testvér főtörekvése és igy a jelen káténak is czélja. Katholikus részről nem is késtek a kátét éles birálat venni, tévedéseit czáfolni és tanainak követése ellen óva inteni. Különben az egész felekezet ellen is alapos és erélyes iratok jelentek meg a katholikusok részéről.

Az éles viták terén, melyek ez eretnekség ellen folytak, különösen kitünt Henricus Institoris, egy salzburgi dömés, «haereticae pravitatis per Germaniam inquisitor,» kit 1500. febr. 5. küldött VI. Sándor pápa Csehországba a cseh

[1] V. ö. Zezschwitz. Die Katechismen der Waldenser und Böhmischer Brüder. Erlangen. 1863. 86 l.

Waldenzesek ellen. Henrik csakhamar két hatalmas, az eretnekekre sulyos csapásokat intéző iratot bocsátott ki. 1) «Sancte Romane ecclesie fidei defensionis clippeum aduersus waldensium seu pickardorum heresim.» 2) «Aduersus pickardorum waldensium in sanctam romanam ecclesiam horrendam blasphemiam, apocalypticam meretricem illam appellancium.» Mindkét munka Olmützben nyomatott 1502-ben.

Leginkább ezen munkákból meritett érvekkel támadta meg aztán a «Kinderfragen» kátét Johannes Aquensis sarutlan szerzetes, kérdésről kérdésre mutatván ki a tévelyeket, melyeket a káté tartalmaz. Lukács testvér persze nem maradt adós s miután látta, hogy le van fegyverezve s magát Johannes ellen védelmezni képes, a személyeskedés terére lépett, maró gúnynyal vetvén ellenfele szemeire, hogy nincs mit dicsekednie, mivel csak idegen tollakkal ékeskedik és összes tudományát Henrik irataiból meriti. (49—69 lap.)

A szerző ezek után a «Kinderfragen» eredeti cseh szövegének viszontagságait adja elő. Majd a káté régibb forrásaira tér át és kutatja, vajjon egészen önálló dolgozat e Lukács testvér kátéja, avagy utánzat és ezen esetben, melyik azon káté, mely szemei előtt lebeghetett, midőn a magáét szerkesztette.

Müller bő apparatussal dolgozik. Sok kutatást, terjedelmes tanulmányokat tett, midőn e munkájának irásával foglalkozott. Voltak ugyan már egyesek, kik a «Cseh-testvérek» történetéről és kátéiról is irtak, nevezetesen Zezschwitz, az ismert katechetikai iró, kitől a következő munkát is birjuk: «Die Katechismen der Waldenser und Böhmischer Brüder. Erlangen. 1863.» Müller felhasználta ugyan ez elömunkálatokat, mindazáltal legnagyobb részt saját beható forrástanulmányai alapján irta jelen munkáját.

Nem csodálkozhatni tehát, ha igen sok ujat nyujt munkájában és sok helyütt helyreigazitja a régibb irók állitásait. Igy tér el a régiebbektől azon nézetére nézve is, hogy a «Kinderfragen» mintaképe gyanánt tartott és Hussnak tulajdonitott 1420—36 között megjelent káté valódi

szerzőjét biztosan megállapitani nem lehet. Ebbeli érvelései különösen Palacky ellen irányozvák, ki a «Documenta Mag. Joh. Huss» czimü munkájában határozottan Hussnak vindikálja a jelzett káté szerzőségét. Müller azonban kimutatja, hogy e vélekedés téves. Azt azonban elfogadja, hogy e kátét követhette Lukács, mivel a kettő közötti rokonság sokkal feltünőbb, hogysem e tény felett alaposan kételkedni lehetne. Erről egyébként nem nehéz meggyőződnünk, ha figyelmes összehasonlitást teszünk a két káté között, mely egész terjedelmében van a munkában közölve. (11—28 és 79—86. lapok.) Használhatta még Lukács testvér a Raudnitzi katekizmust is, de csak csekélyebb mértékben, mint ezt az egybevetések világosan mutatják.

Ezek után még a káté tartalmának hosszadalmas ismertetését, védelmezését adván a szerző, befejezi munkájának első részét.

A második rész a «Kinderfragen» különféle átdolgozásaival foglalkozik. Valamint u. i. Lukács testvér mások után indult, úgy találkoztak többen, kik az ő nyomdokaiba léptek. Egészen határozottan nem lehet ugyan bebizonyitani, hogy az egyes átdolgozások kizárólag és egész terjedelmükben a «Kinderfragen» viszhangjai, de van elég félreismerhetlen jel, mely arra mutat, hogy Lukács testvér kátéját nagy becsben tartották egyes későbbi szerzők és éppenséggel nem találták méltóságukon aluli dolognak azon kényelmes eljárást, hogy tőle egész részleteket átkölcsönözzenek.

Igy tett mindenekelőtt az úgynevezett «Waldenser-Katechismus» szerzője. (139—148 lap.) Még világosabban kitünik a rokonság az 1524-ből származó úgynevezett «Magdeburgi katekizmusban,» amely minden tartózkodás nélkül veszi át a «Kinderfragen» legnagyobb részét és csak itt-ott mutat attól némi eltéréseket. (148—158 lap.) Sok helyütt követi Lukács kátéját, de mégis önállóbb a «Wittenbergi katekizmus,» mely 1525-ben jelent meg. (158—188 lap.) Lukács kátéjára támaszkodik továbbá az 1527-ben megjelent: «Szent Galleni katekizmus,» melynek szerzője azon-

ban nem hatolt be egészen Lukács könyvébe és nemcsak nem volt képes annak homályos beosztását világosabbá tenni, hanem még növelte zavarát. (188—208 lap.)

A nagyérdekű munka III. része a felekezet későbbi katekizmusait ismerteti, mig a IV. rész a «Cseh-testvérek» tanügyének van szentelve. Előadja a szerző, hogy felekezete mindjárt az első időktől kezdve arra törekedett, hogy tagjait a sz. könyvek olvashatása tekintetéből az irás- és olvasásra tanitsa. Megvallja azonban, hogy ez oktatás korántsem volt rendes iskolai tanitás, hanem egészen magán jellegü, melyet a szülők, nevezetesen az atyák végeztek. Szorosabb értelemben vett tanitásról, csak a XVI. század közepétől kezdve lehet szó, midőn Sternberg János nagylelküségéből 1538-ban az első iskolát megnyitották Holleschauban.

Felsorol aztán még néhány iskolát, melyek a XVI. század további tizedeiben létesültek, de a melyeknek úgy kül-, mint belberendezése — mint azt Comeriustól is tudjuk — a legkezdetlegesebb volt. (336 és köv. lapok.) Csak a XVII. században kezdett a tanügy e felekezetnél némi lendületet venni, midőn az 1612. évi márcz. 7. kelt egyezmény megnyitotta előtte a prágai egyetem kapuit, a hol aztán tanitóit képeztette.

Szól továbbá a szerző a felső oktatásról és nevezetesen a felekezet papjainak képzéséről, mely csak 1549 óta részesült nagyobb figyelemben. Addig csak az idősebbek qualifikáltak egyeseket a szolgálatra, illetőleg gyakorolták be egyes teendőkbe, anélkül, hogy valami tudományosabb képeztetésben részesültek volna. Végre Speratus kezdeményezésére komolyabb irányt vett a felsőbb iskolázás. Hogy tanerőket nyerjenek, egyes ifjakat külföldi egyetemekre küldöttek. Igy mentek Blahoslav és Rokyta Baselbe, Benatek és két Abdon: Lőrincz és Márton Königsberge. Speratus ama törekvésével azonban, hogy a felekezet kebelében a magasabb müveltség meghonositassék, nem értettek mindnyájan egyet. Voltak többen, kik a tudományos képzettséget veszélyesnek tartották és elkeseredetten védelmezték a

régi egyszerübb viszonyokat, midőn csak az volt a fő czél, hogy jámborok és nem tudósok legyenek a felekezet papjai. Legtevékenyebb részt vett e küzdelemben a Báselből visszatért Blahoslav, ki erősen harczolt az ósdiak ellen.

A vaskos kötetet, melynek szerzője nagy szorgalommal és ritka ügyszeretettel dolgozott, néhány iskolai rendelet és utasitás zárja be.

Az egész munka igen sok becses adatot tartalmaz és méltó helyet foglal el azon alapos dolgozatok között, amelyeket e nagy vállalat nyujtani szokott.

Dr. Walter Gyula.

Geschichte der katholischen Kirche in Irland, von der Einführung des Christenthums bis auf die Gegenwart. Von dr. Alphons Bellesheim. Erster Band von 432 bis 509. Mainz. Kircheim. 1890. XXXII. 701.

Pár évvel ezelőtt egyik, az ismerősökre való rátukmálásból élősködő lapocska, az uborka évadban nem tudván mással traktálni összefogdosott olvasóit, amerikai leveleket hozott, ugy látszik az „Amerikai Nemzetőr"-ből kiollózva. A jeles czikkiró keményen neki rontott az ireknek, akik — szerinte — a tudatlan, piszkos, koldús tömeget képviselik, mégis folytonosan nemzetiségükkel büszkélkednek és avval dicsekszenek, hogy ők Európa czivilizálói. A jeles czikkiró azt hitte, hogy olympusi magaslatáról ép oly souverain öntudattal mondhat itéletet a népek és nemzetek multja felett, mint ahogyan kritizálhatja a város polgármesterét, amiért a piacon nagy a szemét, vagy amiért holdvilágos éjjeleken nem gyujtatja meg a lámpákat. Ezek az urak azt hiszik, hogy mivel szerkesztői bürójukban ott van a Meyer-féle Lexikon, már most hivatva vannak a bölcseséget ország-világnak árulgatni.

Azért, mert az irek hazájukon kivül nehéz munkával kénytelenek kenyerüket keresni, azért mivel az irek egy jó részben az emberfeletti küzdelem és harcz következtében a szellemi képzettségnek csekély fokán állanak, sőt sokan az

undoritó iszákosság következtében alig látszanak emberi lényeknek; nem itélhető el az ír nép, hanem igenis elnyomóik, akik embertelenül mindenüktől megfosztva, a végső nyomornak dobták oda őket. És hogy az irek valamikor fényes szerepet játszottak, és hogy az európai civilizatió megmentőinek mondhatók: arról tanuskodik a történelem.

Az ír nép egyik ága azon óriási népcsaládnak, amely körülbelül 3000 évvel ezelőtt egész Európa földét lakta, és amelyet gyüjtő névvel keltáknak nevez az ethnographia. Midőn az árja nép a Himmalaya tövében több részre vált és egyes rajait nyugot felé ereszté, Európa valószinüleg már el volt lepve a kelták által. De az árja faj egyes rajai, a pelasg törzsek, kezdették őket kiszoritani a Balkán félszigetről és Italiából. Mindazonáltal a kelták sokáig fenntartották magukat, sőt az elönyomuló római hatalmat nem egyszer megsemmisitéssel fenyegették. Brennus bevette Rómát, egy csoportjuk Kis-Ázsiába is benyomult, akiknek unokáival azután szent Pálnak annyi baja volt, Marius Aquae Sextiae-nél alig hogy fenn tudta őket tartani, Vercingetorix a nagy Caesarnak is elég munkát adott. Lassanként azonban a román és a germán elem egészen kiszoritotta vagy magába olvasztotta őket, ugy hogy most már Irlandon kivül a baszkok a Pyrenék vad völgyeiben, a bretonok Bretagne egyes félreeső falvaiban, a velszek Walesben és a skótok Skócia egyes vad hegyi vidékein maradtak fenn. A skótok, írek és bretonok ugy látszik egy közös nép különböző törzsei voltak, mert neveik gyakran fel is cseréltettek, annyi bizonyos, hogy az ireket az egész középkoron át skótoknak is nevezték. (Scotti.)

Nagy Theodosius után († 395) ugy látszott mintha az egész emberi társadalom bomlásnak indult volna. Attila, Alarik és Genzerik barbárjai a római birodalmat a romlás szélére juttatták, az egyház a roppant pusztitások folytán szintén sokat szenvedett, a tudományok és müvészetek pedig végképen kiveszni látszottak. Ekkor Irland befogadja a kereszténységet, a tudományoknak és müvészeteknek szál-

lást ád, sőt kiküldi apostolait és a barbár népeket meghóditja a keresztény vallásnak.

Irland megtérését egyetlen embernek köszönheti: szent Patriknak. Érdekes dolog, hogy mit csináltak szent Patrikból az egyes történetirók, aszerint az iskola szerint, amelyhez ők maguk ugy idomitják az ő alakját. Angol irók egy anglikán praelatust csináltak belőle, hogy betolakodásukat az ír nép előtt igazolják. Mások szerint sz. Patrik külön ír egyházat alapitott, amely csak később romanisáltatott. Mások ismét két Patrikot vesznek fel, a radikálisabbak pedig mythoszi alakká teszik őt, melyet csak a nép heves képzelődése alkotott. Ezekkel nem is érdemes polemizálni, mert a napnál világosabb igazságok ellen küzdenek.

Vannak azonban igazi nehézségek is sz. Patrik biografiájában. Különösen a chronologiát illetőleg. Bellesheim a legjelesebb keltologusok nyomán megállapitja, hogy sz. Patrik 432-ben kezdette meg apostoli működését Irlandban, és midőn hatvan év mulva 493-ban meghalt, mint keresztényt hagyta azt hátra.

A különböző Patrik-biographiákat, melyek a VI—IX. századból származnak, az ír ferenczrendü John Colgan adta ki 1645. Louvainban. Ezek közül nevezetesebbek: sz. Fiacc Patrik tanitványának hymnusa ó-ír nyelven és az armaghi könyv (Book of Armagh). Sok vitára adott okot sz. Patrik születéshelye. Némely tudósok szerint Skócia volt hazája, mások szerint meg Bretagne (Britannia Minor). Szerző, a legjelesebb keltologusok: Eugen O Curry W. H. Henessy, Moran Sidney biboros-érseke, N. B. Morris és Miss Cusack ír apácza nyomán, déli Skócziában Alelyde helységben véli azt feltalálni.

Mint köd a nap előtt, ugy oszlik el a protestáns és egyéb katholikus-ellenes tudósok hypothesise a szabad és nemzeti egyházakról a komoly történetbuvárlat előtt. Tudnivaló, hogy ezek azt állitják, hogy kezdetben minden egyes egyház önálló volt és csak később az V-ik és VI-ik században terjesztette ki egyik-másik fennhatóságát a többi egyházakra, különösen a centralizáló római hatalom és a római

jog befolyása alatt. Hypothesisük védelmére mint ágyút rendesen Irlandot szokták előhurczolni. Szerintük az ír egyház kezdetben semmi összefüggésben nem állott Rómával és csak később romanisáltatott (mint ők mondják), különösen az angol hóditás korában. Ezek szerint Irland 600 évvel ezelőtt igazi protestáns ország volt. Ezek előharczosai a különben Irland története körül nagy érdemeket szerzett George Stokes, Whitley Stokes és Miss Margaret Stokes.

Semmit sem lehet könnyebben beigazolni, mint hogy sz. Patrik I. Coelestin pápával Rómában járt és tőle küldetést nyert Irland megtérítésére. Erről minden «vita» emlékezik. A «Book of Armagh»-ban szent Pátrik mondásai között találjuk: Ut Christiani ita et Romani sitis.»

Az irek szivük egész melegével fogadták el a kereszténységet. A szentek egész serege támadt közöttük, akik maguk köré gyüjtötték a magasabb tökéletességre törekvőket. Szent Patrik Armaghban hires kolostort alapitott, hasonlóképen sz. Fiacc, szt. Benignus és szt. Brigida Patrik tanitványai. Igy keletkeztek Kildare, clonardi (szt. Finian) clonferdi (szt. Brendan) clonmacnoisei és bangori hires kolostorok, melyekben nemcsak az életszentség, hanem a tudományok és müvészetek is a virágzás magas fokára emelkedtek. Mig Európa homályba borult a barbárok rombolásai miatt, mig az iszlám Konstantinápoly kapuit döngette, a nyugoti és keleti egyházat haeresisek szakgatták szét és a keletkező schisma erősen előre vetette árnyékát a képrombolásban: addig a tenger fehér habjai által körülnyalt zöld szigeten a kereszténység a VI—VIII században aranykorát élte.

Az ír egyház sok különlegességet mutat fel. Lényegében ugyan megegyezett a római kath. egyház szerkezetével, de sok tekintetben az ír nemzeti viszonyokhoz alakult. Bár a metropolitai szervezet nem volt oly erősen kifejlődve mint másutt, de az armaghi szék szt. Patrikra való tekintettel mindig a legnagyobb tisztelettel volt körülvéve. A püspökök száma több százra ment s ez a kelta törzs-szerkezet (clan) kifolyása volt. Az irek leginkább baromtenyésztő

nép lévén, kisebb törzsekben éltek, melyek egymástól nagy kiterjedésü legelők által lévén elválasztva, igen természetesen messze estek egymástól. Ezért minden egyes törzs külön püspökkel birt. Soknak állandó székhelye és körülirt territoriuma nem is volt. Ezek hasonlitottak a régi keleti egyházban létezett mezei püspökökhöz (chorepiscopi). Azonfelül minden ir kolostornak megvolt a maga püspöke, aki vagy egyszersmind apát vagy akár különböző személy volt. A püspökök és szerzetesek az illető törzs önkéntes adományaiból éltek és a püspökség rendesen bizonyos, többnyire a törzsfő családjához volt kötve és az örökösödés bizonyos neme (coarb) útján lőn betöltve. A szerzetesség igen hasonlitott az első századokban a lybiai egyiptomi és syriai pusztákban élő szerzetesek intézményéhez. A telep közepén állott a kápolna, mely a szerzetesek számához mért nagysággal birt. Egyszerü kő épitmény vakolat nélkül, kötetővel. Körülötte voltak az egyes czellák. Mindegyik külön állott, két—három lépés hosszu, ugyanolyan széles és méhkas alakú volt. Eleinte vesszőkből voltak fonva, később a dánok, angolok és normanok betörései ellen kőből épitve. Az egész telep széles árokkal és sánccal volt bekeritve. A szerzetesek κατ εξοχην kuldeoknak neveztettek. A kuldeokból a modern protestans történetirás egy titkos felekezetet csinált, amely titkos tannal birt volna (esoterici), Rómától teljesen független lett volna és a hivatalos egyházzal különösen az angol hóditás korában — frontot csinált volna. Mindezt csak a túlhevült protestans fantazia szülhette ki. Cele De ír nyelven annyit tesz: Isten szolgája, és igy hivták eleinte a kereszténveket, lettek légyen akár szerzetesek, akár papok, akár világiak; akár férfiak akár nők. A VI. században azt a tág fogalmat szükebbre szoritották és csak az ó-ír szerzeteseket és eremitákat nevezték igy. Ebből a «kulde.» Ezek a IX. században szent Chrodegang szabályait fogadták el, mert szervezetük amugyis hasonlitott a vita canonicához. Fennállottak körülbelül 1600-ig, s akkor a protestans fanatismus vagy kipuszitotta vagy anglikán collegiumokká alakitotta őket.

Az ír egyház legfőképen missiói buzgalma által tünt ki. Már 590 körül ellepték Wales-t, Cornwallist és Angliát. Szent Columban († 597.) a skótokat és pikteket téritette meg. Ugyanitt működtek sz. Finian, sz. Kentigern, sz. Kieran, sz. Modan, sz. Fuitan és sz. Ronan. A legszorosabb összeköttetés jött létre Skócia és Irland között, sőt a Farő szigetekről Islandba is behatoltak.

Midőn az angolszászok Angliába betörtek, a kereszténységet, melyet ott találtak, nagyrészt elpusztitották. De az irek azonnal megjelentek és iparkodtak elnyomott britt testvéreiket ismét megtériteni. Midőn sz. Ágoston sz. Gergely pápa megbizásából Angliában megjelent: a britt keresztények maradványait és az ír missionáriusokat ott találták. Ágoston utódja Laurentius ezekkel kemény vitába keveredett némi eltérő szokásaik miatt. A protestáns irók ebből ismét az ír egyház külön állására következtetnek. Lássuk a roppant különbségeket, melyek mint áthidalhatatlan mélység választották el az ír egyházat a rómaitól! Ezek a roppant eltérések a következők 1) az írek nem korona alaku tonsurát viseltek, hanem fejük egyrészét a koponya közepéig egészen lenyirták, többi hajukat pedig hátul hosszú fürtökben bocsátották le, 2) a husvétot másképen számitották mint a rómaiak, 3) a keresztelésnél nem használták a krizmával való kenést, 4) a misében a collectákat másként vették mint a rómaiak. Igazán óriási eltérések! Szent Gergely pápa bölcs mérséklettel meghagyta őket ezen szokásaikban.

Midőn Klodvig frank fejedelem 496-ban felvette a kereszténységet, az írek azonnal ellepték a frank birodalmat, hogy a megtérités munkájában részt vegyenek. Sz. Fridolin a sváb földön hirdeti az Isten igéjét és sok kolostort alapit, többi közt a säckingenit. Sz. Columban Galliában, Alemanniában és a longobardoknál működik, a luóenili kolostort alapitja valamint a hires bobbióit. Sz. Gallus Svájcban apostolkodott és a hazánk történetében is nevezetes sz. galleni kolostort alapitja. Sz. Kilian a keleti frankok, sz. Aidant az angolok, sz. Willibrord a frizek közt hirdette az evangeliumot, st. Virgilius pedig a szloveneket téritette meg.

Az írek mindenfelé elvitték specialis nemzeti institucióikat. Az általuk alapitott kolostorokban többnyire ott találjuk a kolostori püspököket, különösen a frank birodalom keleti részén, ahol az ír szerzetesek a sz. Columbán által átalakitott sz. Benedek szabályait fogadták el.

Kolostori püspökökre akadunk a toursi, sz. denisi ír kolostorokban. Ezeknek az I. Hadrian pápától nyert privilegium szerint joguk volt prédikálni, a kolostor falai közt ordinálni és olajokat szentelni. Ilyen püspökök voltak még Luxenil, Murback, Honau, Lobbes, Stablo, Malmedy kolostoraiban is.

A merovingek alatt számos vándorpüspök (chorepiscopus) is volt a frank birodalomban, de a karolingek alatt mindinkább fogytak, végre pedig egészen kivesztek, mert N. Károly mély belátással a dioecesanus szerkezetet támogatta. Mindazonáltal N. Károly nem volt az irek ellensége. Az általa alapitott iskolákban számos ir tudósra akadunk, pl.: Clemens, Albinus, Josephus Scottus költő, Hibernius, Exul, Sedulius és később kopasz Károly udvarában Scotus Erigena. (795)

(Folyt. köv.)

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Többek kérdezősködésére, vajjon micsoda változás állt be folyóiratunk szerkesztőségében, van szerencsénk kijelenteni, hogy semmi lényeges változás magát elő nem adta. A «Magyar Siont» 1887 óta négy theologiai tanár szerkeszti, mind a négynek meglévén a maga ressortja. Mivel azonban a czikkek, ismertetések stb. miként való összeállitása, átnézése, esetleg alkalmas javitása, tehát a tulajdonképeni szerkesztés végre mégis csak egy kézben kell, hogy összpontosuljon: egy szokta a négy szerkesztő közül ezt a

kedves gondot magára vállalni. Eddig Prohászka dr. volt ez az egy, de miután ő a jelen tanév kezdete óta, tanári elfoglaltsága mellett még a lelkiigazgatói hivatást is betölti, s igy tul van halmozva teendőkkel: a szerkesztésnek ezt az oldalát szives örömmel vette le az ő vállairól, s vállalta magára szeptember hó elejétől fogva Kereszty dr. Ez az egész. Prohászka ur mindenesetre ezután is buzgón ki fogja venni a maga részét a «Sion» hasábjain, amint az már e füzetben is meglátszik, — szintugy fognak collegái is erejükhöz, s idejökhöz mérten közremunkálni, a kitüzött czél elérésére.

Október havának egy szép napja volt Esztergomra nézve a hó negyedik napja, az a nap, melyen Ő Emja, kegyelmes Főpásztorunk megnyitotta és rendeltetésének átadta az ő általa nagy áldozatkészséggel alapitott és felépitett leányárvaházat. Negyven árva, öt irgalmas nővér vezetése alatt, részesül itt teljes ellátásban és neveltetésben, egész 14. életévökig. A tágas földszinti szép épület, melyben az árvaház el van helyezve, részben már néhány év óta áll, a mennyiben a szt.-györgy-mezei leányiskolákat foglalta magában. Most azonban jelentékeny bővülést nyert, ugy hogy 11 termet, 2 szobát és több mellékhelyiséget tartalmaz. Az utczára néző főépülethez u. i. két hosszu szárnyépület és a közepére a csinos kápolna emeltetett. Az épület a város egyik tágas utczájában emelkedik, és szabadon áll. Előtte árnyas fák sorakoznak, mögötte nagy kert terül el, a melynek egy jó része játszóhely gyanánt van fentartva. Az épület fölszerelése minden tekintetben mintaszerü. Ugy a tantermek, mint az árvaház egyéb helyiségei igen czélszerü, izléses butordarabokkal vannak ellátva. A hálótermekben vaságyak állanak két sorban. Egyszerü példás tisztaságu ágynemüvel látvák el a piczinyek ágyai. A mosdóedények szintén erős festett bádogból készültek. Az étterem egy nagy, a bejárástól jobbra eső sarokhelyiségben van, négy hosszu asztallal 10—10 leányka számára. A ruhatárban hatalmas szekrények fogadják a belépőt, kit a szokatlan nagyságu szekrényeknél még jobban lep meg a gazdag tartalom, melyet megpillant. Hasonló gazdag felszerelést látunk a termekben is,

melyek a bejárástól balra fekvő szárnyépületben vannak. Legyen Ő Emjának jutalma az, aki mondotta: Qui susceperit unum parvulum talem in nomine meo, me suscipit.

A szentatya püspöki jubileumáról. Még csak 1890-et irunk, — igaz, hogy már a vége felé járunk, — már is elhangzott az első szózat a világ katholikusaihoz, hogy a hit és szeretet müveivel iparkodjanak XIII. Leo pápa 50 éves püspöki jubileumát, melyet 1893. febr. 19-én fog ünnepelni Isten segitségével, minél szebbé, minél fényesebbé tegyék. A szózat a Bolognában székelő «katholikus congressusok bizottságából» indult ki, és lelkes hangon emlékeztet arra a nagyszerü látványra, melyet a katholikus zarándokok ezrei, s az általuk felajánlott ajándékok tömege nyujtottak 1888-ban a pápa aranymiséjekor; utal továbbá arra a vigaszra, melyet e látványból maga a Szentatya meritett, — s e manifestatiók megujitását sürgeti, annyival inkább, mennyivel nagyobb ajándéka Istennek a hosszú életkor, mennyivel tiszteletreméltóbb a püspöki méltóság a papinál.

Hogy e nagyszerü ünnepély még nagyobb fénynyel tartathassék meg, mint a legutóbbi, mindenek előtt természetesen az a szükséges, hogy a hivő keresztény katholikusok szüntelenül ostromolják az eget szivből fakadó imájukkal: Tartsd meg Isten szentatyánkat, Krisztusnak helytartóját!

Panasz a „M. Sion“ augusztusi füzetének egyik közleménye ellen. A «Religio» október 15-én kiadott számában «több nvárad-egyházmegyei pap» «egy kis önvédelmet» tesz közzé a «M. Sion» augusztusi számának «Evolucio és theologia» czimü közleménye ellen. E közleményt állitólag egy «kezdő munkatárs» ütötte nyélbe, — a «Sion» szerkesztői részéről csak az a hiba történt, hogy véletlenül hagyták becsúszni a férczelményt. Van szerencsém sajátmagam a «kezdő munkatárs,» valamint a «Sion» szerkesztői nevében a «kis önvédelemnek» értékét és alaposságát ezennel bemutatni.

A «kis önvédelem» két részből áll: az első rész Schlauch püspök beszéde ellene intézett «leplezett támadásommal» foglalkozik; — a másik a «váradi egyházmegye

papsága és theologusai ellen intézett egyik támadásra akar egy pár megjegyzést tenni.» Minek? Ki támadta meg Schlauch püspök beszédét? A «kezdő munkatárs» ugyancsak nem! És a váradi papságot ki *különböztette meg* a magyar, sőt mondhatom a német, olasz, spanyol papságtól s ki állitotta pellengérre e jeles testület természettudományi képzettségét a többi magyar egyházmegye, sőt mondhatom a felsorolt idegen nemzetiségü papság természettudományi képzettségével szemben? Senki. A czikk Schlauch püspök jeles beszédjének alkalmából felemliti, hogy a theologiának manapság különös figyelemben kell részesiteni a természettudományos vitákat, — felemliti, hogy nagy tekintélyek, milyen Stoppani azáltal akarnak segiteni a theologia előadásának ezen általános hiányán, hogy e tudományok külön bevonásától sem idegenkednek: ennek kapcsán szövődik az inkriminált paszszus, hogy «mennyire érezheti ő Excellenciája theologusainak és papjainak e nemü értelmi hiányait (t. i. a természettudományi képzettség hiányát)»; — s mily természetesen szövődik: «ő excja,» aki e kérdésekben annyira jártas, és látja a kor áramát, — érezheti az «ő theologusainak és papjainak hiányait,» s miért éppen az ő papságáét? azért mert hisz másokhoz nincs oly közel viszonyban — másokon nem segithet, de az ő szemináriumában megvalósithatja akár Stoppani nézeteit is. Már most ez becsületsértés, pellengérre állitás, leczkéztetés . . .! Hát tán bizony kivételt képeznek a nagyváradiak a természettudományi képzettségnek *külföldön csakugy mint nálunk* megérzett s felpanaszolt általános hiánya alól, mely miatt Stoppani külön müvet irt s Krauss Ferencz prorektori beszédében külön kitérést tett? Vagy tán azt panaszolják fel, hogy miért emlitem éppen a nagyváradi megyét? Hát a természettudományokba vágó beszéd alkalmából, melyet a *megyés püspök* tart, ne ennek megyéjét, hanem a saragossait vagy a meaux-it emlegessem? De hiszen a «védekezők» filozofiát emlegetnek, melyet tanultak s tanulnak s én csak buzdithatom őket, hogy tovább is gyakorolják: eddig azonban e jártasságukat — legalább az önvédelemben — ki nem mutatták. Vegyük elő a dialektikát! Mondom-e

én azáltal, hogy x, y. megyének ajánlom a theologia bölcseleti előadását, azt, *hogy más megyékben ezt a hiányt eltüntették?* nem állitom-e én ellenkezőleg, hogy e hiányt az olaszok is érzik? de ha nem is állitanám ezt, következik-e abból, hogy az x, y. megyében e hiány létezik, az, hogy más megyékben, sőt akár országokban is nincs meg a természettudományi képzettség hiánya? ha pedig ez nem következik, hol van az «egész egyházmegye papsága pellengérre állitva»? Valóban csak a dialektika hiánya képesit ily állitásokra! Itt tehát szembesités nváradi megye s más megyék közt egyáltalán nem történik; — aki azt mondja, hogy Elizeus kopasz volt, az nem állitja, hogy más kopasz nincs széles e világon. Hanem hát természetesen a szeretet és tisztesség kivánja, hogy takargassunk mindent s ne mutassunk rá in concreto semmire. Csakhogy ez ugylátszik az a szeretet, melyről a «poculum caritatis» lett elnevezve. Ne mutassunk rá arra, amit tenni lehetne, egy oly beszéd alkalmából sem, mely Schlauch püspök nevét a külföldön ismételten s előnyösen megismerteti, ne . . ., mert esetleg eláruljuk, hogy itthon még nem tudnak mindent, — ez pedig «jogos megbotránkozást és felháborodást kelt.» Uraim a dialektika révén nem kelt, — hogy más uton mit kelt, arról mindenki magamagának számol: Stolz Albán erre azt mondaná: das lässt mich kühl wie einen Wassertrog. Ezekután az argumentumok falanksza, mely a filozofia nagyváradi virágzásának kimutatásával van megbizva, teljesen fölöslegessé válik s téli szállásaira vonulhat, mert én nem játszottam ki adutt-kép a nagyváradi természettudományi képzetlenséget a többi megyék képzettsége ellen, s következőleg nem állitottam pellengérre *egyet*, . . . mikor glédában állunk *mi mindnyájan*; — vétkem csak az, hogy *nagyváradi, püspöki, természettudományt érintő beszédről* lévén szó, reflektáltam a *nagyváradi* s nem á maceratai szemináriumra, s el mertem mondani, hogy tegyünk *itt valamit, ahol tehetünk*; ahelyett bizonyára alkalmasabb lett volna evolucióról és leszármazási problemáról megriszkirozni még néhány ártatlan «akadékoskodást,» mert «több nagyváradi pap» ezek «birála-

tába a czikkiróval vitába nem bocsátkozik.» S valóban ezt magam is tanácsosnak tartom! mert akik az *egyetlen* megjegyzésben, melyet a beszédhez füzök «akadékoskodásokat (tehát *többet*), «zürzavaros és határozatlan» beszédet látnak evolutióról, leszármazási problemáról, leszármazási elméletről, darwinizmusról s *hozzá még „stb."-röl*: ott aztán csakugyan befellegzett a természettudományoknak.

De azért jó lesz, ha mégegyszer elmondom azt, hogy mit mondanak a védekezők «zürzavarosnak és határozatlannak» végül «könnyen elcsavarható» kifejezéseknek. Azt mondtam, hogy helyesebb «leszármazási problemáról» mint «leszármazási elméletről» beszélni; problema és theoria közt nagy különbség van; van többféle leszármazási theoria: ilyen Darwin-é, ilyen Wigand-é, Nägeli és Kölliker-é; ez elméletek más más uton törekszenek megfejteni a leszármazás problemáját. A kinyilatkoztatás nem ellenzi, hogy a *leszármazást problematice* elfogadjuk; hivő ember is alkothat tehát egy theoriát, egy elméletet a leszármazás kimagyarázására, s akkor a hit alapján is fogunk birni egy leszármazási elméletet; — nem egy leszármazási problemát, de egy elméletet. A *probléma egy*, a *probléma megoldására törő elméletek száma lehet több*. Ezek egyike a darwinizmus v. i. a «természeti kiválás» elmélete. *Darwinizmus és leszármazás* tehát sehogysem egyértékü kifejezések; lehet hogy a leszármazás valóság, — a darwinizmus nem az, hanem álmodozás és hóbort. — Más «megjegyzés» nincs czikkemben. Kinek látszhatik már most mindez «zürzavarosnak és határozatlannak?» Annak, aki nem ismeri a «problema» és «theoria,» — a «darwinizmus» és «leszármazás» közti különbséget. Különben tessék nekem egy mondatot megjelölni, melyet az urak «zürzavarosnak» találnak; — hogy én is tudjam magam tájékozni azon filozofiai apparatus iránt, melylyel az «önvédelem» batteriáit megtölteni nem akarták, mert «vitába nem bocsátkozunk» volt jelszavuk. — Ehhez pedig nem szükséges «nagy természettudósnak» lenni. Minek emlegetik a «nagy természettudósokat?» Kinek kell az? Én csak természettudományos tájékozottságot kivánok a pap-

ságnak, s nem «nagy természettudósokat.» E kettő közt, gondolom, van egy kis különbség. Kivánom e tájékozottságot a papnak, nem «hogy physicát, chemiát, astronomiát üzzön,» hanem hogy alkalmas, helyét megálló lelkipásztor legyen, aki tud felvilágositást adni az ujságot olvasó közönségnek is, aki a «természettudományi» nehézségeket, melyekkel most minden telitve van, nem avval üti el, hogy «igyunk egyet doktor úr vagy jegyző úr,» «hagyjuk ezt,» «mundus se expediet;» hanem tudja a túlkapásokat visszaszoritani s az «obsequium fidei»-t «rationabile»-nek kimutatni. S ezt bizonyosan sz. Ágoston is akarja s nem szorulunk rá, hogy ez érzületét talán citátiókkal nyomósitsuk.

Részemről sajnálom a «Sion» szerkesztőit, hogy ily megtámadtatásnak tették ki magukat közleményem felvétele által; — de másrészt tudom, hogy megvigasztalódnak s nem restellik, ha valaki, akár egy «kezdő munkatárs» is kimondja, amit gondol.[1]

Két hires, jeles kardinálist gyászol már ez évben az egyház, Newman az egyik, Hergenröther a másik. Mindkét név oly dicsőségteljes, hogy mulasztást követnénk el, ha viselőikről folyóiratunk hasábjain meg nem emlékeznénk.

Newman biboros (1801. febr. 11. — 1890. aug. 11.) nemcsak az angol katholiczizmusnak, de a világegyháznak is egyik legelragadóbb alakja, hirneves tudós, komoly gondolkozásu, köztisztelet- és szeretetben álló feddhetlen pap. Newman Henrik egy anglikán vallásu bankár fia, született 1801. évi febr. 21-én Calingban London közelében, tanulmányait a Trinity kollegiumban végezte Oxfordban, hol 1828. évben a Máriatemplomnál plébánossá lett. A jeles szónoknak sok

[1] Természetes, hogy sérteni senkit sem akartunk, annál kevésbé pellengérre állitani a nváradi papságot, melynek annyi jeles tagja van, kik közül mi is többet személyesen ismerünk s azokkal együtt, kiket nincs szerencsénk ismerni, nagyrabecsülünk. Mi a czikket ugy fogtuk fel, hogy az nem különböztet a nváradi megye s más megyék közt, hanem általános hiányról beszél *s ex incidenti* vonatkozik a tudományos püspök megyéjére. Ép ugy mintha valaki egy a zenét kedvelő és értő püspökhöz fordulna s ajánlaná neki a «Caecilia» egyletek megalakitását s nem másnak, ki a zenéhez nem ért. *Szerk.*

volt a bámulója, talán azért, mert lelke mélyéből önkénytelenül is előtört néha amaz igazságok egy-egy fénysugára, melyeknek parancsoló ereje hozta őt később a kath. egyház kebelébe vissza. Rajta beteljesedett Bossuet jóslata, ki egykor látnoki lélekkel mondá, hogy az angolok okos nemzete nem maradhat meg vallási viszonyainak jelen állapotában, hanem hogy eljő az idő, amikor a sz. atyák tanai napfényre kerülnek ismét. A sz. atyák tanával ismertetni meg nemzetét: erre Wiseman mellett legtöbb hivatással birt Newman. Puseismus vagy traktarianismus alakjában lépett fel a számosakat a katholiczizmus karjaiba vezérlő uj irányzat, melynek czélja vala védeni az egyház tanát s megszilárdítani fegyelmét. 1833. évben inditá meg Newman Pusey társaságában az ugynevezett Tracts for the times kiadását; az ős egyház történetének fényénél az urvacsora-, a megigazulás-, az apostoli utódlás s a hagyománynak mint hitforrásnak tanát tárgyalták. Kezdetben a traktatusok még az anglikán egyház talaján álltak, de Newman 1834. évben az Arianusokról szóló iratában már uj utakra lépett. 1841. évben Newman bizonyitgatni igyekezett, hogy az anglikán egyház csak a katholikusnak egyik része s hogy 39 alapvető hitczikkét összhangba lehet hozni ennek tanával. Az anglikán püspökök alkalmatlankodtak emiatt Newmannak, s ő erre lemondott plébániájáról. Ezalatt a nagy tudós belátta, hogy az anglikanizmus és a katholiczizmus közt mily lényeges s mily óriási a különbség, s a tanfejlődés»-ről irt uj művének befejeztével visszatért a kath. egyház kebelébe: Rómába utazott, s ott letette a kath. hitvallást. Hatezren követték példáját, köztök 200 pap, 1847. évben Newman oratorianussá lett, s 1850-ben fölszerelte a dublini kath. egyetemet, melynek 1853. évben ő lett első rektorává. 1859. évben e hivatalától megvált, s elvállalta a kath. nemesség nevelőintézetének vezetését Edgabaston-ban Birmingham mellett, hol 1879-ben biborral diszittetett fel a zajtalan munkásságban élő pap. Ez év aug. 11. szállt fel az örök Igazság fénylakába. Számos müvei 34 kötetet tesznek.

Hergenröther biboros (1824. szept. 15. — 1890. okt. 3.)

szintoly nagy ember volt, ki urának Istenének szolgált lelke egész erejével, ki a legszentebb ügynek, a szent hit ügyének szentelte életének minden perczét. A kath. egyház egyik legnagyobb fiát gyászolja, a hit bajnokát siratja, a kath. tudomány első ragyogásu csillagzatának egéről való letünését fájlalja Hergenröther ravatalánál. E jeles férfiut a gondviselés adá egyházának, ez hivta meg öt s szentelte arra, hogy az ó-katholicizmus uj szektájának mindjárt bölcsőjében nyakát kitekerje, a hivek millióit az igazság és üdv utján megtartsa, s a gőgös tévelygéstől s hütlen pártütéstől megóvja a kath. Németországot. S meg is felelt ő e hivatásának derekasan, sikeresen. A heresiarcha Döllingernek ő tömte be száját, ő huzta ki mérges fogait, ő tépte ki hazug nyelvét. Midőn a vatikáni zsinat elleni mozgalom büszke vezetője szét küldé «Janus»-át lelkeket rontani, ott termett csakhamar Hergenröther Antijanusával, s a világ belátta, hogy azok a Döllingerféle «czáfolatlan történeti» tények csak a szentszék elleni gyülölet szülte ferditések és ámitások. A katholiczizmus hivei örömmel látták, hogy a «nagy történész» emberére akadt. És csakugyan Döllinger le volt verve, s nem mert ezentúl a nyilvánosság elé lépni semmi történelmi nagyobb publikáczióval. Nemcsak az ó-katholiczizmus ellen harczolt Hergenröther, hanem a kulturharczos pszeudopolitikusok ellen is. «Katholische Kirche und christlicher Staat,» és egyéb müvei egész fegyvertárt képeznek ezek ellen. Hergenröthert méltán nevezhetjük a Szentszék kiváltságai s a kath. egyház jogai apologetájának.

A tudós biboros született 1824. szept. 15-én Würzburgban, hol atyja egyetemi tanár volt az orvosi karban. Gymnáziumi tanulmányait szülővárosában végezte, a theológiát Rómában hallgatta mint a német-magyar kollégium növendéke, s ott szenteltetett pappá is 1848. évben. A hittudori diplomát mint zellingeni káplán a müncheni egyetemen szerezte meg. A würzburgi egyetemnél 1852. évben rendkivüli, 1855-ben pedig rendes tanárrá lett; hol az egyházjogot és történelmet tanitotta 1879-ig. Mint tanár irta meg a buzgó és jámbor életü pap azokat az igazi katholikus szellemről,

széles és alapos tudományosságról és fáradhatlan munkásságról tanuskodó nagyszabásu müveket, melyek nemcsak a kath. világ első rangu tudósainak sorába emelék őt, hanem a Vatikán figyelmét is rája terelték, ugy hogy IX. Pius, ki más hirneves theologusokkal együtt őt is meghivta a vatikáni zsinat előmunkálatainak elkészitésére, 1877. évben kinevezte őt házi főpapjává, s XIII. Leo pápa 1879-ben a legnagyobb egyházi kitüntetésre találta őt érdemesnek, biborral ruházván fel a jámbor és tudós papot. E kinevezésnél is jelét adá XIII. Leo nagy lelkének s fenkölt szellemének, mert valamint a gyémántnak és drágakőnek nem porban a helye, hanem a királyi koronán, ugy a papi erény és tudomány oda való az egyházi méltóságok magaslataira, diszére és dicsőségére Krisztus arájának. Hergenröther mint bibornok is megőrzé kedves egyszerüségét, mint bibornok is folytatta tudományos irodalmi munkásságát, daczára annak, hogy a római kongregácziókban elfoglalt különféle hivatalok is igénybe vették idejét s fáradságát. Hogy ő Szentsége a vatikáni levéltárat a tudósoknak megnyitotta s könnyen hozzáférhetővé tette, az részben Hergenröthernek köszönhető, kit a pápa a vatikáni levéltár praefectusává nevezett ki. A nagy szellemi munka kimerité a tudós bibornok erejét, kétszer is szélhüdés érte, s bár először kissé felépült, másodszor már áldozatává lett betegségének, s a cziszterczita mehraui kolostorában Vorarlbergben, hova üdülés végett huzódott, visszaadá érdemdús lelkét teremtőjének e hó 3-án. Nagyobb müvei a következők: 1) Der Kirchenstaat seit der französischen Revolution. Már e munkájával lépett fel Döllinger ellen 1859. évben. 2) Die Lehre von der göttlichen Dreieinigkeit nach Gregor von Nazianz. 3) De ecclesiae catholicae primordiis recentiorum Protestantium systemata. 4) Photius Patriarch von Constantinopel 3 kötet. 5) Photii Liber de Spiritus Sancti mystagogia nunc primum editus. 6) Antijanus. 7) Katholische Kirche und christlicher Staat. E müvét a budapesti derék növendékpapság egyházirodalmi iskolája magyarra is forditotta. 8) Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte 3 kötet. 9) Bibornok korában

folytatta a. Hefele nagy müvét: Conciliengeschichte s kiadta X. Leo regestáit. Megemlitendő még, hogy az ismert freiburgi Lexicon kiadásával Kaulen előtt ő volt megbizva, hogy Migne patrologia graecá-jában több görög szentatyának eddig ismeretlen iratait közlé, s hogy végre különböző folyóiratokban számos tudományos czikket irt s a németországi kath. élet ébresztéséhez és ápolásához beszédeivel számos jelesek közt ő is nagyban közremüködött.

Vissza-reformálás. A Fuldában minap összegyült német püspököknek a szocziális mozgalom tárgyában kiadott kollektiv pásztorlevele oly kedvező, előnyös méltatásban részesült a német kormányhoz közelálló lapok részéről, hogy a protestans felekezet irígy féltékenykedése méltán följajdult. A protestansok szeretnék, ha az ő egyházuk (?) is impozáns hivatalos jelét adná annak, hogy a császárnak a munkások érdekében kibocsátott rendeletei alapján áll, s hogy azok szellemében ő is szándékozik hatni hiveire. De a protestansoknak nincsenek a hivők összegét képviselő püspökeik. A pozitiv unio lapja — kirchliche Monatsschrift — tehát azon hiszemben, hogy mihelyt a protestansoknak püspöki hierarchiájuk lesz, azonnal rendben lesz minden, erősen agitál a mellett, hogy a császár adjon nekik püspököket, 3—400 pap élén egyet. Inditványát igy okolja meg: «Minél inkább válik hasonlóvá egyházunk helyzete az ős egyházéhoz, annál inkább kell szemügyre vennünk azt az erőt, melynél fogva a kereszténység képes volt a pogányság ádáz támadásait visszaverni. Igaz, hogy a hit volt ezen erő, *de ami az egyházat egyházzá tette, az a keresztény püspök volt.*» Ime most jutnak csak rá a porosz protestansok, hogy három századon át nem volt egyházuk, mert nélkülözték a keresztény püspököt! Csakhogy keresztény püspököt nem adhat ám sem a császár, sem a nép, hanem csak az apostoli successió. Reformálódjanak vissza, s lesznek törvényes püspökeik.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. KERESZTY VIKTOR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1890. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

FLAVIUS JOSEPHUS IRATAINAK ÉRTÉKÉRŐL.

Irta Dr. KERESZTY VIKTOR.

Hogy a theologus, nevezetesen a szentirási tanulmányokkal elfoglalt theologus nem nélkülözheti Flavius Josephusnak munkáit, arról mindenki meg van győződve. Nincs szélesebb alapokon nyujtott bibliai történet, nincs introductió a szent könyvekbe, mely ne hivatkoznék Flaviusra, sőt mely ne helyezné az ő munkáit, ha nem is az elsőrangu, de bizonynyal a másodrangú forrásmunkák közé, melyekből sok, a szentirás történeti könyveiben — lévén ezeknek célja nem rendszeres történelem, hanem az üdv oecononiájának története — vagy kihagyott, vagy csak röviden érintett történeti részletet megtudhatunk. Lényeges kérdés tehát a theologusra nézve, mennyire becsülje Flavius könyveinek értékét, mennyiben adjon hitelt az ő adatainak, minő fokát a történetirói tekintélynek tulajdonitsa Flaviusnak magának.

De meg a müvèlt világiak közt is nem egy akad, aki, hallván vagy olvasván valamit Flaviusról, nincs egészen tisztában azzal, mikép vélekedjék az általa adott elbeszélésekről, — tán olvasott is tőle magától egyet-mást, és megkapatva, megvesztegetve Flavius részletességétől, adathalmazától: néha még a szentirás rovására is magasztalja az ő müveit, — vagy pedig nem olvasott semmit magukból Flavius irataiból, s akkor itéletet vagy éppen nem formál

magának e régi történészről, hanem átveszi, magáévá teszi másnak véleményét, nem sokat kutatva, mily alapra van az épitve, vagy pedig, kritikával nem birván, önmagának alkot hamis fogalmakat.

Éppen ezért, miután mi magunk is, folyóiratunk hasábjain nem egyszer közöltünk és fogunk is közölni Isten segitségével a szent történelembe vágó czikkeket, amelyekben esetleg Flaviusra is történt, illetve fog történni hivatkozás: nem tartjuk fölöslegesnek rövid jellemzését annak a történetirónak, aki ugy a kort tekintve, amelyben élt, mint a tárgyakat szem előtt tartva, a melyekről irt: mindenképen igényt tarthat a mi érdeklődésünkre.

Valahányszor valamely elbeszélésnek, történjék az akár szóval, akár irásban, hitelességét akarjuk megtudni: mindannyiszor erre a két kérdésre kell kielégitő választ birnunk: 1) tudhatta-e az illető elbeszélő azt, amit elbeszél? — 2) akarta-e nekünk azt, amit tudott, igazán, ugy amint tudta, elbeszélni? Ha a válasz e két kérdésre megnyugtatóan hangzik, az elbeszélés is hitelesnek tartandó. Többre szükség nincs. A tudomás, párosulva az őszinteséggel tesz hitelessé előttünk bárkit, — ezen alapszik az egész történetirás, sőt az egész társadalmi élet; mert ez alapon hiszünk embertársainknak. De ugyanez-e az alap a régi irókra nézve is? Minden bizonynyal. Hogyan? Mert az első kérdést: tudhatta-e, amit elbeszél, eldönthetem, ha kimutatom, hogy az illető jelen volt, vagy épenséggel részt vett az általa elbeszélt eseményekben, vagy, ha személyesen jelen nem volt is, de olyanoktól tudja azokat, akik jelen voltak; — a második kérdésre pedig: őszintén mondja-e el, amit tud? szintén megfelelhetek, ha az illető elbeszélőnek jellemével tisztába jövök. Ez pedig nem tartozik a lehetetlenségek közé; mert vannak a lélektannak bizonyos szabályai, melyeket én az elbeszélőre alkalmazhatok. Ily szabály pl. hogy senki sem hazudik

érdek nélkül, vagy, hogy az iró egyik jellemvonásából a másikra lehet következtetni, — ily szabály továbbá, hogy mindenkit becsületesnek kell tartanom, amig az ellenkezőről meg nem győződöm, (mert máskép mi lenne az emberek közös életéből, mi lenne a társadalomból, ha senki szavának nem lehetne hitelt adni?), stb. stb.

Midőn tehát azt a kérdést tüzzük magunk elé: minő értéket kell tulajdonitanunk Flavius iratainak, a hitelesség mely fokára tartsuk őt méltónak, ugyancsak az emlitettük általános szabályokat fog kelleni reá alkalmaznunk: tudta-e, amit elbeszél? akart-e igazat mondani?

Mindkét kérdésre a feleletet nagyrészt megadják maguk az ő munkái, belső érveikben. Sőt megadja, vagy legalább is megkönnyiti a feleletet magának Flavius Josephusnak életrajza, amely különben önmagában is annyi érdekest tartalmaz, hogy mulasztást követnénk el, ha azt, legalább rövid kivonatban nem jegyeznénk itt fel.[1]

Joseph ben Matthia, — mert a Flavius nevet önmaga később vette fel, a rómaiaknak akarva hizelegni — 37-ben vagy 38-ban született Krisztus Urunk után, előkelő papi családból, — tehát kortársa volt az apostoloknak. Kitünő tehetségeihez szorgos neveltetés járulván, szép előmeneteleket tett. Az akkor a zsidók közt uralkodó három irány (sadducaeusok, phariseusok, essenusok) közül tizenhat éves korában az essenusokhoz vonzotta őt ifjui ábrándja, de csakhamar átlátta, hogy az ő ismeretei, tehetségei őt többre képesitik, élénk, nagyratörő természete más valamire sarkalja, mintsem hogy tétlen, passiv, magában elmélkedő nézője legyen az eseményeknek, s ezért a befolyásos pharisaeusokhoz

[1] Kaulen legujabb közlése után a Wetzer-Welte-féle uj kiadásu Kirchenlexiconban VI. k. 1880. s kk. hasábokon.

látta legjobbnak csatlakozni.[1] Nem kell azonban hinnünk, hogy a pharisaeusok vallásos buzgalmát is magáévá tette, sőt még az általuk képviselt zsidó separatismust, erős nemzeti érzelmeket sem tartotta időszerűeknek akkor, mikor a tulajdonképi uralom Róma kezeiben volt. Egyszóval: az ifju Josephus nagyon korán „felvilágosodott."

Huszonhat éves korában már alkalmat talált Rómába utazni, s ott a császári udvarral összeköttetésbe lépni. Nero felesége, Poppaea császárné, azon hirben állott, hogy pártfogolja a zsidókat; valami Aliturus szinész révén ennek szine elé tudott jutni, sőt tetszését is annyira megnyerni, hogy kis időzés után, gazdagon megajándékozva tért vissza hazájába. De ezen ajándékokon kivül még azt a meggyőződést is vitte magával római időzéséből, hogy az a merev magatartás, melylyel a pharisaeusok a római hatalommal szemben viselkedtek, sikerre nem vezethet. Igy dőlt el tehát az ő életének iránya.

Mindazonáltal ügyes számító levén, egyelőre még várakozó állást akart elfoglalni. A 66. évben — mint ismeretes — fellázadtak a zsidók a római fenhatóság ellen, és a forradalmat rövid időre siker koronázta. Josephusnak, ki már ekkor Palaestina közéletében szerepet játszott, nem lehetett visszavonulnia, s bármint fázott a dologtól, az árral volt kénytelen uszni, de lelke mélyén azon szándékot táplálta, hogy alkalomadtán a rómaiak karjaiba veti magát. A synedrium megbizásából a galilaeai parancsnokságot kelle elfogadnia. Kemény dió volt ez Josephusnak; mert egyrészt még nem merte pártfelei előtt magát igazi színében bemutatni, másrészt meg minden áron nyitva akarta tartani maga számára az utat a rómaiak barátságá-

[1] Ő maga azt mondja, hogy azért választotta a pharisaeusok irányát; mert ezek tanai a Stoikusokéhoz hasonlitanak. (Vita 2.) Hanem ez egy kis dicsekvés a rómaiak előtt, akiknél akkorában divat volt a stoikusokat bámulni.

hoz, ha majd ismét ők lesznek a helyzet urai, ami Josephus számítása szerint el nem maradhatott. Egyes intézkedései, melyeket részletezni hosszadalmas volna, gyanut is keltettek a zsidókban, több izben vádolták őt árulási hajlamokkal: de neki sikerült mindannyiszor a gyanut magáról elháritani, főleg jeruzsálemi jóbarátai által, kiket szép ajándékokkal ujra meg ujra lekenyerezett.

67-ben Vespasián és Titus egyszerre két oldalról hozták be seregeiket Palaestinába. Ki mert volna ezeknek ellenállani, hacsaknem egy-két jól megerősitett város, vagy Johannes Gischala fanatikus guerilla csapata? Most, most volt szüksége Josephusnak összes diplomatiai ügyességére! Mit tegyen? Egészen szint vallani talán még mindig korán volt, — de a rómaiaknak ellenállani, még sokkal veszedelmesebb!

Irt a synedriumnak, hogy vagy vesse magát alá a római hatalomnak, vagy küldjön neki egy oly erős csapatot Tiberiasba, amelynek élén szembeszállhasson az ellenséggel. Ámde, midőn e levele a czimhez eljutott, már mindkét alternativára későn volt.

Miután Tiberias nem volt oly megerősitett város, hogy ott Josephus emberei magukat biztosaknak érezhették volna, mindazok, akik el voltak szánva, magukat a rómaiaknak meg nem adni, a közeli bevehetetlen Jotapata váracsba vonultak, s Josephus kénytelen volt, akár tetszett neki, akár nem, őket ide követni. S valóban ideje is volt a menekülésnek; mert ime rövid pár nap mulva (67. május) Vespasián serege már körülfogta a várat. Josephus itt — ezt meg kell neki adnunk — derekasan viselte magát, másfél hónapon át védte a várat, s csakis a vizhiány, meg az élelmi szerek kifogyása tette lehetségessé ekkor is a rómaiaknak, hogy a kifáradt, álomba merült őröket éjszakának idején meglepve, a várba bejuthattak.

De az okos és előrelátó Josephus erre ez eshető-

ségre régóta el volt készülve. A várnak egy ódon cisternáját folyosó által összekötötte egy jókora kiterjedésü barlanggal, amely a vár és város alatt terült el, s ahová már eleve élelmi czikkeket is rejtett volt: ide menekült valami negyven előbbkelő polgárral, még mindig remélve a jó alkalmat, melyet felhasználhat a menekülésre. Azonban rejtekhelye elárultatott. Egyre-másra jelentkeztek a római tisztek a cisterna szádájánál, megadásra szólítva fel a vezért s életének kimélését helyezve neki kilátásba, ha önként elő jönne.

Ami ez után következett, azt csak Josephustól magától tudjuk, s miután elbeszélése egy kissé nagyon is regényesen hangzik, olvasóinkra bizzuk, hogy abból azt, mit valószinünek tartanak, kiválasszák, kifejtsék az esetleges czifrázatok, diszitések halmazából.

Azt mondja, hogy a római hirnök végre azzal fenyegetőzött, hogy tüzet dob a cisternába, s hogy ő erre azt ajánlotta társainak, hogy most már csakugyan jó lesz magokat megadni, — egyszersmind ünnepélyes, imaszerü beszédben tiltakozván oly felfogás ellen, mintha ő árulóként menne át a rómaiakhoz. Csakhogy társai annyira elszántak voltak, hogy még most is árulásnak tartották volna Josephus ajánlatára ráállni, s miután életök már ugy is el volt játszva, Josephusnak csupán arra nézve engedtek választást, vajjon a saját maga, vagy az ő kezökből akarja-e a halált elfogadni. Ő — ugymond — erre szépen kezdett beszélni, könyörögni hozzájok, eléjök állitotta az öngyilkosságnak bünös voltát, stb.; de biz ez mind nem használt semmit. Végre tehát azt inditványozta, hogy sors utján döntsék el, milyen sorrendben haljanak meg mindnyájan egymás keze által. És ime, mi történik! „a gondviselés különös intézkedése folytán“ ő maradt utolsónak másodmagával; — ezt a másikat aztán könnyü volt rábeszél-

nie, hogy adják meg magukat a rómaiaknak inkább, hogysem férfikoruk virágában meghaljanak. Vespasián, a szelid Titus kéréseire, meg is kimélte életöket, de mint diadalának tanuit, s majdan triumphalis meneténck kisérőit Rómába akarta őket küldeni.

Ilyen minőségben azonban Josephusnak éppen semmi kedve nem volt Rómát viszontlátni, s cselhez folyamodott. Titkos kihallgatást kért a két hadvezérnél, s ott, prófétai hangon, ünnepélyes komolysággal mindkettőt, mint leendő római császárokat üdvözölte. Persze az ily jövendőmondáshoz nem volt szükség természetfölötti inspiráczióra; aki ugy ismerte az akkori római viszonyokat, mint Josephus, nagyon könnyen eltalálhatta, hogy hadvezéreknek legjobb kilátásaik vannak a trónra; aztán meg, ami a fődolog, az ily jövendőmondás nagyon hizelgett főleg Vespasiánnak, s különösen megfelelt az ő titkos reményeinek. Ennek a profétálásnak azt köszönhette Josephus, hogy a római táborban maradt fogva, ahol csakhamar iparkodott kimutatni, hogy ő szivében már régesrégen császári érzelmü, valamint azt is, hogy ő nagyon használható férfiu. Annyi bizonyos, hogy két évig tartó fogsága nagyon is enyhe volt, sőt a hadvezérek jóakaratát is biztositotta magának, ami abból is kitetszik, hogy Vespasián egy fogoly zsidónőt adott neki házastársul (Jeruzsálemben maradt törvényes felesége helyett), s mikor ez megszökött, — egy alexandriai nőt vehetett el harmadik nejéül.

Csakhamar eljutott Jeruzsálembe is a hir, hogy Galilaeának volt kormányzója nem esett ám el Jotapatában, hanem él, és pedig a rómaiak táborában Caesareában — idetért tudniillik a római sereg pihenni, — sőt hogy ott neki bizonyos szerep is jutott, amelynél fogva el fog jönni e sereggel még Jeruzsálem falai alá is. A főváros egész lakosságát szörnyű méltatlankodás, valóságos düh fogta el az „áruló“ ellen, elhatározták, hogy megölik ezt az embert,

bárhol férjenek is hozzá. Szegény, öreg szüleit a fanatikus párt emberei bebörtönözték, mintha tehettek volna róla, hogy fiok oly alkalmazkodó tudott lenni; azokat, kik a városban mérsékeltebbek voltak, s igy Josephus barátainak látszottak, üldözni, sőt öldösni is kezdték.

Mindezzel azonban a dolgok menetét meg nem gátolhatták. Ismeretes, hogy Jeruzsálem, 70-ben, borzasztó ostrom után, mely alkalommal Krisztus Urunknak jövendölése (Máté 24.) szóról szóra beteljesült, elesett.

Még mielőtt ez megtörtént volna, Vespasián a császári trónra jutott, s Josephus „jóslata" igy beteljesedvén, első jutalma az lett, hogy ünnepélyesen szabadnak nyilvánittatott, s e percztől fogva Titusnak kiséretéhez tartozott. Ez a második forduló pont Josephus életében, ekkor kezdődik reá nézve annyi izgalom, annyi félelem után a nyugalmasabb élet, a biztonság, a jólét.

Ekkor vette fel a „Flavius" nevet, amivel Vespasiánnak és Titus-nak mint Flavius családbelieknek akart hizelkedni; mert római szokás volt, hogy a felszabaditott rabszolga a maga neve mellé felszabaditó urának nevét is csatolta, hogy igy háláját mintegy megörökitse.

Titusnak nagy hasznára volt, egy ilyen férfiut, aki Palaestinát s annak mindennemü állapotait oly jól ismerte, állandóan oldala mellett birhatni, ámbár másrészt az is igaz, hogy a jeruzsálemi zsidók kevésbé makacskodtak volna a város átadásával, ha nem látják folytonosan ezt a férfiut a rómaiak közt, s nem hallják az ő közbenjárói intelmeit. Ő maga nem egyszer forgott, saját vallomása szerint, életveszélyben honfitársai részéről, akik még mindig boszuvágytól égtek ő ellene.

Hanem végre az az idő is elérkezett, amikor teljes jutalmát volt elveendő a rómaiaknak tett szolgálataiért. Midőn a győztes Titus visszatért Rómába, hogy

ott diadalmenetét megtartsa, Flavius is vele ment, és állandóan Rómában telepedett le. Szép jószágot kapott Palaestinában, melynek jövedelmeihez még évi járulékot is húzott, szabad lakást kapott Vespasián régi palotájában, s hogy a jóléthez még a czim is járuljon, római polgárjogot nyert. Harmadik nejétől is elvált, (kitől pedig három fia született,) s egy gazdag krétai zsidónőt vett el, akivel még két fiút nemzett. A császári kegy sugaraiban imigyen sütkérezve, kellemes, kényelmes életet élt, s ekkor kezdte idejét irodalmi tevékenységgel kitölteni, egész haláláig, mely körülbelül a 100. évre esik Kr. u., mert még II. Agrippa haláláról egyik munkájában említést tesz.

Josephus Flavius imént említett irodalmi tevékenységének a következő munkák köszönik létöket, időrendi sorban:

1) A zsidó háboru története. (*Αἱ περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου βίβλοι.*)

2. Zsidó régiségek története. (*Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία.*)

3. Két könyv Apion ellen. (*Περὶ ἀρχαιότητος Ἰουδαίων κατὰ Ἀπίωνος λόγοι β'.*)

4. Önéletirás. (*Βίος.*)[1]

Lássuk ezeket egyenkint közelebbről és alkalmazunk azután reájok a hitelesség kritikai szabályait.

* * *

I. Az első munka, a nagyon sok kiadást ért s általánosan ismert „*zsidó háboru története,*“ „*de bello judaico*“ (igy még ismertebb, mivelhogy elég korán latinra fordittatván, leginkább latinul szokott olvastatni,) — hét könyvben a 67—70-ig terjedő eseményeket, főleg pedig Jeruzsálem ostromát irja le, — bevezetés-

[1] E négy munkán kivül még — ugylátszik — egyebeket is irt, de ezek elvesztek. Ő maga emliti terveit ilyen, amolyan müvek megirására, (Antiqu. 3. 5. 6. 8. 10. stb.), de ezek aligha születtek meg, nyomuk legalább nincs.

képen (I. és II. könyv) előre bocsátván még a zsidók történetét a Machabaeusok felkelésétől egész a „zsidó háboru“ kiütéseig.

Flavius e munkát eredetileg héber nyelven irta, s csak később forditotta le ő maga görögre, hogy ekkép hozzáférhetővé tegye a rómaiaknak is, akik az I. században, mint tudva van, görögül szerettek olvasni, beszélni.[1] Forrásai első sorban saját feljegyzései voltak, melyeket Jeruzsálem ostroma alatt tenni el nem mulasztott, továbbá Vespasiánnak Commentárjai, s Agrippa királynak levelei.

Miként e forrásokból kitetszik, a hitelesség első föltétele, a tudomás, e könyv irójától, Flaviustól el nem vitatható. Ő maga jelen volt a legtöbb eseménynél, szintugy Vespasián és Agrippa is birtak ez eseményekről tudomással, kikre hivatkozik. S amit szintén szükséges megjegyeznünk, midőn munkája kész volt, azt maguk Vespasián és Titus átnézték és jóváhagyták. — Ami már a második föltételt, az őszinteséget illeti, ez a mű lényegét tekintve, szintén megvan, habár némileg befolyásolva van Flaviusnak életrajzából ismert ama törekvése által, melylyel a rómaiaknak tetszeni, s ez által a maga saját érdekeit megóvni állandóan iparkodott.

Mert, bármennyire objektivnek lássuk is az elbeszélést, mégis az az apologetikus tendenczia jut az egész könyvben érvényre, hogy a zsidók legnagyobb részét olyan érzelmünek tüntesse fel, minő ő maga volt, római-barát hajlamokkal; s hogy a zsidók ügye mégis annyira elmérgesedett, az Flavius szerint a fanatikus rablóbandáknak tudandó be, amelyek uralomra jutottak, s nyomásukkal azt a végletekig vitt ellenállást létrehozták. Ez pedig, mint egyébünnen tudjuk, nem áll. Mindazáltal, ettől a tendenciától

[1] Sz. Márk is görögül irta evangeliumát a rómaiak számára, sz. Pál is görögül a rómaiakhoz irt levelet, sz. Ignácz hasonlóképen, sz. Justin görögül irta apologiáját a császár és senatus részére stb. stb.

eltekintve, mégis azt kell mondanunk, hogy Flavius, e munka legtöbb adatában hitelt érdemel.

Az olvasó ugyanis, ha ismeri Flaviusnak életét s opportunista jellemét, nagyon jól meg tudja különböztetni azon események leirását, amelyekbe az ő tendenciája belejátszik, amazoktól, amelyek e befolyástól függetlenek maradtak, s amelyek már belső érveik, részletességök által is teljes hitelt követelnek maguknak.

II. Még mielőtt Flavius ezt a könyvét megirta, egy másik, még nagyobb mübe fogott bele, — de azt, akár kedvetlenség, akár egyéb külső okok miatt félbenszakitotta. Midőn azonban látta, hogy a „Bellum Judaicum" milyen általános tetszéssel találkozik, uj kedvet kapott, s folytatta a már megkezdett munkát, mely aztán a *Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία* (Antiquitates judaicae) cimmel látott napvilágot.

Ez a nagy munka, Flaviusnak voltaképeni classicus munkája, már eredetileg görög nyelven jelent meg.[1] Ha tartalmát egész röviden akarjuk jelezni, azt fogjuk mondani, hogy Flavius ebben a húsz könyvre osztott munkában az ő népének történetét akarta adni a világ kezdetétől fogva egész a zsidó háboru kitöréséig, és pedig azzal a szándékkal, hogy a pogány olvasóközönséggel a zsidó nemzetnek mindenesetre rendkivüli fejlődését s viszonyait megismertesse, és hogy ugyane közönségnek amennyire csak lehet, előnyösen, kedvező világitásban mutassa be az egész zsidóságot.

Könnyebb áttekintés kedvéért oszszuk a munkát két részre. Az első tizenegy könyvben azon eseményeket foglalja Flavius egybe, melyek már az ó-szövet-

[1] Valamint összes ezután kelt munkái is, ámbár ő maga szerénykedik, hogy a görög nyelvben nem annyira jártas, miszerint azt folyékonyan beszélje, görögül irni azonban tud. Azért kifejezései is inkább keresettek, mint classicusok, irálya mesterkélt s nem egykönnyen érthető mindenütt, csakhogy ez általános hibája ama kor nemkeresztény iróinak. Azután meg része van ebben Flavius jellemének is.

ségi szentirás könyveiben is megirvák, s egyenesen e szent könyveket használja forrásaul, nem téve különbséget a proto- és a deuterokanonikus könyvek között, — (amit érdemes megjegyezni abból a szempontból, hogy véleményünket mely szerint a zsidók maguk kánoniaknak ismerték el a deuterokanonikus könyveket, Flavius is megerősiti.)[1] Dacára, hogy az e részben foglalt történetet a szentirás lapjairól is igen jól ismerjük; még sem teljesen érdektelen azt Flavius könyvéből is elolvasnunk, mert az ő elbeszélési modorából megtanuljuk, milyen volt a zsidók szentirás-magyarázata, hagyományos exegesise a Kr. u. I. században. Flavius első és főtanuja ennek a magyarázati modornak, oly korból, melyből kevés irott documentum jutott el mireánk. Emeli értékét e résznek az is, hogy abba felölel egyes közleményeket régi görög történelmi munkákból, mint: Berosuséból, Hecataeuséból, amelyek már rég elvesztek, s igy legalább ez egynéhány adatban lettek megmentve az utókor számára. Sőt még a chronologia is némi könnyitést nyer Flavius „Antiquitates"-ének ezen első részéből.

Természetes dolog, hogy ennek a résznek, mely a szentirással párhuzamosan halad, hitelessége kérdés tárgyát számunkra nem képezheti; lévén nekünk a legerősebb bizonyitékaink máshonnan a szentirás történeti könyveinek hiteles voltára. Hanem, épen ama bizonyitékaink alapján, el nem hallgathatjuk azt a körülményt, hogy Flavius e részben is megenged magának egyet mást, ami a kritika itélőszéke előtt meg nem állhat. Igy: nem habozik kihagyni oly részleteket a történetből, melyek a zsidók jellemére hátrányosak; persze mert ez nem felelt meg az ő céljának; abból sem csinál magának lelkiismereti kérdést,

[1] V. ö. Az ószöv. sz. könyvek kánoni történetét, Magy. Sion 1888. évf. 831 és kk. ll.

hogy a csodákat, melyekkel pedig a szent történet lapjai telvék, ahol csak valahogy lehetséges, rendkivüli eseményekké változtassa, feltünő voltukat enyhitse, sőt itt-ott egészen hallgatással mellőzze; ismét persze abból az okból, mivel az ő olvasói nem igen lettek volna hajlandók azokat az ő szavára elhinni. Viszont másrészről ő maga nem egy legendát fűz be a történet folyamába, olyat, aminek a szentirásban semmi alapja sincs, meg nem tagadhatván egészen ifjukori neveltetésének emlékeit, melyeket még a rabbi-iskolában szitt magába, ahol az ilyen mondaszerü, legendaféle expositiók napirenden voltak.[1]

Sokkal fontosabb és érdekesebb a második rész, mely a XII. könyvtől a XX-ig terjed; mert ennek tárgyát oly korszak képezi, amelyről jóformán semmi más történelmi munkából értesülést magunknak nem szerezhetünk, s igy, hogy ama kor eseményeiről tudomást vehessünk, csaknem kizárólag ez egy forrásra, az „Antiquitates"-re vagyunk utalva. Az a hézag, a mely az ó-szövetségi szentirás legutolsó történeti könyvei, a Machabäusok könyvei, s az uj-szövetségi első történeti könyvek, az evangéliumok közt tátong, máshonnét, mint Flavius „Antiquitates"-ének e második részéből a maga teljességében legalább, ki nem tölthető. Ezért mondottuk e részt különösen fontosnak, és érdekesnek, — s mondjuk most határozottan értékesnek is. A Hasmoneusok uralma, az átmenet a Herodiánusokra, magának a „nagy" Heródesnek viselt dolgai, (melyek a szentirás történeti elbeszéléseiben már ismert dolgok gyanánt tételeztetnek fel) e részben vannak megirva.

De, kérdezhetné valaki, mily zsinómérték szerint fogjuk megitélhetni e résznek is hitelességét, ha nin-

[1] Igy pl. hosszu, szavallatszerű párbeszédet ad az egyptomi József és Putifár felesége szájába, vagy a zsidókat bálványozásra csábitó moabita nők szájába is. Olyanféle nevetséges rabbinistikus magyarázatok is tartoznak ide, milyeknek egy példájára céloz sz. Pál is I. Kor. 10. 4.

csenek külső tanuink? Ismét a rendes zsinórmérték szerint, — felelhetjük, — a tudomás és az őszinteség mértékét alkalmazva. Hogy nemzetének legujabb történetét senki jobban, mint Flavius, a gondos nevelésben részesült ember nem tudhatta, az bizonyos. A valóságtól eltérnie pedig itt, e korszaknál, nemcsak nem volt érdekében, hanem inkább érdeke ellen, a mennyiben e korban a zsidók már érintkezésbe léptek volt a rómaiakkal, ama rómaiakkal, kik a Kr. e. II. században már betették volt lábukat a Kelet tartományaiba, s ott mind nagyobb és nagyobb tért foglaltak, — mig később Palaestina sorsába épenséggel döntőleg folytak be; — akik előtt tehát a Flavius által leirt események jó része nem volt egészen ismeretlen. Azonfelül Flavius megnevezi itt is nem egyszer forrásait, Strabot, damascusi Nicolaust, és Heródes évkönyveit (*Τὰ ὑπομνήματα τοῦ βασιλέως Ἡρῴδου*), egyes okmányokat is füz be szövegébe, melyek nyilvános archivumokban őriztettek, s igy könyvének hiteles voltát nagyban megerősitik. De még azt is tekintetbe kell vennünk, hogy az Apostolok cseleketeiben is fordulnak elő oly feljegyzések, amelyek a zsidók történetére vonatkoznak, s ezek a Flaviuséival szépen megegyeznek.

Van azonban az „Antiquitates“ e második részében egy pont, amely különös figyelmünket érdemli meg már csak azért is, mivel az utóbbi századokban sok vita tárgyát képezte a tudósok között. Azon pont ez, melyben Jézus Krisztusról, a mi Megváltónkról van szó, — mely tehát még a vitákat nem tekintve is, már önmagában szükségképen fölötte érdekli a keresztény olvasót, miért is azt, hallgatással nem mellőzhetjük, habár t. olvasóink igen nagy része előtt már ismeretes lenne is.

A szöveg maga, melyben a nekünk legszentebb név előfordul, az „Antiquitates“ XVIII. könyvének 3. pontjában található és szószerinti forditásban im a

következő: *Azon időben élt Jézus is, egy bölcs férfiu, ha ugyan szabad őt* (közönséges) *férfiunak nevezni. Mert csodálatos dolgok mivelője volt, tanitója azon embereknek, kik az igazságot örömmel fogadják. És sokakat vonzott magához, zsidókat és helléneket* (pogányokat.) *Ez volt a* (megigért) *Krisztus. Akit, midőn Pilátus, a mi főembereink vádjaira keresztha lálra itélt, még sem szüntek meg szeretni azok, kik előbb szerették. Mert ujra élve jelent meg nekik harmadnapon, amint ezt, meg ezer más csodálatos dolgot a szent próféták őróla előre meg is mondották. S még ma fenn van a keresztényeknek őróla elnevezett csoportja* (felekezete).[1] Hogy egy Flavius, a zsidó történetiró, igy beszél Jézusról, első pillanatra bizonyos meglepetést idéz elő az olvasóban. Képzelhető, mily fontosnak, mily lényegesnek kelle feltünnie e rövidke feljegyzésnek már a legelső keresztény olvasók előtt, miután abban egy profán könyvnek, egy nem keresztény történetirónak tanubizonyságát látták a Megváltó személye és története mellett. Hogyne használta volna fel az apologeta, hogyne ragadta volna meg két kézzel e fontos bizonyitékot, hogyne hangsulyozta volna századokon át, hogy az a kereszténveknek egy ellenségétől származik, akinek azonban tudományát, irói tekintélyét mindenki elismeri. Igen ám, de megmozdult a kritika is, főleg pedig a rationalistikus irányú kritika, megszólalt a hitetlenek iskolája, mely a tudományos kritika nagyszavu hangoztatásával itt, Flavius ez egész pontjában szöveghamisitást lát s azt mondja, hogy ez az egész idézett szöveg egy keresztény által becsempészett, öntudatos és irányzatos *interpolatió.*

Nem vagyunk mi katholikusok azok, akik mindent vakon elfogadjunk, mihelyest valami egy régi könyvben van megirva. Kell kritikának lenni, s ki-

[1] A zárjel közöttieket csupán magyarázatképen adtuk, a szövegben nincsenek.

vált egy sokszor másolt régi könyvnek szövegkritikája bizonynyal teljes létjoggal bir. De azért, bármily kritikát még sem fogadunk ám el, s jó lesz, itt is szemébe néznünk annak az oly merészen odadobott állitásnak.

Először is, a tizenhatodik századig soha senki' sem vonta kétségbe Flavius e passusának valódiságát. Csak azon idő óta kezdették szórványosan, a mi tudományosságtól duzzadó XIX. századunkban pedig nagyon sűrün kétségbe vonni e pont authentiáját, némelyek az egész pontét, mások legalább egy részét; úgy, hogy napjainkban egy Steinschneider nevezetü német „tudós" már azt merte irni, hogy e pont czímszerütlensége (Unechtheit) „immár minden oldalról el van ismerve."[1] Hát ez az utolsó állitás egyszerüen nem igaz. Hogy régibb irókat (pelusiumi Izidor, Sozomenos, Suidas, Hegesippus) ne emlitsünk, a legujabbak közt olyan tudósok, mint Welte, Kaulen, Dankó, Hettinger, Langen, Alzog, Hergenröther, Otto és mások, katholikusok ugy mint protestánsok, a kérdéses darabnak teljes címszerüségét és valódiságát védik. És van is alapjok reá: Josephus Flaviusnak összes fenmaradt codexei, akár görög eredetiben, akár latin forditásban legyenek, Európa bármely könyvtárában. Vagy tán minden codex már az adulterált példányt birja forrásául? Ezt bajos elhinni. Eusebius és sz. Jeromos, akik pedig, főleg az utóbbi, szigorú censorok voltak, egész gyanutlanul használják e helyet, vagy már ezek is az adulterált szöveget kapták kezökbe? s nem jöttek arra a gondolatra, hogy itt hamisitás is lappanghat?[2] És mily alapja van a rationalista kritikának azon állitására, hogy itt szándékos hamisitás történt? Semmi, csak az a föltevés: hogy Flavius, zsidó létére imigy

[1] Idézve «Zeitschr. f. kath. Theol. Innsbruck, 1890. III. 513.

[2] Mindez érveket már Huetius felhozta (Demonstr. evang. prop. 3. §. 11.) s még máig senki sem czáfolta meg azokat. V. ö. Zeitschr. id. h.

nem irhatott, Jézust az „igazság tanitójának“ nem nevezhette, anélkül, hogy saját zsidó vallását, sőt pharisaeusi neveltetését meg ne tagadja.

Igen, ha Flavius oly jellemszilárd, következetes férfiu lett volna, mint amilyen nem volt: akkor megállna ez a föltevés. De nagyon jól tudjuk, hisz életrajzából is látjuk, hogy Josephus jelleme meglehetősen ruganyos, s a körülményekkel megalkudni képes volt, vallási meggyőződése pedig épen nagyon is a levegőben ingott, nem volt ő sem vallásos zsidó, sem más cultus hive, hanem egy „felvilágosodott“ opportunista. Aztán, mindig megfelel egy könyv szerzője érzelmeinek? Igy kellene lenni persze, de tényleg nincs igy. Hát Luther, aki esése után is még sokszor kedvezően irt a kath. egyházról, s annak dogmáiról, melyeket már elvetett volt, megtért-e? Hát Schiller, aki a „Gang zum Eisenhammert“ irta s a kinek fogékony lelkére a kath. egyház szépsége oly sokszor hatással volt, vajjon azért katholikussá lett-e? Vagy Göthe, aki oly szépen ir a hét szentségről, elfogadta-e ezeket? Egyszóval, ez a negativ érv nem sokat nyom a latban! Ilyen kritikai methodussal ugyancsak sokat kellene kitörülni számtalan irónak könyvéből, még ha ők maguk mutatnák is be saját kéziratait.[1]

Vannak azonban a kritikusok között olyanok is, akik, hivatkozva arra, hogy mégis soknak látszik Flaviustól, a Messiást látni Jézusban, sőt föltámadását is emliteni, s benne még sem hinni: egy középutat választottak, s azt a véleményt mondották ki, hogy a Jézusról szóló passus ugyan lényegében

[1] V. ö. Hurter H. recensióját Müller G. A. ily czimü munkájához: Christus bei Jos. Fl., az innsbrucki Zeitschr. már idézett s kk. ll. — Ez a Müller, (kitől már mi is ismertettünk bibliai tárgyu munkát, l. folyóiratunk 1889. évf. 388. l.) protestáns létére, elég elfogulatlan kijelenteni, hogy bizony nem lehet Flavius ez egész passusát hamisnak mondani s legfölebb azt lehetne állitani, hogy a nagyon is keresztény hangzásu részletek — melyeket alább mutatunk be — lettek becsúsztatva keresztény másolók által, és pedig nem szándékos hamisitásképen, hanem jóhiszemü glossák alakjában.

Flaviustól származik, de a keresztény másolók meg nem állhatták, hogy glossákkal ne kisérjék Flavius feljegyzéseit, amely glossák aztán később a szövegbe jutottak. E keresztény származásu jegyzetek lennének: „ha ugyan szabad embernek nevezni," — „kik az igazságot örömmel fogadják," „mert ujra élve jelent meg nekik harmadnapon, stb."

Felhozzák e vélemény mellett azt is, hogy Eusebius kétszáz évvel élt Flavius után, szent Jeromos pedig még később, s hogy a szöveg sorsát e hosszú idő alatt nem ismerjük; felhozzák Tertullián, Origenes, Justin s már régiek hallgatását, — ami persze semmit sem bizonyit. Sőt Origenes († 254.) nem is hallgat egészen, c. Celsum I. 47. első pillanatra ugyan ugylátszik, mintha e passust nem tartaná Flaviusénak, (*ἄπιστος τῷ Ἰησοῦ ὡς Χριστῷ*): de jobban megnézve, csudálkozik csak, hogy Flavius, aki Jacobus minor apostolt mint szentet magasztalja, Jézust Messiásnak még sem ismeri el. Aztán jól megjegyzendő, hogy e középvélemény szerint Flavius tanuságának lényege még mindig megmarad: *ὁ Χριστος οὗτος ἦν.*

Teljes bizonyosságról e kérdésben persze szó nem lehet; de minden jel oda mutat, hogy Flaviusnak ezen pár sorát, ha nem is egészében, de lényegében czimszerűnek, tőle származónak kell tartanunk. Mert Flavius, mint történetiró, Jézus Krisztus személyét teljesen nem mellőzhette hallgatással, akkor, midőn már annyi követője volt az ő tanának, midőn már Rómában is tért foglalt a kereszténység, sőt még a Caesarok palotájában is; azt a megjegyzését pedig: „ez volt a Krisztus," ugy is érthette, hogy Jézus valóban mindama tulajdonságokat egyesitette személyében és mindama jelenségeket életében, melyeket a zsidók az ő prófétáik szerint a Messiásban elvártak, — vagy ugy is, hogy sokan vannak, kik őt tartják a Krisztusnak.[1] És igy Flavius e sorai

[1] Ép ugy mint Pilátus az Ur keresztjére feliratta: Rex Judaeorum.

csak egy uj példát csatolnak a sokhoz, melyet a mindennapi élet is nyujt, hogy valaki a ragyogó bizonyitékok folytán elismerni kénytelen valamely tényt vagy abstract igazságot, bár ez neki magának nem tetszik is.

Bátran magunkévá tehetjük e pontban a tudós Kaulen itéletét: „Bármily feltünőnek lássék is e tanubizonyság egy Josephus szájából: e passus csak minden philologiai kritika megtagadásával mondható becsempészettnek vagy interpoláltnak.“[1]

Vannak még egyéb helyek is az „Antiquitates“-ben, melyek az uj-szövetségi szent történet egyes személyeire vonatkoznak. Ilyen a XX. 9. 1., ahol az ifjabb sz. Jakabról, akit a szentirás „Frater Domini“ névvel is illet, van szó, nevezetesen az ő megöletéséről, melynek értelmi szerzője Anani főpap volt. Ennek a főpapnak eljárását Flavius határozottan elitéli, — már akár őszinte igazságérzettől indittatva, akár a sadducaeus Anani iránt való ellenszenvből, mert mint tudjuk, Flavius a pharisaeusok sectájához tartozott, — sz. Jakabot pedig elhalmozza dicséretekkel, s itt még nem is annyira, mint másik, előző munkájában, „de bello judaico,“ ahol őt határozottan szent férfiunak mondja s kifejezi abbeli véleményét, hogy ama szerencsétlenségekkel, melyek nemsokára e gyilkosság után a zsidókat érték, az igazságos Isten éppen ezt a gonosztettet akarta megtorolni, megbüntetni.[2]

[1] A már idézett közleményében Wetzer-Welte Kirchenlexicon VI. 1888. hasáb.

[2] Ezt a helyet Origenes és Eusebius hozzák fel, — de miután az a «Bellum Judaicum» történetében fel nem lelhető, azt kell hinnünk, hogy sz. Jakabnak dicséretei ez esetben csakugyan valamely keresztény glossátor által jutottak azon codexekbe, melyeket Origenes és Eusebius használtak. S igy, lám, a többi codexekbe el nem jutottak, — hogy jutott volna el *minden codexbe* a Jézusról szóló egész hely, ha az sem volna egyéb keresztény glossánál?

Sőt inkább, ez a körülmény, hogy Jakab apostolról és ker. sz. Jánosról találunk feljegyzéseket Flaviusnál, erős belső érv gyanánt szerepel arra nézve, hogy Jézusról, aki mellett ezek csak mellékszemélyek, még kellett neki megemlékeznie.

Hasonlókép dicsérettel emlékezik meg Flavius (Antiquitates XVIII. 5. 2.) Keresztelő sz. Jánosról is, — de ugy látszik az egész leirásból, hogy nem ismerte tisztán e nagy férfiunak történetét és szereplését, még kevésbé különös hivatását. Persze, ő egészen belemerült a profán gondolkozásmódba, — és inkább a rómaiak politikájával lévén elfoglalva, nem is igen volt képes az Istennek ily rendkivüli beavatkozását az emberek történetébe felfogni.

III. De legyen már elég az „Antiquitates"-ről. Lássuk most Flaviusnak harmadik müvét, melyet „Contra Apionem" czimen ismerünk, de melynek a szerző maga hosszabb czimet adott: „Két könyv Apion ellen a zsidók régi voltáról."

Ez az Apion pogány sophista volt, némelyek szerint cretai, mások szerint egyptomi származásu, elég az hozzá, hogy Alexandriában tanult sok mindenfélét, de ugy látszik, alaposan semmit. Mindazonáltal volt benne „életrevalóság," amint manapság mondani szokták, — mert bizony sok ilyen Apion van a mai világban is — és szerepet, tudós szerepet játszott az akkori görög müveltségü világban, szónokolt itt is, ott is. Végre Tiberius császár idejében Rómába is eljött, s ott mint a rhetorika tanára szépszámu hallgatóságot csődített maga köré. Csakhogy fölületessége is mihamarább kitünt, s mennél jobban akarta azt palástolni nagyhangu dicsekvései, αὐτος εφα-féle nagyzásai által, annál nevetségesebb szinben kezdett feltünni. Tiberius maga elnevezte őt „cymbalum mundi"-nak, (amit ma napság is igen találóan le lehetne forditani.)

De hát, hogy került ez az ember Flaviussal irodalmi polemiába? Ugy, hogy visszatérve Alexandriába, ahol a város előljáróinak holmi panaszaik voltak a zsidóknak mit tudom én milyen tulkapásai ellen, egyszer csak azon vette észre magát, hogy egy követség élén Caligula császárhoz küldik őt, hogy a

zsidókat vádolja be. Ennek a küldetésnek tulságos buzgósággal iparkodott megfelelni, egy hosszabb iratban nagyon is befeketitette a zsidókat. Ez az irat ugyan — Apion egyéb müveivel egyetemben — elveszett, mindazáltal Flavius elleniratából következtetni lehet, hogy mi volt benne.[1] Flavius tehát, aki nem régiben adta volt ki „Antiquitates"-ét, részben, hogy az Apion vádjai által netán előidézett hangulatot megváltoztassa, részben, hogy a saját, ép most a nyilvánosságnak átadott munkáját igazolja: megirta ezt a harmadik müvét, „contra Apionem."

A munka létrejöttének ezen előzményeiből már most könnyü annak egész tartalmát és tendentiáját megmagyaráznunk. Röviden: Flavius e munkájában is, mint az előbbiben, leirja a zsidók származását, történetének kivonatát, s aztán, persze a legkedvezőbb szinekkel, ecseteli az ő vallásos meggyőződésüket, amely az alexandriai vádakat egészen megfosztja alaposságuktól. A I. könyvben egészen tárgyilagos, annyira, hogy Apiont meg sem nevezi, de aztán a II-ban annál szenvedélyesebben ront neki ellenfelének, s megmutatja, hogy a vitatkozás terén nagyon jól meg tudja állani helyét.

Flaviusnak ez a munkája mindenesetre értékes, s ha itt-ott kissé tulcsapong is a zsidók dicséretében, ezt a könyv polemikus iránya mellett csak természetesnek találja az olvasó, aki a szentirás nyomán legtöbb helyütt e nagyitásokat a kellő szinvonalra le is szállithatja.

IV. Flaviusnak negyedik munkája végre a „Βίος" latinul „Vita" néven ismeretes könyv, tehát az ő „önéletirása." Ez a czim azonban nem felel meg a tartalomnak; mert a szerző életrajzát éppen nem találjuk meg abban, csupán az ő galileai kormányzói működésének védelmét egy bizonyos vádirattal szem-

[1] Ép ugy, mint később pl. Celsus elveszett könyveinek tartalmára Origenes válaszából.

ben, mely maga, sajnos, elveszett, s melynek csakis szerzője, helyesebben, ennek is csak neve maradt ismeretes az utókor előtt, valami Justus, Tiberias városából. Sajnosnak mondjuk e vádirat elvesztét; mert abból vajmi sok érdekes mozzanatot tudnánk meg Flavius életéből, és pedig oly oldalról, ahonnan őt bizonyára nem a legelőnyösebb szinben ismerték. Igy csak a védiratra szoritkozhatunk. De ez maga is csaknem vádirat számba megy, amennyiben Flavius nem átallja magát itt olyképen bemutatni, hogy az olvasó, a könyv behatása alatt nem mondhat reá egyéb itéletet, mint hogy biz ő áruló volt. Nem kell azonban azt hinni, hogy talán a tulságig vitt őszinteség, vagy bizonyos bünbánó beismerés mondotta Flavius tollába saját szereplésének ily hangon való leirását, — óh nem; hanem az a kénytelen következetesség, melynél fogva, ha a rómaiaktól vett jutalmat békében akarta élvezni, nem irhatott máskép magáról, mint ugy, hogy ő már mint Galilaea kormányzója és hadvezére is a rómaiaknak volt hive, s hogy ezen érzelmei alapján járt is el. Éppen azért nem is a könyvnek főiránya teszik azt az utókor előtt becsessé és érdekessé, mint inkább ama kitérések, epizódok, egyes történelmi darabok, melyekkel Flaviusnak ez a munkája is telitve van, s melyek, mint az ő érdekeitől független részek, teljes hitelt is érdemelnek.

*
* *

Mindabból tehát, amit e néhány lapon Flavius Josephusnak ugy életéről, mint müveiről mondottunk, a szives olvasó, azt hiszszük, alkothatott magának feleletet arra a kérdésre, mely e kis értekezés czimében rejlik: Mily értéket kell tulajdonitnunk Flavius iratainak? E felelet minden valószinüség szerint ekkép fog hangzani: Flavius theologiai vonatkozásu állitásaira, vallási nézeteire, s mindarra, ami ezekkel kapcsolatban van, *nagy sulyt nem lehet fektetni.* Ő

ugyan zsidó maradt, sőt müveinek sok helyén még a csodákban, egyáltalában, a természetfölöttiben való hite is nyilvánul: mindazonáltal sokkal jobban akart ő tetszeni a világnak, hogysem az ő theologikus digressióit komolyan, vagy éppenséggel mint az ő korabeli zsidóság hitvallásának kinyomatát, lehetne számba venni. Innen magyarázandó néhány ellenmondása is egyik és másik munkája közt, (hogy csak egyet emlitsünk, a kánon terjedelmét illető nyilatkozata contra Apionem 1. 8. és az „Antiquitates"-ban, más és más), innen a vallásbeli fogalmak pragmatismusának is hiánya az ő müveiben. Ő „felvilágosodott" volt s lelke legmélyebb rejtekeiben nem volt tisztában magamagával, hogy mit és hogyan tartson meg a zsidók vallásos fogalmaiból, a politikai állapotok olyan fordulata mellett, milyennek ő szemtanuja volt. — De ugyanaz a Flavius, *mint történetiró*, kivált elbeszélésének ama részeiben, melyek egészen függetlenek az ő érdekeitől — és ilyen részek képezik az ő munkáinak javarészét — *mindenesetre hitelt érdemel*; mint azt egyes müveinél, alkalmazva a hitelesség mértékét, kimutattuk. Tudomása az általa elbeszélt dolgokról — legtöbbször — egészen bizonyos; őszinteségéről pedig, a hangsulyozott kivételek figyelembe vételével szintén nincs okunk kételkedni, kivált ha még méltányolni tudjuk azt a fáradhatlan szorgalmat, melylyel adatait összegyüjtötte és feldolgozta.

És ez a *történelmi szempont* az, amely Flavius munkáinak maradandó értéket biztosit, s amelynél fogva a szentirási themákkal foglalkozó theologus azokat nem mellőzheti.

DANTE ÉS BEATRICE.

Irta: Dr. TEVELI V. DEZSŐ.

A Divina Commedia tárgyánál fogva már kezdettől a legnagyobb theologusokat foglalkoztatta. Nem csoda, hiszen az egész nem egyéb, mint az üdvözülés nagy eposza, az «oeconomia salutis» költői alakban való megtestesitése. A Divina Commedia szorosan vallásos költemény; manap már minden dantista elismeri, hogy a sensus moralis benne a fő, a politikai stb. vonatkozások pedig csak mellékesek. Hasonlóképen felesleges ma már a felett vitatkozni, vajjon Dante haereticus volt-e vagy sem. A szigoru kritika Dantét épen ugy kitörölte a magdeburgi centuriatorok «catalogus testium veritatis»-ából, mint Savonarolát, A Gabriele Rossi és Aroux-féle hóbortokra, mintha Dante egy titkos egyház- és államellenes társaságnak lett volna tagja, mely az albingensesek folytatása és a szabadkőmüvesség ősapja lett volna, kár az időt pazarolni. Keletkezésüket megmagyarázza a kor, melyben létrejöttek, a 30-as 40-es évek, a carbonarismus virágkora!

A komoly dantisták Dante müveit magokból igyekeznek megmagyarázni, behatolnak allegoriáinak titkaiba, és ekképen igyekeznek az egésznek szerves összefüggést, egyes helyeinek pedig értelmet adni.

Kétséget nem szenved, hogy költőnk allegoriáinak középpontja Beatrice. Ő a vis movens mely a költő alvilági, purgatoriumi és mennyei utazására az első lökést és a vezetést adja. Épen ezért Beatrice alakja mindig élénk vizsgálódás tárgyát képezte.

A vita főpontja: élő személynek kell-e vennünk Beatricét, vagy csak merő allegoriának; és ha allegoria, mit jelképez? A mély tudományu és zsenialis Hettinger élő személynek vette Beatricet, de aki a Divina Commediában a theologiát, és gratiát jelképezi. Én részemről inkább a talán

kevésbbé szellemes, de épen oly tudós és vas logikáju Gietmann jezsuita atya felfogását tartom helyesnek, mely szerint Beatrice Portinari sohasem létezett, a Divina Commedia Beatriceja *merő allegoria, és pedig az egyház allegoriája*, azon isteni institutióé, amely birja a hamisitatlan tant, a végtelen erejü kegyelem-szereket, melynek rendeltetése az embereket tanitani, vezetni és üdvöziteni.

* * *

«Gyönyörü májusi regg volt, olyan, mikor Italia derült ege százszorosan szokta a földre árasztani bájait és vidáman terjeszti zafir palástját a szép Firenze felett. Vig moraj hangzott a város utcáin, ünnepelve a fellegtelen boltozat alatt a szép kikeletet. Folco Portinari is, Firenze előkelő polgára, a város szokásai szerint május első napján maga köré gyüjté ismerőseit, barátait vidám tavaszi ünnepre. Valóban Fiorenza, azaz virág-város volt e napon Flórencz, mert utczái mintha varázslat alatt állottak volna, rózsás ligetekké változtak, a házak lombfüzérekkel voltak diszitve; az illatos bokréták és koszoruk szerelemet leheltek, eltakarván hiven titkaikat, melyeknek néma tolmácsai voltak.

Reszketve várták e napot Firenze ifjai és leányai. Lágy zene tölté be Portinari házát, daliás tánczot lejtének az ifju párok, vigan megy körben a barátság pohara, szeretet és barátság aranyozzák meg a derült kedélyeket.

A gyermekek is követték ide szülőiket, hogy egymás közt vidám játékban mulatozzanak. Egyik közülök — Alighieri — hallgatagon és komolyabban mintsem kora engedné (alig mult kilencz éves), távol áll a többiek zsivajától s messziről szemlél egy nálánál ifjabb bájos gyermekleánykát. Szőke volt a leányka, hangja csengő, mozdulatai kecsesek, kedves gyermekarcza megnyerő volt; de tekintete mennyei értelemmel és erővel látszottak felruházva lenni. Beszédében és viseletében szemérmesebb, okosabb és komolyabb mintsem zsenge kora után várni lehetne. A gyermek Dante szive nemsokáig állhat ellen; Beatrice a házi gazda gyermekleánya teljesen hatalmába keriti azt. Ámbár

még ő maga is gyermek volt, Beatrice képe mégis oly mélyen vésődött szivébe, hogy azon naptól fogva egész életén át soha nem volt onnan kitörölhető, és semmi sem gyönyörködtette őt, semmi sem adott neki nyugalmat, csak kedvesének látása. Azért minden dolgot elhagyott, és serényen oda ment, ahol azt hitte, hogy látni fogja őt, mintha szemeiből akart volna vigasztalást és boldogságot meriteni.»

Igy beszéli el Boccaccio Dante életirásában annak első találkozását Beatricevel. Ezen *állitólagos* szerelmi viszony történetét festi Dante az ő Vita Nuova czimü müvében.

Dante az első találkozás után hosszu időt hallgatással mellőz, és az időközben virágzó szüzzé serdült leánykával csak kilencz év mulva találkozik másodszor. Beatrice ezután Simonis de' Bardi nevü flórenczihoz ment nőül. Gregoretti kétségbe vonja ugyan ezt, és állitja, hogy Beatrice hajadon állapotban halt meg, azonban Folco Portinari végrendeletében határozottan ellene mond ennek, midőn igy szól: Item dominae Bici Filiae meae, uxori domini Simonis de' Bardis reliqui libr. 50, ad floren.

Dante minderről egy szóval sem emlékezik.

Nagy csapás gyanánt tünteti fel azonban a költő magára nézve Beatricenak 1290. junius 9-én történt halálát. Dantéra ez lesujtó hatással volt. A regényes novellákat és a szónoki ékességet szerető bőbeszédü Boccaccio szerint a költő oly sürüen hullatta könyeit, hogy sokan rokonai és barátai közül aggódtak élete miatt. Azt hitték, hogy rohanva siet a halál felé, mivel a vigasztalásokra semmit sem hallgatott. Nappalai az éjekhez, — éjjelei a nappalokhoz lőnek hasonlókká; a napnak vagy éjnek egy órája sem mult el sohajok, zokogás és sürü könyhullatás nélkül. Két szeme gazdag vizforrásnak lászott; ugy hogy sokan csodálkoztak a fölött, hogy honnan vett annyi nedvességet, amennyi a sirásra kellett. A sok sirás és szivfájdalom miatt már annyira oda volt, hogy inkább vademberhez hasonlitott; sovány, bozontos és egészen más kinézésü volt, mint máskor szokott lenni, ugy, hogy alakja nemcsak barátainak, hanem mindenkinek, aki csak látta őt, részvétet keltett szivében.

Ezen szerelmi busongások közt a költő egy ablakban véletlenül egy nemes hölgyet — donna gentile — pillantott meg, kinek arczán annyi részvét, annyi szánakozás volt a szenvedő iránt, hogy Dante mind nagyobb örömmel keresett tekintetében vigasztalást, ugy, hogy végre előbbi kedvesét elfeledte és szivét az uj hölgy foglalta el. Hütlensége azonban nemsokáig tartott (alquanti di, pár napig, a Vita Nuova szerint §. XL.; a Convivio szerint pedig trenta mesi harmincz hónapig conv. II. §. 13.)

Ezen hölgy alatt mint látni fogjuk a költő a bölcselkedést érti.

Belátván tévedését visszatér Beatrice emlékére és egy csodálatos visiót lát, mely azon feltételre birta őt, hogy többet nem szól kedveséről mindaddig, mig róla méltóbban nem értekezhetik; és hogy azt elérhesse, tanulni akar amennyit csak bir, és reményli is, hogy olyat fog mondani kedveséről, ha a mindenek Ura életét néhány évig megtartja, ami még nem volt mondva senkiről sem. (Vita Nuova §. XLIII.)

Csakugyan kettőzött hévvel feküdt neki a tanulmányoknak, ugy, hogy a sok éjjelezés következtében szembaja is támadt. Nagy szorgalommal tanulmányozta a profán és a szent történelmet, a klasszikus irókat, különösen pedig a bölcseletet. Gyüjtötte az adatokat nagy munkájához, melyben ama nevezetes visióját szándékozott megirni. Ezen tanulmányozás eredménye a Convivio, egy meglehetősen száraz bölcseleti tanulmány, mely azonban igen fontos, mert Dante többi müveinek megértéséhez kulcsul szolgál. Ama rendkivüli visio leirása maga a Divina Commedia, melyben Beatrice a költőt a tulvilág három országán: a poklon, a tisztitóhelyen és a mennyországon keresztül az Isten trónja elé vezeti. Ezen út a bünös, a bukott ember utja a megigazulás, az örök boldogság felé.

A Divina Commedia azon remek, mely Dantét Homérosz, Shakespere és Goethe, a világirodalom nagy költői mellé emeli.

Midőn Dante rokonai látták a költő szánandó sorsát

— folytatja Boccaccio a Decameron csapongó képzelődéssel biró szerzője — hasonlót hasonlóval, a szerelmet szerelemmel akarták gyógyitani, és elhatározták neki feleséget adni. És csakugyan el is vette a hatalmas Donati családból származó Gemmát, azonban a házasság szerencsétlen volt — Boccaccio szerint — mert Gemma állitólag igen házsártos asszony és valóságos Xantippe volt.

Igy adja elő Boccacció Dante szerelmének történetét. A certaldoi azonban, mint munkájának többi részei is mutatják, oly meséket halmoz fel, a megtörtént dolgokat pedig ugy kiczifrázza, hogy inkább regényt irt mint életrajzot. Pedig Dante müveinek megértésére okvetetlenül szükséges tudnunk, vajjon igazán ismerte-e Beatrice Portinarit, vajjon akit a Vita Nuova és a Divina Commedia Beatricenak nevez, azonos-e a Portinari leányával? Igaz-e, hogy az iránta való szerelem inspirálta müveit?

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy Beatrice Portinari valóban létezett, Simone de' Bardihoz ment nőül, rá nemsokára meghalt. A kérdés másik oldala: vajjon volt-e Dante szerelemmel iránta, ő-e a Vita Nuova és a Divina Commedia Beatriceje?

A dantisták e tekintetben két részre oszlanak, egyik rész azt mondja, hogy igen; a másik pedig tagadja, és azt állitja, hogy a Vita Nuovában és a D. Commediában nincs egy husból és vérből (dicarne ed ossa) álló leánynyal dolgunk, hanem egy merő allegoriával. Az első vélemény most körülbelül általánosan elfogadott, különösen a németek közt, az olaszok közt azonban elég ellenzője van. A második nézet pártfogói: M. Filelfo, A. M. Biscioni, Centofanti, G. Rosetti, Perer.

Nézetünk szerint Dante munkáit csak akkor érthetjük meg, ha sem a Vita Nuova sem a D. Commedia Beatriceje alatt nem földi lényt gondolunk, hanem *az idealis egyház personificatióját.* E nélkül igen sok érthetetlen, homályos fog maradni a költő irataiban.

A ki csak futólagosan ismeri is a Divina Commediát, nem is szólva a Vita Nuováról, be kell látnia, hogy a di-

vino poeta költői alkotásainak középpontja: Beatrice; ő a cselekmény inditója, vezetője és bevégzője.

Dante müvei korának szelleme szerint allegoriaiak, és az ő allegoriáinak helyes értelmezése első sorban Beatrice helyes értelmezésétől függ. A kommentatorok serege e tekintetben rengeteg változatosságot mutat. Mindenki saját eszméit keresvén a D. Commediában; annak alakjait saját észjárása szerint magyarázza. Sőt Schlosser annyira megy, hogy azt állitja, miszerint ezen egymástól sokszor a végtelenig eltérő nézetek, különböző kedélyekre nézve egy időben igazak lehetnek, mert az keveset érdekel minket, vajjon mire gondolt a költő, és mit érzett, mert hisz' ő csak az emberekben élő magasabb szellem nyilatkozásának organuma. És ez Schlosser pantheistikus álláspontjáról nézve talán helyes is lehet. Semmi esetre sem elégitheti azonban ki azt, aki objectiv igazság és nem subjectiv vélemények után törekszik.

Dante allegoriáinak magyarázásában egész iskolák alakultak, melyek egymásnak merően ellentmondó irányokat követnek. A régi magyarázók általában az ethikai irányt követték, mely Danteban a bünbeesett ember képviselőjét látta, amint a bünök ellen való küzdelmében az isteni kegyelem által megsegittetik, és boldogságához, Istenhez vezettetik. Ezen iskola természetesen a D. Commedia többi alakjait is megfelelő értelemben magyarázza. A setét erdő, melybe a költő életének közepén tévedt, a bünbe sülyedt világot; a nap sugarai által megaranyozott hegycsucs, melyre az önmegtagadás meredek nehéz ösvénye visz fel, a hit által megvilágositott erényt ábrázolja. A költő belátva tévedését, örömest mászná meg a meredek lejtőt, hogy a sürü félelmes erdőt elkerülhesse, midőn ime három fenevad állja utját: egy párducz, egy oroszlány és egy farkas, melyek őt ismét a sötét erdőbe üzik vissza. A régiek a három fenevad alatt a bünnek három gyökerét értik: a bujaságot, kevélységet és a birvágyat, melyek legtöbb embert terelnek az erény utjáról a veszedelem rengetegébe. Már kétségbeesik szabadulásáról a költő, midőn egy alakot

lát közeledni, Virgilt, aki megmagyarázza neki, hogy más uton kell keresnie az üdvösséget, t. i. a poklon, tisztitóhelyen és mennyországon keresztül menve látnia kell a bün és erény következményeit, és igy megtisztulva Istenhez, boldogságához jutnia.

Virgil az emberi ész képviselője, amennyiben az emberi ész meg tudja a jót a rosztól különböztetni, és a követendő utat kijelölni. Hogy azonban az ember kövesse is az ész parancsát, arra már gyenge, rosszra hajló akarata nem elégséges; hanem oda Isten kegyelmére van szüksége. Azért is Virgilt Mária, a megelőző isteni kegyelem képviselője küldi az eltévedt költőhöz, Lucia (megvilágositó kegyelem) és Beatrice (a munkáló malaszt) által.

A mult század végén Dionisi a tudós veronai kanonok behatóbb kutatás alá vevén Dante munkáit, különösen történelmi tekintetben; azt vette észre, hogy a divino poeta allegoriái ezen általános jelentésen kivül még szorosabb politikai vonatkozással is vannak kora történelmére. Az e század elején forrongásban levő Itália emberei kaptak ezen felfedezésen, és saját politikai irányzatuk érdekében, a tudomány nagy kárára Dionisi eszméit tovább fejlesztették és politikai rajongók, mint Gabriele Rosetti és Ugo Foscolo ad absurdum vitték. Hihetetlen módon terjedt ezen ugynevezett történelmi iskola magyarázata és még a józanabb eszü tudósokat is tévedésbe ejtette; Colelli, Marchetti Picci fáradoztak védelmezésében, Francziaországban pedig Delècluz és többen; legmesszebbre ment Aroux: «Dante héretique, révolutionnaire et socialiste» már czime által eléggé jellemzett munkájában.

Szerintük Dante nem az embert képviseli, hanem a flórenczi ghibellin pártost, aki eltévedve az erdőben (számüzetés) a hegyre akar feljutni (szabadság, melyet VII. Henrik német-római császártól várt. Azonban három vadállat, (a pápai Róma, az anjou Nápoly és a guelf Firenze) megtámadják őt és az erdőbe visszaüzik. De ime megjelenik Virgil a császári politika képviselője és Beatricevel át-

vezeti a tulvilág három országán, hogy ezen látomás vigasztalja számüzetésének keservei közt.

Ezen lapos és vizenyős magyarázat, mely a D. Commediát épen attól fosztja meg, ami remek voltának gyökere, a magas szárnyalástól, sokaknak nem tetszett, különösen pedig a német dantisták között határozott ellenzésre talált. Witte csipős birálata tönkre silányitotta a Rosetti-féle hóbortokat. Az olaszok is mindinkább elfordultak tőle, Pianciani, Ponta, Picchioni, Scolari, Giuliani, Fraticelli stb. a régi ethikai értelmezésre tértek vissza; ugy, hogymost talán senki sem védelmezi komolyan a történelmi iskola botlásait.

Eddig is láthattuk, hogy az allegoriák helyes magyarázata mily fontos a D. Commedia megértésére. Legfontosabb azonban Beatrice helyes értelmezése, mert ő viszi az actióban — a lélek megtisztitása a földi salaktól — a fő szerepet.

Nem fogadhatjuk el azok véleményét, akik mellékes dolognak tekintik, vajjon a Vita Nuova és a Div. Commedia Beatriceje azonos-e Portinari leányával, és egyátalában élő személy voit-e vagy merő allegoria? Ami a D. Commediát illeti, ezen nézet még elfogadható lenne; mert ott Beatrice oly módon szerepel, hogy teljesen eltekinthetünk attól vajjon valóban létezett-e vagy sem? Egy üdvözült lélek aktusai igen könnyen alkalmazhatók, a religio, vagy a theologia vagy az Egyház, (vagy értsünk bármit Beatrice alatt) allegorikus alakjára.

Nem igy van ez azonban a Vita Nuovában. Itt nem egy üdvözült szellemet mutat be a költő, kinek cselekményei könnyen magyarázhatók átvitt értelemben is, hanem egy eleven élő lényt. Ha igy áll a dolog akkor sokkal bajosabb, sőt mondhatjuk lehetetlen is a megtörtént dolgot allegoriai kaptafára huzni, mert a költő a megtörtént dolgot nem változtathatja, nem forgathatja tetszése szerint, hogy allegoriájának megfeleljen; hanem ugy kell azt előadnia amint megtörtént, különben nem történetet ád elő, hanem mesét. Innen van, hogy a Biblia némely magyarázói, akik minden szóban, minden cselekedetben allegoriát, mysticus vonatkozást kerestek, sokszor mily nevetséges botlásokat követtek el.

Az allegoria tehát csak fictiv dologra alkalmazható helyesen, mert itt a költő az eseményt kénye-kedve szerint igazithatja, ugy hogy az mindig megfeleljen az átvitt értelemnek is. A szentirásban is csak azon könyvek magyarázhatók helyesen allegoricus értelsmben, melyek valamely visiót adnak elő pl. az Apocalypsis és a próféták némely helyei, vagy ahol a szerző maga alakitja az elbeszélést, hogy a czélba vett magasabb értelemnek mindenben megfeleljen mint pl. az Énekek Énekében. Ezekben fődolog az allegoriai értelem, a szószerinti csak mellékes és mintegy hordozója az allegoriainak.

Witte elismeri, hogy Beatrice a Divina Commediában teljesen képleges szerepet visz, tagadja azonban a Vita Nuovára nézve. «Nem lehet tagadni — ugymond — hogy a D. Commediában Beatricet majdnem egészen szellemitve találjuk. A symbolicus jellem, melybe öltöztetve van, csak egy leplen át engedi már látni a szép alakot, melybe a költő szerelmes volt. De ezen apotheozis nem egyedül a D. Commedia tulajdona, hanem már a Vita Nuovában kezdjük észrevenni fakadását; de itt még tulnyomó a fizikai személyiség, amott pedig a symbolikus jelentés.»

Nézetünk szerint Beatrice a Vita Nouvában ép oly kevéssé fizikai személy, mint a Divina Commediában.

A költő maga is allegorice akarja értelmeztetni a Vita Nuovát. A 25-ik fejezetben ugyanis azt védelmezi, hogy valamint a klasszikus költőknek (poeti) meg volt engedve abstract dolgokat személyesiteni, hussal-vérrel felruházni; épugy megengedhető az az ujabb költőknek, kiket a modern rimes vers-alak után rimelőknek (rimatori) nevez.

«Mivel a költőknek nagyobb szabadság engedtetik, mint a próza-iróknak; és a rimelők nem egyebek mint népköltők, méltó, hogy nekik nagyobb szabadság engedtessék a beszédben, mint más iróknak: miértis ha valamely kép vagy szónoki ékesség meg van engedve a költőknek, meg van az engedve a rimelőknek is. Azért ha látjuk, hogy a költők ugy beszéltek a lelketlen tárgyakhoz, mintha ezeknek érzéküк vagy eszük volna, és beszéltették őket egy-

más közt; és nemcsak való, hanem valótlan dolgokat is, (azaz mondották a dolgokról, melyek nem léteznek, hogy beszélnek és hogy az esedék — accidens — beszél, mintha lényegek — substantia — lettek volna) jogos, hogy a rimelő is hasonlóképen cselekedjék; de ne oktalanul, hanem okosan, hogy azután meg lehessen prózában magyarázni.»

A költő ezen digressióját nem lehet egyedül a megelőző visióban (§. XXIV.) alkalmazott szerelem personificatiójának igazolásaul tekinteni, egyrészt mert általánosságban beszél, másrészt mert kijelenti, hogy a versekben alkalmazott figurákat, könnyebb megértés végett prózában kell megmagyarázni, amely eljárást nemcsak az emlitett visiót tárgyaló Sonettonál követi, hanem egész munkájában. Világos tehát, hogy az egész Vita Nuovát allegoriailag kell értelmeznünk. Céloz ő erre azonnal az első sonetto után, midőn mondja: «A mondott sonetto igazi értelmét akkor senki sem látta, hanem most világos a legegyügyüebbek előtt is.» (§. III.)

Alább fogjuk látni mint értelmezi maga a költő a Convivioban a Vita Nuova allegoriáit.

Ezek után a Vita Nuova elbeszélését már előre is költöttnek vehetjük; mert az allegoria csak fiktiv dolgokra alkalmazható helyesen. Felhozhatná valaki ez ellen Virgilt, aki daczára annak, hogy történelmi alak, mégis symbolicus értelemben alkalmaztatik a Divina Commediában. Igaz ugyan, hogy Virgil symbolikus jelentéssel bir, mert egész jelleme véletlenül épen megegyezett a költő terveivel, de különböztessük meg jól a metaphorát az allegoriától. A metaphora egyetlen egy kép, amely átvitt értelemmel bir, az allegoria pedig á képek láncolata, mely egy fensőbb gondolat közvetitésére szolgál. A költő Virgilből ily metaphorikus képet könnyen alkothatott, kikapta a római klasszikus főjellemvonását t. i. mint a római birodalom megalapitásának megéneklőjét, anélkül, hogy életének többi körülményeire tekintettel lenne, és igy alkalmazza müvében, mint az emberi bölcseség által elérhető állami rend képviselőjét. Beatricevel egészen máskép áll a dolog. A Vita Nuovaban nem egy esemény, nem egy mozzanat

állittatik elénk Beatrice életéből, hanem egész sorozata az eseményeknek. Már pedig lehetetlen elképzelni, hogy ezen mozzanatok az allegorikus értelemnek véletlenül felelnének meg. Vagy pedig azt kell feltennünk, hogy az Isten Beatrice életét már eleve ugy intézte, hogy az átvitt értelemben való jelentésnek mindenben megfeleljen és ezáltal Dante allegoriájának megfelelő alapot szolgáltasson.

Azt hiszem, nevetséges az állitani, hogy az Isten olyan gyerekségekkel mint Beatrice öltözködése, életéveiben a kilences számnak kabbalisztikus ismétlődése stb., sokat törődnék.

Sokkal észszerübb a föltevés, hogy a Vita eseményei Dante képzelmének előre jól megfontolt termékei. Igy aztán felfogható, hogy a betüszerinti jelentés mindenütt megfelel az allegoriainak.

Különben a Divina Commediában nem a történelmi Virgillel van dolgunk, hanem a középkor gondolkodásmódja által átalakitott költővel, akit a Dante korában mintegy a kereszténység előfutárának tekintettek a pogányok közt, pogány keresztelő szent Jánosnak, akit éppen ezért, azon kor a prófétákéhoz hasonló csodás erővel ruházott fel (sortes Vergilianae). Igy tehát félig-meddig képzelt alak.

Ugy látszik azonban mintha Beatrice létezése történelmileg megállapitott dolog lenne. Folco Portinari leányáról és költőnknek iránta való szerelméről tudósit Boccaccion kivül Benvenuto Rambaldi da Imola és Zanobio di Strada, akik közvetlenül a Dantét követő időben éltek. Ugy látszik tehát, hogy a költő halála után 50 évvel a Dante szerelméről szóló történet el volt fogadva.

Ha azonban közelebbről tekintjük a dolgot, azt találjuk, hogy a későbbi kommentátorok mind Boccaccioból meritették adataikat. Hogy mennyit érnek Boccaccio tudósitásai, mutatják a munkájában hemzsegő mesék és czifraságok. A novellák képzeletdus szerzője itt sem tagadja meg magát; a Vita Nuova csalékony előadása után kutatva, könnyen találhatott egyet Flórencz leányai között, kinek neve véletlenül éppen Beatrice volt. Az őt követő kommentátorokat Boccaccionak az olasz próza megalapitójának és

mesterének tekintélye könnyen félrevezette; ezen tévedést nagyban támogatták a provánszi költők szokásai és a romlott erkölcsök, melyek miatt nehezen találhatott elismerésre azon nézet, hogy valaki folytonosan szerelmi verseket zenghet, anélkül, hogy maga is szerelmes lenne.

A költő, aki korának nevezetes személyeit, és azokat, akikkel közelebbi ismeretségben volt, a Divina Commediában nagyrészt emliti, miért nem emlékezik sehol Folco Portinariról, kinek leányáért állitólag rajongott? Mért nem emelt neki örökké tartó emléket?

Vagy talán a Dante fiai emlitik Folio Portinarit? Jacopo a Divina Commediához irt kommentárjában azt mondja, hogy Beatrice alatt a Bibliát kell értenünk, Pietro pedig, hogy a theologiát, és a Portinari leányát egyik sem emliti, ami nehezen volna érthető, ha ismerték volna a szerepet, amely neki tulajdonittatott.

Hasonlókép mitsem tud Beatriceről Francesco da Buti, Dante közvetlen korutódja, sőt a Purg. XXV. 74. verséhez világosan mondja: «Azt hihetnénk, hogy Beatrice közönséges lány volt, husból és csontból (di carne ed ossa); de a dolog nem ugy van.» Ép igy nyilatkozik a legrégibb kommentár szerzője: Jacopo della Lana. Az Ottimo Comento a Purg. XXX. 121. verséhez szószerinti magyarázatot is füz ugyan, de az allegoriait értelmesnek és szellemesnek (a spirito ed intelletto); a szószerintit pedig laikusnak és a külső héj szerint valónak (laicale e secondo la corteccia di fuori) mondja.

Igy tehát történelmileg legfeljebb is csak kétesnek mondhatjuk Beatrice létezését.

De talán a költő müvei jobban megerősitik azt, hogy Beatrice alatt valóban létező emberi lényre kell gondolnunk?

Ezek még kevésbé bizonyitják, hogy Dante és Beatrice Portinari között szerelmi viszony lett volna, vagy hogy ő müveiben az emlitett hölgyet akarta ünnepelni. Boccaccio felfujt elbeszélése közelebbről tekintve semmivé zsugorodik össze.

Ha Dante a Folco Portinari házában tartott május ünnepen ismerkedett meg Beatricevel, mért nem em-

lékezik meg valahol ezen ünnepről. Mily szépen beleillett volna az egy költői elbeszélésbe, mily érdekes, vonzó leirást adhatott volna erről. E helyett a költő sovány kabbalisztikus intradával kezdi müvét, melyben — állitólag — szivének legforróbb érzelmeit akarta megörökiteni.

«Emlékezetem könyveinek azon részében, mely előtt keveset lehetne olvasni, egy rovat találtatik, mely igy szól: Incipit vita nova. E rovat alatt találom irva a szavakat, melyeket szándékom e könyvben, ha nem is mind, legalább értelmök szerint, összegyüjteni.

Már kilenczszer tért vissza születésem után a világosság ege, sajátszerü forgásához képest majd azon egy pontra, midőn először jelent meg szemem előtt gondolatom dicsőséges hölgye, ki sokaktól, kik nem tudák mikép nevezzék, Beatricenek neveztetett.» (Vita Nuova §. I.)

Igy beszél egy szerelmes? Ilyenek egy szenvedélyben égőnek szavai?

Dante független ember volt, teljesen maga ura, vagyoni állapota volt olyan mint a Portinariaké, ha nem különb, családja előkelő patriciusi; miért nem vette hát el Beatricet ha annyira szerette, szivesen odaadták volna neki, hisz' tudjuk, hogy nemsokára a legelőkelőbb családból a Donatiakéból kapott feleséget? És mi történik? Beatrice férjhez megy egy ismeretlen obscurus Simone de' Bardi nevü emberhez! Mily óriási megaláztatást kellett éreznie a költőnek, midőn megtudta, hogy eszménye, akit a földi szépség és jóság netovábbjának gondolt, másnak a felesége lett? Mit érezhetett Dante, ez a szellemóriás, aki saját értékét nagyon is ismerte, aki nagyon is tudatában volt annak, hogy mi ő: ha rágondolt arra, hogy az ő kedvese egy Simone de' Bardié?! Mily keserüségnek kellett eltöltenie szivét, midőn boldogságát összezúzva, reményeit letarolva kellett látnia? És mégis fájdalmának egyetlenegy kitörését sem találjuk sem a Vita Nuovában sem a Divina Commediában.

Ha Dante csakugyan szerette Beatrice Portinarit, miért nem emliti egy szóval sem annak férjhez menetelét? Nincs egy jajszava, midőn elveszti reményét birhatni boldogságá-

nak tárgyát? Nem búsul semmit, hanem tovább is énekli őt! Van ebben természetes, van ebben emberi? Nem törődik avval, hogy már másnak a neje, folytatja szerelmi ömlengéseit, még akkor is, midőn ő maga férj és atya lett. Van ebben becsület?

Scartazzini, hogy megmeneküljön attól, miszerint elismerni kényszerüljön Beatrice fiktiv voltát: kibuvónak használja a troubadourok szokásait és a kor romlottságát. Ily szerelmet — ugymond — azon kor nem tartott tisztességtelennek, a XIII. századbeli lovag ünnepelhetett bárkit, udvarolhatott bárkinek, csak a saját feleségének nem.

Ilyen gondolkozás nem méltó Dantehoz. Leveszi őt azon magas piedestalról, melyre őt többi fenséges tulajdonai emelték. Ha igaz, hogy ő is ugy gondolkozott, mint kortársai; ugy Dante nem a szellemóriás, aki titáni küzdelemre is kész volt, hanem egy közönséges ember, aki uszik az árral, aki nem akarja a dolgok folyását megváltoztatni, mert érzi gyengeségét, és halad a rendes csapáson.

Gondoljuk meg, hogy Dante Alighierivel és nem egy léha flórenci uracscsal van dolgunk. Ha ő valóban szerette volna Beatrice Portinarit, és ha nem lehetett is az övé, nem esett volna ugyan gyáván kétségbe, de nem is akarta volna a törvénytelen viszonyt tovább folytatni. Lett volna mindig ereje lemondani és megadással keblébe zárni fájdalmait, bármily nagyok lettek volna is. Ha kortársainak egy része léha volt is, Dante seholsem alkalmazkodik kortársai bünös szokásaihoz, hanem inkább mindenhol bátran emeli fel szavát azok ellen és korbácsolja a bünösöket.

Még balgább Boccaccio további elbeszélése.

Látván — ugymond — Dante rokonai a költő tépelődéseit, megházasitották őt, elvétetvén vele Gemma Donatit, bár a költőnek semmi vonzódása sem volt hozzá, minek következtében családi élete boldogtalan lett.

Hát ennyire hülye volt Dante? Hisz ez az okoskodás Danteból fajankót csinál! Ki hitte volna, hogy egy oly óriásból, aki szellemével árnyékba boritja a klasszikai és modern irodalmak legtöbb iróit, aki véleményét bátran kimondotta

pápák, királyok, városok ellenében, aki nem félt a pokolba tenni a legelőbbkelő családok tagjait, kiknek rokonai még éltek, hatalomban voltak, megboszulhatták volna magukat rajta, de mesterét és barátjait is elkárhoztatja, aki hatalmasan korbácsolja az akkor élt olaszokat: egy anyámasszonyt fognak csinálni?

Nevetséges gondolat, Dantét kiházasitani! Még hozzá olyat vetetni el vele, akit nem szeret! Midőn Dante házasodott, bizonyára nem hagyta magát orránál fogva vezettetni, hanem elvette azt, akit akart és akihez szive vonzódott.

(Folyt. köv.)

MODERN TERMÉSZETTUDOMÁNY magyar attilában.

Irta Dr. PETHŐ.

(Folytatás.)

Az embryok nagyon hasonlók egymáshoz. Häckel szerint (a kit különben rajta kaptak azon, hogy egy clichéről készitette a teknősbéka, a csibe, a kutya és az ember embryóinak képeit — a tudomány dicsőségére) valamennyi állat embryói ugyanazon alakkal birnak. Az emberi embryó léte 21-dik napján egészen hasonló a többi gerinczes embryóihoz s csak az utolsó 4 hónap alatt tér el határozottan a többi állattól. Érdekes Baernek állitása: «az emlősök, madarak, gyikok, kigyók s valószinüleg a teknőczök embryói is legelső állapotukban, ugy egészben mint részeik kifejlődési módjára nézve is rendkivül hasonlitanak egymáshoz és pedig valóban annyira, hogy gyakran csupán nagyságuk után itélve vagyunk képesek őket egymástól megkülönböztetni. Két kis embryó van nálam borszeszben eltéve, melyeknek neveit elfeledém az üvegre ráragasztani, és jelenleg

teljesen képtelen vagyok megmondani, hogy melyik osztályhoz tartoznak. Lehetnek gyikok vagy kis madarak, vagy igen fiatal emlősök, — a fej és a törzs fejlődésmódjára nézve oly tökéletes ezen állatok közt a hasonlóság. A végtagok azonban még hiányzanak ez embryóknál. De még ha megvolnának is, kifejlődésüknek legalsóbb fokán mit sem bizonyitanának, mert a gyik és emlős lábai, a madár szárnyai és lábai, valamint az ember kezei és lábai is, ugyanazon alap-alakokból fejlődnek ki.» Állitólag az emberi embryó átfutja a hal, gyik, sertés, kutya, borju, majom embryonális alakjait, — s más fajta embryók a megfelelő alsóbb fajták alakjait. A leszármazási elmélet ezen tényekre a következő tételt alapitja: *az egyed rekapitulálja a faj fejlődését és átmeneteit; — az egyed fejlődése (ontogenesis) képét adja a faj hosszu évezredeken át végbement fejlődéseinek (phylogenesis); — az embryó sorba magára veszi a faj őseinek alakját, a régibb ősökét előbb, a közelebbiekét később: tehát az embryologia bizonyitja a leszármazási elméletet.*

Az embryologia ezen fölfogása két dolgot föltételez; *először azt, hogy a felsőbb fajok valóban átmennek az alsóbbak alakjain; — másodszor azt, hogy azokon mennek át, melyekből származtak s azon rendben mennek át, amely rendben a kifejlődés történt.* Mindkét szempontból azon meggyőződésre jutunk, hogy az embryologia a leszármazást nem bizonyitja s csak a látszat meglepő káprázatával bir.

I.

Az elsőre nézve be kellene bizonyitani, 1) hogy a felsőbb fajok valóban átmennek az alsóbbak alakjain v. i., hogy az emberembryó valóban hal, hüllő, kutya, borju, disznó, majom — folytatólagosan; már pedig nem az.

2) Hogy a különböző alakok embryói miért hasonlitanak egymáshoz, azt feleljük: mert egységes terv szerint épül szervezetük s azon parányi méretekben ez egyenlőség nem más mint hasonlóság. Hogy pedig csakis hasonlóság,

az kitünik *a*) a lényeges különbségből, mely köztük fönáll s melynek következtében a kutyaembryóból, mindig kutya, a majoméból mindig majom fejlik; *b*) egy embryó sem akasztható meg alsóbb fokon, pl. a borjuembryót nem akaszthatjuk meg a gyikalak fokán, hogy gyik váljék belőle; *c*) az embryó természeténél fogva fejletlen s igy nem tüntetheti föl a species jellegeit; *d*) de azért azok teljesen megvannak benne; maga Häckel is mondja (Generelle Morphologie I. 198 l.); «tudjuk, hogy a szerves alakok ezen fölötte egyszerü kezdetei nem egyenlők, és hogy parányi különbségeik elegendők a későbbi nagy különbségeket kifejleszteni.» *e*) Különben Wigand megjegyzi, hogy az embryók hasonlóságát is tulozzák; pedig ha a leszármazás igaz, akkor az embryók hasonlósága képezné az általanos regulát. A növényeknél a füvek (glumaceae) két közel rokon családjai jobban különböznek embryó korukban mint virágaikban, pedig rokon családok: mialatt más távol fekvő családok embryói hasonlitanak. S ép ugy az állatországban is találunk példákat, hogy közelrokon csoportok nagyon eltérnek embryonális fejlődésükben.

3) Hogy lehet azt mondani, hogy az embryó az ősalak képét nyujtja? Hiszen az embryó nem önálló lény, — az embryónak nincs nemzési potenciája, — az embryó tehát legfölebb más embryó külső alakját utánozza, s lehet-e ezért az embryóra ráfogni, hogy ez az ősalak?

4) «E nézet (hogy az embryó az egyes fajok mintegy előbbi és kevésbé változott alakjainak a természet által fentartott képe) igaz lehet, — anélkül azonban, hogy ezt valaha képesek volnának bebizonyitani. Midőn például azt látjuk, s az előttünk ismeretes legrégibb emlősök, hüllők és halak mindnyájan határozottan saját osztályaikhoz tartoznak, habár e régi alakok közül némelyek kevésbé különböztek is, mint az ugyanazon osztályok ma élő typikus képviselői: — akkor oly állatokat keresni, melyek a gerinczesek közös embryologiai jellegével birnának, mindaddig hiába való dolog volna, mig a legalsóbb cambri rétegek alatt mé-

lyen fekvő kövületdús telepekre nem akadnánk, — amire pedig igen kevés a kilátás.»[1] Darwin «A fajok eredete.» II. 159 lap.

II.

Másodszor azt kellene kimutatni, hogy az embryók valóban azon alakokon mennek át, melyekből származtak, — s azon rendben mennek át, amely rendben a kifejlődés történt; t. i., hogy a korábbi változatok előbb tünnek fel rajtuk, a későbbiek pedig később. De aki ezt az «elvet» alkalmazni akarná az embryólogiára, csakhamar meggyőződnék, hogy az «elv» mondva csinált elv, melyet néhány kiszakitott látszat után csináltak. Kiviláglik ez :

1) abból, hogy ha az «elv» igaz, akkor az embryóknak át kellene menni a species keletkezésének alakjain: már pedig azt nem teszik. Az embryók oly alakokat ugranak át, melyek lényegesek a kifejlődési skálában; az embryók fejlődési utja csupa hézag, — csupa lyuk.

2) Vannak csoportok, melyeknél az embryó egy korszakban sem különbözik a teljesen kifejlett egyéntől. A szárazföldi csigák, az édesvizi héjanczok már saját alakjukban születnek: a pókok alig mennek át változáson. A rovarok metamorfozisára ez a felfogás egyáltalában nem alkalmazható, mert az álcza- és báb-állapotok nem utánozzák az ősalakokat, hanem alkalmazkodás által lettek. A növényországra az embryologia «elve» egyáltalán nem illik. Ha ezen két pontban foglalt eltéréseket szóvá teszszük s különösen ha kérdezzük, *miért van annyi hézag a kifejlődési alakokban?* azt felelik, hogy ezeket az embryók ugy látszik átugrották, vagy lehet, hogy ezen alakokkal is birtak, de később elvesztették. Igy azután akármit lehet magyarázni.

3) Csupa ellenmondásba vezet ezen elv, ha a változatok egymásutánját, — azoknak az időben való feltünését veszszük vizsgálat alá; — mert általában kérdezhetni, miért lépnek föl a különböző alakok az embryón embryonális kor-

[1] Ez idézetből látni, mily magyaros «forditmányokat» eszközölnek tudományos társulataink.

szakában, mikor a föltevés szerint azokat nem embryonális korában szerezte. Igy például a borjuembryónak anyja méhében nő foga; de miért embryó korában, mikor azokat nem embryonális korban szerezte? az «elvből» azt kellene következtetni, hogy a borju ősalakja embryó-korában tett szert fogra.

4) Miért utánozza az embryó az ősalakot csak egybenmásban? miért utánozza a borjuembryó az ősalakot csak abban, hogy foga nő, miért nem nő szarva vagy más valamije, amivel az ősalak birt?! Ha az emberembryó pelyhes hajából azt következtethetni, hogy ősszülőnk szőrös volt, hát azt nem lehet következtetni, hogy fogatlan volt (lévén az emberembryó fogatlan) s azt nem, hogy élte végeig anyja méhében lakott (hisz az embryó egyes állapotai, melyek a különböző ősszülőket utánozzák a méhben kezdődnek s végződnek)? Azt felelik erre, vannak ugrások, átváltozások stb., melyek az embryók kifejlődésébe csúztak ugy hogy az most nem hű képe az eredeti kifejlődésnek. Csakhogy ezt be kellene bizonyitani. Ha bebizonyitják, elfogadjuk a leszármazást, mert nem vagyunk elvi ellenei. Látnivaló, hogy ez az egész magyarázat önkényes csürés-csavarás; lépten-nyomon kell toldozni-foltozni az «elveket» és soha sincs kimutatva az, hogy mikép volt, hanem csak az, hogy mikép gondolja azt el magának valaki.

5) Häckel egy indirekt érvet is koczkáztat ily alakban: «ha az embryó nem futja be az ősalakokat, mi értelme van akkor a fejlődésnek s mindazon változatoknak, melyeken az alak átesik?» Valóban hatalmas érv: ha nincs leszármazás, nincs kifejlődés! Tehát a föld s a kozmosz is leszármazott s az előbbi állapotokat futja be, mert hisz fejlődik; — ha nem futna be ősállapotokat, nem is fejlődhetnék. Nem fejlődik-e minden egyes sejt? Nem fejlődik-e maga az emberi társadalom? Fejlődés és leszármazás nem mindegy s a fejlődést semmi esetre sem lehet függővé tenni a leszármazástól. A fejlődés valóságos tény; nem a faj fejlődése, mert olyat nem ismerünk; hanem az egyed fejlődése. Ha már most fejlődés és leszármazás körül valamit magyaráz-

gatni akarunk: nem a fejlődést kell magyarázni az ismeretlen leszármazás által; hanem az ismeretlen leszármazást az ismeretes, — legalább ténynek ismert — egyedi fejlődés által, s azt kell mondani: valamint az egyed fejlődését belső fejlődési törvény kormányozza: ugy a faj fejlődésében is belső fejlődési törvényt, egy tervrajznak belső okok által való megvalósitását kell látnunk.

6) «Az embryó azért futja be a változatok skáláját, mert utánozza őseit,» . . . magyarázza-e ez az embryó fejlődését s nem szorul-e éppen ugy egy belső fejlődési törvényre? Hiszen az ősalak nem skatulyában jut az embryó kezei közé, hogy sorba ki kell húzni és magára akasztani, hanem mint *hajlam* mint *czélszerűségi törekvés*, — szóval *mint természeti elv rejlik a csirában.* Ha tehát valaki kérdezi: miért fut be az embryó annyi külön alakot? azt kell mondani: természetének sajátos elve folytán. Megszabadultak-e a belső fejlődési törvénytől? Nem, — de sőt fokozták a nehézséget, ha ugyan komolyan vehetni azt, aki állitja, hogy külső, esetleges változatok természetes hajlamokká szilárdulnak.

III.

Az embryologia vezértényei közé tartozik a hüllők kifejlődési menete. Némely hüllő ugyanis átfutja fejlődésében az alábbálló alakokat, amely alakok most is külön specieseket képeznek. Igy például a békaporonty kopoltyúkkal lélekzik, van evezőfarka s egészen vizben él, képviseli a haltypust; — azután kifejlődik belőle a béka, melynek tüdeje van, farka nincs s kettős szivpitvarral bir. A hüllőknél a fejlődésnek több ily fokozatát látjuk s az egyes fokokon álló alakok külön specieseknek tartatnak. Igy például legalul állnak a halak, — kopoltyukkal lélekzenek; — azután jön a Proteus anguineus, melynek tüdeje és kopoltyuja van; — azután jönnek a Derotreták, melyeknek tüdejük van, kopoltyujuk nincs, de fönmaradt náluk a kopoltyúk külső nyilása; — következnek a Salamandrák, tüdővel, de farkuk

van; — utánuk jönnek a békák tüdővel és fark nélkül. G. H. Lewes emliti, hogy a közönséges vizi göte (Triton) álczája kopoltyúkkal bir és vizben él; a salamandra atra azonban, mely fent a hegyek közt tartózkodik, már teljesen kifejlett fiakat szül. Ez állat soha sem él a vizben; mégis ha egy viselős nősténynek felbontunk, az álczákat határozott kopoltyúkkal ellátva találjuk benne és ha ezeket azután vizbe teszszük, épugy uszkálnak, mint a vizi göte álczái. Nem lehetne-e ebből következtetni azt, hogy ezek mind egyik a másikból lettek s hogy azért különböznek, mert a metamorfozis különböző fokain megállapodtak? Főleg ha tekintetbe veszszük, hogy némely alakok fejlődésükben megakaszthatók; igy például, ha bizonyos Salamandra-féléket, melyek metamorfozisuk közben a kopoltyúkat elvesztik, arra kényszeritünk, hogy vizben maradjanak, akkor a kopoltyúkat megtartják. A Siredon Lichenoides az aquariumokban elvesztette kopoltyúit, mi a természetben nem szokott gyakran történni.

E meglepő tények semmitsem bizonyitanak a leszármazás elmélete mellett:

a) a békaporonty bizonyára nem hal, mert béka lesz belőle: legfölebb azt lehet tehát mondani, hogy hasonló a halhoz.

b) Egy halat sem lehet békává fejleszteni; minden alak megáll a maga specifikus fokán, miután a kifejlődés sajátos utját befutotta. *A metamorfozisok a species jellegeihez tartoznak*, épugy mint a testalkat, s azokon változtatni nem lehet. És ha a halat valóban salamandrává s a salamandrát békává változtathatnók: bebizonyitanók-e akkor a közös leszármazást? Nem; csak azt bizonyitanók, hogy a hal és a salamandra nem önálló alakok, hanem a béka fejlődési menetébe tartoznak. Tehát a specifikus typus nem valamely stádiumban, hanem az alak egész, bevégzett fejlődési menetében s a metamorfozisok sorában fekszik. A békaporonty *specifice* különbözik a haltól: 1) abban, hogy békától származott; 2) abban, hogy békává fejlik.

c) Hogy Lewes idétlen salamandrái uszkálnak a vizben,

az csak oly természetes, mint a hogy a békaporonty is uszkál, miután kopoltyúi vannak. Hogy pedig miért mennek át e metamorfozisokon, arra nézve nem mondhat senki mást, mint azt, hogy ezek a specifikus fejlődés különböző fokait képezik. A salamandrából ezuton, mindig salamandra fejlik. Hogy a siredon néha elveszti kopoltyúit, néha nem, — azon nem csodálkozunk; lehet a természeti fejlődést megakasztani s az alak nem éri el az utolsó stádiumot, mert hiányoznak a külső körülmények, melyek közt kifejlését bevégezhetné. De ezen tünetek nem adnak hozzá semmit a változatlan specifikus jelleghez; máskép állna a dolog, ha például viz alá meritett egérnek kopoltyúi nőnének.

d) Szoktak az emberi embryónak farkáról is beszélni. Ez az állitólagos fark nem egyéb mint a hátgerinczcsont vége, mely mivel az embryóban még egészen puha, kissé megnyult. De ez a nyujtvány nem fark, mert ha az volna, akkor az embryo azt valamikor elvesztené, lehányná magáról; pedig az eddig nem történt s a gyermekek mind farktalanul születnek.

Direkt bizonyitékok.

Bizonyitja-e a palaeontologia a leszármazást?

A palaeontologia a kövületekből akarja a leszármazást bebizonyitani. A legrégibb kőzetek a legegyszerübb szerves alakok maradványait mutatják. A következő rétegekben mind komplikáltabb typusok jelennek meg. Tehát a fajok egymásután léptek föl. A laurentini, kambri és sziluri rétegekben feltünnek az első szerves lények, gerincztelen állatok, sőt ez archozoikus korszak végén őshalakkal (selachii) találkozunk. A második korszak devoni-, kőszén- és permi kőzetei halakat és hüllőket rejtenek. A harmadik korszakhoz tartoznak a triasz, jura és kréta kőzetek a hüllő-óriások (saurii) borzalmas világával. Itt tünik fel állitólag az első madár, az archaeopterix, és a triaszban az első emlős állat, erszényes alakjában. A negyedik korszak (kaenozoikus) eokän, miokän, pliokän kőzeteiben a madarak és az emlősök ver-

gödnek teljes uralomra. A méhlepényes emlősök nagy haladást mutatnak fel az erszényesek fölött.

Ezek a palaeontologia tényei. A leszármazási elmélet szerint, e tények csak ugy érthetők, ha fölveszszük, hogy a fajok egymásból keletkeztek; a legtökéletlenebb alakok átváltoztak s komplikáltabb és tökéletesebb szervezetek léptek a régiek helyébe. A természettudósok két ellenséges táborba oszolnak ezen kérdéssel szemben: Linné, Decandolle, Agassiz, Jussieu, Cuvier *védik a fajok átváltozhatlanságát*, — az állitólagos haladási fokozatok szerintük *nem képeznek folytatólagosan emelkedő vonalakat*, — ha van is egymásután következő tökéletesebb és tökéletesebb fauna és flóra, ez nem azért van, *mert egymásból való, hanem mert a viszonyok tökéletesebb teremtéseknek nyitottak tért.* Jelenleg pedig a természettudósok átlag mind a leszármazásnak hivei, melyről ugyan többen elismerik, hogy csak hypothezis, de másrészt azt is állitják, hogy a természetmagyarázatnak postulátuma. Mi azt tartjuk, hogy nem kell elvetnünk a leszármazási elméletet, ha az átváltozás elvéül belső, létesitő elvet és tervszerüséget vesz fel Nägeli, Kölliker, Wigand felfogása szerint; — azonban tényül, bebizonyitott thezisül a leszármazást el nem fogadhatjuk. Miért?

1) tény, hogy a szervezetek a legalsóbb rétegekben egyszerre számos rokon fajokba osztva lépnek föl; — tény, hogy a későbbi kőzetekben is egyes családok és nemek első fölléptükkor számos fajjal bővelkednek; tény, hogy egész családok, melyek fajra és egyedeik számára nézve is népesek voltak, rögtön eltünnek; — tény, hogy ugyanazon alakok, melyek egyszer eltüntek s több időszakon át nem szerepelnek, később ujra föllépnek: már pedig mindezen tények ellenkeznek a közös leszármazás, a fokozatos haladás, az egymásból való kifejlődés elméleteivel.[1]

[1] «Wir wissen, dass die vier Hauptypen, welche sich in Organisationsplane der gegewärtigen Thierwelt zeigen, schon in den Formen der ältesten Fauna der Erde sich nebeneinander und gleichzeitig vorfanden, daher nicht aus einander sich entwikelt haben können.» (Agassiz L. «Naturgeschichte der vereinigten Staaten.»

2) Általánosan elismerik, hogy uj fajok mindenkor átmenetek nélkül keletkeztek és vesztek el, — hogy az egymást váltó periodusokban néhány faj kivételével, átlag egészen uj typusok, uj jellegek szerepelnek, — hogy seholsem találni alakokat, melyeken a fajok egymásba való ömlését észrevehetni, hanem hogy az uj fajok teljes kifejlettségben állnak a régiek mellett.[1]

Ez ellen azt mondhatnák, hogy az átváltozás az alkotótól a szervezetekbe fektetett terv szerint *ugrásokban* érvényesült; ez ellen nincs kifogásunk, de be kellene bizonyitani, hogy valóban igy történt. Hát ha az Isten ujra meg ujra teremtett?! azonban mondom nem szükséges az ismételt teremtést védenünk, sőt ugy látszik, jobban felel meg az Isten bölcsességének és hatalmának az egyszeri teremtés, melyből azután minden alak *belső kifejlődési terv szerint* előállt. Azonban a tények arról nem szólnak, azok csak *egymásutánt* (post hoc) és nem *egymásból való eredést* (propter hoc) tüntetnek fel.

3) Ugyancsak a jellegek egymásutánját s nem az egymásból való leszármazást mutatják a palaeontologia segitségével fölállitott *családfák*, melyekben az állitólagos *átmeneti alakok* föl vannak tüntetve. Átmenetek az *amoebától*, mely egy csepp tojássárgájára emlékeztető szervezet, — föl az *emberig*. Az amoebából féreg lesz (coelomati), — egyiküknek gerincze nő, hasonlóan a vizlő (ascidia) álczájához; ebből amphioxus-féle hal fejlik, — a halból hüllő, a hüllőből madár, — a madárból emlős. Kellenek tehát az összekötő kapcsok, az *átmeneti alakok;* s megvannak-e?

Az «*amphioxusnak*» főszerep jutott. Az *amphioxus* (lándzsa-hal), melynek nincs feje, szeme, orra, szive, veséje, csak gerincze, mely elül-hátul hegyes, — elénkbe állitja a ge-

[1] „Nicht ein allmähliches Verschmelzen der früheren Arten in die jetzigen hat stattgefunden, sondern ein sprungweiser Übergang in dieselben. In den Grenzschichten der verschiedenen Erdperioden werden wohl gemeinsame Arten gefunden, aber keine Formen, die ein unmerkliches Verfliessen der Arten anzeigen; es liegen die neu ausgeprägten Arten fertig neben den alten.» Heer Oswald («Die Urwelt der Schweiz.»)

rinczesek ősatyjának többé-kevésbbé hü alakját. Lefelé állitólag az «*ascidia*» köti össze a gerinczteleneкkel; s miért? «mert ez lárva korában a gerincz képletével bir, de mely képlet tovább nem fejlődik.« Ez már baj; de annak, hogy miért nem fejlődik, oka először az, mert az a képlet nem gerincz[1]; másodszor az, mert a lárvából amphioxus sohasem származhatik, lévén a lárva nemzésre képtelen. Hanem hisz szerintük nem a lárva nemzett, de ez a lárva csak emlékeztet egy előbb élt alakra a «skolecidák»-ra, melyek a gerinczeseknek ősszülei. Ezek a «*skolecidák*» seholsem találhatók, — hogy azután mikép tettek szert gerinczre, azt olvashatni Professor Häckel Anthropogeniájában a 413 lapon: «a «skolecida»-féreg uszkálni kezdett, az által nőtt gerincztengelye,» — ami merő hóbort. *S mire vetemedtek azután a halak?* «Az összehasonlitó boncztan világosan mutatja, hogy az őshalakból (selachii) származtak a ganoid-halak, valamint ezekből a csontoshalak (teleostei). Eltérő irányban megint az őshalakból a gerinczesek más fővonala ágazódott el, mely a *dipnoik* osztályán át a hüllőkhöz vezet.» (Häckel i. m. 436 l.) A *dipnoik* kettős légző szervvel birnak: kopoltyúkkal és tüdővel. Hogy nőtt az uszkáló «skolecidának» úszóhólyagja és kopoltyúja? s mikor már volt kopoltyúja, hogy változott át úszóhólyagja tüdővé? hogy ez megtörténhessék, a véredényrendszernek jobb és balrészre kellett volna oszolnia, — az egyszerü vérkeringésnek kettőssé változnia. Csupa lehetetlenség.

A dipnoikból lettek a hüllők. Hogyan? állitólag a dipnoiknak eddig föl nem talált alakjából, — melynek 5 ujjas lába nőtt. Ez is képzelődés. — A hüllők fölött álló valamennyi gerinczes lényegesen különbözik az alsóbbaktól; embryóikat

[1] «Az ascidiának idegducza, mint minden gerinctelennél (izállat, puhány) a hasoldalon fekszik s nem a hátoldalon, következésképp a gerinczczel párhuzamba nem állitható, belőle már fekvésénél fogva is gerincz soha sem képződhetik s igy az ascidia összekötő kapcsot a gerinctelenek s a gerinczesek közt nem képezhet. El sem gondolható, miként válhatnék egy idegducz gerinctelen gerinczessé, midőn e két organismusnak minden szerve éppen megforditott helyzetben fekszik.» (K. E. Baer, Studien 341. idézi Platz Bonifác. Kath. Szemle 1890. II. füzet, 206 l.)

az amnio-burok takarja. Hol van itt az átmeneti alak? Tán az archaeopterix? de ez valóságos madár, és nem átmeneti keverék; valóságos régi madárfaj, mely korántsem volt első, miután a triaszhoz tartozó homokkőben, tehát egy egész geologiai korszakkal előbb határozott madárnyomokat találni. — *A madarak után következnek az emlősök.* A női szervek szerint három osztályba sorozhatók 1) ornithodelphidae (delphis = uterus), 2) didelphidae és 3) monodelphidae. Az ornithodelphidae (monotremata, ürgyüsök) eleveneket szülnek, de állkapcsaik és végbélük alkotására nézve hasonlitanak a madarakhoz, — nincs csecsük, hanem a tejet kiizzadják s kicsinyeik felnyalják; — fészkök is a madarakéra emlékeztet; ide tartozik az ornithorynchus; ezekből lettek a didelphidae (erszényesek, känguru), hiányozván a nőstényekben a méhlepény (placenta, véredényekben bővelkedő szerv, mely a magzat és az anya véredényeit közvetiti) nem táplálkozhatnak kicsinyeik az anyai méhben, azért tehát megszületnek nagyon fejletlen, picziny állapotban; igy a házi nyúl nagyságu Opossum kicsinyei, mikor világra jönnek, egy grammot nyomnak, — a négyláb hosszú känguruéi pedig néha oly kicsinyek, mint egy zabszem. Ezeket a kicsinyeket a nőstény csecseire függeszti, melyek az embryók szájába belenőnek; azokból táplálkoznak, mig kifejlődnek. Ezen embryók védelmére a legtöbb didelphida erszénynyel bir. Innen erszényeseknek (marsupialia) hivatnak. *Az erszényesekből kifejlődik végre a többi emlős állat,* melyeknek méhlepényük van, következőleg relative kifejlett kicsinyeket szülnek. — Ezen állitólagos kifejlési sorozatot nem ajánlja más körülmény mint *egyrészt bizonyos jellegekben a hasonlóság, másrészt a fokozatos szervezeti tökély. Hogy az egyik a másikból lett,* arra nincs adat. Ezt csak állitják.

Mert hol van az átmenet a skolecidáktól az ascidiához, ettől a gerinczesekhez; ezek közt ismét a halaktól a hüllőkhöz, a hüllőktől a madarakhoz, — a madaraktól a csőrösökhöz? Abban látni-e az átmenetet, hogy bizonyos jellegeket közösen birnak? vagy hogy az ornithorynchus oly alacsony-

foku négylábu állat, hogy a madarakhoz közelebb áll, mint a tehén? Az emlősöket jellemzi *a koponya és az agyvelő sajátos átalakulása, a szőrmez, a rekeszizom teljes kifejlése, a tejmirigyek kifejlődése és a szoptatás*, — mindez hiányzik a csúszó-mászóknál és a madaraknál. Vannak fajok, melyeknél e jellegek még nem lépnek föl teljesen, következik-é abból, hogy ezek nem önálló fajok, hanem átmenetek?

Azután honnan tudják, hogy a didelphidák, az erszényesek az ornithodelphidákból lettek?

Az ornithodelphidáknak *nincs csontos foguk, van sajátos csörük, végtagjaik alkata és méretei pedig egészen különböznek az erszényesekétől.* Épigy az erszényeseket nem kötik össze átmenetek a méhlepényes emlősökkel. Nincs erre más érvük, mint az, hogy a méhlepényesek tökéletesebbek az erszényeseknél. Átmenetek itt sincsenek; az egyiknek van méhlepénye, a másiknak nincs.

A méhlepény (placenta) egészen uj szerv, mely lényeges átalakulást von maga után a szervezet belsejében. Mig ugyanis a madarak s az alsóbb rendü állatok embryói tojásba zárva kilépnek az anyai méhből, addig az emlősök teljes vagy majdnem teljes kifejlettségig benn maradnak az anyai szervezetben; a placenta való arra, hogy a megtermékenyitett tojást magába vegye és az anya vérével táplálja.

S ha az erszényesekből keletkeztek méhlepényes emlősök, miért nem keletkeztek Ausztráliában, mely az erszényesek tulajdonképeni hazája, ahol rhinoceros nagyságu erszényesek éltek? s hogyan keletkezhettek máshol, hol az erszényesek aprók voltak?

Főleg mikor tudjuk, hogy az első emlősök óriási alakok voltak, milyenek a Paläotherium, Anchitherium, Lophiodon, Anthracotherium, Anoplotherium, melyek a később feltünt rhinoceros, ló, tapir, disznó és kérődzők typusai. A miokän időszakban óriás elefántok és rhinocerosok éltek, pl. Mastodon longirostris, négy kiálló agyarral, 11 láb magas és 18 láb hosszú állat. Hogy lehetett ezek ősszülője az a kis tertiär erszényes? Átmeneti alakok itt nincsenek.

Tagadhatlan, hogy van a faunában s flórában ha nem is

átlag az egész vonalon, de annak számos darabján csodálatos fokozatos egymásután. Igy a gyikféléknek átlag van 4 lábuk, s minden lábon 5 szabadon álló karmos ujjuk. De a pseudopus pallasii gyiknak nincs hátsólába, csak két tompa durványa, — az ujhollandi pygopusnak elül sincs lába s hátul szintén csak kis durványa. Hasonlitanak a kigyókhoz. — A draco volans bordái oly oldalas kiágazásokkal birnak, mint a madarakéi. — A halak koponyáján látni, hogy az három kitágult csigolyának felel meg, s mivel a hal fejét párhuzamba állithatjuk a hüllők, a madarak, az emlősök koponyájával, erről is azt állitjuk, hogy három kitágult csigolyának felel meg. — A devoni rétegek az őshalak közt oly alakokat mutatnak, melyeket senki sem tartana halaknak; pl. a pterichthys latus-nak gyik-farka, teknősbékapánczéla, és sarlóalaku, megcsontosodott melluszonyai vannak. — Agassiz azt véli a legrégibb gerinczesekről, a ganoidhalakról, hogy a teremtő kezdetben csak ezeket alkotta, melyek azután a közönséges halak, hüllők, madarak és emlősök osztályaivá ágazódtak. Azonban mikép történt ez, azt nem tudjuk. — Épigy találjuk a tertiär rétegekben a kérődzők és a vastagbőrüek őstypusait, ez utóbbiak többnyire sertésfélék voltak, de birtak más rokonnemek jellegeivel is. Az Amphicyon egyesiti a kutya és a medvetypusát, — a Pseudaelurus a macskát és görényt, — a Dinotherium az elefántot és a sirént. — Az «utálatosan csudálatos» pterodactylusok pneumatikus szárnycsontjai egyrészt a madarak szárnyára, másrészt a bőregerekére emlékeztetnek. — A pteropodák vagy pterosaurusok (repülő gyikok) szintén ily összetett typusok; Sömmering és Spix a pteropodákat emlős állatoknak, — Blumenbach madaraknak, — Cuvier hüllőknek, — Collini halaknak tartották. — Számos fajaik, sőt nemeik is mind kivesztek.[1]

[1] «Sehr viele und namentlich die älteren der untergegangenen Thiere passen in keine einzige der gegenwärtig vorhandenen Thierfamilien, sie haben vielmehr Merkmale verschiedener Familien in sich vereint und stellen sich nicht sowohl als ein Zwischenglied zwischen solchen Familien dar, sondern vielmehr als der einfache Repräsentant des damals noch ungetrennten, gegenwärtig in zahlreiche Gruppen aus einander gezogenen höheren Grundtypus.» Burmeister, idézi Gutberlet «Lehrbuch der Apologetik» cz. m. I. k. 177 l.

Az ősmadarak szintén különféle jellegeket egyesitenek; igy az óriás Moa, mely nagyobb bármily elefántnál, háromujju lábbal s oly hátsófejjel bir, mely inkább krokodil — mint madárkoponyára emlékeztet. Egyesül benne a strucz és a tyúk természete oly jellegekkel, melyek a mai teremtésben csak a gyikoknál találhatók. — Hasonlót kell mondanunk a flóráról. — Ezekből megértjük, hogy más más fauna és flóra élt az egymást váltó periodusokban, melynek fajai, sőt nemei is kihaltak. A különböző fauna oly jellegeket egyesitett typusaiban, melyek később elváltan léptek föl az ujabb fajok és nemekben. Mondhatók-e az ily egyesitett jellegü typusok átmeneti alakoknak? annyiban igen, hogy *közbenesö fajokat* képeznek, de nem azon értelemben, hogy *belőlük lett a többi faj.* Annyit legalább mindenki meg fog engedni, hogy ez nincs bebizonyitva. De ha valóságos törzsalakok volnának ezek, akkor

a) bizonyára nem egyeztethetők össze oly elméletekkel, melyek az értelmes teremtőt tagadják, hanem csak azon leszármazási elméletekkel, melyek ezeket *a törzsalakokat az Isten tervéből magyarázzák s szétágazásukat is egy benső, kifejlödési terv szerint fejtegetik.*

b) A leszármazási elméletbe a törzstypusok egyáltalán nem valók; mert honnan e törzstypusok? Hiszen a leszármazási elmélet a bonyolultat, az összetettet, a tökéletesebbet az egyszerűből, a tökéletlenből származtatja hozzáadás által (synthetice), — nem pedig megforditva a bonyolodottból az egyszerüt (analytice). Ezek a törzstypusok tehát ellenkeznek az elmélet irányával és rendszerével.

4) A leszármazási elmélet első csatasorban álló érve a paludina (valvata) multiformis nevü csigák átmeneti alakjai, melyek hosszú sort képeznek a legegyszerűbb lapos alaktól a dugaszhúzó formára kinyujtott csigáig. Sehol sem lehet a sort megszakitani s azt mondani, hogy itt kezdődik egy uj species; ha pedig egy zoologus a sort nem ismerné s csak kiszakitott példányokat vizsgálna: biztosan külön fajoknak tartaná azokat. Ez a nehézség.

Azonban *a*) egymásból valók-e mindezen alakok? hon-

nan tudják, hogy egymásután jelentek meg, hátha egy időben léteztek, miután egy és ugyanazon rétegben találjuk a legkülönbözőbb alakuakat? Csak ha a chronologikus rend is tisztában volna, akkor lehetne argumentálni.

b) E különböző alakokat variációknak tekinthetjük egy s ugyanazon species keretén belül, — vagy tekinthetjük több speciesnek, melyek mindkét irányban, felfelé is, lefelé is variálnak s e variációk által egészittetnek ki e sorok. A species határát kiszabni teljes bizonyossággal ugy is nehéz; sokszor történt, hogy uj alakok fölfödözése által kényszerültek a speciest kitágitani s azért nem volna csoda itt sem, ha az egyik természettudós két messzeeső formát külön speciesnek venne föl, a másik pedig miután a közbeneső sor kiegészitetett: mindkét alakot egy speciesnek nézné. Különben mint emlitém, nem szükséges a valvata sorában egy speciesre ismernünk, fölvehetünk többet közbeneső variáló alakokkal.

Ugyanily egymásbafolyó sorokat mutat az ammonitek és belemnitek családja; de nem bizonyos vajjon egy fajjal vagy többel van e sorokban dolgunk.

Ha azonban a palaeontologia bebizonyit valóságos átmeneteket, akkor elfogadunk mi is egy mérsékelt és határolt átváltozást, mint azt Bastian, Baer és Buffon is elfogadták.

5) A fauna és flóra állitólag folytonos tökéletesbülése sem bizonyitja a leszármazást és pedig azért, mert a tökélesbülés problémája össze-visszakuszált. *a*) Vannak ugyanis alacsony szervezetek, melyek minden időben előfordulnak s cseppet sem tökélesbültek, — vannak csoportok, melyeknek felső fajai tökéletesebbek a következő időszak fajainál: igy a trilobita rákfélék fajra és számra nézve kifejlett csoportja előbb jelenik meg mint a puhányok. *b*) A szerves világ alaptypusai: gerinczesek, izállatok, puhányok, radiáták — — moszatok, páfrányok, nyitvatermők, zárvatermők előfordulnak minden időszakban fel egész a kőszén-periodusig, — azontul pedig nehéz sokszor eldönteni, hogy mely szervezet áll magasabb tökélyfokon s következőleg a haladás emelkedő

vonala sem ismeretes. Maga Darwin is mondja: «jól tudom, hogy alig lehetséges pontosan meghatározni, mit értsünk magasabb vagy alsóbb szervezet alatt. Valószinüleg azonban senkisem vonja kétségbe, hogy a pillangó magasabb szervezetü a hernyónál. Némely esetben azonban a kifejlett állatot alantabb állónak kell tekintenünk az álczánál.» (A' fajok eredete. II. 274 l.)

Annyi tény, hogy az organizáció nagyjában tökélesbült; de a részletekben ez nem áll; a palaeontologia például mutatja, hogy a különnemü virágok előbb jelentek meg mint a himnős virágok, jóllehet ezek tökéletlenebbek.

6) Ha valaki meg is engedi, hogy az állitólagos átmeneti alakok valóságos átmenetek, a leszármazási elméletek azt kivánnák, hogy efféle alakok töméntelen számban jelenjenek meg. Mindenféle változatban, különböző tökélyfokon, változatos stadiumokban kellene az átmenő alakokat találnunk, — főleg ha az átváltozás a föltét szerint lassu átalakulás volt. Egy tökéletes alakot lefelé is fölfelé ezer és százezer átmeneti alaknak kellene összekötnie a közelálló typussal; s mégis az átmeneti alakok, melyek száma végtelen, majdnem mind elvesztek. Nem lehet azt ellenvetni, hogy az átmeneti alakok kevésbé voltak alkalmasak megkövülésre; az átmeneti alakok csak oly erősek és életképesek mint a ránk maradt fajok; azonkivül tudjuk, hogy a tengeri fenék-üledék finoman iszapolt anyaga képes volt az akkori állatvilág legfinomabb és leggyengédebb részeit is pl. a madártollakat, sőt még a a szitakötők és lepkék szárnyainak rendkivül gyengéd erezetét bámulatos tisztán és szépen megőrizni.

Bizonyitja-e közvetlen tapasztalatunk a leszármazást?

Ez iránt nincs kétség; nekünk nincs közvetlen tapasztalatunk oly átváltozásról és fejlődésről, mely különböző fajokat és nemeket adna. Az átváltozás, mely szemünk előtt lefolyik a species keretén belül megy végbe; van sokféle változat főleg a domesticatio befolyása alatt kutyáinkon, juhainkon, virágainkon, galambjainkon: — van itt-ott a sza-

bad természetben is válfaj, — de mindezek nem tagadják meg a species jellegét.

Ha a leszármazási elméletek valóságon és nem álmokon alapulnának, most is folytatódnék az átváltozás sora, mely alig észrevehető varietásokon át egyik speciesről a másikhoz vezetne. Látunk-e valamerre ily változatokat? találni-e sorokat, melyek észrevétlenül különálló speciessé halmozzák az egyedi változatokat?

Mit szólnak e kalamitásra a leszármazás hivei? Vagy azt, hogy a *typusok most át nem változnak*, mert *éppen a szünet évezredeit éljük*, — vagy azt, hogy *oly lassu az átváltozás, hogy észrevehetlen.* Az első felelet csak zürzavaros fejből eredhet, melynek fogalma nincs a szerves világ kontinuitásáról, s nem érdemel más választ, mint hogy mi is addig elhalasztjuk a leszármazás elismerését, mig ennek a szünetnek nincs vége; a másik kifogásra azt feleljük: nego paritatem. Mechanikus mozgásnál beigazul az állitás, hogy az oly lassu lehet, hogy nem venni észre, például az óramutató mozgását; — aki csak egy-két másodperczig élne, az nem tudná, hogy az óramutató mozog. De itt nincs szó mechanikus mozgásról, hanem a természet minden ágában végbemenő, sokirányu fejlődésről: már most az igaz, nem látni a fanövésben a mechanikus mozgást, de mindig látni az átmenetek által összekötött ágakat, hajtásokat, levélszárakat, leveleket, — látni ugyanazon fán az idei hajtást, a tavalit, a harmadévit. A természet szintén oly nagy családfa, vagy ha tetszik, egész erdő; ha folyton fejlik s folyton nő, látni kellene rajta az átmeneteket, a vén ágakat épugy mint a legfrissebb hajtásokat; — ehelyett pedig látunk élesen elkülönzött, tagozott sorokat, — nem is sort, melyben minden alak helyt foglalna, hanem sorokat, egyenértékü, egymás mellett párhuzamosan haladó sorokat. Nem is szoktak a közvetlen szemléletre hivatkozni a leszármazás hivei.

A SÁTOROS CZIGÁNYOK
anyakönyvelése.

Irta AMBRUS JÓZSEF.

Talán kissé nevetségesnek tünik föl e czimnek első pár szava, de a teljes czim csakhamar megmondja, hogy igen is komoly dologról van szó. Hogy én Faráó dédunokáinak vallási ügyét vettem tollamra, arra a gyakorlati élet késztetett. Mert ha mosolyra indit is maga ez a könnyüvérü barna náció mindenkit, de nem nevetséges annak vallási ügye, melylyel a lelkipásztornak volens nolens foglalkoznia kell, még pedig nagy óvatossággal, különben könnyen baj s keserüség érheti e stólát nem fizető népség miatt.

Tehát e barna hivek vallási ügyei is fontosak a plébánosokra nézve, annál is inkább, mert sem egyházi sem világi törvények nem intézkednek a czigányok ügyében kimeritően. Nem lesz tehát fölösleges dolog e tárgyban egy kis eszmecserét tartani.

A sátoros czigány a világ legszabadabb, legfüggetlenebb népe, melyet sem a XIX. század kulturája megszeliditeni, idomitani nem tudott; sem az állami paragrafusok özöne helyhez kötni, munkára, iparra szoritani nem birt.

A XIX. század ezen nomád népeinek sem országa, sem szülőföldje, sem vallása nincs, és mégis mindehárommal bir, mert amely országba jut, az az ő hazája; a mely faluszélen letelepedik, ott van az ő szülőföldje; s a milyen templomba betéved, olyan az ő vallása is, világért sem csinálván magának skrupulust, vajjon a tornyon, az oltáron kereszt, kakas vagy félhold van-e? Neki minden ákáczfa árnyat adó palotát, minden árok kényelmes bölcsőt, s minden falu széle tágas birodalmat nyujt; s éppen azért e helyek határozzák meg az ő vallását s nemzetiségét. — Ha a falu, melynek közelében ezer foltu rezidenciáját felüti, rácz, ő is az; ha oláh, ő is az; ha magyar, ő is az; ha német,

ő is német. E szerint alakul és változik vallása is, azért van rá nem egy példa, hogy ugyanazon szülőknek több gyermeke három-féle vallásban is lett megkeresztelve.

De megtörténhetik az is, sőt meg is történt nem egyszer, hogy *többször is megkereszteltetik* gyermekeiket, mert a czigány-rafinéria nagy, gazdag komát keres, a ki nemcsak az uj polgárnak ad egy-két darab ruhácskát, hanem vig keresztlakomát is csap.

A sátoros czigány többet ad a gyomrára, mint a keresztség szentségére. Azonkivül a sátorokba még nem igen járnak katekizálni, sem a rajkók nem nagyon koptatják az iskola padjait, tehát nem is tudhatják, hogy a keresztséget csak egyszer szabad fölvenni; de ha tudnák is, könnyen tulteszik rajta magukat, mivel spekuláns szellem lakik a czigányban. Például f. évi julius hóban kereszteltem egy czigányleányt, aki az előtt *hat héttel Zentán* született. Nagyon bajos azt elhinni, hogy a szülők hat héten át Bács- és Torontálmegyén keresztül kasul hordják gyermeköket sok várost és falut érintve, s még sem kereszteltetik azt meg, hanem megvárják, mig elérnek Kisoroszra, hogy itt egy gazdag paraszt lehessen a koma, aki derekasan meg is vendégelte az uj atyafiságot, habár a vig lakoma vége tisztességes hajbakapás lett is — more patrio.

Mi tehát a teendő az ily gyermekkel? Az ily gyermek csakis *föltételesen* keresztelendő meg, mert a jogvédelem s a józan ész is amellett van, hogy e gyermek már valahol meglőn keresztelve, miután bajos azt elhinni, hogy hat hét alatt a gyermeket meg nem kereszteltették, s miután semmi elfogadható ok nincs arra, hogy miért kellene ezen Zentán született gyermeket éppen Kisoroszon megkeresztelni?

Én *föltételesen* kereszteltem meg a leánykát.

A czigánynak hazája, vallása, nemzetisége univerzális. De éppen ezen nagyon is tág univerzálitás ad aggodalomra okot a plébánosnak, mivel nem tudja magát vele szemben tájékozni, nem szerezhet be eléggé biztos adatokat s okiratokat, ha vele dolga akad.

A czigányok eddig nemcsak a világi, de az egyházi

törvények és rendeletek által is egészen figyelmen kivül hagyattak. Eddig legalább egyházi és világi törvényeinkben vajmi kevés utasitás vala olvasható, a mi a sátoros czigányokkal való egyházi, különösen anyakönyvelési eljárást előirná vagy szabályozná.

A bővebb utasitásra eddig nem is igen vala szükség.' Amint volt, jó volt. De amióta a vallási féltékenység, kapzsiság s irigység nagyon előtérbe lépett, mióta az 1879. évi XL. t. czikk 53. §-a, s a hirhedt gróf Csáky-féle rendelet megszületett, napvilágot látott, szükségessé vált a sátoros czigányok vallási ügyének rendezése is. — Csáky sokkal hasznosabb szolgálatot tesz vala a közügynek, ha inkább a sátoros czigányok vallási ügyét rendezi.

Mondom, a sátoros czigányok miatt is könnyen a vádlottak padjára kerülhetünk kálvinista és lutheránus pásztortársaink kegyelméből, p. o. ha a kath. pap eltemet egy czigányt, akit talán a kálvinista vagy lutheránus pásztor esketett meg, vagy a kinek gyermekét talán ezek keresztelték meg, tehát az illetőt maguk hivének tartották: kész a baj; pedig lehet, hogy azon elhalt czigány se kálvinista se lutheránus, hanem rácz vagy oláh vala. Vagy például a kath. pap megkeresztel egy czigánygyermeket, s ez esetleg tudomására jő a szerb papnak, a ki ezen gyermeknek a bátyját keresztelte meg, egy kis rosz akarat mellett kész a perpatvar stb. Igen érdekes per keletkeznék arra nézve: hol van a sátoros czigánynak domiciliuma? s melyik plébánosnak a hive?

Mindezen össze-visszaság óvatosságra inti a plébánost és hangosan sürgeti a fensőbb hatósági intézkedést. De, ugy látszik, ez ügygyel nem akar senkisem foglalkozni, s ha valaki talán szóba is hozza azt, lenézőleg kinevetik. Hát ki is törődnék e kóborló fekete népséggel?

De mennyi fontos kérdés merül itt még föl, melyre a plébános soha biztos, megnyugtató feleletet nem kap, p. o.

I. a *keresztelésnél*: milyen a szülők vallása? meg vannak-e esküdve? s igy a gyermek törvényes-e vagy törvénytelen? nincsen-e már megkeresztelve? vajjon a szülők

igaz neveiket adják-e be s helyesen-e? törvénytelen gyermeket nem-e törvényesnek adnak ki? vajjon a keresztszülők katholikusok-e, ha esetleg czigányok?

II. a *halálozásnál*: ki volt az elhaltnak férje, felesége? meg voltak-e esküdve? özvegy, házas, vagy nőtelen? milyen vallásu? kiskoruaknál: törvényes-e vagy törvénytelen? hol és mikor született? milyen vallásban lőn megkeresztelve?

III. a *kötendő házasságnál*: az esetleges jegyesek nem-e rokonok? nincs-e köztök vérrokonság? milyen vallásuak? nincsenek-e már másokkal megesküdve? a vőlegény megfelelt-e katonai kötelezettségének?

Mindezek oly kérdések, melyekre a plébános határozott, megnyugtató választ nem kap, nem kaphat. — Erre valaki azt mondhatná pl. a házasságnál: szerezze be az okmányokat. Jó! Tegyük föl, hogy a jegyesek előmutatják kifogástalan keresztleveleiket. Ez nem elég biztositék arra, hogy az illetők nem esküdtek már valahol valakinek hüséget (?), mert hiányzik a dimissio. De ki adjon, s ki adhat ilyen dimissiot? Valamint én nem tudom, hogy az utszéli sátorban levő tisztelt jegyesek meg vannak-e már esküdve, vagy nincsenek: ugy más plébános is aligha fog annak tudomásával birni, s igy dimissiót nem is adhat, ergo a keresztlevél nem elég biztositék.

Mi tehát itt a teendő? Hogyan kell ily esetben eljárni?

Hát a rokonságra nézve hogyan nyer a plébános biztos tájékozást? — Megkérdezi a többi czigányokat? Hisz az egész sátorbeli népség megesküszik égre-földre, hogy a jegyesek soha sem látták előbb egymást, pedig lehet, hogy éppen testvérek, közeli vérrokonok. — Különben az a szerencsénk, hogy ezen kedves (?) hiveink nem igen alkalmatlankodnak esküvésekkel, elvégezvén azt ők maguk szellős sátraikban.

Éppen ezen oknál fogva nagyon is kérdéses a gyermekek törvényessége, s a praesumtio juris mindig a törvénytelenség mellett harczol. — Említém már föntebb, hogy f. évi julius hóban kereszteltem egy czigányleánykát. Az

apa *Gomán Iván*, az anya *Gomán Kézsa* (?) Mindkettő jelen volt a keresztelésnél. A két név azonnal elárulja, hogy az illetők ha nem is testvérek, de bizonyára közeli rokonok; sőt azt is elárulják e nevek, hogy nem éppen katholikus hangzásuak.

Abbeli kérdésemre: nem-e rokonok, vagy éppen testvérek? esküdöztek, hogy ők sem testvérek, sem rokonok; azon kérdésemre pedig, hogy: meg vannak-e esküdve? ismét mindenre esküdöztek, hogy megesküdtek a «szent templomban,» s mondtak is olyan falut, melynek nevét én az országos helység-névtárban nem találtam föl; s végre azon kérdésemre: katholikusok-e? ugy hányták magukra az oláhkeresztet, mint forgószél a kévéket, sőt el is kezdtek imádkozni, de a «Miatyánk» szónál tovább nem haladhattak; és nagyobb bizonyság okáért hivatkoztak a körülálló czigányatyafiakra, kik kéz- és lábcsókolással erősitettek mindent.

Igy állván a dolog, megkereszteltem ugyan a gyermeket, a szülők neveit is beirtam az anyakönyvbe, de a törvényességi rovatot üresen hagytam, a «jegyzet» rovatba pedig ezt irtam: A szülők törvényes egybekelése nem igazoltatván, a gyermek törvényessége beigazolandó. Most csak azt szeretném tudni; eljárásom helyes-e vagy nem?

Az elmondottakból látható, hogy a sátoros czigányok vallási ügye nem nevetséges, hanem igen is komoly ügy, mely a kath. papság figyelmét igenis magára vonja, s a papságnak nem csekély gondot szerez rendezetlen állapotánál fogva.

Igen üdvös lenne tehát, hogy minden lelkipásztor e téren tett tapasztalatait nyilvánosan közölné, hogy igy mind az egyházi, mind a világi hatóságok figyelmét fölkeltvén, azok valahára ez ügyet törvényesen rendeznék, miáltal a lelkészkedő papságot sok irkálástól, gondtól s talán kellemetlenségtől is megmentenék.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Dr. Arthur König. Handbuch für den kath. Religionsunterricht in der mittleren Classen der Gymnasien und Realschulen. Mit Aprobation mehrerer Bischöfe. V. Auflage. Freiburg. 1890. Herder. 8-rét 307. lap. ára 1 f. 50.

A német hittani kézikönyvek egyik legjelesebb szerzőjének munkája az ötödik kiadásban fekszik előttünk. Tudva azt, mily gazdag e téren a német irodalom, mindenesetre nem keveset jelent azon tény, hogy egyik terméke ötödször lép már a nyilvánosság elé.

Az egész német sajtó egyébként oly rokonszenvesen fogadta már az első kiadást, hogy állandó használatát előre is lehetett látni. Időközben azon középiskolai hittani kézikönyveknek, melyek a König által is követett tudományos rendszerben lőnek készitve, erős ostromokat kellett kiállaniok. Tekintélyes hangok emelkedtek ellenök és sürgették a katechetikus formát. Sok helyütt diadalt aratott ez áramlat, mig más helyeken fenmaradt a tudományos rendszer.

A kérdés eldöntése nem is könnyü és végleges megoldása bizonyára váratni fog még egy ideig magára. Mig ez meg nem történik, addig a hittanároknak arra kellend törekedniök, hogy az előttük kedvesebb modorban dolgozott tankönyvek olyanok legyenek, melyek a jogos követelményeknek leginkább megfelelnek.

König könyve persze nincs a mi viszonyainkhoz alkalmazva. Egy kötetben adja azon tananyagot, a mely nálunk több osztályra, részint az alsó, részint a felső osztályok számára van előirva.

Annyiban mégis szolgálatot tehet segédkönyv gyanánt, a mennyiben nagyon ügyesen választja meg a tanitandó anyagot és különös tekintettel van a beemléztetendő részekre. Az elhagyhatókat csillagok jelzik. E szempontból ajánljuk az érdekeltek figyelmébe. *Dr. Walter Gyula.*

Franz Wiedermann. Wie ich meinen Kleinen die biblischen Geschichten erzähle. XII. Auflage. Mit 100 Holzschnitten. Dresden. 1890. Meinhold & Söhne. 8-rét 299 lap ára 90 kr.

Nem szükséges részletesebben bizonyitgatni, hogy a mai, serdülő nemzedék körében nagy hidegség és közöny vehető észre vallási tekintetben. E tény természetes folyománya aztán a szánandó erkölcsi állapot. Okait is ismerjük e vigasztalan helyzetnek!

«A gyermekek rosszasága — mondhatjuk aranyszájú sz. Jánossal — a szülők hanyagságából származik, melylyel elmulasztják azt, hogy gyermekeiket legelső ifjuságuktól kezdve isteni félelemre és jámborságra szoktassák.» Az ó-szövetségi bölcs ezen valóban bölcs intelmet: «Vannak fiaid? oktasd őket gyermekségöktől» alig követik nálunk a szülők. Mózes tanácsa is feledésbe ment, «Legyenek az igék, melyeket én neked parancsolok szivedbe vésve és *beszéld el azokat fiaidnak.*» Azzal sem igen törődnek, mily eljárást követtek e tekintetben a szülők régebben. Sz. Jeromos irja idevonatkozólag a korabeli anyákról: «A keresztény anyának — úgymond — legnagyobb öröme, ha megtanitja gyermekét arra, hogy gyönge hangjával ki tudja mondani az édes Jézus nevét.»

Úgy látszik azonban, hogy vannak mégis vidékek, hol a szülők hivebben tartják meg a régi üdvös szokásokat, hivebben ragaszkodnak a tiszteletreméltó hagyományokhoz. Ezt bizonyitja azon körülmény is, hogy a jelen munka, mely, mint czimlapján olvassuk, főleg «az atyáknak és anyáknak» van szánva, tizenkettedik kiadását érte meg. Meg is érdemli!

Egyszerüen, gyermekdeden beszéli el az ó- és uj-szövetségi szentirás történeteit és rövid, szivhez szóló reflexiókat füz ezen egyes eseményekhez. Csaknem minden történetnél találunk képet is. A felfogás és alakitás nem épen rossz, de a kivitel csaknem átlag véve igen silány, amit talán a könyv olcsóságának kell tulajdonitanunk. Nyelvezet tekintetében azonban ritkitja párját. És ez nem kis előnye

a könyvnek. Mert igen jól tudjuk, mily nehéz a gyermek csekély szókincséhez, korlátolt felfogásához, szük ismeretköréhez alkalmazkodnia a felnőttebb és értelmesebb embernek. E tekintetben különösen ajánljuk a hitoktatók s főleg a kezdő hitoktatók figyelmébe, mivel a gyermeki nyelvezet elsajátitása körül szoktak rendszerint a legnagyobb nehézségekkel találkozni.

De felhivjuk a munkára mindazok figyelmét is, kiket hivatásuk a gyermekekkel közelebbi érintkezésbe hoz. Mindenekfelett ohajtanók azonban, vajha minél több családnál nyerne a könyv szives fogadtatást.

Dr. Walter Gyula.

I. *A keresztény nevelés. Borr. szent Károly meghagyásából irta Antoniano Silvio biboros. A Kunz X. J. által készitett német fordítás nyomán magyarra áttette a Budapesti Növendékpapság magyar egyh. irod. iskolája.* (*Munkálatok ötvenharmadik kötete.*) *Budapest, Buschmann*, 1890. Nagy 8⁰ 500 lap. Ára 2 frt 30 kr.

II. *Gyakorlati utmutatás a szülök számára, gyermekeik keresztény nevelésére. Irta P. Secondo Franco. Olaszból forditotta és kiadja a pécsi növ. papság sz. Pál-társulata. Pécs, lyccumi nyomda* 1890. Kis 8⁰ 327 l. Ára ?

Ma, midőn kivált a «müvelt nyugaton,» a paedagogiai irodalom is, párhuzamosan egyéb tudományszakok irodalmával megélénkülni látszik, ha nem is minden uj terméke találkozhatik a keresztény paedagognak tetszésével: jól esik két oly tartalmas, alapos munkát magyar nyelvünkre átültetve látnunk, melyekben a változhatlan keresztény alapelvekre van fektetve az egész neveléstudomány, azon alapelvekre, amelyek mindeddig a leggyümölcsözőbbeknek bizonyultak, sőt egyedül mutatkoztak czélravezetőknek arra nézve, hogy a gyermekből boldog, megelégedett embert lehessen nevelni.

Ilyen mindakét előttünk fekvő munka, melyeknek teljes czimét fönnebb adtuk.

I. Lássuk először a elsőt, a budapesti növendékpapság forditásában megjelentet. Nem uj, nem mai keletü ez a munka, szerzője, a tudós Antoniano cardinális a XVI. század második felében élt: de az a tárgy, amit e vaskos könyvben beható gondolkozás, hosszú évek tapasztalata után feldolgozott, még ma is uj, s mindig is az lesz; mert a keresztény nevelés az egyetlen mód, az embert itt a földön, s egykor az örökkévalóságban boldoggá tenni. Sőt ma még jobban kell hangoztatni a gondos keresztény nevelés égetően szükséges voltát, mint valaha. Vagy nem szemeink előtt fosztják-e meg lelkiismeretlen tanitók a gyermeket az iskolában vallásos érzelmeitől? S mi még sokkal szomorúbb, nem a mi napjainkban hanyagolják-e el már a szülők is, otthon, legszentebb kötelességöket, a keresztény szellemben való házi nevelést? Meg nem gondolják, mily erős alapra van szüksége annak a serdülő gyermeknek, aki, ha csak az utczára megy, annyi alkalmat talál a romlásra, — akinek megmételyezésére annyi nyilt vagy leplezett háló van kivetve! Meg nem gondolják, hogy a gyermek szive viasz, melyből azt lehet idomitani, amit akarunk, termékeny talaj, melyben az erény virága, de a bün konkolya is megfogamzik; amelybe ugy be lehet csepegtetni a keresztény elveket, hogy azok, lassankint erős meggyőződéssé fognak szilárdulni, melyet nem lesz képes megdönteni a későbbi rosz befolyás sem, — de amelyet parlagon is lehet hagyni, csakhogy akkor a gonoszság dudvája, a szenvedélyek tüskés bojtorjána fog abban mély, szinte kipusztithatlan gyökereket verni.

Antoniano cardinális, borromaei sz. Károlynak kortársa és személyes barátja a valódi keresztény nevelésről szól e munkájában. Elkiséri a gyermeket a bölcsőtől a teljes érett korig, kiterjeszkedik a legapróbb dolgokra; s midőn minden alkalmat felhasznál, a keresztény elvek miként való alkalmazását az egyes, concrét eseteknél megmutatni: nem mulasztja el egyszersmind reámutatni a lappangó kigyóra, mely sokszor virágok közé simulva lesi áldozatát; szóval, utatmódot nyujt a szülőknek, hogy az egyháznak és hazának engedelmes és hasznos gyermekeket neveljenek.

Az előttünk fekvő kötet négy részt foglal magában. Az első, bevezető részben Antoniano Silvio biborosnak Kunz Xav. Ferencz által irott nagyon érdekes, nagyon tanulságos, sőt épületes életrajza van röviden előadva. A tulajdonképeni mü maga pedig három könyvre oszlik, melyeknek rövid tartalmát a következőkben adjuk: Az első könyvben kimutatja a tudós biboros, mily fontos s mennyire szükséges a gyermekek keresztény módon való nevelése; szól a házas állapot méltóságáról és szentségéről s több más olyan dologról, melyek a jó nevelést megelőzik s hathatósan előmozditják. A második könyvben szent vallásunknak a keresztény nevelés alapját képező egyes főbb pontjait fejtegeti; gyönyörüen taglalja a tizparancsolatot, a hit szükségességét, a szentségek természetfölötti áldásait stb. s mindezt nem elvontan tárgyalja, hanem folyton szemmel kiséri a gyakorlati életet. A harmadik könyvben a gyermek- és ifjukor különös sajátosságait és veszélyeit fejtegeti s gyakorlati utmutatást ad a szülőknek gyermekeik czélszerü nevelését illetőleg. Végül szól a közélet különböző állapotairól s foglalkozásairól.

Az egész művet keresetlen egyszerüség s világosság jellemzi; minden izében mély keresztény katholikus szellem lengi át. Felosztása persze elüt kissé a ma szokásos felosztásoktól, amennyiben az egyes fejezetek rövidek, s igy a roppant tárgy sok fejezetet tett szükségessé. Az első könyv 50, a második 140, a harmadik 90 fejezetet tartalmaz. Mai iró kevesebb, de tágabbkeretü czikkbe fogta volna össze a tárgyat. De ez a nekünk most szokatlan felosztás — a világosságnak határozott előnyére van.

Az ifju forditóknak gratulálunk először már a tárgy szerencsés választása tekintetéből, másodszor a szépen sikerült, szabatos forditás szempontjából, harmadszor a könyv igen szép, sőt elegáns kiállitása tekintetéből is, és kivánunk nekik sok megrendelőt.

II. A másik paedaegogiai tárgyú munka, a pécsi növendékpapok önképző társulatának forditásában megjelent

Secondo Franco-féle, (és pedig annak hatodik, javitott és bővitett kiadása) bár szerényebb külalakban jelenik meg az irodalom szinpadán, mint a fönebbi, mindazáltal, ugy beltartalmát, mint a forditás sikerét tekintve, méltán sorakozik az imént ismertetett mellé.

P. Franco már ujabb ember, (a jeles jezsuita a mi századunk egyik nevesebb irója, kinek «Kérdések és feleletek a ker. vallás ellen felhozott nehézségekre» czimü munkája nálunk is ismeretes, katholikus irányu regényei pedig, s a «Civiltà Cath.» hasábjain közlött dolgozatai az olaszok által nagyrabecsültetnek), de mivel ő is az evangelium örök elveire épiti munkáját: az ugy ma, mint mindig időszerü és alkalmas leend arra, hogy a szülők és nevelők alapos tanulmány tárgyává tegyék e munkát, s belőle a nevelés nem könnyü mesterségét megtanulják.

Nincsenek itt hosszú lére eresztett elméletek, dissertátiók, hanem valóban gyakorlati utasitások és észrevételek, a tapasztalás igazolta tanácsok, melyeket a mindennapi életben kell megvalósitani.

Ezek közt első helyen a vallásos szellem fontosságának bebizonyitása foglal helyet. Mikép kell azt a gyermekbe oltani, miként az azt veszélyeztető befolyásoktól a gyermeket megóvni, milyen példát neki adni, mikép megfékezni az ébredő szenvedélyeket, mikép vigyázni a gyermek mulatságaira, mikor és mikép őt dorgálni, büntetni, — hogyan segitségére lenni a pályaválasztás fontos, egész életére kiható kérdésében stb.: ime ez rövid tartalma a pompás kis könyvnek.

Vajha sokan, nagyon sokan olvasnák azt, főleg a szülők, kikhez első sorban intézi a szerző szavait!

A forditás igen jó, gördülékeny s oly jó magyar, hogy alig veszszük észre, miszerint forditott müvet olvasunk. Dr. Rézbányai Józseftől, aki a pécsi klerikusok önképző sz. Pál társulatát mint igazgató buzgó körültekintetéssel vezeti, szép előszót találunk a könyv homlokán, melyben a nevelés fontosságát hangsulyozza komoly szavakkal, mint azt a tárgy valóban megérdemli.

Folyóiratunk olvasóit nyugodt lélekkel kérhetjük, hogy e könyvet a szülők-, nevelőknek minél melegebben ajánlják. Megrendelhető a pécsi papnevelő-intézetben.

Dr. Kereszty Victor.

Az ünnepi és vasárnapi munkaszünet. Napi kérdés. Irta Zempléni Csáky György. Budapest, 1890. *Heisler. Kis* 8°, 92 lap.

Ily czimü kis brochuret kaptunk minapában, egy fiatal paptársunk munkáját, kinek bizonynyal sok alkalma van a fővárosban, a vasárnap megszentségtelenitésén megbotránkozni.

A törvényhozás, nem ugyan vallási szempontból, hanem nemzetgazdasági s egészségügyi tekintetből, nemsokára ezt a fontos kérdést: a vasárnapi munkaszünetet is tárgyalni fogja, s ez adta a szerzőnek a tollat a kezébe, mint ő azt kissé pessimistikus hangú előszavában maga is megjegyzi.

A különböző szempontok, melyekből a vasárnapi munkaszünet kérdését tárgyalni lehet, mintegy maguktól nyujtják már a füzetke felosztását. Az «általános» rész ugyan tulrövidre esett ki, s tulajdonkép nem is lett volna a felosztásba behozandó, hanem számozás nélkül előrebocsátandó; de hát ez semmi baj. Első helyen akkor persze a vallási szempont tárgyaltatnék, melynek igy a második jutott, aztán az egészségügyi, társadalmi, politikai, nemzetgazdasági tekintetett, melyek mint azt Cs. derekasan kimutatja, mind a vasárnap megülése mellett szólanak.

A fiatal szerző nem restelte a fáradságot, sok idevágó külföldi munkát olvasni, sőt a fővárosban székelő consulektól közvetlen értesülést szerezni magának a vasárnapi munkaszünet kérdésének mai stadiumáról a nyugat müvelt államaiban, s e fáradságának nyomait füzete szépen föltünteti. Különösen kiemelendő az, amit a magán- és társadalmi tevékenységről, mint e kérdés kedvező eldöntésének föltéte-

leiről mond. — Kifogásunk az volna, hogy a liberális alapon álló social-politikus irókon kivül, a kath. irányu franczia és német irók társadalmi munkáit mélyebb tanulmány tárgyává nem tette Sz. (amint ezt már egy jeles munkatársunk, Cs. füzetét a M. Á. f. hó 6. számában recenseálva, szintén kifejezte): egyebekben kifogásaink legfölebb apróságokra szoritkozhatnának. Igy például, ha leforditotta a Szerző a belga consul franczia levelét, leforditathatta volna a czimzést is: Abbé ur, mely a francziában semmi mást nem akar kifejezni, mint a magyar: tisztelendő, vagy főtisztelendő ur.

A correcturának is szorgosabbnak kellett volna lennie, mert a füzet végén felhozott sajtóhibákon kivül is nagyon sok maradt benn a szövegben. Jövőben, hiszszük, e csekélységekre is gondot fog forditani a törekvő Szerző.

Dr. Kereszty Victor.

A magyar kath. alsópapság végrendelkezési joga, ennek története, jelenlegi állapota és a hagyatékok körül követendő eljárás. Irta Kollányi Ferencz. Ára a 318 lapra terjedő münek 2 frt. Esztergom, 1890. *Buzárovits Gusztáv bizománya.*

A jelen munka megerősit minket a pisetum irójáról alkotott itéletünkben, hogy a mit Kollányi ir, az meg van irva. Valamint azt, aki a pisetumról akar helyes fogalmat szerezni magának, Kollányihoz utasitjuk, ugy annak, aki a magyar alsópapság végintézkedési jogát, ennek fejlődését s jelen állapotát akarja ismerni, ismét csak Kollányi könyvét ajánlhatjuk. Megtalálja benne mindazt, mit e tárgyról tudni óhajt, vagy esetleg tudnia kell. Nem tudjuk mit dicsérjünk a jelen müben inkább; azt az adathalmazt, azt az anyag gazdagságot-e, mit a jeles szerző fáradságot nem ismerő szorgalommal összegyüjtött, vagy pedig az ügyességet, melylyel azt feldolgozta. A törvényeket és rendeleteket nemcsak idézi, hanem magyarázza is; magyarázza az adott viszonyok s körülményekből, nem kiszakitva azon időből, melyben alkottattak; magyarázza összefüggésben, tekintettel

az előzményes intézkedésekre, s a felmerülő uj szükségletekre. Okoskodásai, kombinatiói nem egyszer más irókétől egészen elütő eredményekre vezetik, kiket azután egészen helyesen korrigál is. Előadása legkevésbé sem száraz és untató. A sok törvénybe, rendeletbe határozatba és paragraphusba lelket lehel. De meg *hasznos* munkát is végzett nemcsak azért, mivel nagyobbrészt önálló levéltári kutatások alapján irt müve számot tesz magyar egyházjogi történelmünk terén, hanem azért is, mivel az egyház egyik fontos jogának szép és alapos *védiratát* képezi, s e mellett *utmutatást* tartalmaz a gyakorlati élet azon közegei számára kikre a tárgyalt végintézkedési jog gyakorlása, megvédése, ellenőrzése tartozik, s kik akár az alsópapság végrendeletei-, akár az utánuk való törvényes örökösödés körüli eljárással megbizva vannak.

Ámbár a könyv czime csak arról kezeskedik, hogy a szerző a magyar kath. alsópapság végintézkedéséről stb. fog értekezni, de mivel a képet keret nélkül nem illik bemutatni, s még inkább mivel a *rész* ismerete az *egész* természetének ismeretét feltételezi, a mü I. fejezete foglalkozik az egyházi férfiak végintézkedési jogának fejlődési történetével s mai állapotával az egyetemes egyházjog szempontjából. E szerint a klerus az egyházi vagyonról — valamint egyházi állása s hivatala után befolyó jövedelmeiről a kereszténység első századaiban nem rendelkezhetett. Később (a X. században) az egyház enyhitve a régi szabályok szigorát megengedi, hogy a klerus «ad pias causas» szent czélokra egyházi jövedelmeiből is hagyományozhasson, sőt e hagyományozásból a rokonokat sem zárja ki. Ezen engedékenységre két ok birta reá az egyházat: egyrészt a germán örökösödési jog, mely szabad végintézkedést nem ismert, s mely szerint minden örökség a vérrokonokra szállott, másrészt a nehézség, melylyel a magántermészetü és egyházi jövedelmektől gyüjtött vagyon különválasztása járt. Mivel a felső és alsó klerus az egyház ezen engedékenységével egyaránt visszaélt s többen és többen találkoztak oly püspökök és kisebb javadalmasok, a kik összes egyházi hivataluk után szerzett javaikat profán czélokra hagyomá-

nyozták: a *III. lateráni zsinat* (1179.) III. Sándor pápa idejében a régi kánonokra való hivatkozással elrendeli, hogy az egyházi javadalmakból szerzett javak az egyház szolgájának halála után mindenkor, (akár van végrendelet akár nincs) megmaradjanak az egyház birtokában. A pápa azonban e törvényt később magyarázva azt mondja, hogy nem kárhoztatja azon szokást, mely szerint a végrendelkező egyházi *ingóságokból* valamint a szegényeknek, kolostoroknak vagy pedig azoknak hagyományozzon, akik őt életében kiszolgálták (rendesen rokonok); sőt az egyház még abba is belenyugodott, hogy a végrendelet nélkül elhalálozott egyháziak hagyatékának negyedrésze a rokonoknak jusson, és csak a többi $^3/_4$ részt kapja a püspök, a templom és a szegények. (cap. 2. X. de success. ab intest. III, 27.) E törvényes intézkedések daczára a klerus tagjai ezentul is tényleg szabadon rendelkeztek javaikról a szerzett vagyon természetére való tekintet nélkül, ingó és ingatlan vagyon közt sem tévén különbséget. Az egyház mindazáltal kénytelen volt a XIV. századtól kezdve nem annyira e visszaélések ellen küzdeni, mint inkább a papság végrendelkezési jogának sérthetetlensége mellett szállni sikra; mert az egyházi érdekek ellen más, sokkal veszedelmesebb ellenség lépett fel t. i. a *jus spolii*, melynek első tünetei már a VIII. században észlelhetők. A rablás jogát az egyháziak hagyatékán fejedelmek, püspökök, kegyurak stb. egyaránt vigan gyakorolták a XIV. században. A XV. század e tekintetben némi javulást mutat, teljesen azonban csak a XVI. században szüntette meg az egyház erélyes küzdelme a jus spolii-t. E küzdelem eredménye volt azután, hogy már a középkor végén a papság mindennemü vagyonáról szabadon rendelkezett, s ezen végrendelkezési szabadság, mint az ujkori concordatumok is bizonyitják, teljes épségében van maiglan is, *legalább pro foro* externo, ugy hogy az egyházi kánonok szellemében vagyis a szent czélokra való hagyományozás csak *lelkiismeretbeli kötelezettsége* a papságnak, melynek elhanyagolása azonban a végrendeletek érvényére az egyházi közjogot tekintve nincs kihatással.

A mi már most az alsó papság végintézkedési jogának fejlődését és a végrendelet nélkül elhalt papok után való törvényes örökösödést *Magyarországban* illeti, erre nézve a jeles szerző a következő eredményekre jut:

Ámbár szt. István király idejéből tárgyunkra vonatkozó törvényes intézkedés nem maradt ránk, s ámbár a bölcs király minden nemes alattvalójának megadá a jogot «azt a mivel bir átadni feleségének, fiainak, leányainak, és szüleinek vagy az egyháznak» mégis tekintetbe véve a szent királynak a kánonok iránti tiszteletét, azt kell állitanunk, hogy korában a papság csak az egyházi törvények szellemében intézkedhetett vagyonáról. Ezt bizonyitja az 1096—1104. évi esztergomi zsinat is, mely a püspökök végrendelkezési jogát vagyonuknak csak negyed részére szoritja.

A XIII. század második felében a ‚jus spolii' honunkban is kezdett életbelépni. Nálunk is a XIV. században graszszált leginkább. A papság sürü panaszokkal orvoslást keresett majd a püspöknél, majd az apostoli királynál vagy a római pápánál. A jus spolii ellen való küzdelemnek az lett a vége, hogy a XV. században a papság összes vagyonáról már a többi nemesek módjára szabadon rendelkezik, s a végrendelet nélkül elhalt papok hagyatéka legtöbb esetben a rokonokra száll.

A klerus végrendelkezési jogának korlátlan szabadsága ellentétben van az egyházi törvények szellemével, ellentétben javai, vagyona természetével. Azért egész sora következett ezután a klerus végintézkedési jogát korlátozó egyházi intézkedéseknek. Már 1515. évben egy veszprémi zsinat elrendeli, hogy a klerus végrendeleteinek érvényéhez *püspöki jóváhagyás* szükséges, melynek hiányában az elhalt vagyonáról a püspök intézkedik. Oláh az 1560. évi pozsonyi tartományi zsinaton a végintézkedési jogra nézve vissza akarja állitani a régi kánonok szigorát, s megengedvén a patrimonialis javakról való szabad rendelkezést, összeütközésbe jő az országos törvénynyel, mely az ősi javakat a család fenmaradt tagjainak tartja fenn. Az 1630. évi nagyszombati zsinaton Pázmány Péter elismervén a papság vég-

intézkedési jogát, hogy az egyház érdekeit megóvja, elrendeli, hogy a klerus végrendeleteit a püspökhöz tartozik felterjeszteni *megerősítés végett*, ki e megerősitést az egyházi szempontból kifogás alá nem eső végrendeletektől meg nem tagadhatja; végrendelet nem létében pedig az elhalt papok hagyatéka ügyében a püspök és káptalan egyetértőleg járnak el. Az egyház által *igy körvonalozott* végrendelkezési szabadságot biztositják a papságnak az 1557. és az 1647. évi országgyülések.

A szent célokat, melyekre a végrendelkező alsó papság hagyományt tenni tartozott először Mikulich Ignácz zágrábi püspök jelölte meg 1690. évben, utána az esztergomi megyére nézve Eszterházy Imre érsek, ki III. Károly királytól rendeletet eszközölt ki, melynek értelmében az egész országban csak oly papi végrendeletek ismertettek el érvényeseknek, melyekben (a püspök véleménye szerint) elegendő hagyomány történt a szent célokra: az elaggott papok alapjára és a papneveldére. Mária Teréziának 1774. évi rendelete meghagyván a papság végintézkedési jogát az eddigi állapotban, azon manap is érvényes intézkedést tartalmazza, hogy a végrendelet hiányában az elhalt papok vagyontömege az egyház a szegények és rokonok közt egyenlően oszlik meg, ugy azonban, hogy ha a rokonok szegények, a szegényrészt is ők kapják, rokonok nem létében pedig az ezekre eső $^1/_3$ a fiscusra száll. Ez utóbbi rendelkezésnek alapját nem látjuk be; mert hogy a patrimonialis javak rokonok nem létében a fiscusra szállnak, azt törvényeinkből értjük, de hogy rokonok nem létében *az egyházi jövedelmekből szerzett vagyont* a fiscus nyelje el, arra törvényes jogczim nem létezik.

II. József rendeletei utódai által visszavonattak, de a Sz. azokat mégis tárgyalja, mert azokra állami közegek részéről manap is történik hivatkozás. Ezek szerint a végrendelet nélkül elhalt nem javadalmas papok vagyonának $^1/_3$ része a szegényeké, $^2/_3$ a rokonoké; továbbá a Mária Terézia által megállapitott divisio canonica ugy módosul, hogy az 500 frtot meghaladó, szegényeket illető rész az országos

szegényalapba szolgáltatandó be, még azon esetre is, ha a rokonok szegények, végre a hagyaték körüli eljáráshoz kincstári (később megyei) biztos rendeltetik.

I. Ferencz rendeleteiben találjuk a ma is érvényben levő jogot és eljárást. Az 1812. évi rendelet szerint a Kollonics-féle egyezmény csak a királyi kinevezésü realis apátok és prépostokra vonatkozik, a többi apátok és prépostok végintézkedési joga olyan, mint a kanonokok, plébánosok s többi javadalmasoké. Továbbá ugyane rendelet után a püspököknek többé nem állt jogában az alsó papság végrendelete felett dönteni; a gyakorlat azonban ezentul is az volt, hogy a püspök az elhalt egyháziak vagyonából egyházi célokra levonást tett, ha a végrendelkező ezt tenni elmulasztotta. A végrendelet nélkül elhaltak után a szegényekre eső rész az 1819. évi rendelet értelmében *azon egyház szegényeit* illeti, hol a javadalmas elhalt (és pedig a katholikusokat). E rendelet alapján tehát a *kormányt csak az egyházmegyei felterjesztés megerösitése illeti, nem pedig az emlitett összeg hováfordítása.*

Az egyházi célokra teendő hagyomány *mennyisége* sok vajudás és kisérletezés után csak legujabban lett egyházmegyei statutumokban megállapitva. A szerző több egyházmegyének erre vonatkozó határozatát közli. Egyöntetüséget hiába keresnénk ezekben.

Az 1881. évi min. rendelet meghagyja a bíróságoknak, kiknek kezébe az 1850. évi patens folytán az egyháziak végrendelkezési és örökösödési ügye került, hogy a végrendelet másolatát a püspöknek megküldjék, hogy ez meggyőződhessék, vajjon az egyházi céloknak elég van-e téve. Legtöbb egyházmegyében a végrendelet nélkül elhaltak vagyontömegéből az adósságok, temetési költségek stb. törlesztése után *bizonyos százalék* (az esztergomi érseki megyében a még fel nem osztott hagyaték öt százaléka a papneveldére és az elaggott papok intézetére) levonatik egyházmegyei célokra, s csak azután történik a divisio canonica Mária Teréziának 1774. évi rendelete értelmében,

Nagyon is gyakorlati értékkel bir a III. fejezet 2. §-a,

melyben a szerző az egyházmegyei biztosoknak teendőit a hagyaték körüli eljárásnál tárgyalja.

A függelékben a szerző 21. tárgyára vonatkozó okmányt közöl.

Fölösleges szerző művét ajánlanunk tisztelt olvasóinknak, ajánlja az maga magát.

Dr. Horváth Ferencz.

Geschichte der katholischen Kirche in Irland, von der Einführung des Christenthums bis auf die Gegenwart. Von dr. Alphons Bellesheim. Erster Band von 432 bis 509. Mainz. Kircheim. 1890. XXXII. 701.

(Folytatás.)

A dánok betörése, amely mély gyászba boritotta a már Alcuin és Beda Venerabilis által magas virágzásra emelkedett egyházat, az ir egyházra is nagy romlást hozott. Számos templom és szerzetes telep pusztult el. Még nagyobb veszélyt rejtett magában az az átalakulás, amelyet a dán betörés az ir egyház beléletében okozott. A VI. és VII. század folyamán az ir egyházak jámbor adakozások folytán tekintélyes vagyonra tettek szert. Ezt a vagyont az erenachok és a comorbanok kezelték. Ezek hasonlitottak a continensen létező archidiaconusokhoz. Az írlandi sajátos viszonyoknál fogva mindig azon családból valók voltak, amelyek az adományozást tették, rendesen tehát a törzsfőnökök családjából. Idegen becsapások idejében a püspökök és egyházak magukat természetesen ezek védelmére bizták, minek következése az lett, hogy a comorbanok befolyása igen megnövekedett, sőt sok helyen a püspökséget is magukhoz ragadták, a funkciókat pedig valami felfogadott vándorpüspök által végeztették. Ennek természetesen az egyházi életre igen káros következései voltak. Ezen bajok még századokkal később is fennmaradtak, azután is, hogy O' Brian 1014-ben Clontarfnál a dánokat megverte és bár az országból nem is üzte ki, de legalább ártalmatlanná tette. Emelett más bajok is voltak. Az irek a házassági kapcsot nem igen tisztelték,

feleségeiket elbocsájtották és uj házasságra léptek, sőt feleségeiket kicserélték, a vérrokonok egymásközt házasodtak, sok helyütt a simonia is beharapódzott. Az egyházmegyék határai nem voltak kijelelve és a vándor püspökök intézménye az egyház nagy kárára még mindig fönnállott. De az ír egyházfők állhatatosan küzdöttek ezen bajok ellen. Lassan-lassan a ritus dolgában is teljes egyöntetüség jött létre a többi katholikus országokkal.

Ezen bajokat akarta a rathbreasaili zsinat (1110) orvosolni. A püspökségek abnormis számát 26-ra szállitotta le, Armagh 12 suffraganeussal és Cashel ugyanannyival. Dublin mint dánok által lakott vidék a rokon canterburyi angolnorman érseknek vetette magát alá. A metropolitai szervezet tehát a XII. században már teljesen ki volt képezve.

Az irek a IX—XII. századokban is folytonosan alapitottak uj kolostorokat a continensen. Ilyenek voltak: Köln, Fulda, Paderborn, Würzburg, Nürnberg, Eichstätt, Erfurt, Memmingen, Regensburg (sz. Jakab) és Bécs (Schotten). A bécsi kolostort babenbergi Jasomirgott Henrik alapitotta, 1158-ban szerzeteseket a regensburgi sz. Jakab kolostorból hozott oda. Innét valószinüleg tovább keletre is hatoltak, legalább Barbarossa fényes keresztes hadjáratában Bulgáriában akadt ír szerzetesekre. A bécsi kolostor sok privilegiumnak örvendett. III. Lucius pápa megengedte az akkori apátnak, hogy a herczegi család a kriptába temetkezhessék. Mindezen ír (skót) benczéseknek főapátja a regensburgi apát volt.

Az ír szerzetesek feltünő szigorú askesisuk (sokan befalaztatták magukat) és gyönyörü kéziratai által tüntették ki magukat, melyek initiáléik és különös irásmódjuk által (scriptura skotica) ismerhetők fel. Egy középkori német költemény mondja róluk:

Vil manigen tag sie da bleiben
Ane (ohne) underlazze sie schriben
Manich puch, daz noch da ist
Daran man noch heute list.

A XII. század kimondhatlan nyomoruságot hozott

az ír népre. Ugy látszik a kelta faj nem birt elég erővel, hogy államot birjon alkotni. Ezért szoritották ki őket egész Európából előbb a rómaiak, később a germánok. A tulságos szoros kapocs, mely a családok egyes tagjait egybefüzte, nem engedte, hogy az individuumok magasabb szempontra emelkedve nagyobb számban csoportosuljanak és nemzetet alkossanak. Az ireknél a család, a törzs teljesen lefoglalta magának az egyént, teljesen igényben vette annak minden tehetségeit és érzelmeit, ugy hogy a törzs érdeke egészen háttérbe szoritotta a nemzet érdekeit. Ezért nem találkozunk az íreknél nemzeti vállalattal. Sőt szorosan ír nemzetről szó nem is lehet, hanem csak ír népről. Az írek sohasem képeztek politikai egészet, Irland soha sem volt egységes fejedelemség, hanem csak különböző ír törzsek tanyája. Csak a későbbi közös elnyomatás egyesitette a különböző törzseket nemzetté. Hasonló jelenségeket tapasztalunk a szlávoknál, különösen a délieknél a hol a házközösség intézménye legujabb időkig háttérbe szoritotta a nemzeti eszmét. Érdekes jelenség, hogy a családi kötelék tulerős kifejlődése ép oly veszedelmes a nemzetekre, mint a modern államtheoria, mely minden kapcsot szétszakitva atomokká teszi az egyéneket, melyek csak a közös államkapocs által vannak egymással összeköttetésben.

Bár az ír törzsek mindig harczban állottak egymással, a XII. században irtóháborút látszottak egymással viselni. Ily körülmények közt az ország könnyen prédája lett egy nemzetnek, mely hadi fegyelem és vállalkozó szellemmel határtalan kapzsiságot egyesitett. Rollo és társai, midőn Együgyü Károlytól Normandiát nyerték, a kereszténységgel együtt a civilisatiót is felvettek.

De a normannok ősi szenvedélye a harczvágy, a tengeri kalandok, az élet ezer izgalmai iránt nem veszett ki, sőt a XI. század közepe táján, mintha még erősebben kifejlett volna. Lehetetlen nem csodálkoznunk, ha látjuk a vállalkozó szellemet, tetterőt és bátorságot, melyet a normannok ebben az időben kifejtettek. Hautevillei Tancred fiai élükön a ravasz, de vitéz Guiscard Roberttel, maroknyi sereggel elfoglalják déli Itáliát és Siciliát és a siciliai királyságot

alapitják. Boëmund a távoli Syriában a keresztes háborút zsákmányolja ki önzően és szerzi meg magának az antiochiai herczegséget; Portugált szintén normanok hóditják el az araboktól. Végre pedig Hóditó Vilmos Normandia herczege 1066-ban Angliát foglalta el. Mindezt alig hatvan év leforgása alatt vitték végbe, aránylag igen csekély eszközökkel.

Evvel kezdődnek az írek szenvedései. II. Henrik pénzügyileg tönkre menve, a Beket Tamással való harczban becsületét vesztve Irlandban keresett kárpótlást; 1169. betört a szigetbe és egy részét elfoglalta. A normann character, mely lovagiassággal ravaszságot, kegyetlenséggel a jámborság bizonyos külszinét, de mindenek felett véghetetlen kapzsiságot egyesitett, egész sulyával nehezedett az ír nemzetre. Roszakaratu protestáns irók a pápákat teszik felelősekké az írek szenvedéseiért, mint akik rosz szemmel nézték az ír egyház némi önállóságát és ennek megszüntetése végett sarkalták volna az angolokat. Hogy az ír egyház alapitásától kezdve folytonos összeköttetésben és egységben volt a római egyházzal, azt a történelem bizonyitja, hogy pedig az apró eltérések és sajátságok, melyekkel az ír egyház birt, legkevésbé sem állhattak utjában ennek az összeköttetésnek, azt minden józan gondolkodással biró embernek be kell látnia, aki a katholikus egyház szervezetét és a katholikus hit tanitásait ismeri. IV. Hadrian pápa bullája pedig, mely szerint Irlandot II. Henriknek adományozta volna és amelyre ezek az irók annyira szeretnek hivatkozni, középkori angol hamisitás.

A szervezetlen, egymással harczban álló ír törzsek nem birtak ellentállani az inváziónak. Midőn a Magna Charta után a norman és az angolszász faj összeolvadt, az írek sorsa még rosszabbra fordult. Angliában már most a fajharcz megszünt és egyesült erővel Irlandra vethették magukat. A normannok kapzsiságához és vitézségéhez már most az angolszászok kitartása és szivóssága járult. Miként az angolszászoknak a continensen maradt testvérei az Elba és Odera közt lakó szlávokat kiirtották, ugy iparkodtak ők az íreket is kipusztitani.

(Vége köv.)

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Befejezettnek akarja tekinteni a «vitát» a *Religio* 8. számában beküldött közleménynyel «több váradegyházmegyei pap,» azt a vitát t. i., mely folyóiratunknak egy félreértett közleményéből keletkezett. Mi hasonlókép befejezettnek tekintjük azt, — s ugy a dolog érdemére, valamint arra nézve is, hogy melyik oldalon található a sértő személyeskedés, nyugodtan engedjük át az itéletet annak a t. közönségnek, mely mind a M. Sion, mind a Religio idevágó közleményeit olvasta.

Szaklap koldusok számára. Párisban is vannak utczai koldusok, nemcsak Esztergomban; s mig ezek a dologkerülés és pálinkaivásnál alig birnak egyéb tulajdonsággal, addig amazok az intelligenciának, ügyességnek sőt még a közszellemnek is nem egy jelét adják, s azon vannak, hogy mesterségöket müvészetté fejleszszék, s bizonyos meghatározott rendszerben, megállapitott szabályok szerint végezzék. Ha a munkások és proletárok képezik a társadalom negyedik osztályát, ugy a párisi koldusok az ötödikbe sorozandók. Nekik is van szaklapjuk, ők is tanácskoznak arról, mikép könnyithetnének leginkább nehéz sorsukon. Lapjuk, melyet, mint a modern haladás egyik symptomáját akarunk bemutatni olvasóinknak, egyszer jelenik meg hetenkint, s már két éve áll fenn, de csak most sikerült a rendőrségnek felfedeznie; kizár az minden politikát, vallási kérdések vitatásától is tartózkodik (mint a szabadkőmivesek (?)) s csak a koldusok rendjének ügyeivel foglalkozik, ép azért csak ügyfelek, koldustársak számára nyomatik. Minden számnak ára 20 centimes, tehát jövedelmez is, bele sem számitva a hirdetéseket. Ezek a nem szaktársakra nézve is elég érdekesek, azért nehányat meg kell emlitenünk. Példa gyanánt álljanak ezek: «Kerestetik egy vak férfi, ki a

fuvolázásban annyira-mennyire jártas.» «Kerestetik egy béna jól látogatott fürdőhelyre, előnyben részesülnek oly egyének, kiknek egyik karjuk hiányzik.» Az ily hirdetések természetesen feltételezik a *közvetitő ügynökségeket*, és csakugyan találtak is Párisban ilyent vagy huszat ez évben, melyek egész Franciaországot különösen az üdülő- és fürdő-helyeket bőven ellátták kolduló néppel. Végre hirt ád a koldus-közlöny minden esküvőről, temetésről, a gazdag emberek név- és születésnapjairól, vásárokról, bucsukról s egyéb az előfizetőkre nézve előnyös alkalmak- és körülményekről. Lám! nemcsak a szeretet, de a pénzvágy is leleményes!

Protestans proselytáskodás. Gyülöletes szó a proselytáskodás, azért a protestansok sokszor hányják azt szemére a katholika egyháznak. Mi nem itéljük el a proselytáskodást, csak ne legyen benne visszaélés. A ki mást a maga helyes meggyőződésére birni törekszik csel és erőszak kizárásával, semmi roszat nem tesz, helytelenül nem cselekszik, sőt dicséretre érdemes. Hiszen már Krisztus Urunk parancsolta apostolainak, hogy elmenve tanitanának vagyis az egyházba terelnének minden népeket. De a protestansok is proselytáskodnak ám, meg is tették ezt mindig, hisz a katholikusok közt toborzották össze hiveiket, s ha még azt az illetékes egyének szabadságának lábbal tiprása nélkül tették volna! Az ellenkezőt mint az emberi jogok ellen elkövetett merénylet kárhoztatjuk s e bünös merénylet illusztrálására közöljük a következő esetet.

Dr. Barnardo több árvaháznak protestans alapitója és vezetője, intézeteibe bizonyos előszeretettel vett fel szegény katholikus gyermekeket is, s azokat azután a protestans hitvallásban nevelte a szülők vagy gyámjuk *akarata ellenére* sőt mi több, midőn e gyermekeket szüleik esetleg gyámjaik nekik a nem tetsző intézetből kivenni akartak, a vakbuzgó proselyta megtagadta kiadatásukat. A proselytáskodás e nyilvánvaló visszaélése a bíróságokat is foglalkoztatta; s ezeknek Dr. Barnardóra nézve kedvezőtlen itélete tanusitja, mily tisztességes eszközöket használt a protestans proselyta a katholikus gyermekeket hitöktől megfosztó «szent czéljára.»

Murphy György Vilmos (szül. 1877.) szegény kath. szülők fia, korán veszté el édes atyját. Az anya 1883. évben férjhez ment egy protestans munkáshoz, kivel a protestans templomban esküdött meg. Midőn a mult évben aug. hóban ez a nő meghalt, a protestans mostoha apa vette a 13 éves kath. fiut s beadta Dr. Barnardo protestantizáló árvaházába. Ez év márczius havában a fiu keresztanyja s közeli rokona az árvaszékhez fordult s azt kérte, hogy a fiu a protestans intézetből neki kiadassék, hogy ő a törvény értelmében szülei vallásán nevelhesse. Dr. Barnardo tiltakozott ez ellen állitván, hogy a fiu a nyert oktatás folytán már protestansnak tekintendő. Az ügy a birósághoz került. Ez előtt a proselyta váltig erősitette, hogy a fiu az intézetben boldognak érzi magát, s egy iratot is hozott elő a fiu aláirásával melyben ez hit alatt tanusitja, hogy már protestans s ilyennek akar neveltetni ezentul is. Kay biró nem elégedett meg ezzel, hanem kihallgatta személyesen a fiut, ki a biró előtt azt vallotta, hogy szülőinek vallásában akar neveltetni, hogy szivesen megy vissza atyjához, s hogy nem jól érzi magát az intézetben. Erre a biró a gyermek kiadatását elrendelé s egyszersmind megdorgálá Dr. Barnardót a becsületességgel össze nem egyeztethető üzelme miatt.

Egy másik esetben oly fiuról van szó, kit Dr. Barnardo még saját édes anyjának sem akart kiadni birói itélet nélkül. A proselyta azzal az ijesztgetéssel akarta az anyát a törvényszéknek igénybe vételétől elriasztani, hogy a bíróság vizsgálatot fog tartani elmult élete felett, de az anyai szeretet győzött a nemtelen vakbuzgóságon. A bíróság Dr. Barnardot ez esetben is elmarasztalta. Ezt azért közöltük, hogy a protestans tábornak legyen mivel dicsekednie.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. KERESZTY VIKTOR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1890. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

LELKÉSZ ÉS GAZDA.

Irta PERGER LAJOS.

Hazánkban a papság legnagyobb része, — talán csakis a nagy városokban működőket véve ki, — a földmüvelésben, a mezei gazdaságban birja megélhetésének forrását. És én, bár éppen nem ismerem félre ama nehéz gondokat, sokszor sanyarú küzdelmeket, melyek árán a gazdálkodó lelkész nagy nehezen jövedelméhez jut: mégis azt mondom, hogy jól van ez igy; mondom pedig azért, mert ha a mi egész multunkat, a magyar haza multját elgondolom, s ha hozzá veszem mai viszonyainkat e hazában, nem mondhatok mást.

Nézzük a multat. A pogány magyar nép felvevén a keresztény hitet, az ezzel együtt járó müvelődés elmaradhatlan követelményeül: politikailag és társadalmilag teljesen átalakult. A keresztény művelődés alakitó hatása gazdasági viszonyaikra is kiterjedt. Eleinte persze gazdasági foglalkozásuk nem terjedhetett tovább, mint az új éghajlat alatt, az uj talajon talált földmüvelésnek elsajátitásában, követésében, s ebben tanitóik, útmutatóik a hithirdetők voltak; kik a keresztény hit tanainak ismertetése mellett, őket a békés polgári foglalkozásokra, iparra, földmüvelésre is megtanitották. Habár a békés foglalkozás akkor még nem részesült oly méltatásban, mely azt a mai kor

fölfogása szerint megilleti, mindamellett a mezőgazdaságra, hogy nagy súlyt fektettek, arról tanuskodni látszik azon állitás, hogy sz. István nem művelt valami új, szokatlan dolgot, hanem más nemzetek, kiválólag pedig a frankok példáját követte, midőn a magyarországi püspökségeket és kolostorokat fekvő birtokokkal látta el. Ez intézkedés által, nemcsak a haza érdekeihez füzte szorosabban az egyháziakat, hanem a mezőgazdaságot is előmozditotta; a nemzetgazdasági életnek oly szellemi tényezőt adott, mely azon időben, midőn az egyházi férfiak minden magasabb értelmiséget magokban egyesitettek, hazánk anyagi érdekeire is a legsikeresebben hathatott.

A püspökségek közül, hogy példaképen csak egyet emlitsünk, az egri püspökségnek alapitása a felső Tisza völgyére fontos esemény volt, de nemzetgazdászati jelentősége még inkább emelkedett azon nagy munka által, melyet a püspökség, a minden culturai fejlődést akadályozó sürü erdők kiirtására forditott. Az egrihez hasonló culturai missiót teljesített a váradi püspökség Bihar hegyes vidékein, a nyitrai püspökség a magas Kárpátokban, valamint a Vág völgyét képező vidékeken; s később a gyulafehérvári püspökség Erdélyben.

A püspökségek culturai működését, közvetlen vonatkozással a mezőgazdaságra, a kolostorok támogatták. Szent Benedeknek az akkor egész nyugoton fennálló szerzetesi szabályai szerint, a szerzeteseknek a mezőgazdaságot előmozditani szintén kötelességökben állott. A nyugati keresztény egyház szerzeteseinek e részbeni érdemei annyira constatálva vannak, hogy nem szükség ezekről bővebben szólani. A legelső magyarországi kolostor, a pannonhalmi szent-mártoni apátság terjedelmes fekvő javakra volt alapitva. A benczésekről mondja a rendnek egyik jeles tagja: „Legtöbb kolostoraink fekvőségeinek túlnyomó részét akkoron még rengeteg erdők képezék stb. A földművelést a szerzetesek a rengeteg ro-

vására terjesztik, s a gazdasági élet terén kezdettől fogva fontos művelődési tényezőkül szerepelnek. Irtják a rengeteget, művelés alá veszik a parlagon heverő földeket, lakosokat telepitenek le ; mig egyrészről a saját arczuk veritékével is áztatott föld termékeit fokozzák s iparszükségleteiket is jó részben maguk állitják elő; másrészt példájokkal megszentelik a munkát, mely a szabad magyar szemében még mindég becstelen, szolgai foglalkozásnak tartatott. A kolostorok e mezőgazdasági tevékenysége a mily előnyös volt magára a kolostorra, ép oly jótékony lőn hatásaiban az országos gazdasági és társadalmi viszonyokra."

Ugyanezen szavak alkalmazhatók más szerzetes rendi kolostorokra is.

Püspökségek és kolostorok az ország minden részében alapittatván, a mezőgazdaság elméleti munkája ez uton mindenhová egyformán terjeszkedett; s csak is ott müveltetett a föld is több intenzióval, hol a kolostorok működése nagyobb társadalmi eredményeket ért el; más helyeken az állattenyésztés maradt a lakosok túlnyomó gazdasági foglalkozása.

Kiterjeszkedett az egyháziak gazdasági működése a gazdaság különböző ágaira. A tokaji bornak termeléséről az első tudósitást a thuróczi prépostság 1252-ik évi alapitó levele nyujtja, mely szerint IV. Béla az ottani szerzeteseknek Olasz-Liszka környékén szőllőt adományozott; s ez időtől fogva a hegyaljai szőllőmüvelés maradandólag emlittetik. Hagyományképp szállott reánk azon tudósitás, hogy Draskovich György zágrábi püspök, ki a magyar egyházat a trienti zsinaton képviselte, 1562-ben egy pápai ebéd alkalmával IV. Pius pápa asztalánál az olasz és több hires franczia bor mellett a pápának és a vendégeknek általános elismerésére a hegyaljai s névszerint a tállyai bort is bemutatta. Ez tartatik az első alkalom-

nak melylyel a hegyaljai bor európai hirre emelkedett.

A kertészettel, melyet sokan a mezei gazdálkodás költészetének neveznek, az egyháziak mindig foglalkoztak. A szerzeteseknek szabályaik irták elő, hogy házuknál kert is legyen.

Miksa császár 1573-ik évben Verancsics Antal esztergomi érsekhez intézett leveléből, azt tudjuk meg, hogy az esztergomi érsekség javainak előkelő gyümölcstermelése volt. Azt irja ugyanis: Quum hortos hic nostros cupiamus illustrare et augere optimis diversi generis fructibus, vos clementer requirimus, ut colligendos curare velitis, et nobis huc cum diligentia mittendos surculos ad inserendum idoneos etc.“

A magyar egyház történetének legnagyobb alakját, a halhatatlan Pázmány Péter esztergomi érseket, ki hitbuzgalmának, törhetlen erélyének és munkásságának, kifogyhatlan áldozatkészségének annyi jelét adá, mint gazdát is tisztelettel kell emlitenünk. Róla mondja életirója: „Sokféle egyházi, politikai és irodalmi foglalkozásai között tudott időt találni, hogy a gazdászat legcsekélyebb részleteire is kiterjeszsze figyelmét. Ez már kortársait is csodálkozásra inditotta. „Bizony kegyelmes uram — irja neki egyik rokona — méltó csudára, hogy Nagyságod spiritualis ember lévén, császár ő felségének külső dolgaira való vigyázásai között elérkezett arra is, hogy a saecularis dolgokról megemlékezhessék és azokról gondot viseljen.“

Ugyanő a kertészet élvei iránt sem volt, úgylátszik, fogékonytalan. Egy alkalommal pozsonyi kertjéből már juniusban őszi baraczkokat küld Ditrichstein bibornoknak s dicsekszik, hogy a Törökországból hozatott csemetéket saját késével oltotta a magyar törzsekbe. Dinnyéje is sok volt, és a nevezett bibornok Pozsonyból hetenként vett dinnyeszállitmányokat. A virágoknak is kedvelője volt Pázmány. Egy alkalommal bizonyos

Ádám diákot bizott meg, „szerezzen részére egy fészek rozmarint, a milyenek a barátoknál vannak, és egy fészek szegfüvet is.“

Ha nem volnának is egyéb adataink, az itt elmondottak is igazolják, hogy az egyházi férfiak a mezei gazdálkodás terén jelentékenyen hozzájárultak a közjólét emeléséhez; lelkészi teendőikkel ezt összeegyeztethetőnek találták. Ma is nem egy pap van Magyarországban, kit a gazdálkodásban, különösen a gyümölcstenyésztésben és méhészetben szép sikerrel űzött foglalkozása, ha nem is emelt országos hirnévre, de nagy vidéken a mintagazda tekintélyével diszit.

S most forditsuk tekintetünket a jelenre. Ámbár évszázados gyakorlaton alapszik az egyházi férfiaknak gazdasági foglalkozása, mégis ma, midőn a papság jövedelmének rendezése forog közszájon és válik is kivánatossá: az ez ügyben felmerülő nézetek között mindinkább tért foglal azon óhajtás, vajha közvetlenebb lenne a papság jövedelme, menten a gazdálkodás gondjaitól. E vélemény könnyedén odavetve tagadhatatlanul nagyszámu pártfelekre talál; de kétségkivül jelentékenyen kevesbedni fog ezek száma, ha ez eszmét a körültekintő, higgadt megfontolás mérlegébe vetjük.

Nagyobb városok különböző foglalkozásu intelligensebb lakói között a lelkészkedő papság gazdasággal nem foglalkozik, azokról tehát itt nem lehet szó. Más tekintet alá esik a szorosan vett népnek, a nálunk mint agricultur államban majdnem kizárólag földmüvelő népnek lelkésze, a „falusi pap.“

A „falusi“ papság jövedelmét képező földbirtokot, csak az állami vagy községi pénztár helyettesithetné. Az első esetben a hatalom birtokába jutott párt a divó liberalis szabadsággal könnyen megegyeztethetőnek találná, diadal-szekerének csatlósaivá tenni a papságot, mit ha ez, elveihez hiven, tenni vonakodnék, járandóságának visszatartása lenne érte a hamisan indokolt büntetés.

Ily módon az állami fizetés judáspénzzé lehetne. A községi pénztár, melylyel méltán ázsiainak gúnyolt közigazgatási viszonyaink között, valóságos Csáki szalmájaként bánnak a községi előljárók, többnyire akkor lenne üres, midőn a lelkész fizetésének kiszolgáltatásáról volna szó; s ha a lelkész sok fűhöz-fához való kapkodás után végre orvoslást találna, ez sem lenne jelentékeny hátrány nélkül. Ezek ellenében minden emberi hatalomtól függetlenné teszi a papságot a földbirtok.

Igaz ugyan, hogy a gazdálkodás sok bajjal jár. Jól mondja egyik jeles irónk: „Az a falusi élet úgy messziről, ahogy ártatlan képű piktorok festik, igen szép lehet. De a szépet is meg lehet unni, kiváltképen ha az ember annak árnyoldalait nemcsak látja, de érzi is. Az az édes, jó föld, melynek sok ember urául tartja magát nagyon makacs jószág; nem elég annak eső, harmat, permeteg, veriték: könynyeket is kér néha. Folyton lázadásra kész rabszolga; sokszor, ha legszebben simogatják, hizelegnek neki, ápolják — nem tesz semmit. Szakadatlanul küzdeni kell vele, soha nincs legyőzve. Szomorú tréfát űz a gazdával s kivel negyven esztendeig kaczérkodott, azt a negyvenegyedikben tartja bolonddá.“ Több igazságot találunk ma e sorokban, mint Horác ama szavaiban: „Beatus ille qui procul negotiis, paterna rura bobus exercet suis, solutus omni foenore.“ Mindamellett ha a gazdálkodás bajai s az emberi hatalom önkényeskedésének kellemetlenségei között kell választanunk, válaszszuk inkább az előbbit, elmondván a zsoltárossal: „Jobb az Ur kezébe esnem, mint az emberek kezeibe.“ Vegyük hozzá még, hogy a pénz devalvaciónak van kitéve, mig a földbirtok terményeinek értéke együtt halad az idő viszonyaival.

Készpénz-fizetésből élni sokkal kényelmesebb mint gazdálkodni, de ki merné állitani, hogy a mi a legkényelmesebb, az a legjobb is?! Kik mindenek

fölött a kényelmet keresték: azok az emberiség közjavának gyarapitásához egy parányival sem járultak. Hisz „csak ki nem hevert, az várhat áldást és sikert.“

A népet vezetni, tanitani föladata a papnak. Ki a néppel beszélni akar, kell, hogy birja annak nyelvét, ki reá hatni akar, ismernie kell annak gondolkodás- és életmódját, éreznie bajait. Adjuk a nép elébe a legszentebb igazságokat a legmagasztosabb erkölcsi elveket elemeire bontva, észjárásához mérve, be fogja látni azok szépségét, talán óhajtani fogja azokat megvalósitva is látni; de az ő életmódjában ezeket csaknem utólérhetleneknek tartja, különösen ha oly embertől hallja, ki az ő életviszonyait nem ismeri. Nagyobb hatással lesznek reá az oktató szavak olyannak részéről, kit legalább egy tekintetben sorsa osztályosának tart. Tekintélyben emelkedik előtte az, kihez legégetőbb anyagi, gazdasági ügyeiben tanácsért fordulhat; nevekedik bizalma az iránt, kiről tudja, hogy vele együtt örvend a jó időjárásnak, vele együtt szenvedi Isten látogatásait. A gazdálkodó pap saját példájával mutathatja meg, miként lehet a gazdálkodás mellett Istennek hiven szolgálni, az ünnepeket megtartani; cselédjeinek, házinépének keresztény hivő lélekhez illően gondját viselni. A gazdasági cselédek erkölcsi állapotával úgy is kevesen törődnek. A falusi pap hiveinek nemcsak lelkipásztora, de igen sok más dologban is tanácsadójának, utmutatójának kell lennie, ugy hogy föladatának teljes érzetében elmondhassa magáról szent Pállal: „*Mindeneknek mindene lettem, hogy mindenkit üdvözitsek.*“

A földmüvelést megalapitó szerzetesek, a szerzetes élet főczélja, a belső megszentesülés elérésére való törekvés mellett, mások lelki vezetésében is buzgólkodtak. Amint a szigorú szerzetesi életmód mellett a papság megalapitója lehetett hajdan a culturának: ugy fejlesztője, terjesztője lehet annak a

falusi pap ma is. Magyarország lakosságának zöme földmüvelő; de a ki népünk gazdálkodását figyelemmel kiséri, láthatja, hogy abból az okszerü eljárás hiányzik, hogy abban az értelemnek kevés része van. Az apáiktól öröklött gazdálkodást folytatják, bár mily hibás legyen is az. Népünk panaszkodik, hogy nem boldogul, de nem érti föl, hogy ma nem elég ugy gazdálkodni, mint apáik gazdálkodtak, hanem szolgálatunkba kell venni a tudomány vivmányait, haladni kell a korral, különben az ősi birtok kisiklik kezéből. A Gondviselés Magyarországot megáldotta mindennel: termékeny talajjal, folyókkal, erdőkkel, munkát szerető néppel, daczára mindezeknek népünk csakugyan nem boldogul; mert a fényüzésnek átkos szelleme, mely ma a társadalmat uralja, elhatott a földmüvelő nép közé is hamarább, mint azon értelmi fejlettség, melyre szüksége lenne, hogy megszerezhesse azon anyagi erőt, vagyoni állapotot, mely a kor fokozódó igényeinek megfelelni képes. Felvilágositó utmutatásra van szüksége népünknek. Tanulni kell a földmüvelőnek, mert a gazdaság ma már nem pusztán gyakorlati dolog, hanem oly tudomány, mely körébe vonta a technika, mechanica, chemia vivmányait, s azért értelmi fejlettség kell ahhoz, hogy a köznép magáévá tegyen e tudományból annyit, a mennyire szüksége van. De kitől tanuljon?!

A nagy uradalmak gazdálkodási rendszere, nagy arányokban szervezett berendezése, fölszerelése, előtte minta nem lehet, abból a maga részére tanulságot vonni nem képes. De igenis tanulhat a gazdálkodó paptól, ki ellesve a nagyobb mérvü gazdálkodásból a használhatót, érvényesiti amit lehet a kisebb keretben. A példának vonzó ereje itt kiválóan bebizonyodik. A nép megszokott munkájához ragaszkodva kétkedő mosolygással néz, gúnyolódó megjegyzéssel kisér minden ujitást; de ha sikert lát, előbb megszé-

gyenülve hallgat, majd követésre buzdul. Annyi elméleti ismeretet, mennyit egy lelkész legfeljebb kétszáz holdnyi birtokának vezetése kiván, könnyen elsajátithat mindenki; a megfigyelés, a tapasztalás rövid idő alatt megélesíti ismereteit.

Statisztikai adatok tanusitják azon szomoru tényt, hogy a birtokviszony változásai hazánkban igen nagyok és évről-évre növekednek; hogy népünk birtokában magát föntartani nem képes. Látni mint pusztul népünk, mint omlik széjjel nemzetünk oldott kéveként; nem lehet ez közönyös a papra nézve. A birtokából kifosztott, otthonát elvesztett nép szivében oly cosmopolita érzelmek foglalnak helyet, melyek kiírtják abból a magasztosabb eszmék iránti lelkesedést, Isten és haza iránti legszentebb kötelességeinek szeretetét, és veszedelmes proletár tömeggé alakitják azt. Ha a katholikus egyház áldásos befolyásának kifejtésében akadályozva nem lenne, ugy fölépülne a társadalmi igazságosság épülete, melyet nem nyugtalanitanának a sociális kérdések; de ha ennek elérése az adott viszonyok között nem is várható, hasznos szolgálatot teljesit, ki minden kinálkozó eszközt, módot fölhasznál, a társadalmi bajok enyhitésére. Ily eszköz azon intellectualis erő, melyet a papság a nép fölött, a gazdaság terén is, helyzeténél fogva érvényesithet.

A gazdasággal való foglalkozás éppen nem válik, mint talán sokan vélik, a pap egyéni tulajdonainak, jellemének kárára. A szorosan vett papi teendők mellett, különösen ott, hol a hivek száma csekélyebb, ideje marad a papnak önmüvelődésre, hasznos tudományos foglalkozásra, s ennél hivatásához illőbb munkát nem is találhat. A legnemesebb élvet a tudományos foglalkozás nyujtja; de nem kivánatos, hogy szobájának négy fala közé temetkezett tudóssá legyen mindenki; s ha a tudományos foglalkozásban a lélek kifárad, nyugalmat, felüdülést, hol találhat a falusi

pap egyebütt, mint gazdaságában? Kit saját hajlamai a gazdálkodásra nem vezetnek, reá kényszeritik a megélhetés föltételei, saját jól fölfogott érdeke; s igy mig a szabad idő haszontalan elvesztésétől is meg lesz óva, a felügyeletet igénylő gazdaság házához is jobban leköti, otthonát is kedvesebbé teszi előtte.'

A tudományos foglalkozás azért nem fog elmaradni oly papban, kiben erre hajlam van, ha gazdasággal bir is; valamint tüzetesebben theologiával nem foglalkozik különös hajlam nélkül az sem, kinek erre elég szabad ideje lenne. A legpéldásabban teljesitett kötelességek mellett is nyilvánulnak az egyéni hajlamok. Kik foglalkoznak inkább tudományokkal, a gazdálkodó lelkészek, vagy azok a kik gazdasággal nem birnak? erre nézve nem lehet axiómákat föllállitani.

A lelkipásztori teendőknek csak ugy lehet a gazdaság hátrányukra, ha a pap a gazdálkodást túlzásig vinné, ha szem elől tévesztené az ezen igékben kifejezett vezérelvet: „*Keressétek először az Isten országát s az ő igazságát, a többiek majd megadatnak nektek.*"

Édes Üdvözitőnk az ég madaraihoz, a mező liliomaihoz utasitja az embert, hogy tanuljon bizni az isteni gondviselésben. Kinek juthatnának-e buzditó szavak többször eszébe, mint a mezőben járó papnak, kit a szabad természet szépsége a Teremtő végtelen bölcsessége fölött elmélkedni, jóságos gondviselésében bizni annál hathatósabban tanit, mennél közvetlenebbül kénytelen tapasztalni, hogy az ember hiába öntöz, ha az Ur nem ád növekedést. Guizot a franczia demokratiáról irt müvében mondja a mezei gazdálkodásról: „A természettel köti egybe az embert, a föld uralmában részelteti s életét összefüzi a nagy mindenség életével. A halandó valójának e tulajdon felel meg leginkább s tevékenységének igen szép, kedélyes és erényes hatáskört nyujt. A családnak házat s hazát

szerez; a léleknek magasztos vallási táplálékot. Más ügyekben ugy tetszik, mintha egyedül tőlünk függne a siker; de itt az évszakok folyamát s a kedvező vagy pusztitó időjárást láthatólag felsőbb hatalom intézi. Hiába való minden erő s kevélység, ezt le nem győzi; hasztalan az okos előrelátás, ez alól ki nem sikamlik. Azért is a szegénység jótékony érzetét, a gyarlóság öntudatát ápolja a mezei munka, s megtanitja az embert, ha egyszer a magáét megtevé, nyugodt béketüréssel várni fölülről, mit ád az Isten!"

Kinek élete lelkipásztori teendők s a mezei gazdálkodás bajai közt folyik le: az „falusi pap." E kifejezést különös hangsulyozással emlitik, kicsinylő arczkifejezéssel kisérik többnyire azon emberek, kik a hasznos foglalkozás és törekvés élveit legkevésbé keresik. A munkás, törekvő ember méltányol minden, bár legszerényebb körü hasznos törekvést, elismerés adójával tisztel meg minden fáradozást. A hiú világ ily vélekedése nem gátolja kötelességeinek teljesitésében, a reá bizottaknak kellő gondozásában azt, ki lelkesedést merit szent Bernát szavaiból: „Nem kivánok mást, mint alacsonyságom tudatában nagy lenni Isten előtt és semmi a világ előtt."

Mindaz, amivel talán indokolható lenne a fentebbi kifejezés kicsinylő értelme, nem szükségképeni folyománya a gazdálkodásnak, a falun lakásnak. A tudományos ismeretek nem városon vagy falun lakást, hanem szorgalmas fáradozást tételeznek föl; csak ennek eredményeül lesznek az ember sajátjává. A közlekedés mai viszonyai között, a nevezetes események hire néhány óra alatt eljut a legfélreesőbb helyre, s igy a világ folyásának azon ismerete, mely a müvelt embertől megkivántatik, megszerezhető, bárhol lakik is valaki. Hasonló állásu emberek társasága nélkül, a gazdálkodó pap talán nem lesz külső érintkezéseiben oly keresett, szavaiban a hizelgésig udvarias, mint a modern világ fia; de ment is marad a korszel-

lem azon kinövéseitől, melyekre czélozva mondja Kempis Tamás: „Valahányszor az emberek között megfordultam, emberségem kárával tértem vissza.“ A valóban nemes lélek a magányban hasznos foglalkozás között izmosodik, áldásosan hat ki működése a világba; mig a világban sokat forgott ember jellemének erős próbája a magány, hol okvetetlenül tönkre megy, ha gyenge, ha felületes. Azért nagyon igaztalan a kicsinylő vélekedés azon ember fölött, ki nem a közélet terén, nem oly szolgálatban, melyet a történelem följegyez s a közvélemény tapsa jutalmaz, hanem zaj nélkül, ernyedetlen fáradozással egy szent czélhoz egyengeti az emberiség utját.

Igaz, sok baja van a „falusi pap“-nak, de ecseteljék bár a legbeszédesebb ajkak találó hűséggel a gazdálkodás bajait: nem a panaszos szavak, hanem az ernyedetlen fáradozás fogja azokat enyhiteni.

Nézzünk egy pár ily bajnak a szemébe.

A sikeres gazdálkodás legelső akadálya, a hivek által végzett földmunka. Ily munkával, mely a nép szemében a jobbágy-rendszer gyülöletes robotjának maradványa, még azon esetben is, ha a kötelezettség egész terjedelmében teljesittetnék, okszerü, intenzivgazdálkodás nem üzhető. Nyilvánvaló dolog, mennyi czivódásnak, pörlekedésnek képezi tárgyát plébános és hivek közt a földmunka, melynek majd egyik, majd másik részét megtagadják; s amit végeznek is, annak silányságát a jobb érzésü hivek magok is bevallják. E szolgálmányok okvetetlenül megváltandók. Tapasztalásból meritett adatokkal indokolható ezen véleményünk különösnek látszik annak, ki kegyes főpásztorának a plébánia-birtok megnagyobbitására irányzott jószándéka elől azért tér ki, mert az igy nyerendő birtokot saját erejével kellene müveltetni. Tudva, hogy ily gondolkozásu emberek is vannak, nem reméljük, hogy a munka-megváltás szükségét hangoztató szavaink mindenütt visszhangra találja-

nak, mindamellett ezt annyira indokoltnak tartjuk, hogy bővebb fejtegetésébe nem bocsájtkozunk.

Nem kevésbé akadályozza a gazdasági viszonyok javulását egyeseknek azon enyhén szólva indolenciája, melyet javadalmuk ügyeiben tanusitanak. A plébánia anyagi ügyeinek gondozása nem olyan dolog, a mely mindenkinek tetszésére van hagyva, hanem lelkiismeretben kötelező az investiálás alkalmával tett eskü ama szavainak értelmében: „in spiritualibus et temporalibus bene et laudabiliter deserviam.“ Világosan értelmezik e kötelezettséget az egyházmegyei statutumok; ezekben olvassuk: „Possessor beneficii ecclesiastici nunquam non prae oculis habeat, quod illius duntaxat usufructuarius sit, naturali obligatióne obstrictus ad praeexistentia non tantum sarta tecta conservanda, sed et tum in suum, tum Successorum maius commodum pro modulo augenda et amplianda.“ (Statuta synod. dioeces. Strigon. pag. 154. in appendice.) Jogos panaszok hallhatók e dologban. Egy évtized kitartó fáradozásával, válogatott nemes gyümölcsöt bőven termő kertet alapit, terjedelmes gazdasági épületet épittet saját költségén az egyik plébános, de mielőtt a befektetések jövedelmét élvezné: az Ur szava kiszólitja őt az élők sorából; a kényelemszerető utód még a kert ápolásának költségeitől is fázik, gondatlansága folytán elpusztul a kert, romba dől az épület, s távozásakor nem hagy egyebet mint parlag földeket, rozzant épületeket, — s az ujjáalakitás költségének emésztő gondjai, fáradalmai várják ismét az utódot! Igy valósul az irás szava: „Egyik épit, és a másik ront, mi egyéb hasznuk vagyon, mint a fáradság.“ A fáradságból fakad a panasz, az elégedetlenség és kedélynyugtalanság ott, hol az anyagi jólétnek lehetne birni nyugalmát. A rideg önzés, e legáltalánosabb emberi gyarlóság érezteti itt is káros hatását.

Ily önző, egyedül önmagát szerető gazdálkodás

mellett lehet a világban kevés gonddal élni, a talált előnyöket kizsákmányolva vagyont is szerezni, de nem lehet birni azon nemesebb megelégedést, mely a közjólét munkását jutalmazza. Ki egyedül önjavát keresi, az nem ismeri az apostol intelmét: „Egymás terhét viseljétek, és ugy fogjátok teljesiteni Krisztus törvényét.“ Közös jóakarat sok akadályt legyőzhet.

De bevégzem immár elmélkedésemet.

Amint nem lehetséges, hogy minden földmüvelő egy és ugyanazon időben végezzen valamely munkát: ugy nagyon természetes, hogy mig az egyik tiszta időt kiván, a másik esőért imádkozik, s mivel minden körülmény, melynek egybevágó hatásától a gazdálkodás sikere függ, ritkán kedvező, innen a gazda-ember gyakori panasza, aggódalma. Föltéve azonban, hogy a lelkészre most gyakran terhes gazdaság helyébe más, a képzelet által rózsás szinben festett állapotok lépnének: ki tudja, nem termene-e a valóság számunkra még több keserü gyümölcsöt, min a milyeneket most ismerünk? Tudomány és tapasztalás eszközöket adnak kezünkbe, melyekkel sikeresen lehet küzdeni a gazdálkodás bajai ellen; de változván a viszonyok, a támadható nagyobb bajok között azután majd hasztalan óhajtanók vissza az elmult időket, a kisebb küzdelmeket.

DANTE ÉS BEATRICE.

Irta: Dr. TEVELI V. DEZSŐ.

(Folytatás.)

Midőn a költőt honfitársai a politikai tusákban méltatlanul megfosztották vagyonától és számüzték, a hazáját lángolón szerető Dantéra igen sulyos és érzékeny csapást

mértek. Városról-városra bolyongott, sehol nyugodalmat nem találván. «Oh bár ne kellett volna — mondja ő maga Convivio I. §. 3. — igazságtalanul büntetést szenvednem; a számüzetés és szegénység büntetését. Miután tetszett, Róma bájos és hirneves leánya, Flórencz város polgárainak, engem kivetni az ő kebeléből (melyben születtem és nevelkedtem életem férfi koráig, és amelyben teljes szivemből kivánom nyugalomra tenni fáradt lelkemet, és bevégezni az időt, mely nekem adatott): minden vidéken keresztül, ahol ezt a (olasz) nyelvet beszélik zarándokolva, szinte koldulva jártam, akaratom ellenére mutatván az én sorsom csapásait, amelyet gyakran igazságtalanul a szerencsétlennek szoktak felróni. Valóban hajó vagyok vitorlák és kormány nélkül, a sebes szél által, melyet a fájdalmas szegénység fuvall, különböző partokra és révekbe hajtatva: és nyomorultnak látszom sokak szemében, akik hirem után másnak képzeltek; kiknek szemében nemcsak személyem törpült el, hanem minden munkám is, amelyet már készitettem vagy még késziteni szándékozom.»

Érezte, hogy mily keserves mások ajtajánál könyörögni ki mindennapi kenyerét.

Indi partissi povero e vetusto;
E se il mondo sapesse il cor ch'egli ebbe,
Mendicando sua vita a frusto a frusto,
Assai lo loda, e piu lo loderebbe.

Par. VI. 139.

[Azután tovább ment mint szegény s elaggva,
Ha a világ ismerte volna szivét.
S mint koldulá éltét falat s falatra
Mint dicséri, dicsérné jobban is még.]

(Csicsáky forditása.)

Megpróbálta mily keserves mások kegyelmén élni:

Tu proverai si come sa di sale
do pane altrui, e com' è duro calle
do scendere e il salir per l'altrui scale.

Par. XVII. 58.

[Megpróbálod mily sós a mások kenyere, és mily nehéz ut a mások lépcsőjén le- s feljárni.]

Égő vágy, elolthatatlan kívánság lángolt keblében, hogy hazáját ujra láthassa, és a remény sohasem aludt egészen ki, hogy látni fogja még egyszer az édes aklot, melyben egykor nyugovék.

Se mai continga che il poema sacro
Al quale ha posto mano e cielo e terra
Si che m'ha fatto per piu anni macro,
Vinca la crudeltà, che fuor mi serra
Del bello ovile, dov'io dormii agnello
Nimico ai lupi, che gli danno guerra;
Con altra voce omai, con altro vello
Ritornero poeta, ed in sul fonte
Del mio battesmo prendero il capello.

Par. XXV. 1. etc.

[Ha még megérem, hogy a szent költemény, melyhez hozzájárult ég s föld, ugy hogy több évig sinylődtem érte, a kegyetlenséget legyőzi, mely engem kizár a szép akolból, hol egykor mint bárányka a farkasok, ellensége, kit ők üldöztek, pihentem; más szóval akkor s más gyapjuval térek vissza, mint költő és keresztségem kutja felett elnyerem a költő-babért.]

Mégis midőn a firenzeiek megengedték neki a visszatérést azon feltétel alatt, ha politikai tévedéseit beismeri és bizonyos birságot fizet, a költő határozottan visszautasitá ezen föltételeket, melyek az ő becsületét látszottak sérteni, és elhatározta inkább sohasem térni vissza hazájába, mint ily áron.

La tua fortuna tanto onorti serba
Che l'una parte e l'altra avranno fame
Di te: ma lunghi sa del becco l'erba.

Inf. XV. 70.

[Oly nagy szerencse várja s dics személyed,
Hogy mind a két párt foga fájni fog rád,
De szájok ily derék fühöz ne érjen!]

(Szász K. forditása.)

Hogy lehet, kérdem, feltenni, hogy egy ilyen embert, aki kész volt inkább a számüzetés sanyaruságait elviselni, kész volt inkább nyomorogni, koplalni, mintsem lángolón szeretett hazájába visszatérni, mert azt képzelte, hogy ez által becsülete, büszkesége csorbát szenved; — hogy lehet egy ily akaraterőt, amely inkább kész volt törni, mint meghajolni: *akarata ellen kiházasitani?* Valóban nevetséges gondolat!

Akik Beatrice létezését védelmezik, arra hivatkoznak, hogy Dante teljesen emberi módon rajzolja őt. Leirja korát, ruháit, életét, szép tagjait, halálát és temetését. Ami ezen vonásokat illeti, azok legkevésbé sem kényszeritenek minket egy valóságos Beatrice létezésének elfogadására, mert különböztessük meg jól az allegoriát az árnyékszerü abstractióktól. Az abstractió nélkülöz külső alakot, az allegoriák pedig eleven alakok, miért is külső jelenéssel, külső alakkal kell birniok.

Első sorban hivatkoznak, hogy a költő Beatricenek (Purgat. XXXI. 48.) testet tulajdonit; leirja halálát (Vita Nuova §. 31; Purg. XXX. 127;) szép tagjait, melyeket a földbe temettek. (Purg. XXXI. 50.) Mindezt igen szépen megfejthetjük tisztán allegoriai módon. Ha Beatrice az Egyházat jelképezi, halála alatt annak hanyatlását és tekintélyének csorbulását érti. A mellékkörülmény (szép tagjai, eltemetés stb.) költői ékesség, mely a leirás élénkitésére van alkalmazva. Maga Dante panaszkodik a biborosokhoz irt levelében (Ep. IX. 6.), hogy csak ő emeli fel szavát az anyaszentegyháznak *majdnem ravatalánál.* (In matris Ecclesiae *quasi funere.*) Ezen levél kezdő szavai Jeremias ismert mondata: Quomodo sedet sola civitas etc. A Vita Nuovában Beatrice halála után azt mondja a költő, hogy levelet ir a föld fejedelmeihez, mely egészen latinul van irva, és mely igy kezdődik: Quomodo sedet etc. Világos, hogy a föld fejedelmei a biborosokat jelentik, az elnevezés az Egyháznak a középkorban gyakorlott hatalmából könnyen megfejthető. A fennemlitett levél tehát mindenesetre az, amelyre a Vita Nuovában Beatrice halálakor hivatkozott, ott pedig az Egyház hanyatlásáról panaszkodik; Beatrice halála tehát az egyház hanyatlását, és tekintélyének egy időre való eltünését jelenti. Beatrice tehát az Egyházat képviseli. Ezért szólitja meg őt a költő (Purg. XXX. 11.) az Énekek Énekének ezen szavaival: Veni Sponsa de Libano (Cant. 4. 8.), azért alkalmazza rá Salamon ezen szavait: Quae est ista, quae ascendit de deserto. (Cant. II. 6.) Már pedig tudjuk, hogy a keresztény egyházatyák és az egész középkor, az

Énekek Énekében emlitett jegyese alatt az egyházat értették. Az emlitett helyek tehát az allegoriát legkevésbé sem zavarják, sőt inkább teljessé teszik a képet, kiegészitik a gondolat menetet, melyet a költő alkotott.

Tagadhatlan, hogy Beatrice a Vita Nuovában és a D. Commediában allegoriai szerepet játszik; a történelmi értelem sok helyütt éppen ki van zárva. Semmiféle irat egyszerre nem birhat több igazi értelemmel, kivéve ha az egyik mindenben alá van vetve a másiknak. Ahol egyszerre két igazi és tulajdonképeni találtatnék, ott a gondolatok összefüggése teljesen meg lenne zavarva. Sohasem tudnók, hol és mikor beszél az iró szószerint vett értelemben és hol nem; hol kezdődik a képleges értelem és hol végződik a szószerint való és igy az egész érthetetlen lenne. Már ez is kizárja, hogy a Portinari lánya egyszersmind a Vita Nuova és a D. Commedia Beatriceje legyen.

Minden hasonlatnál meg kell lenni az összehasonlitás alapjának, a tertium comparationisnak, melynek mind a két dologban elő kell fordulnia, hogy őket egymásra vonatkoztathassuk. E nélkül a hasonlat sántít.

Ha Dante a fösvénységet a farkashoz hasonlitja: itt a tertium comparationis az éhes vágy, mely minél többet kap, annál többre éhezik.

De mi a hasonlatosság a Portinari leánya és a theologia között, miben hasonlit Beatrice a kinyilatkoztatáshoz? Hol itt a tertium comparationis?

De a Beatrice által képviselt allegoria nemcsak hogy semmiben sem hasonlit a Folco Portinari leányához, hanem oly dolgok tulajdonittatnak neki, melyek kizárják a lehetőségét, hogy egyáltalában élő lényre gondoljunk, melyek egy fiatal nőre épenséggel nem illenek.

Az Inferno második énekében, ahol Beatrice a Divina Commediába bevezettetik, ez olvasható

> O donna di virtu, sola per cui
> L'umana spezie eccede ogni contento
> Da quel ciel, che ha minor li cerchi sui.
>
> Inf. II. 76.

[Oh erényes hölgy, ki által egyedül szárnyalja tul az emberi nem mindazt, amit a szükebb körü ég magába zár.]

Azt, hogy az idealis szerelem néha egyeseket megnemesit, nem tagadjuk: de hogy egy ifjú hölgy az egész emberi nemet (l'umana spezie) oly magasra emelje, hogy az összes földi dolgokat felülmulja, nem értjük.

Virgil nehezebben érthető dolgok magyarázatánál Beatricere utalja Dantét

Lume fia tra il vero e l'intelletto.

Purg. VI. 45.

[Világosság lesz ő az ész s igazság közt.]

Quanto ragion qui vede
Dirti poss'io; da indi in là t'aspeta
Pure a Beatrice; ch'opera è di fede.

(Purg. XVIII. 46.)

[Amennyire az ész itt láthat megmondhatom; de azontúl, várj Beatricere; mert ez a hit dolga.]

Bővebb oktatást tőle várjon:

La nobile virtu Beatrice intende
Per lo libero arbitrio, e pero guarda
Che l'abbi a mente, s' a parlar ten prende.

(Purg. XVIII. 73.)

[E nemes képességet érti Beatrice a szabad akarat alatt, miért vigyázz, hogy észbe tartsd, ha róla beszélni fog veled.]

Ezért ő az emberiség világossága, dicsősége:

O luce, o gloria della gente umana.

(Purg. XXXIII. 115.)

Sőt az Isten szerelmének nevezi őt, aki után az ég is epekedik, ő Istennek legtökéletesebb dicsérete:

Loda di Dio vera

Inferno II. 103.

Mielőtt a földre szállott volna, az erkölcsi erények szolgálatára voltak rendelve:

Priache Beatrice discendesse al mondo,
Fummo ordinate a lei per sue ancelle.

(Purg. XXXI. 107.

A Divina Commediára nézve mindenki megengedi, hogy itt Beatrice csakis allegoriai szerepet játszik; tagadják azonban a Vita Nuovát illetőleg. Tekintve a szoros összefüggést, amely Dante három főmüve — a Vita Nuova, a Convivio és a Divina Commedia — között van, fel kell állitanunk a tételt: ha Beatrice egyikben csakis allegoriai szerepet visz, az összefüggés fenntartása, az értelem zavarás elkerülése végett a többiben hasonlókép kell szerepelnie. Pedig ezen szoros kapcsot nem lehet tagadni; a három mű egy összefüggő trilogiát képez.

De Dante maga is jelzi, hogy mily értelemben magyarázzuk a Vita Nuovát. A Convivio elején ugyanis azt mondja:

«Ha a jelen munkában, melyet Convivionak nevezek férfiasabban tárgyalok mint a Vita Nuovában, nem akarom azért azt kisebbiteni, hanem inkább segiteni ezáltal azt, látván, hogy annak észszerüleg hevesnek és szenvedélyesnek, ennek pedig mérsékeltnek és férfiasnak kell lennie. Mert másként illik beszélni és cselekedni az egyik korban, és másként a másikban; mert bizonyos szokások helyesek és dicsérendők az egyik korban, melyek helytelenek és roszalandók egy másik korban. Én pedig abban ifjuságomban való beléptem előtt beszéltem, ebben pedig miután az már elmult. És mert igazi szándékom más volt, mint a mit a canzonek kivülről mutatnak, azért allegoriai értelmezés által akarom magyarázni, miután elmondtam a betüszerinti dolgot. (Convivio I. i.)

A Vita Nuova tehát semmiben sem különbözik a Conviviotól, csakhogy előadása valamivel élénkebb; ugyanazon okoskodások, ugyanazon hang, ugyanazon nyelvezet itt is, ott is. Ha tehát a Conviviot, mely szoros összefüggésben van a Vita Nuovával, csak allegorice értelmezhetjük, amint azt mindenki megengedi, és maga a költő is mondja, akkor a Vita Nuova elbeszélését sem szabad szószerint vennünk, különben elvész az összefüggés, megzavarodik az értelem.

Beatrice értelmezésére igen fontos a *donna gentile* szerepének tekintetbe vétele is. Beatrice halála után a költő

egy időre hütlenül megfeledkezve első kedveséről, gyengéd érzelmeket táplál egy hölgy iránt, aki ablakából részvevően tekint a szenvedőre. Ezen nemes hölgy «donna gentile» a kapocs a Vita Nuova és a Convivio között, az elsőben kezd róla beszélni, a másikban pedig jobban kifejti az eszmét, melyet helyettesitenie kell. (Vita Nuova §. 36., Conv. II. 2. Purg. XXX. 127.)

Maga mondja, hogy ezen leirások ugyanazon egy személyre vonatkoznak, azonban erősen tiltakozik az ellen, hogy valaki itt testi szerelemre gondoljon: «A gyalázattól való félelem indit. Félek a gyalázattól, hogy azon szenvedélynek rabja voltam, amelyet gondol, hogy felettem uralkodott, az, aki a fennemlitett költeményeket olvassa; amely gyalázat teljesen megszünik jelen beszédemmel; amely bebizonyitja, hogy nem a szenvedély, hanem az erény volt az inditó ok. Szándékom megmagyarázni a költemények igazi értelmét, melyet nem lehet látni, hacsak el nem mondom, mert el van rejtve az allegoria burka alá.» (Conv. I, 2.)

Minden félreértés elkerülése végett világosan megmondja, hogy a donna gentile alatt a bölcselkedést kell értenünk; «Állitom és erősitem, hogy a hölgy, kibe szerelmes voltam első szerelmem után, a mindenség Urának legszebb és legnemesebb leánya volt, akinek Pythagoras a philosophia nevet adta.» (Conv. II. 16.)

E két szerelem egészen egynemü, sőt a donna gentile iránt való a Vita Nuovában még sokkal emberibb móvan festve, mint a Beatrice iránt érzett: küzdelmük olyan mint midőn két hason értelem küzd egymás ellen, a két nő még arczra nézve is hasonlit egymáshoz. Ha tehát a donna gentile alatt nem szabad élő lényre gondolnunk, akkor Beatrice sem lesz élő lény húsból és vérből, hanem valamely elvont dolog, mely sokban hasonlit a donna gentile által képviselt bölcselkedéshez.

Kétségtelenné teszi ezt Beatricének a Vita Nuovában foglalt jellemzése, az iránta való szerelem okozatainak leirása.

Ő, megrontója minden gonosznak és királynője az erényeknek, minden kegyesség kulcsa, oly alázatos, hogy semmi

dicsőséget sem mutat, és mondák sokan: «Ez nem asszony, hanem az ég legszebb angyalainak egyike.» És mások mondák: «E hölgy csodaleány, áldott legyen az Ur, ki ily csodálatosan tud munkálkodni.» ‚Oly dicső volt, hogy nem ember leányának látszott, hanem Istenének.'

Öltözete, ruhái bizonyos titkos jelentőséggel birnak. Midőn először látja őt, megjelent a legnemesebb szinbe öltözve, az alázatos és becsületes vérvörös patyolatba takarva pillantja meg őt, halála után ismét vérszin öltözetben jelenik meg neki. A második találkozásnál hófehérbe látja őt öltözve. A Purgatoriumban pedig a két emlitett szinhez a harmadik is járul: a zöld, ugy hogy itt mind a három isteni erény szine (hit, remény, szeretet) együtt szerepel.

Sopra candido vel cinta d'oliva
Donna m'apparve, sotto verde manto,
Vestita di color di fiamma viva.

(Purg. XXX. 31.)

[Fehér fátyol felett olajággal koszorúzva egy hölgy jelent meg nekem, zöld köpeny alatt eleven lángszínbe öltözve.]

A titokszerüséget emeli a kilenczes szám. Kilenczéves korában látja őt meg, kilencz év mulva, a napnak kilenczedik órájában látja őt másodszor, hatvan hölgyet (a tudományok jelképei) énekel, és a Beatrice neve, nem türte semmikép, hogy más számba álljon, mint a kilenczesbe. Majd minden találkozásnál, minden visionál ujra meg ujra előjön a kilenczes szám.

Legmesterkéltebben alkalmazza azonban Beatrice halála idejének meghatározásakor. A történelmi időmeghatározásnak utolsó nyoma is hiányzik itt, az egész csak mesterséges játék (Kunststück).

«Mondom, hogy olaszországi számitás szerint az ő legnemesebb lelke elköltözött a hónap kilenczedik napjának első órájában: és a szirai szokás szerint az év kilenczedik havában, mivelhogy ott az első hónap Tismin, mely nekünk October. S a mi szokásunk szerint, a mi indictiónk, vagyis a mi Urunk születésétől való számitás azon évében költö-

zött el, melyben a tökéletes szám kilenczszer telt be azon században, melyben ő e világra helyeztetett.»

Miként lehetséges, hogy ezen mysticus szám oly következetesen ismétlődik Beatrice életében? Véletlen ez nem lehet, mert véletlen egyszer-másszor előadhatja magát; de ha valami következetesen történik, az véletlen nem lehet. Vagy talán az isteni Gondviselés ugy intézte Beatrice életét és Dantéval való ismeretségét, hogy a költő ezt müvében használhassa? Ez még nagyobb absurdum. Nem marad tehát más hátra, mint az egészet a szerző fictiójának tekinteni.

De hisz a költő maga megmondja a kilenczes szám használatának okát.

«Hogy mért volt e szám oly kedves neki, annak egyik oka az lehet, hogy Ptolomaeus[1] és a keresztény igazság szerint, kilencz az ég, mely forog: és az astrologusok véleménye szerint, a mondott egek tulajdonságuk szerint együttesen hatnak a földre; e szám barátja volt neki, jelentvén, hogy születésénél mind a kilencz mozgó ég a legtökéletesebb összhangban vala egymással. Ez annak egyik oka; hanem élesebben meggondolván, csalhatatlan igazság szerint e kilenczes szám ő maga volt, s ezt igy értem: a hármas szám gyöke a kilencznek, mert minden más szám nélkül, önmagában sokszorozva kilenczet tesz, aminthogy világosan látjuk, mert háromszor három az kilencz. Tehát, ha három önmagában alkotója a kilencznek, és a csodák müvelője önmaga által három, t. i. Atya, Fiú és Szentlélek, aki három és egy; e hölgyet kisérte az egyes szám, hogy megértesse, *hogy ő egy kilencz vala*, azaz csoda, melynek gyöke egyedül a csodálandó szent Háromság.» (Vita Nuova §. XXX.)

---

[1] Ptolomaeus, és utána az egész középkor minden bolygónak (Hold, Merkur, Venus, Nap, Mars, Jupiter és Saturnus) egy sférát vagy eget tulajdonitott, mely az illető csillaggal együtt mozgott; ezután következett az állócsillagok ege, ezek után a nyolczadik a kristály-ég jött, az első mozgó, melyről azt gondolták, hogy az égi testek mozgásának okozója. (Primum mobile.) A skolasztikusok hozzátették a tizediket, az empyreumot, az örökös nyugalom mozdithatlan egét. (Convivio II. 3.)

Teljesen érthetetlenek e szavak, ha földi lényre akarjuk vonatkoztatni, világosak azonban, ha Beatrice alatt az Egyházat értjük, mely a Szent-Háromságnak legtökéletesebb müve.

Nem szándékom a Beatrice halála után irt fejezetekhez teljes kommentárt adni, ámbár ez volna a legrövidebb út állitásunk bebizonyitására, csak általánosságban akarom az olvasó figyelmét ezen fejezetek és canzonek általános jellegére felhivni.

Például midőn tudtunkra adja Beatrice halálát (§. XXIX.) igy szól:

«És jóllehet kedves volna talán jelenleg értekezni egy kissé az ő elköltözéséről, nem szándékozom itt arról értekezni három oknál fogva. Az első: mivel nem tartozik jelen feltétemhez, ha tekintettel akarunk lenni a bevezetésre, mely e könyvecskét megelőzi. A második ez: mivel megengedve, hogy jelen föltételemhez tartoznék is, még sem volna tollam elégséges arra azt ugy tárgyalni, a mint illenék. A harmadik ez: föltéve, hogy ha mind az egyik, mind a másik ugy volna is, nem illik arról értekeznem, mert értekezvén, enmagamnak kellene dicsérőmül lennem; ami pedig egyáltalában megrovásra méltó, miértis azon értekezést más magyarázóra bizom.»

Mily hidegség, mily merev okoskodás! Igy szokás az elhunyt kedves fölött keseregni? Az egészben egyetlen meleg érzelem, fájó gondolat sincs, csak hideg argumentálás egészen skolasztikus módon! Azt lehetne talán mondani, hogy e hidegség nem akadályozza, hogy egy hús és vérből álló Beatricera gondoljunk, a költőt, aki igen jártas volt a középkor bölcseletében, itt csak korának szokása ragadja magával, mely szereti az okok és ellenokok egymásután való felsorolását. Elismerjük, hogy Dante a skolasztikában jártas volt, de azt is el kell ismerni, hogy előre haladottabb korában a philosophiai tanulmányokban még jártasabb volt, hisz a Convivióban kifejtett nézeteit (amelyet pedig később irt, mint a Vita Nuovát) számtalanszor elveti, vagy helyreigazitja a D. Commediában. De hát a költő idősebb korában, midőn az indulatok

tüze csendesedni szokott, le tudta győzni a bölcselkedő hidegséget, és oly hévvel, oly közvetlenséggel tudott irni, azon dolgokról, melyek valóban szivén feküdtek, mint akár Shakspere; miért nem irt hasonlóképen ifjukorában, midőn kedvesének haláláról volt szó? Nem keresi fel holttestét, halálát éppen csakhogy felemliti, és siránkozás helyett kabbalisztikus számmagyarázatokba mélyed.

De mit jelentsenek ezen szavak: «A harmadik ok, amiért nem illik az ő haláláról értekeznem, mert arról értekezvén enmagamnak kellene dicsérőmül lennem?» Witte, aki a «hús és vér Beatrice» szereplését fogadja el, e szavakhoz a következő megjegyzést füzi: «Mi lehet az ok, amely miatt nem irhatott a költő Beatrice haláláról, anélkül, hogy magát dicsérné, nem tudtam megfejteni, sem más — mint látom — nem volt sokkal szerencsésebb.» Világosak ellenben e szavak, ha Beatrice halála alatt az Egyház hanyatlását értjük, a mely ellen egyedül Dante emelte fel szavát, már emlitett levelében, megszégyenitve a biborosokat és a püspököket.

Ha eddig meg nem győződtünk volna, hogy Beatrice merő allegoria, akkor minden kétségünket el fogja oszlatni az iránta való szerelem okozatainak leirása. Ez a szerelem egészen más eredményt hoz létre a szerető szivben mint amit a közönséges földi lény iránt való érzelem szokott eszközölni. Itt nem uralkodik a sziv, nem nyügözi le az észt a szenvedély, hanem inkább mindenben az ész a parancsoló. «És jóllehet képe, mely folyvást velem vala, Ámor büszkesége volna, hogy rajtam uralkodjék; mindazonáltal oly nemes erényü vala, hogy sohasem türé, hogy a szerelem kormányozzon engem az ész hű tanácsa nélkül.» (§. I.) «Ámor az ész tanácsa szerint parancsolt nekem.» (§. IV.) Ez magának Danténak is különösen tünik fel, magyarázatát azonban más korra halasztja: «Mivel pedig felülállani a szenvedélyeken és az oly kora ifjuság cselekedetein, némi mesés beszédnek látszik; távozom azoktól.» (§. I.)

Ha hölgye valahol megjelent, a költő szivéből eltünt az ellenségeskedés, a tiszta szeretet szállotta meg, mely

megbocsátott mindenkinek, aki őt megbántotta (é. XI.); amire a hölgy tekint, az eo ipso nemessé lesz:

«Hordozza Ámort hölgyem a szemében;
Mert nemessé lesz amit megtekinte
Ahol megy mindenki fordul feléje,
S kit üdvözöl, lesz szive reszketésben;

Ugy, hogy lehajtja orczáját aléltan;
S legott fohászra kél minden hibája:
Fut ő előle a harag, s kevélység.
Segitsetek ti hölgyek őt, dicsérnem.

Alázatosság s minden éd szülemlik
Szivében, aki őt beszélni hallja,
És boldog az, ki őt előbb meglátta.

(§. XXI. Császár forditása.)

Szépsége nem oly természetü mint más hölgyeké, hogy a miatt egymásra irigykednének, hiuságot, féltékenységet más nőben nem ébreszt, hanem inkább megnemesiti őket, ugy hogy ők is miatta dicsértetnek.

«Oly nagy hatással bir szépsége, hogy nem
Szülemlik abból más nők közt irigység,
Sőt hogyha véle mennek, *felruházvák*
Ők is nemesség, hüség s szerelemmel.

Alázatossá tesz látása mindent,
S nemcsak magában tün kedvesnek ő fel,
De általa lesz minden nő becsültté.»

(Császár ford.)

És nem egyedül a hölgyekre hatott, hanem minden emberre: és nemcsak jelenlétében, hanem akkor is, mikor valaki rá emlékezett, csodálatosan munkálkodék. (§. XXVII.)

Ne remélje társaságát az, aki az üdvösséget el nem nyeri:

«Chi non merta salute,
Non speri mai d'aver sua compagnia»

(§. VIII.)

Az égben a szentek és az angyalok óhajtják társaságát, de az Isten irgalma a földnek fogja pártját, és azt

akarja, hogy addig legyen a földön, (ahol van valaki, t. i. Dante, akinek vesztéért félni kellene, ha a földről elvétetnék) mig ő akarja:

«Angyal kiált — — — — — — —
Mondván: Csodálat láthat a földön,
Mely származást oly lélek tettiből vőn,
Kinek sugári hozzánk felragyognak.
Az ég egyébnek nem lévén hijával:
Az Urnak esd hogy birja őt örökre,
És mindegyik szent dijul kéri őtet;
Minket csak egy véd: hangja irgalomnak.
— — — — ekkép szól az Isten:
Én kedvesim most türjétek nyugodtan,
Hogy, kit remélten, hadd maradjon ottan
Tetszésemig, hol az van, aki veszteért fél,
S ki a pokolban szól a gonoszoknak:
Láttam reményét én a boldogoknak.»

(§. XIX. Császár ford.)

Halála sem történik közönséges módon, mint másoké, hideg vagy meleg (hülés vagy forróság), hanem jámborság által:

«Elment Beatrix a magas mennyégbe,
Az angyaloknak békeség honába:
Ott van ő, s ti hölgyek, elhagyatva,
Nem fagy nemével lett ő elragadva,
Sem hőség által, mint mások, mi tőlünk:
Hanem csupán nagy kegyessége által,
Mely átsugárzik ő alázatából.»

(§. XXXII. Császár ford.)

Ily eredményt egy nő iránt való szerelem nem szokott előidézni. Ellenségszeretet, hüség, alázatosság, nemesség mind oly dolgok, melyek a szerelemmel legkevésbbé sem függnek össze. Beatrice megnemesiti azon emberi nemet, Beatrice miatt Dante felülemelkedik a népsalakon.

«Che uscio per te della volgare schiera»

Inf. II. 105.

Beatrice képzelt alak, az Egyház személyesitője. Hogy nem igazi élő lény, mutatja már neve is. Midőn, ugyanis a költő először találkozik vele, igy szól: «apparve la gloriosa

donna della *mia mente*, la quale fu chiamata da molti *Beatrice, i quali non sapeano che si chiamare.*" (§. I.) «Megjelent elmém dicsőséges hölgye, akit sokan, kik nem tudták mikép neveztetik, Beatricenek nevezének.» Tehát azok nevezték őt Beatricenek akik nem tudták mi neve, akik nem ismerték őt, hanem önkényüleg, külső tulajdonai után itélve nevet adtak neki. Beatrice eszerint fictiv név, olyanok által kigondolva, akik igazi nevét nem tudták. Ez az egy hely is elég annak bebizonyitására, hogy a Vita Nuova Beatriceja nem a Portinari hasonnevü leánya. Fraticelli, aki a «hús- és vér Beatrice» létezését védi, maga beismeri, hogy mindeddig ezen hely okos magyarázatát megtalálnia nem sikerült. Pedig mily egyszerü dolog, ha a pusztán allegoriai álláspontra helyezkedünk. Beatrice (a boldogitó, ezen igetőből: beare) nem világosan az egyedül üdvözitő egyházat (ecclesia beatrix) symbolisálja?

Mindezekből elég bizonyossággal állithatjuk, hogy a Dante munkáiban szereplő Beatrice alatt nem élő lényre hanem merő allegoriára kell gondolnunk. A Dante szerelméről való historia, amint Boccaccio elbeszéli, már magában véve hihetetlen; bizonyos erőltetett, nyegle jelleget hord magán. A történelmi adatok ép oly kevéssé bizonyitanak pro, mint contra. Ha azonban a költőnek munkáit tekintjük, azok belső tartalma teljesen kizárja, hogy Beatrice alatt élő lényt gondoljunk. A zsenialis Witte theoriája, Dante lelki fejlődéséről, munkáinak egymásközt való összefüggéséről mindaddig tökéletlen marad, mig az allegoriai szempontot el nem fogadjuk. Igy lesz világos határozott képpé előttünk ezen óriási lángész küzdelme, igy látjuk az ő lelke történetének lépéseit, mint lesz a gyermekded hit, a kétkedésen, rationalismuson keresztül, megaczélozott férfias meggyőződése. Igy lesz világos előttünk a halhatatlan emlék, a Divina Commedia czélja: másokat a hitben megerősiteni a földi salaktól, a büntől, megtisztitani. Igy lesz igazán e remekmü, mint már Scartazzini mondá, egy épületes olvasmány, a szó legszorosabb értelmében.

Igen szomoru, hogy e hatalmas lángészszel hazánkban

igen keveset foglalkoznak. Alig akad egy két Dante-kedvelő, teljes forditásunk mindeddig nincs, Angyal, Csicsáky, Szász Károly leforditották ugyan jól-roszul a Divina Commedia egyes részeit, Császár Ferencz pedig a Vita Nuovát meglehetős gyarló módon, de a közönség mindezekről kevés tudomást vett. Bátran mondhatjuk, hogy müvelt közönségünk legnagyobb része nem tud többet Danteról, mint a Mahabharatáról. Pedig érdemes volna a divino poetával foglalkozni. Költőink uj irányt nyerhetnének Muzsájuk számára, ha unalomig koptatott lantjaik szerelmes zöngicsélével felhagyva a halhatatlan lángész nyomdokaiba lépnének. Politikai, vallási állapotaink nagyon hasonlitanak a XIII. századbeli Olaszország állapotaihoz. Az Egyház tekintélye hanyatlásban volt, a hit fáját a kétkedés férge rágta, az eszményi felfogás a politikában csökkent, a macchiavellismus előre vetette árnyékát, a korrupcio az erkölcsökben, a a kormányzásban óriási. Az ember rendeltetését a pénzhatalom által elérhető földi gyönyörüségekben keresték az akkori epcureusok éppen ugy, mint ma. Ekkor emelte fel Dante hatalmas szavát egyaránt korbácsolva a nagyok és kicsinyek vétkeit. Mily hasznot huzhatna Dante tanulmányozásából a magyar társadalom és a magyar irodalom?

„PRAESTA QUAESUMUS . . .!“

Irta RUSTICUS.

Hol az a boldog kor, amelyben még a megyei «cassae perceptor» sem tudott öt számnál többet kimondani? Oda sem neki ama zsebrák kornak! ma már holmi «csizmatisztitó részvénytársaság» prospectusa is milliókat tesz ki a «tartalék tőkébe.» Hát még az államadósságok milliói mily «fényes» tanubizonyságai a nemzetek politikáját vezérlő

«faktorok» «gazdálkodásának.» Szinte örülünk, ha «honatyáink» (t. i. a végrehajtók) ellicitálják az utolsó kötőféket is, és minket azzal vigasztalnak, hogy ezzel az ország «milliós hitelét» szaporitják! Annyi manap a millió, mint valaha a garas volt. Igazi «populus acquisitionis» vagyunk, már t. i. ha a postkistliket és «magán célokra» felhasznált $^1/_4$, $^1/_2$ és egész milliókat nézzük, és a megkoppasztott árvák könnyeit látjuk; dobálódzunk a milliókkal, mint a medve a vadkörtével. A százezerek manap már nem is imponálnak; — a kinek manap legalább egy fél glacé kesztyüje van, az már a milliókat hordozza ajkain. Bank, bankár, pénzüzlet van már «soknál is sokabb» — és mégis oh irónia! minden ajtónál «praesta quaesumus»!! Annyi a koldus, a hány a forint; és a milliók tulajdonosai vagy elpocsékolói évhosszat tanulmányozzák a «pauperismust,» mely uton-utfélen selyemben rongyban feléjök vigyorog; és midőn soká törték a fejöket, hogy az ok- és okozatot kitalálják, nagy bölcsen elhatározzák, hogy el kell törülni a — — kis lutrit, mert — ugy mondják — ide hordják a szegény emberek (még a pénztárnokok is) a pénzöket!

Ha már ezen thémába vágtam a fejszét, persze el kellene kezdenem szakaszokra osztva tárgyalni a pauperismus mélyen fekvő gyökereinek apránként való kifejtését, tudományos apparátussal, sürü idézetekkel, stb.

De mit érnék vele? a pauperismus theoriai oldalát a «M. Sion» t. olvasói vajmi jól ismerik, arra pedig nincs kilátásom, hogy azok között valamely ájtatos képü «jótékony» egyletbe tartozó (selyem ruhás) hölgyet is találjunk, kinek «jószivéből» siralmas témámmal egy könnyet kicsaljak. Azt is elismerem, hogy tán elő kellene vennem a statisztikát és kiböngésznem belőle, hogy egy egy «görbe» orru milliós pálinkagyárosra — mily furcsa, hogy a gazdag pálinkagyárosoknak többnyire görbe orruk van — hány éhező munkás jut? stb. stb. De mind ehhez nem értek, s azért a tudósokra bizom a tudományt. Én, a praxisnak embere, csak azt akarom itt futva érinteni, hogy mi boldog falusiak mennyi tapasztalatot vagyunk kénytelenek tenni naponkint a

parochiákban, a pauperismus rideg terén. Különösen, ha a Gondviselés valamely országut-széli, vulgo transennalis státióra juttatott. Itt megvannak aztán a «nagy látogatás» napjai, itt aztán a «nagy kereslet»!

Tudom, jut ebből a városra is, de ott segitenek egy keveset az «András bácsik» és az a «pompás találmány» a kapun, melyen csengetéskor kikukkan egy szolgálattevő szellem és műértőleg észre tudja venni a «bélyegtelen» folyamodványt és — — megmenti a látogatástól az «urat.» De nálunk falun másképen van, itt «a kapu mindig nyitva» régi magyar szokás szerint (azaz hogy néha nincs is kapu, pl. nálam félévig nem volt kapu; áldott emlékű sz.....i principálisom házán pedig soha sem volt kapu, mert hát ott «patronus nullus» volt) — itt az ilyen «inspectorok» (qui inspiciunt) szabad beléptijegygyel birnak, nem lehet becsapni orruk előtt a kilincstelen kaput, hanem egy két «vassal» kell kapacitálni őket arról, hogy ő kelmök «tovább» lakik innen egy házzal. Akarva, nem akarva szakismeretre vergődik itt a pap, és lassan bizonyos routinet szerez; acquirit scientiam discretionis personarum; persze sokszor keserü tapasztalatok árán. Hiába minden minden védekezés! még ha «bognár czimert,» (t. i. kereket — oldj kereket innen) tennénk is házunkra, akkor is el találják ezen «átutazók,» hogy ez a parochia» és jönnek biztosra; mert hát ki adjon, ha nem a «pap»? (Itt eszembe jut, hogy tán a congrua rendezése erre veszélyes befolyással lesz, mert majd valamelyik koldus megszerzi a listát és tudni fogja a pap jövedelmét, a kihez beállit, és ehhez méri a «követelést»!)

Ki tudná e népet kategoriákra osztani? minden nap uj képeket ad. Vannak szemérmes szegények (kevesen), tolakodók (sokan), müveltek (számosan) elegáns modoru koldusok (akárhány). Egyik azzal kezdi: «szegény vándorló» vagyok, bene; ha látom, hogy van hátán uti táska, még azt is megkérdem, hogy akar-e enni? És ezen «podgyászos» vándorlók közt sok olyanra akadtam, aki nem érdemlette meg a sorsát. Ha nincs a hátán podgyász, legfeljebb egy pálcika — a kutyák ellen, — kérdem, «miért nincs mühelyben»? felelet: «télre el-

bocsátották.» «Hát nyáron nem birt szerezni»? «Tán paraszt vagyok, hogy ötven krajczárért dolgozzam»? — Ez semmi! De mikor jönnek a finomabbak, pl. «A helybeli plébános urhoz van szerencsém»? (sajnos) «igen.» «Kérem én jegyző, gazdatiszt, hivatalnok, tanitó, (sőt) klerikus voltam.» «És most koldus»? «Kérem az nem: csak átutazóban vagyok és — — — nincs pénzem.»

De egy fajta sem bosszant annyira, mint a színészek. Egyszer egy ilyen ütött-kopott beköszönt hozzám: «Kérem én is pap vagyok, Thalia papja vagyok.» «Nos»? — «Egy kis segélyt akarok.» «Ha Ön Thalia papja, menjen segélyért Thalia püspökéhez» (Podmaniczky, Keglevics, Beniczky etc.) és ott hagytam. No még az igazi «lateinerek,» kik «laudetur «Jesus Christus,» «habeo honorem» etc. köszöntésekkel kezdék: ezek ám a türelem próbái! Mit szóljunk ahhoz, ha valamely «praesta quaesumus»-ból egy-egy gyermekkori pajtás, iskolatárs bontakozik ki? Egy ilyen «szegény tanitót» éppen készültem tovább szállitani, midőn ő bizonyitványát mutogatva nevét meglátám, és egy, az atyja által igen jó módban hagyott iskolatársamat és gyermekkori játszótársamat ismertem fel benne. Ez fájt! adtam neki bővebben — sőt még egy más gyermekkori társ is akadt, a ki szintén adott, ugy hogy, amit odavetve összeszámitottuk, kapott ő hat, hét forintot, és ezt szálig el is verte az nap este az itteni vendéglőben. Másodszor is eljött, de én már nem könyeztem meg; mert már volt neki «társnője» is, a ki «támogatta»: hanem azért még egyszer lett szerencsém, utolsó utjában, mely már a kórházban végződött, ahol meg is halt! Szomoru, keserves állapotok! Ez a «lumppauperismus» bosszantó, és az ember sokszor igen hajlandó volna «mogyorófa» alamizsnát adni. De hát az ember nem lát a szivekbe és vesékbe! Hogy fájna mindenkinek, ha egy igazi szegényt utasitott volna el! Ellenben, mily jól esik, ha igazi szegényre akad és ellátja kereszténynyhez illően, ha szemeivel látja, hogy «recreavit» illum: ez feledteti a keserü tapasztalatokat. Ilyenkor láthatja az ember, hogy nem mese az, miszerint vannak emberek, kik két-három napig nem esznek, kik nem birnak

«lábukon állani.» Egy a sok közül: Egyszer vasárnap reggel ugy nyolcz óra tájban végigmenve utczánkban, földön ülni láttam egy szebb ruhába öltözött beteges arcu nőt, mellette egy circa 12—13 éves szinte csenevész külsejü leánykával. Megszólitom, és megtudtam, hogy Váczról (hozzám jó három óra) gyalog jönnek, és az apa, egy volt hivatalnok, ki félévi betegség után állását elvesztette, bement valahová egy kis kenyeret kérni, — hogy tovább mehessenek gyalog a rokonokhoz — — — Csehországba.» Szörnyüség! Behivtam és egy kis tejet adtam nekik — s elmentek szegények! Ebből az a tanulság, hogy bármily nagy a gyalogjáró «Weltumseglerek» serege, fajtája, a katholikus pap házánál a bánásmódnak elhirtelenkedettnek még sem szabad lenni. A sok «svihák» között is kell vigyázni, ne hogy egy már fájó szivet még sajgóbbá tegyünk; azért ha a plébániai «vicerectorok» (Pardon! gazdaasszonyt akartam mondani) kissé hangosabban beszélnek is valami «meleg kanalat nem evett» «urral,» (mert hát néha-néha nekik is kijut a sauceból, pl. «mit parancsol maga, ugy is csak szolgáló» vagy ha még többet is mondanak etc., és igy nem lehet nekik egészen rossz néven venni, ha kissé «sujtásos» stylusban beszélnek velök) — — egészen még sem szabad megengedni, hogy a házi népség a «praesta quaesumus»-sal rosszul, durván bánjék. Pedig néha ez is előfordul — — itt-ott. «Pakkolj,» «lump,» «korhely,» «csavargó» néha csak a szives fogadás előszava; ezután a «bundás» inast hivják, hogy kisérje ki «fogai csattogtatásával a látogatót.» — Pedig hát, pedig hát! — — lassabban, «vae illi per quem scandalum venit,» ha az az éhes, szomjas, hidegtől elcsigázott (akár ő oka, akár nem bajának) vándor szegény, akit a jól elhizott «nagy-asszony» olyan könnyen kiakolbólit az udvarból, be-bepillant a konyhába és onnan a «legjobb falatok és csoszikok» illatárját nyeli üres gyomrába és egy «mars betyár dolgozni» falattal kénytelen a «bundás» «udvari künophoniája mellett» elmenni, hogy szegényebb embernél keressen alamizsnát — — ez nem marad nyom nélküli. Ez aztán az «esurii et non dedistis mihi manducare» villanyfényes megvilágitása. A szegény elmegy, de a «madame

szobájában az öt-hat pinchi kutya és kandur nyujtózik, várva mig «teritenek nekik.» Lerakott tányérokból jobbat esznek mint a cseléd, és «pofácskáikat» a gyöngéd kéz szerviettel megtörli, és siestára befekteti ágyacskáikba. Reggel a cseléd kihordja a vánkoskákat és dunyhácskákat, hogy kiugráljanak belőlök az éjjeli nyugalom háboritói. Az Adm. R. Dominus pedig elnézi, hogy kotródtatják el a szegényt a konyha elől; a szegény csak «micas» «maradékot kért, a pinchi meg tejszines kávét eszik, vajas kiflivel. Prosit!

Az ilyenek — egyik is, másik is aztán ne vegyék ma holnap rossz néven, ha «ante aeterna tabernacula» majd velök is olyan stylusban beszélnek.

Legnagyobbrészt ugyan krajczár járja, mert «longus est idem petentium ordo,» ritkán mehet «hatos» ritkábban «flóres»: de már még is csak feltünő az, ha tőkepénzes plébánosok szegényeknek félkrajczárokat adnak. Ez az ur companiába állhatott volna az egyszeri gazdag nővel, a ki bucsukor a vendégek számára leölt csirkék (térdtől levágott) lábait (illetőleg körmeit) adogatta a koldusoknak. Ezen falathoz a félkrajczár illő borravaló lehetett volna. Oh ha ezen két egyén együtt gazdálkodhatik vala, mily sokra vitték volna! (Szegény asszonyon — mert ismerem őt, et dico facta, non ficta, teljesült: per quod quis peccat, per idem et punietur; mert — — podagrája van neki, a félkrajczáros alamizsna-adó ezreit pedig már rég elverték a nevető örökösök.) Hogy manap Üdvözitőnk ama szavai: «pauperes semper habebitis vobiscum» nagyon is teljesülnek, és hogy manap a koldulás nem szégyen, hanem sokaknál életmód, melytől — nem mint valaha — többé nem irtóznak egyesek, ennélfogva felléptök is nem alamizsna-kérés, hanem valóságos zsarolás, ez bizonyos; és ennek láttára nem csoda, ha az emberek nagy része a kéregetőkben nem támogatásra méltó szegényt, hanem csak kikergetni való söpredéket lát: — nekünk katholikus papoknak mindazáltal legalább is óvatosaknak kell lenni, és ha más szempontból nem is, éppen a raffinirt részszel szemben czélszerüségi tekintetből is röviden, de béké-

sen kell elbánni, és ha bár egyes követelő, vagy henczegő voyageur nagyon is megérdemlené, hogy «gyors szállitmány» alakjában tegyük is a kapu elé, mégis jobb velök békésen bánni. Miért? E népnek legnagyobb része önhibájából anyagilag tönkre ment emberekből áll, de ezek egyuttal a vallással és erkölcscsel is rég szakitottak — Istenöket elvesztvén, s vele mindent, más egyéb veszteni valójuk nincs, tehát mindent mernek, semmitől sem irtóznak, bosszura készek, különösen a gazdagok és papok ellen; azért jó minél hamarább és minél békésebben túlesni a látogatáson. Egy ilyen csirkefogó egyenest bevallotta nekem, hogy egyik collegámnak a széna kazlát akarta felgyújtani, «mert, — ugymond — csak kis ételt kértem és ők durván kikergettek.» Ez a firma hazánk majd minden börtönében megfordult már, és azt állitotta egyszer előttem, hogy a b.....i börtönben a legjobb gombóczot főzik. «Körutjában» meg-meglátogat engem, kap egy kis «melegkanalat» és tovább megy. Édes atyja még él, és tisztességes ember, de ő csavargó, és azt mondja, hogy nem bir megmaradni sokáig egy helyen.

Mint mondám — vannak olyanok, kik nem hogy rászorulnának, hanem lomhaságuk folytán élnek a koldulásból. Volt egyszer nálam egy könyvnyomdász, — aki bevallotta, hogy októbertől circa márcziusig dolgozik, aztán utazik — faluról-falura, és naponként szabad szállás (a bokor alatt), szabad élelmezés mellett 1 frt 50 krra is felvergődik, «hát minek dolgozzék nyáron mint a paraszt.» Legrosszabb fajta, és legkevesebb szánalomra méltó az úgynevezett «bucsusok» osztálya. Ezek rendesen concubinariusok és képzeletet felülmuló erkölcstelen nép, még azok is, a kik testi nyomorékok. Egy bucsuhelyi korcsmáros azt mondta nekem, hogy neki a koldusok többet jövedelmeznek, mint a bucsusok, mert addig el nem mennek, donec redderint novissimum quadrantem — a csárdásnak; van olyan is, aki egy-egy «jó bucsún» 30—40 frtot is «keres.» Boldogult főnököm beszélte, hogy egykor egy hiresebb vásárhelyen éjjelezvén, és elaludni nem tudván, ablakához ment, és a redőnyök között hallgatta, és nézte az ablak alá települt koldusokat. «Soha

sem hittem volna, hogy lehetséges ekkora erkölcstelenség, mint akkor tapasztaltam és láttam a koldúsok között.» Fáj ugyan az embernek, ha látja (amint én is ablakomból akárhányszor), hogy hogyan vándorol az alamizsna az «Iszkri» zsidóhoz a pálinkáért; vagy, ha hallja, hogy multkor az egyik korcsmában bizonyos «reisender» 40 karaj kenyeret adott egy deci pálinkáért; vagy, hogy van itt egy olyan firma (kinek falujában háza, tisztességes neje van, de ő dologkerülő korhely), akit multkor egy ur meglesett amint a kapott pénzt 3 krjával kirakosgatta és önelégülten mondta: «Nini hány portio pálinkám van!! — de végre, ha (az utóbbit egészen kitiltottam házamból) az ilyest kevesebb misericordiával fogadjuk is, a «tömeget» legalább is ne uszitsuk magunkra, hanem iparkodjunk «olcsón» szabadúlni. Az én . . . . . i szomszédom sokszor elkezdi a kathekizmusból examinálni és különösen a szent gyónásra permoveálni e koldusokat; néha sikerül neki, de a legtöbbje vonakodik előle és önmagát absolválja — a gyónás alól.

Egy jelenséget különösen megfigyeltem. A koldulók legnagyobbrésze mesterember, és csak itt-ott találkozik egy-egy földmives közöttök, azok is vagy égettek vagy másként igazi koldusok. Honnan van ez? Nem lehetne itt egy kis consequentiát levonni a vasár- és ünnepnap megvagy meg nem tartására? Quid nobis videtur? Per extensum manap a földmives osztály még legjobban, a mesteremberek legrosszabban tartják meg a vasár- és ünnepnapokat. A paraszt nem dolgozik vasárnap, és kis keresete mellett megél; az iparos dolgozik vasárnap nagy kereset mellett és — — — koldul. Ez nekem ugyan egyéni véleményem, de talán nem tévedek, ha fentartom. Ne mondja senki, hogy a földmivesnek csekély igényei vannak, egyszerübb öltönye, élelmezése. Mondjuk meg nyiltan, hogy különösen a városi iparost igen is igényei, fényüzése és dőzsölő modora buktatják meg és ebből folyó erkölcstelensége. A földmivesnek a csekély keresetből családját fentartani és adóját kell fizetni; az iparos nagy keresete mellett saját énjét sem tudja fentartani. Az az Isten mégis csak uralkodik felettünk! Be-

széltem én iparos kéregetőkkel már többször erről; és voltak olyanok, akik belátták, de azt mondták: «Mit tegyünk, ha kényszeritenek; de kényszeritik-e vajjon a «blau montagra is? Et — obmutuit!

Addig mig bölcs honatyáink a «buffetben» kisütik, hogyan lehet a pauperismus hétfejü hydráját megölni, és a «Jó szív» annyira megnő, hogy abban minden szegény vallásküloönbség nélkül (?) megfér, addig mig a «bevakolt» «szeretetházak» minden nyomorultat befogadnak: addig mig a «jótékony bálok és mulatságok» minden nyomort megenyhitenek, mig a «humanismus» helyébe a «charitas» lép: sok viz fog elfolyni; erre hát ne számitsunk, hanem mi papok «simus misericordes.» Lehet, hogy azokat, kiket a felvilágosodtság «koldusokká» tett, a keresztény irgalmasság példája megtanitja arra, hogy «Deus charitas est» és «non vidi justum derelictum.»

FELOLDOZÁS ÉS UTOLSÓKENET.

Irta SPULLER GYULA.

Kell-e az eszméletlen beteget utolsókenet előtt feloldozni?

Az utolsó kenet élők szentsége. A ki halálos bün öntudatával bir és gyónhat, előbb gyónnia kell, csak azután részesülhet e szentségben. Ha a bünös mondaná: Nem fogok gyónni, de akarok a kenet szentségében részesülni; — ez neki nem használna. «Omnibus post baptismum lapsis jure divino necessariam existere (confessionem)»; tanitja a tridenti sz. zsinat.[1]

Ha azonban a beteg nem tudja nagy bünös voltát,

[1] Ezzel ép ugy nem ellenkezik alábbi állitásom, mint azzal, hogy a keresztség mindenkinek szükséges az üdvösségre, nem ellenkezik, hogy az apró szentek mégis üdvözültek, Valentinian is üdvözült. (S. Ambr. De obitu Val.)

(invincibiliter ignorat)[1] és van legalább tökéletlen bánata,[2] akkor az utolsókenet eltörli a halálos bünt is. Ez a theologusok megegyező tana.

Különös, hogy azon másik esetben, midőn a beteg nemcsak halálos bünéről, hanem *mindenről* megfeledkezik — eszméletét veszti, sok theologus tőle mégis gyónást, illetőleg a paptól feloldozást kiván; azt tanitván, hogy ha a beteg hirtelen önkivüli állapotba jut, a bánat semmi jelét sem adta, nem is adhatja: előbb feltételesen feloldozandó, azután feltétlenül részesitendő az utolsókenet szentségében.

A feledékenytől nem kivánják, hogy részesüljön a töredelem szentségében, pedig ez arra képes: az eszméletlentől kivánják, ámbár nem teheti.

Helyes-e ez? Nem. Mert az utolsókenet I. eltörli a halálos bünöket is, ha azokat a beteg meg nem gyónhatja; tehát II. nem kell előre bocsátani a feltétes feloldozást; sőt III. e feloldozás érvénytelen; végül IV. külön foglalkozom Perrone-vel, ki ellenkezőket látszik állitani.

I. A ki *jóhiszemmel* és *tökéletes bánattal* járul *bármely* szentséghez — kegyelmet nyer. *Közvetve* (indirecte) minden szentség képes a halálos bünt eltörülni. Az oltáriszentség már csak élők szentsége! És sz. Tamás ezeket irja róla (Sum. P. III. q. 79. a. 3.): «Qui est in peccato mortali, cuius conscientiam et affectum non habet; forte enim primo non fuit sufficienter contritus, sed devote et reverenter accedens consequetur per hoc sacramentum gratiam charitatis, quae contritionem perficiet et *remissionem peccati.*" Vajjon-e szabály alól egyedül az utolsókenet képezne kivételt? Éppen ellenkezőleg; mint alább meglátjuk. Vajjon az eszméletlent kell-e, szabad-e rosz hiszemünek tartanunk? Legkevésbé sem. A Rituale Strig. előszámlálja, kiktől kell mint roszhiszemüektől, méltatlanoktól (vagy képtelenektől) az utolsókenetet megtagadnunk: «Impoenitentibus vero, qui in manifesto peccato mortali moriuntur, et excommunicatis et non-

[1] Mi akkor fordulhat elő, ha a beteg gyónása után csak néhány nap mulva részesül a kenet szentségében.

[2] Bánat nélkül semmiféle cselekedeti bün számára nincs bocsánat.

dum baptisatis, penitus denegetur . . .» Ámbár a nyilvános bün folytán haldoklóval stb. szemben enyhébb a gyakorlat.

Az utolsókenet a bünöket, a kérdéses esetben a halálosakat is, *közvetlenül* (directe et per se) eltörli. Ezt bizonyitja sz. Jakab apostol: «Si in peccatis sit, remittentur ei.» Ez az egyedüli élők szentsége, melynél bünbocsánatot igér az Irás. Mondod talán: az apostol a bocsánatos bünöket érti. Felelem: Nihil excipitur, ubi nihil distinguitur. Továbbá, ha igaz, mit sz. Tamás tanit,[1] hogy az uj-szövetség egyik szentsége sincs közvetlenül a bocsánatos bünök eltörlésére rendelve: akkor legalább rendkivüli esetekben az utolsókenet a halálos bün bocsánatát is eszközli; mert «directe» bünbocsánatra is van rendelve: «si in peccatis sit, remittentur ei.»

A tridenti szent zsinat nemcsak álalában kimondotta, hogy az utolsókenet a bünöket megbocsátja (Can. 2.); hanem midőn e szentség hatásáról beszél (Cap. 3.), azt tanitja, hogy letörli a nagy bünöket is: «Unctio *delicta*, si quae sint expianda ac peccati reliquias abstergit.»

A Catech. Roman. pedig igy szól: «Docebunt Pastores hoc sacramento gratiam tribui, quae peccata et *imprimis* quidem leviora et ut communi nomine appellantur venialia remittit. Exitiales enim culpae Poenitentiae sacramento tolluntur. Neque enim hoc sacramentum *primario loco* ad graviorum criminum remissionem institutum est, sed Baptismus tantum et Poenitentia vi sua hoc efficiunt.» Nem mondja, hogy az utolsókenet «tantum leviora»; hanem «imprimis le viora remittit.» Továbbá, midőn mondja, hogy *első sorban* a keresztség és töredelem szentsége által lesznek a nagy bünök megbocsátva; ezzel jelzi, hogy *másodsorban* az utolsó kenet által is.

---

[1] Sum. P. III. q. 65, a. 1. ad 8 (?) (kiadásomban igy áll, ámbár az előzményekben csak 7 kérdés szerepelt): «Nullum sacr. novae legis instituitur directe contra veniale . . . Quidam tamen dicunt extr. unctionem contra veniale peccatum ordinari.» E szent tanitására rátérünk alább.

Sokkal világosabban beszél a mi kis káténk: «Az utolsókenet ... megszerzi a bocsátandó és azon halálos bünök bocsánatát is, melyeket a beteg már meg nem gyónhat.»

Szent Tamás elöhozta a fentebbi jegyzetben *némelyek* véleményét; lássuk mi az *ő* tanitása? «Si invenerit (unctio) peccatum aliquod vel *mortale* vel veniale, quoad *culpam* tollit ipsum; dummodo non ponatur obex ex parte recipientis.» (Suppl. P. III. q. 30. a. 1.)

Gury n. 693. kérdi: «Quaenam dispositio requiratur ad huius sacramenti susceptionem? És finoman, szabatosan megkülönböztetve feleli: 1-ször Peccatorum confessio, si infirmus in mortali versetur, hoc enim sacram. est poenitentiae complementum, ideoque haec praecedere debet. 2-szor Quod si infirmus *non possit* sua peccata confiteri, *contritio* saltem *praecedat*,[1] necesse est; hoc enim extr. unctionis sacramentum est *primario* sacramentum vivorum et ad reliquias peccatorum tollendas precipue institutum. Verum in tali casu ipsa *attritio* sufficere posse videtur; est enim *simul sacramentum mortuorum et peccata mortalia* cum attritione remittere potest.» És ugyanö elöbb n. 673: «Remittit certo venialia primario et per se: *probabilius eodem modo* etiam *mortalia remittit.*»

II. Mondod tán: Feltételesen feloldozandó az eszméletét vesztette beteg az utolsókenet elött: mert ime Gury szerint: «probabilius... etiam mortalia remittit» s hol a szentségek érvényéről van szó, ott nem szabad a probabilis, sem probilior, hanem certa, tuta sententiát követni. — Azonban Gury a *valószinübb* kifejezést nem a bünbocsánatra, hanem annak módjára vonatkoztatja. Nem mondja: probabilius remittit mortalia; hanem *probabilius eodem modo* i. e. primario et per se remittit etiam mortalia. Ha nem igy értené, nem nevezhetné az utolsókenetet *secundario* sacramentum mortuorumnak.

Ha az öntudatát vesztett betegnek *mindig* elöbb kell adni feloldozást s ennek folytán lesznek bünei megbocsátva;

[1] NB. Nem mondja: «absolutio praecedat.»

akkor nem tanit igazat káténk, mondván: az utolsókenet megszerzi azon halálos bünök bocsánatát is, melyeket a beteg már meg nem gyónhat.

A papra irányadó a szerkönyv, s mit rendel ez? «Illud imprimis ex generali Ecclesiae consuetudine observandum est, si *tempus et infirmi conditio permittat*, ante extremam unctionem Poenitentiae et Eucharistiaae Sacramentum infirmis praebeatur.» Mit mond? hogy a beteg előbb gyónjék és áldozzék, ha lehet. Ha pedig *állapota ezt nem engedi*, részesüljön az utolsókenet szentségében. Távolról sem emliti, hogy előbb azonban feltételesen feloldozandó.

III. Tudom méltányolni azok eljárását, kik előre bocsátják az eszméletlen betegnél a feltétes feloldozást; mert egyrészt in extremis extrema sunt tendanda; másrészt vannak okos és jámbor férfiak, kik ezen eljárást tartják helyesnek. Azonban a felhozottak után feleslegesnek tartom, sőt *érvénytelennek* az ilyen feloldozást. Miért? — Mivel minden szentséghez szükséges anyag és alak, materia et forma. A töredelem szentségének pedig a bánat, gyónás és elégtétel (ez utóbbi pars integrans) az anyaga. A tridenti sz. zsinat ugyanis igy szól: «Sunt autem quasi materia huius sacramenti (poenitentiae) ipsius poenitentis actus, nempe contritio, confessio et satisfactio.» Már, kérdem, hol marad a töredelem szentségének anyaga az oly betegnél, ki bünös voltának és bánatának legkisebb jelét sem adja, nem is adhatja? Nem levén anyag, nem lehet szentség, vagyis bünbocsánat. Meghajolnak ezen ok előtt azok is, kik a feltétes feloldozás mellett kardoskodnak. Dr. Schmitt Jakab igy ir: «Der Priester musz einem Solchen (der plötzlich von Schlag getroffen, bewusztlos vird) zwar die sacramentale Lossprechung ertheilen — sub conditione, wenn kein Zeichen der Reue vom Kranken constatirt is, — *allein dieselbe ist ungiltig, wenn der Kranke kein Zeichen der Reue mehr geben konnte, weil dann die Materie des Buszsacramentes fehlt.*" (Erklär. des mittl. Katech. III. p. 454. Freiburg, 1876.)

Tehát összegezve az elveket: Ha a beteg nagy bünben van s gyónhat, az utolsókenet felvétele előtt gyónnia kell;

ha nem gyónhat, de adta jelét e szándékának és bánatának, előbb feltétlenül föloldozandó;

ha ezeknek kétes jelét adja, feltétesen feloldozandó;

ha azonban ezeknek semmi jelét nem adja, nem adhatja, nem lehet feloldozásban részesiteni;[1] hanem közvetlenül az utolsókenet szentségét kell neki feladni.

IV. Perrone korunk világhirü dogmaticusa, tárgyunkra vonatkozólag igy ir (ed. Migne, t. 2. p. 437. nota 3.): «Passim Theologi docent per sacramentum extremae unctionis dimitti peccata venialia *per se*, exitialia vero atque mortifera remitti *secundario* seu *per accidens* . . . Qui ergo cum Sambovio existimant effectum istius unctionis per se non esse solam remissionem venialium, sed etiam mortalium, ii pugnant cum doctrina catechismi romani, imo cum sensu universae Ecclesiae, quae duo solum semper agnovit sacramenta mortuorum, baptismum nempe et poenitentiam, tertium autem dici oporteret, si extrema unctio ad delenda etiam lethalia fuisset per se instituta.»

Vagyis P. tagadja, hogy az utolsókenet *primario* et *per se* valamikor törlené a halálos bünt. Miért? — Mivel szerinte ez 1) ellenkezik a Cat. Romanussal. — De mint feljebb kifejtettem a catechismus Rom. tanitását nagyon szépen ki lehet egyeztetni nézetünkkel. 2) azt mondja P., ha az utolsókenet megszüntetné directe et per se a nagy bün bocsánatát, akkor nem két, hanem három halottak szentsége léteznék, a mi ellenkezik az egyház tanvával. — Erre felelem: Senkinek sem jutott eszébe a felett töprenkedni, vajjon a töredelem szentsége nevezhető-e halottak szentségének, mert tényleg vajmi gyakran élők szentsége, midőn t. i. csak bocsánatos vétekkel terheltek járulnak hozzá; hasonlóképen az utolsókenet vajjon megszünik élők szentsége lenni általában, mert néha, kivételképen valóban holtaké? Továbbá «cum sensu universae Ecclesiae» nem is ellenkezik az utolsókenetet *secundario* holtak szentségének nevezni, mint ezt jeles theologusok teszik is.

---

[1] Lehet, Scotus véleményére támaszkodva. *Szerk.*

De végre maga P. is megengedi, hogy bizony az utolsó kenet néha a holtak szentsége is lehet, megszerezheti közvetlenül a halálos vétkek bocsánatát, midőn igy folytatja: «Posset tamen dici ordinatum esse hoc sacramentum *etiam directe ad delenda peccata lethalia*, sed ea solum, quorum poenitens conscientiam non habet, quacumque demum ex causa id proveniat.» Minthogy ezekben nem azt mondja, hogy az utolsókenet *directe* megszerzi a nagy vétkek bocsánatát, ha a beteg azokat *elfeledte;* hanem ha *bármely okból azoknak tudatával nem bir*; már pedig ilyen az eszméket vesztette beteg: tehát e nagy theologus ezen tanitása egybevág állitásommal.

Van beteg, kin a feloldozás nem segithet, hanem az utolsó kenet menti őt meg: «Ex hoc colligunt theologi, fieri posse eum per hoc sacramentum salvari, qui alioquin esset is damnandus.» (ibid.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Geschichte der katholischen Kirche in Irland,' von der Einführung des Christenthums bis auf die Gegenwart. Von dr. Alphons Bellesheim. Erster Band von 432 bis 509. Mainz. Kircheim. 1890. XXXII. 701.

(Vége.)

A legborzasztóbb fajharczok egyike ez, mely még ma is folyik. Egyik oldalon az angolok germán lelketlensége, másik oldalon az írek kétségbeesése küzd hétszáz év óta. Az írek bár szervezetlenül — és ez volt vesztük — de a legnagyobb elkeseredéssel vivták ezt a harczot, mintha tudnák, hogy velük a nagy kelta faj fog kihalni, amely valaha egész Európát lakta. Ugy küzdenek, mint a harczos, aki tudja, hogy el kell esnie, de azt akarja, hogy halála helyét minél több ellenségének holtteteme

jelölje. Ötször kellett az íreket leigázni Olivier Cromvellig, öt iszonyú irtóháborút viseltek ellenük az angolok; és a közbeeső béke nem volt egyéb, mint folytonos aknaharcz, elnyomással, kisajátitásokkal és orgyilkosságokkal telve. Előre látta ezt O'Toole dublini érsek, az írek utolsó kanonizált szentje, midőn halálos ágyán († 1180.) könyes szemekkel mondá: «Szegény népem! ki fogja már most nyomoruságodat enyhiteni»!

Ezen harczok közt természetesen az egyház szenvedett legtöbbet, számos püspökség teljesen elszegényedett; némelyiknek összes vagyona három-négy tehén volt; a papnevelés elhanyagoltatott, a kolostorok tönkrementek. A meghóditott részeken az angol királyok a püspöki székekbe angol praelatusokat toltak fel, az angol és az ír papság közt késhegyig menő gyülölet uralkodott, mely sokszor soha ki nem deritett orgyilkosságokra is vetemedett.

De ebben a harczokban is kitünt az ír papság fényes oldala: a tiszta élet. Maguk az angol papok irlandi zsinatai kénytelenek ezt elismerni, bár mindenféle más vádakat iparkodtak az ír papságra kenni. Az angol bárók kényük-kedvük szerint nyúzták a népet, az egyházakat kirabolták, a papok felett kegyetlenkedtek. III. Henrik megtiltotta, hogy írek a székeskáptalanokban javadalmat, annál kevésbé püspökségeket birhassanak. III. Honorius kasszálta ugyan ezen jogtalan rendelkezést, de tényleg az állapotok ugy maradtak. Mily nagy volt az elkeseredés mutatja; hogy midőn az ír cisterci apátok káptalanra utaztak, Angliában meggyilkolták őket. Felim O'Connor pedig az angoloktól nem kevesebb mint 3000 agyonütött pap és szerzetes után követelt birságot. De az írek sem maradtak adósak; sokszor a templomban is leszúrták az imádkozó angol papokat.

Még nagyobb lett az ellentét a két nemzet között midőn a skót Róbert Bruce II. Edward királyt Irlandban megtámadta. Az írek nagyrésze Robertben szabaditóját üdvözölte, de a mozgalom leveretvén sorsuk még szomorúbbra vált. IV. Edward megparancsolta, hogy minden ír

aki angol területen lakott, angol nevet vegyen fel. Csak született angolok lehettek birák, minden hivatalt angolokra biztak. Irekkel való házasság és komaság felségsértésnek minősittetett. Az angolok által meghóditott területeken lakó íreknek angol ruházatot és angol nyelvet kellett használniok. Az «english hobbe» gúnynév használata egy évi börtönnel sujtatott. Az ír határokon lakó angolok főkötelességévé tétetett az írek ellen való harcz.

Mindezek daczára az írek fenntartották magukat, ámbár a kelta és szász faj között a gyülölet egész a barbárságig fajult. Donald O'Neill Ulster királya XXII. János pápánál tett panaszt az angolok ellen. Az invásió óta — ugymond — több mint 50,000 ember pusztult el kard által, az éhenveszetteket nem is számitva. Ravaszsággal és erőszakkal üzték el az íreket házaikból, földjeikből és majorjaikból és erdőkbe, mocsarakba és barlangokba kergették őket; de még ezt is megirigyelték tőlük az angolok, mert minden talpalatnyi föld, mint ők mondják, az övék és egy írnek sem szabad rajta maradnia. Minden nem-írnek szabad az íreket törvénybe idézni, de egy írnek sem szabad, még ha praelatus is, egy angolt beperelni. Ha angol egy írt, még főpapot is, megöl, angol törvényszék elé nem idézhető. A szerzetes rendeknek nem volt szabad ír noviciusokat felvenni.

XXII. János a bajok orvoslására II. Edwardhoz követséget küldött, és figyelmeztette őt kötelességeire.

A nemzetiségi gyülölet a szerzetesrendekbe is bevette magát. A cisterciek Armaghban fegyveresen jártak és ír szomszédjaikat agyonverték. Simon franciscanus azt prédikálta, hogy egy írt agyonütni nem bün, és ő nem kétkednék ilyen cselekedet után a szentmisét bemutatni. Az oxfordi egyetemen örökös harczok voltak az angolok, írek és skótok közt, ugy hogy 1413-ban az összes ír tanulókat számüzték Angliából.

Mindezek daczára az angolok tekintélye Irlandban folytonosan hanyatlott. Az örökös pénzzavarokkal és bellázadásokkal küzdő angol királyok nem sok segitséget nyujt-

hattak az irlandi angol koloniának. Sokhelyen az angolok az írekhez mentek át és ír család-neveket vettek fel. V. Henrik is az arincourti győző, figyelmét inkább franciaországi birtokaira forditotta. IV. Edward meghagyta, hogy az a Dublin Meath, Louth, Kildare kerületekben lakó írek, angol módra ruházkodjanak, szakállat hordjanak és angol neveket vegyenek fel. A szabad írekkel való minden közlekedés megtiltatott. VII. Henrik még nagyobb függésbe hozta a szigetet Angliától. A harcz a két faj közt mindig elkeresedettebb lőn. Az angol terület a szabad ír földtől hat lábnyi széles árokkal választatott el. Rablások, orgyilkolások napirenden voltak, a társadalmi és állami kötelékek teljesen felbomlottak. Az egyház teljesen, az angolok rabságában sínylett és az angol érsekek szolgálatába hajtatott. Javadalmaknak született írekre való ruházását ipso facto érvényteleneknek tekintették.

Ezek közt a borzasztó harczok közt az egyház egyes specificus jellemvonásai — melyeket fentebb elősoroltunk — természetesen igen könnyen fenmaradtak. Semmi sem tartja fenn a nemzetiségek különös szokásait annyira, mint az elnyomatás. De a mi csodálandó: a szerzetes élet folytonosan virágzott, és bár sok kolostor elpusztult, mégis mindig akadt elég szerzetes nemcsak az irlandi, hanem a franciaországi, németországi és egyéb ír kolostorok számára is. De lassan a continensről eltünnek. V. Márton Konstanzban 1418-ban egy bullában meghagyja, hogy a beéri skót benczések köré ne csak íreket, hanem másokat is fel lehessen venni, ha nem szenvednek más kánoni akadályban. Az írek nem fogadták ezt el, Tamás apát inkább lemondott, az írek pedig kivonultak, mintsem a németekkel osztozni akartak volna. «Non possumus, nec volumus commorari cum monachis aliarum, quam nostrarum nationum, et est ratio, ut sciatur factum nude, quia nos interficeremus eos, vel interficeremur ab eis,» igy szóll a megokolás.

Számos érdekes adatot találunk még Bellesheim könyvében a cisterciták, ferenczesek, domonkosiakról, a templomosok megszüntetéséről, a kolduló szerzetes és a világi

papság közötti viszonyról, különösen Róbert T. Ralph dublini érseknek ellenük inditott harczáról, de mivel ezek nagyrészt azonos jellegüek a többi országokban való az idei viszonyokkal, hallgatással mellőzzük.

Legérdekesebbek Bellesheim könyvében az utolsó fejezetek, ahol az ír egyház hitéről, liturgiájáról, a tudományok és művészetekről szól.

Az írek hitvallása egyetlen pontot sem mutathat, mely ellenkeznék a katholikus dogmákkal, ellenkezőleg, azokkal mindenben megegyeznek. A liturgiában való eltérések is igen csekélyek és mellékes természetüek. Igy például az epistolák és evangeliumok szövegei nem egészen felelnek meg a vulgatának, hanem itt-ott a régi italával egyeznek. A canonban egy-két szentnek neve foglaltatik, amelyek a római liturgiában nem találhatók. A collecták részben másként vétettek. Leirja Bellesheim a legrégibb ír liturgikus könyveket, a bangori antiphonariumot, a Stowe-féle és a boblioi missalet, az armaghi könyvet (Book of Armagh), melyek különös characterü irásuk és a bennük igen gyakran előforduló ír nyelvü marginalis rubikák által tünnek ki.

Hogy mennyire becsülték az írek a gyónást, kitünik egy régi közmondásukból, mely szerint az ember gyóntató atya nélkül, olyan mint a test fej nélkül. Az ír bünbánati fegyelem különben drákói szigora által tünt ki, gyakran fordul elő benne a botozás.

Ismerteti ezután Bellesheim a számos ír eredetü szentirási codexek, melyek az írek kolostoraiban Irlandban, Franczia országban, Németországban, Svájczban és Itáliában latin és görög nyelven találhatók interlinearis ír forditásokkal és glossákkal. Hogy mily gazdagok voltak az ír kolostorok különböző kéziratokban, bizonyitja az is, hogy a Konstanzi zsinat idejében Poggio az apát engedelmével két szekér kéziratot vitt St. Gallenből a zsinatra.

A latin nyelv mellett a nemzeti is gondos ápolásban részesült. Hymnusok, martyrologiumok szentek legendái stb. nagy számmal maradtak ránk ír nyelven.

A művészetek közül különösen az illustratio, a kézirat-festés és a zene virult a zöld szigeten. Egyházi és népdalai által Erin hiressé vált, úgy hogy az ország czimerét is a lant képezi.

Ez rövid foglalata Bellesheim könyvének. Nagy szorgalommal, a legkisebb részletekre kiterjedve, az összes szakirodalom felhasználásával dolgozta ki munkáját. Ez által azonban könyve oly óriási terjedelmet nyert, hogy kedv helyett aggodalmat kelt az olvasóban. A szerző eljárását némileg igazolja az a körülmény, hogy számtalan controvers kérdéssel kellett foglalkoznia, számtalan hamis állitást kellett czáfolnia, melyeket roszakaratu anglikán irók derüre-borura terjesztgetnek. Formai tekintetben talán lehetne kivánni valónk. Az egyes adatok nincsenek kellően csoportositva, a főesemények nincsenek eléggé kiemelve, a mellékkörülmények tulságosan ki vannak bővitve. Bellesheim mindent apróra szed, ugy hogy a sok fától nem látjuk az erdőt. Mindamellett nagy szolgálatot tett a katholikus irodalomnak, midőn az ír egyház monografiáját megirta; maga a tárgy is nemcsak érdekes, hanem sok tekintetben fontos, annálinkább mert számos előitélet által félszeg szinben szokták feltüntetni. Reméljük, hogy folytatása formailag tökéletes lesz, és a történeti hamis felfogásokat az igazság szerint korrigálni fogja.

Dr. Wargha Dezső.

Történelmi hazugságok. A történet terén előforduló mindennapi ferditések czáfolata. A szerzők engedelmével németből magyaritotta Haller József győregyházmegyei pap, soproni tanitóképezdei tanár. Magyarországi részt irt hozzá dr. Karácsonyi János theologiai tanár Nagyváradon. Budapest, kiadja a Szent-István-társulat. 8-r., 852 l.

Óriási munkát végeztek a lelkes német kath. irók, midőn a kath. egyház-, ennek tanai és intézményei ellen protestáns és liberalis részről világgá szórt hazugságokat czáfoló müvöket megirták. Végtelen azon történelmi s egyéb

tárgyu müvek sora, melyeket olvasniok, idézniök kellett. Nagy a kincs, melyet összehordtak, azért nem lehet eléggé dicsérnünk a jeles fordítót, aki e kincset magyar olvasó közönségünk számára hozzáférhetővé tette, s a Szent-Istvántársulatot, mely e mü magyar kiadásával már is háromnégyezer embert e kincs birtokába juttatott. A munka eredeti német kiadása «Magyar Sion»-ban már ismertetve lévén, (1886. évf. 943 l.) csak a fordításra teszünk néhány rövid megjegyzést. Ezt általán véve hünek, jónak és helyesnek mondhatjuk. A fordító nyelve rendesen folyékony és tiszta, előadása világos, de sokszor kevésbé erőteljes s néha nem ment a germanizmusoktól. Igy pl. a 108. lapon: «Schiller Hermann ítéletét *előkelő arczczal* igy mondja el»; a 42. lapon «ennek csak *ott* lehet az oka, hogy» e helyett: csak az lehet az oka, hogy stb. Nem hiszszük, hogy a «motiva credibilitatis» helyesen adható vissza «hitbeli okok»-kal, mint ezt a 40. lapon a fordító teszi. Vannak a fordításnak néha nehézkes és homályosan visszaadott helyei is. Mindezek daczára nagyra becsüljük a fordító fáradságát a jeles munka magyar fordításában; mert erős a meggyőződésünk, hogy haszna nagy leend. Korunkban, midőn az irodalom terén gőzerővel kell dolgozni, nem is szabad apró-cseprő hibák iránt oly érzékenyeknek lennünk.

Nagy örömmel fogadjuk dr. Karácsonyi által a mühöz irt magyar részt. Lelkes apologetával, kész történetiróval találkozunk a VIII. értekezésben. A magyar iró nemcsak katholikus, de magyar is, nemcsak azok ellen kel sikra, kik egyházát rágalmazzák, de azok ellen is, kik nemzetének dicsőségét csorbitják. Az első értekezésben eldönti a kérdést, régibb lakosok-e hazánkban az oláhok a magyaroknál; a II-ban vitatja, hogy nem a keleti egyház hivei voltak először a magyarok; a III-ban megmutatja, melyik országhoz tartozott a felvidék a XI. és XII. században; a IV-ben bebizonyitja, hogy nem mindig a magyar király nevezte ki a főpapokat; az V-ben szól a várnai csatavesztés okairól, nevezetesen a magyaroknak állitólagos *esküszegéséről*; a VI-ban kimutatja, hogy a lutheránusok megégetését parancsoló

törvény hozásába a főpapok nem folytak be, s hogy a szigoru törvény inkább politikai, mint vallási motivumokból hozatott; a VII-ben czáfolja a balvéleményeket a hitujitás terjedéséről és hatásairól; a VIII-ban a történet-hamisitó Mángold Lajost utasitja rendre, a ki ezt annál inkább megérdemli, mert könyveiből tanulják a magyar tanuló ifjak kath. egyházukat nem szeretni. Dr. Karácsonyi ur ezen néhány, a legujabb történeti tudomány szinvonalán álló értekezésével azt a vágyat kelti fel bennünk: bárcsak ne volna még vége ennek a magyar résznek, bárcsak ez is legalább 50 történelmi hazugságot czáfolna meg, mint a könyv német része.

Dr. Horváth Ferencz.

A zsolnai plébániatemplom egykor és most. Az 1890. évi restaurálás alkalmából közli: Paska István, zsolnai segédlelkész. Kis nyolczadrét, 87 lap. 8 képpel. Nyomatott Zsolnán. 1890. Kapható Szerzőnél 1 frt 20 kr.-ért. (Van más kiadás is, egy képpel, ennek ára csak 50 kr. A jövedelem is a restaurácziára fordittatik.)

Ezt a csinos kis könyvet kaptuk a napokban ismertetés végett. Szivesen teszünk eleget az óhajnak, — ámbár egészen rövidke felemlitéssel is meg kell a beküldőnek elégednie. A szerzőt e kis monografia, vagy mint ő nem egész helyesen nevezi, «emlékirat» megirására, (mert «emlékirat» = memorandum) saját vallomása szerint leginkább az ösztönözte, hogy a nyilvánosság előtt elszámolhasson ama fillérekről, összeadtak; melyeket jó lelkek a hatszáz éves templom restaurálására és ép ezért a könyvecske végén elő is sorolja a jóltevőket, adományukkal együtt.

Egyuttal azonban a régi templomnak történetét, viszontagságos multját is fel akarta jegyezni, s ezt az eszméjét, s annak szorgalmas megtestesitését bizonynyal mindenki érdemül fogja felróni a szerzőnek.

Mennél több monographiát, látszólag csak helyi érdekü

feljegyzést tesznek az ország különböző helyein a hozzáértők, annál több világosságot nyer a történelem.

Ez a pár lap is hadd járuljon hát, mint egy darab szines kövecs ahoz a mozaikhoz, mely hazánk egyháztörténetét fogja felmutatni.

Két részre osztja a szerző könyvecskéjét. Az I. részt (a templom története 1300—1868.) latin feljegyzésekből, melyeknek szerzőjét is megnevezi, forditotta magyarra, — a II-at (1869—maig) ő maga állitotta össze. Az egész nagyon érdekes, tanulságos, és tekintve a források öntudatos használatát, bizonynyal történelmi szempontból is megállja a helyét. Függelék: a jótevők névjegyzéke adományaikkal együtt, melyek összege ötödfélezer forintra rúgott. Örvendetes jelenség!

Ami azonban az egész müvet különösen kedvessé teszi: az a nyolcz szép fénynyomatu, és igen tisztán sikerült kép, (Divald és fia eperjesi mütermében), mely a könyvet ékesiti, s mely kellemes emlék gyanánt szolgálhat mindazoknak, akik csak egyszer is ott voltak abban az érdekes, régi városkában, a Kárpátok közelében.

Dr. Kereszty Victor.

A Garan melletti szentbenedeki apátság. Irta Knauz Nándor. A templom felszenteltetésének emlékére. Kiadja az esztergomi főkáptalan. Budapest, Franklin-társulat, 1890. 1 Folio 250 lap. 16 képpel.

Napvilágot látott tehát ez a valóságos diszmű is, melyet hire már jóval megelőzött; megjelent komoly alakban, méltóan szerzőjéhez, méltóan kiadójához. Valóban, az esztergomi főkáptalan, mely, mint a garan-szent-benedeki uradalomnak és várnak I. Ferdinánd adománylevele óta (1530.) földesura, előbb a szent-benedeki ősrégi góth templomot óriási áldozatkészséggel, több mint 160,000 frtnyi költséggel restaurálttatta, s ezzel a hazának egy remek, és annál becsesebb, mennél ritkább monumentumot mentett meg: most, e mű

kiadásával hasonlókép monumentumot adott át a hazának, irodalmi monumentumot, melynek megjelenése a hazai történelemnek ugy müvelői, mint kedvelői előtt eseményszámba megy.

E mű beltartalmát, a szentbenedeki apátság monografiáját, szakszerüen ismertetni akarni, nem tartjuk magunkat illetékeseknek, — egy Knauz Nándornak neve, mely a könyv homlokán diszeleg, többet mond, mint bármely hosszú recensió. Hát még ha e névhez hozzáadjuk azt a néhány sort, melyet e név tudós viselője, előszavában bocsát közre: «Ezen munka legnagyobb részében eredeti s legtöbbnyire még kiadatlan okmányok, levelek, s egykoru számkönyvek után készült... szeretettel, időt s fáradságot nem kimélve, dolgoztam rajta, azon szándékkal, hogy egy árpádházi király egyházi alapitványának lehető teljes képét adjam»: nemde fölöslegessé válik, kivált a mi folyóiratunkban, a mi közönségünk előtt, minden recenseálás?

Megelégszünk tehát azzal, hagy constatáljuk az I. kötet megjelenését, constatáljuk azzal a bizonyára jogos büszkeséggel, melyet a tudatból meritünk, hogy ez a kötet Esztergomban iratott meg; — hogy azon férfiu által iratott meg, ki egykoron folyóiratunknak megalapitója volt; — hogy ez a pompás kiállitásu s mégis minden hiú czifraságtól ment kötet az esztergomi főkáptalan bőkezüségének köszöni meglepő formáját.

Mily szép, mily édes visszaemlékezéseket idéz fel bennünk magyar katholikusokban e munka! A sz.-benedeki monostort és templomot 1075-ben I. Gejcsa király alapitotta. A felavatási ünnepélyen jelent volt ő maga, öccse a hős sz. László, Nehemiás érsek stb... Azóta az idő vasfoga többször pusztitotta el, de az ősök buzgalma mindannyiszor megujitotta a templomot, — mig végre az 1881-iki tüzvész gyökeres átjavitást tett arra nézve szükségessé. A jeles Storno Ferencz és fia Kálmán tervei szerint, 1882. tavaszán kezdetett meg a restaurálás nagy munkája, s ime öt-hat év elteltével, szebben, fényesebben pompázott az Istennek ez a háza a szirttetőn, mint valaha. 1889-iki

szent Mihály ünnepén szentelte fel azt nagy ünnepélyességek között bíboros Főpásztorunk, a beszterczebányai és veszprémi püspökök, az esztergomi főkáptalan, nagyszámu papság és ezernyi hivek részvételével. És ennek a nagy napnak emlékét akarja megörökiteni a *Szentbenedeki apátság* monografiája, melynek I. kötete remek kiállitásával, s a Stornoféle müvészi becsü képekkel, most gyönyörködteti szemünket és szivünket.

A tudós szerzőt segitse a jó Isten munkásságában, hogy nemsokára a monografia II. kötete is napvilágot lásson.

†–*y*.

A pesti főtemplom története. Irta Némethy Lajos. I. kötet. 8-r. 422 l. Budapest, 1890. Ára 5 forint.

Horváth István egy alkalommal azt mondá, hogy az egyház aránylag legjobban őrizte meg a maga multját ugy százados alkotásai és intézményeiben, mint irott emlékekben. Pedig ő és kora csak egy részét ismerte ezen félig feldolgozott, vagy éppen feldolgozatlan emlékeknek, melyek magyar egyházunk szent hajdanából szólnak felénk s melyek száma egyre gyarapodik. S még igy is hány feledett, avagy csak homályosan ismert nagy egyházi alkotás maradt eddigelé felderitlenül, s gyakran midőn a szántó ekevasa, vagy a munkás ásója hantol fel egy-egy töredéket, jut eszünkbe, hogy itt is egyházunk egy nevezetes intézménye, nemzetünk egy culturalis telepe virágozhatott egykoron. Sőt oly egyházi alkotásaink is, melyek hajdan hazánk szivében virágzottak, soká maradtak homályban, s multjuk felderitésével egy szakavatott erő egész ügybuzgalmát és tevékenységét veszik igénybe. — *Példa erre* Némethy fentjelzett müve, melynek I. kötetét a pesti főtemplom fényes restauratiója alkalmából veszi a közönség.

Némethy fővárosunk egyházi multjának évek óta hivatott monografusa, mondhatjuk specialistája. Budapestnek alig

van vagy volt számbavehető egyházi intézménye, melynek monographiáját meg nem irta, avagy hozzá legalább kitünő adalékokat nem szolgáltatott volna. Budavári főtemplom, Budapest felső-vizivárosi templom, a budai felhévizi prépostság, vizivárosi Erzsébet-apáczák, Árpádházi bold. Margit stb. benne birják történetirójokat, hogy ne is emlitsük azon számos kisebb dolgozatát, melyek mind a főváros multját érintik, vagy pedig a müemlékek fenntartását sürgetik. Ő volt a pesti főtemplom restauratiójának is leglelkesebb szószólója, valamint jelen müvében ő a legavatottabb monographusa is.

A templom első nyomait — részben hozzávetések, de történelmileg mindig megállható hozzávetések utján — egészen a magyarok megtéritésének idejére, sz. Gellért korára vezeti vissza; — utóbb nagyobb terjedelmet nyert és román müizlés idomait vevé fel a szent egyház, melyeket megőrze egészen a tatárdulás idejeig, melynek pusztitásai a főtemplomot sem kiméltek meg.

Addig mig ez ujból fölépült, a dömések saját templomukban végezték a lelkészi teendőket, mely aránylag legkevesebbet szenvedett a tatárok alatt. A főtemplom utóbb kijavittattatott ugyan, s lelkészszel is birt, de alaposabb restauratiója csak Zsigmond király korára esik, mely időből maradt jelenleg is fennálló része: a csucsives szentély. Mátyás alatt ismét gyarapodott diszében kivált a confraternitások által melyek mindegyike külön oltárral birt a templomban. A XV. században egyébként Pest főegyháza országos események szinhelyeül is szolgált, s mint ilyen helyet igényel a kor köztörténetében. Lelkészei pedig időről-időre kiváló önállóságra tevének szert, mely őket közvetlenül a római szentszék megerősitése alá helyezi s nekik jóformán főpapi jogokat biztosit.

A virágzás eme fénykorát azonban lehervasztá a török uralom, mely a pesti templomot is a megsemmisités veszélyével fenyegette. Valóságos csoda, hogy az annyi ostromnak kitett Buda vára aljában levén, halomra nem lövetett, avagy mecsetté nem alakittatott át. Megmaradt a maga rendeltetésének,

keresztények templomául szolgált, melyben ezen egész korszak alatt ferenczrendiek végezték az isteni tiszteletet.

Midőn a félhold másfélszázados dicsősége letünt, Pest főtemploma egyháznagyaink buzgalma és a hivek áldozatkészsége által uj diszt vett fel. Kivált Esztergom főpapjai fejtének ki ez irányban fáradhatlan tevékenységet, különösen azon idő óta, midőn a joghatósági irányelvek tisztázása után nyilvánvaló lett, hogy Pest főplébániája — jóllehet a váczi püspökség területén fekszik — voltaképen mégis az esztergomi érsek joghatósága alá tartozik. Ez nevezte ki tehát a lelkészeket, még pedig rendesen olyanokat, kik különben is anyagilag jobban lévén situálva, tekintélyesebben representálhatták kiváló egyházi állásukat. Csakis igy lehetett elérni azon — akkor nagyon is méltánylandó eredményt, hogy hiveik között, ha nem is birták absolut érvényre juttatni a magyarságot, legalább ellensulyozhatták a német elem germanizáló törekvéseit. A XVIII. század legelején Jézustársaságbeli atyák kezelése alá került a plébánia; de működésük itt alig tartott néhány évig s csekély dézmadifferentiák miatt nemsokára el kellett hagyniok lelkészkedésök ezen helyét. Távozásukkal némi zavarok támadtak a lelkipásztorkodásban; a kinevezett uj plébánosok nem győzték végezni az egyre szaporodó lelkészi teendőket, sőt hiányos nyelvismereteik miatt gyakran nem is birták; elegendő segélyerők tartását pedig ez időtájt apadt dotatiójuk nem engedte meg. Nagy segélyt nyujtottak nekik, kivált a pestis idején, a szerzetesrendek, melyek a mult század elején a város dicséretreméltó áldozatkészsége következtében bámulatos gyarapodást nyertek Pesten, s melyek sokoldalu működését szerzőnk lelkiismeretes tüzetességgel ecseteli müvében, melynek ezen I. kötete a mult század közepéig: 1752-ig terjed.

Tévedne, aki azt hinné, hogy ezzel a mű kivonatos tartalmáról már beszámoltunk; vázlatos jelzése ez pusztán az eszmemenetnek, melyet a szerző követ, s melynek egyes részei odaállittatván a köztörténeti események közé, gyakran valóságos korrajzzá növik ki magokat.

Pedig a szerzőnek tömérdek anyaggal kellett megküzdenie, s nem lett volna csoda, ha az adatok válogatása s fontosságuk szerinti mérlegelése zavarba ejti s fölösleges dolgokat is felvesz munkájába. De ebben segitségére volt a szakember gyakorlott érzéke, mely őt már az anyag gyüjtése közben is megóvta a szélsőségtől. Mert az anyagot is önmagának kellett összehordania hosszu időn át, s művéhez jórészt ömaga nyitott uj forrásokat ugy, hogy méltán veheti igénybe maga számára az uttörő érdemét. És e forráskészletéből lelkiismeretesen meritett. Átkutatott, tanulmányozott s egybevetett mindent, amiből müve számára valamint remélt; publikált okmánykutfőket, tárgyára vonatkozó régi és ujabb munkákat, s vagy husz közarchivumot, melyek kivált a XVI. századon inneni korra bő adatokat nyujtottak. S e fárasztó adatgyüjtés és feldolgozás közben egyik szeme mindig ott van a templom falának régi idomain; méltatja s több helyütt be is mutatja becsesebb mürészleteit; és ott, hol a pergamen sárgult hártyája, vagy a levéltár poros actája kifogy az adatokból, ott aztán megszólaltatja a hideg köveket, ezek arabeszk-töredékeit, s igy olvassa ki belőlök a leviharzott multakat. Az egykoru vázlatok vagy metszetek után sikeresen reproducált illustratiók valamint költségesebbé tevék müvét, ugy másrészt annak becsét és közvetlenségét nagyban fokozzák; fokozza különben a feldolgozás magvas nyelvezete is, mely, bár a budavári főtemplom monographiájában alkalmazottnál tán kevésbé lendületes, de mindenütt komoly és szakszerü.

Mindezt a szerző iránti köteles elismeréssel és az egyháztörténelmi irodalom ilyetén gyarapodása feletti örömmel kellett konstatálnunk. De örömünket bántólag zavarja a szerzőnek csak ugy en passant nyilvánitott aggodalma, melyet egy mellékesen ejtett mondatba szorit, smelyben müve folytatását és befejezését teszi kétségessé. Másfelé igénybe vett idejét és munkaerejét, de kivált a kiadás anyagi eszközeinek fogyatékosságát hozza fel, mint oly tényezőket, melyekkel müve folytatásánál okvetlenül számolnia kell. Az

elsőt illetőleg hiszszük és óhajtjuk, hogy nagyobb munkakör mellett is ejtse módját, hogy ezen oldalról annál is legyőzhetőbbé váljék az akadály, mert hiszen az anyag már össze van gyüjtve s csak feldolgozását várja. A másikra vonatkozólag pedig a főváros hazafias municipiumától lehetne tán remélni, hogy anyagi segélyezést nyujtva, nem fogja engedni fennakadni azt a müvet, mely voltaképen az ő multját és dicsőségét hirdeti.

Tomann József.

Enchiridion theologiae dogmaticae Specialis. Auctore Dre Francisco Egger, seminarii clericalis Brixinensis rectore. Editio altera. Brixinae, 1890. 8-r. 963 l. Ára 4 frt.

Iskolai használatra szánt dogmatikáinkat ez utóbbi időben a hitbuzgó Tirol irja. Az innsbrucki egyetem egymásután három dogmatikai művel ajándékozott meg minket: Hurter, Katschthaler és Stentrup dogmatikáival; ez utóbbié nem teljes, de sublimis és mélyen bölcseleti. — Ez évben a két tiroli seminárium: a brixeni és trienti lép a sorompók közé. Dal Ponte trienti theologiai tanár könnyen kezelhető tankönyvet irt, Egger brixeni dogmatikus pedig az ép e sorokban ismertetendő dogmatikával akar segitségére lenni az iskolának. Mindenesetre nagy konkurrenciát támasztanak kölcsönösen egymásnak, s a könyvárusok küldözgetési buzgalmától fog függni, hogy melyik előzi meg a másikat az érdeklődők kegyében.

Tagadhatlan, hogy Egger ezen specialisa, mely már 2-ik kiadásban jelent meg, egyszerü, világos előadásban felöleli az egész nagy anyagot. Ha csak futó pillantást vetünk például az első traktatusra (de Deo): látjuk, hogy az attributumok mind föl vannak véve: — hogy minden egyesnek külön megbeszélés jut; — hogy scholionok és thesiseknél hosszabb corollariumok nem fordulnak elő benne, melyek sokszor csökkentik a tanuló azon figyelmét, melyet tárgyuknak

bizonyára szentelt volna, ha külön thesisbe formálva adatik eléje; mig ellenben ily scholionos előadásban kevesebbre méltatja. Igaz, hogy ez előadásnak az a következménye, hogy okvetlenül nagyon aprózni kell a thesiseket; vannak thesisek, melyek nyolcz sorból állnak, s ezek közül is ötöt citációk töltenek be. De utóvégre ez se baj! — — A Szentháromságról szóló traktatust szerettem volna kissé kibőviteni; különösen a «missió» fogalmát, — a természet és működés egymásból való folyását, — a «Verbum»-nak fiuságát; ép azért, mert a Szentháromság értelmet meghaladó valóságában kevés jut az elemző és összetevő észnek, ép azért mondom, kell ezeket a fogalmakat, melyek meglepnek s amellett eszünk határait meg nem haladják, nyomatékos kifejtésben részesiteni. — Hogy mennyire igaz, amit fönt mondtam, hogy «felöleli az egész nagy anyagot,» arra például szolgál a teremtésről szóló tanagyag fejtegetése; a nem hosszú thesist, hogy a világ valóban teremtetett, v. i. semmiből alkottatott, követi a másik, hogy azt csak Isten alkothatta; ebben a scholasztikus kérdések is érintetnek, milyenek például: Deus non habuit concausam in creando, — virtus creandi est incommunicabilis, — creatura nec instrumentaliter ad creandum concurrere potest. Ezt fölakartam hozni érvül arra, hogy mily bőséges tárgyat karol fel a könyv — ilyen egyes kérdésben.

E helyen azonban megemlitem legfőbb kifogásomat, mely abban áll, hogy a szerző nem tárgyalta eléggé a legsarkalatosabb kérdéseket, melyek a modern természettudományba belenyulnak, ilyenek: Isten léte, — az ember eredete. Isten létéről szent Tamás érvei röviden, kifejtés nélkül állnak előttünk, csupa erőtlen «torso»; — az ember eredésén könnyen átsurran, s alig kerül szóba a leszármazás vagy a darwinizmus. Ez lehetetlen, hogy jó legyen. Bátran elengedhetjük Origenes ötleteit p. a léleknek előbb való létéről szóló álmodozást, vagy a trichotomiának fejtegetését, — hiszen a norma-gyapju kelméket áruló Jäger e kérdésben nem fogja magát nagy ellenségünkké kinőni; de a természettudományos tévelyek, ezek korunk herezisei, ezekkel kell nekünk bibelődni. Tájékoztatóul még néhány megjegyzést teszünk. A szerző a

kegyelem hathatósságában Molinát követi, — a reprobaciót minden alakjában utálja, — a szentségek oksági szerepét a kegyelem létrehozásában minden «physica qualitas, — motus, — virtus creata nélkül magyarázza, — a misének áldozati jellegét Lugóval egyetértve fejtegeti. — Ha a föltámadásban a test ugyanazonságát avval lehet illusztrálni, hogy hisz az emberi test is folyton változik s mégis ugyanaz marad; akkor erre csak azt lehet felelni, hogy az élő test materiális ugyanazonságából egy szemer, egy atom se marad, csak a formális ugyanazonságot engedhetjük meg a testben. — A könyvben nincsenek új állitások, vélemények vagy magyarázatok; a szerző mindenben az egyházi nagy tekintélyeket követi s mint észrevettük, Franzellin biborosnak hű tanitványa.

Dr. Pethő.

Ekuador Vértanuja. Ifjusági szinmű három felvonásban. Irta és kiadja Horváth Zoltán, a nagyszombati érseki fögymnasium tanára. Nagy-Körösön, 1890. 59 lap. Ára 25 krajczár.

Nagy-Kőrösön jelent meg Ekuador ultramontán vértanujának dicsőitése; szinte nem fér meg Nagy-Kőrössel Garcia Moreno, — de Nagy-Szombattal igen. Ez a gymnázium a kalocsai után leginkább követi a klasszikus nyomokat, s szini előadásai, akadémiái, hangversenyei által éleszti az ifjuság lelkesülését; s a gymnáziumot a város s az ország intelligenciája előtt, mint oly intézetet mutatja be, melyben a grammatika szárazságát művészeti kisérletezések enyhitik. Jól tette Horváth Z. ur, hogy a szabadkőmivesek üzelmeit nyiltan leálczázó szinművet nemcsak megirta, de ki is adta. (.... lesz Nagyszombatban még több kiadatlan!) Az olvasó előtt kellemesen váltakoznak a mozgalmas jelenetek, melyek a szintéren élénkségben csak nyerhetnek. Értjük a nehézséget, melylyel az irónak meg kell küzdeni, hogy Garcia Moreno erényeit, hősiességét, jellemének nagyságát egy

gymnáziumi szinpad korlátai közt és hatást keltő eszközök hijában feltüntethesse, — de legalább érdeklődést ébreszthet hőse iránt s utálatot a társadalom alávaló sektái ellen. Ezt a lelkes tanár ur teljesen elérte.

Dr. Pethő.

Dreiunddreissig Betrachtungen für die Jugend von einem salezianischen Mitarbeiter. Mit einem Vorwort an die Jugend von P. Hurter S. J. Mit einem Stahlstich. Mit kirchlicher Erlaubniss. Paderborn. 1890. Schöningh. Kis 8-rét. 120 lap ára 36 kr.

Az ifjusági irodalom egy egészen uj irányú Don Bosco szellemében irt terméke gyanánt kell a munkát tekintenünk. Don Bosco, a gyermekek ez ujkori apostola, ki egész életét javuknak szentelte, maga is több ifjusági iratot bocsátott közzé. Ismerve az irodalom hatalmát, nem mulasztotta el, hogy azt czéljainak elérésében segitségére szólitsa.

Ha valaki, úgy ő bizonyára elmondhatta: «Non omnis moriar.» Szelleme élni fog bizonyára minden időn keresztül. Hiszen, sokkal magasztosabb eszmékért lelkesült, hasonlithatlanul nemesebb czélokért küzdött, hogysem hihetnők, hogy ne találkozhatnék mindig sziv, melyben azok viszhangra találhatnak!

Don Bosconak van ajánlva a jelen könyvecske is, melyben rövid, igen gyakorlatias tárgyakról szóló elmélkedést találunk gyermekek számára. Jó hasznát vehetik a könyvnek a nevelőintézetek, illetőleg kivánatos volna, hogy azokban meghonositassanak az elmélkedések, amelyek körül a könyv igen alkalmas szolgálatot tehetne. Haszonnal forgathatják a hitoktatók és hittanárok is, a menynyiben a gyermekek számára tartandó sz. beszédek tárgyainak úgy megválasztásához, mint azok kidolgozásához jó iránypontokat szolgáltat.

Dr. Walter Gyula.

A freiburgi (Breisgau) Herder-czégtől, amely katholikus irányu, de főleg theologiai könyvek kiadása által oly hirnévre tett szert, több szép munkát kapott szerkesztőségünk, melyeket im a következőkben ismertetünk :

Dr. Schuster's Handbuch zur bibl. Geschichte, für den Unterricht in Kirche und Schule. Mit Karten, Plänen und vielen Holzschnitten. Neu bearb. v. Dr. J. B. Holzammer. (Domcapitular, und Regens des bisch. Semin. zu Mainz) Fünfte, verbesserte Auflage, erster Halbband. Herder. Freiburg. 1890. 426, lap. Ára 4 Mk. (A második rész már sajtó alatt.)

Egy igen tudós és nagytekintélyű egyházfejedelem akképen nyilatkozott egy alkalommal, midőn bibliai tankönyvek voltak a szőnyegen, hogy meg lehetnénk elégedve, ha ifju theologusaink annyit tudnának a bibliából, amennyi Schuster — középtanodákra szánt — tankönyvében le van téve.

Még ha e nyilatkozatot, amint bizonyára kell is, csak «cum grano salis» fogadjuk is el: akkor is nagy dicséretet kell abban láttnunk Schuster kézikönyvére. S ezt a méltán megérdemelt dicséretet megadta neki valóban az egész német közönség, főleg a papok és tanárok, amennyiben a munka gyors szétkapkodása mindenuntalan uj kiadását tette szükségessé. Ezt a Schuster-féle «bibliai történet»-et átdolgozta Holzammer mainzi kanonok s már, ime, ez az átdolgozás is, rövid pár év alatt ötödik kiadást ért. Ennél kiáltóbb érvre valamely tudományos munka életrevalósága mellett nincs szükség.

Papok és főleg középiskolai hittanárok, jobb segédkönyvet az ő bibliai előadásaikhoz — ezt egész bátran kimondjuk — keresve sem találhatnak. Megvan itt röviden, és mégis alaposan minden, amire, már érettebb ifjakkal szemben, szüksége lehet a hittanárnak: a szentirás érintkezése a természettudományokkal, a profán történelemmel, élénk ismertetése a régi népek szokásainak s egész életmódjának, maga az itt-ott elkerülhetlen bővebb exegesis,

stb., — és pedig mindez könnyen érthető, majdnem mondanám, népszerü modorban. A szerző és az átdolgozó lelkiismeretesen felhasználták az ujabb nagyszabásu munkákat, melyekben a szentirás magyaráztatik, a hitetlenség támadásai ellen megvédelmeztetik, stb., ugy hogy azt lehet mondani: ez az egy könyv pótol sok exegetikus, archaeologikus, apologetikus, természettudományi, dogmatikus tárgyu kötetet.

Nagy előnye a könyvnek a sok szép fametszetü illustráezió, térkép, alaprajz, stb., amely a szemléltetést kitünően eszközli.

Mind e dicséret már a negyedik kiadásra ráillik, — az ötödikre pedig, melyből az első «félkötet» (a világ teremtésétől Mózes haláláig) van előttünk, (a többit gyors egymásutánban igéri a kiadó) — ugylátszik még jobban rá fog illeni, amennyiben ez első részből, mely a szöveget illetőleg jelentékenyen bővült, joggal lehet a még hátralevőre is következtetni. Hitelemzők, hittanárok, lelkészkedő papok, ismételve mondom, ezt a könyvet sok haszonnal fogják forgatni.

Dr. Kereszty Victor.

Amvâs, das Emmaus des hl. Lucas, 160 Stadien von Jerusalem. Von J. M. Schiffers, Dr. theol., Präs. d. XI. deutsch. Pilgerkarawane zum hl. Lande. Herder, Freiburg, 1890. 236 lap. Ára 3 Mk.

Hát ez micsoda furcsa czime egy könyvnek? — fogja tán kérdezni magamagától egyik-másik olvasónk. Nem egyéb az, mint egy vitás topografikus kérdés a sok közül, melyet a «Palaestinologia,» ez az uj disciplina, mely a szentföld geographiájával foglalkozik, felvetett. A kérdés sulypontja abban fekszik, vajjon a mai szegényes Amvâs nevü arab falu-e a bibliai Emmaus, ahol, Lukács evangelista szivreható elbeszélése szerint a föltámadt Jézus megismertette magát a két tanitványnyal, — avagy egy más, Kubêbeh nevü helység van-e manapság a kedves Emmaus helyén? Ez utóbbi mel-

lett a traditió látszik lándzsát törni, valamint e helységnek 64 stadiumnyi távolsága is Jeruzsálemtől, mig az etymologia s egyéb, nyomós érvek Amvâs előnyére döntik el a vitát.

A mi szerzőnk is Amvâst tartja a régi Emmausnak, és véleményét igazi német alapossággal igyekszik olvasóival elfogadtatni. 236 lapon keresztül, huszonkét fejezetben kikeres, felkutat mindent, ami csak kedvezhet álláspontjának. És meg kell vallani, hogy sok szerencsével, sok jártassággal. Kezdve a Makkabeusok könyveitől, ahol először van szó egy Emmausról, Flavius munkáin, a Talmud nyilatkozatain, szent Jeromos és Eusebius hátrahagyott munkáin keresztül eljut a keresztes háboruk idejéig, amikor Palaestina ismeretesebb lesz a világ előtt; — talál feljegyzéseket a 13, 14, 15, 16. században is, s mindezekből, — jobbára negativ érvekkel — kihozza, hogy: a mai Amvâs azonos a III. századbeli Nicopolissal, amely ismét nem egyéb, mint a bibliai Emmaus.

Persze, hogy ez állitását fentarthassa, azt kell mondania, hogy a «60 stadium»-nyi távolság Jeruzsálemtől, mint azt Emmausra nézve szent Lukácsnál olvassuk, a másolók hibás irására visszavezetendő tévedés, ami csakugyan, tekintve az ő érvelését, nem tartozik a lehetetlenségek közé. Idéz tizennégy oly codexet, melyekben valóban 60 stadium helyett 160-ról van szó. Igen, de akkor hogy térhettek vissza még ugyanazon este a tanitványok a szent városba, ilyen távolságra, amint hogy tényleg visszatértek? Erre is megfelel a szerző, azt mondván, hogy 5—5½ óra alatt, bár jó késő estére, de mégis megérkezhettek a tanitványok a «coenaculum»-ba, ahol az apostolokat együtt találták.

Végre is, a könyv nem győzi meg oly teljesen az olvasót a szerző álláspontjának helyes voltáról, ha esetleg más véleményt táplál a vitás kérdésre nézve, mint azt a szerző gondolja; de legalább is sok gondolkodni valót ád neki.

Mi, a mi részünkről csak boldogoknak vagyunk kénytelenek kijelenteni azon irodalmi állapotokat, melyek lehetségessé teszik, hogy egy ily speciális kérdésről értekező

munka, ilyen szép kiállitással és megfelelő árral, kiadót, — és olvasóközönséget talál. Mikor jutunk mi, magyar theologusok, idáig?!

Dr. Kereszty Victor.

Grundlinien der Patrologie. Von P. Bernhard Schmid. Dritte, vermehrte Auflage. Freiburg, Herder, 1890. Kis 8-r. 180 lap. Ára 1 M. 60 Pf.

Aki egy egészen rövid, és mégis minden lényeges kérdésre kiterjedő «patrologiát» akar birni, — nem érvén rá Fessler, Möhler, Alzog vaskos munkáinak tanulmányozására, — annak a fentemlitett munkácska igen jó szolgálatokat fog tenni.

A szentatyák iratainak ismeretéhez, ugyanazoknak theologiai használatához rövid, praegnans utasitásokban megjelöli az utat. Nem terjeszkedik ki az egyes szentatyák és egyházi irók életének, irodalmi tevékenységének minden phasisára, nem idéz munkáikból egész hosszú passusokat: de igenis ad egy systematikus vázlatot, mely olyanoknak, kik különös patristikus tanulmányokkal behatóan nem foglalkozhatnak, s mégis fogalommal akarnak birni a patristikus irodalom fontos szerepéről a theologiában, egészen elég.

Általános és részletes patrologiára oszlik a könyvecske. Az elsőben (5—28 ll.) a szentatyák tekintélye, munkáik kritikája, miként való használata tárgyaltatik; a másodikban (28—174 ll.) epochák szerint maguk a szentatyák méltattatnak, római sz. Kelementől kezdve egész nagy sz. Gergelyig, és pedig olyképen, hogy először röviden életadataik nyujtatnak, azután munkáik soroltatnak fel, a tartalomnak ugyancsak rövid ismertetésével. És pedig, az apostoli atyák után a görög apologeták, polemikusok, exegeták sorakoznak, — ezeket követik a latin atyák és irók egész 325-ig. Majd a patristikus irodalom fénykora ecseteltetik (325—471.), amint az ugy a görög, mint a latin atyák- és irókban nyilvánul. Ez után (461— ca 700) a hanyatlás korszaka van vázolva, ismét külön a görög, s külön a latin egyházatyák és egyházi irók feltüntetésével.

A szerző nem vindikál magának eredetiséget, jobbára Feszlerre és Alzogra támaszkodik, — az ő munkája inkább csak az alak, a keret, a sok mondanivalónak kis alakba, szük keretbe való szoritása; de hogy az adott themánál ez is munka, azt senki sem veheti tagadásba.

A könyv végén igen jó időrendi táblában találjuk századról századra az egyházi atyák és irók egész phalanxát, munkáik jelesebb kiadásainak megjelölésével együtt.

Dr. Kereszty Victor.

Lehmkuhl S. J. Theologia Moralis. Vol. I—II. cum Appendice. Editio sexta. Nagy nyolczadrét. Egy-egy kötet 850 lap. Ára 10 frt.

Rövid 7 év alatt Lehmkuhl müve már majd ugyanannyi kiadást is ért. Ezernyi példányban van a tudományos világban elterjedve, a magyar papok kezein is forog már; szükséges tehát, hogy magyar folyóiratokban is nyerje méltánylását, ismertetését. Előttem ugyan a 6-ik kiadás fekszik, mely e folyó évben látott napvilágot; mivel azonban alig történt a müvön lényeges változtatás, (ami történt, az Appendixben fel van tüntetve) a kiadásra való tekintet nélkül lehet Lehmkuhl Moralisát ismertetnem.

Lehmkuhl egyike a modern moralistáknak, s igy nem csoda, hogy a modern moralistákkal öszhangzóan osztja be és épiti fel müvét. Kezdi De actibus hum., De Conscientia, De lege, De peccato in genere; kifejti, mik általában a tudnivalók az egész Moralisban; és igy megadja a Theologia mor. generalis-t. Azután kezdi a theologia mor. specialis-t. Az I. kötet felöleli a szokásos theologia mor. gen.-t az emlitett tartalommal de actibus hum. etc. és a Theologia mor. spec. azon részét, mely De virtutibus, De Decalogo, De praeceptis Eccl. szól. A II. kötet tárgyal De Sacramentis in Gen., De Sacr. in spec., De baptismo, De confirmatione etc., végződik De matrim., De Poenis eccl.

Ha általában tekintjük a mü tartalmát, ha tekintjük külö-

nösen, mily hosszan és kimeritően tárgyalja az egyes szentségeket, azoknak a gyakorlatba vágó kérdéseit, azt kell mondanunk, hogy jó részben a Pastoralist és Just is helyettesiti. Lehmkuhl helyt ad müvében mindannak, a mi csak valamikép is a Moralishoz tartozik. A régi moralisták példája szerint nem engedte magát korlátoltatni a Pastoralis és Jus amugy sem biztos határaitól.

A mily bő Lehmkuhl a tárgy felvételében, ép oly bő a felvett tárgy mindenoldalu feldolgozásában. Nem kerüli ki figyelmét semminemü kérdés, legyen az gyakorlati vagy elméleti, semminemü vélemény, semmi nehezebb casus. Ő kimeriti tárgyát, különösen ahol nagy a gyakorlati jelentőség. Kiváló példája annak az egész hosszu tractatus De Poenit.

Lehmkuhl első sorban mindenütt az életet tekinti, a gyakorlatit keresi, — nem restel tárgya más és más gyakorlati oldalának uj és uj paragraphusokat szentelni. Példa gyanánt legyen De tract. scrupulosis, De obligat. parentum, filiorum, De divers spec. Poenitentium. stb. Hogy mennyire gyakorlati irányu, mutatja, hogy a De justit. et iure traktátusba belevonja a német, osztrák-magyar, franczia, angol és északamerikai polgári jogot. Általános elvekkel, bizonyitékokkal, magyarázatokkal, figyelmeztetésekkel ő eleget nem vél tenni; tovább megy, hogy gyakorlati hasznu legyen, külön paragraphusban hozza fel a leggyakrabban előforduló nehezebb casusokat és azokat meg is oldja, igy De cooperatione. Hogy valóban practicus hasznu legyen: Lehmkuhl valóban korának akar irni. A neves német folyóiratokban igen sokszor találkozunk Lehmkuhl nevével, amint korunk kérdéseit fejtegeti, ez már előre is meggyőz arról, hogy Moralisa gyakorlati. S valóban, hogy csak keveset említsek: foglalkozik a gyermekek iránti kötelességekkel, különösen szemügyre veszi az iskoláztatás kötelességét s megmutatja a rossz, a vallástalan, a másvallásu iskolákkal szemben a szülők stb. kötelességeit. Behatóan hosszan, korunknak megfelelőleg ir De abortu, De kraniotomia, De tributis, militia, deputatis, a mai kornak ir De foenore, de justitia et iure.

A mily kimeritő Lehmkuhl, ép oly alapos is igyek-

szik mindig lenni. Mindig ott találni nála a valódi, a szigoru bizonyitékot, az érvet, az alapos ratiot. Sokszor megtörténik, hogy más auctornál hiába keresem az érvet, Lehmkuhlnál megtalálom; hogy más auctor ki nem elégit, Lehmkuhl kielégit. Nála nem dönt az auctoritások száma, ő a szigoru tárgyilagos érvet keresi. Tantum valet auctoritas, quantum valet ratio, — ezt ez elvet alkalmazza nagyon észszerüleg. Semminemü sententiát nem hagy figyelmen kivül, bonczkés alá veszi mind, s ha szigoru tárgyilagossággal megfontolta, kimondja a maga itéletét. Ha valami kérdés megfejtésénél egy sententia sem elégiti ki, megadja nagyon elismerendő alapossággal a maga megfejtését, de anélkül, hogy a meglevő sententiákat elitélné. Lehmkuhl egész müvében arra törekszik, hogy egybekapcsolja a gyakorlatit az elméletivel, ő a quid-, quomodo- és curnak, a praxisnak és theoriának egyaránt akar eleget tenni. Nagy elméleti alapossága majdnem egészen elméleti dolgok bevonására is birja. Igy behatóan megvilágitja a lex és praeceptum közti különbséget, majd ezzel kapcsolatban hosszasan szól De Potestate iurisdictionis, de pot. dominativa et domestica.

A Moralisban nagy szó az auctoritás, a tudományos traditio. Lehmkuhl is méltányolja a Moralis összes jeleseit, a régieket és moderneket; adja sententiáikat, ellenvetéseiket. Ismeri a canonokat, számol a congregatiók határozataival. Azt kell mondanunk, hogy dominálja az egész tárgyába vágó litteraturát.

Miután főtámasza, főforrása sz. Tamás és sz. Alphonz: könnyen érthető, hogy ő a szigoru probabilismus hive. I. kötetében jókora teret szán arra, hogy megmutassa a probabilismus mibenlétét. Aztán jól körülvonalozza, egyedüli jogosultságát hatalmas érvekkel bebizonyitja s mindennemü ellenvetésekkel szemben megvédi, végül gyakorlati alkalmazását mutatja be.

Mit e téren elméletileg vall: azt egész müvén át a legnagyobb következetességgel érvényre juttatja gyakorlatilag. Mint szigoru probabilista a nagynevü Ballerinivel csaknem mindig megegyezik, csak ritkábban tér el tőle s azt is né-

hol talán inkább kis szükkeblüségből, mi a német és holland tudóshoz túlhajtott alaposságánál fogva nagyon könnyen fér. Például Ballerinitől eltérő nézetet vall de anticip. Matut., — mondván: Quam opinionem (Posse Matutinum anticipare hora 2. etiam secluso privilegio S. Sedis) pro certo probabili habere non possum, quod rationes pro illa allatae infirmiores videntur esse. E szigort csakugyan kis szükkeblüségnek kell vennünk, ha tekintjük, hogy Róma összes theologiai tanszékein ez opinio (posse Matutinum anticipare hora 2. etiam secluso privilegio S. Sedis) már évek óta mint probabilis adatik elő. Ott a Propaganda, ott a Collegium Rom., ott az Apollinaris theologiai facultása, mindenütt e tant hirdetik anélkül, hogy ellentmondana a legfőbb Doctor moralis, a pápa, anélkül, hogy ellentmondanának a Congregatiók, pedig figyelembe kell venni azon körülményt is, hogy az ezen intézetekből kikerülő fiatal papok e tant ugy elméletben, mint gyakorlatban magukkal viszik az egész kath. világ minden részébe. Különben Lehmkuhl ez opiniot éppen nem akarja egészen elvetni, és azt mondja — propter externam auctoritatem non possum eam certo improbabilem dicere.

Ez részletes birálatom a jeles müről. Általában csak dicsérettel és elismeréssel kell adóznom Lehmkuhlnak. Mennél többet forgatom, mennél többet használom, annál inkább becsülöm sőt csodálom. A müvet csupán tankönyvnek nem ajánlanám, mert igen bő, s a tárgynak feldolgozása sem egészen iskolaszerü, mit különben a szerző maga is érzett, mert már Compendiumot is adott ki. De ha tankönyvnek nem, nagyon is ajánlom segédkönyvnek minden papnak kezébe. Kitünő szolgálatot teend a hitelemzőnek, szónoknak, a lelkészkedő papnak, különösen pedig a gyóntatónak, és theologiai tanárnak.

Dr. Krammer György.

Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur. Durch Fr. Albert Maria Weiss, O. Pr.

Zweite Auflage. Zweiter Band. Humanität und Humanismus. Freiburg, Herder. 1889. 8-rét. XV—987 lap.

Ezen mű második kiadásának első kötetét Dr. Pethő mutatta be (1889. évi f. 873 l.) a «Magyar Sion» mt. olvasóinak; azóta szükségessé vált a *második* kötet uj kiadása is, mely most kezdi pályafutását a katholikus világban.

Az első kötet „*Der ganze Mensch*“ czim alatt kimutatta, minőnek kellene lennie az embernek, valamint azt, hogy az ó-világ a saját erejéből nem volt képes ezen ideált, *az egész embert*, megvalósitani.

Ezen második kötet a modern világgal, a humanizmus korával foglalkozik és bebizonyitja, hogy napjainknak agyondicsért *humanizmusa* még távolabb áll az igazi *humanitas*tól, mint a pogány ó-kor szelleme. Humanitás — az ideál s a modern humanizmus annak kiállhatatlan, hazug, képmutató majmolása.

A nagytudományu szerző tárgyát négy részre osztja, melyeknek elejében az emberi nem bukását, másodikában a humanizmus gondolkodás- és cselekvésmódját, harmadikában ennek kulturtörténetét s negyedikében a valódi humanitás visszaállitását tárgyalja.

Ezen kötetben, valamint a többiekben is, rengeteg adat van összehordva a tárgy teljes megvilágitására; de mindez oly szoros összefüggésben, oly érdekes előadással, hogy az olvasónak önmegtagadásába kerül a könyvet letenni, ha teendői másfelé hivják; megvallom, hogy ezen kötet elolvasásánál rendesen későn jöttem a vacsorára, a végén jól esett annak meggondolása, hogy még három kötet van hátra a ritka szellemi élvezetet nyujtó olvasmányból.

A humanizmus ismerete a kereszténység védelmére nézve igen fontos; hiszen az jelenleg a mi ellenségünk, melylyel mindenféle mezben és burkolatban uton-utfélen találkozunk. Az álbölcselet minden faja, a természettudományok fattyúhajtásai s a történelmi hazugságok valóságos nullák a humanizmushoz képest. Azok csak szük körben hóditanak: ez *a könnyelmüség világnézete*, mely regényekben,

költeményekben, sziumüvekben birja legtevékenyebb terjesztőit.

A csodával határos azon gazdag irodalmi ismeret, melylyel P. Weiss rendelkezik, az ó-kor, a közép-kor és az ujkor remek és nem-remek iróit, költeményeket, szinmüveket, majd minden müvelt nép szellemi szóvivőit megszólaltatja, hogy őket megismertesse. Sajnáljuk, hogy hazánkból éppen Petőfit részesitette legtöbb figyelemben; de hogy nem sok jót mond róla, az ellen nincs kifogásunk (39. lapon a türelemről; 677. lapon az élet becséről).

A szépirodalom (az élet ezen tükre) jelenségeinek és termékeinek megitélésére P. Weiss müve rendkivül sok motivumot szolgáltat az olvasónak. Nem is hiszszük, hogy addig szert tegyünk *igazi katholikus* szépirodalomra, mig a mi költőink meg nem találják a magyar P. Weiss-t, ugy mint in specie a német Göthe megtalálta a maga P. Baumgartnerjét s a magyarra forditott Lessing már nálunk is emberére akadt Dr. Dudekben.

Még igen sokat kellene mondanunk, ha csak halvány vázlatát is akarnók adni a mü valóban dusgazdag tartalmának, melylyel röviden elbánni azért nem lehet, mert nincs benne oly théma, melynek az egész tárgyhalmaz alá volna rendelve; de annál kimerithetetlenebb az egymással ugyan összefüggő, de nem egymás *alá*, hanem egymás *mellé* rendelt gondolatok serege. Ezért elállunk a gazdag tartalom kivonatolásától, de még egyszer hangsulyozzuk a mü nagy fontosságát s midőn örömmel hivjuk fel a magyar kathol. közönség figyelmét a készülő magyar forditásra, azon szerény óhajunknak adunk kifejezést, hogy ezen forditásban némileg átdolgozást szeretnénk látni, mely a *magyar irodalom és közélet* jelenségeire forditana kiváló figyelmet.

Dr. Fischer Colbrie Ágost.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Felhivás előfizetésre. Az 1891-dik év küszöbén tisztelettel s bizalommal kérjük olvasóinkat, hogy folyóiratunkat pártolni s szélesebb körben megismertetni kegyeskedjenek.

Ha egykor a haladó világ a gondolat megörökitésének s közlésének más módját fogja feltalálni: kegyeletes megindulással néznek majd a későbbi nemzedékek az antiquarius boltokban a régi századok tintatartóira, — palaczkjaira és tollaira, melyek a gondolat csatáiban oly nagy szerepet vittek. — Addig is, mig az a távol kor föl nem derül, nem adhatunk túl a tintán és tollon, ha ugyan számot tenni kivánunk. Mert hát a régi szerves világot a muzeumok polczain a kövületek s a borszesz őrzi, — csak a spirituszba mártott szerves alak tartható fenn; a szellemi világ flóráját pedig: a tinta őrzi. A tintába mártott gondolat el nem vész! Ez a tudás s a gondolat közlekedésének fekete folyama, s főleg a szellemi forrongás válságos jelenében kell a mérköző feleknek e hatalmi tényezőt lefoglalni s előnyükre forditani. Folyjon tehát a tollból a tinta; — panasz van ugyan, hogy manapság többen dolgoznak papirral és tollal mint kapával s ekével, de ez a panasz bizonyára nem a hivatásos munkára hangzik. Tartsuk fenn a szellemi közlekedést, . . . méltányoljuk s pártoljuk a gondolatébresztés, az eszmekeltés, az elvtisztulás, a tömörülés lassu, de folytonos munkáját, melyből a „M. Sion“ is kiveszi részét.

A „M. Sion“ havonkint (mindig a hó vége felé) öt ivnyi füzetet ád, s abban a theologiába, egyházi

életbe, gyakorlatba vágó czikkeket nyujt olvasóinak, — ismerteti továbbá a hazai és külföldi nevesebb munkákat, melyek ugyancsak az egyházi tudományt bármikép érintik; végül érdekes rövid közleményekkel szolgál közönségének. Előfizetési dij egész évre 6 forint.

Ő Eminenciája a biboros hgprimás adakozásai a lefolyt év alatt 50,000 frtra rugtak, mely összegből templomoknak 21,900 frt, intézeteknek és egyleteknek 5618 frt, népiskoláknak 8373 frt, az egyházmegye szegényebb javadalmazásu plébánosainak és segédlelkészeinek 12,000 frt jutott. Hogy mennyit adományozott Ő Eminenciája ezenfelül jótékony czélra, arról csak az özvegyek, árvák, elhagyatottak s a sors csapásai által sujtottak könyei tanuskodhatnának; a melyeket Ő Eminenciája kegyes bőkezüsége felszárított. Hogy ne szóljunk az esztergomi leányárvaházról, melyet Ő Emja szintén a lefolyt évben állitott fel s nyitott meg, s melynek megalapitásáért Ő Emjának az egész esztergomi főegyházmegye hálával adózik; továbbá a szentgyörgymezei kórházról, melyet a lefolyt év alatt épittetett nagy költséggel ujra. Adja Isten, hogy e lapok még sok éven át sorolhassák elő Ő Eminenciája fejedelmi bőkezüségeinek s jótéteményeinek napról-napra nagyobbodó bizonyitékait.

Vélemény a halottégetésről. Emlékeznek olvasóink, hogy Pozsony városa felterjesztést tett a magy. kir. miniszteriumnál a halottégetés érdekében. Miután a szabadkőmivesek által pártolt ujitás nemcsak a vallási, de egyéb érdekeket is közelről érint, a kormány mielőtt az ügyben valamely lépést tenne, tudni akarta a szakférfiak véleményét. Felletár Emil országos vegyész a lefolyt hóban nyujtá be felsőbb rendeletre az uj-pogányokra nézve kedvezőtlen véleményét a halottégetésről. E tárgyilagos és szakszerü vélemény a bünvádi eljárás szempontjából *nem tartja megengedhetőnek* a hullák megégetését, mert egyes vétségeknek, különösen mérgezéseknek bizonyitását lehetetlenné tenné. Tekintve a közegészségügyet, a jeles országos vegyész nem

tartja szükségesnek, hogy az eddigi temetkezési szokástól eltérjünk, mert eddig senkinek sem sikerült bebizonyitani, hogy a temetők egészségtelenek, leszámitva azon helyeken előforduló temetőket, hol a talaj már magában véve is kedvezőtlen az egészségre. Hogy e tekintetben is helyes a magyar szaktudomány véleménye, annak igazolására álljanak itt Pettenkofer titkos tanácsosnak az 1887. évi bécsi hygienikus kongreszszuson mondott szavai: «Mily hiszékenységgel keresték eddig a nagy halandóság okait a megholtak sirjaiban! A mióta azonban a temetők talaját, levegőjét és vizét közelebbről vizsgálják, s a temetők közelében az elhalálozásokat és megbetegedéseket pontosan nyilvántartják, egészen más a vélemény a temetőkről. A temetőben ásott kutak vizét a kutatók rendesen tisztábbnak találták, mint a hasonló talajminőség mellett az élők közelében ásott kutakét. Miquel Párizsnak különböző temetőiben csöveket süllyesztett a talajba, levegőjét felszivta, s azt szerves anyagoktól egészen mentnek találta. Hoffmann tanár és Dr. Sigl orvosi tanácsos Lipcséből, a közegészségügyi német egyletnek néhány évvel ezelőtt Bécsben tartott gyülésén sokak bámulatára s egyeseknek talán boszuságára kutatásaik eredményekép kimondották, hogy egész Szászországban nincs egyetlenegy szabályszerint használt temető, melyről be lehetne bizonyitani, hogy az egészségre bármily irányban káros hatásu.

Tömeges kilépés a porosz evangelikus egyházból. (Landeskirche) A szoczialisták egyes kolomposai a mellett izgatnak párthiveiknél, hogy minden szoczialista eo ipso hivatalosan lépjen ki az evang. egyházból. A többi közt Wildberger kárpitos, a mult birodalmi képviselői választásoknál a berlini harmadik kerület jelöltje, néhány hét előtt egy szoczialista gyülésen kijelentette, hogy a programmból e mondatot: «*a vallás magánügy*» törölni kell s egyenesen kimondani, hogy minden tagtárs az evangelikus egyházból kilépni tartozik, «dass jeder Genosse aus der Landeskirche auszutreten habe.» A szocialista párt eddig taktikai okokból idegenkedett az atheismusnak programmjukba való hivatalos felvételétől. Eme taktikai bölcsességet Mertens asz-

talos igy okolta meg: «Azon nézetben vagyok, hogy a tagok elé ez ügyben semmi követeléssel lépni nem kell, nehogy az ágitátorok munkája *a katholikus országokban* nagyon is megnehezittessék.» Ismét egy uj érv arra nézve, hogy a katholiczizmus czivilizácziónk legerősebb védgátja, melyet nem bir átszakitani a forradalmi munkás elem romboló árja sem.

Kik utaztak eddig keresztül a sötét Afrikán? Európaszerte nagy az érdeklődés a sötét Afrika iránt, melyet nemcsak hitküldérek, kereskedelmi társulatok, gyarmatositó állami kisérletek, hanem az Afrika-utazók is — legujabban Stanley — keltettek. Ugy hiszszük, hogy midőn mindenki beszél Afrikáról a legsötétebb világrészről, nem untatjuk olvasóinkat, ha bemutatjuk nekik azon férfiak nevét, kik eddig Afrikát keresztül utazták. Megbizható források alapján összeállitotta ezek névsorát az «Exploration» czimü franczia folyóirat. Általán el van terjedve a vélemény, miszerint Afrikának egyik tengerpartjától a másikáig az angol Livingstone előtt európai ember nem jutott. Ez tévedés, mert a portugál Da Casta Honorato már ötven évvel Livingstone előtt tette meg a veszedelmes utat Angolától a zambézi melletti Teteig. S ez volt az első átutazás Afrikán keresztül. Livingstone-t megelőzte még más két portugáliai: Coimbra Ferencz, kinek tiz évre (1838—48) volt szüksége, mig Mozambiquetól Bengueláig jutott, és Silva Porto, ki 1853—56-ban utazott Benguelából Rovuma torkolatához. Livingstone utja tehát a negyedik, ő 1856-ban Quilimane-ba ért. Utána Rohlfs Gerhard próbált szerencsét északon, s Tripolistól megtette az utat (1865—66) a guineai öbölig közel a Niger torkolatához. Ezt követte az angol hadnagy Cameron, kinek utja (1873—75.) Bagamoyo és Benguela közé esik. Hetediknek utazta át Afrikát Stanley már 1874—87-ben Bagamoyoból a Congo torkolatához érvén, nyolczadiknak érkezett Serpa Pinto, megint portugál férfiu 1877—79-ben Benguelától Nátálig. A kilenczedik ilynemü utat 1880—82-ben megtette két olasz u. m. Matteuci és Massari Suakimtól Bornu-ig ötezer kilometernyi tehát leghosszabb vonalban. Wiss-

mann 1882—84-ben. San-Paulo és Saadani közt, Arnat skót hitküldér Natal és Benguela közt mérte meg az utat. 1884—85-ban Capello és Ivans, két portugáli utazó Mossamedestől Quilimané-ig hatott. Csak hat hónap alatt végezte utját Congótól Bagamoyóig Gleeruz svéd hadnagy. Az osztrák Lenz Oszkár 1885—87-ben tette meg az utat a Congo torkolatától Quilimané-ig. Tizenötödiknek veendő Stanley legutóbbi utja a Congo torkolától Bagamoyóig s tizenhatodiknak Trivier franczia hajóskapitányé, ki két év előtt Angolából Mozambique-ba indult s czéljához szerencsésen el is érkezett.

O. A. M. D. G.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. KERESZTY VIKTOR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1890. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

TARTALOM.

I. Értekezések.

A bibornok herczeg-primás egy levele a kultuszminiszterhez. 96.
Adhat-e az Isten esőt az imádkozónak? *Dr. Pethő*-től. 759.
A hivatalos protestantismus türelmessége. *Gyomai*-tól. 756.
A kenyérszin anyaga. *Spuller Gyulá*-tól. 752.
A m. kir. kegyuraság története. *Dr. Surányi János*-tól. 193.
A Nyitra-egyházmegyei papság irodalmi működése. *Vágner József*-től. 290. 380.
A parasztbirtok és a parasztegyletek. *Spuller Gyulá*-tól. 54. 115.
A «Placetum» nem segit a febr. 26-iki rendeleten. *J. I.* 487.
Apró pénzre váltott theologia. *Dr. Pethő*-től. 3. 81.
A sátoros czigányok anyakönyvelése. *Ambrus József*-től. 856.
A theologia befolyása a közszellemre. *Dr. Dudek János*-tól. 401.
A törvénytelen gyermekek. *Ambrus József*-től. 497.
A vadházasságok okai és orvoslása. *Cassiodor*-tól. 359.
Az Orsolya-szüzek Amerikában. *Mohl Antal*-tól. 128. 208. 280. 367. 452. 534. 612. 694.
Dante és Beatrice. *Dr. Teveli V. Dezső*-től. 824. 894.
Dogmatikus levél X. úrhoz. *B. K.* 481. 561.
Erdély-egyházmegyei papság irodalmi működése. *Szőllősy Károly*-tól. 466. 552. 624.
Érdekes gondolatok a lélekről. *Csernik Alajos*-tól. 641. 721.
Feloldozás és utolsókenet. *Spuller Gyulá*-tól. 917.
Flavius Josephus iratainak értékéről. *Dr. Kereszty Viktor*-tól. 801.
Franzelin János bibornok emléke. *Várnai*-tól. 241. 321.

Isten létének érvei. *Dr. Pethő*-től. 171. 332. 426. 503. 663.
Lelkész és gazda. *Perger Lajos*-tól. 881.
Maine de Biran nevelészeti eszméi. *Dr. Walter Gyulá*-tól. 271.
Milyen halállal mult ki Luther Márton? *Dr. Horváth Ferencz*-től. 461.
Modern természetudomány magyar attilában. *Dr. Pethő*-től. 729. 838.
Nem tagadják, hogy halhatatlanok vagyunk. *Dr. Pethő*-től. 41. 103.
Praesta quaesumus . . . ! *Rusticus*-tól. 899.
Régi és ujabb theologiai professzorok. *Dr. Kereszty Viktor*-tól. 252.
Savonarola. *Erényi Károly*-tól. 408. 525. 594.
Főmagasságu Simor János bibornok herczeg-primás megnyitó beszéde a Szent-István-társulat 1890. évi közgyülésén 162.
Szent Cziprián élete és munkái. *Dr. Rézbányai*-tól. 21.
Theismus és Atheismus. *Dr. Pethő*-től. 265.
Vancsai István első magyar biboros. *Nogáll László*-tól. 571. 653.

II. Ismertetések.

A szent Sziv-ájtatosság története, mivolta, haszna, czélja, módja. Ism. *Kereszty Viktor dr.* 310.
Babik József. Ünnepi egyházi beszédek. Ism. *Ürményi József.* 550.
Babik József. A magyar kath. egyházi ének története rövid előadásban. Ism. *Kereszty Viktor dr.* 630.
Dr Alphons Bellesheim. Geschichte der katholischen Kirche in Irland. Ism. *Teveli Vargha Dezső.* 784. 874. 923.
Bunsen. Die Ueberlieferung. Ism. *Fischer-Colbrie A.* 769.
Bougaud E. Szent Monika élete. Ism. *Pethő dr.* 307.
Zempléni Csáky György. Az ünnepi és vasárnapi munkaszünet. Ism. *Kereszty Viktor dr.* 867.
Dr. Csiszárik János. Az üdv ó-szövetségi történelme. Ism. *Walter Gyula dr.* 474.

Drujon Fernand. Essai bibliographique sur la destruction volontaire des livres ou bibliolytie. Ism. *Walter Gyula dr.* 545.

Egger Francisc. Enchiridion theologiae dogmaticae. Ism. *Pethő dr.* 937.

Farkas Szerafin. Vallási megfontolások. Ism. *Kereszty Viktor dr.* 313.

Flammarion Camille. Uranie. Ism. *Pethő dr.* 63.

Coutain. La chaire et l'apologétique au dixneuvième siécle. Ism. *Fischer-Colbrie Agost dr.* 632.

Franknói Vilmos. Cesarini Julián bibornok élete. Ism. *Walter Gyula.* 154.

Dr. Giesswein Sándor. Az összehasonlitó nyelvészet főproblémái. Ism. *Kereszty Viktor dr.* 472.

Grünwald Béla. Az uj magyarország. Ism. *X. Y.* 393.

G. de Beugny d'Hagerue. Egy jezsuita regénye. Ismertette *Pethő R. dr.* 68.

Dr. theol. P. Hake. Katholische Apologetik für Gymnasial-Prima. Ism. *Fischer-Colbrie A. dr.* 768.

P. Hattler Franz. Das blutige Vergissmeinnicht. Ism. *Pethő dr.* 142.

Dr. J. B. Holzammer. Dr. Schuster's Hand buch zur bibl. Geschichte für den Unterricht zu Kirche und Schule. Ism. *Kereszty Victor dr.* 937.

Horváth Zoltán. Ekuador Vértanuja. Ism. *Pethő dr.* 939.

P. Hutter. Dreiunddreissig Betrachtungen für die Jugend von einem salezianischen Mitarbeiter. Ism. *Walter Gyula dr.* 940.

Imre Sándor. A néphumor a magyar irodalomban. Ism. *Kereszty Viktor dr.* 233.

Jozgits János. Káté imakönyv. Ism. *Walter Gyula dr.* 312.

Karl Kehrbach. Monumenta Germaniae Paedagogica. Ism. *Walter Gyula dr.* 779.

Dr. Kiss János. Hittudományi Folyóirat. Ism. *Pethő dr.* 307.

Klökner Péter. Szent Alajos a tanuló ifjuság védszentje. Ism. *Walter Gyula dr.* 312.

Kollányi Ferencz. A magyar kath. alsópapság végrendelkezési joga. Ism. *Horváth Ferencz dr.* 868.

Knauz Nándor. A Garan melletti szent-benedeki apátság. Ism. †-*y*. 931.

Dr. Arthur König. Handbuch für den kath. Religionsunterricht in der mittleren Classen der Gymnasien und Realschulen. Ism. *Walter Gyula dr.* 861.

Dr. Lauran Ágoston. Mivé lett a kath. Magyarország. Ism. *Horváth Ferencz dr.* 235.

Lehmkuhl S. J. Theologia Moralis. Ism. *Krammer György dr.* 945.

Dr. Lőrincz Gyula. A vegyes házasságok különös tekintettel Magyarországra. Ism. *Horváth F.* 704.

Joan. Mally. Historia sacra. Ism. *Kereszty Viktor dr.* 712.

Matkovits Gyula. Evangeliumi Offertoriumok. Ism. *Nagy János.* 389.

Dr. Constantin Mattner. Predigten über die Sünden gegen den Glauben. Ism. *Karchai.* 772.

Alois Melcher. Hundert und fünzig Cyklus-Predigten nach den drei Hauptstücken des Katechismus zum Gebrauche für Prediger und Katecheten. Ism. *Ernyei Pál.* 620.

Müller Ernő. Lelki gyógytár azok számára, kik örökké akarnak élni. Ism. *Fischer-Colbrie Agost.* 309.

Dr. Nemes Antal. A Jézus szent Szive ájtatosság. Ism. *Pethő dr.* 776.

Némethy Lajos. A pesti főtemploma története. Ismertette *Tomann.* 933.

Palásthy Pál. Palásthyak. Ism. *Horváth Ferencz dr.* 706.

Paska István. A zsolnai plébánia-templom egykor és most. Ism. *Kereszty Viktor dr.* 930.

Pokorny Emmanuel. Katholikus szertartástan. Ism. *Walter Gyula dr.* 474.

Nostitz-Rienek Róbert. A müveltség kérdése. Ism. *Erényi Károly.* 709.

Sándorffy Nándor. Istentan. Ism. *Pethő dr.* 226.

P. Abt. S. I. Keresztúti ájtatosság. Ism. *Pethő dr.* 308.

I. H. Schiffers dr. Amvâs das Emmaus des hl. Lucas, 160 Stadien von Jerusalem. Ismertette *Kereszty Viktor dr.* 838.

P. Schmid Bernhard. Grundlinien der Patrologie. Ism. *Kereszty Viktor dr.* 944.

Steinhauser Anselm. A Protestantismus és következményei. Ism. *Várnai.* 151.

Stolz Albán. Mi Atyánk. Ism. *Pethő dr.* 308.

Sancti Thomae Aquinatis Doctoris Angelici Opera Omnia iussu inpensisque Leonis XIII. P. M. edita. Ism. *St. F. dr.* 71. 143. 227.

Szász Károly, Vargha Gyula és Váró Ferencz. Schiller költeményei. Ism. *Kereszty Géza dr.* 234.

Silvio Antoniano. A keresztény nevelés. Ism. *Kereszty Viktor dr.* 863.

P. Secondo Franco. Gyakorlati utmutatás a szülők számára, gyermekeik keresztény nevelésére. Ism. *Kereszty Viktor dr.* 863.

Dr. Szentkláray Jenő. Uti képek a müvelt nyugatról. Ism. *Walter Gyula dr.* 311.

Id. Szinnyei József. Magyar irók élete és munkái. Ismertette *Kereszty dr.* 70.

C. P. Tiele. Babilonisch-assyrische Geschichte. Ism. *F. C. A. dr.* 66.

Vigouroux. Le Nouveau Testament et les découvertes archéologiques modernes. Ism. *Kereszty Viktor dr.* 548.

Voubank Georg Johann. Von Innsbruck nach Mariannhill. Ism. *Walter Gyula dr.* 550.

Fr. Weiss Maria Albert. Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sitte und Cultur. Ism. *Fischer-Colbrie Ágost. dr.* 948.

Wiedemann Franz. Vie ich meinen Kleinen die biblischen Geschichten erzähle. Ism. *Walter Gyula dr.* 862.

Wörnhart. Maria, die wunderbare Muttergottes. Ism. *Krammer.* 771.

Ziegler Joseph. Maipredigten. Ism. *Walter Gyula dr.* 547.

III. Rövid közlemények.

Vegyes hirek. 75 156. 237. 314. 398. 477. 577. 635. 714. 790. 878. 952.